PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

ELSŐ KÖTET.

(1570—1621.)

PEST, 1868.

KIADJA RÁTH MÓR.

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

ÍRTA

FRANKL VILMOS.

ELSŐ KÖTET.

(1570—1621.)

PEST, 1868.

KIADJA RÁTH MÓR.

FŐMÉLTÓSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ

SIMOR JÁNOS

ÚRNAK

MAGYARORSZÁG HERCEG-PRIMÁSÁNAK,

PÁZMÁNY PÉTER

ÉRSEKI SZÉKE ÉS MAGAS TÖREKVÉSEI

ÖRÖKÖSÉNEK,

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL AJÁNLVA.

ELŐSZÓ.

Szándékom előadni Pázmány Péter esztergomi érsek életének és korának történetét; figyelemmel kisérni azon tevékenységet, melyet Pázmány a béke napjaiban és a pártküzdelmek mozgalmai között kifejtett; azon hatást, melyet — egyházi és politikai téren — az események alakulására és folyamára gyakorolt. Miként sikerült előbb irodalmi munkái és hittéritői törekvései, utóbb főpapi buzgalma, állásának és lángeszének súlya által a katholicizmust hazánkban tespedéséből fölébreszteni, a támadások ellen megvédelmezni, a virágzás és erkölcsi hatalom magas fokára emelni. Miként sikerült államférfiúi tevékenysége által, a pártok ellenséges erőlködéseivel szemben, a Habsburg-dynastia megszilárdulását eszközölni, anélkül, hogy a nemzeti önállóság és szabadság érdekeit föláldozná; miként törekedett visszaállítani a békét s egyességet, midőn az megzavartatott s gyümölcsözővé tenni a nemzetre, miután visszaállíttatott.

Pázmány egyéniségét korának nagy eseményeitől elválasztani nem lehet. Hatása iránytadó volt korának irodalmi, vallási és politikai alakulásaira. Életrajzát nem lehet kiszakítani a kor történetéből. Ezt egész összefüggésében kelle fölfognom, hogy amazt teljessé tegyem. Arra kelle magamat határoznom, hogy Pázmány tevékenységét beleilleszszem hazánk egyetemes történetének keretébe. S emiatt előadni fogom azon küzdelmeket, melyeket a XVII-ik század második, harmadik és negyedik tizedében két hatalmas vallási és egyuttal politikai párt küzdött egymással.

Az események fölfogásában, az egyéniségek megbirálásában elfogulatlan és részrehajlatlan igyekeztem lenni; de nem vágyódom azok dicsősége után, kik az igazságosságot a közönyösséggel, a tárgyilagosságot a színtelenséggel azonosítják. A kath. egyházban Isten művét, a szabadság és haladás, a fölvilágosodás és jólét emeltyűjét látom; de ezért nem kellett azon következményre jönnöm, hogy minden intézmény, törekvés és egyéniség, mely katholikus jelleggel bir, szent, helyes és kifogástalan; s minden, mi a kath. egyházon kivül áll, rosz, helytelen és átkos.

Ohajtottam menekülni azon életirók tévedéseitől, kik kötelességüknek ismerik hőseiket isteníteni. Nem dicsbeszédet, történetet akartam irni. Hogy Pázmány, mint ember, nem volt teljesen fölszabaditva az érdekek és indulatok hatalma alól; hogy mint államférfiú nem birt a csalhatatlanság biztosítékával: állítanom lehet, anélkül, hogy elhomályosítanám dicsőségét. De midőn tartózkodtam őt magam égbe emelni, nem engedhettem mások által a sárba tiportatni. És valamint kimutatva tévedéseit, nem vétettem emlékezete ellen: védve a támadások ellen, nem compromittáltam a történetiró hivatását.

A munka, melyre vállalkoztam, fontossága és nehézségei által nem csüggesztett, inkább vonzott. Midőn hozzáfogtam, nem nélkülöztem teljesen segédeszközöket. Előttem többen tettek kisérleteket megirni e nagy férfiú életének történetét [1]; bár e kisérletek sem a személy nagyságának, sem a tudomány igényeinek nem voltak megfelelők. Számos leveleit is nyomtatásban közzétéve találtam [2].

De csakhamar átláttam, hogy ezen, bár részben nagyérdemű, előmunkálatok nem kielégítők. Mindenekelőtt a hazai és külföldi könyv- s levéltárakban lappangó, még ismeretlen anyagot kelle összegyüjtenem. Evégett Pázmány nyomtatott s kézirati munkáinak, levelezéseinek s azon kor egyéb emlékeinek nyomozását öt év óta folytatom. Átkutattam az esztergomi érsekség; az esztergomi, pozsonyi és győri káptalanok; Győr, Abauj és Zemplénmegyék; Pozsony,

---

[1]) Czvittinger, Specimen Hung. Litteratae. 298. l. — Bód P. Magyar Athenás. 218. l. — Péterfy, S. Concilia Hung. II. 219. l. — Kazy, Hist. Univ. Tyrnav. I. 1—3. II. 2. — Schmitth, Archi Episcopi Strig. II. 111—126. ll. — Horányi Memoria Hung. III. 45. l. — Purpura Pannonica (Timon). 232—278. ll. — Pázmány P. rövid élete. (Fölső-Magyarországi Minerva. 1826. I. 521. s kk. ll.) — Gyurikovics György, Pázmány P. Cardinalis. (M. Tud. Gyüjt. 1837. V. 45. s kk. ll.) — Podhraczky, Pázmány P. élete. Buda, 1836. — Ferenczy, Magyar irók. I. 357. l. — Memoria Basilicae Strigoniensis. 90. s kk. ll. — Péter Pázmán Cardinal. Ignaz Kankoffer. Bécs, 1856.

[2]) Miller J. F. Epistolae quae haberi poterant S. R. E. Cardinalis... P. Pázmány. Buda, 1822. két kötet. (Mintegy 200 levél.) — B. Mednyánszky A. Petri Pázmány... Legatio Romana. (1632.) Pest, 1830. — Ötvös A. Pázmány P. és I. Rákóczy Gy. kiadatlan levelei. (Hazánk. 1860. II. 469—478. ll.) Több kiadatlan leveleket közöltek: Katona (Historia Critica R. H. XXIX—XXXII. kötet). — Kazy (Historia R. H.). — Horváth M. (Kis-Martoni Regesták. M. Tört. Tár. X.) — Nagy, Paur, Ráth, Véghelyi (Hazai Okmánytár. I—IV.) — Rimely K. (Hist. Collegii Pazmaniani. 1865).

Nagyszombat és Kassa sz. k. városok, és a magyar kir. kamara levéltárait; a m. t. Akadémia, Nemzeti Muzeum és m. k. Egyetem gazdag kézirati gyüjteményeit. Az erdélyi Muzeum és b. Mike Sándor kézirati gyüjteményéből Szabó Károly akademiai tag s muzeumi könyvtárnok úr lekötelező szívessége, a gyulafehérvári püspöki könyvtárból Imecs Jákó tanár barátsága által nyertem nagybecsű közleményeket. A bécsi cs. titkos levéltár, az egykori m. k. udvari Cancellaria és a bécsi apostoli Nuntiatura levéltáraiban szintén kiváló érdekű levelezéseknek jöttem nyomába.

Régi óhajtásom volt a római levéltárakat átkutatni; de ennek teljesülésére állásom és a politikai körülmények kevés reménynyel biztattak. Egyelőre megelégednem kelle azon becses közleményekkel, melyeket Kerschbaumer Antal pápai kamarás és szent-pölteni c. kanonok úrtól nyertem, ki több éven át dolgozott a római levéltárakban, Pázmány kortársának s barátjának, Khlesl bibornoknak életére vonatkozó adatokat gyüjtve. A mult évben mindazáltal, midőn e munka első kötete már sajtó alatt volt, azon kedvező helyzetbe jöttem, hogy hosszabb időt Rómában tölthettem. A Vatikán, a Domonkos- és sz. Ágostonrend, valamint a Barberini, Chigi és Corsini hercegi családok kézirati gyüjteményeiben nyomozásaimat gazdag eredmény által láttam megjutalmazva, a melyet a florenci állami levéltárban jelentékenyen kiegészítettem [1]).

---

[1]) Azon leveleket s egyéb okmányokat, melyeket a fölsorolt könyv- és levéltárakban találtam, nem közölhetem egész terjedelmükben; helyenként idézek némely fontosabb vagy érdekesebb részleteket; ekkor is a régi helyesirást mellőzhetni hittem.

Midőn ekként számot adnék azon helyekről, melyeken munkám anyagszereit találtam, elmulaszthatlan kötelességemnek tartom e helyen is hálás köszönetemet kifejezni a fölsorolt könyv- és levéltárak igazgatóinak s őreinek, azon nemes szivességért, melylyel nyomozásaimat lehetségessé tették, előmozdították és eredményre vezették.

Mindazáltal bár időt és fáradságot nem kiméltem a kutatásban, bár örömmel és kedvvel dolgoztam e munkán: tisztán látom, hogy valamint a kutatás eredményei sem teljesen kielégítők, úgy a földolgozás tekintetében is távol állok a tudomány mai állása által alkotott jogos igényektől.

És midőn munkám hiányai, fölfogásom és itéleteim, előadásom és nyelvem egyaránt bizonyitani fogják erőim gyengeségét: vajha ne adnának jogot arra, hogy kétségbe vonják jóakaratomat is.

De a munka minden hiányai és tökéletlenségei nem fogják megsemmisíthetni azon érdeket, melyet a nagy férfiú élete s működése, valamint korának nagy eseményei hivatva vannak ébreszteni. Kivált mai nap, midőn a régi ellentétek még mindig nincsenek kiegyenlítve, s kétszeresen szükséges a mult idők tévedései és szenvedélyei által előidézett szerencsétlenségekből megtanulni, hogy a szabadság és haladás alapja: az igazság és méltányosság; az egyesség és összetartás föltétele: a mérséklet és türelem.

ELSŐ KÖNYV.

(1570—1616.)

I.

Pázmány Péter származása. — Ősei. — Szülei. — Születése. — A kolozsvári iskolában. — A Jézustársaságba való lépése. — Ujonc és növendék évei. — A Jézustársaság eredete. — Célja. — Hatása.

Pázmány Péter [1]) régi és kitünő magyar családnak sarjadéka [2]). Már életében szerették tisztelői törzsfáját fölvinni a Hunt és Páznán testvérekig [3]), kik Gejza vezér uralkodása alatt Németországból hazánkba vándoroltak s itt megtelepedvén, szent István uralkodása kezdetén vezérei voltak azon hadnak, mely a lázadó Koppány, somogyi ispán ellen diadalmasan harcolt [4]).

---

[1]) Igy irja nevét maga, és nem Pázmán-nak. Midőn egy alkalommal Alvinczi Péter kassai kálvinista prédikátor nevét elferdítvén, gúny tárgyává tevé, ezt a következő észrevétellel utasitotta vissza: „Azt irod, hogy az én nevem németül hizlalt disznót jegyez . . . Az én nevem Pázmány, nem Pasman.“ Az igazságnak győzedelme 63 l.

[2]) A király is Pázmányt az esztergomi érsekségre úgy mutatá be a pápának, mint „nobili et antiqua familia oriundum.“ 1616. sept. 28. Egykorú másolat. Primási egyházi levéltár. VIII. Orbán pápa pedig 1629 XIII. Kal. Dec. kelt bullájában, midőn Pázmányt bibornokká nevezi, igy szól hozzá: „Tu enim ex nobilissima ac catholica Pazmaniana (familia), quae amplissimos, utilissimosque Christianae Reipublicae belli pacisque tempore viros edidit, in Hungaria natus.“ Eredeti. Ugyanott.

[3]) Drexelius Jeromos „Rosae selectissimarum virtutum“ cimü művének ajánló levelében, melyet Münchenből 1636 július 1-én intézett Pázmányhoz. L. Miller Epistolae P. Pázmány II. 197 l.

[4]) Chronicon Budense. Podhraczky-féle kiadás. 48 l.

Ha Pázmány csakugyan ezen történeti egyéniségekben birja őseit: különös és bizonyára gondviselésszerű azon találkozása a körülményeknek, mely szerint őseinek fényes nevével azoknak dicső missióját is örökölé. Ugyanis a késő unokának jutott osztályrészül hatalmas tollával és szavával, valamint az isteni áldás által támogatott tevékenységével a hanyatló katholicizmusnak és elhanyagolt müvelődésnek restaurátorává válni azon nemzet körében melyet hatszáz évvel előbb a keresztény egyház és európai civilizátio csarnokaiba ősei segitették bevezetni diadalmas fegyvereikkel.

Maga Pázmány, úgy látszik, nem tiltakozott ezen származtatás ellen. De annak alaposságát nehezen tartotta egészen kétségtelennek. Mert ő, ki szivesen hivatkozott régi és nemes származására, ezen nagynevü ősökről soha sem tett említést. Ha csak nem utal azokra, midőn kiemeli egy alkalommal, „hogy noha a sok hadak között megaprósodott a Pázmány nemzetség, de azt megbizonyithatja, hogy szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az elei.“ [1]) A családi iratok azonban csak három századról szólottak. Ezekre támaszkodva képes volt „okmányokkal és birtokcimekkel kimutatni, hogy elei több mint háromszáz év előtt már nemesek voltak és az ország védelmében vérüket ontották.“ [2])

Lehetséges, hogy e nyilatkozatában azon „Stephanus de genere Hunt-Páznán“, Róbert Károly király udvari emberére céloz, ki ugyanazon királytól Biharmegyében három falut nyert örök adományul, midőn a király lovagi párbaj-

---

[1]) 1616 aug. 20-án Thurzó György nádorhoz intézett levelében. Eredeti. Magyar kir. kamarai levéltár.

[2]) Azon védiratában, melyet a Jézustársaság mellett az 1608-iki országgyülés alkalmával szerkesztett. Miller I. 3 l.

ban lándzsájával három fogát kiütötte [1]). De a Pázmány család nemzedékrendében Istvántól, ki 1319 körül élt, szinte egy századig, 1430-ig hézag áll be, melynek betöltésére még nem kerültek napfényre a szükséges adatok. Az utóbb említett évben találkozunk ismét Pázmány Péterrel, kinek fiai 1465-ben Mátyás királytól ősi jószágaikra uj adományt nyernek, és a biharmegyei Panasz helységtől „panaszi“ melléknevüket kölcsönzik. Ezeknek legifjabbikától, Andrástól származik Pázmány Péter, az érsek [2]).

---

[1]) Az adomány levél kelt 1319. VI Idus Junii Miller I. VII. l.

[2]) A Drexelius (i. h.) és Torday Ferenc által (Miller II. 216—219 l.) összeállitott genealogiák hitelességgel nem birnak. Hitelesebb és valószinűbb az, melyet Wagner nyomán (Dec. III. 64—71 ll.) Nagy Iván ád elő.

I. Péter (1430)

II. Péter (1465) II. Mihál (1465) András (1465)

I. János (1520) I. György (1489)
neje: Ártándy Kata.

III. Péter (1552)
neje: Csáky Kata.

Gáspár (1552)
neje: Boda Verona.

Farkas Miklós Borbála.
I. neje Massai Margit.
II. neje Tholdy Borbála.

Borbála. II. Gergely

II. Gáspár Anna

első nejétől
Péter érsek

második nejétől
II. György
meghalt 1627.

II. Miklós gróf.

Magyarország családai XII. kötet 175 l. Ezen nemzedékrend némely tételeit maga Pázmány is igazolja. Midőn érintett 1616 augustus 20-iki levelében irja: „A nagy anyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándy Kelemen, Czibak Imre közel való atyafiai voltak az atyámnak.“ i. h.

Atyja Miklós, Panasz helység birtokosa [1]), 1565-ben Biharmegye első alispányja volt [2]). Anyja Massai Margit [3]) a Massa olasz őrgrófok családjából származott, melynek egyik ága hazánkban telepedett meg [4]).

Pázmány Péter 1570 október 4-én [5]) Nagyváradon született [6]). Szülei Calvin felekezetének voltak hivei, s gyermeküket is azon vallásban nevelték tizenhárom éves koráig [7]). Ekkor további kiképeztetése végett Kolozsvárra

---

[1]) Ugyanis a nagyváradi káptalan 1580-ban egy relatiót állitott ki „super contradictione in facto metalis reambulationis inter possessionem Szent János ad Cristophorum Hagymás, nec non Panasz ad Nicolaum Pázmány spectantis in Comitatu Bihar existentis, erga mandatum Cristophori Báthori Vajvodae Transylvaniae pro memorato Hagymás emanatum, medio eius et Capituli hominis institutae per Nicolaum Pázmány de Panasz interposita interventa, et in transumpto Capituli erga requisitorium Vajvodae pro Francisco filio Emerici, filii Francisci Massay senioris de Haroklyán ex Agnete filia Francisci Czibak de Palotha progenita, extradata. 1580 festo S. Demetrii M.“ Eredeti. A nagyváradi jezsuita collegium actái között. Magy. k. kam. levt.

[2]) Torday szerint i. h.

[3]) „Az anyám Massai nemzet volt.“ Irja Pázmány idézett levelében.

[4]) „Matrem habuit Margaritam . . . nobilitate claram, utpote (Ph. Allegambe teste) ex Italicis Massae Marchionibus in Pannoniam iam olim connubio transgressis, ortam.“ Timon Purpura Pann. 234. l. Ezen családnak megtelepedéséről hazánkban ir Istvánfy is Hist. L. IX. 1758 kiad. 84 l.

[5]) Timon téved midőn Pázmány Péter születési évét 1572 oct. 4-re teszi. Purpura 232 l. Ugyanis maga Pázmány 1632 október 4-én a bécsi Pázmány-intézet kormányzójához intézett levélben a kelet naphoz hozzá teszi „Die natali meo, quo 62-um annum explevi et climaticum 63-um ingressus sum.“ Ennek az 1570-ik év felel meg. A levél eredetije Pray gyüjteményében m. k. egyetemi könyvtárban.

[6]) Pázmány Péternek ifjabb testvére, György örökölte atyjuk nagyváradi és biharmegyei birtokait. 1603-ik évből származó, jószág eladásról szóló, fassiói a m. k. kam. levt.

[7]) „Tu vero — irja a pápa Pázmánynak — ex parentibus haereticis natus et in haeresi, quam tamen, sicut fidedigna relatione accepimus, in 13-mo aetatis tuae anno convictus abiurasti, educatus fuisti.“ 1616 nov. 10. Katona Hist. Critica XXIX. 655 l.

küldötték [1]). Hol a Jézustársaság hires tanintézetébe nagy számban gyülekeztek nem csak Erdélynek, hanem a közel magyar részeknek ifjai.

A Jézustársaság tagjait hazánkban Oláh Miklós esztergomi érsek telepitette meg. Ki miután I. Ferdinand királytól számukra a széplaki apátságot kieszközlé, Nagyszombatban 1561-ben alapitotta meg első collegiumjokat. Melynek tagjai mint hitszónokok és tanárok működtek a katholika vallás terjesztésének és emelésének érdekében. De már hat évvel utóbb elhagyni kényszerültek a várost. Nagy tűzvész elhamvasztotta épületjeiket; s azoknak fölépitésére egyelőre sem maguk, sem pártfogóik nem voltak képesek [2]).

A Jézustársaság tartósabb fölvirágozást vett, és épen ezért hevesebb küzdelmeket vivott Erdélyben. Báthory István, miután az erdélyi fejedelemségből a lengyel királyi trónra emeltetett, 1579-ben tizenkét jezsuitát küldött Erdélybe. Testvére Kristóf fejedelem a kolosmonostori apát-

---

[1]) Protestáns irók a mult században (igy Bód Péter, Magyar Athenás 5 l.) azt állitották, hogy Pázmány ifjú korában „togatus“ volt. Timon szükségesnek itélte ezen állitást visszautasitani. „Tam illustri genere adolescentem, quis unquam in Ungaria vidit, aut auditione accepit, applicuisse animum ad augendam declamationibus ad populum Calvini sectam? et hac causa Togati, ut dici solet, personam gessisse, ac Germaniam atque Acatholicorum Gymnasia oberrasse. Itaque Petri natales, nobis tacentibus, satis superque refellunt inconcinuam nostratium Calvinianorum fabellam, narrantium: Pazmannum discendorum probius Calvinianorum dogmatum gratia exteras Acatholicorum scholas cum Adalberto Molnár adiisse, et cum redux in patriam Adalberto posthaberetur, ira incensum Romanam Religionem professum esse. Sed Petri per omnem vitam studia ac Provinciae et oppida in quibus degebat a P. Dobronoki S. J., eius in familiaritate quinque supra vicenos annos, ut ait, versato et arcanorum conscio, curatius adnotata, commentum hocce refellunt.“ Purpura 235 ¹.

[2]) Kazy Hist. Univ. Tyrnav. 5 l.

apátságot több helységgel adományozá nekiök. És csakhamar Monostoron, Kolozsvárott és Fehérváron collegiumokkal s iskolákkal birtak [1]). Ezek Schreck Bálint főnök ügyes vezetése alatt nagy hirre emelkedtek. Báthory Kristóf fejedelem fia és kijelölt utódjának Zsigmondnak nevelését a jezsuitákra bizta. Az országnagyok és nemesek figyelmét is magukra vonták. Tanodáikat még más vallás felekezetü ifjak is látogatták [2]). Mert azokban alaposabb tudományt, magasabb műveltséget szerezhettek, mint a protestáns iskolákban [3]).

E körülmények szolgálhatnak magyarázatjául azon ténynek, hogy Pázmány Pétert is Kolozsvárra küldötték protestáns szülői. Itt buzgó tanárai által, kik között Leleszi és Szántó atyák kitüntek, nemcsak a tudományok különböző ágaival, hanem a katholika igazságokkal is meg-

---

[1]) Fleuri Hist. Eccles. XLIX. 464 l. Szilágyi Sándor Erdélyország története. 1866 I. 414 l. Az 1581 május első napjára Kolozsvárra hirdetett országgyülés a jezsuitáknak megtelepitését Monostoron, Kolozsvárott és Fejérvárott mint bevégzett tényt elismerte ugyan, de t. tényebe igtatta „hogy ő Nagysága e nevezett helyeken megelégedvén, ujabb helyekre vagy városra vagy falukra akárhol ez országba efféle tanitókat se erővel, se fenyitékkel ne szállítson, ne plántáljon.“ Veszely Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok. 1860. I. 186 l.

[2]) A protestánsok e miatt az 1588-iki megyesi országgyülésen panaszt emeltek. A jezsuiták „nyilván árulák el, miként terjeszték ki hálóikat Erdélyre is, hogy t. i. a fiukat atyjuk karjaiból kiszakasztani és bennünket gyermekeinkkel együtt, kiket neveltünk, hálójukba keríteni szándékuk. Kolozsváron az Akademia neve alatt erősséget építettek ellenünk.“ Veszely I. 210 l.

[3]) Ezt világosan elismeri egy protestáns iró. A jezsuiták „később monostoraikkal meg nem elégedvén, tévelyüket vitatkozások és nyilvános iratok által kezdették terjeszteni, sőt szindarabokkal és más szini előadásokkal az országnagyok és nemesek figyelmét már ki is nyerték. Ime mennyire roszalandó lutheránus gymnasiumaink restsége, nem találtattak hiv evangelikus tanitók, kiknek egyébiránt a király kedvezett.“ Hermann Dániel kézirati munkájából. Veszely I. 192 l.

ismerkedett. S azoknak sikerült őt nemcsak a katholika egyháznak, hanem saját társaságuknak is megnyerni. Pázmány 1587-ben, tizenhét éves korában határozta el magát, hogy a jezsuita rendbe lép [1]). Vajjon ezen határozatát szüleinek megegyezésével, vagy azoknak ellenkezése dacára valósitotta, arról nincs tudomásom. De a rend főnökei bizonyosan örömmel siettek teljesíteni a tehetséges és előkelő származású ifjú convertita ohajtását. Fölvették a rend ujoncai közé. S vele egyidőben Forró Györgyöt [2]), Szalay Istvánt, Kőrösi Ferencet és Szulokot. Megannyian Krakóba küldettek, hogy az ujonc éveket ott töltsék. Az éjszaki éghajlat kedvezőtlen hatást gyakorolt az ifjú Pázmány egészségére. E miatt két év lefolyta után a bécsi collegiumba helyeztetett át, hol buzgó vallási gyakorlatok és szorgalmas tanulmányok között három évet töltött, s az angol származású Wright Vilmos atya, nevezetes bölcsésznek előadásait hallgatta. Később Rómába küldetett, hogy a katholika egyház középpontján foglalkozzék a hittudományokkal, melyekben szintén kitünő tudósok, Vasquez és Valencia atyák, voltak vezetői [3]).

* * *

---

[1]) Timon nyomán. Kinek elbeszélésével szépen megegyezik az, mit Pázmány maga mond „A szent irásról és az egyházról“ 1626-ban közzétett munkájának előszavában. „Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Ur Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólíta és egyházi állapotra választa.“ Ebből következik, hogy Pázmány 1587-ben lépett a Jézustársaságba; és nem az, hogy ő ekkor tért a katholika vallásra. Így megszünik a nehézség, melyet Szvorényinak okozott e nyilatkozat, midőn azt megegyeztetni nem tudá azon állitással, hogy Pázmány 13 éves korában tért a kath. vallásra. Magyar irodalmi szemelvények. 1867. 94. l. jegyzet.

[2]) Forróval Pázmány baráti viszonyban állott később mint érsek is.

[3]) Timon Purpura 235 l.

Midőn Pázmány Péter a Jézustársaság tagjává lőn s a rend szabályainak értelmében magas hivatásának betöltésére előkészült: azon időben a Jézustársaság a virágzás magas fokán állott már.

Azon kiváló egyéniségeknek, kik koronként uj szerzetes rendeket hivtak életre, intézményeik megalkotásában közös célok mellett, rendesen új eszmék is lebegtek szemeik előtt. Minden szerzetes rendnek közös föladata: lehetővé tenni az egyén magasabb erkölcsi tökélyesülését s elmozditani azon akadályokat, melyeket ily törekvéseknek utjába gördíthetnek a vétkes hajlamok és roszra vezető körülmények. De e mellett a szerzetes rendek alapitói oly specialis célok valósitásán is fáradoztak, melyeket az idő és hely viszonyai követeltek a vallásos élet emelésének és a keresztény civilizátió terjesztésének érdekében. A katholika egyház isteni eredetének kimutatására nagy mértékben alkalmas azon tény, hogy változhatlan alapelvei mellett, a fejlődésnek és a korszükségletek kielégitésének minden föltételeit birja.

Igazolja ezt a Jézustársaság megalapitása.

Ugyanis midőn a diadalmasan előhaladó protestantismus teljesen megrendíté a katholicismus állapotait nyugoti Európában: azon fegyverek, melyekkel az egyház 15 évszázadon át megtörte a fölmerülő eretnekségek hatalmát, nagy részt gyarlóknak bizonyultak az uj küzdelemben. A romlás a szentélyekig hatolt. A szerzetes és világi papság körében majdnem mindenhol meglazult a fegyelem, hanyatlott a tudomány, meghült a buzgalom. Csekély volt azoknak száma, kik jó példa, lelkesedés és ismeretek által képesek voltak, és készek is, erélyes ellenállást kifejteni azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyeknek oly csudálatosan kedveztek a körülmények.

Ekkor föllép Loyola Ignác. A spanyol leventét, 1521-ben Pampeluna ostroma alkalmával, vett sebei ágyához bilincselik. Az Üdvözitő és a szentek élettörténetei, melyeket a tétlen élet unalmainak elüzésére vesz kezeibe, forradalmat idéznek elő belsejében. Nehéz küzdelem után, a megszokott élvezetek, és a keresett dicsőség utáni vágy fölött diadalmaskodik az önmegtagadás, a nagy példányképek követésének eszméje. Mint az emberi ügy erőtlen harcosa foglalta el ágyát, mint Krisztus harcosa hagyta el erővel és vágygyal nagy tettek véghezvitelére. A gondolat, melyet lelkének egész melegével fölkarol, még álmaiban sem hagyja el. Harci jelenetekhez szokott lelke Krisztust mint hadvezért véli látni, ki Isten ellenségeinek megsemmisitésére indul, s zászlai alá gyüjti az embereket. Ellenállhatlan vágy vesz uralmat fölötte: gyüjteni elszánt csapatot, melynek vezére Jézus, jelszava Istennek dicsősége, célja az emberek üdve lenne.

Lelkes társak csatlakoznak hozzá s III. Pál pápa 1540-ben fölhatalmazza uj szerzetes társulat alkotására. A Jézustársaság ekkor megalakult. Céljául alapitója azt tüzte ki, hogy az egyháznak segitségül szolgáljon a koronként megujuló küzdelmekben. E végből föladatául jelölte ki a keresztény szeretet minden műveinek gyakorlását: a hitetlenek téritését és a hivek vezetését, az eretnekek leküzdését és visszavezetését a kath. egyház kebelébe. Ignác a jövőre is gondolt. Szükségesnek itélte a jövő nemzedéket előre megnyerni a katholika tanitásnak. Ezért az ifjuság nevelésével és tudományos kiképzésével való foglalkozást, egyik legfontosabb tényezőként, vette terveibe. Tehát nem kizárólag a contemplativ életet előmozditani, hanem annak szerencsés egyesitését a mindenoldalú tevékenységgel kivánta

elérni. Bátor sereget ohajtott szervezni, mely mindenkor készen álljon harcra kelni az egyház elleneivel; nem kizárólag az ascesis után törekvő egyesületet, melynek tagjait a testi sanyargatások könnyen kimeríthetnék.

A kitüzött célnak szépen megfelelnek az eszközök. Azokat, kik a társaságba fölvétetnek, hosszú és jól fölhasznált évek készítik elő a nehéz pályára. Egyedül azok vétetnek föl, kiknek testi egészsége és szellemi tehetségeik biztositékot nyujtanak arra nézve, hogy képesek lesznek hivatásukat betölteni. Az ujoncnak két évet kell szent elvonultságban tölteni, távol a világtól és tudományos foglalkozástól; egyedül imák, elmélkedések s egyéb vallási gyakorlatok között. Csak ezen próba évek után bocsáttatik a tanulmányokra. Három, egész öt évig foglalkozik az ifjú a rhetorikával és classikusokkal, a bölcsészeti, természettani és mennyiségtani tudományokkal. Négy, egész hat évet vesz igénybe a hittudomány különböző ágainak tanulmányozása. Ezen hosszu tanfolyam minden évében szigoru vizsgát kell kiállania, s ennek eredményétől föltételeztetik a magasabb osztályokra való bocsáttatás. A tanfolyam befejeztével az összes bölcsészet s hittudományból új vizsgának vettetik alá. Ha ezt is szerencsésen kiállja, leteheti a szüzesség, szegénység, engedelmesség fogadalmait és áldozárrá szenteltetik. A negyedik fogadalmat — a pápa parancsainak való föltétlen engedelmességet — csak néhány év mulva teszi le. S ekkor lesz „professus“-sá.

Egyáltalában a társaság szervezetének egyik jellemvonása azon föltétlen engedelmesség, melyet tagjai a pápa és saját főnökük iránt fogadnak. Minden oda céloz, hogy az önmegtagadás és a hatalom fölsőbbségének elve a legszélsőbb határokig keresztülvitessék. És ily rendszer indo-

kolva volt eléggé a protestantismus által, mely a korlátlan nyomozás elvét emelvén érvényre, minden egyházi és világi tekintély tagadására utat tárt. Szemben ily törekvésekkel, azoknak leküzdésére oly testület volt szükséges, mely öszszetartó tömörsége, öszhangzó működése által az egyén erőit és hatását hatványozza. Melynek tagjai öntudatosan, de egyszersmind önmagukat föláldozólag működjenek a közös célok valósitására. Mindazonáltal alaptalanul vádolják ezen intézményt, hogy míg a rend főnökét korlátlan hatalommal ruházza föl, a rend tagjait minden egyéni szabadságtól megfosztja. Mert amazt a rend constitutiói sokféleképen korlátozzák, a hatalommal való visszaélést nehezítik. A rend tagjai pedig öntudatosan alávetik magukat a rend *céljainak*, s kötelezik az ezekhez vezető eszközök használatára; és midőn ezt teszik, nem az emberi önkénynek, hanem a magasabb *eszmék hatalmának és saját fensőbb hajlamaiknak* hódolnak meg.

A Jézustársaság nagyszerü hatásának kulcsát, ezen *szervezet mellett, azon* körülményben is kell keresnünk, hogy annak tagjai valóban „mindeneknek mindenek lettek.“ Nem volt az emberiségnek egy osztálya, az életnek egy iránya, vagy a közszükségletek egy neme, mely önföláldozó tevékenységük határain kivül esett volna. A királyi trónok közelében hirdették a morál elveit, s készségesen siettek a kunyhók szegényeihez, hogy azokat a műveltség első elemeiben, vagy a vallás végső vigasztalásaiban részesitsék. Az európai városok mozgalmas élénksége között tudtak szó- és gyóntató székeik körébe nagyszámu, mindenrendü közönséget gyüjteni; és ugyanők hősies bátorsággal merészkedtek ismeretlen országok vad népei közé, hogy azokat Krisztus hitének megnyerjék. A gúny és rágalom, melylyel

amott találkoztak, a szenvedések és halál, melyek reájuk itt várakoztak, egyaránt nem tudták őket visszárettenteni. A tudomány minden ágaiban elhiresültek nagynevű iróik. És még ellenségeik sem tagadhatták, hogy a nevelés titkát ritka szerencsével fölfödözték, annak áldásaiban nagylelküen részesitették az emberiséget.

Birtak szent férfiakkal, kik örömteljesen áldozták föl életüket hitükért. Birtak férfiakkal, kik mint hitszónokok elragadták és meghatották hallgatóikat. Birtak férfiakkal, kiket a nagynevü tudósok közé számit az irodalom története. De ennek dacára csudálnunk nem lehet, ha a Jézustársaság sem tudta mindenkor kikerülni azon két örvényt, mely minden emberi intézményt fenyeget. Azt is tévutra vezették nem ritkán túlbuzgó barátai, és megsemisitésére összeesküdtek nem egyszer elkeseredett ellenségei.

II.

Pázmány mint a gráci egyetem tanára. — Dialektikai és Physikai előadásai. — Tankönyvei. — Hittudományi előadásai. — Theologia Scholastiká-ja.

Pázmány mintegy tiz évi előkészület után lépett a nyilvános tevékenység pályájára. Elöljárói elismerésüket fejezték ki képességei és erényei iránt, midőn az ifju jezsuita atyát, 1597 körül [1]), a gráci egyetemhez tanárrá nevezték[2]).

[1]) Sajnálattal kell bevallanom, hogy minden igyekezeteim dacára, nem sikerült részletes adatokat szereznem Pázmány életének azon részéről, melyet mint növendék a Jézustársaság különböző intézeteiben, s később mint tanár a gráci egyetemen töltött. Azon esztendőnek meghatározására, melyben tanári pályáját kezdé, támpontul szolgál Pázmánynak „Physika“ tankönyve. Ennek külső boritékára az „1599“-ik évszám van nyomatva. Ekkor tehát azon munka, mely előadásait foglalja magában, készen volt.

A jezsuitáknak Grácban Károly főherceg Stiria, Karinthia és Krajn uralkodója, 1583-ban alapított collegiumot; vezetésük alá helyezett egyetemet nyitott meg, és könyvnyomdát állított. Ezen főherceg kezdé meg tartományaiban merész lélekkel és szilárd elhatározással az ellenreformatiót, szemben a protestánsok gyors és diadalmas előhaladásával. Halála után Erneszt, Miksa és Ferdinand főhercegek, valamint ez utóbbinak anyja, a buzgó Mária főhercegnő, a fejedelmi tekintély és a szellemi hatalom minden eszközeit fölhasználták a szerencsésen megkezdett munkának folytatására; melyben a gráci collegium atyáinak nevezetes szerep jutott. És épen ezért célpontjaiul szolgáltak a protestánsok elkeseredett támadásainak [1]). A feladat, mely Pázmányra várakozott, súlyos volt, kipróbált erőket igényelt. Valamint a viszonyoknak is, melyek között nyilvános életének első éveit tölté, eldöntő befolyást kelle gyakorolni szellemi fejlődésére.

Pázmány a gráci egyetemen kezdetben a bölcsészeti tudományok egyes ágait, a Dialektikát, Physikát és Metaphysikát tanitotta.

Továbbá a „De Coelo“ szóló résznek végén áll „Anno 1598, 18 julii finivimus.“ Egy másik rész végén pedig olvasható „Finita 10 Septembris 1599.“ Ezen adatokból következik, hogy Pázmány physikai előadásait az $159^{8}/_{9}$-ik tanévben tartotta. De Pázmánynak előbb kellett a „Logika“, vagyis „Dialektika“-ból tartani előadásokat; ezen előadásokra ugyanis a Physikában számos helyeken hivatkozik. Igy tehát a logikai előadások az $159^{7}/_{8}$-ik tanévre helyezendők. Mindkét tankönyv a m. k. egyetemi könyvtár kéziratjai között őriztetnek.

[2]) Pázmány „publicis admotus Cathedris in Universitate Graecensi et Philosophiam et Theologiam cum dignitate, omniumque plausu sustinuit“. Timon. Purpura 236 l.

[1]) Historica Religionis ... Reformatio. Szerzője Stobaeus György lavanti püspök. Irta 1598—1604. Kiadatott 1768.

Azon időben, midőn Pázmány tanszékét elfoglalta, a bölcsészeti tudományok körében Aristoteles tekintélye volt uralkodó. Iratainak és elveinek, a keresztény fölfogás szempontjából való, földolgozása és értelmezése már a XIII-ik századtól kezdve képezte a scholastikus bölcsészek törekvéseinek célját. Legszerencsésebben Aquinói szent Tamás oldotta meg föladatát. Az ő nyomaiba léptek több évszázadon át a bölcsészet tanitói. Hatását még sem vesztette el, midőn Konstantinápoly földulatása után, a nyugotra menekült görög tudósok közvetitése által, Aristoteles művei eredeti nyelvükön kezdettek olvastatni. A thomistikai philosophiát fölkarolták és ápolták a jezsuiták kitünő bölcsészei: Suarez, Mariana, Fonseca és mások. Átplántálta Olaszországba és érvényre emelte Rómának iskoláiban a hatalmas Bellarmin. És sz. Tamásnak megujitott rendszere legszilárdabb védfalául szolgált az egyházi tudományosságnak, az ellenséges ostromok föltartóztatására; s egyuttal magában foglalá ezen tudomány további kifejlődésének termékeny csiráit.

Igy tehát a katholikus, főleg jezsuiták által vezérelt, tanodák szolgáltak az ujkor első századaiban is menhelyül a keresztény bölcsészetnek, mely bár a tökély magasabb fokától távol állott ugyan, de a tökélesbülés minden föltételeivel birt. Ellenben ezen menhelyeken kivül a bölcsészeti törekvések, nemcsak egyház- hanem kereszténye llenes irányt vettek, s a pogány rendszerek formáinak kritikátlan utánzása által, a bölcsészet történetében hanyatlást jeleznek [1]).

Aristoteles fölosztása szerint a bölcsészet-tudomány részeit a Logika vagy Dialektika, a Physika, Metaphysika és

---

[1]) Michelis, Geschichte der Philosophie. 1865. 258 kk. ll.

Ethika képezték. Pázmány az előbbi három részből tartott előadásokat. Természetesen azon rendszer és elvek alapján, melyek a Jézustársaság iskoláiban elfogadva voltak. De ezek elég tág tért engedtek a szabad mozgásra. És Pázmány csakugyan nem elégedett meg azzal, hogy egyszerűen elődeinek nyomaiba lépjen. Szellemének egyik jellemző tulajdonsága, hogy mindent mit tanult, önállóan és öntudatosan szokta azonosítani saját, alanyi fölfogásával. Ezért első teendője volt azon tantárgyakat, melyeket előadott, önálló munkákban földolgozni, s ezeket vezérfonalul tanitványainak kezeibe adni [1]). S ezen földolgozásban a kellő szorgalommal és eredetiséggel járt el; mert későbben, mint érsek és bibornok, a tudomány három évtizedes haladása dacára, azon munkák egyikét sajtó utján közrebocsátani tervezé [2]).

Pázmány Dialektikájában a fősúlyt azon kérdések megfejtésére helyezé, melyek a bölcsészet többi részeivel s a hittudományokkal vonatkozásban állanak. Első sorban

---

[1]) Ezen munkák kiadatlanok; kettő közölök a m. k. egyetemi könyvtár kéziratai között található, hová a nagyszombati jezsuiták könyvtárából került. Első a „Dialectica“, vastag, lapszámozatlan, folió kötet; másolat. A másik „In VIII libros Physicorum Aristotelis Commentaria.“ Negyedrétű, 414 levélből álló kötet; egykorú másolat. Az első lapra egykorú kéz följegyezte „R. P. Petri Pázmány.“ Hogy ezen könyvnek Pázmány nem birtokosa, hanem szerzője volt, kitünik a nagyszombati jezsuiták könyvtárának 1690-ben készült könyvjegyzékéből, melyben Pázmány munkái között megjelenik: „Eiusdem Physica, manuscriptum.“ Mindkét munka másolata csonka. A Pázmány által szerkesztett harmadik tankönyv szintén a nagyszombati jezsuiták könyvtárában őriztetett egykor. Az említett könyvjegyzék így nevezi meg: „Pazmanni Petri De anima. Metaph. Manuscriptum.“

[2]) Ugyanis a „Dialectica“ első lapjára egykorú kéz följegyzé: „Haec Logica sumptibus D. Cardinalis Petri Pázmány ex autographo ipsius D. Cardinalis descripta est in ordine ad typum, sed inprimi non potuit, morte authoris interveniente.“

a kath. vallás titkainak és igazságainak megvilágitását és megvédését kivánja előmozditani. Előadása tiszta, világos; és soha sem téveszti szem elől, hogy olyanokhoz szól, kik a tudományokban ujoncok [1]).

Némely szokásos előzmények után [2]), Aristotelesnek „Praedicamenta", — „Perihermenias", — „Analyticorum libri priores" — és „Analyticorum libri posteriores" cimű négy iratát veszi tárgyalásainak alapjául [3]). Az egyetemes nem- és faj-fogalmak, a sajátságos és közös, a lényeges és esetékes tulajdonságok; az előleges fogalmak: mennyiség, minőség, viszony stb.; a következtetés, bizonyitás és a tudomány szerkesztésének módjai, képezik előadásaiban a főbb pontokat. Pázmány tankönyveiben egyáltalán alkalmazni szokta magát a divatozó iskolai módszerhez. Aristoteles iratait egyenként

---

[1]) A Dialektika előszavából.

[2]) De natura Dialecticae, Disputatio unica proemialis. Azután Quaestio I. De Logicae nominibus, existentia, inventoribus et modo inveniendi. Qu. II. Quidnam sit obiectum Logicae. Qu. III. Definitio Logicae, et an sit pars Philosophiae. Qu. IV. De utilitate et necessitate Logicae. Qu. V. De divisionibus Logicae. — Disputationes de universalibus respondentes introductioni Porphirii. Disputatio I. De ente rationis. D. II. De universalibus in communi. D. III. De genere primo universali. D. IV. De specie. D. V. De differentia. D. VI. De proprio et accidente.

[3]) „Praedicamenta." De auctore, obiecto, utilitate huius libri. D. I. de aequivocis et universis. D. II. De analogis. D. III. De praedicamentis in communi. D. IV. De praedicamento substantiae. D. V. De quantitate. D. VI. De relatione. D. VII. De qualitate. D. VIII. De sex ultimis praedicamentis: ubi, quando etc. D. IX. Quae et quot sint species compositorum. Quae dicantur esse prius et posterius. — „In libros Perihermenias Aristotelis." D. I. De partibus enumerationis. De II. De enumeratione et eius proprietatibus. — „In libros priorum Analiticorum Aristotelis." D. I. De instrumentis sciendi in communi et de definitione. D. II. De natura demonstrationis et de requisitis ad eam. D. III. De specie demonstrationis et circulo. D. IV. De scientia actuali, et qua ratione ab aliis distingvatur. D. V. De scientia habituali. D. VI. De divisionibus scientiae.

és külön fejtegeti. Előrebocsátván minden könyvről némi irodalomtörténeti adatokat, kivonatosan ismerteti annak tartalmát; ehez kapcsolja saját fejtegetéseinek áttekintését. Az egyes fontosabb kérdéseket „disputatió“-kban vitatja meg, ezeket „quaestio“-kra s „articulus“-okra osztja. Különös tekintettel van a támasztott, vagy támasztható ellenvetésekre, melyekkel tüzetesen foglalkozik, s a kételyeket („dubium“) eloszlatja. A fölvett tárgyak teljes megvilágitása végett közli a régibb és ujabb bölcsészek nézeteit, s azokat majd osztja és elfogadja, majd visszautasítja és helyreigazítja [1]).

Aristotelesnek „Analyticorum libri posteriores“ cimű munkája, mely a módszertant foglalja magában, a Logikának betetőzéseül és átmenetül szolgált a bölcsészeti tudomány többi részeire; közvetlenül a Physikára, mely az iskolákban a Logika után tárgyaltatott. A természettant a középkorban és az ujkor első századai folytán máskép fogták föl, mint napjainkban. Ezen tudomány nem a természet erőinek, törvényeinek és jelenceteinek észlelésével s ismertetésével foglalkozott. Hanem Aristotelesnek „Physicorum libri octo“ cimű munkáját értelmezé s a természeti lét föltételeit elemezé.

Pázmány is Aristotelessel úgy definiálta a Physikát, hogy az: „Scientia speculativa corporis naturalis, prout naturale est.“ Kutatta a természeti létezők eredeti létokait, ősi anyagát és alakját. Az összetett lényekről a természet tárgyalására megy át; részletesen szól az okságról általán, s az okok nemeiről egyenként; végre a mennyiségről, időről,

---

[1]) Hasonló előadási móddal találkozunk az egykorú jezsuita bölcsészek munkáiban. Igy Brutscher János, (Commentarii in universam Logicam. Ingolstadt 1601). Reihing Konrád, (Commentarii in Logicam. Ugyanott 1604). Leyman Pál, Claudius Sudarius és másoknál.

helyről és ürességről; a mozgásról és változásról [1]). Ezután következik Aristoteles „Quatuor libri de Coelo“ cimű munkájának fejtegetése, mely az égboltozatról, az égi testekről, ezeknek mozgásáról és világosságáról értekezik [2]). Ezekhez csatlakoznak Aristotelesnek „Libri (duo) de generatione et corruptione“, melyek az eredet és enyészet, a gyarapodás és romlás különböző módjairól és nemeiről értekeznek [3]). Továbbá meteorologiai értekezés az elemekről, azok természetéről és tulajdonságairól, Aristotelesnek „Libri Meteorum“ műve alapján [4]). Pázmány, azon kor tudósainak példájára, a Physikában szólott végre az összetett, élettelen (szervetlen) létezőkről, vagyis az ásványokról; az összetett élő (szerves) létezőkről, vagyis a növényekről és állatokról; és pedig Plinius alapján, mivel ezekről Aristoteles nem irt, vagy ide vonatkozó munkái elvesztek [5]).

---

[1]) Pázmány Physikájának fölosztása a következő: De philosophiae naturalis nominibus, inventore, obiecto, utilitate et divisione. „In librum I. Physicorum Aristotelis.“ Dubia quaedam circa hoc proemium Aristotelis. Disputatio I. De principiis corporis naturalis in communi. D. II. De prima rerum naturalium materia. D. III. De forma et privatione „In II. librum.“ D. I. De natura. D. II. De causis in communi. D. III. De causa efficienti. D. IV. De causu materiali, formali et finali. „In III., IV. et reliquos libros.“ D. I. De quantitate. D. II. De tempore. D. III. De loco et vacuo. D. IV. De motu et mutatione in communi. D. V. De motu locali.

[2]) „In libros Aristotelis de Coelo.“ D. I. De iis, quae ad naturam et essentiam coeli spectant. D. II. De accidentibus coelorum.

[3]) „In libros de generatione et corruptione.“ D. I. De generatione substantiali, et quae illam praecurrit, alteratione. D. II. De augmentatione.

[4]) Disputatio tertia de Elementis. Ezen disputatio az egyetemi könyvtár kéziratában nincs egészen lemásolva. A 2-ik quaestiora „De primis qualitatibus elementorum“ fölhozott negyedik „dubium“-nál a kézirat megszakad.

[5]) Hogy ezekről is tartott Pázmány előadásokat, kitünik a kézirat azon helyéből, hol a természeti philosophiának fölosztását adja elő. „Quartum (membrum) — ugymond — in quo de mixtis imperfectis et meteo-

Pázmány ezen munkájában kifejti dús ismereteit, roppant olvasottságát. A régi görög irók, a scholastikusok és az ujabbkori bölcsészek körében egyaránt otthonos. Legnagyobb rokonszenvvel mégis, ugy látszik, Fonseca és Göesius Emanuel műveit használja [1]).

Pázmány mindent a Physika körébe vesz föl, mi az érzékek fölfogásának határain belül esik. Azon létezőkről, melyek az érzéki fölfogást meghaladják, a Metaphysikában kelle szólania. „De anima“ cimű metaphysikai munkájában, — mely vagy elveszett, vagy ismeretlenül lappang, — kétségkivül Aristotelesnek „a lélekről“ szóló három könyvét fejtegeté. A melyhez még az észrevevés és emlékezés, álom és ébrenlét, az életkorok, az élet és halálról szoktak értekezések csatoltatni [2]).

Pázmány ezen kézirati munkái figyelemreméltó irodalmi termékek. E téren kitünő érdemekkel bir. S habár ezen tudomány kifejlődésében nem képez korszakot alkotó mozzanatot; szinvonalán áll mindenképen kora tudományos vívmányainak és igényeinek. A scholasticizmus minden előnyös tulajdonai: a finom megkülönböztetések, szabatos meghatározások, szigorú következtetések, alapos bizonyitások és

---

rologicis disputatur . . . quintum in quo de mixtis perfectis quidem, sed inanimatis agitur . . . sextum denique membrum est, in quo de mixtis perfectis at animatis agitur.“ De ezen IV könyv részben, az V. és VI. könyv teljesen hiányzik a kéziratban.

[1]) Ez utóbbi ugyanis szerzője, a Pázmány által gyakran idézett, „Collegium Conimbricense“ cimű munkának.

[2]) Emlitettük már, hogy ezen munkának cimét a nagyszombati collegium könyvjegyzéke tartotta fön. Aristoteles „De anima“ cimü művének fejtegetésével szokták a XVI-ik és XVII-ik század iskoláiban befejezni a bölcsészeti tárgyalásokat. Kitünik ez Brutscher, Reihing, Laymann, Cleiner, Gaudinus stb. munkáiból. V. ö. Werner Geschichte der kath. Theologie. 1866. 64. l.

a tárgyaknak minden irányban, kimerítő megvitatása, nem hiányoznak irataiban. Míg ellenben erélyesen küzd a scholastika philosophia árnyoldalainak eltávolitására. A meddő speculátióknak, gyermekes vitatkozásoknak, értelmetlen szőrszálhasogatásoknak nem barátja. Komoly discussió, gyakorlati fölfogás és világos előadás fő igyekezete; s a diadal, melyet e tekintetben kivívott, nem egészen a jezsuitának, részben a magyar szellemnek is érdeme.

Pázmány Péter, miután több éven át a bölcsészeti tudomány egyes ágait a gráci egyetemen előadta, ugyanott a hittudomány tanitásával volt elfoglalva az 1607-ik év nyaráig [1]).

---

[1]) A m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik Pázmánynak „Theologia Scholastica“ cimü kézirati műve, mely Grácban tartott hittudományi előadásainak egy részét foglalja magában. Az első lapra Dobronoki, Pázmány életében a nagyszombati collégium rectora, következő sorokat jegyzé: „Theologia Scholastica Cardinalis Pázmány, quam Graecii dictavit A. 1603 et deinceps. Collegio Tyrnaviensi in memoriam Academici Fundatoris data. A. 1638.“ Vastag folió kötet, körülbelül 2500 lapból álló. Részben Pázmány által sajátkezüleg irva, részben idegen kéz irása, de ezen rész is Pázmánynak sürü oldaljegyzetei és javitásaival. Helyenként egész levelek üresek, bizonyára hézagok utóbbi pótlása végett. Az egyetemi könyvtárban őrizett ezen kézirat csak második része az egész műnek, mert ez sz. Tamás „Summa“-jának csak két utóbbi részeit fejtegeti. S a „Proemiumot“ is így kezdi Pázmány: „In fine praecedentis partis disputavit S. Thomas . . .“ mi arra látszik utalni, hogy Pázmány a „Summa“ előbbi részei fölött is tartott fölolvasásokat. Ezeket előrebocsátva, azon kérdés támad: mely években tartotta Pázmány hittudományi előadásait? Erre nézve a tájékozást előmozdítják Pázmánynak némely sajátkezű jegyzetei. A 358-ik oldalon áll: „Veni Graecium 20. Septembris 1603. Coepi docere 7. Novembris a. 1603.“ Az 589-ik oldalon: „Coepi in scholis 26. Martii 1604.“ A 691-ik lapon: „12. Octobris 1604.“ Az 1119—1122. lapokra pedig Pázmány följegyzé tanitványainak neveit az 1604, 1605, 1606 és 1607-ik évekből. Az tehát bizonyos, hogy ezen években tartott hittudományi előadásokat. De nem lehetetlen, hogy már az 1603 előtti években a „Summa“ megelőző részeit fejtegeté. — Pázmány ezen kézirati munkájáról emléke-

A kath. hittudománynak iskolai és rendszeres műveléséből származott a „Theologia Scholastica"; mely a scholastika philosophiával testvéri összeköttetésben, a középkor századai folytán, osztozott ennek számos tökéletlenségeiben is. Sokan ezen irodalmi tér művelői közöl megelégedtek a régibb hittudósok véleményeinek összeállitásával, s azokat Aristoteles elveivel szokták volt támogatni [1]). Ily munkák a protestáns irók részéről keserű gúnynyal, majd éles kritikával, gyakran szenvedélyes gyülölettel támadtattak meg. Ez nem maradhatott hatás nélkül. A kath. hittudósok fő gondjukat a Scholastika regeneratiójára irányozták. Ezen törekvésekben fontos tényezőként szerepel azon buzgalom, melylyel a szent irást, a szent atyákat és az egyház régibb történetét tanulmányozni kezdették. E tekintetben is nagy érdemmel bir a Jézustársaság, melynek tagjai foglalták el nagyrészt Németország kath. főiskoláinak tanszékeit. Ők sajátságos tanrendszert alkottak; és a hittudományt háromszázados tévelygés után visszavezetvén Aquinói szent Tamáshoz, e tudomány ujabb fejleményeit természetszerü kapcsolatba hozták a középkori nagy iskolák hagyományaival. Ez pedig nem felekezeti érdekből, nem a Thomismusnak diadalra emelése végett történt, hanem hogy az egyházi tudományosságnak tartós fölvirágozása, szoros rendszer és célszerü módszer megállapítása által, lehetővé váljék. Most szent Tamás bámulatos „Summa"-ja foglalta el a hittudo-

---

zik a „Monumentum Gratitudinis" cimü munkácska, mely Nagyszombatban 1733-ban jelent meg. „Extat eius (t. i. Pazmanni) doctrinae monumentum luculentissimum, manu sua, traditi abs se, studii Theologici, conscriptae partes quaedam in Bibliotheca Tyrnaviensis Collegii . . ." 48. l.

[1]) St. Wiest. Introductio in Historiam Lit. Theologiae Revelatae. Ingolstadt. 1794. 523. l.

mányok körében azon helyet, melyet Aristoteles „Organon"-ja a bölcsészeti ismeretek terén kivívott [1]).

Figyelemreméltó körülmény, hogy Pázmánynak egyik római tanára a Theologia Scholastica ezen ujabb fölvirágoztatásában a legnevezetesebb szereppel birt. Ez Valencia Gergely, spanyol származású jezsuita atya (meghalt 1604-ben), kinek előadásai Pázmány hittani fölfogásának megalakulására, és „Theologicorum Commentariorum tomi quatuor" cimű munkája [2]), az ő összes irodalmi műveire eldöntő befolyást gyakorolt.

Pázmány hittudományi előadásaiban Valenciának és, egy másik szintén hirneves tanárának, Vasquez-nek [3]) nyomaiba lépett. Megtartá azoknak külső fölosztási és tárgyalási módját, fölkarolá elveiket. Szent Tamás „Summa"-ja szolgál keretül. Ez azonban elég tág, hogy abban helyet nyerjenek mind azon kérdések, melyek a régibb scholastikusokat foglalkoztatták és az ujabb vallási controversiákban szerepeltek. Szent Tamás nagyszerű munkáját három főrészre osztá. Az első értekezik Istenről, önmagában tekintve, és mint teremtőről. A második résznek első fele (prima secundae) szól az embernek végcéljáról; második fele (secunda secundae) az erények és vétkekről. Végre a harmadik rész tárgyalja a megváltás művét és a szentségeket.

Pázmány „Theologia Scholastica"-jának csak töredékeit birjuk, melyek a „Summa" két utóbbi részére vonatkoznak. Fejtegetéseit annak nyomozásával kezdi: mikép azonosítja magát az ember szabad akaratja által Istennel,

---

[1]) Werner Gesch. der kath. Theologie. 44. s kk. ll.

[2]) Dillingen. 1602.

[3]) Commentarii in S. Thomam. Ingolstadt.

ura lévén saját cselekedeteinek, melyek mint ösvények vezethetik Istenhez. Értekezik ezért az emberi cselekedetekről általán, azoknak okairól, az erényekről, törvényekről és a malasztról is, mint mely a természetfölötti boldogság elérését célozó cselekvés eszköze. Megállapítja az embernek végcélját, az emberi cselekedetek jóságának föltételeit. Azután áttér részletes magyarázására a vétkeknek, különösen az eredendő véteknek; szól az erényekről, az igazság és jogról, a vallásosság, áhitat és imádságról. Végre Krisztus megtestesüléséről, a megváltás müvéről; a szentségekről általán és részletesen a keresztség, bérmálás és oltári szentségről [1]).

Pázmány természetesen nem tarthatta magát előadásaiban egészen távol azon nagy kérdések megvilágításától, melyek a XVI-ik század végén és a következő elején a hittudományok terén élénk viták tárgyát képezték s a kath. hittudósok ujabb pártalakulásait eredményezték. Ezen mozgalmat Bajus Mihál lőveni tanár indítá meg, kinek tanaiból előbb V. Pius 1567-ben, majd XIII. Gergely 1579-ben 79 tételt kárhoztatott, a melyek kivált a szabad akarat, az eredendő bűn, a jó cselekedetek érdeméről és a malasztról terjesztettek téves fölfogást. Bajus alapeszméje: hogy az elesett, s isteni malaszt által föl nem emelt, emberi természet képtelen a jóra, s ezért csak bűnös tetteket vihet véghez. Ellene leghevesebben a jezsuiták küzdöttek. Pázmány is behatóan tárgyalta előadásaiban a kárhoztatott tételeket, kimutatta azoknak veszélyességét.

---

[1]) A nagyszombati Collegium könyvjegyzéke Pázmánynak következő kézirati munkáját említi: „Pazmanni de Incarnatione et Eucharistia manuscriptus (liber).“ Lehet azonban, hogy ezen két tractatus ugyanaz, mely a „Theologia Scholastica“-ban is előfordul.

Annálinkább kelle ezt tennie, mert a, Bajus téves tanitása által fölkeltett, tudományos küzdelem még nagyobb mérveket kezdett venni, mióta Molina János spanyol jezsuitának hires munkája 1588-ban megjelent, melyben a kath. egyháznak tanitását az ember szabad akaratjáról öszhangzásba hozni igyekezett az isteni malaszt, a mindentudás, gondviselés, praedestinatió és reprobatióról szóló tanokkal. Fő elve: hogy az ember természetes erejével is képes valamiben előmozdítani önmegtéritését s némi jót tenni [1]). Miután ezen fölfogást a dominikánusok hittudósai megtámadták, a jezsuiták buzgó védelmére keltek rendtársuknak. Pázmány előadásaiban szintén elfogadta Molinának rendszerét; úgy azonban, a mint azt Suarez és Vasquez atyák enyhitették és módositották [2]).

Épen azon időben, mikor Pázmány hittudományi előadásait tartotta, nevezetes surlódások támadtak V. Pál pápa és a velencei köztársaság között, az egyházi szabadság tárgyában. A köztársaság kormánya hatalmát és joghatóságát az egyházi intézményekre és személyekre is kiterjeszteni törekedett. Rendeleteket bocsátott ki, melyeknek értelmében tiltá uj templomokat, zárdákat és kórodákat épiteni, ingatlan javakat egyházaknak adományozni a kormány megegyezése nélkül; és az egyháziakat a világi törvényszékek hatósága alá rendelé. A pápa az egyházi szabadság ezen megsértése ellen ünnepélyes óvást tett. Midőn pedig ez eredménytelennek bizonyult, 1606. april 17-én a dacoló köztársaságot egyházi átokkal sujtotta. Ezen szomorú viszály

---

[1]) „Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, praedestinatione et reprobatione concordia. Lissabon 1588.

[2]) V. ö. Fleuri Hist. Eccles. XLIX. s L-ik kötet számos helyeit.

alkalmat adott az arra vonatkozó kérdéseknek irodalmi megvitatására. Pázmány is célszerűnek látta ezen korkérdések iránt tájékozni tanitványait. S ez alkalommal előadásokat tartott az egyházi szabadság eredetéről, jogosultságáról és terjedelméről [1]).

Pázmány egyáltalán fölhasználta a legujabb irodalmi eredményeket. Igy Gretsernek „Defensio Bellarmini" cimű munkájával, bár ez csak 1607-ben jelent meg, már találkozunk előadásaiban. Valencia, Vasquez és Molina mellett legnagyobb súlyt Bannez [2]), Bellarmin [3]), Canus [4]), Suarez [5]), és Toletus [6]) munkáira helyezett.

Pázmány munkájába sajátkezüleg följegyzé tanitványainak névsorát, kik 1604—1607 között előadásait hallgatták. Ezek részint a Jézustársaság növendékei voltak, részint olyanok, kik főpapjaik által küldettek, hittani tanulmányaik elvégzése végett, a gráci egyetemhez. A hittudományi tanfolyam akkor is négy évre volt fölosztva. Tanitványainak száma 1604-ben 34, 1605-ben 43, 1606-ban 48, 1607-ben 49 volt. Ezek között több magyar ifjúval találkozunk, ilyenek: Szentgyörgyi János, Ferenczfy Pál, Hajnal Mátyás, Nagy István, Rátkai István, Fejér János, Tötösi Gábor, Vásárhelyi Dániel és Zsolnai János; az utóbbit kivéve mindannyian a Jézustársasághoz tartoztak.

---

[1]) „De Ecclesiastica libertate. Circa causam Veneti Interdicti Anno 1606." *Kilenc folió levél. Az egész Pázmány sajátkezű irása.*

[2]) Commentarius in partem primam Summae D. Thomae et secundam secundae. Lugduni. 1588.

[3]) Disputationum de Controversiis Christianae fidei Tomi III. Ingolstadt 1581—1592.

[4]) Libri XII. de locis Theologicis. Salam. 1563.

[5]) Commentationes et disputationes is S. Thomae Summam.

[6]) Summa casuum Conscientiae. Roma. 1602.

III.

Pázmány első téritői diadala. — Irodalmi föllépése. — Vallási állapotok Magyarországban a XVI-ik század végén. — A protestantismus elterjedése. — Protestáns és katholikus irodalmi viszonyok. — Pázmány törekvései.

Pázmány nem szándékozott egész életét a tanári pályán tölteni; nem akarta minden tehetségeit és szorgalmát ezen tiszteletreméltó és nagy horderejü, de szűk munkakör betöltésére értékesíteni. Saját hajlamai, az elöljárók belátása és a sürgető viszonyok más térre hivták. A küzdtérre, melyen hatalmas erővel, ügyes fegyverekkel és szerencse által kisért zászlók alatt állottak a katholika vallás ellenségei. A küzdtér a hitterjesztés, a fegyverek a szónoklat és irodalom, az ellenség a protestantismus volt.

Ezen heves harc küzdelmeiben a katholikus ügy védelmezésére főleg a Jézustársaság volt hivatva, melynek tagjai a magas missióra, önföláldozó buzgalmuk és tudományos műveltségük által, kiválóan képesítve voltak. Pázmány Péter is kétségkivül régóta előkészült, hogy hozzájárulhasson ezen föladat szerencsés megoldásához. Nem lehet kételkedni, hogy ő tanári pályájának már küszöbén tisztában volt önmagával jövő céljai iránt. Már ekkor eltökélve volt, egész életét hazájának, a katholika vallás emelésének szentelni; tollal és szóval munkálkodni azoknak visszavezetésére az egyház kebelébe, kik elpártoltak; azoknak megerősitésére és fölmelegitésére, kik hivek maradtak ősi hitükhöz. „Mióta — irja egyik munkájában — Isten az én méltatlanságomat nagy kegyelmességéből, egyházi hivatalra választott, egyéb föltett célt szemem előtt nem viseltem, hanem hogy az én Uramnak kedveskedjem, az ő igazságát vékony te-

hetségem szerint oltalmazzam, terjeszszem; és a hitben megcsalottakat, útba igazítsam.“ [1]) Lehet, maga ismerte föl a tért, melynek munkálására képességei által természetszerüen hivatva, mintegy teremtve volt. Lehet, gondos elöljárói ismerték föl e hivatását, figyelmeztették s vezérelték reá.

Az bizonyos, hogy évek óta tanulmányozta a régibb protestáns koryphaeusok műveit, figyelemmel kisérte az egykoru irodalom mozzanatait. S ekkor szerezé meg azon bámulatosan gazdag ismereteket, melyeket a katholikus és protestáns hittudományi irodalom terén egyaránt birt, műveiben fényesen kitüntetett, szerencsésen fölhasznált. Maga irja egyik munkájának élén: „Hogy valamit . . . előhozok az uj tanitó atyafiak irásiból, azt én magam az önnön saját könyvükből irom le . . . És ha valaki különben találja, ezután is bár orcámra térjen. Mert ugyanis sok időtől fogva olvasom az uj tanitók irásit, hogy minden tudományuknak és róka-lyukuknak végére mehessek.“ [2])

És miután szabad óráit ezen előkészületre forditá éveken át, föllépett a nyilvánosság terére. Nevezetes körülmény, mely Pázmány jellemének fölfogására fontossággal bir, hogy irodalmi és hittéritői pályáját egyszerre kezdette meg. S mint ekkor, úgy egész életén át, az irodalmi tevékenységet a gyakorlati hatással szoros kapcsolatba hozta; amazt ennek alárendelni, ezt amaz által biztosítani óhajtotta.

Pázmány szünnapjait hazájában szerette tölteni. Igy 1602 october havában Radosnyán találjuk [3]). Ezen hely

---

[1]) A setét Hajnalcsillag után bujdosó Lutheristák vezetője. Bécs. 1627. 1. l.

[2]) „A mostani uj tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizonysága“ cimü müvének előszavában.

[3]) Pázmány „Felelet Magyari István, sárvári Prédikátornak“ cimü müvét Forgách Ferenc nyitrai püspöknek ajánlván, az ajánló levél „Ra-

Nyitra megyében, a megye székhelyétől három mértföldnyi távolságban fekszik. A nyitrai püspökség birtoka és a püspököknek koronként lakhelye. Pázmány tehát kétségkivül Forgách Ferenc püspök meghivására jelent meg Radosnyán[1]).

Valószinü, hogy Pázmány ez alkalommal volt szerencsés a püspök testvérét, Forgách Zsigmondot a katholika egyháznak megnyerni. Mert az előkelő főurnak megtérése és az ifju jezsuita radosnyai tartózkodása körülbelül összeesnek [2]).

A traditió határozottan Pázmánynak tulajdonítja ezen nevezetes térítést. Eszerint Forgách Ferenc három éven át eredménytelenül fáradott, hogy testvérét a katholika vallás igazságáról meggyőzze. Szerencsésebb volt Pázmány, kinek három hét alatt sikerült célhoz jutni; reábirta a főurat, hogy családjával együtt az uj tanoktól elpártoljon [3]).

Pázmány Péter egyik munkájának ajánló levelében szól Forgách megtéréséről. Saját közreműködéséről hallgat teljesen, mindent a megtértnek és az isteni malasztnak tu-

---

dosniae pridie idus Octobris" kelt. Hogy Pázmány más években is távol volt egy ideig Grácból, mutatják „Theologia Scholastica"-jára tett jegyzetei. „Veni Graecium 20. Sept. 1603." — „1606 1. Novembri Graecii. In scholis 7. Novembri." Világos, hogy Pázmány 1603 sept. 20. és 1606 nov. 1. előtt nem volt Grácban.

[1]) Mert itt irta, itt ajánlotta Forgáchnak Magyari ellen intézett művét.

[2]) Ez kitünik Pázmány következő szavaiból: „Vix id feceras — irja Forgách Zsigmondnak, alig tértél meg — cum intestina patriae dissidia... te bonis omnibus ... exuit ... exulatum te coegit." Tehát Forgách a Bocskay által előidézett mozgalmak (1604) előtt tért meg. „Keresztény felelet" cimű művének ajánló levelében.

[3]) „Franciscus certe Forgachius ... vix se prae gaudio capere potuit, dum certis cognovisset nuntiis, fratrem suum ... in quo ad saniora reducendo ipse triennii assiduum laborem incassum perdidisset. P. Petri Pázmány apostolica dexteritate, trium hebdomadarum decursu, ad Catholicae veritatis agnitionem et amplexum una cum tota domo sua adductum

lajdonít. Mindazáltal oly részletesen ir a tényről, oly avatottan adja elő annak lélektani mozzanatait, mint ki ezeknek tanuja és tényezője volt. Forgách ugyanis több éven át igyekezett megismerkedni azon érvekkel, melyek a katholika vallás mellett és ellen fölhozatni szoktak. Félretett minden emberi tekintetet; egyedüli törekvése volt: fölismerni az igazságot és fölkarolni azt. Számos akadály merült föl és visszatartá egy ideig azon vallás elhagyásától, melyet az anyai tejjel szítt. A családi körülményeken kivül, leginkább az aggasztotta, hogy találkozni fognak, kik megtérésének indokát, az emberi kegyek megnyerését célozó törekvésben, fogják keresni. Végre legyőzte a nehézségeket az isteni malaszt hatalma, mely elméjét megvilágitá. Nyiltan a kath. egyház kebelébe tért [1]).

Pázmány ezen szerencsés eredmény által megnyerte a püspöknek teljes bizalmát, rokonszenvét és tiszteletét; ki őt ezentúl irodalmi műveinek körzebocsátásában anyagilag segité, térítői tevékenységét erkölcsi támogatásában részesité [2]).

Pázmány Péter hittéritői első diadalával, egykorú első irodalmi föllépése. 1603-ban nyitotta meg hoszú sorozatát

---

esse.“ Timon Purpura 238. l. — Hasonló előadással találkozunk számos régibb és ujabb munkákban; mindazáltal a kutfőre való hivatkozás nélkül.

[1]) Az emlitett előszóban. A traditiót egy figyelemreméltó körülmény igazolni látszik. Pázmány iratából kitünik, hogy a püspöknek semmi része nem volt testvérének megtéritésében; mert erről teljesen hallgat; mit nem tett volna, ha azon megtérés érdemét neki tulajdonithatja. Valamint csakugyan szól tüzetesen a püspöknek közreműködéséről egy másik testvérének, az ifju korában meghalálozott, Forgách Mihálnak megtéritésében.

[2]) Suspiciebat quidem etiam antea Cardinalis Pazmanum et pro eo, ac merebatur ob singularem doctrinam, prudentiam, caeteraque animi ornamenta reverebatur; at deinceps intimiore sibi iunctum affectu colebat, consiliis eius sapientissimis utebatur. Timon, Purpura. 238. l.

azon nyelvre, tudományosságra és hatásra nézve kiváló munkáinak, melyek őt legkitünőbb iróink körébe emelik.

Pázmány nemcsak első munkáját, hanem nagyrészt a későbbieket is, magyar nyelven irta meg. Ez nem esetleges esemény, hanem mélyen megfontolt és kiszámitott megállapodás eredménye.

Ő soha sem kivánt tündökölni; de mindig hatni óhajtott. Ismerte a helyzetet, nem ignorálta igényeit, lehetőleg számba vette azokat. Helyesen fölfogta, mi kölcsönözött oly varázst, mi szerezett oly hatást, mi biztosított oly tartós fölvirágozást az uj tanok terjedésének, főleg a magyar elem körében. A nemzeti szellem, melylyel hirdetői eszélyesen azonosítani tudták; a nemzeti nyelv, melyen szóval és tollal terjesztették.

És csakugyan a protestantismus gyors elterjedését hazánkban nem fejtik meg eléggé sem a katholikus clérus hanyatlása, sem a, trónvillongások s a török foglalásai által származott, zavarteljes állapotok. Ezek mellett hatalmas tényezőkként szerepelnek hazánk azon politikai viszonyai és pártállásai, melyek a Habsburg dynastia trónra jutása által keletkeztek.

A természet törvényei és a nemzeti szellem egyaránt érthetővé teszik, hogy az idegen uralkodóház, és az attól elválaszthatlan, külföldi befolyásnak hatalomra jutása, nemzeti ellenzéket hivott életre. „A nemzeti önállóságnak teljes megóvása“, mindig tudott oly varázserőt gyakorolni, hogy tekintélyes pártok jelszóul irták zászlaikra. Ez pedig nemcsak hazánkban történt, hanem minden népnél, melynek hasonlók voltak politikai viszonyai; nemcsak koronként és ideiglenesen, hanem mindenkor és mindaddig, midőn és míg a kitüzött cél veszélyeztetve volt, vagy lenni látszott.

Magyarországban a mohácsi gyásznap után ily nemzeti ellenzék állott szemben I. Ferdinand és pártjának törekvéseivel. Ez tény; de óvakodnunk kell ezen ténynek magyarázásában két szélsőségtől. Egyáltalában nem következik, hogy azok, kik a „német párt“ élén állottak, a nemzeti érdekek árulói voltak és a német befolyás fölülkerekedését előmozditani, vagy akár csak tűrni is hajlandók lettek volna. Másrészről nem mondhatni, hogy a „nemzeti párt“ vezérei mindannyian tiszták az önzéstől és öntudatosan lelkesültek kitüzött céljaikért. Sokan a német uralom meghonosítása által a haza javát, sokan a nemzeti érdekek védelmezésében önhasznukat keresték. A német párt számos hivei jobbak, a nemzeti önállóság számos védői roszabbak voltak, mint lenni látszottak.

Ez nem üres szójáték; nem hiú elmefuttatás. Figyelmet érdemlő szempont azon kor egyéniségeinek és törekvéseinek megitélésében.

És valóban az ellenzéknek voltak vezérei, kik megmentendők a nemzeti önállóságot, oly eszközök használásától sem rettegtek vissza, melyek könnyen megsemmisíthetik magát a nemzetet. Ezen veszélyes eszközök: szövetkezésük az izlammal és a protestantismussal. Szerencse a nemzetre, hogy mindkettő birta ugyan az ideiglenes hatalom föltételeit, de nem az örök életerő elemeit. Mindkettő a dissolutió csiráit hordozá méhében már akkor, midőn megszületett. Amaz a féktelen zsarnokság által, melyet meghonosított. Ez a korlátozatlan szabadság által, melyet hirdetett. Amannak veszni kell, mert nem enged semmi haladást. Ezt is veszély fenyegeti, mert az egyéni önkénynek nem szab korlátokat. Az emberi szellem, és a társadalom természetével egyaránt ellenkezik a teljes megállapodás,

mint a határnélküli szabadság. Az egykor mesés hatalmú török birodalom végföloszlásának küszöbén áll; mert mai nap a zsarnokság lehetetlen többé; a szabadság szellemének arámlatai föltartóztathatlanok. Fog jönni idő kétségkivül, midőn a korlátlan szabadság is csak egyes rajongóknak fogja képezni eszményét; midőn a tekintély és szabadság, a mérséklet és haladás egyensúlyának törvényei diadalra emelkednek az emberi társadalomban.

A nemzeti pártnak tehát mint a török, ép úgy volt szövetségese a protestantismus. A párt vezéreinek érdekükben állott előmozdítani annak terjedését; a párt tagjai előkészitve voltak azt befogadni. Amazok magasabb politikai képességek nélkül is beláthatták, hogy kiket az uj tanoknak megnyerniök sikerül, azok legbiztosabb támaszaik fognak lenni; mert nem lehetnek barátjai soha azon dynastiának Magyarországban, mely oly határozottan küzd a protestantismus kiirtására Németországban. Ezek pedig fenyegetett nemzetiségük és önállóságuk megszilárdulását várhatták azon vallástól, mely az isteni tisztelet és az egyházi élet körébe a nemzeti nyelvet veszi be; melynek hirdetői siettek a nemzeti nyelvet közegül avatni föl.

Ezen körülményekben leghatalmasabb emeltyűjét találjuk a protestantismus elterjedésének. Csekélyebb jelentőségüek, csak helyi és ideiglenes hatással birók, lehettek a többi tényezők. A trónkövetelők, Ferdinand és Zápolya, nem mertek erélyesen föllépni az uj tan hivei ellen, nehogy azokat elidegenítsék maguktól. A zavarteljes állapotokban nem gondolt senki, és erővel nem birt senki az uj tan elnyomására, terjedésének föltartóztatására. Ezen körülmények mindazáltal csak negativ értékkel birtak. Positive a protestan-

tismust hazánkban kiválóan azon szövetség támogatta, melyet vele a nemzeti párt kötött.

A protestantismus magyar hirdetőinek is első föladata volt: megnyerni a nagy közönséget. Ez irányban, elismerni kell, nagy tevékenységet fejtettek ki. Mindent mozgásba hoztak, hizelegvén az egyének érdekeinek, hiuságának és szenvedélyeinek, hogy megkedveltessék az uj tant; népszerűtlenné, gyűlöletessé tegyék a katholika vallást. Irataikban és szónoklataikban a legkülönnemű bb vadakat emelték és terjesztették a katholika vallás, annak tanai és tanitói ellen. A katholicismus szerintök bálványozás; intézményei, tanitásai és szertartásai a pápák és püspökök találmányai és koholmányai. A római egyház, nem Krisztus anyaszentegyháza; amaz rég eltért a Megváltó szellemétől, meghamisitja a szent irást; a pápák és papok mindannyian feslett életüek, otthonosak minden gonoszságban; okai azon veszedelmeknek, melyek az országokat s a magyar hazát is érik. Ily és hasonló vádak megalapitására tudtak módokat találni mindig, zavarba nem jöttek soha. A leghihetetlenebb, legnevetségesebb állitást nehézség nélkül tudták bebizonyitani. A nagy közönséget, melynek ép oly gyarlók ismeretei, mint hatalmasak szenvedélyei — jól tudták — könnyű félrevezetni.

De igazságosaknak kell lennünk, és elismernünk, hogy a protestantismus hirdetői sok tekintetben előnyben voltak a katholikus papok fölött. Külföldön, hires tanintézetekben — hova a protestáns főurak és városok bőkezü gondoskodása küldé őket — nyerték kiképeztetésüket. Igy negyvennyolc év alatt, 1522—1560 között 442 ágostai hit-

vallású magyar ifjú látogatta a wittembergi főiskolát [1]). Bázel, Strassburg, Danzig, Königsberg egyetemeit is számosan keresték föl. És nem csak az uj tanitás elveit tanulmányozták; hanem beavattattak a szónoklat hatásának titkaiba, s azon sajátságos dialektika cselfogásaiba, melylyel az elméket megnyerni oly bámulatos sikerrel tudták. Hajlamot és képességet hoztak magukkal irodalmi munkásságra.

A katholikusok ellenben sem kellően szervezett, sem elégséges számú növendékek befogadására alkalmas papnöveldékkel nem birtak. A középkor folytán ugyanis a káptalanok és kolostorok mellett emelkedtek a tudományos intézetek. A török pusztítás és a belzavarok amazokkal ezekre is enyészetet hoztak. A jezsuitáknak Nagyszombatban, majd Selyén fölállított tanodái; az Oláh által szintén Nagyszombatban, a tridenti zsinat végzéseinek értelmében, alapított első papnövelde, bár örvendetes haladást jeleznek, kielégitő eredményt nem hozhattak létre. A külföldi katholikus tanintézeteket aránylag kevesen látogaták. A római magyar collegium fontosságát később látták át [2]). A bécsi egyetemet látogató magyar ifjak részére csak csekély alapitványok léteztek [3]). Az olmützi pápai intézetbe a

---

[1]) Révész Imre közleményeiből. Magyar Történelmi Tár. IV. 208. l.

[2]) Forgách és Pázmány ezen collegium helyeinek betöltését célozó törekvéseiről lesz alkalmam szólani más helyen.

[3]) 1539-ben az esztergomi káptalan 500 aranyat tett le 2 vagy 3 tanuló javára. A következő évben ugyanannyit. Oláh Miklós 1000 forintot hagyományozott két erdélyi ifjú eltartására. Kutassy György esztergomi kanonok 1570-ben 800 forintot hagyott szintén két ifjúra. Poklóstói Máté sághi prépost 1575 és 1581-ben 1000 forintot két nyitramegyei növendék papra és ugyanennyi tallért két tanulóra. Az alapitó oklevelek az esztergomi káptalan levéltárában találtatnak.

pápa kegyelméből kevesen juthattak [1]). A gráci egyetem hittanulói között 1604—1607 években nem több, mint tiz magyar ifjúval találkozunk [2]).

Igy történt, hogy a katholikus lelkészek csekély számban találkoztak. Tág tér nyilt a protestáns prédikátoroknak magukhoz vonni az elhagyatott nyájat. Különben is amazokat tudományos műveltség tekintetében többnyire messze túlszárnyalták.

A magyarországi katholikusok szomorú, siralmas helyzete legszembetünőbben nyilvánul a hittudományi irodalom terén, a melyen a protestantismus uj, szokatlanul élénk mozgalmat honosított meg. Utasítva lévén az isteni tekintély hiányát az emberi hatás rendes eszközei által pótolni, Luther nem hétköznapi belátást bizonyított, midőn a sajtót, melyet eddig kevéssé zsákmányoltak ki, szorgalmasan fölhasználni kezdé. Példáját követték hivei hazánkban is. De a katholikusok valamint Németországban, úgy nálunk sem maradtak tétlenek. Ezt főleg azon körülmény bizonyítja, hogy a szent irásnak hazai nyelven való közrebocsátásában a katholikus forditók megelőzték a protestánsokat. Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Kolosvári János forditásai 1532—1541 között jelentek meg. Ellenben Erdősi János, Székely István, Heltai Gáspár és Károli Gáspár 1541—1590 között dolgoztak. De amazok az uj testamentom magyarítására szorítkoztak, míg Heltai és Károli az egész bibliát közölték magyar nyelven. S a protestáns biblikusokhoz csatlakoznak, mint bibliai férfiak és események történeteinek földolgozói:

---

[1]) Forgách érsek egy idevonatkozó levele 1612-ből ugyanott.

[2]) Pázmány Péter tanulóinak névsorából „Theologia Scholastica"-jában.

Batizi András, Beythe István, Ilosvai Péter, Nagybányai Mátyás és Sztárai Mihál.

Még gazdagabb a XVI-ik századbeli magyar protestáns (luther és kalvin) irodalom a dogmatika és polemia terén. Itt Balsaráthy János, Beythe István, Beregszászi Péter, Bogáthy Miklós, Bornemissza Péter, Dávid Ferenc, Dévay Gáspár, Dévay Mátyás, Egri Lukács, Eszterházy Tamás, Fabricius Bazil, Félegyházi Tamás, Gönczy István, Gönczy Miklós, Gyarmaty Miklós, Gyulay Pál, Honter János, Károli Péter, Katona István, Kultsár György, Magyari István, Melius Péter, Pécsi János, Pécsi Simon, Szegedy István, Székely István és Szikszay Bálint, többnyire eredeti és magyar, munkáit sürűen bocsátották közre a bártfai, debreczeni, detrekői, gyulafehérvári, keresztúri, kolozsvári, lőcsei, pataki, sárvári, szigeti és visolyi nyomdák.

Ellenben katholikus részről Pázmány föllépése előtt Draskovich György, Fejérkövy István, Monoszlóy András, Telegdy Miklós püspökök és Péchy Lukács bátor, de elégtelen ellenállást fejtettek ki. 1530-tól, vagyis a protestantismus elterjedésétől, 1602-ig Pázmány első föllépéséig 50—60 protestáns hittudományi munkával szemben, alig tudunk 10—15 katholikus irodalmi terméket fölmutatni [1]).

Nem lehet tehát csudálnunk, ha a XVII-ik század kezdetén a katholika egyház Magyarországban a hanyatlás mindennemű jeleit tünteti elő. Hivei megfogytak számukra,

---

[1]) Ezen statistikai adatok természetesen nem igényelik a teljes, hanem egyedül a megközelitő pontosságot. Ezeket a m. t. akademiai és az esztergomi érseki könyvtárak könyvjegyzékeiből s a Széchenyi könyvtárnak 1800—1807 nyomtatott Indexeiből állitottam össze. V. Ö. Toldy F. A magyar n. irodalom története. 1865. 34. s kk. ll. Lányi Magyarföld Egyház történetei I. 327. s kk. ll.

meghültek buzgalmukra nézve. A főuri családok is nagyobb részben átpártoltak az uj tanokhoz. A protestantismus hazánkban arany korát érte el. A katholicismust végső veszély fenyegeté.

Pázmány belátta, hogy a veszélyt elháritani csak azon eszközökkel lehet, melyek előidézték. Elismerte a világ erkölcsi rendében uralkodó ezen szellemi homoeopathia elvének souverain hatalmát.

A protestáns lelkészek jeles szónoklataik, magyar nyelven s népszerüen irt munkáik által gyakoroltak hatást a népre. Ezt ellensúlyozni csak úgy lehetett, ha a kath. szószékeken is kitünő, népszerű szónokok hangoztatják Isten igéjét. Ha katholikus irók is elárasztják a népet munkáikkal, melyek a nemzeti nyelv avatott kezelése, az élénk irály és érdekes előadás tekintetében a protestáns irodalmi termékekkel versenyezhessenek. Az igazság hatalma, az alapos tudományosság értéke — meggyőződve volt — a diadalt kétségtelenné teendi.

Az élő szó és a toll hatalmas fegyvereivel küzdeni az uj tanoknak nem kiirtásáért, hanem követőinek fölvilágositásáért az igazság által. Ezt tűzte ki Pázmány munkásságának föladatául, életének céljául; melynek elérésében látnoki lélekkel a katholika egyház üdvözitő és civilizátori hatásának megujulását látta. S a melyért az ő lángoló keblének egész hevével lelkesült.

IV.

A vallási polemiának főbb kérdései. — Pázmánynak Magyari ellen irt műve.

Azon küzdelem, mely hazánkban is a protestantismus és katholicismus között irodalmi téren folyt, főbb mozzanataiban nem különbözött a tollharcoktól, melyeknek Németország, a reformatió bölcsője, szolgált szinhelyül. Az uj ellenség által kitüzött célok és megtámadott érdekek ugyanazok voltak; a támadók harci modora és a védelmezők fegyverei is. A harci zaj, mely hazánkat oly soká betölté, mintegy viszhangja volt a nyugoton kiküzdött csatáknak.

Miután a protestáns irók a kath. tanitásnak egész épületét támadták meg, a kath. hittudósoknak ezzel szemben álláspontjukat a legszabatosabban kelle körülvonalozni, és megvédelmezni a legerélyesebben. Első sorban szükséges volt kimutatni, hogy a kath. vallás egyedül bir képességgel a vallási igazságok megismertetésére; az egyháznak a pápa által személyesített csalhatatlansága föltétlenül szükséges és egyuttal elégséges biztositékot nyujtó őre a keresztény igazságnak. A kinyilatkoztatott vallás ugyanis részben oly tanokat tartalmaz, melyek az emberi értelem fölfogását túlhaladják. Szükséges tehát, hogy azoknak hitelessége oly módon legyen biztosítva, mely a közvetlen értelmi belátás hiányát pótolja. A keresztény embernek tudnia kell, miért fogadja el élő hittel azt, mit hisz. A hitnek elégséges oka pedig csak oly tekintélyben található föl, a melyre teljes megnyugvással támaszkodhatunk, a mely csalhatatlan. Ezen tekintély képviselői lehetnek emberek, de Isten által kell sugalmaztatniok; és ily tekintélynek szünet nélkül kell lé-

tezni az egyházban. Ezekután azon egyház az igaz egyház, mely szünet nélkül ily, Isten által rendelt és folytonosan vezérelt tantekintélylyel bir. Ilyen egyedül a kath. egyház [1]).

Miután a katholikus, főleg a jezsuita hittudósok a polemiát ezen térre vezették, a vitatkozás végső elemezésében a pápa tekintélyének kérdése körül fordult meg. A protestánsok „apokalyptikus Antikrisztus"-nak szerették nevezni az egyház fejét, a kath. irók ellenben csalhatatlansága mellett szállottak síkra. Amazok váltig erősítették, hogy Luther, illetőleg Kalvin felekezete képezi az igazi egyházat, a melyet ellentétbe helyeztek a „római, vagy pápai egyház"-zal; a protestantismus szerintök nem egyéb, mint a római egyház romlottságától és visszaéléseitől megtisztult keresztény igazság; a romlást és visszaéléseket a pápák idézték elő, s igy a tiszta kereszténység visszaállitása azonos a pápai vallás kiirtásával. A katholikusok ellenben a tudomány minden eszközeivel védelmezték a megtámadott pontokat s kimutatták a Luther-féle confessió ellenmondásaiból, s a kereszténység alapelveivel ellenkező, tételeiből a reformatió jogosulatlanságát. Végre a protestánsok egyedül a szent irást akarták elismerni illetékes biróul vallási kérdésekben, melytől föllebbezés el nem fogadható; értelmezésében is minden tekintélyt elvetettek. A katholikusok ellenben figyelmeztetvén a szent irás homályosságára, az önkényes értelmezés veszélyességére; az egyháznak és az általa őrizett hagyománynak tulajdonitották az illetékes értelmezés tekintélyét. Ezek voltak legkiválóbb pontjai az irodalmi küzdelemnek. A melyben

---

[1]) Ezen álláspont legkitünőbb képviselője Valencia Gergely „Analysis fidei christianae. 1585" cimü munkájában.

a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején katholikus részről Bellarmin, Suarez, Gretscher, Heisz és Keller tüntek ki leginkább; a protestánsok köző́l Hunn, Whitaker, Haffenreffer, Heerbrand és Heilbronner voltak legnevezetesebbek[1]).

A magyar protestánsok, mint emlitém, a kath. tanitásnak ugyanazon pontjait, s ugyanazon fegyverekkel ostromolták, mint szomszédjaik. A német befolyás polemikus irataikban uralkodó. De mióta a tevékeny Monoszlóy András veszprémi püspök a XVII-ik század első évében elhunyt; úgy látszott, a katholikus ügy hazánkban védelem nélkül marad. Pedig a protestánsok épen ezen időben fokozott tevékenységet fejtettek ki. Uj harcosaik léptek a küzdtérre a régiek mellé. Zvonarich Imre, Magyari István és Eszterházy Tamás; ez előkelő származása által kitünő, amazok tudományos készültségük és lelkesedésük által hatalmasak.

Ekkor, a végső veszély idejében, föllépett Pázmány Péter.

* * *

Midőn Pázmány az 1602-ik év őszi hónapjait Radosnyán töltötte, a sárvári nyomdában megjelent Magyari István sárvári prédikátor ily cimű műve: „Az országokban való romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról, mostan ujonnan irattatott és sok bölcs embereknek irásokból szereztetett hasznos könyvecske.“

Föltevén azon kérdést: melyek az országok romlásának és pusztulásának főokai, ezeket „az isteni szolgálat szine

---

[1]) V. Ö. Werner Gesch. der kath. Theologie. 10. s kk. ll.

alatt való bálvány és idegen isteni tiszteletek s eretnekségek"-ben találja. Már pedig a katholikusok bálványozók; a pápa bálványuk, a szentek segitségül hivása is bálványozás. A katholikusok jámborsága csak szinlelés, mert Romában könnyen lehet pénzért megvásárolni a vétkek bocsánatát. Szerzeteseik erkölcstelenek, papjaik urak lettek, a hamis esküt megengedik, az igaz evangélium hirdetőit üldözik. Emiatt még nagyobb nyomorok és csapások fognak az országokra szállani, ha azok okait el nem távoztatják. Ennélfogva követni kell a régi zsidó, pogány és keresztény népek példáját, midőn hasonló súlyos viszonyokból menekülni igyekeztek. A szent irásból kell fölkeresni Isten akaratját és teljesíteni azt; a pápisták szünjenek meg üldözni a keresztényeket; el kell hagyni a különféle gonoszságokat; jó volna közönséges bőjtöt tartani; nem kell elbizakodni stb.

Magyari munkája nem célozta közvetlenül a kath. egyház tanitásának megtámadását; de minden lapján találtatnak a katholika vallás és hivei ellen majd elfogultságból, majd tudatlanságból emelt vádak. Pázmány azonnal hozzálátott azoknak megcáfolásához. Rövid idő alatt készen volt cáfirata. És azt Forgách Ferenc püspök költségén [1]), a következő 1603-ik évben, az esztergomi káptalan nagyszombati nyomdájában kinyomatá [2]). Cime „Felelet a Magyari

---

[1]) Kitünik ez azon versekből, melyeket Pázmány a munka élén Forgáchhoz intéz:

Auspiciis quae caepta tuis opibusqe recusa,
Fas, ferant nomen, ceu sacra signa, tuum.

A munkát ugyanis Forgáchnak ajánlá.

[2]) A munka végén olvassuk: „Datum Tyrnaviae ex Typographia Capituli Strigoniensis Anno 1603."

István az ország romlása okairól irt könyvére“ [1]).

Pázmány épen midőn ezen művén dolgozott, értesült, hogy Luther magyar követői nagy súlyt helyezvén vallásuk régiségének bebizonyitására, a német Hunn és Whitaker iratait szokták leginkább használni; sőt az előbbinek „Az Anyaszentegyházról“ irt munkáját Eszterházy Tamás magyarra lefordította [2]). Ezért ő is ugyanakkor Hunn és Whitaker ellen szintén irt terjedelmesebb munkát „Az Anyaszentegyházról.“ Ennek azonban közrebocsátását későbbre halasztá [3]). Magyari ellen irt művében Hunn művére és Eszterházy előszavára csak rövid észrevételeket tesz helylyel közzel [4]).

Magyari munkáját Nádasdi Ferencnek a Dunán túli részek főkapitányának, Sopronmegye főispányának ajánlá.

---

[1]) A munka kis negyedrétü 306 lapot tartalmaz.

[2]) Pázmány egy ideig azon véleményben volt, hogy Magyari dolgozik Hunn forditásán. „Értem jó Magyari uram — irja —, hogy Hunniusnak az Ecclesiáról irt könyvét magyarra fordítottad és immár nyomtatod is.“ Felelet 13. l. De csakhamar sietett tévedését kiigazítani. „Ezeket immár nyomtatják vala — irja ugyanazon munkában — mikor kezembe akada Hunniusnak az Anyaszentegyházról irt könyve, melyet magyarra forditott nem Magyari István, (mint mondám e könyvnek második részében, hogy értettem) hanem Eszterházy Tamás.“ 61. l.

[3]) „A Hunnius és Whitakerus könyve ellen az Anyaszentegyházról egy egész könyvet irtam én is, melyet Isten segitségével meg is látnak az emberek.“ Felelet 61. l. Ezen munkájából hihetőleg sokat fölhasznált a Kalauznak VIII. és IX. könyvében. Az egész munka önállóan csak 1615-ben jelent meg Grácban latinul. „Diatriba Theologica de visibili Christi in terris Ecclesia, adversus posthumum Guilelmi Whitaker librum contra Cardinalem Bellarminum.“

[4]) Eszterházyról többi között megjegyzi egy helyen: „Igazán mondom fölötte igen csudálkozom rajta, hogy immár a magyarországi nemes emberek gyermekei kifáradván a vitézségből, a tanitók tisztjébe ártják magukat“ . . . 69. l.

Pázmány saját munkája élén nyilt levelet intéz ezen főurhoz, a lutheránusok egyik legelőkelőbb s legbuzgóbb pártfogójához. Magyari midőn az ő neve alatt közrebocsátotta dolgozatát, az abban tárgyalt kérdéseknek mintegy birájává tette. Ki kell hallgatnia ezért a másik részt is. Mindenre, mi szent, kéri, hogy elfogulatlanul olvassa el munkáját. Nem könnyü ugyan elfordítani elméjét a megszokott tévelyektől, de ezt megvárhatni attól, ki megtanult uralkodni önmagán [1]).

Magyari az országok veszedelmének okát fürkészi. Ez nem más, mint a bűn, melyet Isten ostoroz. De a legnagyobb bűn a hamis tanitás. Már pedig ilyen a kath. vallás. Ezt négy érvvel támogatja. Először igaztalanul állítják, hogy a protestantismus uj vallás; ellenkezőleg az a régi vallás, mert tanitói nem szakadtak el a négy első zsinatnak, a 31 legrégibb pápának tanitásától. Sőt Ádám, Noe s a próphéták is az ő hitüket vallották. Másodszor, a katholikusok (pápisták) hite uj, melyet a pápák gyakran változtattak; igy a mise, papok nőtlensége, bőjt, fülgyónás s más hasonló intézmények, uj találmányok. Harmadik bizonyság a pápák s papok kárhozatos magaviselete; a pápák Isteneknek mondották magukat, rosz életüek is voltak; a papoknak szemükre lobbantja fösvénységüket, fajtalanságukat és gazdagságukat; megrója a pápa világi hatalmát, panaszt emel a protestánsoknak a katholikusok általi üldöztetése miatt. Végre negyedszer a katholikusokat bálványozóknak állitja. Pázmány Magyari ezen vádjainak alaptalanságát kivánja kimutatni.

---

[1]) A levél latinul van irva, 7 lapra terjed, s Radosnyán „idus octobris 1602“ van keltezve. Ezután „Epinicium a nobilibus, et eruditis iuvenibus Rmi D. F. Forgách . . . Alumnis Selyensibus oblatum Stephano Magyarino“ közöl a 9—12 lapon hat Epigrammát és Anagrammát Magyariról. A 12—12 lapon áll az Index és rövid intés az olvasóhoz a sajtó-hibákról.

Luther követői ismételve megfeszítették minden erejüket, hogy saját vallásukat réginek tüntessék elő, a katholika vallást pedig ujnak, Krisztustól elszakadottnak bizonyítsák. Erre nézve fölhozták, hogy sokan a szent atyák, régi irók, főpapok és császárok közöl egyetértettek velök. A görög szakadás is, kárhoztatván a pápát, valamint a régi eretnekek: Jovinianus, a Valdensesek, Wikleff, Huss, az ő elveikért küzdöttek.. És „ha senki ezek közöl nem volna is a pápa birodalma alatt, az Istennek Anyaszentegyháza a megkeresztelt ártatlan gyermekekből volt összeszedve, kik a pápa birodalma alatt igaz Krisztus tagjai, igaz Anyaszentegyház valának.“ Végre voltak minden időben Istennek sok elrejtett titkos szentei, kik teljes szivvel szolgáltak Istennek.

Ezen bizonyítást Pázmány geniális hasonlat által teszi nevetségessé. „Jut eszembe — ugymond — egy szásznak históriája, ki mikor hadból megjöve kérkednék, hogy ő száz törököt vágott volna le, mondák neki: hadd alább jó szász. És ő viszontag: ha száz nem volt is, vagyon ötven. De addig mondák neki: hadd alább jó szász; hogy csak egyre juta. Végre azt mondta, hogy az erdőn által futván, kópját hátra tartotta és azt bizonynyal tudja, hogy erősen suhogott a kópja és valami bele is ütközött, állitja, hogy török volt. Szintén ugy cselekszik a mi szászunk, Hunnius is. Legelőször igen fön kezdi, a szent atyákat emlegeti, végre még a bölcsőbeli gyermekcsével is megelégednék. Minden oltalmát és bizodalmát a pólyába helyezteti, az ártatlanokra bizza az ő hite oltalmát. De ezektől elhagyatván oly tanut hoz, kit soha senki sem látott, sem hallott, sem eszmélt; hanem ha Hunnius a saxóniai tömérdek ser után homályos álmában látta volna ezeket.“

A szent atyák közől egyet sem találhatni, ki Luther tanait vallotta volna; kikről ezt állitják, azoknak fölhozott szavait elcsavarni szokták. Petrarka és II. Frigyes szóltak és irtak a pápák, de nem tanitásuk ellen. Erre nézve három kérdést lehet föltenni. Ha azt itélik, hogy ki másnak magaviseletét megrója, annak vallását is kárhoztatja: vajjon mikor Luther Márton és a későbbi tanitók kárhoztatják követőik gonosz életét, vajjon azért kárhoztatják-e azoknak vallását? Továbbá, ha valaki a pápát szidalmazta: következik-e abból, hogy Luther vagy Kalvin hive volt? Végre „ha szintén valaki ezek közől egy vagy két dologban egyetértett volna is a mostani lutheristákkal, következik-e innét, hogy az lutherista lett volna? Ha egy vagy két dologért ezek lutheristák voltak, mi az oka, hogy a többi dologban való igaz tanitásukért, melyekben mi velünk egyetértenek, méltóbban azt nem mondhatjuk, hogy katholikusok voltak?“

Magyari pedig azt hirdeti, hogy Ábrahám, Noe és más próphéták az ő hitükön voltak; tanitásuk a négy első zsinat határozataival és a legrégibb pápáknak tanitásával megegyező. De egy oly pontot sem tudnak kimutatni, melyben a protestánsok eltérnek a katholikusoktól, s hogy oly pontban találkoznának amazokkal Ádám, Noe és a próphéták. Az érvnek másik része teljesen hamis. „Soha sem láttalak téged (t. i. Magyarit) de azt állítom, igen fekete ábrázatú ember vagy, akármit is pirulás nélkül kimondhatsz.“

Magyari alap nélkül hivja a katholika vallást uj vallásnak. Ezt úgy igyekezik bebizonyitani, hogy a katholika egyház némely intézményeit uj találmányoknak nevezi. Azt irja például, hogy a fülgyónást III. Ince pápa hozta be, s Nectarius eltiltá. De az első a XIII., az utóbbi az V. században élt. Mikép tilthatta el tehát ez, mit amaz rendelt?

Azután Nectárius nem a fülgyónást, hanem ellenkezőleg a nyilvános gyónást tiltá el. III. Ince is nem hozta be a fülgyónást, hanem csak azt rendelte, hogy a hivek évenkint legalább egyszer gyónjanak. A fülgyónásról számos régi szent atyák szólanak, ez tehát ősi intézmény. A bőjt behozatalát Magyari I. Gergely pápának tulajdonítja. Pedig annak megtartására már sz. Ágoston is buzdítja a hiveket.

„Az egyházi emberek házasság nélkül való életéről is azt hiszem farsangban irtál, avagy kikeletben, hogy oly igen nem szenveded más emberek maga tűrtetését.“ Magyari rágalmazza a katholikusokat, hogy a házasságot tisztátalan életnek tartják; a szent atyák és az egész egyház tanitásából az ellenkező derül ki. Magyari szerint I. Siricius megalapitója a coelibatusnak; pedig már I. Calixtus 215-ben hozott erre vonatkozó törvényt. Az egyháznak hatalmában áll a papi hivatalt csak azokra bizni, kik nőtlen és tiszta életet fogadnak; annál inkább, mert az egyház nem fontos ok nélkül kivánja ezen fogadást. A papoknak szabad ily fogadást tenni, miután az nincs Isten ellen és jó dologra vonatkozik. Az egyház senkit sem erőltet ezen fogadásra, mert senkit sem erőltet arra, hogy pappá legyen. Ha a világi urak s fejedelmek bizonyos föltételekhez kötik a hivatalok adományozását s kötelességeket szabnak azoknak, kik azokat elfogadják; miért ne tehetné ugyanezt az egyház. De Magyari ezen fogadás teljesitését lehetetlennek itéli. Ha lehetetlen, miért ajánlja a nőtlen életet sz. Pál? Igaz, sokan kik nőtlenséget fogadnak, nem élnek tisztán. De sokan kik házasságra lépnek, házasságtörőkké lesznek. „Sőt ugyan problema lehetne: an plura adulteria, quam fornicationes committantur?“

Az egyháziakban hármat kárhoztat Magyari: a gonosz életet, a gazdagságot és a protestánsok üldözését. Régi szokása az eretnekeknek, gyalázni az egyháziak életét. „Ha mi is szitkokkal és rágalmazással akarnánk viaskodni, vajmi könnyű volna nekünk is titeket gyaláznunk. És szintén mint Hunnius a Praelátusokat Pilátusoknak, a jezsuitákat suitáknak nevezi; mi is úgy Luther Mártont Lator Mártonnak, a lutheristákat latoristáknak, . . . az Augustana Confessiót confusiónak, a ministert sinisternek, a kalvinistákat vinistáknak, Hunniust (a német nyelv folyása szerint) Hundiusnak nevezhetnők.“ Nagy része azon vétkeknek, melyekről a pápákat s más egyháziakat vádolják, koholtak. Fölhozzák, hogy 1520-ban Rómában „Taxa S. Poenitentiariae“ cimű könyv nyomatott, melyben a bűnök bocsánatjáért fizetendő dijak fölsoroltatnak. De ezen könyvet a protestánsok szerkesztették és kinyomatták rosz akaratból. A Poenitentiaria dij nélkül szokott minden folyamodást elintézni. Továbbá, ki mást feddeni akar, annak feddhetlennek kell lenni. Kalvin és Béza erkölcstelensége köztudomású; Luther saját követőinek feslettségét maga volt kénytelen megróni. „Ti azt valljátok magatok felől, hogy minden cselekedetekben vétkeztek, hogy az Isten törvényét meg nem tarthatjátok; mégis azt akarjátok elhitetni velünk, hogy igaz a ti tudományotok. A mi hitünket pedig azzal akarjátok hamisítani, hogy az ő tanitói közől némelyek latorul élnek. Talán külön fonttal mértek nekünk, hogy sem magatoknak? Ha valaki el akar a régi hittől szakadni, az okon, hogy némelyek az ő tanitói közől latrok; kérem addig el ne szakadjon, míg oly tudományt nem talál, melyben mindnyájan ártatlanok és szentek legyenek.“

Az egyháziak világi hatalma és gazdagsága nem ellenkezik a szent irás tanitásával. Az egyháziakat legrégibb időktől, Nagy Konstantintól kezdve kitüntették a fejedelmek. Ezeknek nyomaiba lépett Magyarországban szent István. Egyébiránt a protestáns prédikátorok sem szokták megvetni a külső kitüntetéseket.

Az eretnekeket — irja Magyari — mindenkor üldözték; mint az ó és uj testamentom számos példái bizonyitják. De „én bizonyára nem látom, miért nem volna szabad úgy megbüntetni a hitujitókat és hamis tanitókat (kiket lopóknak, rablóknak nevez a szent irás) mint egyéb gonosztevőket.“ Hivatkoznak Krisztus azon mondására, hogy a konkolyt a buzával együtt hagyjuk növekedni a világ végéig. „A konkolyt pedig tiltja Krisztus urunk, hogy ki ne irtsuk a buza közől, de úgy ha azt a buzának veszedelme és kára nélkül nem gyomlalhatnók ki. Akarnám hallani, mikor egy halálra itéltetett ember Magyari István előtt ezzel a Krisztus mondásával akarná megbizonyítani, hogy őtet nem szabad fölakasztani. Mit felelne erre? A mit ő felelne a latornak, azt felelem én is Magyarinak. Noha pedig megbüntethetnék efféle tévelygő tanitókat, mint te vagy, halállal is a fejedelmek; mindazáltal kérlek mondd meg, hány embert öltek meg Magyarországban, avagy Németországban a ti hitetekért? Bizonynyal nem oly kegyetlen a mi evangeliumunk, mint a tietek.“ Ezt igazolja azon vérontás, melyet a protestánsok előidéztek Angliában és Franciaországban.

A katholikusokat bálványozóknak szeretik bélyegezni a protestánsok; ezt alaptalanul teszik. Tágabb értelemben minden vétek bálványozásnak mondható, de szorosabb értelemben az bálványozó, ki isteni tiszteletet tulajdonít valamely teremtménynek. A lutheránusok még azt is bálványo-

zásnak nevezik, mikor valaki az igaz Istennek tiszteletére oly dolgot cselekszik, mely a szent irásban nincs nyilván megparancsolva. De ez téves fölfogás. Hogy Dávid dobosokat és trombitásokat rendeljen Isten tiszteletére, hogy Salamon templomot építsen, hogy Ábel, Noe és Jób áldozatokat mutassanak be, nem volt a szent irásban megparancsolva; vajjon bálványozók voltak-e? És a lutheránusoknak hol van a szent irásban megparancsolva, hogy a vasárnapot, s ne a szombatot üljék meg? Hol vannak megparancsolva többi szertartásaik? Vajjon bálványozók?

Különösen az oltári szentség imádása, a pápa iránti tisztelet, a bérmálás, keresztség és a teremtmények megáldása mondatik bálványozásnak. Az oltári szentségben „mi bizony egyebet nem imádunk Krisztusnál a kenyér és bor szine alatt. Úgy hogy miképen a ki Krisztus Urunkat a földön jártában imádja vala, nem pusztán az ő látható öltözetét és ábrázatját, avagy accidensit imádja vala, hanem őt magát a mi Urunkat; azonképen mi is nem a bor és kenyér szinét, hanem a mint a tridenti gyülés mondja: Christum in Eucharistia imádjuk.“ A pápát nem imádják a katholikusok. A keresztség és bérmálás szertartásai az egyház ősi századaiból származnak; ezekben semmiféle teremtmény nem részesül isteni tiszteletben, semmi sem történik a szent irás ellen. „A szentelt viz és eledel felől oly hazugságokat mondasz, melyekért méltó volnál, hogy karácsony másod napján torkig ülnél a szentelt vizben és husvéttól fogva pünkösdig csak kocsonyát ennél; talán a hazug ördögöt elűzhetnők tőled.“

Abban sincs bálványozás, hogy a katholikusok a jó cselekedeteknek érdemét s az akaratnak szabadságát elismerik. Végre nem bálványozás az embernek bizonytalansága

az ő jövő üdvössége felől, melyet az egyház tanit. „Hamisan és istentelenül mondod jó Magyari uram, hogy mi a keresztényeket kétségbeesésre indítjuk, mint az ördögök, mert mi nem a kétségbeesésre, hanem jó reménységre izgatjuk a hiveket. Ti követitek inkább az ördögöt; mert mikor ő megakará ejteni az embert, legelőször elhiteté vele: Nequaquam moriemini. Ti is elhitetvén az embereket, hogy félelem nélkül éljenek és szinte oly bizonyosak legyenek, hogy semmi bűn ki nem rekeszti őket a boldogságból, mint bizonynyal hiszik, hogy meghalt Krisztus ő érettök, a szabadság szine alatt mindennemű gonoszságra viszitek.“ A mit Isten kijelentett, azt habozás nélkül hiszik a katholikusok. Hiszik, hogy az igazán megtérő embernek megbocsáttatik bűne, s hogy ki mind végig megmarad a jóban, üdvözül. „De minthogy Isten sehol a szent irásban azt meg nem jelentette, hogy Magyari István, vagy Pázmány Péter mind holtig megmarad a jóban, hanem csak azt igérte, hogy a ki végig megmarad, az üdvözül; reménységben jóban lehetek, de rettegés és félelem nélkül nem lehetek az én gyarlóságom miatt.“ A szent irás számos helyei is bizonyítják, hogy senki sem tudhatja, vajjon az örök üdvösségre kiválasztva van-e?

Magyari többi között a protestáns álláspont támogatására ezen érvet is használja. „Az igaz hitnek . . . bizonyosnak kell lenni. A pápisták pedig nem bizonyosak az ő üdvösségükről, nincs tehát nekik igaz hitük.“ Ez sophisma. „Azt kellene megmutatni a szent irásból . . . hogy tartozom én vagy te magunk felől hinni, hogy mi választottak vagyunk . . . Szintolyan az az argumentum, mintha én így okoskodnám: Az igaz hitnek bizonyosnak kell lenni. De Magyari azt nem hiszi bizonyosan, hogy ő a pokolnak alsó

fenekére vettetik. Nincs tehát neki igaz hite.“ Végre a szentek tiszteletében nincs bálványozás.

Ezekután „az országban való veszedelmeknek nem mi vagyunk okai, hanem a lutheristák.“ Szembetünők azon csapások, melyekkel Isten a magyar nemzetet sujtja és ostorozza, nem mint jó fiait, hanem mint gonosz szolgáit. Ez Luther követői miatt történik, azoknak eláradt vétkeiért, szétterjedett eretnekségeért. Mert az uj tudománynyal párhuzamosan terjed az erkölcstelenség is. „Azótától fogva még csak a tiz esztendős gyermek is több latorságot és gonoszságot követ el, hogy sem ezelőtt a negyven esztendős ember.“ A nemzet előbb erkölcsös volt és vallásos, erős bástyául szolgált a török ellen. A nemzet erkölcseiben romlani, erőben hanyatlani azóta kezd, mióta az uj tan terjed. Miképen mondhatni tehát, hogy a katholika vallás oka az ország romlásának? Mikép mondhatni, hogy az uj tan támasza az országnak? „De jól értem mit akarsz mondani. Azt akarod jelenteni, hogy a ti hitetek szinte úgy támogatta a romlandó Magyarország bástyáit, mint a megszállott vár bástyáit az ágyú golyóbisok.“ Az uj tan terjedése előtt is nem egyszer nagy vereséget szenvedtek a magyarok. „De mindazonáltal úgy eltéritette Isten az ellenségnek erejét és eszét, hogy az országba bele nem kaphatna.“ [1])

A munkának, melyet főbb vonásaiban ismertettem, külső kiállitása a nagyszombati nyomda kezdetleges állapotát tünteti ki. Papirja gyarló, s a nyomtatás távolról sem mondható tisztának. Mindamellett a külső tökéletlenségeken

---

[1]) A 295—306 lapokon a munkát bézárja latin „Peroratio ad Spect. D. Franciscum Nádasdy . . .“ Fölhivja, fontolja meg jól a munkájában foglaltakat. S ugy itéljen, melyik a két tan között igaz.

át, Pázmány ezen első nyomtatott művében, már teljes fénynyel tündöklik az ő lángesze. Erőteljes, világos nyelvét a legnagyobb könnyűséggel kezeli. Fogalmai szabatosak, következtetései és érvei ellenállhatatlan, meggyőző hatást gyakorolnak. Találó idézeteket alkalmaz, meglepő hasonlatokat és példákat használ. Hol szükséges komolyan, midőn lehet gunyorosan, sőt néha tréfásan is szól; de mindig egyaránt súlyosan sujt. XVII-ik századbeli polemikus munkában szoros tárgyilagosságot, tökéletes higgadtságot nem szabad keresnünk. Pázmány is Magyari irányában kevéssé kiméletes, sokszor éles. De erre följogosítva érezhette magát az ellenfél hasonló eljárása által. És a vallási küzdelem azon időkben még hevesebb volt, semhogy a szenvedélyek koronként el nem hallgattatták volna az ész szavát.

V.

Pázmány irodalmi munkái. — „A mostani tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizonysága.“ — Kempis Tamás fordítása. — Imádságos könyve. — Gyarmati ellen a szentek tiszteletéröl irt müve.

Pázmány első irodalmi föllépése után sűrün követték egymást további munkái. A tetszés, melylyel találkoztak, a hatás, melyet gyakoroltak, ép úgy buzdithatá őt tovább haladni a pályán: mint azon tudat, hogy általánosan érezett szükséget elégit ki. Első munkája alkalmi mű volt. A második rendszeresebb alakkal bir. Ez „A mostani tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizony-

sága.“ [1]) Grácban jelent meg 1605-ben. Pethe Márton, cimzetes kalocsai érsek s győri püspöknek van ajánlva.

A „magyar nemzet iránti szeretetéből“ irta, s nem egyedül a katholikus, hanem „a lutherista és kálvinista olvasóknak“ szánta. Mert valamint a régi szent atyák gyakran panaszkodnak, hogy a tévelygők az igaz hitet szidalmazzák, a nélkül hogy ismernék: a katholika vallás ujabb ellenségei is többnyire nem ismerik a tanitást, mely ellen küzdenek. Ezeket fölvilágositani óhajtja jelen munkájával.

Két könnyű és biztos módot adott Isten az igaz tanitásnak megkülönböztetésére a tévelytől. Először bizonyos jegyeit közlé anyaszentegyházának, a melyeket hogy más hamis anyaszentegyház magának tulajdonitsa, meg nem engedheti. Másodszor a tévelygéseknek bizonyos tulajdonait és gyümölcseit is megismertette. A protestáns uj tanok nem birnak az igaz anyaszentegyház jegyeivel, de igen is a hamis tudomány tulajdonaival.

Az uj tanok hamisságának kétségtelen bizonysága, hogy azok tanitóinak mestere az ördög volt. Már sz. Pál apostol a tévelygéseket ördögi tudományoknak nevezi. A régi eretnekek közől is többen összeköttetésben állottak a rosz szellemekkel. Lutherről egykorú irók állitják, hogy „születése és nevekedése ördögi társalkodással volt.“ És életének további folyamában társalkodott is vele. Erre nézve legnagyobb súlylyal bir az ő saját vallomása. Ugyanis egyik munkájában hoszasan leirja vitatkozását,

---

[1]) Az egész munka 126 4-ed rétü lapot tartalmaz. Az egyetemi könyvtárban őrzött példány cimlapjára Pázmány sajátkezüleg följegyzé: „Spectabili ac Magnifico Domino Domino Thomae Erdődy, Autor, debitae observantiae ergo.“ Erdődy pedig neve mellé e szavakat irta oda: „In Deo vici.“

melyet a miséről és egyházi rendről az ördöggel folytatott. Sokan azon véleményben voltak, hogy Luthernek kimulását is az ördög okozta. Ezért, mint számos példákból tapasztalhatni, a tévelyek kezdői szörnyű halállal szoktak kimulni; az uj vallások pártfogóit rendszerint nagy veszélyek érik.

Továbbá „az uj tudományok természetük szerint szabadságot adnak minden gonoszságra és istentelenségre.“ A régi szent atyák a pogány és eretnek tanokat az erkölcstelenség iskoláinak mondák. És lehetetlen, hogy igaz isteni tudomány legyen az, mely természete szerint a jó cselekedetre, a parancsok megtartására, az isteni félelemre buzdító indulatokat kizárja a szivből, s a mellett minden gonoszságra, feslettségre fölszabadítja az embert; már pedig ilyen Luther és Kalvin tanitása; tehát lehetetlen, hogy Istentől származó tudomány legyen. A főtétel világos, minden kétséget kizár. Az altételt szép példa illustrálja. „A fa gyümölcsében két rendbeli fogyatkozás lehet; első, mely nem a fa természetéből, hanem külső okokból származik: úgy mint ha ragya megveri, ha dér megsüti, a féreg megvesztegeti a gyümölcsöt. Második a fának tulajdonságától való vétek: mert természete szerint fás, vad, fojtó gyümölcsöt szokott némely fa hozni. Azonképen az emberek feslett életének és gonosz gyümölcsének két oka lehet: első a vallásnak tulajdon ereje és mivolta; mivel ez oly dolgokat kapcsol magában, melyek természetük tulajdonsága szerint nagy okot adnak és tágas utat nyitnak a gonosz életre . . . Másik az ember gyarlósága vagy vakmerő gonoszsága, melytől hitének és minden bűnöktől megtartóztató vallásának igazgatása ellen gonoszra ragadtatik. Azért szinte mint a fának jó vagy gonosz voltáról nem teszünk itéletet azokból a gyümölcsök

fogyatkozásaiból, melyek idegen okokból, nem a fának tulajdon természetéből származnak; azonképen az embernek nem akárminemű gonosz életéből tehetünk itéletet a hitről. Mert soha oly Religió nem volt, melyben elegy nem lettek volna gonoszok a jámborokkal. Hanem azt kell megtekinteni, ha a tudomány saját erejéből, természetéből és tulajdonságából fölszabadít-e a gonosz életre?"

Az uj vallásoknál az utóbbi eset fordul elő; mert tágas utat nyitnak minden gonoszságra, midőn hirdetik, hogy Isten törvényeinek megtartása lehetetlen; a jó cselekedetek nem szükségesek az üdvösségre, nemcsak haszontalanok, de sőt bűnök is; Isten törvénye nem kötelezi a hiveket és a hivekben semmiféle cselekedet nem bűn. A reformátorok életének botrányos eseményei is ezen hamis tanok gyümölcseit ismertetik. Különösen „a magyarországi lutherista és kalvinista Prédikátorok erkölcseiről . . . emlithetnénk időnkben történt sok iszonyúságokat, latrok hajlékához és bordélyokhoz illendő éktelenségeket, melyek törvényekben is forgottak; de én miattam maradjon helyén mindennek tisztessége; megelégszem azzal, a mit maguk okádoznak egymás szakállába." És valóban protestáns iróknál is eleget olvashatni lelkészeik kihágásairól. Ellenkezők a kath. hit gyümölcsei. A katholikusok között is találkoztak minden időkben gonosz és feslett életű emberek. De gonoszságuk nem a vallás tanitásainak eredménye; ugyanis a kath. vallás „a jóra sokképen izgat, a gonosztól sok erős eszközökkel tartóztat."

„Az uj tanitók hazugsággal teszik gyűlöletessé a régi igaz vallást." Az eretnekek mindenkor a hazugságok fegyvereivel küzdöttek az igaz hit ellen. Ebből a következő bizonyságot lehet vonni. Lehetetlen, hogy isteni s igaz tu-

domány legyen, melynek terjesztése, gyarapodása és virágzása hazugságokkal támogattatik; már pedig Luther és Kalvin tanitása ilyen; lehetetlen tehát, hogy ezek igaz s isteni tudományok legyenek. És csakugyan megszámlálhatlanok azon hazugságok, melyeket az uj tanok hirdetői a kath. vallás, annak papjai és hivei, főleg a jezsuiták ellen koholnak. Nem ok nélkül nevezi ezért a szent irás „szemtelen ebek"-nek a hamis tanitókat. „Az ebeknek oly természete vagyon, hogy ha egyik az utcán kezd ugatni, a szomszéd kuvaszok is mindjárt ugatnak, noha semmit sem látnak, sem hallanak a kutya ugatásnál. Annak fölötte az ebek leginkább arra agyarkodnak, a kit nem ismernek. E két tulajdonságot nyilván követik az uj tanitók, kiváltképen a jezsuitákról szólván. Mert a kiknek ezekkel semmi ismeretségük nincsen . . . azok legmerészebben mardossák és hamis hirhordozással gyalázzák őket, és csak azért szidják és gyalázzák, mert a többi Prédikátorok ugatását hallják." A rágalmak, melyek a jezsuiták ellen terjesztettek, csakhamar hiteles bizonyitványok által alaptalanoknak és roszakaratú koholmányoknak bizonyultak.

Az uj tudományok hamissága kitünik onnan, „hogy az uj tanitók iszonyú visszavonásba és állhatatlanságba esnek." Az eretnekek sem magukkal, sem egymás között nem szoktak megegyezni. Isten ezt két oknál fogva engedi: hogy az egymással való küzdelem által egymást gyengitsék s az egyház diadalát előmozditsák; azután, hogy visszavonásukból kitünjék Isten igazsága és boszuállása. Ezen visszavonás az uj tanokban is szembetünő. Azoknak hitvallásai önmagukkal, Luther és Melanchton, Kalvin és Beza egymás között egyenetlenségben vannak. A lutheránusok és kalvinisták között halálos ellenségeskedés uralkodik. Sőt

az egyes felekezetek kebelében is folytonos viszályok dúlnak. Ellenben az igaz anyaszentegyház hiveit szoros egyesség kapcsai kötik össze.

Az uj tudományok továbbá csak „a régi tévelygéseknek összeszűrt, zavart söprei.“ Az ujitók Arius, Jovinianus, Novatus, a Manichaeusok, Pelagianusok stb. kárhoztatott tanait ujitják meg. Ugyanők „a kereszténységnek ágazatit, szentségeit és főfundamentomait fölbontják.“ Luther többi között az emberi lelket halandónak állítja; a török elleni hadakozást tiltja; a buja életre oktat; a szentségekről téves tanokat ád elő; s tanitása az apostoli hitvallás ágazataival is ellenkezik. Az uj tanitók „a szent irást megmarcangolják és megfertőztetik.“ A szent irás ugyanis legtekintélyesebb emléke lévén a kereszténységnek, az eretnekek minden időben a szent irásra szoktak hivatkozni tévelyeik igazolására s azt e célból sokféleképen meghamisitották. Ezt teszik Luther és Kalvin is. Már pedig nem lehet igaz vallás, melynek vezérei a szent irást meghamisítják, eltorzítják.

„Az uj tanitók erkölcse és magaviselete is megmutatja, hogy ők hamis pásztorok.“ Nem volt soha oly gyülekezet, melynek tagjai között jók is, roszak is nem találtattak volna. Azért nem szabad a tanitók erkölcseiből azonnal következtetni a tanitásra. Ezt csak két föltétel alatt tehetni: ha a tudomány első hirdetői azon vétkekkel birnak, melyeket a szent irás és szent atyák a régi eretnekeknek tulajdonitanak; és ha azon rosz erkölcsök nemcsak nem ellenkeznek a tanitással, hanem annak mintegy gyümölcsei. Mind Luther mind Kalvin kevélyek, fajtalanok és szitkozódók voltak. Ez kétségtelen, valamint az is, hogy ezen vétkekre tanitásuk által följogosíttattak.

Az uj tanitás hamisságának jeléül tekinthetni „hogy lelkiismeretük ellen kezdik ezen ujságot a hamis tanitók.“ Luther maga bevallja, hogy ő öntudatlanul jött a kath. egyházzali küzdelembe s kész lett volna ügyét a pápa itéletére bizni, ha ellenfelei elhallgatnak. Sokszor emlékezik elméjének habozásairól. Egyik tanitványa a következőket beszéli el róla. Egy alkalommal panaszkodott Luthernek, hogy maga sem hiheti, mit a község előtt prédikál. „Hála Istennek — felelé Luther — hogy másnak is vagyon úgy dolga, mint nekem. Ez ideig azt véltem, hogy csak egyedül rajtam történt ez a dolog.“ Melanchton is egész életén át tétovázott, s igy a többiek is. Végre „sem ember, sem Isten előtt okát nem adhatják az ujitók a római gyülekezettől való elszakadásuknak.“ [1])

Pázmány ezen egész munkáját, némi módositásokkal, fölvette később „Kalauz“-ába [2]).

* * *

Pázmány ezen munkával mintegy ugyanazon időben, egy évvel előbb és egy évvel utóbb, két más munkát bo-

---

[1]) Pázmány a „Függelék“-ben értekezik „A Mohamed vallásának hamisságáról.“ Erre két ok indítja. Először „mert lelkiismerete ellen Luther azt böfögi, hogy a török és pápista között nem kell semmi különbözést és változást tenni.“ Másodszor „nem kevesen találtatnak az ujságok után lázadtak közől, kik azt rebesgetik, hogy a török hitben is megnyerheti ember üdvösségét.“ Azután előadja Mohamed föllépésének, vallása és a török birodalom terjedésének történetét. És a mohamedán vallás hamisságának szintén tiz bizonyságát sorolja föl. 103—126. ll.

[2]) A „Kalauz“ III. könyvének VI—XV. részeiben. A Függelék pedig az V. könyv mellé van csatolva.

csátott közre. Ezek megjelenésük által nem idéztek elő oly zajt, mint az előbbiek; de csendes hatásuk amazokénál nem volt csekélyebb, sem kevésbbé jótékony. Míg polemikus iratai által megrémité protestáns ellenfeleit, nem hanyagolta el az épületes irodalmat. S míg amazok által megvédelmezé a kath. igazságot, a kath. hivek lelki emelésére is kivánt tenni valamit. E végből ő fordította első magyarra Kempis Tamásnak „Krisztus követéséről" irt könyvecskéjét. Ezen csudálatos művet, mely a szent irás után a legelterjedtebb s bizonyára legtöbb haszonnal olvastatik. A melyről Pázmány is megjegyzi „hogy a ki ezt szerencsére fölnyitja, és egy részét, mely elébe akad, figyelmesen megolvassa, lelki vigyázást és isteni szolgálatra való gerjedzést veszen föl." Az emberi lélek bajainak és ezek gyógyszereinek legmélyebb ismerete jellemzi iróját, kinél több gyakorlati életbölcseséget, elmélkedésre gazdagabb anyagot emberi műbe senki sem tett le. S ezért nem lehet csudálni, hogy mintegy négy évszázadon át forog közkézen minden keresztény népnél, anélkül hogy érdeke elévült, hatása csökkent volna. Pázmány tehát üdvös dolgot tett, midőn a kis könyvet magyarra fordította. A fordítást is szerencsésen eszközölte. „Igyekeztem azon — ugymond — hogy a deák betünek értelmét hiven magyaráznám, a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől, magyarul iratott volna." [1])

Nem kevésbbé volt szerencsés gondolat magyar imádságos könyvet szerkeszteni és közzé tenni. Pázmány e te-

---

[1]) Első kiadása Bécsben 1604-ben, második ugyanott 1624-ben, harmadik ugyanott 1638-ban jelent meg. Utóbb is többször nyomatott ki.

kintetben nagy hiányt pótolt. Régibb magyar imakönyveink közől csak egynek maradt fön nyoma, melyet Fejérkövy István 1594-ben Prágában tett közzé. A többiek elvesztek, mert értékük is bizonyára ephemér volt. Pázmány, Pethe László nejének, Kapi Anna fölhivására határozta el magát az imakönyv szerkesztésére, „mely mind a világi állapotban s mind az Istenhez való ájtatosságban megfogyatkozott hazánkban lakozó hiveket igaz hittel gerjedező fohászkodásra, keresztény szeretetből származott imádkozásra vezérlené és oktatná.“ És már 1606-ban megjelent a „Keresztény Imádságos Könyv, melyben szép ájtatos hálaadások és tanuságok foglaltatnak, és rövid tanuság, mint ismerhesse meg akármely egyűgyű ember is az igaz hitet.“

Ezen imakönyv különbözik más hasonló művektől. Az imák elé terjedelmes és kimerítő értekezések helyezvék, melyek a keresztény hitélet és isteni tisztelet fontosabb mozzanatait magyarázzák. Imakönyvében egyuttal teljes Liturgikát nyujtott a közönségnek. Ismerteti a naptárt s a protestánsoknak a naptárban tett ujitásait; előadja mint kelljen a Miatyánk-ot értelmesen mondani; szól a szent kereszt jeléről és a szentelt vizről; megmagyarázza a keresztény ember magával való mindennapi számtételének módját. Értekezik a misében való ceremoniákról; a szent olvasót mint kelljen mondani; a gyónáshoz mint kelljen készülnünk; végre az anyaszentegyház Lytániairól. Ily utmutatások által pótolni kivánta a tanitás és szakmunkák hiányát; érthetővé tenni olvasóinak a kath. egyház szertartásainak magasztos szellemét. Imákat nagy választékosságban és különféleségben tartalmaz a könyv. Az egyház különböző alkalmai, az egyének mindenrendü állapotjai és szükségei közől egy sem kerülte ki figyelmét.

Az imákban, melyeket többnyire maga szerkesztett, tudott kikerülni minden túlzást. Melegség érzelgőség nélkül, bensőség üres páthosz nélkül jellemvonásuk. S mi a mérsékletet föntartja: a természetesség, a mesterkéltség hiánya; mert maga áthatva van azon érzelmektől, melyeket olvasóiban fölkelteni iparkodik. Mindenhol az embernek gyarlóságát szembe állítja Isten fönségével. Az emberek vétkességének kiemelése által önmegalázásra, az isteni jóság és irgalom dicsőitése által bizalomra buzdít. S egyik főjellemvonása, hogy a félelem és remény együttes érzelmeiben találja föl a javulás kutforrását. Énekeket nem vett föl könyvébe. De a négy Mária-antiphonát és a hét bűnbánó zsoltárt versekbe foglalta, melyek gördülékenység és ügyes rimelés tekintetében semmi kivánni valót sem hagynak hátra.

A munka, mely még mainap is legjobb imakönyveink egyike, nagy tetszéssel fogadtatott első megjelenésekor. „Minden rendektől — irja maga Pázmány — nagy kedven fogadtaték és nagyhamar mindenestől úgy el is oszla az egynehány száz könyvecske, melyet elsőben nyomtattak vala, hogy immár a kik szorgalmatosan is keresik, nem kaphatnak hasonló könyvecskét.“ Már 1610-ben második javitott és bővitett kiadását adta sajtó alá. Egy évvel előbb pedig „egy csekély indulattól elragadtatott eperjesi prédikátor maga nevével nagy részét kinyomatá Bártfán.“ Pázmány midőn ezen könyv kezébe került, nemcsak nem haragudott, sőt megköszönni szándékozott a prédikátor fáradságát. Miután azonban tapasztalta, hogy a könyvet több helyen meghamisitotta, szükségesnek itélte óvni a katholikusokat[1]).

* * *

[1]) A második kiadás előszavából. Harmadik kiadása 1625-ben, Pozsonyban nyomatott ki az érsek által. Ezen kiadás eddig nem volt isme-

Monoszlói András veszprémi püspök 1589-ben „A Szentek segitségül való hivásukról és imádtatásukról“ irt munkájában [1]) kifejté a katholika egyház tanitását ezen tárgyról, mely a protestánsok részéről gyakori támadásoknak volt kitéve. Ellene Gyarmati Miklós helmeczi prédikátor 1598-ban terjedelmes iratot bocsátott ki: „Felelet Monoszlói András veszprémi püspök és pozsonyi prépost könyve ellen, a melyet irt de invocatione et veneratione Sanctorum.“ [2])

A kérdés, melyet ezen két munka ellentétes szempontból fejtegetett, elég fontossággal és érdekkel birt még tiz évvel utóbb is. Pázmány, az időközben elhunyt, Monoszlói védelmére kelt. 1607-ben Grácban megjelent ily cimű műve: „Keresztény felelet. A megdicsőült szentek tiszteletéről, értünk való könyörgésükről és segitségül hivásukról. Iratott Pázmány Péter által. A Gyarmati Miklós helmeczi Prédikátornak a boldog emlékezetű Monoszlói András veszprémi püspök és pozsonyi prépost könyve ellen irt csacsogásira.“ [3])

Gyarmati a katholikusok ellenében kettőt törekedett bebizonyitani. Huszonkilenc bizonyságot hoz föl amellett, hogy csak az egy Istent szabad tisztelni és segitségül hivni; és ötvenkettőt annak kimutatására, hogy csak Krisztust kell Isten előtt szószólónknak választani. „De bizony csak ijesz-

---

retes. A szászvárosi ref. gymnásium könyvtárában létezik egy példánya; mint ezt Szabó Károly m. t. akad. tag szives közleményeiből tudom. Később számtalan kiadásban jelent meg; az mely 1791-ben nyomatott, már a tizennegyedik. Ujabban a „Szent István-Társulat“ is közrebocsátotta.

[1]) Nagyszombatban 4-rét.

[2]) Debreczenben 4-rét.

[3]) A munka Forgách Ferenc érseknek és Forgách Zsigmond országbirónak van ajánlva. 218 4-rétü lapot tartalmaz.

teni, avagy elálméltatni akará Gyarmati bizonyságinak számával a tudatlanokat, noha az egy hián harminc bizonyság, nem több egy hián kettőnél. Azonképen az ötvenkét bizonyság is csak tisztán ötvenegy hián ötvenkettő.“ Mert ugyanazon egy érvet változtatott kifejezésekkel adja elő. Legfőbb bizonysága ez: a mit Isten megtilt, azt nem szabad cselekedni; de tiltja Isten a teremtménynek imádását és segitségül hivását; nem szabad tehát senkit Isten kivül, se egyenlő, se különböző tisztelettel tisztelni. Azonban Isten csak azt tiltja, hogy semmiféle teremtményt Istennek ne tartsunk, isteni tiszteletben ne részesitsünk.

Gyarmati azt vitatja, hogy a katholikusok a szenteknek isteni tiszteletet tulajdonítanak; mert a pogányok módjára országokat, tartományokat, városokat osztanak a szentekre és az ő gondviselésükre bizzák, mintha Isten csak hivalkodnék: Magyarországnak Boldogasszony a pártfogója, Lengyelországé szent Szaniszló stb. Ha a katholikusok hivalkodóvá teszik Istent, midőn a szentek közbenjárását hasznosnak mondják: a szent irás is hivalkodóvá teszi Istent, midőn előadja, hogy az angyalok gondját viselik az embereknek. Ha Isten a szentek közbenjárására tesz valamit, ez által nem válik hivalkodóvá; mert maga teszi azt. A védszentek tiszteletének eredete és értelme azon tapasztalásból magyarázható, hogy Isten a szentek könyörgése és tisztelete által főképen ott szokott a hivekkel jót tenni, hol azok vagy éltek és működtek, vagy szenvedtek és meghaltak, vagy ereklyéik őriztetnek.

Máshol ismét azzal vádolja Gyarmati a katholikusokat, hogy több templomot és oltárt emelnek a szenteknek, mint Istennek tiszteletére; miből kitünik, hogy többre becsülik Istennél a szenteket. De minden templom és oltár Isten

szolgálatjára emeltetik s Isten tiszteletére szenteltetik; habár külön védszentet is szoktak választani a hivek. „Miképen azért noha az egész had a fejedelemé, mindazáltal szoktuk egyik sereget ilyen úr hadának, másikat más úr hadának nevezni, mivelhogy a fejedelem után ők viselnek gondot ezekre a hadakra; de azért ebből nem következik, hogy ezek nem volnának a fejedelem hadai: szintén azonképen kell gondolkodnunk a templomok épületeiről is.“

Gyarmati második bizonysága a következő. Csak azt kell nekünk tisztelnünk, segitségül hivnunk, a ki Istenünk; de a szentek nem Istenünk; nem kell tehát őket tisztelnünk és segitségül hivnunk. Azonban sehol sem olvasható azon parancs, hogy csak Istent kell tisztelni, segitségül hivni. Isten egyedül azt kivánja, hogy senkit úgy ne tiszteljünk, mint őt; senkit úgy ne hivjunk segitségül, mint őt.

A negyedik bizonyság következtetése hibásan van szerkesztve. A kibe hiszünk, — ugymond — azt kell segitségül hivnunk; de a szentekbe nem hiszünk; nem kell tehát őket segitségül hivnunk. Itt a főtétel részleges, az altétel nemleges itélet; ebből semmi sem következik. E következtetést így kellett volna szerkeszteni: csak azt kell segitségül hivnunk, a kibe hiszünk; de a szentekbe nem hiszünk; tehát stb. Azonban kétféle segitségülhivást szoktunk megkülönböztetni. Először, midőn valakit kérünk, hogy önhatalmából és erejéből segítsen meg minket; ki így hivná segitségül a szenteket, kétségkivül bálványozó lenne. Úgy is lehet segitségül hivni valakit, hogy kérjük, esedezzék érettünk Istennél; így fordulunk a szentekhez, s ez nincs tiltva. Nem kevésbbé erőtlenek a többi bizonyságok.

Gyarmati könyvének második részében azt igyekszik kimutatni, hogy Isten előtt csak egy szószólóval és közben-

járóval birunk, s ez Krisztus. A katholikusok is vallják, hogy csak egy a közbenjáró, ki halálával eleget tett bűneinkért. És midőn a szenteket segitségül hivják, nem úgy kérik, hogy Krisztus érdeme és közbenjárása nélkül nyerjenek valamit számukra. A kérdés tehát az: szabad-e valakit kérnünk Krisztuson kivül, hogy könyörgésével Krisztus érdeme által nyerjen valamit számunkra? Gyarmati ötvenkét bizonysággal erősité, hogy nem szabad. De ezen sok bizonyság tulajdonképen csak egy.

Gyarmati így okoskodik. Csak azt kell segitségül hivnunk, a ki igaz Isten s igaz ember, ki csak egyedül közbenjáró stb.; de egyedül Krisztus ilyen; csak Krisztust kell tehát segitségül hivnunk. Azonban a főtétel nem állhat meg. És Gyarmati annak bebizonyitását nem is kisérti meg. Hanem az altételt, melynek igazságát senki sem vonja kétségbe, azt támogatja a szent irás helyeivel. A főtétel hamissága pedig már csak abból is kitünik, hogy szabad az Atya és szent Lélek Istent is segitségül hivni, noha nem Isten és ember. Igaz, oly közbenjáró, ki halála által eleget tett az emberek vétkeiért, csak egy van, Krisztus. De azért a szentek is lehetnek közbenjárók, kik Krisztus érdemei által könyörögnek le reánk áldást.

Isten megdicsőült szenteit tehát méltán becsülik a hivek, mint a szent irás számos helyei és az egyház ősi gyakorlata tanuskodnak. A szent irás arra nézve is tartalmaz bizonyságokat, hogy az angyalok imádságokkal segítik a földön élő hiveket. Isten ugyan az angyalok nélkül is gondoskodhatnék az emberekről; de jóságának bebizonyitására rendelte, hogy az angyalok munkálkodjanak a hivek őrzésében és azoknak mintegy póstái legyenek, kik tiszta, buzgó és hatalmas könyörgésüket a mi hideg és gyarló imádsá-

gunkkal Isten elé vinnék. „Szintúgy cselekesznek azért az angyalok, mint valami főember a fejedelem udvarában, ki nemcsak bemutatja a szükölködők supplicátióit, de kéri is a fejedelmet, hogy könyörüljön a megnyomorultakon.“ Szabad tehát az angyalokat kérnünk, hogy segítsenek minket. Ez kitünik a szent irásból; ezt igazolja az ész szava is. Ha kérhetjük embertársainkat, hogy könyörögjenek érettünk, miért ne kérhetnők az angyalokat?

A szentek csakugyan szeretnek minket, könyörögnek érettünk és gondot viselnek reánk; ők tudják és értik a világi dolgokat. Innen van, hogy az egyházban legrégibb időktől fogva szokásban volt a szentek segitségül hivása; s az egyház szóval és tettel mindenkor tanította, hogy a szenteket segitségül hivni kell. Már pedig lehetetlen, hogy az egyház eretnekséget tanított legyen. Az ujitók kérdezik: hol van a szent irásban megirva, hogy a szenteket segitségül hivni kell? Igaz, ezt a szent irás nem parancsolja. De parancsolja, hogy azt cselekedjük, mit az egyház tanít. A protestánsok azért kárhoztatják a szentek segitségül hivását, mert ez a szent irásban nincs megparancsolva. Ha azonban semmit sem kell hinni, a mi a szent irásban nem foglaltatik; úgy a katholikusok sem tartoznak elhinni, a mit ők tanítanak, hogy a szenteket nem szabad segitségül hivni; mert sehol ily tilalom a szent irásban nem találtatik. Mikép merik tehát tiltani, mit Isten nem tilt?

„Minden ember eszébe veheti, mily erőtlen és mód nélkül való bizonyságokkal igyekeznek az atyafiak az anyaszentegyháznak megrögzott tudományát és a szent irásnak igaz értelme szerint való istenes vallását elrontani és meghamisitani. Mily nagyot tulajdonitanak maguknak a szent irás magyarázatjában azt állitván, hogy nemcsak az irásnak

betüje és igaz értelme, de az önnön tulajdon és saját elméjükből faragott magyarázatja is szent irás legyen. És valamit ezzel bizonyítanak, azt itélik, hogy azt a szent irással bizonyítják, holott pedig csak az önnön saját tetszésükkel bizonyítanak mindeneket és nem a szent irással, melynek ereje és méltósága az ő igaz értelmében és magyarázatjában vagyon.“ [1])

* * *

Pázmány műveivel a katholikus hittudományi polemikus irodalmat gazdagitá. Az irodalom ezen ágának művelését tartá legsürgetőbben szükségesnek. De nem volt egyoldalú. Valamint a protestánsok a tudományok minden ágait kizsákmányolták saját céljaikra: ő is a tudományokat különbség nélkül vélte fölhasználandóknak az igazság szolgálatjára. Különös súlyt helyezett a történelemre, kivált a hazai történelemre. Maga széles és alapos történelmi ismeretekkel birt, ezeket gyakran és jól tudta értékesíteni szónoklataiban és műveiben. Igy kellően méltányolhatá ezen tudomány értékét és fontosságát.

Akkori időben, kik a hazai történelemmel foglalkoztak, különösen érezték oly munkának hiányát, mely a II. Ulászló uralkodásától történt eseményeket alaposan, hitelesen és részrehajlatlanul előadná. Bonfin után csak oly munkák jelentek meg nyomtatásban, melyek terjedelmük és értékükre nézve egyaránt jelentéktelenek.

Pázmány azon fontos munkának megirására Istvánfy Miklós alnádort itélte hivatottnak, kit tehetségei, hoszabb idő

---

[1]) Pázmány ezen művének második, bővitett kiadása 1617, Grácban jelent meg.

óta folytatott előtanulmányai, szorgalma, higgadtsága és állásának előnyei erre mindenekfölött képesítettek. Istvánfy régóta foglalkozott magyar történelmi tanulmányokkal. Adatokat gyűjtött, vázlatokat készitett, földolgozott egyes részleteket. De nagy munkáján, mely nevét örökíti, (Historia Regni Hungariae) előhaladott korában kezde dolgozni. És érdekes tény, hogy megirására főleg Pázmány buzdította és vezette, ki mint gráci tanár ezen előkelő urral bizalmas viszonyban és levelezésben állott [1]). „Nagyságod — irja neki 1605 december 17-én kelt levelében — hiszem, meg fog bocsátani, ha azt mivel lelkemben régóta foglalkozom, most végre előadom. Jó Isten! mennyi homály uralkodik, mily sok mese találtatik, II. Ulászló idejétől, hazai történetünkben. Olvastam különféle munkákat, melyek ujabb történeteinket előadják; de ezek inkább elhomályosítani, mint fölvilágositani látszanak a történt dolgokat. És mégis, véleményem szerint, kivált a legutóbbi években történtek megérdemelnék, hogy emlékük az utókor részére föntartassék. Mi szolgálhat tanulságosabb példa gyanánt, mint Magyarország ujabb története? Melyből kitünik, hogy föltartózhatlanul megyünk végenyészetünk elé, ha jobb irányt nem veszünk. Ki fogja mindezt előadni? Olvastam azon történeti munkát, melyet Cominaeus Fülöp, a francia király tanácsosa, irt; bár irálya nem elég szép, tartalma fölötte tanulságos. Leirja az eseményeket, melyeknek tanuja, melyekben része

---

[1]) Így 1605 elején fölkérte Pázmány Istvánfyt, adna neki fölvilágositást az iránt: mikor, mikép és kik által terjedett el a protestantismus hazánkban. Istvánfy Pozsonyból 1605 február 1-én kelt levelében szivesen teljesítette Pázmány kérését, szolgálatjait a jövőre is fölajánlván. A levél másolata Bärnkopf esztergomi kanonok († 1809.) kéziratai között. Az esztergomi káptalan könyvtárában.

volt, melyek vezetése alatt történtek. Előadja saját nemzetének és idegen népeknek célzatait és törekvéseit, tetteit és cselszövényeit. Ó bár találkoznék nálunk is hozzá hasonló férfiú! Mire célozok, megérti Nagyságod, ki egyedül lenne képes szerencsés emlékezetéből fáradság nélkül előhozni azokat, miket mások minden fáradság mellett sem tudnának előadni. Ezeket s másokat, melyek gyakran fordultak meg elmémben most végre papirra tettem s Nagyságod itélete alá bocsátom. Melegen kérem, tekintse ezeket úgy, mint melyek Nagyságod iránti legmélyebb tiszteletemből származnak s fogadja szivesen.“ [1])

Istvánfy kedvesen vette a buzdító szavakat. Kitünik szép válaszából, melyet 1605 december 31-én Bécsből irt Pázmánynak. Osztja fölfogását, helyeseli nézeteit. Elhatározza magát, hogy Magyarország történetét, Hunyady Mátyás halálától kezdve, megirni s közrebocsátani fogja. A kész munkát Pázmánynak s Szuhay egri püspöknek itélete alá bocsátja. Igérte is, hogy mihelyt körülményei engedik, Pázmányt Grácban meglátogatni s munkájának kész részét bemutatni fogja [2]). Istvánfy kétségkivül teljesitette igéretét s Pázmány által átnézeté munkájának egyes részeit. Innen magyarázandó, hogy Istvánfy munkájának kéziratát végrendeletileg Pázmánynak hagyományozá [3]). Ki annak későbbi közrebocsátását eszközlé [4]).

---

[1]) Úgy látszik Pázmány leveléhez részletes javaslatot csatolt. Ezt nem ismerem. A levelet közli Pray Annales R. H. V. kötet előszavában; és Horányi Memoria Hung. II. 255. l. De mindkettő csak csonkán. Közleményeiket kiegészíti Bärnkopf esztergomi kanonok kéziratjaiban. Idézett helyen.

[2]) Ugyanott.

[3]) Az 1622-iki első kiadás előszavában.

[4]) Antonius Hieratus kölni könyvkiadó által 1622-ben.

VI.

Pázmány visszatér hazájába. — Jelen van az 1608-iki országgyülésen. — Védiratot szerkeszt a jezsuiták mellett. — A jezsuiták magyarországi birtokainak megmentését célzó tevékenysége.

Pázmány öt magyar munkája által, melyeket mint gráci tanár négy év alatt közzétett, képességeinek, bátor és tevékeny szellemének fényes jeleit adá. Az igénytelen jezsuita hazájában országos hirű férfiúvá vált; s a katholikusok előtt tisztelet, a protestánsok szemeiben rettegés tárgya.

Ekkor 1607-ben tette le a Jézustársaság negyedik fogadalmát; ugyanazon évben elhagyta Grácot és visszatért hazájába. Ez kétségkivül Forgách Ferenc közbevetésére történt. A buzgó és lelkes főpap [1]) a sülyedő magyar katholicismus fölemelésére a Jézustársaságban keresett emeltyűt. A rend számos tagjai jöttek meghivására Magyarországba [2]); közöttük volt Pázmány is. Tanári hivatalától fölmentetvén, Magyarországba küldetett, folytatására a katho-

---

[1]) Egli e zelantissimo e si puo dire veramente difensore ardentissimo del culto divino, della conservazione del cattolicismo e della libertá ecclesiastica. Igy szól Forgáchról a bécsi nuntius részére 1607 május 23-án kiadott utasítás. A vatikáni levéltárból Dr. Kerschbaumer A. st-pölteni c. kanonok úr szives közlése által.

[2]) In partem laborum arcessivit (Forgách) Societatis Jesu homines, quos peculiari affectu iam olim amplexus, adversus molitiones haereticorum summo studio nunquam non tuebatur. Schmitth Archiepiscopi Strigonienses. II. 101. l.

lika vallás terjesztését célozó törekvéseinek, melyeket a távolban oly szerencsésen megkezdett [1]).

Pázmány többnyire Forgách oldala mellett volt, ki 1607-ben esztergomi érsekké neveztetvén, buzgalmát és tevékenységét megkettőzteté. Pázmány Pozsonyban tölté vele ezen év nyári hónapjait. Septemberben Bécsbe kisérte, hová Forgách több magyar tanácsossal fölhivatott, hogy tanácsával előmozdítsa a Bocskay fölkelése által megzavart viszonyoknak, a bécsi békekötés alapján történendő, rendezését. Pázmánynak ekkor alkalma nyilt megismerkedni hazájának politikai viszonyaival. A helyzetet és a kilátásokat egyaránt szomorúaknak találta. Előre látta, hogy a béke máskép nem lesz helyreállítható, ha csak nem teljesíttetnek a fölkelőknek minden kivánatai. Azaz, ha a király meg nem elégszik a hatalomnak cimével és a katholika egyház az angol állapotokkal [2]).

Az 1608-ik év elején Pozsonyba hirdetett országgyülésen is megjelent Pázmány; valószinűleg mint a túróczi prépostság képviselője, miután a túróczi jezsuiták ily képviselő küldésére, II. Rudolf meghivó levele által, fölhivattak [3]). Itt a kath. főpapok és főurak körében szi-

---

[1]) Pázmány „eo vires, nervosque intendit omnes, ut gentilibus suis in Ungaria haeresum erroribus mire intricatis pro virili opem ferat. Nec morantur pia consilia Moderatores, in patriam proficisci iubetur, ubi posita doctoris persona, totum se apostolicis addicit missionibus, nulla sede stabili. Timon Purpura Pannonica. 237. l.

[2]) Pázmánynak 1607 sept. 26. Bécsből Stobaeus lavanti püspökhöz intézett levele, s ennek 1607 oct. 7. kelt válasza. Miller I. 8. s kk. ll.

[3]) Ezen k. meghivó levél hiteles másolata létezik a primási levéltárban. Es az 1715. országgyülésen a jezsuiták eredeti meghivó leveleik előmutatása által bebizonyitották, hogy 1608 óta minden országgyülésre meghivattak. Bärnkopf esztergomi kanonok jegyzetei nyomán. Az esztergomi káptalan könyvtárában.

vesen látott vendég volt. És bizonyára nem egyszer nyilt alkalma hatni a jó ügy érdekében. Soprony városának országgyülési követe, — egyébiránt lutheránus férfiú — naplójában több érdekes részletet jegyez föl Pázmányról. A követ január 17-én Napragy Demeter győri püspöknél estebéden találkozott vele. Asztal fölött az egész idő élénk vitatkozások között telt el. Később egy tanuló jelent meg s a vendégek előtt beszédet szavalt el, mely a követ megjegyzése szerint csinos volt, s hihetőleg Pázmány műve. Főtárgyát a püspökhöz intézett fölszólitás képezé, hogy az országgyülésen a vallás érdekeit buzgón védelmezze [1]).

Pázmánynak szép tere nyilt lángeszét kitüntetni azon másik országgyülésen, mely 1608 őszi hónapjaiban szintén Pozsonyban tartatott. Itt a tanácskozások főtárgya a bécsi békekötésnek törvénybe való igtatása volt. E végből a békeokmány egyes pontjait ujabb tárgyalás alá vették. A VIII. pont a jezsuitákról szól. A fölkelők 1606-ban követelték, hogy a Jézustársaság az országból kizárassék; a király azonban állhatatosan vonakodott ehez megegyezését adni. Végre a cikk következőképen formuláztatott. „A rendek meg nem egyeznek, hogy a jezsuiták ingatlan javakat birjanak az országban. A király ellenben kijelenti, hogy ő jogaihoz ragaszkodik.“ A kérdés tehát elintézetlenül maradt. Most az országgyülésen szőnyegre hozatott. És a protestáns rendek ismét erélyesen küzdöttek a jezsuiták ellen.

Pázmány nem tudott tétlen tanuja lenni ezen vitáknak, melyek oly közelről érdekelték. Nem elégedett meg a közvetett hatással, melyet a katholikusokra buzditásai, az ellen-

---

[1]) Kovachich Scriptores minores I. 215. l.

fél egyes embereire fölvilágositás által gyakorolni kétségkivül el nem mulasztott.

A rend úgy látszik fölhivatott, hogy magát védelmezze[1]. És Pázmány, hihetőleg fölhatalmazva a rend főnökei által, szerkesztette hires védiratát[2].

Ezen irat célja kimutatni, hogy az ország rendei a haza szabadságai és törvényeinek, saját lelkiismeretüknek valamint a bécsi békekötés cikkeinek megsértése nélkül nem teljesíthetik azok kivánságát, kik a Jézustársaság számüzetését lármásan sürgetik. „Ezt — ugymond — ha kimutatnom sikerül, megnyertem ügyemet; mert úgy hiszem, mindnyájatokat súlyosan sérteném, ha hoszas reábeszélés és könyörgés által kivánnám titeket reábirni, hogy ügyünkben megtegyétek, mit az igazság és méltányosság, az isteni és emberi jog követel; igazságosságtok és részrehajlatlanságtokat látszanám kétségbe vonni.“

Magyarországnak és minden más országnak törvényei tiltják: elitélni azt, kit semmiféle bűnténytől vádolni, s annálkevésbbé meggyőzni nem lehet. Miután pedig a rendet senki

---

[1]) Ezt következtethetni Pázmány ezen szavaiból: Dignam sapientia ... rem facitis Proceres inclyti, quod ... nihil ... statuere de causa nostra velitis, antequam alteram nobis aurem integram concedatis.

[2]) Ujabb irók közöl többen azt állítják, hogy Pázmány beszédet tartott az országgyülésen. De valószinűbb, hogy Pázmány védiratot intézett az országgyüléshez. Igy tudta ezt Kazy is. „Causam Societatis in certa capita divisam supplicis instar libelli ... Regni Proceribus, dum adhuc servarent Comitia, porrigit.“ Hist. Univ. Tyrnav. 17. lap. De kitünik ez azon körülményből is, hogy a védirat alá nevét jegyezte, magát aláirja és pedig így: „Illustrissimarum, Reverendissimarum Dominationum Vestrarum humillimus servus Petrus Pázmány Soc. Jesu SS. Theologiae Doctor.“ A mely aláirásból kitünik, hogy Pázmány védirata közvetlenül nem az egész országgyüléshez, hanem csak a (kath.) főrendekhez volt intézve.

nem vádolta, s annálkevésbbé elmarasztalta: nem lehet megengedni, hogy épen ezen ügyben fölforgattassék minden törvény és igazság rendje. A rend és tagjai készen állanak meghallgatni minden vádat, alávetni magukat minden törvényes eljárásnak, öntudatában ártatlanságuknak. Igaz, hogy ellenök mindenféle gyülöletes vádakat terjesztenek; ezek azonban koholmányoknak bizonyulnak, midőn azokat bebizonyítani is kellene.

Az erdélyi fejedelem hiteles alakban kiállitott bizonyitványnyal tanusítá, hogy a rend tagjai „mint jó és tiszta erkölcsű férfiak, collegiumjaikból és javaikból nem valamely bűntény, vagy vétekért zavartattak ki, hanem a római katholika vallással ellenkezőknek sürgetései következtében.“ Ha a legaljasabb gonosztevők sem büntettetnek meg, mielőtt a bűntény be nem bizonyíttatik, annál inkább kivánhatja ezt a rend.

De megengedve, hogy találkoztak a rend tagjai között, kik oly bűnténnyt követtek el, melyért a számüzetést megérdemelnék: vajjon mily joggal lehet ezért az egész rendet száműzni? Ha száz, vagy még több nemes, vagy polgár valamely bűnt követne el; vajjon az összes nemességet, az egész várost kiirtani kellene-e?

Sokan vannak a jezsuiták között, kik főuri és nemesi családokból származnak. Miután pedig az ország törvényei a nemeseknek biztosítják azon jogot, hogy még a király, vagy az ország sem számüzheti őket, mielőtt törvény elé állíttattak és törvényesen kihallgattattak: mikép követelhetik, hogy a jezsuiták az ország szabadságainak ellenére az országból kizárassanak? „Én magam legalább — ugymond — támaszkodva ezen szabadságra, Isten és a király, az ország és az egész világ előtt óvást teszek, kijelentvén, hogy ezen pontban hajszálnyira sem fogok eltérni a nemesi jogoktól, és míg élek, az országot el nem hagyom, ha csak törvényesen el nem itéltetem.“

A bécsi békekötés is, melyre az ellenséges érzületűek hivatkozni szeretnek, inkább a rendnek kedvez. Nevezetesen az első cikk az ország rendeinek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja. Már ha a király kimondaná, hogy a lutheránusok minden idegen származású tanitói és lelkészei az országot elhagyják; vajjon nem tartanák-e ezt a vallásuk szabadság megsértésének, nem panaszkodnának-e fönhangon? Meg kell kérdezni a katholikusokat, nem fogják-e vallásuk szabadságát megsértve látni, ha az országból kizáratnak a jezsuiták, kik oly buzgalommal foglalkoznak gyermekeik nevelésével? Továbbá a bécsi békekötésben elrendeltetik, hogy a katholikusok azon templomai, melyek a zavarok alatt elfoglaltattak, visszaadassanak. Ebből következik, hogy a jezsuitáknak sellyei és túróczi, valamint egyéb templomaik visszaadassanak. S a ki ezen viszszaadást akadályozza, a bécsi békekötést sérti meg. Úgyszintén a hatodik cikk rendeli, hogy a prépostságok és apátságok előbbi állapotjukban megmaradjanak. Igy tehát a túróczi prépostságnak is a jezsuiták kezei között kell maradni. Végre a nyolcadik cikkben a király, a fölkelő rendek azon kivánságával szemben, hogy a jezsuiták kiüzessenek, saját királyi jogait föntartja. A király határozatát nem változtathatja meg. Ezek alapján kéri Pázmány a rendeket, hogy az igazságot belátván, nemcsak ne engedjenek azok kivánságának, kik a rend megsemmisítését célozzák; hanem bebizonyult ártatlanságukról külön törvénycikkben is tanuságot tegyenek [1]).

Pázmánynak, ügyes szerkezete és nyomatékos érvei által egyaránt, kitünő védirata, nem maradt egészen hatás nélkül. Az országgyülés katholikus rendei Mátyás főherceget föl-

---

[1]) Miller I. 1—7 ll.

kérték, hogy a jezsuitákat pártfogása alá vegye, s azoknak jogaikban és javaikban való megtartását eszközölje. Kérelmüket Pázmány érveivel támogatták [1]).

A végeredmény azonban még sem volt kedvező. A koronázás előtti 1608-ik törvénykönyv VIII. cikke kimondja: hogy a bécsi béke VIII. cikke érvényben maradván, a jezsuiták Magyarországban ingatlan javakat ne birhassanak [2]). És a katholikus főpapok, kik ezen törvény megalkotását akadályozni nem tudták, nem tehettek egyebet, mint a kath. jogok és szabadságok ezen sérelme ellen ünnepélyes óvást emelni [3]).

A protestánsok diadalmaskodtak. A befolyásukkal létrehozott törvény a jezsuitákat nemcsak a jövő terjeszkedés reményeitől megfosztotta, hanem azoktól is, miket a vallásos buzgalom fekvő javakban a rend magasztos céljainak szentelt. Hiába szólitá föl maga a pápa is II. Mátyást, hogy a jezsuitákat sellyei collegiumjukba visszahelyezze [4]).

A Jézustársaságnak most sietni kellett, hogy megmentse azt, mi még menthető volt; s akkép intézkedni azon ingatlan javakra nézve, melyek a törvény megalkotásának idejében kezeik között voltak, hogy kijátszhassák az ellenséges törekvéseket: megtarthassák a birtokok jövedelmeit, s kedvezőbb időkre biztosítsák a birtokokat is. Ezen fontos és nehéz föladat keresztülvitelére a rend előljárói 1610-ben Pázmányt bizták meg, mint ki Magyarországban tartózkodott és összeköttetéseinél fogva legtöbbet tehetett.

Több nyomát birjuk annak, hogy Pázmány a reábizott föladatot gondosan és szerencsésen oldotta meg; s a gya-

---

[1]) Kazy Hist. Univ. 23—26 ll.

[2]) Katona Hist. Crit. XXIX. 78. l.

[3]) Ugyanott 88. l.

[4]) Kelt 1609 octava idus Novembris. Kazynál 28. l.

korlati élet körében is nem csekély ügyességet fejtett ki. Igy három helységet: Kolcsvát, Tamásfalvát és Arnótfalvát, egy házat Lőcse városában, melyek előbb a „Lapis Refugii“ karthauzi zárdához tartoztak; valamint a zemplénmegyei Liszka mezővárosban létező három szőllőt, melyeket néhai Pethe Márton kalocsai érsek adományozott a Jézustársaságnak: mindezen birtokokat és azokra vonatkozó jogokat a Jézustársaság nevében, mely azok birtokolásából kizáratott, Pethe Márton testvérére, Pethe Lászlóra, (a katholikus érzelmeiről és a jezsuiták iránti rokonszenvéről ismeretes kamara elnökre) ruházta át[1]). — Birtak a jezsuiták más javakat is, melyek előbb a „Lapis Refugii“ zárdához tartoztak és ennek fölbomlása után a szepesi káptalan által elzálogosíttattak; Pethe Márton visszaváltá saját költségén és a jezsuitáknak adá, hogy uj collegiumot alapítsanak. De a jezsuiták, mielőtt ezt tehetnék, a Bocskayféle zavarokban elvesztették e javakat, melyek most másodizben jöttek idegen kezekre. Ekkor Pethe László ujra kiváltá, hogy a Jézustársaságnak visszaadja. De a törvény megakadályozta szándékát. Most tehát Pázmány Péter és Nagy János atyák a rend nevében egyességre léptek Hosszútóthy László szepesi préposttal. Ez utóbbi fölhatalmaztatott, hogy a szó-

---

[1]) Az esztergomi káptalan előtt tett fassió kelt 1610 feria VI. proxima post Dominicam Sexagesimae. Fassio Petri Pázmány Societatis Jesu Presbyteri nomine Patrum Societatis Jesu coram Capitulo Strigoniensi celebrata, vigore cuius ius praefatae Societatis Jesu in possessionibus Kolchva, Tamásfalva et Arnótfalva ac domo una, in Civitate Leutschoviensi, olim ad Monasterium Carthusianorum Lapidis Refugii . . . pertinentibus; item tribus vineis in promontoriis oppidi Liszka . . . existentibus per Martinum Pethe . . . Societati Jesu donatis, habitam, ex eo quod possessione eorundem bonorum exclusi, nec ea recuperare valeant, in Ladislaum Pethe . . . transfert. A lőcsei jezsuita collegium actái között a m. k. kam. levt.

ban forgó jószágokat, a váltságdij visszafizetése mellett, Pethe Lászlótól maga kezéhez vegye s addig birja, míg a jezsuitáknak fekvő javak birtokolása ujra megengedtetik; ekkor, a költségek megtéritése után, a jezsuiták azon jószágokat maguk fogják átvenni [1]). Az egyességet a király is megerősitette [2]).

VII.

Pázmány hittéritői tevékenysége. — Ráczkövi Ambrus. — Veresmarti Mihál megtérése. — Pázmány három polemikus műve 1609-ből. — Egy szent beszéde.

Pázmány mióta a tanári pályáról lelépett, sokoldalú tevékenységet fejtett ki hazájában. Forgáchot tanácsával támogatá [3]). Bejárta az ország különböző részeit, hogy szónoklatai és tanitása által visszavezesse az egyházba elpártolt

---

[1]) Kelt 1610. fer. 6. post festum Pentecostes. Transactio inter Praepositum Scepus. Lad. Hosszútóthy ab una et PP. Petrum Pázmány et Joannem Nagy nomine Patrum S. J. ab altera partibus coram Capitulo Posoniensi inita. Ugyanott.

[2]) 1610 október 28-án. Ugyanott.

[3]) Országszerte ismeretes volt azon bizalmas viszony, mely a két nevezetes férfiú között fönállott. Erre következtetést vonhatunk Daróczy Ferencnek 1609 március 17-én Erdélyből Pázmányhoz intézett leveléből. „Apud Ill. D. Cardinalem — irja — habeat me excusatum rogo“ bizonyos tartozásának megnem fizetése miatt. „Illmo . . . Cardinali mea quantulacunque servitia R. V. commendare, eiusque patrocinio me insinuare non dedignetur, rogo.“ Eredetije Pray gyüjteményének XXXII. kötetében. A m. k. egyetemi könyvtárban. — Pázmány is szivesen előmozdította pártfogójának érdekeit, midőn erre alkalma nyilt. Igy az érsek ügyében ir 1609

gyermekeit. Sajnos, nem birunk részletes adatokkal, melyek az érseknek viszonyát Pázmányhoz és ez utóbbinak térítői munkásságát kellően megvilágithatnák. Ez utóbbiról csak annyit tartott fön a hagyomány, hogy Pázmány szivesen kereste föl a Luther és Kalvin felekezetéhez tartozó főurak udvarait, s kiváló buzgalommal fáradozott azoknak megtérítésén. Jól tudta, hogy példájuk irányadó lesz az alsóbbakra. Fáradozásait fényes siker koronázta. Néhány év alatt, állitólag, harmincnál több előkelő magyar családot sikerült a katholika igazságnak megnyernie [1]).

Azonban habár nem lehet, adatok hiányában, ezen hagyomány alaposságát kimutatni, vagy a Pázmány által megtéritett családok számát és neveit megállapitani: némely tények mégis bizonyítják, hogy Pázmány a térítés terén csakugyan tevékeny és szerencsés volt. Az 1608-ik koronázó országgyülés alatt Forgách érsek bizonyos Ráczkövi Ambrus papot hivatott Pozsonyba, ki „a Bocskay üldözésében a tömlöcnek nyomoruságit és a csepegetést nem szenvedhetvén az igaz keresztény vallástól elszakadott volt.“ Az érsek kivánta, hogy a pozsonyi egyház szószékéről ünnepélyesen kijelentvén visszatérését, megszüntesse azon botrányt, melyet elpártolása által okozott. Midőn megjelent, Pázmányhoz utasittatott, hogy az ünnepélyes tény előtt oktatásait hallgassa és vezetése alatt

---

március 23-án barátjának Willer Bertalan spanyol jezsuitának. Értesíti, hogy Forgách — miután Illésházi az érseki jövedelmekből 10,000 aranyat lefoglalt, s az érsekség javai a fölkelés alatt különben is sokat szenvedtek — a spanyol udvarnál évdijt kérelmezett. Pázmány fölhivta Willert, hogy az érsek kérelmét támogassa. A cs. titkos levéltárból Hurter. Ferdinand II. V. 116. l. Forgách ezen kérelme sikeres volt.

[1]) Timon Purpura 237. l.

lelki gyakorlatokat tartson. Hitvallását Pázmány kezeibe tette le [1]).

Nagy érdeme és része volt Pázmánynak a tudós Veresmarti Mihál kalvinista prédikátor megtérésében [2]). Ez előbb Czegléden és Kecskeméten mint iskolamester működött. Majd kőrösi prédikátorrá választatott. De rövid idő mulva Kőrösnek a török által zaklatott lakói az ország fölső részeibe menekülvén, Csallóközben telepedtek meg. Veresmarti ekkor Nyitramegyében Irmelen, később Komjáton lett prédikátor [3]). Utóbb a Bocskay fölkelés idejében lemondott tisztéről és Nagyszombatban magán életbe vonult vissza [4]). Komjáton utódja Suri Mihál volt. Ez több izben találkozott Pázmánynyal, ki Forgách kiséretében szokott lenni, midőn komjáti birtokát látogatá [5]). Suri maga nem volt képes, a vitázni szerető, Pázmánynyal kiállani a versenyt. A képzettebb Ve-

---

[1]) Pázmány ezen eseményről Pozsonyban 1610 Pünkösd utáni XII. vasárnapon tartott szent beszédében emlékezik. „Minekutánna — ugymond — gyakrabban szólván velem tétovázással, a prédikációt róla elhárítottam volna, az igaz keresztény anyaszentegyház táborába való megjövését esküvéssel fölfogadá és erről tulajdon kezével deákul irt levelét nekem adá, mely most is kezemben vagyon.“ Ezen szent beszéd nyomtatásban megjelent.

[2]) Veresmarti megtérésének történetét terjedelmes és érdekes munkában maga irta meg. „Megtérés, avagy Veresmarti Mihál Prédikátornak a kalvinista tévelygésből a katholikus, avagy régi, igaz, római, pápista s keresztény hitre itélettel megtérésének históriája. Irta azon Veresmarti Mihál Baranyavármegyéből, pozsonyi kanonok.“ Ezen Autobiographia másolata a beszterczebányai püspökség szent-kereszti könyvtárában létezik. Innen Botka Tivadar m. akademiai tag, saját használatára lemásoltatván, velem közölni szives volt.

[3]) Autobiographia 3. l.

[4]) Ugyanott. 18. l.

[5]) Ugyanott. 22. l. „Forgách Ferenc Cardinál Komjátin létében egykor e mostani érsek urunk ő nagysága (Pázmány) szólott valamelyeket vele (Surival).“

resmartit hivta segitségére. „Kezde egykor hivni — igy ir — télben, igen alkalmatlan időben, mert a Cardinált mondják, ugymond (Suri), hogy ide jő és tudom Pázmány vele leszen, s eljő hozzám (t. i. Surihoz). Igazán mondom pedig, hogy én meg nem felelhetek neki. Akkor — ezek Veresmarti szavai — el nem jövének . . . de azért valamig közel érezte (Suri) Pázmány Pétert, idején általszedte magát Csornokra, Forgách urak falujába, jó fertály mértföldnyire Komjátitól.“ [1])

Veresmarti ekkortájt szorgalmasan tanulmányozta a protestáns és katholikus hittudományi iratokat. „Föltett célom — ugymond — s kivánságom az vala, hogy az én vallásomat igaz keresztény hitnek, s a többit tévelygésnek találjam. De keresztül esék. Mert minél szorgalmatosban keresém vallásom igazságát, azt annál inkább elvesztém, s ugyan úgy tetszék, hogy föld kerekségéről az igaz keresztény hit ha ki nem fogyott, az nem lehet egyebütt, hanem a római gyülekezetben.“ Veresmarti sokáig küzdött önmagában; harcolt prédikátor társaival, kik reábeszéléseik és superintendenseivel, kik tekintélyükkel az elpártolástól visszatartani igyekeztek [2]).

A katholikus irók tanulmányozása mellett, legnagyobb hatással volt reá, gyakori társalkodása Pázmánynyal, ki önkényt ajánlkozott minden kétségeinek fölvilágosítására [3]); s kihez, hogy hitsorsosainak neheztelését kikerülje, többször éjjeli

---

[1]) Autobiographia 3. l.

[2]) Az Autobiographia I—VII. része, 22—175. lapig szól ezen vitatkozásokról.

[3]) „Pázmány Péter önkényt igéré nekem magát, hogy valamiből kivánom, kész velem mind azon okok alatt szólani; de mondottam, hogy nem szükséges, mert a nélkül is a pápisták dolgai, a melyeket én érthetek, nekem nagy igaznak látszanak.“ A VIII. fej.

időben járt [1]). Pázmány tanuja Veresmarti küzdelmeinek, s meggyőződve törekvéseinek őszinteségéről, nagy higgadtsággal járt el. A helyett, hogy megtérésének végrehajtását türelmetlenül sürgetné, utalt a próféta szavaira: „Qui crediderít, non festinet.“ Óvta a hirtelenkedéstől, s figyelmezteté, hogy elhatározása „örök életébe és üdvösségébe, s nem (csak) világi életébe és tisztességébe jár; hanem jól meglássa, meghányja vesse a dolgot.“ [2]) Veresmarti sokáig habozott; többször már oly szándékkal ment Pázmányhoz, hogy véget vet tépelődéseinek; de a beszélgetés folyama alatt ujabb kételyei támadtak [3]). Véletlen eset sietteté megtérését. Egy este Kecskeméti Nagy Márton nevezetű kalvinista barátjával társalogván, ez jó egészségben vált el tőle. Másnap reggel azonban értesült Veresmarti, hogy alig ért házába, rögtöni halállal kimult. Ezen esemény, s a gondolat, hogy vele is ugyanaz történhetik, megdöbbenté. Néhány nap mulva meglátogatá Pázmányt, s miután az egész nap vele értekezvén végső kétségeit is eloszlatva látta, este a következő nyilatkozattal vált el tőle: „E naptól fogva, valamely órában és valaminemű halál által kivánandja az én Istenem lelkemet, nem más vallásban, hanem a régi, katholika, római avagy pápista hitben adom ő szent felségének, melyben minden eleink is üdvözültenek.“

---

[1]) „Mikor . . . Nicodemus módjára . . . Pázmány Péter uram ő Nagyságához . . . akkori állapotjában éjjel járnék.“ Irja Veresmarti „Tanácskozás“ cimű művének 1635 sz. Mátyás napján kelt ajánló levelében. 1640-iki kiadás.

[2]) „Melyre gondoltam, ez sem kalvinista lélekből szól. Nem így beszélnének ők ilyen állapotban levőnek;“ megjegyzi Veresmarti. Autobiographia.

[3]) „Egynehányszor mentem föl oly szándékkal, hogy véget vessek dolgomban; de a beszélgetéstől ismét megtartózkodtam, mintha mégis valami hiánya volna dolgomnak, melyet azonközben magam sem láthattam.“ Ugyanott.

Ez 1610-ben történt. Veresmarti ekkor Pázmány tanácsára Bécsbe ment. „Hogy mégis, mint azon érsek uram ő nagysága szólott, obliviscerer populum meum et domum patris mei, kompániámról feledkezném.“ Bécsben tette le Nagyboldogasszony napján az ünnepélyes hitvallást, s részesült először az oltári szentségben. Hoszabb ideig tartózkodott ott, hihetőleg hogy magát a kath. hittudományban kiképezze. Ekkor fordította magyarra Pázmány megbizásából [1]) Less Lénard egyik munkáját, s ezt ily cim alatt: „Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közöl választani“ 1611-ben közrebocsátá [2]). Midőn utóbb hazájába visszatért, Sellyén mint lelkész alkalmaztatott. Pázmány pozsonyi kananokká nevezé. Mindkét helyen buzgón és hasznosan működött [3]).

* * *

Pázmány irodalmi munkássága mind nagyobb mérveket vett föl. 1609-ben három polemikus munkája jelent meg.

---

[1]) „Ott Bécsben létemben fordítottam magyarra . . . Less Lenárd . . . könyvecskéjét . . . Érsek uram ő Nagysága ilyen irására: Prodiit libellus nostri Leonardi Lessii, iudicio meo utilissimus, quem ego hungaricum habere vellem, et multi mecum. Visa mihi res digna, in qua D. Vestra elaboraret et suo nomine, praefixa epistola dedicatoria ad D. Georgium Homonnai, in lucem ederet. Rogo itaque D. Vestram, hunc laborem non subterfugiat.“ Az Autobiographia IX. fejezetében. És a „Tanácskozás“ elé függesztett ajánló levelében.

[2]) Ez kitünik e munka 1640-iki kiadásának ciméből. „Tanácskozás, mely . . . először magán 1611-ben; másodszor a Meiszner roszalkodására rövid felelettel; harmadszor azon Tanácskozás megszerzésének hozzáadásával most nyomattatott.“ De ezen munka első és második kiadását könyvtáraink ban nem találhattam föl. Különös, hogy ezen munkát Bód P. (219 l.), Podhraczky (Pázmány P. élete 89. l.), Miller (Epistolae. XXII. l.) és mások is Pázmánynak tulajdonítják s munkái közé sorozzák. A mi semmiképen sem indokolható.

[3]) Az Autobiographia IX. fej.

„A nagy Kalvinus Jánosnak Hiszek egy Istene.“ [1])

„Egy keresztény Prédikátornak a kassai tanitóhoz iratott öt szép levél.“ És

„Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és cégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletinek rövid és keresztény szelidséggel való megrostálása.“

Az első és harmadik munkának, eddig még cime sem volt ismeretes [2]); példányai könyvtárainkban nem találtatnak [3]). A második munkát [4]) csak későbbi kiadásaiból ismerjük [5]).

---

[1]) Úgy látszik Pázmánynak ezen munkájára céloz Alvinczi „Itinerarium“ cimű művében (megjelent 1616.). A jezsuiták „nagy vakmerőképen jámbor előttünk való Doktorinknak tudományát, iminnen, amonnan azokból a mi ő nekik tetszik, hamis értelmük szerint lopogatván, mocskolják, hogy a maguk ártalmas tudományát enyögethessék (?) minket fejenként eretnek és ártalmas tudományúaknak a suttomból csacsogván mint ama közületek való hamis Credója Monasteriumi jezsuiták, kit maga neve és munkája alatt nem szégyenlett Pázmány Péter lojolanus lelkiismerete ellen kibocsátani, ezelőtt hatodik esztendőben.“ 75. l.

[2]) Ezen munkák cimeit a nagyszombati collegium könyvjegyzékében találtam, mely a m. k. egyetem könyvtárában őriztetik. Az elsőről meg van jegyezve, hogy Nagyszombatban jelent meg, mind a kettőről, hogy 8-rétü alakkal birt.

[3]) Hiába kerestem a pesti, bécsi és esztergomi könyvtárakban. Szabó Károly m. akad. tag, szives közleményeiből tudom, hogy ezen munkák az erdélyi könyvtárakban sem találtatnak.

[4]) Cimét szintén a nagyszombati könyvjegyzékben találtam. Ezen kiadásáról az öt levélnek irodalomtörténetünk eddig nem tudott.

[5]) Ily cim alatt „Alvinczi Péternek kassai kalvinista Prédikátornak nevével iratott öt levél“ Podhradczky állitása szerint (89. l.) Pozsonyban 1613 ivrétben jelent meg. „Egy tudakozó Prédikátor neve alatt iratott öt levél“ cim alatt a Kalauz 1613-ik kiadása mellett. És megjelent Pozsonyban 1623-ban (Miller XXIII. l.), valamint 1741-ben, Kassán 12-rétben.

Pázmány „A keresztény Prédikátornak a kassai tanitóhoz iratott öt szép levél“ cimű munkáját közvetlenül Alvinczi Péter kassai kalvinista prédikátor ellen intézi; ki egyházi beszédeiben heves támadásokat szokott volt intézni a kath. egyház tanitása, szertartásai és tagjai ellen. Bálványozóknak és hitszegőknek szerette nevezni a katholikusokat. Ez indítá Pázmányt a levelek megirására [1]). Szent Ágoston Faustus Manichaeusról beszéli „hogy az ő mézzel folyó édes beszédének csacsogatásival veszedelmes tőr volt, melylyel az ördög sok lelkeket pórázon hordozott s kötve tartott. De mikor őtet szóra fogván, kérdezkedésivel sürgetné, egyebet cifra beszédeknél nem találá benne. Majd aligha szinte — folytatja Pázmány — igy nem jártam én is egy dagályos kalvinista prédikátorral, kinek mély tudományáról, hegyes elméjéről, frissen fölkendőztetett s fodorgattatott szós voltáról, cserdült valami vékony hirecske füleimbe: szánakoztam is, hogy az Istennek szép ajándékit maga és egyebek lelke kárhozatára fordítja. Végre barátimtól esék hallanom, hogy a jámbor fölöttébb megtágitván nyelve zaboláját a régi igaz keresztények hátán akar nyargalni és minket fejenként bálványozókká, hittel kötött fogadásoknak fölbontójává akar tenni. Noha pedig azoktól értettem vala, kik tudták erkölcsét, hogy mint egy ért kilishez óva kell hozzá nyulni, hogy meg ne sértessék; mindazáltal jobbnak állitám hogy neki fájjon, hogy sem magunkon

---

[1]) „Szava hihető s füllel hallottat beszélő emberektől értettem, hogy Alvinczi Péter sok mosdatlan szidalmi között bálványimádást és hitszegést akart mireánk mérges beszédjével kenni. Azért hivatalomnak tiszte szerint szembe szállék a dicsőséges vitézzel és öt levelemben orcájára téritém reám kérődött fecsegésit.“ Pázmány szavai. „Az Alvinczi P. feleletiről intés.“ Függelék az öt levélhez. 1741. kiadás 294. l.

hagyjuk az ő mosdatlan nyelvével reánk okádott mocskokat. Azért segitségül hiván a szent Istent feltők vele és kiszállék ellene. Nem akarám pedig kirekesztenem irásomból az ő tőle reánk kérődött büdös gyalázatoknak szapulását. Sőt valami részből alkalmatosban rendelvén irásomat, a keresztények eleibe vetém igaz ügyemet, hogy lélek szerint megitélhessék azoknak orcátlanságukat, kik ily temérdek találmányokkal igyekezik terhelni a mi igaz vallásunkat. Ha Alvinczíben szerecsent szappanozok is, mikor az igazat eleibe rakosgatom, de reméllem, hogy foganatos leszen egyebekben az Istennek szava. Minthogy pedig kalvinista prédikátor nevére irtam ezeket, a levélirónak személyéhez szabván magamat, néha kedvem ellen is az ő szólásuknak pompájára kellett bocsátkoznom, kit tudom gonoszra nem magyaráz a kegyes olvasó.“ [1])

Ezen munkáját Pázmány egészen szokatlan, eredeti modorban irta, mely kitünően alkalmas volt a figyelem fölébresztésére. Buzgó, de középszerű képességekkel biró kalvinista prédikátort léptet föl. Ez ismételve találkozik katholikus urakkal. A társalgásban vallási kérdések kerülnek szőnyegre. A prédikátor szereti megtámadni és ostromolni a katholika vallást a megszokott ellenvetésekkel. De rendszerint erős ellenféllel van dolga. Ezek teljes tudományos apparátussal védelmezik az egyházat, kifejtik tanitását, rágalmaknak bizonyítják a vádakat, sőt védelmezőkből támadókká válnak, és a vita folyamában az uj tanok ellen fordítják fegyvereiket. A kalvinista nem képes sem saját támadásait a kellő súlylyal intézni, sem magát sikerrel vé-

---

[1]) Az 1613-iki Kalauz mellett megjelent kiadásban ezen érdekes előszó az 1-ső lapon áll. Az 1741-iki kiadásban hiányzik.

delmezni. Belátja elégtelenségét, többször elismeri tévedését, mindig megnyugtatás nélkül fejezi be vitáit. Alvinczihez fordul, kinek személye és tudománya iránt nagy tisztelettel, föltétlen bizalommal viseltetik. A vitatkozások után leveleket intéz hozzá. Részletesen előadja a vita lefolyását, saját kételyeit; és fölvilágositást, tájékozást kér tőle a fölmerült kérdésekre nézve.

Az első alkalommal a prédikátor bálványozásnak nevezi a kath. vallást, s a katholikus ur ezen vád ellen száll sikra; megállapítja a bálványozás fogalmát, előadja az egyház tanitását a képek és szentek tiszteletéről, s bebizonyítja, hogy ebben nincs bálványozás [1]). Más alkalommal a kalvinista azt hozza föl, hogy a katholika vallás a hittel erősített fogadások megszegését engedi; hivatkozik a konstanci zsinatra, mely Husst, a személyének bántatlanságot biztosító menvéd dacára, máglyára itélte; fölemlíti IV. Eugen pápát, ki oka volt, hogy I. Ulászló magyar király a törökkel kötött békét megszegte, s oka a várnai csapásnak. A katholikus visszautasítja ezen vádat, megcáfolja érveit; és ellenkezőleg kimutatja, hogy az uj tanok szabadítanak föl hitszegésre, miután azoknak megalapítói maguk is hitszegők voltak, s tanitják, hogy a hivő embernek Isten nem tulajdonitja vétkül az ő fogyatkozásait és egyedül a hit, minden jó cselekedetek nélkül is, elégséges az üdvösségre. A harmadik vitatkozás tárgya a papok nőtlensége és az egyháznak tanitása a házasságról. A katholikus részről kimutattatik, hogy az egyház nem tiltja a házasságot, sőt azt nagy tiszteletben tartja, miután a szentségek közé sorozza; nem vétek, hogy a papok meg nem házasodhatnak; az egyház

---

[1]) Hivatkozik Gyarmati ellen irt művére.

ugyanis nőtlen életre senkit sem kényszerít, de mint minden társulatnak, fejedelemnek, sőt minden urnak joga van a tisztek adományozását bizonyos föltételhez kötni.

A negyedik levél irására a kalvinista prédikátort némely (számszerint 23) kérdés készteti, melyeket a katholikusok tenni szoktak. Igy: mi az oka, hogy az uj tanitók, mielőtt valahol gyökeret vernek, hirdetik, hogy a hitet nem szabad erőszakolni, a hit körében szabadságot kell engedni mindenkinek; és mihelyt hatalomra jutnak, azonnal erőszakosan kiirtják a katholika vallást és elűzik a papokat? Továbbá, ha szabad megbüntetni a lopást, gyilkosságot; miért volna tiltva büntetni a keresztény egyesség háboritóit, az igaz hit káromlóit? Honnan van, hogy az uj tanitók kezdetben kérkedtek „hogy ők egy boroszlói köntössel és mindennapi koszttal megelégesznek“, ócsárolták a kath. papok gazdagságát; később maguk is külső kitüntetések és birtok szerzése után kezdettek törekedni? Mikép buzdíthatják a prédikátorok hiveiket jó cselekedetekre, miután meggyőződésük szerint a jó cselekedetek haszontalanok, sőt vétkesek is? stb.

Végre az ötödik levélben elpanaszolja, hogy egy katholikus ember számos érvekkel igyekezett bebizonyítani, hogy Luther és Kalvin követői bálványozók és eretnekek. Kalvin szerint bálványozó az, ki Istent oly tiszteletben részesíti, mely nincs a szent irásban megparancsolva; már pedig a szent irás nem parancsolja, hogy a vasárnap, husvét stb. megülése által Istent tiszteljék. Ők Isten gyanánt oly lényt tisztelnek, ki nem Isten; mert szerintök Isten bűnre készteti az embert, ezt pedig az igaz Isten nem teheti. Eretnekek is, mert a Krisztus egyházától elszakadtak, az apostolok tanitásával ellenkezésbe jönnek stb.

Pázmánynak ezen előadási modora alkalmat nyujt a protestánsok szokásos, erőtlen ellenvetéseit szembe állítani a katholikusok védveivel. Élénkséget, mondhatnók drámai érdeket kölcsönöz munkájának, a nélkül, hogy tudományos fejtegetésektől tartózkodnia kellene. Az egész munkán fölülmulhatlan satyra vonul keresztül, a kalvinista levélirónak tollába adott dicsőitő szavakban, melyekkel Alvinczinek képességeit, tudományát és érdemeit égig emeli, nagysága előtt szinlelt hódolattal meghajol.

Leveleit Alvinczinek, mint „mézes nyelvű s cifra beszédű“ — „púposan szóló és ékesen beszélő“ — „hangos szavú réti fülemilének, téjjel mézzel folyó beszédű“ — „a megnyomorodott magyar nemzet égő s fölgerjesztő fáklyájának“ — „a Kalvinus zászlója alatt vitézkedők csillagának“ — cimezi.

„A világ tengelye forgató Jehova Isten — így kezdődik az első levél — sok esztendőkig jó szerencsésen éltesse Humanitásodat, kedves jóakaró Prédikátor uram. E szomorú s bátortalan idők állapotjának tartóztatása miatt kivánatos személyét Dignitásodnak meg nem látogathatván, nem türhetém, hogy rövid irásomnak olvasásával ne fárasztanám s terhelném sokra néző szemedet; akarván e kisded irásocskámmal az én nevemet s szolgálatodra kész voltomat elfeledve nem lenni nálad, amellett kivánsággal kivánván szép, jó s kedves tanitásával mindenkor illendő becsülettel élnem. Mindeneknek előtte pedig fölötte kérlek, ha ilyen szegény szolgatársadnak nem átallod venni szolgálatját, ne legyen ellene becsületes személyednek az én szolgálatomra való kész voltom. Sőt ha méltónak itéled az én értéktelen és fogyatkozott állapotocskámat, számlaltassam én is egynek a kisebbik szolgáid közé s atyafisága alá, kinek igaz köteles-

sége alatt utolsó pihentésemig és koporsómba léptemig élvén, szolgálnom igyekezem, mint igaz, jóakaró szolgatársamnak."

Pázmány ezen iratának nagy hatást kelle tenni. Mert miután leküzdötte, nevetségessé is tette ellenfeleit, első sorban Alvinczit. Az „öt levél" a protestánsok között nagy mozgalmat támasztott. Alvinczi a könyv megjelenését fontos eseménynek tekinté. Hitsorsosait komoly visszatorló rendszabályokra buzdítá. „Ha valaha kivánatos — irta egyik főuri pártfogójának — az Isten tisztessége mellett fölkelni és az ő dicsőségét oltalmazni, mostan egyszer egész országgal méltó volna megindulni, ez Isten ellen keresztény vallásunkat káromló gonosz ember (Pázmány) ellen [1]), a ki minemű káromló könyvet irt, Zegedi Gáspár uram küldte megjelenteni. Az egész könyvet küldöttem volna, de a gyülésbe kell alá vinnem a jövő kedden Tokajba. Nagyságod bölcs itélete rajta; bizony vármegyénként kellene elhordozni és a gyülés előtt valamit végezni." [2])

Alvinczi nem elégedett meg az izgatással. Azonnal „ezen káromló Pázmány Péter ellen irt egy könyvecskét", mely már az 1609-ik év őszi hónapjaiban Debreczenben sajtó alatt volt [3]). S nem sokára megjelent ily cim alatt: „Egy

---

[1]) Hogy csakugyan Pázmányt érti, kitünik a következőkből.

[2]) Alvinczi Magócsy Ferenc főispány és főkapitánynak Kassáról 1609. sept. 30. Eredetije a gyulafehérvári országos levéltárban. (Kemény, Notitia Archivi Capituli Albensis. II. 124. l.) Gr. Kemény J. által készitett másolata Kolozsvárott az Erdélyi Muzeum kéziratai között, honnan Szabó Károly m. t. akad. tag, szives volt velem közölni.

[3]) „Kegyelmes Uram — irja Alvinczi Mágocsynak — ezen káromló Pázmány Péter ellen irtam egy könyvecskét Senior uram ő kegyelme censurája után, mostan nyomtatják Debreczenben. Ha Nagyságod ily alázatos irásocskát patrociniumja alá fogadná, Nagyságodnak dedicálnám." Az idézett levélben.

tetetes, neve vesztett Pápista embertől, S. T. D. P. P-től küldetett szines öt levelekre rendszerint való Felelet. Alvinczi Pétertől, a kassai magyar Ecclesia lelki pásztorától.“ [1])

„Noha — irja ezen munkáról Pázmány — arra nem néztem, hogy egyféle állatra nem jó hájat kenni, hanem őtet érdeme fölött is mindenütt tisztességgel neveztem; tudván, hogy szép szónak szárnya nem szegik: de mégis, hogy ím kifogták a délcegből bátyánkat és szájában vetették zaboláját, csuda mely igen orrába dagállja: és nem magára vete, hogy nyerset ett s meg nem emészthette, hanem mosdatlan kézzel és körmös újjal kapa hozzám, cifra fortélyokkal és hajadon pór szitkokkal támada ellenem. Azért az első két levélre ira valamit: a többinek megrázogatására jövendőre köté magát. De mivelhogy az agg szó szerint, egyféle állatnak sem jó az első kölyke, igen csekély tudománynyal, vékony értelemmel és gondolatlan csacsogással vive véghez a Feleletet. És noha elsőbben mohón nyula a dolgához azt állitván, hogy lágy körtébe harap: de foga törésével érezvén, hogy barack magra talált, békét hagya a több leveleknek; azaz megismerteté, hogy rosz pora volt és nem mindjárt budgyan, mihelyt párállik a prédikátor uraimék pattantyúja.“

Pázmány Alvinczi Feleletére még ugyanazon évben megirta válaszát. Mivel „ebben a nyomorult Feleletben igen melleszti Alvinczink a madarat, melynek röpülését távol

---

[1]) Igy adja ezen könyv cimét Bód Péter magyar Athenás 7. l. A nyomtatási hely és év megnevezése nélkül, mely Alvinczi leveléből kiderül. Ezen munka sem találtatik közkönyvtárainkban. Bód megjegyzi: „Ebben földarabolja és apróra aprítja a Pázmány Péter reformátusokat csúfoló és mérgesen hahotáló s mocskoló leveleit.“

látja; és drágán árulja a medvebőrt, maga a medvéjét sem látta, azaz triumphál, mintha immár a pápától elvonta volna a sz. Péter kulcsát, nekem pedig hátra kötötte volna kezemet és tömlöcében, kalodában tartana. Annakokáért, hogy meg ne zabállanék a felelettételből származott kevélységben én is hamar inában lők s megismertetém, hogy nálunk is sóval sóznak.“ [1]) Ez alkalommal jelent meg tőle „Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és cégéres gyalázatokkal fölhámozott Feleletinek rövid és keresztény szelidséggel való megrostálása“ [2]).

A következő, 1610-ik évben irta meg Pázmány a Jézustársaság nagynevű alapítójának, szent Ignác életének történetét [3]). És ugyanazon évben Pünkösd utáni XII-ik vasárnapon Pozsonyban nagy hatású egyházi beszédet tartott. Történt ugyanis, hogy ugyanazon napon bizonyos Tordai János, a sz. Ferenc rend tagja harmadizben elhagyta szerzetét és a protestáns vallásra tért. Ezen esemény Pozsonyban nagy botránkozást okozott. Hatását Pázmánynak kellett ékesszólása által ellensúlyozni. S ezért sz. Pál azon mondatából indult ki: „Ha szinte mi, avagy a mennyei angyal hirdetne nektek valamit a kivül, a mit hirdettünk tinektek,

---

[1]) Az öt levél 1741-iki kiadása. 296. l.

[2]) Ezt érti Péterfy is, midőn Pázmány munkái közé sorozza „Responsio ad librum P. Alvinczi. 1609.“ Concilia II. 226. l. Pázmány az öt levélnek a Kalauz mellett 1613-ban eszközölt kiadásában, irja: „Az ő (Alvinczi) irására való válaszomat (melyet) ezelőtt két esztendővel kinyomtattam.“ 56. l. Ezen szavakból az következnék, hogy Pázmány Alvinczi elleni második munkáját 1611-ben tette közzé, mi ellenkezik egyéb adatainkkal. De föltenni lehet azt is, hogy Pázmány, mit a Kalauz mellett 1613-ban közzétett, már 1611-ben megirta volt.

[3]) Szent Ignác élete, latinul és magyarul. Rómában 1610. 4-rétben. Ezt Miller említi. Én ezen munkával könyvtárainkban nem találkoztam.

átok legyen.“ Kifejtette, mikép kelljen magát viselni az embernek, midőn tanuja azok bukásának, kiket előbb nagyra becsült; és mily tanuságot kelljen venni a lelki pásztorok életéből. Beszédjét egyik hallgatója nyomtatásban közrebocsátá [1]).

VIII.

A zsolnai lutheránus zsinat. — Forgách érsek óvása a zsinat és végzései ellen. — A protestánsok Apologiája. — Pázmány két munkája ezen zsinatról. — A nagyszombati tartományi zsinat.

Thurzó György az ágostai vallású nádor, felekezetének buzgó hive, tevékeny részt vett a protestáns szabadságok megállapitásában. Ez irányban nem fegyverrel a fölkelők táborában, hanem józan és mérsékelt szellemű tanácsaival a kormánykörökben gyakorolt hatást. A bécsi békekötés és az 1608-iki törvények által a protestantismus meg volt alapítva; most hiveitől függött annak oly szervezetet adni, mely terjedését és fölvirágozását biztosítsa.

Ezen célból Thurzó György, 1609. július 15-én Zsolnán megtartandó egyházi zsinatot hirdetett a szomszéd

---

[1]) Ily cim alatt: „*Pozsonyban lett Prédikáció Pázmány Péter által, azon a napon, melyen ama tündér módra való állhatatlanságnak tüköre Tordai János barát harmadszor kiöltözött a csuklyából. Pünkösd után XII. vasárnap 1610. esztendőben. Egy keresztény hallgatótól az eleven nyelv után irásba foglaltatott és a hivek épületére szem eleibe kibocsáttatott. Mussipomban (?) nyomatott. Anno 1610.*“ Elegáns kiállitás. Kis 4-edrétü 16 levél. Ezen beszéd legnagyobb részét fölvette Pázmány azon beszédébe, mely nyomtatásban közzétett Prédikációiban Pünkösd utáni XII. vasárnapra áll; kihagyván azon részt, mely Tordai személyéről szól.

Dunán inneni megyékben lakó ágostai vallásúaknak, superintendensek megválasztása és egyéb ügyek elintézése végett. Azonban a kitüzött határnapon oly kevesen jöttek össze Zsolnán, hogy a zsinatot megtartani nem lehetett [1]. Thurzó a következő évben ismételte a meghivást. 1610. március 28-ára ujra Zsolnára meghivta Árva, Liptó, Trencsén, Túrócz, Nógrád, Zólyom, Hont, Bars, Pozsony és Nyitramegyékből a Luther felekezetéhez tartozó főurakat, nemeseket és sz. k. városokat. Ez utóbbiakat olyképen, hogy magukat egy prédikátor és egy polgár által képviseltessék [2].

A zsinat ez alkalommal létre jött. Számosan jelentek meg, minden rendből. A főurak közöl Thurzó mellett találjuk Révai Péter túróczi főispányt és koronaőrt; a nemesi rendből Ostrosith Andrást, Szunyogh Mózest, Jakusith Andrást, Pogrányi Benedeket és Benyiczky Márton alnádort. Ott voltak a nevezett megyék és több k. város küldöttei, s számos lelkészek. Azonban tanácskozásaik nem voltak huzamosak. Március 29-én kezdetüket vették a tárgyalások és már másnap megalkották s aláirták a határozatokat. A tiz megye három superintendens alá helyeztetett. Ezen tisztek Lányi Imre, Mellichius Sámuel és Abrahamides Izsák által töltettek be. Melléjük a magyar, német és tót nemzet részére három fölügyelő rendeltetett. Gondoskodtak a superintendensek jövedelmeiről: a hivek buzgó adományain kivül azon census cathedraticusra számitottak, melyet eddig a kath. főesperesek nyertek. A superintendenseknek meghagyatott, hogy évenkint egyházi látogatást tartsanak kerületük egyházaiban, s törvényes hatósággal ruháztattak föl mindazon

---

[1]) Erről említést tesz Pázmány „Peniculi Papporum . . .“ cimű művében, melyet alább ismertetünk. 5. l.

[2]) Katona Hist. Crit. XXIX. 289. l.

ügyek fölött, melyek az egyházi törvényszékekhez tartoznak. A superintendensek és prédikátorok köteleztettek az ágostai „Concordia“ elfogadására [1]).

Forgách Ferenc bibornok, mihelyt ezen zsinat lefolyásáról értesült, s annak határozatai tudomására jöttek, azonnal 1610. april 17-én Pozsonyban ünnepélyes nyilatkozatot tett közzé. „Az elmult napokban — így szól többi között — annyira ment azoknak vakmerősége, kik a tudatlan népet szónoklataik által tévelyeik hálóiba vonják, hogy Zsolna városába gyülést hivtak össze; itt uj és hallatlan módon superintendenseket választottak, kik a többi lelkészeket tiszteikbe avatnák; oly törvényeket s határozatokat hoztak, melyek az igazsággal, a hazai törvényekkel, egyházi szabadsággal, a szent kánonokkal és Isten törvényeivel ellenkeznek; el nem mulaszthattuk ezért, hogy azon gyülés végzéseinek és határozatainak, mint melyek a hivek és az igazság megrontását célozzák, ellenmondjunk.“ Kifogást tesz a superintendensek rendelése ellen. Az egyház ősi szokása és törvényei szerint a püspökök rendelvék a hivek főfölügyelőivé. Törvényes püspököknek pedig az egyház csak azokat ismeri el, kik más püspökök által szenteltetnek ezen tisztre; mint ezt a nicaeai zsinat is megállapítá. Már ha az ujon választott superintendensek esküjöket megszegni nem akarják, magukat püspököknek nem tarthatják. Ugyanis esküvel fogadták, hogy mást tanítani nem fognak, mint mi az ágostai hitvallásban foglaltatik. Ebben pedig az áll, hogy ők semmi hitelvben nem térnek el a katholikusoktól s csak azon visszaéléseket távolítják el, melyek ujabb időben csúsztak az egyházba. A superintendensek tehát jog-

[1]) Historia Diplom. de statu Evang. Relig. in Hung. 24—27. ll.

talanul avatkoznak a püspöki hatáskörbe, s nem tarthatják magukat fölhatalmazva akár lelkészek szentelésére, akár más oly szentségek kiszolgáltatására, melyek a püspöki hatalmat föltételezik.

Továbbá ezen zsolnai gyülés a prédikátorokat oly tanok előadására kényszeríti, melyek a keresztény szellemmel ellenkeznek s tévesek. Kötelezi azokat, hogy a „Concordia" könyvét elfogadják s a szerint tanítsanak. Ezen könyvben pedig számos veszélyes tévely foglaltatik.

A zsolnai gyülés idegen jogokat is bitorolt. Mert zsinatot összehivni, egyházi látogatásokat elrendelni, egyházi javakról intézkedni az érsek tudta nélkül s akarata ellen nem szabad. Semmiféle országos törvények nem engedik meg a lutheránusoknak, hogy a főespereseket jövedelmeiktől megfoszthassák; azon ügyeket, melyek az egyházi törvényszékek hatóságához tartoznak, a superintendensekre bizhassák. Mind ez ellenkezik az isteni és emberi jogokkal, valamint az országos törvényekkel is.

Ezeknél fogva az érsek óvást tesz és a zsolnai végzéseket érvénytelenek nek, semmiseknek nyilatkoztatja. A kiközösités büntetése alatt eltiltja a superintendenseket a főesperesi jövedelmek elfoglalásától, az egyházak látogatásától, valamint az egyázi törvényszékekhez tartozó ügyek fölötti biráskodástól. Ugyanezen büntetés alatt tiltja a főesperesi jövedelmeknek a superintendensek részére való kiszolgáltatását s törvényszékük elismerését. Végre fölhivja érseki megyéjének püspökeit, apátjait, prépostjait és főespereseit, hogy jogaikról le ne mondjanak, hanem azokat hiven gyakorolják, s kik azok ellen cselekesznek, azokat egyházi törvényszék elé idézzék [1]).

[1]) Katona XXIX. 297—303. ll.

Ezen tiltakozást — mely kétségkivül Pázmány által, vagy legalább befolyásával szerkesztetett [1]) — nyomtatásban is közzé tétété és az esztergomi megye egyházaiban a szószékekről kihirdetteté [2]).

A protestánsok ezen tiltakozás ellen siettek védiratot (Apologia) kibocsátani. A zsolnai zsinat tagjainak nevében kiemelik, hogy megütközéssel vették az érsek tiltakozását, mint mely, midőn a zsolnai zsinat végzéseit megsemmisíti, az 1608-ik törvénykönyv végzéseit sérti. Egyenként válaszolnak Forgách kifogásaira.

Elismerik, hogy a nicaeai zsinat határozata szerint a püspököknek püspökök által kellene szenteltetni, ha léteznének igaz és orthodox püspökök. De miután ilyenek nem léteznek, azok pedig, kik magukat püspököknek cimezik, az igaz evangeliumot ostromolják és senkit föl nem szentelnek, ki előbb hitvallásukat el nem fogadja; ily viszonyok között az egyház, melynek Krisztus a kulcsok hatalmát adta, igazi és valódi püspököket szentelhet azoknak közvetítése által, kiket erre alkalmasaknak itél.

Hivatkoznak az apostolokra, kik Titust, Timotheust és másokat nem küldötték a zsidó főpapokhoz, hanem saját, és az általuk szervezett presbyterium, kezeinek föltevése által szentelték püspökökké. Ezen példát követte az egyház utóbb is.

Az Apologia védelmezi a „Concordia“ könyvet az érsek ellenvetései és a zsolnai zsinatot azon vád ellen, hogy összehivása törvényellenes, végzései igazságtalanok. A zsinatnak nem volt más föladata mint Isten dicsőségét emelni, az igaz egyházban egységet, rendet és fegyelmet megállapí-

---

[1]) Pázmány ekkortájt csakugyan Forgách mellett volt. Imakönyvének második kiadásában az előszó Pozsonyban 1610. april 5-én kelt.

[2]) Peniculi 12. l.

tani. Azután az érseket sem isteni törvény, sem a régi egyház szokása, sem a gyakorlat alapján nem illeti a tartományi zsinatok összehivásának joga. A zsidóknál a népgyüléseket és zsinatokat nem Áron, hanem Mózes; nem Eleazar, hanem Józsua, s utóbb is nem a főpapok hanem a birák és kormányzók hivták össze. A keresztény egyház legrégibb zsinatait is a császárok hivták össze. Ezeknek példáját követte a nádor. Az 1608-ik törvény megengedi a protestánsoknak superintendenseket választani, következőleg alattomban értve megengedte, ezen választás eszközlése végett gyülést is tartani. Az érsek pedig ha fölszólíttatik ezen gyülés összehivására, ezt bizonyára soha sem tette volna meg. A „cathedraticus census"-t a főesperesektől sz. Pál azon mondása alapján vonták el: „Ki nem dolgozik, ne egyék." A javadalom a hivatalért adatik, midőn megszünik ez, elenyészik az amarra tartott igény. Vajjon azoknak fizessenek a protestáns hivek, kik nemcsak nem végzik egyházaik látogatását, nem védik prédikátoraikat; sőt ellenkezőleg ezek és az igaz tanitás iránt ellenséges érzülettel viseltetnek. Végül az „Apologia" szerzői tiltakoznak az érsek föllépése ellen, mely uj viszályok és ellenségeskedések magvait hinti el az országban. Ők csak saját egyházaikról gondoskodnak, saját hiveik javát kivánják előmozdítani; idegen körbe nem avatkoznak. Itéljen Isten. Egyébiránt reméllik, hogy a király és a rendek szabadságukban és jogaik törvényes gyakorlatában megvédeni fogják minden támadás ellen [1]).

Pázmány ezen „Apologia" által fölhivatva érezé magát: fölszólalni az érsek magatartásának, óvásának védelmére és a protestánsok által fölhozott érvek cáfolására.

---

[1]) Hist. Diplom. 29—35. ll. Egyébként Kassán megjelent külön. Ezt Pázmány cáfolatából tudjuk.

1610-ben Pozsonyban ily cimű latin munkát bocsátott ki: „Peniculus Papporum Apologiae Solnensis Conciliabuli et Hyperaspistes legitimae Antilogiae Illustrissimi Cardinalis Francisci Forgách.“[1]) De jónak látta ezen munkát nem saját neve alatt tenni közzé. S ezért álnevet használt. „Joannes Jemicius Parochus Senquiciensis scribebat“ áll a cimlapon[2]).

Latinul irta e munkát, mert a zsolnai végzések, az érsek tiltakozása, a protestánsok Apologiája szintén latin nyelven voltak szerkesztve. Ezen vitatkozás tárgya különben is kevéssé érdekelte a nagy közönséget.

Miután a zsolnai zsinat és az abból kifejlődött eseményeket előadta[3]), az Apologiában fölhozott érveket egyenként boncolja és cáfolja. Kifejti és bővebben megvilágitja az érseknek azon érvét, mely szerint a zsolnai zsinat a superintendensek megválasztásában a nicaeai zsinat végzései ellen cselekedvén, saját ágostai hitvallását megsértette. És védiratukban fölhozott mentségeiket hiúknak bizonyítja.

A lutheránus prédikátorok törvényes meghivatás nélkül, önkényes bitorlás által ragadták magukhoz a lelkészi tisztet[4]). A superintendensek nem lévén rendes püspökök,

---

[1]) Posonii in aula Archiepiscopali . . . 1610. Kis 4-rét. 102. l.

[2]) Régtől fogva ismeretes, hogy Jemicius neve alatt Pázmány lappang. Ezt senki sem vonta kétségbe. Utal erre Balásfy is. „A zsolnai zsinat — irja — nem hánykódék többé irásival,“ mihelyt t. i. Pázmány ellene intézett iratait kibocsátá. „Barátságos intés Alvinczihez.“ 1614. 88. lap.

[3]) Prologium ad Praedicantes Apologematis Architectos. — Caput I. Origo et status controversiae. 1—13. lap.

[4]) Caput II. Augustana Confessione absentiente electi a caeteris ministris Superattendentes. 13—24. ll. Caput III. Praedicantes sine legi-

rendes papokat, lelkészeket nem szentelhetnek. Es sem a zsolnai zsinaton rendelt superintendensek, sem a protestánsok egyéb lelkészei nem tekinthetők az egyház, Isten által rendelt, szolgáinak. Ugyanis az egyház megalapítása után csak az törvényes szolgája az egyháznak, ki az apostolokkal szakadatlan összeköttetésben áll. Miután pedig a protestáns lelkészek ezen összeköttetéssel nem dicsekedhetnek, Istennek vagy emberek közvetítése által rendes uton, vagy közvetlenül rendkivüli uton kelle őket küldeni az egyház szolgálatjára. Az előbbit nem állíthatni Lutherről. Birt ugyan törvényes küldetéssel az egyház szolgálatjára; de mihelyt az egyház tanától eltérvén küldetésének határait áthágta, küldetését is elvesztette. Közvetlenül sem nyerte Istentől küldetését. A protestánsok azt tanítják, semmit sem kell hinni, mi nincs a szent irásban megirva. A szent irás Luther küldetéséről semmit sem szól. Jelleméből és tanitásából sem lehet ily közvetlen küldetésre következtetni. Végre, ha valaki magát valamely fejedelem hadvezérének, vagy követének mondja, mielőtt hitelt adnánk szavának, fölhivjuk, mutassa elő kinevezési vagy megbizó levelét. Ezt tette Luther is. Mühlhausen város tanácsának irta, hogy ha Münzer Tamás magát Isten küldöttének mondja, adja küldetésének valamely nyilvánvaló bizonyitványát. Ezen fölszólitást intézhetni Lutherhez is.

Továbbá Istentől nem nyerhetett küldetést, ki tanitását az ördögtől vette. Áll ez Lutherről, mint ezt annak saját iratai, önvallomásai bizonyítják. Áll ez Kalvinról is. És igy nem mondhatják magukat Isten által küldötteknek az ily tanitók tanitványai sem. Ebből következik, hogy a

---

tima vocatione ultronea arrogantia in Ecclesiam irrepsisse, profanos esse. 24—49.

Luther és Kalvin által hirdetett tanitás nem lehet igaz vallás, mert nincsenek törvényes papjai. És helyesen mondja az érsek, hogy az uj tan prédikátorai azon szentségeket, melyeknek kiszolgáltatásához egyházi rend kivántatik, nem képesek törvényesen kiszolgáltatni.

Külön fejezetben szól a „Concordia" könyvről, a melyben számos hazugság, tévedés és ellenmondás foglaltatik. Például négy hazugságot és hat ellenmondást hoz föl [1]).

Tüzetesen bizonyítja, hogy csakugyan az isteni igazság és emberi törvény ellen cselekedtek azok, kik az érsek megyéjében annak beleegyezése nélkül zsinatot tartottak; kik a census cathedraticus-t és az egyházi törvényszékekhez tartozó ügyeket superintendenseikhez vonták [2]). A census cathedraticust számos országos törvények a reformátio előtt és után a főespereseknek biztositották. A protestánsok tehát vétettek ezen törvények ellen. De a „Concordia" könyv ellen is cselekedtek. Ebben kötelezik magukat, hogy a katholika egyház birtokjogait tiszteletben tartani fogják. Továbbá a zsolnai zsinat a superintendensek részére egyházi törvényszéket állitott föl. Már pedig jogtalan tett a király beleegyezése nélkül uj törvényszéket alapítani; annál inkább, ha ez mások jogainak sérelmével történik. A hazai törvények értelmében a főpapok törvényszékeihez tartozik az eretnekség, hamis eskü, házassági és végrendeleti ügyek fölött biráskodni. Mikép fognak már biráskodni a zsolnai végzések után? A hazai törvények rendelik, hogy azon ügyek a kánoni törvények

---

[1]) Caput IV. Rectissime ab Ill. Cardinale dictum spissis erroribus docendis adstringi Superattendentes. 50—64. ll.

[2]) Caput V. Contra divina ac humana iura egisse Praedicantes, cum census cathedraticos etc. ad se derivarunt.

szellemében intéztessenek el. Már pedig a superintendensek a kánonokat bizonyára mellőzni fogják.

A cáfolatot azzal fejezi be, hogy az érsek óvása egyáltalában nem sértette meg a törvényeket. Ezzel vádolják őt az Apologia irói. Pedig ők a vétkesek, ők támasztanak zavarokat, ők cselekednek a törvények ellen [1]).

Pázmány ezen munkája, melyet alig egy hét alatt dolgozott ki [2]), két kiadásban jelent meg [3]). Különösen figyelemre méltó sajátságos latinsága. Szándékosan — úgy látszik — törekedett irályában és kifejezéseiben a keresettség után. Mert míg egyéb magyar és latin munkáiban irályát az át-

---

[1]) Caput VI. Nihil ab Ill. Cardinale contra leges perpetratum. 78—85. ll. A munkához függelék van csatolva. „Appendix in qua Anonymi Sycophantae glomeratae comminationes, infabre commissae fabellae in Pontifices Maximos e triviis compotabilibus mutuatae ac rythmis pannonicis cantitatae, iugulantur.“ Egy a pápákat gunyoló költemény ellen ir, mely 1610 tavaszán jelent meg. Három rágalmat cáfol meg. Azt, hogy a pápák a királyoknak koronázásuk alkalmával nyakukra szokták tenni lábaikat. Hogy a pápák az engedetlen fejedelmeket kivégezni szokták. Hogy a pápától pénzen megvásárolhatni a bűnök bocsánatát. Visszautasítja azon ráfogást, mintha az 1590-iki török háborúnak oka a pápa lett volna, ki a magyar királyt reávette, hirdessen szinleg háborút a török ellen, s azután az összegyüjtött haderőt fordítsa a protestánsok megsemmisitésére. Kimutatja, hogy a pápa tényleg segité a magyarokat ezen háború alkalmával. Közli egész terjedelmében a magyar rendeknek azon levelét, melyet 1596 március 12-én intéztek a pápához, köszönetet mondván a vett segélyért. Végül kimutatja azon rágalomnak alaptalanságát, miszerint Bocskay István erdélyi fejedelmet annak cancellárja, Kátai a pápának fölszólitása és meghagyása folytán végezte ki méreg által. Ezen Appendix a 86—102. lapig terjed.

[2]) Igy ir befejező soraiban: „Haec . . . properanter, subitanea hac, ac vix unius hebdomadae morula . . . ad . . . Apologiam xenii loco reponere libuit. 84. lapon.

[3]) A protestánsok ezen „Peniculi“ ellen intézett elleniratukban egy sajtó hibát hoztak föl. „In iterata porro Peniculi editione,“ ezen hiba kijavíttatott; irja Pázmány, Logi Alogi cimű művében 6. lapon.

látszó világosság jellemzi, ezen és utóbbi hason irányú művében mintegy igyekezni látszik, hogy előadása elavult szavak és kevésbbé használt kifejezések által nehezebben legyen megérthető [1]).

A protestánsok, mint előre látható volt, nem hagyták válasz nélkül Pázmány cáfolatát. 1612-ben Kassán Petschi Péter freivaldi (szászországi [2]) ágostai vallású prédikátortól ily cimű munka jelent meg: „Malleus Peniculi Papistici adversus Apologiam Solnensis Synodi editi, id est: Refutatio errorum, calumniarum et mendaciorum, quibus doctrinam Evangelii scriptor quidam Pontificius sub Joannis Jemicii nomine allatrat.“

Pázmány nem maradt soká adós a felelettel. Ugyanazon évben megirta második munkáját a zsolnai zsinat tárgyában. Ennek cime „Logi Alogi, quibus Baptae Calamosphactae Peniculum Papporum Solnensis Conciliabuli et Hyperaspisten legitimae Antilogiae

---

[1]) Ezen állitásom igazolására szükségesnek tartom idézni nehány helyet. Igy a 3. lapon: Deo duce crepundia, sutellasque vestras demoliar ita incervicula veritatis lolia vestra vannabo, ita vanitatis vestrae fucum detergam ac nativam Apologiae deformitatem in apricum deducam ... A 32. lapon: Hic auruncum de mento pendulum detorquete Praedicantes, hic bostrychis comatos vertices excutite, antias capronas pressando vellicate, crispulos labrorum pilos demulcete et caprerata fronte aliquid ex tripode demurmurate ... Vagy a 102. lapon ezek végsorai: Tu vero quisquis es stello calvinarie, Minerval tibi depensum gratis accipe, insanemque calamum foetido reconde deinceps calamario: quod ni feceris capistrum ego tibi, camumque vel millum potius iniiciam, teque ita scriptionis strigilo strigillabo, ut miserandum caeteris Praedicantibus lessum tibi decantantibus spectaculum fias.

[2]) Pázmány „Logi Alogi“ cimű művében irja ezen Petschiusról: „Faber hic ab ultima Saxonia turbine delatus, rerum nostrarum penitus, penitusque rudis rudit et barrit, non cum ratione loquitur.“ 58. lapon.

vellicant, veritatis radiis obruti.“ Szintén Joannes Jemicius álnév alatt [1]).

Ebbe fölvette egész előbbi művét, a „Peniculi Papporum“ cimű̈t; a melynek mindegyik fejezete után közli és cáfolja Petschi ellenvetéseit. Ellenfelét nem részesiti azon tiszteletben, hogy megnevezze. Hanem miután az saját iratát „Malleus“-nak cimezé, „Tubalcain“ néven említi rendszerint [2]).

Petschi többi között kikelt a „Peniculi“ irálya ellen is. Pázmány ezen kifogást kemény szavakkal visszatorolja [3]).

---

[1]) Nyomatott Pozsonyban. Kis negydrétű 254 lapot tesz. És megjelent a Kalauz-nak 1613-ik kiadásához is mellékelve.

[2]) „*Antapologiam itaque Peniculi, ascia plurimorum orgiis maledicentiae inter se foederatorum dedolatam*, saepius male tornatam, atque incudi caeterorum redditam, graecatiori scriptione, Mallei programmate protruserunt, operisque lemmati dissimulamenti gratia, unius qui infamia huius scriptionis depudesceret, e Baptarum coetu holophantae nomen addiderunt, per quem manitae farraginis maledicentiam, cunctim ac coacervatim exercerent caeteri, a quibus in scaenam protrusus scribillator venena suxit. Fabro huic, caeterorum scobem compilanti, probrorumque alienorum gerulo, a me is honos non habetur, ut vel reprehendendo nominetur. Allatret licet usque nos et usque, et grannitibus improbis lacessat, certum est hanc sibi pernegare famam olim, quam petit in meis libellis qualiscumque, legatur ut per orbem. Quocirca faber hic malleator, stupparii mallei conferraminator, Tubalcain esto. Reliquam illam Vicliani sobolem, Cyclopum genus, totius videlicet fabulae choragos sub sipario delitescentes in conspectum caveae non producam: sed totus ille grex Malleatorum, Brontesque Steropesque et nudus membra Pyragmon vi magna inter sese brachia tollentes, aeterno silentio consepulti delitescant.“ Logi Alogi 5. l.

[3]) Principio — igy ir Pázmány — teretes ac religiosas glossogastrorum aures Latinae Syrenis atticisque ac emunctis leporibus asvefactas, *percussit scabra ac scalebrosa Peniculi dictio . . . Itaque ut popularitate* sua invidiam apud imperitos concilient Poplicolae praedicationis eliasartycae strophis in me ludunt: confragosam, Achaismis ac verborum sesquipedalium cascis asperatam Peniculi dictionem vociferantur, quod in ea Lutheranae eloquentiae nitelam, scitis urbanisque locis perspersam non

S mintegy boszuból ezen második munkáját ugyanazon modorban irta [1]).

Fölösleges Pázmány ezen művét részletesen ismertetni. A „Malleus“ és a „Logi Alogi“ ugyanazon kérdéseket fejtegetik, melyek a megelőző munkáknak képezik tárgyait. A vita növekedett terjedelemben, fokozódott szenvedélyességben. De sem a vitázó irók, sem felekezeteik nem közeledtek egymáshoz, álláspontjaik egyaránt távol maradtak egymástól. Mindazáltal a „Logi Alogi“ megjelenése után „a zsolnai zsinat nem hánykódék többé irásival“; mondja Balásfy [2]).

* * *

Forgách érseki kormányának fénypontját képezi a tartományi zsinat, melyet Nagyszombatban 1611-ben tartott. Azon hősi törekvésnél fogva, melylyel ezen zsinat a magyarországi kath. egyházát sülyedéséből merész kézzel fölemelni és uralkodóvá tenni igyekezett a szellemet, érvényre emelni az elveket, melyeket a beteg emberiség

---

reperiant. Sed frustra inimitabiles (scilicet) illas orationis vestrae Veneres . . . nobis dapsilem copiam eloquatilis facundiae Musae subministrant. . . . Nos ad has eloquentiae vestrae flammas balbutimus, Musaque pedestri privatis, ac prope socio dignis vocibus balbutimus . . . Vos sermonum ac rerum pariter Aegisthi, qui et purum Religionis liquorem, novitatis vestrae olenti foece corrupistis et Pannoniam Latii sermonis barbarie commaculastis, si dictionis nostrae vetustatem . . . arrodistis, nihil miramur . . . 10. l.

[1]) Ez már a fönebbi idézetekből látható. Kazi is irja: Pázmány „Malleum apologeticum, quem subinde procuderunt (t. i. a protestánsok) Logis Alogis confregit et contrivit, genere scribendi usus, satyram redolente et exoletis vocabulis obscurato; propterea quod adversarii latini sermonis inopiam illi obiectarent.“ Hist. Hung. 96. l.

[2]) „Barátságos intés Alvinczihez“ cimű művében 1614. év. 88. l.

vallási és erkölcsi regenerátiójára biztos gyógyszerekül jelölt ki az egyház.

De bár nem kivánom Forgáchot megfosztani ezen törekvések dicsőségétől és Pázmányt részesévé tenni oly érdemeknek, melyek nem illetik meg; mégis nem habozom állítani, hogy ezen zsinat megtartása Pázmány hatásának, munkálatai és eredményei az ő lángeszének és buzgalmának diadalai.

Egyébiránt ez igen természetes. Pázmány mindazok között, kik vele együtt a zsinati tanácskozmányokban részt vettek, tehetségei, ismeretei és munka képessége által hivatva volt a vezérszerepre. Nem volt, ki a szomorú helyzet kórjeleit, a kór ellenszereit jobban ismerte, a gyógyitás szükségességét jobban érezte volna mint ő. Hozzájárul ehez a bizalom, melylyel a zsinat elnöke, a tisztelet, melylyel a zsinat tagjai viseltettek iránta. Mindez egyenes adatok hiányában is följogosít a föltevésre, hogy valamint a zsinat megtartására hihetőleg ő buzditá az érseket; úgy a zsinati értekezletekben az ő szava volt iránytadó, a munkálatokban az ő tolla a főtényező. Kivált tudván azt, hogy később midőn Forgáchot az érseki széken követé, zsinatok tartására nagy súlyt helyezett. És azon eszközök, melyektől az 1611-iki zsinat az egyházi állapotok jobbrafordulását várta, az ő kedvenc eszméi, melyeknek valósitásáért következetes kitartással és lángoló buzgalommal fáradozott. Végre a zsinat végzéseiben is nem nehéz Pázmány szellemének és tollának nyomait fölismerni.

Ezen zsinatot Forgách már az 1610-ik év nyarán szándékozott megtartani. Szándékáról ideje korán értesité a pápát; ki apostoli irata által áldásában részesité a zsinati

atyákat [1]). De a zsinat nem tartatott meg azon évben. Találkoztak, kik a királylyal elhitették, hogy a zsinat ujabb viszályokat fogna előidézni, s könnyen belvillongások kitörésére adhatna alkalmat [2]). A király előtt ezen tekintet elég nyomatékkal birt s fölhivta az érseket, hogy szándékáról lemondjon [3]). Ezen akadályokat sikerült Forgáchnak a következő évben elmozditani. Ekkor a tartományi zsinat megnyitását 1611 augustus 1-re tűzte ki [4]).

A kitüzött napon nagy számban jelentek meg Nagyszombatban a meghivottak. Ott voltak Napragy Demeter kalocsai érsek, mint győri püspök, Bratulich Simon zágrábi, Ergelich Ferenc veszprémi, Lépes Bálint nyitrai, Domitrovich Péter pécsi, Almásy Pál váci, Majthény László szerémi, Telegdy János bosniai püspökök [5]); az esztergomi, egri,

---

[1]) A bréve kelt 1610 VI-idus julii. Péterfy. Sacra Concilia Regni Hung. II. 199. l.

[2]) Péterfy irja, hogy a protestánsok „movere lapidem omnem apud Regem, ut sanctum Forgachii institutum metu seditionis erupturae Rex prohiberet.“ Concilia. II. 194. l.

[3]) A bécsi nuntius e tárgyban 1610 július 17-én következő jelentést tesz Borghese bibornoknak. „Vene da me M. Gleselio in nome del Re, a farmi sapere, che il desiderio di S. Mtà sarebbe, che il S. Cardinale (Forgách) desistesse pur hora da quest' impresa; parendogli, che non essendo per anco sopiti le differenze con l'Imperatore et ritrovandosi tutto quel Regno in armi, et sapendosi sopra il tutto la poca buona intelligenza et amarevolezza, che regna fra S. S. Illma (Forgách) et il Palatino (Thurzó), potessero facilmente dal detto Sinodo in Strigonia causarsi nouovi sospetti et dalle constituzioni, che in esse si facessero, irritarsi gli eretici a qualche altra unione fra di loro et stabilimento per opporsi con maggior pregiudizio della religione cattolica, dell' autorità ecclesiastica, et della pace et quiete del Regno.“ A vatikani levéltárból, Kerschbaumer kan. szivessége által.

[4]) A második levél kelt 1611 calendas junii. Péterfy II. 195. l.

[5]) Hervoich Máté csanádi püspök nem jelent meg, mert a megjelenéstől eltiltatott; miután azzal vádolták, hogy püspökségét törvénytelen uton szerezte meg. Erről emlékezik Pázmány Péter 1618 jun. 28-án Domitrovich zágrábi püspökhöz irt levelében. Egykoru más. Győri kápt. levt.

zágrábi, győri, nyitrai, pozsonyi, szepesi és vasvári káptalanok küldöttei; a szentmártoni fő- és öt más apát; kilenc prépost és a sopronyi keresztesek küldötte. A prépostok között foglalt helyet Pázmány Péter, ki mint a túróczi prépostságot biró Jézustársaság küldötte ülést és szavazatot nyert a zsinaton [1]). Marca Placidus, a pápai nuntius jelenlétével megtisztelé a zsinatot [2]).

A zsinat az előzményes szertartások után megnyittatván, az érsek megnyitó beszédében a zsinat föladatát oly végzések megállapításába helyezte, melyek a vallásosság, az egyházi fegyelem és isteni tisztelet emelésére alkalmasak. A tanácskozmányok tárgyaivá kitüzte: a püspökök kötelességeit, az egyháziak erkölcseit, a szentségek kiszolgáltatását és az egyházi javak kérdését [3]).

A tanácskozmányok tartama és részletei ismeretlenek. De ismeretesek a zsinat végzései.

A püspökök fölhivatnak, hogy megerősíttetésüket és fölszenteltetésüket mielőbb igyekezzenek eszközölni; zsinatokat, a tridenti határozatok értelmében tartsanak; személyesen vagy megbizottjaik által évenkint látogassák plébániáikat. A magyar katholikus állapotoknak fő baja: a papok hiánya, azoknak elégtelen tudománya s csekély buzgalma. Ezért a püspökök költséget nem kimélve igyekezzenek minél számosabb ifjakat nevelni az egyházi pályára, alapítsanak papnöveldéket, legyenek egyuttal lelkiismeretesek az egyházi rendek föladásában. Az egyháziak között pedig különösen két visszaélés uralkodik: először önkényesen szokták plébániáikat elfoglalni és elhagyni, másodszor püspöki

---

[1]) Péterfy. II. 216. l.
[2]) Ugyanott. 195. l.
[3]) Ugyanott. 201. l.

fölhatalmazás nélkül gyóntatnak; mindkettőt meg kell szüntetni. A püspökök maguk is hirdessék az isteni igét; háztartásuk szerény, háznépük mérsékelt számú és erkölcsös legyen. Az erkölcsiség föntartására és az erkölcstelenség kiirtására viseljenek gondot.

Az egyháziak viseljék rendesen a tonsurát és papi öltözetüket; jó erkölcseik által igyekezzenek tündökölni. Azok ellen, kik concubinátusban élnek, a püspökök és helynökeik az egyházi törvények értelmében járjanak el. A lelkészek tartózkodjanak a tánctól, tiltott vadászattól, részegeskedéstől, kereskedés és uzsoráskodástól. Igyekezzenek a tudományokkal is folytonosan foglalkozni.

A lelkészek tartózkodjanak plébániáik határai között, több javadalmat senki se birjon; legalább vasár- és ünnepnapokon tartsanak szent beszédeket. Szorgalmasan oktassák a gyermekeket, a betegeket látogassák; őrködjenek a bőjt megtartása s az ünnepek megszentelése fölött. A főesperesek évenkint látogassák egyházaikat.

A zsinat folyamodott a királyhoz, hogy az egyházi javakat jövőben el ne idegenítse, a javadalmakat üresedésben ne hagyja, az egyházi törvények értelmében töltse be; ne engedje az elhunyt főpapok hagyatékait a kamara által mohón szétragadoztatni; intézkedjék, hogy a protestánsok a census cathedraticust a főespereseknek, világi birtokosok a tizedet rendesen fizessék.

A zsinat megbízta Forgáchot, hogy a pápához és királyhoz bizonyos kérelmeket intézzen. A pápához intézett kérelmek között legnagyobb súlyt arra helyeztek, mely az egyháziak nevelésére vonatkozott. Tekintetbe véve a magyar papok csekély számát és a főpapok szegénységét a prágai, olmüci, gráci és bécsi pápai papnöveldék mindegyikében

három magyarországi (magyar, tót és horvát) növendéknek adjon helyet. Eszközölje, hogy a római magyar collegiumban nemcsak tizenkét magyarországi növendék neveltessék rendesen, hanem ha lehet, több is.

Az érseknek ezen collegiumra vonatkozólag biztos értesitést kelle szerezni arról, hány növendéket lehet annak jövedelmeiből eltartani; s kieszközölni, hogy a magyar növendékek ne köteleztessenek, ha szegények, előlegesen letenni a visszautazásukra szükséges költséget.

Végre a zsinati atyák tényleg is lendíteni óhajtván a papnevelés ügyén, a nagyszombati papnövelde föntartására adakoztak [1]).

IX.

A Kalauz. (1613.)

Pázmánynak munkái — melyeket eddig ismertettem — (az Imakönyv és Kempis forditásának kivételével) alkalmiak és polemikus természetűek. A katholika egyház hitágazatainak és tanitásának, szertartásainak és történetének egyes pontjait tárgyalják, melyeket a protestánsok időközönként támadásaiknak célpontjaivá választottak. Igy tehát sem az egyes kérdések fejtegetésében szoros rendszert tartani, sem a katholika tanitást a maga belső összefüggésében fölfogni nem célozhatá.

Mindazáltal ily mukásság közepette rég foglalkozott azon tervvel: hazai nyelven irni egy nagyobb munkát,

---

[1]) Péterfy. II. 203—218. ll.

mely a népszerű modor, a tudomány és rendszeresség minden előnyeit egyesítse; és összefüggésben tárgyalván a kath. vallás főbb ágazatait, tekintettel a protestáns részről intéztetni szokott támadásokra, foglalatja lenne mindazon érveknek, melyek a kath. vallás igazságát, az uj tanok hamisságát kimutatják. Oly művet akart alkotni, mely egyháziak s világiak részére tárházul szolgáljon a védelem fegyvereinek; tájékozást és megnyugtatást nyujtson az igazságot keresőnek. „Mivel nekünk — ugymond — a Krisztus juhai oltalmára rendelt személyeknek, nem bőrünkben, hanem lelkünkben jár, hogy az igazság mellett kitámadjunk, az isteni tudományért bajt álljunk; a bárányborral béllelt farkasok ellen mind nyelvünkkel, mind szeges irásinkkal vitézkedjünk. Én is egyházi hivatalomnak hűségéhez illendő kötelességemet szemem előtt viselvén, noha sem elmémben, sem csekély és fogyatkozott tudományomban nem bizakodom; de az igazságnak győzhetetlen oszlopához és a jó ügynek mozdíthatlan erősségéhez támaszkodván, az igazság oltalmáért kiszállok: hogy az ellenünk támasztott sok hamis fondorlásokat és káromló nyelveskedéseket, a mennyire Isten tudnom adja, megfojtsam és a régi igazságtól elszakadt találmányok alkalmatlanságit szem és világ eleibe terjeszszem.“ Igy született meg 1613-ban az „Isteni Igazságra vezérlő **Kalauz.**“

Szeme előtt méltó példánykép lebegett. Nagynevű korés rendtársának, a jezsuitából bibornokká lett Bellarmin Ferenc hires munkája: „Disputationes de controversiis Christianae fidei adversus huius temporis haereticos.“ [1]) Ez három kötetben fejtegeti a protestantismus által szőnyegre

[1]) Először 1581-ben, később több kiadásban jelent meg.

hozott vallási kérdéseket; és rendkivüli tudományossága, valamint mérséklete által egyaránt biztosított irójának halhatatlan dicsőséget.

Bellarmin munkája szembetünő hatást gyakorolt a „Kalauz"-ra. Pázmány nem akarta mellőzni és nem is mellőzhette az ujabb katholikus tudományos törekvések összes vivmányainak ezen gazdag kincstárát. Sok helyen szivesen kölcsönzé a nagy bibornok eszméit és érveit. Azonban bár a protestánsok Pázmányt vádolták, hogy Bellarmint átirja [1]: ennek Disputátiói és a Kalauz között végtelen a különbség. A cél, rendszer, előadási modor és a tárgyalt kérdések megválasztása, a két munkában egészen különböző. A Kalauz kétségtelenül évek hoszu során át folytatott, önálló tanulmányok eredménye [2]. Amannak a tudományos apparatus széles fölhasználása, ennek a nagy közönségre való hatás föladata. És a Kalauz minden lapjáról leolvashatni, hogy az magyar elmének, magyar közönség részére érlelt közvetlen gyümölcse.

A Kalauz tizennégy könyvre oszlik; mindenik könyv ismét több részt, mindenik rész többnyire több szakaszt

---

[1]) A „Pázmány Péter Pironsági"-ban vádolták Pázmányt, hogy a Kalauzt sok jezsuita munkájából állította össze; nevezetesen, hogy mit az ágostai Concordia ellen irt, Bellarminusból irta le. (256. l.) Az elsőre megjegyzi: „ujamból nem szophattam, sem anyám méhéből nem hoztam magammal." A másodikra pedig így válaszol: „A ki ezzel (Bellarminussal) egybeveti azokat, melyeket én irtam . . . megtapasztalhatja, hogy le nem irtam Bellarminust." Csepregi Szégyenvallás 238. l.

[2]) Hogy Pázmány, midőn a Kalauzon dolgozott, a szent atyákat külön tanulmányozta, erre nézve birok egy érdekes adattal. A pozsonyi káptalan magán levéltárában őriztetik a Monoszlói prépost által alapított könyvtárnak azon jegyzéke, melyben fölirattak a kölcsön kiadott könyvek. Itt 1612 december 11-ére áll: „A. R. Patri Pázmány Sacerdoti Theologo S. J. datus tomus D. Cypriani Martyris."

foglal magában. De ezen complicált fölosztás, a tárgyalt kérdések nagy száma és különfélesége dacára a munka egy szerves egészet képez, melynek fölosztásában is a legszebb logika uralkodik.

„Mikor — ugymond — magamban sokat hánytam vetettem volna, mint kell az eláradott hamis vélekedések folyását meggátolni, juta eszembe szent Ágoston mondása: .... Az okossággal nem tusakodik, a ki józan; sem a szent irással, a ki keresztény; sem az Anyaszentegyházzal, a ki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bizonyságokra vetém szemeimet; ezeknek erősségét az uj tudományok rontására fordítám és irásomat e könyvben három részre osztám.

Első részben a természetbe oltatott okosság vezérléséből megmutatom, hogy a világnak egy teremtő Istene vagyon, kit igaz hittel és religióval tartozunk tisztelni: ezen igaz hit pedig a kereszténységen kivül nem találtatik. De mivel a kereszténység zászlója alatt sok ellenkező szakadások pártolkodnak; azt is világosan megbizonyítom, hogy az emberi okosság, vagy maga vezérléséből, vagy azokból a szent irás fundamentomiból, melyet jóváhagynak valakik keresztény nevet viselnek, világosan kijelenti, hogy a római gyülekezettől elszakadott vallások, igazak és Isten előtt kedvesek nem lehetnek.

Második részében megmagyarázom: elsőben a keresztények között való egyenetlenségek gyökerét; annakutánna bizonyos módot mutatok azoknak leszállitásában; és az Ecclesiának méltóságát kifejezvén, megbizonyítom, hogy egyedül a római gyülekezet igaz Ecclesia, melynek tanitása ellen senkinek nem szabad tusakodni; a római pápának méltóságát is derék bizonyságokkal állítom.

Harmadik részében egynehány nevezetes dolgokban, melyekről főképen versengések támadtak, megmutatom: hogy semmit az ujitóknak nem kedvez a szent irás, sőt ha ezt okosan egybehordjuk és nem facsarjuk tétova agyarkodásunk szerint, hanem egyenes folyásában és elejétől fogva meggyökeredzett értelmében hagyjuk, mindenekben a mi tanitásunkat erősiti. És ez rendi és sommája e könyvben foglalt tanuságnak."

Nem lehet célom tüzetes ismertetését adni e munkának. Oly gazdag az emelkedett gondolatok és tanulságos reflexiókban, uj szempontok és a régi eszmék eredeti foldolgozásában, hogy ivek elégtelenek lennének azon szép helyek összeállitására, melyek az olvasót első tekintetre meglepik. Legfölebb vázlatát állíthatom össze, annak szárazságát egyes kiváló helyek idézésével fűszerezvén.

A kereszténységnek alapját képezi az Isten létéről és természetéről szóló tanitása. E tekintetben meglepő az emberi észnek és a keresztény kinyilatkoztatásnak öszhangzása. Ugyanis a teremtmények szép rendje, az emberi természet belső érzései, és az ész szava egyaránt Istenhez vezetik az embert. Ezt hoszasabban fejtegetni fölösleges. A pogány Aristoteles is tanácsolja, hogy „pálcával kell ütögetni, nem bizonyságokkal oktatni az Istentagadókat." A teremtményekben Isten hatalmát és bölcseségét szemléljük. A bolcs mondása szerint a teremtmények kelepcék a balgatoknak; de az okos embernek grádicsok, melyeken Istenhez járul. Azok Isten ismeretére vezetnek minket és szeretetére buzdítanak. Hangosan hirdetik, hogy Isten „nem úgy bánt velünk, mint mi béreseinkkel, kiknek temérdek és vastagitó eledelt rendelünk; csemegére és nyalánkságra nem szoktatjuk őket; hanem Isten szükségünk fölött érzékenységünk

gyönyörködtetésére sok szépséget teremtett. Nem illik tehát, hogy hasonlók legyünk amaz oktalan állatokhoz, melyeknek midőn a pásztor makkot vagy galagonyát ver a fáról, mohón zabállanak, egymást orrukkal taszigálják, de szemüket föl nem emelik, hogy megköszönjék pásztoruk jótéteményét. A gyermekekhez se hasonlítsuk magunkat, kiknek ha szép arany betükkel irt könyvet adnak, gyönyörködnek ugyan a betük tettetes ékességében, de nem értik mi fekszik azok alatt, és a benne való mélységes tudományra nem igyekeznek.“ A világi lények látása kötelességünkre is emlékeztet és néma nyelvvel igazgatja tökéletességre erkölcseinket. A hangyától szorgalmat, a virágtól életünk mulandóságát tanuljuk. „Midőn sokféle virágokat látunk, melyek napkelettel kinyilnak, napnyugottal egybemennek; vagy a napra fordítván virágjuk kinyilt kebelét, vele együtt forognak, mintha ismernék legeltető és alkotó mesterüket és szolgálni akarnának neki tehetségük szerint: mi is azon legyünk, hogy szemeinket Istentől el ne vegyük, hanem őt mint javaink kutfejét kövessük és hálaadó szolgálattal kedveskedjünk neki.“ A világ alkotásából Isten egységét, végtelenségét, mindenhatóságát, változatlan természetét, mindenütt jelenlétét és bölcseségét olvassuk ki. Ezen isteni tulajdonok gazdag bányái szép tanuságoknak. Igy Isten mindenhatóságával szemben „mily nagy szemtelen vakságban vagyon a bünös ember, midőn Istentől adatott erővel jótevő ura ellen viaskodik? és azt boszantja, a kinek kezétől függ mind élete, s mind örök veszedelme? Bizony ha egy magas torony tetejéről egy kötélen kieresztene valaki engem és úgy tartana csüggőben; meggondolván, hogy ha elereszt, szörnyű halállal kell vesznem, nemcsak nem haragítanám, boszontanám és rágalmaznám, a kinek kezétől

függ életem, de sőt alázatos kéréssel, sok kedves igéretekkel és minden tehetséggel engesztelném. Ha azért a gyarló embert, kinek kezében vagyon életem és halálom, haragra nem merném indítani; micsoda baromság és magafeledett bolondság, ha az ellen törekedem és büneimmel azt boszontom, a kinek segitsége nélkül lélekzetet sem vehetek?"

Miután Isten ily végtelenül tökéletes lény és neki oly sok hálával tartozunk, következik, hogy neki szolgálni is kötelességünk. De azon kérdés merül föl: mily vallásban lehet Istent igazán és kedvesen tisztelni? Számos érv vezeti az embert a meggyőződésre, hogy a keresztény vallás minden más vallásoknál nagyobb értékkel bir. Ehez kell tehát csatlakozni mindenkinek, ha elveszni nem akar. A keresztény vallás igazságának legfőbb bizonysága: Krisztus személyének méltósága, kit Isten a világ oktatására küldött, tanitását számtalan csudákkal erősitette. A második bizonyság: a világ megtérésének módja. Isten, midőn hatalmát akarja kimutatni, alkalmatlan eszközökkel nagy dolgokat visz véghez. „Hogy azért a bálványozásba és minden gonoszságba merült világnak, a kereszt zászlója alá hódoltatásában isteni erejét ismertetné: oly módot találá az igazság beoltásában és a pogány szabadság kigyomlalásában, hogy a ki ezt jól meggondolja, méltán azt mondhatja: Digitus Dei est hic, Isten újainak és kezeinek hatalmas ereje tündöklik itt. A tudatlansággal meggyőzte a bölcseséget; a bolondság által tanitá az okosokat; az erőtlenséggel hódoltatá a hatalmasokat; a halál és gyalázatokkal dicsőséges triumphusokat szerze. Mert egynehány halász által kevés esztendő alatt az Evangelium engedelme alá hódoltatá a világot, amazok halála és szenvedése által; azaz halászok hálójába kötözteték a világ kevélysége; megfogatának, a kik egyebeket fogdosni szok-

tak vala. A bölcsek tudatlansággal hozatának a hitre; a gyengék bolondsággal erősödének a martiromságra, hogy a világ törvényével és az emberi értelemmel ellenkező tudományokat vérükkel pecsételnék.“ Harmadik bizonyság: a martirok szenvedése. Mert csakugyan „senki az egy Istenen kivül szolgát nem találna, ha szegődése napján egyik szolgáját fölakasztatná előtte; és azzal ajánlaná magát a többinek, hogy csak jól szolgáljanak, velök is ilyen formán bánik: mindazáltal a Krisztus szolgáinak kinja volt főeszköze a világ megtérésének.“ További bizonyságok: a prophéták jövendöléseinek beteljesedése, a csudák, a győzhetetlen erősség, melylyel mindeneket meghódoltatott és semmi erőszak által el nem nyomatott, a keresztény hit és a keresztények szentsége, a keresztények üldözőinek veszedelmes romlása. Végre az isteni gondviselés, mely nem engedte volna, hogy a keresztény hit az igazság annyi jellegeivel birjon, ha az hamis.

Miután több vallás nevezi magát keresztségnek, kérdés melyik az igaz? A kereszténységben csak egy igaz és üdvösséges vallás van. Ezen egy igaz hitet nem találjuk föl az uj tanitók vallásában. Ezek hamisságának első bizonysága az, mert kétségbeejtő bizonytalanságra viszik az embert. Lehetetlen ugyanis, hogy Istentől adatott igaz vallás legyen az, a melyben az ember saját tudományáról nem lehet bizonyos, sőt ha annak alapelveit követi, a hit dolgában támadott viszálkodásoknak végét nem éri, hanem örökké bizonytalanságban és kétségek között marad. Ilyenek a római egyháztól elszakadt uj tanitások. Ugyanis az ujítók alapelvei szerint a szent irás könyveinek méltósága lerontatik, miáltal az egész keresztény hit bizonytalanná válik. Az ujítók egyik alapelve: semmit nem kell hinni, mi a szent

irásban világosan megirva nincs. Ha ez áll „azt sem kell hinnem, hogy ezeket a könyveket, melyeket a bibliában szent Pál és a többi apostolok neve alatt olvasom, valóságosan azok az apostolok irták, a kiknek nevét eleikbe függesztik, és nem más valaki az ő nevükkel. Ennekfölötte ahoz sem ragaszkodhatom erős hittel, hogy ezeket a könyveket a sz. Lélek oktatásából és vezérléséből irták; hogy épen, s minden idegen konkoly nélkül úgy maradtak minden részükben, a mint először irták, és senki semmit hozzájuk nem toldozott, senki belőlök valamit el nem lopott. Mert egy könyv sincs a bibliában, melyről nevezet szerint ezek irva találtatnának.“ Továbbá az uj tanok követőinek a szent irás igaz magyarázatára nincs módjuk, elvetvén a szent atyák és zsinatok tekintélyét. Ezért a hit dolgában támadó viszálkodások kiegyenlítése náluk nem lehetséges. Egyedül a szent irást ismerik el biróul, és ezt saját tetszésük szerint magyarázzák. „Szinte úgy cselekednek tehát, mint ha két prókátor valamely jószágról perlekedne, de birót egyebet sem akarna, hanem csak a Decretumot; és szembe ülvén az egyik előhozná a Decretum szavát, és nagyon vitatná, hogy ez a textus nyilván kimutatja az ő ügye igazságát. Másik is azon Decretum más mondását pergetvén, erősen biztatná magát, hogy övé a jószág. És mindenki azt mondaná a másiknak: ez, s eddig vagyon s ennél tovább nincsen; mellettem vagyon a Decretum végzése, ezen kivül más birót nem akarok, enyim a nyereség. Ezeket ha egy okos ember hallaná, méltán nevetné dolgukat és azt itélné, hogy farsangolnak, nem akarják végét érni a fortélyozásnak, mivelhogy a maguk tetszésénél egyéb biróhoz nem alkalmazkodnak.“ Innen van, hogy „iszonyú bizonytalanságok feselhetetlen labyrinthusába keverődnek az uj tudományok.“ Ezeknek hirde-

tői maguk is elismerték, hogy nem hiszik, a mit tanítanak, folytonos habozás, kétségek és ellenmondásokban voltak. Ellenben a kath. vallás ment ezen fogyatkozásoktól.

Az uj tudományok hamisságának második bizonysága, hogy nincs Istentől hivatott lelkipásztoruk. Nem elég ugyanis, hogy Luther eleinte kath. pap és tudór volt. A fejedelmektől nyert meghivás nem adja meg a papi hatalmat. A keresztség sem tesz pappá mindenkit. De az uj tanok hirdetői azt állíták, hogy Isten őket rendkivüli uton hivta a papi hivatalra. Miután elvük, hogy semmit sem kell hinni, a mi nincs nyiltan a szent irásban, mutassák ki a szent irásból, hogy őket Isten csakugyan rendkivüli uton hivta. Luther és Kalvin tanitásai sok tekintetben ellenkeznek egymással. És mégis mind a kettő egyaránt Isten küldöttének hirdeti magát; egyik sem hozhat föl saját hivatásának igazolására oly bizonyságot, mely a másik mellett is nem harcolna. Isten rendkivüli küldöttének csudákkal kell ezen küldetést bebizonyitani. Erasmus csudálja, hogy az apostolok számtalan csudáik dacára is csak nehezen nyertek hitelt. „Az uj tanitók pedig soha csak egy sánta lovat sem tudtak meggyógyítani, mégis azt akarják, hogy az ő tanitásuk után vakul és szembekötve rohanjanak mindnyájan.“

Luther és Kalvin állítólagos csudái és jövendölései hiuságok. Luther hitének gyors és nagy elterjedését sem lehet a csudák közé számitani; ugyanezen csudával lehetne erősíteni Arius és Mohamed vallását is. Azután az uj hitre egy pogány nemzet sem tért, hanem csak keresztények „a testnek kivánsága és az ujságok elragadván őket.“ Magyarországban hadak és belső háboruságok alatt csuszott be az uj tan. És „bezzeg ha Luther két vagy három negyvennapi bőjtöt szerzett volna minden esztendőben, ha csak

cilicium hordozást, sok maga vesszőzést, sok adakozást, félelemben és rettegésben való életet, gyakori gyónást és minden szabadságok zabolázását, ha oly sanyarú életet és hitet kezdett volna, mint a fatalpú barátok élete, méltó volna csudára, hogy oly sokan követték. De hogy a lágy és szabados utra oly sokan sietnek, oly nagy csuda, mintha egy nagy hegyről a követ egy kis taszitással alá bocsátanád, és azon csudálkoznál, hogy nagy erővel sem hagyíthatnád föl oly sebesen, a mily sebesen alá jő."

Az uj tudományok hamisságának negyedik bizonysága, hogy ujak. Lehetetlen, hogy Istentől adatott igaz tudomány legyen, mely az Apostolok idejétől fogva szüntelen minden időben úgy meg nem marad, hogy mindenkor szentségeket kiszolgáltató és Isten igéjét hirdető pásztorai és tanitói legyenek. De ilyenek a római egyháztól elszakadt uj tanok [1]).

Világos az is, hogy az „Augustana Confessio" és a Lutherféle „Concordia" nem foglal magában igaz tudományt. Az ágostai hitvallásban sok hazugság található; önmagával sokszor ellenkezik; sokat tanít, mi nincs a szent irásban, vagy épen ellenkezik a szent irással; sok változáson ment keresztül. A Concordia könyve is hazugságokban és ellenmondásokban gazdag; a mi pedig igaz van benne, azt mellőzik az ujítók.

Lehetetlen hogy igaz, isteni tudomány legyen abban a vallásban, mely a keresztény hitnek állandó alapjait fölbontja és az emberi észszel ellenkező véleményeket állít föl. Már pedig ilyen Kalvin tanitása, mely a „Credo"-nak minden ágazatját fölforgatja.

---

[1]) A III. könyv többi részeit az „Uj tudományok hamisságának . . ." cimű munkából vette át.

Fontos kérdés, vajjon tartozunk-e valamit hinni és az isteni szolgálatban cselekedni, Istennek nyilvánvaló parancsolatja nélkül? A katholikusok és uj tanitók közötti egyenetlenségnek alapja két kérdésben található föl. Az első: vajjon Isten csak a szent irás által jelentette-e ki, mit kelljen hinnünk és cselekednünk? És mikép lehet tisztába hozni, hogy ki érti s magyarázza helyesen a szent irást? Mindenekelőtt bizonyos, hogy tartozunk sokat hinni és cselekedni, a miről a szent irásban nincs világos tanuság. Igy mindnyájan tartozunk hinni, hogy az ó és uj testamentomi szent könyveknek bizonyos megállapitott „canonja“ van, a melyből megtudni lehet, melyek foglalják magukban valóban Isten igéjét, s melyek apokryphusok; már pedig a szent irásból nem tudhatni meg semmiképen hányan és melyek a szent irás könyvei. Továbbá a szent könyvek nem birhatnak a szükséges tekintélylyel, ha bizonyosak nem vagyunk, hogy azok hamisíttatlanul maradtak. Már pedig erről épen nem győződhetünk meg a szent irásból stb. Maguk az ujítók is sokat hisznek, mit a szent irásból ki nem mutathatnak. Maguk bevallják, hogy a szent irás értelmét és magyarázatját maga a szent irás ki nem jelenti. Elismerik, hogy elfogadják a négy első egyetemes zsinat végzéseit és azon szent atyáknak tanitásait, kik az első öt század alatt éltek. Már pedig ezekben sok foglaltatik, mi nincs a sz. irásban. Az emberi ész is szolgáltat érvet annak igazolására, hogy a szent irás maga nem elégséges a hitre. Mert a teljes, tökéletes hit vagy a szent irás minden könyveiben együttvéve, vagy csak bizonyos könyveiben foglaltatik. Az első eset nem áll, mert a szent irás sok helyen utal oly könyvekre, melyek már elvesztek. Az utóbbi esetben pedig kimutatni kellene: a szent irás mely könyvei tartal-

mazzák az igaz tudományt? Ezt pedig magából a szent irásból nem tehetni. A traditió tehát szükséges alkatrésze a hitnek. Ezt bizonyítják Krisztus tanitásai, szent Pál iratai, a régi szent atyák.

Honnan kell venni a szent irás igaz értelmét, hová fordulni az egyenetlenségek megszüntetése végett? Miután a szent irás igaz értelem nélkül veszedelmes, kell, hogy Isten bizonyos módot hagyott légyen a szent irás igaz értelmének megismerésére. Isten szavának igaz értelmét, magától Istentől kell tanulnunk. De mi módon és ki által adja előnkbe Isten az ő szavainak igaz magyarázatját? Az ujítók szerint, minden keresztény maga itélheti meg, melyik igaz vagy hamis értelme Isten szavának. Ezt pedig szerintök lehetségessé teszi a szent irásnak világossága, a szent lélek belső tanítása és a szent irás szorgalmas vizsgálása. De a szent irás sok helyen homályos és önmagából igaz értelmére jönni nem lehet. Az ember belső sugallatából sem képes bizonyossággal kijelölni a szent irás igaz értelmét. Röviden, az „emberi bölcseség okoskodásából bizonyos magyarázatját nem vehetjük az Isten igéjének.“ Erre nem elégséges sem a görög és zsidó nyelvnek, a szent irás irályának ismerete, sem a szent irás szorgalmas tanulmányozása; mert ezen eszközökkel éltek az eretnekek és még sem szerezték meg a szent irás igazi értelmét; ellenkező értelemben magyarázták, a melyek közöl az egyik vagy másik értelmezésnek bizonyosan hamisnak kell lenni. Azután a szent irás igaz értelme nem csak a tudós embereknek, hanem a tudatlanoknak is szükséges. Lehetetlen pedig hogy maguk szerezzék meg a szent irás igazi értelmét, a kik még olvasni sem tudnak. Igy tehát a szent irás igazi értelmét az Anyaszentegyháztól kell tanulni. Oly itélő biróra is van

szükség, ki a hit tárgyában támadott egyenetlenségek fölött itéljen. Ez nem lehet más, mint a szent Lélek Isten. A szent Lélek pedig ezen birói tisztét nem hajthatja végre az emberek belső sugalmazása által, mert az ily birónak csalhatatlannak kell lenni és nincs ember, ki nem csalatkozhatnék. A szent irás maga sem lehet ezen biró; mert ez esetben nem kötelezne minket Isten, hogy az egyházat hallgassuk; lelkipásztorok nem lennének szükségesek; végre a birónak is oly természetűnek kell lenni, hogy minden egyenetlenségeknek véget vethessen: ezt pedig nem teszi a szent irás, miután sok oly kérdés van, melyről nem szól vagy legalább nem szól elég világosan és határozottan. Ezen biró tehát az Anyaszentegyház.

Az Anyaszentegyház alatt pedig érteni kell azoknak gyülekezetét „kik az igaz hit vallásával és a külső sacramentumok szolgáltatásával egybefoglaltatnak.“ Ez a világ végeig megmarad; nem tévedhet, és látható. Az igaz egyház jegyei az egység, a csudák, a szentség, az egyetemesség, az apostoli eredet és az apostoli tudományhoz való következetes ragaszkodás.

Az előadottakból következik, hogy az uj szakadások nem igaz egyházak, és egyedül a római gyülekezet az igaz Anyaszentegyház. Az uj szakadások nem birnak az egység jegyével. Lehetetlen, hogy igaz egyház legyen, mely annyira megszakadozott és annyira megoszlott, hogy tanitói nem csak egymás között, hanem önmagukkal is ellenkeznek; sőt azoknak tagjai között kettőt alig találhatni „kik egyaránt vonják az igát és azon egy vágásban állhatatosan maradjanak.“ Nem igaz egyház az, melynek tanitása ellenkezik azzal, mit régente az igaz egyház tanitott, vagy melynek nyilvános hitvallása önmagával ellenmondásban van. És nem kell

abban a gyülekezetben keresni az igaz egyházat, melynek nincs módja az Istentől parancsolt egyesség megtartásában és a hitben támadott egyenetlenségek megszüntetésében. Már pedig ilyenek az uj szakadások.

A szentség jellegével sem dicsekedik az ujítók gyülekezete. Ennek egy tagja sem volt szent, tanitása kétségbeesésre és testi szabadosságra vezet; az uj tanok követőinél a szentség külső cselekedetei nem találtatnak; tanitását semmiféle csudák nem erősítik. Egyetemesnek sem mondható bármelyike az uj gyülekezeteknek. „Az igaz Ecclesia sem a szelektől le nem döntetik, sem a haboktól el nem ragadtatik, sem a háboruságoktól földre nem csöpültetik, sem a pokol kapujának erejétől meg nem győzetik, hanem annak minden bajvivásokban győzedelmesnek kell lenni, minden időben meg kell állhatatosan maradni. Nyilván vagyon pedig, hogy csak egy sincs a mostani uj tanitások között, mely minden időkben megmaradott volna.“ Végre a Luther és Kalvin vallása nem az apostolok munkálkodása által terjedett el, nem birt az apostolok idejétől kezdve lelki pásztorokkal, lelki pásztorai nem birnak isteni küldetéssel, tanitása ellenkezik az apostolok tanitásával. Ellenben a katholika egyház bir az igaz egyház minden jegyeivel. És „oly lehetetlen a Római Ecclesiának ennyi sok jelenségekkel bizonyított igazságában megcsalatkozni, mily lehetetlen, hogy Isten megcsaljon bennünket; mivel isteni hatalomból származott jelekkel és minden teremtett okosság vezérlése fölött való gondviseléssel tette Isten hitelessé a Római Ecclesia igazságát.“ Ha valamely megtérni vágyó pogány embert egy lutheránus és kalvinista a maga részére akarná vonni, és mind a kettő hirdetné, hogy Luther és Kalvin kezdették a szent irást igaz értelmében hirdetni, s hogy azok

tanitásának egyedüli bizonysága a szent irás. „Ezeket ha barom módra nem akarná hinni a pogány ember, tovább menne és azt kérdené: mint menjen ő annak végére, hogy a kalvinista vagy lutherista hit foglaltatik a szent irásban? Mindenik arra azt felelné, világos dolog, hogy a szent irás az ő tanitását hagyja helyben, nem a más pártot. Vajjon, ha esze volna annak a pogánynak, nem azt mondaná-e: eszesek! ha oly világos mindenitek tanitása, mint a verőfény, miért nem tudtok megalkudni? miért versengetek? Ha egyitek csak úgy bizonyítja, hogy ő nála maradott az apostoli igazság, mint másiktok; nincs nagyobb okom, hogy egyitekhez hajoljak inkább, hogy sem másiktokhoz, azaz eszesen egyiktek mellé sem állhatok.“

Az egyháznak látható feje a pápa. Ezt az uj tanitók Antikrisztusnak szokták szidalmazni. „Szökött szolga jót nem mond uráról; és a ki pártot ütött fejedelme ellen, gyalázatos névvel, tyrannusnak hivja őt. Nem csuda tehát, ha a római pápa ellen kigyót, békát okádnak a szakadás szerző tanitók.“ A pápát az egyház fejének, egyetemes püspöknek mondották a szent atyák, hitték a keresztény hivek. Közönséges gyülekezet nem tartathatik a pápa jóváhagyása és részvéte nélkül. A pápa minden időkben az összes keresztények birájának elismertetett; mert Krisztus Péterre bizta az egész küzdő Anyaszentegyház vezetését. Sz. Péter hatalma utódaira átszállott. És a római pápák szent Péternek utódai. Ezért a római pápát nem lehet Antikrisztusnak mondani. Ellenben valószinűbb, hogy az „Antikrisztus Hopmesteri Luther és Kalvinus“.

„A váradi kalvinista prédikátor, Ujfalvi Imre, nemcsak a prédikáló székből nyilván kiáltotta, hanem egynehány zsinatban erősen vitatta: hogy a Debreczenben lakó kalvi-

nista superattendens Antikrisztus. Azért halálos sententiája után sok ideig sanyarú fogságban gyötrődék. Tanitását egyéb bizonyságok között, azzal erősítette, hogy az apostolok egyenlők voltak hatalmukban, egyiknek fölsőbbsége, birodalma nem volt másikon. Azért Luther a pápát Antikrisztusnak nevezte, mivel magának fölebb való hatalmat, biróságot, uralkodást tulajdonított: a debreczeni attendenst ugyanezen okból Antikrisztusnak mondhatjuk. Mert az ő szolga társainak nyakára akar ülni, azokat fogsággal és egyéb hatalmaskodásokkal sanyargatja.“ Ezen esemény vezet a gondolatra, hogy az uj tanitók az Antikrisztus előljárói. „Azokat igazán mondhatjuk Antikrisztus előljáróinak, kik utat csinálnak neki, az embereket készítgetvén befogadására . . . Luther és Kalvinus az ő nyomdokaikba lépő pásztorokkal egyetemben elkezdették immár, a mit az Antikrisztusnak véghez kell vinni és mind tanitásban, mind erkölcsben erősen készitik az embereket az Antikrisztus iskolájához.“ Ez kitünik az Antikrisztus tetteinek és tanainak, a Luther és Kalvin tetteivel és tanaival való egybevetéséből. Az Antikrisztus elszakasztja az embereket Krisztustól, erre széles utat nyitnak az ujitók. Az Antikrisztust bűn emberének nevezi a szent irás. „Bizony soha az Antikrisztus sem találhat erősebb eszközt a jó igyekezetek elfogyatására, mint ha azt tanítja, a mit a versengők: tudniillik, hogy a mi jó cselekedetink olyanok Isten előtt, mint . . . az undokságok, bűnök, kárhozatraméltó latorságok.“ Az Antikrisztus buja és fajtalan lesz; ilyenek voltak az „Antikrisztus Evangelistái“ Luther, Kalvin, Beza. Az Antikrisztus fölfuvalkodott lesz, káromlásokkal fogja gyalázni Istent, hazugságokkal terjeszteni hatalmát, kegyetlenül fogja üldözni az

egyházat, hamis csudákat fog koholni. Mindezen jellemvonások föltalálhatók az uj tanok apostolaiban.

A kath. egyház tanitásai közöl egyik legfontosabb, s épen ezért a leghevesebb támadásoknak van kitéve az, mely az oltári szentségről szól. A kath. fölfogás szerint Krisztus teste valósággal jelen van az oltári szentségben, annak használatán kivül is. De hamis az ubiquisták azon állitása, hogy Krisztus teste mindenütt jelen van. Az oltári szentségben a kenyér és bor transubstantiatio által válik Krisztus testévé és vérévé. Krisztus példája mindazáltal nem kötelez minket az oltári szentségnek két szin alatti vételére; ennek szükségessége nem is mutatható ki a szent irásból; elég tehát azt egy szin alatt venni. És habár a régi egyházban az oltári szentséget két szin alatt szolgáltatták ki, az egyházat később fontos okok birták ezen szokás megváltoztatására s az egy szin alatti áldozás behozatalára. A mise áldozat, és pedig igazi áldozat, mint ez az oltári szentség első rendeléséből, a Melchizedekkel való összehasonlitásból, a régi prophéták jövendöléséből, az egyház különböző intézményeiből, az ész szavából és a szent atyák tanuságából kitünik.

A controversiákban továbbá nagy szerepet játszik az egyháznak tanitása az igazulásról és az emberi akarat szabadságáról. „Krisztus urunkat két lator közé feszítették. Az ő igaz tanitása is két szélhámos tévelygések között szorongattatik.“ Pelagius igen sokat tulajdonított a szabad akaratnak, Luther és Kalvin megsemmisítik azt. Az egyház hirdeti, hogy az első emberpár esése után is szabad akaratja van az embernek; és sem erőszakkal, sem kénytelenséggel nem vezettetik a jóra, vagy gonoszra, hanem szabad választása van a kettő között. „Ama hegyes elméjű bölcs Scotus azt irja: hogy pálca alá kell fogni a ki ezt tagadja és mindaddig

verni, míg azt nem mondja, hogy ha akarjuk, megszünhetünk a veréstől. És ha panaszolkodik, mentségünk lehet előtte: mert egyebet nem művelhetünk.“ De ezen szabad akarattal nem ellenkezik, hogy az ember magára hagyatva nem elégséges az üdvösségre, jó cselekedetekre, hanem erre Istennek serkentő, ösztönöző, segitő malasztja kivántatik; hogy Isten kész minket segitő malasztjával mindig támogatni; hogy végre a gonosz és a jó egyaránt szabad akaratunk cselekvésének eredménye; ezen isteni malaszt segitségével az ember megtarthatja a törvényeket. Az ujítók ellenben vitatják, hogy az isteni törvények teljesítése lehetetlen. „Akarnám érteni az ujítóktól, melyik parancsolatot nem tarthatják meg? azt e, hogy hamisan ne esküdjenek? hogy ne paráználkodjanak? Lássák, hol marad tisztességük, ha fejükre azt kiáltják, hogy ők feleségestől, gyermekestől ezt meg nem tarthatják.“ Ha csak némely parancsolatok lehetetlenek, úgymint a vágyódásról és kivánásról adatott tilalom, mutassák meg, hol tanítja a szent irás, hogy kétféle törvények vannak: lehetetlenek és lehetségesek? hol választja el a szent irás, melyik törvény lehetséges, melyik nem?

Az ember jó cselekedeteivel nem képes igazulását kiérdemelni; hanem Krisztus érdemeitől kell várnia igazulását. Mindazáltal a jó cselekedetek előkészületül szolgálnak ezen igazuláshoz. Az igazulásban az ember bünei eltöröltetnek, az ember lelke isteni ajándékokkal szenteltetik meg. A megnyert igazulásnak három tulajdonsága van: hogy az igazság növekedhetik bennünk; bünei által elvesztheti azt az ember; és Isten különös kijelentése nélkül senki e földön nem lehet bizonyos arról, hogy megigazult.

A ki halálos bünben meghal, mindjárt pokolra vettetik. Midőn pedig az ember bünei megbocsáttatnak, az örök kárhozat veszélyei közöl megszabadul ugyan, de igen gyakran fönmaradnak a bűn ideiglenes büntetései. Ezen büntetéseket az igaz emberek jó cselekedetek által mind maguk, mind mások javára enyhíthetik. Ezt célozzák a bucsuk is. A purgatóriumba ezek után azok jönnek, kik noha büneiktől megtisztultak és Isten előtt kedves állapotba jutottak, de elkövetett büneikért még nem tettek eleget. Ily purgatóriumnak létét igazolják a megbocsátott bünök után fönmaradott büntetések; a halottakért való imádságok, alamizsnák és szenvedések hasznos volta; a szent irás azon helyei, melyekből tudjuk, hogy a más világon némely lelkek ideiglenes fogságban és szenvedésben vannak; végre az egyház folytonos és következetes tanitása.

Ez a Kalauznak tartalma, a mint érdekes függelékekkel [1]) 1613 elején Istvánfy Miklós k. főajtóálló- és Draskovich János tárnokmesternek ajánlva [2]), diszesen kiállítva [3]), első kiadásban megjelent [4]). További kiadásai 1623-ban [5]), és 1637-ben [6]), valamint Pázmány halála után több

---

[1]) Ezen első kiadáshoz mellékelve van: „Egy tudakozó Prédikátor nevével iratott öt levél"; 56 lap. És a „Logi Alogi", 70 lap. Végre „Appendix in qua Anonymi Sycophantae glomeratae criminationes, infabre commissae fabellae in Pontificem Maximum . . . iugulantur." 8 lap.

[2]) Az ajánló levelet ezen két főurhoz „viris magnis, viris illustribus" Pozsonyból „cal. februarii 1613" intézi; és ezen levélben azoknak a katholika vallás körüli érdemeiket dicsőiti.

[3]) Különösen a cimlap csinos. Fönt a „Patrona Hungariae", lent a magyar cimer; jobbra sz. István és sz. Imre, balra sz. László és sz. Erzsébet képei diszlenek.

[4]) Nyomatták Pozsonyban. 816 folio lap.

[5]) Szintén Pozsonyban. 1066 folio lap.

[6]) Ugyancsak Pozsonyban. 1073 folio lap.

izben [1]) eszközöltettek. Ezen utóbbi kiadások értékét javitások és bővitések által még inkább emelni igyekezett [2]).

„Pázmány ebben a könyvben — irja a kalvinista Bód Péter — minden ékesszólásinak és elmés találmányinak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen.“ [3]) És valóban a „Kalauz“ által tette föl irodalmi tevékenységére a koronát. Azon szorgalom, melylyel az egyes kérdéseket földolgozza; az ügyesség, melylyel azokat benső szerves összefüggésbe hozza, egyaránt figyelemreméltó. Érvelését, bizonyságait következtetések alakjában formulázza, mi azoknak meggyőző erejét fokozza. De nemcsak ezen alaki előnyök árulják el az irónak bölcsészeti képzettségét: hittudományi fejtegetéseiben a történeti elem mellett mindenkor kellő érvényességet tulajdonit az ész tekintélyének. A demonstratió közvetlen értékét emeli a moralis hatás, melyet a munka céloz. Nem egyedül a kath. vallás igazságáról meggyőzni kivánja olvasóit, hanem szent lelkesedést is önt sziveikbe. Kalauzot nyujtott mindazoknak, kik az igazságot keresték, s őszintén óhajtottak kibontakozni az eretnek tanok, vagy az erkölcstelenség tévelyeiből.

---

[1]) Igy 1766-ban Nagyszombatban; Ambrosowszky Mihál egri kanonok pedig 1760-ban Egerben a Kalauzt kivonatban adta ki.

[2]) Az utóbbi kiadásokban a tizennegyedik könyvhöz járul a 15-ik, melyben „az ujitóknak három gyalázatos szidalmazási megrontatnak.“ Uj függelékekkel is birnak.

[3]) 218 l.

X.

Pázmánynak Alvinczivel folytatott polemiája. (1614—1616.)

Pázmánynak 1614—1616 között két nagy polemiája volt. Egyik a lutheránus, másik a kalvinista hittudósokkal. Ez utóbbiak között Alvinczi játszá a legkiválóbb szerepet. Pázmány 1613-ban indíttatva érezé magát ujra kiadni Alvinczihez intézett öt levelét. Ugyanakkor megjelent egy „Lelki Orvosság“ cimű kalvinista munka, német eredetiből magyarra fordítva. A közvélemény Alvinczit nevezé kiadójának [1]). Ebben és egyéb kalvinista iratokban sz. Bonaventurát, mivel a sz. Szűzet dicsőité, bálványozónak nevezték [2]); a kath. egyháznak több ágazatait és Pázmánynak személyét is megtámadták. Ez ellen irta Pázmány „Kalvinista Tükör“-ét, Lethenyei István álnevet használva, a mely alatt azonban barát és ellenfél egyaránt könnyen fölismeré a lángeszű szerzőt [3]). Ezen munka is-

---

[1]) „Lelkiismereted ellen — irja Pázmány Alvinczinek — hazudtolsz engemet, . . . hogy te reád fogtam a Lelki Orvosságnak magyarra forditását . . . Én nem irtam, hogy te dolgod az Orvosságnak forditása, hanem az emberek gyanuságát említettem.“ Igazság Győzedelme 6. lap. Ezen „Lelki Orvosság“ cimű munka ismeretlen előttem, nem találtatik könyvtárainkban.

[2]) Balásfy Tamás irja, hogy Lethenyei munkájában „ab impiorum blasphemiis S. Bonaventura, qui Matris Domini laudes decantavit, ab omni idololatriae criminis suspicione vindicatur.“ Az „Igazság Győzedelme“ ajánló levelében. 2. l.

[3]) Ezen munka szintén nem található föl könyvtárainkban. S egyáltalán eddig nem is volt tudva, hogy Pázmány ily álnév alatt munkát

meretlen ugyan, de tartalmára következtethetni Pázmány másik munkájából (Igazság Győzedelme 1614), melyben Alvinczinek a „Kalvinista Tükör“ ellen intézett támadásait visszaveri. A „Tükör“ előljáró levél és négy részből áll. Legtöbbet foglalkozott a „Lelki Orvosság“ téves állitásainak

---

irt. S ez valószinűtlennek is látszék első pillanatra. Mert Lethenyei István csepregi prédikátor volt Pázmány idejében, ki Hutter Lénard egy munkáját 1635-ben magyarra fordította. (Bód Athenás 161. lap.) De ez mégis kétségtelen. És pedig Pázmány saját vallomásaiból az „Igazság Győzedelme“ cimű munkájában. Alvinczi ugyanis nem kételkedett, hogy Lethenyei álnév alatt Pázmány lappang. S így a Kalvinista Tükör ellen irt munkájában egyenesen Pázmányt támadja meg. Pázmány védiratában ezt nem tagadja, sőt elismeri. „Minthogy pedig enyémmé teszed a Lethenyei uram munkácskáját, teljék kedved benne, úgy adok választ az én ellenem való irásodra, mintha csakugyan magam irtam volna a Kalvinista Tükört.“ (Igazság Győzedelme 3. lap.) És „Többet nem szólok, maradj békével. Elég hogy semmit az én Tükörömnek előljáró levelére és első részére nem feleltél lelkiismereted ellen való hamisságnál.“ (9. l.) Ezen szavaiban világosan magáénak vallja a Lethenyei neve alatt megjelent Tükört. Még világosabb egy másik hely. „Harmadik ellenvetés az Orvosság előtt ez vala. A szent irás ezt a szentek segitségül hivását nem parancsolja stb. Erre Lethenyei Uram elsőben azt mondotta, hogy ezen formán sz. Pált vétkessé teheted ... Másodszor azt mondá, hogy a szent irásban sok jeles fundamentomi vannak a szentekhez való esedezésnek ... Harmadszor azt mondta, hogy az ujító atyafiak itélete szerint sem helyes ez a bizonyitás. Mert ők is sokat cselekesznek, miről parancsolat nem adatott. Vajjon hol parancsoltatott, avagy melyik Apostol példájával mutattatik, hogy a Hiszek egy Istent el kelljen mondani az Isten tisztességére? ... Itt Alvinczi mint egy fáradt ló, kinek a farka is nehéz, elalélt s tikkadott és csak sompordál, semmit észszel nem felel ... A Crédó pedig, ugymond, széjjel, a szent irásban mind megtaláltatik ... Látod-e mily ravasz vagy. Én arról nem szólottam, hogy ha a Credo minden ágazatja szerint széjjel a szent irásban megtaláltatik-e vagy nem? ... Hanem én csak azt mondottam, hogy sem parancsolva nincs, sem Apostolok cselekedetének példája nem találtatik a szent irásban, hogy a Crédót el kelljen mondani Isten tisztességére.“ (56—58. ll.) Itt arról, miről előbb igy szól: „Lethenyei uram azt mondatta“, néhány sorral utóbb mondja: „Én csak azt mondottam ...“ Ebből kétségtelenül kiderül Lethenyei és Pázmány azonossága.

cáfolásával és Alvinczi személyéről nem egy helyen szól gyalázólag vagy gúnyosan. Kivált „három csontos, tetemes hazugság vagyon“ a „Lelki Orvosság“-ban. „Első hazugság az, hogy a könyvkoholó jezsuiták tagadják, hogy ők a meghalt szenteket segitségül hivják. Tisztesség vesztésére kötelezte (Pázmány) azt, a ki ezt fecsegte, hogy jegyezze föl, mely jezsuita, micsoda könyvében tagadja . . . Második hazugság az vala, hogy a jezsuiták tagadják, hogy a sz. Máriát imádják . . . Harmadik hazugság az vala, hogy a szent irásban nincsen ilyenforma segitségül hivás: Ur Isten, hallgass meg engem Ábrahámért.“ Előadta a katholika egyház tanitását a szentek tiszteletéről, továbbá hogy a szenteket hasznosan hivjuk segitségül, megcáfolván a kalvinisták ellenkező érveit. Mihelyt a kalvinisták kimutatják a szent irásból, hogy a szenteket nem szabad segitségül hivni, késznek igérkezett azonnal ellenmondani a katholika hitnek. Azon körülmény pedig, hogy a szent irás a szentek segitségül hivását nem parancsolja, nem bir döntő fontossággal, miután az ujitók is sokat hisznek és cselekesznek, mi nincs megparancsolva [1]).

Alvinczi szivesen lépett a küzdtérre, biztos, hogy felekezete előtt babért fog aratni. 1614 végén Pázmány „Kalvinista Tükör“-ének ellenébe állította saját „Tükör“-ét, melylyel amazt és szerzőjét elhomályosítani igyekezett szemkáprázató sophismák által. De ezen munkát nem ismerjük, még cimét sem teljesen [2]).

---

[1]) Igazság Győzedelme 9, 13, 17 és kk. ll.

[2]) Balásfy az „Igazság Győzedelme“ elé helyezett s Forgách biboknokhoz intézett ajánló levelében emlékezik Alvinczi „Tükéről“: „Abiturus in Italiam A. R. P. Petrus Pázmány in ipso procinctu libellum accepit Picarum ac Psittacorum in morem loquaculi cuiusdam Calvinistae Praedicantis . . . Quo in libello id conatus est, quod non effecit Alvinczius, ut

Vádolja Pázmányt, hogy őt „tisztességet vesztettnek“ mondja; hogy a „Lelki Orvosság“ magyar fordítását neki tulajdonítja; hogy őt fenyegeti stb. Pázmány a „Kalvinista Tükör“-ben irta, hogy „hittől szakadt, valaki azt mondja, hogy a megholt szenteket nem kell segitségül hivnunk.“ Alvinczi meghamisítja ezen mondatát és állitja „hogy (Pázmány) hittől szakadtnak mondja, a ki a megholt szenteket nem imádja.“ — Pázmány megjegyezte, hogy ha a kalvinisták kimutatják, hogy a szent irás tiltja a szentek segitségül hivását, ellenmond a katholika hitnek. Erre Alvinczi azt mondja, hogy ezen tilalom alattomban értetik azon parancsban „Uradat Istenedet imádjad.“ — Pázmány kiemeli „hogy az ujító atyafiak is sokat cselekesznek, miről parancsolat nem adatott;“ kérdezi „vajjon hol parancsoltatott, avagy melyik Apostol példájával mutattatik, hogy a „Hiszek egy Istent“ el kelljen mondani az Isten tisztességére.“ Alvinczi erre azt válaszolja s bizonyítja, hogy „a Credo széjjel a szent irásban mind föltaláltatik.“ De nem az a kérdés, vajjon a Credo részei föltalálhatók-e a szent irásban; hanem az, vajjon a szent irás parancsolja-e a Credo elmondását. Alvinczi ez utóbbiról nem is tesz említést, hanem az előbbit bizonyítja.

---

scripto, quod tipis evulgatum est Stephani Lethenyei . . . responderet“ 2. l. Ebből következtetni lehet, hogy Lethenyei ellen két munka jelent meg; az egyiknek Alvinczi, a másiknak névtelen kalvinista prédikátor volt szerzője. Pázmány Balásfyhoz intézett levelében csak Alvinczi művéről szól: „Ibam cum Ibis illa Cassoviensis foricas ac foetutinas suas plenis in me catharactis infami calamo sparsit. Detergendae nec leni manu inominatae sordes, reprimenda fuit vitiligatoris loquacitas. Id ego fugienti calamo feci.“ Hogy Alvinczi munkáját „Tükör“-nek cimezé, következik „Az igazság Győzedelme“ ciméből és Pázmány ezen szavaiból: „Soha én tőlem olyan igéretet nem hallasz Alvinczi, a minemű t te fogadsz Tükörödben.“ Igazság Győzedelme 3. l.

Alvinczi munkájában sok szitkot szórt Pázmány ellen; fogadást is tett, hogy soha többé „vele nem mocskolódik". Főleg munkájának, „Toldalék"-ában, a leggyalázatosabb elnevezésekkel illeté. Irja, hogy a Pázmány név „németül hizlalt disznót jegyez, és utálatos, kimondhatatlan rút szitkokkal mardossa nevét." [1])

Pázmánynak Alvinczi ezen munkája épen akkor jutott kezébe, midőn Rómába készült utazni, hova 1614 végén Forgách bibornok küldé [2]). Elutazása előtt sietve összeirt néhány ivet Alvinczi cáfolatára s elnémítására [3]). Mivel pedig ideje nem volt személyesen sajtó alá bocsátani s ügyelni a nyomtatásra: barátját, a szellemdús Balásfy Tamás bosniai püspököt kérte föl [4]). Ez sietett a munkát közrebocsátani; a mi 1614-ben Forgách bibornok költségén eszközöltetett [5]). A munka cime: „Az Igazságnak

---

[1]) Ezen részleteket Pázmánynak „Igazság Győzedelméből" ismerjük.

[2]) „Abiturus in Italiam et in ipsam urbem Romam A. R. P. Petrus Pázmány in ipso procinctu libellum accepit," irja Balásfy. „Ibam cum Ibis illa Cassoviensis foricas ac foetutinas suas ... sparsit", ugymond Pázmány. Kinek római utjáról még lesz alkalmam szólani.

[3]) „Reprimenda fuit vitiligatoris loquacitas. Id ego fugienti calamo feci." Pázmány szavai.

[4]) Pázmány Balásfynak „Domino suo confidentissimo" levelet ir. „Utinam adstare praelo — ugymond többi között — operas urgere (et quod pictores solent) leni interdum penicillo vivis coloribus imbuere prima haec lineamenta possem. Id quia non licet, tantum mihi de V. Rmae Dominationis benevolentia promitto, ut ausim, hoc quidquid est scriptionis Tuo nomini, Tuae fidei committere."

[5]) Balásfy a munkát Forgáchnak ajánlá, s 1614. novemberben kelt ajánló levelét a munka elé helyezé. Pázmány munkája, — irja többi között — „praelo subiici ante Patris abitum non potuit, quem ... fidei meae commendavit. Tuo autem iussu et tuis impensis imprimitur Princeps Illustrissime."

Győzedelme, melyet az Alvinczi Péter Tükörében megmutatott Pázmány Péter.“ [1])

Az előszóban szemére veti Alvinczinek „hogy nem illendő morgásokkal akarja az ellene való harcolástól elidegeníteni.“ De kész minden szitkot eltűrni, és nem engedi magát az igaz ügy védelmezésétől elriasztatni. „Soha én tőlem olyan igéretet nem hallasz Alvinczi, a minemű̈t te fogadsz Tükörödben, hogy ezután többet veletek nem mocskolódom.“ Előadja munkájának föladatát. „Én a te sok hiábavaló szószaporitásodnak tarafaráit és nyálas szitkaidnak zápor esését fül mellől bocsátom. A dolognak velejét a mi illeti, ahoz szólok és rend szerint a te nyalábodnak polyvás szalmáját az igazságnak acéltükörével fölperzselem.“ Visszautasítja a vádat, hogy a „Kalvinista Tükörben“ hazugságok foglaltatnak. Kimutatja, hogy „az előljáró levélre és a Tükörnek első részére lelkiismerete ellen ad választ . . . A Tükörnek második részét lelkiismerete ellen turkálja . . . harmadik részét (mint) marcangolja . . . negyedik részében (pedig) mosdatlanul akadoz Alvinczi.“

Alvinczi támadásait kivált a szentek tisztelete és segitségül hivása ellen intézte. Ezen körülmény készteté Pázmányt annak ismétlésére, mit e tárgyról előbbi munkáiban kifejtett. Szokása szerint ezen munkájában is kiméletlen kifejezésekkel él ellenfele irányában. „Alvinczi Péter jó tanácsot adok; — irja egy helyen — másszor ha irni akarsz, elsőben is egy kis helleborussal megtisztítasd az agyad velejét, kinek taknyossága miatt semmi bölcseség nem fér az agyadba.“ És máshol: „Nagy dolog, ha Bocskay idejében

[1]) „Nyomtatták Pozsonyban 1614. esztendőben.“ Kis 4-rét, 100 lap. Igen ritka munka. Tudtomra csak a m. k. egyetemi könyvtár bir egy példányt. Ebben is az első levél hiányzik az előszóból.

maszlagot nem adtak innod a török barátid. Mert nem hihetem, hogy eszes embertől ilyen derék kábaságok származhassanak.“ [1])

A munkácskát „Barátságos intés Alvinczihez“ fejezi be. „A minemű toldalékot irtál — olvassuk ebben — könyved után Alvinczi, az immár bezeg nem emberség tőled . . . Hogy hozzád illendő piszkos szitkokkal kezdesz viaskodni, az már fölöttébb vagyon. Mindazáltal azért sem neheztelek reád, hagymázban vagy, ha fölverődöl, magad is szégyenleni fogod parasztságodat . . . Azt irod, hogy az én nevem németül hizlalt disznót jegyez . . . De megbocsásson disznóságod (kénytelenítesz embertelenségeddel, hogy így szóljak, ki ezelőtt téged érdemed fölött becsültelek a magam embersége mért) magadnak tartsd meg ártányságodat, az én nevem Pázmány, nem Pasman.“ Visszatorlásul gúnyverset közöl Alvinczire. „Nem mondom mind ki — folytatja — a mi eszembe jut, mert magamat megbecsülöm, nem a te igazságodat nézem, hanem barátságosan intlek, ne kövesd elmédet, mely csak a szitkokra és ész nélkül való fecsegésre hajlott, hanem irj emberül. Szólj a dologhoz, ne tétovázz mint a róka és meglátod, hogy válaszod leszen. Ha intésemnek nem engedsz, meglátod mit nyersz vele. Adjon Isten észt és emberséget fejedbe.“ [2])

Balásfy, Pázmány munkájának kiadója, maga is Alvinczihez intézett levelet mellékelt hozzá [3]). Azon célból, hogy megmutassa, miszerint bár eltávozott Pázmány a „nagy férfiú“, maradtak hon, kik képesek rendreutasítani Alvinczit [4]).

---

[1]) 13 és 27. ll.
[2]) 62—64. ll.
[3]) 65—97. ll.
[4]) Az ajánló levelben.

„Elment, úgy vagyon most egy kis ideig hazánkból, a ki téged (Alvinczihez szól) . . . egynehányszor megsuprikált . . . (de) a vesszőt mind el nem vitte, elég vagyon még itthon is.“ [1]) Támogatván Pázmánynak érveit, meleg dicsőitő szavakkal halmozza el annak irodalmi munkásságát. „Jobb Alvinczi — ugymond — magadba betérned, rövid lepled kivül lábad nem nyujtanod, kudarcot mondanod, vagy hogy falt vakarnod, hogy sem ujat vonnod, avagy Pázmány ellen fejedet falba verned. Tudod, hogy ez immár sokakat leültetett, mert nem fövényen, sem nem légen tanulta az épitést mint te, hanem a szent irásnak kimozdíthatlan kőszikláján. Jut e eszedbe, hogy kik előbb s kik utóbb irkálgatának iminnet, amonnat egynehányan . . . a római igaz hitnek fényessége ellen valami gyermeki és kákombák dolgokat, kit magyarul, s kit pedig konyhapoklokhoz illendő deák nyelven; megkoczá a körmüket a papiros, de inkább a lélek vesztegetésért ugyanezen Pázmány Péter. Gyarmati Miklós mellett senki pennát nem foga, Magyari István mindjárt hallgata, Eszterházy Tamás meg sem mere mocanni ellene, a zsolnai gyülekezet nem hánykódék többé az ő irásival . . . Nem tudom honnan vette elő magát egy kormos tudatlan ember valami romladozott és roszul tatározott pörölylyel a banyák felől, annak is markában szakasztá a nyelét s a vasával barack magot töre a homlokán, azaz oly erős feleleteket és argumentumokat vete fejéhez, hogy azóta elszédült, s nem érkeze fővel az irásra . . . [2]) Tanácsom ez . . . alázd meg magadat az Isten, az igazság, a világ és Pázmány

---

[1]) 75. l.

[2]) Nem vagyok azon helyzetben, hogy meghatározhassam, Pázmánynak melyik munkájára céloz e helyen Balásfy.

előtt is . . . Mestered im jó vagyon, csak te lennél jó tanitvány [1]).

Azonban Alvinczi egyáltalában nem volt hajlandó elhallgatni. Merészsége, készültsége és ügyes tolla által a magyar kalvinisták között vezérszerepet vívott ki magának, s ezt megőrizni kivánta. Ezen tekintet indíthatá őt arra, hogy 1616-ban uj munkát közrebocsásson Pázmány ellen. Cime: „Itinerarium Catholicum, azaz nevezetes vetélkedés a felöl: ha az evangelikusok tudománya e uj, vagy a mostani római valláson való pápistáké e? és a pápisták Ecclesiája e, vagy az evangelikusoké e igaz és világ végeig állandó?“ [2]) A nyomtatási hely és a szerző neve nincs kitéve. Az utóbbi mindazáltal nem maradt soká titokban. Mindenki Alvinczit tartotta az Itinerarium irójának [3]).

Alvinczi utánozta Pázmányt. Valamint ez öt levelét kalvinista prédikátor által intézteti Alvinczihez, úgy ez egy jezsuitát hoz vitatkozásba egy prédikátorral; melyet a „vékony tudományú jezsuita Menander Pistolorius panaszolkodó elmével mutat és commendál ama bölcs és nagy elmével biró az irást magyarázó Doctornak, váradi jezsuita Páternek;“ fölvilágosítást kérvén tőle. „Minden szép tudománynyal, ékesen szólással, szent irás magyarázással, mivel annak Doctora is vagy, Páterek és minden régiségeknek értelmé-

---

[1]) 88. l. A munka végén (97—100. ll.) állanak Ana- és Epigrammák, melyeknek tárgya Alvinczi neve és személye.

[2]) Kis 8-rét 386. l. E munka nem oly ritka konyvtárainkban, mint más hasonló irányú és azon korból származó munkák.

[3]) Bód Péter irja: „Nincsen foltéve az irónak neve, de Alvinczit itélem annak lenni, mind a szólások formáiból, mind az időben való megegyezésből s Pázmánynyal való veszekedésből.“ 8. l. Pázmány is Alvinczit tartotta az Itinerarium szerzőjének.

vel fölékesített méltóságos Páterem nyulj hozzá és gyorsan folyó pennádnak sebes folyóvizével hova hamarébb tégy választ.“

A jezsuita bizonyos kalvinisták társaságában két fontos vallási kérdést hoz szőnyegre. „Először, ha az a tudomány melyet Luther Márton Németországban, Kalvinus János Helvetiában és Galliában tanítottanak, uj e vagy régi; és oly e a ki a szent irással és a Doctorok (kiket Pátereknek hivnak) és azok után levő keresztény tudományt vallóknak egyező értelmükkel, kik 1517-ig éltenek, egyezett e vagy nem? Másodszor, ha az az Ecclesia, avagy keresztény gyülekezet, melyben Luther és Kalvinus tanított . . . oly az, ki az Apostolok idejétől minden száz esztendőben fönállott . . . ?“

A vitatkozásnak tehát sarkpontját és az Itinerariumnak főtárgyát képezi azon törekvés: Pázmánynak Magyari ellen irt munkája és Kalauza ellenében bebizonyítani, hogy az uj tanitás igaz, a szent irásban alapul, az Apostoloktól származik, végre: minden időkben tudós és szent férfiak által fölkaroltatott. Ellenben a római egyház és annak vallása ezen jegyekkel nem bir. Gúnyolja, a jezsuitának tollába adott túlzó dicsőitésekkel, Pázmányt. „A megmérsékelhetetlen elméjű, megcáfolhatatlan értelmű, derekas tudománynyal tündöklő, bölcs, okos, tudós Philosopho-Theologusnak, Páter Pázmány Péternek, az Ignatius Lojola feddhetetlen seregének egyedül való kalauzának és vezérének, az egeknek királyné asszonyától és fejétől, a boldog Szűz Máriától, azzal együtt minden mennyei seregektől és megdicsőült szentektől kiván megszentelő malasztot és üdvösséges segitséget. Mély és nagy dolog felöl való munkáidban, tekintetes és minden becsületreméltó Uram és kegyes Páterem, hogy e kicsiny dolog felöl való kérdezősködésemmel és következendő mun-

kára való kérésemmel kell untatnom, páteri méltóságod énnekem megbocsásson, és nem is kételkedem, más indulatja hogy lehetne tekintetes méltóságodnak, holott tudom azt, mily nagy gyönyörűsége legyen éles elméd szerint való becsületednek, a római Ecclesiának terjedésének hasznos munkájában, melyet egyebekkel is elhitetett amaz örökké való kötekedésre és tudakozódásra utazó Kalauz nevű irásoddal minden római katholikusnak illendő és méltó tanuságukra, a kalvinista és lutherista ujitóknak pedig nagy csúfolásukra.“ Igy kezdi Pázmányhoz („1616 septimo calendas maji“) intézett levelét „Menander Pistolorius Societatis Jesu alumnus.“ Ezen kérdezősködő s a vitatkozást elbeszélő levelet „kibocsát bizonyos könyvben az egész magyar nemzetnek épületére Theocritus Presbyter Clavius.“

Pázmány nem hagyta felelet nélkül az „Itinerariumot“ [1]). „Sok rosz irásit — ugymond — és eszeveszett papiros mocskolásit olvastam az uj tanitóknak; de nem említem, hogy gazabb szelességet láttam volna, mint minap egy magyar könyvecskében. A ki irta ezt a nyálaskodást, nem akarta, hogy nevét tudjuk. Irásai eleibe ily cégért függesztett: „Itinerarium, azaz Nevezetes Vetekedés“; maga köny-

[1]) Ezen cáfirat megjelent a Kalauz 1637-ik kiadásában, mint az „Appendix második része.“ Ily cim alatt: „Mint bizonyitották régiségét vallásuknak a kalvinisták.“ 1060—1073. ll. De valószinú, hogy Pázmány ezen cáfiratot nem sokára az Itinerarium megjelenése után irta és közrebocsátotta. Erre következtethetni azon körülményből is, hogy Pázmány úgy szól az „Itinerarium“-ról, mint a mely könyv „minap“ jott kezébe. Pázmánynak az „Itinerarium“ ellen irt műve külön is megjelent ily cim alatt: „Rövid felelet két kalvinista könyvecskére. Melyeknek egyike okát adja, miért nem felelnek a kalvinista Prédikátorok a Kalauzra Másika Itinerarium Catholikum-nak neveztetik. Nyomatott Anno 1620.“ Hely és név nélkül, 4-rétben. (Egy példánya a Nemzeti Muzeumban.) Ezt sok változtatással közli a Kalauz Appendixe.

vének első szavát és fölfüggesztett titulusát sem értvén. Mert a Molnár Vocabulariumában az „Itinerarium“ nem „Nevezetes Vetekedést“, hanem utonjárás megirását jegyzi. Az egész könyvben pedig semmi rendet és methodust nem tart, részekre és caput-okra nem osztja beszédét, tétováz mindenben, egybezűr zavar mindeneket.“

Csak röviden foglalkozik az „Itinerarium“ cáfolásával. Mindenekelőtt érvekkel indokolja, hogy ezen könyvből nehéz kiismerni, tulajdonképen melyik valláshoz tartozzék szerzője, kit Itinerarius-nak nevez. És azon eredményre jő, hogy „noha a katholika igazság ostromlásában egyez a kalvinistákkal és lutheristákkal, noha külsőképen valamelyik társaságához adja magát; de valóban és voltaképen két szék között földön marad; és arra az állapotra jutott, . . . hogy semmit sem hiszen, vagy csak azt hiszi, a mi neki tetszik.“ Előadja röviden azon érveket, melyekkel Magyari ellen Luther és Kalvin tudományának ujságát bizonyította. Az Itinerarium ezen érvek közöl egy némelyet megingatni igyekezett Ezen igyekezet hiú. Tüzetesen vizsgálja azon lajstromot, melyet az Itinerarium összeállitott azokból, kik Krisztus urunktól kezdve a XVI-ik századig állitólag az uj tanoknak hivei s luthero-kalvinisták voltak. Az Itinerarium egy, két vagy három helyet idéz munkáikból, melyekről állítja, hogy az uj tanokkal megegyezők. De „ha egy, két vagy három dologban való egyezés elégséges, hogy valakit lutheristának vagy kalvinistának mondhassuk: tehát a törököt, zsidót, tatárt, ariánust, anabaptistát, lutheristáknak és kalvinistáknak mondhatjuk, mivel ezek is egynehány dologban a római Ecclesia tanitása ellen egyetértenek a luthero-kalvinistákkal.“ Kiket az Itinerarium megnevez, öt osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak, kik hivei voltak a római egyháznak, s nem

is szólottak hite ellen, hanem csak a korukbeli gonosz egyházi férfiak feslett erkölcseit korholták. „Ezeket ha kalvino-lutheristáknak kell tartani, mivel a pápák s egyéb egyházi emberek feslettségét megirták és gyalázták: Bornemissza Pétert is pápistának kell mondani, mert az ördögi kisérletről irt könyvében a kalvinista és lutherista prédikátorok csintalan életét bő beszéddel megirta.“ A második osztályba tartoznak, kik a pápa hatalmát támadták meg. De ha ezek lutheristák vagy kalvinisták: a törökök, zsidók stb. is azok, mert szintén tagadják a pápa hatalmát. A harmadik osztályba tartoznak azon eretnekek, kik a katholika egyháztól elszakadtak s némely pontban találkoznak az uj felekezetekkel. Ezekre nézve is áll az, mi az előbbiekről. A negyedik osztályba helyezendők Krisztus és az Apostolok; az „Itinerarium“ idézi az evangeliumokból Krisztus némely mondatát, melyeket elfogadják az uj tanitók is. „De azt bolondul cselekszi, hogy luthero-kalvinistává akarja tenni Urunkat és az ő Apostolit az egynehány előszámlált szókért, melyeket mind a római Ecclesia, mind az arianusok, anabaptisták és ubiquisták hisznek.“ Végre az ötödik osztályba tartoznak a szent atyák; Polycarpust, Quadratust és Aristidest azon cimnél fogva vonja magához, mert azt tanították, mit az Apostoloktól tanultak. Nem is kisérti meg kimutatni, hogy azoknak iratai az uj tanokat hirdetik. Justinust, Iraeneust és alexandriai Kelement azért sorozza a luthero-kalvinisták közé „mert a szent irást dicsérik és abból mondják, hogy kell állítani az igaz tudományt.“ Azonban a szent irás tekintélyét a római egyház is elismeri. „A több Doctorok irásiból egy vagy két mondást előhoz, melyben a csípás szeműk árnyékát látják a Luthero-Kalvinistaságnak. Ezeket a szent Doctorok mondásit in propriis materiis Bellarminus

és a több katholikus Doctorok előhozták és megmutatták, hogy a Páterek szavaiban hiába vadászszák a Luthero-Kalvinistaságot.“ Végre miután az „Itinerarium“ az egyházat vádolja, hogy tanitásában az Apostoloktól eltért, uj tudományt hirdet és istenkáromlást tanít; kimutatja, hogy ezek „kemény vádolások, de merő sült káromlások.“ [1])

XI.

Pázmánynak a magyar lutheránus irókkal folytatott polemiája. — Balásfy Tamás muvei (1614—1616).

Míg a kalvinisták táborában Alvinczi magára hagyatva folytatott elkeseredett küzdelmet Pázmány ellen; a luthe-

---

[1]) Pázmány a Kalauz 1637-iki kiadásának függelekében is válaszol egy kalvinista munkára. „Az elfolyt 1618 esztendő végében egy előhasú kalvinista prédikátor név nélkül, fertál hián két árkus papirosra mázlott irásocskával, csiripele az igaz hitre vezérlő Kalauzon. De miképen a rókáról olvassuk, hogy sok ugrásival a fönakadott kolbászt el nem érvén, elhiteté magával, hogy madzag és nem méltó rajta kapdosni; úgy ez is a róka látván hogy sem íra, sem szelencéje a válasz tételhez, bizonyt mond rajta, hogy méltatlan a Kalauz a feleletre, és nem méltó, hogy valaki annak eltorlésére spongiát szerezzen.“ És ennek igazolására öt okot hoz föl, melyeket Pázmány bonckése alá vesz. (1049—1059 ll). Miután Pázmány e munkát „az elfolyt 1618 esztendő végén“ mondja megjelentnek, kétségtelen, hogy válasza 1619-ben látott először napvilágot. S így hihetőleg ez azon munka, melyet Miller (Epistolae XXIV l. 17. szám) ily cim alatt említ: „Alvinczi Péter könyvére való válasz. 1619.“ Ugyancsak 1618-ban megjelent egy más magyar munka Pázmány ellen. Balásfy idézi: „Vide libellum hungaricum anno 1618 editum, cuius titulus est: Regestum conviciorum Petri Pázmány Jesuitae. Auctor fertur Stephanus Melotai Praedicans Calvinista.“ Apologia. 84. l. De ezt sem sikerült föltalálnom.

ránusoknál mintegy irodalmi iskola keletkezett, Pázmány támadásainak visszatorlására. Fejei Zvonarich Imre csepregi „fő fő templomi prédikátor“ és sármelléki Nagy Benedek kőszegi „schola mester“. Mellettök Zvonarich Balás, István és Miklós, valamint Nagy Mihál szerepelnek. Pártfogóik a Nádasdyak voltak. Rendelkezésükre állottak a csepregi és keresztúri könyvnyomdák.

Ezen iskola első irodalmi terméke Haffenreffer Mátyás tübingai lutheránus hittudós német munkájának magyar fordítása; melyet 1614-ben Zvonarich Imre ily cim alatt tett közzé: „A szent irásbeli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvre való osztása.“ [1]) Luthernek Istenről, az angyalokról, az emberről, a lélekről, Krisztusról és a szentségekről szóló tanitását rendszeresen és tüzetesen előadja. A munkához Nagy Benedek előszót irt. A könyv megjelenésének szükségességét és annak hasznosságát a katholikus irók, főleg Pázmány fenyegető törekvéseivel okadatolja. „Sokféle csélcsapó, tévelygő emberek — ugymond — és báránybőrben öltözött kegyetlen farkasok, hitetők most untalan kézzel lábbal azon vannak, mimódon az Istennek tiszta igéjétől, az izraeliták hives forrásitól az együgyűeket megfoszszák és az uj egyptombeli sürü fölzavart posványoknak mételyes tócsalékjával itassák. Ezt pedig hogy hamarébb sokaknak veszedelmükkel véghez vihessék, az igaz tanitókat legelsőben is vallásuk, életük és magukviselése felöl sok hamisan költött vádolásokkal szokták gyanuságra és gyülölségre hozni . . . Nem kevés ideje immár, hogy Pázmány Péter rendének hámjából kihágván, hallatlan hamis káromló gyalázattal sok izben terheli a mi igaz vallásunkat, jámbor

[1]) Nyomatott Keresztúron. 4-rét.

keresztény Doctorinkat és a mi édes hazánkban megöröködött tökéletes lelki pásztorinkat; (ezért) kénytelen vagyok vele, hogy az ő megszaladt elméjét mint valami megbomlott órát, hamis hirköltéstől s baba regéktől megvásott, s poklos káromlásnak tajtékjával megáztatott nyelvét egy keveset megcáfoljam és az ő reánk köszörült csalvetéseinek álmából szoros rövid tapogatással fölrázzam, szitkainak maszlagos részegségéből emberséges beszédeknek és igazmondásnak józanságára hozzam."

Pázmány ugyanis a Kalauzban megtámadta Haffenreffert s főleg azon helyeit, melyekben a lélek halhatatlanságát tagadja. Nagy védelme alá veszi amazt, Pázmány vádját rágalomnak mondja. „Nem igazán bizonyít (ellenünk) — ugymond — az irásokkal, vagy ellop benne, avagy a hova igazít, ott meg nem találod, vagy pedig más idegen értelemre csavarja az okkal ejtett mondásokat." De ezt egyes helyek idézésével bebizonyítani elmulasztja. Rosz néven veszi, hogy Pázmány Luthert ördög által nemzettnek hiszi és hirdeti. Végre következetlenséget vet szemére. „Szép édes mézes szókkal árulja Pázmány Kalauza mindennek az ő tiszta kereszténységét és azt irja a zwinglianusok felöl, hogy a Kalvinus Krisztusa nyomorult király és igen gyarló papi fejedelem. De végre ő is a kalvinusok táborába beszökik és megtagadja a mindenható ember Krisztust, sőt e hatalmas királyt nyomorult gyarló gyüszüs szabóhoz, rozsdás szablya tisztító csiszárhoz, kerékgyártó bodnárhoz istentelenül hasonlítja, mondván, hogy az Isten személyével való együtt élés által a mi Urunk szent teste mindenütt jelenlevő nem lett. Ismét miképen azért midőn azon emberben különböző mesterségek vannak igazán mondhatod, hogy ez az orvos jó szabó, ez a csiszár jó bodnár, stb.; de ezt nem mondha-

tod, hogy az orvosság szabómesterség legyen stb. Igy a megtestesülésre nem szükséges, hogy az emberi természet isteni tulajdonságokba öltözzék. Hallod itt is keresztény olvasó, hogy Pázmány Kalauza régen elszokott a mindenható Krisztus mellöl és a kalvinisták Pribékivé lett.“ [1])

Pázmány ezen előszó vádjainak, ellenvetéseinek és egyéb tételeinek megcáfolására 1614-ben, Rómába való elutazása előtt, Szyl Miklós álnév alatt, Bécsben [2]) „Cseprégi Mesterség“ cimű kis munkácskát [3]) nyomatott. Ennek példányai is elvesztek, vagy ismeretlenül lappanganak. Csak az elleniratokból tudjuk, hogy Pázmány a cseprégi mester előszavából kimutatta, miszerint „elhanyatlott az apostoli tudománytól a lutheristák vallása“. [4]) „Valami kőszegi iskolapor sóczé — irja Balásfy — kinek tetemes, temérdek és haspók teste állapotjához képest vak tudatlanságát, két vagy három izben vele beszélgetvén, csudáltam . . . hogy mégis tudják, hogy ő is vagyon és hever valahol valamelyik szegletecskéjében lélekrutító szemetén a világnak, minthogy hozzászokott a nyughatatlan kiabáló ábécés gyermekek között a szapora morgáshoz, egy elöljáró de hátravető sok dibdábos és izetlen bolondságokkal megrakott beszédében, kit egy Haffenreffer tudatlan ember könyve elébe duzzasztott, váltig tátá turhás száját foga kocogtatásával, hozzá hasonló condora gőg pajtásaival együtt

---

[1]) Ezen előszó után következnek szokás szerint Zvonarichot dicsőitő Ana- és Epigrammák Nagy Benedektől.

[2]) „Jöve egy rövid irásocska Bécsből az álarcában fölöltözött Szyl Miklós neve alatt.“ Pázmány Péter Pironsági. 4. l.

[3]) Pázmánynak tulajdonítják ezen munkát a megtámadottak és Balásfy is.

[4]) Pázmány Péter Pironsági. 5. l.

Pázmányra; de mind koncot, s mind követ ada szájukban, a kit rágnak, de meg nem törhetnek, és noha ugyan úgy ropog, hogy csak szikrázik, de csak romolton romol és csak elporlik foguk és az inek sebesedik meg.“ [1])

Zvonarich és Nagy, kik közösen intézték az ostromot, közösen védelmezték magukat Pázmány ellen. 1615-ben megjelentek „Pázmány Péter Pironsági, azaz azokra a szitkos káromlásokra és orcátlan pántolódásokra, melyeket Szyl Miklós neve alatt, Haffenreffer tudós Doctornak könyve elébe függesztett levelek ellen, álorcásan kibocsátott vala. Derék felelet, melyben nemcsak a Csepregi Mesterségnek nevezett nyelves csélcsapásai torkában verettetnek, de még az ő csavargó Kalauzának csintalan fortély és hazug cigányságai is rövid bizonyos jelekből, mintegy világos tükörből kinyilatkoztatnak. Iratott az egyűgyüek hasznukra és a mi magunk ártatlanságának tiszta mentségére Zvonarich Imre és Nagy Benedek által.“ [2])

A munka Nádasdi Tamásnak van ajánlva. Élén a szerzők levelet intéznek a „syrénes szavú, de aspis mérgű Pázmány Péternek“. Szemére vetik „szidalmas és szelid elméhez nem illendő szavait, trágárságait“. Eleve kérkednek „hogy oly kerek bélyeget sütöttek e műhelyben homlokára, kiből ezután megismerheti minden, hogy Pázmánynak jutott volt az olasz maszlagban és magyar purgátióval kellett ebből kitisztítanunk.“

A „Pázmány Péter Pironsági“ három részre oszolnak. Az első részt Zvonarich irta. Ez a „Cepregi Mesterség“

---

[1]) Balásfy az „Igazság Győzedelméhez“ függesztett levelében. 88. l.

[2]) „Nyomtattatott Keresztúron Farkas Imre által. 1615.“ 4-rétü 328 lap. Könyvtárainkban több példány található.

ellen van intézve. Igyekezik „meghamisítani Szyl Miklósnak két rendbeli argumentomit, kikkel azt akarja megmutatni, hogy a csepregi tanitás szerint elhanyatlott az apostoli tudománytól a lutheristák vallása.“ [1]) Értekezik a purgatóriumról, a szentek segitségül hivásáról, a böjtről és a római pápa fönhatóságáról; célja: kimutatni, hogy a kath. egyháznak tanitása ezen tárgyakról ellenmondásban van Krisztus, az Apostolok és a régi szent atyák fölfogásával [2]).

A második rész Nagy Benedek műve [3]). A Kalauzt vádolja, hogy bujaságra gerjeszti az embereket, káromlásokat foglal magában, csalárdul bizonyít az irásokból, alattomban veszedelmes dolgokra tanít; hamisan állítja, hogy Haffenreffer tanítja a lélek halandóságát; és Pázmány nem „pápista“ [3]). Végre a munka kiadói közlik egy harmadik lutheránus irónak itéletét a Kalauzról és annak szerzőjéről. A függelék számos Anagrammát és gúnyverset közöl Pázmányra Nagy Mihältól és a három Zvonarichtól.

Pázmány Rómából visszatérvén, 1615-ben latin vitairatot tett közzé Grácban, mely Bellarminust és az általa kifejtett kath. tanitást az Anyaszentegyházról védelmezé Whitaker, német lutheránus tudós támadásai ellen [4]). A következő évben pedig azon izgalmas napokban, melyek érsekké neveztetését megelőzték, jelent meg Prágában a „Csepregi Szégyenvallás, azaz rövid felelet, mely-

---

[1]) 5 lap.

[2]) 64 l. „Vége az első résznek Zvonarich Imre által.“

[3]) 65 l. „Második része következik a feleletnek Nagy Benedek által.“

[4]) Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia, adversus posthumum Guilelmi Whitakeri librum contra Bellarminum Cardinalem. Grác. 1615. Ezen munkával könyvtárainkban nem találkoztam.

ben a csepregi hiúságoknak kőszegi toldalékit verő-fényre hozza Pázmány Péter.“ [1])

Pázmány Zvonarichot és Nagyot morgóknak nevezi. „Két morgó — ugymond — (más nevük sem leszen az én irásomban) egybecimborálván, valami szurkos papirost, undok tentával, olvashatlan betükkel, éktelen és tisztességbeli ember szájából kiférhetetlen rút morgásokkal bemocskolván, én reám, mint föltett tárgyukra mesterségüknek szokott nyilaival, szitokkal és hamisággal lövöldöznek . . . A ki erkölcsét nem vette a hamisságnak és efféle idétlen, sőt csirájában megposhadt irásokat tekint, állíthat valamit a morgókról. De a ki velejét a dolognak megvizsgálja, eszébe veszi, hogy efféle irások nem igazság mutatásra valók, hanem csak szemfényvesztések, melyekkel az együgyüeket vesztik, sülyesztik. Mert a községnek nagyobb része előtt a Lutheristaságnak igazságára elég, ha azt mondhatják, hogy a prédikátorok immár megfeleltek a Kalauzra. De igazán e, vagy hamisan, . . . keveset gondolkodik a népség arról. Maga nem elég, hogy a prédikátorok kiáltsanak, mert a hagymázban tébolygók is sokat csevegnek. Nem elég, hogy morogjanak, mert a nép söpreje is eleget szitkozódik. Hanem ha föltették, igaz okokkal kellene viaskodni.“

Pázmány úgy tekinti ellenfeleit „mint a hagymázban levőket, kiket annál inkább szánunk, és szelideden gyógyítunk, minél szörnyebben dühösködnek ellenünk“. És győzedelmesen megmutatja, „hogy a morgók feleletében semmi okosság, semmi tudomány, semmi igazság, semmi szemérmetesség nem találtatik“.

---

[1]) Kis 8-rét. 283 lap. Található az esztergomi érseki könyvtárban.

A „Csepregi Mesterség“ a Haffenreffer elé helyezett előszóból, öt bizonyságot hozott elő a Luther vallás hamisságának kimutatására. Ezen bizonyságokat megtámadta Zvonarich, védelmezi a „Csepregi Szégyenvallás“. Nagy Benedek ellenében igazolja azon állitását, hogy Luther vallása fajtalanságra viszi az embereket; bizonyítja, hogy a Kalauz nem botránkoztatja a hiveket, és hogy alaptalan, mit ellene fölhoznak, mintha hamisan idézné, tévesen értelmezné az irásokat és veszedelmes tanokat hirdetne.

Tüzetesen értekezik a lélek halhatatlanságáról. Zvonarich ugyanis erre nézve igyekezett bebizonyítani, hogy Luther a lélek halhatatlanságát nem tagadja; lerombolni Pázmány bizonyságait, melyekkel Haffenreffer ellenében kimutatja, hogy az ember lelkét Isten teremti, nem a szülők nemzik; és támogatni Haffenreffer érveit.

Pedig Luther világosan tagadja a lélek halhatatlanságát; ezen tanitást „a római szeméten költött szörnyűségek“ közé sorolja. Luther követői is aláássák a lélek halhatatlanságát, midőn hirdetik, hogy lelkünket nem Isten teremti, hanem a szülők nemzik. Ezen állitást az egyház legrégibb időktől fogva, sz. Jeromos és Leo pápa tanusága szerint, visszautasitotta. Az ész sem helyeselheti; mert ha a lélek embertől szarmazó állag, úgy anyagi, és nem lehet halhatatlan. A szent irás világosan megkülönbözteti az állatok létrehozását és az ember teremtését. Az előbbiek létrehozását Isten a föld és vizre hagyta; az emberi lelket maga lehellé a testbe.

Zvonarich több uj érvvel is küzdött a mellett, hogy a lélek a szülőktől származik; Isten — ugymond — már megszünt teremteni. De mint sz. Ágoston helyesen megjegyzi, Isten csak uj nemeket nem teremt többé; ellenben előbbi

teremtményeihez hasonlókat most is alkot. „Ha a fattyú fiakban — mondá tovább — Isten teremti a lelket, tehát Isten társ a fajtalanok gonosz cselekedetiben.“ De ez nem áll; valamint nem lehet mondani, hogy midőn a föld gyümölcsözteti a lopott buzát, társ a lopásban. Haffenreffer továbbá többi között a következő bizonyságot hozza föl: Isten erőt adott az embernek szaporodásra; tehát az ember úgy nemz magához hasonló lényt, testestől lelkestől, mint az oroszlány. De ezen bizonyítás hamis; mert a szaporodásról a szaporodás módjára következtet; mintha azt mondaná: Isten erőt adott az embernek evésre, járásra; tehát úgy jár és eszik, mint az ökör. Az ember bir erővel a szaporodásra; de ebből nem következik, hogy a lélek is az embertől veszi eredetét. Több hasonló érveket megcáfol. És ezen érdekes kérdést az azonkori psychologia szempontjából tisztába hozza.

Zvonarich azon merész állitással is föllépett, hogy Pázmány nem pápista. Ugyanis pápista az, ki a pápákkal egy hiten van; már pedig Pázmány Gelázius pápát nem követi, sőt gúnyolja; Liberius pápát pedig ariánusnak mondja. Azonban Gelázius, kiről szól, nem a pápa; Liberiusról tett megjegyzését is elferdíti; egyáltalában pedig csak azokra nézve követi a pápákat, mit egyértelemmel, a zsinatokkal öszhangzólag végeztek, s minek elfogadására a keresztényeket kötelezték. Továbbá — ugymond — „Pazmány sem a régi, sem a mostani pápistákkal nem egyez sok dologban“. A régiekkel nem egyez, mert irja, hogy a „Glossa Juris Canonici“ sok tévelygéseket tanított; nem hiszi, hogy a purgatórium lakóit ördögök kínozzák stb. A mostaniakkal nem egyez, mert a Zakariás által emlitett viznélküli tavat, Gosterussal ellenkezőleg, a limbusról magyarázza stb. Azonban a hitnek egyes-

sége föl nem bontatik, ha oly dologban meg nem egyeznek, melyről a szent irás hallgat, az egyház sem határozott.

Pázmány a harmadik részben közzétett „Judicium de libro Kalauz et auctore eius speculativum“ szerzőjét „De Kannak“ csufolja. „Nincs vesztegetni való időm — ugymond — hogy ennek a harmadik szamárnak enyelgésén sokat mulathassak. Nem is érdemli, hogy csak olvastassék is a tudatlan De Kannak moslékja.“ A „Judicium“ a Kalauzt „három dologgal sententiázza és kárhoztatja. Hogy sok helyen álmot hüvelyez és embertelen gyermekséget beszél. Hogy minden rendeket szidalmaz, kiért mindenektől becsületlenséget érdemel. Hogy teli aprólékos gyermek játékokkal.“ Megrója például Pázmányt, hogy a bolhának szeméről, szájáról elmélkedik. De a legcsekélyebb teremtményben is csudálhatni a teremtőt; így tett sz. Bazil, sz. Ambrus. „Minap itt Prágában egy kivájt és fedeles kupa módjára csinált bors szemet láttam, melyben elefánt csontból csinált ötszáz hét pohárka volt, mindeniknek a széle aranyozott volt. Ezen én sokkal inkább csudálkoztam, hogy sem mikor a prágai palotában száz öreg kupát láttam. Miért ne csudáljam tehát az Istennek bölcseségét, mely egy legkisebb élő állatban, annyi sok külső, belső mozgásra, táplálásra, szaporodásra való tagokat formála.“

Szemére lobbantá a Kalauznak, hogy a Luther féle úrvacsorának vételére azt mondá legalkalmasabbnak „ki oly részeg korában járna a coenához, hogy a pohár fölhajtás után, arcul okádná minister uramat.“ Ezt mondotta ugyan, de az alkalom, mely ezen megjegyzést előidézé, nagyban módosítja értelmét. „Luther irja, hogy az ember akkor vagyon legjobb készülettel az úr vacsorájához, mikor legroszabbul készült ehez. Ebből mondám következni... Ha te még annál is

roszabb készületet tudsz gondolni, ámbár azzal menjetek vacsorátokra. Bezzeg ha effélét, ha oly soványan és csak magam fejéből irnék, mint ti előállítjátok, magam tennék törvényt ellenem. De ti álnokságtok és a szegény község bámitására való cigányságtok, hogy az én mondásimnak sem elejét, sem utolját, sem okát és eredetét, sem fundamentomit, sem bizonyságit nem meritek említeni. Mert ha ezt följegyeznétek, kitetszenék farka rókánknak."

Hogy a Kalauz minden rendeket gyaláz, Zvonarich négy példával akarja elhitetni. A Kalauz szerint — ugymond — „a világi fejedelmeknek annyi köze vagyon az egyházi dolgokhoz, mint Ózának a tömjénezéshez" ; ezért a katholikusok „az uraknak nem engedik a hitbarázdálást." De — válaszol Pázmány — ez nem gyalázás. Mert „ha csak egy közmesterségben is apród esztendőt kell tölteni, minek előtte ebbe valaki tudós legyen, az isteni dolgoknak értésére nagyobb idő és szorgalmatosság kivántatik." Azt mondja tovább, hogy a Kalauz a Praelatusokat sem becsüli, mert Telegdit és Monoszlóit lutheránusoknak nevezi; valamint minden egyéb rendeket becsületlenül nevez. Azonban Telegdit vagy Monoszlóit soha semmiféle iratában nem nevezi lutheristáknak. Nem is gyaláz senkit, hanem csak „afféle eszeveszett asszonynépeket, tetves sajtárokat, éretlen katonákat vagy műveseket, kik a szent irásnak értelmében annyit tulajdonítanak maguknak, hogy ebben a régi szentektől és az Ecclesiától nem akarnak hallgatni . . . Effélék pedig minemű tisztességet érdemeljenek, ő maga Krisztus Urunk előnkbe adja, midőn megparancsolja, hogy az Anyaszentegyháztól nem hallgatókat, pogányoknak és nyilván gonoszoknak itéljük."

Valóban csudálkoznunk kell, miként tudtak, különben tehetséges és tudományosan képzett férfiak, ily erőtlen iro-

dalmi fegyvereket használni. S helyes Pázmány megjegyzése, hogy a ki az ő feleletét olvassa „nagyobb hitelt ád ezután a Kalauznak, melyben ily nagy epességgel, hárman egybecimborálván, nem találtak csak egy hamisságot is.“

Balásfy Tamás is részt vett ezen szenvedélyes polemiában. Az 1616-ik év végén „Csepregi Iskola“ cimű terjedelmes munkájában [1]) Pázmányt Zvonarich támadásai ellen védelmezi. Mert bár ennek és társainak megfelelt ugyan Pázmány úgy, hogy „soha a Csepregi Szégyenvallásból magukat ki nem tisztitják“; de hasznosnak itéli, hogy többen is keljenek védelmére a katholikus igazságnak [2]).

Pázmányt nem csak tudományos munkákban támadták meg ellenfelei. Ezen időben több névtelen gúnyirat jelent meg ellene. „Tudom — ugymond — a tévelygők szokását, kik igazsággal elő nem vihetvén dolgukat, hamisággal és álnok mesterséggel viaskodnak. Ez az oka, hogy immár egy nehány rendbeli prédikátoroknak szemtelenségüket megmutatván, noha megrekedtek hamisságuk oltalmában, de szájuk nyilt a káromkodásra. Azért Pasquinusokkal, Famosus

---

[1]) Negyedrétű 470 lap. Nyomatott Pozsonyban. 1616. Ajánlva van Eszterházy Miklósnak. Az ajánlás kelt Pozsonyban, decemberben, sz. Miklós ünnepén.

[2]) A munka élén „Előljáró intés a csepregi prédikátorhoz.“ Levél alakban. „A csepregi szitkos nyállal csepegő szájú és csak szárnya kiszaggatott szarka módon csergő, Luther prédikátorának, feje falba verésétől, ösztön ellen való, maga lába sértő rugdozásától, a római, fényes, egy igaz hitnek napján hiábavaló pökdöcséléstől, a Luther és Kalvinus vallását magyar rabságban tartó, győzedelmes Pázmány Péter ellen haszontalan verdeséseitől való megszünést, észre és az igaz hitre való megtérést, roszból jobbulást, igaz mondásra való jó szokást és mindezekre isteni kegyelmet és malasztot kiván Balásfy Tamás.“ Ezen dedicatió hangjából következtetni lehet az egész munkában követett modorra.

libellusokkal és hamis titulussal, katholikus emberek neve alatt kibocsátott, goromba, csufos, rosz könyvekkel akarnak minket rágalmazni, szidni.“ Pázmány ily gyalázó iratokat nem tartá méltóknak válaszra; miután „a világi törvények szerint is tisztessége vesztettek a famosus libellus szerzői.“ És illetlennek találta „az üdvösségre néző dolgokkal elegyíteni efféle infamis emberek irásinak hamisítását és széltől elragadott, igazságtól üres szóknak dorgálását“ [1]).

De barátjai nem haboztak ezen térre is követni az ellenséget. Különösen Balásfy, lebocsátott sisakkal, szivesen ereszkedett ezen csatározásokba; hol könnyű elméje, elmés ötletei segélyével prósában és versben egyaránt sikeresen forgatta fegyvereit; nem irtózott azon tulzásoktól sem, melyekre példát adtak a protestánsok. Azon elvből indul ki: „felelj a bolondnak bolondsága szerint, nehogy magát okosnak tartsa“ [2]).

A „Pázmány Péter Pironsági“ cimű munkához függelékül Epi- és Anagrammák csatoltattak, melyek Pázmány nevét és személyét gúnyolták. Visszatorlásul Balásfy 1616-ban névtelenül egy röpiratot bocsátott közre. Cime „Epinicia Benedicto Nagy, alias Soce Ludi Kőszeghiensis, sui nescio, sibimet nocenti, vetulo, sed nimium rudi, ignaro et diabolari Paedotribae, cantata.“ [3])

---

[1]) A „Csepregi Szégyenvallás“ végén álló „Protestatió“-ban. 282. l. Ezen pasquillusok közöl egyet sem sikerült föltalálnom. Egynek cimét említi Pázmány: „Tractatus de arte Inquirendi.“ i. h.

[2]) Proverb. 26, v. 5. Ez jelszava is Balásfynak.

[3]) „Posonii. In aula Archiepiscopali.“ Kis negyedrétű 20 levél. Ezen munka eddig ismeretlen volt. Tudtomra csak egy teljes s egy csonka példányát birják közkönyvtáraink. Engem Szabó Károly m. t. akademiai tag volt szives figyelmeztetni, hogy oly cimű munka a gyulafehérvári Battyányi-könyvtárban találtatik; honnan bizalmas megkeresé-

A versek előtt áll a Pethe Györgyhöz intézett ajánlás [1]) és egy „Magyar Levél a következendő verseknek magyarul tudó olvasóihoz“ [2]). Ez, valamint a latin[3]) és magyar nyelven „irt kőszegi iskolapor sóce nevéből csinált, kölcsön fizető

---

semre Imets Jákó tanár úr sziveskedett velem megismertetni. Ekkor meggyőződtem, hogy ezen érdekes röpirat egy példánya a Nemzeti Muzeumban is megvan. (Nagy Benedek név alatt a negyedrétű magyar munkák között. Hiányzik a cimlap és latin ajánlás.) Hogy szerzője Balásfy, kétségtelennek tartom. A latin ajánló levél a következő aláirást tünteti elő: „Thobias Benedictus Eleemosynis Exstitit Beatus.“ A magyar levél alatt pedig áll: „Bertalan Türi Bőre Pusztulását.“ A latin aláirás kezdőbetüiből Th B E E B könnyen kiolvashatni „Thomas Balásfy Electus Episcopus Bosnensis.“ A magyar kezdőbetük B T B P alatt pedig rejtve van: „Balásfy Tamás Bosniai Püspök.“ Hogy ez nem légből kapott föltevés, kitünik Balásfy egy másik, alább említendő munkájából.

[1]) Kelt Pozsonyban 1616. april 28.

[2]) „Egy zsák szája szakadott meg az elmult napokban Kőszeghen az oda való Socénak, Dominék házánál, s azt tudták a szegény kintornáló bikosok, hogy talán valami collátióra való falatok hullanak ki belőle, de csak kapcafoltokkal és szemetes darabokkal volt rakva ... Deáktalan Domine, s korcsos és koszos magyar, a mi nemzetünknek egyik nemes csillagát, Pázmány Pétert homályosítani és azt a jó és nagy hirű nevet megakarja mocskondani, avval azt mutatván, hogy ő is tud nevezgetni és névből nevet formálni; lássa nálunk is nagy könnyű voltát a szó szedegetésnek, a versek csinálásában való mesterkedésnek és az ő neve és neme jó kifeszegetésének. Sőt hogy megmutassa, hogy ő jobb volna a kapához, hogy sem a pennához, és hogy ő az őzet is gerlicének itéli ... csak egy igaz Anagrammát sem tudott a Pázmány Péter uram nevéből kifacsarni, mert hol igy irja: Pazmani, hol igy Pázmany, hol igy Paazmany ... Ó tenyeres, talpas, ónfejű, kövér Domine, nem látod-e, hogy ez is egyik árnyéka vallásod állapotjának, a ki azt is gyakorta kígyó módra mind a bőrét ujítja, s mind nótáját változtatja; nyilván való példája pedig mind tudatlanságodnak, mind hazudságodnak ...“

[3]) 15 latin Anagramma, melyeknek mindegyikét 3—10 distichonból álló vers értelmezi; továbbá 47 Epigramm, mindegyik 1—8 distichonból áll. P. O. „Benedictus Nagi, Lutheranus, Puerorum Magistellus. = Helluo, verna, lupus, dignus murisque magister.“ A VII. epigramma:

„Pazmanium allatrat bucca Benedictus aperta
Hoc canis in lunam, nil nosciturus agit.“

Anagramma versek“ [1]); szomorú illustratiói azon kor vallási és irodalmi viszonyainak; melyeknek hatásától még az emelkedett és művelt szellemek sem tudtak menekülni.

Ugyanazon évben és szintén Balásfy tollából folyt egy másik névtelen gúnyirat; melyre a protestánsok által, az Inquisitió intézménye és Pázmány ellen Jairus István dominikánus atya álneve alatt közzétett „Tractatus de arte et modo inquirendi quoscumque haereticos, secundum consvetudinem Romanae Curiae“[2]) adott alkalmat. Cime: „Echo Christiana et Catholica. Hoc est responsio et repercussio, qua blasphemiae, maledicta et convicia Lutherana, quibus in unam, sanctam, catholicam, apostolicam, romanam Ecclesiam, in Inquisitionem adversus haereticos sanctam, in Illmum et Rmum D. D. Petrum Pázmány Archiepiscopum Strigoniensem etc. Lucifuga Lutheranus, Ordinis Praedicatorum Magistri et Stephani Jairi, fictis sub nominibus impegit. Reverberantur **T**uendo **B**ono **E**cclesiae **E**rgo **B**reviter.“ [3]) Balásfy ezen, néhány nap alatt összeállított [4]), mun-

---

[1]) Kilenc magyar Anagramma, versekkel. P. O. A VI: „Nagy Benedek = Nagy eb neked. — Nagy Benedek, Nagy eb neked a hasadból ugat ki;“ stb.

[2]) Ez az, melyet Pázmány is említ a „Csepregi Szégyenvallás“-ban. 282. lap.

[3]) Nyomtatási hely- nincs kitéve. 1616. Tizenkettedrétű 188 lap. Hogy ez Balásfy műve, bizonyos. Mert a „Repetitio Castigationis“ cimű munkájának 3. lapján elősorolja összes kiadott munkáit. S ezen sorozatban előfordul az „Echo“ is. Továbbá a cim utolsó szavainak T. B. E. E. B. betük alatt, tudjuk, az ő nevet kell keresnünk. Ugyanígy a Dedicatió végszavaiban is. „Triumviris: Isaac sine Domini benedictione, Samueli sine vocatione, Eliae sine prophetia, Abrahamidi Bajmóczensi, Melichio Breznobányensi, Lányi Bicsiensi Superattendentibus Lutheranis; in qua benedictionem a Domino, vocationem et prophetiam precatur **T**acitus **B**enevolus **E**xtollendae **E**udoxiae **B**onorum.“

[4]) „Hoc opus et magna celeritate et valde paucorum dierum labore perfici debuit;“ irja az utószóban.

káját párbeszéd alakjában irta; melyet a katholikus szerző, a lutheránus Jairus, és Suri Mihál kalvinista prédikátor [1]) folytatnak [2]). Szellemdús és játszi nyelvét, meglepő gazdagságban s ritka ügyességgel alkalmazott, szójátékok fűszerezik. Ez alkalommal, élesen inkább mint keményen, visszautasítja a névtelen munka támadásait s nevetségessé teszi a lutheránusok és kalvinisták egymás közötti egyenetlenségeit [3]).

* * *

Pázmány munkái valamint a magyar kath. hittudomány irodalmában, úgy a vallási küzdelmek terén is korszakot alkotnak. A katholicismus emelkedése hazánkban ezen munkák megjelenésével nemcsak egykorú, hanem azoknak nagy részben okozatja. A roppant tudományosság hódító előadás által emelve, a katholikus igazságot fényesen kitünteté és diadalmasan megvédelmezé. A katholikusokban

---

[1]) Ez való személy volt: komjáti lelkész.

[2]) „Collocutores: Auctor Catholicus, Jairus Lutheranus, Michael Suri Calvinista."

[3]) Az I. fejezetben: „Reprehenditur Jairus, quod obscoene mendax scripserit in Ecclesiam catholicam in Illmum et Rmum D. D. Petrum Pázmány Archiepiscopum etc. Examinatur Jairus Lutheranus, an sit Christianus; et Lutheranorum cum Calvinistis modesta concordia depingitur." A II. fejezet: „Disputatio Jairi Lutherani et Michaelis Suri Calvinistae de S. Scriptura seu Bibliis, unde nam sciant Lutherani et Calvinistae Scripturum Sacram sacram esse, seu Biblia esse verba Dei." S ezen fejezetben kiemeli azon tévkört, melybe a lutheránusok és kalvinisták esnek. Az előbbiek mondják: „Scimus Scripturam S. sacram esse et esse verbum Dei, quia Spiritus S. hoc nobis dicit. Et scimus Spiritum S. hoc nobis dicere, quia Scriptura S. et verbum Dei hoc nobis dicit." A kalvinisták pedig: „Cognoscimus verbum Dei esse verbum Dei ex interna testifica-

fölébreszté a szunnyadozó önérzetet, fokozá az elhaló bátorságot, fölemelé a halványuló bizalmat. A protestánsok nem ok nélkül megdöbbentek, midőn oly ellenség állott velök szemben, ki őket szellemének ereje és tudományos készültsége által meghaladta. Ezt el nem ismerték ugyan nyiltan, sőt Pázmányt és iratait ócsárolták mindenképen; bevallják azonban, midőn intik, kérik, sőt tiltják hiveiket, hogy a Kalauzt ne olvassák; bevallják azon szenvedélyes, mondhatnók kétségbeesett harc által, melyet Pázmány ellen megindítottak. Néhány éven át az ő személye képezi központját a magyar irodalmi mozgalomnak. Az ellene intézett támadásokban kerestek babért a protestáns irók. És az ő védelmezésében az egyház ügyének véltek szolgálatot tenni a katholikusok. Három év alatt (1614—1616) tizenhat polemikus irat jelent meg: részint Pázmánytól, részint mellette vagy ellene.

A vallásos élet tényezőinek ilyetén találkozása és mérkőzése az irodalmi téren jótékony hatást gyakorolt szükségkép; de egyuttal tagadni nem lehet, sajnálatos gyümölcsöket is termett. Egy részről uj élénkséget nyert a katholikus hitélet. A vallási kérdések és irodalmi termékek iránti érdekeltség nagy mértékben növekedett. Megszilárdult a

---

tione Spiritus S. Et internam testificationem Spiritus S. cognoscimus esse internam testificationem Spiritus S. ex verbo Dei.“ A III. fejezet: „Congratulatio Auctoris Catholici, Jairi Lutherani et Michaelis Suri Calvinistae, quod ille tractando, quaerendo et quasi committendo Lutheranum et Calvinistam de S. Scripturae cognitione et hi de illa inter se disputando, ille hos invenerit, et hi se cognoverint esse haereticos.“ A IV. fejezet: „Mendacia Jairi Iri, Lutherani veterani veteratoris, erratoris vani, audacis mendacis in suo „Tractatu etc.“ confictis, ab illo fabris et impudentibus Regulis contenta et eorundem mendaciorum refutatio.“

meggyőződés és a megpróbáltatás napjaiban szent lelkesedés hevité a kebleket.

De más részről szomorítóvá teszi ezen látványt a szenvedélyesség, melylyel mindkét részről küzdenek. A pártok a helyett hogy közeledtek volna, mindinkább eltávoztak egymástól. És tagadhatatlan, hogy ezen irodalmi harcok mélyen elkeserítették a kedélyeket. Az engesztelékenység szelleme helyett a kölcsönös gyűlöletet terjesztették. S így előkészitették azon szomorú időket, midőn más téren és más fegyverekkel szállottak szembe ugyanazon honnak fiai.

A szenvedély szavain szólanak ezen kor polemikus munkái. „Pázmány nyelvereje valami betyáros"; mondja ezért egy kitünő nyelvészünk [1]). Mások is megróják Pázmányt, amiatt, hogy műveiben nem tartotta mindenkor szem előtt a keresztény szelidség és művelt irmodor követelményeit. Igaz, az elfogulatlan olvasó is első tekintetre kellemetlenül lesz meglepetve, midőn Pázmány irataiban oly hanggal és kifejezésekkel találkozik, melyeket a haladó cultura napjaink irodalmi nyelvéből teljesen számüzött. De siessünk megjegyezni, hogy ily modort Pázmány korában a viszonyok nemcsak megengedtek, hanem parancsoltak is. A polemia távol volt a higgadt tárgyilagosság szinvonalától. A protestáns irók — mint alkalmam volt a megelőző lapokon kimutatni — durva és személyes kifakadások tekintetében megelőzték és utolérték őt. Ő csak követte és utánozta őket. Mert a kiméletet gyengeségnek értelmezték volna mindkét részen, s ez bizonyára műveinek hatását ha el nem is veszi, csökkenti minden esetre.

---

[1]) Erdélyi János. Magyar Közmondások 147. l.

Pázmánynak finom érzéke volt. Nem szivesen, s csak kénytelenségből követte ellenfeleit. Mindenik munkájában szükségesnek tartja magát mentegetni. „Ha azonban néha — irja első művében — a káromló emberhez (Magyarit érti), nehogy magát még inkább elbizza keményebben intézem szavamat, ezt bevallom, kedvem ellen és nem más okból teszem, mint a miért a sebészek tüzzel és vassal szoktak az elmérgesedett sebhez nyúlni.“ [1]) Jól tudja — mint más helyen olvassuk — „hogy az uj tanitó atyafiak igen nehéz néven veszik, mikor valaki igazat mond nekik. És akármely lágy dorgálást is szitok gyanánt vesznek. De ők amellett oly iszonyú szitkokat s káromlásokat szórnak fejünkre, hogy az emberi elme nagyobbat nem gondolhat... Ha pedig mi egy nehéz szót ejtünk, mindjárt füstölög sokaknak az orruk és azt akarják, hogy mint az úr emberének, nekik minden szabad legyen, mi pedig csak vállat vonítsunk.“ [2]) Sőt gyakran szándékosan azon kifejezésekkel él, melyeket a protestáns irók használtak ellene [3]). A Pázmány által használt modort ezek után igazolni nem lehet ugyan, de indokolni könnyen. Helyeselni nem lehet, de megrónunk Pázmányt nem szabad. Örüljünk a türelem eszméinek diadalmas terjedésének; sajnáljuk a kort, mely az eszmék harcát a szenvedély és erőszak fegyvereivel folytatá: de óvakodjunk elitélni a XVII-ik század gyermekeit; az uj kor vívmányai az ő küzdelmeik eredményei.

Pázmány kemény ostora volt a protestáns iróknak. Ismerte alaposan minden cselfogásaikat. Ezeket egyik mun-

---

[1]) Felelet Magyarinak. 1603. 2. l.

[2]) A mostani uj tudományok. 4. l.

[3]) A Gyarmati ellen irt munka latin előszavában.

kájában élesen jellemezi. Általában midőn a katholikusok bizonyos kérdésről egyházuk tanitását előadják, a protestánsok ha azt meg nem támadhatják: állítani szokták, hogy a katholikusok tulajdonképen mást hisznek és mást vallanak. „Akár akarjuk, akár nem, de ugyan el kell hinnünk, hogy nem azt hiszszük, a mit hiszünk, hanem amit a Luther kiáltók arányoznak alkalmatosbnak a gyalázatra.“ Továbbá a katholikus imák, szertartások és iratok értelmét nem a katholikusok magyarázata szerint, hanem önkényesen fogják föl. És mit valamely „alávaló és letett“ könyvekben találnak, a katholikusok tiltakozása dacára, az Anyaszentegyház tanitásának tekintik. Bizonyitásaikat három csalárdság jellemzi. Ha a bizonyságnak két része van, az egyik igaz és nyilvánvaló, a másik hamis: amazt tüzetesen bizonyítják, mit senki nem vont kétségbe, a másik részt pedig mellőzik; kivánják mindazáltal, hogy ez is bebizonyítottnak tekintessék. Sokat ráfognak a katholikusokra, miről ezek nem is álmodtak; s hivatkoznak némely kath. irókra, anélkül, hogy a helyet idéznék. Vagy midőn valamely kath. tételt megingatni nem képesek, felelnek ugyan, de minden erő nélkül. Sőt a következtetések gyakran alaki hibákban is szenvednek [1]).

Pázmány a protestáns irók gyenge, erőtlen oldalait, teljes meztelenségükben tárta föl; s vette egyuttal következetes erővel ostrom alá. A küzdelem kimenetele nem lehetett kétséges. Pázmánynak kortársa, Balásfy az 1616-ik év végén bizonyára joggal irhatá: „Én jó lelkiismerettel mondom, nem tudok a magyar nemzetben egyet is, a ki vagy

---

[1]) Pázmány ezeket közvetlenül Gyarmati ellen hozza föl. De ugyanazon jellemvonások föltalálhatók azon kor többi prot. iróinál is.

több munkáját, vagy hasznosabban szentelte volna a Krisztus Anyaszentegyházának oltalmára irását, Pázmány Péternél; mióta a szélvész tévelygéseknek fuvatagában kezdettek a farkasok utakat állani országunkban, annyira nagy hatható rivogatással tudja ez őket hurogatni, hogy immár ugyan csak igen berekedt ordításra és mintegy pattanás nélkül párálló bugyanásra juttatta őket.“ [1])

---

[1]) Csepregi Iskola. Előszó.

MÁSODIK KÖNYV.

(1616—1617.)

I.

A túróczi prépostság visszaadása a Jézustársaságnak — A nagyszombati collegium visszaállítása. — Pázmány küldetése Rómába. — Forgách halála. — Következményei. — Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről. — A magyar püspöki kar 1616-ban.

A túróczi prépostság, IV. Béla bőkezű vallásosságának emléke, a premontrei rend kezeiben Magyarország fölső részeinek századokon át egyik legvirágzóbb egyházi intézménye volt. Hanyatlását, mint a közhaza romlását, a mohácsi vész napjától keltezhetni. A polgárháború nyomaiban terjedő pusztulás a békés szerzeteseket is elűzte szent magányukból; a terjedelmes javakat elfoglalták birvágyók szentségtelen kezei, s ezentúl „lugebant sanctuarii lapides haereditatem Christi versam ad alienos.“

A vészteljes nap után mintegy két évtizeddel I. Ferdinand rendelkezései folytán az elrabolt javak, a mennyire lehetett, visszaváltattak, s azokkal együtt a prépostság egyes főpapoknak szokott volt adományoztatni; anélkül hogy ezek akár az egyházi intézményt uj életre ébreszthették, akár az alapitványok szellemében a vidék hiveinek lelki szükségeiről kellően gondoskodhattak volna. Rudolf király Draskovich György bibornok és kalocsai érsek kérelmére 1586-ban a prépostságot a Jézustársaság ujon alapított nagyszombati collegiumának adományozta.

Alig husz évig birhatta a társaság; a bécsi békekötés törvénynyé emelé a Bocskay fölkelés követelését: „hogy a jezsuitáknak Magyarországban fekvő birtokaik ne lehessenek.“

A Jézustársaságot e szerint a Bocskay fölkelés tényleg, az 1608-ik törvények jogilag megfosztották a túróczi prépostságtól, magyar földön utolsó menhelyüktől; a melyet sem a pápa közbenjárása, sem a király jóakarata, sem végre a Pázmány által buzdított primásnak igyekezetei nem adhatták vissza a rendnek közvetlenül. De mindamellett találtak módot annak közvetett visszaadására. Az 1613-ik évnek május 1-én a király Forgách érseknek adományozta a túróczi prépostságot; oly föltétel alatt, hogy összes jövedelmeit a Jézustársaságnak tartozzék átadni; valamint magát a prépostságot is, a mikor ezt jónak látandja a király, vagy utódja. Ezen kötelezettséget Forgách örömmel elvállalá [1]).

Ekkortájt a Jézustársaság ügyei jobbra fordulván: elöljárói uj tanintézet fölállitásáról kezdettek elmélkedni. Túrócznak, vagy akár Sellyének is kedvezőtlen volt fekvése. Oly helyet kelle választani, mely az ellenséges mozgalmak idején biztossággal, békében a tudományos kiképezés eszkö-

---

[1]) Kazy Hist. Univ. Tyrn. 29. l. Forgách bibornok reversálisa, és a királynak 1615 május 26-án kelt biztosító okmánya a túróczi prépostság actái között találtatik a m. k. kam. levt. Ugyanazon időtájban Pázmány a rend megbizásából átvett 5515 ft. és 50 denárnyi összeget a m. k. kamarától, melylyel ez a rendnek, a véghelyek részére több év előtt vásárolt, bor fejében tartozott. Pázmánynak 1613 jún. 5-én Pozsonyban kelt nyugtája. Ujabb másolata a primási könyvtárban. Volt a rendnek még egy más követelése is. A kamarának azon passiv adóssága, melyet Forgách a bécsi jezsuita collegiumnak ajándékozott. S az intézet kormányzója szintén Pázmányt bizta meg ezen adósság behajtásával. A bécsi rectornak 1614 cal. februarii kelt fölhatalmazó levele. Ugyanott.

zeivel birjon és könnyen megközelíthető legyen. Ilyen hely kivált Nagyszombat sz. k. város volt; székhelye a Primásoknak és az esztergomi főkáptalannak, tűzhelye a XVI-ik és XVII-ik század katholikus törekvéseinek. Draskovich György, Szegedy Gergely, Telegdy Miklós és Monoszlói András itt alapitották meg a magyar katholikus hittudományt. Telegdy megvásárolván a bécsi jezsuiták elhagyott nyomdáját, 1575 körül Nagyszombatban állította föl, s a káptalannak hagyományozá [1]). A helynek kedvező körülményei kivánatossá tették, hogy a megalapítandó tanintézet Nagyszombatban legyen. Forgách is ezt óhajtotta; s kész volt megtenni mindent. Legelőbb épületről gondoskodott, mely befogadja a rend tagjait. E célra a ker. sz. Jánosról cimzett zárdát szemelte ki, mely hajdan sz. Domonkos szerzeteseinek szolgált lakhelyül. Miután ezek által elhagyatott, sz. Klára szűzei foglalták el, kiket a Nyulak szigetéről (Buda mellett) elüzé a törökök dühe; Várad mellett fekvő zárdájukból, hová menekültek, kizavarta a protestánsok türelmetlensége. Az apácák nagyszombati zárdája nem örvendett nagy virágzásnak. Anyagi helyzetük elég kedvezőtlen volt [2]), épületjük is megrongálva. Számuk mindinkább fogyott, s körükben hanyatlott a fegyelem. Ezen okok határozták az érseket eltávolíttatásuknak és más zárdába való áthelyeztetésüknek eszközlésére.

---

[1]) Toldy F. Irodalmi Arcképek 6. l.

[2]) A király mindent megtett az apácák elidegenített javainak visszaszerzése érdekében. Igy 1614 aug. 1-én meghagyja Thurzó György nádornak, hogy a sárospataki zárdához tartozó Charnató zemplénmegyei birtokot, melyet I. Ferdinand magánosoknak adományozott, visszavegye. Ezen ügyben az apácák 1614 oct. 23-án kelt levelükkel kikérik Homonnai György zempléni főispán pártfogását. Mindkét okmány eredetije a m. k. kam. levt.

Ehez szükséges volt a király beleegyezése s a pápa jóváhagyása. A király készségesen engedett az érsek kérelmeinek. S ekkor Rómába szándékozott fordulni a pápai megerősítés kieszközlése végett. A fönforgó ügynek sikeresebb és gyorsabb keresztülvitele végett az 1614-ik év őszi hónapjaiban [1]) Pázmányt küldé Rómába, ellátván ezt a királynak és nagyhatalmú ministerének, Khlesl bécsi püspöknek leveleivel. Ezek és Pázmánynak szóval tett előterjesztései megtették hatásukat. A pápától közvetlenül a legkedvezőbb választ vette. Hivatalos uton is kedvező biztosítások érkeztek Khleslhez [2]).

---

[1]) Mert már 1615 jan. 5-én kihalgattatáson volt a sz. Atyánál. „S. S. D. N. Papa Paulus V. — irja ő maga — vivae vocis oraculo concessit, ut D. C. Sig. Forgách oppidum Aszaló, ad Ecclesiam Varadiensem spectans, pro ea pecuniae summa in qua inscriptum fuit, in foro conscientiae eo usque retinere possit, donec Episcopatus ac Capitulum Varadiense . . . restituantur. Similiter, si quae bona ecclesiastica admissa essent per ignorantiam bonis saecularibus eiusdem D. Comitis, illa quoque ut retineri possint, modo ut supra. Haec S. S. vivae vocis oraculo concessit die 5 *Januarii* a. d. 1615, me audiente Petrus Pázmány.“ Pray. Spec. *Hierarchiae* Hung. II. 190. l. Hogy Pázmány elutazása csakugyan az 1614 évi őszi hónapjaiban történt, kitünik Pázmánynak „*Az Igazságnak Győzedelme*“ cimű Alvinczi ellen irt munkájából is, melyet közvetlenül elutazása előtt készített el. De miután ideje nem volt a *kinyomatást* személyesen eszközölni, erre Balásfy Tamás bosniai püspököt kérte fel. Ki a munka élén közlött levelét „*Posonii mense novembri* A. 1614“ keltezé. 2. lap.

[2]) Porfirio Feliciani pápai titkár Romából Khleslnek 1615 jan. 17. irja: „Haverei cooperato per me stesso, che seguisse di nuovo l'introduttione in Ungheria di P. Giesuiti per maggior sostentamento della religione cath. in questo regno. Ma perché alla dispositione mia propria si aggiunge il desiderio delle Maestà loro: rappresentatomi pienamente dalla lettera di V. S. Ill. e dalla viva voce del P. Pasmanio, non ho mancato di promover efficacemente questo buon opera nel modo ricordato da lei. E la S. Sanctità, che desidera compiacere in questo punto le Maesta loro e in cose *massime*, che concernono il servizio di Dio, e condescesa volontieri alla gracia.“ (Reg di lett. nell' anno 1615, del Secr. Felic.) A római Bibliotheca

Pázmány az 1615-ik év elején viszatérvén [1]) magával hozta a pápai megerősitést tartalmazó brévéket. Ezeknek egyike Forgáchot fölhatalmazza: apostoli hatalommal eljárni a nagyszombati apácák zárdájának megszüntetésében; úgy hogy az apácák más monostorba áthelyeztetvén, a nagyszombati monostor temploma és épületjei átadassanak a Jézustársaságnak, collegium alapítása végett [2]). Ennek folytán a király is elrendelte, hogy a nagyszombati apácák a pozsonyi klarissák zárdájába áthelyeztetvén, a nagyszombati zárda átadassék a Jézustársaságnak [3]).

Forgách sietett ezen rendelet foganatosításában saját régi óhajtásait valósitani. Miután a monostort uj rendeltetésének természetéhez alkalmazva, berendezteté, a Jézustársaságnak Káldi Márton és Szegedy Ferenc atyák személyében átadá. Több főpap és főur jelent meg ezen ünnepélyes cselekményre [4]), emelni ennek fényét és osztani Forgách örömét a Jézustársaság szerencsés visszavezettetése fölött.

Pázmány, miután Rómából visszaérkezett, egy ideig betegeskedett; egészségét visszanyervén Grácba utazott.

Angelica-ból, Kerschbaumer kanonok szives közleményeiből. És 1615 május 23. ugyanaz ugyanannak: „Ella havendomi significato nuovamente con la sua de 18. aprili circa l'introdur di nuovi huomini d'Ungheria per resarcimento della religione cath. in quel regno, io non ho mancato d'interporre con tanto maggior efficacia i miei uffitii apresso N. Signore, il quale ha ascoltato il Signor Ridolfi in tutto, qualche gli ha esposto in questa materia, come anche nel parte del P. Pasmano, intorno ache V. S. Il. intendera dal medesimo S. Ridolfi quant' occorre.“ Idézett helyen.

[1]) Pázmány 1615 tavaszán már Bécsben volt. Kitünik ez 1615 május 30-án Bécsből Verancsics Faustushoz irt leveléből. Eredetije a N Muzeumban.

[2]) Katona Hist. Crit. XXIX. 599. l.

[3]) Ugyanott 598. l.

[4]) Kazy Hist. Univ. 34. l.

Május 22-én azonban már Forgách bibornoknál volt [1]), ki őt azon hónap végnapjaiban magával vitte Bécsbe, hol a törökkel kezdett béke-alkudozásokban az érseknek is részt vennie kelle [2]). Ezen alkudozásokban Pázmánynak is volt némi része [3]).

Forgáchot Bécsből a szent-kereszti fürdőbe küldék orvosai, hanyatló egészségének helyreállítása végett. De sikeretlenül; mert már october 16-án megszünt élni. Végső betegségéről eltérők a vélemények. Némelyek pestisről szólanak; fölhozzák, hogy két barát volt környezetében, s ezek csakhamar követték az örökkévalóságba. Nem hiányoztak, kik méregnek tulajdoníták halálát.

A bécsi nuntius Rómába küldött jelentésében az őszinte fájdalom hangján szól ezen halálesetről; kiemelvén az elhunytnak jóságát, buzgalmát és ritka őszinteségét. Halálát az országra nézve pótolhatlan veszteségnek mondja [4]). Forgách a katholika vallás érdekeinek védelmezése és szoros ragaszkodása miatt a királyi trónhoz népszerűtlen, sőt gyűlölt egyéniség volt azok szemeiben, kik mindkettőnek megsemmisítésén munkálkodtak. Nem tudott megalkudni a körülményekkel, nem hajolt meg a tények előtt sem. Meggyőződéseiben hajthatlan, hűségében tántoríthatlan; de eljárása mégis néha nem ment a tulzásoktól.

---

[1]) Pázmánynak Verancsicshoz intézett, idézett levelében, melyben tudósítja a püspököt, hogy az ő ajánlására Forgách bevette a püspök egyik unokáját az esztergomi káptalan nagyszombati növendékei közé.

[2]) A nuntius Bécsből 1615 május 29-én irja Borghese bibornoknak: „Il lunedi mattina giunse anco il Cardinale di Strigonia, che intervien similmente sollecitato con nuove lettere di S. Mtà.“ Idézett helyen.

[3]) Az 1515 május 15-ki békeszerződésnek németből magyarra és magyarból latinra való fordítását Pázmány eszközlé. Lásd Salamon F. Két Magyar Diplomata. 1867. 265. l.

[4]) „Perdita per quel povero Regno irreparabile“ ... A nuntius Prágából 1615 oct. 26-án Borghese bibornokhoz. Idézett helyen.

Forgách Zsigmond, mint az elhunyt bibornoknak testvére, nov. 2-án jelenté Komjátról annak kimultát a nádornak, s meghivta a temetésre. „Hogy pedig — irja tovább — valami akadály vagy fogyatkozás az exequiáknak véghezvitelében ne történjék, kegyelmedet kérem . . . törekedjék Pethe László urammal . . . hogy az érsekségből, a mint a régi jó rendtartás és szokás tartja, az élés dolgából provideáljanak; holott mindeneket nagy indignitással elfoglalának (t. i. a kamara emberei), mely indignitás más érsekeken nem történt, talán az sem érdemlette volna, hogy eltemettetésének előtte hozzátartozói igy elhajíttatnának.“ [1])

Az érsek halála nemcsak uradalmaiban, hanem az egyházi élet körében is erőszakos rázkódtatásokat idézett elő. A protestánsok, midőn hatalmas ellenük élni megszünt, uj életre látszottak ébredni. Beférkezni igyekeztek oda, honnan visszaszorítá gondos őrkódése. Nem minden utógondolat és nagyobb horderejű célzatok nélkül, utat nyitni óhajtottak a protestantismusnak a túróczi prépostság területére. November elején panaszok érkeztek a királyhoz az iránt, hogy a túróczi prépostság birtokain a jobbágyok elhagyták kath. lelkészeiket és önkényesen hoztak be maguknak prédikátorokat. A király ezt nem türte. Meghagyta Pethe Lászlónak, helyezzen vissza mindent a régi állapotokba. Fölhatalmazá őt szükség esetében a nádor támogatását is igénybe venni [2]). Ugy látszik ezen eset nem állott elszigetelve. Sellyén fölbátorodván a protestánsok elfoglalták a

---

[1]) Eredetije a m. k. kamarai levélt. Ezen ügy az 1618-ik országgyülés által fölterjesztett sérelmek kozott is szerepel. Katona Hist. Crit. XXIX, 788. lap.

[2]) A király Thurzóhoz 1615 nov. 9-én intézett levele. Eredetije a m. k. kam. levélt.

kath. templomot [1]). A császári udvarnál székelő pápai nuntius följogosítva érezé magát, Rómába küldött jelentéseiben azon nyilatkozatra: hogy Forgách halála következtében nagy zavar uralkodik Magyarországban [2]).

Ily viszonyok között igen természetes, hogy már néhány nappal Forgách halála után fölmerült az esztergomi érsekség betöltésének kérdése. Legelőbb is a nuntius igyekezett Khleslt és a többi kormányférfiakat meggyőzni a kinevezés mielőbbi eszközlésének szükségességéről. De midőn körültekintett a magyar püspökök között, kénytelen volt elismerni, hogy „a hazai egyének között kevés az érdemes és alkalmas.“ S csakis azt sürgeté, hogy oly férfiú neveztessék a magas tisztre, „ki azt legalább némileg legyen képes betölteni.“ [3])

És csakugyan ha szemeink előtt elvonulnak azon főpapok, kik ekkortájt a magyar egyházat kormányozták: alig találunk egyet vagy kettőt, ki nevezetesebb szerepet játszott; és egyet sem, ki a királyi udvarnál magának irányt-adó befolyást, az ország rendei között a katholicizmus érdekeinek és a józan politika elveinek érvényt szerezni képes lett volna. A protestantismusban uj támaszt talált ellenzéki törekvések, és az ezekkel kötött szoros frigy által, viszont szilárduló protestantismus terjedését föltartóztatni nem tudták, ellenállani is csak gyengén.

---

[1]) Az 1619-iki országgyülés vallási sérelmeinek összeirásából. Katona. XXX. 162. l.

[2]) A nuntius nov. 9-én Borghese bibornoknak. Idézett helyen.

[3]) A nuntius 1615 oct. 16-án irja Borghese bibornoknak: „Gia procuro di dispor Mons. Gleselio et suoi colleghi ad una nominazione di persona, che possa con minor disagualianza d'egli altri almeno in parte riempir quel vacuo. Pochi soggetti nazionali meritevoli.“ Idézett helyen.

Napragy Demeter, a cimzetes kalocsai érsek és győri püspöknek nevével elég gyakran találkozunk ugyan a XVII. század első tizedeinek történetében. De vezérszerepre úgy látszik ép oly kevéssé volt tehetsége, mint törekvése; habár a primási székre reményt tartott és jogot. Lépes Bálint a nyitrai püspök és királyi kancellár egyike ugyan a szorgalmasabb katholikus iróknak [1]), de a politikai téren gyenge, határozatlan férfiúnak és a nádor uszályvivőjének tartották [2]). Sőt kifogáson fölül még erkölcsi tekintetben sem állott [3]).

Telegdy János váradi [4]), Pyber János pécsi, Ergelich Ferenc veszprémi, Almásy Pál váczi, Hervoich Máté csanádi, Domitrovich Péter zágrábi püspök [5]);

---

[1]) A halandó és itéletre menendő teljes emberi nemzetnek fényes Tüköre. Prága 1616. — Pokoltól rettentő, mennyei boldogságra édesgető Tükör. Prága 1616.

[2]) 1615 dec. 14. a bécsi nuntius Borghesenek: „Nuove querele, per quando mi disse hieri M. Gleselio, sono sopragiunte d' alcuni Baroni catt. dell' indigna et scandalosa vita del Vescovo di Neutria et poiche mancà hora l'autorità del S. Cardinale di Strigonia di buon memoria, pensa esso M. Gleselio di chiamarlo qui bonamente all esercizio dell suo carico di Cancellario Aulico di quello Regno, per separarlo dal Palatino, nella cui amicizia et patrocinio il di molti eretici, si va hora fuor di modo insinuando et dare ame, com'egli dice più largo campo di perramarlo. Mi soggiungue di volerne scrivere a V. S. Ill. della quale staró attendendo con molto desiderio gli ordini et avertimenti. Idézett helyen.

[3]) Khlesl ir e pontról 1616 május 1-én a királyhoz intézett levelében. Hammer. Khlesl's Leben. III. Urkundenbuch 631. sz. 413 l. Khlesl törvényszék elé kivánta állítani a püspököt. Csak a nuntiusnak erélyes föllépése által sikerült nagyobb botrányt mellőztetni. Az államtitkár levele a nuntiusnak. 1616. jul. 2-án. Idézett helyen.

[4]) Timon ugy tudta, hogy Telegdynek kilátása volt az érsekség elnyerésére. (Kézirati évkönyvei az 1616. évhez. A m. k. egyetemi könyvtárban. Kaprinay gyüjteményének. XXXVII, fol. kötete 40 l.) És hogy jól volt értesülve, látni fogjuk alább.

[5]) Az egri és erdélyi püspökség üresedésben volt.

ők buzgó férfiak voltak megannyian. Saját körükben tettek, a mennyit tehettek; védelmezték egyházukat a támadások ellen, a mint tudták. De mind az ellenreformátio keresztülvitelében, mind a politikai téren — és itt küzdötte ekkor a protestantismus a katholicismus ellen élet halál harcát — csak közvitézi működésre tartották magukat, tartattak mások által is képeseknek.

Khlesl bibornok teljesen belátta a nehézséget: találni férfiút, ki az állás fontosságának megfelelő képességekkel birna. Igérte mindazáltal a nuntiusnak, hogy kiváló gondoskodásának tárgyává teendi ez ügyet [1]). A római bibornok-államtitkár elismeréssel vette tudomásul a nuntius igyekezeteit, fölszólítván czen igyekezeteknek folytatására [2]).

Maga a pápa is nagy érdekkel foglalkozott ez ügygyel. Megbízta titkárát, hogy kifejezze fájdalmát Forgách bibornoknak, mint oly férfiúnak elveszte fölött, ki egyaránt volt hasznos az országnak és az egyháznak; valamint óhajtását, hogy mielőbb méltó utód által pótoltassék e veszteség. Meghagyta a nuntiusnak, hogy erre mindenek fölött gondot viseljen [3]).

---

[1]) „Mons. Gleselio mi dice, di conoscer la dificultà, et mi promesse d'invigilar al possibile.“ A nuntius Borghesenek. 1615 oct. 26. Idézett helyen.

[2]) Az államtitkár a nuntiushoz 1615. nov. 13.: „Si loda il pensiero di lei, di dispor Mons. Gleselio et suoi Colleghi a nominatione di persona a quel carico (Strigoniense Vescovato), a che devra elle invigilare et continuare i suoi uffizii.“ (Minute di lettere scritte al Nuntio di Vienna 1609—1621 cimú gyújtemény a Vatikán kéziratjai kozott.)

[3]) 1615 nov. 14. Porfirio Khleslnek: „Quanto piu e dispiaciuto a N. Signore l' aviso della morte del S. Card. di Strigonia che sua riposo mancando un soggetto di tanta bontá e zelo e cosi utile a quel regno e alla sua chiesa, tanto maggior e il desiderio, che ha S. Beatitudine, che il danno si resarcisca con una presta nominatione di persona pia e degna di quel carico. In che se bene confida, che V. S. Ill. pro sua pietà debba porre ogni opera e studio, accio la chiesa vengi ben provista, ha voluto nondimeno S. Santità, che piu d'ogni altro vi raccomandare vivamente questo negotio per mio mezzo.“ Idézett helyen

II.

Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről. — Pázmány Péter kijelöltetése. — Rómában tett lépések. — A jezsuita generalis magatartása. — Napragy igyekezetei. — Pázmany fölmentetése a jezsuita fogadalmaktól. — Túróczi préposttá neveztetése.

Mindeddig, bár ismételve szóba jött az érsekség betöltése, illetékes helyen nem tudtak megállapodni a kinevezendő személy körül. November közepe táján eldöntő lépés történt. A pápai nuntius és a német kormányférfiaknál nem kevésbbé látták át a magyar katholikus főurak, az ország és az idő sajátszerű súlyos viszonyai között, menynyire nagy horderővel bir az esztergomi érsekség betöltése. Tudták, hogy a kinevezendő egyéniségtől függ sok tekintetben a katholicismus időszerinti helyzete és jövője Magyarországban. Tudták, hogy — mint emlitém — az azonkori magyar főpapok közöl egy sem alkalmas azon nagy missió betöltésére, mely az uj érsekre várakozott.

De igenis alkalmasnak tarthatták Pázmány Pétert, kinek fényes tehetségeit, az igénytelen sőt népszerűtlen állásban, szóval és tollal gyakorolt nagy hatását, lángoló buzgalmát, ifjú tetterejét elég alkalmuk volt megismerni gyümölcseiből. Forgách bibornok is, közvetlenül halála előtt, foglalkozott azon eszmével [1]), hogy Pázmánynak utat nyisson a ma-

[1]) Annyi bizonyos, hogy Forgáchnak és Khleslnek voltak titkos intentiói Pázmányra nézve, s ez iránt a pápánál lépéseket is tettek. A pápa — irja 1615 máj. 23. a pápai titkár Khleslnek — „ha ascoltato il Signor Ridolfi in tutto qual, che gli ha esposto in questa materia, come anche

gyar egyház első méltóságára. A melyre őt végrendeletében is ajánlani nem habozott [1]).

A magyar katholikus főurak, mint Forgách Zsigmond és Homonnai György, Pethe László és Eszterházy Miklós [2]), Pázmánynak nem kevésbbé, mint az általa védelmezett szent ügynek őszinte és buzgó barátjai siettek a habozó és határozatlan nuntiusnak figyelmét Pázmányra fordítani [3]).

A nuntius örömmel karolta föl ezen eszmét. November közepe táján értekezett ez iránt Khlesllel, és a császár főkamarásával Meggau gróffal. Kéré őket, igyekezzenek reábirni a királyt, hogy ne nevezzen senki mást a megürült esztergomi érsekségre, mint Pázmány Péter atyát, ezen kiváló tudománynyal és tekintélylyel biró férfiút. A két ministert nehézség nélkül sikerült megnyernie. Különösen Khlesl nemcsak a kinevezendő egyén, hanem a kinevezés

---

nel parte del P. Pasmanno, intorno a che V. S. Illma intenderà dal medesimo S. Ridolfi quant' occorre.“ És 1615 aug. 8 ugyanaz ugyanannak: „Mi rese il Signor Cam. Ridolfi la lettera di V. S. Ill. de 18. dell passato e mi soggiunse, che havea da dirmi per sua parte intorno al negotio del P. Pasmanio. Qual che S. S. habbia detto in questa materia al medesimo S. Ridolfi e con questa prontezza io sia per reiterar i miei offitii apresso la S S. per l'afetto che di nuovo si dichiara V. S. Ill. tanto di desiderare, le sacra pienamente riferitola lui medesimo.“ Idézett helyen. De tulajdonképen mi céljuk volt Pázmánynyal, kinyomozni eddig nem voltam képes.

[1]) E végrendeletet nem ismerem. De föltenni lehet, hogy a pozsonyi jezsuita collegium évkönyveinek Pázmánynyal egykoru irója alaposan értesült erről, mit utána a szövegben emlitettem. Kézirat a m. k. egyetemi könyvtárban.

[2]) Ezeket említi Timon idézett kézirati évkönyveiben.

[3]) Ez valószinü. Mert a nuntius magától nem jött e gondolatra, különben azonnal szóba hozta volna Pázmányt, mihelyt gondolkodni s értekezni kezdett az érsekség betöltéséről. Rómából sem vett ez irányban utasitást. Legalább Pázmányról hallgatnak azon utasítások, melyek nov. 13 és 14-én küldettek Rómából a nuntiushoz.

siettetése tárgyában is teljesen egy értelemben volt a nuntiussal [1]).

Ugyanazon időben, midőn a nuntius Pázmány fölemeltetését szóba hozta: haladéktalanul megtörténtek Rómában a kellő lépések, hogy Pázmánynak szerzetes fogadalmaitól való fölmentetése kieszközöltessék. Veranchich Faustus — a nagy Veranchich Primásnak unokája, ki csanádi püspökségét elhagyván, az örök városba vonult — midőn Pázmánynak egy levelét 1616 február elején kézhez vette, ezen lépésekről, s azok sikeréről már birt tudomással. Azon érdekes szavakat

---

[1]) 1615 nov. 16. a nuntius Borghese bibornoknak Prágából: „Conferi subito con Cleselio e col Cameriere Maggiore, che quando potesse cio seguir con buona gratia di M. S. et senza notabil pregiudizio della Compagnia non dovea S. M. nominar altro a quella chiesa (Strig.) ch' il Pr. Pietro Pasman Giesuita, huomi di lettere, di valore et non solo consapevole... Mostrarono i detti due Signori di restar assai ben impressi del mio pensiero concorrendo meco Mons. Gleselio particolare, non solo nella persona da nominarsi, ma per quanto mostrava nella necessitá d'una presta nominatione.“ Idézett helyen. Hogy Pázmány csakhamar Forgách halála után annak utódjává kijelöltetett, kitünik Babóthy Ferenc esztergomi kanonoknak egykorú, 1630-ban tett jegyzeteiből. „Petrus Pázmány — irja — ... statim post decessum quondam Francisci Forgách ... Pragae ... a ... Mathia II ... Archiepiscopus seu Metropolita Strigoniensis designatus est.“ (Az esztergomi főegyház érsekeinek és kanonokjainak névsorában. Az esztergomi káptalan levéltárában.) És hogy Khlesl Pázmány kineveztetésének előmozdítása körül tevékeny volt, kivehetni egy leveléből, melyet 1618 febr. 2-án irt Ferdinand királynak. Ekkor t. i. a királyválasztás forogván szőnyegen, Pázmány buzgón fáradozott Ferdinand megválasztatásán. „Bin gewiss — ugymond — an des P Pasmani promotion vom Herzen ungern kommen, mich aber hat Gott inwendig trieben, dass ich wider meinen Willen hab solches thun müssen und nicht anders hab thun können, sondern dafür gehalten.“ Hammer Khlesl's Leben. IV. k. Urkundenbuch. 823. sz. 23. l. És igy kétségtelen, hogy Khlesl Pázmány mellett működött. De alaptalannak és légből kapottnak tarthatjuk azt, mit a protestáns Schmálnál olvasunk: „Melchior Cleselius Pazmanno Archiepiscopatum, Pazmannus autem Cleselio pileum Cardinalitium impetravit.“ Adversaria. Kiadta Fabó. Monum. Evang. in Hung. II. 88 és 204. ll.

irá ekkor Pázmány levelének boritékára: „Questo gieusita ha da essere adesso Arcivescovo di Strigonia, e lo merità.“ [1]) „Ezen jezsuita most esztergomi érsek fog lenni, és megérdemli, hogy legyen.“ Hogy legyen, kivánták Rómában is. Pázmányt fölmenteni fogadalmaitól, képesíteni az érsekség elvállalására, kész volt a római curia.

Ki az egyenes utba akadályokat gördített: a Jézustársaság generálisa, Mutius Vitellescus volt. Kitünő- és nagyérdemű férfiú, ki természetesen vonakodott megegyezni, hogy a kormányára bizott társaság tagjainak egyik legjelesbikétől megfosztassék. Talán attól is vélt tarthatni, hogy egyik tagnak fölmagasztaltatása a többiekben fölkelthetné az ambitió csiráit [2]).

A pápa ezért, a generális befolyása következtében, hajlandó volt ugyan Pázmányt föloldozni szerzetesi fogadalmaitól; de csak azon föltétel alatt, ha a Jézustársaságot elhagyván, közvetlenül egy más rendbe lép, s mint egy más rend tagja fogadja el a magas méltóságot. A Pázmány részére ily értelemben kiállított pápai brévét Khlesl már

---

[1]) A levél eredetije a N. Muzeumban. De elveszett az érdekes boriték. Kovachich idejében még meg volt. L. Script. Rerum Hung. Minores II. 438 l.

[2]) „Mathias II. litteras ad Clementem VIII. dat. Consensit Romanus Pontifex. Evocatur Romam a Generali Pazmanus. Multa cum hoc et Papa agit. Suspicio non inanis erat et eventu probata, solutum a quarto voto esse.“ stb. A pozsonyi jezsuita collegium idézett évkönyveiben. Hogy Pázmány személyesen lett volna Rómában a dispensátió kieszközlése végett, arról nincs tudomásom. Az 1616-ik év folytán nem is lehetett Rómában. 1615-ben volt ugyan Rómában, de ekkor alig hihető, hogy ezen kérdések már szóba jöhettek volna. Ellenkezik ezen föltevés számos más körülménynyel. — Timon (kézirati évkönyveiben 1616-hoz) és Pray (Spec. Hierarch. I. 184.l.) szerint a generális Pázmánynak fóloldoztatásáról mit sem tudott. mert előtte eltitkolta a római curia. De ez hihetetlen, mert indokolhatlan.

november utolsó napjaiban vette kezéhez. De ezzel nem volt megelégedve. Óhajtotta volna, hogy Pázmány egyszerűen mentessék föl a jezsuita rend kötelezettségei alól. Hivatkozott bizonyos Cicali atyára, ki a Jézustársaságból közvetlenül lépett püspöki székre; s uj brévét szándékozott kieszközölni. Lehet, Pázmányt ismervén, attól vélt tarthatni, hogy ő a tekervényes, alattomos utaknak nem barátja, ily módon talán el sem fogadja az érsekséget. A nuntius nem értette ezen kifogásokat. Azt hitte, hogy Khlesl halasztani kivánja a kinevezést, miszerint a k. kincstár hoszabb ideig huzhassa a megürült javadalom jövedelmeit. És Khlesl alig tudta őt megnyugtatni azon biztositásával, hogy változatlan határozata Pázmányt emelni az érsekségre.

Ekkortájt a magyar katholikus rendek egy főurat küldöttek Prágába. Általa, valamint leveleikben kérték a királyt, Khleslt és a nuntiust, hogy az esztergomi érsekség mielőbb betöltessék, kifejtvén az üresedés hátrányos következményeit. És kineveztetni közértelemmel Pázmányt óhajtották.

Pázmány ekkor Prágában tartózkodott. A király meg hivása folytán jelent meg, anélkül, hogy értesitették volna a meghivás valódi céljáról. De bár ennek csakhamar tudomására jött, oly lelki nyugalmat, szerénységet bizonyitott, annyira távol volt tőle minden nagyravágyás, mint azt igazi és szigorú szerzetestől megvárni lehetett. Ezen magaviselete bizonyára még inkább megerősité a kormányférfiakat határozatukban [1]).

---

[1]) Később a protestánsok azzal vádolták Pázmányt, hogy ő cselszövények által szerezte meg magának az érsekséget. „Supersunt — irja Pázmány védiratában — hodie et hic Viennae praesentes sunt viri maximi, arcanorum consiliorum Mathiae II. fel. rec. conscii. Ad eos provoco, qui pro sua aequitate palam testabuntur, nullam unquam vel exiguam

Pázmány bizonyosan szerette volna titokban tartani az egész ügyet. Ezért midőn 1616 elején Veranchich Faustusnak Forgách halálát jelenté: „vajjon fog-e egyhamar utódot kapni — irta — vagy nem, én nem tudom; sokan sokfélét beszélnek.“ [1]) De az titok soká nem maradhatott.

---

practicam a me contextam fuisse; *nullam nec verbo nec scripto postulationem* exhibuisse, qua Archiepiscopatum ambirem: sed quum nihil minus quam de Archiepiscopatu cogitarem, litteris Imperatoris optimi Pragam evocatus, priusquam illuc pertingerem, resoluta omnia deprehendi; nec in aula solum, sed et alibi publicatum. me ad Archiepiscopatum delectum esse. Ego sane post exantlatos innumeros labores, cum in scribendo et concionando, tum in negotiis tractandis, secunda integritatis et eruditionis fama, nullos unquam honores, nullam a Deo praesentis vitae mercedem expetii. Quodsi Deo ita visum, ut antiquae suae in me clementiae documenta ederet, „suscitaretque de terra inopem, et de stercore erigeret pauperem“ id grata animi submissione a me recoli debet.“ Vindiciae 43. lap. Ezen előadás teljesen megegyező a bécsi nuntius tudósításával, melyet 1615 dec. 1. intéz Borghesenek Prágából: „Mando hieri M. Gleselio a mostrarvi un breve concesso da N. S. al P. Pasman Giesuita, ma mi fece insinuar nell' istesso tempo, che non era molto a suo gusto, perche desiderabbe di veder il detto Padre essentato dall' instituto, et *obedienza della Compagnia restar semplice sacerdote, come dic' essersi* concesso al Pre Cicali, senza far tralasso ad altra religione. Del chi credo ne scrivera di nuovo et fara trattarne dal P. Ridolfi con la Stà di N. S. et con V. S. Ill. Intanto egli non finisce di dichiararsi meco, di voler promoverlo per adesso alla chiesa di Strigonia ma ben d' habitarvelo; onde me ne sto tutto nel mio sospetto, che di goder per qualche tempo di quell' entrate habbia da differsene la provista. Il stato cattolico di quel regno ha mandato qui un gentilhuomo et ha scritto a S. Mtà e a M. Gleselio et anco a me, chiedendo instantamente et per molte ragione, che venghi quanto prima destinato a quella Chiesa il suo vero pastore, detestando il governo d' una semplice amministratione. Et in effetto, per quel ch' io vo penetrando. tutti concorrono a desiderar la persona del detto P. Pasma, chi e qui, chiamato da S. Mtà. ma ancora non sa a che fine, et se ben credo, che possa haver gia presentito qualche cosa, mostra egli nondimeno una tal composizione d'animo et tal lontananza di pensieri da si fatto oggetto, qual conviene ad un vero et discretiosissimo religioso.“ Idézett helyen.

[1]) Eredetije a N. Muzeumban.

„Csudálatos — irta már 1615 dec. 9-én Thurzó nádornak bécsi ügynöke, — csudálatos, de köztudomású, hogy Pázmány Péter a Jézustársaságból kilépvén, az esztergomi érsekség kormányzását fogja átvenni; mi a főpap urakra nézve ép oly meglepő, mint boszantó lesz. Azonban miután egy sem található ugyanazon magyar főpap urak között, ki a magyar ügyek *titkaiba jobban lenne beavatva, mint ezen atya*: joggal tartatik méltóbbnak; kibe az elhunyt érseknek szelleme mintegy átszállott [1]).

Mint Thurzó ügynöke megjegyezte, Pázmány kineveztetésének híre a magyar főpapokra nézve meglehetősen boszantó volt. Többen közölök joggal véltek igényt tarthatni a primási méltóságra. Ilyen volt kivált Napragy kalocsai érsek, és Telegdy váradi püspök. Az előbbi mindent fölhasznált, hogy előmozdíttatását kieszközölje.

Azon véleményben, melyet az érsekség betöltése iránt illetékes helyről vett a király, Napragy ellen — mint őt magát értesítették — vád emeltetett, hogy „ő haereticusoknak fautora és Palatinusnak atyafia.“ Mennyiben volt alapos, vagy alaptalan a vádnak első része, nem tudom. De igenis azt, mennyire zokon vette Napragy kilátásba helyezett mellőztetését, mily keserű panaszokkal fordult a nádorhoz, és mily sürgetőleg kérte ki pártfogását. „Kérem kegyelmedet — így szól többi között — mint bizodalmas patronus uramat, hogy ha netalán e dologból kegyelmedre jönne az opinio, kegyelmed az én hozzám való szeretetéért legyen segitséggel; — de fölöttébb nem kell exaggerálni a commendátiót, mert talán az emberek azon is mást magyaráznának és kevés promótiómra lenne. Hanem csak az, hogy ő felségének is

---

[1]) Eredetije a m. k. kamarai levéltárban.

méltó a régi szent királyoknak efféle promótiókban való jó rendtartásukat megtartani."

Egy „deákját" is fölküldé Prágába „és csak ilyen formán irtam — ugymond — ő felségének, hogy minthogy immár az országban et senio et dignitate én vagyok az első, azért ő felsége is akarván megtartani a szokott ordót és grádust, talán méltó, hogy én reám is tekintet legyen." A levél, mely Prágába ment, az érsek állitása szerint „igen leviter" volt irva, és egyedül azt hangsulyozta, hogy legalább „ottan csak más idegent ne praeferáljon ő felsége a magyarországi praelátusoknak." [1])

De Napragy hiába hivatkozott korára, állására és érdemeire, hiába támaszkodott a nádor megigért pártfogására [2]). Hiába igyekezett ezt magának még inkább biztosítani, fogadván erősen: „ha . . . valamint énnekem succedálna az a reménység, meghigye édes bizodalmas öcsém uram, hogy énnekem mind ahoz a régi becsületes familiához eleitől fogva való jó indulatomból, mind pedig a kegyelmednek commendátiójából a mi engemet fog concernálni legfőképen levő tekintetem leszen arra az emberre, a kit kegyelmed commendál. És egyéb alkalmatosságokban is nagy szeretettel és igaz atyafiúképen igyekezem kegyelmednek szolgálni, az egy religió dolgát kivévén; mert tudja kegyelmed édes öcsém uram, hogy én kegyelmednek abból soha nem kedveztem és azután sem kedvezhetek. De a mi a többi kegyelmedhez való kötelességemet és atyafiúságos szolgálatomat illeti, azon

---

[1]) Napragy levele Thurzóhoz 1616 febr. 17-én. Eredetije a m. k. kam. levéltárban.

[2]) A nádor válasza 1616 martius 1-ről. Eredeti fogalmazata a m. k. kam. levéltárban.

igyekezem minden tehetséggel, hogy kegyelmed én bennem semmiből meg ne fogyatkozzék.“ [1])

Napragynak deákja martius elején érkezett Prágába [2]). Innen azonban leverő hirekkel kelle visszatérni urához. Elmondhatta neki, hogy Prágában az ő érdemeire keveset, a nádor ajánlására semmit sem adnak. Elmondhatta, hogy őt, az ősz, magas állású főpapot, ki annyi országgyülésen volt jelen, annyi követségben járt el, elmellőztek egy fiatal emberért, egyszerű jezsuitáért, ki mindeddig semmit sem tett: — csak irt és prédikált!

Napragynál nem volt szerencsésebb Telegdy. Az 1616-ik év első hónapjaiban a pápa jelentést kérvén ki magának a magyar püspökökről, ezzel összefüggésben egyszerre meglepő hir futotta be a prágai kormányköröket. Ridolfi a római curia egyik befolyásos tagja, tudósította Khleslt, hogy a pápa a nagyváradi püspököt óhajtja az esztergomi érsekségre előmozdíttatni. Khlesl fölvilágosítást kért a nuntiustól, ki sietett őt megnyugtatni és biztosítani, hogy ő szentsége egyátalán nem szándékozik ignorálni a királynak jogait és óhajait. A nuntius mindazáltal jelentést tett Rómába a Ridolfi által terjesztett hirről. És az államtitkár — 1616 martius 5-iki iratában — megerősíté a nuntius nyilatkozatait. A pápa — ugymond — nem sürgeti a váradi püspök előmozdíttatását, hanem csak általán hiteles tudósítást kivánt magának szerezni a magyar főpapokról [3]).

---

[1]) Napragy Thurzóhoz 1616 martius 14-én. Eredetije a m. k. kam. levéltárban.

[2]) Lépes B. cancellár Prágából Thurzónak 1616 martius 11-én. Eredetije ugyanott.

[3]) Az államtitkár a nuntiusnak: „Il Ridolfi s'e portato molto male, s' ha scritto al Cleselio, che S. Stà inclina al Vescovo di Varadino, per-

Nemsokára elhárittattak a végső akadályok. Tényné vált, mit annyian hőn óhajtottak. Pázmány Pétert a pápai fölmentés a Jézustársaság fogadalmaitól fölszabadítván a „Clerici Regulares S. Majoli Papiae Sommaschae" nevezetű szerzetes congregatiónak [1]) tagjává avatta [2]). És most a pápa

che la S. Stà non ha mai havuto tale intento, ma solo desiderio di saper le qualità degli Vescovi. Ha peró V. S. fatto bene di render capace il Cleselio, che non e stato mai pensiero di S. Beatitudine, come non e stato in effetto di pregiudicar alle ragioni di S. Mtà." Idézett helyen.

[1]) Ezen congregátiót a velencei származású Hieronymus Aemilianus alapította 1531 körül. Milánó és Bergamo között a sommaschói magányban alapította első kolostorát. Itt irta meg a rend szabályait. Társaival az éj egy részét imákban, a napot szent gyakorlatokkal, kézi munkával és szegények tanitásával tölté. V. Pius 1568-ban megerősítette a rendet, s azt a kolduló szerzetek összes kiváltságaival s „Ordo Regularium Clericorum S. Majoli" névvel ruházta föl. Ezen elnevezés sz. Majolus egyházától veszi eredetét, melyet Borromaeo sz. Károly Páduában a rendnek átadott.

[2]) Kérdés vajjon Pázmány csakugyan átlépett e ezen congregátióba? Timon (Purp. Pann. 239 l.) határozottan nem-mel válaszol. És azon állitást, miszerint P. csakugyan átlépett ama congregátióba „quandoque inter coenam et pocula spargi solitum inane commentum"-nak nevezi. De cáfolatára nem tud egyebet fölhozni, mint hogy P. saját és mások állitása szerint jezsuitából lett esztergomi érsekké; és hogy a Jézustársaságból előbb más congregátióba átlépnie nem volt szükséges, miután P. előtt több jezsuita fóloldoztatott fogadalmaitól. Mindkét érv nem elég nyomós. — Pray (Spec. Hier. I. 184 l.) szerint, midőn Rómából elküldték a dispensátió brévét, ezt P-nak nem mint jezsuita atyának, banem mint a nevezett congregátió tagjának cimezték. Mért? „Ut de iis Mutius Vitellescus nihil sciret." Mintha szükséges lett volna a titkolásra? És ha igen, más módot is találtak volna arra, mint a cimezés ilyetén megváltoztatását. Ezen cimezésből — folytatja Pray — származott a hir, mintha P. csakugyan valamikor tagja lett volna azon congregátiónak. „Sed falsum fuisse rumorem, evidens documentum prae manibus habeo." Ezen documentumot nem közli. Timon és Prayyal ellenkezőleg Cordara (Hist. Soc. Jesu VI. 28 l.) állítja, hogy P. csakugyan áttétetett ama congregátióba s hivatkozik a pápai iratra, mely ez ügyben a bécsi nuntiushoz intéztetett. Az áttétel oka szerinte az volt, mit fölebb említettem. Hogy P. csakugyan átlépett a Sommaskák congregátiójába, az legvilágosabban kitünik magának Pázmánynak 1625 III. idus decembris Mutius Vitelles-

Pázmányt a magyar egyháznak, az esztergomi érsekségnek biztosítandó: őt mindazon javadalmaknak, melyekkel megadományoztatni fog, elfogadására nemcsak fölhatalmazá, hanem kötelezé is [1]).

Pázmány ekkor már közvetlenül és haladék nélkül kineveztethetett volna esztergomi érsekké. De bizonyosan nyomósak lehettek azon ismeretlen okok, melyek a királyt arra határozták, hogy őt előbb egy kevésbbé jelentékeny egyházi javadalommal adományozza, a Boldogságos Szűz túróczi prépostjává nevezze.

II. Mátyás april 25-én irta alá az okmányt, melynek értelmében: „tekintettel a tudomány- és ismeretekre, a dicséretes erkölcsök és egyéb kitünő erényekre, melyekkel hivünk, tisztelendő Pázmány Péter — a mint ezt nemcsak bizonyos hiveink ajánlásából, hanem személyes tapasztalásunkból is tudjuk — Isten kegyelméből fölruházva tündök-

---

cushoz intézett leveléből. „Ego — olvassuk ott — in Societate a prima adolescentia egi. Ut ad hoc munus Archiepiscopale, quum nihil minus, quam hoc cogitarem, assumerer, Pauli Papae nutu in Congregationem S. Majoli translatus fui, ut illinc deinde ad Praelaturam promoverer. Et licet a Superioribus Ordinis Sommaschae litteras acceperim, quibus in Ordinem illius fuisse adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eodem Ordinem professionem emisi, sed confestim ad Archiepiscopatum postulatus fui.“ (Katona Hist. Crit. XXIX. 656. l.) Kitünik ebből, hogy P.-nak a Congregatióba való áthelyeztetése tény, a mely azonban formalitásnál nem volt egyéb.

[1]) Erre utal II. Mátyás 1616 april 25-én kelt kinevezési okmányában. „Quem (Petrum Pázmány) Pauli V. auctoritate non solum ab obligatione Patrum S. J. exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda, juxta beneplacitum nostrum, speciali mandato adstrictum esse cognovimus. (Katona Hist. Crit. XXIX. 645. l.) Ezen dispensatióra vonatkozó pápai okmányt nem ismerem. Pedig Pázmány gondosan őrizte azt. „Reperta est in cista thesauri Pazmani bulla Papae, qua indultum ei erat ex Societate egredi, quod testati sunt testamenti executores:“ olvasom a pozsonyi jezsuita collegium kézirati évkönyveiben.

lik; és biztos tudomásunk szerint V. Pál szentséges pápa által nemcsak a Jézustársaság kötelezettségeitől fölmentetve, hanem különös kérelmünkre bármily egyházi javadalom elfogadására kötelezve is van: ő neki, mint alkalmas és érdemes személynek, a Forgách Ferenc bibornok ... utolsó és törvényes birtokosának halála által tényleg és jogilag megürült túróczi prépostságot, ő neki Pázmány Péternek adni és adományozni kivánjuk, azon világos föltétel alatt, hogy ... a túróczi conventet, az ország törvényeinek értelmében föntartani és megőrízni tartozzék [1]).

II. Mátyás ugyanazon napon értesité a nádort ezen kinevezésről és a m. k. kamarához küldött rendeletéről, hogy ez a prépostság javainak átadása iránt rendelkezzék. Fölhivá a nádort, hogy ha az uj prépost bármely ügyben hozzá fordulni fogna, segitségére legyen [2]).

Pázmány a túróczi prépostságot elnyervén, elvállalta azon kötelezettségeket is, melyekkel elődje a Jézustársaság irányában tartozott. „Én Pázmány Péter — így szól térítvényében — elismerem és vallom, hogy a tisztelendő jezsuita atyák a törvény rendén kivül és a sz. katholika hit elleni gyűlöletből fosztattak meg a túróczi prépostságtól. Ezért is ezen prépostságot akkép és azon világos kötelezettséggel fogadom el ő felségétől, hogy jövedelmeiből az első, vagyis a következő 1617-ik évben kétezer, minden következő évben pedig háromezer forintot fogok a jezsuita atyák Nagyszombatban alapított collegiumjának lefizetni. A mikor pedig az ország törvényei állandó javak birását a Jézus-

---

[1]) Katona Hist. Crit. XXIX. 644. l., Kazy Hist. Univ. 39. l. Miller Epist. P. Pázmány I. 10. l.

[2]) Eredetije a m. k. kamarai levéltárban.

társaságnak ujra megengedik, azon prépostságot haladék és vonakodás nélkül fogom nekiök átengedni.“ [1])

Pázmány Péter most már a magyar főpapok között foglalt helyet. És így az országnak századokon át uralkodó szokásaival, a nemzetnek mindenkor aristokratikus szellemével is öszhangzásban, képesítve volt hazájának politikai ügyeiben nemcsak közvetve gyakorolt befolyásával és tanácsaival mint eddig, hanem közvetlenül és tényleg részt venni ezentúl.

És e ponton veszi kezdetét Pázmánynak politikai pályája, melyen húsz év lefolyta alatt király és haza körül annyi érdemet szerezett magának; annyi dicsőséget a társaságnak, melyből kiemeltetett, a primási széknek, melyre fölemeltetett.

III.

Pázmány első politikai föllépése. — Erdély állása a kormány és Magyarországhoz. — Homonnai György tervei. — Az udvari párt magatartásának változása. — Pázmány küldetése Magyarország fölső részeibe (1616).

A mély belátással és emberismerettel biró Khlesl korán fölismerte Pázmányban azon kiváló politikai képességeket, melyeknek gazdag mértékben volt birtokosa. Ezen két rendkivüli férfiú ha előbb nem, az 1614 év végén találkozott először, midőn Pázmány Rómába küldetett; és ennek midőn a következő év elején, Forgách bibornokot a török alkudozásokra Bécsbe kisérte, elég alkalma nyilt magára

[1]) Katona Hist. Crit. XXIX. 648. l. Miller Epist. Pázmány I. 12. l.

vonni a mindenható minister figyelmét, kivívni tiszteletét, megnyerni rokonszenvét. Később midőn Forgách halála után Pázmány Prágába hivatott és a magas állásra kijelöltetett, a két férfiú között bizalmas viszony jött létre. És ezen időtől az ismeretes államcsínyig, mely Khleslt 1618 július 20-án szabadságától egy időre, politikai hatalmától mindenkorra megfosztá: Khlesl Pázmánynak a magyar ügyekben mindenkor nagy szerepet jelölt ki.

Azon időben, midőn Pázmány a túróczi prépostságot elnyerte, Magyarország és Erdély veszélyes zavaroknak volt színhelye. Szerzőjük Homonnai Drugeth György, a fölvidék leghatalmasabb — és buzgón katholikus — birtokosa. Ez Bethlent fejedelemségéből kizavarni igyekezett.

A császári kormány ministereinek hagyományos politikájukhoz tartozott a törekvés: Erdélyt Magyarországgal összekapcsolni, s evvel együtt a Habsburgház jogara alá hajtani. Az önálló Erdélyben önkényes hatalom vágyuknak korlátját, hazánkra nézve ellenséges célzataiknak akadályát látták; sőt attól tartottak, hogy Erdély fejedelmei bizonyos körülmények között a dynastiára is veszélyesekké válhatnak.

Ellenben a magyar államférfiak, kik a nyugottal és az uralkodó dynastiával való kapcsolataikat föntartani óhajtván, egyuttal a nemzet alkotmányos önállóságát és nemzetiségét is épségben megőrizhetni vélték: szivesen látták elválasztva a két testvért. Erdély függetlenségét saját létük biztositékának tekintették. Az Erdélyre való tekintet, a fejedelmeikkel való közlekedés s ezeknek időközönkénti beavatkozása a magyar ügyekbe: megannyi hathatós intő szózat volt, mely a német kormányt túlkapásoktól óvja.

Ez volt a helyzet. S ez fejti meg azon viszonylatok természetét, melyek I. Ferdinand és a Zápolyák; I. Miksa

és Báthory István; Rudolf és Báthory Zsigmond, Báthory Endre meg Bocskay; II. Mátyás és Báthory Gábor meg Bethlen Gábor alatt a hazai történelem lapjait betöltik.

Bethlent midőn a fejedelemséget elfoglalta hoszú tárgyalások után elismerték s biztosították a király és kormányának barátságos érzületeiről. De mindamellett tény, hogy Bécsben egy pillanatra sem szüntek meg gondolkodni és tanácskozni: mikép lehetne őt Erdélyből kizavarni. Az udvari párt erejét fokozta most a katholikus elemek csatlakozása. És közös jelöltül Homonnai Drugeth Györgyöt tüzték ki; kit titkos támogatásukról biztosítottak; s kitől, ha tervük sikerül, Erdélyben a bécsi befolyásnak érvényre emelését s a katholicizmus uralmának viszszaállitását várták.

Magyarországban számra és tekintélyre jelentékeny volt ugyan a párt, mely Homonnait titokban támogatá, vagy nyiltan zászlaihoz csatlakozott. De a magyar rendek nagyobb része ellenséges szemmel nézte, sőt megakadályozni is igyekezett a praetendens törekvéseit. Igy elhintettek ujra a belvillongások magvai.

Az ország főhivatalnokai között különösen ketten, bár Bethlennek nem barátai, Homonnai célzatainak ellenségei voltak mégis. Thurzó György gróf a nádor és Forgách Zsigmond gróf országbiró és kassai főkapitány. Az előbbi mert buzgó protestáns volt és békeszerető. Forgách pedig, mióta Pázmány által a katholika egyház tagjává lőn, jó katholikusnak bizonyítá magát, a trón rendületlen hivének már azelőtt is. De nem volt s nem akart lenni Khlesl vak eszköze. Elégedetlen volt a békével, mely Nagyszombatban Bethlennel köttetett, s ennek a fejedelemség békés birtokát biztosítá; mindazáltal miután megkötve volt, lelkiisme-

retes megtartása mellett küzdött. És ezért helyeselte azon rendszabályokat, melyekkel a nádor elnyomni célozá Homonnai mozgalmait. Elég ok arra, hogy magára vonja Khlesl neheztelését. Annálinkább, mert 1616 martius havában Prágában azon hamis hir terjedett el, s Dóczy Endre az ármányok szövésében jártas szathmári főkapitány tudósitásai alapján, hitelre is talált, hogy Thurzó és Forgách a király tudta és beleegyezése nélkül közfölkelést hirdettek a megyéknek. Thurzót ez eljárásának helytelen voltáról meggyőzni Molart báróra, a cs. haditanács elnökére és Pethe Lászlóra a m. k. kamara elnökére lett bizva.

Forgách Zsigmondra nézve pedig Pázmányhoz fordult Khlesl; ismervén azon baráti viszonyt, mely a két férfiú között fönállott; azon befolyást, melylyel amaz a grófra birt. Martius második felében levelet iratott Pázmány által Forgáchhoz [1]). És néhány nap mulva ajánlá a királynak, küldje Pázmányt személyesen Forgáchhoz, hogy ezt hivatalától való visszalépésre birja [2]).

De egyelőre mind Pázmánynak küldetése elhalasztatott, mind pedig a kisérlet, lemondásra birni Forgáchot, elmaradt.

E helyett Khlesl irt Forgáchnak. Elég őszintén, a menynyire azt a diplomatától várni lehete. Tudja — ugymond — hogy Forgách Homonnait nem szereti. Sajnálja, midőn a katholikusokat maguk között megoszolva látja. Bethlen

---

[1]) „Wasz ich vor meinem von Prag Verreisen mit P. Pasmanno geschlossen, ist hiebei C sammt dem Original, welches ich zu übersenden dem Herrn freistelle.“ Khlesl Molarthoz. Mart. 30-án 1616. Hammer. Khlel's Leben. III. Urkundenbuch. 612. sz.

[2]) „Ihrer Majestät und Herrn Obristen Kammerer habe ich gestern vor meinem Verreisen zugeschrieben, dasz man P. Passmannum gar zum Forgách schicken, und ihn zur resignation persvadiren solle, will man anders Ruhe haben und sicher sein.“ Ugyanott.

Gábor irányában, meg kell tartani a szerződéseket, míg ő is tiszteletben tartja azokat. Miután azonban a király értesült, hogy Erdély elégületlen, a fejedelem nem teljesíti a békeföltételeket, azonkivül a portán és Ali budai basánál fondorkodik: a király nem akarta elhamarkodni az ügyet, nem akart igazságtalan lenni sem Bethlen, sem Homonnai irányában, hanem kellő vizsgálatot rendelt el és Homonnait Prágába idézte, hogy itt a fejedelem által emelt vádakra feleljen. Azonban őszintén szólva — folytatja — Isten tervei igen gyakran megfejthetlenek. Ha tehát Istennek akaratja, hogy Erdély katholikus fejedelem kormánya alá jőjön: Forgách roppant felelősséggel terheli lelkét. A katholikusoknak szükségképen jobban kell őrködni érdekeik fölött. A királyi rendeleteknek, az ország törvényeinek igen is kell engedelmeskedni; de magán boszuból, szándékosan törni katholikus testvéreink ellen, s inkább Isten ellenségeit, mint a katholika egyház hiveit támogatni, annyit tesz, mint az isteni végzetekbe nyulni, saját lelke üdvét kockáztatni [1]).

Hogy Forgách és Homonnai között közeledés hozassék létre, más kisérlet is történt. Ők több kath. főurak körében april 26-ika táján személyesen találkoztak Szent-Mártonban. De ezen találkozás hatása nem sokat változtatott a két férfiú viszonyán, nem általában az ügyek állásán [2]).

---

[1]) Khlesl Forgáchhoz. 1616 april 16. Hammer. III. Urk. 620. sz. 392. lap.

[2]) Sepsi Laczkó Máté krónikájában olvassuk: „1616 26. aprilis táj-ban Szent-Mártonban gyülének ilyen szin alatt, hogy Forgách Zs. akarna megbékülni Homonnai Györgygyel. Az egymás között való harag pedig csak comminiscálás és simulálás vala, e végre gondolván azt, hogy a generális felől a Státusok el ne hinnék, hogy favealna a Homonnai causá-

Nagyobb horderejű volt az események fejlődésére Ali budai basa magatartásának változása. Ali titkon összeköttetésben állott Khlesllel és általa megnyeretve, Homonnai törekvéseit szivesen látta [1]). Később azonban a portán Bethlen befolyása fölülkerekedvén, szigorú rendeletek küldettek hozzá. Kénytelen volt tehát megszakítani baráti viszonylatait, melyekben eddig az udvarhoz és Homonnaihoz állott. Ezen utóbbihoz intézett egyik levelében igen érthetően jellemezte jövő magatartását. „Ha te fölkelsz — ugymond — tehát mi is hadainkkal rád megyünk.“ Khleslt is fölkérte, „hogy mind Homonnainak, mind Radulnak vastagon megparancsolják, hogy a szent békesség ellen is semmit ne indítsanak, helyükön szép békével és csendességben meglegyenek, hogy ebből valami gonosz ne történjék.“ [2])

A zavarok, melyek az országban eddig is elég szomorú mértékben elhatalmasodtak volt, tetőpontjukat érték el, midőn 1616 május havában Kollonich Sigfried kapitány Austriát és Magyarországnak határos részeit csapataival bebarangolni kezdette, számos erőszakos tettet végre-

---

jának, hanem inkább hinnének neki a Státusok, és ő inkább előmehetne Homonnai promovealásában.“ Mikó Erd. Tört. Ad. III. 153. l. De hogy ez nem áll. és a Forgách meg Homonnai között fönállott ellenséges viszony nem szinlelt, hanem nagyon is komoly volt, bizonyitják a fölebb mondottak és alább mondandók.

[1]) Ez kitünik azokból. melyekkel Khlesl Alit vádolja Gratiánihoz 1616 júl. 18-án intézett levelében. „Des Ali Basa empfehlung correspondirt gar nicht seinen actionen, reden, schreiben und tractationen, was Chiaja und ihr geredet und geschrieben als Botschaft, das laugnet er, den Homonnai verfolgt ect. stb.“ Hammer. III. k. Urk. 656. sz. 458. l.

[2]) Ali basa 1616 május 26-án Khleslnek és 27-én a királynak. Mindkét levélnek eredetije a primási vil. levéltárban.

hajtva [1]). A király a nádortól kért tanácsot. A nádor a királytól várt parancsokat. Egyelőre mégis figyelmeztető a megyéket a fenyegető veszélyre, buzdítá készületekre. Meghagyta nevezetesen minden porta részéről két gyalognak kiállítását és fölszerelését [2]).

A nádor és mások előtt is szüntelenül fölmerült ijesztő rémként: a török beavatkozása. Ettől valóban tartani kellett. A fölingerelt, fenyegetett Bethlen biztosítandó magának a török pártfogását, — jól tudták, — kész lesz uj igéretekre, a régieknek beváltására. Aggodalmaik nem voltak alaptalanok. Lippa átadása indokolhatá; a budai, temesvári és bosniai basák fegyverkezései méltán fokozhatták azokat [3]).

Ezen szomorú viszonyok, a benső vágy közreműködni a hazát fenyegető veszélyek eltávoztatására: a nyilvános tevékenység terére hivta Pázmányt.

Összeköttetései a prágai és bécsi kormányférfiakkal, ismeretsége és baráti viszonylatai a magyar főurak nagy részével alkalmat adtak csakhamar, hogy a belső ösztön sugallatait kövesse.

Mióta Prágában tartózkodott, a kormányférfiak szerettek élni, kivált magyar ügyekben, tanácsával. Ezen föltevésre följogosít Khleslnek egy nyilatkozata: „Mi ugyan — irja — Nagyságod távolléte alatt, nagyon érezzük hiányát. De mi-

---

[1]) 1617 feria 5 proxima post festum b. Luciae Virg. Relatoriae Capituli Posoniensis ad mandatum Mathiae Regis ... de ... evocatione ad Curiam Praesentiae R. Mtis ratione notorii Sigfriedi a Kollonich, arcem Marchegg vi et potentia mediante occupantis, in Civitatem admissi, armisque ac apparatu bellico ex arsenali regio ad expugnationem Arcis Dévén a Civitate instructi. Pozsony sz. k. város levéltára.

[2]) Thurzó a királynak és a bécsi titkos tanácsnak. 1616 máj. 30. Eredeti fog. a m. k. kam. levt.

[3]) Thurzó Khleslnek calendas junii. 1616. Ered. fog. Ugyanott.

után távozása a kereszténység és közjó érdekében történt, könnyen és méltán vigasztalhatjuk magunkat.“ [1])

Pázmány május végén Prágából Pozsonyba, innen Bécsbe utazott. Mindkét helyen sürün értekezett a kormányférfiakkal és főurakkal. Mert már ekkor vette volt a megbizatást a király és Khlesltől: Magyarországban a béke visszaállitása érdekében működni.

Május utolsó napjaiban Pozsonyból küldött előterjesztéseket Prágába. Ezekben Kollonich Sigfried, valamint a szintén zavargó Balássi ellen erélyes rendszabályok alkalmazását sürgeté, úgy látszik. És ezeknek elfogatása, hihetőleg az ő tanácsára eszközöltetett[2]).

A mi Homonnai mozgalmait illeti, kétségtelen, hogy Khlesl azokban kétértelmű szerepet játszott. Alattomban — s ez számos leveleiből bizonyos — biztatta őt és támogatta. Lelkesedéssel karolta föl a tervet, mely Homonnainak Erdélyt, a Báthory Gábor által tartományából kizavart, Radul vajdának Moldvát volt megszerzendő. Nyilvánosan ellenben úgy viseli magát, mintha kezdeményezéséről mitsem tudna és ellenezné terveit. A világ szemei előtt ép oly serény rendeletek szétküldésében, melyek Homonnait békére, fegyverletételre intik; mint buzgók titkos törekvései Homonnai terveinek sikeresitésére.

Pázmány szintén be volt avatva ezen fondorlatokba. Ugy látszik szivesen látta azokat, szerencsét kivánt azoknak. Főleg azon kilátás vezetheté őt Homonnai pártolására, hogy,

---

[1]) „Nos sane magnam sentimus iacturam, quod praesentia Eiusdem careamus. Quia vero hic discessus in bonum Reipublicae Christianae suscipitur, facile et merito dissimulamus.“ Khlesl Pázmánynak. 1616 június 3. Eredetije a primási vil. levt.

[2]) Ugyanazon levélben úgy adja elő Khlesl a történt elfogatást, mint Pázmány előterjesztéseinek következményét.

ha sikerülne őt az erdélyi fejedelemségre emelni, a katholicismus üdvos lendületet fogna nyerni Erdélyben.

De mind Khlesl, mind Pázmány elég belátással birtak, hogy a terv kivitelének nehézségeit fölismerjék. És elég politikával, hogy mihelyt ezen nehézségek legyőzhetleneknek bizonyultak, módosítani terveiket és elhalasztani valósításukat készek legyenek.

Ez csakugyan szükségessé lőn, midőn a török fenyegető magatartása köztudomásra jutott. Most uj nyomokba vezetni az egész ügyet, jutott föladatul Pázmánynak. A király meghagyásából Forgáchchal, Dóczyval és magával Homonnaival is kelle tárgyalásokat kezdenie. Megnyugtatni a nádort, az országbirót és a megyéket — kik Homonnai ellen zajlongtak —; Ali basát ujra megnyerni az udvar szándékainak; Homonnait vigasztalni, hűségében megerősíteni, kitartásra ösztönözni; Bethlent ellenséges fondorlatainak, mozgalmainak megszüntetésére birni. Egyszóval: lecsillapítani a zavarokat, melyek lángba borítani fenyegeték az országot.

Khlesl ugyanis most azon meggyőződést tudta érvényre emelni Prágában, hogy míg Bethlen uralkodik Erdélyben, Homonnainak nem lehet kilátása sikerre [1]). A prágai politikának ez időszerinti titkos szövedékét fölleplezve találjuk azon fontos iratban, melyet a király június 6-án intézett Molarthoz, a cs. haditanács elnökéhez.

Molart Homonnainak a császári udvarnál egyik főpártfogója volt. Ő az 1616 elején hihetőleg Homonnai által tévutra vezettetve, kilátásba helyezé, hogy a május

---

[1]) „Mtas S . . . Dom. Vestram, utpote quod unicum habet instrumentum elegit ad componendum hoc negotium . . .“ Khlesl Pázmánynak. 1616 június 3. Eredetije a prim. vil. levéltárban.

havára kihirdetett erdélyi országgyülés Bethlent elüzni és Homonnait fogja meghivni. És ez nemcsak nem következett be, hanem ellenkezőleg azon országgyülés több rendelkezése — ilyen Lippa átadásának jóváhagyása — által Bethlen személyéhezi ragaszkodását fényesen bizonyitá.

Ehez hozzájárulván az Ali basához a portáról érkezett szigorú utasitások: a kormány a helyzetet teljesen megváltozottnak látta és szükségesnek elhagyni az eddigi utat. „Ezért külsőleg, míg kedvezőbb idők jönnek“ a kormány semleges magatartásra és a nagyszombati egyesség tiszteletben tartására határozta magát. Igy elháríttatván a veszélyek, időközben a tervnek jövőben szerencsés és biztos sikerét előkésziteni lehet. Erre nézve három eszközt fogadtak el. Molart megbizást nyert, hogy Dóczyt az uj helyzetről s annak követeléseiről értesítse. Pázmány Péter Forgáchhoz küldetett, hogy azt megnyerje és Homonnait is tanácsaival vezesse [1]). Végre Bonhomo császári ügynöknek Ali basa által a portát Bethlen ellen kelle izgatnia [2]).

Ezen bizalmas közlemények kezeinkbe adják a kulcsot a kormány által június elején tett meglepő intézkedések megértésére. A király ugyanis köszönetet mondott a nádornak azon eljárásáért, mely csak imént annyira fölingerlé

---

[1]) „Alterum medium est quo nos negotium hoc juvare velimus, missio Pázmány Praepositi Thurócziensis ad Forgách, ut is dictum Forgáchium, qui potissimus impeditor fuit hactenus, ad meliores terminos disponat, et Homonnai consulere et amplius dirigere possit, quod te ex adiunctis scriptis, quid nos Pazmannio scripsimus, et in hac re commisimus, videtis.“ Sajnos a királynak Pázmányhoz intézett levele, melyről itt említést tesz, ismeretlen.

[2]) Ezen érdekes és terjedelmes iratnak egykorú latin fordítása a primási vil. levt.

kormányát. Kijelenté, hogy a békét minden áron föntartani kivánja. Ezért záratta el Kollonichot és Balássit; ezért tiltotta el a fegyverkezéstől Homonnait. Bethlen ellen joga lenne ugyan ellenségesen föllépni, de a béke kedveért csak nyilt leveleket küld a hajdukhoz, a Bethlen által terjesztett lázító iratok hatásának megsemmisítésére. A k. levelek szétküldését és a hajduknak hűségben s békében megtartását Forgáchra bizta. Homonnait is ujra szigorún fogja eltiltani hadak gyüjtésétől [1]).

Ezen intézkedések egyike és legfontosabbika Pázmánynak küldetése volt.

Pázmány június közepetáján Magyarország fölső részeibe küldetett. Utasítása értelmében utközben meglátogatnia kelle Thurzó nádort, annak előadni küldetése célját, kikérni tanácsát és támogatását. Utjának célpontja Kassa volt. Itt Forgách Zsigmondnak tüzetesen kelle előadnia azon körülményeket, melyek küldetését szükségessé tették. Kiemelvén és hangsulyozván, hogy miután Magyarország a király atyai gondjainak kiváló tárgyát képezi, legfőbb igyekezete az országnak békét és nyugalmat biztosítani, melyet semmi sem veszélyeztet inkább belső villongásoknál. A gróf tehát, mint a fölső részek főkapitánya, akadályozzon meg mindent, mi a békét megzavarhatná.

Már pedig mozgalmakra leginkább a nemesek nagyobb számú összegyülekezései adnak alkalmat. Ilyenkor könnyen elragadtatják magukat, tanácskoznak és határoznak fegyverfogásról, anélkül, hogy a közügyek titkaiba avatva lennének. Jövőben tehát a megyék se általános, se részletes gyü-

---

[1]) A király 1616 június 4-én Thurzóhoz és Forgáchhoz intézett leveleinek egykorú másolatai a primási vil. levéltárban.

léseket a király tudta nélkül ne tartsanak; ha pedig tartanak, határozataik csak a királyi megerősítés által fognak érvényességet nyerni.

Homonnainak a király szándéka szerint, ellenséges kisérletektől tartózkodni kell; mert bár a közrend megzavarását nem célozzák, ezt könnyen előidézhetik és súlyos következményeket vonhatnak maguk után. Annál inkább, mert az érdeklettek panaszt emelhetnének, hogy ily mozgalmak az erdélyiekkel létrehozott nagyszombati egyességet sértik, a melyet pedig föntartani kell. Végre tartani lehetne attól is, hogy a törökkel önálló béke megzavartatnék. Szükséges tehát, hogy Homonnai, ha netalán hadat gyüjtött, azt minden gyanu és bizalmatlanság megszüntetése kedveért szétbocsássa.

Pázmánynak föladata volt mindezeket előadni Homonnainak, s őt reábirni, hogy a király és a viszonyok parancsszavának hódoljon; biztosítván egyébiránt a királynak személye iránti jóakaratáról és kegyelméről; buzdítván, hogy ne csüggedjen, és a királyhoz — „ki hűségével és őszinte igyekezeteivel megelégedve van“ — jövőben is ragaszkodjék, s bizalommal viseltessék.

Hasonlóan kelle eljárnia Dóczynál s tolmácsolni a király szándékait. Ezt, Homonnait és Forgáchot összetartásra és egyetértésre fölhivni. A hajdúk kapitányait pedig, kik netalán Bethlen izgató levelei következtében ellenséges föllépésre hajlandók, szorgalmasan intse és győzze meg, hogy a király soha sem szándékozott az ország szabadságai, vagy a hajdúk kiváltságai ellen bármit is cselekedni vagy megengedni. Ezért reméllí, hogy ők is oly magaviseletet fognak tanusítani, mint ezt hű alattvalók és derék katonáktól megvárhatja; és bizik, hogy eddigi hűségükben megmaradván, viszszautasítani fogják bármily pártosok izgató fölhivásait.

Ha pedig Pázmánynak alkalma volna Bethlennel személyesen, vagy valamelyik bizalmasabb emberével találkozni, többi között előadhatja a következőket. Köztudomású, hogy Bethlen kezdettől fogva kevésbbé őszinte lélekkel viseltetett a király iránt; ellenséges érzülete által (melyet a király területén terjesztett iratai és nyilt leveleiben világosan kitüntetett) a királynak nem csekély nehézségeket okozott; akadályozván igyekezeteit, melyekkel a kereszténységnek javát és tartományainak biztonságát előmozdítani célozá. És habár a királynak méltó okai lettek volna hű rendeinek nyugalmáról, tartományainak megmaradásáról és a kereszténységnek biztonságáról más módon is gondoskodni; miután Bethlen változékony és ingatag magatartása által a nagyszombati egyességet megsértvén, nemcsak a magyar korona területén károkat és veszélyeket idézett elő, a szent korona tekintélyének és fönhatósági jogainak sérelmével, hanem az egész kereszténységnek is nagy horderejű hátrányokat okozott. Mégis bizonyos tekinteteknél fogva és a nagyszombati egyesség kedvéért, melyet sértetlenül föntartani óhajt, a méltatlanságokat békésen tűrte.

Pázmány megbizatott Radul vajdát is értesíteni a történtekről s a király határozott akaratjáról, hogy tartózkodjék minden mozgalmaktól és oly lépésektől, melyek a király területén zavarokat idézhetnének elő; ekkép elháríttatnak a veszélyek, melyek a török részéről, mint annak harci készületeiből következtethetni, fenyegetik az országot: a király területén hadakat, fegyveres népet ne tartson; annál kevésbbé, mert a királytól nyert menlevél csak háznépére, szolgáira és egyéb kisérőire szól.

Végre Pázmány fölhivatott, hogy hol célszerűnek tartja, figyelmeztesse a rendeket azon veszélyekre, melyek Lippa

és Jenő átadásából; azon előnyök és biztosságra, melyeket azok megtartásából az országra háromolni fognak [1]).

Pázmány az utasitással egyidejüleg két menvédet (salvus conductus) vett a királytól. Az egyik: „a főpapokat, főurakat, a fő- és alispányokat, a véghelyek fő- és alkapitányait, a várnagyokat, tiszteket és ezeknek helyetteseit, a harmincadosokat, adó és vámszedőket, a hidak és utak őreit, nem különben a városok, mezővárosok és helységek polgármestereit, biráit és egyéb előljáróit, végre az ország minden rendű és rangú lakosait“ fölszólítá, hogy a király által „bizonyos ügyeinek elintézése végett Magyarország fölső megyéibe küldött“ Pázmány Pétert kiséretével együtt területükön maradni és átvonulni békésen és biztosan engedjék, gyanus és veszélyes helyeken pedig kellő kiséretet rendeljenek mellé; kötelességüknek ismervén, utjának siettetéséről is mindenképen gondoskodni.“ [2])

Más k. nyilt parancs „a magyarországi városok birái, polgármesterei, esküdtei és összes polgárainak“ meghagyta, hogy a „nem csekély fontosságú ügyek elintézésére kiküldött prépostnak — ha általa megkerestetnének — a szükséges előfogatokat késedelem nélkül rendelkezésére állítsák“. [3])

Pázmány ezen iratok átvétele után azonnal elhagyta Prágát. Mielőtt a zavarok szinhelyére sietne, a nádorral találkozott. Thurzó Györgyöt bicsei erősségében találta. Június 25-ike körül érkezett ide Pázmány [4]). És a felekezetének

---

[1]) A király által Pázmány részére kiállitott a 1616 június 16. kelt utasítás eredetije a prim. vil. levéltárban.

[2]) 1616 jún. 16-án. Eredetije a primási vil. levéltárban.

[3]) Ugyanakkor. Ugyanott.

[4]) Thurzó a királyhoz és Khleslhez. 1616 jún. 27. Ered. fog. a m. kam. levéltárban.

érdekei mellett buzgólkodó nádor a lelkes katholikus főpappal a fiainak viszályai által veszélyeztetett nemzet megmentéséről tanácskozva, a közös haza szeretetében egyesültek; megfeledkeztek arról, hogy őket is két különböző, gyakran ellenségesen szemben álló, táborba helyezé a valláskülönbség. Megfeledkeztek csakugyan. Mert e körülmény nem volt képes megzavarni az őszinte és szivélyes baráti viszonyt, mely e két férfiú között ezóta fönállott, azon néhány hónapon át, mely sirjától elválasztá az ősz nádort.

Pázmány a nádor által jó tanácsokkal [1]) és nyilt levéllel ellátva, melyben ő is hirül adá az ország lakosainak, hogy „a prépostot ő felsége a némelyek által Magyarország fölső részeiben támasztott zavarok lecsillapítása végett küldé ki“ [2]): Bicséről Kassára sietett.

IV.

A kassai gyülés 1616 június végén. — Pázmány hatása. — A kassai követek a királynál, a nádornál, Ali basánál és Bethlennél. — Ujabb gyülés Kassán, 1616 július 14-én. — Végzései. — A Pázmány ellen emelt vádak. — Védelme.

Kassa mint Magyarország fölső részeinek fővárosa, székhelye azon részek főkapitánya és hatalmas dynastáinak, a XVII. század mozgalmas történetében nevezetes szerepet játszik. Kiváltképen mint a fölső megyék rendeinek több ízben gyülhelye. Igy most is, Forgách Zsigmond főkapi-

---

[1]) Thurzó a királynak 1616 június 27. Ered. fog. a m. kam. levt.

[2]) Nyilt parancs. 1616 június 27. Eredetije a prim. vil. levtban.

tány meghivására június végefelé nagy számban gyülekezett ide a nemesség közelről és távolról, hogy tanácskozzék a zavarok mikénti lecsillapításáról; kifejezze szenvedélyes beszédekben Homonnai és Radul kisérletei által fölingerelt haragját; s elégületlenségét a törökkel ujabban megkötött béke fölött; melynek a hajduk és véghelyekről rendelkező pontjait az országra nézve előbb utóbb veszélyt hozóknak tartottak [1]). A rendek nagy részt fölfegyverezve jelentek meg, készen azonnal megindulni Homonnai ellen. Mert miután a nádort közfölkelés hirdetésére birni nem tudták, elhatározva voltak, hogy maguk állanak boszút a béke fölbontóin [2]).

A kassai gyülés ezek után zajos volt és izgatott. S ily gyülekezetre hatni, bizonyára nehéz föladat volt. Pázmány a kedélyek megnyugtatásán mégis nem eredmény nélkül munkálkodott. Támogatta Forgách, kit törvényes, de határozattabb és erélyesebb föllépésre buzdított. Míg a rendeket szokott nyiltságával figyelmeztetni el nem mulasztá, miszerint „félő — ugymond — hogy ő felségét meg ne búsitsák, és másképen elejét ne vegye ő felsége a dolognak.“ [3])

Pázmány június végső napjaiban Prágába küldött jelentéseiben kedvező hireket irhatott. És szólhatott a mozgalmakról mint befolyása által csillapulókról. Tudósításokat küldhetett, hogy „Radul vajdát nem tudják hová lett, ha Lengyelországba ment e vagy másfelé. . . . A mi pedig Homonnai Györgyöt illeti, az is alábbhagyta a dolgot . . . az

[1]) Sepsi Laczkó M. krónikája. Mikónál. Ered. Tört. Ad. III. 160. l. És Forgách Thurzóhoz 1616 júl. 5 es 27. Ered. a m. k. kam. levéltárban.

[2]) Thurzó Györgynek a kassai gyüléshez 1616 júl. 6-án intézett leveléből. Eredetije Zemplénvármegye levéltárban.

[3]) Pázmány P. a királyhoz és nádorhoz. 1616 aug. 20. Eredetije a m. kam. levéltárban.

is semmit nem cselekszik, hanem csendességben leszen és semmire okot nem ád"[1]; a királynak [2]) és kormánynak [3]) teljes megelégedésére.

De a hatás, melyet Pázmány a gyülekezetre gyakorolt, nagyon részleges és gyenge volt. Működése által a rendek csak egy részének tudta megelégedését kivívni. A számra nézve hatalmas ellenzéki párt gyanus szemekkel kisérte igyekezeteit és ezeknek nem jósolt, mert nem óhajtott, sikert. Ezen résznek egyik képviselőjét és tolmácsát találjuk Abaffy Miklós tokaji kapitányban. „Kevés reménység lehet — irta az a gyülés után Thurzó Györgynek — hogy elcsendesedjenek a vármegyék; . . . elhigye Nagyságod a mint látom emberek beszédit és elméit, ha nem supersedeál Homonnai uram; és Pázmány uram is a békesség szerzést így continuálja, hogy az urakat vármegyéktől elállani tanácsolja, bizonyos legyen Nagyságod ebben, a vármegyék inter spem et metum lévén, búsult elméjük arra vezérli őket: elfelejtvén a mi kegyelmes Urunkhoz való kötelességüket, tüzet ne lobbantsanak, kivel mind magukat, mind másokat megemésztik." [4])

A magyar rendek jól tudták, hogy Homonnai némely kormányférfiakban birja támaszát. Könnyen fölfogható ezért, hogy az elfogult elmék a király küldöttében, Pázmányban is Homonnai terveinek előmozditóját voltak hajlandók látni.

---

[1]) Thurzó György a kassai gyülésnek. 1616 júl. 6. Ered. Zemplénmegye levéltárában.

[2]) A király Thurzóhoz 1616 júl. 6. Eredetije a m. kam. levt.

[3]) „Dasz die ungarische Unruhe sich anfanget zu stillen, habe ich mich mehr als andere zu erfreuen. Allermaszen Euer Durchlaucht ausz des Baszmanni Relation fürkommen können." Khlesl Miksa főherceghez. 1616 júl. 9. Hammer. III. Urkund. 653. sz.

[4]) 1616 július 16. Eredetije a m. kam. levt.

Annál is inkább, mert Pázmányt személyes baráti viszony kapcsolá hozzá.

A szellem, mely a gyülés többségét átlengé, nem volt a kormányra és küldöttére nézve legkedvezőbb. Heves beszédek, szenvedélyes kifakadások napi renden lehettek.

A tanácskozmányoknak egyelőre nem volt más eredményük, mint azon határozat, melynek értelmében a gyülésből követek küldettek a királyhoz, nádorhoz, Bethlenhez, Ali basához és a lengyel királyhoz [1]. És a rendek, miután Forgáchtól igéretet vettek, hogy Homonnait békére birni fogja, június végén szétoszlottak [2].

A királyhoz és a nádorhoz Ketzer András küldetett. Legelőbb az utóbbit kereste föl Bicsén. Thurzó nem volt embere egyik pártnak sem. Gyülölték Prágában, a nélkül, hogy az ellenzék kegyeit birta vagy kereste volna. A kormány élén állók nem biztak benne, féltek tőle és a „rebellisek“ fejének, Bethlen és a zavargó rendek cinkosának nevezték. Ezek ellenben Khlesl és Homonnai eszközének tartották. Félreismerték a becsületes, tiszta jellemű férfiút. Mert Thurzó hivatalánál fogva is őre a törvénynek és jognak, utjában állott minden ármánynak, jött legyen az bármely oldalról. Egyenlő határozottsággal védelmezte az ország jogait az udvarnál, mint a trón érdekeit az országban.

Épen ezért a kassai rendek soraiban a nádor tisztelőinek, híveinek száma igen csekély volt. Számosan találkoztak,

---

[1]) Sepsi Laczkó M. krónikája. Mikónál. Erd. Tört. Ad. III. 161. l.

[2]) Ez kitünik Forgách Zsigmondnak július 4-én Kassa városához intézett leveléből, melyben irja, „hogy az elmult napokban a nemes vármegyéknek követi itt nálunk létekor“ igéretet tett „hogy leszállítom Homonnai uramat, úgy, hogy onnan senkinek semmi bántása nem leszen.“ Eredetije Kassa sz. k. város levéltárában.

kik nehezteltek reá már azért is, mert nem jött el körükbe, mint kivánták és várták. Az uralkodó bizalmatlanság és neheztelés elég világos szavakban talált kifejezést azon levélben, melyet hozzá intéztek [1]). Oly hangon kérték ki közbenjárását a béke föntartásának érdekében, melyet annál inkább tarthatott sértőnek, minél kevésbbé érdemlé meg. Válaszában joggal vélte megróhatni a rendeket éles, kiméletlen modorukért.

„Bizony nagy szivünk fájdalmával — irja — szenvedjük azt, meg nem gondolván a mi éjjeli s nappali szünhetlen sok munkánkat, fáradságunkat és hivatalunk szerint kegyelmeteken való gondviselésünket, érdemünk kivül méltatlanul ilyen kemény és fogas igékkel irott levelével terhel kegyelmetek bennünket, mert tudja azt az Isten, hogy ez ideiglen valamelyek a mi tisztünk hivatalát illették, semmit is abban hátra nem hagytunk, hanem szorgalmatosan véghez vittük s abban laboráltunk s most is fáradunk, hogy hazánk, nemzetünk békességben és csendes állapotban megmaradhasson.“ Kiemeli azután, hogy a király egyáltalán nem helyesli Homonnai és Radul terveit és ismételve intette őket levelei által nyugalomra. Végre pedig „bizonyos követet, Pázmány Pétert, kinek a túróczi prépostságot conferálta ő felsége (minthogy akkor több magyar ő felsége mellett nem volt) [2]) bocsátá alá hozzájuk, ki által is igen strictissime megparancsolta nekik ő felsége, hogy mindjárt minden haladék nélkül leszálljanak és népüket eloszlassák, mert általán fogva büntetlen nem szenvedi ő felsége. Vagyon is pedig effectusa az ő felsége parancsolatjának.“

---

[1]) Kassai rendek Thurzóhoz 1616 jún. 29. Ered. a prim. vil. levt.

[2]) Ezen megjegyzés föladata a gyanút eloszlatni, mintha Pázmányt azért küldötte volna a király, mert Homonnainak jó barátja.

Igazolja továbbá saját álláspontját, vonakodását a fölkelést Homonnai ellen elrendelni. „Kegyelmeteket azért mint atyánkfiait kérjük, szeretettel meggondolván a mi jámbor szolgálatunkat ... efféle boszúval teljes irásával ne carpáljon kegyelmetek bennünket ... Ketzer uramat tartóztatás kivül mindjárt fölbocsátottuk ő felségéhez ... Megirtuk ő felségének s mind egyebeknek, kik ő felsége mellett dirigálják a dolgot, hogy ne késleljék, hanem hova hamarébb ő felsége úgy resolválja magát, hogy kegyelmetek is lehessen contentus vele ... Kegyelmeteket mégis azon kérjük ... ne várja azt kegyelmetek ... hanem szálljon le kegyelmetek; mert egy az, hogy magát fogyatja kegyelmetek, a szegénységet ilyen takarodásnak idején rontja, opprimálja. Már az a török is nem tudja mire vélni a kegyelmetek táborban való létét, s félő hogy magára ne vonja kegyelmetek.“ Megnyugtatá őket mindazáltal értesítvén, hogy Ali basát a béke föntartására fölhivta, s tőle kielégitő választ nyert [1]).

Ali ugyanis tekintélyes haddal Szolnoknál táborozott. A szerencsétlen hajdúságot, mely a zavargóknak rendszerint eszközül és támaszul szolgált, fenyegette meghódoltatással [2]). Fenyegető állásával a prágai kormánynak ép oly kevéssé volt oka megelégedve lenni, mint a magyar rendeknek, vagy akár Homonnainak. Politikája határozatlan volt és következetlen. Szeretett volna jó lábon állani minden párttal, kizsákmányolni minden pártot; de ugyanakkor a fényes portának kegyeit sem kockáztatni. És ez alig sikerülhetett; még akkor is, ha Ali oly lángeszű férfiú lett volna, a minő nem volt. A kassai rendek követe utját már elő-

---

[1]) Thurzó a kassai gyüléshez. 1616 júl. 6. Ered. Zemplénvm. levt.

[2]) Dóczy E. Thurzóhoz. 1616 júl. 1. Eredetije a m. kam. levt.

készitve találta. Thurzó ugyanis — mint tudjuk — határozott hangon fölszólitotta, hogy „semmi olyast, mi a közbékességet megzavarhatná, a hajdúk ellen ne kisértsen meg.“ Mert ha a hajdúk Bocskay és Báthory Gábor idejében sem voltak török uralom alatt, annál inkább kell őket szabadságukban most föntartani, midőn a király hűségére visszatértek és királyi kiváltságokkal vannak fölruházva. Azután a zsitvatoroki egyesség nem csak semmit sem tud a törökök igényeiről a hajdúkra vonatkozólag, hanem nyiltan kimondja, hogy kik a királynak nem adóznak, ne adózzanak a törököknek sem. Végre a bécsi békekötés is a hajdúk előnyére szól. Ennélfogva tartózkodjék Ali is a békesség megzavarásától, hagyja békében a hajdúkat [1]). A nádor ezen fölszóllalásának ujabb súlyt kölcsönözött Khlesl bibornok hasonló tartalmú levele [2]). Alira mindez nem maradt hatás nélkül. A kassai követ előtt készségét nyilvánitá engedni a fölszólitásnak és visszavonulni hadaival. Egyedül azt követelte, hogy Homonnai is tényleg oszlassa el hadait [3]). Sőt csakhamar ezen kikötött föltételről is megfeledkezni látszott. Mert teljesitését be nem várta s már néhány nap mulva a török hadnak nyoma sem volt Szolnokon [4]).

Az Erdélybe küldött követek is jó sikerrel jártak el. Bethlent Kolozsvárott találták hadi készületekkel elfoglalva, már már készen Magyarországba törni. A rendek nevében biztosíták, hogy az ország el van határozva a nagyszombati

---

[1]) Thurzó Alihoz. 1616 júl. 2. és 4. Khleslhez júl. 17. Ered. fogg. M. k. kam. levt. Khlesl Gratiánihoz 1616 júl. 18. és Molarthoz aug. 10. Hammernél. III. 657 és 664. sz.

[2]) Khlesl Alihoz aug. 8. 1616. Hammer III. 663. sz.

[3]) Forgách Thurzóhoz. 1616. júl. 10. Ered. M. k. kam. levt.

[4]) Ugyanaz ugyanannak 1616 júl. 18. Ered. ugyanott.

egyességet megtartani és a fejedelmet minden támadás ellen megvédelmezni [1]). A fejedelem válasza barátságos volt és békés szellemű. „Olyan conditiók és fogadások alatt térítettük meg hadainkat — így ir önmaga — hogy azokat, kik a közönséges békességnek bontogatói voltak, complicesekkel megbüntessék; akkori injuriákról satisfactió legyen. Itt a szélben szathmári, kállói, ecsedi ő felsége tisztviselői lévén nyilván való okai ezeknek a zűrzavaroknak, azon legyenek, azokat megváltoztatván, békességszerető hazafiakat állítsanak helyükbe.“ [2])

Ugyanezen időben Ketzer Bicséről Prágába ment. Oda küldetett a rendek által, hogy — mint a krónikás megjegyzi — „maga legyen szemben királylyal ő felségével és lássa meg, ha él e ő felsége, az országot is bizonyosan informálja. Mert azt vélik vala, hogy interregnumban van az ország, azért volna ilyen zűrzavar“. [3]) A fölterjesztés, melyet magával vitt, élénk színekkel ecsetelte a károkat, melyeket Homonnai már okozott, és azon veszélyeket, melyeknek, ha ármányaival föl nem hágy, kiteszi az országot. Gyors és hatályos segélyért esdettek, s az országgyülés összehivását sürgették mindenek fölött [4]). Ketzernek Prágában nem csak a kormány élén állóktól, hanem a királytól is bőven volt alkalma hallani azon biztosításokat, hogy Homonnai a király tudta és beleegyezése nélkül fogott vállalatához. Mindazáltal engedményeket, igéreteket nem tudott kieszközölni, miután a kassai gyülés nagy mértékben magára vonta a kormány neheztelését. Azon

[1]) Sepsi Laczkó M. Mikónál III. 161. l.

[2]) Bethlen Thurzóhoz. 1616 oct. 15. Ered. a prim. vil. levt.

[3]) Sepsi L. M. krón. Mikónál i. h.

[4]) A kassai gyülés a királyhoz. 1616 jún. 29. Egykorú másolat a m k. kam. levt.

oknál fogva, mert a megyék fölkelési szándékukról komolyan lemondani, készületeikkel végkép fölhagyni egyáltalán nem látszottak hajlandóknak. Míg ugyanakkor Homonnai jónak látta Prágába küldözgetni engedelmességének és békés szándékainak contestatióit. „Ő felsége — irja ekkortájt Khlesl — mindent megtett, mi lehetséges. Költséget nem kimélve békét kötött (t. i. a törökkel). Homonnait Prágába idézte; ezt és Radult eltiltá a hadgyüjtéstől, vizsgálatot is rendelt ellenök; Bethlent Lippa átadása miatt megintette; Ali basával tárgyalásokat indított meg; a megyéket ismételve intette békességre. Egyszóval ő felsége teljesítette a jó király minden kötelességét. Ha pedig a megyék ezután sem fognak megnyugodni, bizonyára uj zavaroknak lesznek okai [1]).

Ketzer ily viszonyok között kénytelen volt lemondani a reményről, hogy Prágában az ohajtott rendelkezéseket kieszközölje. Július 19-én a fölső magyarországi megyékhez intézett királyi rendeletet vett, mely szigorúan megtiltá a rendeknek akár személyesen fölkelni, akár hadat gyüjteni; mindegy Homonnai mellett, vagy ellen [2]). Egyébként a nádorhoz utasíttatott, mint ki ezen rendelet foganatositásának részletei iránt intézkedni fog. Emiatt augustus 2-án ismét Bicsén találjuk Thurzónál, ki teljesen megelégedve az események fejlődésével, meleg szavakban mondott köszönetet a királynak a béke helyreállításáért, melyet már biztosítottnak hitt teljesen [3]).

Miután a rendek Kassáról eltávoztak, Pázmány Homonnaihoz utazott. Forgách is beváltani igyekezett a gyülésnek tett igéretét. Már június végső napjaiban küldé Homonnaihoz

---

[1]) Khlesl Thurzóhoz. 1616 július 23. Hammernél III. 661 sz.

[2]) Egykorú másolat. Kam. levt.

[3]) Thurzó a királyhoz aug. 2. 1616. Ered. fog. a kam. levt.

Gyulay Istvánt. Ez „sok szó és tracta után“ reábirta oly térítvény kiállítására, melyben a rendeket biztosítja, hogy „noha ez ideig is nem volt arra igyekezete, hogy a nemes ország ellen valamiben“ törekedjék, a jövőben ovakodni fog zavarokra alkalmat adni. Fölkérte egyuttal Forgáchot, eszközölne ki a rendektől oly biztosítást „hogy lehetne ő is securus efféle violenta impetitióktól.“

Forgách most július 14-ére Kassára uj gyülést hirdetett a fölső vidék rendeinek. A végből, hogy itt Homonnai térítvényét tudomásul vegyék s viszont ezt is megnyugtassák. Ugyanazon alkalommal fogván számot adni a kiküldött követek eljárásuk eredményéről. Pázmány is előadni fogja Homonnaival történt megállapodásait [1]).

---

[1]) Midőn a jelen munka ezen részét „Pázmány Péter első politikai föllépése“ cim alatt ft. Rómer Flóris akademiai tag szives volt a m. t. Akademiának 1865 július 11-én bemutatni (közölve a „Pesti Hirnök“ 1865 július 12, 13 és 14-ik számaiban) az akkoron rendelkezésemre álló adatok alapján azon hiszemben voltam, hogy a kassai gyülés, mely 1616 június végén együtt volt; s az, mely 1616 július 15-én adta ki végzéseit, egy és ugyanaz. Azonban az 1866-ik év nyárán Kassa sz. kir. város gazdag levéltárában tett nyomozásaim alkalmával, Forgáchnak 1616 július 4-én Kassa városához intézett leveléből meggyőződtem az ellenkezőről. Ezen levélben ugyanis emlékezik az 1616 június végén Kassán tartott gyülésről és 1616 július 14-re uj gyülést hirdet. „Hogy azért mindezekről jobban végezhessünk és kegyelmetek nyilvábban megláthassa a Homonnai uram obligatióját, kivántatik, hogy kegyelmetek két főembert magok közöl ad 14 Julii ide Kassára cum plena auctoritate küldje, hogy az ő kegyelmek jelenlétében ultro citroque szállíthassuk le derekasan a hazánkban levő háborúságot és lehessen securus Homonnai uram is abban, hogy ezután kegyelmetek sem maga, sem szolgái és hozzátartozói ellen nem igyekszik semmi ellenséges dolgot cselekedni. Reméljük pedig, hogy ez idő alatt mind az erdélyi vajdától, s mind a vezér Ali basától követink megérkeznek, kik micsoda válaszszal jönnek szükség kegyelmeteknek érteni. Azonképen Császár Urunk ő felsége . . . bizonyos Commissáriusát (Pázmányt érti) külde Homonnai uramhoz azon dolog végett, hogy e jelenvaló motusokat lecsendesítse. Arra a napra ő kegyelme Commissarius uram is

A rendek csakugyan összegyültek a kitűzött napon. A szellem, melyet magukkal hoztak, most is ingerült volt Homonnai és mindazok ellen, kiket barátjainak tartottak. Forgách előterjesztette Homonnai térítvényét. És ajánlkozott annak kieszközlésére, hogy Homonnai július 14-étől számítandó öt nap alatt minden ellenséges készületeivel és szándékaival teljesen fölhagyni fog.

A rendek szivesen fogadták ez ajánlatot. S igérték, hogy ha azt szerencsésen végrehajtja, lemondanak ők is támadási szándékukról. De ha nem sikerül: Forgách maga is velök együtt táborba száll és Homonnai ellen vezeti őket. A főkapitány elfogadta ezen föltételt. Mivel azonban Homonnai békés igéretein föltétlenül megnyugodni nem tudtak, s más nagyravágyó zavargók is találtatnak: határozattá lőn, hogy ha Homonnai, hivei, vagy bárki más uj ellenséges föllépést megkisértene, ily zavargók ellen Magyarország fölső részeinek összes rendei együtt fognak fölkelni [1]).

A gyülés a lengyel királyt levélben fölkérte, hogy Lengyel- és Magyarország között a békét mind maga megtartsa, mind alattvalói által megtartassa [2]). A nádort is megkeresték levél és követ által „hogy a szomszéd szövetséges tartományokat (Csehország, Morva, Silézia stb.) tudósítsa az ország jelen zavarteljes állapotjáról, s annak okairól; nehogy alaptalan gyanusitásoknak helyt adjanak; a királyt pedig kérje föl, hogy mielőbb országgyülést hivjon össze [3]). Végre

---

jelen leszen itt és kegyelmetek magától megérti micsoda instructióval jött, s mit végezett Homonnai urammal."

[1]) Conclusiones Cassoviae in Congregatione Statuum Superioris Hungariae factae et per D. Gen. S. Forgách promulgatae. Ujabb másolat a primási könyvtárban, Battyányi primás kéziratai között. I. és VIII. cikkek.

[2]) V. cikk.

[3]) VI. cikk. És Thurzó Khleslhez 1616 aug. 3. Ered. a m. kam. levt.

az ország összes megyéihez körlevelet intéztek; a zavarok szerzői ellen panaszolkodtak, előadták siralmas helyzetüket és fölhivták, hogy az országgyülés mielőbbi összehivását ők is sürgessék [1]).

A rendek már július 15-én kihirdették végzéseiket. És csakhamar elhagyták Kassát [2]).

Pázmány is, miután két hétnél tovább tartózkodott a fölvidéken, küzdve szüntelenül titkos bizalmatlansággal és nyilt ellenségeskedéssel, sietett elhagyni a zavarok szinhelyét és fölkeresni a nádort. Ez július 18-án liekavai erősségéből árvai jószágaira utazván, utközben találkozott a préposttal. Értesülvén általa a történtekről, másnap nagyfalvi birtokáról fölkereste levelével Khleslt. Nem kételkedett ugyan, hogy a zavarok Pázmány buzgó és tapintatos igyekezetei folytán, immár lecsillapítvák. De tartott mégis attól, hogy ha a zavarok tulajdonképeni okai ki nem irtatnak gyökeresen, az elégedetlenség és veszély nem fog megszünni teljesen. Ajánlá tehát, hogy a rendeknek országgyülés tartását sürgető kivánsága teljesíttessék [3]).

Pázmány pedig bucsut vevén a nádortól folytatta utját Prága felé, hogy ott küldetésének eredményéről jelentést tegyen.

A kassai rendek közöl sokan Pázmány küldetését — mint tudjuk — ellenséges érzülettel tekinték. Úgy fogták

---

[1]) Conclusiones. VII. cikk. Ezen körlevél kelt 1615 július 15. A Barsmegyéhez küldött példányból közlé Botka Tivadar. Magyar Tud. Értekező. 1862. II. 9. l. Ezen körlevél következtében a megyék csakugyan sürgették az országgyülés összehivását. Igy Komárom vármegye 1616 aug. 3-án irt ez ügyben a nádornak. Eredetije a m. kam. levt.

[2]) „Anno 1616, 15 mensis julii Cassoviae in SS. et OO. Regni Hungariae superioris in generali eorum Conventu pro 14 mensis julii per D. C. Generalem promulgati facta est conclusio talis;“ — stb. Idézett helyen.

[3]) Thurzó Khleslhez 1616 aug. 3. Eredetije a m. kam. levtban.

föl, miszerint annak nem más a föladata, mint Homonnainak érdekeit előmozdítani. Ezek már a gyülés tartama alatt népszerűtlenné tenni igyekeztek őt. Sikerült is kivinniök, hogy a gyülés végzései közé a következő cikk igtattassék: „Miután Pázmány Péter jézsuitát a rendek testi, lelki ellenségüknek tekintik, mielőbb hagyja el Magyarország fölső részeit; hová — meggyőződésük szerint — a békességnek nem helyreállítása, hanem teljes megzavarása végett jött. Lehetetlennek is tartják, hogy ő, ki ezen mozgalmaknak egyik főoka, hajlandó lenne állandó béke tárgyalásában, annál kevésbbé létrehozásán fáradni.“ [1]) A gyülés eloszlása után sem kiméltek meg rágalmaktól. Terjesztették, hogy Pázmány az urakat a rendektől való elszakadásra buzdította [2]). Hogy száznyolcvanezer aranyat hozott magával Homonnai részére; a királytól, mint az egyik hitte, a pápától, mint más [3]). Voltak, kik határozottan merték állítani, hogy Pázmány Kassáról nem Prágába ment vissza, hanem Moldvába utazott a király meghagyásából uj támadási kisérletre buzdítandó Radult. Sőt Zemplénmegye Sárosmegyének hivatalosan meg irta, hogy Pázmány Forgách Zsigmondot nem csak erélyesebb föllépésre buzdította, hanem fölhivta a nemesség ölésére, tömlöcözésére; a rendeket is fenyegette, hogy csakhamar visszatér hatalmas hadnak élén, megfékezésére az ellenszegülőknek.

---

[1]) Conclusiones. III. cikk.

[2]) Abaffy M. tokaji kapitány irja a nádornak: „Rákóczy György szolgája, az urával Kassán lévén beszéli, hogy Pázmány Péter az urat azon kérte, elálljon az országtól; ezt értvén az emberek, nem hogy csendesednének stb.“ 1616 július 16. Eredetije a m. kam. levt.

[3]) Sepsi L. M. krónikájában 1616 július 18-ra fóljegyezve találjuk: „A pápa titkon, a mint mondják közhirrel, pénzt küld Homonnainak, hogy az elinditott persecutióját continuálja.“ Mikónál III. 160. l. És Pázmány alább említendő levelében.

Sárosmegye megdöbbenve hallotta a zempléni közleményeket. Július 21-kén fölterjesztést küldött ez ügyben a nádorhoz s fölvilágosítást kért. Ez pedig augustus 7-ikén kelt levelével az egész kényes ügyet tudomására hozta a királynak. II. Mátyás a vádiratot haladéktalanul közlé Pázmánynyal, ki ekkor még a cs. udvarnál tartózkodott. Ez sietett átnyujtani a királynak igazoló iratát. Rövid, a tiszta öntudat hangján irt, sorokban megcáfolva a vádakat egyenként, fölszólítá a királyt, hogy rendeljen vizsgálatot és ha majd ártatlansága kiderül, hallgattassa el rágalmazóit [1]). A király fölöslegesnek tartá a vizsgálatot. Megelégedett a nyilatkozattal. Ezt azonnal átküldé a nádornak. Saját leiratában is kiemelé, hogy miután a prépost ellen emelt vádak semmiképen meg nem állhatnak és egyedül roszakaratú emberek által hozattak forgalomba, helytelenül cselekedtek, kik mielőtt alaposságuk bebizonyult, azokat nyilvánosságra hozták. Miután pedig ilyetén hirek a fölizgatott kedélyeket könnyen azok részére hajlíthatnák, kik a köznyugalom és békesség megzavarásán munkálkodnak és így komolyabb veszélyeket is idézhetnének elő: meghagyta a nádornak, hogy hasonló hamis és izgató hirek további terjesztésének, valamint a béke megzavarását célzó igyekezeteknek megakadályozásáról kellően gondoskodjék.

De ugyancsak augustus 20-án maga a prépost is irt Thurzónak. Nem mentegeté magát, inkább csudálkozását fejezte ki: „hogy — ugymond — az eszes emberek efféle hiúságokat elhihetnek .... A ki forgott e világban és tudja, quantum est in rebus inane, neveti afféle dolgokat és én is

---

[1]) „Dignetur ipsam rei veritatem in hoc negotio indagare, et ubi innocentia mea innotuerit, obturetur os loquentium iniqua.“

bizony csak nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz hireknek, mint valami derekas dolgoknak helyt ád. Mert bár mind ugy volna is, hogy én mondottam volna azokat, a miket hamisan reám fognak, micsoda okosság mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyeregben tartsák lovukat. Mintha skatulában póstán küldhetne ember hadat ennyi földre, ki miatt minden órában készen kelljen lenni. Avagy mintha én rajtam állana a hadgyüjtés, vagy az én tisztem és hivatalom volna a hadakozás. Higyje Nagyságod, hogy efféle causas non cautas másra magyarázzák az idegen emberek."

És midőn tovább folytatá, szivét engedé szólani, mely bizony a jezsuita öltöny alatt sem feledte el szeretni a hazát. „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek becsületét, csendességét szeretem és Istentől ohajtva kérem. A nemességnek is privilegiomit szeretem s tehetségem szerint oltalmazom. Mert noha most a sok hadak között megaprósodott a Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak eleim . . . Azért soha bizony a nemességnek privilegiomi ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem." És ily nyilatkozatok után joggal fejezheté be levelét a komoly szavakkal: „Kérem is Nagyságodat, az én szolgálatomért Nagyságod efféle gaz hireknek helyt és hitelt ne adjon." [1])

A nádor nem is adott hitelt azoknak. September 15-én kelt válaszában biztosítá Pázmányt, hogy azon gaz-

---

[1]) Pázmány védirata a királyhoz. — Ennek levele a nádorhoz. — Pázmányé ugyanehez. — Mindhárom 1616 aug. 20-áról. Es mindhárom a m. k. kam. levtban.

hireknek kiirtásán mindenképen fáradozott. Pázmány köszönetet mondott ezen barátságért és néhány odavetett sorba, talán öntudatlanul, foglalta saját politikájának főelvét. „Az az embernek szerencsétlensége, hogy itéletek és gyanunak kitéve, folytonosan hányattatik, ha csak az igazságba nem veti horgonyát. Az igazságban birja az ember legbiztosabb menhelyét és védvárát.“[1])

V.

Az esztergomi érsekség anyagi viszonyai. — A kamara törekvései. — Pázmány magatartása. — Érsekké neveztetése s fölszenteltetése. — Ujabb pénzügyi alkudozásai. — Emlékirata. — Érseki székfoglalása. — A pápai megerősítés és a pallium. — Pázmány kinevezésének hatása.

Míg Magyarország fölső részeiben a helyzet mind komolyabban és veszélyesebben kezde alakulni, s az izgatottság a Királyhágótól a Lajtháig terjedett fenyegetőleg: azalatt Prágában alkudozások folytak Pázmány Péter és a császári kamara között az esztergomi érsekséggel elvállalandó terhek iránt.

Azon századokban, midőn hatalom és befolyás terjedelmes birtok által föltételeztetett, midőn a királyi tanácsban a szavazatok súlya a kiállított vitézek arányában mérlegel-

---

[1]) „Haec est humanae infelicitatis conditio, ut iudiciis, suspicionibusque expositus, nisi in ipsa veritate anchoram fixerit homo, iactetur et fluctuet necesse est. Veritas autem tutum ac imperturbatum est praesidium.“ Pázmány Thurzóhoz 1616 oct. 12. Eredetije a magyar k. kam. levéltárában.

tetett, azon századokban az esztergomi érsekséget is sz. István és utódjainak bőkezűsége dúsan látta el földbirtokkal és jövedelmekkel.

Azonban századok multával a török foglalásai és a főurak ragadozásai, az ország pusztulása és a népnek elszegényedése a mindinkább növekedő terhekkel: a birtok complexust megnyesék, a jövedelmeket leszállították.

Ugyanazon csapások, melyek az esztergomi érsekséget, ugyanazok még nagyobb mérvben sujtották a királyi kamarát. A jövedelmek fogytak évről évre: míg a kiadások szaporodtak évről évre. Ne csudáljuk tehát, ha azon korban az állam pénzügyérei a fenyegető viharok közepette ugyanazon mentődeszkához nyúltak, a melyet az 1789-iki elvek szülői megragadtak és gyermekei megragadni készülnek ismét.

Ezen mentődeszka, — az egyház birtoka. Mit a XVIII-ik század végtizedének hősei befejeztek szerencsésen, azt a XVI. és XVII-ik század államférfiai csak megkezdették szerényen. Amazok tetőpontján a civilizátiónak állitólag, elrabolták azt, mit atyáik azoknak adtak, kik őket civilizálták valóban. Ezek megelégedtek egyelőre jövedelmeket elvonni az egyháztól, és terheket róni az egyházra. Amazok nem kérdezték a jogos birtokosokat, nem hallgattak tiltakozásaikra: ezek mégis kikérték beleegyezésüket, s igyekeztek azt kieszközölni, ha lehetett; készek, kicsikarni is, ha kellett.

Az egyházi javak ezen közsorsában osztoztak a magyarországiak is, osztozott névszerint az esztergomi érsekség. Az érsekeket a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején több izben reábirták nevezetes terheknek elvállalására, melyeket a kamara szaporítani és növelni kivált akkor igyekezett, midőn uj érsek neveztetett. Pázmány 1620-ban az esztergomi érseknek s a győri, nyitrai, veszprémi és zágrábi

püspököknek [1]) összes jövedelmeit együttvéve 60000 forintra becsülte [2]). Ebből bizonyára a legnagyobb rész, talán felénél több, az esztergomi érsekségre esett. Valóban az esztergomi érsek jövedelme még ekkor is tetemes lehetett volna. De annak legnagyobb részét katonákra és várak föntartására kelle fordítani; másik részét olcsón bérbe adni a kamarának; harmadik részét a kamara jogtalanul visszatartotta. Forgách az ujvári katonákra évenkint 25000 frtot költött; Putnokvárára 500 forintot. Torna, Gömör, Zólyom és Turócz megyék, valamint sz. György tizedeiért a kamarától nem kapott többet, mint 5300 forintot, pedig ezek legalább 12000 forintot jövedelmeztek. A kamara továbbá nem fizeté az érseknek a pisetumot, mely 7000 forintot tett; a kamarai nyereségnek tizedét 7000 forint értékben; elvonta az érsektől az érseki jobbágyok országos adóját, mintegy 6000 forintot; s nem fizette a k. jövedelmek tizedeit. Tehát ez által az érsek jóval több mint 20000 forinttól fosztatott meg. És a kamarának az érsekségből vont nyeresége körülbelül 52000 forintot tett. Miután pedig Pázmány megjegyzé, hogy a király az érseki jövedelmek $^2/_3$-át huzza; ezek midőn Pázmány az érseki széket elfoglalá mintegy 80000 forintot tettek ki, a mely összgből azonban tisztán alig 25—30000 forint jött az érsek kezeibe.

De a kamara még többet kivánt. És annak elnökei az igények fokozására a jelen pillanatot kiválóan alkalmasnak tarthatták. Most, midőn nem pazar fényhez és bőséghez szokott dynasta, hanem önmegtagadásban nevelt jezsuita volt elfoglalandó a magyar primások székét. Az — úgy hitték — ha nem is készséget tanusítani, de határozott ellenállást sem

---

[1]) Vindiciae. 30. l.

[2]) Összeállítva Pázmánynak alább tárgyalandó emlékirataiból.

fog kifejteni, midőn majd a kamara nagylelkűsége és áldozatkészségére hivatkozva, a közszükségre utalva, jövedelmei egy részének állami célokra való átengedését fogja kérni és kivánni [1]). De mennyire csalódtak!

Pázmány legkevésbbé volt ugyan pénzvágyó, vagy fukar: de az érsekség jövedelmeinek további csonkítását megengedni, még sem lehetett hajlandó. Ő legjobban ismerte azon pusztitásokat, melyeket százados vész a magyar egyház körében okozott, és legjobban tudta, hogy azokat jóvá tenni csak akkor fog sikerülni, ha a kellő pénzerővel is rendelkezhetik. Pázmány azonfölül valamint mások jogait tiszteletben tartotta, úgy saját, még legcsekélyebb jogaihoz is szilárdul ragaszkodott mindenkor, nem ritkán makacsul.

A király Pázmánynyal 1616 augustus végső napjaiban közlé, hogy őt az esztergomi érsekségre emelni szándékozik. Ekkor az udvari kamara elnökei siettek magukat érintkezésbe helyezni vele. S kineveztetése előtt ohajtották föltételeiket elfogadtatni általa. De midőn Pázmánynak a kamara elnökei követeléseiket oly megjegyzéssel nyujtották át, hogy azokat még érsekké neveztetése előtt fogadja el: azokat határozottan visszautasítá, kijelentvén világosan és érthetőn, hogy kineveztetése előtt semmiféle alkudozásokba ereszkedni, vagy engedményeket tenni nem fog [2]).

„Megértettem Méltóságtoktól — ekkép válaszolt, augustus 27-én szóval és irásban, — az esztergomi érsekségre való előmozdíttatásom iránt ő felségének kegyes határozatát. És

---

[1]) Timon. Purp. Pann. 243. l.

[2]) „Postquam S. Mtas mihi intimasset velle, ut Archiepiscopus renuntier, Camera Aulica multa mecum egit, de onerosis conditionibus, deque iis ante collationem Archiepiscopatus mecum concludere voluit; quibus id quod copiose oretenus dixeram, brevi hoc scripto respondi.“ Pázmány ezen sorait idézi Kaprinay kézirati gyüjteményében. (XII. C.)

ő felségének ezen kegyességeért minden igyekezetemet és szolgálatomat alázatosan ajánlom; kérvén a jó Istent, hogy ő felségét a jelen és jövő élet minden boldogságával jutalmazza. Méltóságtokat továbbá, és általuk ő felségét értesíteni ohajtom, hogy kész vagyok és leszek megtenni mindazt, mit Istennek megbántása, jó hirem nevem veszélyeztetése nélkül megtehetek. Követeli ezt a köteles hála és ő felsége iránti tartozó hódolatom. Mindazonáltal az előterjesztett pontokra vonatkozólag legalázatosabban jelentem ő felségének, hogy bármily egyházi javadalom adományozása előtt, simonia vétke nélkül — a mely pedig mind az adományozást teszi semmissé, mind az adományozót és adományozottat szigorú egyházi büntetésekkel sujtja — nem szabad megigérni semmiféle fizetést, és annál kevésbbé lehet az egyház bármily előnyéről való lemondás iránt egyezkedni vagy megegyezni.“ [1])

II. Mátyás, ki nagy szellemi erőt fejtett ki akkor, midőn koronáit bátyjának kezeiből kiragadá, életének és uralkodásának végső éveiben teljesen elgyengültnek mutatkozik.

A hatalmas szellem gyenge és hajlékony eszközt keres: a gyenge ellenben önkénytelenül meghajol a szilárd és határozott jellem előtt, mert ilyenre, erős támaszra van szüksége. Igy Mátyás, vallásos kedélye által is ösztönöztetve, Pázmányra határozott föllépése miatt neheztelni nem tudott, és nem kivánt erőszakot gyakorolni lelkiismeretén. Khlesl is megtett bizonyára a maga részéről mindent; annálinkább mert Preinerrel, a cs. kamara elnökével ellenséges viszonyban állott, s ennek befolyását mindenképen paralizálni igyekezett az udvarnál.

---

[1]) Pázmánynak, általam eddig nem ismert, kéziratából közli Péterfy Sacra Conc. Hung. II. 220. l. és utána Katona XXIX. 648. l.

Csak így lesz érthető azon meglepő tény, hogy a király nemcsak a kamarát utasítá oda, hogy Pázmányt egyelőre békében hagyja, hanem ezt egy kézirata által arról is biztosítá, hogy az érsekségnek idegen s bitorló kezekbe jutott javait és jövedelmeit visszaszerezni fogja [1]). Igéret, melyet könnyű volt papirra tenni, de nehéz, sőt a tényleges viszonyok között lehetetlen teljesíteni.

Ekkép elmozdítva valának a végső akadályok is. S a király september 28-án, ünnepélyes tanácsülésben Pázmánynak érsekké neveztetését kihirdeté [2]).

„Tudósítani ohajtom Méltóságodat — irja Khlesl a kinevezés napján Thurzónak — ő felségének az esztergomi érsekség betöltése iránt hozott határozatáról. Miután ugyanis nem tanácsos hoszabb ideig pásztor nélkül hagyni azon egyházat, ő felsége főtisztelendő Pázmány Pétert, ... személyesen is meggyőződvén az ő bölcs mérséklete és a béke biztosítására irányzott törekvéséről, ájtatossága, tudománya és a magyar nemzet iránti szeretetéről: esztergomi érsekké választá és nevezé. Minden bizonyossággal állíthatom, hogy az említett érsek úr azon udvariasság, bizalom és őszinteség által, melyet kassai utja alkalmával Méltóságod részéről tapasztalt, magát Méltóságod irányában annyira lekötelezve érzi, miszerint dicsérni nem tudja eléggé. És ezen oknál fogva is kedves előttem fölmagasztaltatása, mert mint bizton hiszem, a magyar ügyek

---

[1]) „Noluit Pazmanus Praefecturam sacram accipere, vel oneri humeros supponere, donec Caesar chyrographo testaretur, omnia magni illius sacerdotii praedia et bona restitutum iri.“ Timon kézirati Annáleseiben. 1616-ra.

[2]) „S. Mtas 28 Septembris anno 1616 in publica audientia me Archiepiscopum denuntiavit.“ Pázmány ezen szavait foljegyzé Kaprinay kézirati gyüjteményébe. (XII. C.)

is kedvezőbben fognak folyni, ha az országnak két főembere, kölcsönös öszhangzásban működni, egyetérteni és egymást támogatni fogja. Kérem tehát Méltóságodat tanusítson azon érsek úr iránt, már az én kedvemért is, minden jó akaratot. Ez által Méltóságod ő felségének kedves, az országnak hasznos, önmagának pedig tiszteletet szerző szolgálatot fog tenni." [1])

És midőn ezen a nádornak hizelgő sorok irattak, ugyanazon napon II. Mátyás aláirta az okmányt, melynek értelmében „Pázmány Péternek . . . bízva, hogy mint jó pásztor és főpap Isten egyházának kormányzása és védelmezésében, az igaz katholika hit hatályos terjesztésében figyelmes és szigorú gondosságot minden igyekezettel és meleg buzgalommal fog tanusítani . . . az esztergomi érsekséget, s avval összekapcsolt főispáni méltóságot adományozá; meghagyván az esztergomi főszékesegyházi, a pozsonyi és szepesi társas káptalanoknak, hogy őt törvényes érseküknek elismerni, fönhatóságának hódolni és engedelmeskedni köteleztessenek és tartozzanak [2]).

Pázmány pedig meleg szavakban adott kifejezést hálájának. Elhatározva ezen hálát királya iránt tényleg is bebizonyítani [3]).

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben. III. Urkundenbuch 483. l. 676. sz.

[2]) Podhraczkynál 29. l.

[3]) Miller (Epist. P. Pazmani I. 14. l.) szerint Pázmány levélben mondott köszönetet a királynak s közli is Pázmánynak állítólag Selyén 1616 oct. 10-én kelt köszönő iratát. De honnan, vajjon eredetijéből, vagy másolatból, azt nem mondja, s én nem tudom. De igenis tudom azt, hogy Pázmány 1) october 10-én nem volt Selyén, miután kineveztetésekor és ezután is hoszabb ideig a cs. udvarnál tartózkodott; october 12-én nevezetesen Prágából irt Thurzónak. De 2) épen azért mert kineveztetésekor Prágában volt, következik, hogy nem levélben, hanem élő szóval fejezte ki köszönetét, élő szóval mondotta el azt, a mit Miller levél alakban közöl.

Még ugyanazon napon, miután kineveztetése a prágai várpalotában Khlesl bibornok által is hivatalosan kihirdettetett, a prágai várban létező apácák, szent György vértanúról cimzett, templomában szintén Khlesl bibornok által püspökké szenteltetett [1]). A király csak ekkor küldé Rómába a praesentátiót. Értesité a pápát, hogy a megürült esztergomi érsekségre Pázmány Pétert nevezte ki, kérvén, hogy azt megerősíteni és az érseki palliummal megadományozni méltóztatnék. Egyuttal előadá, hogy a tizenöt éves török háború idejétől fogva az érseki székhely török kézben van, az érsekség javai és jövedelmei is tetemesen megfogytak: míg ellenben az ellenség közelsége miatt az érsekségre súlyos kiadások nehezülnek a szükséges katonák föntartására. Minélfogva jövedelmei alig elégségesek, hogy magát méltóságához illőleg föntartsa. Ezért kérte a pápát, engedné el azon díjakat, melyek a pápai megerősitésért és a palliumért fizettetni szoktak.

A király ez ügyben megkereste a bibornokok testületét is, valamint Ditrichstein és Borghese bibornokokat.

Értésül adatott Pázmány kineveztetése Miksa főhercegnek, mint a császári udvari kamara elnökének, és a m. k. kamarának. Mindkettőnek meghagyatott, hogy az uj érseket az „érsekség tényleges birtokába bevezetni és beigtatni siessenek.“ A főherceg azonfölül fölhivatott „hagyja meg ide-

---

Hevenesy is ugyanazon szöveget mint beszédét közli és pedig Pázmány saját kéziratából ily cim alatt: „Brevis Oratiuncula Pazmanni, dum illi Archiepiscopatus collatus est. 1616.“ Kéziratainak IX. kötetében. 154 l. Sőt Pázmány maga is egyik iratában emlékezvén kineveztetésének a király által történt kihirdetéséről, hozzá teszi: „Cui subsequentia verba meditate dixi.“ Kaprinay kézirati gyűjteményében. (XII. C.)

[1]) Babóthy esztergomi kanonok egykorú jegyzeteiből. Az esztergomi káptalan levéltárában.

jekorán az udvari kamarának, miszerint az uj érsekkel a szükségesek iránt alkudozásokba bocsátkozni és egyességre lépni igyekezzék“ [1]).

A császári kamara — és pedig az, mely Prágában közvetlenül a cs. udvar mellett fönállott — ekkor megujította az alkudozásokat.

Az érsek — kivánták — Túrócz és Zólyom megyék tizedeit az eddigi áron hagyja Henkel Lázár kezeiben. Engedje meg az ujvári német katonáknak, hogy gabonájukat az érsek ujvári malmában ingyen őröltethessék; az ujvári őrséget ezentúl egészen maga fizesse, lemondván a morva rendek által fizettetni szokott segélyről; — végre ugyancsak az ujvári német hadnak bizonyos mennyiségű gabonát ingyen osztson [2]).

Pázmány kétféleképen válaszolt; élő szóval röviden és terjedelmes emlékiratban, mely nevezetes okmány Pázmány nyilt és határozott jellemét leghívebben visszatükrözi és a melyben ritka ügyességgel sikerült menekülnie a kényes helyzetből.

Emlékiratában készznek nyilatkozott megtenni mindazt, mit Istennek megbántása és saját jó nevének veszélyeztetése nélkül megtehet; tiltakozván s kérvén tiltakozásának a kamara könyveibe való beigtatását, hogy az engedményeket csak saját személyére, az egyház és utódai érdekeinek, jo-

---

[1]) A királynak 1616 sept. 28-án a pápahoz, a bibornokokhoz, Miksához, a kamarához és Esztergom vármegyéhez intézett leveleinek egykorú másolatai egy füzetben összeállítva a prim. egyh. levéltárban.

[2]) „Post collatum Archiepiscopatum — Pázmány saját szavai — ea onera, de quibus antea mentio facta fuerat, rursum proposuit Camera Aulica, dum adhuc Pragae morarer, ad quae respondi modo sequenti“ Hevenesy másolata nyomán. Kéziratai IX. k. 155. l.

gainak sérelme nélkül teszi, nehogy a kamara jövőben azon jogok elévülésére hivatkozhassék.

A négy pont mindegyikéről külön kifejté nézetét.

Zólyom és Túrócz tizedeinek Henkelnél való meghagyására nézve elmondja, hogy azok másnak kétszer nagyobb áron adathatnának el; azután ezen bérlésből a kamarának tulajdonképen semmi haszna nincs. Ő felsége tehát parancsolja meg Henkelnek, forduljon ez ügyben közvetlenül hozzá; igyekezni fog ő felsége kivánatának, a mennyire ez az egyháza és utódainak sérelme nélkül történhetik, eleget tenni.

A második pontban foglalt kivánságot szivesen teljesítené; de először, a püspöknek esküvel kell igérni, hogy egyházának jövedelmeit elidegeníteni és megcsonkítani nem fogja. Már pedig ismeretes a kamarának azon eljárása, hogy az egyházi javak körül tett engedményekből idők folytán jogokat alkot. Ő tehát csak úgy engedhet a kérelemnek ha a kamara téritvényben elismeri, hogy ő azon engedményt egyedül saját személyére nézve tette. Másodszor előre látja mindazon visszaéléseket, melyek ily engedményből keletkezni fognának. Mert ha a német katonák saját gabonájukat ingyen őröltethetik: a magyar katonák is német társaiknak fogják átadni saját gabonájukat ingyen őröltetés végett. Végre harmadszor a malom, igaz, az érsek tulajdona, de az abból jövő haszon egy része a molnárokat és az ujvári plébánost illeti. Ő tehát ezeknek sérelmével engedményeket nem tehet; annál kevésbbé, mert ha tenne is, a károsított molnárok eltávoznának, s a malom molnárok nélkül maradna. Az ő óhaja tehát az: maradjon minden régi állapotjában, és ő biztosítja a kamarát arról, hogy ha a német katonák ily és hasonló kérelemmel esetről esetre hozzá fordulnak, nem lesznek vele elégületlenek.

Áttérvén a harmadik pontra, hogy t. i. az ujvári katonákat egészen maga fizesse; ő felségét szerényen azon kettős célra figyelmezteti, mely érsekké való kinevezésére indítá: hogy ő, az uj érsek, az egyház és katholicizmusnak, azután ő felségének is hasznos és jó szolgálatokat tehessen. Már pedig ilyenekre nem képes, ha az érseki jövedelmek napról napra csonkíttatni fognak. A katholika vallást csak úgy fogja előmozdíthatni, ha képes lesz papságra alkalmas ifjakat neveltetni s a lelkészeket (kik a falukon ritkán birnak 100 forintnál több jövedelemmel) segélyben részesítni. Azután hogy a királynak és hazájának szolgálhasson, nagyszámú házi népet kell tartania s magát nagylelkű és bőkezűnek bizonyítani minden alkalommal. Végre az érseknek tetemes kiadásokat kell tenni kivált akkor, ha a királyi udvar mellett tartózkodik. Igaz, az érsekség jövedelmeit túlozva adják elő; de azokat ő felsége legjobban ismeri, tudván mennyit vett be ez évben a kamara, mint az üresedésben levő érsekség javainak kezelője; pedig ezen évben a jövedelmeket a több éven át gyűjtött gabonának eladása, és két évre járó bordézsma szedése tetemesen növelé. Ő neki most kezdetben nagy kiadásokat kell tenni a szükségesek beszerzése végett, és őszi időben a birtok semmi jövedelmet nem hozván, a jövő év jövedelmeire kolcsönt kell folvennie. Végre miután ő — a mi rendkivüli eset — áldozárból egyszerre emeltetett az érsekségre, a világ ezen engedményekről értesülve bizonyára azt hinné, hogy azokra nagyravágyása csábítá. És ha mégis megigérné mindazt, mit a király kiván, ismerve a jövedelmeket, előre látja, hogy igéretét nem teljesíthetné, Istent megbántaná és saját jó hirét, nevét kockáztatná. Kéri tehát a királyt, ne terhelje őt mód felett.

Ha pedig a király kivánságairól lemondani semmiképen sem hajlandó: kész elvállalni az elődje által teljesitett kötelezettségeket, úgy hogy a morva segélylyel az ujvári erősség hétszáz magyar katonáját fizetni fogja, az egyház és utódja sérelme nélkül. De ez esetben kéri a királyt megujítására mindazon kiváltságoknak, a melyeket ezen katonák irányában elődje birt: hogy a kapitányokat ő nevezhesse; ha udvara fényének emelése, vagy birtokainak megvédése végett katonákra szüksége lesz, a kapitányok kötelesek legyenek azokat rendelkezésére állítani; a kapitányok és hadnagyok az érseknek is tegyenek esküt; ő felsége hagyja meg az őrségnek, hogy az érseki jövedelmeket csonkítani ne merjék; végre a morva segély pontos fizetése iránt rendelkezzék.

A negyedik kivánságot, hogy az ujvári német hadnak gabonát ingyen adjon, semmikép nem teljesíthetni. A magyar had fizetésére ugyanis a morva segélyen fölül huszonötezer tallért kell fizetnie évenkint, és ezen teher oly nagy hogy többet el nem vállalhat, mert el nem bir. Az érsekség alig bir más jövedelemmel, mint a mit a gabona- és bordézsmából nyer; s ezt el kell adni, hogy a nevezett roppant összeg összeszereztessék. Már pedig ha jó év van, a bor és gabona ára oly csekély, hogy ebből 12—15 mérőért, amabból egy hordóért alig kapni egy forintot; ha pedig a bor és gabonának ára valamivel nagyobb, ez annak jele, hogy a termés rosz, s következőleg kevés a dézsma. Ujra és ujra kéri tehát a királyt, ne terhelje őt oly szerfölött, és bizonyítsa be, hogy nem avégett nevezte ki esztergomi érsekké, hogy őt a reá rovandó terhekkel elnyomja; hanem avégből, hogy atyai gondoskodását az egyház, királyi nagylelkűségét személye irányában kitüntesse.

Pázmány ugyanakkor élő szóval is kifejtette a kamara prágai tanácsosai előtt követeléseik igazságtalanságát. Bebizonyította, hogy a király az érsekség jövedelmeinek több mint két harmadát húzza. Az érsek az ujvári őrségre 25000 forintot fizet. Torna tizedeit és Gömör tizedeinek egyik felét a szepesi kamara húzza 500—500 forintba számítva; Gömör tizedeinek másik fele, ugyancsak 500 forintba számítva Murányvárra fordíttatik; pedig ezen tizedek háromszor annyit érnek és jövedelmeznek. Zólyom és Túrócz tizedeiért a bányák 2800 forintot, sz. György tizedeinek egyik feléért a pozsonyi kamara 1000 forintot fizetnek, pedig azok is, ezek is kétszer annyit hoznak. Putnok várára továbbá két érseki falu jövedelméből 500 forintnál több fordíttatik. A pisetum, mely 7000 forintot meghaladó összeget jövedelmezett, most nem fizettetik, nem a kamarai nyereségnek mintegy 4000 forintot képviselő tizede. Azonfölül az esztergomi érsek birtokain az adót nem a kamara, hanem az érsek szokta volt szedni I. Ferdinandig, és ez körülbelül 6000 forintot hozott az érseknek; mindettől I. Miksa idejében megfosztatott az esztergomi érsek. Végre szent Istvántól I. Ferdinandig az érsek a királyi jövedelmekből, a bányákat is beleértve, a pisetumon fölül tizedet nyert [1]).

A kamara emberei még ezen emlékirat és válasz után sem mondottak le minden reményről, s az alkudozásokat nem szakították meg [2]); míg végre egy october 29-én kelt, Pázmányhoz intézett királyi leirat az ügyet befejezé. A király

---

[1]) Demissa responsio ad ea, quae nomine S. C. Mtis ab excelsa Camera Aulica mihi sunt proposita. Hevenesynek Pázmány kéziratai ból vett másolata nyomán. Kéziratai IX. 155—164. ll.

[2]) Maga Pázmány irja: „Post varias disputationes subsequens decretum allatum est mihi“ Ugyancsak Hevenesynél IX 164 l.

az esztergomi érsekségébe való beigtatását ujra elrendelé, a négy pont iránt pedig akkép határozá el magát, hogy az érsek először: úgy és azon föltételekkel mint elődje vállalja magára az ujvári hétszáz magyar katonának illendő és pontos fizetését; a király viszont igéri, hogy mint elődjét, úgy őt is a cseh és morva adóból évenkint tizenhárom ezer tallérral fogja segíteni.

Másodszor, Túrócz és Zólyom tizedeit, az eddig fizetett összeg mellett, engedje továbbra is a bányákra fordíttatni. Harmadszor: az ujvári német katonák gabonájának ingyen őrlését engedje meg, és e célra a hétnek bizonyos napját jelölje ki. Negyedszer: bár az érsek ez időszerint nem igérheti meg, hogy az ujvári német hadat gabona kiosztásával fogja segíteni, a király mégis reméli, hogy azon esetre, ha az évnek bősége megengedi, vagy ingyen vagy leszállított áron fog azon hadnak gabonát adatni. Ő felsége viszont az ujvári hadnak szigorúan megtiltá az érseki birtokok és jövedelmek károsítását, s meghagyta, hogy ő neki és tiszteinek ugyanazon tiszteletet tanusítsák, mint elődének. Bizván, hogy az érsek mindent akkép fog elrendezni, hogy az érseki méltóság épségben megtartassék, és a mindkét nemzetbeli had békésen és barátságosan megmaradván állomásán, azon ujvári véghelynek állapotja üdvösen legyen biztosítva [1]).

Pázmány megnyugodott ezen leirat rendelkezésein. És most reméllé, hogy végre bevezettetheti magát az érsekségbe. November első napjaiban a magyar kamarához fordult s a királytól vett parancs értelmében magát beigtattatni kéré.

---

[1]) Ugyancsak Hevenesynél IX. 165, 6. ll. Ezen iratokat ismerte Péterfy is, de azokból csak néhány sort közölt. Sacr. Conc. II. 220. és Katona XXIX. 650. Pázmány válaszát Péterfy méltán nevezheté „responsum plenum sapientia et spiritu“.

De legnagyobb meglepetésére visszautasító választ vett. A kamara elnökei és tanácsosai kijelenték, hogy ők az érsek fölhivásának nem engedhetnek, miután a bécsi udvari kamarától ellenkező utasitásaik vannak, melyek őket a beigtatás végrehajtásától eltiltják.

Pázmány nagyon fölindult a kamara eljárása fölött, amely a királyi rendeletet mellőzve, idegen és magyar ügyekre a törvény értelmében befolyással nem biró hatóság rendeletei előtt meghajolt. Jogos neheztelésének maradandó kifejezést akart adni. A pozsonyi káptalan előtt megjelenvén ünnepélyes óvást tett a magyar kamara elnökének és tanácsosainak eljárása ellen. „Kik nem gondolván meg, hogy országos törvények tiltják, miszerint a német cancelláriától vagy kamarától magyar ügyekben, az ország jogai és szabadságaira vonatkozólag, rendeletek adassanak ki; mégis ugyanazon elnök és tanácsos urak inkább engedelmeskedvén a német kamarának, mint a magyar cancellária által kiállított királyi rendeletnek; halogatásuk által ő felsége parancsát nem teljesítették, ő felsége tekintélyének az ország szabadságainak sérelmére, a tiltakozónak nyilvános kárára. Minélfogva a tiltakozó, mindazon károknak, melyek a kamarai elnök és tanácsosok ezen halasztása folytán az ő felsége által neki adományozott javakban és jövedelmekben fölmerülni fognának, a m. kamara elnöke és tanácsosai által való pótoltatását fogja keresni.“ [1]) Ezen tiltakozása által alkotmányos érzületének és függetlenségének tiszteletreméltó bizonyságát adá.

Pázmánynak ezzel nem szüntek meg kellemetlenségei. Miksa főherceg kevéssel ezen óvás után Bécsbe hivta meg,

[1]) Kelt 1616 sz. Márton ünnepét megelőző csütörtokon. A pozsonyi káptalan országos levéltárában. XXIX-ik Protocollum. 906-ik szám.

hogy itt a királytól vett sept. 28-án kelt utasítás értelmében az érsekség átvétele iránt a bécsi cs. kamarával alkudozzék. Pázmány csakugyan megjelent. De a kamarának november 18-án tartott ülésében előmutatta azon királyi leiratot, melyből kiderült, hogy Pázmány a cs. udvar mellett létező kamarai tanácsosokkal már megegyezett s az egyesség a király által helybenhagyatott.

És csak most hagyta meg Miksa főherceg a magyar kamara elnökének és tanácsosainak, hogy Pázmányt haladék nélkül az érsekség birtokába bevezessék és neki az ingóságokat is, leltár mellett, átadni siessenek [1]).

Ugyanazon időben, midőn Pázmánynak sikerült a kamara emberei által támasztott nehézségeket leküzdeni s az érsekség javait tényleg birtokába venni: ugyanazon időtájban részesült ő a lelki hatalom teljében. V. Pál pápa 1616 nov. 10-én kelt brévéje által Pázmányt, „ki eretnek szülőktől származott és eretnekségben neveltetett, míg 13 éves korában a katholika egyház kebelébe tért — a miért is az apostoli szent szék dispensatiója nélkül az esztergomi egyház érsekévé nem válhatik — tekintettel arra, hogy biztos értesités szerint azon időtől fogva a katholika hitben és az egyházzali egyességben megmaradt, a szent tanokat szorgalmasan tanulmányozta és a katholika hit védelmére az eretnekek ellen könyveket irt“ az esztergomi érsekségben megerősité [2]).

Pázmány ezalatt Pozsonyban tartózkodott [3]). Miután a kamara által támasztott nehézségek elhárítva voltak, sietett az érsekség kormányát átvenni; s e végből Nagyszom-

---

[1]) Miksa főherceg Bécsből 1616 nov. 19. a m. k. kamarához intézett leirata. Ujabb másolata a primási konyvtárban.

[2]) Katonánál. Hist. Crit. XXIX. 651. l.

[3]) Innen november 15-én levelet intézett az esztergomi káptalanhoz, midőn ez Csepreghy Jakabot, a pécsi püspok udvari papját pozsonyi

batba — azon időben az érsekség és a káptalan székhelye — november utolsó előtti napján szándékozott bevonulni [1]). Bevonulását az esztergomi káptalan fényessé és ünnepélyessé tette [2]).

Hátra volt még az érseki palliumnak megnyerése. A pápa ezt Derlaye Henrik mainzi prépost által küldötte Magyarországba. És a váradi meg váci püspököket bizta meg, hogy ők, vagy valamelyik kettőjök közöl, a palliumot az uj érseknek átadják s tőle ugyanakkor a hűség esküjét átvegyék [3]). E célból két eskü minta küldetett, melyek egyikét érseki székének elfoglalásakor, másikat a pallium átvételekor kellett tennie. Az elsőben fogadja, hogy engedelmes lesz mindenben a római egyháznak, a pápának és utódjainak. Nem fog részt venni az ellenök irányozott összeesküvésekben. Titokban tartandja közléseiket. Támogatni fogja őket a pápai tekintély és a világi hatalom megvédel-

---

kanonokságra ajánlá. „Quod ad mores — igy válaszol — bonasque praefati Rdi D. qualitates attinet, illae sunt mihi ipsi plerumque notae, et licet mihi antea quoque fuerit commendatus, accedente tamen Rmarum et A. R DD. VV. testimonio, erit mihi in posterum commendatissimus. Parcent mihi Rmae et A. R DD. VV., quod illis iuxta petitionem ac voluntatem confestim gratificari non possim, necdum enim status Ecclesiae et necessitates personarum in ea mihi per omnia sunt cognitae, in quibus experientia maiori habita memor ero Rdi D. commendati, ita ut experiatur Rmarum et A. R. DD. VV. commendationem apud me non exigui ponderis esse.“ Bölcs főpapnak válasza. Eredeti. Esztergomi kápt. levt.

[1]) Erről november 27-én Pozsonyból kelt levelében értesíti az esztergomi káptalant. Eredeti. Ugyanott.

[2]) „Ingressus est (Pázmány) primum Tyrnaviam eodem anno (1616) in vigilia S. Andreae Ap. exceptus sermone oratorio a Georgio Dubovszky, tunc Custode Strig. Praepositoque Ujhelyiensi . . . Habuit obviam sibi in processione extra portam Civitatis sub infula Joannem Posgay Praepositum Orodiensem, Cantorem Ecclesiae Strigoniensis.“ Babothy esztergomi kanonok egykorú jegyzeteiből. Ugyanott.

[3]) Kelt ezen két püspökhöz intézett bulla 1616 quartodecimo cal. januarii (december 19). Eredetije a prim. egyházi levéltárban.

mezésében. A pápai követeket tiszteletteljesen fogja fogadni. A szent szék és pápák jogait védelmezendi. Nem fog részt venni a pápa vagy a szent szék jogainak sérelmét célzó tanácskozásokban. Ha ilyenekről értesül, sietni fog azt a pápa tudomására hozni. A szent atyák és a szent szék rendelkezéseit megtartani és tartatni fogja. Az eretnekek és szakadárok ellen ercjéhez képest küzdeni fog. Ha zsinatra hivatik, készséggel megjelenik. Minden harmadik évben Rómába megy s itt jelentést tesz megyéjének állapotjáról. Ha pedig akadályozva lesz, mást küld maga helyett. Az érsekséghez tartozó javakat nem fogja elidegeníteni [1]).

A másik esküminta pedig mintegy kivonatja az előbbinek és ennek főbb tételeit foglalja magában [2]). Az érseknek mindkettőt nyilt levél alakjában átirni, saját aláirásával és pecsétjével ellátva, külön követe által kellett Rómába küldeni [3]).

Az esztergomi érsekségért a római curiának fizetendő annatadij az apostoli kamara könyveiben 4000 ducató-ban volt megállapitva. De a király közbenjárására a pápa Pázmányt annak fizetésétől fölmenté; a megerősités „expeditione gratis facta, via secreta“ történt. Mindazonáltal az érseknek a megerősitési bulla kiállítása és a palliumért is kellett a római curiánál díjakat fizetni, melyek szintén tetemes összeget képviseltek. Igy Aldobrandini bibornoknak, a Protector képviselőjének 600 ducato járt, mely összeg még a „titkos uton“ történt expeditió esetében sem szokott elengedtetni vagy leszállíttatni. A megerősitő bullák kiállitásáért

---

[1]) Forma juramenti Petri electi Archiepiscopi Strigoniensis. Rómában kiállitva. Hártyára irva és függő ólom pecséttel. Eredetije a primási egyh. levéltárában.

[2]) Forma juramenti pro pallio. Hasonló az előbbihez. Ugyanott.

[3]) A pápának emlitett levele a váradi és váci püspökökhez.

járó díjak öszszesen 204 scudot tettek. A palliumért 288 scudó volt fizetendő. Pázmány azonfölül Derlay prépostnak tiszteletdíjul 100 magyar aranyat adott [1]). A pallium ünnepélyes átadása 1617 martius 12-én eszközöltetett [2]).

* * *

Pázmány érsekké neveztetése, gondolhatni, nagy hatást idézett elő az egész országban. De ez különböző volt.

A katholikusok bizonyára kivétel nélkül örömmel értesültek a nagyszellemű, lángbuzgalmú és ifjú tetterővel biró férfiúnak kineveztetéséről; ez eseményt a magyar katholicizmus szebb jövőjének nyitányaul tekintheték. És Lépes Bálint nyitrai püspök „a halandó ember tüköre" cimű — épen Pázmány kineveztetésekor nyomtatásban megjelent — munkájának élén Pázmányhoz intézett ajánló levelében kétségkivül a közérzelemnek volt tolmácsa. „Magyarországban az egész egyházi rendnek — írja többi között — úgy vélem, mi sem történhetett kedvesebb, mint midőn Téged nyert igyekezeteinek részesévé, reményeinek támaszává, dicsőségének terjesztőjévé, ellenségeinek boszulójává, fényének fokozójává; Téged, kinek az érseki méltóság magaslatán, törekvései és fáradalmaitól várja a kath. egyház a világosságnak, a haza a békének diadalát ellenségei fölött." [3])

---

[1]) Summa expensarum in Bullas et Pallium. Egykorú, Pázmány sajátkezü jegyzeteivel ellátott, irat. Eredetije a prim. egyh. levéltárban.

[2]) Babóthy esztergomi kanonok egykorú jegyzeteiből. Az esztergomi káptalan levéltárában.

[3]) A munka Prágában látott napvilágot. Az ajánló levelet Podhraczky is közli a 32. l. A hol még a következő szép sorokat is olvassuk: „Videbam profecto cum antea multum debebamus virtutibus tuis, laboribus tuis, nomini tuo, quum veritatem orthodoxam insigni constantiae ac doctrinae

A katholikusok ezen örömét legnagyobb mértékben az esztergomi káptalannak volt joga érezni, mely méltóbb, dicsteljesebb főpapot nem nyerhetett. És a káptalan örömét ezen kinevezés fölött nemcsak az uj érseknek, hanem a pápának is kifejezte, ki azt megelégedéssel vette tudomásul [1]).

Végül a királyi ház és a kormány szintén szerencsét kivánhatott magának e választás fölött; Pázmányban rendületlen támaszt, bölcs tanácsadót nyertek. „Fölemeltetése — irja Ferdinand főherceg, a praesumtiv trónörökös Pázmánynak — „nem kétlem Isten kiváló gondoskodása folytán történt, ki a magyar ügyek jelen zavarteljes állapotában és a katholika vallás megingatott helyzetében, kétségkivül oly férfiút kivánt az esztergomi egyház élére meghivni, ki bölcsesége és buzgalma által a romladozót fölemelni, a fölemeltet föntartani és megszilárdítani képes leend. És ezt, biztosan hiszem, Főtisztelendőséged vallásos buzgalma és ügyességéhez képest, nem csak sikeresen megtenni fogja; hanem megvagyok győződve arról is, hogy azon hódolatot és ragaszkodást, melyet ausztriai házunk iránt mindig tanusított, megőrizni fogja az ország első méltóságának birtokában is; óhajtom, hogy Főtisztelendőségedet ezen méltóságban szerencse és áldás kisérje [2]).

laude adserebas, factum esse divinitus et praeclare; ut priorum meritorum magnitudo, ac memoria aucta sit, hoc summo, non tam tibi, quam Reipubiicae nostrae, novae et summae dignitatis beneficio.“

[1]) A pápának az esztergomi káptalanhoz, 1616 V. idus decembris intézett brévéje. Eredetije a prim. egyh. levéltárában.

[2]) Ferdinand főherceg levelében megemlékezik a jezsuita rendről is. „Deinde Societatis, ut novit, amantissimus eandem Dni V. peramanter etiam atque etiam commendo, rogoque ut praeclaros illius conatus et in propaganda, amplificandaque Catholica Religione studia pro virili et qua pollet authoritate, iuvare promovereque velit.“ 1616 oct. 6. Eredetije a prim. vil. levéltárában.

De amennyire örömmel tolté el Pázmánynak kineveztetése a magyar katholikusokat: annyira aggodalmakat okozott a magyar protestánsoknak. És méltán. Mert Pázmány tollával és szavával már eddig is, igénytelen állásában, nagy hatású ellenállást tudott kifejteni erőmegfeszitéseik ellenében és felekezeteiknek számos kitünő tagját vonta vissza a katholika egyház kebelébe. Joggal tarthattak tehát attól, hogy egyéni kitünő tehetségei a magas méltóság tekintélye által emelve és az azzal nyert nagyterjedelmű hatáskörben, a katholicizmus terjesztését és emelését célzó igyekezetei még nagyobb mérvű sikernek fognak örvendeni.

Ezen aggodalmaknak némi eloszlatására maga Khlesl és Pázmány igyekeztek. Nevezetesen Thurzóra kivántak hatni, mint kitől a magyar protestánsok nagy része irányt vett és tájékozást. Pázmány már october elején küldé Prágából a nádorhoz Dallos Miklós esztergomi olvasó kanonokot, — ki hihetőleg az esztergomi káptalan megbizásából ment az uj érseknek üdvözlésére — jelentvén kineveztetését, ajánlván szolgálatait, biztosítván őt barátságáról, s kikérvén azt viszont. Thurzó hasonló hangon irta válaszát, óhajtván hogy az érsek „uj méltóságában a kereszténység és az eddig eléggé sujtott hazának javára, üdvére szolgáljon“ [1]). Pázmány october 26-án ujra fölkereste levelével az öreg nádort [2]). Khlesl is irt neki s egyenesen megnyugtatni igyekezett az ő és hitsorsosainak aggályait. „Az ujon választott főtisztelendő esztergomi érsek urnak Méltóságod iránti szeretetétől és barátságától minden jót várhat. E jelen viszonyok között az

[1]) Thurzó Györgynek 1616 oct. 12-én kelt levele. Eredeti fogalmazata a kamarai levéltárában.

[2]) Thurzó Györgynek 1616 nov. 6. kelt levele. Eredeti fogalmazata a kam. levéltárában

ügyek vezetésében mérsékletet kell bizonyítani, ha a végveszélyben forgó keresztény társadalmat megmenteni kivánjuk. Egykor, midőn mint magán személy működtem, sokakat támogattam tanácscsal és mégis prédikálva és irva hivatásomnak pontosan megfeleltem; mit most politikai téren, ha a tartományokat magam akarom kormányozni, nem tehetek. Ugyanaz áll a főtisztelendő érsek urról is. Midőn a Jézustársaság tagja volt, számos kötelezettségei voltak; most ellenben midőn fogadalmaitól fóloldoztatván a közpályára lépett és az ország főrendei között foglal helyet, más módon fogja valósitani azt, mit Magyarországban a közjó előmozditására jónak látand. Mindezt bizalmasan közlöm Méltóságoddal, úgy a mint a főtisztelendő érsek ur nézeteit maga előadá; ki mint okos és tevékeny férfiú a nádori méltóságot ép oly tiszteletben tartja, mint Méltóságod az érsekit. Ime két kard, a mely mind kettő öszhangzásban fogja kötelességét teljesíteni.“ [1])

És e sorok nem maradtak hatás nélkül. Thurzó nem habozott Pázmánynak kijelenteni: „bizonyos vagyok — ugymond — hogy Főtisztelendő és Méltóságos Uraságod igyekezetét, szeretetét és bizalmát irányomban továbbra is megőrizni, és magát olyannak bizonyítani fogja, mint ez ő felsége hű alattvalójához és jó hazafihoz illik. Nem is kételkedem, hogy ezen kölcsönös öszhangzás és egyetértés folytán a magyar hazának jelenleg siralmas állapotban levő ügyei, ezentúl kedvezőbben fognak alakulni, ő felségének és közös hazánk java jobb és szerencsésebb gondoskodásnak lesznek tárgyai“ [2]).

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben III. Urkundenbuch. 487. l. 678. sz.

[2]) Idézett nov. 26-án kelt eredeti fogalmazatból.

VI.

A Homonnai-féle mozgalmak 1616 második felében. — Radul moldvai hadjárata. — Bethlen készületei. — Zavargások. — Thurzó igyekezetei. — Homonnai támadása. — A tarcsai ütközet.

A kassai gyülés után Khlesl és Pázmány, Thurzó és Forgách buzgó igyekezeteik nem maradtak teljesen eredménytelenek.

A királyi parancs értelmében Homonnai haza küldötte zsoldosait, sőt rendes hadait sem tartotta meg. A hajdúk is csendesen visszatértek tűzhelyeikhez. A török had Szolnok alól, az erdélyi az ország határaitól elvonult. Amazt Budára vitte Ali, ezt Szebenbe küldötte Bethlen [1]). A béke megszilárdultnak látszott. De csak látszott. Homonnai és Radul egyedül a körülmények kényszerítő nyomásának engedett. A békére egyik sem hajlott őszintén. Terveiket módosítani és elhalasztani készek voltak ugyan, végkép elejteni nem.

A kassai gyülés alatt eléggé tapasztalhatták azon ellenséges érzelmeket, melyekkel a rendek személyük és kisérleteik iránt viseltettek. Kedvezőbb tért kelle keresni. Radul vajda 1616 július második felében Lengyelországba távozott [2]). Homonnaival következő tervet állapitott meg. Lengyelországban sereget fog gyüjteni, s annak élén Moldvába tör.

---

[1]) Abaffy M. a nádorhoz 1616 júl. 7. Forgách Zs. ugyanahoz 1616 jul. 24. Mindkettő eredetije a m. k. kam. levt.

[2]) Mondhatnók, elillant. Mert hollétét jó ideig nem tudták. Még Prágában sem. Khlesl Alihoz aug. 8. 1616. Hammer III. 663. szám.

Ha itt a parancsnokoló Szkender pasát sikerül legyőznie, Erdélybe jő, Bethlent kiűzi és a tartományt elfoglalja Homonnai részére; a telet Erdélyben tölti hadaival. Tavaszkor Fölső-Magyarországban fogná, Homonnaival egyesülve, befejezni a hadjáratot. „Im látod — jegyzi meg a krónika — elég bölcsen vétik meg emberi okosság szerint. Sed non est consilium adversus Dominum.“ [1])

Radul ezen terv értelmében kezdett működni. Élső lépéseit szerencse kisérte. Kedvező pillanatban érkezett lengyel földre, hol tárt karokkal fogadták az ország hatalmas urai. Koreczky Sámuel és Wischnjeweczky Mihál hercegek, mint sógorai, a török által moldvai fejedelemségéből kiforgatott, Mogila Jeremiás fiainak, ép ekkor készültek sógoraikat visszahelyezni [2]). Radul hozzájuk csatlakozott.

A hadjáratot július végnapjaiban kezdették meg. Moldvába nyomulván Ibrahim pasát több izben megverték, a tartományt majdnem egészen hatalmukba kerítették. Mogila Sándor már fejedelemnek tartotta és irta magát [3]).

Ezen diadalok Homonnait is uj reményekre ébreszték; elvonultságából a tettek terére lépett ismét. A hajdúkat csatlakozásra hivta fol. És augustus elején zsoldosokat gyüjtetett Lengyelországban. A lengyel király bár nem támogatta, nem is akadályozta. A felelősséget elhárítá magától, midőn a fölső megyéket e hadgyüjtésre figyelmezteté, megjegyezvén, hogy nem tudja, vajjon Homonnai a király meghagyásából gyűjt e hadat, vagy nem? [4]) Homonnai ekkép kozákokkal

---

[1]) Sepsi Laczkó M. Erd. Tort. Ad. III. 162. l.

[2]) Engel Gesch. der Moldau 255 l. Hammer Gesch. des osman. Reiches II. 758. l.

[3]) Engel és Hammer i. h. Toldalagi. Erd. Tort. Ad. I. 226. l. Dóczy Endre is Thurzóhoz. aug. 6. Ered. kam. levt.

[4]) Aug. 16. Ered. kam. levt.

rakhatta meg erősségeit, sőt Radulnak is küldhetett segédcsapatokat [1]).

Alig jott e készületek hire Budára, Ali pasa a nádorhoz fordult panaszaival. S ezeknek súlyt kölcsönözött azon fenyegetése, hogy ha Homonnai és Radul szándékuktól el nem állanak, kénytelen lesz fegyveres kézzel menni Moldva és Oláhország segélyére [2]). A közlekedés akkori lassusága okozta, hogy a nádor, september elején még semmit sem tudott Homonnai ujabb mozgalmairól. Ali pasát azon jó hiszemű biztositással igyekezett megnyugtatni, hogy Homonnai nyugodtan ül jószágain. De mégis fölkérte Homonnnait, ha valóban tervezne uj támadást, mondjon le ily tervekről; a királyt pedig, hogy irjon ugyanezen szellemben Homonnainak [3]). De későn; mert midőn a nádor ezen leveleit megiratá, a háború már nemcsak megkezdve, de be is végezve volt.

Ibrahim megverettetése után Szkender állott a török sereg élére [4]). Ez Bethlentől is gyors segélyt kért [5]). A fejedelem habozott eleinte. Utóbb a portához barátságos viszonylatának föntartására határozta magát [6]); átlátta, hogy midőn szövetségeseit azon ellenség támadja meg, mely őt is fejedelemségétől megfosztani igyekezik, semleges magatartásról nem lehet szó. De ugyanakkor titkos leveleiben a lengyel urakat biztositá, hogy ellenök harcolni nem fog [7]).

---

[1]) Thurzó a királyhoz aug. 9. Ered. fog. kam. levt.

[2]) Aug. 4. Ered. kam. levt.

[3]) Sept. 7. Ered. fogalm. Ugyanott.

[4]) Hammer és Engel i. h

[5]) Katona Hist. Crit. XXIX, 631. l.

[6]) Dóczy Endre Thurzóhoz aug. 17. 1616. Eredetije ugyanott. Azt irja többi között, hogy az erdélyi rendek ellenezték Bethlennek ezen elhatározását.

[7]) Toldalagi Erd. Tört. Ad. I. 226. l.

Bethlen elég szerencsésen küzdött meg a kényes helyzet nehézségeivel. Míg az erdélyi rendeknek fölkelést hirdetett: Toldalagi Istvánt Moldvába küldé Szkenderhez, hogy őt készségéről biztosítsa [1]). A Mehemet temesvári beglerbég által küldött 500 török kópjással ugyanannyi magyar vitézt utnak indított Szkenderhez [2]); azon igérettel, hogy személyesen megindul maga is, mihelyt lehet; de azon utógondolattal, hogy késedelmezni fog, míg lehet.

Az erdélyi rendek ezalatt szép számmal gyülekeztek Bethlen osdoláni táborába [3]). Innen lassan haladott előre [4]).

Időközben Moldvában Szkenderre nézve kedvezően alakultak a viszonyok. Wishnjiweczky meghalálozott. Koreczky hada pedig tetemesen megfogyott; alig állott ötszáz emberből. És midőn mégis elfogadta az ütközetet, csapata megsemmisíttetett, maga is fogságba került [5]).

Bethlen mihelyt ezen eseményekről értesült, rögtön visszafordult hadaival. És hogy a törököket is, a lengyeleket is magának lekötelezze, közvetítőként lépett föl. Nem siker nélkül, mi által „ujabban növekedett tekintete, hitele s terjedett is hire, neve mindenfelé“ [6]).

Bethlennek Szkender fölhivására szinleg tett készületei különböző hirekre adtak volt alkalmat. Beszélték, hogy Magyarország fölső részeit megtámadni, elpusztítani szándékozik. Ezen hirek, bármily alaptalanok voltak, Prágában hitelre találtak és komoly aggodalmakat okoztak. September

---

[1]) Mehemet Bethlen Istvánhoz aug. 6. 1616. Erd. Tört. Ad. III. 333. l.

[2]) Balassi M. atyjához aug. 8. ugyanott. I. 315. l.

[3]) Dóczy E. a nádorhoz aug. 14. 17. 1616. Ered. a m. k. kam. levt.

[4]) Engel és Hammer i. h.

[5]) Kemény J. Autobiographiájában.

[6]) Thurzó sept. 25. 1616 a királyhoz. Eredetije a m. k. kam. levt.

10-én k. parancs ment a nádorhoz és országbiróhoz, hogy a teendők iránt tanácskozzanak [1]). És ugyanakkor a király sürgetve fölszólítá testvérét, Albert főherceget, Bouquoi tábornok átengedésére „miután Fölső-Magyarországban minden jel a fölkelés közel bekövetkeztére mutat.“ Néhány nappal utóbb pedig a nádor megbizatott, azon sept. 15-iki k. rendeletnek kihirdetésével, mely a megyéket ujra fölszólítá a közbékének föntartására. Thurzó sietett eleget tenni e megbizásnak [2]). De ezen rendszabály a megyéket ép oly kevéssé nyugtatta meg, mint nem a nádor hitegetései Bethlent, mint nem a szerencsétlenül végződött lengyel hadjárat Homonnait és Radult.

Bethlen Gábor tudta ezt. Tudta, hogy a küzdelem folytatása legfölebb elnapoltnak tekinthető. A törökkel ezért bizalmasabb viszonyban állott, és engedékenyebb volt követelései irányában, mint valaha. Békésen nézte, mint foglalja el a Világosvár alatt emelkedő erődöket. Hire járt, hogy kilátásba helyezé Jenőnek átadását; sőt azt is, hogy Váradba jancsár őrséget bocsát [3]). Bethlen igyekezett ugyan megcáfolni ezen hireket [4]); de emellett nem feledkezett meg hadának szaporitásáról és szervezéséről. Különösen örömmel fogadta Simonyi Györgyöt, ki előbb Rákóczy György szolgálatában Sárospatak kapitánya volt, de Forgách Zsigmond tanácsára elbocsáttatván, Erdélybe ment [5]). A népszerű férfiú és vele

---

[1]) Brüsseli Okmánytár IV. 139. l.

[2]) A kihirdetés eszközlése végett kiküldött nádori biztosok instructiója. Sept. 29. 1616. Ered. fogalm. kam. levt.

[3]) Dóczy E. a nádorhoz sept. 1 és 10. Ered. kam. levt.

[4]) Ezen célból két terjedelmes s rendkivül érdekes levelet intézett a nadorhoz 1616 october 15 és 20. Eredeti a prim. vil. levt. És Thurzó november 6-án kelt válaszának egyk. másolata, ugyanott.

[5]) Sepsi Laczkó M. Erd. T. A. III. 163. l.

Debreczenyi Tamás s Fűzy István magyar földön gyüjtötték a vitézeket Bethlen zászlai alá [1]). Hajdúkat könnyen reábirták csatlakozásra Bethlenhez. De bár örömmel vette ajánlatukat, buzdítá igéretekkel őket: még nem dobta le álcáját. „Itt is — irt nekik — kegyelmetek velünk egyetemben csak a közönséges békességnek megoltalmazásában fáradhat azok ellen, a kik mind titkon, s mind nyilván háborgatják. Mert mi mindenekben csak a közönséges békességhez akarjuk magunkat határunkban tartani és békességünket, igaz hitünket, szabadságunkat oltalmazni.“ [2])

Homonnai táborából is sokan csatlakoztak hozzájuk és átpártoltak a népszerűbb ügyhöz [3]).

Bethlen készületeinek szükségessége csakhamar igazoltatott. Míg Radul Lengyelországban szándékozott bevárni az ügyek ujabb kedvező fordulatát, Homonnai a Tiszán túl kétszerezett buzgalommal folytatta fondorkodásait. A fejedelem most levelet intézett a magyarországi megyékhez, a békebontók megbüntetését sürgette. Ugy tett Ali is. Ezen levelek uj zavarokat idéztek elő a megyékben. Szokottnál nagyobb számban siettek Erdélybe az elégedetlenek [4]). És ezt Homonnai megakadályozni nem tudta azáltal, hogy a megyékkel elhitetni igyekezett, miszerint Bethlen a törökkel vesztükre szövetkezett [5]).

Thurzó a megyék ezen zavargásairól értesülvén, szokása szerint haladéktalanul tudósítá Mátyást a tényállásról. Kérte, tiltaná el a fejedelemnek és pasának a megyékkel

---

[1]) Dóczy E. a nádorhoz oct. 7. Ered. kam. levt.

[2]) 1616 september 3. Egykorú másolat. Primási vil. levéltár.

[3]) Forgách Zs. Thurzóhoz. Sept. 28. 1616. Ered. kam. levt.

[4]) Czobor Mih. Thurzóhoz sept. 27 és oct. 12. Ered. kam. levt.

[5]) Thurzó György oct. 10. Egyk. másolat.

való levelezést. Egyelőre maga irt mindkettőnek, valamint megnyugtató levelet intézett a megyékhez is [1]).

A nádor tudósítása kellemetlen meglepetést idézett elő Prágában. Itt Bethlent és Alit tartották a zavarok okainak. Ezek ellen fordult az egész neheztelés. „Bethlen meglehet győződve — irta ekkor Pázmány — az ő jóakaratát ő felsége soha sem fogja hajászni; és a fejedelemnek uralkodását semmi sem biztosíthatja inkább, mint ő felségének kegyelme ... ezt, ha a politika tanácsait követné s magáról gondoskodni igyekeznék, hódolata által kellene kiérdemelnie. De lássa ő!“ [2]) Khlesl sem tudta, mert nem akarta elhinni, hogy Homonnai okozza a zavarokat [3]).

Bethlen másképp tudta a dolgok állását. Thurzó egyik levelében aggodalmait fejezte ki Jenő és Váradnak török kézbe való átengedése iránt [4]). „Levele elolvasásában — irja válaszában — mind a méltatlan calumnián, s mind abban mostan Nagyságod felőlünk való vélekedésén mozdulatlan talán csak egy csepp vér sem maradott bennünk boszuságunk és boszankodásunk miatt.“ Alaptalanoknak mondja azon hireket. „Azokban egy csepp igazság is nincsen, azok Belzebub ördög tarsolyájából származott calumniák.“ Azon erősségeket soha sem fogja átengedni. Megirta a portára, hogy kész inkább „minden állapotját hátrahagyván fejét a fényes portárá bevinni.“ Jenőt emiatt folyvást erősíti. Váradot pedig a török nem is kérte. Azután figyelmezteti a nádort, hogy ujból fegyverkeznek ellene. De azt természetesnek találja. Hisz

---

[1]) Thurzó a királyhoz sept. 30 és oct. 4. Ered. fog. kam. levt.

[2]) Thurzóhoz. 1616 oct. 12. Eredetije a m. kam. levtban.

[3]) Thurzóhoz 1616 oct. 25. Alihoz oct. 29. Hammernél. III. Urkbuch. 678, 679. sz.

[4]) Ezen levélről említést tesz Thurzó azon levelében, melyet 1616 sept. 24. a királyhoz intézett.

Homonnai saját vallomása szerint „kénytelen az Erdélyre és mi ellenünk való igyekezetre, mert immár arra őtet megesküdtették és ha nem tenné, a gyertyát is reá oltanák s pokolra vetnék lelkét.“ Célzatosan utánna veti: „Más az, hogy azt neki ugyan parancsolják.“

Ő a király ellen soha sem fondorkodott; bizonyságul hívja Istent az ő szent angyalaival. Csudálkozik, hogy vallása miatt úgy üldöztetik. De részben örül neki. Vetélytársának ármányait addig szenvedi, míg lehet. Hazája gyilkosának nem akar tartatni. Bizik Istenben, ügyének igazságában [1]).

Homonnai október elején ujra elkészülve volt támadásra. Főtámaszai most Gombos András, „ki törökre csatázása miatt igen elhiresedett vitéz ember vala“; és Sármasági Zsigmond, ki Bethlennek befolyásos tanácsosa előbb s a bécsi udvarhoz küldött követe, országos és magán sérelmek által elkeseríttetvén Homonnainak ajánlá föl szolgálatait [2]). Forgách Zsigmondnak október közepe táján már értésére esett, hogy „holmi zavargó, ügyefogyott és prédára igyekező hajduk mertek volna összegyüjteni magukat mintegy két ezerig és akarnának indítani valamit szegény hazánknak romlására és veszedelmére.“ Királyi rendeletre hivatkozva, fölszólítá a fölső-magyarországi rendeket, „hogy afféle gazság és jobbágyink fiai hazánkat ujabb nyomorúsággal ne terheljék, és a régi tőzsgyökeres jó nemzetű urakat és nemeseket el ne fogyathassanak“: október végéig személyesen fölüljenek

---

[1]) Eredetije a primási vil. levtban. Ezen levélről Thurzó nov. 6-án ir a királynak és Khleslnek. Ugyanakkor felel Bethlennek. Örül hogy a szárnyaló hirek hamisak. Kéri ragaszkodjék a nagyszombati szerződéshez. Ne irjon a vármegyékre, Homonnaitól nem kell tartani. A király is keményen irt neki. Egykorú más. ugyanott.

[2]) Kemény Autobiographia II. 33. l. És Sármasági Thurzóhoz. 1616 oct. 18. Ered. kam. levt.

és készen álljanak az indulásra.“ [1]) Miután pedig a nádor a hajdúknak, ha kell, erőszakkal való eloszlatását elrendelé: Forgách a rendelet végrehajtása iránt parancsot menesztett Szatmár, Ecsed, Kálló és Tokaj kapitányaihoz [2]).

Ezen rendszabályok ez alkalommal fölöslegesekké lőnek. Rédey Ferenc nagyváradi főkapitány, Bethlennek buzgó hive, a váradi őrség egy részét — mintegy 200 embert — Simonyi vezérlete alatt kiküldé a csoportosuló hajdúk ellen. Igy fogták föl Simonyi expeditiójának célját maguk a hajdúk és a király emberei. Ellenben Bethlen azt állította és erősítette, hogy Várad őrségének szaporítására fogadta és küldötte azon csapatot [3]).

Bármint lett legyen a dolog, tény, hogy Simonyi csapatját ellenségnek tekintették a Gombos által vezetett hajdúk. De nem érezvén magukat az ellenállásra elég erőseknek, gyorsan visszavonultak. Simonyi akadálytalanul folytathatá utját Várad felé. Míg azonban Tarcsán megállapodott, ott töltendő az éjt, Gombos 500 embert összegyűjtve, utánuk ment és meglepte a szállásaikra gondtalanul eloszlottakat. A harc, mely a helységben kifejlődött, elkeseredett volt; férfi férfi ellen küzdött. Simonyi szobájába szorulván, itt védelmezte magát, míg az ablakon keresztül lábába golyó furódott, mely leteríté. Ekkor elfogták és több társával

---

[1]) A Rákóczy testvérekhez oct. 19. intézett példány. Eredetije a N. Muzeumban.

[2]) Ugyanott.

[3]) „Conqueritur (t. i. Bethlen) — irja 1616 nov. 6. Thurzó a királynak — de illata sibi summa per Szathmarianos iniuria, et quidem in proprio suo territorio . . . attentata. Dum enim 200 illi pedites sub Capitaneatu Georgii Simonyi stipendia merentes . . . Varadinum iter suum instituissent, praesidiarii Szathmarienses in hospitiis quo diverterant incautos hostiliter sunt adorti, et praeter alios ipsum quoque Capitaneum globo trajecerunt.“ Egykorú más. Prim. vil. levt.

Szatmárra vitték, hol sebének következtében nem sokára meghalt [1]).

A diadalmas hajdúk a nádorhoz fordultak. Hivatkoztak arra, mily készségesen engedte át Bethlen Lippát a töröknek, mily szivesen igérte oda Jenőt és Váradot is. Tartanak tehát attól, hogy őket is eléri a veszély. Ezért idejekorán kivántak gondoskodni magukról. „És nem egyéb okból gyülekeztünk egybe — irják — sem más gondolatunk egyéb nincsen.... Kérjük azért Nagyságodat, semmi idegen magyarázatja ne legyen mostani indulatunk felől.... mert mi senki ösztökélésére, senki mellett föl nem keltünk, csak az ellen igyekezünk,... a ki utolsó veszedelembe akar bennünket és az egész országot ejteni.“ Hivek maradnak egyébiránt a királyhoz [2]).

A nádort, minden mozgalom esküdt ellenét, sem a kivivott siker, sem igéreteik által nem tudták megnyerni. „Nem kegyelmetekre bizatott — így szól válasza — az országnak oltalmazása.... Jenő s Várad dolgában nem szükség, hogy ti fáradjatok.... Azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek.“ [3])

A tarcsai diadal uj reményekkel kecsegteté Homonnait, fölbátorítá hiveit. October végső és november első napjaiban fokozott tevékenységet fejtettek ki a mozgalom vezérei. Homonnai önző vállalatába a vallás és trón tekintélyét nyiltan bevonva [4]), igyekezett hadait szaporítani. Ugyanekkor a Tiszán túl, nevezetesen Tokaj körül a hajdúk [5]) is oly fenyegető állást foglaltak el, hogy a tokaji őrség időszerű-

---

[1]) Dóczy Endre levelei Thurzóhoz 1616 oct. 22, 28 és 30. Ered. kam. levt. Bethlen Thurzóhoz nov. 8. Prim. vil. levt.

[2]) October 27. Egyk. más prim. vil. levt.

[3]) Nov. 8. Egyk. más. Ugyanott.

[4]) Bethlen G. Thurzóhoz nov. 8. Ered. kam. levt.

[5]) Az ecsedi hadnagyok Thurzóhoz, nov. 2. Ered. kam. levt.

nek tartotta, megfékezésükre szolgálatait fölajánlani a nádornak [1]). Ez mindazáltal habozott a végső eszközhöz nyúlni és ujolag meghagyta a hajdúknak, hogy szétoszoljanak [2]).

E parancs, mint annyi más, hatás nélkül maradt. A hajdúk azonban most két pártra oszoltak. Mindkettő hűséget színlelt a király irányában, hűséget fogadott a főkapitánynak: de valósággal az egyik Bethlen felé hajlott, a másik Homonnaival tartott [3]). Ez utóbbiaknak Gombos volt lelkük. A diadalmas kapitánynak nem volt kedve sokáig nyugodni babérain. Míg ujabb hadjáratát megnyithatta, szétküldött apróbb csapatok fosztogatták és gyilkolták a békés lakosokat. Isten ostorai azon tájaknak, melyeket bekalandoztak [4]).

---

[1]) Nov. 2. Ered. kam. levt.

[2]) Keletnélküli ered. fogalm. kam. levt. Forgách Zsigmond oct. 30-án igy ir a királynak: „Tumultuum sedandorum gratia . . . in bona mea cis et ultra tibiscana concesseram . . . Et licet omnem illam colluviem ducibus Georgio Simonyi, Stephano Fúzy aliisque corrasam e ditionibus Mtis V. excessisse iudicaveram, nihilominus tamen . . . Andream Gombos olim M. D. Homonnai stipendiarium in bonis . . . Mich. Károlyi quingentis militibus oberrantem deprehendi . . . Allatum praeterea mihi, Bethlenio detectum esse, praetactum Andream Gombos . . . in perniciem ipsius, provinciaeque arma sumpsisse. Eo Bethlenium rumore turbatum, Comitia quae a Provincialibus celebrarentur, interrupisse, animum viresque ad ea, quae bello opportuna sunt coniecisse . . . Curabo ut praeattactae copiae dissipentur, falsoque impressus rumor et animo Bethlenii evellatur, studebo.“ Egyk. más. prim. vil. levt.

[3]) Amannak élén Nagy Márton polgári, Nagy György nánasi, Szűcs György böszörményi, Szabó Gergely szoboszlói és Biró Gáspár hadházi kapitányok állottak. (Ezeknek a nádorhoz intézett levelük 1616 nov. 2. Ered. kam. levtár.) A másik pártnak Gombos András, Mocsonyi György, Nagy András, Fekete Mihál, Kun András, Török Bálint és Nagy Endre voltak vezérei. (Levelük a nádorhoz oct. 27. Ered. kam. levt.)

[4]) Dóczy E. Thurzóhoz nov. 2. Ered. kam. levt. A szövegben mondottak cáfolják azt, mit Sepsi L. M. 1616 nov. 7-re Forgáchnak Homonnai és Gomboshoz való állítólagos viszonyáról feljegyzett.

November első napjaiban a zsákmánynyal gazdagon megrakott csapatok ismét egyesültek. Gombos, kihez Sármasági és Józsika Zsigmond alatt erdélyi csapatok is csatlakoztak, Erdélybe vezette őket. Utját Ecsednek és Désnek vette [1]). November 4-én nyilatkozatot bocsátott ki, mely fönnen hirdeté, hogy nem a tartomány, nem a békés lakosság, hanem egyedül a féktelen fejedelem, a zsarnok Bethlen ellen megy [2]). De ezen nyilatkozatát meghazudtolták tettei minden lépten nyomon. Nevezetesen békés szellemüknek szomorú illustratiójául szolgálhattak a fölgyujtott Désnek lángjai [3]).

VII.

Bethlen hadmüködése. — A dési csata. — A bécsi kormány intézkedései. — Pázmány tevékenysége. — Értekezlete a nádorral. — Bethlen magyarországi hadjárata 1616 végén. — Visszavonulása.

Bethlen ezen időtájt Segesváron országgyülést tartott. Itt vette hirét Gombos betörésének. Keserűen és ingerülten panaszolkodott a nádorhoz intézett levelében Homonnai ellen, és a király ellen, ki azt támogatta. „Mi okokért akar minket ő felsége jószágostól infestálni . . . semmi méltó rátiói t ennek nem látjuk . . . A mindenható felséges Úr Isten szálljon közünkbe, ennek a következendő rettenetes veszedelemnek kicsoda leszen inditó oka, eddig is ki volt, itélje meg és

---

[1]) Dóczy E. Thurzónak nov. 5. Ered. kam. levt.

[2]) Egykorú másolat kam. levt.

[3]) Sepsi Laczkó M. Mikónál III. 164. l.

szálljon arra az ő felsége igaz itélete . . . Ez ideig minden ellenünk való számtalan praktikájokat . . . patienter elszenvedtünk, a szent békességhez tartottuk magunkat . . . Melyet mi is immár nem szenvedhetünk különben . . . Melyből nem látunk semmi egyebet reánk következni a szörnyű veszedelemnél; mert ha onnét infestáltatunk, a honnan békességes megmaradást, oltalmat kellene várnunk, hova folyamodjék ember in tali casu. Bizonyára azt kényszeríttetünk segítségül sollicitálni, a kiben meg nem fogyatkozunk, noha bizony káros az idegen segítség, de a kénytelenség nagyot cselekedtet az emberekkel.“ [1])

Ugyanakkor midőn e levelet irta, fölültette Maros- és Aranyosszék hadait s némely fejedelmi csapatokkal Dés alá küldé. A város közelében találkoztak az ellenfelek. Bethlen vezérei jól kiszámított csellel éltek. Míg egy erős hadosztályt valamely közel malom mögé helyeztek el, a többi sereg eleibe ment a diadalittas hajdúknak. Midőn szemközt állottak, harc helyett kölcsönös parlamentirozás kezdődött. Egymást zászlaiktól elvonni, átpártolásra birni igyekeztek. Sikertelenül mindkét részről; a sorok nem indultak bomlásnak. Ekkor Bethlen csapatai visszavonulást szinlettek. „Isten hozzátok jó vitézek — mondák ellenfeleiknek — menjetek vissza békével ti is; mit fogyatjuk egymást? hiszen mindnyájan magyarok vagyunk!“

A csel sikerült. Gombos és Sármasági komolynak tartották a dolgot, s elámíttatni engedék magukat. A vissza-

---

[1]) 1616 nov. 8. Eredetije a prim. vil. levtban. Ugyanazon levélhez mellékelé Regeni Jánosnak, kit a szász universitás küldött Bécsbe Bethlen ellen izgatni, levelét. Valamint azon instructiót, melyet Homonnai adott Balon nevű emberének, kit Lengyelországba küldött segélyt kérni. Mindkét iratból kiderülvén Homonnainak viszonylatai a kormányférfiakkal. Ezek egykorú másolatai a prim vil. levtban.

vonuló erdélyiek után siettek. Üzték azokat keresztül Dés utcáin. Rend és fegyelem nélkül; a diadal és zsákmány biztos kilátása által elragadtatva, tovább és tovább.

Az erdélyiek folytatják a játékot, míg elérik a kedvező helyet. Egyszerre valamelyik szoros uton, hegy és víz között megállanak, visszafordulnak. És mig ők elől támadják meg, azalatt a rejtekhelyükből előjött gyalogok hátulról tizedelték az ijedtség és fáradtság miatt komoly védelemre képtelen hajdukat.

A küzdelem rövid. Homonnai hadának teljes megsemmisülésével végződött. Sármasági és Jósika fogságba kerültek; de a fejedelem nagylelkűsége visszaadta csakhamar szabadságukat. Gombos megmenekült a sereg romjaival. Midőn Szatmár falai alá érkezett, alig birt százötven lovassal, kik utközben és utóbb is kegyetlen pusztítások által vélték helyreüthetni a csorbát [1]).

Prágában még semmit sem tudtak Homonnai ezen legutóbbi kísérletéről és szerencsétlen végéről, midőn november 12-én a császári titkos tanácsban a magyar ügy került szőnyegre. A tanács tagjai egy véleményben voltak. És ez oda ment ki, hogy a magyarokkal végre komolyan kell értekezni. Szükséges határozottan föltenni a kérdést: vajjon tudják és akarják e tovább is tűrni, hogy Bethlen a török pártfogást magyar részek átengedése által vásárolja meg? Ha igennel válaszolnak, úgy féktelen emberek (— so seyn sie lose Leute —), s mint ilyenekkel kell velök elbánni. Ha ellenben tagadólag válaszolnak, mint várható, fölszólítandók, hogy a király kezében levő erősségek megvédel-

---

[1]) Dóczy E. és Lónyai E. Thurzóhoz nov. 26. 1616. Thurzó a királyhoz nov. 29. kam. levt. Szepsi Laczkó M. Erd. Tört. Ad. III. Toldalagi u. o. I. 226. l. Segesvári u. o. IV. 185. l. Kemény J. II. 33. l.

mezése, az elvesztetteknek visszaszerzéséről tehetségükhöz képest gondoskodjanak. A magyarokkal való ilyetén értekezés kétféleképen eszközölhető: vagy a király által személyesen, vagy irásbeli uton. A titkos tanács többsége, úgy látszik, ez utóbbi módot hozta javaslatba [1]).

Ugyanezen tanácskozmánynak más eredménye is volt. A király nevében Thurzóhoz rendelet küldetett, mely meghagyta, hogy az ország biztosítása és a rend helyreállítása végett, fölkelést hirdessen [2]). Ily hathatós rendszabály csakugyan sürgetően szükséges volt. A hajdúk féktelenül dúltak [3]). Bethlen és a fölső megyék ingerültsége tetőpontját érte el. A temesvári basa is készen állott hadaival az indulásra [4]).

November 26-án kihirdettetett a hajdúknak a parancs, hogy haladéktalanul oszoljanak szét. Ilyforma parancsot nem első izben vettek. Ők engedelmeskedtek, mikor és míg kellett; de megtagadták az engedelmességet, mihelyt lehetett. Most is az ellenállás lehetetlenségét átlátván, készséggel hódoltak a k. parancsnak. A szatmári főkapitány, kinek területén a hajdúk leginkább garázdálkodtak, elvonulásukat már néhány nap mulva, mint bevégzett tényt jelentheté. És átküldheté a nádornak mint garantiát — bár a tapasztalás szerint meglehetősen gyarlót — Gombos András és társainak térítvényét, melyben igérik, hogy csendesen fognak visszavonulni lakhelyeikre és a király iránt tartozó hűséget ezentúl lelkiismeretesen megőrzik [5]).

De már későn volt. Gombos betörése kimerité Bethlen türelmét. Annálinkább, mert meggyőződve volt, hogy

---

[1]) Khlesl Molardhoz. nov. 12. Hammer III. 681. szám.

[2]) Eredetiből. És Thurzó nov. 26. Bethlenhez. Ered. fog. kam. levt.

[3]) Lónyai E. Thurzóhoz nov. 29. Ered. kam. levt.

[4]) A pasa Dóczy Endréhez nov. 19. Egyk. másolat kam. levt.

[5]) Dóczy E. a nádorhoz nov. 24 és 27. Ered. kam. levt.

Homonnai mögött, hatalmasabb ellenség áll — maga a király. S ezért erősen el volt határozva: tekintélyes had élén Magyarországba törni és diadalmas fegyverrel vetni véget az uralma ellen szőtt ármányoknak [1]).

Ezen határozattal ment november vége felé Tasnádra, hol tanácskozmányt tartott bizalmas embereivel, s megállapította velök a hadjárat tervét. Míg Szkender pasától segélyt kér, saját seregének egyik része Nagybánya és Szathmár, a másik Várad és Debreczennek veszi utját [2]). Rövid napok alatt tizenkét ezernyi jól fölszerelt és begyakorlott had várta a fejedelmi parancsszót.

Bethlen komoly készületeinek hire csakhamar átjött a Királyhágón. Nagyítva és elferdítve ugyan; de nem ok nélkül féltek, hogy ha a török Bethlen meghivását elfogadja és Erdélybe jő, onnan nem egy könnyen lehet majd kizavarni [3]).

A királyi udvart és a magyar kormányférfiakat sokat foglalkoztaták a fejlődő zavarok. Pázmány egyike volt a legtevékenyebbeknek. Már júniusi küldetése alkalmával teljesen megismerkedett a viszonyokkal; szava a magyar urak és német államférfiak előtt egyaránt birt súlylyal. Sürü levelezésben állott a nádorral, és nem szünt meg annak irányt adni akkor sem, midőn 1616 november 8-án a császári udvar székhelyéről Pozsonyba vonult. November 14-én is közlé nézeteit a fönforgó ügyekről a nádorral. „Rendkivül csudálkozom, — irja — hogy Bethlen ő felségével egyálta-

---

[1]) Thurzó Pázmányhoz nov. 29. kam. levt. Khlesl emlékirata. Hammer. III. 664.

[2]) Forgách Zs. nov. 20. dec. 1. Dóczy E. nov. 26. 29. dec. 4. 11. Thurzóhoz. Ered. kam. levt.

[3]) Thurzó Pázmányhoz 1616 nov. 29. dec. 4. Eredeti fogalmazatok. Kamarai levéltár.

lában nem közlekedik. Annyira mellőzhetnie Magyarország királyát és a római császárt? Nagyságod, nem kétlem, figyelmezteté, hogy ügyeit ő felségével intézze el. Soha nem vált gyalázatjukra az erdélyi fejedelmeknek, ha a magyar király előtt meghajoltak. Bethlen szándékát Várad átengedésére nézve, nem tudom. Hiszem mindazáltal, hogy Nagyságod is tudja, mily keveset lehet adni esküjére; s menynyire veszélyes azon körülmény, hogy a várost törökökkel megtölté. Mi fog történni, ha a törökök elfoglalván a várost, azt hatalmukba venni akarnák? Vajjon akkor is eltiltani fogjuk a hajdúkat, kik önveszélyükkel Magyarországnak azon kitünő részét megvédelmezni kivánják, hogy az igaztalan erőszakot jogos fegyverrel visszaverjék? Én részemről Váradot és vidékét méltónak tartom arra, hogy megtartásáért az egész kereszténység harcoljon. De ezekről szóval bővebben.“ [1])

Pázmány a nádorral személyesen óhajtott találkozni; novemberben értesité, hogy őt Bicsén meglátogatni szándékozik [2]). A nádort megörvendezteté e hir; de miután „annyira gyengélkedem — irja — hogy állani, ülni, sőt beszélni sem vagyok képes, Nagyságodat kérem, ne terheltessék látogatását néhány nappal elhalasztani, mig Isten erőimet visszaadja. Mihelyt ez megtörténik, Nagyságodnak azonnal értésére adom. Ha Nagyságod ide jőne, haszon nélkül tenné meg ezen utat, miután mint említém, sem beszélni, sem fontos

---

[1]) Eredeti. Kamarai levéltár. Thurzó nov. 29-én irt Pázmánynak. Átküldé azon levelet, melyet nov. 8. irt Bethlen, saját válaszával együtt. Figyelmeztetvén azon veszélyekre, melyek a támadás által folingerelt Bethlen részéről hazánkat, az általa segitségül hítt törökök s tatárok részéről Erdelyt fenyegetik. Kéri, kozremúkodjék a zavarok lecsillapitásában, a bűnosok megbüntetésében.

[2]) Kam. levt. s prim. vil. levt

ügyeket tárgyalni, erőim és testem rendkivüli gyengesége miatt, nem vagyok képes.“ [1])

Ezen levél Pázmányt nem találta hon. A király már nov. 20. meghagyta neki, hogy a nádorhoz siessen, azzal az országos ügyeket tárgyalandó. Khlesl bibornoktól vette az utasitásokat [2]); a királytól megbizó levelét [3]).

Pázmány — ismeretlen okoknál fogva — nem indult rögtön utnak. Utjának elhalasztásáról — úgy látszik — értesité a királyt. Mert december 2-án ujra meghagyatott neki, hogy a nádorhoz menjen [4]). December 4-én uj utasítást nyert [5]). Föladata volt a hajdúk által előidézett mozgalmak lecsendesitése. E végből a nádorral haladéktalanul kellett foganatosítani a megfelelő rendszabályokat. Ezek egyike k. biztos küldése az ország fölső részeibe, Pethe L. vagy másnak személyében, ki azután a főkapitánynyal és rendekkel tanácskozván, rendelkeznék. E végből Pázmány ellátva volt a szükséges megbizó levelek és a hajdúkhoz intézett ujabb nyilt levelekkel. Pázmány és a nádor fölhatalmaztattak arra is, hogy a hű mágnások közöl némelyek a nádornál, az esztergomi érsek ott léte alatt, megtartandó tanácskozmányra meghivassanak. A szükséges betöltetlen meghivó levelek az érsek rendelkezésére adattak [6]).

Mikép történt, nem tudhatni, de bizonyos, hogy Pázmány mielőtt a december 2. és 4-én kelt királyi iratok kezeibe jutot-

---

[1]) Dec. 1. Eredeti fogalmazat. Kamarai levéltár.

[2]) Ered. pr. v. lvt. De ezen időről kelt instructiót nem találtam. Nagyon valószinű mindazáltal, hogy ez a dec. 4-iki instructiótól nem különbözött.

[3]) Eredeti. Kam. levéltár. De ezen levelet is, mint Thurzó titkárának reá irt jegyzetéből látszik, csak dec. 5-én adta át.

[4]) Eredeti. Prim. vil. levt.

[5]) Király P.-hoz. Ered. prim. vil levt. Ugyanakkor egy másik Thurzóhoz intézett Credentionálist is küldött a király P.-nak. Egyk. más. pr. v. lvt.

[6]) Eredeti. Prim. vil. levt.

tak: november utolsó, vagy december első napján utnak indult a nádorhoz, hihetőleg az első megbizás és utasítás alapján.

December 5-én érkezett Bicsevárába, Balassa Péter kiséretében. Ugyanazon napon — talán előleges meghivás folytán, — Forgách Zsigmond gróf és Rákóczy Zsigmond is vendégei voltak a nádornak [1]). Ezt az elhatalmasodó kór, a végelgyengülés ágyához bilincselé.

A tanácskozmányok, épen a nádor állapota következtében, rövidek voltak. Egyedüli eredményük az volt, hogy a nádor egyik előkelő udvari emberét, Zoltán Ferencet Bethlenhez [2]) küldé a tanácskozmány által elfogadott levéllel.

Ezen levél szelleme eltérő volt az előbbiektől. Eddig rendszerint arra szorítkozott a nádor, hogy a királyt védelmezze a Bethlen által emelt vádak ellen. Most ezt vádolta békeszegéssel s fölhivta, hogy magát a király előtt mentse. „A dolog — ugymond — ebben vagyon, hogy a mi kegyelmes Urunk és koronás királyunk ő felsége elé sok nehéz vádlások vitetettek Nagyságod felöl, melyekkel Nagyságod nemcsak a nagyszombati végzés ellen és erős fogadási ellen cselekedett volna, de sőt az ő felsége méltóságát is sok dolgokban megbántotta."

Ezen vádak közöl elősorolja nevezetesen: hogy a király alattvalóihoz nyilt levelcket küldött, melyek által azokat magához vonni iparkodott. A király hiveit nyilt leveleiben tűzzel vassal fenyegette. A király területén engedély nélkül hadat gyüjtött. A megyéket levelei és küldöttei által a király elleni fölkelésre ingerelte. „Mind leveleiben, mind egyébképen a királyt vádlotta és tette bünössé, mintha ő felsége hagyásából

---

[1]) Závodszky naplója dec. 5-re. Muzeumi kézirat.

[2]) Thurzó dec. 6-án a királyhoz és Khleslhez. Ered. fog. kam. levt.

lett volna a Homonnai indulása. Ad concitandam S. Mti invidiam, subditosque exacerbandos oly hireket költött, mintha a religió volna oka, és ő felsége a római valláson levő fejedelmekkel egyetemben indítója a Homonnai dolgoknak, kiben mind Isten s mind az emberek tudják, hogy semmi nem volt. Nem csak pátens leveleiben, azt insinuálta, hogy ő felsége meg nem oltalmazhatja az alattvalókat, de ennek fölötte cum magno S. Mtis derogamine azt irta az ő felsége alatt valóknak, hogy ugyan átalja az ő fgnek való irást. Lippát könnyen megadta, sőt a mit soha senki a magyar nemzet közöl nem cselekedett vala, keresztény vérontással várat vett a töröknek..."

Ezen vádak által indokolni kiváná a támadásokat, melyeket a király alattvalói intéztek a fejedelem ellen, miután hitték, hogy ez által kedves dolgot tesznek a királynak. A nádor és az esztergomi érsek emiatt további veszedelmet és nyomort elhárítani ohajtván, reméllik, hogy közbenjárásuk által eltávoztathatják a királynak nagy haragját és boszuállását, ha a fejedelem késedelem nélkül követe által a *királyt megengesztelni igyekezik. Forgách gróf megbizatott,* hogy ha megkerestetik, Bethlen követei részére menedékleveleket küldjön [1]).

Ezen levél elküldése után Pázmány bucsut vett a nádortól, ki ekkor már a sir szélén állott.

A nádor csakhamar fenyegető hireket vett Bethlen fegyverkezéséről és előhaladásáról mind Forgáchtól [2]), mind Dóczytól [3]). De a fejedelem ügyes színlése által könnyen elámítá a különben is hiszékeny, most végkép gyenge

---

[1]) Dec. 6-án. Egykorú másolat. Mellékelve van hozzá Relatio super factis et processu Gabrielis Bethlen. Erről a nádor is emlékezik.

[2]) December 10-en. Eredeti. Kam. levt.

[3]) December 4, 10, 16-án. Eredetiek ugyanott.

nádort. December elején levelet irt, melyben magát ellenségeinek „vádjai és rágalmai“ ellenében menté s védelmezé. Néhány nappal utóbb a Kolozsvárott gyülésező rendek küldöttek két követjük által megnyugtató levelet. Erősíték, hogy a fejedelem Jenő és Várad átadásairól, valamint egyáltalán a béke megszegéséről még csak nem is álmodott. A jó nádor hitt mindent. Buzgó szószólójává vált az álnok fejedelemnek a királyi udvarnál [1]).

Sőt — mi még inkább jogosít csudálkozásra — a vészt jósló előjelek dacára maga a mélybelátású Primás sem akarta elhinni, hogy Bethlen nyilt támadásra merné magát határozni. Forgách rémhireit túlzottaknak tartotta. Ovatosságból mégis nem hitte fölöslegesnek elővigyázati rendszabályokról gondoskodni, s azok szükségességére figyelmezteté a nádort is. Ajánla a véghelyek hadainak mozgósítását, a melyek szükség esetében készen álljanak az indulásra, Forgách és Koháry vezérlete alatt. Ha ez elégséges nem lenne, a nádor fölkelést hirdettessen a megyékben; Széchy Tamás s Bosnyák Tamás neveztetvén az összegyülekező csapatok parancsnokaivá. Végre nagy szükség esetében a szomszéd Lengyelországban kell zsoldos hadat fogadni [2]).

Míg a király hű emberei ekkép jártak és keltek, tanácskoztak szóval és irásban az ország megmentésének, a béke föntartásának eszközeiről: Bethlen ellenállást nem találva haladott előre. December elején Csehi alatt állapodott meg, s körülvette az erősséget. Néhány nap mulva ura volt az erősségnek. A szathmári főkapitány Dóczy nem volt elkészülve ily támadásra. A fejedelmet és Rédeyt is föl-

---

[1]) Dec. 12. Thurzó Khleslnek. Ered. fog. ugyanott.

[2]) Dec. 19. Pázmány Thurzóhoz. Eredeti. Ugyanott.

szólítá, ne adjanak okot a béke fölbomlására [1]). Midőn ezen levél iratott, dec. 6-án, Bethlen már a Szilágyságban volt Somlyónál. Ugyanakkor az oláh- és moldvaországi vajdák Branónál állottak harckészen. A temesvári pasa a Marosig nyomult elő [2]).

Bethlen tovább sietett. Debreczennek vette utját. Utközben fölszólítá csatlakozásra a megyéket, urakat és hajdúkat. „Derekas hadainkkal kün vagyunk — irja a többi között — nem a frigy fölbontására, hanem a frigy fölbontogatókra indultunk . . . Intjük azért szeretettel, ha szép szabadságát és honukban való megmaradását szereti, minden helyekről bizonyos számú atyjukfiait küldje mi hozzánk.“ [3])

Bethlen reméllé, hogy Magyarországon tárt karokkal, megváltóként fog fogadtatni. Tévedett. Ellenállással nem találkozott ugyan, de diadaliveket sem emeltek hadai előtt, melyekkel vallási és alkotmányos jogaikat jött védelmezni, mint hirdeté; fáradsággal szerzett vagyonukat fölprédálni, mint tapasztalták [4]).

Bethlen december 12-ike körül már Debreczen alatt állott.

És sereg nem létezett, mely képes lett volna őt föltartóztatni. Forgách Zsigmond „a hirek és az erdélyi fejedelemnek országából való kijövése és fönléte végett;“ — több izben meghagyta a közel megyék rendeinek, gyülekeznének körüle fegyveresen Tokajba. De kevés sikerrel. És december 21-én, midőn Bethlen hadai már rég táboroztak és dúltak

---

[1]) Dóczy levele Thurzóhoz dec. 6-án. Eredeti. Kam. levt.

[2]) Egri István Thurzóhoz dec. 9. Ered. Ugyanott.

[3]) Bethlen a nánasi gyalogok s lovasokhoz, dec. 13. Eredeti. Prim. vil. levt.

[4]) Hammer Khlesl's Leben III. 664. lap. Dóczy E. Thurzóhoz dec. 16. Eredeti. Kam. levt.

Debreczen körül, akkor az urakat január 2-ra Kassára hivta meg. „Consultationis causa — ugymond — hogy ilyen állapotban lévén dolgunk és országunk, mit kellenék cselekednünk és miként succurrálhassunk szegény hazánknak, s arra következendő pusztítást és romlást mint távoztathassuk el, arról szólhassunk és végezhessünk.“ [1])

Az ország teljesen elhagyatott állapotban volt. Ennek egyik oka Thurzó nádor dec. 24-én bekövetkezett halála [2]), mi által a közjó, bár néha gyenge, de mindig becsülctes és buzgó támaszát vesztette el. Ily viszontagságteljes időkben elég súlyos veszteség.

Szerencsére, Bethlen ekkor uralmának inkább megszilárdíťásáról, mint kiterjesztéséről gondoskodott. Vetélytársai gyengék voltak uralmát megtörni, elég erősek teljes megszilárdulását gátolni. Kivált miután a változékony porta részéről is, hol panaszt emelt ellene a király, elég oka volt tartani.

A békétől nem volt, sikerei dacára, teljesen idegen. Követet küldött az udvarhoz, igazolandó betörését [3]). Követeléseit azonban, még a veszedelmes körülmények között is, túlzottaknak, teljesíthetleneknek tarthatták. Kivánta: hogy Lónyay Endre a kállói és Dóczy Endre szathmári főkapitány számüzettessenek; Homonnai György, Eszterházy Miklós és Kendy István, mint a mozgalmak főrészesei, megbüntettessenek [4]).

---

[1]) Forgách Zsigmond meghivó levele a három Rákóczy testvérhez. Eredetije a N. Muzeum kéziratai között.

[2]) A király Thurzó haláláról dec. 31-én értesité Pázmányt. És kikérte véleményét az iránt, miképen kelljen ennek folytán az ország kormány és törvénykezési ügyeiről rendelkezni. Eredetije a prim. vil. levt.

[3]) Hammer Khlesl's Leben. III. 664. lap.

[4]) Sepsi L. M. Mikónál III. 168. l.

Ugyanezen időtájt a Forgách által Kassára meghivott fölső magyarországi rendek január 4-én megnyitották tanácskozásaikat. Módokról kelle gondoskodniok, melyek által Bethlent békés visszavonulásra birni, vagy ha ez nem sikerül, az országot megvédelmezni lehessen. Forgách előterjesztéseiben fölhivta a rendeket, hogy Bethlenhez követet küldjenek; s csak akkor, ha ez kedvezőtlen válaszszal tér vissza, fog közfölkelés hirdettetni.

Miután pedig a fölkelés, késedelmessége miatt, gyakran haszontalannak bizonyul, némi lovas csapatok szervezését és készen tartását ajánlá. Fölhivta a gyülekezet figyelmét a szendrői várnak s a többi véghelyeknek kijavítására, megerősítésére. A szabad városok és a kunok szoríttassanak reá, hogy közfölkelés esetében kötelezettségeiknek eleget tegyenek [1]).

A rendek ezen pontokat tanácskozás alá vették egyenként.

„A mi az első articulust illeti — irják válaszukban — méltónak itéljük, hogy az edélyi fejedelmet kellessék megtalálnunk és magunkat excusálni levelünk által, hogy mi a nyári compromissumunk ellen semmit nem peccáltunk; ő Nagysága az erdélyi fejedelem jól tudja, hogy mi a tavali mótust eszünkbe vevén, teljes erővel azon voltunk, hogy leszállítsuk és le is szállítottuk .... A mi pedig a mostani összegyült hajdúság zűrzavar állapotját illeti, kiknek Gombos András volt előttejáró, mi végezésünk szerint minden igyekezetünkkel compescálni akartuk, minemű rész hadunk immár is föl voltanak (sic), azalatt az ő Nagysága birodal-

---

[1]) Propositiones Illmi D. Sig. Forgách... pro bono publico a. 1617 4. Jan. extradatae. Uj másolat a bárttai városi levéltár eredetijéből. Nemzeti Muzeumban. Tractatus publici.

mába berohanván, Isten érdemük szerint való büntetéssel ő Nagysága által büntette meg.... Mindazonáltal ezt Nagyságod meggondolván... kérjük és kivánjuk azt, hogy ha valaki ujabb hadat fogadna... velünk együtt mindjárt ad primam requisitionem insurgáljon Nagyságod és Nagyságoddal együtt compescáljuk és leszállítsuk.... Ezek úgy lévén elhittük, hogy az erdélyi fejedelem, a török és tatár hadak megtérjenek... Hol pedig a mi hites levelünknek minden részben megfelelvén látnánk, hogy az erdélyi fejedelem minden ok nélkül romlásunkra igyekeznék: tanquam boni patriae cives et fideles S. Mtis, készek leszünk minden erőnk szerint a mi kegyelmes Urunk méltóságát, hazánkat és magunkat oltalmazni.“ [1])

A főkapitány és rendek Belléni Zsigmond Abauj megye alispányát és Bogány Ferencet követekül küldötték Bethlenhez, hogy tőle megtudják vajjon „akar-e ő nagysága Urunk királyunk birodalmának ártani vagy nem;“ kimentsék a rendeket, mint kik a zavaroknak ellenzői voltak mindig; és fölszóllítsák őt, hogy a békét ő is tartozkódjék fölbontani [2]).

A követek szerencsésen jártak el küldetésükben. Bethlen az 1617-ik év első napjaiban visszavezeté hadait Erdélybe [3]).

---

[1]) A második pontra „magunkat nem offerálhatjuk, mert instructiókba nem adatott vármegyéktől. A mi a végek épületére való uj contributiót illeti, a sok hirek miatt most semmit nem igérhetünk“ .... A sz. városok is „praestalják a mivel tartoznak.“ Replicatió. Uj másolat a bártfai vil. levt. eredetijéből. Nemzeti Muzeum. Libraria Diplom. I. kötet.

[2]) Instructio SS. et OO Regni... Uj másolat a bártfai városi levéltár eredetijéből. Nemzeti Muzeum. Compages Diplomatum.

[3]) Sepsi L. M. Mikónál III. 168. l. és Segesvári krónikája ugyanannál IV. 185. l.

VIII.

A Pázmánynál tartott tanácskozmány 1617 elején. — A prágai ertekezletek Bethlen követeivel. — Pázmány tevékenysége. — Az értekezletek eredménye.

Az 1617-ik év elején Pázmány kezeiben találjuk öszpontosulva a magyar politika szálait. Nagyszombat ismét szinhelyévé válik fontos eseményeknek. A tanácskozmányok, melyek itt tartatnak, döntik el a magyar ügyeket. És ezek az érsektől vesznek irányt.

A király rendelete folytán január első napjaiban több előkelő k. tanácsos gyűlt össze az érsek körül. Hogy a Bethlen betörését megelőző s az azok által előidézett zavarok végleges lecsendesítéséről tanácskozzanak, s e végből fölső Magyarországba követet küldjenek.

E küldetésre vegliai Horváth Gáspárt szemelték ki. A nagyszombati értekezlet tagjai belátták, hogy Erdélyt a végveszély fenyegetné, ha a király fegyveres erővel fogná megtámadni Bethlent. Mert ez kényszeríttetnék segítségül hívni a törököt; ki bizonyára fölhasználná az alkalmat arra, hogy az egész tartományt hatalma alá vonja, mint Solimán tett Buda várával. Emiatt már előbb fölkérték volt a királyt, halasztaná el az Erdély ellen határozott támadást, míg kitünik, vajjon a fejedelem nem hajlik e békére s nem kész e a béke helyreállitása ügyében követei által megkeresni a királyt. Ez engedett kérésüknek s a tamadást elhalasztá. Meghagyván, hogy ez alatt tanácskozzanak eszközökről, melyek Magyarország békéjének és Erdély megmaradásának biztosítására alkalmasak.

A k. tanácsosok most is csak a legvégső szükség esetében vélték megkezdendőnek a háborút. Álláspontjuk helyességéről Forgách Zsigmondot és másokat meggyőzni: ez jutott föladatúl Horváthnak. De habár eszerint ohajtották a békét, ezt csak illő és becsületes föltételek alatt kivánták megkötni. Mindenekelőtt követelték, hogy Bethlen a királyhoz küldendő követe által bocsánatot kérjen a mult sérelmekért s biztosítást nyujtson a jövőre nézve. Sőt hogy a király minden eshetőségre készen álljon, előkészületeket rendeltek el. A főkapitánynak az urak, hajdúk és véghelyek hadairól kelle gondoskodni. A király tekintélyes német had küldését igérte.

Horváth magával vitte a nyiltlevelet, melyben a király a hajdúkat, előbbi kihágásaik megbocsáttatván, hűségre inti. Vajjon ezen nyilt levél kihirdettessék, vagy nem, azirán a főkapitánynyal kelle tanácskoznia. Ugyancsak eloszlatnia kelle azon gyanut, mintha a'király Gombos betörését helyeselte vagy támogatta volna; hivatkozván a királynak előbbi nyilt levelére. A fejedelem önmaga oka azon ellenséges szellemnek, mely irányában uralkodik. A király alattvalói mintegy kötelességüknek tekintették, a király meghagyása nélkül is, ártani neki, hol lehetett. A bajon segíteni máskép nem lehet, mintha a fejedelem megengesztelvén a királyt, barátságos viszonylatokba lép vele. Végre föladatává tétetett Horváthnak a főkapitány, Homonnai, Dóczy és Eszterházy között kiegyenlítvén a fölmerült viszályokat, barátságos viszonyt és öszhangzást létrehozni. Megengedtetett Horváthnak, ha szükségesnek itéli, személyesen is találkozni a fejedelemmel. Ez esetben előadván elkövetett hibáit, meggyőzni fogja, hogy a zavarok okát ott kell keresni, miszerint a királyt mellőzvén, alattvalóival lépett érintkezésbe. Figyelmeztesse,

miként a királynak mi sem lenne könnyebb, mint őt megbüntetni. De ezt tenni nem akarja, miután Nagyszombatban nemcsak a fejedelemmel, hanem az erdélyi rendekkel is megköttetett a béke. Mindazáltal a Bethlennel való további alkudozásokat Horváthnak a királyra kell hagynia [1]).

A Horváthnak adott utasítás megjelöli azon álláspontot, melyet a Nagyszombatban összegyülekezett magyar államférfiak Bethlen irányában elfoglalni határoztak. Ez főleg Pázmány nézetei értelmében történt; kit a király ez alkalommal úgy szólván teljhatalommal ruházott fól.

Pázmány ugyanazon napon, midőn Horváth útnak indult, értesíté a királyt ennek küldetéséről, a helyzetről és teendőkről. A király megelégedését fejezte ki az érsek eljárása fölött; hálát mondott azon buzgalmáért, melyet a királyi méltóság, a közjó és a béke előmozdításában kifejtett. De még habozni látszott, vajjon elfogadja e egész terjedelmében Pázmány békés politikáját. Emiatt Horváth részére a nagyszombati programmal ellenkező irányú utasításokat küldött. Mindazáltal Pázmányra bizta annak elhatározását, vajjon és mikép küldessenek rendeltetésük helyére [2]).

---

[1]) Instructio pro Mag. D. Carolo Horwath de Vegla. 1617 jan. 3. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) A király 1617 jan. 13. Pázmánynak. „Nobis quidem consilium vestrum et deliberatio in hocce negotio sedando et componendo sequenda, tanquam apta et commoda probatur; industriamque et sedulitatem ad dignitatis nostrae Regiae tuendam, Regni emolumentum publicum procurandum, et Regnicolarum communem tranquillitatem et securitatem confirmandam, zelanti cum affectu, studioque adhibitam, gratam habemus. Ac licet interim iuxta praescriptum Instructionis ipse Commissarius in provincia sibi delata exequenda perrecturus sit, nihilominus tamen expeditionem hisce annexam, tanquam Commissioni cohaerentem, in eventum submittendam esse censuimus . . . Danda igitur vobis opera, ut singula ponderentur, et si ita compertum foret, ut ei submitti debeant, ad . . . Ill.

Pázmány következetes maradott. És szerencsés tapintattal. Bethlen ugyanis örömmel lépett a békés kiegyezkedés terére [1]). A király nemsokára értesíté Pázmányt, hogy Bethlen visszavonulván, követeket szándékozik küldeni, s azok részére Forgáchtól már szorgalmazta a szükséges menvédeket. A király ezzel összefüggésben kivánta, hogy az erdélyi követek megérkezésekor udvaránál az erdélyi ügyekben avatott férfiak tanácsával élhessen. Ezeknek kijelölését az érsekre bizta volt. Egyedül Révai Pétert jelölte ki maga; az ennek szóló rendeletet az érseknek küldé át; azon megjegyzéssel, hogy Révai megérkezésének idejét és módját Pázmány, Pethe Lászlóval tanácskozván, állapítsa meg [2]).

Bethlen január végén csakugyan megnyitá érintkezését a királylyal, mely több hónap óta teljesen megszakítva volt. Január 26-án Kemény Boldizsár fehérmegyei főispánt, fogarasi főkapitányt, és Kassay István tanácsosát Prágába

---

Sig. Forgách ... super insurrectione indicendae litterae et mandata ... Qualinam autem variatione unum et alterum exemplar litterarum ... dederimus ... intelligetis; facileque perspicietur, quodnam exemplar transmittendum expedientius futurum est.“ Eredetije a prim. vil. levt. Kivülről Pázmány kezével: „Responsum 18. Jan. 1617.“ Ezen választ nem ismerem, de az kétségkivül oly értelmű volt, miszerint a harcias fenyegetések és rendszabályok mellőzendők.

[1]) A király Pázmánynak 1617 jan. 20. Eredetije a prim. vil. levt. Mellékelve hozzá a Révai Péterhez intézett rendelet másolata.

[2]) Ily szellemű biztositásokat hozott Bethlen táborából Zoltán Ferenc, kit az 1616 év végén Thurzó Györgynél tartott conferentia küldött a fejedelemhez. Ez — irja Thurzó Imre, az időközben elhunyt nádor fia, Pázmánynak — „litterasque mihi ... a dicto Bethleno porrexit, quae licet nihil, quam suum erga nos studium, et amorem, officiorumque oblationem in se continebant ...“ Zoltán pedig azt állítá: „Bethlennum dicto et mandato Mtis Suae esse observandissimum, gratiamque ipsius et clementiam unice aucupari.“ 1617 jan. 22. Eredetije a kam. levt.

küldé. Ezek által okát adja hosszú hallgatásának. A király — ugymond — biztosította őt Homonnai kisérletei ellenében. De elfogott iratok meggyőzték, hogy Homonnai folyvást támogatást nyert a királyi udvarból; e támogatás bátorította ismételt támadásaira. A zavarok szerzőinek megbüntetését sürgeté és sürgeti. És a béke megszilárdítására legcélszerübb eszköznek tartja: a magyar országgyülés összehivását [1]). Ha kivánatai teljesíttetnek, meggyőződni fog a király hogy „nem oly férfiúval van dolga, ki mint a nád, megingattatik minden szellő által, hanem olyannal, ki a becsületet és állhatatosságát mindenekfölött becsüli.“ [2])

A követek haladéktalanul utnak indulván, azt Kassa kikerülésével Szerencs felé folytatták, hol a menvédeket, melyeket már előbb kértek a főkapitánytól [3]), bevárandók,

---

[1]) A király maga is belátta az országgyülés összehivásának szükségességét. 1617 június 27-én fölhívta Pázmányt, adjon véleményt aziránt, mikor lenne legcélszerűbb azt összehívni. Ezen levél eredetije a prim. vil. levt.

[2]) „Sibi non cum homine arundineo, omni vento agitabili, sed cum eo, qui virtutem et constantiam super omnia aestimet, rem esse.“ A levél egyk. más. prim. vil. levt. Bethlen Khleslnek is irt levelet. Utal ebben is az ellene intézett fondorlatokra. Nem tagadja, hogy miután az udvar törekvéseit élete s uralmának vesztét célozni látá, a király kegyei és jóakaratjába helyezett bizalmát majdnem teljesen elveszté. Mert ha őt a király vallása miatt, vagy más okból gyűlöli, miért lépett vele szerződésre? Ha pedig talán ezen szerződés ellen vétett, miért nem fordult hozzá? De Isten és az igazság részén van. Hangsulyozza, hogy habár hatalma és alkalma lett volna erőszakkal föllépni, ő mégis ragaszkodik a szerződésekhez. Ezeknek fóntartása végett küldi követeit. Ennek érdekében kikéri az ő támogatását is. (Egykorú más. prim. vil. levt.) Péchi cancellár is irt a bibornoknak. Nagy szavakkal magasztalja fejedelmének békeszeretetét, igazságosságát. A mit Saul mondott Dávidról: „justior est factus omnibus inimicis suis;“ urára alkalmazza. (Egyk. más. Ugyanott.)

[3]) Bethlen G. Hoffmann Györgyhöz. 1617 jan. 27. Eredeti prim. vil. levt.

megállapodtak. Ezeket csak január utolsó napján küldé a király Pázmánynak, hogy haladéktalanul a követek kezéhez juttassa. A király szükségesnek itélte, hogy az erdélyi követekkel tartandó értekezletekben az érsek is részt vegyen. Őt ezért, ha véleménye szerint a közügyek hátránya nélkül megtörténhetik, s az ország állapota is megengedi, udvarába Prágába hivta [1]).

Pázmány február havában Pozsonyban tartózkodott. A k. rendelet vétele után azonnal készületeket tett elutazására. S miután némely fontosabb egyház-megyei ügyeket elintézett [2]), február 22-én elutazott Prágába [3]). Megjelent itt Pázmánynak, a király nevében tett meghivása folytán Lépes Bálint nyitrai püspök s m. k. udvari cancellár, báró Hoffkircher András k. tanácsos és Révai Péter Turócz megye főispánya.

---

[1]) „Illud vero pro nunc occurrit nobis, in negotii huius pertractatione accuratis, dubio procul, opus fore consiliis et deliberationibus, in quo Tractatu Tyrnaviensi antecessorem vestrum Archiepiscopum Strigoniensem praefuisse . . . Expediens itaque censemus, ut Fidelitas V. quoque . . . huic tractationi interesset. Ac proinde conemini, ut ad breve hoc temporis spatium (si nimirum citra dispendium rerum publicarum aliquatenus fieri posset, neque Regni status diversum exposceret) ad illum eundem terminum huc adveniatis . . .“ A király Pázmánynak. 1617. jan. 31. Eredetije prim. vil. levt.

[2]) Mert Pázmány február 21-én még Pozsonyban volt, a mely napon az esztergomi káptalanhoz intézett levelében közel elutazásáról Prágába emlékezik. Pyber János pécsi püspök február 23-án már Prágába intézi Pázmánynak irt levelét. Mindkét levél eredetije a prim. vil. levt.

[3]) Nevezetesen intézkedett a káptalani praebendatusok fizetéséről; és az esztergomi káptalannál megürült két kanonoki állomásra Kőszöghy Jánost és Rumer Bálintot nevezé. „Placuit vero nobis — irja ezekről — ut dictus D. Joannes Kőszöghy in Vajka concionibus sese exercendo populum erudiat, sed et Rmo D. Vicario perscripsimus, ut D. Rumer ad slavonicas conciones diligenter faciendas adigat.“ 1621. febr. 21. Eredetije az aszt. kápt. mag. levt.

Ezeket március 5-én a király Ferenczffy udvari titkár által értesíté, hogy tekintetbe vevén azon sérelmeket, melyeket a mult évben ő és országa szenvedett a fejedelem részéről, ennek követeit maga elé bocsátani s azok előterjesztéseit személyesen átvenni nem szándékozik. Hanem őket, mint királyi biztosait, fölhatalmazza az erdélyi követek előterjesztéseinek átvételére, s azokkal a szükségessé válandó értekezletek folytatására; oda utasítván, hogy az értekezletekben mindannyian részt vegyenek és mindenekfölött szemük előtt tartsák a királyi méltóság megóvását és az ország biztonságát.

Működésük részleteire nézve: legelőbb vegyék át a követek megbizó leveleit. Hallgassák meg azután mindazt, mit szóval fognak előadni. És ezeket pontonként vegyék tanácskozás alá. A tanácskozás folyama alatt nem kell elmulasztaniok magukat gyakrabban érintkezésbe helyezni a titkos tanácscsal, ha pedig úgy kivánná a szükség, megkereshetik magát a királyt is [1]).

Bethlen követei néhány nap mulva szintén Prágában voltak. Az ezekkel folytatott tárgyalások részletei eddig teljesen ismeretlenek voltak [2]). Pázmány Péternek — ki azokat nemcsak névleg, hanem tényleg is vezeté — sajátkezű, a tanácskozások alatt, emlékezetének támogatására tett föl-

---

[1]) Informatio seu Decretum nomine S. C. R. Mtis . . . Petro Pázmány . . . G. A. Hoffkircher . . . Valentino Leepes . . . Petro de Rewa . . . assignatum. Prága. 1617 márt. 5. Eredetije prim. vil. levt.

[2]) Szilágyi S. egyedül szól ezen értekezletről e nehány sorban: Bethlen „Kemény Boldizsárt követséggel Prágába küldé, Homonnai s a hajdúk megbüntetését követelve. Ez a dolog a márt. 12-iki kihallgatáson az országgyülés elébe utasíttatott, de a még függőben levő kérdések elintézésére Nagyszombat ujabb értekezleti helyül jelöltetett ki.“ Erdélyország Története. II. 129. l.

jegyzései lehetővé teszik, hogy azoknak folyamát — bár nem hézagok nélkül — megismertessem.

A kir. biztosok tizennégy pontba foglalták össze s előterjesztették azon sérelmeket, melyeket a király és Magyarország Bethlentől szenvedett.

Bethlen ugyanis a királyt szóval s irásban azzal vádolja, hogy a törökkel megosztani szándékozik Magyarországot s átengedni neki Erdélyt. Súlyos igaztalanságot követ el a király irányában, midőn a töröknek oly könnyelmüen hitelt ad; míg maga a törökökhöz intézett leveleiben Erdélyt nemcsak a sultán birtokának vallja, hanem arra is ajánlkozik, hogy török segélylyel a király birodalmát megtámadja. A király ellen fölingerelni kivánván a törököt, hallatlan rágalmakat terjeszt: hogy a király csak szóval s nem őszintén óhajtja a békét; bár tagadja, a király szerzője az erdélyi zavaroknak; az ő és tiszteinek ármányai következtében uralkodik oly ellenséges szellem Magyarországban; a törökkel kötött békét fölbontani, országaira törni készül; orgyilkosok által méreggel, vassal tör Bethlen élete ellen.

Bethlen fondorlataiban ürügyül a vallást használja, mintha a király őt vallása miatt üldözné. A hajdúkat nyilt leveleiben fenyegeti, hogy ha hozzá nem állanak, tűzzel vassal fogja elpusztítani lakhelyeiket; hirdeti, hogy egyedül ő képes őket megvédeni, miután a király a töröknek fogja őket föláldozni.

Leveleiben nyiltan úgy állítja elő a királyt, mint Homonnai mozgalmainak szerzőjét. Pedig tudja, hogy a király Homonnait a támadástól eltiltotta és ha csakugyan vágyodnék hatalma alá hajtani Erdélyt, hatásosabb eszközöket használhatna. Lázító iratok által mind egyeseket, mind egész megyéket a király ellen fölkelésre ingerelt. Incselkedései idézték elő Magyarországban a polgár-háborút.

Ellenére a nagyszombati szerződés II. pontjának Lippát átadta a töröknek önkényt s kénytelenség nélkül; ezzel a törökökhöz intézett leveleiben önmaga dicsekszik. Mások előtt ellenben az átadásért másra hárítja a felelősséget; mintha t. i. Homonnai támadásától félvén, kénytelen lett volna a törököt kielégíteni. Továbbá Magyarországba tört, Szathmár megyét elpusztította.

Igéretét meg nem tartván, törvényes eljárás mellőzésével, Erdélyben ismét többeket megfosztott birtokaiktól.

A király tudta nélkül, annak területén hadat fogadott. A király leveleit elfogta.

Mindezekre pedig a király épen nem adott okot. Akárki irásának nem kellett volna hitelt adnia, miután a király az ellenkezőről biztosítá. A mi a királynak Bethlen által elfogott levelét illeti, melyet a nyilvánosság elé bocsátani fenyegetődzik, ha számbavétetnek az idő és viszonyok, abban semmi sincs, mi a királyra nézve szégyenítő lehetne [1]).

Ezen vádpontokat az erdélyi küldöttek megcáfolni igyekeztek és kimenteni fejedelmüket. Ez — mondák — Homonnai fölkelése előtt semmit sem tett a király ellen. Azután kénytelen volt magát védelmezni; annálinkább, mert alapos oka volt hinni, hogy a király is támogatja elleneit. A vádpontokra egyenként válaszoltak.

Bethlent a kaimekam tudósította, hogy a király késznek nyilatkozott Magyarországot megosztani a törökkel. Erről azért értesíté a királyt, hogy ha követei tudta nélkül tettek volna ily ajánlatokat, ezeket visszavonni siessen. A fejedelem Erdélyt soha sem ismerte el a török birtokának. A törökök által előmutatott levelek nem eredetiek; hamisítottak is

---

[1]) Errata et excessus graves Bethlenii. Egyk. irat. A prim. vil levt.

lehetnek. A király ellen nem koholt rágalmakat. Ily vádak által őt bizonyosan vetélytársai kivánják gyűlöletessé tenni. Homonnai elfogott irataiból kiderült, hogy a király vallása miatt gyűlöli Bethlent. Nem fenyegeté, nem is csábitgatá a hajdúkat. Egyedül azt mondotta, hogy ha a békét meg nem tartják, a török reájuk megy. A megyékhez csak Homonnai mozgalmai következtében intézett leveleket.

A nagyszombati egyesség megengedte Lippa átadását szükség esetében; ezen eset csakugyan bekövetkezett. A nagyszombati egyezkedés fölhatalmazta az adott esetben ellenséges föllépésre. Ő nem gyüjtött hadakat, csak azokat fogadta el, kik önkényt ajánlkoztak szolgálataiba. A király levelét sem ő fogta el; Gombos hajdui hozták, és pedig fölbontva [1]).

Bethlen küldöttei ezekután előadták uruk kivánatait. A hajdúknak, kik az Erdély ellen intézett támadásban részt vettek, a megyék határozata szerint fejök vétessék. Homonnai, Dóczy, Eszterházy, Lónyay és Perneszy a legközelebbi országgyülésen, mint a zavarok szerzői, büntetésüket vegyék. Dóczy, Lónyay és Perneszy hivatalaiktól is fosztassanak meg. Miután Homonnai és Dóczy azzal dicsekednek, hogy ők a király parancsát teljesitették, fölvilágositás kéretik. A nagyszombati szerződés megerősíttessék. E végből hivassék össze mielőbb országgyülés.

Az erdélyi biztosok ezen kivánatok mellett, még némely sérelmeket is elpanaszoltak.

Sérti a fejedelmet, hogy a király hitelt adott azon rágalmaknak, melyek ellene terjesztettek. A császári udvar-

---

[1]) Pázmány sajátkezűleg jegyé ezen válaszokat, a fölebb elősorolt vádpontokat magában foglaló irat oldalára.

ból a birodalmi rendekhez intézett levelek úgy jellemzik, mint a kereszténység ellenségét és tartományának zsarnokát. A fejedelem a királyi udvar tagjai által becsületében és állásában sokféleképen megsértetett: szó, irás és tényleges erőszakoskodás által. Mint a király elfogott leveleiből kiderül, udvarában titkos fondorlatokat szőttek ellene.

Azonfölül élő szóval panaszt emeltek, hogy Althán Lengyelországba küldetett, miszerint innen Erdély ellen támadást intézzen. Gratiani Füleket igérte oda a sultánnak, ha a fejedelemtől pártfogását megvonja [1]).

Pázmány azonnal elkészíté az ezen előterjesztésekre a király nevében adandó választ.

A király — ugymond — nem engedheti meg, hogy előirják neki, kiket tartson meg hivatalaikban, kiket nem. Valamint viszont a király sem gondol azzal, kik Bethlennek hivatalnokai. Országgyülést is csak akkor fog összehivni, mikor jónak látandja. Csendes, nyugodt országgyülést óhajt. Előbb tehát a viszályokat szükséges lecsillapítani.

Bethlen ne irjon többé a megyékhez s hajdúkhoz. Tárja föl Balassa Zsigmondnak Erdélyre vonatkozó ellenséges célzatait. Ha törvény elé idézni kivánja Homonnait, jól van. De jogi szabály: a vádló követi a vádlott törvényszékét.

Szükséges tisztába hozni azon ügyeket, melyek a nagyszombati egyesség alkalmával elintézetlenül maradtak. Ilyenek Homonnai igényei Husztra; Báthory Gábor özvegyének, a nagyváradi püspökségnek és Bosnyáknak birtokügyei. Ha a nagyszombati szerződések ujra megerősittetni fognak, Bethlennek biztositékot kell nyujtania, hogy Jenőt, Aradot nem engedi át a töröknek, mint Lippát. Ezen biztosítást saját

---

[1]) Pázmány sajátkezű jegyzeteiből összeállítva.

és tartományának küldöttei által kell tennie. A foglyok szabadon bocsáttassanak [1]).

Más alkalommal Pázmány azt kivánta, hogy Bethlen elégtételt adjon azért, mert a királyt megsértette; kárpótolja a Szathmár megyében okozott károkat. A kiket törvényes eljárás nélkül birtokaiktól megfosztott, helyezze vissza. Biztosítsa a királyt, hogy területét jövőben megtámadni nem fogja. Engedjen Erdélyben s az ehez kapcsolt részekben teljes szabadságot a kath. vallásnak. Mindenki szabadon tarthasson kath. papot. Tartson jó barátságot a magyar véghelyek kapitányaival. Ne akadályozza a pósták járását, ne sértse meg a levéltitkot [2]).

Pázmány továbbá a királynak neheztelését fejezte ki a fölött, hogy Bethlen oly készségesen adott hitelt a hamis hireknek, bár kevéssé birtak valószinüséggel. Ki könnyen hisz, könnyen megcsalatik. A törökök szándékosan terjesztenek hamis hireket. Azok által vagy az egyik pártnak kegyeit hajhászszák; vagy pedig a keresztények között a gyanu, bizalmatlanság és gyűlölet magvait igyekeznek elhinteni. A király nevében figyelmezteti a fejedelmet, legyen ovatos Erdély érdekében; ne sértse a magyar király és a korona jogait; ne veszélyeztesse ekkép magát a tartományt.

A mi Gratianit illeti, az nem követe a királynak. Ha ez Bethlen ellen gyülöletes hireket terjesztett, önmagának, fondorlatainak tulajdonítsa. Fülekről mondhatott Gratiani, mit akart. De ki fog tünni a következő eseményekből, hogy a király annak átadására nem is gondolt. Nem kell mindent oly könnyen elhinni.

---

[1]) Pázmány sajátkezú jegyzeteiből.

[2]) Szintén Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

Althánt nem a király küldötte Lengyelországba, hogy hadat gyüjtsön. A lengyel király hivta őt meg. Hogy e meghivást elfogadja, a királynak nem volt oka eltiltani [1]).

Mielőtt ezen tárgyalások megkezdettek, a vád- és védiratok kölcsönösen kicseréltettek: a királyi biztosok — utasitásuk ismeretes pontja értelmében — kénytelenek voltak az erdélyieknek egy előleges kérdést tenni föl. Vajjon ellátvák e a kellő fölhatalmazással arra, hogy a kérdésben forgó ügyeket fejedelmük és a tartomány rendeinek nevében elintézhessék s uj szerződést kötve, megadhassák a király által követelt uj biztositékokat?

A válasz így hangzott: ők ily fölhatalmazást nem nyertek, a király által kívánt biztositékokat megadni, nem áll hatalmukban; de ezt fölöslegesnek is tartják. A fejedelem leveleiben foglalt, esküvel erősített nyilatkozatai által eléggé biztosítá a királyt, hogy igéreteit teljesítendi [2]).

Miután e szerint az erdélyi küldöttek kellő fölhatalmazás nélkül szükölködvén, a velök folytatott értekezletektől kielégitő eredményt várni nem lehetett; nem maradt egyéb hátra, mint azt tenni tanácskozás tárgyává: mikor, hol és mikép tartassék ujabb értekezlet, mely célravezetőbb fogna lenni.

Erre nézve a következőkben történt megállapodás. A legközelebbi értekezlet ismét Nagyszombatban tartassék. A folyó 1617-ik év sz. Péter és Pál ünnepén vegye kezdetét. Az erdélyi küldötteket a fejedelem és rendek, a magyar

---

[1]) Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

[2]) Az erdélyieknek az amnestiáról sem volt semmi utasitásukban. Homonnait pedig a fejedelem nem közvetlenül maga akarta perbe fogni, hanem ohajtotta volna ezt a királyi fiskus által eszközöltetni. Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

biztosokat a király teljhatalommal ruházza föl arra, hogy véglegesen elintézzék a fönforgó kérdéseket. Az 1615-iki nagyszombati szerződés erősíttessék meg. Szent és állandó béke hozassék létre.

Időközben pedig: mindkét rész tartsa meg a békét. A fejedelem bocsássa szabadon az ecsedi foglyokat. Az igazságtalanul elfoglalt jószágokat adja vissza jogos birtokosaiknak. Kárpótolja a királynak okozott károkat. Vetélytársai ellen csak törvényes uton lépjen föl. Ha értesülni fogna oly fondorlatokról, melyek akár a király, akár birodalma ellen intéztetnek, azokat hűségesen és maga idején födözze föl. A vallás szabadság meg ne sértessék [1]).

Pázmány ezen értekezletek alatt egy fontos fölterjesztést intézett a királyhoz. Lippa és a többi erősségek átadásának jogtalanságát és hátrányait fejtegeté. Talán azért, hogy a királyt Bethlen irányában tartózkodó és komoly magatartásra, az erdélyi követeket ily előzmények után igényeik mérséklésére intse.

A fősúlyt azon körülményre helyezé, hogy Lippa, valamint Jenő és más erősségek is, melyeket Báthory Zsigmond a töröktől visszavett, nem erdélyi hadakkal, hanem az egész kereszténység segitségével szereztettek vissza. E célra VIII. Kelemen pápa nagy pénzösszeget ajánlott föl [2]); a spanyol király Carigliani atya által 100,000 tallért küldött; végre Rudolf császár is, segélyhadain kivül, évenkint 20,000 forintot költött. Ezen segélylyel ellátva indult Báthory Zsigmond 1595-ben Havasalföldre, s küldé innen Borbély Györgyöt Lippa megvételére. Ebből világosan kitünik, hogy

---

[1]) Pázmány sajátkezü jegyzeteiből.

[2]) „Iugentem pecuniae vim effundit.“

Bethlen nem volt följogositva ezen erősséget a király tudta nélkül átengedni a töröknek.

Azután alig lehet elhinni, hogy Bethlen a szükség által kényszeríttetett az átadásra. Mert bár az elmult időkben az erdélyi fejedelmek rendkivül szorongatott helyzetben voltak nem egyszer, s a királylyal és a törökkel ellenséges viszonyban állottak egyszerre; mégis minden viszontagságok közepette megtartani tudták azon erősségeket. Sem igéretek, sem fenyegetések által nem engedték magukat azoknak átadására biratni. Most pedig, midőn egy részről a török nagy háborúval volt elfoglalva, más részről a király sem fenyegette Bethlent: a kereszténységnek ily súlyos veszteséget okozván, nagy vétséget követett el. Mert habár némelyek, gyűlöletessé teendők Homonnait, állítják, hogy ez által fenyegetve látván magát, saját biztossága tekintetéből kénytelen volt az átadást véghez vinni; de ez nem áll. Jóval Homonnainak ellenséges mozgalmai előtt igérte oda azon helyeket a töröknek.

Figyelembe kell venni azt is, mely és mily erősségeket engedett át a töröknek. Ugyanis nem csak a falakkal körülvett és két erőddel ellátott Lippa, hanem ezzel Sólymos, Eperjes, Tótvárad, Margita, Monostor, Arad és Facsat is a török kezeibe kerültek. És ezen erősségekkel oly nagy terület, melynek terjedelme Erdélynek ha nem is felénél, harmad részénél bizonyosan nagyobb. Igy sok ezer keresztény lélek jött török szolgaságba; több, mint az egész tizenhat éves háború folyama alatt együttvéve.

Az átadásnak módja is megrovást érdemel. Az őrhadak elég erősek voltak és készek is utolsó csepp vérig ellenállani. Bethlen ekkor az összes erdélyi hadakat összeparancsolván, pünkösd ünnepén maga vezeté azokat Lippa alá.

Bár számosan megszöktek táborából, vonakodván részt venni ily hadjáratban, mégis június 7-én ostrom alá vette Lippát és annak falait több napon át törette lőszereivel. De mindamellett sem vette volna meg, ha az őrség nem lett volna megfosztva a segély minden reményétől, miután Homonnai hajdúi, kik fölmentésükre siettek, visszaverettek. Azonkivül a temesvári basa is 1200 török vitézzel az erdélyi hadaktól fél mértföldnyi távolságban tábort ütött. Itt szemeit legeltetvén azon örömteljes látványon, mint fogyasztják egymást a keresztények, maga a küzdelembe nem elegyedett. Végre midőn Lippa kapuit megnyitá a fejedelemnek, haladéktalanul átadta azt a töröknek és már június 18-án visszavezeté hadait Erdélybe [1]).

* * *

Bethlen küldöttei april végén visszatértek Erdélybe. Számot adtak eljárásukról és kérték a fejedelmet, hogy szentesítse azon lépésüket, mely szerint uruk nevében — bár utasitása nélkül — ujabb értekezlet kitüzéséhez megegyezésükkel járultak.

Bethlen nem látszott ugyan teljesen megelégedve lenni az eredménynyel; s nem szivesen fogadta el az inditványozott ujabb értekezletet. De a békét kockáztatni semmi áron nem akarván, megnyugodott.

„Ennekelőtte Nagyságod által — irja Bethlen Forgách Zsigmondnak május 1-én — adatott Assecurátió mellett császári

---

[1]) Pázmány sajátkezü fogalmazata. A prim. vil. levt. (6 fasc. 147 nro. V. betü alatt) találtatik egy négy ivből álló irat. Ez foglalja magában azon darabokat, melyekből az értekezlet történetét összeállitani megkisértettem. Azon darabok Pázmánynak részint teljesen kidolgozott fogalmazatjai, részint rövid jegyzetei, melyeket a tanácskozás folyama alatt papirra tett, s melyek kétségtelenné teszik, hogy ezen értekezleteknek ő adott irányt.

urunk ő felségéhez tanácsink közöl bocsátott becsületes követink megérkezvén, minemű resolutióval jottek vissza ő felségétől bőségesen megértettük. Mi e mostani követségünket csak úgy expediáltuk, mint a közönséges frigy ellen igen megbántódott felek, országunkra fegyverrel egynehányszor jött hadaktól sok kárvallásokat szenvedvén, hirünkben nevünkben, mind együtt s mind másutt, valahol mivel tudtanak sértegetni a mi nagyobb a törököknél is minden állapotunknak elfordítására igyekezvén, kegyelmeteknek onnan az ő felsége részéről számtalan biztatásira, sőt fogadásira, hogy ha ő felségét, mint az egész kereszténységnek Monarcháját, ennyi injuriákért solemniter megtaláljuk, bizonyosan justitiát impetrálhatnánk. Azt soha meg sem gondoltuk, hogy ő felségétől valami ujabb Tractatusunkra szükségünk lenne, ahoz képest követinknek is expediálását nem accomodáltuk volt, nem látván annak semmi bizonyos okait miért kelletett volna ujabb Tractátusok kedveért ennyi költséggel, fáradtsággal ujabban bennünket bántani, és a török nemzetségnél is, kiknek minden dolgainkra, cselekedeteinkre nagy vigyázásuk vagyon, oly suspiciókkal terhelni, kiből magunkat vagy igen nehezen, vagy kárunkkal kelletik extricálnunk. Ponyvára, papirosra nem férhet, a mennyi akadályokat és ártalmakat ebből látunk következhetni. Mindazáltal, hogy mi semmi időben a közönséges békességnek akadályinak ne találtassunk lenni, és mivel becsületes követünk is Instructiójokon kivül arra mentenek, hogy a praefigált napra teljes tanusággal ismét ujabb követink expediáltassanak, költségünket és hiveink fáradságát nem tekintvén, mi is arra reá léptünk, hogy akkorra azokat eligyekezzük bocsátani és expediálni, kiről e levelünk által csak hogy in suspenso várakozásban kegyelmed ne legyen, most

előljáróban tudósitani akarók kegyelmedet. Assecurátória levelünket, mivel a tanács urak most kevesen találkoztak mellettünk lenni, Generális gyülésünk napja a jövendő Áldozó Csütörtök napja lévén, ő kegyelmeket bevárjuk és mennél hamarább bizonyos póstánk által kegyelmed kezébe megküldjük. Ezalatt a végezett induciákhoz tartjuk magunkat minden igazságban és alattunk valókat is azokhoz tartatjuk [1]).

IX.

Pázmány és a tervezett kormánytanács. — A nagyszombati értekezletek Bethlen követeivel 1617 nyarán. — Eredményei.

Pázmány Péter az 1616-ik év végén, és az ezt követő év elején nem csak a király és Bethlen között létrehozandó kiegyenlités által az ország békéjét biztosítani törekedett. Oda is hatott, hogy a nádor halála után az ország alkotmányos igazgatása oly kezekbe jőjon, melyek a hatalommal a közjó érdekében élni, és az idegen befolyásokat ha nem is kizárni teljesen, de legalább ártalmatlanokká tenni tudják; míg az összehivandó országgyülésen a megürült nádori méltóság törvényes betöltése által a normalis viszonyok helyreállitása lehetővé lenne [2]).

---

[1]) Prim. vil. levt. Egykorú másolat.

[2]) Hogy Pázmány csakugyan sürgette ezt, és hogy a kovetkező intézkedések az ő tanácsai szerint történtek, kitünik Khlesl ezen szavaiból: „Meminisse Vestra Rma D. — irja május 4. Pazmánynak — qualiter paucos ante menses, tam ad S. Mtem Imp., quam etiam me perscripserit, se cum Consiliariis Hungariae consultare, necessariumque omnino adinvenisse, ut mortuo Palatino, ac sede vacante, certi Commissarii constituantur, qui ad

A király a sürgetést indokoltnak találta. Az érsek tanácsára [1]) kormányzóságot nevezett, mely Pozsonyból az országot ideiglenesen, legfőbb hatalommal igazgassa. Fejévé Pázmány Pétert, tagjaivá Domitrovich Péter zágrábi püspököt, Forgách Zsigmond országbirót, Pethe László kamarai elnököt, Battyányi Ferenc, Révai Péter és Széchi Tamás k. tanácsosokat nevezé.

Utasitásuk föladatul tüzte ki: a királyi hatalom föntartását és sértetlen megőrzését. Magyarországot óvják meg a török és más ellenség támadásaitól. A hadi ügyekben maradjanak függésben az udvari haditanácstól, föntartván az összeköttetést ezen hatósággal. A kedélyeket készitsék elő, hogy a jövő országgyülés nyugalom és mérséklettel tanácskozhassék az ország sorsáról. Legyenek takarékosak, viseljék gondját a véghelyeknek. Tanácskozzanak a fölött, mikorra és mikép lenne legcélszerűbben összehivandó a magyar országgyülés.

Minthogy a kinevezett biztosok mindannyian mindig nem tartózkodhatnak Pozsonyban, ha valamelyiknek távollétében fontosabb ügy fölmerül, irásban kérjék ki a távollevőnek véleményét. Fontos ügy elintézésére elég legalább

---

electionem usque novi Palatini Regnum Hungariae regant et moderentur. Eredetije a prim. vil. levtban. És maga Pázmány is irja: „Hanc per Deputatos administrandi rationem mihi statim a morte Palatini probatam fuisse non diffiteor, tum ne diutius Regnum aliqua interna gubernatione destitueretur, tum quia verebar, ne Palatini mors novarum tumultuationum semina aliqua subministraret, tum denique quia consideratis gravissimis Mtis V. negotiis vehementer metuebam, ne Diaetae Ungaricae tempus spe ac opinione longius extraheretur.“ A királynak május 17. Egykorú másolat. Prim. vil. levt.

[1]) „Huic Rmae D. V., caeterorumque opinioni assensum Mtis S. resolutio secuta“ . . . irja Khlesl idézett levelében.

háromnak jelenléte. Szükség esetében a királyhoz forduljanak. „Mivel pedig az ügyek rendes menete követeli, hogy az egyik kozòlòk élén álljon tanácskozásaiknak, és erre az esztergomi érsek van hivatva, egyházának régi kiváltságai folytán; emiatt Pázmány Péter Pozsonyban tartsa székhelyét.“ [1])

A magyar kormánytanács meg volt alakítva. Az utasitás is tényleg szétküldetett a kinevezett tagoknak. Mindamellett az ideiglenes kormány nem lépett életbe. Prágában komoly aggodalmak keletkeztek.

A magyarok — mondották sokan — ujnak, szokatlannak fogják tekinteni ezen intézményt; sőt meglehet, az engedelmességet is megtagadják. — Gyanu keletkezhetik, mintha a király az országgyülés megtartását hoszabb ideig elhalasztani szándékoznék. — A rendek kedvesebben fogják venni, ha a régi viszonyok fóntartatván egy év lefolyta előtt összehivatik az országgyülés. — Már pedig míg a kormány-tanács fólállítására vonatkozó rendeletek kihirdettetnek és az működését megkezdheti, több hónap mulik el, s letelik a nádor halálától számitott egy év, mely alatt az 1608 törvény értelmében szükségképen össze kell hivni az országgyülést. — Végre ha ezen intézmény az országgyülés előtt s annak megegyezése nélkül lép életbe, nem bir törvényes erővel s bárki is mellőzheti intézkedéseit.

Khlesl ezeken fölül kifogásokat emelt az utasitás egyes pontjai, nevezetesen azok ellen, melyek a magyar kormány-

---

[1]) Instructio . . . Petro Pázmány . . . Petro Domitrovich . . Sigm. Forgách . . . Thomae Széchy . . . Francisco Battyányi, Petro de Reva, Ladislao Pethe . . . pro dirigendis rebus Regni nostri Hungariae, ad futuram usque eiusdem Generalem Diaetam, atque pro hoc duntaxat vice, Posonium deputatis Consiliariis . . . data. Ered. prim. vil. levt.

tanácsnak az udvari haditanácscsal való összeköttetéséről és legalább három tanácsosnak Pozsonyban állandó tartózkodásáról szólnak. Ha ugyanis — mondá — a magyarok észreveszik a kormánytanács függését a haditanácstól, alig fognak ahoz fordulni. Az országgyüléseken ugyanis mindig tiltakoztak idegeneknek beavatkozása ellen a hazai ügyekbe. Továbbá csekélyebb ügyekben majd fölöslegesnek tekintik a kormánytanácshoz fordulni. Fontosabb ügyekben pedig, miután ezek, elintézésére a kormánytanácsnak is a királyhoz kell fordulni: inkább közvetlenül járulnak a királyhoz. Ha a kormánytanács fogja Magyarországot igazgatni, az udvari cancelláriának mellette kell lenni, hogy az expeditiók azonnal eszközöltessenek. Végre a nagy költségekre is kell tekinteni, melyeket a kormánytanács fölállítása igénybe venni fogna [1]).

Első tekintetre nem kevéssé meglepő azon tiszta alkotmányos fölfogás, mely Khlesl ellenvetéseit jellemzi. De ezek csak ürügyül szolgáltak kétségkivül. Ily tekintetek nem szoktak előtte mérvadók lenni. Ellenzésének valóságos oka valószinüleg az volt: hogy tartott, miszerint az uj hatóság távol az udvartól és erélyes kéz vezérlete alatt könnyen függetlenné teheti magát a prágai kabinettől és visszautasíthatja annak megszokott beavatkozásait.

Khlesl e szerint határozottan ellene volt a szóban forgó intézmény életbeléptetésének. De mielőtt ezen fölfogását a királynál érvényesíteni megkisértené, Pázmánynak nézeteit kivánta ismerni.

Pázmány anélkül, hogy Khlesl titkos célzataival egyetértene, időközben szintén módosította nézeteit. Előbb, közvetlenül a nádor halála után ajánlotta, helyesnek itélte az

---

[1]) Khlesl idézett levele Pázmányhoz 1617 május 4-éről.

országnak k. biztosok általi kormányzását, nehogy az ország központi kormány nélkül szűkölködvén a nádor halála után uj zavarok támadjanak; és attól is tartott, hogy a körülmények az országgyülés összehivását nem egyhamar fogják megengedni.

De midőn Khlesl ellenvetéseivel föllépett, a helyzet megváltozottnak látszott. A nádor halála inkább véget vetett a zavaroknak, nem hogy ujakat idézett volna elő. Most nagyobb nyugalom és béke uralkodott, mint bármelyik nádor alatt. És a nádor halála óta már félév folyt le s így az országgyülés összehivásának törvényszabta határnapjáig csak félév volt hátra, a mely idő csakugyan alig lett volna elegendő a kormányzóság kihirdetése és életbeléptetésére. Azután ha a hormányzóság maga idején hirdettetik ki, kétségkivül kedvezően fogadják a rendek. Mig ellenben annyi idő lefolyta után csak gyanut és bizalmatlanságot fogott volna ébreszteni. Sokan hinnék és hirdetnék, hogy a kormányzóság avégből állíttatott föl, hogy az országgyülést és nádor-választást elhalasztani lehessen. Igy gyűlöletessé tennék az uj intézményt. A kinevezett biztosok között is találkoznak majd olyanok, kik vonakodni fognak fizetés nélkül elvállalni a tisztet. Segédtiszteket, titkárokat, irnokokat kivánni, az utasitás pontjaira észrevételeket tenni fognak. És ekkép replikák és disputatiók között elmulik azon idő, mely alatt az országgyülést összehivni kell.

Az érseknek is tehát most az volt véleménye, hogy a kormányzóságot nem kell fölállítani. Hanem inkább a cseh-országi gyülés után azonnal összehivni a magyar országgyülést. Időközben Forgách szemmel tartaná azokat, kik a megyéket bejárva a jövő országgyülés megzavarására összeesküdtek [1]).

---

[1]) Pázmány Zmeskal Jaroslavot nevezi meg.

Pázmány ezért a király ujabb intézkedéseig, jónak látta fölfüggeszteni a kormányzóságra vonatkozó k. rendeletek kihirdetését [1]).

A király méltányolta a Pázmány által fölhozott érveket. Elfogadta nézetét, mely különben német tanácsosai fölfogásával is találkozott. Igy történt, hogy a kormányzóság fölállítása csak terv maradott.

* * *

A nagyszombati értekezletek megnyitására az 1617-ik év június 29-ike, vagyis szent Péter és Pál apostolok ünnepe lőn kitűzve.

A király Pázmányhoz, ki az értekezleteket ismét vezetendő volt, már június 8-án átküldé a meghivó leveleket, melyek biztostársainak, — Molárt János, Pethe László és Révai Péternek [2]) — szólottak. Oly megjegyzéssel, hogy előleges tanácskozás végett a kitüzött idő előtt igyekezzenek megjelenni Nagyszombatban [3]).

Bethlen június 19-én bocsátá el követeit. Ez alkalommal Pécsi Simon cancellárt, Frater István protonotariust, Balássi Mihály marosszéki kapitányt és Dávid deák kőhalmi királybirót küldé. Ezeket s az általuk képviselendő érdekeket melegen ajánlá Pázmánynak pártfogásába. „Kegyelmedet azért szeretettel kérjük maga keresztény jó indulatját, becsületes állapotját, jó hirét, nevét szeme előtt viselvén, nekünk sokszori maga ajánlásáról megemlékezvén, mostan azokat cselekedetivel is megteljesítvén, minden erejével, tehetségével legyen azon, valamit szegény megromlott

---

[1]) Pázmánynak 1617 május 17-én a királyhoz intézett levele.

[2]) A király Pázmánynak 1617 jún. 1. Eredeti a prim. vil. levt.

[3]) Pray, Hist. Reg. Hung. III. 275. l.

hazánknak, elfogyott nemzetségünknek és az egész keresztségnek javára, előmenetelére föltalálhat, igyekezzék abban, a mostani tractatus mehessen boldogul jó végben.“ [1])

Bethlen mindazáltal nem látszott föltétlen bizalommal nézni az értekezletek elébe. A királyt július elején tudósították, hogy hadat gyüjt ujabban is. Ha a béke fölbomlanék, készen akart lenni a háborúra. Ezen hirek Prágában aggodalmakat idéztek elő. Magyarország fölső részeit ujra fenyegetve látták. A király ezért szükségesnek tartotta, hogy mielőtt Nagyszombatban az érdemleges tárgyalások megkezdetnének, Pázmány az erdélyiektől fölvilágositást kérjen az iránt, mily célból teszi a fejedelem fenyegető készületeit [2]).

Július 18-án érkezett Nagyszombatba Molárt báró, Pázmánynak titkos utasításokat hozván Prágából [3]). Két nappal később pedig arról értesitették az érseket, hogy Révai Péter betegség által akadályozva a megjelenésben, helyét Apponyi Pál fogja elfoglalni [4]). Forgách Zsigmond is meghivatott Kassáról, hogy tanácsával a tárgyalások kedvező menetét előmozdítsa [5]).

Pázmány az értekezletekben, melyek most kezdetüket vették, mind tapintatteljes, lekötelező modora által magát

---

[1]) Bethlen Pázmánynak. 1617 jún. 19. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) A király Pázmánynak. 1617 júl. 12. Eredetije a prim. vil. levt.

[3]) A király Pázmánynak ugyanazon napon egy más levélben. „Habet in commissis . . . Molard . . . privatim fid. V. nomine nostro quaedam specialiter et ad partem communicanda.“ Eredetije a prim. vil. levt.

[4]) A király Pázmánynak 1617. júl. 20. Eredetije. Ugyanott.

[5]) Forgách 1617 július 28-án értesité Kassa város tanácsát: „Benigno S. S. Mtis . . . mandato publici status, communisque tranquillitatis conservandae causa Tyrnaviam, tam ad Transylvanica negotia complananda, quam ad aerumnas confiniorum tollendas, resarciendam accurrendum fore. Quia vero non ambigo inquieta quorundam ingenia ad quaevis sinistra spargenda prona esse, easdem hisce diligenter monendos duxi, ne faciles

megkedveltetni tudván, mind pedig fényes szellemi tehetségeit kitüntetni elég alkalommal birván: az idegeneket is meggyőzé arról, mennyire méltó főpapot nyert benne a magyar primási szék [1]). Az ő jeles vezetésének kelle köszönni leginkább, hogy az értekezletek szerencsésen haladtak. Július második felében azoknak befejezését már közel kilátásba lehete helyezni.

Pázmány a vett parancs értelmében mindenekelőtt fölvilágosítást és magyarázatot kért az erdélyiektől uruk hadi készületeinek céljáról. Válaszul nyerte, hogy Bethlen a török által szólíttatott föl segélyre, s most kénytelen eleget tenni ezen fölszólításnak.

Pázmány közlé ezen választ a királylyal [2]). Kit mindazáltal az nem csak meg nem nyugtatá, de még inkább nyugtalanítá. Ismeretlen volt ugyanis azon szerződések vagy igéretek természete, melyek folytán Bethlen kötelezve volt segítséget adni a töröknek. Ily igéret által megsértetett a nagyszombati egyesség is, melyben fogadá, hogy sem a törökkel, sem más valakivel szerződésre lépni nem fog, melyből a koronára nézve hátrány, az országra veszély származhatnék.

Pázmány ajánlotta, hogy ez ügyben Gratianival, a porta Prágában levő ügyviselőjével, lépjenek alkudozásokba. A király ezt nem javasolta. Célszerűbbnek itélte levelek által

---

eorum rumoribus aures praebeant, sed ut optimi patriae cives, publicae saluti studeant.“ Eredetije Kassa város levéltárában.

[1]) Khlesl bibornok Pázmánynak: „Quae D. Molard de Rmae D. V. comitate ac humanitate ad me perscribit, multa et mira sunt, et quantopere digna sit isto suo Archiepiscopatu. Qua certe in persuasione de Rmae D. V. minime visus est antea fuisse. Sed mirum est, quam valde nobis homines humanitate atque benevolentia conciliemus . . .“ 1617. júl. 22. Eredetije. Ugyanott.

[2]) 1617 július 18-án.

megkeresni Bethlent és az erdélyi rendeket. Fölszólítani ezeket, birnák reá Szkender basát, hogy tőlök többé segélyt ne kivánjon. Figyelmeztetvén az erdélyieket, hogy a keresztény országokat, a birodalmat s különösen Magyarországot már Lippa átadása által is elég súlyos csapás érte. Attól tarthatnak tehát, hogy a török segélyezése által mind a magyar rendeket, mind a többi keresztény országokat még inkább fölingerelni fogják. Bethlen magát és tartományát is nagy veszélynek teszi ki, midőn hadait kivonja erősségeiből s tartományát elhagyja. Az elmúlt évben, bár maga a tartományban volt, Erdély ellenségesen megtámadtatott. Tartani lehet tehát ujabb, még veszélyesebb támadásoktól.

Ellenkezik a törökkel kötött husz éves béke szabványaival, hogy segítségére az erdélyiek fegyvert ragadjanak, úgy szintén a bécsi békének Erdélyről szóló cikkeivel, a melyeknek tiszteletben tartására a török is kötelezve van; azon igérete folytán, hogy Erdélyt előbbi állapotában meghagyni fogja. Midőn tehát Szkender basa az erdélyi segélyt sürgeti, fölbomlással fenyegeti a két hatalmas császár között fönálló békét, háborúval az országot.

Remélli a király, hogy ily érvekkel a fejedelem könnyen reábirhatja Szkendert, hogy az erdélyi segélyről lemondjon. Sőt oda kellene hatni, hogy Bethlen és az erdélyi rendek Lippa visszaadását sürgessék a töröknél, mint a mely erősség megtartása a béke megzavarására könnyen adhat okot [1]).

---

[1]) A király Pázmánynak 1617 júl. 25-én. Eredeti. Prim. vil. levt. Ugyanazon nap egy másik levelében értesité Pázmányt az erdélyi követek azon kéréséről, engedné meg, hogy közőlök kettő fölutazhassék a királyhoz és ott bizonyos titkos dolgokat közölhessenek vele. A király ezt fölös-

A nagyszombati tárgyalások rövid idő mulva, már 1617 július 31-én befejeztettek. Megnyitattak az 1615-iki szerződés határozatai. Ezeknek a multban történt megsértését mindkét fél feledéssel borítja. De jövőben a békének, akár hazai, akár külföldi hadakkal való fölzavarása, hűtlenségi büntetést von maga után. Erdély megtartja azon határokat, melyeket Báthory Zsigmond idejében birt. Végre némely magánosok birtokügyeinek elintézése végett mindkét fél biztosai Nagy-Károlyban fognak találkozni [1].

Ezen összejövetel határnapjául a legközelebbi september 21-ike, elnökévé a király által Pethe László lett kitűzve. Ő és a többi k. biztosok is oda utasíttattak, siessenek haladéktalanul Károlyba, hogy az értekezletek kitüzött időben kezdetüket vehessék [2]. De ez nem történhetett meg.

Ugyanis a nagyszombati határozatok megerősítését Mátyás elhalasztani kényszerült. Némi akadályok merültek föl. A magyar biztosok a fejedelem némely követeléseinek elintézését közvetlenül a királyra bizták. Ezen követeléseket az erdélyiek külön iratban fölterjesztették.

Legfontosabb dolog szerintök az, hogy miután a fejedelemnek eddig nem adatott meg a királyi udvarból a kellő tisztelet és cim; ruháztassék föl az eddig használt „Vaj-

---

legesnek itélte. Miután a k. biztosok utján is mindent bátran föltárhatnak. Azután ily titkos értekezletek által magukat és urukat is azon gyanuba hozhatnák, mintha alattomban a török ellen fondorkodnék. Sőt lehetségesnek tartá azt is, hogy a titkos közlemények csak ürügyül szolgálnak más célok elpalástolására. A király tehát meghagyja Pázmánynak, hogy az erdélyieket a fölutazás szándékáról lebeszéljék. Eredeti. Primási vil. levt.

[1] Pray, Hist. Reg. Hung. III. 276. l.

[2] A király Pázmánynak 1617 július 29. Eredeti. Ugyanaz ugyanakkor Pethe Lászlónak; valamint a többi k. biztosoknak. Egykorú másolatok. Prim. vil. levt.

roda“ helyett a „Princeps“ cimmel. Továbbá Báthory Endre, az alatta keletkezett zavarok idejében, Ecsed várától és Nagybánya városától megfosztatott, s midőn ezek visszaengedését sürgeté, a rendes perfolyamra utasíttatott, ez azonban hosszadalmas; kérik tehát hogy a királyi conferentia ezen ügyet is tárgyalhassa. Végre a szász nemzet és mások adósságainak kifizetése a bécsi békekötés idejétől folyvást halasztatván, kérik a királyt, engedné meg, hogy az erdélyi kereskedők által áruiktól magyar részeken fizettetni szokott harmincad a hitelezők kielégítésére fordíttassék [1]).

Ezen pontok augustus elején kézbesíttettek a k. biztosoknak és átküldettek Khleslnek is. Ezt fölkérték az erdélyiek, eszközölné ki a királynál azoknak kedvező elintéztetését. „Hogy végre kitünjék, miszerint Erdélyt az ő fejedelmével nem tekintik a királyi udvarban a legmegvetendőbb tárgynak.“ [2])

A király mielőtt magát ezen követelések tárgyában elhatározná, részletes véleményt kért Pázmánytól. Mindazáltal már eleve is nem mutatkozott hajlandónak Bethlent a „Princeps“ cimmel fölruházni. Azon hitben volt, hogy ha ezen kivánságát teljesítené, nemcsak nem fogná magát az illő határok közt tartani, hanem uj ösztönt nyerne a közjót veszélyeztető kihágásokra. A közvélemény is a kért cim megadását ugy tekinthetné, mint a fejedelem gonosz tetteinek, a szerződések megszegésének, a rendek lázitásának jutalmát. Ez

---

[1]) 1617 aug. 6. Ad Illmos Spect. ad Mag. S. C. R. Mtis Commissarios DD. Ablegatorum Transylvaniensium brevis consignatio. Egykoru másolat. Prim. vil. levt.

[2]) Pécsi Simon Khleslnek 1617 aug. 6. Nagyszombatból. Egyk. másolat Ugyanott.

másokat is indíthatná, hogy hasonló eszközök által cimeket és kitüntetéseket szerezzenek. Végre a fejedelemnek nemcsak saját alattvalói, hanem a magyar rendek előtt is növekednék tekintélye, mi veszélyes következményeket vonhatna maga után [1]).

A végleges k. választ, melyet az erdélyiek fölterjesztett kivánataikra vártak, nem ismerjük.

September első napjaiban a conferentia tagjai elhagyták Nagyszombatot. Pázmány Túróczba ment. Pécsi visszasietett Erdélybe s innen a moldvai határokon táborozó Bethlenhez. Itt tudósítá a történtekről. „Mint vette ő Nagysága a nagyszombati transactiót — irta innen az érseknek — mind császár Urunk ő felségétől, s mind valakik abban fáradtanak s kiváltképen pedig Nagyságodtól, megértheti Nagyságod az ő Nagysága leveléből [2]). Én is bizonyságot teszek róla, hogy mind ő felségéhez, az egész kereszténységhez és Nagyságtokhoz is csak oly tökéletes szívvel, szándékkal viseltetik és vagyon ő Nagysága, valaminél jobbat akár ki kivánhatna.“ Tudósítja azután az érseket, hogy most a lengyelek és törökök közt, mindkét rész által közbenjárásra fölhíva, békét létrehozni igyekeznek. Nem sokára hozzáfognak az alkudozásokhoz. „Ehez képest megitélheti Nagyságod a károlyi conventusra most ő Nagysága gondot nem viselhet. Kénytelen ismét visszafordulásunkra kell maradni, azután nem halasztja ő Nagysága és idején tudósítja Nagyságtokat annak napja felől.“ [3])

---

[1]) A király Pázmánynak. 1617 sept. 1. Eredeti. Ugyanott.

[2]) Ezen levél ismeretlen előttem.

[3]) Pécsi Simon Pázmánynak. 1617 september 12. Eredeti. Prim. vil. levt.

Pedig a király csak néhány nappal ezen levél irása előtt küldé meg Pethe Lászlónak mint a károlyi k. biztosok elnokének az utasitást és rendeletet, hogy utját siettesse [1]. A fejedelem tudosítása folytán a conferentia határozatlan időre elnapoltatott.

---

[1]) A király Pázmánynak sept. 1. Eredeti. Ugyanott.

HARMADIK KÖNYV.

(1618—1619.)

I.

Az örökösödés kérdése. — Ferdinand fhg. trónjelölt. — Előkészületek megválasztására Magyarországban. — Országgyülés hirdetése. — Pázmány P. tevékenysége. — Az országgyülés elhalasztása. — Khlesl találkozása Pázmánynyal. — Katonai segély sürgetése. — V. Pál brévéje.

II. Mátyás 1615-től kezdve folytonosan betegeskedett. Gyermekei nem voltak s előhaladott kora miatt nem is kecsegteté magát többé a reménynyel, hogy közvetlen örökösre hagyhassa koronáit. Ezért a császári család körében sokat foglalkoztak az örökösödés elintézésével.

Annak szükségességét, hogy az utód még Mátyás életében kijelöltessék és annak részére a császári méltóság, valamint az örökös tartományok és Magyarország birtoka előleges koronázások által biztosíttassanak, azt átlátta mindenki; tekintve kivált a protestáns rendek szüntelenül növekedő hatalmát, a mely által bizonyos körülmények között az ausztriai dynastia trónon maradását kétségessé tehetik vala.

És előrelátható volt, hogy Mátyásnak csekélyebb nehézségekkel kellend megküzdeni, ha még életében akarja római királylyá választatni azt, kit utódjává kijelölt: mint halála után kellene a császári korona megszerzésében bármelyik ausztriai főhercegnek fáradoznia. Ugyanez állott az örökös tartományokról; valamint előrelátható volt az is, hogy a magyar országgyülés könnyebben lesz reábirható Mátyás élété-

ben, mint halála után királylyá megválasztani azt, ki a birodalom és örökös tartományok koronáit már birja.

Ez iránt nem merülhetett föl semmi kétség. A trónutód személyének kijelölése körül sem lehetett habozni Mátyásnak. Testvéröcsei Miksa és Albert főhercegek mindketten hajlott korúak voltak és gyermektelenek, mint ő. A korona után maguk sem vágyodtak. Ezért már régen az ifju Ferdinand főherceg, — Károly főhercegnek fia és I. Ferdinand király unokája — tekintetett praesumtiv trónörökösnek. Kiváló szellemi tehetségeiben az áldásos uralkodásnak, két élő figyermekében pedig a már-már kihaló ausztriai ág fönnmaradásának garantiáját látták.

A spanyol ág — az ausztriai háznak Spanyolországban uralkodó ága — nevezetesen III. Fülöp királynak igényei nehézségeket okozhattak volna. De ezek elháríttattak csakhamar. Mert Albert főherceg reábirta Fülöpöt, hogy igényeiről Ferdinand javára lemondjon. Igy a ház összes tagjai egyesültek azon törekvésben: Ferdinandnak megszerezni Mátyás koronáit. Mátyás az ifju főherceget fiává fogadta. 1617 júniusban a cseh országgyülésen Csehország királyává választatta. És ugyanakkor a birodalmi választó fejedelmeket is megnyerte szándékainak [1]).

Magyarországban a király és a királyi ház befolyásos hivei idejekorán törekedtek előkészíteni az utat Ferdinand megválasztására. Khlesl Menyhért bibornok és bécsi püspök — a mindenható minister — nem bizott a magyarokban. Ő már Mátyás trónralépte idejében csekélyebbnek tartotta a magyarok ragaszkodását a dynastiához, mint azok

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben III. 230 s k. l. Kerschbauer Cardinal Khlesl 249 s k. l. Hurter Ferdinand II. VII. 30 s k. l.

féktelenségét. Most is attól tartott, hogy maguknak más királyt választani, a törökökkel a németek ellen egyesülni fognak [1]). Bizalmatlanságát ismételve nyilvánította meghitt emberek irányában [2]). És aggodalommal nézett a királyválasztásnak elébe [3]). Magyarországban — irta egy alkalommal még Thurzó nádor életében — soha sem voltak a viszonyok oly kedvezőtlenek (a királyválasztásra nézve), mint jelenleg. A nádor (az ő felfogása szerint) a legnagyobb mértékben hűtelen, legfőbb ellensége az ausztriai háznak, ki talán el van határozva oda működni, hogy senki azon ház tagjai közül ne nyerje el a koronát. Ugyanaz annyira elkedvetlenítő és elkeseríté a nemességet, hogy azok hallani sem akarnak „német"ről. — A protestánsok birják az országban az eldöntő hatalmat; s ezek titkos összeköttetésben állnak a törökkel, Ausztria és Morvaország protestáns rendeivel [4]).

Prágában tehát a királyválasztásra és az e célból összehivandó országgyülésre ugy készültek, hogy szükség esetében erőhatalomra is támaszkodhassanak. Khlesl július 15-én oda utasítá a spanyol udvarnál levő császári követet, Khevenhiller grófot, hogy katonai és pénzsegélyt eszközöljön ki. „Katonaság nélkül — ugymond — nem tarthatjuk meg a magyar országgyülést. A magyarok ugyanis összeköttetésben a törökkel megakadályozni szándékoznak a királyválasztást. Azután a magyarok ismét nádort akarnak választani, mi nagy kárára válnék az ausztriai háznak, mely jogait érvényesíthetni és az országot magának biztosíthatni nem fogja,

---

[1]) A választásra szerkesztett emlékirata. Hurter VII. 216. l.

[2]) Khlesl Miksa fhgnek 1617 aug. 17. Ugyanott.

[3]) Khlesl Ferdinandnak 1617 jul. 6. Ugyanott.

[4]) Hammernél III. Urkundenbuch 652. sz. 449. l.

míg a nádori méltóságot meg nem szüntetik; ez pedig fegyveres erő nélkül nem sikerülhet; a mely szükséges azért is, hogy a király visszaszerezhesse kezei közé a koronát, mely most Pozsonyban őriztetik.“ [1])

A kormányt aggodalmaiban megerősítette Eszterházy Miklós, ki 1617 october vége felé értesíté Khleslt az országban uralkodó hangulatról. A magyarok — ugymond — Ferdinandot semmi esetre sem akarják királyul elfogadni; összeesküvéseket koholnak, Pozsonyban gyüléseket tartanak. A katholikusok ellenben egymás között pártokra szakadtak, sokan közölök a protestánsokhoz csatlakoztak; több k. tanácsos, köztök Forgách, nem szándékozik megjelenni az országgyülésen. Több egyházi és világi úr az érsek (Pázmány) ellen készül fölszólalni [2]), s vádat emelni a király ellen, miszerint fogadásait s esküvel erősített igéreteit meg nem tartotta.

Nem csuda, ha ily fenyegető hirek még inkább megijesztették a ministert és elkeserítvén megerősítették hitében, hogy „a magyarok jobban szeretik a törököket, mint a királyt és a németeket.“

Pázmány ezalatt Magyarországban kiváló tevékenységet fejtett ki Ferdinand érdekében. Ennek képességeit, szilárdságát s mindenekfölött mélyen vallásos szellemét, a katholicismus terjesztése és emelésére irányzott buzgalmát közvetlenül is Grácban mint jezsuita tanár tanulta ismerni és tisztelni. Birtokában volt viszont Pázmány maga is a főherceg bizalmának és tiszteletének [3]). II. Mátyás december 13-ára

[1]) Ugyanott III. 734. sz. 561. l. 1617 sept. 16. ujra sürget segélyt. Ugyanott III. 751. sz. 576. l.

[2]) Dasz viele Geistliche und Weltliche wider den Erzbischof excipiren.

[3]) Ismerjük azon szép levelet, melyben Ferdinand 1616 oct. 6-án szerencsét kivánt neki érsekké neveztetéséhez. 1617 jan. 4. pedig igy ir hozzá:

az ország rendeit Pozsonyba hivta össze a király-választás eszközlése végett. Ezen szándékáról külön levelekben is értesíté a főurakat és főispányokat. Ez utóbbiakat oly fölszólítással, hogy arról a megyék közönségeit tudósítsák s — mi alattomban értetik — azokat megnyerni igyekezzenek [1]).

November havában a megyék gyüléseket tartottak követek választása s az utasítás szerkesztése végett [2]). Hogy ez utóbbiak a király szándékával megegyezőleg állapíttassanak meg, Pázmány fölhasználta minden befolyását. Hol lehetett személyesen, megjelent a gyülésekben s hatalmas szavával vagy iratai által igyekezett használni az ügynek [3]).

„De Rmae D. V. in me voluntate, mihi quidem nunquam dubium fuit, uti quod hujus rei multa adhuc signa perspexerim, suis tamen proxime ad me datis literis, quibus cum magna huius suae propensionis significatione mihi felicia ineuntis anni auspicia comprecatur, evidentiori argumento id demonstrat et testatum facit. — Quo fit, ut ipse maioris amoris et officiorum vinculo ipsi me devinctum fatear, lubensque agnoscam, ac pro tanta in me benevolentia Rmae. D. V. permagnas ago gratias; atque vicissim non huius novi tantum anni ingressum, sed multorum etiam sequentium cursum omni cum valetudine, tum rerum omnium prosperitate, et in hoc turbulento Religionis et Reipublicae statu fortissimo animi ac virium robore, beatum faustumque esse precor ac voveo, omnia humanitatis et benevolentiae studia polliceor et in me recipio.“ *Eredeti. Prim* vil. levt.

[1]) A király Rákóczy Gyorgy borsodi főispánhoz 1617 oct. 20. Kovachich Supplm. ad Vestig. Comit. III. 370. l. Ugyanaz Kassa városának 1617 oct. 10. Eredeti. Kassa város levt.

[2]) Igy Abaujban nov. 16-án választattak a kovetek; nov. 27-én adatott ki utasításuk. Abauj vármegye jegyzőkönyvében. Győrmegyében november közepe táján (Sabbato proximo post festum b. Martini conf.) tartatott a követválasztási congregatio. Győr vármegye jegyzőkönyveiből. Nyitra megyében pedig december első napjaiban allíttatott ki az utasítás. A nemzeti muzeumban.

[3]) A protestánsok természetesen irigy szemmel nézték Pázmány ezen törekveseit. És ezeket vádképen hozták föl ellene Bethlen támadásának idejében. „Exaggerant — igy irja rólok Balásfy — quanta diligentia D. Archiepiscopus Strigoniensis electionem Regis Ferdinandi promoverit, non solum quod vulgato scripto splendorem virtutum, potentiam nataliumque

Igy Pozsony megyének gyülésén is szót emelt. Fölszólítá a rendeket, őrködjenek az ország épsége és nyugalma fölött. Ne engedjék, hogy az uj király választása körül könnyen keletkezhető viszályok s egyenetlenségekből veszély háromoljék a közügyre. Karolják föl azért a király szándékát. És közreműködjenek Ferdinand főherceg megválasztására. Beszéde, mint mindig, ez alkalommal is gyujtott és hatott. A határozat oly természetű volt, hogy az érsek törekvéseinek sikeréről, a megyegyülés szerencsés eredményéről tudósithatá Khlesl bibornokot. Buzgalma meleg köszönetet aratott a trónjelölttől [1]).

Ser. Regis Ferdinandi adusque S. Stephanum Regem deductam originem commonstravit; verum etiam, quod emensis maximis itineribus ex comitatu uno in alterum discurrerit; eoque rem deduxerit, ut electionem Ferdinandaeam nonnullis persvaderet.“ Erre következőleg válaszol: „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio“ cimű Augsburg 1620-ban megjelent müvében: „Verum ut existimo nullam hac in re culpam D. Archiepiscopus agnoscit; nec ipsum positi laboris ac diligentiae unquam poenituit; nihil subdole, nihil claucularie egit; scriptum propalam Comitatibus direxit; publice ipsemet in Comitatibus disseruit. Si male locutus est, testimonium perhibete de malo; si bene, cur irascimini? Quasi vero liberum non fuerit Archiepiscopo, quod cuique nobili concessum est, ut Comitatus in quibus ius suffragii habet. vel per literas, vel voce viva conveniret, sententiam suam de re proposita aperiret, quod optimum ac Regno utilissimum arbitrabatur. aliis quoque persuaderet. Nihil igitur deliquit Archiepiscopus, jure suo utens. Illi potius legum ac libertatum Patriae inimici censeni sunt, qui in crimine ponunt, quod concessa omnibus libertate Archiepiscopus usus fuerit.“ — Lásd Katona Hist. Crit. XXX. 149. l.

[1]) Ferdinand Pázmánynak 1617 dec. 7-én. „Mihi ab Illmo et Rmo D. Card. Cleselio hisce diebus scripto communicata sunt, quae ipsi Rma D. V. de proximi Comitatus Posoniensis (sic) successu praescripsit. — Ex quibus perspexi, quantopere sibi D. V. negotium successionis in Regno Ungariae cordi habeat et quanto studio et zelo status illius Comitatus de omnibus commonefecerit, ut hac ipsa in re Regni incolumitatem et tranquillitatem diligentia perpendant, nec comittant, ut per dissidia, quae in novo Rege designando facile oriri possent, Respublica detrimentum accipiat. Ubi suum etiam devotissimi in me animi affectum egregie contestata est.

Pázmány ezen időben sürűen levelezett Khlesllel s tanácsaival támogatva őt [1]). Prágában ekkor szóba jött az országgyülés elhalasztása s idegen katonaság vezetése Magyarországba; Pázmány értesülvén ezen tervekről, határozottan küzdött ellenök. Ajánlá, hogy az országgyülés nemcsak el ne halasztassék, hanem inkább mielőbb — ha lehet négy hét alatt — tartassék meg. Ezért sietve el kell készíteni az országgyülési előadásokat, meghallgatva a magyar tanácsosok véleményét. A király, ha egésségi állapota megengedi, személyesen jelenjen meg az országban, mint rendesen [2]).

Khlesl meg volt győződve Pázmány ajánlatainak helyességéről. De kétségbe vonta azoknak kivihetőségét. A legszükségesebb előkészületek sem tétettek meg. Az országgyülési előadások nem voltak szerkesztve. A cancellár és a m. tanácsosok eziránt meg nem hallgattattak. És mire Khlesl nagy súlyt fektetett, haderővel és pénzzel épen nem ren-

---

Est igitur ut ipse D. Vrae permagnas habeam gratias, quas ut pares etiam aliquando referre possim, nullam praetermittam occassionem. — Illa modo in hoc tam sedulo ac fideli promovendi studio perseveret, deque mea singulari in se voluntate nihil ambigat.....“ Eredeti. Prim. vil. levéltárban.

[1]) Igy october vége felé vett tőle Khlesl levelet, melyet véleményadás végett Meggaunak átküldé. Khlesl ugyanekkor óhajtását fejezte ki, személyesen találkozhatni Pázmánynyal. Hihetőleg főleg azért, hogy ezt reábirja, miszerint benső barátjára, Pethe Lászlóra hasson. A kiről megjegyzi a minister: „Pethe oly férfiú, ki ily viszonyok között mindent fölforgatni fog, és a király-választást urára (ez Miksa fhg., mint a pénzügyek fővezetője, főnöke volt a m. k. kamarai elnöknek) irányozni kivánná. Potens est enim in verbo et opere.“ Khlesl Meggaunak 1617 oct. 31. Hammernél III. 608. sz. 770. l.

[2]) Khlesl oct. 30-án küldött Pázmánynak és a m. k. kamarának gyorsfutár által levelet, melyben nekiök némely kérdéseket tett a királyválasztás ügye és az országgyülésre vonatkozólag. Pázmánytól már másnap megérkezett volt a válasz. És ennek lényege az, mit a szövegben elmondunk s a mit Khlesl Meggauval közöl. Imént idézett levelében.

delkeztek. Végre meglepő őszinteséggel kimondotta, hogy „Magyarországban még egy embert sem nyertünk meg, sőt a magyarokat mind megsértettük, ellenségeinkké tettük.“ [1])

Khlesl ennélfogva az országgyülés elhalasztását elkerülhetlenül szükségesnek tartotta. Igy gondolkodott a magyar cancellár is. De az országgyülés ujabb határnapja körül nem egyeztek meg. A cancellár február 2-ára, a bibornok azon hó 18-ára kivánta a rendeket összehivatni. Az utóbbi távolabb eső határnapot óhajtott kitüzetni, nehogy például a fölső magyarországi rendek, kik már Pozsonyba indultak volna, mihelyt onnan visszatérve haza érkeznének, azonnal ismét visszautazni kénytelenittessenek. Ugyanezen oknál fogva óhajtotta Khlesl, hogy a fönforgó kérdés azonnal eldöntessék, és azután a magyar cancellaria azon országgyülési iratokat, melyeket Pázmány javaslatképen fölterjesztett és ő (Khlesl) meg Meggau helybenhagytak, elkészíteni siessen [2]).

Khlesl november 21-én személyesen találkozott Pázmánynyal [3]). Ez bár következetesen ellenezte az országgyülés elhalasztását: most mégis — miután az idő annyira előhaladott — nem tehetett egyebet, mint ahoz beléegyezését adni. De mégis kivinnie sikerült azt, hogy az országgyülés ne februáriusig, hanem csak január elejéig, a három király

---

[1]) „Da ich nun auch erweg — irja — dasz kein Mensch unter den Ungarn praeoccupiert, und wir alle Ungarn offendirt, und zuwieder haben.“

[2]) „Darüber musz man den Ungarischen Secretari (Ferenczfyt érti) antreiben, die concepta allermaszen Herr Erzbischof in seinem Gutachten ansechentlich verfasst, und wir beide approbieren, verfasst.“ Khlesl Meggauhoz, az idézett levélben. A mit Khlesl 1617 nov. 16-án Ferdinandnak ir: „Dem Herrn Bischof von Gran habe ich sein Schreiben zugeschickt, Eszterházy hat sich bei mir anmelden lassen. . . .“ (Hammer III. 622. l. 780. sz.) ennek értelmét nem vagyok képes megfejteni.

[3]) Bécsben vagy Bécsujhelyen. Valószinűbb, hogy az utóbbi helyen, miután Khlesl 1617 nov. 21-én Bécsujhelyről keltezé egyik levelét.

ünnepéig halasztassék el. Ebben megállapodott a két főpap, valamint abban is, hogy az ezt kihirdető k. iratban fölhozassék, miszerint a királyt ezen határozatra betegeskedése, a velencei alkudozás és némely, az egész kereszténységet érdeklő, ügyekkel való elfoglaltsága vezette [1]).

Khlesl a Pázmánynyal való találkozást értékesítendő, más ügyek iránt is kikérte annak tanácsát. Szólott Bethlen Gáborról, ki panaszokkal fordult valamint a bibornokhoz, úgy Pázmányhoz is. Ez előadá mikép adott fölvilágositást, mily alaposan és behatóan válaszolt nekie [2]). Ennek folytán Khlesl megnyugodott; azon meggyőződésben volt, hogy Bethlen az érsek válasza által megnyugtatva lesz.

Időközben octob. 17-én [3]) meghalálozott Pethe László, a magyar kamara elnöke, a kormánynak s a katholicismusnak Magyarországban hatalmas támasza [4]). Most tehát azon

---

[1]) Voltak kik az országgyülés elhalasztását teljesen meg nem engedhetőnek hirdették. Azon oknál fogva, mert a törvények a nádor halálától számitandó egy év lefolyta alatt nádor választó országgyülés hirdetését rendelik. Ezen törvényt a két főpap nem tekinté az elhalasztás elégséges akadályának. „Mert azon törvény — mondották — az országgyülésnek egy év lefolyta alatt csak kihirdetését követeli, a mi megtörtént, és semmi egyebet.“ „Die Constitution — irja Khlesl — wegen des Palatini finden wir nicht, dasz sie hindert, weil sie allein zur Ausschreibung eines Landtags innerhalb Jahresfrist, welches allbereit geschehen, und zu nichts mehr obligiert.“ Khlesl a királynak Bécsujhelyről 1617 nov. 21. Hammernél III. 629. l. 784. sz.

[2]) „Wie ansehnlich aber der Erzbischof dem Gábor geantwortet.“ Ugyanott.

[3]) Pethe László özvegye Pozsonyból november 9-én értesíti férjének haláláról, s december 10-én a pozsonyi sz. Ferenc rendüek sirboltjába történendő eltakaríttatására meghivja Kassa város tanácsát. Eredetije ezen város levéltárában.

[4]) Pethe László Pázmánynyal, még mint jezsuitával benső baráti viszonyban állott. Pázmány „a keresztény imádságos könyv“-ét 1606, midőn

kérdés merült föl, helyébe kit nevezzenek a nagy-károlyi conferentia elnökévé. Mindketten legérdemesebbnek és legalkalmasabbnak a királyi személynököt, Pákay Benedeket itélték, mellé rendeltetvén a kamarai ügyekben nagy tapasztalással biró Hoffmann kamarai tanácsos. Ez utóbbira vonatkozólag Khleslnek némi kétségei voltak. De eloszlatá ezeket Pázmány biztosítása, hogy Hoffmann tevékeny ember és az erdélyi ügyekben is nagy jártassággal bir. Az ecsedi levéltár revisióját — a mely azon vidék és a kamara birtoküggyi kérdéseire nézve nagy fontossággal birt s

---

első kiadásban megjelent, Pethe László hitvesének ajánlá. És Pázmánynak érsekké neveztetésében Pethének is volt része. Pethe a tiszteletet és szeretetet Pázmány iránt megtartá utolsó órájáig. Sőt ekkor annak szép tanuságát adta. Halálos ágyán ugyanis „in agone constitutus“ Abauj megyében fekvő Somogy helységét minden hozzá tartozókkal végrendeletileg Pázmánynak hagyományozta. Ezt azon óvásokból tudom, melyeket a jászói convent előtt Pázmány ellen emelt Balassa György, az egri káptalan hites jegyzője saját és nejének nevében. Azon ürügy alatt, miszerint ők az említett Somogy helységben nemesi kúriát birtak, melyet Pethe L. állitólag erőszakkal elfoglalt. Midőn Pázmány az 1618 jan. 5-én Szarvachky György tisztartója által a neki hagyományozott helységet s az érdekelt kúriát is jó hiszeműleg birtokába vette: Balassa Gy. másnap január 6-án jogainak épen tartása végett óvást tett. Később ismételve fölszólítá Pázmányt, hogy neki azon kúriát visszaadja, mit az meg is igért. De igéretét teljesíteni késett. Kétségkivül azért, hogy a követelők jogcimeit megvizsgáltassa. Pázmány azalatt Somogy helységét a szepesi káptalannak adta bérbe; a melynek nevében Székely Balás oct. 11-én a helységet átvette. De Pázmány a bérletből kivette a Balassa-fele kúriát s azt magának fóntartotta. Bizonyára nem más célból, minthogy azt, ha a követelés jogossága kiderül, visszaszolgáltassa. De Balassa ezt be nem várván, oct. 12-én uj óvást tett. (A jászói convent jegyzőkönyveiből.) Ugyancsak Pethe László végrendeletileg megbizta Pázmányt, hogy bizonyos részletesen elősorolt és leirt egyházi drágaságokat és öltözeteket a szepesi főkáptalannak átszolgáltasson. A mit 1618 jun. 18-án végrehajtott. Erről Székely Balás szepesi kanonok fassiója a pozsonyi káptalan előtt. Azon káptalan jegyzőkönyveiből.

előbb Pethe Lászlóra volt bizva [1]), — ennek utódjára vélték hagyandónak, Szentkereszty Jakab k. kamarai titkárt utasítván segítségére.

A Pethe halála által megürült kamara elnöki állomásra Pázmány Cziráki Mózest ajánlá; kiemelé, hogy Nádasdy Pálnak sógora, azonfölül tapasztalt férfiú és a magyar jog ismerete tekintetében páratlan [2]), kit maga Pethe életében legalkalmasabbnak itélt azon tiszt betöltésére. Horváth Gáspárt is ajánlá, ki jó gazda s sok ideig tartózkodott mint a testőrség kapitánya a lengyel királyi udvarban. Figyelmezteté Khleslt, hogy e kinevezésnek az országgyülés előtt kell megtörténnie, miután a k. fiscusnak azon alkalommal több keresetet kellend emelnie. A minister nem mulasztá el a török ügyeket is szóba hozni. Pázmány a király és titkos tanács fölfogásával teljesen öszhangzólag nyilatkozott. A hódoltsági falvak ügyének elintézése végett kiküldött bizottság haladéktalanul kezdje meg munkálatait. Ezt sürgetőn kivánja a szegény elnyomott jobbágyok sorsa, kik oly sokat szenvednek a töröktől [3]).

A mint Pázmány és Khlesl az országgyülésre vonatkozólag megállapodtak, úgy történt. A király november 28-án tudósítá a rendeket az országgyülés elhalasztásáról; az ajánlott érvekkel indokolá ezen határozatát és az országgyülést a következő 1618-ik év január 6-ra, a három király ünnepére hivta össze [4]).

---

[1]) 1617 sept. 1. „Posteaquam Fid. suam in comissione illa Carolina... Praesidem Comissionis ordinaverimus .... mandamus Fid. T. ut in arce Eched depositas litteras ... consignari facias ...“ Egyk. más. Prim vil. levt.

[2]) „So in ungarischen Rechten seiner gleichen nicht hat.“

[3]) Khleslnek a királyhoz 1617 nov. 21-én intézett, idézett levele.

[4]) Katona XXIX. 672. l.

De alig tüzetett ki az országgyülés megnyitása ezen második határnapra, már ismét annak ujból való elhalasztásáról gondolkodtak. És a király 1617 december 27-én egy harmadik k. meghivó levelet bocsátott ki. Hivatkozván arra, hogy betegeskedése következtében lehetetlen volna január elején megjelennie az országgyülésen: ennek megnyitását martius 4-re halasztja [1]). De midőn ezen k. irat kihirdettetett, a rendek nagy része már együtt volt Pozsonyban. A király ennélfogva január 5-én báró Harrach Károlyt küldé „a Pozsonyban országgyülésre gyülekező karok és rendekhez“, hogy ezeknek a történt halasztást tudtul adja [2]). „Az urak mind eloszlának — irja Kassa városának országgyülési követe — és a vármegye követei is mind haza menének, ennyi ideig nem akarnak itt hiába heverni, akkor is leszen e meg, vagy nem, csak az Isten tudja.“ [3])

De ez alkalommal az országgyülés elhalasztására a király betegsége inkább csak ürügyül szolgált, mint indokul. A királynak, Ferdinand megválasztására vonatkozó, szándékai több megyében nem részesültek a legkedvezőbb fogadtatásban. A király most még inkább kezdé sürgetni a spanyol

---

[1]) Katona XXIX. 678. l. Ezen leirat peldául Abaujnak csak február 10-en hirdettetett ki. „Ista die exhibitae sunt Regales S. Mtis tertiae, in quibus admonet Comitatum hunc, ut de Successore seu futuro Rege iste Comitatus Nuntios suos Posonium delegatos instruant, ut S. Mtas Ferdinandus Rex . . . in Regem quoque Hungariae eligatur et coronetur.“ Abauj vármegye jegyzőkönyve.

[2]) II. Mátyás 1618 jan. 5-én „Statibus et OO. Posonium ad Diaetam confluentibus.“ A levélben ugyan csak általános kifejezésekkel mondja, hogy a biztosoknak meghagyta bizonyos dolgok előterjesztését. De a körülményeket számba véve más megbizásuk nem lehetett. A levél egykorú másolata Zemplén vármegye levéltárában.

[3]) Kassa város országgyülési követének tudósítása a városi tanácshoz intezve Pozsonyból 1618 jan. 14. Eredetije Kassa város levéltárában.

segélyt, s nevezetesen, hogy rendelkezésére állíttassanak a Friaulban állomásozó spanyol csapatok. Egyik bizalmas iratában bevallá, hogy „a kihirdetett országgyülést, nem annyira gyengélkedése és köszvénye miatt kellett elhalasztatni, mint inkább a szükséges hadierő hiánya következtében, a mely nélkül semmit sem lehet kezdeni.“ [1]) A császári udvarban ugyanis teljesen érvényre emelkedett azon fölfogás, hogy ha a friauli had nem áll rendelkezésükre, az országgyülést meg nem tarthatni s ez esetben a magyar korona az ausztriai házra nézve elveszett [2]).

De habár az udvarban a hadi erőt elkerülhetlen föltételéül tekinték a sikernek, nem szüntek meg más eszközöket is fölhasználni az ügy előmozditására. Khlesl Forgách Zsigmondot igyekezett megnyerni. Fölhivta őt, hogy vele

---

[1]) Mátyás a spanyol követnek 1618 jan. 8-án irja: „Wann aber bereits der ungarische Landtag ausgeschrieben, welchen ich, nicht soviel meinen übel Aufsein und Zustand der Podagra halber, sondern aus Mangel der hochnothwendig dazu bedürfenden Kriegsvolk noch etliche Wochen prorogiren müssen, um willen bei meisten Comitatuum widrigen erzeugen, ohne Volk zur Succession kein Anfang zu machen.“ Hammer IV. 3. l. 806. sz. És Margit fhgnőnek ugyanakkor: „Demnach ich zur Richtigmachung der Succession im Königreich Ungarn, deswegen der Landtag bereits ausgeschrieben worden, bei den meisten Comitatuum wiederwertigen erzeugen, und da man anders dasselbe Königreich bei dem Hause erhalten will, einer guten Anzahl Kriegsvolkes zu Rosz und Fusz bedürftig, auszerdessen keines guten Progress man sich versehen, noch ein Anfang dazu machen ist.“ Ugyanott. 3. l. 807. sz.

[2]) Khlesl Khevenhiller grófnak 1618 jan. 21-én: „Betreffend des Volk begehren Ihre Mtät alles was in Friaul und des Königs Bezahlung ist. Haben wir diesen nicht, so müssen wir den Landtag einstellen, geschieht dies, so ist die Ungarische Kron diesmal verloren.“ És Margit fhgnőnek ugyanakkor: „Das spanische Volk aus Friaul bedürfen I. k. Mtät unweigerlich, wollen wir anders König Ferdinando die ungarische Kron bekommen. Sonst wird sich derselbe Landtag selbst einstellen.. Euer durchl. gebrauchen die äuserste Forza.“ Hammer IV. 9 és 16. l. 816, 819. sz.

találkozzék s választására bizta, akár hozzá Bécsujhelybe jönni, akár pedig Bécset vagy Ebersdorfot választani találkozási helyül [1]). A találkozás megtörtént. És Khlesl meg volt elégedve az eredménynyel. Forgáchnak bizonyos igéreteket tett, s neki 1500 tallért ajánlott. A mely összeget a gróf keveselte ugyan, zúgolódott csekélysége miatt, de végre mégis elfogadni jónak látta [2]).

Pázmány is minden alkalmat és minden erejét fölhasználá az örökösödési kérdés szerencsés megoldásának előmozdítására. Ferdinand, az ő igyekezeteiről értesülve, ismételve kifejezé köszönetét és biztosítá hálájáról. Valamint arról is, hogy „én — ugymond — azt tűztem ki föladatommá, miszerint elődeim kitünő nyomaiba lépjek, életemet is föláldozzam a hazáért s hálás emlékezetemben tartsam azoknak hűségét és jó szolgálatát, kik érdemeket szereztek maguknak házam körül“ [3]). Pázmány január végén értesíté Khleslt eljárásáról, működéséről [4]). Ez is elismeréssel emelte ki azon buzgalmat,

---

[1]) Khlesl Forgáchnak 1618 jan. 10. Hammer IV. 5. l. 809. sz.

[2]) Khlesl Ferdinandnak 1618 jan. 27-én: „Des geldes wegen thun sie vernünftig, und wohl kein Heller soll vergebens und überflüssig spendirt, sondern alles aufrecht verreitet werden. Forgách ist übel zufrieden gewesen, dasz ich ihm nur 1500 Taller geben, ich aber habe ihm verlacht, er möchte es in sein Seckel legen.“ Hammer IV. 19. l. 820. sz. És Forgáchnak febr. 3-án: „Was ein jeglicher sagt. will ich nicht verantworten, aber was ich dem Herrn zusag, dasz will ich halten.“ Ugyanott. IV. 28. l. 828. sz.

[3]) Ferdinand 1618 jan. 23-án. Eredeti. Prim. vil. levt. — És előbb pridie nonas jan. 1616.: „Pro (qua tanta) in me sinceritate et negotii successionis ex Reipublicae bono conficiendi studio permagnas ipsi gratias habeo, Deumque praepotentem submisse exorans, ut quod ipse tanta fide et sollicitudine gerit, eum tandem sortiatur effectum qui Cath. Religioni amplificandae, Regnique commodis utilis sit.“ Eredeti. Ugyanott.

[4]) Erről Khlesl igy ir Ferdinandnak 1618 febr. 2-án: „Was für gute officia der Herr Erzbischof von Gran praestirt, werden Euer K. Würden hiebei sehen . . .“ És ugyanannak egy más levélben ugyanazon napon

melyet a király és háza körül kifejt, háladatosnak bizonyítva magát a vett kegyekért és biztosítva magának azokat a jövőre. Az ügy — folytatja — mely szőnyegen forog, a jelen körülmények között veszélyteljes és a Magyarországgal örök szerződések által összefűzött ausztriai ház legfontosabb érdekei vannak kérdésben; úgy kell tehát eljárni, nehogy a kifejezések megválasztásában, a szavak használatában túlságosan óvatosak legyünk, miből a legnagyobb zavar és hátrány származhatik . . . Miután pedig a magyarok közöl sokan Nagyságod iránt nem viseltetnek oly rokonszenv és szeretettel, mint kellene; s oly tisztelettel mint illenék, kitünő tulajdonai és érdemei, valamint fényes méltósága folytán: könnyen megtörténhetik, hogy igyekezeteit roszra magyarázni fogják [1]).

A pápa is, V. Pál régtől fogva érdeklődött Ferdinand megválasztása iránt. Ennek előmozdítására mind közvetlenül mind diplomatiája által mindent megtett. Értesülvén a királyválasztó országgyülés közel összejöveteléről, s tudván — mint ezt maga mondja — mily nagy súlylyal bir ott Pázmánynak tekintélye és bölcsesége, apostoli brévét intézett hozzá. Nem kételkedik — ugymond — hogy az érsek a kath. vallás

„Was ich in anderem Schreiben vom Pazmano audeut geschieht bono animo.“ Hammernél IV. 22, 23. l. 823, 824. sz.

[1]) „Cum vero multi Hungari Reverendissimam Dominationem Vestram eo adfectu atque amore non prosequuntur, quo deberent, nec erga illam sit observantia, quae par esset propter ejus insignes qualitates ac merita, tum vero ob eminentiam dignitatis ac officii sui, facile possit contingere ut omnem spem suam ac laborem pessime interpretaturi sint.“ Ennélfogva kéré — folytatja — hogy ezentul bizalommal viseltessék iránta s szorgalmasan tudosítsa, hogy oszhangzoan mukodjenek. Bizonyos irat, melyet benyujtott mind a király és Ferdinand, valamint az egész cs. ház hivei által helyeseltetett. Kivánja, hogy kedvét el ne veszítse, midőn gondjait és félénk magaviseletét látja. Hanem bizzék tapasztaltságában. Khlesl Pázmánynak 1618 febr. 4-én. Hammer IV. 24. l. 825. sz. Ezen levél sok tekintetben homályos s érthetlen.

és a közjó iránti buzgóságánál fogva az örökösödési ügy előmozditására minden erejét fölhasználni fogja. Ezért egyedül arról tudósítja, hogy ő, a pápa Istent kéri, miszerint adjon erőt az érseknek, hogy szerencsésen végrehajtsa, mit vallásosságától, bölcseségétől és buzgalmától vár [1]).

II.

Pázmány levelezése az erdélyi cancellárral és Bethlennel. — Kowasóczy küldetése Pázmányhoz. — Pázmány véleménye az országgyülési ügyekről. — Az országgyülés megnyitása. — A k. elöadások tárgyalása. — Fölirat. — K. leirat. — Fölsőházi tanácskozások. — Uj fölirat.

Pázmány buzgalma nem szorítkozott egyedül a rendek megnyerését célzó törekvésekre; az ő előrelátó gondossága kiterjeszkedett mindenre, mi a királyválasztás és az országgyülés szerencsés lefolyását megzavarhatná. Ezen tekintet hozta őt 1618 elején a szokottnál sürübb levelezési összeköttetésbe Pécsi erdélyi cancellárral. Bethlen Péchi Simont az országgyülés alatt követségbe szándékozott küldeni a királyhoz, hogy a legutóbbi nagyszombati egyességnek az országgyülés általi megerősítését sürgesse és kieszközölje. Pázmány attól tartott, hogy Péchynek megjelenése az ügyek menetére hátrányos lehetne; hogy személyes érintkezései az országgyülési ellenzékre buzdító hatást gyakorolhatnának; a nagyszombati egyesség megerősitésének sürgetése pedig az országgyülési tárgyalásokat megnehezíthetné.

---

[1]) A pápai bréve 1618 febr. 1-jén kelt. Eredetije a prim. vil. levt.

Pázmány ekkor merész lépésre határozta el magát. Fölkérte Péchyt: halasztaná el egyelőre utazását. Péchy engedett ugyan ezen fölszólitásnak; de azon okok, melyekkel az érsek azt támogatá, Bethlenre és környezetére rosz hatást gyakoroltak. Bizalmatlanságot és gyanut ébresztettek. Kétségek merültek föl aziránt: vajjon a király szándékozik e életbe léptetni és végrehajtani a nagyszombati egyességet? Pázmány ugyanis leveleiben annak megerősítéséről egyáltalában hallgatott. Sőt meg sem határozá az időt, mikor fog majd Péchy követségében eljárhatni. Péchy ezért, bár elutazását elhalasztotta, a fejedelem utasitása folytán, mégis észrevételeket tett azon érvekre, melyeket Pázmány fölszólitásának támogatására fölhozott.

Ha Péchy — ez volt Pázmánynak egyik érve — az országgyülés tartama alatt jelennék meg Magyarországban s az országgyülésen ülést meg szavazatot igényelne, ez zavart idézne elő. De — válaszolá Péchy — nem létezik oly szerződés vagy egyesség, mely följogositaná a magyar királyt meghívni országgyüléseire az erdélyi rendeket. Ezek is mióta külön fejedelemmel és országgyüléssel birnak, nem kivántak soha résztvenni a magyar országgyülésen, részint a török gyanuskodásainak, részint a nagy költségek elhárítása miatt. Miután tehát a királynak nincs joga meghívni az erdélyieket, ezeknek pedig nincs kedvük megjelenni az országgyülésen: ezen erdélyi követséget nem lehetett úgy magyarázni, mintha az országgyülésen ülést és szavazatot igényelne. Hanem miután a nagyszombati egyesség szabadságot ad a feleknek kölcsönös követségek küldésére; és az egyesség megerősítése a legközelebbi országgyüléshez tartozik, a fejedelem kötelességének tartotta és tartja: követei által a megerősítés eszközlését sürgetni.

Pázmány továbbá hivatkozott arra, hogy az egyesség nincs teljesen befejezve; miután sem az okmányok kiállítva, sem a károlyi értekezletre bizott ügyek elintézve nincsenek. De ellenveté az erdélyi cancellár: a második nagyszombati értekezlet csak az első értekezlet után fölmerült nehézségek elhárítása végett tartatott meg, és egyedül az első egyesség megerősítését célozá. Miután pedig az első egyesség okmánya régóta kiállítva van, annak főbb pontjai is foganatosítvák: a királylyal szilárd s tökéletes egyesség uralkodik. A károlyi értekezletre bizott ügyek többnyire magánjelleműek, számuk- s fontosságukra nézve jelentéktelenek, melyektől az egyesség végleges megerősítését függővé tenni nem lehet.

Az érsek végre a gyanusítások kikerülése végett mondá szükségesnek a követség elhalasztását, addig, míg a királyválasztás ügye eldől. És mint tudjuk, ez volt a főok. Erre nézve Péchy két észrevételt tesz. Nem minden gúny nélkül megjegyzi, hogy nagyrabecsüli az érseknek őszinte jóakaratát és gondoskodását, miszerint őt minden, még alaptalan gyanutól is megmenteni kivánja. De soha sem hitte magát oly fontos személynek, hogy egy nagy érsek itélete szerint őt egy hatalmas király megválasztása ügyében gyanusítani lehetne. Ő nem kivánt soha idegen ügyekbe avatkozni. A királyok és fejedelmek hatalmát Istentől származónak tudván, mint magán ember nem tartja megengedettnek résztvenni a pártok küzdelmeiben. És ha mégis kedve lenne avatkozni ily ügyekbe, azt célszerűbben s biztosabban tehetné a távolból, mint közvetlenül az érdeklettek szeme előtt. Ő az érseket minden gyanu eltávolítására akarja birni, azon tiszteletteljes és föltétlen bizalomnál fogva, melylyel irányában viseltetik. Kijelenti azért, hogy küldetésének némely

mellékes dolgokon kivül, két főfeladata van. Először a közeledő országgyülésen a nagyszombati egyesség megerősítését sürgetni. Másodszor pedig Ferdinand király ünnepélyes megkoronáztatása alkalmával tolmácsolni a fejedelem hódolatát és ragaszkodását. És ezen küldetéssel a fejedelem azért bizta meg épen őt, mert a nagyszombati egyesség körülményeit legjobban ismeri.

Most azonban, miután alaptalan gyanusítások a fejedelmet ezen őszinte szándékainak valósításától eltiltják, nem vonakodik azt jobb időkre elhalasztani. Egyet kér mégis a fejedelem: hogy a nagyszombati egyesség megerősítése a küszöbön álló országgyülésen mindencsetre megtörténjék. Mert miután köztudomás szerint a magyar országgyülések hoszú időközökben szoktak tartatni, az egész egyesség érvényességéről könnyen legyőzhetlen és veszélyes kétségek merülhetnének föl s elfoglalhatnák az elméket. Ez ügyben a fejedelem talán maga is megkeresni fogja az országgyülést, azon szabadságnál fogva, melyet az egyességben nyert [1]).

Pázmány nem csak az erdélyi cancellárral, hanem magával a fejedelemmel is levelezett. Bethlen magatartásának fontosságát kellően fólfogva, már ekkor barátságos viszonyba igyekezett lépni vele. Nem bizott ugyan benne már ekkor sem, s belátott állhatatlan, egyedül önérdeke által vezetett ügyes politikájába. S ha nem várta is az érsek, hogy a királyi ház érdekeinek támogatására birhatja Bethlent, saját érdekeinek fóláldozásával: azt remélhette mégis, hogy ellenséges politikától távol tarthatja őt, épen az ő maga érdekében.

---

[1]) Péchy Pázmánynak 1618 febr. 15. Eredeti. Prim. vil. levt.

Pázmány 1618 elején, az új év alkalmával szerencsekivánatait fejezte ki a fejedelemnek, melyeket az „mint zálogait szeretetének s őszinteségének“ hálásan fogadott és viszonozni sietett. Akkor, midőn február 21-én, Kowasóczy István udvari titkárát küldé az érsekhez. Bethlenre — tudjuk — kellemetlenül hatottak az érsek azon közleményei, melyek Péchyhez intézett levelében foglalva voltak. „Mert a bizalomnak — úgymond — nincs nagyobb ellensége, mint a gyanakodás, s ez amazt, ha erőre kap, szükségkép elöli. Mit tegyünk, hová forduljunk, nem tudjuk. Bármily bizalommal, őszinteséggel és alázattal fordulunk ő felséghez, nem bocsáttatunk hozzá, visszautasíttatunk. Követségünket tiszta szándékkal kivántuk küldeni ő felségéhez és Ferdinand királyhoz. Távol volt tőlünk azon kétszinűség, mintha valamit akár ő felségével, akár a rendekkel titkon akartunk volna tárgyalni.“ Kéri az érseket, eszközölje, hogy a nagyszombati szerződések a közelebb megnyitandó országgyülésen megerősíttessék; és ugyanazon módon, mint Illésházy István nádorsága alatt (a bécsi békekötés), szóról szóra, esküvel erősítve igtattassék a törvénykönyvbe. Mert ha ez nem történnék meg, érvényességéről nemcsak kételkedni, hanem a fejedelemnek és másoknak is kétségbe esni kellene.“ [1])

Kowasóczy a fejedelemtől és cancellárjától nemes paripákat hozván ajándékul [2]) martius havában járt Pázmány-

---

[1]) Bethlen Pázmányhoz. 1617 február 21. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Péchy Pázmánynak 1617 febr. 22. Küldi a Pázmány meghagyása folytán, részére Erdélyben vásárolt lovakat. „Legjobb rendbeli szekeres lovaimat küldöttem... négyen ezeknek igaz torok lovak, ketteje erdélyi vastag lovak, harmadik rendbelit ő Nagysága (a fejedelem) ajándékon indíttatja Nagyságod számára... Én is a melyet ajándékon vitettem Nagyságod számára, módja nincsen, hogy az ő Nagysága ajándékát azzal megelőzzem, annak is talán Isten idejét adja... En bennem mindazáltal,

nál. És midőn visszatért urához, magával vitte az érsek válaszát, melyben értesíté a fejedelmet, hogy a nagyszombati egyesség megerősítésének kérdése a jelen országgyülésen tárgyaltatni nem fog, hanem a jövőre halasztatik.

Ezen elhatározást ismét azzal indokolá, hogy a nagykárolyi értekezletre bizott ügyek még el nem intéztettek, miután ezen értekezlet, a fejedelemnek Moldvában való távolléte következtében, meg nem tartathatott[1]).

A fejedelem, mint válaszából tudjuk, ezt fájdalommal vette tudomásul. Erősíté, hogy valamint mindent, mi a kereszténységre nézve üdvös, úgy különösen a béke megszilárdítását melegen ohajtja. Mert ha az emberi cselekedetek egyáltalában folytonos változásoknak vannak kitéve és kevés biztosságot nyujtanak: még kevésbbé lehet bizalommal támaszkodni azokra, melyek szándékosan elhalasztatnak, fölfüggesztetnek. Kiemelé, hogy a károlyi értekezletre bizott ügyek nem oly fontosak, miszerint azok miatt az egész egyesség megerősítését bizonytalan időre elhalasztani szabad lett volna. Az ő Moldvába való utazása sem szolgálhatott okul a károlyi értekezletnek elhalasztására; mert távollétében is, biztosok által tökéletesen elintézhető lett volna.

A megerősítés elhalasztása következtében — nem kételkedik — a bizalmatlanság elhatalmasodni fog az emberek elméiben. De ő többre becsülvén a királynak kegyeit az emberek változékony véleményeinél, hozzájarulván

---

hogy a confidentia szintén olyan épen áll mint annakelőtte, ilyen kedves marhájának Nagyságod számára való küldése is bizonyítja.“ Az árát a fejedelem bécsi factorinak Laytner János- és Myrbolt Antalnak fizettesse ki. „Mind a két rendbeli szekeres lovakért 600 magyar forint.“ Eredeti. Prim. vil. levt.

[1]) Pázmánynak ezen levelét nem ismerem. Tartalmát azonban a fejedelemnek május 25-iki válaszából tudjuk.

Khlesl bibornok és az érsek baráti érzelmeinek és igyekezeteinek biztosítása: ezen halasztást békével és alázattal szenvedi [1]).

* * *

Az országgyülés a harmadik kitüzött határnapon sem nyittatott meg. Mátyás egészségi állapota nem vett kedvezőbb fordulatot. Kényszerítve látta magát lemondani azon szándékról, mely szerint az országgyülést személyesen vala megnyitandó és vezetendő. Ennek következtében a helyzet sok tekintetben megváltozott. Számos új kérdés merült föl, melyeknek kedvező eldöntésétől az országgyülés sikere föltételeztetett.

A király ezekiránt Pázmány nézeteit ohajtotta ismerni. Február havában Meggau grófot és Prainer Zsigmondot küldé hozzá s ezek által előterjeszté a kérdésben levő pontokat. Pázmány, mint válaszából kitünik, lelkesen

---

[1]) Bethlen Pázmánynak 1618 május 25. Váradról. Eredeti. Primási vil. levéltár. Ugyanazon napon, midőn ezen levél iratott, érkezett meg Váradra Pázmány György az érseknek unokája. Nagybátyjától levelet hozott Péchy cancellárnak. Ebben többi között kérdezősködik Széchenyi Ferenc árvái felől és azokat a cancellárnak gondoskodásába, pártfogásába ajánlá. „Egyebet nem irhatok — válaszolá az — most itt mind az anyjukhoz és több atyafiaihoz közelebb levén örömest faradunk benne.“ Beszélt ez ügyben a fejedelemmel is, ki arra hajlandónak nyilatkozott „hogy egyikét, akár csaknem mindkettőt is odaadnák.“ Elküldésökről gondoskodni fog. „Csak vegyék arra magukat, hogy bocsássák Nagyságod gondviselése alá.“ Eredeti. Prim. vil. levt. Ezzel kapcsolatban fölemlíthetni vélem, hogy Kendy István jún. 1-jén Pázmány pártfogását kéré ki bizonyos kérelmi ügyben, mely miatt szolgáját küldé föl a királyhoz. Rokona, az erdélyi fejedelem által üldözött Józsika Zsigmond ügyében is ir. „Ez, nagy vélettlen haragja miatt az erdélyi fejedelemnek kényszeríttetvén hazájából kibujdosni, eddig is Homonnai György uram és hasonló jóakaró urai segítségével tengette magát, ahoz levén kedve, hogy Nagyságodnak kegyes patrócinumja alatt lehessen lakása. Mutassa annyi jóakaratját hozzá kérem Nagyságodat, hogy vagy maga méltóságos udvarában, avagy másutt Nagyságodhoz közel lehessen lakása.“ Eredeti. Prim. vil. levt.

küzdött a törvényes eszközök használata mellett, sürgette a nemzeti kivánatok kielégítését. Ezt elég érthetően hangsulyozza; habár javaslataiban az ildomosság hangján szól mindig.

A király kijelenté, hogy a békét megtartani kivánja, még akkor is, ha azt a másik rész megszegné. Pázmány ezen kegyelmességet dicsérettel halmozá el, s alkalmasnak itélé ily mérsékletet a kedélyek megnyerésére.

Mily előkészületeket kell tenni az országgyülésre? kérdé a király. Olyanokat — válaszolá Pázmány — hogy minden a király dicsőségére váljék. Miután pedig az országgyülésen nem fegyverrel, hanem kölcsönösen szelíd szavakkal kell harcolni: a király biztosai tudni fogják, mit kelljen tenniök.

Miképen lehetne megnyerni az ország rendeit? A rendeket nem kell elkeseríteni, hanem megnyugtatni. Nem fenyegetésekkel, ijesztéssel kell hatni reájuk, hanem a császári kegyelmesség által vonzani, fölkarolni, kitépvén lelkeikből a bizalmatlanságot.

Kiket küldjon a király biztosokul az országgyülésre? Ez ő tőle függ. De legtanácsosabb olyanokat küldeni, kik már eddig is részt vettek a magyar ügyek tárgyalásában, kik alaposan ismerik a magyar dolgokat s törvényeket, és így képesek ügyesen értekezni a rendekkel.

Mit kell előterjeszteni az országgyülésen? Az előterjesztéseket úgy kell szerkeszteni, hogy a királyi méltóság tiszteletben tartatván, méltó tekintet legyen a rendek kivánataira a végzésekben, törvénycikkekben, föltételekben, assecuratiók- és diplómákban. Igy megnyugodván a rendek, higgadtak és mérsékeltek lesznek.

Battyányi kész, hacsak elháríthatlan akadályok nem merülnek föl, személyesen megjelenni az országgyülésen. Örömmel fog megtenni mindent, mi hatalmában áll.

Ha reményen kivül mégis valamelyik rész megszegné a békét, tudja a király ily zavar- és mozgalomteljes időkben mi szükségeltetik a megyék és végvárak föntartására. Gondoskodni kell t. i. zsoldosok fogadásáról, pénz, hadikészlet, élelmiszerek beszerzéséről és a véghelyek megerősítéséről [1]).

* * *

Ezalatt a rendek martius elején csak lassan és gyéren, annyi halasztás után bizalmatlanul gyülekeztek Pozsonyba [2]).

Martius 6-án, midőn a főurak és a vármegyék követei közöl csak kevesen jöttek volt meg, a sz. k. városok követei a k. személynöknél — mint az alsó tábla elnökénél — tisztelegvén kérdést tettek az országgyülés megnyitása iránt. „Mely felöl — irja a kassai követ — semmi bizonyos dolgot nem mondott, hanem ő felségének . . . Bécsből küldött levelét mutatta, melyben azt kivánja ő felsége Personalis uramtól, hogy azoknak a követeknek nevét, a kik immár elérkeztenek minden statusokból, levele által értésére adná ő fölségének.“ [3]) Még a nevezett hó 14-én is számos úr és vármegyei követ nem volt jelen.

Pázmány, az országbiró és a személynök sürgették a királyt, jönne le személyesen s nyitná meg végre az országgyülést [4]). És az összes rendek is tettek lépést ez ügyben.

---

[1]) Millernél Epist. P. Pázmány I. 17—20. l.

[2]) Igy Kassa város követei martius 5-én, a Zemplén megyei követek martius 12-én érkeztek meg.

[3]) Kassa város koveteinek tudósítása mart. 6-áról. Eredeti. Kassa város levéltára.

[4]) Kassa város követeinek tudósítása mart. 14-éről: „A gyülésnek kezdete felől még most is semmi bizonyost nem irhatunk, mert még sok

Martius 15-én Dávid Pál tinini püspök, Széchy György főispán, Dezsewffy Ferenc sárosi, Szászy András Nyitra megyei, valamint Tántzos Pál és Zoltán György kassai követek Bécsbe küldettek a királyhoz, hogy őt ünnepélyesen meghívják [1]).

A király, bár igen gyenge volt, trónján ülve fogadta a küldöttséget, s tagjainak egyenként barátságosan nyujtá jobbját. Meghivásukra akkép válaszolt, hogy gyengesége következtében személyesen meg nem jelenhetik ugyan az országgyülésen; de az országgyülés vezetésével Ferdinand cseh királyt bizza meg [2]). És ugyanazon napon az országgyülésnek k. leirat által tudtul adá, hogy Ferdinandot helyettesévé nevezi, mellé pedig biztosokul: Khlesl Menyhért bibornokot, Molard Jánost a hadi tanács elnökét, és Ulm János birodalmi alkancellárt küldi ki; ezeket a tárgyalások vezetésére teljhatalommal ruházván föl [3]).

Ezen k. rendelet a rendek nagy részére nem tett kedvező hatást. A protestáns és ellenzéki párt nem szivesen látta az országgyülés vezetését Ferdinandnak és a nevezett német uraknak kezeire bizatni. Attól tartottak kétségkivül, hogy Ferdinand saját megválasztatása és a katho-

---

urak és vármegyék követei nincsenek jelen, mely miatt a jelenlévő követek eléggé búsulnak, noha némelyek mondják azt, hogy a vizeknek nagy volta miatt nem érkezhettek el .... Ő Nagyságok is Judex Curiae uram és Érsek uram irtanak ő felségének, melyben alázatosan kérik azon ő felségét, hogy ... eljönne.“ Eredeti. Kassa vár. levt.

[1]) Levelet is irtak a királynak. Ebben jelentik, hogy már számosan összejöttek. Majdnem csak azok vannak még távol, kik közel vidékeken laknak. Ezek is sietni fognak, ha a király megindulásáról értesülnek. Egykorú másolat. Zemplén megye levéltárában.

[2]) Kassa város követeinek, a város 1618 július 13-iki ülésében tett, jelentéséből. A város jegyzőkönyveiből.

[3]) Katona Hist. Crit. XXIX. 680. l.

likus ügy érdekében személyes jelenléte által nyomást fog gyakorolhatni a rendekre. Midőn később Bethlen első támadása azon pártot diadalra segíté, nem mulasztották el szemére hányni a magyar főpapságnak, hogy ők birták reá a királyt Ferdinand kiküldésére, és vádolni, hogy Ferdinand kiküldetésének hátterében titkos célok lappangtak [1]). Igaztalanul. Mert Ferdinand küldetésére Khlesl befolyása határozta a királyt [2]). És sem törvény, sem szokás a királyt ezen választástól nem tiltották el [3]).

Ekkor némely vármegyei követek szükségesnek itélték azonnal, mihelyt Ferdinand kiküldetése köztudomásra jutott, az országgyülés és az országbiró előtt óvás formájában kijelenteni: hogy ők Ferdinandot a király helyettesének és országgyülési biztosának elismerni s tisztelettel fogadni készek; úgy azonban „hogy magukat mindenben az ország szabadságai-, törvényei- és szokásaihoz valamint saját utasitásaikhoz alkalmazandják, s azoktól eltérni egy hajszálnyira sem fognak.“ [4])

---

[1]) A hires, 1620-ban Bethlen hivei által közzé tett, Querela Hungariaeben olvassuk: „Quis (causa) quod ser. Rex Ferdinandus praeter solitam solemnitatem vocationis hactenus in Regno Hungariae observatam formam non observaverit et intempestive dissidentibus Regnicolarum votis obviam venerit? Clerus. Et Ferdinandus istorum superborum consilium amplectendo sub praetextu et colore Commissarii Posonium venit.“ Szalárdi krónikájában. Ujabb nemzeti könyvtár I. 43. l.

[2]) Khlesl Khevenhillernek 1618. feb. 14. „Die Sachen habe ich dahin gerichtet, dasz I. Kais. Mtät. König Ferdinand an Ihnen statt zu dem ungarischen Landtag verordnen, da ich es nun gut meine kommt das Unglück auf mich, dasz ich von Ihrer Mtät. wegen auch mitreiszen musz, so prima Dominica Quadragesimae geschehen soll.“ Hammernél IV. 26. l. 827. sz.

[3]) Balásfy tüzetesen cáfolja meg ezen vádat. Falsa originis motuum. L. Katona XXX. 194. És Apologia pro Clero. 47—56. ll.

[4]) Ezt idézi, de név s kelet nélkül, Balásfy Falsa originis cimű művében. Katona XXX. 195. l. Zemplén megye levéltárában meg van a zem-

Khlesl előbb jött Pozsonyba mint Ferdinand. Martius 18-án ő nyitotta meg az országgyülést. Beszédjében kiemelvén az interregnumok szerencsétlen következményeit. Ezeket — ugymond — a népek bölcs elhatározások által megelőzni szokták. Igy kell tenni a magyaroknak is. Annálinkább, mert őket a török is fenyegeti veszélylyel. Válaszszák meg tehát még királyuk életében annak utódját. Válaszszák és koronázzák meg Ferdinandot [1]).

A következő nap reggelén Khlesl magához kéreté Pázmányt, Molardot, Forgáchot, Dóczyt és Homonnait. Az ezekkel tartott tanácskozásban először a király bevonulásának részletei állapíttattak meg, s e tekintetben a város polgármesterének és birájának kiadattak a szükséges rendelkezések. Azután a fődolog, a király-választás ügye hozatott szőnyegre. Forgách azon inditványnyal lépett föl, hogy előbb a nádor-választás hajtassék végre, miután a megyék követei is ezt kivánják. Khlesl a király meghagyásából és saját meggyőződéséből az ellenkező nézet mellett küzdött, a melyet a tanácskozmány többi tagjai osztottak. Határozattá lőn: hogy igyekezni fognak a követeket megnyerni a király szándékainak. Ugyancsak Forgách szóba hozta, hogy a megyei követek akkép vannak hangolva, miszerint ha Miksa főherceg Pozsonyba jött, s ők vele értekezhettek volna: kétségkivül neki ajánlják a koronát; sőt ez még most is lehetséges. Emiatt a király haladéktalanul megkeresendőnek határoztatott az iránt, hogy Miksa

---

pléni követnek óvása 1618 mart. 18-án átirva Forgách országbiró által és hiteles alakban kiadva.

[1]) Závodszky naplójában irja: „18 Martii tandem post concionem primus fuit Regnicolarum consessus“. Katona Hist. Crit. XXIX. 699. lap. És Kazy Hist. Regni Hungariae I. 133. l.

főhercegtől két iratot eszközöljon ki. Az egyikben lemondásáról értesítse a rendeket, a másikban pedig Ferdinand megválasztását ajánlja nekik. Ezek nélkül semmit sem véltek kezdhetni [1]).

Ugyanazon nap délutánján érkezett Ferdinand Pozsonyba. A Duna partjánál nagyszámú egyházi és világi urak fényes környezetében Pázmány fogadta s üdvözölte és az ágyúk üdvlövései között kísérte a városba [2]).

Az országgyülés csak martius 23-án kezdette meg munkálatait. A k. biztosok ekkor kézbesítették a k. előadásokat. Értesíték a rendeket, hogy a király hanyatlani érezvén erejét még életében kiván gondoskodni utódjáról. Testvérei Miksa és Albert főhercegek lemondottak igényeikről. A király tehát kivánja, hogy unokaöcsét s fogadott fiát Ferdinandot „ismerjék el, kiáltsák ki és koronázzák királyuknak". Ezt mind a királynak az ország körül szerzett érdemei, mind Ferdinand kitünő testi, lelki tulajdonai következtében méltán megvárhatni hiszi a rendektől. Ferdinand viszont okmányilag biztosítandja a rendeket, hogy Mátyás életében a kormányzásba avatkozni nem fog; valamint megerősíteni fogja az országnak minden jogait és szabadságait, mint ez Mátyás és elődjeinek megválasztásánál történt [3]).

Ezen előterjesztést a rendek martius 26-án vették tárgyalás alá [4]). De az kivált azon kifejezések miatt, melyek

---

[1]) Khlesl a királynak 1618 mart. 19. Hammer IV. 39. l. 837. sz.

[2]) Závodszky naplója. Katona XXIX. 699. l. És Kassa város követeinek jelentése 1618 mart. 24-ről.

[3]) Katona Hist. Crit. XXIX. 681. lap.

[4]) Az esztergomi káptalan követeinek (Dallos M. és Lósi I.) jelentése 1618 martius 23. Eredetije az eszt. kápt. m. levélt.

Ferdinand megválasztására vonatkoznak s a rendek szabad választási jogát nem fejezik ki elég világosan, kedvezőtlen fogadtatásban részesült[1]). Sokan panaszosan említék, hogy az kemény, a régi törvényekkel ellenkező; azért is, mert ezek értelmében a nádor-választásnak megelőznie kellene a király megválasztatását[2]). Pedig a királyi előterjesztés egészen azon módon szerkesztetett, mely Mátyás és Rudolf királyok megválasztásakor használtatott[3]).

A követek, midőn a k. előadás tanácskozás alá vétetett, utasításaikra[4]) és az 1485. I. törvénycikkre hivatkoztak, mely a király-választásnál az első szavazatot a nádornak biztosítja, s így király-választásnál a nádort szükségessé teszi. Kivánták tehát, hogy a nádor előbb választassék, mint a király[5]).

---

[1]) Az 1620-iki Querelaban panaszkodnak a protestánsok „labefactatam ivisse caesareanos liberam electionem ... nam nec in propositionibus de novo rege eligendo ulla electionis mentio fuit; nec voces illae (mere libere) ut articulis insererentur, permissum.“ Katonánál XXX. 196. l.

[2]) A kassai követek jelentésében: „Propositiones omnibus Regni Statibus non tantum durae admodum, sed etiam cum immunitatibus Regni Hungariae ex diametro pugnare visae sunt. Conquesti itaque de propositionum duritie et asperitate.“ Kassa város jegyzőkönyve.

[3]) Falsae originis motuum refutatio. Katona XXX. 196. l.

[4]) A kassai követek martius 30-án irják: „Most a nemes országnak Statusi azon occupátusok ő felsége királyunknak kiadott propositióknak ruminálásában, némelyek kivánnák azt, hogy kinek kinek instructiója szerint és a bécsi constitutió szerint is a Palatinus electiója legyen elsőben és azután a gravaminák sublatiója.“ Eredetije Kassa város levéltárában. Csakugyan Nyitra vármegye 1617 feria 3 proxima ante festum s. Nicolai szerkesztett koveti utasítása úgy hangzott. Ujabb másolat a Nemzeti Muzeumban.

[5]) A kassai követek jelentése: „Deliberatione habita retulerunt universi Status Comitiis: quia propositiones omnes adversum iura Regni Hungariae tenderent, ideo nolle se ad eas respondere, nisi ante omnia Palatinus electus esset. Decretumque est a Regnicolis ante omnia Palatinum esse eligendum et deinceps de electione Ferdinandi bonis conditionibus agendum.“ Id. helyen.

Ily szellemben készíték a királyhoz intézendő válaszíratukat. A király-jelölt személye ellen nem tettek ki fogást, s hajlandóknak nyilatkoztak teljesíteni a király akaratját „szabadságaik sérelme nélkül.“ De kivánták, engedje a király törvény értelmében előbb megválasztatni a nádort, s tegye meg ezen méltóságra a kijelölést. Valamint megelőzőleg orvosolja az ország szabadságai s különösen a bécsi szerződés ellen elkövetett sérelmeket [1]).

A főrendeknél ellenben a többség a mellett volt, hogy előbb a király választassék s utána a nádor. Elismerték ugyan, hogy a törvény a király-választásnál a nádornak biztosítja az első szavazatot. De kiemelték, hogy a törvény csak azon esetről rendelkezik, ha a királyi trón megürült [2]), s nem szól azon esetről, ha a király életében történik a választás. Fölhozták, hogy Miksa és Rudolf is megválasztattak a nélkül, hogy nádor létezett volna. És az 1608-diki országgyülésen előbb választatott meg Mátyás királylyá, azután Illésházy nádorrá [3]). Ezen tekintetek által indíttatva a főrendek 38 szavazattal 11 ellenében eldöntötték, hogy a király választása megelőzze a nádorét [4]). Később mégis — előttem ismeretlen indokoknál fogva — csatlakoztak az alsó tábla föliratához.

A királyi biztosok és a király maga is elégületlenek voltak. Az utóbbi már a következő napon, martius 28-án leküldé válaszát. Hivatkozván, hogy az ő megválasztatását is nem előzte meg, hanem követte a nádor-

---

[1]) Katona XXIX. 690. l.

[2]) „Quod si quando regium semen defecerit, et de electione novi Regis tractetur“ . . . szól a törvény.

[3]) A „Falsae originis motuum refutatio.“ Katonánál. XXX. 200. l. És Apologia pro Clero. 58. l.

[4]) Horváth Magy. Tört. III. 510. l.

választás: kivánta kövessék a rendek az 1608. országgyülés példáját. Igéré mindazáltal, hogy Ferdinand megválasztása után azonnal és mindenekelőtt a nádor-választást és a sérelmek orvoslását fogja eszközölni [1]). A k. biztosok ezen irat átadása alkalmával maguk is buzdíták a rendeket, alkalmazzák magukat a király szándékaihoz. Méltatlannak mondák, hogy a szolga választása megelőzze az úrét. Ferdinand pedig kijelenté, hogy kész beleegyezni, miszerint még ugyanazon napon, melyen ő választatik, a nádor-választás is megtörténjék [2]).

Sokan a rendek közöl most sem akartak engedni. Sőt találkoztak, kik nem tartózkodtak kijelenteni: „Királyunk van már, de nincs nádorunk. Királyra nincs szükségünk, de igen is nádorra. És készek vagyunk eredmény nélkül szétmenni, ha azonnal nem választatik nádor.“ [3]) A mérsékeltebb elemek mégis többségben voltak. És 54 szavazat 37 ellenében határozattá emelte, hogy a király előbb választassék, s utánna a nádor [4]). Ezen engedményt mindazáltal föltételekhez kötötték.

---

[1]) Katona XXIX. 693. l.

[2]) Kassai jelentés: „Exceperunt Commissarii Regii: magna imo maxima iniuria eligendum et coronandum Regem affici, si Palatinus tanquam servus prius ipso Rege, ut Domino illius eligeretur. Et promisit Ferdinandus, quod vellet consentire, ut eadem die et Rex et Palatinus eligeretur.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[3]) Ugyanott: „Replicarunt Legati Civitatuum et Statuum: Habere se iam Regem, sed Palatinum nullum. Palatino, non Rege sibi opus esse; abituros se re infecta, nisi Palatinus electus fuerit, protestati sunt.“ Id. helyen.

[4]) Horváth M. III. 510. l. És a kassai követek martius 30: „Király urunk ő felsége inhaerealt propositioni, hogy annak continentiaja szerint Ferdinand herceg ő felsége királyságra való proclamatiója lenne meg, mely felöl az ország voksot mondván, numero vocum superáltattak azok, kik a Palatinus electióját akarták előbb tenni.“ Id. helyen.

A királytól kivánták:

Az uj király választása előtt ismerje el a rendeknek azon jogát, miszerint a királyt szabadon és korlátlanul választhatják (Regis electionem ex mera et libera Statuum et Ordinum Regni electione proficisci). A választás után engedje meg ezt törvénybe igtattatni. A nádor-jeöltek neveit rejtő k. levél a király-választás előtt, adassék az országbiró kezéhez; ugyanazon ülésben azonnal a király után fogván megválasztatni a nádor is. A sérelmek nyomban e választások után, a koronázás előtt, orvosoltassanak. (Voltak, kik ezen kivánathoz hozzátették, hogy ha a sérelmek orvosoltatni nem fognának, a király-választás semmisnek tekintendő.) [1]) Ha a király ezen föltételeket elfogadja s a király-jelölt is, mielőtt megválasztatik, magát az 1608-ik törvények, s az elébe terjesztendő pontok megtartására kötelezi: a király óhajtásainak teljesedését semmi sem fogja akadályozni [2]).

A megyei és városi követek, úgy látszik, egyhangulag küzdöttek ezen föltételek fölterjesztése mellett. Sőt a többség azokat oly kifejezésekkel kivánta fogalmazni, melyeket ők határozottaknak mondhattak, mások keményeknek, sértőknek tartottak.

A főpapok és főurak april 1-jén az országbiró lakásán összejövén, tanácskozás alá vették az alsó tábla által fölterjesztetni kivánt föliratot s föltételeket. Ez alkalommal élénk, érdekes discussió fejlődött ki. Itt is emelkedtek szó-

---

[1]) Kassai követek jelentése: „Postea Regnicolae proposuerunt . . . ut si electo Rege gravaminum . . . non fuerit facta certa compositio et aequa relaxatio, ipsa quoque electio Regis plane sit invigorosa.“ Kassa város jegyzőkönyve.

[2]) Katona XXIX. 695. l.

zatok a szabad király-választási jog biztositását sürgetők. És — mint a tanácskozások szerencsés véletlen által föntartott vázlatából látjuk, — a főrendek közvetitő hivatásuknak megfelelni iparkodván, egyaránt hallgattak a jog és ildomosság szavára.

A szónokok sorát Pázmány nyitotta meg. Helyeselte, hogy az országgyülés a „választás“ (electio) kifejezéssel kiván élni s jogát védelmezi. De kivánta, hagyassanak ki a föliratí tervezetből az erősebb kifejezések és tételek, nehogy megsértessék a király s a korona-jelölt.

A kalocsai érsek hasonló véleményben volt. Indítványozta, hogy ott, hol a rendek szabad választási jogáról van szó, (úgy látszik a „mere et libere“ helyett) használtassanak ezen kifejezések: „legitime, rite, sponte, propria voluntate“. A kétségtelen jog elismerését mérsékelten hitte követelendőnek ő is. Többi között így nyilatkozott: „Conciliatio deberet fieri, ut engedne az ország s még ő felsége is.

A nyitrai püspök s k. kancellár a régi szokás követését ajánlá. „A mint eleinktől vettük — mondá —, a mint azelőtt való királyok koronáztattak.“ Utalt nevezetesen az 1608. törvénykönyv bevezetésére.

Battyányi nem szólott egyenesen a szőnyegen forgó kérdéshez. „Legyünk — megjegyzé általánosságban — egyetértésben a rendekkel, várjuk míg jönnek; halljuk meg, mit mondanak. Ne váljunk el egymástól, veszélyek elkerülése végett.“

Dóczy Endre [1]) nézete szerint tárgyalásokat kell kezdeni a rendekkel s kieszközölni megegyezésüket a szavak és az értelem enyhítéséhez.

---

[1]) Dóczy előtt a zágrábi püspök szólott. Beszédje a következő szavakkal van följegyezve: „Sillaba manente, si indigitatio fiet, nihil obstare videtur, nam licet semel conventum est in scripto, nihilominus iste con-

A nagyváradi püspök elháríthatóknak hiszi a nehézségeket, ha a király-jelölt okmányt állít ki, s abban megfogadja, hogy a koronázás után tiszteletben tartandja az ország törvényeit és szabadságait [1]).

Homonnai György elfogadja a kalocsai érsek által ajánlott enyhitő kifejezéseket. „Úgy meg fog állani — mondá — mind az ország szabadsága, mind a *királyi tekintély*."

A pécsi püspök is az enyhités mellett szavaz.

Révay Péter kivánja, hogy kellő tisztelet adassék az ausztriai háznak. Méltó, hogy a király és házának megsértését kerüljék. Szükségesnek itélé a rendekkel való egyetértést. Nem lehet eltérni az első (martius 27-iki) föliratott, melyet együtt intéztek a királyhoz. „Ha változtatásokat kell tenni, tegyük meg ezeket együtt, nehogy szakadás származzék az egyenetlenségből."

Thurzó Szaniszló tartózkodik a szavazástól. Miután — ugymond — „iam országostól végeztünk." [2])

A bosniai püspök Balásfy ellenben a szorosabb és behatóbb megvitatás szükségességét emeli ki, mert egészen *uj cikkek szerkesztéséről van szó.*

Apponyi Pál fontos szavakat hangoztatott hazai nyelven. „Mire való a szabadság, ha magunk elveszünk. Jó kedvüket kell keresnünk" (t. i. a király és a jelölt jó kedvét); egyébiránt tartassék meg az, mi I. Ferdinand, Miksa és II. Mátyás megválasztásánál szokásban volt.

---

ventus immutari potest ob diffidentias et quia non iuratum in verba, licet conventum sit," melyeknek értelmét tisztán kivenni nem tudom.

[1]) Szintén nem egészen világos, mit beszédjéről találunk: „Leviter potest fieri diplomate dato, quod observaturus sit post iuramentum, restitu endum tamen diploma, siquidem fuit hoc observatum a S. Mte in Bohemia"

[2]) Thurzó után a csanádi püspök szólt, de ennek beszédjét nem, csak nevét találjuk följegyezve.

A szerémi püspök azon reményét fejezi ki, hogy a rendek, mint azelőtt, úgy jövőben is kellő tekintettel lesznek a királyi vérre. A cikk tehát megmaradhat, (az t. i., mely a szabad király-választási jogról szól.)

Alaghi Menyhért nézete: „Föl kell világosítani a rendeket, hogy a változtatáshoz ők is járuljanak.“

A tinini püspök az előtte szólónak nyilatkozatára tesz észrevételt. „Igaz — ugymond — hogy megegyeznünk kell a rendekkel, de nincs oly törvény, mely minket tiltana tőlök elválni és önállóan is elfogadni valamely szükséges módosítást.“ [1])

Erdődy Kristóf osztja Révay Péter fölfogását.

Thurzó Kristóf az egyoldalú változtatás ellen van; „sed országostól communiáljuk.“

Széchy György is így vélekedik: „Együtt communiáljuk.“

Eszterházy Miklós a királyi ház érdemeit említi föl; nem kell elkeseriteni, inkább enyhíteni a fólirat hangját [2]).

Forgách Miklós is kivánatosnak tartja a rendekkel való egyetértést [3]).

Vesselényi is azt kivánja, hogy a rendekkel egyetértőleg történjék az enyhítés.

Ezen szónokok után, — kiknek beszédei az 1618-iki főrendek kitünő törvényhozói képességeit, összenőtt nemzeti

---

[1]) Ezen észrevétel után még a következő szavak állanak:
„Cur ad libertatem stat libera electio
Si in articulos non inseratur — —“

[2]) Beszédjéből ezt találjuk foljegyezve: „Omnia excludit par vért, merita, disgustus sit, mitigetur, Diploma est in sensu Judicis Curiae.“

[3]) Forgách Miklós után áll: „— Franc. — In voce Thurzó Emerici.“ De kivenni nem tudtam, ki volt tulajdonképen a szóló, miután neve olvashatlan.

s dynastikus érzületeiket oly szép, mondhatnók meglepő világosságba helyezik s tanulságos reflexiókban gazdagok — ezekután a megyei s városi követek küldöttei jelentek meg a főrendek előtt [1]).

Előadásuk lényege az volt, hogy ők sem idegenek a változtatástól. „Megbecsüljük — mondák — regius sanguist;“ hisz „leniter ir a császár“, hanem a k. biztosok, azok ingerlik föl és keserítik el őket. Ezért még egyszer megkeresni kivánják a királyt az iránt, hogy a biztosainak nyilatkozataiból származott kétségeket és bizalmatlanságot eloszlassa [2]).

Ezeket nyomban követte egy másik küldöttség, mely az egész alsó tábla részéről jött a főrendekhez [3]).

Előterjesztették a királyhoz intézendő fölirat javaslatát, az ismeretes három ponttal. Az első a szabad király-választási jogra, a másik a nádor választására, a sérelmek orvoslására vonatkozik a harmadik, s „publicum bonum nézi mind a három“. Ezekhez csatolják a megjegyzést, hogy a megválasztandó királynak is fognak majd bizonyos föltételek előterjesztetni [4]). Kérték a főrendeket, hogy a fölirati javaslatot azonnal vegyék tanácskozás alá, s ezt mindkét tábla egy időben vitassa meg [5]).

---

[1]) „Venerunt legati Nuntiorum ad Dominos.“

[2]) Ugy hiszem jól fogtam föl ezen jegyzetek értelmét: „Non sumus alieni. Megbecsüljük Regius Sanguist, Leniter ir a császár, hi Commissarii exacerbant, — exspectant responsum. Si quidem non in illis constituti sunt — prout concipiunt de illis Dni Commissarii. Vellent proinde semel adhuc requirere S. Mtem, ut dubia et diffidentias ex explicatione illorum Nuntiorum.“

[3]) „Venit Legatio Regnicolarum.“

[4]) Ezen utolsó passus így hangzik: „4. Quod proposituri sunt et Regem concernunt.“

[5]) „Quaerendum arbitrium Dominorum, in quo sit, ut declaratione habita simul eodemque tempore discurrere possint.“

A küldöttség eltávozván, a főrendek csakugyan azonnal nyilatkozni kezdettek.

Pázmány némely kifejezések kihagyását ajánlá. A sérelmekre nézve megjegyzi, hogy csak az általánosak orvosoltatását kell sürgetni, nem a magánosokét; az előbbieket is csak egymásután [1]).

Forgách Zsigmond is, úgy látszik, az érsek nézetét fogadván el, jegyezte meg: „In reliquis egyetérthetünk a Regnicolákkal. Nos enim ligat lex nostra."

Naprágy kalocsai érsek némely kifejezésnek — többi közt a „mera" szócskának — kihagyatását inditványozza. Ajánlja a királyi biztosokkal való értekezést, talán reábirhatók ujabb engedményekre; nehogy a két tábla között megujuljon a szakadás s ujra fölmerüljenek nehézségek [2]).

A nyitrai és egri püspökök az előttök szólónak inditványát pártolták.

Battyányi nézete szerint a „mera" szócskát csak akkor kell elhagyni, ha a király visszaállítja a régi szabadságokat [3]).

A zágrábi püspök ugyanazon szellemben szól; de mindenekelőtt a biztosokkal kell értekezni.

---

[1]) „Quaesita vota Dominorum.

Archiepiscopus 1-mo Omisso vocabulo: „tractatione conveniendum, publica gravamina et non particularia. Pedetentim."

[2]) Napragy beszédjének értelme is kevéssé kivehető ezen jegyzetekből: „Mera, tulajdon csak, Sicut Deus iustificatio, Modus, meus et consvetudo megmarad. 1. Tractandum cum Commissariis, num possunt induci ad reliqua observanda absque ulteriori exceptione. Ne non inducti Commissarii. Rursum divisio erit inter Dominos et Regnicolas et primae difficultates redeant."

[3]) „Propon. S. Mti quod si multa restituit bona et privilegia et Regnicolae omiserunt voculam mera?"

Dóczy is „a Commissariusoktól informátiót“ kiván.

Hasonlóképen Homonnai és a pécsi püspök. Az utóbbi még hangsulyozza, hogy — ugymond — „egyért törekedjünk az országgal.“ [1])

A fölsőház e szerint az alsóház fölirat-javaslatának lényege ellen nem tett kifogásokat. Csak az egyes kifejezésekben sürgetett változtatást.

Végre mind két rész engedett. A főrendeknek kivánsága, miszerint előbb a k. biztosokkal kellene értekezni, teljesíttetett. Mert april 2-án megjelentek azoknál az országgyülés küldöttei. Khlesl számos érvekkel igyekezett őket saját álláspontjának helyességéről meggyőzni [2]). Egyedül a második föltételnek, mely a nádor-választásra vonatkozott, elfogadására volt hajlandó [3]). Ezen sikertelen kisérlet után az országgyülés másnap átadta a k. biztosoknak, a királyhoz való fölküldés végett, — az elfogadott, de a főrendek nézetei szerint enyhített — föliratot [4]).

---

[1]) Ezen nagyérdekű fölsőházi ülésben tartott beszédek kivonatát a magyar k. u. Cancellária levéltárának egy nagybecsű kézirata alapján adom, mely a gyülésben — úgy látszik Ferenczfy udvari titkár által — tett jegyzetekből áll. A jegyzetek rövidsége és szakadozottsága következtében sok helyütt az értelmet tisztán kivenni nem lehet. Miután a jegyzetek között több magyar nyilatkozat fordul elő, úgy látszik, hogy azon tanácskozmány alkalmával a latin nyelv mellett a magyar is használtatott.

[2]) Erről a k. biztosok emlékeznek april 6-iki iratukban. Katona XXIX. 701. l.

[3]) Sepsi L. M. Mikónál. III. 178. l.

[4]) Katona XXIX. 695. l. És az esztergomi káptalan küldötteinek jelentése 1618 april 3. Eredetije az eszt. kápt. levélt.

III.

A k. biztosok igyekezetei. — Pázmány országgyülési beszéde. — A rendek megnyugtató nyilatkozata. — K. leirat. — A k. hitlevél szerkesztése. — Kedvezőtlen fogadtatása. — A szabad király-választás körüli viták.

A k. biztosok az országgyülés feliratát nem küldötték el a királynak; nehogy — mondák — a különben is beteg, s az ország iránt oly érdemteljes fejedelmet elkeserítsék. April 6-án kelt nyilatkozatukban az országgyülést kivánságaitól való elállásra birni igyekeztek. Hangoztatták, mennyire sérthetné a királyt a rendek magatartása. És — elég politikátlanul — fenyegető hangon hozzá tették, hogy ha a rendek nem engednek: „a király, tekintetbe véve a személyén és házán elkövetett sérelmet, oly eszközökhöz fogna nyúlni, melyek tekintélyének és méltóságának megvédelmezésére alkalmasak". A királynak egyébiránt — fejtegeték tovább — nem szándéka csorbát ejteni az ország alkotmányán. Nem kiván semmi ujat, semmi szokatlant; azt egyedül, hogy őseik példájára járjanak el ezen ügyben. De viszont nem fogja megengedni azt sem, hogy a rendek valami uj, szokatlan eljárást fogadjanak el. A királyi leirat a rendek szabad választási jogát bár nem mondja ki világosan: ezt nem tagadja meg, nem vonja kétségbe. Ha a király külön oklevél által elismerné ezen jogot, mintegy vallomást tenne arról, hogy szándéka volt azt aláásni. Rudolf szintén e szavakkal élt — „királyul fogadjátok, kihirdessétek és koronázzátok" — midőn Mátyást a rendeknek királyul ajánlotta; és senki sem kivánta a szabad választási jognak külön megerősítését. S miután a király már megigérte, hogy Ferdinand kikiáltását nyomban

követni fogja a nádorválasztás és a sérelmek orvoslása: a rendek ennél többet jogosan nem kivánhatnak[1]).

Eszerint tehát a k. biztosok az országgyülés által, april 3-diki föliratában, előterjesztett három föltételt sulyosnak, a királyra nézve elfogadhatlannak tekintették.

A k. biztosok ezen nyilatkozata april 6-án és 7-én élénk s fontos tanácskozásokat idézett elő az országgyülés mindkét testületében.

Ugy látszik ez alkalommal mondá el Pázmány Péter, egész terjedelmében föntartott, beszédét, mely a politikai szónok kitünőségét ép úgy hirdeti, mint tanuskodnak egyházi ékesszólásáról közkézen forgó, s példányképül mainap is szolgáló szent beszédei. „Quid adhuc cunctamini, ordines amplissimi? Quid animo suspenso turbido, non Deo, non patriae, non vobis ipsis aequi, fluctuatis? An omnis iam sanguis regius extabuit, quod electionem principis, veluti ad arbitrium vestrum revolutam, agitetis? At enim quae calli est dementia, floret adhuc stirps illa regia, quae uno prope saeculo non interrupta serie principes dedit Hungariae multo benignissimos, in posteris laetius revirescet, vobisque vel invitis ac repugnantibus dominabitur.“ Hivatközött az 1547-ik törvénykönyv ötödik cikkére[2]), melyben

---

[1]) Katona XXIX. 699—710. ll.

[2]) Kazynál (I. 135. l.) és Katonánál (XXIX. 716.), kiknél ezen beszéd egész terjedelmében közölve van, nem az 1547-ik, hanem egy „1585-ik“ törvénykönyvről van szó. Miután pedig ezen évben országgyülés nem tartatott, törvénykönyvet sem lehetett létrehozni. Katona további észrevétel nélkül, megjegyzi: „Nullum hujus anni decretum extat.“ Pedig csudálatos, észre nem vette, miszerint a beszéd szövegében a leiró által hibásan iratott 1547 helyett 1585. Hisz Pázmány úgy szól ezen törvénykönyvről, mint mely I. Ferdinand alatt hozatott, (pedig F. 1585. már nem élt); úgy szól mint mely „annis abhinc 70 et amplius“ hozatott; és 70-et 1618-ból levonva, — tekintettel az „amplius“-ra — épen 1547 jő ki.

az ország rendei a koronának birtokát, I. Ferdinand király utódainak biztosítván [1]), ez által szabad királyválasztási joguknak önmaguk szabtak korlátokat. Kiemelé Ferdinand kitünő tulajdonait s azon előnyöket, melyek megválasztatásából az országra háromolni fognak. „Et erit adhuc aliquis — kérdezé — qui detrectet principem, aequis Hungariae rebus non utilem modo, sed necessarium? Equidem a vobis, qui sapientes estis et caram habetis patriam, omnia alia mihi polliceor . . . Agite, et Ferdinandum regem vel idcirco in solio vestro collocate, quod materno sanguine divum Stephanum regem vestrum contingat!“ [2])

A beszédnek nagy hatása volt. És én nem habozom nagy részben ennek, s az 1547-ik V-ik cikkre történt bátor hivatkozásnak tulajdonítani azon fontos megállapodást, mely az april 7-iki ülésben történt. Elhatároztatott, hogy országos küldöttség megnyugtatni fogja a k. biztosokat és általuk a királyt.

A küldöttség ugyanazon napon megjelent a k. biztosok előtt. Itt azon nagy horderejű nyilatkozatot tette, hogy „a rendeknek soha sem volt szándékuk, és most sincs

---

[1]) Ezen 1547: 5. t.-c.-ben a rendek I. Ferdinandot kérték: helyezné át székhelyét Magyarországba, s ha ezt nem teheti, küldje maga helyett Miksa fhget. Ez utóbbi kérést az 5 §. igy indokolja: „Nam cum sese Ordines et Status Regni non solum Majestati Suae, sed etiam suorum haeredum imperio et potestati in omne tempus subdiderint, non minori fide . . illi (a fhgnek) in Ungaria permanenti, parebitur, quam ipsi personae Suae Majestatis.“

[2]) Katona XXIX. 715—717. ll. Ugyanazon ülésben Pákay Benedek k. szemelynok és Eszterházy Miklós is ugyanazon szellemben szólottak. Ez utóbbi „a protestansoknak odavetette a megjegyzést, hogy valamint Szilágyi Mihály annak idejében Hunyady Mátyást egy párt tiltakozásának ellenére királylyá tehette, úgy jelenleg sem fogja magát a házsártos felekezet által szándékában megakasztatni az ország.“ Szalay IV. 506. És Balásfy: Apologia pro Clero et aliis Catholicis Hungariae, Bécs 1620. 57. l.

(t. i. a három föltétel elfogadásának sürgetése által) a felséges ausztriai háztól választásukban elszakadni, vagy attól az illő tiszteletet megvonni, vagy végre figyelmen kivül hagyni a királyi családnak Magyarország körül szerzett érdemeit, az országra tett költségeit[1]).

A k. biztosok siettek a királyt értesíteni a rendek ezen nyilatkozatáról; és ezzel kapcsolatban most már nem vonakodtak fölterjeszteni az országgyülés, april 3-iki föliratában foglalt, kivánságait.

A király ennek folytán april 9-én az országgyüléshez intézett leiratában kijelenté, hogy a rendek föneebbi nyilatkozatával megelégszik, s megnyugtatva elfogadja a rendek által tett három föltételt. Igéré t. i. a szabadválasztási jognak külön okmányban való biztositását; a nádorjelöltek neveinek a királyválasztás előtt kézbesitését; végre a sérelmeknek a koronázás előtt való orvoslását[2]).

Ugyan ekkor „a német Commissariusok közöl — olvassuk egykorú naplóban — Molard és Ludovicus ab Ulm az urak és az ország közé küldetvén, Khlesl cardinál kivánta azt, hogy nyilvábban declarálná magát az ország, hogyha ő felsége reámenvén az országtól proponált punctumokra és conditiókra, ugyan Ferdinand csehek királyát akarják e választani királyuknak? Azután azok elmenvén és az ország

[1]) „Quod ipsorum (t. i. Regnicolarum) intentionis nunquam fuisset, vel etiamnum sit, per hoc ab augusta domo nostra austriaca in electionibus regiis desciscere, vel debitum eidem respectum excludere, vel etiam decentem sanguinis regii meritorum, sumptuum, atque expensarum rationem non habere.“ A rendek ezen nyilatkozatát a király átvette april 9-iki leiratában. Szóról szóra idézi azt Pázmány is („Falsae originis . “ cimű 1620-ban megjelent munkájában)

[2]) A bécsi cs. titkos levéltárban létező egykorú másolatból.

is az uraktól elmenvén (vegyes ülés tartatott), sok disputálások után azt izenték az uraknak: ha ő felsége reámenvén és az országtól beadott utolsó scriptuma szerint a Diplómát és Assecuratoriát minden változás nélkül a nemes országnak megadják, az ország is procedál ad electionem regis Ferdinandi. Tetszett az uraknak is ez üzenet; és azt üzenték a Commissáriusoknak.“ [1])

A k. biztosokat kielégítette ezen nyilatkozat. Khlesl fölutazott Bécsbe, hol hozzájárulásával, Pázmánynak erélyes ellenzése dacára, uj biztositó okmányt szerkesztettek [2]), melynek az országgyülési kivánatok teljesitését, a nemzeti jogok és szabadságok biztosítását kellett volna magában foglalni; de szerkezeténél fogva inkább uj nehézségeket idézett elő.

Khlesl april 21-én hozta le Bécsből az okmányt [3]). Másnap gyülés tartatott; a rendek feszült várakozással néztek elébe az okmány felolvasásának. De „összegyülvén az ország, a Commissarius urak az országnak azt üzenvén, hogy a Diplómát meghozták és ha látni és olvastatni akarják, készek megmutatni és megolvastatni, mennének

---

[1]) Sepsi Lackó M. Krónikája. Mikónál III 178. l. És egykorú napló Zemplén megye levéltárában

[2]) A protestánsok utóbb *Pázmánynak tulajdonitották ezen* folavatási okmány szerzőségét. De „Quicunque Diaetae praesentes interfuerunt, meminisse possunt, Archiepiscopum diu multumque omni conatu restitisse: ne conditiones aliae Regiae Majestati proponerentur, quam quae antea Regibus proponi solebant; quaeque in ipsa Regum juramenti formula distincte continentur: ut nimirum iura, libertatesque priscas Regni tueatur. Sed quum non posse se resistere animadverteret, in eo laboravit, ut ad aequitatem, quam posset maxime, conditiones inflecteret.“ A „Falsae originis motuum Hung succincta refutatio“ cimű műben. Katonánál XXX 199. l.

[3]) „April 21. A Commissarius urak közöl Kleselius Cardinalis uram a mai napon hozta meg Pozsonyba Király Urunktól ő fgtől Becsből az országnak a Diplomát.“ Napló. Zemplén megye leveltára.

hozzájuk minden Statusból bizonyos követek; kihez képest bizonyos követeket bocsátott az ország ő nagyságokhoz. És elsőben megolvasván a követek a Diplómát végezés szerint, hogy Judex Curiae uram kezébe adták volna a Diplómát a Commissarius urak, nem adták. Hanem azon így resolválta magát Kleselius Cardinál uram: hogy a Diplómát az ország kezében nem adják. Ezért, hogy mikor immár in procinctu itineris volt volna Cardinális és szekerére fól akart volna ülni és ide hozzánk Bécsből a Diplómával együtt jönni, szintén akkor is hivatta volna magához császár és király urunk ő felsége, és megparancsolta neki, hogy a Diplómát kezéből ki ne adja, hogy abban való irások in disputam ne menjenek, quia haec essent postrema voluntas et resolutio S. Mtis. És így valamelyképen ne tetszenék az országnak valamely cikkelyében a Diplóma, valamely okkal vissza adná az ország, az ő felsége méltósága ellen volna. És így referálván a követek az országnak a propositiókat és Diplómának a continentiáját, amint concipiálták; az ország rajta nem aquiescált, hanem in paribus avagy in specie megolvasni kivánták coram universis Statibus et Ordinibus Regni. Mely postulátumját a Commissarius urak is az országnak nem difficultálták, hanem Molárd és Ulm uraimék az egész ország elibe jövén a Judex Curiae uram szállására et coram universis Statibus et Ordinibus ujabban az ő felsége Diplómáját post perorationem Cancellarius Lépes Bálint uram kezébe adták és ő nagysága olvasta meg. Mely Diplómát megolvasván ismét a Commissarius urak kezökhöz vettenek. És avval szállásukra mentek“ [1]).

---

[1]) A zemplénmegyei napló ezen érdekes előadásával megegyezik a kassai követek jelentése: „Profectus est ergo Kleselius Viennam allaturus Diploma Regium, quo assecurarentur Regnicolae. Rediit, et sub Diploma

A biztosok távozása után a rendek együtt maradtak, tanácskozandók a felolvasott okmány fölött. Ismét zajos ülés fejlődött ki. Az okmány szerkezete közelégületlenséget idézett elő. „Noha (ugyanis) az utolsó három articulusról való scriptuma az országnak a Diplómában sensualiter be volt irva, de a szavakban néhol néhol mutátiók és variátiók voltak, kiváltképen az első (a király-választási jogról) és utolsó (a sérelmek orvoslásáról szóló) articulusban; a második (a nádorválasztásról szóló) articulust per omnia helyben hagyta ő felsége, sine diminutione et augmento. De a Diplómának conclusiójában ugy volt, a mint concipiálhattuk, hogy: ita tamen ne praejudicet domui austriacae et seminis regii. (A király t. i. elismeri a rendek választási jogát, de úgy hogy abból az ausztriai házra sérelem ne származhassék) [1]). Kiből mi tetszett ki, kinek ki az ő itélete rajta. Ezekhez képest ezt a Diplómát az ország nem szerette, hanem a Commissarius uraknál hagyták és ott maradott.“ [2])

A rendek nagy része nem csekély nehezteléssel vette, hogy a király szabad választási jogukat csak föltétesen és

---

Regio omnia se afferre dixit, quae Hungari rogarunt. Exhibuerunt litteras credentionales ad D. Forgách directas, et Diploma Regium. Summa Credentionalium fuit, ut quodcumque Commissarii propositurí essent, iis omnibus indubitata fides haberetur . . . Diploma legatis legendum dare noluit, ne quidem Palatino (?) cui roganti, ut legendum communicaret, respondit Kleselius, non se communicaturum, quia cum rediturus jam ascendisset currum suum Consiliarius S. Mtis intimus nomine Regis ipsi injunxerit, ne cuiquam legendum communicaret.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[1]) Az imént idézett jelentésben is áll: „In Diplomate ea quoque clausula inserta fuit, ut inposterum nemo in Regem Hungariae eligeretur, nisi Princeps de domo Austriaca.“ S ezt megelőzőleg: „Praelectum est et Diploma, in quo inter alia domui Austriacae ut provisum esset postulabatur, ut nihil in ipsius praejudicium fieret.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[2]) Egykorú napló. Zemplén megye levéltárában.

korlátozva ismeri el[1]). Ezen neheztelésnek többen kifejezést is adtak. „Ha Ferdinand megválasztatik — mondották némelyek — abból nem következik, hogy a nemzet utódjainak örökösödési jogát is elismeri.“ Sőt a tulzóbbak hangoztatni merték: „Királyunkat tiszteletben tartani akarjuk; mig él nem fogunk mást választani!“

Később a főpapok és több megyének követei készeknek nyilatkoztak közeledni a király kivánataihoz. Ekkor azonban 28 megyének követei kijelentették: hogy ha ők beleegyezésüket adnák azokhoz, mit a király kiván, hazatérvén feleségeik és gyermekeikkel együtt agyonkövetztetni, jószágaik elpusztíttatni fognának. Fenyegető szózatok is emelkedtek. „Ne bizzák el magukat az urak; ne bizzanak erős váraikban; jöhet idő csakhamar, midőn éhezniök kell azokban. 24 óra alatt 24000 hajdú állhat fegyver alatt; az előkészületek már megtévék.“ [2])

A következő napokban az országgyülés és k. biztosok között ismét tárgyalások folytak, a kiegyenlités létrehozását célzók. A rendek kinyilatkoztatták, hogy ők a Diplomát Bécsből küldött szerkezetében el nem fogadhatják; mindenek fölött a király-választásra vonatkozó pont módosítását sürgették. A biztosok azt válaszolták, hogy a király soha sem fogja megengedni a „libera electio“ kifejezésnek használatát és törvénycikkbe foglalását. „Nem tűrheti azon kitételt — mondák — s készebb ezen kitételt fogadni el: liberis votis elegerunt.“

A rendek felindulással hallották ezen választ. „Vajjon bolondoknak tartja-e a rendeket a bibornok, — üzenték vissza — vagy a latin nyelvben annyira járatlanoknak, hogy

---

[1]) „Protestatum est, hoc esse contra liberam electionem.“ Kassai jelentés.

[2]) 1618 apr. 23-án kelt tudósitás Pozsonyból. Hurternél VII. 221. lap.

nem értik mi különbség van a két kitétel között: „libera electio“ és „liberis votis elegerunt“?! [1])

A. k. biztosokra hatott ezen határozott beszéd. „Sokat tractálván a Consiliarius urak a Commissarius urakkal, azt találták rajta, hogy ha az ország semmi novitást ő felségétől nem kiván, melyek a Decretumokban ne lennnének, készek ő felségétől más Diplomát szerezni; de ha nem, ettől a Diplomától ő felsége semmiképen nem recedál“ [2]).

Végre hosszas vitatkozások után [3]) april 26-án az országgyülés és k. biztosok megállapodtak a király-választásról szóló pontnak következő formulázásában: „A mi kegyelmes megkeresésünk és atyai ajánlásunkra, fenséges Ferdinand fejedelem urat . . . kedves unokánkat és fiunkat, kitünő hősi s lelki tulajdonaiért, az összes karok és rendek, több tárgyalások után, régi szokásaik és szabadságaik értelmében, melyek mindenkor megtartattak [4]), urukká és királyukká egyhangulag és egyetértelmüleg kikiáltották s Isten segitségül hivása mellett szerencsésen megkoronázták.“ [5])

---

[1]) „Commissarii legatis significarunt: Regem nunquam permissurum, ut terminus ille „libera electio“ in vigore suo subsistat, et actis inseratur; non posse audire istud verbum: „libera eletio“. Sed pro his voluerunt haec verba inseri: „liberis votis elegerunt“. Legati et Regnicolae protestati sunt: an Cardinalis putaret stultos esse Regnicolas, et linguae latinae ignaros, ut non intelligant quid discriminis sit inter verba: „libera electio“ et „liberis votis elegerunt“. Kassai jelentés.

[2]) Zemplén megyei napló.

[3]) „Az ország a plenipotentiarius urakkal való sok disputálások után 26. aprilis az electión megalkudtanak.“ Sepsi L. M. Mikónál. III 179. l. Zavodszky is irja naplójában: „Sat diu multumque disputatum de electione, quam D. D. Commissarii nolebant admittere liberam.“ Katona XXIX. 718. l.

[4]) „Juxta antiquam consuetudinem et libertatem eorundem semper observatam.“

[5]) A Zemplén megyei naplóban. És Sepsi Laczkó krónikájában. Id. helyen. A kassai jelentés erről igy szól: „Cumque legati Statuum et

„Ezekre mind az urak és az ország accedálván, és az utolsó beadott articulusra való scriptum szerint, ujabb Diplómát kivánt az ország ő felségétől, hogy iisdem verbis sine diminutione et augmento aliquali, vel transmutatione alicujus dictionis Diplómát adjon. És ez első articulust verbaliter az articulosok praefatiojában iratta, a két utolsót pedig az articulusban; melyre a Commissarius urak is az urakkal való sok disputatio és tractatus után accedáltak és aprilis 27-én ő felségének felküldötték, hogy a szerint adja meg ő felsége a Diplomát; kit este későn vittek föl; mig meghozzák, az ország semmihez sem kezd.“ Másnap már megjött Bécsből a Diploma és april 29-én „Judex Curiae uram szállásán az egész ország előtt publice megolvasták az ő felsége Diplomáját a három articulusról, melyen az ország is aquiescált“ [1]). A rendek megnyugodtak. Mint midőn tartós ború után a nap sugarai áttörnek a fellegeken: úgy most is hosszú, szenvedélyes viták után a rendek ez alkalommal először látták kielégitve, legalább részben, kivánataikat. A királyi okmány azért öröm s lelkesedéssel üdvözöltetett. És régóta nem hangzott a rendek soraiból oly lelkesen és melegen: „Vivat Rex Mathias!“ [2])

Ordinum adversarentur hisce postulatis Commissariorum, hi tandem consenserunt, ut inserantur haec verba: „Secundum liberam eorum electionem“.

[1]) Zemplen megyei napló. „És a Diploma — olvassuk ugyanott — mindaddig Judex Curiae kezében leszen, valameddig az articulusokban be nem iratnak.“

[2]) Khlesl Trautsohn grófnak 1618 april 30. „Gestern haben wir Ihrer Majestät Resolution den Ungarischen Ständen publicirt, so in ihrem Conventu applaudirt, und geschrieren: Vivat Rex Mathias!“ Hammernél IV. Urk. 48. l. 845. sz.

IV.

A hitlevél folötti tanácskozások. — A vallás kérdése. — A protestánsok és katholikusok magatartása. — A templomok kérdése. — Öt napi vita. — Óvások. — A jezsuiták ellen intézett támadás. — A hitlevél elfogadasa. — Atadása.

April utolsó napján uj stadiumba lépett a királyválasztás ügye. A rendek a királyjelölt által megválasztatása előtt elfogadandó hitlevél szerkesztéséhez fogtak. Ez több napot vett igénybe. Az egyes pontok megállapítása nem csekély nehézségekkel volt összekötve. Az ellenzék ez alkalommal is hatalmas volt és tömör. A k. biztosok méltán aggodalmakkal néztek elébe az uj discussióknak. „Jetzund — irja Khlesl — schmieden sie an den gravaminibus und conditionibus, dasz wird eine neue Wäsch geben . . . Die Ungarn machten es grob; viel gröber, trage ich sorge, werden sie es mit der Religion, und anderen gravaminibus machen.“ [1])

Úgy történt. A megválasztandó királynak a hitlevélben mindenekelőtt az ország összes jogait, szabadságait, kiváltságait és törvényeit megerősíteni, azoknak tiszteletben tartását kellett fogadni; továbbá igérni, hogy a sérelmeket, mihelyt a kormányt átveszi, azonnal orvosolja; a magyar ügyeket

---

[1]) Khlesl Trautsohn grófnak. 1618 april 30. Hammer. IV. Urk. 48. l 845. sz. Es Khlesl Khevenhillernek 1618 máj. 3: „Diese Leute — t. i. a. magyarok — wollen keine rationes oder argumenta, auch keine bose, noch gute Worte zulassen, sondern nur mit Gewalt regiert werden.“ Ugyanott IV. Urk. 53 l. 850. sz.

egyedül magyarok által tárgyaltatja; a hivatalokat érdemes magyaroknak adományozza, tekintet nélkül a vallásra; a nyolcadi törvényszékeket rendesen megtartatja [1]).

Ezen öt pont iránt egyetértés uralkodott. Az alsó táblán megállapított szerkezetet a főrendek is elfogadták; a módosítások, melyeket ajánlottak, csekély fontossággal birtak. S így azon pontoknak a hitlevélbe való fölvétele nehézség nélkül elintéztetett.

Hoszabb időt vett igénybe, heves vitatkozásokat idézett elő: a vallás kérdése.

A *hitlevél hatodik pontja ugyanis azon biztosítást* foglalta magában, hogy a megválasztandó magyar király a két protestans vallásfelekezet kiküzdött jogait tiszteletben tartandja [2]).

A katholikusok máskor megakadályozni igyekeztek ily biztosításnak törvénybe igtatását.

Ez alkalommal engedékenységet parancsoltak a körülmények. És ezért — mint olvassuk — „Judex Curiae urunk az egész felföldön való Satusokat, érsek urunk a Fátrán innenlevő Statusokat hasonlóképen, mind publice, mind pri-

---

[1]) Katonánál XXIX. 718 s kk. ll.

[2]) Erre folhivták a koveteket utasitásaik. Igy a nyitramegyei utasitás II. pontjában olvassuk „Liberum Religionis exercitium, iuxta eosdem Viennenses et Coronationis articulos . . . in omnibus Dominiis, Praesidiis, Civitatibus, Oppidis, villis, sponte Religionem acceptantibus consoliḍetur, atque per neminem impediatur. Et quia hactenus plerisque in locis Augustana Confessio turbata est, templaque ademta, et incolae ad amplectandam aliam Confessionem diversis et illicitis, atque constitutionibus Regni contrariis modis, etiam per vim adigebantur, curabunt D. D. Ablegati nostri, imo apud reliquos quoque Status et Ordines elaborabunt, ut in posterum quisque relinquatur in suo libero Religionis exercitio, exturbatique in integrum restituantur." Egykorú másolata a Nemzeti Muzeumban.

vatim circa contentationem et exercitium Religionis azzal assecurálták, hogy Ferdinand király ő felsége mindeneket azokban megtart s tartat; s valamitől circa illam félnének, proponálnák s ő felsége kész assecurálni róla.“ [1])

De a protestánsok az 1618-iki országgyülésen nem elégedtek meg szerzett jogaiknak biztosításával, azokat kiterjeszteni iparkodtak.

Miután a főhatalom és a katholikusok ellenében, erkölcsi erővel és fegyveres hatalommal kivivták, hogy a két protestáns vallásfelekezet törvényes rendelkezések által az országba befogadtatott és szabad gyakorlata biztosíttatott: egy lépéssel tovább haladni kivántak. A katholikusokkal egyenlő jogokat igényeltek. Nem haboztak határozottan és nyiltan föllépni ezen követelésükkel. Sőt egy nyilvános okmányban világosan kimondották: „Minden rendbeli Statusoknak egy fejedelem alatt és egy országban lakván, s mind kicsiny és nagy egy szabadság alatt élvén, nem volna illendő, hogy egyiknek avagy másiknak circa Religionem nagyobb avagy kisebb szabadsága volna. Mi azért ugymint Evangelicus Status nem kivánunk többet magunknak vindicálni, csak annyit, a mennyit a római katholikusoknak; azért ők sem kivánhatják azt, hogy ő nekiök több praerogativájuk legyen.“ [2])

És a protestánsok ezen törekvése igen természetesnek tartható. Minden hitfelekezetet azon meggyőződés, hogy tanítása egyedül igaz és egyedül üdvözítő: logikai szükségszerűséggel indítja arra, hogy megszerezni törekedjék az

---

[1]) „Rationes Evangelicorum“ című irat, melyben a protestánsok igényeiket indokolták. Egykorú másolat Zemplén megye levéltárában.

[2]) A „Rationes Evangelicorum“ című iratban. Ugyanott.

eszközöket, melyekkel tanának lehető legnagyobb elterjedést, elveinek diadalt biztosíthasson.

Legkevésbbé se csudálkozzunk tehát, ha látjuk, hogy a protestáns felekezetek hazánkban szívós kitartással igyekeztek magukat befészkelni; miután magukat befészkelték, elterjedni; s miután elterjedtek, a katholika vallással egyenlő állást kivívni.

Viszont csudálni nem szabad, s még kevésbbé megróni a katholikusoknak magatartását. Áthatva azon meggyőződéstől, hogy egyházuk a „sola salvifica“: kötelességüknek ismerték állhatatosan akadályozni, hogy a protestáns felekezetek, — melyeknek tanait hamisaknak, veszélyeseknek tekintették — hazánkba beférkezzenek, elterjedjenek, uralomra emelkedjenek.

De igenis megróhatni a protestánsokat a miatt, hogy ők, kik leghangosabban sürgették a türelmet a katholikusoktól, *csakhamar türelmetleneknek* bizonyíták magukat.

És nem menthetjük a katholikusokat azon esetekben, midőn a jogos *önvédelemben oly eszközökhöz* nyultak, melyeket a morál nem helyesel.

Az 1606-ik bécsi békekötés a két protestáns *vallás* szabad gyakorlatát a mágnások, nemesek, k. városok, véghelyek őrhadai és a kiváltságos mezővárosok részére biztosítá. A jobbágyokról, valamint a földesuri hatóság alatt álló mezővárosok és falukról nem történt említés. Az 1608-ik koronázás előtti törvénykönyv ezekre is kiterjesztette a vallás szabad gyakorlatának jogát; megengedvén, hogy szabadon csatlakozhassanak Luther vagy Kalvin felekezetéhez s szabadon gyakorolhassák vallásukat.

De mind a bécsi békekötés, mind az 1608-iki törvény hallgat a templomokról. Ezekre nézve tehát a tett enged-

mények után és dacára nem történt változás, érvényben maradtak a régi jogviszonyok. Az említett törvény értelmében a protestánsok akadálytalanul emelhettek szentegyházakat, tarthattak lelkészeket. De nem voltak följogosítva a katholikus templomok elfoglalására, a katholikus papok elűzésére; nem a földesurak, kik protestánssá lőnek, míg a lakosok mind, vagy részben katholikusok maradtak; de még kevésbbé a jobbágyok, kik az egyháztól elszakadtak, míg a földesur katholikus maradt.

Most azonban a *hitlevél szerkesztése alkalmával* a protestánsok elérkezettnek hitték az időt, hogy szőnyegre hozzák „a templomok kérdését" s saját érdeiknek kedvező megoldását megkisértsék.

Sürgetni kezdették, hogy a protestáns vallásfelekezeteknek jogai kiterjesztessenek a templomokra is; úgy hogy ha valamely helységben a jobbágyok a protestáns felekezetek egyikéhez vagy másikához tartoznak, joguk legyen saját vallásuk gyakorlatára lefoglalni a helységük határában létező katholikus plébániai templomot; habár a földesúr katholikus, vagy akár egyházi férfiú, vagy testület lenne is.

A protestáns rendek ennélfogva a hitlevél VI-ik pontját a következő szerkezetben ajánlották fogalmaztatni:

„A vallás ügye a karok és rendek részére, ezeknek és a fiskus jószágain, valamint a magyar véghelyekben is, az ország nyugalma és fönmaradása miatt, a bécsi békekötés és a koronázás előtti törvény értelmében maradjon szabad és sértetlen; úgy tudniillik, hogy a vallás gyakorlata mind a zászlósoknak, főuraknak és nemeseknek, mind a sz. k. városoknak saját és a fiskus jószágain, továbbá az ország véghelyeiben, valamint a mezővárosok és falvakban is mindazoknak, kik azt önkényt elfogadni kivánják, a templomokkal

együtt (una cum templis) mindenhol szabad legyen; a jelenleg uralkodó felségnek, okmányilag tett őszinte és jóakaró magyarázatja értelmében. És senki, bármely osztályhoz s állapothoz tartozzék, a vallás szabad gyakorlatában és a templomokban sem ő felsége, sem bármely földesúr által semmiképen és semmi ürügy alatt ne zavartassék.“ [1])

A protestánsok ezen javaslata mindazáltal erélyes ellenzékre talált a katholikus rendek részéről. Öt napon át heves, elkeseredett küzdelem folyt [2]).

Mindkét fél lehetőleg támogatta kivánatait, védelmezte álláspontját.

A protestánsok külön iratba foglalták össze azon érveket, melyekkel igényeiket indokolták. Hivatkoztak az 1608:

---

[1]) Ezen javaslat találtatik a kassai követek május 5-iki tudósításában és a Zemplén megyei követ naplójában.

[2]) A kassai követek május 5-én irják: „A nemes ország immár akarván Ferdinand úr választására lépni, elsőben is minémű conditiókat concipiálván az ország és azt in scriptis az uraknak követek által exhibeálván, hogy ő Nagyságok is ezt elolvasván és azon megegyezvén, együtt ő felségének Ferdinand királynak exhibeálnák, hogy azokról a nemes országot sub verbo regio assecurálná; azokat a conditiókat noha némely részben meliorálni akarván, emendálták ő Nagyságok, de a Religióról való hetedik conditiót, . . . és abban a conditióban levő particulát: „una cum templis“, melyet vettek ő felsége mostani király in anno 1606 adatott Diplómájából, e felől oly nagy disputatio indult, hogy a Praelatusok annak per totum contradicáltanak és az ő vallásukon levők is semmiképen nem akarják helyén hagyni; az evangelikusok ellenben Istennek kiváltképen való igazgatásából, unanimiter annyira állottak meg ez ideig, hogy semmiképen e mellől nem akarnának discedálni, hanem hogy helyben maradjon kivánják . . . . Mely dologról való disceptatiónak öt napja vagyon, melyből mi következzék, csak Istenünk tudja. . . . A katholikusok és evangelikusok között fölötte nagy diffidentia és discussió vagyon, és erre nézve minekünk szabad városok követinek a katholikus papi és uri rendnél semmi grátiánk nincsen, és náluk nem kedves személyünk; de azzal semmit nem gondolván, követjük ama mondást: melius est obedire Deo, quam hominibus“. Kassa város levt.

I. törvénycikkre, mely a szabad vallás gyakorlatot engedélyezvén, alattomban érti a templomok szabad használhatásának jogát; miután a vallás leginkább templomokban gyakoroltatik [1]). A szokás is mellettök harcol; ők a bécsi béke előtt és után a templomoknak használatában voltak. Mátyás főherceg okmánya a bécsi békekötésnek vallási cikkét úgy magyarázza, hogy a szabad vallás gyakorlatában a templomoknak használhatása benfoglaltatik. Ugyanezen értelemben szól, a csehek és austriaiak által, a bécsi okmány kiállítása után adott biztosítás. Kivánatuk nem sérti a földesurak kegyuri jogait; azt meg nem semmisíti, hanem csak korlátozza; valamint azon törvények, melyek a jobbágyoknak földesuraik iránti tartozását szabályozzák, a földesuri jogokat nem semmisítik meg, hanem csak korlátozzák. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a jobbágyok között sem hiányoznak olyanok, kik inkább szenvednének vértanu halált, mielőtt elpártolnának hitüktől. A protestánsok nem kivánnak semmi ujat, csak biztosítani iparkodnak jogukat, melyet a katholikusok kétségbe vonnak. Azon három föltétel között, melytől a rendek Ferdinand megválasztását függővé tették, legfontosabb az, melyben biztosíttatni kivánnak, hogy senki vallásában és templomaiban zavartatni nem fog. Mult időkben a vallás ügye miatt sok zavar keletkezett, ezeknek megujulásától lehet tartani. A követek utasításai is követelik, hogy a hitlevélben a templomok szabad használ-

---

[1]) „Ebben az articulusban . . . az universale a templomot is comprehendálja . . . De ha nem akarják megengedni . . . a mostani conditióba beiratott articulus, mely a szerint vagyon, hogy ő felségétől in nostris libertatibus . . . megtartassunk, ez is igen universalis. de oda nem iratták: arcibus, castris, oppidis etc.; tehát arces, castra, oppida etc., in ambiguitate vannak. És per consequentem elfoglalhatja őket ő felsége."

hatása biztosíttassék. Végre illő, hogy katholikusok és protestánsok egyenlő jogokban részesüljenek [1]).

A katholikus rendek — Pázmány által vezetve és inspirálva — könnyen képesek voltak a protestánsok érveit megingatni, és éles logikával kimutatták igényeik jogosulatlanságát. Ha a vallás szabad gyakorlata templomok birását föltételezi, — kérdezék — miért nem engedik a protestánsok, hogy a katholikusok Lőcsén, Eperjesen, Bártfán, Körmöczön és számos más helyeken templomokat birhassanak, habár azon városokban nem csekély számban laknak. Továbbá a protestánsok a templomokat a földesuraktól elvenni, s azokat a jobbágyoknak célozzák átengedtetni. És mégis azt mondják, hogy ezáltal az urakat vallásuk szabad gyakorlatától nem fosztják meg. Ime tehát, ha a földesurakat vallásuk szabad gyakorlatában nem vélik megsérteni azáltal, hogy őket templomaiktól megfosztják; talán a jobbágyok is élvezhetik a vallás szabad gyakorlatának jogát anélkül, hogy részükre a templomokat átengedni kellene.

Mátyás főherceg magyarázó oklevelét a katholikusok mindenkor érvénytelennek tartották; mert országos törvények értelmében, csak azon rendelkezések birnak jogérvénynyel, melyek koronás királytól származnak. De föltéve, hogy azon okmány csakugyan érvényes: a katholikusok fölfogásának kedvez. Azon okmány ugyanis a bécsi békekötés első cikkét magyarázza; tehát csak azokra vonatkozhatik, kiket a bécsi első cikk illet. Már pedig ez utóbbi egyedül a főuraknak, nemeseknek, sz. k. városoknak, véghelyek őrhadainak és kiváltságos mezővárosoknak engedé a vallás szabad gyakorlatát, nem pedig a jobbágyoknak. Ennélfogva

---

[1]) A „Rationes Evangelicorum“ cimű iratból. Zemplén várm. levt.

Mátyás magyarázó oklevele a templomok használatát csak azoknak biztosítja, kiket a bécsi cikk a vallás szabad gyakorlatának jogában részesít, s nem a jobbágyoknak. Az 1608-ik I. cikk a vallás szabad gyakorlatának jogát kiterjeszti ugyan a jobbágyokra, de a templomok használatáról nem tesz említést, s így azoknak a templomokra jogot nem ád.

A katholikusok más okokat is hoztak föl annak kimutatására, hogy a templomokkal való rendelkezés jogát a jobbágyoknak átengedniök nem kell, de nem is lehet. Mert miután a vallás szabad gyakorlatának jogával nem csak a jobbágyok, hanem az urak is birnak: amazok a templomokra nem tarthatnak nagyobb igényt, mint ezek. Sőt inkább minden a mellett harcol, hogy az urnak adassék elsőség jobbágya fölött; méltányosabb tehát a templomokat az uraknak, mint a jobbágyoknak engedni. Továbbá a magyar törvény értelmében a jobbágyok azon földön, melyet művelnek, semmiféle joggal nem birnak; semmi másra nem tarthatnak igényt, mint munkájuk bérére. A föld, melyet művelnek, a földesúr tulajdona. Ha tehát a földdarab sem a jobbágyé, melyen háza áll, mikép követelhetni részükre a templomokat? Az urakat azonfölül, mint a templomok kegyurait, nem lehet kényszeríteni, hogy jobbágyaik javára lemondjanak kegyuri jogaikról. Már pedig erre kényszer

jogot biztosítanak: miért nincsenek megelégedve azokkal, miért kivánnak ujakat? Ezekután — mondák — a katholikusok elvitázhatlan jogukkal éltek, midőn jószágaikon szabadon rendelkeztek templomaikkal. Jogaikkal élnek most is, midőn magukat annyi századon át birtokolt kegyuri jogaiktól megfosztatni nem engedik. És legnagyobb igazságtalanság, midőn a protestánsok a katholikusokat, akaratjuk ellenére, ezen joguktól megfosztani igyekeznek [1]).

A mindkét részről fölhozott érvek egymás mellé állítva, s *elfogulatlanul mérlegelve, kétségtelenné teszik, hogy* a szőnyegen forgó kérdésben a positiv törvények és általános jogfogalmak a katholikusok mellett harcoltak. Lehet, ha napjaink szempontjából tekintjük a katholikusok védelveit, azok a modern fölfogás itélőszéke előtt talán nem állanak meg. De a XVII-ik században a szabadelvüséget, az egyenjoguság eszméjét nem ismerték el sem politikai, sem vallási kérdésekben. S így a katholikusok azon magatartását, midőn egyházuk minden előnyeit következetesen védelmezték, teljesen igazolhatónak, correctnek kell mondani.

Higgadt eszmecsere és heves viták között öt nap mult el. A katholikusok számra nézve mindenkor többségben, de ez alkalommal a vezetés ügyességére nézve is előnyben voltak a protestánsok fölött. Szilárdul tartották magukat.

Pázmány ismételve kijelenté, hogy nem bánja: „inkább hagyják el jobbágyai falvaikat, s pusztuljanak el ezek; de megengedni nem fogja, hogy azok, kegyuri jogainak sérelmével elfoglalják a templomokat“ [2]). Miután az ország törvé-

---

[1]) Falsae motuum originis refutatio. Katonánál XXIX. 714. l.

[2]) „Malle se, ut subditi ipsius desolatum pagum relinquant, quam ut contra iura patronatus sui, rustici templa sibi vindicent.“ Falsae motuum originis ref. Katona XXX. 199. l.

nyei megtűrik a különböző vallásfelekezeteket, ő alattvalóit vallásuk miatt háborgatni nem akarja. De engedni sem fogja, hogy azok túl menjenek a törvények határain, s a templomokat elfoglalják [1]). Sőt nem elégedett meg ezen védelmi magatartással. Kimondá, hogy tűrni nem lehet, miszerint a kassai szentegyház, melyet kath. királyok építettek, katholikusok századokon át használtak, a protestánsoknak, kik azt a zavarok alatt elfoglalták, kezei között maradjon. Annálinkább, miután a szabad k. városokban a legfőbb kegyuri jog a királyt illeti [2]).

A protestánsok megijedtek. Egy magán értekezletükben megállapodtak, hogy a k. biztosok és a kath. rendek előtt óvást tenni, s azután eredmény nélkül haza térni fognak. S csakugyan már valósítani akarták elhatározásukat.

A k. biztosok kérték őket, álljanak el ezen szándékuktól; ne okozzák a királyválasztás és az ország közügyei elintézésének káros elhalasztását. A személynök is értesíté őket, hogy a kath. rendek a Mátyás alatt a vallás szabadságáról alkotott cikkeket valódi értelmükben készek fölfogni; egyedül azt kivánják, hogy abból a kath. egyházra

---

[1]) Katona XXX. 199. l.

[2]) A kassai követek május 5: „Eszükbe vették azt (a katholikusok), hogy mind a Domini terrestres, kik katholikusok a jószágukban levő templomokat a szegény községtől elakarják venni, a minthogy immár sokan cselekedték azt, s mind pedig a szabad városokban a ius patronatusságot praetendálván a templomokat adimálni akarnák, és a mi városunkbeli templomot folotte igen forgatják ilyen rátióval, hogy azt az ő vallásukon levő királyok épitették, és ők is azt apprehendálván, usu birták és roborálták volna, és ő felségének királynak, tamquam supremo Patrono liberarum Civitatum ius patronatussága volna benne, azért kivánnák azt a bécsi constitutió szerint, hogy nekik restituálnák, mivelhogy tempore disturbii vették volna el tőle.“ Eredeti Kassa város levt.

sérelem ne következzék [1]). Fölhivattak, hogy jogos és méltányos kivánataikat azon alkalommal adják elő, midőn az országos sérelmek fognak tárgyaltatni. Több katholikus főur is közreműködött megnyugtatásukra [2]).

A protestánsok végre engedtek. Megegyeztek, hogy a hitlevélnek a vallásról szóló pontjában a „templomok"-ról említés ne tétessék. De május 5-én országos ülésben Forgách Zsigmond országbiró előtt az összes protestáns rendek óvást tettek. Kijelentették, hogy habár ők a hitlevélnek a vallásról szóló pontjából az „una cum templis" kifejezés kihagyásában megegyeztek, mindazáltal nem akarnak eltérni sem a bécsi békekötésnek, sem az 1608-iki országgyülésnek a szabad vallásgyakorlatot biztosító cikkeitől. Hanem azon magyarázat szerint kivánják azokat érteni, melyet II. Mátyás király mint főherceg 1606. sept. 25-én kelt oklevelében adott. És ha őket bárki azon törvények által biztosított jogaikban sérteni fogná, önvédelmükről kellő módon fognak gondoskodni [3]).

---

[1]) A kassai követek zárjelentésében: „De templo Cassoviensi Pontificii expresse dixerunt: esse iniquum et intolerabile, ut templum illud a Pontificiis exstructum aliae professionis in religione homines in potestate sua habeant. Cumque post multas disceptationes inter Pontificios et Protestantes, hi mentionem fecissent tyrannidis a Ferdinando in propria sua provincia exercitae, et in domo cuiusdam Evangelici seorsim omnes protestantes convenissent, concluserunt: esse protestandum coram Commissariis et Statibus Pontificiis propter articulum Religionis et exercitii in ea liberi et deinde re infecta abeundum. Postmodum intercedentibus Commissariis ne hoc fieret Personalis Protestantibus significavit, quod Pontificii articulum de Religione sub Mathia R. constitutum secundum genuinum sensum verborum vellent acceptare, sed tamen absque praeiudicio Romano-Catholicae Ecclesiae." Kassa város jegyzőkönyve.

[2]) Az alább emlitendő óvásban.

[3]) Katona XXIX. 734. l.

Nyomban a protestáns rendek ezen óvása után a katholikus rendek is siettek benyujtani ellenóvásukat. Kinyilatkoztatták először, hogy habár a bécsi békekötés és az 1608-ik országgyülés alkalmával a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvények, nem a katholikus, hanem a protestáns rendek kivánatára hozattak; mégis épen ezek semmisítik meg azokat uj hozzáadások, változtatások által. Másodszor, hogy a katholikus rendek a templomok ügyében sem kegyuri, sem egyéb földesuri jogaiknak sérelmét szenvedni nem akarják; dacára bármily szőrszálhasogatásoknak, a szokás s gyakorlatra való hivatkozásnak, titkos okleveleknek, vagy a törvénycikkek erőltetett magyarázásának. Soha a katholikus rendek oly nyilatkozatokat vagy ajánlatokat nem tettek, melyek alapján a jogaik ellen intézett sérelmek igazolhatók lennének. Harmadszor, a katholikus rendek mindazon a vallás ügyre vonatkozó rendelkezésekben, melyek eddig hozattak vagy hozatni fognak, alattomban értetni kivánják a záradékot, miszerint azokhoz csak a katholika vallás, s következőleg az egyházi rend sérelme nélkül adják megegyezésüket. Az oly rendelkezések ellen, melyek ily sérelmet foglalnak magukban, a katholikusok tiltakoztak, s azokat mint érvényteleneket el nem fogadták. Negyedszer, az egyházi rend mind azon óvásokat és ellenmondásokat, melyek a Bocskay mozgalmak idejétől kezdve tétettek, a jelen és jövő időkre nézve is érvényeseknek nyilatkoztatja. És ha valaha elmult időkben történt, vagy jövőben megtörténnék, hogy nyilvános tárgyalások határozatai közé a vallás dolgában valami igtattatnék a más felekezetűek javára, azt úgy kellene tekinteni, mint mi az egyházi rend akaratja nélkül s ellenére történt. Végre valahányszor egyháziak a nyilvános politikai ügyek tárgyalá-

sában részt vettek, vagy részt venni fognak, nem volt és nem is lesz szándékuk soha a más vallásfelekezetekre vonatkozó javaslatok előterjesztését megengedni, vagy követelni; részvételük egyedül politikai ügyekre szoritkozik [1]).

A két óvás által a vallási kérdések megvitatása befejeztetett. A hitlevél hatodik pontja a következő módon szerkesztetett: „A vallás ügye, a rendek s a korona javain és a véghelyeken, az ország békességének föntartása kedvéért, a bécsi békekötés s a koronázás előtti törvénykönyv szabványai értelmében maradjon szabad és sértetlen. Ugy tudniillik, hogy vallásuk szabad gyakorlatának jogával birjanak a zászlósok, főurak, nemesek és összes rendek saját és a korona jószágain, a véghelyek őrhadai, és azon mezővárosok, meg helységek, melyek azt szabadon elfogadják. És senki vallásának szabad gyakorlatában sem ő felsége, sem a földesurak által ne háborgattassék“ [2]).

A templomok kérdése mellett, a jezsuiták ügye is heves vitákat idézett elő az országgyülésen. Nagyszombatban három év előtt megalapitott collegiumjok a katholicizmus sikeres emeltyűjének, a protestantismus elterjedése hathatós akadályának bizonyult. Az atyák Luther és Kalvin követői közől 1616—1618 években 217-et vezettek a kath. egyházba. Hol megjelentek, csudálatos mértékben tudták emelni a vallásos buzgalmat. Iskoláik a katholicizmus fényes jövőjének voltak előkészitői. Alig nyiltak meg 1616 nyarán, már is 300 tanuló látogatta azokat; e szám 1618-ban majdnem megkettőzve volt. Nemkatholikus atyák is szivesen küldék gyermekeiket elhíresült tanodájukba.

---

[1]) Katona XXIX. 737. l.

[2]) Ugyanott 722. l.

Természetes tehát, hogy a protestánsok fokozott gyűlölettel viseltettek a jezsuiták iránt. Ellenségeik bár számra nézve fogytak, midőn az országgyülésen egyik atya három kiváló protestáns országgyülési tagot megtéritett; de a többinek ellenséges érzülete még növekedett.

Három izben intéztek elkeseredett támadást a Jézustársaság ellen, melyet az országból törvény által teljesen s örökre kizárni igyekeztek. De a katholikus rendek összetartása s bátorsága, ügyük igazságának öntudata által emelve, meghiusította ezen törekvéseket. Visszautasították mindazon érveket, melyekkel a protestánsok törekvéseiket indokolák. „Nekünk a jezsuiták semmikép sem tetszenek"; mondák ezek. „Nekünk sem tetszenek prédikátoraitok, tehát azokat is ki kell üzni"; válaszolták a katholikusok. „Ezt nem engedjük meg" viszonozták amazok. „Mi sem fogjuk tűrni, hogy a jezsuiták kiüzessenek." Majd a törvényre hivatkoztak a protestánsok. De kimutatva lőn ellenkező részről, hogy a törvény csak ingatlan javak birásától tiltja el a jezsuitákat. „És ha törvényre hivatkoznak — mondák a katholikusok — viszont mi is mutathatunk föl törvényt, mely Luther és Kalvin követőit máglyára itéli!"

Végre belátták a protestáns rendek, hogy a katholikusok sem nélkülözik a védelem fegyvereit; és fölhagytak sürgetéseikkel. S így ez alkalommal a jezsuiták ügye nem is jött a főrendek elé [1]).

Kevesebb nehézséggel, nagyobb egyetértéssel szerkesztették a hitlevél többi pontjait, melyek által az ország összes jogainak biztosítását célozták [2]).

---

[1]) A Jézustársaság nagyszombati collegiumának kézirati évkonyveiből.

[2]) A VIII—XVII-ik pontokban kivánják a királytól: hogy nádor választassék, s hatáskore visszaállíttassék. A véghelyekről gondoskodjék.

Az országgyülés május 6-án küldöttséget választott, mely a hitlevelet a k. biztosoknak átnyujtsa. Ez alkalommal Pázmány az egyházi és világi katholikus rendek nevében uj óvást nyujtott be. Az óvások ily gyakorisága nem szokatlan ezen a jogokra annyira féltékeny, mert a jogok megtámadására oly kész időben. „Ámbár — mondá — az ország régi gyakorlata és szokása szerint, midőn nyilvános országos ügyek ő felségének, vagy tanácsosainak a rendek nevében előadatnak, a főpapok és katholikus világi rendek közöl is néhánynak jelen lenni kell; mindamellett a főpapoknak és katholikus világi rendeknek soha nem volt s nem is lesz szándékuk ezáltal megegyezésükkel jóváhagyni, vagy előmozdítani bármily módon, vagy végre ő felségétől kérni olyasmit, mi a római kath. egyházra, vagy egyházi rendre nézve sérelmes, vagy hátrányosnak látszhatnék.“ [1])

A rendek által fölterjesztett hitlevélre a május 9-én kibocsátott k. leirat némi észrevételeket tett.

Az országgyülés Pázmányt bizta meg, hogy az ellenészrevételeket a k. biztosokkal közölje. Május 10-én megjelent Khlesl, Molart és Ulm előtt. Szóbeli előadásában a következőket emelé ki. A király rosz néven veszi a királyválasztás oly huzamos halasztását. Ennek oka az, hogy régóta nem tartatván országgyülés, számos fontos kérdések és

---

A bányavárosokat az országtól el ne szakítsa. A koronát az országból ki ne vigye. Az ország határait meg ne változtassa. A szomszéd tartományokkal kötött szövetségeket tiszteletben tartsa. A rendek tudta nélkül a törökkel ne kössön békét. Bizonyos várakat az országhoz visszakapcsoljon. A szepesi városokat visszaváltsa. A hajdukat kiváltságaikban megtartsa. A király életében a kormányba ne avatkozzék. A miben az ország rendei az ország javának előmozdítására megállapodni fognak, azt megerősítse. Katona XXIX. 713—731. ll.

[1]) Miller Epist. P. Pázmány I. 21. l.

súlyos nehézségek merültek föl; mert a rendek kezdettől fogva készek voltak a föltételek elfogadása után Ferdinandot megválasztani, sőt a királynak atyai gondoskodásáért köszönetet is szavaztak. A rendek reméllették, hogy a király elődeinek példájára a hitlevél elfogadását nem fogja ellenezni; miután az semmi tekintetben ujat, lehetetlent, vagy a királyi tekintélyre sérelmeset nem foglal magában. Azon sem kell megütköznie, hogy némely foltételek a királyválasztást megelőzőleg terjesztetnek elő; ugyanez történt az előbbi királyválasztások alkalmával is. Az sem uj eljárás, hanem régi szokáson alapszik, hogy bár a hitlevél első cikke általános kifejezésekben magában foglalja a kovetkezőket is; a további cikkek némelyeket részletesen kiemelnek. Alaptalan azon aggodalom, mintha a rendek az uj királytól a sérelmek orvoslását, vagy az uralkodó király életében az ország kormányába való bármely beavatkozását kivánnák; minden azon időre vonatkozik, midőn az uj király maga fogja a trónt birtokába venni. Ezáltal pedig egyáltalán nem vonják kétségbe az uralkodó király jóakaratát és buzgalmát, hanem csak a régi szokást követik [1]).

Pázmány ezen éles logikával kifejtett érvei után a k. biztosok engedményeket tettek; s a rendek is a hitlevél némely pontjait módosítottak. S így május 15-én elfogadta azt Ferdinand és megerősitette [2]).

Ekkép elháritva voltak azon akadályok, melyek Ferdinand megválasztatását eddig gátolták.

---

[1]) Ezen irat egykoru másolata a győri káptalan levéltárában.

[2]) Katona XXIX. 727—734. ll.

V.

Ferdinand megválasztatása. — Nádorválasztás. — A sérelmek tárgyalása. — Viták a vallási sérelmek, nevezetesen a jezsuiták tárgyában. — Befejezésük. — A szomszéd tartományok küldöttei. — Ferdinand megkoronáztatása. — A főhivatalok betöltése.

Május 16-án reggel az országbiró lakásán vegyes ülés tartatott. Fölolvastatván előbb Ferdinandnak és Mátyásnak biztosító okmányai [1]), valamint kézbesíttetvén az országbirónak a nádorjelöltek neveit rejtő k. levél: végre a királyválasztásra került a sor. Ferdinand közértelemmel és lelkesedéssel választatott meg s kikiáltatott magyar királylyá. A rendek a megválasztotthoz siettek, ki Khlesl, Molart és Ulm által környezve fogadta őket. Pázmány értesíté a szerencsésen megtörtént választásról, s üdvözlé mint királyt. Ulm II. Mátyás nevében köszönetet mondott a rendeknek. Ferdinand rövid, komoly szavakban fejezte ki háláját. S biztosítá a rendeket, hogy készségesen fogja védelmezni az országot és annak szabadságait, saját vérével is ha kell. Mialatt a lelkesedés zajos üdvkiáltásokban kitört, és a magyarok karjaikra emelvén, körülhordozák uj feje-

---

[1]) A Zemplén megyei naplóban május 16-ra olvassuk: „E felül megirt conditiókat a felséges Ferdinandus . . . in omnibus punctis clausulis ac earum articulis acceptálta. És az orszagnak ezekről a conditiókról az országnak kivánsága szerint a felül megirt napon adta meg ő felsége az assecuratóriákat. Melyet az egész Statusok együtt lévén, megolvastak, s az ország is contentus lett rajta.“

delmüket: a közörömet megzavará egy meglepő esemény. Az utcáról golyó repült a fogadási terembe, épen azon ablakon keresztül, melynek közelében a király állott és Khlesl bibornok [1]). Szerencsére senkit sem sértett. Most a főegyházba vonultak, s itt hálaünnepély tartatott.

A templomból ismét az országbiró lakására mentek. Fölbontották a k. levelet, mely a nádorjelöltek neveit rejté. A király Forgách Zsigmond országbirót és Battyányi Ferenc k. főlovászmestert a katholikusok közöl; Erdődy István főtárnokmestert és Török Istvánt jelölte ki a protestáns rendek soraiból. Az összes szavazatok kettő kivételével [2]) Forgách Zsigmondot emelték azon magas méltóságra [3]); bár ellenei számosan voltak, valamint a protestáns rendek, úgy a kormány emberei között is [4]).

Mindkét választás épen idején eszközöltetett. Nyolc nappal később kezdetét vették a csehországi zavarok, melyek a magyar országgyülésre sem maradtak hatás nélkül. Azok a protestáns rendeket bátrabbakká, a k. biztosokat bátortalanabbakká tették; és a király megválasztása elé ujabb akadályokat gördithettek volna. Annál könnyebben,

---

[1]) Khlesl német életirói szerint ezen eset a koronázás napján történt volna. S úgy tekintik mint Khlesl élete ellen intézet merényt. Az elsőt megcáfolja Khlesl, az utóbbit elégségesen nem indokolja semmi. Kerschbaumer Khlesl's Leben 263. l.

[2]) Ezen két voks Nádasdy Tamás és Vasmegye részéről adatott Battyányi Ferencnek.

[3]) Dallos Miklós később győri püspöknek egykorú országgyülési naplójában. Eredetije a győri káptalan országos levéltárában.

[4]) Pray: Hist. Reg. H. III. 280. l. Es Forgách május 19. kelt levelében, melyben köszönetet mond a királynak a nádori méltóságra történt kijelöltetéséért, kéri a királyt, ne adjon hitelt ellenségei vádolásainak. Eredetije a bécsi cs. titkos levéltárban.

mert a megtörtént választás után is találkoztak, kik beszélték: hogy a koronázás most el fog maradni [1]).

Május 17-én átadattak az országgyülésnek a további k. előterjesztések [2]).

De a rendek határozottan vonakodtak azok tárgyalásába bocsátkozni. A királynak igéretére hivatkozva, mindenekelőtt sérelmeik orvosoltatását sürgették. Ferdinand kénytelen volt engedni.

Május 18-án és 19-én a sérelmek összeirásával és összeállításával foglalkoztak [3]). Ezek május 21-én fölolvastattak. És pedig első helyen a Dunán túli, második helyen a Dunán inneni és fölső vidéki, végre az egyházi és katholikus rendek sérelmei.

A megyék követei, utasításaik értelmében, első helyre a vallási sérelmeket tették. Így panaszt emeltek, hogy a győri erősségben a protestáns katonáknak az 1608. 1. t.-c. ellenére nem engedtetik meg vallásuk szabad gyakorlata; a várfalakon kivül, szabad ég alatt kénytelenek isteni tiszteletüket végezni. Az 1608. 7. t.-c. rendelete dacára a szent székek visszaélései meg nem szüntettettek. A superintendensek tekintélye megkissebbíttetett. Valamint oly főpapok is hivattak az országgyülésekre, kik az országban székhelylyel és javakkal nem birnak. Oda utasíttattak tehát a követek, vigyázzanak, nehogy az ily főpapok káptalanjaiktól elválva, külön is szavazzanak. Végre fölhozták, hogy az 1608. 8. t.-c. is megsértetett, miután a jezsuita atyák, bár az országban fekvő javakkal nyilván nem birnak, mások közvetitése

---

[1]) Pozsonyi egykorú tudósítás. Hurternél VII. 223. l.

[2]) Dallos naplójában. Ezen előterjesztések Katonánál XXIX. 746—778. ll.

[3]) Dallos naplójában.

által alattomos uton élvezik a túróczi prépostság jövedelmeit s azokat saját céljaikra fordítják. Erről tárgyalni kellend a rendeknek, nehogy ezen jövedelmeket bármely szin alatt élvezzék, sőt nekiök az országban lakhely se adassék [1]).

De a katholikus rendek is fölhozták saját sérelmeiket, melyeket joghatóságukban, javaik, jövedelmeik és kegyuri jogaikban szenvedtek. Midőn ezen sérelmek fölolvastattak, a protestánsok zajosan nyilvaníták neheztelésüket. Eredménytelen, szenvedélyes viták közt délutáni négy óráig huzódott el a gyülés [2]).

A következő napon sem közeledtek a kiegyenlitéshez [3]). Május 23-án végre engedtek mindkét részről. A gyülekezet szine előtt széttépték azon iratokat, melyek a vallási sérelmeket foglalták magukban. S határoztatott, hogy egyedül a politikai sérelmek tárgyaltassanak. De ennek dacára a protestánsok szilárdul ragaszkodtak azon követelésükhöz, hogy a kath. szent székek a protestánsok fölött joghatósággal ne birjanak, a jezsuiták hagyják el végkép az

---

[1]) Az utóbbi panasz egyenesen Pázmány ellen volt intézve, ki névleg birta a túróczi prépostságot s jövedelmeit a jezsuitáknak adta. — Nyitra vármegyének utasitásából. A Nemzeti Muzeumban.

[2]) Dallos naplójából: „21. maji. Sunt perlecta gravamina primo Ultradanubiorum partium, secundo Cisdanubiorum et Superiorum partium simul, inter quorum gravamina primum locum habuerunt, qui de religione erant, de erectione tribunalis Superintendentum, de ablationibus templorum, de Jesuitis etc. Tertio Status Ecclesiastici et Catholici, inter quorum gravamina erant de iurisdictione, bonis, proventibus et iure patronatus. Displicuit Evangelicis, quod aculeata posita fuerint gravamina. Clamores utrinque habiti, usque ad horam quartam vespertinam.“

[3]) Dallos naplójából: „22. Variae differentiae de eadem re habita Tandem dilata res ad diem sequentem, ut media quaererentur, per quae eiusmodi differentiae sopirentur.“

országot és a superintendensek maradjanak élvezetében azon jövedelmeknek, melyek előbb a kath. főespereseket illették s amazok által önkényesen lefoglaltattak. A katholikusok kijelentették, hogy jogaikból nem engednek. Ezen vallási viták közepette némely megyei követek Homonnai Györgynek és Eszterházy Miklósnak szemrehányásokat tettek Erdélyre vonatkozó célzataik és törekvéseik miatt. Ebből uj viszály keletkezett; melyet csak nehezen lehetett lecsendesíteni [1]).

A következő ülés május 27-én, Urunk föltámadása ünnepén tartatott. A protestánsok módosított alakban adák be követeléseiket. A jezsuiták csakugyan hagyják el az országot. A szent székek pedig az ország rendes biráinak rendeletei következtében, a házassági ügyek kivételével, minden ügyeket kötelesek legyenek hozzájuk áttenni; aratás idején szüneteljenek; csekély jelentőségű ügyekben ne idézzék meg a feleket; a protestáns lelkészek ne köteleztessenek előttök megjelenni.

Legnagyobb súlyt a jezsuiták kiküszöbölésére helyeztek. Azon kérdést tették föl: vajjon volt e azoknak joguk Nagyszombatban s más helyeken collegiumokat és iskolákat alapítani? A katholikusok előbb vonakodtak ezen ügy

---

[1]) Dallos naplójában: „23. maji. Gravamina tam a parte Catholicorum, quam Evangelicorum, qui utrinque in negotio religionis, templorum, census cathedratici et iurisdictionis ecclesiasticae fuerant conscripta, sunt coram Regnicolis lacerata, et sola gravamina publica rectificata. Nihilominus perlectis gravaminibus, sicut antea, ita post institerunt contra sedem Spiritualem, et Jesuitas, atque ut Superintendentes habeant Cathedraticum censum, unde hactenus perceperunt. Protestatus est Catholicus Status, se iuribus suis inhaerere. Tandem definita res est, declinatoriis in suo vigore relictis et ut cessent ecclesiastica, cessantibus iuribus saecularibus. Etiam tunc sopita differentia inter D. Homonnai et Eszterházy ab una, et certos Comitatus ab altera, propter Transylvanica facta, mota.“

tárgyalásába bocsátkozni, mint a mely már egyszer szőnyegen volt és elintéztetett. De elleneik nem nyugodtak. Szokott fegyvereikhez nyúltak. A jezsuitákat a magyarországi zavarok szerzőinek, s ezért mint a közbéke fölbontóit az országból számüzendőknek állíták. A jezsuitáknak behozatala előtt -- mondák — az ország minden rendei között egyetértés és öszhangzás uralkodott. Mióta a jezsuiták megtelepedtek, elhatalmasodtak az egyenetlenségek, s fölbomlott a közhitel.

A katholikusok vezérszónokai ügyesen és bátran megfordították a fegyver élét. „Épen az ellenkező áll, — válaszolák; — mielőtt a prédikátorok hazánkba férköztek, általános békének s nyugalomnak örvendett, melyet a prédikátorok megjelenésük által tova űztek. Hogy ez valóban így van, kitünik más országok állapotaiból. Tekintsenek Németországra, Angliára és a közel Erdélyre! Nyomozzák ki azon nagymérvű zavaroknak szerzőit, melyek az egykor virágzó országokat annyira szorongatják és kimerítik; azokat bizonyára prédikátoraik soraiban fogják föltalálni. Ezen országokról fordítsák azután szemeiket Spanyol-, Olasz- és Németország némely részeire, a melyekben, bár találtatnak jezsuiták, mégis zavartalan béke uralkodik.“ Ezen érvelés erejét nem lehete meggyengíteni.

De midőn a katholikusok utaltak azon nagy és sokoldalú előnyökre, melyek hazánkra a jezsuiták által háromlottak; miután iskoláikban a hazának művelt és képzett, a közügyek vezetésére alkalmas férfiakat nevelnek. Erre siettek megjegyezni a másik részen, hogy hazánk a Jézustársaság megalapítása előtt is birt kitünő képességű és nagy tudományú férfiakat; s valamint azon időkben az ifjúság kiképzésére a jezsuiták nem voltak szükségesek, azokat most is nélkülözheti az ország.

A katholikusok elismerték amazt, de kétségbe vontak ezt. Jobb időkben, midőn az országban nagyszámú monostorok virágoztak, s azokban kitünő tanárok működtek, nem volt szükség a jezsuitákra. De miután a tudomány ama csarnokai nagyrészt elenyésztek, a jezsuiták azoknak pótlására mintegy égből küldettek, őket az ország legnagyobb hátránya nélkül az országból kizárni nem lehet. S ezért a jezsuitáknak megtartását célzó határozatukban állhatatosan megmaradnak, őket semmiféle támadás megingatni vagy eltántorítani nem képes. „Ti kivánjátok — fordultak a protestánsokhoz — hogy nektek megengedve legyen tetszéstek szerint prédikátorokat s tanítókat behozni és alkalmazni; nekünk pedig ne legyen megengedve megtartani a jezsuitákat? Ezek gyermekeinket, minden jutalomról lemondva, vallásos buzgalomra és a tudományok minden ágaiban, legnagyobb megelégedésünkre, oktatják. Inkább támogatnunk kell őket, megvédelmezni minden támadások ellen, s hálát adni Isten azon különös kegyelmeért, hogy ily kitünő férfiakat adott Magyarországnak.“ Azonban, mit a katholikusok magasztalva kiemeltek, azt gyalázták a protestánsok. Ők nem helyeselhetik — mondák — hogy a jezsuiták ingyen, s díj nélkül oktatnak, ez által a tanítványoknak roppant számát gyüjtik iskoláikba, mely szám napról napra még inkább növekedik. „Kövessék — nyerték válaszul — a példát, a melyet ócsároltok, a ti tanáraitok, mondjanak le tehát ők is minden jutalomról, talán reábirhatjátok a katholikusokat, hogy gyermekeiket a jezsuiták iskoláiból kivezetvén, a ti tanáraitokhoz küldjék.“ A katholikusok ügyesen kezelt dialektikája hallgatásra kényszeríté a protestánsokat [1]).

---

[1]) A nagyszombati jezsuita-collegium évkönyveinek az 1618-ik évre tett egykorú följegyzései alapján

Végre lemondottak követeléseik egy részéről; névszerint arról, hogy a jezsuiták számüzessenek. Kijelentették, hogy megnyugodnak, ha a szent székekre nézve kielégitő törvények fognak alkottatni [1]). Ettől a katholikusok nem idegenkedtek [2]). A következő napon eszerint a sérelmek közöl a vallásiak kihagyatván, azok újra összeállíttattak s a főrendekhez küldettek. Ezek által, némi módosítások után, a királyhoz fölterjesztettek [3]).

Az országgyülési tárgyalások ily szerencsés módon közeledvén befejezésük elé, május 27-ike kétszeresen volt ünnep Pázmányra nézve. Ezen napon szentelte szerémi püs-

---

[1]) „24 in festo Ascensionis, denuo institerunt de Patribus et Sede Spirituali. 1. ut omnes causae praeter testamentarias transmittantur. 2. ut cessent iudicia in messe. 3. ne ob leves causas citentur. 4. ne Concionatores compareant in nostra sede spirituali.“ „Tandem omissa ista omnia, et de duobus prioribus volunt facere articulos.“ Dallos naplójából.

[2]) És csakugyan az 1618: 70 t.-c. megállapítá „in posterum universae causae, demtis matrimonialibus, ad mandata declinatoria transmittantur; neque praescriptis temporibus sedes quoque spirituales fiant“.

[3]) Dallos naplójában: „25 maji perlecta denuo gravamina; postea sunt deputatae personae ex omni Statu, sicque Dominis praesentata. Quibus coram Deputatis perlectis, quaedam sunt correcta. 26 maji correctiones eaedem sunt reassumptae. Post prandium coram Dominis rursum relecta et iussum, ut describant.“ És a kassai követek május 25-én irják: „A gravaminákat is az ország egyben comportálván és leirván 25 die maji exhibeálták az Uraknak... A szent székről való gravament pedig a nemes vármegyékkel együtt a gravaminák közé irván, mivel hogy a nemességnek is erről volt queremoniájuk; de a papi rend ezeknek magukat opponálván és ezekkel együtt a katholikus Státus, semmiképen nem engedték, hogy a több gravaminák közöl legyen, hanem ezt is nagy nehezen, két egész nap erről azokkal contendálván, az articulusok irására halasztották és hogy erről is articulus legyen azt végezte az ország... A nemes ország házában inkább mindennap a sok különb különbféle disputatiók miatt a reggeli hat órától fogva délután hol négy órakor, hol avagy hat órakor oszlunk szállásunkra a több követekkel együtt, ugyannyira, hogy immár minden rendek szintén elunták.“ Kassa város levéltárában.

pökké Majthényi Lászlót, szent Márton egyházában. Ferdinánd király is jelen volt, kit az érsek ugyanazon napon a k. biztosokkal s a magyar főurakkal együtt fényesen megvendégelt [1]).

A sérelmek 46 pontba összefoglalva május végső napjaiban küldettek föl Bécsbe a királyhoz, hogy azoknak orvoslása iránt határozatát tudassa. De a királynak sok kifogása volt. Ez ügyben három fölirat ment Bécsbe, két leirat érkezett Pozsonyba [2]), míg végre június végső napjaiban a rendek megnyugodtak [3]).

Mialatt az országgyülés így elfoglalva volt, a szomszéd tartományok rendei már részint háborogtak nyiltan, részint titkon előkészületeket tettek. És a magyarokban támaszt kerestek igényeiknek a királyi hatalom ellenében való érvényesítésére. E végből megujítani igyekeztek a magyarokkal, a bécsi békekötés alkalmával, kötött szövetséget.

---

[1]) Említést tesz erről Závodszky naplójában. L. Katona XXIX. 945. l. Dallos naplójában pedig olvassuk: „27 maji. Consecratus est Rmus. D. Ladislaus Majthényi in Episcopum Sirmiensem per Ill. D. Archiepiscopum Strigoniensem praesente Ser. Ferdinando el. Rege in templo S. Martini. Qui cum Baronibus Germanis et Hungaris prandit eodem die... apud dictum D. Archiepiscopum. Regi ad latus sedit Cardinalis Khlesl. Versus fenestram ad eandem mensam Palatinus et Archiepiscopus. Mensa Regis ab aliis mensis erat per modum tabulae longae separata.“

[2]) Katona XXXIX. 778–886. ll.

[3]) A kassai követek június 18-án: „A gyülésnek állapotja felól most is azt irhatjuk, hogy még az országos gravamináknak complanátiójában volt foglalatos ekkoráig és most is abban inhaereálnak. Arról való disputátiónak mikor lehessen vége, nem tudhatjuk; még a másodszor kiadott propositióknak tractálása és az articulusoknak irása hátra vagyon.“ Június 28-án pedig ugyanazok: „A nemes ország azért immár finalis resolutiót acceptálván a gravaminák felől ő fge Ferdinánd királytól és a Commissarius uraktól ő ngktól, mostan immár foglalatosak a Regnicolák az articulusoknak csinálásában.“

Ausztria protestáns rendei Kőnigsberg ezredes által levelet küldöttek a magyar országgyüléshez. Sérelmeiket föltárni és közbenjárásukat kikérni kivánván, ünnepélyes követséget szándékoztak küldeni Pozsonyba. Kérdést tettek tehát, mikor jöhetne ez legalkalmasabban. Ez volt Kőnigsbergnek nyilt utasítása. Sokakban mindazáltal aggodalmakat keltett föl az ügynök megjelenése és tartózkodása Pozsonyban. Attól tartottak, hogy titkon az országgyülési tárgyalások megakasztásán működik, s a rendeket a király ellen izgatja [1]). Ezen aggodalmakat Ferdinand is osztá s a bejelentett követség elmaradását óhajtotta [2]). Az országgyülés magatartásáról az adatok hallgatnak.

Az ausztriaiak mindazáltal május végén elküldötték a követeket. Khlesl, a nádor és más katholikus urak közremunkálása által, sokáig megakadályozta a követek által kért kihallgatás megnyerését. De ez végre is megadatott nekiök. Június elején átnyujtották irásban panaszaikat, s egy hét mulva, június *11-én, két levelet vettek a rendektől. Az egyik válasz volt,* melyben az ausztriaiaknak közbenjárásukat igérik; a másik fölirat a királyhoz, melyben igéretüket mindjárt teljesítik [2]).

Ugyanezen időben jött Jessenius, mint a csehországi protestáns rendek küldötte, Pozsonyba. A nádor június 18-án Révay Péter, Apponyi Pál és Eszterházy Miklós jelenlétében fogadá. Kérdést tett: mikép adhatja ki magát követnek, miután megbizólevelet előmutatni nem tud. Válaszul adá, hogy azért nem hozott magával a nádorhoz inté-

---

[1]) Miksa fhg. Ferdinandhoz 1618 máj. 9; és ezen levélhez van mellékelve az osztrák rendeknek a magyar országgyüléshez intézett irata. Hammer IV. Urk. 60. l. 859. sz.

[2]) Ferdinand Miksa fhghez. 1618 május 11. Hammer IV. Urk. 66. l. 856. sz.

zett megbizólevelet, mert midőn utnak indult, küldői még nem birtak tudomással megválasztatásáról. Az ő föladata — folytatá — a csehek és magyarok közt kötött szövetség megujítását kérni; valamint kieszközleni, hogy a magyar rendek tanácskozás tárgyává tegyék azon kérdést: mikép segítse és támogassa egymást a két ország. A nádor egyelőre meghagyta neki, hogy lakását el ne hagyja. További utasításért a királyhoz fordult [1]). Később, hihetőleg k. rendelet folytán, szorosabb őrizet alá helyeztette [2]).

Az országgyülés június végső napjaiban gyorsított munkássága által pótolni igyekezett eddigi működésének lassuságát. Néhány nap alatt elvégezték a k. előterjesztések tárgyalását [3]) s ezek, valamint a sérelmeikre adott k. válaszokból 77 törvénycikket alkottak s terjesztettek k. megerősítés alá [4]).

---

[1]) Hammer IV. 28. l.

[2]) Az 1620-iki Querelában áll: „Quis quod Dom. Boemorum legatus in saepius dictam Diaetam Posonium ad Regnicolas expeditus, D. Jessenius captus sit (causa?): Clerus.“ Balásfy így válaszol: „Jessenius a D. Palatino, et merito capi iussus fuerat, ne spargendo seditionum semina inficiendisque aliquam multorum animis, vagabundam morbidamque operam Medicus impenderet.“ Apologia 59. l. Khlesl is azzal vádolta a cseheket, hogy ők Pozsonyban a koronázást megakadályozni igyekeztek. Hammer IV. Urk. 79. l. 865. sz.

[3]) A király ezekben a rendek figyelmét fölhivta a török ügyekre, a hajdukra, véghelyekre, közjövedelmekre, az ingyen munkák szabályozására, uj erősségek építésére, a régiek kijavitására, az insurrectióra, a német hadak kivezetését rendelő törvények eltörlésére stb. Katona XXIX. 747. s kk. ll.

[4]) Ezekben hálát adnak a királynak a török béke megkötéseért, intézkednek annak föntartásáról, a nádori méltóság jogairól, némely panaszok orvoslásáról, a 13 szepesi városról, közjövedelmekről, pénzről, a véghelyekről, azok fontartásáról. A török béke költségeinek födözésére ajánlanak minden portától 2 magyar forintot, Ferdinandnak tiszteletdijul minden portától egy magyar forintot, ugyanannyit a koronaőröknek, az ország-

Midőn a rendek a törvénycikkek szerkesztésével foglalkoztak, a protestánsok még egy, harmadik kisérletet tettek, hogy a jezsuiták elleni terveiket keresztülvigyék. De ekkor az elnöklő k. személynök türelmét vesztvén, maga szólalt föl. Csudálkozását fejezte ki eszélytelen alkalmatlankodásuk fölött; hogy mernek a jezsuiták ügyében fölszólalni, miután az ő megegyezésük és jóváhagyásuk mellett már régen határozattá emeltetett, hogy ezen ügy a főrendekhez se küldessék. És midőn ennek dacára sem hallgattak el némelyek; ekkor a protestánsok közöl kelt föl egy nagy tekintélyű úr. „Én ugyan — mondá — hit dolgában különbözöm a jezsuitáktól, de senki sem fog reábirhatni, hogy elfogadjak, vagy helyeseljek oly törvényt, mely reájuk nézve hátrányos lenne. Tudom, hogy életmódjuk a legjobb, s minden tudományomat nekiök köszönhetem.“ Ily nyilatkozat fölbátorítá s föllelkesíté a katholikusokat. „Készek vagyunk fegyverrel is, ha kell, megvédelmezni a jezsuitákat!“ kiáltának föl. S erre a protestánsok visszavonultak [1]).

Miután az országgyülés befejezte összes munkálatait, nem maradt egyéb hátra, mint Ferdinand megkoronázása.

Mátyás ezt rég sürgeté [2]). A rendek sokáig haboztak kitűzni a határnapot. Azon időben sokan hitték, hogy a

---

ház restauratiójára 60 denárt. Rendelkeznek a tizedekről, pénzverésről, ingyen munkák kiszolgáltatásáról, a folkelésről, nyolcadi törvényszékek tartásáról stb. Katona XXIX. 893—939. ll.

[1]) A nagyszombati collegium évkönyveinek 1618-ra tett egykorú foljegyzésekből.

[2]) A kassai követek május 25-én irják: „Királyunk ő fge is igen parancsolja a nemes országnak, hogy a koronázásnak napjáról certificálnák

koronázást még tovább halasztották volna, ha egy megrenditő esemény a királyiakat meg nem erősiti, az ellenkezőket meg nem döbbenti. Június 18-ikán délután, épen midőn arról tanácskoztak, mikorra kelljen kitűzni a koronázást, de megállapodásra jutni nem tudtak, egyszerre sötét felhők lepték el a láthatárt. Villámok cikázták át az égboltozatot és hatalmas dörgések félelmes hatást gyakoroltak. Ekkor egy villám a pozsonyi vár azon tornyába csapott, mely alatt a szent korona elhelyezve tartatott. A villám szétrobbantá a terem zárait, de sértetlenűl hagyta az őröket. „Még mindig haboztok — szólalt föl ekkor valaki — megkoronázni azt, ki mellett Isten is küzd?!“

És két nappal később eldöntve volt a kérdés[1]). A koronázás ünnepélyére július első napja lőn kitüzve[2]).

A királynak hő vágya volt, személyesen jelen lenni utódjának koronázásán. De az orvosok parancsa hon maradni kényszeríté[3]). S így midőn július 1-én a pozsonyi főegyházban Pázmány Péter szokásos ünnepélyességgel Ferdinandnak fejére tette a szent koronát: egyedűl Miksa főherceg volt jelen a cs. család tagjai közöl. A szent szertartásokat a koronázási diszebéd követé. A melyen a király körül csak Miksa fhg., Khlesl, Pázmány és a kalocsai érsek vettek részt. Ezen alkalommal is, mint régi időktől szokás

---

ő fgét, a mely napra ő fge személye szerint, ha valami betegség nem találja ő fgét, Maximilián fhggel alájő, a mint ezt levelében megirta ő fge.“

[1]) Ezen eseményt az egykorú Révay koronaőr beszéli el. Schwandtnernél: Scriptores R. H. II. 809. l.

[2]) A kassai követek jún. 28-án: „Az ő fge Ferdinand király urunk koronázásának napja leszen 1 die Julii az uraknak és nemes országnak végezése szerint.“

[3]) Khlesl, Ferdinandnak 1618 júl. 10. Hammer IV. Urk. 109. l. 879. sz.

volt, az ország előkelő urai végezték az asztali szolgálatokat; a primásnak nevezetesen Károly Mihály és Forgách Péter [1]).

Ezen ünnepélyes cselekmény után az országgyülés befejeztetett. Mielőtt a rendek szétoszoltak, betöltettek az ország megürült főhivatalai. Országbiróvá Homonnai György, a fölső részek főkapitányává Dóczy Endre [2]); Alaghy Menyhért k. tanácsossá [3]), Eszterházy Miklós m. k. főudvarmesterré [4]) neveztettek. Megannyian ismeretesek mint a katholika egyház lelkes és buzgó fiai. Ezeknek ilyetén fölmagasztaltatásában joggal láthatták a protestánsok — nem csekély boszúságukra [5]) — az 1618-iki országgyülésen, a katholikus ügy mellett főleg Pázmány által, folytatott és vezetett [6]) küzdelemnek ujabb diadalát.

---

[1]) Révay Péter nyomán. Id. helyen.

[2]) Dóczynak kineveztetéséről a király 1618 júl. 6-án értesiti Kassa várost. Eredeti. Ugyanazon város levéltárában.

[3]) Sepsi Laczkó M. Mikó III. 193. l.

[4]) Eszterházy Miklós élete I. 29. l

[5]) A „Querela"-ban ugyanis áll: „Pro eo itaque, quod pro nefandis suis hactenus patratis in patriam favoribus puniri debuissent, dignitatibus potius in opprobrium patriae ornantur." Szalárdynál Uj Nemzeti könyvtár II. 47. l.

[6]) És ezért nem csudálkozunk, ha látjuk, hogy a protestánsok Pázmánynak országgyülési működését szenvedélyes szavakkal ócsárolják. „Hic idem Pázmán — olvassuk a Querelában — posthabito patriae suae amore, habitaque mutua intelligentia cum illo Melchiore Kleselio et Benedicto Pákai... propositiones ex parte S. S. C R. Mtis in praemissa Diaeta formabat, formatis vero et conscriptis limam et opinionem suam jesuiticam addebat, nec quicquam in medium Regnicolarum prodibat, quod non prius per astuciam huius fuisset depravatum.

Rursus easdem propositiones, ubi Regnicolis fuerunt exhibitae, in minoris quidem momenti negotiis pro vulpina sua versutia et astutia, ut fraudem suam tegeret, contra eosdem disputabat et voto Regnicolarum subscribebat; vero ubi maioris momenti negotia fuerunt tractata, ibi in

VI.

Pázmány az 1618-ik országgyülésen. — Ellene emelt vád. — Lengyelországba való küldetésének kérdése. — Az ujvári erősség — Az érsekek kötelezettségei. — Pázmány alkudozásai az ujvári örség fizetése tárgyában.

A katholikusok, s köztök főleg Pázmány megelégedve lehettek az 1618-iki országgyülés eredményeivel. A protestáns rendek ellenséges szellemű követeléseik sürgetésétől maguk elállottak. És Ferdinand megválasztatása biztosítani látszott a katholikus ügy diadalát.

Igaza lehet az egykorú Sepsi Laczkó Mátének, midőn fóljegyzi, hogy „Ferdinand király megkoronázása után a Praelatusok fölötte igen megörülének, biznak vala a Ferdinand elméjéhez; ugy gondolkodnak vala, hogy e király idejében vihetnék immár elő az ő szándékukat.“

---

promotione eorum Pázmán quidem coram Praelatis, Baronis et Magnatibus, praetactus vero Pákai coram DD. Regnicolis fortissimos athletas se praebuerunt. Quorum sententia si votis Regnicolarum patriam et libertates eius amantium superabatur, tunc ad discursus, tunc ad rationes, tunc ad philosophicas cavillationes, tunc nescio ad quas motivas Kleselianas et Pazmanianas descendebatur. In quarum refutatione et discussione interdum per triduum, interdum per quatriduum, interdum etiam per integram septimanam et ultra odiose et inutiliter fuit disputatum et laboratum. Si vero nec sic proficiebant, tandem ultimo ad solita sua remedia, minas videlicet et mandata Regnicolis exhibita recurrebant, et tamdiu negotium suum urgebant, donec suis votis positi fuerunt. Ob quod ipsa etiam Comitia (quod ante hac inauditum fuerat) in 4 menses integros fuerant extracta, magnaque vis pecuniae, ... erogata, sicque omnis actus et processus horum Comitiorum anno 1618 infelices.“ Szalárdynál id. h. 52. lap.

De komoly megfontolást és megvilágitást igényel azon további elbeszélés, mely a nevezett egykorú tanú naplójában áll.

„Ez okért — irja — együtt lévén mind a püspökök és prépostok, tanácsot tarta az érsek Pázmány Péter, és a tanácsban azt svadeálja vala, hogy immár nem kell tovább halasztani az eretnekek kigyomlalását; mert — ugymond — jobb, ha az országot a farkasok és rókák lakják, hogynem mint az eretnekek. Hogy mindazáltal ne láttatnék praeceptorie praeiudicálni, a többit is megkérdé: mi tetszenék ő nekiök is? Voxot mondának mindnyájan, és renddel mind az érsek voxára hajlanak vala. Midőn pedig Pethő Ferencre a jászói püspökre (prépostra) jutott volna a sor, mondá: ‚Im jó uraim! mind azt mondja kegyelmetek, hogy jobb ha az eretnekek lakó helyeit farkasok és rókák lakják; de bizony igen félek azon, hogy valamiképen a mi lakóhelyeink ne legyenek farkasoknak és rókáknak barlangivá.‘ Ezt hallván az érsek Pázmány Péter, mondá: ‚La a gyermek, la! Pethő Ferenc mivel álmodozik!‘ És mindnyájan csufolják és nevetik vala. Pethő Ferenc ezt látván és hallván, mondá: ‚Ám meglátjátok, jó uraim, mit cselekesztek; de én az én eredetemre nézve is nagyságos uri nemből való vagyok, Istennek áldásából én nekem szép jószágom is vagyon. Ha mire kel a dolog, ugyan leszen énnekem mivel elélnem. De a kiknek saját jószága nincsen, akkor válik meg mint leszen azoknak dolga, ha a praebendát az ország elveszi.‘ Ezzel a jó tanácscsal semmit nem gondolának, és csak álomlátásnak vélék a jó tanácsot.“ [1])

Ezen elbeszélést sem belső valószinűség, sem kielégitő külső tekintély nem támogatja. Pázmánynak nem volt és

---

[1]) Mikónál III 193. l.

nem lehetett soha törekvése az eretnekséget kiirtani; célja a katholicizmus fölvirágoztatása. Erőszakos eszközöket soha sem alkalmazott, azoknak nem volt barátja. Jól tudta, hogy azokkal élni veszélyes, azoknak sikere ingatag. Mert a türelmetlenek fegyvereit a viszonyok változása már gyakran átjátszá az üldözöttek kezeibe. De Sepsi Laczkó Máté, habár egykorú, nem bir elég tekintélylyel sem, hogy elbeszélésének minden részleteit alaposaknak tekintsük. Sokat kósza hirek után kellő birálat nélkül vett föl krónikájába. Igy a fönforgó elbeszélést is, mint egyikét azon iránymeséknek, melyek által a protestánsok gyűlöletessé tenni célozták a katholikusokat, egyszerűen hallgatással lehetne mellőzni.

De azon szenvedélyes szavakat, melyek Pázmánynak szájába adatnak, más egykorú emlékek is ugy hozzák föl, mint Pázmány által elmondottakat. Borsos Tamás, az erdélyi fejedelem konstantinápolyi ügynöke, 1619 september 4-én tudósítá urát, hogy a magyar országgyülés küldötte, Liptay Imrének kiséretében bizonyos Szokoly György hadnagy jött Konstantinápolyba. Ez elbészélé neki az utolsó pozsonyi gyülés folyamát, mint a melyen Liptayval maga is jelen volt. Elbeszélé, hogy midőn a királyi biztosok a rendeket eredménytelenül fölszólíták, segítenék királyukat a csehek ellen; ekkor többen a papoknak tettek szemrehányásokat. „Ez csak — mondák — a ti dolgotok, hogy összevesztettétek az országot, s megbékéltessétek, mert bizony másképen lesz a dolog.“ A papok ellenben buzdíták a rendeket, hogy közbenjárásuk által igyekezzenek a király és föllázadt alattvalói között létre hozni a békét.

„Mi nem interponáljuk — válaszolták a rendek — hanem lássátok, jó pap uraim, ezt elkezdettétek mint viszitek véghez, de mi azért gondot viselünk magunkra. Mikor igy

agitáltatott volna a nagy popozlár (?) Pázmány uram talált ilyen szót mondani, hogy: ‚Nó magyarok! Láttam minden szándéktokat, intentumotokat, de meglátjátok, hogy a mit elkezdtünk, véghez is viszszük; mert inkább akarom azt, hogy Magyarországnak a helyét farkasok, vadak, madarak lakják s erdő nőjje föl, hogy nem a mi elkezdett dolgunk véghez nem menne.‘ Ezen nyilatkozatra Liptay Imre tett választ Pázmány uramnak, ilyent pedig mondván: „Pap uram, veled egy religión vagyok s katholikus vagyok, de most tegyük le a religiót és szóljunk az ország dolgához. Hallom mit mondasz Magyarország felöl, kit én nem csudálok ked felöl, mert Magyarországhoz semmi közöd nincsen: egy fekete pap köntössel jöttél ki Erdélyből s itt urrá lettél, s nem szánod Magyarországot, mert itt neked sem feleséged, sem gyermeked, sem várad, sem jószágod! De minekünk feleségünk, gyermekünk, várunk, jószágunk vagyon... Igy dugták be száját Pázmány uramnak.“ Szokoly végre azt is állította, „hogy erre való boszúságába ordinálta ide erre a követségre Liptay uramat Pázmány uram“. [1])

A konstantinápolyi tudósítás szerint Pázmány a szóban forgó hirhedt nyilatkozatot az 1619-iki országgyülésen tette, vagy ezen alkalommal is tette. Az, hogy mindkét országgyülésen tette volna, kevéssé valószinű. Valószinűbb hogy ellenségei fogták Pázmányra ezen nyilatkozatot, s egyik egy, másik más alkalommal mondatta el általa.

A mi különösen az utóbbi adatot illeti, annak hitelességét könnyen lehet megingatni. Nem akarom állítani, hogy Szokoly előadása, amint azt Borsos levelébe fölvette,

---

[1]) Mikónál II 196—8. ll.

egészen alaptalan és költött. De nevetséges azt szóról szóra igaznak tekinteni. Nevetséges kivált azon nyilatkozatot, melyet Szokoly s utána Borsos Pázmánynak szájába adnak, úgy tekinteni és hozni föl, mint melyet Pázmány szóról szóra elmondott volna. Szokoly mesélte ezt Konstantinápolyban Borsosnak, Borsos irta meg Bethlennek.

Valószinűtlen továbbá, hogy Pázmány az adott esetben valóban akkép nyilatkozott volna. Ily nyilatkozat sem indokolt, sem a fönforgó discussióval összeköttetésben nem lett volna. Lehet, hogy Pázmány azon alkalommal szokottnál szenvedélyesebben nyilatkozott. De a szavaktól, a kifejezésektől sok függ. Lehet, hogy Pázmány a vita hevében kelleténél erősebben hangsulyozta törekvéseinek jogosultságát. De ha a Szokoly által előadott s Borsos által följegyzett szavakkal él, minden ildomosságról megfeledkeznie kellett volna, mit Pázmányról föltennünk nem lehet.

Továbbá az sem valószinű, hogy Pázmány és Liptay között heves szóváltás támadott. Sőt lehetetlen, hogy Liptay oly keményen megtámadta volna az érseket. Annál inkább, mert Liptay Pázmánynyal előbbi időktől fogva jó viszonyban állott [1]).

Nevetséges Liptay portai küldetését a Pázmánynyali összezörrenés következményének állítani. Lehet, hogy Pázmány inditványozta Liptay küldetését; de bizonyára nem gyűlölet, hanem tisztelet vezette ezen lépésre. Tudta, hogy az ország rendei között ily küldetésre alkalmasabb

---

[1]) Midőn Liptay 1618-ban tagja volt azon országos küldöttségnek, melynek a hódoltsági faluk iránt a törökkel alkudozni kellett, több levelet intézett az érsekhez, p. 1618 april 21. és május havában (Ered. Prim. vil. levt.), melyekből kiderül, hogy Liptay Pázmányban jóakarót, pártfogót birt.

ember nem található, mint Liptay, ki már több izben részt vett a törökkel folytatott alkudozásokban. És kétségkivül Pázmány közreműködésére nem volt szükség, hogy az ország rendeinek bizalma őt válaszsza ki.

Végre Szokoly előadásában számos más helyek is vannak, melyek nem alkalmasak hitelének emelésére. Sok hamis tényt s részletet beszél el [1]). És minden sorából kiolvashatni a legnagyobb fokú elfogultságot; a király és a katholicizmus ügye elleni mérges gyülöletet.

De Bethlen természetesen hitelt adott Borsos tudósitásának [2]). S megragadta mohón, hogy ellenséges föllépését azzal is indokolja. 1619 october 1-jén a lengyel királynak irja: „Az utolsó pozsonyi országgyülésen az esztergomi érsek ünnepélyes nyilatkozatban kihirdeté az igaz hit kiirtását, vallónok, olaszok és spanyoloknak az országba való behozatala által. Kijelentette, hogy Magyarország termékeny földeit inkább vadállatok falkáinak engedik tanyául, mintsem lutheránus és kalvinista eretnekeknek szolgáljon lakhelyül.“ [3])

Innen jött azután a hirhedt „Querela Hungariae“ cimű vádiratba is: miszerint a katholikusok „célzataikat nyilvánosságra hozták, midőn kimondák, hogy jobb ha bármily vadállatok lakják az elpusztult országot, mint ha ott vallásszabadság uralkodik“ [4]). Vagy más versio szerint: „A primás

---

[1]) Igy az 1619-iki országgyülésen működő k. biztosokról szól. pedig ilyenek nem voltak. Azután mondja, hogy azok „kivánták az országtól, hogy esküdjék“. Ennek nincs értelme stb.

[2]) Botka Tivadar kimutatja „Mit Borsos jelentése Liptay contestatióiról tartalmaz, ráfogás“. M. Tud. Ért. II. 281.

[3]) Dudik: Forschungen in Schweden. 304 .l.

[4]) Szalárdynál 50. l.

nyiltan kimondotta: inkább lakják az egész országot vadállatok, mintsem az eretnekeknek szabad tartózkodás engedtessék.“ [1])

Pázmány megkérdeztetvén, vajjon csakugyan nyilatkozott e ily értelemben, határozottan állította, hogy ily nyilatkozat soha szájában, de még eszében sem volt. Bizonyságul hivta mindazokat, kik az országgyülésen jelen voltak. Elismeré, hogy midőn azon kérdés volt szőnyegen: vajjon a parasztoknak megengedhetni e, hogy a templomokat uraik beleegyezése nélkül is elfoglalhassák; ismételve kijelentette: „inkább hagyják el jobbágyai falvaikat, s pusztuljanak el ezek, mielőtt megengedné, hogy jobbágyai az ő kegyuri jogai ellenére a templomokat maguknak igényeljék“. Higgadt férfiak, kik jelen voltak az országgyülésen, elismerték szintén, hogy az érsek mást nem mondott. „Hanem — mint egykorú védiratában olvassuk — irók, rágalmak gyüjtői gondolták ki azt, hogy gyűlöletessé tegyék.“ [2]) S mindent összevetve, ezt bizonyosnak tarthatni.

* * *

Az 1618-iki országgyülés után a csehországi zavarok mind veszélyesebb alakot vettek föl és magukra vonták II. Mátyás kormányának egész figyelmét. A terjedő tűz elfojtására szükséges volt a birodalom minden belerejét s külső támaszát igénybe venni. Evégett azon kül uralkodóktól, kikkel a bécsi udvar barátságos viszonyban állott, követségek által segélyt kérni készültek. Legnagyobb súlyt helyeztek a len

---

[1]) Katonánál XXX, 198. l.

[2]) U. o. 199. l.

gyel királylyal való barátságos viszonyok fontartására; miután annak tényleges segélyezése a két ország szomszédságánál fogva legnagyobb értékkel birt. Oly férfiút kellett tehát ide küldeni, kinek diplomatiai képességei arányban állanának a föladat fontosságával. Ilyennek ismerték Bécsben Pázmányt.

A király és a titkos tanács (1618 vége felé) Pázmány küldetésében megállapodván, báró Meggau Leonárdot bizták meg, hogy az érseket ezen határozatról értesitse és megkérdezze, vajjon hajlandó e elfogadni a küldetést [1]).

Pázmány áldozatoktól s nehézségektől nem szokott visszariadni. De másrészről nem szokott soha meggyőződése ellen cselekedni, s engedni magasabb szándékoknak, midőn azokat nem helyeselte. Ezért Meggau kérdésére nem adott ugyan határozottan tagadó választ, de nem is habozott észrevételeit leplezetlen nyiltsággal közölni.

„Tudom, — irja — mennyivel tartozom ő cs. felségének és az ausztriai háznak, tudom, mit követel tőlem a birodalom szorongatott helyzete és a vallást fenyegető végveszély. Ezért semmiféle veszélyt, nehézséget, kellemetlenséget kikerülni nem akarok, ha csekély erőim által Istennek és ő cs. fgnek kedves szolgálatot tehetek. A miért is sem minapi betegségem által okozott gyengült egészségemre [2]), sem a kedvezőtlen évszakra vagy más kellemetlenségekre nem hivatkozom, hanem az Isten és császár iránt tartozó kötelességemnek megfelelek, ha ő fge meggyőződése sze-

[1]) Meggau Pázmánynak 1618 dec. 11. Bécsből. Eredeti. Prim. vil. levt

[2]) Pázmany 1618 october havában veszélyesen betegen feküdt Túróczban, s innen „ex gravi et periculosa infirmitate“ megszabadulván, az orvosok tanácsára Selyére helyezte át lakását. Pázmány 1618 nov. 8. a pozsonyi káptalannak. Eredetije azon kápt. mag. levt.

rint az ő és a közügy érdekében szükséges, hogy elvállaljam a követséget.

„De szükségesnek tartom mindenekelőtt fontolóra venni: vajjon van e erkölcsileg biztos kilátás segélyt nyerhetni Lengyelországból, miután a lengyel király erői a moskvai háború, a tatár pusztitás és a töröktől való félelem által megfogytak. És a mi fő, a lengyel király rendkivüli pénzszükében szenved, az országtól pedig alig várhatni valamit. Tartani lehet attól is, hogy az egyházi rend még nagyobb irigység tárgya lesz, ha a követség én reám bizatik; és veszélyek származnak Magyarországban, melyek könynyen zavarokat támaszthatnának. A protestánsok ugyanis szivesen teszik gyülöletessé az egyházi férfiak minden tetteit, keresve keresnek alkalmat a főpapok üldözésére és elnyomására. És soha sem hiszik, hogy az egyháziak valóban azt cselekszik, mit külsőleg tesznek, hanem gyülöletes conjecturák által roszra magyaráznak mindent.

„Továbbá, miután Magyarország állapotja is elég veszélyeket rejt magában: kérdés, vajjon nem hasznosabb e ő felségére nézve az országban maradnom, mint annak határain kivül működnöm. Fölemlíthetném még a nagy költségeket, kimerült pénzügyi helyzetemet. De ezeken ő felsége még segíthetne.

„Levelemet befejezem. A mi szolgálatkészségemet illeti, Méltóságod ő fgét biztosíthatja, miszerint semmi sem lehet reám nézve kellemesebb, mintha ő fgnek kedves szolgálatot tehetek. Ő fgnek belátására bizom annak eldöntését, vajjon a közügyekre nézve hasznos e jelenleg távol lennem Magyarországból.“ [1])

---

[1]) Pázmány Meggaunak 1618 dec. 14. Nagyszombatból. Eredeti fog. Az egész Pázmány irása. Prim. vil. levt.

Meggau előterjeszté Pázmány ezen jelentését a királynak. Ez kegyesen fogadá az érsek szolgálatkészségének biztosítását. Figyelembe vette az érsek által kifejtett nehézségeket; de úgy látszik, nem akart lemondani szándékáról. És mielőtt magát véglegesen elhatározná s Pázmányt a kellő utasításokkal ellátná, csak némi értesítéseket várt [1]). De ezek oly természetűek lehettek, miszerint a királyt határozatának megváltoztatására birták. Pázmány nem ment Lengyelországba. Az országban folytatta hasznos működését.

* * *

Ujvár (Nyitramegyében) az esztergomi érsekség birtoka volt. A XVII. század elején erődítményei által strategiai szempontból nagy fontosságot nyert. Az egész vidék innen várt védelmet a török dúlások ellenében. Az erősség tekintélyes számú (mintegy 1000 emberből álló) őrséggel volt ellátva, a melynek fizetése nagyrészt az esztergomi érseket terhelé.

Az ujvári őrség fizetésének módozatai, s az őrség viszonyai az érsekhez sok ideig nem voltak határozottan megállapítva. Ezen körülmény gyakori surlódásokra adott okot; a melyeknek megszüntetése és elhárítása végett a király 1608-ban a kölcsönös kötelezettségeket meghatározta.

Forgách, érsekké neveztetése alkalmával, kötelezé magát 300 lovas és 400 gyalog eltartására. Ezen szám később összesen 500-ra szállíttatott le. A főkapitányt a király nevezé és fizeté. A kapitányok és többi tisztek kinevezése alkalmával az érsek tesz javaslatot a királynak. Ezek és a közvitézek is a főkapitánynak esküsznek hűséget; de az

---

[1]) Meggau Pázmánynak 1618 dec. 20. körül Bécsből. Eredeti. Prim. vil. levt.

érsek iránt kellő tiszteletet tanusítanak; javainak védelmezésére s jövedelmeinek beszedésére, a főkapitány megegyezésével, alkalmaztathatnak. És ha valaki közülok az érsek embereit bántalmazná, az érseknek jogában áll folfüggeszteni fizetését, de nem szabad elmozdítania. A vétségeket büntetés végett a királynak fogja tudomására hozni. Saját személye körüli szolgálatra a főkapitánytól 10—12 katonát kérhet; ugyszintén jószágainak megvédelmezésére, vagy más célra is [1]).

Midőn Forgách halála után Pázmány neveztetett esztergomi érsekké, azon tárgyalásokban, melyeket vele a kamara folytatott, nagy szerepet játszott az ujvári kérdés. Nevezetesen követelték tőle: hogy az ujvári katonákat jövőben egészen maga fizesse; megengedje, hogy gabonájukat az érsek ujvári malmában ingyen őröltethessék; és gabonát is adjon nekiok. De Pázmány az elődje által elvállalt terheket növelni vonakodott. Kész volt az ujvári had fizetéséhez évenkint mintegy huszonöt ezer tallérral járulni; mert ennyire volt szükség azon segélyosszegen folül, melyet a morva rendek fizettek. Viszont követelte a kamarától, hogy ezen összeg fejében ő is részese legyen azon előnyöknek, melyekkel elődje birt. Hogy a kapitányokat ő nevezhesse; ha udvara fényének emelése, vagy birtokainak megvédése végett katonákra van szüksége, a kapitányok kötelesek legyenek azokat rendelkezésére bocsátani; a kapitányok és hadnagyok neki is tegyenek esküt; az érseki javakat ne károsítsák; végre a király rendelkezzék a morva segély pontos fizetése iránt [2]). Egy 1616 october 29-én kelt királyi leirat az érsek által módosított foltételeket elfogadá. Megelége-

[1]) Egykorú másolat a m k. kam levt

[2]) Lásd e munka 229. lapját.

dett a Forgách által tett ajánlatokkal; egyedül azon reményét fejezé ki, hogy ha a termés bősége megengedi, vagy ingyen vagy legalább leszállított áron fog azon hadaknak gabonát adatni [1]).

A k. leirat határozottan megállapítá az érsek kötelezettségeit elméletileg. De a kamara emberei azokat kiterjeszteni igyekeztek.

1617 augustus 2-án Pázmány a bécsi hadi tanácscsal Nagyszombatban uj egyességre lépett az ujvári őrség iránti kötelezettségei tárgyában [2]). De már ugyanazon év végén nehézségek merültek föl. Ezeket azon katonák idézték elő, kiket az érsek udvarában tartott. Az érsek sürgetéseire a k. kamara meghagyta az ujvári kapitánynak, hogy a régi szokás és a király biztosítása értelmében annyi katonát állítson rendelkezésére, mennyit udvarának fénye követel; de az érsek, ha katonákat kiván, tartozzék esetenként a hadi tanácshoz fordulni. Pázmány kimutatta ennek szükségtelen voltát; miután azt a nagyszombati egyesség sem követelte, és a kapitány tudomása mindenkor elégséges volt. És óvásban kijelenté, hogy csak oly föltétel alatt fogja fizetni az ujvári katonákat, ha azok *is teljesítik*, mire k. rendelet által köteleztetnek. A k. kamara némi kifogásokat tett. De Pázmány ujabban kimutatta követelésének jogosságát; a király ugyanis viszonyos kötelezettséget állapitott meg; az érseknek a fizetést, a katonáknak pedig annak teljesítését, mit az érsek elődjeinek tettek.

---

[1]) Lásd e munka 233. lapját.

[2]) Concordia cum Caesare et Consilio bellico Pazmanni circa Praesidium Ujváriense inita. Tyrnaviae. Ezt Hevenesy gyüjteményének V. kötetébe vette föl. De a kézirat-gyüjteménynek ezen kötetje az egyetemi könyvtárból elveszett.

A k. kamara ugyanakkor kifogásokat tett azon bor ellen, melyet az érsek a kamarának katonai célokra Ujvárban eladott; ezen borból egy hordót vissza is küldött. Pázmányt sértette az igazságtalan eljárás, azt bántalomnak tekinté. S mint ilyenkor szokása volt, élesen tette meg észrevételeit. „Ezen tárgyra nézve — ugymond — a következőket kell megjegyeznem. Először csak oly bort adhatok, a minő terem. Nem vagyok Isten, hogy tetszésem szerint teremthessek nemes borokat. Tiszteim ez évben semmiféle bort nem vásároltak, ... a mely bor terem, azt szolgáltatják ki. Ha a szokottnál roszabb, nem az én vétkem. Honnan vegyek jobbat? Azután a Bécsbe való átszállítás a nemes bornak is megváltoztathatja szinét és izét. És ha meg is változik? Vagy ha véletlenül csak az egyik hordó volt olyan, és a többi jobb? Vajjon ő fge élésházaiban nem találtatik e néha még roszabb? Midőn a tisztek borokat vásárolnak, meg van hagyva nekiök, hogy nem ugyan fejedelmi asztalra való, hanem jó bort vegyenek. Mindazáltal a mi terem, akár jó akár középszerű, azt el kell fogyasztani. Csak azt adhatjuk, a mit Istentől nyerünk.

Továbbá ezen dolgoknak felsőbb meghagyás következtében kell történni, különben rosz példát adnak s zavarokat idéznek elő. És (bár távol van tőlem ő fge bölcs hadi tanácsát megróni) ha gyakran megengedtetik, nem lesz jó vége. Többet nem szólok, majd megtanít az idő.

A borok ára iránt nincs joguk panaszkodni. Pozsonyban, ezen szabad és bortermő városban, Sellyén és máshol is azon áron árulják a bort, mint Ujvárban. Tiffenbach ur nagyon bőkezű máséból, s kivált egyháziak javaiból. De hiába fáradozik, Magyarországban nem fogja elnyomni az egyháziakat.

Sajnálom, hogy ily csekélységekről (mert egy utközben elromlott hordó borról van szó) kell tárgyalnom a nagynevű testülettel. De nehogy Méltóságtok rosz néven vegyék hallgatásomat, kimagyaráznom kelle magamat.“ [1])

1618-ban az ujvári őrséget szomorú viszonyok között találjuk. 50 gyalog az érsek udvarában szolgált, 50 Kékkő várába küldetett. Többen meghaltak, mások betegen feküdtek. Az egész őrség 1000 helyett 700 emberből állott, kik a terjedelmes erősség megvédelmezésére nem voltak elégségesek, miután a portyázó török csapatokat is fékezniök kelle.

A nádor a királyhoz fordult, kérte rendelje vissza Ujvárba a Kékkőn tartózkodó 50 katonát, határozzon továbbá, kitől kelljen további segélyt várni: a királytól vagy az érsektől. Miután azonban az érsek 700 katonánál többet fizetni nem köteleztetik; a költségek pótlását a királynak kell magára vállalni vagy eziránt mielőbb az érsekkel értekezni [2]).

Mivel pedig országos határozatok a német hadakat Magyarországból kivezettetni rendelték, a nádor sürgeté a királyt, birja reá Pázmányt, hogy 500 gyalogot tartson Ujvár védelmére, ha a lovasok kevesebb számban vannak is, nem tesz semmit. Szükséges az őrséget mielőbb teljes számra emelni, 1000-ig kiegészíteni, miután az erősség nagy fontossággal bir. És ezzel kapcsolatban figyelmezteté a morva segélypénzek elmaradására [3]).

---

[1]) Pázmány a k. kamarának. Nagyszombat, 1617 dec. 26. Eredeti fogalmazat. Egész Pázmány irása. Pray kéziratjai között.

[2]) Forgách Zsigmond a királynak 1618 júl. 8. Ugyanazon napon az ifjabb királynak is ir, közbenjárását az ujvári erősség érdekében kikérve. Protocollum Palatini S. Forgách.

[3]) Forgách Zs. a királynak 1618 aug. 14. Prot. Sig. Forgách.

A segélypénzek további kifizetése ellen — ugy látszik — kifogást tettek a szomszéd tartományok rendei. Megbántva érezték magukat azon országgyülési határozat által, mely a külföldi hadaknak kivezetését rendelé. A nádor ezen kifogás élét azon megjegyzés által kivánta eltompitani, „hogy hisz a cseh, morva és ausztriai rendek készségesen megerősítették a bécsi békekötést. Pedig annak egyik pontja hasonló értelemben szól“ [1]).

Időközben a csehországi zavarok kényszeríték a királyt a magyar véghelyekből is kivezetni az őrségek egy részét. Az ujvári őrségből 300 huszár vett részt a csehországi hadjáratban. De ezeknek most elmaradt az érsek által fizettetni szokott zsoldjuk. Ennek következtében mind maguk, mind lovaik szükséget szenvedni kezdettek. Panaszaik folytán a király fölszólítá az érseket, hogy szükségükön segíteni siessen s fizesse meg azonnal egy hónapi zsoldjukat [2]).

Pázmány azonban a zsold helyett mentegető iratot küldött. Egyenesen képtelennek mondá magát a kivánt pénzösszeg kiállítására. Bár több nap óta súlyos és veszélyes betegség ágyához bilincselé, kifejté tagadó válaszának indokait. „Tudja meg felséged — irja — én azon katonáknak zsoldjuk fejében semmivel sem tartozom; hanem — mint tiszteim értesítenek — a hátrálékok a mult és jelen évi morvaországi sepélypénz elmaradásából származtak. Továbbá, miután Magyarországban igen nehéz a fizetéseket készpénzben eszközölni, midőn Bécsben a cs. titkos tanács tőlem a két havi zsold előleges fizetését kivánta, biztosítottak az iránt, hogy ha az ujvári hadaknak két hónapnál tovább

---

[1]) Forgách Zs. a királynak 1618 sept. 30. U. o.

[2]) A király Pázmánynak Bécsből Szent-Keresztre 1618 oct. 3. Eredeti. Prim. vil. levt.

kellene táborban maradniok, zsoldjuk a morvaországi segélypénzekből fog födöztetni. A távozó katonák, családjaikat otthon a legnagyobb szükség közepette hagyván, a hadjáratban való részvételre csak oly föltétel alatt határozták magukat, hogy családjaik jövő fizetésük rovására a szükségesekkel elláttassanak; mi meg is történik. Végre az utóbbi, hosszú országgyülés nagy költségei, és a szegények javára tett kiadásaim annyira kimerítettek, hogy némi kevés gabonán és boron kivül alig rendelkezem azzal, mit a mindennapi szükségletek igényelnek. Mindazáltal, hogy felséged meggyőződjék, hogy ha netán valamely hiány merülne föl, ez nem szolgálatkészségem, hanem képességem hiányából származnék: magam ezen súlyos betegségemben ügyeim vezetésére erőtlen lévén, tiszteimnek meghagytam, hogy mindenfelöl már előre gyüjtvén pénzt, felséged kegyelmes akaratjának eleget tegyenek.“ [1])

A királyra kedvezőtlen hatást gyakorolt Pázmány ezen levele. Ugy fogta föl annak értelmét, hogy Pázmány magát a fizetés kötelezettsége alól kivonni akarja. Ezért kiemelvén, mennyire szüksége van az ujvári huszárokra, s menynyire nehezére esik neki saját rendes hadait is fizetni: sürgetőleg fölkérte, hogy „félretéve minden igényeket és nehézségeket“, a kivánt zsoldot kifizesse. Igérte, hogy rajta lesz, miszerint a morva segélypénzre tartott igényei mielőbb érvényesíttessenek [2]). Mikép lett ezen ügy elintézve, arról hallgatnak a fönmaradt okmányok.

---

[1]) Pázmány a királynak Túróczból oct. 21. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) A király Pázmánynak nov. 6. Eredeti. U. o.

VII.

Balásfy Tamás. — Jelleme. — Kihágásai. — Törekvései a pozsonyi prépostság elnyerésére. — A pozsonyi káptalan által tett akadályok. — Balásfy vitatkozása Káldival.

Balásfy Tamás érdekes egyénisége sok tekintetben kiválik azon magyar főpapok közöl, kik Pázmánynak kortársai, vele karöltve a katholika egyház emelésén munkálkodtak [1]).

Balásfy Erdélyben, Kolozsvárott született s Győrött nyert kanonoki javadalmat. Később a zalavári apátságot és a kapornaki prépostságot is megszerezte [2]). 1613 aug. 21-én pedig bosniai püspökké neveztetett [3]).

Élénk észszel, szerencsés tollal megáldva, a hittudományokban is alaposan jártas, kiváló hivatással birt az irodalmi tevékenységre. És nem csekély részt vett azon tollharcban, melyet katholikus és protestáns notabilitások nagy élénkséggel küzdöttek a XVII-ik század elején. Pázmány oldalára lépvén, sok ideig egy maga osztozott annak polemikus harcaiban s diadalaiban is. A törekvések ezen azonossága szoros barátságot, benső viszonyt hozott létre a két férfiú között.

---

[1]) Balásfy jellemének s működésének hű és teljes rajzát adni nem szándékozom, s nem is vagyok képes. Ezen fóladat Ipolyi jeles tolla által fog megoldatni, ki számos ismeretlen adattal rendelkezik.

[2]) Liber Regius. A m. k. kam. levtban.

[3]) Pray: Specimen Hierarchiae II. 438. l.

Pázmány, 1614-ben Alvinczi Péter által megtámadtatván, megirta: „Az Igazságnak győzedelme“ cimű művét. De épen midőn evvel elfoglalva volt, kelle az említett év őszi hónapjaiban Rómába utaznia. S miután ideje többé nem volt arra, hogy munkáját személyesen bocsássa sajtó alá s fölügyeljen a nyomtatásra: barátját, Balásfyt kérte föl ennek eszközlésére. Ez ügyben hozzá intézett levelében kiemelé Balásfy jóakaratát s szeretetét, melyet irányában tanusitott; érdemeit, melyeket személye körül szerzett [1]). Balásfy híven teljesité a baráti megbizást. 1614 novemberben sajtó alá adta Pázmány művét. Ahoz maga is mellékelt egy Alvinczihez intézett terjedelmes levelet, melyben Pázmánynak érveit támogatja, érdemeit, jelességeit dicsőiti.

Két évvel később Balásfy ujra megjelent az irodalmi küzdtéren, hogy Pázmány mellett fegyvert fogjon. Akkor, midőn a „Kalauz“ ellen Zvonarich Imre és Nagy Benedek 1615-ben „Pázmány Péter pironsági ...“ cimű művet adtak ki. Pázmány ugyan felelt erre maga a „Csepregi Szégyenvallás“-ban. De ugyanakkor Balásfy is „Csepregi iskolá“-jában védelmére kelt Pázmánynak és a megtámadott kath. tannak. Ugyancsak Pázmány mellett irta ő 1616-ban „Epinicia Benedicto Nagy ...“ és „Echo Christiana“ cimű, névtelenül megjelent röpiratait [2]).

Eképen Balásfy Pázmánynyal kezetfogva működött; irodalmi érdemei, tolla és ismeretei által Pázmány mellett tiszteletre méltó helyet foglal el; és a két nevezetes férfiút a szellemi rokonság kötelékei fűzék egymáshoz. Mindazáltal

---

[1]) „Magna tua in me merita, magnus in te meus amor, magna observantia,“ irja Pázmány Balásfynak.

[2]) Balásfy ezen műveiről szólottam fölebb 158 s kk. ll.

jellemére, természetére s életeseményeire nézve Balásfy teljesen különbözik Pázmánytól. És a ki Balásfy tettekben nyilvánuló buzgalmának tanuja, tudományosság, szoros egyházi szellem és genialitás által egyaránt kitünő műveit ismeri, bizonyára nehezen fogja elhinni, hogy ezeknek szerzője egy és ugyanazon személy azon Balásfyval, ki botrányos magaviselete és kihágásai által hirét nevét megbélyegzé kortársai s az utókor előtt.

Balásfy rendkivül heves, gyorsan föllobbanó természettel birt, melyet fékezni nem tudott, s mely szenvedélyes kitörésekben nyilvánult gyakran, a dühösségig is emelkedett nem egyszer. Ilyenkor nem ismert korlátot és határt. Fölzajló szenvedélyei elnémították az ész szavát, háttérbe szorították állásának követeléseit. Önkényes, minden tekinteteket megvető magaviselet, ingerlékenység, hatalmaskodás, egyházi javadalmak elnyerése utáni mohó vágy kiegészitik jellemének árnyoldalait. Ezek után nem lehet csodálnunk, hogy Balásfy élete gazdag volt surlódásokban és összeütközésekben azokkal, kik alatta vagy körüle éltek. Neve az irodalom terén fényes, gyülöletessé vált az egyházi élet körében. Számos peres ügy keletkezett kihágásaiból. Kellemetlenül foglalkoztatta a királyt és kormányférfiakat, a pápai követet és a primást is.

* * *

Az 1617-ik év elején üresedésben volt a pozsonyi prépostság. Ugyanis Pázmány gróf Pálffy István prépostot, kihágásai [1]) miatt, megfosztani szándékozott a pré-

---

[1]) Ezek a római kuriának is tudomására jöttek. Már 1615 december 1-jén irja a prágai nuntius Borghese bibornoknak Rómába: „Del

postságtól [1]). Pálffy megelőzte önkénytes lemondása által [2]). Ekkor Balásfy ohajtotta azt elnyerni. Reméllette is igyekezeteinek sikerét; Pázmánynyal jó viszonyban állott, a kormányférfiaknak birta jó indulatát. Az előbbi csakugyan ajánlotta őt a királynak. Mások ellenben, különösen több magyar tanácsos, Csiky István szendrői püspök s győri kanonok mellett működtek. Május havában úgy állott az ügy, s azt tartotta a közvélemény, hogy Balásfy fogja elnyerni azon előkelő egyházi javadalmat.

A pozsonyi káptalan elrémült. Balásfy rosz hirben állott. Győrött miatta sem az egyháziak, sem a világiak békében nem élhettek, szüntelenül voltak viszálkodásai, perei és verekedései. A győri püspöknek és káptalannak is elég oka volt panaszkodni ellene. Károl János nemes urnak, például, nagyszombat napján erőszakkal házába tört, s kegyetlenül elverte. Ezen botrány következtében azon nemesnek neje a katholika vallástól elpártolt.

A pozsonyiak is szólhattak kihágásairól. Midőn egykor Laskay János kanonok házában tartózkodott, haragjában háziurát az ablakon akarta szolgái által kidobatni. Ez meg

---

Pálffy Preposito di Posonia intendo ultime, che habbia preso una assai cattiva piega et che come da un tempo in qua ne ha dismosso i costumi, et havrebbe anco deposto l' habito clericale, si il rispetto della madre, gia decrepita non lo ritenesse.“ A vatikáni levéltárból. Kerschbaumer kanonok szivessége által.

[1]) Péterfynél olvassuk: hogy Pázmány „Comitem Stephanum Pálffy. Comitem Posoniensem, saecularem a Praepositura removet.“ Concilia II. 221. l.

[2]) „Comes N. Pálffy fuit possessor Praepositurae Posoniensis, quam idem Dominus Comes sponte et benevole anno 1617 resignavit urgente novo Archiepiscopo Pázmány.“ A pozsonyi káptalani levéltár adatai nyomán Kaprinay (XII. C.) kézirati gyüjteményében; a m. k. egyetemi könyvtárban.

is történt volna, ha a kanonok késsel nem védelmezi magát. Igy a legaljasabb szavakkal gyalázta. Ugyanott egy Vásáros György nevezetű nemes embert földre teritett, s a vérengzésig ütlegelt, miről az a káptalan előtt óvást tett. Szintén Pozsonyban a káptalan házában Ramochaházy Mihály kanonokot gyalázatos nevekkel s rágalmakkal sértette, arcul csapta, úgy hogy vére is kiszökött; hajánál ráncigálta. Más alkalommal az összegyülekezett tömeg nagy megbotránkozására erőszakkal tört a káptalani házra. Nem volt titok az sem, hogy saját szolgáit gyakran vérontásig veri s a legcsekélyebb okból botrányos kifejezésekkel, szitkokkal illeti. Sőt egy alkalommal Bécsben két főúr és a zágrábi püspök jelenlétében egy magyar püspökkel botrányosan veszekedett.

A pozsonyi kanonokok méltán rettegtek ily előljárótól. Annál inkább, mert elég ildomtalan volt, mielőtt a prépostságba beigtattatott volna, már is a káptalan régi kiváltságai s jogai sérelmével, börtönnel s egyéb büntetésekkel fenyegeté, veré, rágalmazá és gyalázá a kanonokokat. A káptalan nem maradt tétlen. A fenyegető veszély elhárítására mindent megtett. A királyhoz, Khleslhez, és a Primáshoz folyamodtak. Balásfyt méltatlannak állították azon egyházi méltóságra, s nagyszámú adatokat hoztak fól ellene. Előadták botrányos tetteit. További és nagyobb botrányok elhárítása kedvéért más alkalmasabb, tiszta életű és erkölcsű férfiúnak kineveztetését kérelmezték. Balásfyt — mondották — ismeretes kihágásai következtében elfogadniok egyáltalán lehetetlen [1]).

A király a káptalan leveléből értesűlvén Balásfy kihágásairól, Pázmányhoz fordult; miután Balásfyt ő ajánlá neki:

---

[1]) A pozsonyi káptalan Pázmányhoz; eredeti. A királyhoz; egykorú másolat. Mindkettő 1617 jún. 8-ról. Prim vil. levt.

„Nehogy — irja a király — a prépostság alkalmas és képes egyén általi betöltésében nem elég jól gondoskodjunk, mielőtt magunkat ezen javadalom adományozása iránt elhatároznók, meghagyjuk hűségteknek, hogy nekünk más, azon méltóságra alkalmas és érdemes egyházi férfiakat is előterjeszszetek. És a káptalan levelére nézve saját nézetetekről tudósítani siessetek.“ [1]) Az érsek válaszát nem ismerem. Valószinű, hogy a Balásfy ellen fólhozott vádakat részben alaptalanoknak, részben túlzottaknak tartotta; vagy legalább azoknak alapossága felöl hiteles nyomozások eszközléseig fólfüggesztette itéletét. Egyelőre legalább nem mondott le Balásfy előmozdítását célzó szándékáról. Sőt Pozsonyban hire járt a káptalanban, hogy az érsek neheztel azokra, kik Balásfy ellen működnek s különösen Ramochaházy Mihály kanonokra. „Ira énnekem — igy mentegeti ez magát — e napokban egy barátom Pozsonyból, hogy úgy esett értésére, hogy Ngdnál engemet valaki igen bevádolt volna, hogy én itt azon instálok, hogy ő felsége Balásfy uramnak ne adja a pozsonyi prépostságot, és ezen Ngd megbúsulván, neheztelne reám. A mely dolgon igen búsultam is, csudálkoztam is, hogy az az ember (akárki legyen az) nem tudott többet találni az egész pozsonyi canonicusok közöl, hanem csak szintén én reám... Mert ha a nemes pozsonyi káptalan levelet irt ő fgnek és Cardinál uramnak ő ngnak (t. i. Khlesl ministernek) nem Ramochaházy Mihály irta ezt, hanem a pozsonyi káptalan. Nem is praesentáltam pediglen én sem ő fgnek, sem Cardinál uramnak... Nem is urgeáltam, sem nem emlékeztem soha egyébnek is csak egy szóval is felöle... nem hogy

---

[1]) A király Pázmánynak 1617 június 26-án Eredeti Prim. vil. levt.

sollicitáltam vagy instáltam volna érette. Nem is kellett annak sollicitálás, a mint csak fülhegyen másoktól hallottam; mert nem csak a nemes káptalan leveléből, hanem több egyéb magyarországbeli urak leveleiből is informáltatott volna ő felsége, mind pediglen Cardinál uram ő nga is e dolog felöl... De efféle dolgon, sok búsulásom vagyon, hogy szintén ugy vagyon nekem dolgom, mint a báránynak, ki ha szintén a sárból, vagy a zavarosból iszom is a viznek, de mindenkoron én zavarom azt föl.... Kérem annakokáért Ngdat, mint uramat Pátronusomat, Ngd afféle embereknek ne higye el szavát, a kik engemet igy gyaláznak.“ [1])

Balásfynak Pázmány mellett nagy támaszul szolgált Khlesl bibornok. Hogy ezt megnyerje, s a kormánynál ügyének kedvező eldöntését sürgesse, személyesen Prágába utazott. Khlesl, midőn a Balásfy ellen emelt vádakról értesült, természetesen nem lehetett hajlandó támogatni kérelmét. „Mindenkor — irja Pázmánynak — de kivált a jelen időben, midőn a szomszéd eretnekek oly ellenséges állást foglalnak el — főleg érsekségében — komolyan kell azokra gondot viselni, kikre a lelkek üdve bizva van. Nehogy egyházi méltóságokra emeltessenek, kik botrányos élet által magukat méltatlanoknak bizonyitván, képtelenek másokat haszonnal kormányozni, hanem inkább alárendeltjeiknek kárára, botrányára vannak. Ennélfogva más egyénről kell gondoskodni; olyanról, ki tiszta élet, buzgóság s más főpapban megkivántató erényekkel bir; oly prépostról, ki alatt a pozsonyi papság megelégedett lehessen. Mivel pedig ő felsége a prépostságot olyannak kivánja

---

[1]) Június 28. Eredeti. Prim. vil. levt.

adományozni, ki annak kormányzására alkalmas: Főtisztelendőségedet véleményadásra fölkérem“ [1]).

Khlesl az egész ügy eldöntését az érsekre bizta. De nézete az volt, hogy nem kell egy emberért az egész káptalant megzavarni, botrányokat és örökös viszályokat előidézni. Mert találkoznak gyakran oly egyházi férfiak, kik nagy haszonnal működnek, mig alárendelt állást foglalnak el; mihelyt pedig kormányra jutnak, többet ártanak, mint használnak. Lehet valaki jó pap, a nélkül, hogy jó főpap válnék belőle. A főpapnak nyugodt elmével és mérséklettel kell birnia, mások gyengéi és hibái iránt türelemmel viseltetni. Ezen tulajdont nélkülözi Balásfy. Ezért (miután Balásfy a prépostságot tényleg el nem nyerte, habár úgy viseli magát, mintha annak elnyerésétől függne egész leki üdve) ő miatta nem lehet veszélyeztetni az egész káptalan javát. Ha mindazáltal a káptalan megnyugodnék s az érsekkel együtt a királynál Balásfy kineveztetését kérelmezné: a bibornok késznek nyilatkozott támogatni a kérelmet [2]). A minister itélete eszerint nem hangzott kedvezően Balásfyra nézve. A vádaknak hitelt adott; a prépostságra alkalmatlannak itéli. Kineveztetését a káptalan beleegyezésének hozzájárulásától föltételezi; már pedig ezt Balásfy alig remélheté kieszközölhetni.

Azon időben, midőn e levél iratott, Khlesl közelebbről megismerkedett Balásfyval. Szellemdús vitatkozásai,

---

[1]) Khlesl Pázmánynak Prágából. Kelt: X. kal. Quint. 1617. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Khlesl Pázmánynak. Eredeti. Prim. vil. levt. Ezen levél július 22-én kelt. A prim. levéltárban találtatik Khleslnek ezzel teljesen ellenkező levele, mely szintén július 22-kén kelt. Balásfy július 26-án kelt levelében erősité, hogy az első — a szövegben ismertetett levél — előbb iratott mint 22-én; s a bibornok titkára tévedésből irta azon keletet.

kellemes társalgása által lebilincseltetve, őt csakhamar megszerette. Július 21-én több előkelő úrral ebédre hivta magához. Fölhivására bizonyos „Doctor Garthius"-sal (ki ugy látszik protestans tudós volt) Khlesl, Ferenczfy és Hoffmann György jelenlétében két órán át kitünő sikerrel vitatkozott. Ugyancsak a bibornok kivánatára nehány nappal később Lozenstein marschallnál ebédelt s ugyanazon Garthiussal vitatkozott. Az ifju szász herceg, Preiner, s más főurak is hivatalosak voltak. Ily előzmények után Balásfyt a királyi udvarnál szivesen látták. Volt fogadtatáson a királynál és Ferdinand fhgnél [1]). Ügye mind kedvezőbb fordulatot vett. Khlesl megbánta, hogy oly kedvezőtlen szellemben irt Pázmánynak. Balásfy néhány látogatása után, ennek személyéről és ügyéről teljesen megváltozott gondolkodásmódja. Elfogadta mentségeit s az ellene emelt vádakat nem tekinté többé olyanoknak, melyek a püspökségre, vagy bármely más egyházi javadalomra méltatlanná tennék [2]).

Khlesl július 22-én rendeletet küldött a pozsonyi káptalanhoz, mely válaszul szolgált a káptalan panaszlevelére. Figyelmezteté a káptalant, hogy a kánonok kiközösités büntetése alatt tiltják személyes ügyekben világi hatóság elé idézni egyházi férfiakat, főleg püspököt. Miután pedig a bosniai püspök irányában igy cselekedtek: a szentatya nevében meghagyja, hogy főpapjuk előtt megjelenvén, fóloldozást kérjenek az ekkép magukra vont egyházi bün-

---

[1]) Balásfy Pázmánynak július 22. Prágából. Eredeti. Prim. vil. levt. Balásfy azt is irja, hogy Ferdinand fhg. szépen nyilatkozott az érsekről. „De V. Ill. inter caetera haec dixit: Certe magnus et bonus vir est, nemo potest illi derogare, ego neque de Rmi. D. Archiepiscopi, neque de D. Ladislai Pethe benevolentia unquam dubitavi, quam mihi per litteras etiam significarunt."

[2]) Balásfy Pázmánynak július 26. Prágából. Eredeti Prim. vil. levt.

tetéstől. Ha a káptalannak Balásfy ellen alapos panasza van, forduljon főpapjához. De jobban tesznek, ha kölcsönös szeretettel karolják föl egymást, kiengesztelődnek, s türelemmel viseltetnek egymás gyarlóságai iránt. Annálinkább, miután vádiratukban semmi olyast nem talált, mi a bosniai püspököt akár püspökségének megtartására, akár más javadalom elnyerésére méltatlanná tenné [1]).

A bibornok oly észrevétellel közlé ezen rendeletét Pázmánynyal, hogy Balásfy ügyében kétféle eljárást követhet. Vagy a rendes perfolyamra bocsáthatja az ügyet, vagy a felek kiegyeztetésére törekedhetik; ez utóbbit inkább ohajtá. A mi a prépostságot illeti, a király nevében már meghagyta a kamarának, hogy a szükséges intézkedéseket (t. i. Balásfy beigtatására nézve) megtegye [2]).

Khleslnek ezen megváltozott gondolkodása a király magatartását is szükségkép módositá. Balásfy védiratot nyujtott be a királynak, ki azt az érsekhez küldé, s meghagyta: eszközölné, hogy a papság körében többé méltatlan dolgok (impertinentes actus) ne történjenek, hanem inkább minden a nép épülésére szolgáljon [3]).

Balásfy ezekután türelmetlenül várta Prágában kineveztetését, s a mitől ez még függővé tétetett, az érsek ujabb jelentését. Július 26-án ujra fölkérte Pázmányt ezen jelentés megküldésére. „Ügyem kedvező elintéztetéséhez — irja — immár semmi sem kivántatik, mint hogy Méltóságod, jogaival élvén, megfékezze a káptalant, s a királynak és bibornoknak megirja, miszerint a káptalant érseki törvény-

---

[1]) Khlesl a pozsonyi káptalannak, július 22-én Prágából. Egykorú más. Prim. vil. levt.

[2]) Khlesl Pázmánynak július 22. Eredeti. Ugyanott.

[3]) A király Pázmánynak július 23. Eredeti. Ugyanott.

székének mellőzése miatt megfenyítette, megfékezte, az egész ügyet elintézte s már minden rendben van. A káptalan ugyanis nem szünik meg ide, Ramochaházyhoz irogatni, ellenem izgatni, ingerelni. Jó Isten, én oly nagynak képzeltem Méltóságod tekintélyét azon káptalan előtt, hogy ha őket csak egy szóval is meginti, s megparancsolja, hogy sürgetéseikkel fölhagyjanak, azonnal engedelmeskedni fognak .... Emlékezzék meg Méltóságod irántam való kegyességéről s valamivel nagyobb mértékben részeltessen támogatásában [1]).

Pázmány ugy látszik megtette mindazt, mire Balásfy fölkérte. S ez megnyugtatva hagyta el Prágát [2]).

* * *

Balásfy, ki midőn szenvedélyei elragadták a társadalmi élet különböző viszonyai közepette, a legerőszakosabb tettektől sem riadott vissza; a vitatkozás hevében elméleti téren, tudományos kérdések tárgyalásában is végletekre engedé magát ragadtatni. Erre nézve érdekes példánk van.

Az 1618-ik év január végső, vagy február első napjaiban Homonnai György asztalánál más egyéb vendégek között Balásfy és Káldy György jezsuita atya, a biblia hires magyar forditója, találkoztak. A két tudós férfiú társalgása tudományos kérdések körül forgott.

---

[1]) Balásfy Pázmánynak július 26. Prágából. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Mikor neveztetett ki Balásfy pozsonyi préposttá, nem tudom meghatározni. Egy, 1618. június 26-án kelt, királyi irat a kinevezésről mint „iam pridem“ megtörténtről emlékezik. Eredeti fog. A bécsi cs. titkos levéltárban. Balásfy maga a királyhoz intézett védiratában emliti, hogy az 1618-iki országgyülés alatt történt a kinevezés. Egykorú más. Győri kápt. mag. levt.

Többi között szóba jött a kath. egyház tanitása a gyónásról; különösen fölmerült azon kérdés, érvényes e az irás közvetitése által végezett gyónás? Balásfy fölhozta, hogy Sa Emanuel atya azon véleményét, mely szerint a távollevő bűnösnek levél vagy küldött által végezett gyónását érvényesnek mondja, a szentszék elvetette. Káldy Balásfy állitását nem vonta kétségbe, de megjegyzé, hogy az elvetett véleményt Emanuel atyán kivül mások is osztották.

Balásfy azonban tovább ment. Állitá, hogy a gyóntatója előtt személyesen megjelenő gyónónak sem szabad irás közvetitésével előterjeszteni vétkeit. Káldy ezt egyenesen tagadta, miután a pápák ezen kérdésben semmit sem határoztak. A bosniai püspök nem tűrt ellenmondást. Haragra lobbant s a vendégsereg hallatára vádolá Káldyt, hogy eretnek állitást védelmez. Még akkor is — folytatá — érvénytelen a gyónás, ha a gyóntató a gyónó irását kezeiben tartva kérdezné a gyónót: vajjon magáénak vallja e mindazon vétkeket, melyek az irásban foglaltatnak, és a gyónó igenlően válaszolna. Sőt érvénytelen akkor is, ha a gyóntató sorban és egyenként kikérdezné a gyónót azon vétkek felől, melyek annak irásában foglaltatnak, s az minden egyes kérdésre vétkesnek vallaná magát.

Káldy nem látta tanácsosnak folytatni a vitatkozást. Balásfy mind szenvedélyesebb hangon szólott és sértő szavakkal kezdett élni [1]). Káldy kinyilatkoztatá, hogy az érseknek eldöntésére fogja bizni: vajjon eretnekséget állitott e, és vajjon igaza volt e a püspöknek, midőn az egész vendégsereg előtt kikiáltá, hogy eretnekséget tanit. „Nem akarok

---

[1]) „Rmus D. Th. Balásfyus more suo acriter disputavit... Qualibus verbis, non scribo, quia nolo conqueri.“

eretnek lenni, — mondá a szerény tudós — és ha helytelenül szólottam, lelkiismeretem által köteleztetem visszavonni hallgatóim előtt.“ Ebben megegyeztek, s miután egymásnak a vitatkozás hevében használt illetlen szavakért megbocsátottak, kiengesztelődve váltak el [1]).

Pázmány sietett eldönteni a kérdést. „Jól teszi Tisztelendőséged — irja Káldynak — hogy poharak közt folyt beszédek által magát megzavartatni nem engedi. A vitatkozás heve gyakran elragadja az embereket és eretnekséget látnak ott, hol nincs eretnekség. Ha tüzetesen akarnám kifejteni azon tárgyat, melyről szó volt, nehány levelet kellene tele irnom. De fölösleges hitrokonok között ily viszályokat támasztani. Röviden: semmiképen sem helyeslem azt, mit vonallal aláhuztam (t. i. Balásfy két utóbbi állitását). Mert mindegy, akár emlékezetből, akár nyomtatott könyvből, akár másnak irásából kérdezi ki a gyóntató gyónóját. Az első tétel pedig, a melyet kereszttel jelöltem meg (t. i. Emanuel atyáról) helyes értelemmel birhat, de helytelennel is. Csudálni nem lehet, hogy az iránt nehézségek keletkeztek. Megmondám Balásfy urnak, mily értelemben tartható helyesnek. De mint emlitém, a vitatkozás heve mindenkit elragad. Tisztelendőséged folytassa Isten és a vallásnak tett szolgálatait. Érettem pedig imádkozzék.“ [2])

---

[1]) Káldy Pázmánynak Csejthéről 1618. febr. 3. Eredeti. Pray Gy. kéziratainak XXXII. kötetében. a m. k. egyetemi konyvtárban.

[2]) Pázmány Káldynak Nagyszombatból 1618. február 24. Eredeti. Az egész Pázmány saját irása. Ugyanott.

VIII.

Balásfy a pozsonyi prépostság mellett a győri őrkanonokságot is megtartani igyekezik. — A nuntius beavatkozása. — A galgóczi értekezlet. — Pázmány véleménye. — Balásfy ujabb kihágásai. — Törvényszéki tárgyalások. — Pázmány itélete. — Balásfy és a káptalan kibékülése.

Balásfy elnyerte a pozsonyi prépostságot. De lemondania kellett az őrkanonoki javadalomról, melyet a győri káptalannál birt. A király ezen javadalmat Csiky István erdélyi püspöknek szánta, s később valóban adományozta [1]).

Balásfy csakhamar megbánta, hogy kibocsátá kezeiből az őrkanonokságot s módot keresett visszaszerzésére. 1618 első felében, mielőtt az őrkanonokság Csikynek adományoztatott, a győri káptalanhoz készült fordulni, hogy az emlitett javadalmat visszanyerje. Tudván, hogy a káptalan tagjai nem a legbarátságosabb indulattal viseltetnek irányában, a pápától igyekezett ajánló levelet kieszközölni. Pázmány ajánlására — mint állitá — a pápától dis-

---

[1]) A király Napragynak 1618. június 26. „Superioribus temporibus vacante Praepositura Capituli Posoniensis institerat apud nos .... Stephanus Csiky .... accedente etiam intercessione .... nostrorum Consiliariorum Hung., quo nos eidem .... Praeposituram conferremus. Verum cum iam pridem ad humilem petitionem Thomae Balásfy .... et ad nonnullorum etiam ... intercessionem ... eandem Praeposituram ... contulerimus, neque vere dictum Stephanum Csiky negligere volumus .... te requirere voluimus, ut Custodiatum una cum Canonicatu Jauriensi per translationem Thomae Balásfy ... vacantem ... memorato Stephano Csiky .... conferre velis.“ Eredeti fogalmazat. Pázmány sajátkezű javitásaival. A bécsi cs. titkos levt.

pensatiót s engedélyt nyert, hogy a pozsonyi prépostság mellett, öt éven át, megtarthassa mindazon javadalmakat, melyeket már birt. Azonfölül egy május 26-án kelt pápai bréve általános kifejezésekben a káptalan jóakaratába [1]) ajánlá. Ezen apostoli irat július 16-án olvastatott föl a káptalanban. S most előadta Balásfy kérelmét, hogy az őrkanonokságot megtarthassa. A káptalan által visszautasíttatott [2]).

Balásfyra kellemetlenül hatott a szenvedett kudarc. De ő nem szokott visszarettenni az első akadálytól. El volt határozva megmozdítani mindent, hogy célját elérje. Ujra a pápához s a császári udvarnál székelő nuntiushoz fordult. Panaszosan előadá, hogy a győri püspök és káptalan vonakodnak engedelmeskedni a pápai brévének. Erre Borghese bibornok a pápa nevében september 1-jén meghagyta a nuntiusnak, hogy kihallgatván a feleket, itéletet hozzon.

A nuntius október 1-én kelt leveleiben Napragy győri püspököt egy részről, és Balásfyt más részről fölszólitá, hogy a levél vételétől számitandó tizenöt nap alatt, fölvilágasitást adjanak [3]). A püspök a kitüzött határidőt rövidnek tartá s halasztást kért. Balásfy ellenben a püspöknek okait, melyekkel kérését támogatá, alaptalanoknak s a halasztást meg nem engedhetőnek igyekezett kimutatni. Kérte

---

[1]) „Et si non ambigimus, quin vos dilecto filio Thomae .... fraternam charitatem impendatis, ... tamen eum vobis libenter commendamus, sperantes in Domino nostra huiusmodi commendatione illud Thomam consecuturum, ut vestra in eum officia .... multo promtiora experiatur.“ Eredeti. Győri kápt. magán levt.

[2]) „Breve hoc S. S. lectum est in Capitulo Ecclesiae Jauriensis. Anno 1618 die 16 Julii. Custodiam petebat, sed non obtinuit.“ A bréve külsején egykorú kézzel jegyezve.

[3]) *1618. október 1. Nuntius Napragynak.* Egykorú másolat. Győri kápt. magán levt.

a nuntiust, ne hallgasson a püspök kérelmére, annálinkább, mert a pápa is rövid uton rendelé elintézni az ügyet [1]).

A nuntius Balásfy ezen levelét november 9-én egyszerüen átküldé Napragynak, fölszólitván, hogy kifogásait 18 nap alatt irásban közölje [2]).

Napragy — mint a következő eseményekből kitünik — a kérdéses ügyre nézve illetéktelennek tartá a nuntius hatóságát. S ennek beavatkozása következtében a fönforgó viszály kétszeres jelentőséget nyert. A győri káptalan bevádolá Balásfyt a királynál, hogy a király apostoli jogainak sérelmével Rómából kért engedélyt az őrkanonokság megtarthatására. Balásfy védiratot nyujtott be. Kiemelé, hogy a pozsonyi prépostságnak csekély, alig 300 forintra megy évi jövedelme. Emiatt az előbbi prépostok többnyire más javadalmakat is birtak. Azután ő sokat költött a javadalmain véghezvitt épitkezésekre, munkáinak kiadására [3]). A pápa ezen okoknál fogva engedte meg, hogy a győri őrkanonokságot öt évig megtarthassa. Midőn ezen engedélyt a pápától kérte, nem vétett a királyi jogok ellen. Hisz ő — mint finomul megjegyzi, — csak dispensatiót, nem beneficiumot kért Rómából. Sok példa van arra, hogy magyar főpapok több javadalmakat birtak és birnak. Igaz, több év előtt elnyerte a szalavári apátságot és kapornaki prépostságot, de ezek alig jövedelmeznek 100 forintot. Birja sz. László oltárát is a győri főegyházban, ez is alig hoz be 40 forintot. Szegénységének fölsegélése, a pozsonyi

---

[1]) Balásfy két levele a nuntiushoz. Datum nélkül. Egykorú másolat. Győri kápt. magán levt.

[2]) 1618 november 9. A nuntius Napragyhoz. Egyk. más. Ugyanott.

[3]) „Librorum editionibus, — ugymond — quos iam aliquot fidei catholicae adversariis oppositos edidi, neque hactenus suffecissem, nisi catholicorum hominum elemosinariis quasi subsidiis fuissem adiutus.“

prépostság fölépitésére, könyvei kiadására szükséges költségek megszerzése végett kivánja a győri kanonokságot öt éven át megtartani. A katholikus ügy emelésére Pozsonyban könyvnyomdát szándékozik fölállitani. Kéri tehát a királyt, ne adjon hitelt az ellene emelt vádaknak s ne ellenezze azt, mit a pápa megengedett [1]).

A király november 9-én Bécsből Lépes Bálint nyitrai püspököt és k. cancellárt Pázmányhoz küldé. Üzbégen találkozott vele s itt közlé a király kivánságát, hogy a közelebb Galgóczon Forgách nádornál tartandó tanácskozmányra összehivott egyházi s világi urak közöl, némelyekkel tetszése szerint értekezvén, az ügy mikénti eldöntéséről adja elő nézeteit. A király azután a viszály megszüntetése végett megkeresni fogja a pápát [2]).

A galgóczi értekezlet december első napjaiban megtartatott. De Pázmány nem volt ott. Betegség akadályozta a megjelenésben [3]). Mindamellett december 6-án Napragy

---

[1]) Balásfy a királynak Egyk. más. Datum nélkül. Győri kápt. mag. levt. Balásfy ugyanakkor Ferdinand ifjabb királynak is irt. Ezen levélben többi közt áll: „S. Pontificem ius collationis beneficiorum divis Ungariae Regibus cessisse, dispensationes circa pluralitatem sibi retinuisse, neque me Sedi Apostolicae supplicasse, ut beneficia mihi in Ungaria per illam conferrentur, sed ut antea mihi collata, per ablationem canonicae incompatibilitatis dispensatione apostolica conservarentur, nec hoc quo commendationibus Mtum VV. vel in puncto adversarer, sed ut necessitatibus meis, quae erogatis in Typographos, cum libros aliquot ederem, et in ecclesiastica aedificia, et in alia pia opera sumptibus, accrescerant, et etiam laboranti rei litterariae erectione Posonii Typographiae .... succurrerem. Neque breve illud apostolicum motu proprio factum, sed ad Illmi D. AEppi Strigoniensis commendationem indultum est.“ Egyk. m. Ugyanott.

[2]) A király Pázmánynak 1618. nov. 29. Eredeti a prim. vil. levt.

[3]) „Szomoru hireink futamodtak Ngod beteges állapotja felöl, nem kevés szomorúságom volt rajta. De megvidámita Ngod becsületes mostani levele, melyben irja Ngd könnyebbülését.“ Lépes B. Pázmánynak Galgóczról 1618. december 7-én. Eredeti a prim. vil. levt.

szőnyegre hozta Balásfy ügyét. Mint érdeklett félnek előadását és javaslatát nem a mérséklet szelleme lengé át, a szenvedély sugalmazta. Ennek dacára, vagy talán épen azért visszhangra talált a tanácsosoknál. „Azt tanácsolták, hogy Palatinus uram tiszte szerint citáltassa, tanquam contra patriae leges delinquentem.“ Egyedül a cancellár szólalt fel az inditvány ellen.

„Elég ártalmas lehetne — irja a cancellár Pázmánynak — Balásfy uramnak ő kegyelmének, ha végbe menne a tanácsuraknak szándékja .... Én levék az első, ki arra kérém az urakat, hogy ennek az intentiónak békét hagyván, csak Personalis uram ő kegyelme által intsék ő kegyelmét, csendesedjék és szándékában valamennyire tartozzék meg. Megjelentettem azt is az uraknak, hogy ezt a causát urunk ő Fge Ngodra, mint Metropolitára delegálta, és Ngodnak gondja leszen reá, miképen componálja ezt a controversiát.“ [1])

Habár Napragy nem tudta is keresztülvinni egyik inditványát, sikerült elfogadtatni egy másikat; hogy az értekezlet a királyhoz, a pápai nuntiushoz, a római bibornokokhoz és a pápához intézendő levelekben, Balásfy eljárása és a nuntius törvénytelen beavatkozásai ellen panaszt és óvást emeljen. A levelek Napragy fogalmazatai alapján, a december 7-iki értekezletben csakugyan megirattak s szétküldettek [2]).

A királynak előadták, hogy régi időkben is találkoztak, kik a magyar királyok ősi kiváltságai sérelmével idegen hatóságok beavatkozását sürgették. Ezeknek célzatai a királyok és rendek tiltakozása által mindenkor megakadályoztattak. Sőt hivatalaik és javadalmaiktól megfosztatván, mint a kozbéke

---

[1]) Előbbi level.

[2]) Mert a levelek mellett ott áll az oldaljegyzet: „Conceptus Dni Napragy AEppi Colocensis.“

zavarói, viszályok előidézői a törvény által előirt súlyos büntetésekkel sujtattak. A király tehát ez esetben is irjon a pápának, fékezze meg Balásfy kihágásait, és őrizze meg azon királyi jogokat, melyeket az megsérteni akart [1]).

A pápához intézett levélben kiemelik, mikép Balásfy alattomos módon, a rendes hatóságok kikerülésével, egyenesen Rómából kérelmezte előbbi javadalmainak megtarthatását. Ez Magyarországban egészen uj, szokatlan eljárás, melyet tűrni nem lehet. Kérelmét saját főpapja előtt kellett volna indokolnia. A magyar királyoknak, a pápáktól nyert s megerősített kiváltságait megsértette, miután a római pápák a magyarországi egyházi javadalmak körül való rendelkezést a királyra bizták, maguknak egyedül a püspökök megerősitését föntartván. Sőt az ország törvényei szigorú büntetéseket szabnak azokra, kik a régi törvényes szokástól eltérőleg igyekeznek egyházi javadalmakat szerezni. A pápának ezen ősi jogokat inkább megerősiteni kell, mint egyesek nagyravágyó törekvései kedvéért megsérteni. Erősitse meg mindazt, mit a fónforgó ügyben királyi rendelet folytán a győri püspök Balásfyra nézve elrendelt [2]).

Hasonló szellemű és tartalmú azon levél, mely a római bibornokokhoz intéztetett; közbenjárásukat kérték ki a pápánál a királyi jogok föntartásának érdekében [3]). A nuntiustól végre bocsánatot kértek, hogy az általa megkezdett uj rendet, szokatlan visszaélést nem tűrhetik hallgatással. Hallgassa meg inkább a közóhajt, mint egynek kérését. Készek az ország jogai iránt tanusitandó tiszteletét szolgálatkészségükkel viszonozni [1]).

---

[1]) [2]) [3]) [4]) Protocollum Palat. S. Forgách.

Pázmány betegsége miatt a galgóczi értekezleten meg nem jelenhetvén, nem volt alkalma a galgóczi határozatokra befolyást gyakorolni. Véleményét külön közlé a királylyal. „A mi Balásfy személyét illeti, — irta fölterjesztésében — ha valaki, bizonyára én óhajtom előmozdíttatását, nemcsak azon kiváló tisztelet és hódolatnál fogva, melylyel a szent szék iránt viseltetem, s melyet életem veszélyeztetésével is, ha kell, bebizonyítani kész vagyok, hanem egyszersmind Balásfy személye iránti jó indulatomnál fogva. Egyébiránt Balásfy ő szentségétől a dispensatiót előbb eszközölte ki, mielőtt a pozsonyi prépostságot elnyerte; Khlesl bibornok pedig határozottan kijelenté Balásfynak, hogy a prépostságot semmi esetre sem nyeri el, ha az őrkanonokságról le nem mond, mert azt az erdélyi püspöknek kell adományozni, hogy a kamara megmentessék azon évdij terhétől, melyet az erdélyi püspöknek fizet. Felségednek ezen, a bibornok által velem közlött, szándékát én magam adtam tudtára Balásfynak. Egyuttal a nagyváradi püspök s mások által azonnal fölszólítottam a kalocsai érseket (és győri püspököt, Napragyt), hogy az őrkanonokságot az erdélyi püspöknek adományozza. Miután tehát Balásfy azon időben kifogást nem tett, most nem panaszkodhatik sérelemről. Bizonyos ugyanis, hogy ha azon föltételt el nem fogadja, a prépostságot Fgdtől el nem nyerte volna. És ezen föltételt elfogadván, az ő szentsége dispensatiója által nyert jogról önkényt lemondott. Ezen érv által a nuntiust is reábirni lehet, hogy a szent szék tekintélyének föntartásáért, a perügy további folytatásától elálljon. Mint értesültem, a galgóczi értekezletben résztvett urak annyira fölingerelvék, hogy Balásfyt nagy veszély, talán a számüzetés büntetése is fenyegeti, ha a nuntius beavatkozásával fel nem hagy. A mi uraink nagy

súlyt fektetnek arra, hogy az egyházi javadalmak körül ne történjenek ujitások. A cancellár elbeszélheti Fgdnek, a galgóczi értekezleten mikép nyilatkoztak, még katholikus férfiak is. Ezért mind a szent szék tekintélyének, mind a magyar egyház békességének s nyugalmának érdekében szükséges az egész ügyről fölvilágositani a nuntiust és hallgatást parancsolni mindkét félnek. Lesz Fgdnek még elég alkalma Balásfyt, ha megérdemli, más javadalmakkal megajándékozni.“ [1])

A király hallgatott Pázmánynak, az igazság és méltányosság által sugalt, tanácsára. Balásfynak meghagyta, hogy igényeinek további sürgetésétől elálljon. De Balásfy nem engedett. Nem gondolt sem a király parancsával, sem a galgóczi értekezlet fenyegető lépéseivel. December közepe táján fölkérte a nuntiust, hogy a győri püspök és káptalan ellen mondja ki az excommunicatiót és interdictumot; miután a pápai brévének engedelmeskedni vonakodnak. A nuntius elég gyenge és hiú volt, hogy magát tévutra vezettetni engedje. Balásfy a sententiát karácsony táján Győrött kihirdetteté.

Ennek következtében Napragytól [2]), a váradi, pécsi és váczi püspököktől [3]), valamint a nádortól is [4]) levelek mentek a királyhoz. Kérték, hogy Balásfyt büntesse és fékezze meg. A győri püspök és káptalan Pázmányhoz is fordult. Csiky István püspököt s kanonokot és Nagyfalvi György püspöki helynököt és kanonokot Nagyszombatba küldötték.

---

[1]) 1618 december 13-án, Nagyszombatból. Egykorú másol. Győri kápt. magán levt.

[2]) 1618 december 27-én. 1619 január 6-án. Egyk. más. Ugyanott.

[3]) 1618 december 31-én, Nagyszombatból. Egyk. más. Ugyanott.

[4]) 1618 december 29-én, Tavarnokról. Egyk. más. Ugyanott.

December 27-én emlékiratot nyujtottak be a primásnak. Kijelentik, hogy küldőik a pápai követ által kimondott egyházi büntetéseket igazságtalanoknak és érvényteleneknek tekintik. A királyt fölkérték, hogy a nuntiust itéletének visszavonására és beavatkozásának megszüntetésére birja. A nuntius itéletének foganatositása sérti a király tekintélyét és hatóságát, ki a győri javadalmat, az érsek, a főpapok és főurak tanácsával adományozta. Mind a király, mind a főpapok hatósága csorbát fog szenvedni, ha megengedtetik a nuntiusnak, hogy az egyházi javadalmak adományozását egyházi büntetések által megsemmisíthesse. A nuntius itélete érdemdús férfiút sujt; és ezen itéletből veszedelmes hátrányok származhatnának. Ne engedje az érsek, hogy saját érseki tartományában idegen hatóság itéletei foganatosíttassanak. Erre a törvények nem csak fölhatalmazzák, de fól is hivják. A nuntius — bármily hatalommal birjon egyébként — nincs fóljogosítva az érsek tudta nélkül, ennek suffraganeusai ellen biróilag eljárni. Miután pedig a nuntius elmulasztotta az érsek beleegyezését kikérni, itélete semmis és érvénytelen [1]).

A királyra nagy hatást gyakorolt azon hir, hogy a nuntius Balásfy által, ama szokatlanul merész lépésre engedé magát elragadtatni. Haragra lobbant és Balásfyt Bécsbe idézé.

„Balásfy uramra — irta ekkor Pázmánynak az udvari cancellár — harag vagyon urunktól ő felségétől, hogy nem szünik meg ő kglme a győri custosságnak sollicitálásától. Csütörtökön behítták vala a titok tanácsba .... Az fölforgott, hogy ha Rómából akar beneficiumat ő kglme itt urunk fejedelemségében birni, nem szenvedi ő fge, hanem Rómába

---

[1]) Az emlékirat Nagyszombatban szerkesztetett. Ered. Prim. vil. levt.

igazítja .... A Ngod irását igen ponderálták az urak és helyeselték, hol azt insinuálta urunknak ő fgnek, hogy különben nem adta volna urunk Balásfy uramnak a pozsonyi prépostságot, hanem hogy a custosságból Csiky uramnak prospiciáltassék és a pensiótól a Camera exoneráltassék. Cum igitur tunc D. Balásfy non reclamavit, scienti et volenti non est facta iniuria. Itaque si ipsemet hac conditione non detrectata a S. Stis dispensatione discessit, sibi imputet. Ez Ngod irásához képest, mindjárt másnapra ugymint péntekre hivatni akarják vala, meg is volt irva a parancsolat, hogy sietne föl idején Bécsbe. De én instáltam az uraknál, hogy az ünnepek utánra halaszszák ő ngok, mert itthon ecclesiában kelletik lenni az isteni szolgálaton .... A nuntiushoz is Ulm uramat és engemet választottak vala, hogy azért silentiumot indicáljon Balásfy uramnak, de az is bizonyos itéletből elhaladott. Nuntius uram pedig immár kiadta Napragy uram ellen a sententiát, vagyon tudtára ő fgnek és az uraknak. Szintén azt bánják, hogy annyira procedált püspök uram. Rudolfi uramnak irnak Rómába, hogy ő szentségét serio informálja. Immár Ngod Balásfy uramat mire tanácsolja, Ngod jó, okos itélete rajta.“ [1])

Balásfyt ezen előzmények nem törték meg; sőt mi több, ő lépett föl a nádor ellen panaszokkal [2]). És számos érveket igyekezett fölhozni ügye igazságának kimutatására.

A nádor a következő 1619-ik év január 3-án válaszolt. Miután a fönforgó ügy merőben vallási, ő abba avatkozni nem akar. Mindazáltal aggodalmakat okozott neki azon ingerültség, melyet a püspök eljárása az egyházi és világi urak között

---

[1]) Advent 4. vasárnapján 1618. Pozsonyból. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) December 29-én a nádorhoz intézett levelében.

előidézett. Tapasztalják ugyanis, hogy magok között egy részről, a pápa és király között más részről viszály tárgyává lőnek oly jogok, melyeket előbb kétségbe vonni nem mert senki.

Nagy dolog az, és veszélyes a keresztény társadalom két feje között egyenetlenségeket támasztani, régi törvények tekintélyét megsérteni, magára vonni az egész ország gyülöletét. Jobb lenne lemondani az őrkanonokságról. A kalocsai érsek ezen javadalmat nem ellene viseltető gyülöletből adományozta Csikynek. Mindkét király és maga a nádor is közbenjárók voltak ez ügyben. A kamarát megkimélni akarták, mely eddig a legnagyobb szegénységben tengődő püspököt fizetéssel ellátta. Legyen tekintettel a kalocsai érsek érdemeire, korára, valamint arra, hogy neki köszönheti első előmozdíttatását. Mérsékelje magát, ne okozzon botrányokat. Ne tegye lehetetlenné önmaga további emelkedését, melyre széles tudományossága és kitünő tehetségei által igényt tarthat [1]).

* * *

Alig csendesedett le a vihar, melyet Balásfy maga ellen keltett, midőn a nuntius idegen beavatkozását igénybe vette; csakhamar ujabb méltatlanabb kihágásai ismét fölzudíták ellene a közneheztelést.

1618 második felében Pozsonyba helyezé át lakhelyét. Az előzmények nem voltak alkalmasak, hogy kedvezően hangolják személye iránt a káptalant. S csudálkoznunk nem lehet, ha a kanonokok nem viseltettek rokonszenvvel prépostjuk iránt. Ez azonban mélyen sértette Balásfyt és oly erő-

---

[1]) Protocollum Palat. Sig. Forgách. Január 3-án.

szakos tettekre ragadta, melyek azon korban is hallatlanok voltak.

Ezen erőszakos tettei közöl többek emlékét föntartották a hivatalos periratok.

1618 december havában történt, hogy Babóthy Ferenc pozsonyi kanonok házában, Ramochaházy Mihály szintén pozsonyi kanonokot méltatlanul bántalmazá, minden alapos ok nélkül, a törvényes eljárás mellőztével. Hajánál s szakállánál fogva ragadta meg s hurcolta ide s tova a szegény kanonokot; azonfölül oly erősen ütötte arcul, hogy azonnal vér ömlött ki szájából.

Az év utolsó napján a vecsernye után szolgáival ellenségesen rontott a pozsonyi főegyház sekrestyéjébe, itt nem csak Ramochaházy, hanem Babóthy Ferenc és Bellarius Tamás kanonokokkal is méltatlanul bánt, azokat taszigálta s ruháikat széttépte. Néhány nap mulva, január 5-én délelőtti tiz órakor fölfegyverezte szolgáit, maga mellé vett több városi szolgát s lövészt; ezekkel a főtemplomba tört. Az isteni szolgálatot végző kanonokokat és azoknak szolgáit, kik az isteni tiszteleten jelen voltak, ok nélkül megtámadta s ütlegekkel a templomból erőszakosan kiüzte. Kápolnay Jakab őrkanonokot hajánál megragadva, az oltár lépcsőiről letaszitotta. A keletkezett zavarban többen sulyosan megsebesíttettek.

A prépostnak kedvenc szokása volt — ugy látszik — a leggyalázatosabb szitkokat halmozni kanonokjaira. Ramochaházyt nem egyszer bántalmazta „nequam, furcifer, latro, nebulo, proditor“, vagy „bestye lélek, kurvafi“ címekkel. Másokat házaikban támadott meg, jövedelmeiktől fosztott meg jogtalanul: igy az 1618. évben Herovich Máté csanádi és Csiky István erdélyi püspököket, kik ennek következtében kénytelenek voltak Pozsonyból távozni. Nagy György kano-

nokot a maga házában elzárva, fogva tartá. Ennek valamint Kápolnaynak és más kanonokoknak szolgáit önkényesen elfogatta.

A pozsonyi kanonokoknak helyzete, könnyen elgondolhatni, ily prépost kormánya alatt türhetlenné vált. Segíteni igyekeztek helyzetükön. Szenvedett sérelmeiket elpanaszlák Pázmánynak. Ez előbb atyai szelidséggel magához hivá Balásfyt. Miután pedig meg nem jelent, „in virtute sanctae obedientiae“ meghagyta, hogy haladéktalanul jelenjék meg szine előtt. De sikertelenül. Balásfy meg nem jelent, magát védelmezni, mentegetni is elmulasztá. Az érsek elvesztette türelmét. Elhatározá egyházi törvényszék elé állitani Balásfyt; kimondatni reá a kiközösitést, melyet kihágásai által tényleg már ugyis magára vont; és alávetni őt a megfelelő egyházi büntetéseknek, engedetlensége, makacssága és közvetlen előljárója ellen való lázadás miatt.

Az ügy tehát a rendes perfolyamra bocsáttatott. A pozsonyi káptalannak és az érseknek Balásfy ellen emelt vádait Püspöky Jakab az esztergomi egyház ügyésze hivatalból előterjeszté az érseki helynök és ügyhallgatónak a végből, hogy Balásfyt törvényszéke elé idézze. Almásy Pál váczi püspök és esztergomi kanonok volt az érseki helynök. Ez 1619 január 4-én megidézte Balásfyt. Az idézőlevélben az esztergomi megye összes papjait fölhivta, hogy Balásfyt, bárhol tartózkodjék, személyesen megidézzék, hogy kiközösités és összes javadalmaitól való megfosztatás büntetése alatt a megidéztetéstől számitandó tizenöt nap mulva a szentszék előtt Nagyszombatban megjelenjék; egyébként akár megjelenik, akár nem, a per folyamát föltartóztatni nem fogja. Mivel pedig több kanonok panaszt emelt, hogy jövedelmeiktől

megfosztotta, az emlitett tizenöt nap alatt azokat jövedelmeik élvezetébe visszahelyezni tartozik.

Az idézés január 5-én Banovszky Simon esztergomi kanonok és tornai főesperes által végrehajtatott.

Ennek folytán január 22-ikére lett kitűzve az érsekhelynöki törvényszék ülése. A kitűzött napon az érseki helynök előülése alatt összegyültek a szent szék ülnökei. De Balásfy meg nem jelent. Az ülés megnyittatván az érseki ügyész mint közvádló tartott előadást. Kivonatosan előterjesztvén a per tartalmát, tiltakozott a vádlott meg nem jelenése miatt, a melyet nyilvános makacsságnak tulajdonított.

Utána Kopeczky Mihály Balásfy védelmére szólalt fól. A vádlott — mondá — ő felsége által bizonyos fontos ügyekben Bécsbe hivatott. Ezért sem ügyészének utasitást nem adhatott, sem személyesen meg nem jelenhetett. Kérte az elnököt, hogy ezen mentséget elfogadván uj törvénynapot tüzzön ki, melyen a vádlott megjelenhetnék. Az ügyész ezen mentséget elfogadhatlannak mondá. A vádlott hiteles bizonyitványokkal tartoznék kimutatni, hogy ő flge által hivatott fól és pedig közügyekben. Magán ügyek oly hosszas ottmulatást nem tettek volna szükségessé, pedig már két hétnél tovább tartózkodik Bécsben. Az ügyész tehát óvását a vádlott makacssága ellen fóntartotta és ismételte.

Kopeczky még egy más módot kisértett meg. Igérte, hogy a vádlott törvényes határidő alatt igazolni fogja távollétét; s ujra halasztást kért. Az ügyész semmi áron sem akart megegyezni a halasztásban. Miután ugyanis a vádlott nem egyszer, hanem sokszor tényleg magára vonta a kiközösitést, egyházi személyek elleni erőszakoskodásai, s szent helyek megszentségtelenitése által, ennél fogva nem kiván-

tatik egyéb, mint nyilvánosságra hozni kiközösíttetését, hogy a hivek a vele való közlekedést kerüljék. Előbbi követelésétől tehát el nem áll.

Az elnök tekintetbe véve, hogy a vádlott a személyes megjelenésre „peremptorie" idéztetett és Bécsben nem köz-, hanem magánügyek miatt tartózkodik, az elhalasztási kérést visszautasitá. Határozatkép kimondá, hogy a vádlott a legközelebbi törvénynapon a vádló által benyujtandó vádiratokra — melyek vele közöltetnek — válaszát benyujtsa, különben úgy fog eljárni, a mint a törvény kivánja és az igazság.

Az ügyész a következő napon, január 23-án, a szent széknek három vádiratot nyujtott be Balásfy ellen.

Az elsőben előadta a Ramochaházy és társainak személyén elkövetett erőszakos tetteket; kérvén, hogy a vádlottnak, ki a kiközösítés büntetését már tényleg ugyis magára vonta, kiközösítése nyilvánosan is kihirdettessék.

A második vádirat magában foglalá a január 5-én a főtemplomban elkövetett kihágásokat; s miután ezek szentségtörők és fölötte botrányosak, kérte az ügyész, hogy a vádlott nem csak hivatalától és javadalmaitól fölfüggesztessék, hanem bilincsekbe veretve biztos helyen őrizet alá helyeztessék, hol kihágásainak megfelelő bűnbánatot tartson. Annálinkább, miután tartani lehet, hogy saját lelkének és számos hiveknek vesztére még nagyobbakat fog elkövetni.

Végre a harmadik vádiratban elősoroltatnak a vádlott egyéb kihágásai, törvénytelen tettei, engedetlensége. A melyek folytán kérte az ügyész, hogy a vádlott egyéb büntetéseken kivül a prépostságtól is megfosztassék, nehogy miatta az egész egyházi rendet káromolják s az egész káptalan romlásnak induljon.

Mind a három, a tanuk vallomásaival támogatott, vádiratban kérte az ügyész, hogy a vádlott az összes perköltségekben is elmarasztaltassék.

Ezzel az ülés végét érte. Január 24-én tartatott a harmadik ülés.

Az ügyész itt ismételte vádjait. Nevezetesen kiemelte a vádlottnak meg nem jelenésében nyilatkozó makacsságát, a szent szék és elnökének megvetését. A ki pedig személyes megjelenésre idéztetvén, meg nem jelenik, kiközösítés büntetését vonja magára. Kérte tehát ezen kiközösítési itélet kimondását és kihirdetését.

Erre az elnök a vádlott makacssága és meg nem jelenése miatt csakugyan kimondá reá a kiközösítés büntetését s elrendelé a szükséges okmányok kiállitását.

Január 29-én még egyszer összeült a szent szék. Az ügyész ünnepélyesen tiltakozott minden további halasztás ellen. Kérte a fönforgó ügynek, mint mely teljesen tiszta és világos, befejezését, a vádlottnak pedig a vádiratokban kérelmezett büntetésekben való elmarasztaltatását.

A fölhozott vádakhoz még egy ujat kapcsolt. A vádlott t. i. 1618 október havában Krupina Márton papot, ki egyébiránt nem tartozott hatósága alá, midőn Grünauban bizonyos Lányi Györgynél tartózkodott, minden ok nélkül megtámadta, elfogta, zárva tartotta és megvérezte. Feltörette ládáit s azokból nem csekély összeg készpénzt, egyéb ingóságokkal elragadott. Ezen dolgok haladéktalan visszaadását elrendeltetni kivánta. A büntetés megállapitását a szent szék belátására bizta.

Balásfy ekkor már Nagyszombatban volt. Megjelent a szent szék előtt. Belátta azon veszélyeket, melyek becsületét, méltóságát, állását fenyegetik. De azok nem törték meg.

Mindenekelőtt kérte az elnököt, hogy mielőtt az ellene emelt vádakra felelne, oldja föl őt „ad cantelam“ a kiközösítés büntetésétől. Az ügyész azonban tiltakozott s egyedül azon kiközösítéstől engedé föloldoztatni, melyet meg nem jelenése és makacssága által vont magára. Föntartá a többire nézve előbbi követeléseit. És az elnök e szerint cselekedett. Föloldá a vádlottat azon kisebb kiközösítéstől, mely meg nem jelenése következtében mondatott ki.

Most az ügyész fölhivta az elnököt a birói eljárás folytatására; hogy a vádlottat, miután magát törvényesen védelmezni nem képes, a kért büntetésekben marasztalja el.

A vádlott, ugy látszik, csakugyan nem tudta magát védelmezni. S így már csak egy menekülési módja volt. És ezt fölhasználta. Kijelenté, hogy ügyét a Primáshoz teszi át, eldöntését annak tetszésére bizza, maga pedig tartózkodik vitatkozásokba bocsátkozni.

Erre, ugy látszik, nem volt elkészülve sem az elnök, sem az ügyész. Mert az előbbi a vádlott nyilatkozatával meg nem elégedett; következetesen sürgette, hogy a vádpontokra egyenesen feleljen. Az ügyész pedig ezzel egyértelmüleg tiltakozva követelte a vádlott elmarasztaltatását, ha ez magát védelmezni vonakodnék.

De az elnök csak hamar átlátta eljárásának ildomtalanságát. Ezt jóvá teendő az ülés folytatását más napra halasztotta; „az idő rövidsége miatt és az érseknek tanácsát kikérni ohajtván“, mondja a hivatalos okmány.

Az ülés másnap folytattatott. Az ügyész ez alkalommal is óvást emelt a vádlottnak makacssága s tiszteletlensége ellen, mint ki a legutóbbi ülés alkalmával vonakodott felelni az ellene emelt vádakra és a jelen ülésre sem jelent meg a kitüzött órában. Még egyszer fölkéré az elnököt a végleges itélet kimondására.

Most a vádlott emelt szót. Visszautasitá a makacsság és tiszteletlenség vádját. Ő inkább tiszteletet és hódolatot bizonyit az érsek iránt, midőn az önvédelemről lemondván, magát „mindazokban, mikről vádoltatott, vétkesnek elismeré, s az érseknek kegyelmére bizá.“

Ezen nyilatkozat után az ügyész az ügyet az érsekhez áthelyezettnek nyilatkoztatá [1]).

A Balásfy és a pozsonyi káptalan között fönforgó per befejezése Pázmányra lett bizva. Ez volt a királynak is óhajtása; ki már január 19-én, a pozsonyi káptalan Bécsbe küldött követeinek előterjesztéseire, oly értelemben határozta el magát, hogy „azon egész ügy az esztergomi érsekhez tétessék át, ki egyházi tiszténél, hivatalánál, tekintélyénél és hatóságánál fogva azt tegye, mit az ügy állása kiván“ [2]). Az érseket is fölhivta, miszerint „egyházi tekintélyénél és hatóságánál fogva, melylyel mint érsek bir, a peres felek viszályait vizsgálja meg, és ezen rosz példát szolgáltató tettek és botrányok eltávolitása végett, hozzon igazságos itéletet a zajos perlekedés mellőztével (ha lehet és tetszik), vagy pedig a hasonló ügyekben szokásos eljárást kövesse“ [3]).

Balásfy sorsa Pázmány kezei közé volt letéve. Meglehet, hogy Balásfy, midőn a törvény utjáról lelépett s ügyét az érsek kegyelmére bizta: magát azon reménynyel kecsegteté, hogy ki eddig hathatós pártfogásában részesité, bizalmával megtisztelé, inkább a jóakarat s barátság sugallatát fogja követni,

---

[1]) Ezen érdekes per okmányait egy következő cimű iratból vettem: „Series Processus causae fiscalis Ecclesiae Metrop. Strig. contra Rmum. D. Thomam Balásfy“ ... mely Almásy vicarius által hivatalosan kiállitva eredetiben a primási egyházi levéltárban őriztetik.

[2]) Eredeti. Prim. egyházi levt.

[3]) A király Pázmánynak január 20. Eredeti. Prim. vil. levt.

mint a szigorú igazság követeléseit teljesiteni; hogy az érsek nem lesz képes megalázni, megérdemlett szigorral sujtani őt, kinek irodalmi tevékenységét nagyra becsülte mindenha.

És Balásfy ezen reménye nem volt egészen indokolatlan. Pázmány eddig talán kelleténél inkább kedvezett neki. Ismervén természetét, jellemét, lemondania kellett volna előmozditását célzó törekvéseiről; nagyobb erélylyel lépni föl mindjárt első kihágásai ellenében. És igy nem tartózkodunk a szenvedély elhatalmasodását Balásfy lelkében részben Pázmány azon magatartásának tulajdonítani, mely által pártfogoltját túlzottan kimélvén, elkényeztette, elbizakodottá tette.

De ha a kegyelet nem tartóztat vissza a megrovástól, az igazságosság késztet ennek enyhitésére.

Pázmány Balásfy irányában engedékenynek csak addig mutatkozott, mig az ellene emelt vádakat az ellenszenv által koholtaknak, vagy nagyítottaknak tarthatá. Mihelyt Balásfy saját vallomása által a vádak alaposságát s magát vétkesnek elismeré: Pázmány eljárása is megváltozott. Nem többé az elfogult barátot, a szigorú, igazságos birót látjuk benne.

Ennek igazolására s Pázmány részrehajlatlan jellemének megvilágitására legalkalmasabb azon levél, melyet a pozsonyi káptalan meghallgatása után febr. 3-án Balásfyhoz intézett [1]).

„Nehogy Főtisztelendőséged ellenem panaszt emelhessen, tisztán és határozottan akarom kifejteni meggyőződésemet. Miután Főtisztelendőséged ügyét a törvény folyamáról elvonván, hibáit elismeré s magát akaratunknak, rendelkezésünknek aláveté: hármat látok szükségesnek. 1. Azon isme-

---

[1]) Pázmány ugyanis 1619 január 19-én kelt levelében felszólitá a pozsonyi káptalant, hogy hozzá két teljhatalommal felruházott kanonokot küldjenek, kikkel Balásfy ügyében értekezni fog. Ered. a pozs. káp. mag. levt.

retes és botrányos cselekedet, melyet a templomban elkövetett, bűnhödés nélkül nem maradhat. Súlyos botrány lenne, ha ezen az egész országban elhiresztelt tett büntetlenül maradna. 2. Eltávolitandók a viszályok gyökerei, melyekből botrányok, veszekedések és gyülölködések származtak. Nehogy megmaradván a gyökér, még gonoszabbul sarjadozzék tovább. 3. Miután én is meguntam ezen folytonos egyenetlenségeket, s hasonló esetekben magam sem akarnék jövőre szokott gyengédségemmel eljárni, biztosíttatnom kell az iránt, hogy Főtisztelendőséged tartózkodni fog hasonló veszekedések-, gyülölködések-, pártoskodások- és az egyháziak elleni törvénytelen erőszakos föllépésektől.

„A mi az első pontot illeti, láthatja Főtisztelendőséged, hogy a mennyire lelkiismeretem engedi, enyhén járok el, midőn vétkeinek kiengesztelésére a következő büntetést rendelem. Pozsonyba addig ne menjen, mig a káptalannal minden egyenetlenségei kiegyenlíttetnek és a kölcsönös kiengesztelődés s a történtek feledése után a baráti szeretet visszaállíttatik, büntetéseket szabva azokra, kik a multakat fölelevenítik. Ezen kiengesztelődés megtörténtével, miután ügyeit Pozsonyban elrendezte, a nagybőjt elején Főtisztelendőséged itt Nagyszombatban a jezsuita atyák collegiumában két hetet lelki-gyakorlatok, éjjeli imák és böjtölés közt fog tölteni [1]).

„A második pontra vonatkozólag, az eddigi viszályok alapját a jövedelmek képezték. Mit Főtisztelendőséged magához tartozónak itél, a káptalan viszont régi szokásra hivatkozva maga számára igényeli. A kanonokok személye

---

[1]) Ehez az eredeti fogalmazatban a következő szavak voltak hozzáadva: „licet tempus hoc abbreviari poterit, si necessarium videbitur“. De ezek kitöröltettek, nehogy Balásfy alaptalan reményeket tápláljon.

fölötti hatóság szintén vita tárgya. Miután saját ügyében egyik fél sem biráskodhatik, ezen viszályt általunk kinevezendő birák fogják elintézni és pedig lehetőleg rövid idő alatt. Ezért a békebirák a legközelebbi szombaton, azaz február 9-én reggeli 7 órakor a helynök lakásán összejönnek. Ezek előtt nem perlekedve és ingerült hangon, hanem testvérileg, nyájasan és szerényen adja elő mindkét rész nehézségeit. Az ügy igazságosan eldöntetvén, sértetlenül tartsák meg, mi határoztatni fog. Ezen tárgyalásokban pedig mindkét részről, ugymint Főtisztelendőséged és a káptalan részéről, ugy kell eljárni, nehogy ellenségeskedésekre alkalom adassék. Valamint a testnek behegedt sebe könnyen föltörik és nagyobb fájdalmat okoz; ugy mielőtt a kiengesztelődés teljesen megtörténik, könnyebben támadhat uj, az előbbinél súlyosabb sérelem.

„Végre a harmadik pontra vonatkozólag Főtisztelendőséged engem a következőkről irásban fog biztosítani: Nem fog boszút állani sem szóval sem tettel azokon, kik — mint hiszi — sérelmekkel illették. A pozsonyi egyház kormányzásában nem fog semmi ujat, szokatlant behozni. A javadalmak, szőllők, házak és más jövedelmek kezelésében megtartandja azon egyház régi jó szokásait. A kanonok urak közöl senkit akár fogsággal, akár veréssel, vagy jószágaitól való megfosztással üldözni nem fog, hacsak törvényesen el nem marasztaltatik. Még kevésbbé fog valakit rágalmakkal, fenyegetésekkel, vagy sértő bánásmóddal elkeseríteni.

„Ezeket pedig Főtisztelendőséged annál könnyebben igérheti, mert azok megtartására különben is köteles. Az elsőt követeli az isteni törvény, a másodikat a beigtatásakor tett eskü, a harmadikra végre isteni és országos törvények által köteleztetik. Ezekhez még azt kivánom hozzáadni,

hogy Főtisztelendőségednek egyedül azon föltétel alatt bocsátom meg vétkeit, ha mindezt megtartja. Ellenkező esetben élni fogok a joggal, melyet az érseki ügyész által emelt vádak folytán birok.“ [1])

Balásfy az érsek igazságos és erélyes rendelkezései előtt meghajolt; ezek megtörék önkényes szellemét.

Pázmány a Balásfy és káptalana között támadt viszályok végleges elintézésére békebirákat szándékozott kinevezni. Ebben megnyugodott mindkét rész. S igéretet tettek, hogy mit panaszaik meghallgatása után a választott békebirák határozni fognak, azt sértetlenül s vonakodás nélkül elfogadják és megtartják.

Pázmány Almásy Pál váczi püspököt, Duboczky György vágujhelyi prépostot, Deáky László szent György mezei prépostot, Novák Mihály zólyomi, Banovszky Simon tornai főespereseket és Egri Imre esztergomi őrkanonokot nevezé békebirákká.

Ezek feladatukat gyorsan és szerencsésen oldották meg. Február 20-án az érseknek benyujtották jelentésüket eljárásuk eredményeiről.

Az emlitett napon az érseki helynök épületében összegyülekezett békebirák előtt megjelentek a viszálykodó felek, Balásfy és a pozsonyi káptalan képviselői. Itt a kibékülés megtörténvén, megujitották igéretüket, hogy mit a békebirák határozni fognak, ellenmondás nélkül elfogadják.

Legelőbb a pozsonyi káptalan panaszt emelt a prépost ellen, némely kanonokok jövedelmeinek minden ok nélkül való lefoglalása miatt. Határoztatott, hogy a dékán megál-

---

[1]) Pázmány Balásfynak 1619 február 3-án Nagyszombatból. Eredeti fogalmazat, egészen Pázmány saját irása. Primási egyházi levt.

lapitván a lefoglalt jövedelmek összegét, a prépost visszaadja, mit törvénytelenül elfoglalt. A prépost barátságosan igéré, hogy ezt megtenni fogja.

Ezek után a prépost nehézségei és a káptalan igényei egyenként tárgyalás alá vétetvén, elintéztettek.

A prépost követelé, hogy a káptalan minden tanácskozmányaiban jelen lehessen, s mint a többi kanonokok szavazattal birjon. A káptalan ezt ellenzé. A birák megfontolván a fölhozott okokat, kimondották, hogy a prépost követelése nem bir jogalappal.

A káptalani házak és azokhoz tartozó szőllőknek adományozási jogát a káptalan nemcsak a régi szokás, hanem I. Mátyás király okmánya által is magához tartozónak kimutatá.

A közösen birt javak kezelése és védelmezése, a jobbágyok között eszközlendő igazságszolgáltatás s birságok behajtásának, régi szokás értelmében, a prépost tudtával kell történni, ha az hon tartózkodik, különben a káptalan dékánja intézkedik; kinek egyszersmind a négy forintot meg nem haladó birságok, fáradalmai jutalmául, meghagyatnak, levonatván egy forint, mely a káptalani tisztet illeti.

Az isteni szolgálat rendes és épületes megtartása végett a békebirák méltányosnak tartották a fölügyeletet a prépostra, vagy helyettesére bizni.

Mivel pedig eddig az oltárok tisztasága és disze körül gyakori hiányok tapasztaltattak, ezeknek eltávoztatásáról intézkedtek. Azon kanonokok, kik házakat, szőllőket vagy más jövedelmeket birnak bizonyos oltárok után, tartoznak ezeket tisztán föntartani. Az oltárokról, melyeknek szőlleit és jövedelmeit bizonyos egyesületek birják, ezek tartoznak gondoskodni. Föntartatik az őrkanonoknak azon

régi kötelessége, mely szerint négy oltárt tartozik földisziteni. A prépost s helyettesének lesz fóladata ezen kötelezettségek betöltése fölött őrködni.

Fontos dolog, hogy a sekrestyében minden jó rendben legyen. Ezen jó rend fóntartása érdekében megengedtetik, hogy a prépost évenkintné hányszor meglátogassa a sekrestyét s azt az őrkanonok és 2—3 más kanonok jelenlétében megtekintse; de szolgái közöl senki se lépjen a sekrestyébe.

A prépostnak a káptalan levél- s könyvtárában nincs része. Oda tehát belépni nincs joga. Ha könyvekre lesz szüksége, a könyvtárnokhoz forduljon.

Mivel pedig a kanonokok és oltárigazgatók kötelességeikről megfeledkezve, házaikat s szőlleiket gyakran elhanyagolják: a prépost és káptalan együtt válaszszanak két kanonokot, kik a házak és szőllők jó karban való tartására fölügyeljenek; ezek tartozzanak jelentést tenni a prépostnak és káptalannak. A hanyag kanonokok jövedelmeinek megfelelő része a hiányok pótlására fog fordíttatni.

A roszra törő magán gyülekezések, összeesküvések nem tűrhetők. A kik ilyenekben részt vesznek, a káptalani szabályok értelmében büntettessenek. Mindazonáltal a barátságos összejövetelek, a káptalan javát célzó tanácskozások nem tiltatnak.

A prépost követelései közöl jogosnak itélték a birák, hogy az ő vagy helvettesének beleegyezése nélkül a kanonokok közöl egy napnál hosszabb időre senki se távozhassék. A szükséges utaktól mindazáltal nem fognak eltiltatni.

Azon ünnepeken, midőn a prépost ünnepélyes sz. misét szokott tartani, régi szokás szerint az őrkanonok tartozik ideje korán a szokásos egyházi öltözeteket ott elhelyezni,

hol a prépost öltözködni szokott. Más alkalmakkor azonban ezen tisztet a sekrestyés végezi.

Hogy jövő időkben a prépost és káptalan között állandó és őszinte szeretet uralkodjék, a prépost tanusítson keresztény szeretetet a kanonokok iránt. Viszont a kanonokok is viseltessenek kellő tisztelettel a prépost iránt, neki minden megengedett dolgokban engedelmeskedjenek.

A végrendeletekre, s a végrendelet nélkül meghalálozókra nézve föntartandók a káptalan régi kiváltságai.

Nehogy a káptalan jobbágyai gyakori és terhes megszállások miatt panaszkodhassanak, valamint a kanonokoknak, ugy a prépostnak és szolgáinak sem szabad a jobbágyok házaiban törvényes ok és szükség nélkül megszállani.

Mivel pedig a pozsonyi plébános egy szent beszéd alkalmával a káptalan tagjait nyilvánosan gyalázó szavakkal illette, ezt nyilvánosan jóvá tenni, gyalázó szavait visszavonni tartozzék.

Ha a felek közöl valamelyik ezen határozatokat megszegné, az esztergomi egyház időszerinti helynöke az egyik fél panaszára maga elé idézheti a feleket, s az igazságot kiderítvén, ülnökeivel az ügyet elintézni, az itéletet kimondani és foganatosíttatni fogja, minden föllebbezés kizárásával [1]).

És ezen egyesség helyreállitotta a békét. Balásfyra nem maradt hatás nélkül az érsek szigorú föllépése. Bár szenvedélyes természete nem vesztette el egyszerre hevét, a botrányos kihágások ritkábban [2]) és a viszálykodások egy-

[1]) Pázmánynak ezen egyességet megerősitő oklevele kelt 1619 február 23. Nagyszombatban. Egyk. más. Prim. egyházi levt.

[2]) 1622 november 1-jén Zerdahely György óvást tesz. „Quomodo die datarum praesentium Rmus. D. Th. Balásfy Episcopus Quinqueecclesiensis,

általában nem ujultak meg többé. Balásfy a váczi, majd a pécsi püspökségre emeltetvén, ujra a tollat fogva kezeibe, éles fegyverként használta a, most már nyiltan, ellenséges terveinek valósitásához látó protestantismus ellenében [1]). Botrányos tetteinek emlékét kortársai és az utókor előtt, elfeledteté genialis műveinek hatása által [2]).

---

nescitur unde motus . . . eundem protestantem in templo . . . S. Martini . . . pacifice constitutum, orationibusque, adeoque divino sacro audiendo vacantem accessisset, eundemque hisce ignominiosis formalibus hungarico idiomate prolatis affecisset: „te rosz ember, nem méltó vagy, hogy a szentegyházba jöjj;“ qui cum respondisset sicut omni Christiano, ita et ipsi liber aditus in Ecclesiam pateret; idem Episcopus subiunxisset: „bizony ezután az orcádot a szentegyház ajtajához csapatom.“ Kiemeli, hogy soha a püspököt nem sértette meg, sőt „eiusdem D. Episcopi et Praepositi scommata et iniuriosa ac famosa scripta de ipso protestante in lucem emissa ac tipis excusa, quieto et pacifico animo hactenus pertulisse.“ Balásfy ellenben „de die in diem non desisteret eundem protestantem talibus verbis ignominiosis et scommatibus proscindere et lacessere.“ Ujabb másolat; a N. Muzeum kéziratai között (Libraria Dimplom.).

[1]) Különös, hogy az 1619-iki országgyülésen (julius 15-én) a protestans rendek sérelmeik között Balásfy kihágásait is fölsorolták, s megbüntetését sürgették. Továbbá megjegyzik: „Et quia super praemissis contra eundem Balásfy quaedam attestationes medio Capituli Posoniensis sunt celebratae; verum earundem extradatio per D. Archiepiscopum Strigoniensem gravissimis cum minis, contra cursum et progressum iuris communis solitum prohibitae.“ Kivánják, hogy a nádor ezen attestatio kiadatását eszközölje. Ezen attestatioról s annak Pázmány általi állitólagos visszatartóztatásáról adataim hallgatnak. Katona XXX. 149. l.

[2]) Munkái: Apologia pro Cleio et aliis Catholicis Hungaris . . . Bécs, 1620. — De fidelitate subditorum erga Principes . . . Bécs, 1620. — Bethleniani articuli Novizoliensis XXV. contra Thomam Balásfy refutatio . . . . Bécs, 1621. — Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnár . . . Bécs, 1621. — Castigatio libelli Calvinistici cui titulus est: Macchiavellizatio . . . Bécs, 1620. — Repetitio Castigationis et destructio destructionis Petri Alvinczi . . . Bécs, 1620.

IX.

II. Ferdinand trónralépte. — A helyzet — A cseh zavarok. — Az ausztriai cseh- és morvaországi prot. rendek törekvései. — Az 1619 május 26-ikára hirdetett országgyülés. — A megyék utasitásai. — A szomszéd tartományok kivánsagai. — Azok érdekében tett lépések.

II. Mátyás 1619 martius 20-án megszünt élni.

Midőn II. Ferdinand a kormányt átvette, a császári házat súlyos veszélyek fenyegeték mindenfelöl.

Csehország hónapok óta nyilt lázadásban állott. A cseh rendek az 1618-ban megkoronázott Ferdinand ellenében a protestáns Frigyes pfalzi választófejedelmet kiáltották ki királyukká. Az ausztriai hercegségek protestáns rendei ellenszenvvel fogadták uj uralkodójukat. Vonakodtak elismerni és Albert főhercegnek Ferdinand javára történt lemondását érvénytelennek tekintették.

Ferdinand elhagyatva állott; segélyt nem remélhetett sehonnan. Mig a protestáns uralkodók összetartás által erőiket hatványozták: a katholikusok, mint egyébkor, most sem akarták belátni érdekeik solidaritását.

Magyarország magatartása ily körülmények között eldöntő fontossággal birt. Ha a magyarok lelkesen fölkarolják királyuk ügyét, ezt talán diadalra vezethetik. Ha ellenségeihez csatlakoznak, emberi felfogás szerint, veszve van.

Midőn Ferdinand trónra lépett, az utóbbitól még nem kellett tartani. De nem volt bizonyos az első sem.

A katholikusok rokonszenvét birta ugyan. De a protestánsok ellenséget láttak benne. Amazoknak ragaszkodását

megszilárdítani, ezeknek ellenséges érzületeit lefegyverezni; ezt javasolta most a józan politika.

II. Ferdinand birt annyi belátással, hogy a pillanat komolyságát kellően méltányolja.

Azon bizalomnál fogva, melylyel Pázmány iránt viseltetett, első kormánytetteihez, fontos elhatározásaihoz szükségesnek látta kikérni a primás tanácsát. Azon napon, midőn atyja az örökkévalóságba költözött, értesíté ezen eseményről s Bécsbe hivta [1].

Kétségkivül az ezen alkalommal tartott tanácskozásoknak és Pázmány befolyásának volt eredménye azon határozat, mely szerint a magyar országgyülést május 26-ára Pozsonyba összehivták [2].

A király reméllé, hogy a rendekben hatalmas támaszt fog találni. Addig is Somogyi Mátyás gyarmati kapitánynak megbizást adott, hogy Magyarországban zsoldos hadakat gyüjtsön [3]. A szövetséges protestánsok ellenben oda hatottak, hogy a király Magyarországból segélyt ne nyerjen. Az ausztriaiak már april havában szövetkezésre hivták fól a magyar rendeket, s a hadgyüjtést eredménytelenné tenni célozták. A király e miatt különösen Pázmányt hivta föl, hogy ezen

---

[1]) „Quoniam necessitas exigit, ut... ea, quae bonum Regni et fidelium nostrorum Regnicolarum optimam conservationem et permansionem respiciunt ac concernunt, absque dilatione curanda suscipiamus... Fid. Vestram harum serie requirimus, mandantes ut... vos confestim itineri accingere, et hic Viennae in aula nostra vosmet sistere velitis.“ Eredetije a prim. vil. levt.

[2]) Katona: Hist Crit. XXX 5. l.

[3]) Már az 1618 nov. 28. tartott titkos tanácsi ülésben ajánltatott: „Dem Dóczy, Horváth Gáspár und Somogyi alsbald zu schreiben, dasz man die 9000 Ungarn in eventum in guter Bereitschaft habe.“ Hurter. VII. 606. l.

ellenséges törekvéseket figyelemmel kisérni és meghiusítani igyekezzék [1]).

A király a magyar véghelyek őrhadait is a lázadók ellen vezetni óhajtotta. Ez nem volt könnyű föladat. Több kapitány május első napjaiban személyesen megjelent a nádor előtt. Katonáik megbizásából előadták siralmas helyzetüket, végső nyomorúságukat; ünnepélyesen kijelentették, hogy a csehek ellen menniök teljesen lehetetlen. A nádor, ki a viszonyokat ismerte, indokoltnak találta ezen nyilatkozatot. S csatlakozott azon kérelmükhöz, hogy véghelyeikben maradhassanak és a király gondoskodjék fizetésükről. A nádor azonfölül célszerűnek, sőt sürgetőnek találta hadakat fogadni az ország védelmére, melyet a morva határok felöl fenyegetve hitt [2]).

A nádor az uralkodó közvéleménynek volt tolmácsa. Mert a hadak kivezetését elrendelő k. irat elégületlenséget, ingerültséget idézett elő. Fölső-Magyarország több helyein a hadak fogadását és az őrségek kivezetését tényleg meggátolták; halállal fenyegették azokat, kik foganatosítani akarták a k. rendeletet [3]).

---

[1]) A király 1619 april 22-én Pázmánynak. A levél végére a király sajátkezűleg a következőket jegyzé: „Insuper intellexi ex superiori Austria aliquos deputatos esse, qui cum Statibus Hungariae de confoederatione tractare debeant, et licet non dubitem aliter quam in Comitiis talia tractari posse, cum tamen practica (uti dici solet) duplex esse soleat, in Rmam. D. V. confido, quod huic practicae obviam itura sit.“ Eredeti. Prim. vil. levéltár.

[2]) Forgách a királynak 1619 május 4. és 5. A Protocollum Palat. Forgách.

[3]) Starzer az ausztriai rendeknek 1619 május 3-án Pozsonyból: „In Oberungarn wird nicht zugelassen einigen Menschen zu werben, und aus dem Lande zu führen, sondern bei dem Säbel verboten.“ Firnhaber: Actenstücke zur Aufhellung der Ung. Gesch. I. 40. l.

Ez az izgatók működésének eredménye volt. A király jól volt értesülve, midőn az ausztriai protestáns rendek izgatásait jelezte. Azok april 27-én küldötték Starzer Zakariást, a tartományi törvényszék ülnökét, Pozsonyba. Küldői a nádor által fölhivták az összehivandó országgyülést, hogy a béke visszaállítására közreműködjék, s akadályozza meg a magyar hadaknak a fölkelők elleni vezetését [1]). Forgách ugy volt meggyőződve, hogy az ausztriai rendek kivánatai méltányosak. Kérte tehát a királyt, igyekezzék az ausztriai rendeket, kivánataik teljesítése által, hűségben megtartani és az általános béke helyreállitását siettetni. A magyar hadakra vonatkozólag ajánlá, hogy azokat az ország védelmére fordítsa, nehogy Ausztriába küldetvén, a kedélyeket még inkább fölingereljék [2]).

Forgách óhajtá, hogy az ausztriai követ mielőbb elhagyja az országot. Sietett tehát megigérni, hogy oda fog hatni, miszerint a rendek hozzanak a kért közbenjárásra nézve célszerű határozatokat. Biztosítá, hogy más magyar had az országból ki nem vezettetett, mint a melyet a király saját költségén fogadott, és a hűségben megmaradt tartományok megvédelmezésére használni szándékozik [3]).

A morvák is május elején fölkérték a nádort, ne engedje a magyar hadaknak kivezetését a szomszéd tartományok ellen. A nádor válaszában kiemelé, hogy mitsem óhajt inkább, a béke és nyugalom helyreállitásánál. A magyar hadak nem

---

[1]) Forgách válaszából. Protocollum Forgách. — Starzer több mint husz megbizó levéllel volt ellátva, melyeket belátása szerint kellett szétküldenie az ország különböző megyéihez és főuraihoz. Starzer 1619 máj. 3. kelt idézett levele.

[2]) Forgách a királynak 1619 május 7-én. Prot. Forgách.

[3]) Forgách válasza az ausztriai rendekhez. Acta Diaetalia A. 1618, 1619. 239—243. l.

lépték át az ország határait. De meg nem gátolhatják, hogy a király zsoldosokat fogadjon [1]).

Néhány nappal később a morvák némely megyét is megkerestek leveleikkel. Figyelmeztették azon szövetségre, melyet a magyarok 1608-ban kötöttek a szomszéd tartományokkal. Fájdalmas megütközésüket fejezték ki a fölött, hogy a magyar véghelyek hadai, melyek eddig nagy részben az ő költségeiken tartattak fön a török ellen, testvéreik ellen küldettek Csehországba, hol iszonyú pusztításokat vittek véghez. Most ismét készülnek ily őrhadak Dampierre seregével egyesülni. Kérik, akadályozzák meg ezt. Jelentik egyuttal, hogy a közelebbi magyar országgyülésre követeket fognak küldeni [2]).

Fölső- s Alsó-Ausztria rendei és Csehország választott igazgatói hasonszellemű levelekkel árasztották el a magyar megyéket [3]).

Mig a szövetkezett tartományok a diplomatia eszközeit használva, a magyar rendeket megnyerni iparkodtak: a harci zaj mindinkább közeledett határaink felé. Ily viszonyok között a király és kormánya nem tarták ez időpontot alkalmasnak a magyar országgyülés megnyitására. A királyt régi törvények és saját koronázási esküje kötelezték ugyan, a trón elfoglalása után következő hat hónap alatt, összehivni az országgyülést és orvosolni a sérelmeket. De fontos tekintetek halasztást javasoltak. Attól lehetett tartani, hogy a föl

---

[1]) Forgách Zsigmond a morva rendekhez 1619 május 13. Protocol. Palat. Ugyanezen levelében értesiti a morvákat, hogy Wallenstein és Liszek kapitányok csapatai, melyekről kérdést intéztek, nem tartózkodnak s nem is fognak tartozkodni magyar földon.

[2]) A morva rendek Pozsony megyéhez 1619 május 5-én. Acta Diaetae 207. l.

[3]) Forgách a királynak május 9. Protocol. Forgách.

lázadt tartományok rendei az országgyülés egy részét, s különösen a protestáns pártot megnyerik; s igy az országgyülés nemcsak nem leend támasza a királynak, hanem ujabb bonyodalmakat fog előidézni.

A nádornak első pillanatban nem volt kifogása az országgyülés elnapolása ellen [1]. Azonban midőn behatóbb megfontolás alá vette az elnapolásnak következményeit, megváltoztatta nézetét. Erre az ellenzékhez tartozó rendek fölfogása indította. Találkoztak ugyanis, kik hirdették, hogy mig Ferdinand a koronáztatása alkalmával elvállalt kötelezettségeinek eleget nem tesz, és az országgyülésen az ország kormányát törvényesen át nem veszi: addig a királyi hatalmat egész teljében nem gyakorolhatja. A nádor tehát attól tartott, hogy az országgyülés megtartásának s a kormány átvételének elhalasztásából könnyen komoly bajok származhatnak. Szükségesnek itélé ennélfogva, hogy az országgyülés mielőbb megtartassék. Figyelmezteté a királyt, hogy ha az országgyülésen személyesen meg nem jelenhetnék, a rendek támaszkodva a legujabb törvényekre, s nevezetesen az 1618: 56-ik cikkre [2], őt, a nádort fognák fölhivni az országgyülés kihirdetésére és vezetésére. Kérdést tett a királynál, hogy mit tegyen, ha a jelezett körülmények bekövetkeznének, „mert az ország törvényeitől el nem térhet“ [3].

A nádor kéréseinek nyomatékot szerezni igyekezett Pázmány is, ki szintén az országgyüléstől s a király sze-

---

[1]) Forgách a királynak május 11. Prot. Forgách.

[2]) Ebben „Supplicant SS. et OO. Regni, ut in absentia S. Mtis. ingruente necessitate Regni, liceat D. Palatino conventum instituere, et de tuta permansione cum Regnicolis deliberare.“

[3]) Forgách a királyhoz 1619 május 13. Prot. Palat.

mélyes megjelenésétől várta a király ügyének jobbrafordulását [1]).

Midőn a nádor fölterjesztése a király kezei közé jött, az elnapolást hirül adó k. iratok szétküldés végett már a nádorhoz küldettek volt. Forgách azonban még egyszer fordult a királyhoz. Tüzetesen előadá okait. A követek, kik már nagyrészt utban vannak, későn értesülnének az elnapolásról, s ennek dacára összegyülekezvén, akaratja ellenére is, kényszerítenék őt az országgyülés megtartására. Célszerűbbnek itélte, hogy az elnapolásra vonatkozó k. iratok ne küldessenek szét. Hanem miután a királynak személyesen megjelennie nem lehet, bizza meg őt annak vezetésével. Ezt kivánja az országnak mindenekfölött válságos helyzete [2]). A hazát mind a török, mind a csehek részéről veszély fenyegeti. A sokfelé elfoglalt királytól segélyt nem várhatnak; annál szükségesebb, hogy az ország a veszély elhárításáról tanácskozhassék [3]).

Miután a király a halasztásról lemondott, május végén gyülekezni kezdettek a főrendek és követek [4]).

De sokat utközben tévutra vezeté azon hir, miszerint az országgyülés elnapoltatni fog; és visszatértek. Ezek között volt több megyei követ és Homonnai György [5]). Ez s talán mások is szivesen látták magukat fölmentve az országgyülésen

---

[1]) Giuliano Medici florenzi követ jelentése Bécsből 1619 május 21. A florenzi állami levéltárból.

[2]) „Res huius Regni — ugymond — in ipsa plane vice novaculae constitutae sunt.“

[3]) Forgách a királynak május 15. Prot. Palat.

[4]) Azon tanácsosokon kivül, kik a bécsi tanácskozáson részt vettek, Rákóczy Zsigmondot és Pált minden órában várták. Nyitra, Bars, Hont, Heves, Pilis és Solt, Nógrád és Túrócz vármegyek, valamint több sz. kir. város követei már jelen voltak.

[5]) A kinek közeledését Forgách jelenté a királynak.

való megjelenéstől; hon marasztalá őket a belzavarok kitörésétől való félelem. „Egyedül Isten őrizhet meg minket — irta Homonnai — veszélyes zavarok kitörésétől. A katholikusok ellen erélyesen készül az ellenség; s ha mindnyájan eltávoznánk, könnyen kizárnának minket és nem lehetnék szolgálatjára Felségednek. Jószágaimon maradván, oda fogom irányozni törekvéseimet, hogy ellenségeink ne diadalmaskodjanak Felséged és a katholikusok fölött; mert hatalomra jutván, még kegyetlenebbül járnának el irányunkban, mint a csehek... Kegyeskedjék Felséged ezen (fölső) részekre gondot viselni, mert Bocskay lázadása alkalmával is itt kezdődtek a zavarok... Idehaza többet használhatok Felségednek; a katholikus rendek ugyis összesen ragaszkodnak Felségedhez.“ [1])

Kik a viszonyokat ismerték, már ekkor előre látták a protestánsok erőszakos föllépését. De a harc első csatáinak az országgyülésen kelle kiküzdetni. A protestánsok törvényes szint és ürügyet kerestek. Túlzott követeléseket emelni az országgyülésen, s midőn azok visszautasíttatnak, jogaik megsértése, szabadságuk elnyomása miatt panaszt emelni: előbb is, utóbb is nem szokatlan hadicsel.

Ezen célzatokat már elárulták az utasitások, melyeket a megyék országgyülési követeiknek adtak. Trencsén megye oda utasítá követeit igyekezzenek közreműködni, miszerint: a király Csehországot és a hozzá tartozó tartományokat, a zavarok lecsillapítása után, vegye birtokába. Biztosítani kell a vallás szabad gyakorlatát, ki kell mondani, hogy minden felekezet szabadon használhatja templomait és alkalmazhatja lelkészeit. A bécsi békekötés záradéka, mely a protestáns

---

[1]) A királynak június 11. Firnhabernél 47. l.

felekezeteknek szabadságot a „katholikus vallás sérelme nélkül“ enged, módosíttassék. A katholikusoknak jövőben ne legyen megengedve, egyházi javadalmakat és templomokat visszakövetelni vagy elfoglalni kegyuri vagy földesuri jogaik alapján; II. Mátyásnak a templomok használatáról kiadott rendeletét igtassák a törvénykönybe.

Ha a király kivánná, hogy magyar hadak akár a csehek, akár más szövetséges tartományok ellen küldessenek: semmi esetre se adják megegyezésüket [1]).

Barsmegye közönsége követeit hason szellemű utasitással látta el. „Tartsák magukat szorosan az uj király diplomájához és a bécsi békekötés pontjainak teljesítését, különösen a jezsuiták számüzésére nézve szorgalmazzák.“ Egy választmányra bizatott a vallási sérelmek összeszedése és utasításba foglalása, melyhez legtöbb anyagot nyujtottak az érseki jószágokban, bizonyos Bélavári nevű érseki főtiszt által (állitólag) elkövetett vallási üldözések [2]).

Zólyom megye utasítása is kiemeli, hogy a követek buzgósággal szorgalmazzák a vallás szabad gyakorlatának biztosítását [3]).

A megyék követei nagyrészt ily utasitásokat vettek, melyek a királyi szándékokkal és a katholikus érdekekkel egyáltalán nem voltak öszhangzók.

Június első napjaiban a rendek majdnem teljes számban együtt voltak Pozsonyban. Az országgyülési tárgyalásokat megkezdeni lehetett volna. Ekkor jött a rémhir, hogy

---

[1]) Instructio Comitatus Trenchiniensis. Egyk. más. a Thurzó acták közt. M. kir. kam. levt.

[2]) Botka Tivadar. Országos tisztelet. Magy. Tud. Ért. II. 121. l.

[3]) Eszterházy M. I. 53. l.

a csehek Fischamendig nyomultak, s pusztítva, prédálva az ország határainál állanak. Midőn az ellenség gyors léptekkel előhaladott, a nádor alig hitte megtarthatni az országgyülést. Kérdést intézett a királyhoz, vajjon nem lenne e tanácsos a rendek köréből küldöttséget meneszteni a csehek táborába, azon kéréssel, hogy az ellenségeskedésekkel fölhagyjanak; továbbá, vajjon az országgyülést megtartatni, vagy szétoszlatni kivánja e? Az előbbi esetben személyesen fog e eljönni, vagy csak átküldeni a propositiókat? [1])

A király az országgyülés megtartását rendelé. És megengedé, hogy a csehekhez követséget kiküldhessenek [2]).

Június 7-én az országgyülés ülést tartott. A nádor „ő fge kivánságára a generalis insurrectiót (ujonnan) az országnak proponálta. De arra nem akartak menni; mentvén magukat, hogy nem látják szükségét és ne adassék oka cseheknek ide Magyarországba“ [3]). A csehek ellen intézendő közfölkelés eszméje népszerűtlen volt az országban [4]). A követek közöl többen kiemelték a nádor indítványa ellenében, hogy ők ily rendelkezésekre nincsenek fölhatalmazva; nem illő fegyvert fogni szövetségeseik ellen; a nádor közvetítő

---

[1]) Forgách a királynak 1619 június 3. Prot. Palat.

[2]) A király az országgyülésnek június 3. s 4-én Acta Diaetalia. 212. 215. és 219. ll.

[3]) Nagyszombat város országgyülési követeinek tudósítása 1619 június 8-ról. Többi közt még megjegyzik: „Itt az uraknak senkinek semmi népe nincsen, semmi sem. Isten tudja mint leszen, azzal buzdítják magukat az atyafiak, hogy Magyarországba nem jönnek és nem kell tőlök félni.“ Nagyszombat város levélt.

[4]) Igy például Dóczy Endre június havában meghagyta a böszörményi hajduknak, hogy folüljenek. Ők vonakodtak ezt megtenni. Tanácsot kértek Zemplén megyétől. „Hitünk is azt tartja, — irják többi között — hogy soha ország hire nélkül, vármegyék nélkül föl nem ülünk.“ Eredeti Zemplén megye levélt.

tisztének szellemében oda működjék a királynál, hogy a zavarok vérontás nélkül csillapíttassanak le [1]).

Annál készségesebben határozták el, hogy országgyülési küldöttség menjen a cseh táborba, s innen, miután a cseh vezérekkel értekezett, a királyhoz; megkezdendők a kibékítés művét, melyre a király fölhatalmazá, s a csehek is fölhivták az országgyülést [2]). A követséget Thurzó Szaniszló szepesi főispán és Balásfy Tamás bosniai püspök vezeték [3]).

Mialatt az országgyülési küldöttség a reábizott tisztben eljárt, maga az országgyülés szünetelt. Időközben Lépes Bálint kalocsai érsek jött Bécsből Pozsonyba s meghozta a k. előterjesztéseket [4]). A nádor ekkor fölhivta a rendeket, hogy időközben a véghelyek állapotáról tanácskozzanak. „De ezt is ad reditum Ablegatorum rejiciálták.“ [5]).

Június 11-én korán reggel a nádor magához kéreté az ország rendeit. Levél érkezett a küldöttség fejétől, Thurzó Szaniszlótól. „Annak az volt continentiája, hogy gróf Thurn a követeket jóakarattal látta és megbecsülte, megengedvén azt is, hogy király urunkhoz Bécsbe menjenek, de mig ő nga a több magyar követekkel szemben lett volna vele, valami harcnak mondja, hogy esett köztök, kit ő nga játéknak irta, talán studio, hogy az emberek nagyra ne vegyék a dolgot.“ Miután a levél fölolvastatott, a nádor fölhivta az országgyülést,

---

[1]) A kassai követek által a város 1619 augustus 26-án tartott közülésében tett jelentésben.

[2]) Forgách Tiffenbach morva kapitányhoz jún. 6. Prot. Palat.

[3]) Ugyanaz Thurn grófhoz jún. 7-én. Ugyanaz a királynak és Thurn grófnak június 8-án. Tudtára adja a küldöttség jövetelét. Az országgyülés június 8-án kelt utasítása. Ugyanott.

[4]) Forgách a királynak június 8. Az érsek csak nagy kerülő uton jöhetett Pozsonyba. És ismét visszatérni akart. De „ob paucitatem Praelatorum — irja a nádor — eundem hic retinendum censui.“ Ugyanott.

[5]) A nagyszombati követek tudósítása jún. 10. Nagyszombati levt.

hogy hadfogadásához beleegyezését adja. „De semmiképen sem akartak arra menni, hogy hadat fogadjanak, mig a követek el nem jönnek onnan a csehországi táborból, megértvén a választ tőlök, fognak tudni azután a dologhoz szólani.“ [1])

E közben június 13-kán megérkezett Tiffenbach Frigyes báró, a morvaországi rendeknek a magyar országgyüléshez küldött követe [2]).

A morva rendek a magyar országgyüléstől az 1608-ki szövetség megújítását, a magyar hadak visszahivását Csehországból kérték; s fölhivták, hogy a királyt a béke helyreállítására buzdítsa. Ha közbenjárásuk nem vezetne eredményre, a magyaroktól tényleges segélyt is vártak. Viszont szükség esetében maguk is minden segélyt igértek [3]).

Tiffenbach követtársai sokáig késtek. Időközben magán társalgás által igyekezett hatást gyakorolni a rendekre. Egy alkalommal a nádorral beszélgetvén, fontos nyilatkozatot tett. A morváknak és cseheknek — mondá — nem annyira a magyarok közbenjárása, mint inkább azoknak szövetsége fekszik szivükön. Forgách azonban nem tudta átlátni, mikép lehetne a szövetséget megujítani, mielőtt a királylyal kibékülnének. Mert valamint a szomszéd tartományok rendeivel (1606-ban) megkötött szövetséget a király megerősíté, ugy a szövetség megujítása sem történhetik meg a király megegyezése nélkül [4]).

---

[1]) A nagyszombati követek tudósítása június 11-én. Nagyszombati városi levéltár.

[2]) Nagyszombati követek jelentése június 14.

[3]) Firnhaber 69. lap. A morva rendek a magyar országgyüléshez június 12. Acta Diaetalia 304.

[4]) Forgách a királynak június 20-án.

Ugyanazon időtájban és hasonló célból az ausztriai evang. rendek is küldöttek követeket Pozsonyba. És pedig a fölső ausztriai evang. rendek Stahrenberg Jánost [1]), kihez az alsó ausztriai rendek nevében csatlakoztak: báró Thonrädl András, Starzer Zakariás és Fleischmann Máté [2]). Ezek magukat és küldötteiket Albert főherceg alattvalóinak mondák, kinek Ferdinand király javára történt lemondását el nem fogadták. A királynak heves ellenségei a lázadó cseheknek barátai és szövetségesei voltak.

Céljuk szintén nem volt egyéb, mint kikérni a magyarok közbenjárását, megujítani a régi szövetséget és a magyar hadak visszahivását kieszközölni. Szintén igyekeztek ügyüknek megnyerni a rendeket. Célt is értek némelyeknél, főleg a protestánsoknál. A katholikus rendek között eredménytelenek voltak csábító kisérleteik. Mert panaszosan emlitették, hogy a katholikus rendek ellenséges indulatot tanusítottak irányukban, soha meg nem látogatták, alkalmat sem adtak, hogy általuk meglátogattassanak, küldetésükről fenyegető s veszélyes módon szólottak [3]).

Ezalatt a magyar országgyülés küldöttei június 13-án fogadtattak a király által. Ezeket szóval, az országgyülést leveleiben biztosítá békés hajlamairól. Nem ellenzi, hogy az országgyülés a közbenjárás szerepét elvállalja, és a békének létrehozásán fáradozzék. A rendek a király nyilat-

---

[1]) A folső ausztriaiak a m. országgyüléshez június 6. Acta Diaet. 281.

[2]) A fölső s alsó ausztriai rendek a m. országgyüléshez június 11. Acta Diaet. 285.

[3]) Relation was der löbl. drei evang. Stande des Erzherzogthums Oesterreich unter und ob der Enns Herrn Abgesandte . . . bei deren der löbl. Cron Hungern in jetziger Diaeta zu Presburg versammelten Landständen mündlich und schriftlich proponirt, und verrichtet haben. Horn 1619 julius 5-en. Firnhaber 68. l.

kozatát köszönettel vették tudomásul; készek lévén minden erővel működni a királyi tekintély, az egyes országok, és az egész kereszténység sértetlen föntartására. Kérdést tettek, vajjon személyesen szándékozik e megjelenni az országgyülésen, vagy nem? Ez utóbbi esetben kérik, hogy az elnöki tiszttel a nádort ruházza fól. Hireket vettek a török fenyegető mozgalmairól: küldjön tehát a portára követeket, kikhez ők is maguk köréből fognak választani egyet [1]).

Június 22-én s 24-én három királyi irat jött az országgyüléshez. A király megengedé a rendeknek, hogy a csehekkel a békealkudozásokat megkezdhessék. Ha a csehek előadják békeföltételeiket, közölni fogja határozatát. Az országgyülés kivánsága értelmében követet fog küldeni a portára, kihez a rendek is csatolhatnak egyet. Végre jelenté, hogy néhány nap mulva megérkeznek a k. biztosok, kik az országgyülést a király nevében vezetni fogják [2]).

E tudósítás sokszorosan sértette a nádort. Mert midőn a király őt mellőzé, kitünteté, hogy nem viseltetik iránta bizalommal. A törvények is egyenesen tiltakoztak az ellen, hogy a király idegen személyek által tárgyaljon az országgyüléssel. Mint sértett személy s a sértett törvény őre határozott, s mégis mérsékelt hangon előterjesztést tett a királynak. „Kegyeskedjék — ugymond — a k. biztosok leküldése, az országgyülési ügyek előterjesztése s tárgyalása körül tekintetbe venni az ország törvényeit és saját királyi hitlevelét. Az országos határozatok egyenesen tiltják, hogy Felséged hű karaival s rendeivel külföldiek által tárgyaltassa a köz-

---

[1]) A király szóbeli válasza s irásbeli resolutiója június 13-án. Acta Diaetalia 266, 268 Az országgyülés a királynak június 20-án. Protocol.

[2]) Hogy ily tartalmu levelet irt a király, tudjuk az ausztriai küldöttek jelentéséből. Firnhaber 71.

ügyeket, hanem kivánják, hogy ez a nádor által történjék. Ha mindazonáltal a k. biztosok megérkeznek, igyekezni fogok a rendek kedélyeiből eltávolítani a bizalmatlanságot és megakadályozni minden botrányt."

A királyra ezen férfias és mégis loyalis nyilatkozat nem maradt hatás nélkül. Hajlandó a törvény és jog tiszteletére, ha őszintén felvilágosíttatik, engedett. Június 24-én Molard Jánost s Hegenmüller Jánost küldé Pozsonyba, de egyedül a k. előadások átadása végett; az országgyülési tárgyalások vezetésével a nádort bizta meg [1]).

Mielőtt ezen tény a rendeket megnyugtatá s a nádort kielégité: június 24-én visszaérkezett az országgyülési küldöttség. Következő napon jelentést tett a rendeknek. „Ő fge köszöni az országnak, hogy igyekezik békességet szerezni az országok között, de mindazonáltal ne cselekedjenek ő fge hire nélkül. Gróf Thurn olyan választ adott, hogy ő semmi tractátióba nem mehet magától, hanem követeket küldenek ide, melyek az országgal fognak tractálni és végezni, ha végezhetnek." [2])

Ugyanakkor fogadtattak a morva rendek küldöttei. A rendek ezeket és az ausztriai evang. rendek küldötteit biztositották, hogy királyuk által fölhatalmaztatva, készek mint közbenjárók a béke helyreállitására közreműködni. De mindenekelőtt szükséges az ellenségeskedések megszüntetése. A két ország között fónálló szövetség megujitását fölötte hasznosnak s dicsőségesnek tartják. Miután azonban a létező szövetségnél szorosabbat kivánni nem lehet, megujitását

---

[1]) Forgách a királynak június 24. és 28-án. Protocollum. A király az országgyülesnek s a nádornak június 24-én. Acta Diaetae 323, 326. ll.

[2]) Nagyszombati követek jelentése június 25-éről. Thurn válasza június 13-áról. Acta Diaetae 260.

időszerűnek nem tartják addig, mig a béke helyre áll. A magyar hadakat sem hivhatják vissza, miután a király ezeket saját költségén fogadta [1]).

Az országgyülés körülbelül egy hónapig volt elfoglalva a szomszéd tartományoktól érkező fölhivások tárgyalásaival, s igyekezett a béke helyreállítását előmozdítani. A rendek szövetségeseik irányában jóakaratot, de egyuttal királyukhoz tántoríthatlan hűséget s dicséretes higgadtságot tanusítottak. A melyet jeles történetnyomozónk Katona, joggal tekint nagyrészt Pázmány fáradozásainak eredményeül, ki a nádorral ez idegen küldöttek izgatásai dacára a mérséklet korlátai között tudta tartani a rendeket [2]).

De a szövetséges tartományok rendei ezzel nem voltak megelégedve. Ugy fogták fól az országgyülés válaszát, mint kéréseik visszautasítását. Panaszkodtak, hogy a magyarok tétlenül nézik végső veszedelmüket. Ujabb kérésekkel ostromolták, hogy hadaikat hivják vissza a királyi zászlók alól és őket közvetlenül is segítsék [3]). A rendek között többen, és épen azok, kik később a fölkelők élére állottak — sürgették, hogy a magyar rendek csatlakozzanak a cschekhez, lépjenek velök szoros szövetségre, s azonosítsák ügyüket a fölkelőkkel. De Pázmány s a többi főpapok kimutatták, hogy ily eljárás azonos lenne nyilt lázadással. Befolyásuk diadala volt az országgyülés nyilatkozata: „fölkent uruk, törvényesen meg-

---

[1]) A morva rendek megbizó levele június 20. Acta Diaetae 302. A magyar országgyülés válasza június 27. Ugyanott 317. — A küldöttek jelentése. Firnhaber 69. A magyar országgyülés az ausztriai rendekhez június 27. Acta Diaetae 310. l.

[2]) Katona Hist. Crit. XXX. 107.

[3]) A morva rendek a magyar országgyülésnek julius 24-én. Acta Diaetae 400.

választott s megkoronázott királyuk ellen senki mellett sem fognak pártot fogni. Egyebet nem tehetnek, mint közbenjárásukat újra fölajánlani" [1]).

X.

Az 1619-ik országgyülés folytatása. — A koronázási hitlevél törvénybe igtatása. — A vallás kérdése. — A protestánsok sérelmei. — Ezeknek birálata. — A katholikusok sérelmei. — A nádor igyekezetei. — Óvások. — Az országgyülés befejezése.

Az országgyülés elintézvén a külügyeket, elővette rendes teendőit. A királyi előadások figyelmét a török hódoltságra, az elszaporodó rablók fékezésére, Egervár, Szalavár és Némethi megerősítésére, az adók, tizedek és ércpénz szabályozására irányozták [2]). De ezenkivül fontosabb föladata is volt. A király koronázása alkalmával biztosítá az országot, hogy a kormány átvétele után azonnal eleget teend a koronázási hitlevél föltételeinek. Az országgyülés kivánta, hogy a király kötelezettségének megfeleljen. A király ettől nem idegenkedett. És július első napjaiban a nádort megbizta az erre vonatkozó tárgyalások vezetésével. Biztositá az országgyülést, hogy az ország összes jogait, törvényeit és szokásait tiszteletben tartani s tartatni fogja [3]).

A rendek ennélfogva a koronázási föltételeknek törvénykönyvbe igtatását kivánták; és kérték, hogy a nádor, mint

---

[1]) Pázmány Vindiciae 40. lap. — A magyar országgyülés válasza július 30. Acta D. 407.

[2]) Kazy: Hist. Hung. 154.

[3]) Plenipotentiales S. Mtis. Acta Diaet. 326. l.

fölhatalmazott biztos, az országgyülés alatt foganatosítsa azon föltételekben foglalt igérceteket, orvosolja a sérelmeket.

Kivánták a szabad királyválasztási jognak határozott elismerését. Törvény által megállapítani óhajtották, hogy az országgyülés sohasem fog harminc napnál tovább tartani; a főurak mind egyenként meghivatnak; a hét bányaváros mindegyike külön szavazattal fog birni; az 1608-iki országgyülés határozata értelmében a cimzetes püspökök és prépostok az országgyülésből kizáratnak; csak született magyarok fognak szavazattal birni. Sürgették a hivataloknak a magyar urak tanácsával, született magyaroknak, valláskülönbség nélkül való adományoztatását; s az erre nézve fölmerült sérelmek orvosolását.

E kérdések tárgyában a rendek egyértelemben működtek. Változott a helyzet, midőn a koronázási hitlevél hatodik föltétele, mely a protestáns felekezeteknek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja, szőnyegre jött.

A vallási kérdés mint 1618-ban, most is két ellenséges párt küzdelmeinek szinhelyévé tette az országgyülést.

A protestáns rendek sürgették, hogy mindazon templomaikat, melyeket a katholikusok 1608-tól kezdve erőhatalommal elfoglaltak, visszanyerjék, és sérelmeik orvosoltassanak. A nádor figyelmeztetése, hogy ezen kérdések országgyülésen kivül a nádori törvényszék előtt tárgyalandók és igérete, hogy benne igazságos birót fognak találni, hatástalanul hangzott el. Összeirták megszaporodott sérelmeiket s azokat július 15-én benyujtották.

Fölhozták, hogy a protestáns rendek közöl kevesen szoktak az előkelőbb hivatalokra előmozdíttatni. Mind az ország rendes birái, mind a k. tábla ülnökei, a k. tanácsosok és kapitányok sorába nagyobb számban vétessenek föl.

Vallásuk szabad gyakorlata sokféleképen akadályoztatott. Sok helyütt a temetkezés, a harangok használata megtagadtatott nemcsak a néptől, hanem a földesuraktól saját birtokaikon. Alaghi Menyhért elfoglalta a pacsini s karchnai; a Pálos rend generalisa a laádi; Eszterházy Mihályné a zsolnai; Vesselényi Ferenc a teplici templomokat; Moritz Márton a tornai és visolyi; a széplaki tiszttartó a pessteri (?); a szent-mártoni plébános a szent-mártoni és szuchani; az esztergomi érsek a nagy-szochocsi és kopreniczai (Bars megyében) templomok, Echiapi (?) Ferenc a pássthoi kápolna jövedelmeit és birtokait. Ugyanez és Kendy István az evangelika vallást gyalázó szavakkal illették, azt „kutya hitnek" nevezték. A hontmegyei Lessenye helységben György plébános a földesurat törvényszék elé idézte, mivel az bizonyos asszonyt, kit a plébános három napon át vonakodott a temetőben eltemettetni, maga temettette el. Ifjabb Réwai Ferenc a blatniczai és mosovi (?) templomokat kirabolta. Szent-Márton mezőváros plébánosa az iskolamestert és ennek tanulóit az utcán elverte és szolgái által verette; jobbágyaira fogság és birságokkal erőszakolta a katholika vallás elfogadását. Réwai Péter s a holicsi nemesség a községgel együtt kizárattak a holicsi templomból, a temetkezéstől és a harangok használatától eltiltattak. Az elhunyt bibornok Sellyéről, Nagy-Salló, Farnad, Ölved, Kural, Udvard, Martos, Bálvány-Szakállos és Mocsról; Pázmány tiszttartója, Bélaváry Dávid Ölvedről, Bálvány-Szakállos és Mocsról kiüzte a protestáns lelkészeket. Ugyanez Ölveden több protestáns polgárt elfogott, 180 frtnyi birságot zsarolt ki tőlok, s az iskolamestert kényszerité az iskola bezárására. Szent-György helységben (a Garam mellett) a protestáns lelkésznek saját plébániai földein termő gabonája is megtizedeltetik. Pálffy István Somorjából ismételve kiűzte

a protestáns lelkészt, akasztófával fenyegeté, ha még egyszer behozni megkisértenék, s a piacon akasztófát állíttatott föl. Balassa Péter összes birtokaiból kiűzte a protestáns lelkészeket s templomaikat — számszerint mintegy 12 — lefoglalta. Himmelreich György szent-mártoni apát Deákiból; az óvári kapitány Óvárból és Rajkáról; Vörös Mátyás sopronyi keresztes lovag Bű helységéből kiűzték a protestáns lelkészeket. Wolfgang érsekujvári lelkész utközben a martosi protestáns lelkészt és iskolamestert ellenségesen megtámadta, ökleivel és botjával verte. A győri őrségnek eltiltatott prot. lelkészt tartani. A lébenyiek fogság s birság büntetések által kényszeríttettek eltávolitani protestáns lelkészüket. A komáromi protestáns egyház ujra építése a király nevében eltiltatott. A bazini és szent-györgyi protestánsok megfosztattak templomaiktól.

Az evang. rendek e sérelmeket orvosoltatni kérik. Az elvett templomok, temetkezési helyek és harangok előbbi birtokosaiknak visszaadassanak; a király ne engedje szegény népét földesuraik által a kath. vallás elfogadására kényszeríttetni; a templomok, temetők s harangok szabad használhatását törvény által biztosítsa; végre a bécsi békekötés s az annak alapján keletkezett törvények megsértőit büntesse meg. Az evang. lelkészek ne tartozzanak megjelenni a szent székek előtt, az ellenük intézett keresetek superintendenseik elé hozassanak.

Az ország köznyugalmának fóntartására nagy fontossággal bir az 1608-ik k. e. VIII. t.-c., mely a jezsuitákat Magyarországban fekvő javak birásától eltiltja. Az evang. rendek nemcsak ezen cikk megujítását, hanem azt is ohajtják, hogy a jezsuiták az országban semmiképen meg ne türessenek, s részükre egyházi hivatalok vagy javadalmak ne adományoztassanak. Ők igyekezetüket a béke megzavarására,

a rendeknek egymás elleni izgatására irányozzák és az evang. rendeket elkeseredéssel üldözik. Mielőtt a Jézus-társaság Magyarországba befogadtatott, boldog volt az ország, a főpapok és kath. főurak barátságban éltek az evang. főurakkal. Az egyesség és szeretet, melyre mindenek fölött szükség van, csak ugy lesz helyreállítható, ha e kivánatuk teljesíttetik [1]).

A protestánsok ezen sérelmeiről nem nehéz pártatlan itéletet hozni. Kétségtelen, hogy elég okuk volt elégületleneknek lenni a körülmények alakulásával. Terjeszkedési és emelkedési törekvéseik mind hatalmasabb akadályra találtak a katholikusok buzgalmában, kik a törvény védpaizsa alatt fölhasználni kezdék helyzetük előnyeit.

A protestánsok vádolják a katholikusokat, hogy vallásuk gyakorlatában gátolják és zavarják. De a katholikusok mindenha védelmi állást foglaltak el. És ezen állás helyesen folfogva, erélyesen megvédve, elég kedvező volt. Hozzájárulásuk nélkül, ellenzésük dacára biztosítá a törvény a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Ezt visszavonni, megsemmisíteni, vagy korlátozni meg nem kisérlették soha. De határozottan fölléptek, midőn a protestánsok ezen engedmények határait kiterjeszteni igyekeztek az országgyüléseken, vagy átlépték az életben. Pedig ezek nem szüntek meg soha jogaik gyarapításán fáradozni, nem haboztak azokat a katholikusok sérelmével használni. Ime a küzdelem oka és szinhelye.

A sérelmek legfőbb pontja az, hogy a katholikus földesurak elfoglalták a protestánsok templomait. A katholikusok nem sértették meg azon protestáns alapelvet „cuius regio eius religio.“ Protestáns foldesurak birtokain egy templomot

---

[1]) Gravamina Statuum et OO. I. Regni Hungariae 15 Julii dictata Acta Diaetae 332—377. l.

sem foglaltak el. Azonban saját birtokaikon nem engedék a templomokat protestáns jobbágyaik által használtatni; és visszavették azokat, melyeket tényleg elfoglaltak. Kegyuri jogaikkal éltek, a melyeket nem semmisíté meg, nem korlátozá a törvény. Ezt sugallta a lelkiismeret, ezt ajánlotta a protestánsok hasonló eljárása. Mikép kivánhatták a katholikus főpapok és főuraktól, hogy templomaikat megnyissák a protestáns lelkészeknek, s ott azon tant engedjék hirdettetni, melyet tévelynek tartottak? Egyenként fölsorolják a katholikusok által visszavett templomokat. De nem egész hűséggel. Pázmány, szerintök, Selyén, Ölveden, Udvardon, Martoson, Bálványszakálloson és Mocson a protestánsokat erőszakosan megfosztotta a templomoktól. Pedig midőn érseki székét elfoglalta Selyén katholikus lelkész kezeiben, a többi helyeken, a török pusztítás következtében, romokban találta a templomokat [1]).

Panaszra szolgáltatott okot továbbá, hogy a katholikus főpapok és szent székek a protestáns lelkészek és hivekre hatóságukat föntartották és gyakorolni igyekeztek. Igaz, magában véve észellenes, hogy a katholikus püspök és főesperes fölügyeljen a protestáns lelkészre; különösnek látszhatott, hogy ezek a kath. főesperesnek fizessenek, a szent székek kath. kánonok értelmében itéljenek tisztán protestáns ügyekben. De a törvény a főpapok és szent székek hatóságának megszüntetéséről a protestánsok irányában nem intézkedett; igy tehát érvényes volt a régi törvény. Ezen megszüntetés corrolariuma volt ugyan a már tett engedményeknek, a vallási törvényeknek; azonban a törvények magyarázására csak az országgyülés lehetett illetékes.

---

[1]) Pázmány önvédelme. Vindiciae Ecclesiasticae 42. l.

Indokolatlan volt a protestánsoknak azon kivánata, hogy a jezsuiták az országból kizárassanak. Ugyanazon joggal követelhették volna a katholikusok is, hogy a protestánsoknak bizonyos lelkészei számüzessenek. A jezsuiták az ország törvényeit sértik, a békét megzavarják, az ország javát aláássák: ezt hirdették elégszer, be nem bizonyitották soha.

Az előkelőbb hivatalok betöltésénél, lehet, tekintettel volt a király a vallásra, s szivesebben alkalmazá a katholikusokat. Ezt nem igazolni, csak menteni akarjuk. Könynyen fölfogható, hogy a király és környezete nagyobb rokonszenvvel és bizalommal viseltetett a katholikusok iránt. Annál inkább, mert a protestáns urak többnyire ellenséges állást foglaltak el a kormány irányában, s éltető lelkét képezték az ellenzéknek; a mely pedig nemcsak az alkotmány megvédelmezését, hanem a trón fölforgatását is célozta. Egyes katholikusok erőszakos tettei, ha azok csakugyan elkövettettek, megróvást és büntetést érdemeltek. De ezek a törvényes perfolyam, s nem országgyülési tanácskozmányoknak voltak tárgyai.

A katholikus rendek ezen országgyülés békés lefolyását az ország, a király és saját érdekükben kivánván, nem szándékoztak vallási vitatkozásokat előidézni. Habár a protestánsok terjeszkedési vágya következtében ők is elég sérelemről panaszkodhattak; a béke kedvéért szivesen elhallgatták volna. De midőn látták, hogy a protestáns rendek sérelmeiket a legnagyobb részletességgel összehordották: nem maradhattak tétlenül. Összeállitották és benyujtották saját sérelmeiket [1]). Azon egyházi javaknak, melyek világi

[1]) A kath. rendek előadása nyomán.

kezekben voltak, Bocskay és hivei részint elfoglaltak maguknak, részint zálogba adtak másoknak, visszaadását sürgették.

A beszterczebányai sz. Erzsébet-kórodát, melyet a Bocskay fölkeléskor a protestánsok elfoglaltak, a király a bécsi békekötés értelmében a katholikusoknak visszaadatni rendelte. De a protestáns polgárok ezen visszaadást erőszakkal megakadályozták. Ennélfogva büntetést érdemelnek.

A protestánsok törvényes eljárás nélkül megfosztották a főespereseket a „census cathedraticus"-tól, s azt superintendenseiknek fizetik. A főesperesek jogai föntartandók. Ugyanez áll a „quarták"-ra nézve, melyektől némely főesperes megfosztatott. A tizedek körül támadt sérelmek is orvosoltassanak.

Szükséges, hogy az egyházi rend tisztében szabadon járhasson el; a főesperesek s ezek helyettesei, midőn az egyházakat látogatják, ne akadályoztassanak. A némely főurak és nemesek által önkényesen alapított uj törvényszékeket, melyek a házasságokat legkisebb okból is fölbontják, el kell törülni. A katholikusok körmeneteit, zarándokolásait s bucsujárásait országos törvények értelmében zavarni tiltatik; mégis több megyében s városban a protestánsok ez ellen vétettek.

Zavar pozsonymegyei helységben a többségben levő katholikus birtokosok és jobbágyok akaratja ellenére a templom elvétetett. Hasonlókép a Rákóczyak birtokain: Moszticzkán, Hazlinon, Hraboczon; úgy szintén Esztergomban. Szakolczára és Szent-Mártonba a csekélyszámú protestánsok lelkészt hoztak be, amott a tanács és közönség beleegyezése nélkül, itt a főapát tiltakozása dacára. Beregh megye Melich Györgynek birtokába prot. lelkészeket küldött, az ő és a kath. lakosok tiltakozása dacára. Számos fiókegyház — 14 fölsoroltatik — elszakíttatott a kath. anyaegyházaktól. A superintendensek

számos kath. földesur birtokain a földesurak s lakosok tudta nélkül protestáns lelkészeket rendelnek. A holicsi jószágokban az urak a kath. lelkészeket megfosztották a tizedtől s ezt a prot. lelkészeknek adták.

A pálosoknak az elmult zavarok alatt elfoglalt — számszerint 11 — kolostorai vissza nem adattak. Galgóczon a szent Ferenc rendűeket megfosztották zárdájuktól. A sopronyi polgárok a szent Dorottya javadalmat, sz. Mihály és sz. György templomait iskoláikkal együtt, a modraiak templomukat s iskolájukat, a pozsonyiak több egyházi javadalmat visszaadni vonakodnak. Garbocz, Bester és Olcsvár, a széplaki apátsághoz tartozó helységekben a protestánsok Bocskay fölkelése alkalmával elfoglalták a templomokat; a nádor elrendelte, hogy ezek jogos birtokosaiknak visszaadassanak; de Abaujmegye visszaadta a protestánsoknak.

Lengyel János saját és testvére birtokán Hogymagyason (?) lutheránus lelkészt tart; beszédeinek hallgatására 12 frt. birság alatt kényszeríti kath. jobbágyait. Széchi Tamás a petróczi templomba, a kath. lakosok s földesurak akaratja ellenére, luth. lelkészt vezetett. A Zrinyi grófok, Thurzó Imre gróf és Illésházy Gáspár jobbágyaikat; Bártfa és Eperjes városa a kath. polgárokat; Pérecze (a jászói prépostsághoz tartozó) helységben a kalvinisták a katholikus lakosokat birság büntetése alatt eltiltják a kath. isteni tiszteletben való részvéttől. Pásztón 150 katholikus között csak 12 kalvinista tartózkodott. Ezek megrohanván a kath. templomot, az egyházi öltönyöket szétragadták és fölgyujtották. A kath. papot a töröknél hamisan bevádolván, életveszélynek s nagy üldözésnek tették ki.

Széchi Tamás Petróczról, Thurzó Imre gróf árvái birtokairól, Széchi György Deresről (Gömör várm.) és más

helyekről, az esztergami őrség Esztergomból, Barczai falujából kiűzték a kath. lelkészeket. Torna megye Rákóczy Pált és Móritz Mártont kényszeríteni igyekezett, hogy prot. lelkészeket fizessenek. Számos kath. sőt egyházi földesur templomaiban prot. isteni tisztelet tartatik és a földesurak a kath. isteni tisztelet gyakorlásában gátoltatnak. A protestánsok Vecsén, Galanthán és Teczén akadályozták a kath. halottak eltemettetését.

A protestánsok számos kath. egyházi és világi urakat személyes bántalmakkal illettek. Mikáczi váradi püspököt Battyányi Ferenc hajdui megtámadták s bántalmazták. Csemetei István vasvári prépostot éjnek idején mintegy 25 lovas megtámadta s több mint 24 helyen megsebesítvén, megölték. Amazok s ezek is büntetlenül maradtak. Tömördy György vasvári kanonokot szintén Battyányi Ferenc hajdui súlyosan megsebesítették. Mauronich Mihály ungvári főesperes a lébényi, az aisgrubi és a körtvélyesi lelkészek, valamint a szepesi káptalan tagjai tényleges bántalmakban részesültek.

Tolnay Istvánt, az egri káptalan országgyülési követét és kanonok társát, Zsolnán ily gyalázó szavakkal fogadták: „Ó pápisták, mindnyájatokat rövid idő mulva kiirtunk.“ A pataházai prot. lelkész a győri kanonokokat „ökrök“-nek nevezi, azon káptalan országgyülési követét meggyalázá. A káptalanok és conventek tagjainak, ha executióra küldetnek ki, rendesen sokat kell szenvedniök. Midőn nemrég Nagy György pozsonyi kanonok Modrán a birónak k. rendeletet kézbesíteni kivánt, az iratot kiütötték kezeiből: „Te pfaff — mondák neki — megérdemled, hogy itt megkövezteszél.“ Egy liptómegyei plébánost Rosenberg utcáin, a senkviczi plébánost Bazinban kigúnyolták. Ugyancsak Bazinban a jelen országgyülés alatt a plébániát ágyúgolyókkal

lövették. Maróton a templom falára a pápára vonatkozó gúnyrajzot illesztettek. Bornemisza Miklós „kutya vallásnak“ nevezi, a bicsei superintendens és a sz. mártoni prédikátor egyházi beszédeikben gyalázzák a kath. hitet. A veszprémi apácák Körmenden meg nem maradhattak a prédikátorok s a prot. katonák erőszakos tettei miatt.

A protestánsok méltatlan módon sürgetik, hogy a jezsuita rend az országból kizárassék; pedig az országos törvények az országban való maradását megengedik. A vallás szabad gyakorlata kivánja, hogy mindenki tetszése szerint választhassa és fogadhassa házába vallásának tanitóit. Valamint a protestánsok nem engedik maguknak előiratni, mily lelkészeket tartsanak: ők sem igényelhetnek maguknak befolyást arra, mily lelkészeket fogadjanak a katholikusok. Ha a pap vétkezik, törvényes elöljárósága előtt kell bevádolni.

A protestáns rendek míg a vallásgyakorlat szabadságának jótéteményeit mind templomaik s lelkészeikre nézve igénybe veszik, ezektől a katholikusokat megfosztani igyekeznek [1]).

Ime a vallási sérelmek, melyeknek orvoslását egy részről a protestáns rendek, más részről a katholikusok sürgették. Előre látható volt, hogy a protestánsok a kath. sérelmeket, a katholikusok a protestánsok panaszait alaptalanoknak fogják itélni. Heves vitáktól lehete tartani, melyek az országgyülés eredménytelen föloszlását idézhetnék elő.

Ettől tartott a nádor, kire a reábizott teendők összege és felelőssége ugyis súlyosan nehezedett. Minden befolyását és hatalmát fölhasználá a veszély megelőzésére. A vallási sérelmek tárgyalásának mellőzésére igyekezett birni a rendeket.

---

[1]) Gravamina quae Status Cath S R. Mtis Plenipotentiario Illmo D. Palatino complananda et effectuanda proponit. Acta Diaetae 377—399.

Súlyos érvekkel indokolá, hogy a vallási viszályok minden áron lecsillapítandók, mert használni semmit sem szoktak, ártani ellenben sokat. Minden ujítások, de leginkább a vallási természetűek, nagy veszélyeket idéznek elő. Ezt nemcsak a régi irók, hanem Magyarország története hirdeti. Elidegenítik egymástól az ország rendeit. És miután mindenki vallását legtöbbre becsüli s minden erővel kész védelmezni: tartani lehet, hogy a török vagy meghivatva, vagy hivatlanul is megjelenvén, az ország végromlását fogja előidézni. Miután láthatók a csapások, melyeket a belviszályok a szomszéd Cseh- és Morvaországra hoztak, minden áron távol tartani kell azokat határainktól s óvakodni kell az országot még inkább gyengíteni. Annálinkább, mert a török lesi az alkalmat, hogy tönkre tegye az országot. A békét, melynek létrehozása sok vérontásba és pénzbe került, szentül kell föntartani; attól függ az ország jóléte és fönmaradása. A véghelyek elhanyagoltak s romlásnak indultak. Nem kell a nyári időt, mely azok kijavítására alkalmas, hiu veszekedésekkel tölteni. Szükséges, hogy a király hatalmas legyen, csak igy képes az országot fenyegető veszélyek elhárítására. A király hatalmát leginkább az emeli, ha az ország békében és nyugalomban van. Nagy dicsőségére válik a magyar nemzetnek, hogy a magyarok minden viszontagságok között megőrízik ősi hűségüket. Ezen jó hirnevet föntartani sőt gyarapítani kell. Végre kérdésben forog a nádori méltóság és a nemzet becsülete. A király, mi még soha sem történt, teljhatalommal ruházta föl a nádort a sérelmek orvoslására. Ha az országgyülés szerencsétlen véget érne, mily hirbe fog jönni a nádori méltóság? fog e valaha a nádor hasonló hatalomban részesülni? Mindezeknél fogva tartózkodni kell

a vallási viszálkodásoktól, hogy kölcsönös egyetértés által Magyarország régi virágzó állapotjára emelkedjék! [1])

E meggyőző érvek hatástalanok voltak. A protestáns rendek vonakodtak tárgyalásokba bocsátkozni, mig sérelmeik nem orvosoltatnak. Július közepétől mintegy augustus közepeig tartottak a heves és szenvedélyes vallási viták. Ezek különösen három sarkpont, a protestánsok három követelése körül forogtak: hogy azon templomok, melyeket állításuk szerint a katholikusok jogtalanul elfoglaltak, visszaadassanak; a katholikus földesurak birtokaikból a protestáns lelkészeket ki ne űzhessék; a jezsuiták az országból kizárassanak.

„Legelsőben — olvassuk az egykorú Sepsi Laczkó Máté krónikájában — azt kiváná az ország, hogy a mely templomokat és egyházi jövedelmeket violenter occupáltak, azokat restituálja. Erre a palatinus azt mondá: „Hogy nincsen ő neki arra plenipotentiája.“ Az ország replicála és azt mondá: „Lám ngod azelőtt azt mondotta, hogy cum plenipotentia hagyta ngodat ő fge.“ Erre azt felelte: „Ne kivánjon tőlem az ország lelkiismeretem ellen való dolgot.“ Az ország ezt hallván, azt mondá: „Egyáltalában az ország semmire nem megyen, valamig a templomok nem restituáltatnak és a regiment ő fge kezébe semmiképen nem adják.“ Pázmány Péter az érsek, azt mondá: „Bezzeg igen fönnyen fogták — — — [2]). Azután az urak a diaetából egyenként haza

---

[1]) „Graves ac justae rationes, quibus Ill. D. Comes Palatinus Sig. Forgách Statibus et OO. Regni svadet, seponendas esse controversias de Religione motas, quippe quae nocere plurimum, commodare vix posse videantur.“ Acta Diaetae 411—422.

[2]) A mit Sepsi Pázmány beszédéből feljegyez, kiadója kihagyandónak vélte.

oszlának, elvégezvén maguk között, hogy a defensióhoz kell nyúlni.“ [1])

„Ekkoráig — irja Nagyszombat város követe július 25-én — e mostani gyülésben, csak a religio avagy hit dolgában és a Pátereken disputáltanak, most is csak azon vagyunk ugyannyira, hogy ők sem akarják különben, hanem hogy valahonnan kiküldték a Pradicátorokat ismét visszavegyék, és valahol a község minemű vallásban vagyon, a templomokkal együtt olyan Praedicátor legyen, és hogy a Páterek kimenjenek az országból. A katholikusok is megmondták, hogy arra nem mennek. Igy azért csak Isten tudja, mi lészen a vége. Az más hitben valók el akarnak menni és fenyegetnek bennünket. Elég búslakodása vagyon Palatinus urnak. Mindazonáltal, ha elmennek is ugyan, végeznek a többi, kik itt maradnak. De talán ők is még meggondolják magukat és megmaradván az egyességre mennek.“ [2])

„Július 26-án — irja ismét Sepsi Laczkó — derékképen tractál az ország de libertate religionis, de a Praelatusok semmit nem engednek. Elvégre mikor a foglalt templomoknak restituálását sine relaxatione urgeálná az ország, Pázmány Péter az ország instantiájára azt felelé a gyülésben, hogy: „semmiképen ők meg nem adják a templomokat és senki — ugymond — abban nem piszkál.“ Az ország protestál, hogy visszaveszi, és a Palatinustól protestationalist kiván a dologról. Igen meg is háborodék az érsek mód nélkül való szaván az ország.“ [3])

---

[1]) Sárospataki krónika. Erd. Tört. Ad. III. 200. Megjegyzendő, hogy elbeszélése nem igényelhet magának pontosság s szabatosság tekintetében foltétlen hitelességet.

[2]) Nagyszombat v. levt.

[3]) Sárospataki krónika 1. h.

És csakugyan a fokozott hevességgel folyó viták közepette a nádor még augustus 7-én is sikertelenül fáradott a vitatkozó felek kiegyenlítésén, s a protestáns rendek már nyiltan fenyegetődztek, hogy az országgyülés befejezését be nem várva, haza térnek [1]). Végre sikerült a nádornak a viták megszüntetését eszközleni [2]). Az országgyülés ugyis már két hónapon át eredmény nélkül volt együtt. És elég ok sürgeté befejezését. Ez ellen nem volt kifogása egyik résznek sem. A katholikusok féltek az elégületlenség elhatalmasodásától s annak kitörésétől. A protestánsok pedig átlátták, hogy céljaikat ez országgyülésen elérni nem fogják. Törekvéseik hajótörést szenvedtek a Pázmány által jól fegyelmezett kath. párt állhatatos ellenállásán. Nem ellenezték a vallási vitatkozások megszüntetését, a sérelmek orvosoltatásának elhalasztását a jövő országgyülésre, s magának az országgyülésnek befejezését. De régi szokásukhoz hiven óvást tettek.

Kijelentették, hogy az országgyülésen előterjesztették vallási sérelmeiket, s azoknak orvosoltatását, jogaiknak uj törvények általi biztositását és a jezsuitáknak számüzetését kivánták. A kath. rendek ellenben, különösen az egyházi urak, azon törvényeket és okmányokat, melyek az evang.

---

[1]) „Evangelicus Status re imperfecta se abituros cum profiterentur palam tum Praefectus camerae Posoniensis et Personalis aliique eos admonererunt, ne hoc facerent, quia grandem mulctam subituri essent.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[2]) Forgách augustus 7-én irja Lipót főhercegnek: „Quoad diaetalia negotia hactenus adhuc in puncto religionis, de qua variae hactenus ultro citroque disceptationes intervenerunt. Jam vero in eo elaborandum est mihi unice, ut uterque status ita contentetur, ne ansa et occasio detur suscitandi etiam in hoc Regno tales motus et calamitates, quales in vicinis Regnis et Provinciis ex re levi emersisse in diesque latius serpere... cognoscimus.“ Protocollum.

vallás szabadságait biztosítják, hamisan magyarázni, a b. e. Mátyás király diplomáját erőteleníteni akarták; a templomokat pedig visszaadni s még inkább törvénycikket alkotni, mely a vallás szabad gyakorlatát a mezővárosok és helységeknek a templomok használatával együtt biztosítaná, vonakodtak. Sőt „Sérelmeik"-ben a közszabadságokat megsértették, az evang. rendek becsületét, jó hirét és javait veszélybe ejteni igyekeztek. Az evang. rendek mindezekhez beleegyezésüket nem adhatják. Szükségesnek itélték ünnepélyes óvás által kikerülni a vádat, mintha ő fge királyi tekintélye iránt tartozó hűséget megszegni, vagy az ország békességét és nyugalmát megzavarni célozták volna; a király koronázási föltételei és az ország összes sérelmei a hat hónap lefolyása alatt miattuk nincsenek teljesítve, illetőleg orvosolva. És kinyilatkoztatják, hogy ők és küldőik a király iránt hűségben rendületlenül megmaradni, viszályok és egyenetlenségek előidézésétől ovakodni, a kozbéke és a rendek egyetértését előmozdítani igyekeztek és igyekezni fognak [1]). Ezen tiltakozás véget vetett a vallási vitatkozásoknak s a sérelmek tárgyalásának. A koronázási föltételekben foglalt igéretek teljesítését, s a sérelmek orvosoltatását a jövő országgyülésre halasztották [2]).

A rendek a vallási és sérelmi ügyek elnapolása — ez körülbelül augustus 8—10-ike közt történhetett — és az országgyülés befejezése — augustus 13-án — között némely sürgős ügyek elintézésével s azoknak törvénybe igtatásával foglalkoztak. Intézkedtek a véghelyek kijavitásáról és az

---

[1]) Protestatio Statuum Evangelicorum. Ezt fölvette krónikájába s igy föntartotta Sepsi Laczkó M. Erd. T. A. III. 201—204. ll.

[2]) Az első törvénycikkben.

őrhadak fizetéséről. Fölhatalmazták a nádort veszély esetében közfölkelést hirdetni. Végre a király és csehek közötti közbenjárással megbízott országgyülési küldöttség költségeinek fedezésére némi adót vetettek ki. Az alkotott törvénycikkeket a nádor augustus 13-án a királynak megerősítés végett fölterjeszté [1]). S a király Frankfurtban september 11-én megerősítette [2]).

Igy végződött az 1619-iki országgyülés, mely — mint az egykorú Laczkó Máté megjegyzi — valóban „re infecta solváltatott.“ [3]) Az országgyülés figyelmét és munkásságát teljes két hónapon át absorbeálták a szomszéd tartományok közbenjárási fölhivásai s később a sérelmek tárgyalása alkalmával fölmerült vallási vitatkozások. S a nélkül, hogy akár a közbenjárás, akár a vallási vitatkozás eredményre vezetett volna, sőt amaz a fölkeléssel való kacérkodásra adott alkalmat a rendek egy részének; ez pedig még inkább elkeseríté és fölingerlé az összes rendeket: elhanyagoltattak az ország legfontosabb érdekei, a fönmaradás és haladás legsürgetőbb igényei.

---

[1]) Forgách augustus 13-án ir a királynak, kéri a megerősítést. Prot. Palat.

[2]) Ezen törvénykönyvet közli Kovachich Supplem. ad Vestigia Comitiorum. III. 374—387, a pesti m. k. egyetemi könyvtár egy kéziratjából. Ebben a következő megjegyzés is olvasható: „Hi Articuli non sunt authentici, nec a Regni Statibus et Ordinibus usurpari soliti, idque propter absentiam eorum a Diaeta S. S. Mtis in arduis tandem Imperii negotiis constitutae.“

[3]) Erd. T. A. III. 212.

XI.

Pázmány és a kath. tanügy. — A nagyszombati collegium. — Uj alapítványai. — A bécsi papnövelde alapítása és első szervezete. — Gondos gazdálkodása. — Jogainak buzgó védelme.

Mialatt Pázmány az időnként fölmerülő politikai ügyek által nem kevéssé igénybe vétetett: egy pillanatra sem feledkezett meg azon kötelességekről, melyek mint az ország első főpapjára a vallásos élet körében várakoztak reá. Nem elégedett meg a fenyegetett és megtámadott egyház védelmezésével; sürgetőn szükségesnek itélé a hanyatló hitélet emelésére fölhasználni mindazon eszközöket, melyeket az egyház ily célra ajánlott.

Már pedig a katholicizmus hatása és virágzása mindenkor és mindenhol föltételeztetett a buzgalom mértékétől, melylyel az egyház szolgái az emberiség szellemi és anyagi jólétének előmozdítására munkáltak; és betöltötték azon sokoldalu missiót, mely a kath. papot hiveinek atyjává és tanitójává, orvosává és birájává, egyszóval jótevőjévé avatja; midőn a vallás és erkölcs elveivel terjeszti a művelődést és jólétet, küzd a tudatlanság, nyomor és elnyomás ellen.

Erre a templom mellett legszebb tért nyit az iskola; hol az ifju nemzedék előkészíttetik az élet viszontagságaira s nyeri az iránytűt, mely tájékozni fogja saját szenvedélye és az ellenséges külső hatások közepette.

Pázmány, alig foglalá el érseki székét, kiváló gondoskodásának tárgyává tevé a kath. iskola-ügyet, melynek fon-

tosságát senki inkább be nem látta, mint ő. „A hosszas elhanyagolás, — irja — a vallás-szabadság és ugy szólván az egész nemességnek makacs ragaszkodása az eretnekséghez, okozta: hogy nincs más mód Magyarországban régi virágzó állapotjába visszahelyezni a vallást, mint iskolák által, melyekbe sürűen gyülekezvén a hazának tudományszomjas ifjusága, főleg a Jézustársaság atyáitól a tudományokkal a vallásosságot is elsajátítja [1]).

Csakugyan, egyedül a Jézustársaság szolgáltathatá ama szomorú időkben a kellő számú és képzettségű kath. tanerőket. Minélfogva Pázmánynak is természetesen főtörekvése volt a jezsuitákat visszavezetni hazánkba, itt lehetőleg tág tért nyitni tevékenységüknek, s vezetésükre bizni azon tanintézeteket, melyeknek alapitásáról elmélkedett.

A nagyszombati collegium, melynek visszaállítása körül egykor maga is tevékeny vala, főleg az ő erkölcsi támogatása és anyagi segélyezésének köszönheté gyors fölvirágozását [2]). Gyakran megjelent az intézetben, a tanulók által rendezett szini előadásokon, részt vett az ünnepélyeken, jutalmakat tűzött ki a szorgalmas tanulók részére, s a tanulók közt alakult „Sodalitas B. Mariae V. Visitantis“ nevezetű egyesület pártfogói tisztét szivesen elfogadá. Mindent megtett, miáltal az intézet emelkedését és üdvös kihatását fokozhatá.

---

[1]) Egy általa szerkesztett kelet nélküli fölterjesztésben. Ered. fog. Prim. levt.

[2]) A collegium évkönyvei 1616-ra följegyzék Pázmányról, hogy „ultro etiamnum tigna trabesque templo restaurando necessaria liberaliter nobis subministrat, et aliis propemodum quotidianis beneficiis non levia singularis cuiusdam erga nos amoris sui argumenta ostendit.“ És 1619-re olvassuk: „Adjuvit rem literariam munifice.“

Igy történt, hogy az intézet, melyet azonnal megnyitása után, 1616 nyarán, 300 tanuló keresett föl, ugyanazon év végén 545 látogatá. Ezekhez járultak a növendékek is, kiket a káptalan egyházi pályára képeztetett, s kik a jezsuiták gondjaira bizattak. 1618-ban a már létező öt osztályhoz a hatodik, a rhetorika csatoltatott. S a következő évben a tanulók száma meghaladta a nyolcszázat. Sokan voltak közöttök, kiket az ország legtávolabb részeiből vonzott az intézet jó hire Nagyszombatba. Protestáns szülők sem tartózkodtak gyermekeiket oda küldeni. S a tanulók képességeik, erkölcseik és fegyelmük által egyaránt kitüntek.

A tanulók szaporodásának arányában a collegium mindinkább népesedett. 1619-ben 40 atya, időközönként 60 is lakta. Ezeknek buzgalma nem szoritkozott az iskola falai közé. A kath. hitélet terén nagyszerű eredményeket hoztak létre. Vasár- s ünnepnapokon magyar és német, néha tót nyelven tartott szent beszédeik megtöltötték templomukat. Gyóntatószékeik valóságos ostromnak voltak kitéve. 1618-ban ujév és husvét között 3000 ember végezte náluk gyónását, köztök 73 egész életéről; 13 pedig, kik 10—30 éven át szentségtörő gyónásokat végeztek. Térítői hatásuk meglepő. 1616—1619 között 245 protestánst vezettek vissza a kath. egyház keblébe. Egyik közel helységben rosz erkölcsű hussita pap tévutra vezeté katholikus hiveit. Jezsuita atya küldetett hozzájuk, s rövid idő alatt 90-et vont el a tévelytől. Nagyszombatban és vidékén uj szellem ébredezett [1]).

Pázmány nem elégedett meg ezen eredményekkel; a jezsuiták hatáskörét szélesebbé tenni óhajtá. Nagyszombatban

---

[1]) Mindezen érdekes adatokat a nagyszombati collegium évkönyveiből vettem.

két uj intézetet tervezett fölállítani s a jezsuiták vezetésére bizni. Két finöveldét, melynek egyikében nemes ifjak, a másikban szegény tanulók nyernék neveltetésüket. Mindkettő részére az 1619. év folytán házakat vásárolt [1]) s az azokra háromló városi terheket örökre megváltá [2]). A nemesi finövelde megnyitását az épületen szükségesnek bizonyult nagyobb mérvű javítások hátráltaták. De az előbbi, miután azt Pázmány a jezsuitáknak ünnepélyesen átadá, 1619-ben már 25 ifjat fogadott be, kik itt minden szükségesekkel elláttattak. A költségekhez a főpapok és főurak, valamint a város polgárai is hozzájárultak. És oly nagylelkűen, hogy a növendékek számát 60-ra emelni szándékozott [3]). Könyvtár és könyvnyomda által a tudomány és irodalomnak uj lendületet kivánt adni [4]). 1617-ben Pozsonyban is alkudozásban állott ház vásárlása iránt, mely valószinűleg jezsuitáknak fogott lakhelyül szolgálni [5]), kiket ama városba utóbb csakugyan bevezetett.

Azonban ezen terveknél Pázmányt egy nagyobb eszme is foglalkoztatá.

---

[1]) A házvételről kiállított szerződés okmánya az eszt. kápt. mag. levt.

[2]) E célból 600 forintot tett le a városi tanácsnál. Az erről kiállított okmány Győri tört. és rég. füz. I. 164. l. Nagyszombat város tanácsi jegyzőkönyvében tobb izben (igy 1619. martius 26. és april 6.) emlittetik ezen összeg, melyet a tanács kolcsönre kiadni szokott.

[3]) A nagyszombati collegium évkönyveiből.

[4]) Péterfy irja, hogy Bethlen támadása okozta „quod a Bibliotheca quam magnificam meditabatur, Tyrnaviae comparanda destiterit.“ Concilia. II. 221. l. E célra már Forgách építtetett házat. És Pázmány 1619 mart. 27-én elismeri „dictam domum Bibliothecariam in quam est transitus ex domo nostra Archiepiscopali, ... pro usu Bibliothecae et Typographiae fuisse aedificatam.“ Egyk. más. Prim. egyh. levt.

[5]) E vásárlással Babothy Ferenc, pozsonyi kanonok, volt az érsek által megbizva, ki ez ugyben 1617 július 11-én ir Pázmánynak. Eredeti. Prim. vil. levt.

A kath. egyház, bár alapítójára, föladatára és a biztosított fölsőbb támogatásra nézve isteni intézmény: a mennyiben a földön létezik és emberekre hat emberek közvetítése által, alávetve van azon törvénynek, mely szerint az intézmények emelkedése és hatása föltételeztetik az egyének képességétől és buzgalmától, kiknek gondjaira vannak bizva. E törvény érvényességét nem gyengíti, sőt inkább földeríti azon tény, melylyel az egyház megalapításánál találkozunk. Az Üdvözítő tudatlan és hétköznapi szellemű férfiakat választott apostolaivá. De mielőtt a nagy mű végrehajtására kiküldé: a szent lélek által az ismeretek és lelkesedés gazdag mértékében részesité őket. S ekkép ugyanazon eszközökkel terjesztették a kereszténységet, melyekkel élni kell utódjaiknak. Ezektől csak azáltal különböznek, hogy mig ők a szükséges eszközök birtokába természetfölötti módon jöttek, czeknek rendes uton kell megszerezni azokat.

E tény teszi érthetővé, miért helyezett az egyház mindenkor oly nagy fontosságot azoknak nevelésére és képezésére, kik magukat az egyházi pályára szentelék. Mert kétségbe vonni nem lehet, hogy csak művelt és buzgó férfiak képesek teljesíteni e magasztos hivatást s részesíteni az emberiséget a kereszténység gazdag áldásaiban. Innen van, hogy mindazok, kik őszintén szivükön viselték az emberiség vallás-erkölcsi érdekeit: első sorban az egyházi nevelésre irányozák figyelmüket. Pázmány ezek közé tartozott. Hatása ez irányban is uj korszakot alkotott.

Midőn az ország első egyházi méltóságát elfoglalá, a papnevelés állapota hazánkban szomorú volt. A papnöveldék száma, anyagi helyzete és szellemi szervezete egyaránt ki nem elégítő volt. A hazában egyedül Nagyszombatban, Nyitrán és Győrött találkozunk némi papnöveldékkel. De ezek csak

kevés ifju befogadására voltak alkalmasak s távol állottak a trienti zsinat s a viszonyok igényeitől. E hiányt épen nem pótolta az, hogy némely ifjak egyházi költségen Bécsbe, Grátzba és Olmützbe küldettek, hogy magukat ama városok hittudományi tanintézeteiben kiképezzék.

Pázmánynak fájdalommal kelle tapasztalnia, hogy szent törekvéseinek sikerét lehetetlenné teszi az azok végrehajtására szükséges tényezők, az egyháziak csekély száma és hiányos készültsége. Ezen bajon segíteni csak papnöveldék alapítása és célszerű szervezése által lehetett. Ily papnövelde alapítása volt Pázmánynak egyik első igyekezete. „Midőn észrevenném — irja ő maga — mily nagy hátrányára válik a kath. vallásnak, hogy az egyházi férfiak sem oly számban nem találtatnak, sem oly tudománynyal nem birnak, mint Magyarország ez időszerinti szükségei követelik: éjjeli s nappali gondoskodásomat oda irányoztam, hogy erőim s tehetségeim gyengeségéhez képest, Isten segítségével ezen bajon segítsek. Mig végre nagy munkával és fáradsággal, kényelmem és mindennapi szükségleteim föláldozásával sikerült a kellő pénzösszeget összeszerezni.“ [1])

A papnövelde első alapítványa nem volt jelentékeny. Ezt azon 15,411 forint és 65 denárból álló tőke képezte, melyet Pázmány 1618-ban 6% kamatra Eszterházy Miklósnál elhelyezett [2]). E tőke kamatjai mellett az intézetnek még 1500 frt. évi jövedelmet biztosított, melyet a szepesi káp-

---

[1]) Az alapító-okmányban, mely 1619 január 1-jén kelt. Ered. az eszt. kápt. levt.

[2]) Ezen összegből 10015 forint és 65 denárt készpénzben adott; 5395 forint és 83 denárral pedig Eszterházy az érsektől vásárolt gabona és bor fejében tartozott.

talan a liszkai tizedek fejében tartozott fizetni [1]). Az összes évi jövedelem e szerint 2424 forint és 70 denárra rugott.

Fontos okok küzdöttek a mellett, hogy az intézet nem Magyarországban, hanem Bécsben alapíttassék, hova a császári székhely minden culturai előnyei, főleg tudós tanárok által kitünő egyeteme vonzották. Itt vásárolt az intézet részére 6000 forinton házat s azt célszerűen berendezteté.

Miután minden előkészítve volt, Pázmány 1619 január első napján kiállította az alapító-okmányt s azt az esztergomi káptalannál letette. Ugyanakkor megállapítá az intézet belső szervezetét s szabályait. Főfölügyelőjévé, mintegy gyámjává az esztergomi káptalant rendelé, melynek egyik kanonoka folytonosan az intézetben székelvén, a kormányzói tisztet viselje; ennek hivataloskodásáról, valamint az intézet anyagi és szellemi állapotáról a káptalan évenkint kiküldendő két tagja által tudomást szerez.

A növendékek számát nem határozta meg. Annyi vétetik föl, mennyit a jövedelmekből eltartani lehet; egynek eltartására száz forint számíttatván. A kormányzó a káptalan megegyezése nélkül senkit az intézetbe föl nem vehet, senkit el nem bocsáthat. Az intézetben nyernek lakhelyet azon növendékek is, kiket a káptalan saját költségein tanulmányaik

---

[1]) Liszka mezőváros tizedeinek egy részét egykor az egri káptalan birta; utóbb a kamara foglalta el, mely azt bérbe adni szokta, mig Forgách Zsigmond magához váltotta. De később eladni készült és pedig egy protestáns urnak. Ekkor Pázmány a szepesi káptalan kérelmére, hozzájárulván az egri püspök megegyezése és V. Pál pápa engedélye. 5600 forint árán a szepesi káptalan részére megvásárolá, azon kikötéssel, hogy a káptalan 1500 forintot tartozzék évenkint a bécsi papnöveldének fizetni. — Székely Balás szepesi kanonoknak 1618 martius 25-én a pozsonyi káptalan előtt tett bevallása, azon kápt. protoc. A szepesi káptalan 1618 sept. 28-án kelt köszönő irata a prim. vil. levt. És a Rómából 1618 october 27-én vett dispensatio Kaprinay kézirati gyüjteményében. (XI. A.)

folytatására Bécsbe küldeni szokott. A növendékek nagyobb része magyar nemzetiségű, a többi tót, horvát és német ifjú lesz. Midőn az intézetbe lépnek, kötelezik magukat: hogy azon tanulmányokkal fognak foglalkozni, melyeket az előljárók kijelölnek; az egyházi rendet akkor veszik föl, mikor az előljárók rendelik; legalább három éven át a megye szolgálatára szentelik magukat. Ki ezen utóbbi kötelezettségének meg nem felel, és az intézetből kilép, vagy önvétke miatt elbocsáttatik, a reá fordított költséget megtériteni tartozik. Kivétel csak az alapító rokonaival történik, kik az intézetbe fölvétethetnek a nélkül, hogy köteleztetnének egyházi pályára lépni.

A növendékek tudományos kiképeztetésüket a Jézustársaság iskoláiban nyerik. Hogy mielőbb hasznára lehessenek a megyének, csak olyanok vétetnek föl, kik a rhetorika vagy poesis hallgatására alkalmasak. Mindannyian hallgatják a rhetorikát és dialektikát. Csak a kitünőbbek bocsáttatnak a bölcsészeti és hittudományi tanulmányokra; a középszerűek tanfolyamát a casuistika hallgatása zárja be.

Pázmány ugyanis legnagyobb súlyt helyezett arra, hogy buzgó papokat nyerjen [1]). A magasabb kiképeztetés hasznát bizonyára átlátta, de a tényleges viszonyok között szükséges volt, hogy az intézet mielőbb gyümölcsözzék.

A megállapított napirend szerint a növendékek reggel 5 órakor kelnek, reggeli imáikat végzik és szent misét hallgatnak. A napot részint az iskolában, részint hon tanulmányok közt töltik. Ebédre három ételt és bort kapnak. Ebéd után félórán át az egyházi énekben gyakorolják magukat.

---

[1]) „Maiorem pietatis — ugymond — quam literarum rationem in ipsis (Alumnis) habebit Rector.“

Sétálni csak szünnapokon járnak, mindig többen együtt. Este 8 órakor nyugalomra mennek, miután előbb lelkiismeretüket megvizsgálták. Vasár- s ünnepnapokon szent beszédet hallgatnak, s hogy magukat az egyházi szónoklatban kiképezzék, próbaelőadásokat tartanak. Mivel pedig „bölcseség nem vesz lakást bűnös testben“, havonként egyszer elvégzik gyónásukat [1]).

Az alapító-okmány szabványait, az intézet részére alkotott törvényeket és az előljárónak adott utasítást azon gyakorlati szellem lengi át, mely Pázmány minden intézkedéseit jellemezi. Kerüli a túlságot. S a készületlen, elhanyagolt ifjak gyarlóságát nem kevésbbé veszi tekintetbe, mint a reájuk várakozó föladat magasztosságát. A nélkül, hogy súlyossá s elviselhetlenné tenné az ifjaknak az intézetbeni életet, semmit sem hanyagol el, mi azt előmenetelükre nézve lehetőleg gyümölcsözővé teheti. A közelgő vész ezen üdvös eszmék életbeléptetését, az intézet megnyitását lehetetlenné tette.

Ugyanazon indokok, melyek Pázmányt a bécsi papnövelde alapítására ösztönözték, figyelmét a römai német-magyar collegiumra vezeték. Ezen intézet loyolai szent Ignác által alapíttatott s miután III. Gyula pápa alatt fóloszlott, XIII. Gergely bőkezűségének köszöni visszaállítását. Föladata, hogy a német birodalom s a magyar korona területéről az örök városba küldött ifjakat befogadja s az egyházi tudományosságban kiképezze. A magyarországi növendékek

---

[1]) Az esztergomi káptalan magán levéltárában az alapító okmány mellett van két Pázmány által szerkesztett okmánynak egykorú másolata. Az egyik: „Regulae communes Alumnorum Collegii Pazmaniani Viennae fundati.“ A másik: „Regulae Praefecti Alumnorum.“

részére 12 hely lőn föntartva [1]). De ezen helyek az ország zavarteljes állapotában, a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején nem töltettek be rendesen. Az 1611-ben Forgách által összehivott tartományi zsinat — valószinűleg Pázmány befolyása következtében — lépéseket tett az elhanyagolt előnyök visszaszerzésére. De ezeket, ugy látszik, nem koronázta siker.

Pázmány nagy fontosságot helyezett arra, hogy a magyar növendékek részére kijelölt helyek rendesen betöltessenek, s minél számosabban merithessenek a kereszténység központján tudományt és lelkesedést. E végből mind közvetlenül, mind a bécsi nuntius által a jezsuita generalishoz és Borghese bibornokhoz fordult. Kérte, hogy az általa küldendő növendékeket az intézetbe befogadják; őt rendesen tudósítsák, mikor és hány növendéket küldhet; végre, hogy a magyarokra nézve kivételesen ne kivánják, miszerint azok valamely jezsuita elöljáró által előlegesen megvizsgáltassanak, hanem elégedjenek meg azzal, ha az érsek őket alkalmasaknak itéli. Borghese bibornok, az intézet protectora, nemsokára értesíté, hogy kérései meghallgattattak [2]). Pázmány sietett fölhasználni az alkalmat. 1618-tól kezdve sürűbben találkozunk magyar növendékekkel az intézet névlajstromaiban. Az elsők között voltak Draskovich György, Kisdi Benedek és Lippay György, utóbb a győri, egri és esztergomi egyházak kiváló diszei [3]).

* * *

Ha tekintetbe veszszük azt, mit Pázmány érseki kormányának már első éveiben tett, a tekintélyes összegeket

[1]) Lásd Collegii Germanici et Ungarici historia libris 4 comprehensa. Cordara atyától. Róma, 1770.

[2]) Borghese bibornok 1619 october 26-án kelt levele a primási egyh. levt.

[3]) Káplár M. római növendék szives közleményeiből.

igényelő alapitványokat, majdnem rejtélynek nevezhetnők a kérdést: mikép volt képes a megfogyott érseki jövedelmek, a megnövekedett terhek és a sokféle fölmerülő szükségek dacára, rövid idő alatt oly jelentékeny meggazdálkodásokat eszközölni. Ezt azonban megfejti lelkiismeretessége. Az egyház törvényeinek értelmében jövedelmeinek több mint két harmadát egyházi célokra, s alig egy harmadát fordította saját személyének és állásának szükségleteire [1]). Ehez járult észszerű gazdálkodása, gondossága és takarékossága.

Fontos politikai és egyházi teendői közepette maradt elég ideje, hogy az érsekség javainak kezelését és vagyoni ügyeit is beható figyelemmel kisérje. Érsekké neveztetése alkalmával a legnagyobb erély kifejtésével megakadályozá az érsekség jövedelmeinek további csonkítását [2]). Az érsekség javait elhanyagolt állapotban találta; hogy jövedelmezőkké váljanak, jelentékeny beruházásokat, nagy költségeket igényeltek. „Mintha csak egy pusztában szállottam volna“ [3]); — irja önmaga. A szegény jezsuita nem rendelkezett tőkékkel, s ha ezeket főrangú barátai előlegezték is, kétszeresen volt utasítva szoros gazdálkodásra. És csakugyan fáradságot nem kimélt, hogy az érseki jószágokat s jövedelmeket rendbe hozza [4]). A jövedelmek legnagyobb részét a tizedek képezték. Ezek részint bérben kiadva voltak, részint természetben szedettek. Azonban a bérlők ép oly kevéssé voltak pontosak a fizetésben, mint a tizedszedők lelkiismeretesek kötelességük teljesítésében.

---

[1]) „Vindiciae“ cimű röpiratában maga hangsulyozza ezt.

[2]) Lásd e munka 220. l.

[3]) Thurzó Szaniszlóhoz intézett levelében.

[4]) Pázmány 1617 január 3. Veranchich Faustusnak irja, hogy hosszú hallgatását többi között „multis circa bona Archiepiscopalia in primo ingressu occupationibus“ tulajdonítsa. Eredeti. N. Muzeum.

Pázmány megszüntetni igyekezett a visszaéléseket. Igy például 1617 elején Thurzó Szaniszlót értesíté, hogy az ujlaki és szentpéteri dézsmáknak — melyeket eddig egészben birt bérben — csak felét engedi neki, másik felét maga fogja szedni [1]). A szepesi kamarát sürgetően fölszólítá, hogy a gömöri és tornai dézsmák haszonbérét egy hó alatt lefizesse [2]). Szécsi Tamást fölhivá, hogy „a murányi arendát“ nyolc nap alatt megküldeni siessen [3]).

Az érseki tisztek és tizedszedők Pázmány utasitásai és gondossága folytán nagyobb buzgalommal kezdettek kötelességüknek eleget tenni. Az érsekhez nem többé hanyagságuk, hanem túlzott buzgalmuk miatt érkeztek panaszok. A tizedek szedésében olyanokat sem kiméltek meg, kik magukat ezen tartozás alól folmentetteknek állitották [4]). Pázmány tekintetbe vette a jogos igényeket, de nem tartózkodott saját teljes tekintélyét érvényesiteni, midőn az igények indokolatlanok voltak. Ily ügyben az esztergomi káptalannal is surlódásba jött.

Az 1618. év őszén az érseki tizedszedők némely esztergomi kanonokoktól követelték a bortizedet, oly urbéri szőllők fejében, melyeket mint magánosok vásároltak és birtak. Ezeknek panaszait az egész káptalan magáévá tette. Fölszólalt a tizedszedők eljárása ellen és figyelmezteté az érseket, hogy az sérti a káptalan kiváltságait és szabadalmait, me-

---

[1]) Ez ügyben Thurzó Szaniszló 1617 april 27-én ir Pázmánynak. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Pécsy Zsigmond kamarai tiszt levele 1617 máj. 31. Ered. U. o.

[3]) Szécsi Tamás keserű válasza 1617 július 4-én. Ered. Ugyanott.

[4]) 1617-ből két ily panaszlevelet találtam. Az egyiket nov. 13-án Pálffy Mária irja Voroskőről, a másikat nov. 17-én Thurzó Imre Bicséről. 1619 martius 25-én pedig a pozsonyi kamara veszi pártfogása alá egyik tisztét. Mindhárom levél a prim. vil. levt.

lyeknek tiszteletbentartását fogadá, midőn az érseki széket elfoglalta. Kivánta, hogy ezen ügyet a magyar tanácsosoknak, Galgóczon tartandó összejövetelök alkalmával, itéletére bizza.

Az érsek erélyesen védelmére kelt jogainak, s éles szavakban utasítá vissza a káptalan kifogásait. „Nem tudok eléggé csudálkozni — irja válaszában — afölött, hogy Uraságtok az egyház világos törvényei, a hit- és jogtudósok határozott véleménye, a magyar törvények és az országban általánosan divatozó szokás ellenére, kérdéses szőlleiktől megtagadni akarják a tizedet. Világos kánonok megállapítják, hogy ha oly jószágok, melyeket a tizedfizetés kötelezettsége terhel, papok vagy szerzetesek birtokában vannak, ezek is kötelezetnek a tized fizetésére; mit egyébiránt egy tudós ember sem von kétségbe... Az tehát, hogy „pap papot nem tizedel," mit némely tudatlanok elv gyanánt hirdetnek, ellenkezik a kánonokkal. Országos törvények szintén kimondják, hogy ki kilencedet fizet a földesurnak, tizedet is tartozik fizetni. És az ország minden káptalanjában — mint biztosan tudom — ily szőllőktől fizetik a tizedet. Sőt értesültem, hogy Uraságtok közöl a kérdéses szőllők birtokosai elődeimhez a tized elengedéséért folyamodni szoktak; helytelenül járnak el tehát, midőn kormányom alatt jogokat alkotnak. Nem akarom bővebben fejtegetni, mi lappang ily törekvések alatt. Igérem most ismét, hogy a káptalan kiváltságait tiszteletben tartani fogom; ha tehát kiváltsággal birnak, mutassák elő s nem kell többet fáradniok. A mult évben magam ajánlottam, hogy ezen ügy eldöntését szabadon választott birákra bizzuk. Most beteges állapotom miatt nem mehetek Galgóczra. Ha azonban valaki azt hiszi, hogy igazságtalan voltam irányában, lépjen föl ellenem törvény előtt. És én kimutatni fogom,

hogy kik köteles tizedeiket megfizetni vonakodnak, az egyházi vagyon rablóinak tekintendők.“ [1])

Ha Pázmány csekély horderejű kérdésekben ily élénken hangsúlyozta jogait: fokozott buzgalommal védelmezte azokat, melyek magas egyházi állásából származtak, s ugyanannyi kötelességek voltak. Ennek tanui vagyunk az 1618-ik országgyülés alatt Hervoich Máté ügyében.

Hervoich székesfehérvári prépost 1608-ban alattomos fondorlatok és erkölcstelen eszközök segélyével megszerezte a csanádi püspökséget. E miatt 1611-ben a pozsonyi tartományi zsinatban való részvételtől eltiltatott. Mint püspök megmaradván a prépostság birtokában, a fehérvári őrkanonokság némely javait jogtalanul a prépostsághoz ragadni igyekezett, s ismételve perlekedett az őrkanonokkal. Midőn 1618-ban az őrkanonokság megürült, önhatalmilag egyik rokonának — ki még iskoláit végzé — adományozá; azon szándékkal, hogy annak neve alatt tényleg maga birja s birtokait ellenmodás nélkül a prépostsághoz csatolja.

Pázmány a történtekről értesülvén, érseki hatóságából folyó kötelességének ismerte, gondoskodni, hogy az őrkanonoki javadalom sérelmet ne szenvedjen. S miután a kinevezett egyén egyházi javadalom elnyerésére koránál fogva alkalmatlan volt, más őrkanonokot nevezett. Arra hivatközött, hogy azon javadalom adományozása érseki hatóságához tartozik. A prépost ellenben a káptalani javadalmak adományozását saját jogának vitatván, az ügyet a bécsi nuntiusnak fölterjeszté.

Hervoichot támogatta Napragy a kalocsai érsek, ki, ugy látszik, saját mellőztetését a primási szék betöltése

[1]) Pázmánynak a káptalanhoz Selyéről 1618 nov. 17-én irt levele. Ered. az eszt. kápt. mag. levt.

alkalmával elfeledni nem tudta, habár személye és érseki joghatósága iránt Pázmány mindenkor kellő tiszteletet tanusított [1]). Napragy fölhivta a nuntiust, hogy hatalmánál fogva a vitás kérdés eldöntését egy magyar püspökre bizza; névszerint Domitrovich zágrábi püspököt ajánlá.

A nuntius mindazáltal Pázmány tudta nélkül nem akart intézkedni s értesíté Hervoich és a kalocsai érsek kérelméről. A dolog természetéből következik s, a körülményeket számbavéve, kétségtelen, hogy Pázmány a zágrábi püspök kiküldetése ellen tiltakozott. A nuntius mindazáltal Domitrovichot csakugyan megbizta, hogy az érsek és a prépost között fönforgó viszályt megvizsgálja és itélete által eldöntse.

A zágrábi püspök elfogadta a megbizást. Június második felében Pázmányt maga elé megidézte. A primás természetesen vonakodott ezen idézést érvényesnek elismerni, s Domitrovichot keményen megró'ta. „Nem kevéssé csudálkozom — irja — hogy Főtisztelendőséged, más érseknek suffraganeusa, az én megyémben és pedig engem, érseket és az apostoli szék követét, törvény elé idézni bátorkodik, a hierarchiai rangfokozat, jog és illem sérelmével.“

E szerint nem tartoznék ugyan jogait igazolni, de barátságból átküldi az okmányokat, melyekből kitűnik,

---

[1]) Erre nézve érdekes esetet tudok fölhozni, mely bizonyítja, hogy Pázmány a kalocsai érsek jogait tiszteletben tartotta. Ugyancsak 1618-ban bizonyos Svastovich Mihál a zágrábi püspök törvényszéke előtt végrendeleti ügyben perét vesztvén, folyamodott a nuntiushoz, bizná meg Pázmányt a folülvizsgálattal. A nuntius a folyamodást átküldé Pázmánynak. Ez azonban vonakodott az ügybe avatkozni. „Illmus D. Colocensis, — igy szól a hátiratban — cuius Suffraganeus est D. Zagrabiensis merito succensere mihi posset, si causam Suffraganeorum ipsius iudicio determinatam ego ad incudem revocarem. Itaque vel ad D. Archiepiscopum Colocensem remitti haec causa poterit, vel per Illmum Nuntium S. Sanctitatis determinari.“ Ezen folyamodás Pázmány sajátkezű hátiratával ellátva, a bécsi apostoli nuntiatura levéltárában találtatik.

hogy nyolcvan év alatt mindig az esztergomi érsekek nevezték az őrkanonokokat. „Én tehát — ugymond — az elődeim által birt jogot kérdésbe vonatni nem tűröm. Ha ezt a nuntius ur tudta volna, bizonyosan nem engedi meg, hogy egy érsek, ki egyuttal a szent szék követe, saját megyéjében más érsek suffraganeusa által, kivált ily ügyben, szokatlan módon törvény elé idéztessék. Főtisztelendőségedet pedig mint barátomat, bizalmasan figyelmeztetem, hogy Magyarországban Luther előtt, sőt a magyarok megtérése óta azon törvény és szokás uralkodott, hogy midőn egyházi férfiu az ország rendes biráinak mellőzésével közvetlenül a római pápához fordul: javadalmától megfosztassék, midőn pedig azt világi férfiu teszi, fejét veszítse. Ha tehát nem tartana vissza a szent szék tekintélyének megóvása, (melyet mint szemem világát becsülöm,) könnyen kieszközölhetnék az országgyülésen oly határozatot, miszerint Hervoich minden javadalmaitól megfosztassék. Ennélfogva Főtisztelendő Uram, ily dolgokban ovatosan és szeretettel kell eljárni. És ne higyje Főtisztelendőséged, hogy egy érsekkel és a szent szék követével annak saját megyéjében ugy lehet elbánni, mint az urak templomaikban szoktak a káplányokkal.“ [1]) Mondani sem kell, hogy az ügy Pázmány javára dőlt el [2]).

---

[1]) Napragy a nuntiusnak. Kelet nélküli egyk. más. Prim. egyh. levt. A nuntius Pázmánynak 1618 junius 4-én. Eredeti. Ugyanott. Pázmány Domitrovichnak 1618 junius 28-án. Egyk. más. Győri kápt. mag. levt.

[2]) Péterfynél olvassuk: „Mathias Herovitius nomen Episcopi Chanadiensis iam ab anno 1608 temere usurpabat et Albae Regalis Praepositurae bona lapsu temporis invasit, Custodis vero dicti Capituli fundos nepoti suo adhuc scholari destinavit. Hunc tuitus est Petrus Domitrovich Episcopus Zagrabiensis; lis apud Nuntium Apostolicum agitabatur. Pazmanus utrumque egregie confutavit, suique iuris esse ostendit beneficii, cui vellet, collationem.“ Concilia. II. 221. l.

XII.

A pálos rend kebelében támadott zavarok 1618. — Pázmány a rend apostoli visitatorává rendeltetik s reformálásával bizatik meg. — Tevékenysége.

A pálos rend, mely hazánkban egykor a virágzás magas fokát érte el, a török hóditás és a protestantismus terjedése által sokat szenvedett. Elpusztultak nagyszámú monostorai, megannyian nem kevesbbé a szent élet, mint a tudományok és müvészetek ápolásában kitünők. A rend tagjainak száma, mely virágzó korában több ezerre ment, leolvadt. A régi szellem és fegyelem is elköltözött a fönmaradt romokból.

A rend hanyatlását legszomorúbban jellemzik azon zavarok és kihágások, melyeknek Zaicz János atya generális kormánya alatt (1611—1628) a kolostorok szinhelyei valának nem ritkán. És a melyek szükségessé tették Pázmány beavatkozását s okot szolgáltattak a rend reformátiójának megkisértésére.

Az emlitett zavarok a lepoglavai zárdában Horvátországban érték el tetőpontjukat.

Mindenkor nehéz az érdeklett felek előadásaiból elvonni a tényeket. Midőn tehát a rend generálisa s nehány rendtag között szenvedélyes ellenségeskedés keletkezett, a felek egymást vádolták. A generális a rendtagokat lázadóknak bélyegzé, számos kihágásokról vádolá. A rendtagok viszont a generális ellen vétkeinek, törvénytelenségeinek hosszú sorozatát állitották össze. Hogy mindkét fél előadá-

sában túlzás van, természetes. Egyik fél sem egészen ártatlan. De bizonyos az is, hogy a rendfőnök, kinek kormánya ily zavarokat nemcsak lehetségessé tesz, de mintegy előidéz, a rendalapitó szellemétől idegen.

Az 1618 július 23-án tartott káptalan a lepoglavai zavarok szerzőinek Franich Tamás és Chrepinkó Jakab atyákat vádolá, mint kik szenvedélyeik által elragadtatva mindenhol zavarokat idéztek elő. Intések, büntetések semmit sem használtak. Nehányszor meg is szöktek. Mindenkor előljáróik ellen működtek, rendtársaikat lázadásra izgatták. Midőn ezen vétségeikért hivatalaiktól megfosztatván, Lepoglavára küldettek, itt a generális és vicárius távollétében nyilt lázadást támasztottak.

Az 1618-ik év farsang végnapjai egyikén, miután előbb éjjel a pincét föltörték s dorbézoltak, magukhoz ragadták a monostor kulcsait. Ezután az erőditett monostor lőszereivel három napon át lődöztek. Fegyverrel támadtak azokra, kik velök tartani vonakodtak, fólakasztottak s megvéreztek több szolgát, kik ellenállottak. A nagy zajra nagyszámú nép gyülekezett össze a monostor körül, mely azt a zavargók kezeiből megmenteni akarta. Ezek utóbb azt költötték, hogy a nép fenyegette támadással a monostort s ők védelmezték azt. Allításuk hamissága világos volt. Varasdon a lázongók egyike előre dicsekedett, hogy mindent fölforgatni fognak. És az alispán, saját vallomása szerint, már ostrom alá akarta venni a monostort. Végre hazajött a vicarius, ki más kolostor visitatiójával volt elfoglalva. Csak hosszas sürgetéseire nyitották meg a kapukat. Azután megkötözték, és a csatornába készültek vetni.

Miután dühök kissé lecsillapodott, rettegni kezdettek a büntetéstől. Hogy elpalástolják iszonyú vétkeiket, a rend

főnöke ellen emeltek vádakat. Ezeket rágalmakkal telt iratba foglalva, átnyujtották a zágrábi püspöknek, kit sikerült megnyerniök. Franich atya a püspök megegyezésével önkényesen magához ragadta az elöljárói tisztet.

Ezen időben a rendfőnök a pozsonyi országgyülésen volt. Értesülvén a történtekről, visszasietett. Lepoglavára érvén, zárt kapukat talált. Bebocsátani még akkor is vonakodtak, midőn excommunicatióval sujtotta a lázadókat. Mindaddig ellenállottak, míg erőszakkal akarta betörni a kaput. Bevonulván a kolostorba, inté a zavargókat, maradjanak csendesen a legközelebbi káptalanig; egyedül azt kivánta, hogy ujra engedelmességet fogadjanak.

Nemsokára összehivta a három tartomány atyáit. A gyülekezetre bizta, hogy itéljen a vétkesek fölött. Itt a rend szabályainak szellemében következő itéletet hoztak. A vétkesek a capitulum generale megtartásaig zárva tartassanak, fogságuk hetenként két napi bőjttel súlyosbíttatván; ha tartani lehet attól, hogy menekülnek, bilincsekbe veressenek; az excommunicatió és censuráktól, melyeket magukra vontak, alázatos bűnbánat után fóloldoztatni fognak a generális által; Franich atya, mint javíthatlan és csábító, kiállván ezen büntetést s irásban elismervén vétkeit, a rendből kizárassék. Mindazáltal sem Franich, sem Chrepinkó nem állották ki ezen büntetést. Föltörték börtönük ajtaját és Rómába futottak, mint állitották a rend reformatiójának sürgetése, valóban a büntetés kikerülése végett [1]). Ez a tényállás a generális előadása szerint.

---

[1]) Mindez ily cimű iratban foglaltatik: „Contra Fr. Th. Franich et Fr. Jacobum Chrepinkó brevis processus et compendium accusationis P. Generalis et Capituli annualis deliberatio. Anno 1618 die 23 Julii.“ Egykorú másolat. Prim. egyházi leveltár.

Homlokegyenest ellenkezik ezen előadással Franich atyának elbeszélése, melyet Pázmányhoz intézett emlékiratában olvasunk. Szerinte Zaicz atya mióta a generális tisztét átvette, őt szüntelenül üldözte s vádolá, hogy a rendfőnöki tiszt után vágyódott, és ennek elnyerése végett a királynál lépéseket tett. Ezen hir terjesztése által gyülöletessé kivánta tenni. És a káptalanban kivitte, hogy minden hivatal viselésére alkalmatlannak nyilvánitották.

Franich csakugyan az elefánti zárda perjelségétől megfosztatott.

A lepoglavai forrongás után — melyeken azonban nem volt jelen — a generális kétszer vetette börtönbe, és pedig minden vizsgálat nélkül. Először fegyveresek által ragadtatta ki a templomból. De ekkor mint ártatlant kiszabaditották társai. Midőn másod izben elfogták, majdnem halálig kinozták. Társait kiközösités büntetése alatt eltiltá a fogoly látogatásától. Sőt midőn megbetegedett és gyónni kivánt, ezen kérelmét is megtagadta. Végre szerzetesi öltözetétől és jellegétől erőszakosan megfosztotta [1]).

A lepoglavai zavarban semmi része sem volt. A vicárius által eszközölt szigorú vizsgálatból kiderült, hogy a generális szolgái lődöztek, s (hitelt adván egy részeg őrnek, ki hirdeté, hogy a rendtagok a vicárius lakát föltörték, az ott talált pénzt szétragadták) a zivataros éjben fölfegyvereztek néhány parasztot a rendtagok ellen. Ezek kényszerültek magukat védelmezni. Igy keletkezett a zavar. Ennek maga a generális oka, ki féktelen szolgáinak megengedé,

---

[1]) Insignia ordinis, habitum per fratres me deponere jussit, coronam autem per rusticos detrahere curavit.

hogy durván bánjanak a rendtagokkal, miért is többen Lepoglaváról elfutottak [1]).

Franich és Chrepinkó 1618 october havában, még hat más pálos kiséretében, megjelentek a zágrábi püspöknél. Előadván azon visszaéléseket, melyek rendükben a jelen generális alatt elharapództak, engedelmet kértek, hogy kettő közölök Rómába mehessen s a pápánál rendjük reformátióját sürgesse. A többiek elhatározva voltak monostorukba vissza nem térni. Kérték tehát a püspököt, jelöljön ki számukra ideiglenesen valamely megfelelő működési kört. A püspök engedett sürgetéseiknek. Kettőt Rómába bocsátott. A többieket a pápa további rendeletéig védelme alá fogadá [2]).

Franich atya egy társával Rómába utazott. Itt egyenesen a szent atyának emlékiratot nyujtott be több rendtársa nevében, melyben a pálos rend állapotát előadá, a reformatió sürgető szükségességét kifejté. Mert bár IV. Eugen pápa bullája határozottan tiltja, hogy a generális hivatalát négy évnél tovább birja, Zaicz atya már kilenc évig birja ezen tisztet; hatalmával a rend hátrányára a tagok sérelmére visszaél. Küldjön ki a pápa valakit a rend visitálására, hogy a bajok orvosoltatván, a rend ujra fölvirágozzék [3]). A szerzetes rendek congregatiojához is intézett iratot. És pedig saját személye érdekében. Elbeszéli, miként a generális által a pápai bullákat és a rend szabályait megsértetni látván, ellenmondásai által magára vonta a generális haragját, kitől e miatt számos bántalmakat kelle

---

[1]) Ad Ill. et Rmum. D. Aeppum. Strig. Fr. Thomae Franich O. S. Pauli querelae. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

[2]) A zágrábi püspök a pápához. 1618 oct. Egyk. más. Ugyanott.

[3]) Ad S. D. N. Paulum P. V. pro Fratribus O. S. Pauli pr. Erem. Regnorum Hung. et Croatiae ad corrigendos excessus sui generalis visitatorem instantium. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

szenvednie. Kérte a congregatiót, hogy igazságot szolgáltasson [1]).

V. Pál pápa ezen, a zágrábi püspök és horvát bán, valamint ennek előkelő római rokonai által támogatott, előterjesztéseket komoly megfontolás alá vette. Nem sietett ugyan elhamarkodott félrendszabályokkal megnyugtatni a kérelmezőt. Komolyan gondolkodott az elhatalmasodott bajok orvoslásáról. Buzgón fölkarolta és magáévá tette a rend reformatiójának eszméjét. És midőn apostoli gondoskodása ezen fontos föladat megoldására alkalmas férfiút keresett, nem függesztheté szemeit másra, mint az összes magyar egyház nagybuzgalmú reformatorára: Pázmány Péterre. „Miután — irja 1619 april 20-án kelt brevéjében — Sz. Pál első remete szerzeteseinek rendje, mely Magyar- és Horvátországban létez, mint értesülünk, a lelkiek- és anyagiakban egyaránt nagy károkat szenved, körében a fegyelem és szerzetesi szellem meglazul és hanyatlik, az apostoli intézkedések megtartása a szerzetesek részéről elhanyagoltatik; mi a nevezett rendnek szerencsés és boldog kormányzásáról gondoskodni óhajtván, és a te hited, bölcsességed, tudományosságod és a kath. vallás iránti buzgalmadban mindenekfölött bizván, tisztelendő testvéreink a szerzetes ügyek vezetésével megbizott bibornokok tanácsára, neked jelen iratunk erejénél fogva meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy mint a mi és a szent szék küldötte magad, vagy valamely buzgó és alkalmas férfiú által azon rendet, annak templomait és monostorait, ezeknek főnökeit és tagjait („tam in capite, quam in membris“) apostoli tekintélylyel meglátogassad, állapotjukat, életüket, erkölcseiket, szokásaikat és intézményeiket szorgalmasan

---

[1]) Franich a congregatióhoz. Egyk. más. Ugyanott.

megvizsgáljad. És az apostoli s evangeliumi tudományra, a szent kánonok és zsinatok, különösen a tridentinek határozataira, a sz. atyák tanitására, végre azon rendnek, a szent szék által jóváhagyott, szabályaira támaszkodva, mindazt, mi változtatást, javítást, módosítást, visszavonást és megujítást igényel, reformáld, változtasd, javítsd, vagy ujra megállapítsad, megerősítvén a sz. kánonok, a tridenti zsinat határozatai és a szerzetesi intézményekkel nem ellenkező szabályokat; a visszaéléseket kiirtsad, a szabályokat, intézményeket és egyházi fegyelmet, hol meggyengültek, alkalmas módokon visszaállítsad, a rend tagjait tisztességes életmódra vezessed. És többi között kedvelt fiunkat Franich Tamást, ama rend áldozárát, kit ugyanazon rend generálisa egyházi öltözetétől megfosztott, ha és mint az igazság kivánja, azon állapotba, melyben ezen megfosztás előtt létezett, visszahelyezzed. Továbbá, ha és a mennyiben a generálisnak kormányideje lejárt volna, uj generális választását eszközöljed, az e célból összehivandó generale capitulumon személyesen elnököl; rendeleteid és intézkedéseid megtartását elrendeljed, az engedetleneket pedig egyházi censurák és más alkalmas módok által engedelmességre szorítsad. Mi ugyanis neked a mondottakra és minden más egyéb szükséges vagy hasznos rendszabályokra teljes hatalmat adunk."[1])

[1]) A pápai bréve eredetije a prim. egyh. levéltárban. Ugyanitt van egykorú másolata a pápa april 25-én gróf Frangepán Miklóshoz intézett brévéjének. Melyben dicsérettel emeli ki a pálos rend s az egyház ügye körül tanusított buzgalmát. Értesíti az esztergomi érseknek adott megbizásról. Biztosítja őt apostoli kegyelméről. Ugyanazon levéltárban találtatik Lodovico Ridolfi a pápa titkárának május 10-én Pázmányhoz intézett levele, melyet neki a pálosok által küldött. Ebben értesíti, hogy a pápa azoknak a rend reformatióját sürgető kérelméről értesült. La qual proposte si come e piacciuta superficialmente a S. Santitá, cosi ha risoluto, di commetterne il negotio a V. S. Illma., affinche con la sua prudenza giudiche, si sia opportuno di metterne in esecuzione, che si domanda. Ered.

Ezen rendelet által a Rómába zarándokolt pálosok teljesítve látták óhajaikat. Május havában visszasiettek hazájukba. A pápai iratot ők hozták meg Pázmánynak, ki azt augustus elején vette kezeihez. Ekkor a viszonyok nem voltak alkalmasak a beható és terjedelmes munka megkezdéséhez. Közvetlenül az akkor ülésező pozsonyi országgyülés fontos tanácskozmányai igénybe vették, majd a fölkelés zavargásai megzsibbasztották tevékenységét.

Mig tehát a reformatió foganatositásához hozzáfogna, egyelőre Franich atya sorsának biztositásáról gondoskodott. Az elefánti zárdába akarta küldeni. De Franich atya attól tartott, hogy ott mielőtt az egész ügy tisztába hozatik, föltalálhatná a generális. A találkozást kikerülni óhajtá. A primás emiatt ideiglenesen a sz. Ferenc rend nagyszombati zárdájában helyezte el.

A primás 1619 augustus 12-én levelet irt a rend generálisának. Mielőtt a reformatió keresztülvitelét megkezdené, értekezni kivánt vele. Fölszólítá, hogy haladéktalanul jelenjék meg nála. Augustus 29-ig hiába várakozott; a generális nem is válaszolt. Pázmány ekkor türelmét vesztette. Az emlitett napon a máriavölgyi kolostorba ment, hogy ott jövő missiója iránt tájékozást és értesítéseket szerezzen [1]). Itt az apostoli brévét fölolvastatá s részint a vicárius, részint a többi atyáktól fölvilágositást nyert a rend helyzetéről, a generális kormányzásáról [2]). Itt Mária-Völgyében is ezen s egy másik látogatása alkalmával számos visszaéléssel találkozott, melyeket kiirtani kötelességének tartá, habár beható, gyökeres reformokat tenni egyelőre nem szándékozott. Tapasz-

---

[1]) Pázmánynak sajátkezüleg irt memorialéja. Prim. egyh. levt.

[2]) Pázmány a pápának 1620 február 24-én. Eredeti fogalm. Egész P. saját irása s prim. egyh. levt.

talta, hogy a kolostor előljárói a clausurát nem veszik elég szigorúan s könnyen bocsátanak nőket a kolostorba. Megbotránkozott azon, hogy a pálosok közvetlenül a templom ajtaja előtt létező pincéjükben bort mérnek, mely kivált a nép nagyobb összegyülekezésekor nem a legépületesebb jeleneteknek lehetett szinhelye. Pázmány meghagyta a kolostor jelen és jövő előljáróinak, hogy azontúl nőt semmi föltétel alatt a kolostorba ne bocsássanak. Az említett pincét nagyobb ünnepek alkalmával, midőn a nép nagyobb számban gyűl össze, zárva tartsák és a helységben mérjenek bort [1]).

A harci zaj, mely Csehországból Magyarországra átterjedett, meggátolta a megkezdett mű folytatását.

Pedig időközben ujra alkalma volt meggyőződni a reformatió sürgető szükségességéről. Az 1619-ik év folytán a pálos rend egy lengyelországi tagjától érkeztek hozzá panaszok. Szekanovich György szerpap szintén Rómába utazott, sérelmei orvoslását keresendő, melyeket bizonyos atyák részéről szenvedett. Rómában Pázmányhoz utasitották, mint a rend visitatorához. Midőn visszatért a czenstochowai zárdában fogságba vettetett, s két hónapig és három napig elzárva tartatott, állitólag azért, mert Rómában föltárta a rend szomorú állapotait. A fogságból megszabadulván, Pázmányhoz jött s fölkérte, hogy részére a visitatió megtartásaig lakhelyet jelöljön ki [2]).

Pázmány ezen esetből — mint emlitém — ujra belátháta a reformatió eszközlésének sürgető szükségességét. Erről meggyőződött máriavölgyi látogatása alkalmával is.

---

[1]) Pázmány rendelete. „Actum in Táll, die 30 aug. 1619.“ Eredeti. Prim. egyh. levt.

[2]) Szekanovich Gy. levele Pázmányhoz Bécsből. Ered. Prim. vil. levt.

De ezen reformatió, mint a szerzett fölvilágosításokból meggyőződött, nem történhetett meg a generale capitulum megtartása nélkül. Már pedig ennek összehivására nem hitte magát följogosítva. Részint mivel erre nem hatalmazta föl az apostoli bréve; részint mert ez hatóságát Magyar- és Horvátországra szorította, a generale capitulumra pedig nemcsak Magyar- és Horvátország, hanem Lengyelország és Ausztria, valamint más tartományok szerzeteseinek is kelle meghivatni. Pázmány ezen nehézségét előadta a pápának, 1620 február 24-én Bécsből kelt levelében.

Az érsek most a pápától várt utasítást a teendők iránt. Maga legcélszerűbbnek itélte, hogy a bécsi nuntius Horvátországból és más közel helyekről Bécs-Ujhelyre hivja össze a generálist és a kolostorok vicáriusait. Ezeknek tanácsával rendelje el mindazt, mi a rend teljes hanyatlásának föltartóztatására alkalmas, mig a harci zaj lecsillapodván, a generale capitulum megtartható lesz [1]).

Ugyanazon időtájban Pázmánynak ujra gondoskodnia kellett Franich atya sorsáról. Bethlen előhaladása következtében kénytelen volt elhagyni a nagyszombati zárdát. Nehogy tehát ide s tova bolyongván a rend jó nevét és saját üdvét is veszélyeztesse: az apostoli brévében nyert hatalomra támaszkodván, rendeletet bocsátott a bécs-ujhelyi pálos zárda vicáriusához és atyáihoz, hogy Franichot befogadják és a rend szabályai és fegyelme alatt további rendelkezésig maguk között tartózkodni engedjék. Franichot pedig utasítá, hogy magát békében, engedelmességben a rend szabályaihoz alkalmazza [2]).

---

[1]) Pázmány a pápához. Eredeti fogalmazat. Egész P. irása. Prim. egyh. levt.

[2]) Pázmány a bécs-ujhelyi pálosoknak. Bécsből 1620 febr. 24. Eredeti fogalm. Egész P. irása. Ugyanott.

A pálos generális nehezteléssel értesült, hogy Franich állandó lakhelylyel nem birván, szerte jár; s őt és a rendet rosz hirbe hozza. Értesíté Pázmányt, hogy kénytelen lesz elfogatni s biztos őrizet alá helyeztetni; főleg miután bizonyos apostoli brévével is visszaélést űz [1]). Midőn pedig Franich Pázmány rendelete értelmében önkényt jött Bécs-Ujhelyre, itt békés tartózkodási helyet remélvén találni: a generális megérkezettnek látta az alkalmat boszújának kitöltésére. Franichchal előbbi — állitólagos — vétkei s kihágásai miatt vezeklést akart tartatni, mint irta; valóban a szegény hányatott embert megkinozni célozta. E végből martius 16-án szokatlanul számos katonai kisérettel Bécs-Ujhelyre érkezett. Az atyák ismervén boszúálló természetét és tervét, megérkezése előtt Tamás atyát a kolostorból elbocsátották. Pázmányhoz küldötték, hogy ettől további utasitást vegyen, s a monostornak állapotát, az atyák szorongatott helyzetét előterjeszsze. „Ha Méltóságod — irták neki — az apostoli bréve értelmében, veszedelmünkben a generális rendellenes intézkedéseinek utját nem állja, ügyeinket rendezni nem siet, teljesen fölforgattatunk.“ Kérték tehát, vagy jöjjön el személyesen, vagy küldjön legalább tilalmazó rendeletet a generálisra [2]).

---

[1]) A generális Pázmánynak Bécs-Ujhelyről 1618 martius hó elején. Ugyanezen levelében figyelmezteti Pázmányt, hogy mind maga irjon, mind a király altal irasson a Zrinyi grófoknak. A murakozi protestánsok ugyanis áskálódnak azon monostor ellen, melyet a pálosok ott birnak. Pedig ennek enyészete nagyobb csapás lenne a katholicismusra nézve egy káptalan megszünténél. Az egész Muraközt hasonlóvá tenné a calvinista Angliához. Eddig majdnem az egész sziget és a grófok udvara is katholikus volt. Most tehát az ördög irigysége ezen terület ellen fordul. Eredeti. Primási világi levéltár.

[2]) Fr. Petrus Koelerus Ordinis Professus Presbyter cum consensu quorumdam aliorum ordinis fidelium Fratrum Bécs-Ujhelyről Pázmánynak

Pázmány Franich ujabb veszélyeiről értesülvén, egész tekintélylyel lépett föl: „Miután ő szentsége — irja a generálisnak — minket rendelt biróul Tamás atya ügyében, tudja meg Atyaságod, nem fogjuk tűrni, hogy akár Atyaságod, akár bárki más a szent szék tekintélyén e pontban sérelmet ejtsen, és azon atya fölött itéletet hozzon. Mivel pedig betegeskedése, melyről előbb nem volt tudomásom, a rend becsülete, a botrányok elkerülése, valamint azon körülmény, hogy Tamás atya tetteit vizsgálat alá venni lehessen, követelik nehogy céltalanul ide s tova kóboroljon. Én pedig a lázadók által minden javaimtól megfosztatva, őt eltartani nem vagyok képes; szükséges, hogy, mig ügye eldöntetik, a rend valamelyik kolostorában nyerjen lakhelyet. Rajtunk nem fog mulni, hogy mihelyt Atyaságod kivánja, ügyét elővegyem és érdeme szerint igazságos itéletet hozzak. Miért is az említett Tamás atyát a bécs-ujhelyi kolostorba visszaküldjük, hogy ott ideiglenesen legalább vendégképen tartózkodhassék, a szerzetesi fegyelemnek alávetve. Atyaságodat pedig testvérileg intjük, sőt a szent széktől nyert hatalmunknál fogva komolyan és szigorúan meghagyjuk, hogy azon atyának a

---

1620 martius 17-én. Ezen levélben kikelnek a generális által választott definitorok ellen, kik „nullam unquam inter doctos viros habuerunt instructionem et disciplinam, sed multo magis apud equos educatum (t. i. educationem), ut aurigae, agasones, sartoresque omnes fere fuerunt . . .“ Végre utóiratban megjegyzik: „Imo P. Generalis nulla ratione sibi vult persuadere, quod Illma D. V. habeat Breve Ap., aeque quod P. Th. Franich a S. Sanctitate sit absolutus.“ Eredeti. Prim. egyh. levt. — Továbbá 1620 martius 18-án Bécs-Ujhelyről ir maga a generális Pázmánynak. A történteket igy adja elő: Franichot szivesen fogadná, ha komoly javulási szándékot bizonyitana De most alig vette észre, hogy poenitentiát kell tartania, megszokott. Elősorolja vétkeit. — Szivesen menne ő, a generális, szemelyesen az érsek látogatására, de a rend ugyeiben előbb Sopronyba azutan Nyitrára kell utaznia. Eredeti. Prim. vil. levt.

kolostorból való kizárásától és bármily üldözésétől tartózkodjék, mig annak ügyét elintézzük.“ Fölszólítja a generálist, hogy alkalmas napot tűzzön ki, mikor értekezhetik vele azokról is, miket az egész rend állapotjára nézve a szent atya reá bizott [1]).

Franich Tamás e szerint martius második felében Bécs-Ujhelyre érkezett. Egy ideig nyugodtan élt itt s kipihente szünet nélküli hányattatásait. De már april 27-én a váczi püspoknél volt kénytelen menedéket keresni a generális s az ahoz szitó rendtagok elől, kik a szent atya brévéjét s az érsek rendeleteit semmibe sem vették, és őt folyvást elkeseredetten üldözték. Miért is meggyőződött, hogy Zaicz rendfőnök alatt nem lehet maradása a rendben s más állapotról [2]) kell gondoskodnia.

Ily viszályok és zavarok száműzték a rend köréből a nyugalmat és fegyelmet; a contemplativ élet és gyümölcsöző tevékenység első föltételeit. Sajnos, a hazánkra ismételve sulyosodó harci csapások, a bonyolult politikai viszonyok Pázmány figyelmét ezen nemzeti rend restauratiójától elvonták, s azt csak több mint egy évtized multával lehete ismét fölkarolnia.

---

[1]) Pázmány a generálisnak Bécsből 1620 martius 19-én. Eredeti fogalmazat, mely egészen P. saját irása. Prim. egyh levt.

[2]) Franich Tamás Bécs-Ujhelyről Pázmánynak 1620 május 7-en. Eredeti. Prim. vil. levt.

NEGYEDIK KÖNYV.

(1619—1621.)

I.

A helyzet. — Bethlen egyénisége. — Támadásának indokai. — Készületek Magyarországban. — Kassa megvétele. — A kassai vértanúk. — Pázmány menekül.

Nagy átalakulások, forradalmak nem egyes emberek művei. Az erőszakos kitöréseket nagy események készítik elő. A vezér, ki a forrongók élére áll, nem tesz egyebet, csak lángra lobbantja a fölhalmozott gyulékony anyagot.

1619-ben hazánkban fölhalmozva voltak a forradalmi elemek.

II. Rudolf és II. Mátyás kormánya nem volt kedvező a nemzeti szabadságoknak. Ezeknek megsértése gyakori panaszokra adott okot és széles körben elégületlenséget szült.

Az elégületlenség komolyabb szint nyert a protestánsok, mint a katholikusok között. Ezek a kormány iránt, mely vallási érdekeiket hathatósan előmozdította, határozott kiméletet tanusítottak. Az alkotmánysértéseket nem tanácsolták, nem is helyeselték. De azoknak orvoslására és meggátlására békés és rendes eszközöket ajánlottak. Soraikból kevesen állottak az erőszakos törekvések zászlaja alá.

A protestánsok nem érezték magukat indíttatva hasonló kiméletre. Azt tapasztalták, hogy a hatalom, mely az alkotmányt sérti, vallási célzataiknak is utjában áll. És látván, hogy annak egyik keze csak a katholikusokra oszt áldást,

annál sulyosabban érezték a másik kéz közösen szenvedett csapásait. A nemzeti és vallási érzületeik megsértéséből származó kettős elégületlenség összeforrott; a kormány iránti ellenséges indulattá fejlődött, sokakban halálos gyűlöletté fokozódott.

Ehez hozzájárult egy más körülmény. A protestánsok úgy látták, hogy a törekvések, melyek vallási érdekeik emelését célozták, a kormány által hiúsíttatnak meg. És valahányszor hathatósabban kivántak föllépni a kormány ellen, a katholikusok állottak utjukba.

Nem lehet tehát feltünő, ha a kormány és a katholikusok között solidaritást láttak. S midőn eltávolitani kivánták az egyik akadályt, nem hitték megkimélhetni a másikat. És innen van, hogy egyrészről a királyi ház detronisatiója, másrészről a katholika egyház kiváltságai- és előnyeitől való megfosztása; ez volt sokáig titokban előkészített, később nyiltan bevallott s már-már valósított végcéljuk.

A protestánsok elhatalmasodott ingerültsége kitört volna külső lökés nélkül is. Ez bizonyos. De a kitörés idejét és természetét, terjedelmét és következményeit a kivülről jövő hatás döntötte el. Ha ezen időben nem dúl a harminc éves háború, s a katholicizmus és protestantismus nem állanak szenvedélyes harcban Európaszerte, ha nevezetesen Csehország nem áll lázadásban és Ausztria a forradalom előcsteién: a kitörés nálunk talán egy évtizeddel utóbb következik be, s könnyebben lett volna elfojtható. Ha ellenben a fehérhegyi ütközet a cseh lázadók előnyére dől el: a magyar forradalom tovább tarthatja magát, s diadala tartósabb leendett.

Az európai viszonyok mellett mint fontos tényező szerepel Bethlen Gábor.

Midőn az erdélyi fejedelemséget elfoglalá, nem volt más óhajtása: mint biztosítani annak birtokát. Miután a török pártfogását megszerzé, II. Mátyást igyekezett megnyerni, s közeledése őszinte lehetett. A király elismerte. De a bécsi kormány ellenséges érzületeket táplált iránta. Buzgón támogatta ama magyar katholikus pártot, mely Erdélyt a magyar koronával szorosabb kapcsolatba hozni s Homonnait fejedelmévé tenni tervezé.

Midőn Bethlen e fondorlatok tudomására jutott, akkor természetszerűen azon meggyőződésnek kelle fogamzani lelkében, hogy a bécsi kormány őszinte jóakaratára nem számíthat, s más szövetségesről kell gondoskodnia. S ezt föltalálta a protestantismusban.

A féltékenységhez utóbb a nagyravágyás csatlakozott. Bethlen hatalmas lelkének Erdély csekély működési tér volt. Nagyratörő szellemében hozzá méltó terv született: fölhasználván a Magyarországban uralkodó elégületlenséget, egyesíteni a két testvérhont s családjának fényes trónt alapítani. Ez volt a cél, melynek sikeresítésén öntudatosan és következetesen fáradozott.

A vallási szabadságok visszaállítása — melyet zászlajára irt — sem cél nem volt, mint imádói, sem puszta ürügy, mint ócsárlói hirdetik; az eszközül szolgált neki. A protestantismus megszilárdulását és fölvirágozását szivből ohajtotta, s őszintén előmozdította. Nemcsak mert buzgó protestáns volt, hanem főleg azért, mert jól tudta, hogy hatalmának a protestantismussal kell emelkedni, hanyatlani vagy elbukni. De mert eszköznek tekinté, a körülmények követeléséhez képest vallásos buzgalma nagyobb vagy csekélyebb mértékben nyilvánult. Sőt egy későbbi alkalommal hatalmi állásának

nem habozott volna föláldozni az annyi éveken át vallott solidaritást.

Bethlent sokan mint a szabadság lelkes és önfeláldozó bajnokát dicsőítik. Midőn valakiről állítjuk, hogy eszmei célokért élt, hatott és küzdött: ez a legnagyobb dicsőség, melyben a történelem halandót részesiteni képes. Kik Bethlent e dicsőséggel körülveszik, azokat nem igazolják a tények. Bethlen sem Erdélyben, sem Magyarországban nem bizonyítá magát a szabadság őszinte tisztelőjének.

Lángeszú uralkodók különös hajlandósággal látszanak viseltetni az önkényes uralom iránt. Ő is saját eszének sugallata szerint, saját akaratjának erejével szerette kormányozni, akarta boldogítani alattvalóit. Magyarországban az országgyülésekre utasítás nélküli követeket küldetett; a tanácskozmányokban ellenmondást nem tűrt. Erdélyben az alkotmányos intézményeket megfosztotta minden jelentőségüktől, akaratjának vak eszközeivé tette. S az ellenzék, melyet elnyomott, összeesküvések homályába vonult.

Bethlen birt kétségkivül a nagyság több elemeivel. Diplomatiai és hadvezéri kiváló képességeit elvitázni nem lehet; és tettereje előtt tisztelettel kellene meghajolnunk akkor is, ha a szerencse vállalatait nem kiséri oly hiven. Nagylelkűségének politikai és vallási ellenfelei iránt nem egy szép bizonyítványát adta. A hatalom utáni vágyát, melyet az erő tudata szült benne, sem lehet föltétlenül kárhoztatni.

De bár nem fogadhatjuk el azok itéletét, kik föltétel és határ nélkül ócsárolják: kétszinüsége és az elvállalt kötelezettségek következetes megvetése — a mely hibáktól az ellentábor számos államférfiai sem mentek — a politika és morál

rendszeres elválasztása; tiltják, hogy nagynak nevezzük a szó nemes értelmében [1]).

Ily férfiú állott élére a Magyarországban forrongó elemeknek.

És mi volt közvetlen indoka e merész lépésnek? Erre nagy világot vet azon tény, hogy mielőtt az 1619-iki országgyülés eredménytelenül eloszlott, sőt mielőtt kezdetét vette, ő a támadásra elhatározva és készen volt. Magyarországban már 1618-ban megkezdé izgatásait. A protestánsokat a kormánytól elidegeníteni titkos ügynökök és levelei által nem sikertelenül igyekezett [2]).

A portánál idejekorán tette meg a kellő lépéseket. 1619 június havában Konstantinápolyba küldé Mikó Ferencet; azon titkos utasítással, hogy terveihez a porta jóváhagyását és segélyét kikérje. Követe szerencsésen járt. „Ha Isten adja — mondá egy alkalommal a nagyvezér — megjövendöltem én azt az uradnak, hogy ha ketten mi egymásnak igazak leszünk s egyetértünk, én teszem meg magyarországi királylyá.“ [3])

---

[1]) Bethlent kortársai „uj Mithridatesnek“ nevezék, s azt szokták mondani felőle, hogy egyaránt megcsalja barátait es ellenségeit. (Wessenberg, Deutscher Florus. 84. l.) Mehemet basa pedig irja neki 1614-ben: „Summa summarum, nullum ad hunc usque diem verbum lucutus est verum, nec unicas huc misisti rectas litteras.“ És a bécsi udvari körökben hire járt, hogy Bethlen körülmetélteté magát, miszerint a török előtt nagyobb hitellel birjon. (Hurter VIII. 146. l.) A római államtitkár 1621. april 12-én a bécsi nuntius részére adott utasításban irja Bethlenről: „che non si sá se habbia fede o religione alcuna, e se in lui regni altro che l'astutia, o frode, o superba tirannide.“

[2]) Erre nézve érdekes részleteket közölnek a pápai és florenczi udvarok bécsi követei. Lásd a Pótlékokban.

[3]) A portai alkudozások hű képét tárja föl Borsos Tamás ügyviselő naplója. Mikó, E. T. A. II. 178. s kk. ll.

Ugyanakkor nem mulasztotta el a föllázadt örökös tartományokkal és azon külhatalmakkal is — a drezdai, prágai és velencei udvarokkal — érintkezésbe helyezni magát, melyek az ausztriai házzal ellenséges viszonyban állottak [1]).

A végcél iránt teljesen tisztában volt magával s párthiveivel. Nem a magyar alkotmányos és vallási szabadságok visszaszerzésére kérte ki a porta segélyét; hanem világosan és határozottan arra, hogy magának a magyar trónt kiküzdje [2]).

Terveit, míg kivitelükre a kedvező időpont megérkezék, titokban tudta tartani. Sem a portánál tett lépései nem jöttek tudomására a bécsi kormánynak, sem a magyar elégedetlenekkeli összeköttetésének horderejét nem méltányolták eléggé. Bethlen már magyar területen állott és a nádor folyvást megnyugtatónak találta s rajzolta az állapotot [3]). Tudósitásai Bécsben annál könnyebben találtak hitelre, mert a fejedelem szándékai és készületei iránt tökéletesen tévútra vezeté a kormányférfiakat. Július közepén meglepő ajánlattal fordult Dóczy Endre kassai főkapitányhoz. Késznek nyilatkozott a királyt föllázadt alattvalói ellen segíteni; és fölfödözte, hogy a két Thurzó gróf, Szaniszló s Imre, Thurn

---

[1]) A florenci udvar bécsi követe sept. 21. jelenti: „che in Praga sia un suo (Bethlené) Ambasciatore, che habbia scritto al Palatino Elettore esortandolo ad accettare il Regno di Bohemia, perch'egli non desistera di procurare quello d'Ungheria, e che cosi si faranno givoco uno a l'altro.“ Ugyanaz irja, hogy Bethlen vállalatában nagy része van a velencei köztársaságnak, melyhez a fejedelem követet küldött.

[2]) A florenci követ is irja sept. 14.: „Bethlen Gabor ha sempre aspirato a farsi Re d'Ungheria.“ És ugyanaz sept. 28-ki jelentésében hivatkozik Bethlen saját leveleire. „Si sono viste lettere del Gabor, scritte a qualche eretico ungharese . . . in quali dice chiaramente d'haver fine di venir a pigliar la corona et farsi Re d'Ungheria.“

[3]) Forgách Zs. 1619. aug. 13. és 30-án a királyhoz intézett levelei; a nádori protocoll.

gróffal a cseh lázadók vezérével összeköttetésben állanak s Magyarországban lázadást terveznek előidézni. Jutalmul Tokajt kérte [1]).

Azonban ez ámitás volt. Mert Bethlen ugyanakkor kitartásra buzdította a cseheket [2]), a Thurzókkal szoros barátságban állott és nem várva be a választ, melyet ajánlatára kért, folytatta ellenséges tevékenységét.

Míg Bethlen 1619 augustus havában készületeit mármár befejezé, azalatt magyarországi hivei sem voltak tétlenek. Ezek legszámosabban a fölső részeken találkoztak. Élükön két hatalmas úr, Rákóczy György és Széchy György állottak. Mellettök nagy szerepet játszottak a kálvinista prédikátorok, kik szenvedélyes szónoklataik által a nép ingerültségét a végső fokig emelték [3]). Ők jártak Bethlennél és sürgették megindulását, ők alkudoztak a csehekkel Prágában s fölkeresték a pfalzi választófejedelmet Heidelbergben, hová azon ürügy alatt mentek, hogy tanulókat vezetnek a főiskolába. Alvinczi Péter kassai prédikátor a katholiku-

---

[1]) Dóczy július 14-én tett jelentést Bethlen ajánlatáról. A levél Pray-Millernél Principatus G. Bethlen. I. 44. l Bethlen utóbb azt állitotta, hogy Dóczy kérte őt föl segélyzésre és a Rákóczyak jószágait igérte jutalmul. Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 199. l.

[2]) Pray Epist. Proc. III. 328, 330. ll. Firnhaber Aktenstücke zur Aufhellung der ung. Gesch. 84. l.

[3]) Pázmány irja: „Meg nem nevezem ki volt, de sok főemberrel bebizonyíthatom. hogy egy felföldi kalvinista főember nagy erős hitére mondotta, hogy az ő prédikátoraiknak prédikátióiból vette észre, hogy háborúság leszen, sokkal előbb, hogysem az erdélyi fejedelem kiindult volna Erdélyből“ Rövid felelet két kálvinista könyvecskére. 1620. 29. l. Balásfy pedig irja, hogy a zavarok kitörése előtt mintegy 20 prédikátor jött össze, s azoknak megindításáról tanácskoztak. Azután a fölső magyarországi megyéket izgatva bejárták. Apologia 116. l.

sok elleni határtalan gyülölete és a fölkelés előmozditása körül kifejtett buzgalma által kitünt társai között[1]).

A fölső-magyarországi részeknek legfontosabb helye s mintegy kulcsa Kassa volt. E város megvétele lett a mozgalom nyitányaul kijelölve. A terv sikerét a város falain belül rég előkészitették s e célból a katholikusok ellen a protestáns lakosok gyülöletét fölkelteni igyekeztek.

Midőn a városban 1619. július 13-án tűz támadott, melynek 275 ház lett martalékává, a csapás szerzőiként a katholikusokat vádolták. Hiresztelték, hogy a katholikus urak összeesküdtek s negyven gyujtogatót béreltek föl az evangelikusok városainak fölgyujtására. Ezen állitólag fölfogadott gyujtogatók közől néhányat elfogtak; a városi hatóság minden áron oly vallomásokat szeretett volna tőlök kicsikarni, melyek a vádat megerősitenék. De csakhamar kitünt a vádlottak ártatlansága és a pápista összeesküvés hiú koholmánynak bizonyult[2]).

A várost országgyülési követei izgató hirek által folytonos nyugtalanságban tartották. A pápisták oda törekednek — irták Pozsonyból — hogy Magyarországban a protestánsokat templomaiktól és javaiktól megfoszszák[3]).

Augustus közepe táján még nyugtalanitóbb tudósitás érkezett. Zmeskál János, Bethlen egyik legbuzgóbb hive[4])

---

[1]) Erre nézve számos részletek olvashatók Pázmány imént idézett munkájában, valamint az általa kiadott „Vindiciae“ és a Balásfy-féle „Apologia“ cimű röpiratokban. Bethlen utóbb Alvinczihez intézett levelében vallá, hogy „biztatása bátorított a magyar nemzetnek akkori veszedelmes állapotjában való segitségére in persona hogy menjek.“ A Rákóczyak kora. Szilágyi S. I. 201. l.

[2]) Kassa városának „Liber Deliberationum“ cimű jegyzőkönyvéből 1619 jul. 13. aug. 5., 7., 12. és 22. napjaihoz. Eredeti a város lvtban.

[3]) Ugyanott. 1619 aug. 7. és 12-re.

[4]) Závodszky naplója. Katona. XXX. 185. l.

értesíté a várost, hogy Dóczy és Homonnai hadaikkal Kassára készülnek, a polgárokat fegyvereiktől megfosztani, s kényszeríteni fogják hűségre Ferdinand iránt[1]).

A protestáns izgatók rendszeresen törekedtek gyűlöletessé tenni a katholikusokat. Ezeket tették felelőssé a kormány minden törvénytelen tetteiért s vádolták, hogy a protestánsokat kivivott jogaiktól megfosztani iparkodnak. Igy előkészítik a kedélyeket Bethlen támadására, mint a szabadulás órájára.

Ez gyorsan közeledett. Bethlen augustus 26-án hadainak élén kiindult Kolozsvárról s, magyarországi hiveinek csatlakozása által gyarapodva, gyorsan haladott előre. Egy hadosztály Rákóczy vezérlete alatt september 3-án Kassa falai alá érkezett. A város tanácsa követeket küldött táborukba, szándékaik felöl fölvilágosítást kérve. Rákóczy világosan válaszolt. „Miután a pápisták ekkoráig évenkint zavarokat idéztek elő, s a mult országgyülésen nyiltan kimondották, hogy a lutheránusoknak szabad vallásgyakorlatot engedni nem fognak; ezt mint igaz lutheránusok nem tűrhetvén, elhatározták fegyvert fogni vallásuk védelmére, s készek életüket is föláldozni, ha kell. A végett léptek tehát a küzdtérre, hogy ellenálljanak a pápistáknak, viszszatorolják a szenvedett sérelmeket és biztosítsák az evangelikus vallás megrendített szabadságát. Ha a polgárok békésen viselik magukat s kezeikbe szolgáltatják Dóczy főkapitányt, ki a zavarok szerzője és az evangelikus vallás ellensége: a városnak nem tesznek kárt. Az erdélyi fejedelem 10000 emberrel nemsokára megérkezik; Pozsonyba megy s oda fog hatni, hogy a szövetséges

---

[1]) Liber Delib. aug. 19-re

tartományok segélyével Magyarország királyává evangelikus vallású választassék s a lutheránusoknak ezentul korlátlan vallásszabadság biztosíttassék."

A város polgárai tanácskozás alá vették e nyilatkozatot. Meghallgatták Dóczyt is, ki őket a király iránti hűségre buzdítá, s kérte, hogy ellenségeinek ne szolgáltassák ki. A buzdítás nem talált viszhangra. De a főkapitány érdekében közbenjártak a fölkelőknél. Ezek kérlelhetlenek voltak. „Nem mennek el — mondák — míg a főkapitányt a pápisták papjaival együtt ki nem szolgáltatják." Erre a követek kinyilatkoztaták, hogy a város, bizonyos föltételek elfogadása után, kész csatlakozni a fölkeléshez. Becsületére válik a városi tanácsnak, hogy igazságérzete által indíttatva kikötötte, hogy „a polgárok közöl senkin, még a pápistákon se, kövessenek el erőszakos tettet, és a vétkesek megbüntetését bizzák a tanácsra." A föltételek elfogadtattak. És Kassa kapui megnyiltak Rákóczy előtt [1]).

A protestánsok diadalt ültek. S a „szabadság" uj korszakát véres tettekkel inaugurálták.

Ez időben két jezsuita tartózkodott Kassán: Pongrácz István és Grodecz Menyhért atyák, kik a városban és vidéken mint lelkészek és hitterjesztők buzgalommal és szerencsével működtek. Velök volt Kőrösi Márk esztergomi kanonok, ki mint a káptalan széplaki birtokának fölügyelője időzött a fölvidéken [2]). Rákóczy e három papot őrizet alá helyezé. Alvinczy, némely túlbuzgó protestánsok és a féktelen hajdúk alkalmasnak ítélték az időpontot, hogy a kath.

---

[1]) A kassai Liber Deliberationum sept. 3- és 4-re.

[2]) Széplaki működéséről több levél van az eszt. kápt. mag. levt.

vallás elleni gyülöletet e három ártatlan és védtelen papon kitöltsék s a véres bosszú által országszerte megfélemlítsék a katholikusokat.

Alvinczi és társai tervüket előbb a városi tanácsban hozták szóba. De ezen testület higgadtsága és becsületessége visszautasítá a galád indítványt. Kedvezőbben fogadta azt Rákóczy, ki a tervet helyeselvén, rendelkezésük alá bocsátá hajdúit.

A foglyoknak előbb az éhség és szomjuság kinait és a kisértetek különféle nemeit kelle kiállani. Fényes igéreteket tettek nekiök azon esetre, ha a katholika vallástól elpártolnak. De ezek, ép ugy mint a fenyegetések, hatástalanok maradtak. „Életünket, javainkat — üzenték Rákóczynak — ha tetszik, vegyétek el; csak Krisztustól és vallásától ne foszszatok meg.“

September 7-én korán reggel Rákóczy hajdúi nagy zaj és szitkok között a foglyok börtönébe törtek. Csatlakoztak hozzájuk számosan azon csőcselék közöl, mely minden városban találtatik és gyönyört talál minden rendkivüliben, legyen az fényes ünnepély vagy véres tény. Több órán át a kinok legkegyetlenebb nemeit alkalmazák a foglyokra. Leleményesség és embertelenség tekintetében versenytársai a kereszténység első üldözőinek; valamint áldozataik is méltán részesei a vértanuk dicsőségének [1]).

A kassai kihágás nem állott elszigetelten. Széchy György megtámadta és földúlta Jászót, az egri káptalan akkori székhelyét. A kanonokok egy részét fölkoncolták,

---

[1]) A vértanuk szentté avattatását már Pázmány Péter 1628-ban, ujabban pedig Scitovszky kérelmezé Rómában, s e végből mindkét alkalommal vizsgálat intéztetett. A vizsgálatok eredményei, minden reá vonatkozo adatokkal Rómában 1859-ben nyomtatás által közzététettek.

többeket fogságba hurcoltak. Majthényi László szerémi püspök súlyos bántalmakban részesült, s csak roppant váltságdíj, tizenötezer tallér árán szerezte vissza szabadságát [1]). Társainak szerencsétlenségét nem kerülheté ki Pál egri kanonok, ki a gabonatized összegyüjtése végett távol volt. Szánthón a prédikátor által fölizgatott protestánsok megtámadták, ruháitól megfosztották, ütlegekkel illették s a helységből kiüzték [2]).

Ezen események hire gyorsan elterjedett, rémületet terjesztve a katholikus körökben.

Nagyszombatban september 10-én reggel Pázmány érsek és Forgách nádor jelen voltak a jezsuiták templomában tartott isteni tiszteleten. Itt vették a Kassáról érkezett megrendítő hirt. Azonnal magukhoz hivták a collegium kormányzóját, szétbocsáttattak az intézet növendékei, és a közeledő vész elől az atyák is biztosabb helyekre távoztak [3]). Pázmány az apácáknak elszállításáról is sietve gondoskodott [4]).

Az egyháziak seregesen hagyták el az országot. „A püspökök, papok és egyéb szerzetesek — olvassuk egykorú följegyzésekben — látván ily veszedelmet, mert ugyancsak a pápisták ellen vala ez a támadás, ki Bécsbe, ki Győrbe, ki bátorságosb helyet találhata magának, oda szakadozának, és valameddig ez a háborúság le nem csendesedék, ott lappangának és nyomorognak vala szegények.“ [5])

---

[1]) Botka Tivadar. Országos gyülölet. M. T. Ert. II. 286 l.

[2]) Balásfy. Apologia pro Clero. 116. l.

[3]) A nagyszombati Collegium évkönyveiből.

[4]) A florenczi követ sept. 14. jelenti: Pázmány „trattava di ritirar qua le monache, per salvarle all' ingiurie di simili bestie.“ És september 21-én irja: „Gia di qua son partite sei carozze per Tirnavia monache in salvo.“

[5]) Pethő Gerg. krónikája. Kassai kiadás. 186. l.

Pázmány is menekült. September 14-én már Bécsben volt. Attól tartott, hogy hasonló bánásmódban fog részesülni, mint a fölsőmagyarországi egyháziak; vagy bilincsekbe verik, mint Dóczyt, vagy kényszerítik beleegyezését adni oly tettekhez, melyeket Isten és a király iránt tartozó hűség sérelme nélkül nem helyeselhetett volna. Jól tudta, hogy ha az országban marad, Bethlen tetteinek helyeslése és halál között kell választania. Már pedig azt hitte, hogy sem kötelessége, sem az eszélyesség nem kivánja, miszerint magát a vallás és közjó minden haszna nélkül föláldozza; észszerűbbnek tartá a király mellé sietni, hol a közügynek jó tanácsaival hasznára válhatik [1]).

Félelme nem volt alaptalan. A protestánsok szemeiben a gyülölet tárgya volt. Benne nemcsak a protestantismus emelkedésének legerősebb akadályát és a dynastia leghatalmasabb támaszát látták, hanem a nemzeti szabadságok esküdt ellenségét szemlélték. Fölfogás, melyet igazolni nem voltak képesek, de sokfélekép indokoltak. Azon merevség, melyet az ellenzék minden törekvéseivel szemben kitüntetett, már az 1618-iki országgyülés alatt azon hiedelemre szolgáltatott okot, hogy a kormány által eszközül engedi magát használtatni. Így történt, hogy, miként a pápai ügynök fájdalommal volt kénytelen jelenteni, „az érsek a rendek előtt elveszté minden hitelét s meghallgatni sem akarják.“ Népszerűtlensége növekedett az 1619-ki országgyülés alatt. És ha elleneinek hatalmába esik, magas állása s nagy tekintélye nem óvják meg erőszakos bántalmaktól.

---

[1]) Igy indokolja Pázmány maga menekülését. Vindiciae. 44. l.

II.

Bethlen debreczeni nyilatkozata. — A „Querela Hungariae“ cimü röpirat — Pázmány cáfirata.

Bethlen a fölső vidéken lelkesedéssel fogadtatva akadály nélkül haladott előre. September 10-én Debreczennél ütött tábort. Innen az ország hatóságait és rendeit megindulásának okai s céljairól körlevelek által tudósítá és csatlakozásra hívta föl.

Fegyveres föllépésének indokolására fölhozza, hogy míg ő kész volt a királynak segítséget nyujtani a csehek ellen, őt a kir. tisztviselők fenyegették és a csehek ellen kivezetett magyar csapatok a király német hadai által galádul levágattak. Továbbá megindulásának egyik oka a vallási állapotokban rejlik. „Ugyanis a magyarországi clerus sok helyeken mind szóval, mind irással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak a religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-fő patronusokkal, városokkal is ki tudja mit akarnának cselekedni.“

Engede tehát a hozzáérkezett számos meghivásoknak s az országba jött. „Nem egyéb okért, hogy afféle sebhedett és egymástól megidegenedett sziveket, elméket jó tanácsunkkal, intésünkkel, kik annak engedni akarnának, minden religió persecutiója nélkül egymás szeretetére hozhassuk és a veszekedő rendek között minden akadályos dissensiókat a szabados conscientiának sérelme nélkül jó módok

alatt találni igyekezvén egy egyenes aequalitást állíthassunk helyre.“ [1])

Az őszinteség hiányának, a szinlésnek legbiztosabb ismertető jele a következetlenség és ellenmondás. Ezen elv tájékozhat minket a Bethlenféle körlevél méltatásában.

Igen fontos a fejedelem vallomása, hogy csakugyan hajlandó volt a királyt segíteni a csehek ellen. Vajjon mikép igérhetett segélyt azon királynak, ki ellen annyi vádat emel, azon kormány megszilárdítására, melynek fölforgatását nemzeti életkérdésnek, a politikai és vallási szabadság mellőzhetlen föltételének tekinti? Mikép igérhetett segélyt azon csehek ellen, kik oly ügy és érdekek mellett küzdöttek, melyet magáének vallott? A csehek fölkelését vagy jogosnak vagy jogtalannak hitte. Első esetben meggyőződése ellen cselekedett, midőn leküzdésére segélyét fölajánlá. Az utóbbi esetben lelkiismeretlenül járt el, midőn azt később tényleg támogatá.

Bethlen állítja, hogy sokak által fölhivatva az ország szabadságainak helyreállítása s a sérelmek orvoslása végett vezette hadait Magyarországba.

---

[1]) Eszterházy Miklós élete. I. 60. l. Néhány nappal később Bethlen buzgó hive, Thurzó Imre gróf, mint a fejedelem teljhatalmú biztosa hasonszellemű körlevelet bocsátott az evangelikus vallású rendekhez. Emlékeztetvén őket, mily „megvetett, tiszteletlen, szorongatott és a végveszélylyel fenyegető volt . . . a három evangelikus rend“ és mennyire epedtek szabadulásért „ezen iga és babilóniai fogságból“; fölhivja, ismerjék föl „látogatásuk idejét“ és sorakozzanak a kitüzött zászló alá. Sept. 20. Pozsony város levt. — Széchy György is sept. 17. a nádorhoz intézett levelében a vallási sérelmeket hangsúlyozza. A nem katholikusokat — irja — a kiirtás veszélye fenyegeté. Panaszaikat nem hallgatá meg a nádor, ki magát mindenben Pázmány akaratjához alkalmazta. „Nem a csehek tehát, nem a morvák, hanem a haza hálátlan fiai által indíttattak, hogy fegyvert ragadjanak.“ A cs. levéltárból. Hurter. VIII. 155. l.

De az 1619-ki országgyülés — és egyedül ez volt jogosítva a nemzet nevében szólani s intézkedni — a sérelmek orvoslását a jövő országgyülésre halasztja. Mily joggal hivhatták tehát Bethlent az országba? Mily joggal fogadhatta el e meghivást? Mily joggal avatkozott az ország ügyeibe? Ily beavatkozást sem a positiv törvények, sem az uralkodó jogfogalmak nem igazolhatták.

Bethlen az egyességet óhajtja visszaállítani, mint mondja. És föllépése az eddigieknél veszélyesebb egyenetlenséget hoz létre. Polgárháború és vallási harcok szinhelyévé teszi az országot.

A vallásszabadságot „minden religió persecutiója nélkül" akarja megállapítani. És ezt a katholikus papok véres üldözésével kezdi, az egyházi javak szétragadozásával folytatja, s az egyház régi jogállásának teljes fölforgatásával tetőzi be.

Bethlen nyilatkozatával egy időben egy röpirat jelent meg. Cime „Querela Hungariae", Magyarország panasza. Szerzőjének Alvinczi Pétert tartották[1]). Föladata volt a protestánsok előtt népszerűvé tenni a fölkelést s gyülöletessé a királyt és katholikusokat. Úgy tünteti föl a katholikus clerust, mint az országra háramlott szerencsétlenségek okát, az elnyomás és zsarnokság eszközét. A kitüzött cél szempontjából a röpirat ügyesen van szerkesztve. A gyülölet és

---

[1]) Utal erre Pázmány „Auctorem Querelae Hungariae, si ex cauda vulpem, lupum ex vestigiis coniectare liceat, praedicantem censerem, et fortasse Cassoviensem illum Luthero-Calvinistam, qui alias quoque in petram Ecclesiae Catholicae, quibus potuit viribus incurrit, sed retrusus a me et magis ab ALiis VINCI quidem didicit, nondum tamen tacere." Falsae originis motuum . . . refutatio cimü munka végén.

boszú szól minden sorában; alkalmas hasonló indulatokat kelteni az elfogult keblekben.

Fölfogása szerint a sátán pokoli gyülöletét Magyarországgal éreztetni akarván, a béke fölzavarására a papságot használta eszközül. Mindazon zavarokat és szerencsétlenségeket, melyek Magyarországot kezdettől fogva érték, a gonosz clerus idézte elő.

A clerus indítá a török ellen küldött idegen hadakat a hon polgárai ellen, hallatlan nyomort hozván az országra. Gyökeresen kiirtani törekedett a protestáns vallást. A templomokat lefoglalta, a prédikátorokat számüzette, a csecsemők keresztségét, a halottak illő eltakarítását gátolta. Befolyása által csatoltatott az 1604-iki törvénykönyvhöz a vallásról szóló zárcikkely. A protestánsok emiatt kényszerítve voltak fegyvert ragadni sérelmeik megtorlása, szabadságuk visszaszerzése végett. A polgárháború iszonyai árasztották el az országot; míg végre létrejött a bécsi békekötés, mely a szabadságot és egyességet visszaállítá. A clerust, melyet mint a hazában duló pestist kiirthattak volna, meghagyták régi állapotában, reméllvén javulását.

E remény meghiúsult. Ujra a viszály magvait kezdé hinteni; az erdélyi fejedelem ellen támadást hozott létre; a királyt a bécsi béke megsértésére buzdítá, hirdetvén, hogy a protestánsoknak tett igéreteket nem kell megtartani; Ferdinándot reábirta, hogy a rendek ünnepélyes meghivását be nem várva, az 1618-iki országgyülésen megjelenjék; ezen országgyülést eredménytelenné tette; Ferdinánd megválasztatását kierőszakolta; a cseheknek az országgyülésre küldött követét elfogatta, a kir. személynök által a vallásszabadság ellen óvást emeltetett. Számtalanszor megsértette, nemcsak a békekötést, hanem az 1608-iki törvényeket is. Névszerint

Pázmány Péter több protestáns templomot elfoglalt, üldözte a prédikátorokat, erőszakkal terjesztette a kath. vallást. És midőn a protestáns rendek az országgyülésen sérelmeik orvoslását sürgették, Pázmány némely párthiveivel elvált a rendek többségétől, és a vallási kérdéseket csak fölületesen és mellékesen engedék törvénybe igtattatni.

Homonnai György is több erőszakos tettet követett el; a jezsuitákat törvény ellenére pártolja. Hasonló vád éri Dóczy Endrét, Eszterházy Miklóst és Lónyai Endrét; különösen az 1616-iki mozgalom megindítása miatt, melynek következtében a Kassán összegyült fölső-magyarországi rendek által a haza ellenségeinek nyilváníttattak. Mindazáltal nemcsak a megérdemelt büntetést kikerülték, hanem a legkitünőbb méltóságokat nyerték. Mit várhat a hon azoktól, kik a protestáns vallásnak és az ország törvényeinek bevallott ellenei?

Továbbá a bécsi béke III. cikke kötelezé a királyt, hogy a magyar ügyeket a nádor és magyar tanácsosok által tárgyaltassa. De 1615-ben a török alkudozások alkalmával a nádor mellőztetvén, Forgách bibornok, Apponyi Pál és Pethe László voltak a király biztosai, kik az ország legnagyobb gyalázatjára és hátrányára az esztergomi várhoz tartozó hatvan falut átengedtek a töröknek, s káros megállapodásokat hoztak létre. S mindezt avégből tette a clerus, hogy meggyengíttetvén az ország ereje, szabadabban üldözhesse a protestánsokat. Ezen szándékot maguk elárulták; világos szavakkal kimondották, hogy „jobb ha az elpusztult országot vad állatok lakják, mint ha ott a vallás szabad gyakorlata uralkodik.“ A clerus ugyanazon török alku alkalmával más módon is kitüntette részrehajlását. A katholikusoknak nagyobb előnyöket eszközölt ki, mint a

protestánsoknak. A török birodalomban egyedül katholikus papoknak van megengedve vallásuk hirdetése, mi bizonyosan jutalom a 60 falu átengedéseért.

A bécsi békében megállapíttatott, hogy a jezsuiták Magyarországban ingatlan javakat ne birhassanak. Ezen rendelkezés célja volt őket az országból teljesen kizárni; ismeretes lévén a káros befolyás, melyet az ország ügyeire gyakorolnak. A clerus azonban kijátszá a törvényt, midőn azt betüszerinti értelemben vette s a jezsuitákat Nagyszombatba visszavezette. Ezen jezsuiták soraiból való Pázmány Péter, ki hogy Krisztus egyházát nagyobb erővel üldözhesse, Magyarország primásává neveztetett; épen akkor midőn a fölső-magyarországi megyék testi, lelki ellenségüknek nyilatkoztatták. Mint érsek, megfeledkezvén a hazája iránt tartozó szeretetről, Khlesl Menyhért és Pákai Benedekkel egyetértvén, az 1618-iki országgyülésen a k. előterjesztéseket saját jezsuita fölfogása szerint szerkeszté. Midőn pedig azok tanácskozás alá vétettek, hogy álnokságát elpalástolja, csekélyebb jelentőséggel biró kérdésekben a rendekkel szavazott. De mihelyt fontosabb ügy került szőnyegre, a királyi szándékok leghatalmasabb védőjének bizonyítá magát.

Magyarországban általán a jóknak rosz, a roszaknak jó sorsuk van. A ki méltóságok után vágyódik, váljék előbb rablóvá, Krisztusnak és az evangeliumnak üldözőjévé s a clerusban azonnal hatalmas pártfogásra fog találni.

A protestánsok egyedül igazságot és egyenjoguságot követelnek. Kivánják, hogy a protestáns vallást mindenki s mindenhol szabadon gyakorolhassa; a hivatalok betöltésénél ne legyen tekintet a vallásra; a clerus a közügyekre való befolyásától fosztassék meg. Ha majd egyik vallás a má-

sik fölött elsőbbséggel nem bir, béke és egyetértés fog uralkodni [1]).

Az izgatottság napjaiban, midőn a szenvedélyek emelkednek uralomra és hallgatni, vagy elhallgattatni szokott az ész szava: ily röpiratnak nagy hatást kelle gyakorolni. Kevesen birtak elég higgadtsággal, hogy a rágalmakat és igaztalan vádakat visszautasítsák, midőn saját pártjuk által, a párt érdekében terjesztettek. Ilyenkor a cáfoló iratok szerkesztése hálátlan munka; hatástalanok szoktak maradni. De a történelem érvényre emeli az „audiatur et altera pars" elvét és igazságos bíróként jár el a pártküzdelmek megitélésében.

A „Querela Hungariae" ellen katholikus részről két röpirat tétetett közre. Az egyik „Apologia pro Clero"; szerzője Balásfy [2]). A másik „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio," névtelenül jelent meg. Volt idő, midőn ezen irat szerzőjének is Balásfyt tartották [3]). De e föltevést nem lehet indokolni. Mi okból irt volna Balásfy a Querela ellen két munkát egy időben? S ha csakugyan ő irta mindkettőt, miután az egyiket saját neve alatt bocsátá ki, miért közölte volna a másikat névtelenül? És Balásfy maga sem vallja magát e munka szerzőjének [4]).

Továbbá az „Apologia" és a „Refutatio" irálya és modora közt szembetünő a különbség. A két munkát nem lehet

[1]) Szalárdy átvette ezen röpiratot krónikájába. Ujabb nemzeti könyvtár. II. 37—55. ll.

[2]) Bécsben, 1620. 4⁰.

[3]) Katona is. XXX. 185. l.

[4]) Balásfy a „Repetitio Castigationis" . . . cimű művében, a 3. lapon fölsorolja összes irodalmi műveit, azokat is, melyeket névtelenül adott ki. A „Refutatio"-val nem találkozunk e sorozatban.

egy szerzőnek tulajdonítani. A „Refutatio“ minden mondata elárulja valódi szerzőjét. Ez Pázmány Péter. Ugyanazon komoly hang és tömött előadással, sulyos argumentumok és ellenállhatlan logikával találkozunk, melyek a nagy érsek egyéb műveiből ismeretesek. És vajjon hallgathatott e, midőn oly merészen megtámadták őt és egyházát?

Csakugyan felszólalt. Bátran hivatkozott szent Pálra, ki a hatalom iránti engedelmességet parancsolja; s következteté, mily vétkes merényt követnek el, kik a hatalom ellen föllázadnak; a melynek öntudatával birván maguk is, midőn menteni és igazolni igyekeznek magukat, alapos okok hiányában, hamis ürügyekkel állanak elő s a király ellen támasztott zavarok okait a királyra hárítják.

„Ugyanis némely pártütő és roszakaratú emberek részint fiatal hév és boszúvágy által fölizgatva, részint a német nemzet elleni velökszületett gyülölet által indíttatva, vagy hatalom és birvágy által elragadtatva, különféle mesterségek és aranyhegyek igéretével az erdélyi fejedelmet a polgárháborúban való részvételre birták; hogy pedig ügyöket a tudatlan nép előtt kedvesebbé tegyék, a vallás védelmét tűzték ki zászlajukra.“

Emiatt a magyar clerust s az ország legelőkelőbb urait vádolják és rágalmazzák. Ezen rágalmak visszautasítására elég egy tagadó szó; de ha ama vádak alaposak is lennének, a polgárháború előidézését, a királynak tartozó hűség megszegését nem igazolhatnák.

Két tényre hivatkoznak, mely állitásuk szerint följogositá őket, hogy felségsértés büne nélkül fegyvert foghassanak. Először, mert a király megválasztatása kierőszakoltatott; másodszor, mert a király az elfogadott választási föltételeket nem teljesítette. Az előbbi állítást megcáfolják az 1618-iki

törvénykönyv bevezető sorai, melyekben az összes rendek elismerik, hogy Ferdinándot szabadon választották királyukká. Igaz, hogy Pázmány Ferdinánd megválasztatása érdekében iratot tett közzé és a megyegyüléseken szónokolt; de ezt nem titokban, hanem nyilvánosan tette és szabadságában állott véleményét irásban és szóval elmondani. Nem ő sértette meg tehát a közszabadságot, hanem azok sértik, kik megróják, mivel jogaival élt.

A királyválasztás joga sem szenvedett sérelmet azáltal, hogy a király meg nem engedé a „mere et libere“ kitételnek törvénybe igtatását; mert a k. előterjesztés ugyanazon kifejezésekkel élt, melyek II. Rudolf és II. Mátyás megválasztatása alkalmával használtattak, s ezeket a rendek, miután aggodalmaikat eloszlatva látták, készséggel elfogadták.

Hazugság, hogy a megyei követek közöl többen megvesztegettetni engedék magukat, s utasításaik ellen szavaztak. Hazugság, hogy az érsek kinyilatkoztatá „inkább vad állatok lakják az országot, mint sem az eretnekeket megtűrjék“; az érsek ezt nem mondá, hanem midőn a templomok kérdése tárgyaltatott, azon nyilatkozatot tette, hogy „inkább hagyják el jobbágyai elpusztult falvait, mielőtt kegyuri jogait általuk bitoroltatni engedné.“ Hazugság, hogy a katholikusok Pázmány vezérlete alatt megtámadták a bécsi békének a vallásszabadságra vonatkozó cikkét; a katholikusok csak a protestánsok uj törekvéseit ellenezték.

A „Querela“ szerint Ferdinánd a hitlevélben elfogadott föltételeket meg nem tartotta. Ez rágalom. Az 1619-iki országgyülés köszönetet szavazott a királynak, a koronázási

föltételek és az országgyülési törvénycikkek foganatosításában, kifejtett buzgalmáért.

Sőt a királyt azon esetre sem terhelné a felelősség, ha a föltételeket csakugyan nem teljesítette. Ugyanis az 1619-ik országgyülésre a nádort biztosává nevezte s teljhatalommal ruházta föl. Hasonlag rágalom az, mit a röpirat a hatvan falu átengedésére nézve fölhoz. A 60 falut nem engedték át a töröknek, csak megengedték ama faluk lakóinak, hogy a töröknek adót fizessenek; a mely engedélyért, biztosságuk érdekében, maguk folyamodtak. S ezen engedmény a zsitvatoroki béke következménye. Ugyanis a császár részére kiállított okmány XVI-ik pontjában az esztergomi bég fölhatalmaztatott, hogy mindazon falvakat megadóztassa, melyek a töröknek adót fizettek akkor, midőn a császár Esztergomot visszafoglalta. Ellenben a szultán részére kiállított okmányban ugyanazon pont elnézésből másképp fogalmaztatott: hogy mindazon falvak fizessenek adót, melyek fizettek, mielőtt Esztergom a császár által visszafoglaltatott. Ezen szöveg alapján a szultán 158 falu adójára tartott igényt s csak nehezen sikerült ezeknek számát 60-ra leszállítani. II. Mátyás kész volt inkább háborút kezdeni, mint ama falvakat átengedni; de a linczi gyülésen 1614-ben a magyar rendek küldöttei a béke föntartását sürgették. Ez a valódi tényállás, a melyből kitünik, hogy az egész ügyben Ferdinándnak semmi része nem volt.

A protestánsok panaszt emelnek, hogy vallásukban a katholikus egyházi és világi urak által zavartatnak. Ha panaszaik jogosak, ezeknek orvoslását a királytól kellett volna várniok. De panaszaik alaptalanok. A kath. urak szenvedőleges állást foglaltak el. A tett engedményeket nem igyekeztek visszavenni. De a protestánsok azokkal nem eléged-

tek meg. Kivánták, hogy a protestáns jobbágyok kath. földesuraik templomait elfoglalhassák; hogy a jezsuiták az országból számüzessenek. Ezen követelések a katholikusokra nézve sérelmesek lévén, lelkiismereti kötelességük volt ellenszegülni. Vajjon ezáltal háborgatták e a protestánsok vallásgyakorlatát? Ime a farkas fölzavarja a vizet, s a bárányt vádolja!

III.

A kassai gyülés. — Bethlen elöhaladása. — Országgyülés összehivása. — A főpapok magatartása. — Bethlen hiveinek s a protestánsok törekvései. — A k. biztosok megérkezése. — Alkudozások. — Az országgyülés végzései.

Bethlen september 20-án ünnepélyesen bevonult Kassára. Másnap hivei tanácskozmányt tartottak, melyet maguk országgyülésnek neveztek.

Bethlent „egyenlő szivből és szabad akaratból, szeretetből fejenként előttükjárónak és főgondviselőnek választották, adván országul teljes hatalmat mostani végzésük szerint ebben az állapotukban elölmenni.“

Kik „e hirtelen indulattól megijedvén“ az országon kivül, vagy a véghelyekben kerestek menedéket, fölhivattak, hogy magukat tizenöt nap alatt a kassai főkapitány, Rákóczy György előtt jelentsék; „ha praktikásoknak találtatnának“, az országos törvények értelmében büntetésüket fogják venni; ellenkező esetben csak térítvény kiállítására kötelezetnek. A „notata personáknak, kik ő felségével és a nemes

országgal egyet nem értenek," a fejedelem csak az ország tudtával fog kegyelmet adni.

Végzés hozatott, hogy azon jövedelmek, melyeket katholikus urak a bécsi béke megkötése óta protestáns egyházaktól és prédikátoroktól elvontak, törvényes uton visszavétessenek. Végre a portára követ küldetett és közfölkelés hirdettetett [1]).

A kassai gyülés kitüzte a polgárháború zászlaját. Végzései által hadat üzent a királynak.

Érdekes lenne tudni, kik vettek részt a kassai gyülésben. Eszterházy Miklós egykorú jegyzeteiben összeállítva találjuk azoknak névsorát, kik a királyhoz hívek maradtak, s kik Bethlenhez csatlakoztak. „A kik — ugymond — Bethlennek a magyar koronához tartozó urak fejet nem hajtottak: A pap urak mind. A tótországiak hasonlóképen. Zrínyi György, Bánfy Kristóf, Pálffy Pál, Pálffy Kristóf."

Bethlen párthivei közöl huszonnyolc előkelő urat — közöttök a nádort — „a kénytelenség vitt reá", hogy a fejedelem mellé álljanak. Harminc urról köztudomású volt, hogy „Bethlent hivták vagy kedvvel vették". Tizenhat nemes Bethlen meghivásában „fők voltanak". A kapitányok közöl hatan csatlakoztak hozzá, kik azonban „a kapitányoknak rosza" [2]).

Ezen kimutatás érdekes adalékul szolgál a pártok állásának megismerésére, de nem elégséges számerejük meghatározására. Kétségtelen ugyan, hogy utóbb, miután Bethlen diadalmasan végig vonult volt az országon: rokonszenv,

---

[1]) A gyülés végzéseit közlé Szilágyi S. M. T. T. IV. 192. s kk. ll. és Sepsi L. M. krónikájában. E. T. A. III. 225. s kk. ll.

[2]) Eszterházy M. Élete. I. 66. l.

vagy kénytelenség a rendek nagy részét táborába vezeté. De a kassai gyülés rögtönözve tartatott meg, s akkor a fölkelés sikere még kétes volt; emiatt csak csekély lehetett azoknak száma, kik ama végzéseket aláírták.

Bethlen hiveit a merész föllépésre kétségkivül nagy mértékben bátorítá a kormány fölfoghatlan tehetetlensége. A magyarországi mozgalmak lecsillapítására semmi sem történt. „Ezen mozgalmak — irja egy külhatalom bécsi képviselője — nagy fontossággal birnak, és ha előhaladnak, Isten tudja, mi lesz végük. Ime ezek lassuságunknak gyümölcsei, melyeket mindenki előrelátott!“ [1]) A katholikusok készek voltak fegyvert fogni egyházuk és uralkodójuk közös ellenségei ellen, de nem volt ki őket szervezze és fizesse [2]).

A nádor nem szünt meg sürgetni Leopold főherceget — ki a birodalomban távollevő császár helynöke volt — hogy mielőbb hadat küldjön Magyarországba. Ha azonnal nem küld tekintélyes sereget — irta — a fölkelők Pozsonyt is hatalmukba kerithetik, s egész alsó Magyarország hozzájuk csatlakozik, anélkül hogy a katholikusok a veszélyt elháríthatnák, miután ezeket még alattvalóik is elhagyták. Csak ezen tudósítások következtében, october elején, kezdettek Bécsben Bouquoi és Dampierre tábornokokkal a magyarországi hadviselés tárgyában értekezni [3]).

S míg Bécsben tanácskoztak, Bethlen september végső napjaiban elhagyta Kassát. Negyvenezernyi hadait a fölső

---

[1]) A florenci követ jelentése, sept. 14.

[2]) Ugyanaz sept. 28. irja: „Gl'unghari cattolici, chi vorrebbero defendersi et armarsi non trovano, chi voglia dar loro soldo.“

[3]) A florenci követ tudósitása, oct. 3.

megyéken át Nagyszombat felé vezeté. Utközben a túróczmegyei Tóthprónán október 5-én vette Leopold főherceg september 9-én kelt levelét, melyben ignorálván a fejedelemnek a mozgalomhoz való csatlakozását, tanácsát kéri ki, mikép kelljen visszaállítani a nyugalmat [1]). A fejedelem ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy nyiltan föllépjen. Ellenséges támadását azon sérelmekkel indokolja, melyeket ő, az ország és a protestánsok az ausztriai háztól szenvedtek. „Engedve — ugymond — a sürgető kérelmeknek s a török szultán beleegyezését birva, a viszályok kiegyenlítésére jöttem; nem avégett, hogy bármely vallást üldözzek, nem saját érdekeim előmozdítása, hanem a magyar nemzet sérelmeinek orvoslása, az ország nyugalmának visszaállítása és a bécsi békekötés megszilárdítása végett [2]).

A fejedelem október 9-én Nagyszombatba érkezett s az érseki palotában vett lakást. Innen Rédeyt 8000 emberrel a csehek segítségére küldé [3]). Maga Pozsony ellen indult. A nádor és a koronaőrök szent kincsükkel a várba zárkóztak. De itt sem tarthatták magukat. Miután Bécsből segély nem jött, alkudozásokat kezdettek, melyek csakhamar eredményre vezettek. Bethlen biztosítá a nádort, hogy hatóságát tiszteletben tartandja, tanácsa és jóváhagyása nélkül semmit sem fog tenni. Erre Forgách a várat és a koronát átadta, s maga is a fejedelemhez csatlakozott. E csatlakozásra a kénytelenség és azon remény vezeté, hogy így többet használhat az ország ügyének és a király érde-

---

[1]) Firnhaber. Aufklärungen. 16. és 49. ll.

[2]) Firnhabernél 57. l.

[3]) Závodszky naplója. Katona. XXX. 229. l.

keinek, mint hasztalan önföláldozás, vagy sikertelen ellenszegülés által [1]).

Bethlen az ország nagy részének birtokában, az erőtlen kormány és a csüggedő katholikusokkal szemben, gyorsan kiküzdött előnyeinek biztosítására fordítá figyelmét. Evégből szükségessé vált összehivni az országgyülést. A fejedelem eszélyesen cselekedett, midőn az országgyülés kihirdetésére a nádort kérte föl, miáltal e fölhivás a törvényesség némi szinét nyeré. A nádor „az országot végső romlással fenyegető veszélyek elhárítása végett“ november 11-ére Pozsonyba hivta meg az ország rendeit [2]).

A mi Bethlen hiveinek célzatairól a közönségbe átszivárgott, nem volt alkalmas a királypártiak megnyugtatására. Értekezleteikben szőnyegre hozták Ferdinándnak a tróntól való megfosztását s uj király választását. Bethlen és Frigyes pfalzi választó-fejedelem voltak a jelöltek. Amaz egyideig úgy viselte magát, mintha a választó-fejedelmet támogatná; de csakhamar elterjedt azon hir, hogy ez jelöltségéről Bethlen javára lemondott [3]). Ily körülmények között a király eltiltotta hiveit az országgyülésen való megjelenéstől [4]).

---

[1]) Eszterházy Miklós I. 65. l.

[2]) A nádor oct. 20-án bocsátá szét leveleit. „Quo in statu sint — irja többi között — res charissimae Patriae nostrae, quantoque discrimini, et quam arduis difficillimisque mutationibus sit exposita, nisi mature . . . obviam eatur . . . superfluum esse existimavimus . . . uberius declarare. Ad quae discrimina et ingruentia in dispendium, extremamque Regni huius perniciem et ruinam pericula . . . praevenienda merito omnibus Patriae civibus . . . adnitendum censemus.“ Ezt pedig legcélszerűbben az országgyülés teheti. Nagyszombat sz. k. város levt.

[3]) A florenci udvar bécsi követének november 2., 16. és 23. kelt jelentéseiből.

[4]) A királynak oct. 20. Pázmányhoz intézett levele. Miller I. 25. l.

Midőn az országgyülés november 18-án megnyittatott [1]), a vármegyék, Győr, Veszprém és Mosony kivételével, mindannyian képviselve voltak. Az urak nagy része — közöttök 57 „nagyságos úr“ — személyesen megjelent, többen követeket küldöttek. De a főpapok mindannyian elmaradtak [2]).

Bethlen nem szivesen látta ezt. A törvények az országgyülés kiegészitő részének tekintették a főpapokat. Ő maga is szerette volna megjelenésük által megcáfolni azon hiedelmet, hogy támadása a katholikusok ellen van intézve. Kiváló súlyt helyezett Pázmány [3]) megjelenésére. Tudta, hogy a Primás magatartása fog irányt adni a magyar hierarchiának és az egész papságnak. Külön levélben fölkérte a megjelenésre. Menvédet is küldött neki, mely biztosítá, hogy ha „az országgyülésen nem ellenségképen, hanem barátságos és békés érzülettel fog megjelenni, ő és kisérete nem csak szabadon jöhet Pozsonyba és tartózkodhatik ott, hanem akadálytalanul haza is térhet“ [4]). Hasonló fölhivás ment más főpapokhoz és testületekhez [5]). A Bécsbe menekült főpapok tanácskozás alá vették a meghivást. Többen hajlandók voltak megjelenni. De Pázmány egyrészről Beth-

---

[1]) Závodszky naplója. Katona. XXX. 254. l.

[2]) Eszterházy M. I. 73. l. Bethlen levele. M. T. T. IV. 204. l. És Dallos M. emlékirata. Dallos iratai. Kiadták Frankl V. és Ráth K. 1867. 52. l.

[3]) Szalay azt állítja (Eszt. M. I. 71. l.), hogy Pázmány Ferdinándot Frankfurtba kisérte a birodalmi gyülésre s innen csak october elején tért vissza Bécsbe. Ez nem áll. A nagyszomb. collegium idézett adatából (l. 508. l.) kitünik, hogy Pázmány september havában Magyarországban volt.

[4]) Bethlennek nov. 15. Pázmányhoz intézett levele. Miller. I. 26. l.

[5]) Bethlen oct. 23. Dubovszky György, Novák Miklós és Benyovszky Simon esztergomi kanonokokat Nagyszombatba küldé; „honnan — ugymond — a jövendő generalis gyülésünkre bizonyos atyjokfiait bocsátandják.“ A salvus conductus, melyet részükre kiállított, Nagyszombat v. levt.

len menvédét nem tekinté kielégitő biztositéknak; másrészről nem hitte, hogy megjelenésük által képesek lennének meggátolni a fölkelők célzatait [1]). S igy a főpapok távol tartották magukat az országgyüléstől [2]).

Ezalatt megjelent Pozsonyban az alsó-ausztriai protestáns rendek küldötte, Starzer Zakariás [3]). A fölső-ausztriaiak szintén szándékoztak követet küldeni. Az uj cseh király, V. Frigyes követe december elején érkezett meg. Ugyanez képviselte Cseh- és Morvaország rendeit [4]).

A szomszéd tartományok küldöttei oda hatottak, hogy a király és országgyülés között teljes szakadást hozzanak létre. S valóban a rendek nagy részének ekkor már nyiltan bevallott célja volt: Bethlent királylyá megválasztani; a szomszéd tartományokkal szoros szövetséget kötni; és a protestantismusnak a katholika egyházzal egyenlő állást kivivni [5]). Mindazáltal nem volt teljesen jelentéktelen azon párt, mely a nádor körül csoportosult s a királyválasztást megakadályozni igyekezett. E párthoz tartoztak azok, kik királyukhoz hivek maradtak; s ezekhez csatlakoztak azok is, kikben a hűségnél hatalmasabb rugó volt a félelem, hogy Beth-

---

[1]) „Alcuni degli ecclesiastici, che s'erano sfuggiti qua (Bécsbe) trattano d'andare a intervenirvi (t. i. országgyülésen); ma tra essi non si vuol arrisicare l'Arcivescovo di Strigonia, et non so se gli altri havranno autorità bastante d'impedir i disegni di ribelli.“ A florenci követ, nov. 23.

[2]) Bethlen ugyan irja: „Sőt a püspökök közöl is négyen voltak jelen, prépostok is.“ M. T. T. IV. 204. l. De sem ezen levélben, sem más emlékben nem találhatni neveiket.

[3]) A horni igazgatók ajánlják Starzert oct. 22. kelt levelükben a nagyszombati tanácsnak. A levél azon város levt.

[4]) Nagyszombat országgyülési követeinek tudósitása, dec. 5-ről. Ugyanott.

[5]) Firnhaber. 26. l.

len a török segélyt az ország függetlenségének árán szerezi meg; a mint sokaknál hitelre talált azon állítás, hogy Bethlen a budai basának számos erősséget igért átadni [1]). E párt törekvéseinek volt eredménye, hogy az országgyülés a királyválasztás kérdését egyelőre mellőzvén, mindenekelőtt a szomszéd tartományokkal kötendő szövetség föltételeit vette tanácskozás alá [2]). Időközben a protestánsok kizsákmányolni igyekeztek hatalmi állásukat. Az országgyülés kimondá a vallásfelekezetek egyenjoguságának elvét, midőn megállapitá, hogy minden városban a főtemplomra — tekintet nélkül a történeti jogokra — azon vallásfelekezetnek van joga, melyhez a lakosság többsége tartozik. Ezen elv azonnal alkalmaztatott. A gyülés a pozsonyi sz. Márton egyházát, — melyet századokon át a káptalan birt — a lutheranusoknak rendelé átadatni [3]). Szent-Györgyön is a templomot, melyet a katholikusok nem rég szereztek vissza, a protestánsok másodizben elfoglalták [4]).

A protestánsok minden felöl fölléptek rég ápolt óhajaikkal. A nagyszombati lutheránusok — habár a lakosságnak csekély részét képezték — annál mohóbban ragadták meg a kedvező alkalmat, minél inkább korlátozá előbb ter-

---

[1]) A florenci követnek nov. 30. kelt jelentése alapján.

[2]) A nagyszombati követek dec. 5. irják: „A gyülésnek nem hogy vége volna, sőt csak most kezdik. Mivelhogy az ország elsőben is a szomszéd országokkal való confoederatiót akarja megujitani. A csehországi követnek, úgymint gróf Hobachnak ma lesz audientiája.“ Nszbt. levt. Kassa város követei pedig dec. 10: „A gyülésnek még ez ideig lassú progressusa volt, hanem mostan a nemes ország tractál a csehországi, morvai és siléziai követtel gróf von Hobachchal a confoederatió felől és azon vannak, hogy jó módjával véghez vigyék.“ Kassa v. levt.

[3]) Kassai követek tudósit. dec. 6. Ugyanott.

[4]) Závodszky, Katonánál. XXX. 254. l.

jeszkedési vágyukat Pázmány erélye és buzgalma. Önkényesen elfoglalták a főtemplomot és a városi tanács ellen panasz-iratot nyujtottak be az országgyüléshez [1]). Bethlen igazságos akart lenni. Miután a katholikusok a lakosság túlnyomó többségét képezték, a főtemplomot visszaadatni rendelé; a protestánsokat pedig a jezsuiták egyházának átengedése által elégitette ki. Az egyik sérelmet orvosolván, mást követett el [2]). Ezen rendelet nagy mozgalmat idézett elő Nagyszombatban [3]). A tanács örömmel üdvözölte a rendelkezést, mely a katholikusokat a főtemplom birtokába visszahelyezé; de nem tudott megbarátkozni az uj elmélettel, melyet az országgyülés a templomok „méltányos" fölosztásáról megállapitott. A jezsuiták templomát csak akkor adta át a protestánsoknak, midőn erre egy második fejedelmi parancs sürgetve fölhivta [4]).

Ugyanekkor „a helvetiai confession levő magyarországbeli tanitók" is az országgyülés elé hozták kivánataikat. Magasabb protestáns tanintézet alapitását, a protestáns felekezeteknek a katholika egyházzali teljes egyenjogusitását, s az amazokat korlátozó intézmények megszüntetését ajánlották a rendek figyelmébe. Ezek elég mérsékelt szellemben adták válaszukat. Némely pontok elintézését kedvezőbb időkre halasztották, másokról törvénycikkek alkotását helyezték kilátásba [5]).

---

[1]) Dec. 13. kelt panaszirat. És a nagyszombati követek jelentése dec. 20. Nszbt. levt.

[2]) Bethlennek dec. 20. kelt intézménye. Nszbt. v. levt.

[3]) Nszbt v. jegyzőkönyveiben erre nézve részletes adatok találtatnak.

[4]) A dec. 28. kelt rendelet ugyanott.

[5]) A benyujtott pontokat, az azokra adott válaszszal fóntartotta Sepsi L. M. krónikájában. E. T. A. II. 238. l.

Mialatt december első felében az országgyülést a vallási kérdések foglalkoztaták : Bethlenre nézve kedvezően alakultak a viszonyok. A szomszéd tartományok küldötteivel a confoederatióra vonatkozó tárgyalások szerencsésen haladtak befejeztetésük felé [1]). Hivei mindinkább hevesebbek lettek. Többen fönhangon hirdették, hogy a vallási szabadságok mindaddig veszélyben vannak, mig Ferdinandot a magyar tróntól meg nem fosztják és uj nemzeti királyt nem választanak, ki török pártfogás alatt a nemzetet szabadságában megtartsa. Egyenesen inditványba hozták Bethlennek királylyá választatását. Ezen inditványt a többség lelkesedéssel fölkarolta. A kisebbség kénytelen volt hallgatni. Egyedül a nádor birt elég bátorsággal, hogy nem ugyan Bethlen megválasztatása ellen, hanem a választás elhalasztása mellett fölszólaljon. Igy is kockáztatta életét a háborgó rendek között s szava hatástalanul hangzott el [2]).

A rendek a választásra megtették előkészületeiket. Kidolgozták a választási föltételeket — melyeknek egyik pontja a kath. egyházi javakat a magyarországi korona számára rendelé — s azokat december 18-án bemutatták Bethlennek [3]). Ő határozatának nyilvánítását fölfüggeszté; de nem volt idegen a föltételek elfogadásától; mint maga megjegyzé, „mind legitimae fuerunt, illetlen semmi nem volt benne“ [4]).

---

[1]) A kassai követek tudós. dec. 19.

[2]) Ungarischer Religionsbrunnen cimü, Augsburgban 1620. megjelent, röpirat alapján, Horváth M. III. 536. l.

[3]) A kassai követek tudós. dec. 19. És Bibboni Bartolomeo florenci ügynöknek — ki a k. biztosokat Pozsonyba kiséré — dec. 27. kelt jelentése.

[4]) Bethlen 1620. febr. 20. portai követéhez intézett levelében. M. T. T. IV. 200. l.

Ekkor december 26-án Pozsonyba érkeztek a k. biztosok. Az országgyülés ugyanis abban állapodott meg, hogy a k. biztosokat elfogadni s meghallgatni fogja; habár elhatározott volt, hogy „constans legyen minden dolgaiban, egyszer föltett propositumától egy pontnyira se recedáljon“ [1]).

Miután a király által kért kezesek Bécsbe küldettek[2]), a király Lépes Bálint kalocsai érseket és k. cancellárt, Nádasdy Tamás grófot, Meggau Lénárdot és Preiner Siegfriedet nevezte biztosaivá [3]). Velök volt Bibboni Bertalan, a florenci kormány bécsi követségének egyik tagja, kit a követ Pozsonyba küldött, hogy a magyar állapotokkal közvetlenül megismerkedjék [4]). Közöttök legtevékenyebb Nádasdy Tamás volt. Buzgón igyekezett a rendeket kiengesztelni s megnyerni a király ügyének. Majd igéretekkel és fenyegetésekkel, majd meggyőző érvekkel hatott reájuk. Törekvései nem voltak teljesen eredménytelenek [5]).

A k. biztosok december 30-án fogadtattak a fejedelem és a rendek által.

A k. cancellár átnyujtván a megbizó leveleket, előadta a király üzenetét: „Állapíttassék meg fegyverszünet, melynek

---

[1]) Bethlen idézett levelében.

[2]) Hatvani, Brüss. Okmt. IV. 178. l.

[3]) A florenci udvar bécsi követe küldé őt Pozsonyba „accioche osservi et referisca almeno la superficie delle cose.“ Altovisi jelentése. 1620. jan. 4. Bibboni sürüen küldé jelentéseit Bécsbe, honnan azokat Altovisi átküldé Florencbe.

[4]) Bibboni, dec. 30.

[5]) Bibboni. dec. 27.: „Tengono bene questi Signori (a biztosok) per mezzo del Tomas Nádasdy pratiche di penetrar gli animi di questi popoli.“ És dec. 29.: „Hora tutto il negotio e maneggiato dal Nádasdy Tomas, il quale s'affatica gagliardamente in andar innanzi, e in dietro, e dispone gl'animi de mal affetti, usando hor offerte, hor persvasioni e hor minaccie, secondo che vede esser necessario e mi par d'intendere ch'egli facci qualche profitto.“

tartama alatt a rendek őt tekintsék királyuknak. Ő országgyülést fog összehivni, személyesen megjelenik ott s mindent megteend az egyesség létrehozására.“ A gyülekezet tisztelettel meghallgatván ez előterjesztéseket, válaszát későbbre halasztotta [1]).

E válasz, melyet január 3-án vettek a biztosok, nem volt kedvező [2]). „Ne igyekezzék — mondák a rendek — fegyverrel ő felsége az országokat subjiciálni, kiknek semmi kedvük ő felsége alatt való lételhez nincsen.“ Miután a koronát Bethlennek már fölajánlották, „nincs semmi módjuk abban, . . . hogy örökkévaló gyalázatukra egyszeri végzésüket retractálhassák, nem is cselekszik soha, sőt készek magukat halomba rakatni fejenként, hogy sem mint attól elálljanak“ [3]).

A k. biztosok nehány nap mulva a cancellár által közlék ellenészrevételeiket. Ez a fejedelmet a rendekkel tanácskozva találta. Miután a latin irat, melyet átnyujtott, fölolvastatott, annak támogatására beszédet tartott. A fejedelem elismeréssel szólott a k. biztosok iratáról. „Érveik — ugy mondá — nagyon alaposak.“ Ellenben Thurzó Imre nem tudta fékezni fiatal hevét. Tiltakozott a k. biztosok iratának fölolvasása ellen, s Bethlen megkoronáztatását sürgeté. Többen támogatták az ifjú pártfőnököt. Mások a király mellett emelték szavukat. És a florenci ügynök mint kedvező fordulatot jelezi azon körülményt, hogy míg ekkoráig senki sem merészelt Bethlen fölfogásával ellenkező nézete-

---

[1]) Bibboni jelentése, dec. 30.

[2]) Ugyanaz 1620 jan. 3.

[3]) Bethlen id. levele.

ket hallatni; ezentúl jelenlétében is emelkedtek a király ügyére nézve kedvező szózatok [1]).

Bethlent erélyesen sürgették hivei, hogy magát haladéktalanul megkoronáztassa; de maga akkép viselte magát, mintha nem kivánná a koronát [2]). Azon ünnepélyes lakomán, melyet a k. biztosok tiszteletére rendezett, oly szavakat ejtett, melyek könnyen tévedésbe vezethették a tapasztalatlanokat. „Én Bécsbe megyek, — mondá — s ha ő felsége a császár parancsolja, nemcsak kezeit, hanem lábait megcsókolom; és ha kivánja, fejemet is rendelkezésére állítom.“ De kik élesebb látással birtak, szemeiből és arckifejezéséből sok malitiát és szinlelést olvastak ki [3]).

Bethlen habozása és szinlése a körülmények által indokolva volt. Épen akkor, midőn törekvéseinek végcéljához oly közel állott, az eszélyesség parancsolta, hogy megálljon, s mérsékelje hiveinek buzgalmát.

---

[1]) Bibboni, jan. 5.

[2]) Ugyanaz dec. 27., jan. 1., 3. és 5.

[3]) Bibboni maga is részt vett ezen lakomán és január 6-án érdekesen irja le annak részleteit. Bámulattal ir Bethlennek ivó képességéről. „Én — ugymond — nem birtam eléggé csudálkozni a fölött, mikép bir emberi test annyi bort befogadni, s nem merem megirni mennyit ivott a fejedelem, mert mesének tartanák. Azonban nem vettem észre rajta egyéb változást, mint azt, hogy emeltebb hangon és többet beszélt, mint előbb.“ Utóbb mégis annyira fölhevült, hogy a terem ablakait kelle kinyitni (jan. 6-án) és könnyebb ruhát öltenie. A vendégek között különösen Meggau grófot üldözték a borkinálással. S az ivás annyira megfosztá eszméletétől, hogy nem tudott egyebet mondani, mint „mit tehetek én magam annyi német között“. Háromszor kelle neki elhagyni az asztalt és a fejedelem szobájába visszavonulni. Végre hét órai ülés után, esti hat órakor, a gyümölcs és csemege fölhordása előtt, látván hogy tovább nem képes tartani magát, fölkelt s szolgái karjaikon vitték kocsijába. A levéliró maga is megjegyzi, hogy midőn az asztaltól fölkelt, „neki is megvolt fejében a maga része“.

Erre a porta magatartása készteté. Már december elején értesültek Bécsben a császár portai követétől a felöl, hogy a szultán ellenséges szemmel nézi Bethlen vállalatát s fölhivni fogja őt, hogy hadait Magyarországból kivezesse [1]). Utóbb török csausz érkezett, ki e hireket megerősíté. Bethlent bécsi kezesei tudósították efelöl. „S e körülmény — mint egy levelében olvassuk — fölötte igen megzavará az állapotot; nem csak az ország elméjét, hanem a magam elméjét is igen megütközteté . . . Az ország mind olyan tribulátióban is felölem elvégzett akaratját (a koronázást) tökéletesen végben akarván vinni; de én sokat gondolkozván az állapotról, magamban föltaláltam azt, hogy nem jó nekem hatalmas császár (a szultán) ellen semmit cselekednem.“ Abban állapodott meg, hogy ünnepélyes követség és gazdag ajándékok által igyekezni fog a portát megnyerni; királylyá választatását pedig a jövő országgyülésre halasztá. A rendek addig is „Magyarország teljes hatalmú fejedelmévé“ kiáltották ki; miáltal a királyi cim nélkül, a királyi hatalom birtokában maradt [2]).

Bethlent a portáról érkezett fenyegető hirek, melyeknek fontosságát a porta ismeretes állhatatlansága fölfoghatóvá teszi, közelebb hozták a k. biztosokhoz. Erre más okok is indíták. A pozsonyi rendek között a király hiveinek száma mindinkább szaporodott s bátorságuk, Bethlen zavarával szemben, növekedett. A két párt közötti ellentét komoly viszályokban nyilvánult. Bethlen hivei ingerültségükben véres államcsinyt terveztek. Egy gyülés alkalmával az összes királypárti urakat, s velök a nádort is, fölkoncolni

---

[1]) Altovisi jelentése, dec. 3.

[2]) Bethlen id. levele.

szándékoztak. Szerencsére a fejedelemnek tudomására jutott e gonosz terv. A kitüzött napon fegyveresekkel rakta meg a gyüléstermet. Látván az összeesküdtek, hogy tervük elárultatott, lemondottak végrehajtásáról [1]). Bethlent ily viszonyok között egyaránt nyugtalanítá barátainak túlbuzgalma s ellenfeleinek idegenkedése.

Ezekután Bethlen kész volt alkudozásokat kezdeni. A k. biztosok csakhamar azon helyzetben voltak, hogy a fejedelem kivánatait fölterjeszthették. Személyére a „Princeps Hungariae" cim mellett négy megyét örökösen, néhány más megyét élethossziglan, s jószágokat kért. Azonfölül a primás, k. személynök s másoknak megbüntetését sürgette.

A Bécsben tartózkodó magyar tanácsosok a megyék átengedését egyáltalában veszélyesnek, azok örökös átengedését teljesen meg nem engedhetőnek tekintették. Bethlent jószágok vagy, legfölebb élethossziglan átengedhető s magyar fönhatóság alatt maradó, néhány megye által ajánlották kielégíttetni. Határozottan fölszólaltak Pázmány s a k. személynök megbüntetése ellen; miután az előbbi „nem másért, mint a király megválasztatásának előmozdítása s a királyi tekintély és a vallás védelmezéseért vádoltatott." A vallási viszonyokra nézve a bécsi békét vették álapul, s az elrabolt egyházi javak visszaadását követelték [2]).

A király nem fogadta el egész terjedelmében tanácsosai véleményét. Hogy a félelmes ellenségtől szabaduljon, súlyosabb áldozatokra is kész volt. Fölajánlá Bethlennek a „római sz. birodalmi herceg" cimét, Oppeln és Ratibor hercegségeket, 12 ezer forintot jövedelmező csehországi jószágokat

---

[1]) Bibboni, jan. 14-iki jelentése.

[2]) A magyar tanácsosok opiniója. 1620. jan. 11. Egyk. más. Canc. levélt.

örök birtokul; s kész volt megengedni, hogy négy megye örökre, nyolc más megye uralkodása idejére Erdélyhez kapcsoltassék [1]).

Bethlent ezen ajánlatok egyelőre kielégítették s azokat további egyezkedések alapjául elfogadván, január 16-án a k. biztosokkal september végeig tartandó fegyverszünetet kötött; a melyet a király a csehekre is, ha megkéretik, méltányos föltételek alatt kiterjeszteni fog. Azalatt a fejedelem teljhatalommal fogja kormányozni azon részeket, melyek tényleg hatalmában vannak; de a koronát el nem fogadja, az országból semmit el nem idegenít, mindenkinek igazságot szolgáltat, az egyházi rendet nem háborgatja; végre május elsejére Beszterczebányára országgyülést hiv össze, hol a nehézségek véglegesen kiegyenlíttetni fognak [2]).

A k. biztosok működésével sokan, főleg a főpapok, elégületlenek voltak. Aggodalommal figyelmeztették egymást azon föltünő körülményre, hogy kiséretük majdnem kizárólag protestánsokból áll; 60—70 egyén között nem találkozott több mint 3—4 katholikus. Aggodalmaikat nagy mértékben fokozhatá a florenci ügynök tudósítása, hogy ama protestánsok a Bethlen-pártiakkal szoros összeköttetésben állanak, s azoknak mindent elárulnak [3]). A létrehozott egyességet is bizalmatlansággal fogadták. Több pont ellen kifogást tettek. Nevezetesen Pázmány a többi főpapokkal veszélyesnek tartá a fegyverszünet hosszú — nyolc hónapra terjedő — tartamát. Mert ezalatt maguknak az országból kizárva, az egyházi javaknak bitorló kezek között kelle maradni; Bethlen pedig és pártja időt nyernek arra, hogy

---

[1]) Horváth M. T. III. 538. l.

[2]) Pray-Miller Principatus G. B. I. 108. l.

[3]) Bibboni, jan. 3. Pozsonyból.

az országot a királytól teljesen és tartósan elidegenitsék [1]). Mindazáltal ezen tekinteteket nem tudták érvényre emelni. A fegyverszünet megerősíttetett.

Ezalatt Bethlen Pozsonyból Kassára távozott. A rendek pedig megkezdék törvényhozói tevékenységüket. Majdnem kizárólag a vallás ügye foglalkoztatá őket. A protestánsok most könnyen kiküzdötték mindazt, miután két országgyülés alatt sikertelenül igyekeztek. A vallás szabad gyakorlatát a templomokra is kiterjeszték (III. t.-c.). Nem elégedtek meg azon rendelkezéssel, hogy a katholikusok a protestánsoktól elvett templomokat visszaadják; hanem Pozsonyban, Nagyszombatban és Sopronyban oly templomokat s intézeteket itéltek oda a protestánsoknak, melyek mindenkor katholikusok birtokában voltak. Sőt egy határozatra ragadtaták magukat, mely nemcsak az igazsággal, mint amazok, hanem a józan észszel is ellenkezett. Miután Szakolczán, Holicson és Köpcsényben csak egy-egy templom létezett, rendelék, hogy azt katholikusok és protestánsok közösen használják. (V. t.-c.)

Nevezetes ezen országgyülés arról, hogy följogosítva hitte magát az egyház jószágaival rendelkezni. A fejedelmet fölhatalmazta, hogy azon egyházi javakat, melyek „az ország kezei között vannak", a véghelyek föntartására fordítsa, kivéve azokat, melyeket a fejedelem már eladományozott vagy elzálogosított. (VIII. t.-c.)

A vallás-szabadság biztositása végett a fölkelő csehektől egy uj intézményt kölcsönöztek. A fejedelem fölhivatott, hogy a négy országrész mindegyikében tizenkét vallási védőt (defensort) — négyet a katholikusok, négyet az ágostai

---

[1]) Altovisi jan. 25. Bécsből.

és ugyanannyit a helvét felekezetűek közöl — rendeljen, kik a vallási törvények tiszteletbentartására ügyelni, s azoknak áthágóit megbüntetni fogják. (IV. t.-c.) Ily intézmény rendes körülmények között talán üdvös és célszerű leendett; de ez alkalommal éle a katholikusok ellen lett volna fordítva. A katholikus defensorok valószinűleg mindenkor kissebbségben maradtak s a két protestáns felekezet képviselői, közös ellenségeikkel szemben, bizonyosan szoros szövetségre léptek volna.

A protestánsok ezen országgyülésen előnyös állásukat nem mulasztották el fölhasználni, hogy rég ápolt boszúterveiket, a jezsuiták és némely kath. főpapok s főurak ellen, valósítsák. A jezsuiták az országból kizárattak. (VI. t.-c.) Azon főpapok, urak és nemesek felöl, kik a zavarok alatt az országból kimenekültek, akkép intézkedtek, hogy a közjó és szabadság ellenségeinek tekintetvén, ha időközben a fejedelemtől kegyelmet nem nyernek, a következő országgyülésig az országba vissza ne térhessenek. Többen a fejedelmi kegyelemből névszerint kizárattak, ezek között Pázmány Péter, Balásfy Tamás, Homonnai György, kik a következő országgyülésen örökre számüzetni fognak. (XXVII. t.-c.)

Bethlen a rendek *végzéseit megerősítette* [1]). A *király*, ki a béke közel létrejöttét biztosan reméllé, elmulasztá azokat érvényteleneknek nyilvánítani. De Pázmány sietett az egész magyar clerus nevében ünnepélyesen tiltakozni mindazon határozatok ellen, melyek az egyházra és egyháziakra hátrányosak és sérelmesek valának [2]). Az óvás hatása iránt nem kecsegteté magát ugyan illusiókkal; de azt

---

[1]) Katonánál. H. Cr. XXX. 265—293. ll.
[2]) Miller. Ep. I. 32—35. ll.

nem tekinthetö fölöslegesnek. Szükséges volt a közvéleményt fölvilágosítani arról, hogy a fölkelés a kath. egyház megsemmisítésére tör.

Azonban Bethlen nem engedé magát visszariasztatni. Valamint már a pozsonyi gyülés előtt, úgy még inkább azután folytatá az egyházi javak lefoglalását és ezeket arra használá föl, hogy elzálogosításuk által pénzt szerezzen, s egyuttal hiveit jutalmazza és magának lekötelezze.

Ugy látszik Kassa városa vont legelőbb hasznot az uj viszonyokból, midőn a széplaki apátságot adományul nyerte. A fejedelem utóbb a pozsonyi káptalan, prépostság és a pannonhalmi apátság némely javait Pozsony városa részére 10,000 forintért átirta. Schrembser János pozsonyi polgárnak pedig Máriavölgye helységét 1000 forintért, a pilisi apátság és sz. Klára szüzeinek némely birtokait 1200 tallérért adta zálogba [1]). Sőt a katholikus célokra tett alapítványokat sem kimélte. Igy áldozatul esett önkényének azon 600 forint, melyet Pázmány, a Nagyszombatban alapitott két intézetre eső városi terhek megváltása végett ama város tanácsánál letett. Bethlen ezen összegről, mint „számüzött ember vagyonáról“ szabadon vélt rendelkezhetni. Meghagyta a tanácsnak, hogy felét, a protestánsok részére átengedett sz. János templom építésére, másik felét pedig tanulók segélyezésére fordítsa [2]). Utóbb a pozsonyi országgyülés által nyert fölhatalmazás értelmében az egyházi javakkal megkezdett pénzügyi műtéteit még buzgóbban folytatá [3]).

---

[1]) Bethlen G. 1619. nov. 21., 22. s 30-án kelt rendeletei, valamint nov. 23. kelt záloglevele Pozsony v. levt.

[2]) Bethlennek 1620. mart. 26. kelt rendelete Nagyszbt v. levt.

[3]) L. Ráth K. „Bethlen G. 1619—1621. évi táborozásai.“ Győri T. és R. füz. II. 259—264. ll.

Az egyházi javak elidegenítésére, a kath. egyház elleni gyülölete és a pénzszükség mellett más indok is vezérlé. Jól tudta, hogy az állami és vallási állapotok fölforgatása után az uj viszonyok állandósításának egyik legbiztosabb módja: azokkal solidaritásba hozni lehetőleg számosaknak magánérdekeit.

IV.

A beszterczebányai országgyülés. — A titkos tanács Bécsben — Alkudozások. — Az országgyülés végzései.

A pozsonyi országgyülés szétoszlása után a Bethlen és a király közötti viszonylatok rosszabbra fordultak. Bethlen a fegyverszünet pontjait ismételve megsértette. Igérte, hogy a cseheket békére fogja hajlítani; de a csehek nem fordultak a királyhoz és folytatták ellenséges magatartásukat, Bethlen pedig mégis segédhadakat küldött hozzájuk.

Az országban föntartania kellett volna azon viszonyokat, melyek a fegyverszünet megkötése idejében fönállottak. Ennek dacára kiterjeszté uralmát az ország oly részeire, névszerint a Dunán inneni megyékre, melyek akkor nem voltak hatalmában. Az egyházi javak elzálogosítását folytatá; és a nádornak, hogy szorosabban csatolja magához s a fölkeléshez, tizenkét ezer tallért utalványozott az esztergomi érseksége jövedelmeiből [1]).

[1]) Dallos emlékirata (i. m. 54. l.). A fejedelem által Kassán marc. 17. tartott tanácskozmány határozatai. (Egyk. más. kam. levélt.) Altovisi jelentése, marc. 28.

Igy közeledett a beszterczebányai országgyülés határnapja. Bécsben aggodalmakkal néztek elébe. Valószinűnek tartották, hogy a rendek a pozsonyi országgyülésnek nyomaiba lépvén, a kath. egyház teljes fölforgatására fognak törni; s sürgetni fogják a királyt, hogy a szomszéd tartományokkal kötött confoederatiót megerősítse; ha pedig ezt nem teszi, vádolni fogják, hogy a bécsi béke ellen cselekszik s ürügyül használni arra, hogy tőle elszakadjanak s uj királyt választszanak.

Fontos kérdés volt tehát: mily magatartást foglaljon el a király az országgyülés irányában? A magyar kormányférfiak azon nézetben voltak, hogy hasznos lenne az országgyülés megnyitása előtt fegyverrel megalázni a fölkelőket; miután a fegyverszünet, melyet a fejedelem sokképen megsértett, nem lehetett akadálya a fegyveres föllépésnek.

Azonban a kormányt gyengének és készületlennek ismerték; emiatt ajánlották a királynak, hogy biztosokat küldjön Beszterczebányára, kik az országgyülésnek a béke érdekében előterjesztéseket tegyenek, s a rendek kivánatait meghallgassák. Ajánlatuk elfogadtatott [1]).

A kitüzött időre a rendek nagy számban gyülekeztek Beszterczére. Bethlen fölhivta a megyéket és k. városokat, hogy követeiket utasítások nélkül, teljhatalommal ellátva küldjék. „Mert a mostani állapotban — irta — nem itéljük, hogy kegyelmetek oly bizonyos instructiót adhassanak követinek, melyen megmaradhatnának; holott Isten és az állapot mire fogja vezérelni az ország statusit és császárt ő felségét, azt senki ő felségénél egyéb nem tudhatja.“ [2]) E

---

[1]) Dallos emlékirata. i. m. 54. l.

[2]) Eszterházy M. I. 134. l. Botka T. Országos gyülölet. M. T. É. II. 289. l.

szokatlan fölhivás által hihetőleg tulajdonképen azt szándékozá elérni, hogy az utasítások által meg nem kötött követeket könnyebben hajlíthassa szándékai szerint; s ha a korona elfogadására magát elhatározná, biztosabban elnyomhassa az ellenkező szózatokat [1]). Emiatt ellenezte a nádor Bethlen szándékát s kivánta, hogy a megyék és városok határozott utasitásokkal lássák el követeiket [2]). A hatóságok teljesítették a fejedelem kivánságát [3]).

Bethlen szövetségesei is küldöttek követeket Beszterczebányára. Megjelentek a török szultán, a cseh és lengyel király, a moldvai vajda, az ausztriai, valamint a morva és siléziai rendek követei. „In summa dicendo — irja Pozsony város követe — es wird ein solcher Landtag werden, welcher ab hominis memoria nicht gehalten worden!“ [4])

De a szokatlan fény és ünnepélyes mozgalom, melynek Beszterczebánya szinhelyévé lőn, nem oszlatta el a komoly hazafiak aggodalmait.

A fejedelem június 10-én érkezett a rendek körébe. Kiséretében volt Lamminger Farkas cs. tanácsos. Ezt a király, april végén, a fejedelemhez küldötte, azon fölhivással, hogy a cseh lázadók segélyezésétől tartózkodjék. Bethlen, ki ennek dacára küldött segélyt Csehországba, sokáig habozott, mily válaszszal bocsássa vissza a k. küldöttet;

---

[1]) Ez Szalaynak is fölfogása. E. M. i. h.

[2]) A fejedelem a nádornak 1620. april 13. Mocsáry, Nógrád vármegye III. 180. l.

[3]) Ismerem ez Abaujmegye által april 31-én és Pozsony városa által május 23-án kiállított utasitást. A megye jegyzőkönyveiből s a város levélt.

[4]) Pozsony város követeinek jelentései Beszterczebányáról: jun. 4., 8., 11., 19. A város levt. És Bethlen levele Frigyes cseh királyhoz Kassáról, calendas junii. Egyk. más. a bécsi cs. könyvtár.

a választ különböző ürügyek alatt halasztá s Lammingert csak Beszterczebányáról, június közepetáján bocsátá vissza Bécsbe. Általa levelet küldött a királynak, melyben magát a cseheknek küldött segélyre nézve mentegeté, s eljárását igazolni igyekezett. Ugyanakkor fölkérte a királyt, hogy biztosait mielőbb küldje az országgyülésre. És remélvén, hogy e biztosok rövid idő alatt megérkeznek, addig az országgyülés megnyitását elhalasztá [1]). De ez nem történt meg oly gyorsan, mint reméllé.

Midőn Lamminger Bécsbe érkezett, a titkos tanács ismételve foglalkozott a teendők iránti tanácskozással.

A császári titkos tanács a XVII-ik században legfőbb hatósága volt azon országoknak, melyek a Habsburgház jogara alatt állottak. Tulajdonképeni szervezetét és tekintélyét azon időben nyerte, midőn II. Mátyás Khlesl bécsi püspököt nevezé igazgatójává. Ez lángesze által saját nézeteinek a titkos tanácsban, hatalmas befolyása által pedig a titkos tanács megállapodásainak a császárnál mindenkor tudott érvényt szerezni. A titkos tanács a magyar ügyekre is kiterjeszté hatását, s mintegy megtestesülése volt azon központosító törekvéseknek, melyek a dynastia környezetében kezdettől fogva léteztek [2]). Khlesl rendszerint ép oly buzgón és behatóan foglalkozott a magyar ügyekkel, mint a birodalomnak, vagy az örökös tartományoknak érdekeivel. A magyar hatóságokat és tanácsosokat kihallgatták ugyan minden alkalommal; de meghallgatni csak akkor és

---

[1]) Pozsonyi követek jelentése: jún. 11., 12., 18., 19. És Altovisi jelentése, jún. 11.

[2]) Erre nézve és a titkos tanács hatáskörére nézve érdekes adatokat közöl Biedermann: „Geschichte der österreichischen Gesammtstaatsidee.“ 1867. 33. s kk. ll.

annyiban szokták, mikor és mennyiben nézeteik a titkos tanács fölfogásával találkoztak.

Hazánkra nézve a titkos tanács az 1619—1621. években kétszeres és sajátszerű fontosságot nyert. A zavarok kitörésekor számos főpap és világi tanácsos Bécsbe menekült, s a császári székvárosban vette állandó lakhelyét. A magyar emigratió ezen előkelőbb tagjai külön „magyar tanácsot“ alkottak. De midőn a titkos tanácsban magyar ügyek tárgyaltattak, a királynak vagy valamelyik idősb tanácsosnak elnöklete alatt, a tulajdonképeni titkos tanácsosok: Lichtenstein hg, Eckemberg, Harrach, Meggau, Trautmansdorf grófok, Preiner, Trautsohn és Ulm mellett, meghivattak a magyar urak is. Ezek közöl Pázmány primás, Lépes kalocsai érsek, Pyber váradi, Telegdy nyitrai, Dallos pécsi, Balásfy bosniai püspökök; Frangepáni horvát bán, Pákai k. személynök, Eszterházy Miklós, Bánffy, Apponyi Pál, Horváth Gáspár, Ostrosich és Ferenczfy udvari titkárral találkoztam egyikén vagy másikán azon tizenkilenc ülésnek, melyeknek kivonatos jegyzőkönyvei kezeim között megfordultak [1]).

A magyar tanácsosok között valamint állásánál, ugy képességeinél és a közügyekbeni avatottságánál fogva Pázmány Péter foglalta el az első helyet. Míg Bécsben tartózkodott, tehát Bethlen első támadásának tartama alatt, a szó szoros értelmében ő adott irányt nemcsak a magyar ügyekről — akár a magyar, akár a titkos tanácsban — tartott tanácskozmányoknak, hanem a fölmerülő események közepette a kormány egész magatartásának. A magyar tanács az ő elnöklete alatt, az ő lakásán tartotta üléseit. És a

[1]) Ezeket a m. k. udvari cancellária bécsi levéltárában találtam.

titkos tanács üléseiben, midőn magyar ügyek hozattak szőnyegre, ő szólalt föl mindig az első. Előadásai alaposak és indokoltak, indítványai öszhangzók voltak a jól fölfogott helyzet igényeivel. Szava rendszerint döntő volt. Kik utána szólottak, többnyire vagy nézeteit támogatták, vagy egyszerűn kijelentették, hogy azokhoz csatlakoznak; ritkán találközött, ki különbözőt, soha ki ellenkezőt ajánlott.

Tevékenysége és hatása nem szorítkozott a titkos tanács discussióira. Gyakran értekezett közvetlenül a királylyal és a kormányférfiakkal. Sürű levelezésben állott a nádorral s az országban lakó más tekintélyes egyéniségekkel; összeköttetésbe tudott lépni Bethlen némely előkelő hiveivel. Bécsben nem készült nyilvános jellemű irat, utasitás vagy rendelet, fegyverszüneti vagy békekötési javaslat és okmány, befolyása és közreműködése nélkül. Azon nagyszámú fogalmazatoknak, melyek a magyar cancellária nagy tevékenységű udvari titkára, Ferenczfy tollából származtak, nagy részben magukon viselik Pázmány szellemének és kezének nyomait [1]). És igy a k. kormány magatartása és tevékenysége — Bethlen első támadásának idejében — hiven visszatükrözi Pázmány hatását.

Pázmány politikai fölfogása és iránya, melyet ezen körülmények között vallott és érvényesíteni igyekezett, eshetik ugyan kifogás alá, ha arra mai nap visszatekintünk, de azon időben a mint következetes ugy természetes volt.

Midőn a titkos tanács 1620. június 19-én tartott ülésében Lamminger jelentést tett küldetésének eredményéről és fölolvastatott a fejedelemnek levele: Pázmány

---

[1]) Azon eredeti fogalmazatok, melyeket Pázmány saját kezével kijavított, nagy számban találtatnak a bécsi császári és magy. canc. levt.

első szólott tüzetesen a fónforgó ügyekről. Bethlen — mondá többi között — megrovást érdemel, mert levele a királyra nézve sértő állításokat foglal magában. Állítja, hogy a király, igérete dacára, a fejedelem közbenjárását mellőzte s vonakodott fegyverszünetet engedni a cseheknek; továbbá hogy míg a német választófejedelmeket a béke ellen izgatá, Bethlennél azzal menté magát, hogy a választófejedelmek a békétől idegenek. Pázmány ajánlotta, hogy a fejedelemhez intézendő válasz határozott, sőt éles hangon visszatorolja a vádakat. A király ugyanis csak méltányos és igazságos föltételek alatt igért a cseheknek fegyverszünetet. És bár maga közeledett hozzájuk, menvédet küldött követeik részére, kik a fegyverszünetet kérelmezzék: ezt visszautasították és a békét fölbontották. Rágalom, hogy a király a választófejedelmeket a béke ellen ingerelte. Ki kell mutatni, mennyire igazságtalan Bethlen azon határozata, hogy a cseheket segíteni fogja, s erről lebeszélni kell őt. Miután pedig az országgyülésre küldendő k. biztosokért kezeseket adni vonakodik, s csak biztosító okmányt hajlandó kiállítani: figyelmeztetni kell arra, hogy Dóczy Endre is birt ily okmánynyal és mégis elfogatott; s a pozsonyi alkudozások alatt adott kezeseket, hólott Pozsony közelebb volt Bécshez, mint Beszterczebánya. Ezen kivánatot tehát ujabban kell hangsulyozni. Ha pedig ezen kisérlet sem vezetne célhoz, nem csak a fejedelem, a rendek is állítsanak ki a biztosok részére menvédet. Irni kell a nádornak és a rendeknek; az előbbit figyelmeztetni esküjére, melylyel hűséget fogadott a királynak, s a felelősségre, melylyel tartozik.

Pyber, Dallos és a k. személynök támogatták az érsek véleményét. Meggau és Preiner csak azt tették hozzá, hogy a királyi válaszirat átadásával és a kijelölt megbizás

teljesítésével ujabb küldötteket kell megbizni. Az elnöklő Lichtenstein herceg ezen értelemben mondá ki a tanács határozatát [1]). Másnap a Pázmány által kifejtett érvek, az ő közreműködésével levélbe foglaltattak, mely lesujtó logikával visszatorlá a fejedelem vádait s indokolá a király kivánatait. E levél átadásával Lamminger Farkas és Dávid Pál tinini püspök bizattak meg [2]).

Időközben a beszterczei rendek türelmetlenkedni kezdettek. Miután két hétnél tovább hiába várakoztak a k. biztosokra, az országgyülés megnyitását sürgették. A fejedelem június 27-én teljesítette óhajtásukat.

Az első ülésben Thurzó Imre jelentést tett a követségről, melyet Csehországban végrehajtott, hol a Pozsonyban létrehozott szövetség megerősítését kieszközlé [3]). A következő napokon a szövetséges tartományok követei fogadtattak [4]); megválasztattak a portára küldendő követek; és azon főuraknak, kik az országgyülésre meg nem jelentek, egy hónapi határidőt engedtek a megjelenésre [5]).

Július 3-án a fejedelem megjelent a rendek körében. Hosszú előadásban jelentést adott kormányzói eljárásáról. Erősíté, hogy mindent megtett a békének visszaállítása s a szövetséges tartományokra való kiterjesztése érdekében. De a király nem engedett. Emiatt némi segélyt küldött szövetsé-

---

[1]) A jún. 19-iki ülés és a más napon folytatott tanácskozások jegyzetei a m. canc. levt.

[2]) A levélnek három fog. találtatik a m. canc. levt. Mind a három Pázmány által javítva és módosítva.

[3]) Závodszky naplójában.

[4]) A pozsonyi kovetek jelentése, jún. 27. És a szövetséges tartományok irásba foglalt kérelmei Zemplén vm. levt.

[5]) Pozsony v. köv. jún. 30.

geseinek. Kevés reménye van a béke létrejöttére. Tudja, vannak ellenkező véleményűek is, ezek a tanácskozásban teljes szabadsággal nyilatkozhatnak. De mindenesetre szükséges, hogy a rendek gondoskodjanak pénzről és a véghelyekről. S miután ezen és más fontos kérdések a közügy kára nélkül nem tárgyalhatók nyilvánosan, kevés tagból álló választmányt küldjenek ki [1]).

A k. küldöttek ekkor már Beszterczebányán voltak. A harcias szellemű beszéd válaszul szolgált a király levelére. A fejedelem azoknak, kik azt meghozták, értésükre adni kivánta, hogy kész ügyét ujra a fegyverre bizni.

A k. küldöttek, midőn július 4-én Bethlen által fogadtattak, előadták a király három kivánatát: a fejedelem küldjön Bécsbe kezeseket; biztosítsa a kath. főpapokat, hogy az országgyülésen bántatlanul megjelenhetnek, és a k. biztosok megérkeztéig halaszsza el a közügyek tárgyalását.

A fejedelem határozottan vonakodott kezeseket adni s ismét csak biztosító okmányokat ajánlott. Az egyháziak részére kért biztosítást megtagadá. „Mert az egyháziak — igy indokolta e megállapodást — önkényt és szabad akaratból távozván, elszakadtak az országtól; a pozsonyi országgyülés ismételve fölhivta őket a megjelenésre, de ezt elmulasztották, valamint megvetették azon módokat, melyeket a törvény a kegyelem megnyerésére kijelölt; végre országgyülés alatt a haza minden hű fia biztosságban érezheti magát.“

A k. küldöttek kénytelenek voltak megelégedni a k. biztosok részére kiállított okmányokkal, a melyeket azonnal Bécsbe küldöttek [2]).

---

[1]) Katona. XXX. 405. s kk. ll.

[2]) Pozsony város országgy. követeinek júl. 5., 7., 12. és 17. kelt jelentései.

Ezalatt a rendek maguk és a fejedelem között szoros egyesség (unió) létrehozásával foglalkoztak. A többség nagy buzgalommal karolta föl ezen ügyet. De találkoztak, kik nem haboztak ellenkező fölfogásukat hangsulyozni. Ezeket hathatósan támogatták a k. küldöttek. Átlátták, hogy a rendek az unió megkötése által a királytól végkép elszakadnak. S igy létrehozását minden áron megakadályozni iparkodtak. Azonban a kisebbség csakhamar elnémíttatott. Bethlen — állítólag — a tanácskozási terem egy ablakát kitöreté s fenyegetődzött, hogy azon kidobatja azokat, kik az egyességhez csatlakozni vonakodnak.

Július 14-én a szövetség okmánya elkészült s aláiratott [1]).

Ezt sietteték azon fenyegető hirek, melyek a k. hadak s az azokkal működő kozákok előhaladásáról érkeztek. A megrémült rendek a fejedelemhez fordultak. Ez röviden válaszolt. „Mi is — mondá — lássuk, mit tudunk.“ Azonnal némely katonai intézkedéseket tett és a rendeket fölhivta, hogy pénzügyi javaslatait haladéktalanul tárgyalás alá vegyék. Szándéka volt megkimélni a szegény, kimerült népet, s mellőzni a közfölkelést, mely csekély, roszul fegyverzett és gyakorlatlan csapatokat szolgáltatott. Kivánta, hogy a főurak és nemesek egyenként, vagyoni állapotjuk arányában járuljanak a szükséges költségekhez. A fejedelem maga kétszázezer, a szövetségesek négyszázezer forintot ajánlottak. Az adókból szinténnégyszázezeret várt. S igy reméllé, hogy egy millió forinttal fog rendelkezhetni. A háborút elhatározottnak lehetett tekinteni [2]).

---

[1]) Hurter. VIII, 382. l. Az unió-okmány M. T. T. IV. 215. l. A pozsonyi kov. idézett jelentései, és a nagyszombatiaknak júl. 14. tudósít.

[2]) A pozsonyi kov. jelent. júl. 21., 26., 27.

Ily körülmények között érkeztek július végén Besztercebányára a k. biztosok. Kik a pozsonyi országgyülésen ezen tisztben eljártak, s megismerkedtek nehézségeivel, nem voltak hajlandók azt ujra elfogadni [1]). Ez alkalommal gróf Collalto Raimbold, Cziráky Mózes k. tanácsos és Ferenczfy Lőrinc küldettek, kikhez a már Besztercebányán működő k. küldöttek csatlakoztak. A király oda utasítá őket, hogy minden módon igyekezzenek az unió fölbontására. Azt hálónak tekinté, melyben Bethlen a rendeket fogva tartani s megakadályozni kivánja, hogy a király iránti hűség vagy hódolatnak bármily jelét adhassák. Miután pedig minden oda mutat, hogy a fejedelem a háborút kivánja, határozott választ kell tőle kérni. Mihelyt meggyőződnek a béke föntartásának lehetetlenségéről, tegyenek a rendek előtt ünnepélyes óvást s figyelmeztessék azokat, hogy Bethlen által a török rabszolgaságba fognak jutni, mint ez leveleiből kitünik, melyek Collalto grófnak átadattak [2]).

A k. biztosok augustus 1-én fogadtattak a fejedelem és rendek által. Fölolvastatott a királynak az országgyüléshez intézett irata. A cseheket mellőzve, — ugy mond — egyedül a fejedelemmel és a magyar rendekkel kiván alkudozni; a csehekkel kötött szövetség s az unió fölbontását sürgeti.

A rendek elégületlenek voltak ez üzenettel. De Bethlen szivében kétségkivül örült, mert a háború folytatására szerencsés ürügyet nyert.

---

[1]) Altovisi máj. 23. jelent. megnevezi a kijelolt uj biztosok neveit: „qual carico essendo stato ricusato da quelli stessi, che conclusero la treuga.“

[2]) A királynak júl. 24-én küldötteihez intézett levele. Ered. fog., melyet Pázmány kijavított s tobb lényeges hozzáadással ellátott. A m. canc. levt.

A rendek válaszul adák, hogy szövetségeseiktől elválni, azok nélkül alkudozásokba bocsátkozni nem fognak. A k. biztosok nélkülözvén további értekezletekre az alapot, augustus 15-én az országgyülést a király nevében föloszlatták s végzéseit érvényteleneknek nyilvánították. Két nappal utóbb visszatértek Bécsbe [1]).

A rendek ekkor teljesen szakítottak a királylyal. Thurzó Imre ujra indítványozá, hogy Bethlen királylyá választassék. A cseh király és a szövetséges rendek követei mindent megtettek az indítvány sikerének előmozdítására. A nagy többség készségesen fölkarolta azt. Azokat pedig, kik ellenkezni bátorkodtak, halállal fenyegették [2]).

Az országgyülés a választási föltételek szerkesztéséhez látott. Bethlen augustus 25-én elfogadá azokat, s magát az ország összes szabadságainak és törvényeinek, úgy a három vallás egyenjoguságának tiszteletbentartására kötelezé. Mire ugyanazon napon a nádornál tartott gyülésben közfölkiáltással Magyarország királyává megválasztatott [3]).

Hizelgő udvaroncai és túlbuzgó hivei reábirni igyekezték, hogy magát megkoronáztassa. Figyelmeztették, hogy szövetségese Frigyes választó-fejedelem tizenkét református prédikátor által koronáztatá magát cseh királylyá. Alvinczi Péter, ki a fejedelmet mint udvari pap kisérte, elég ambitióval birt, hogy hasonló ünnepélyes cselekményt vezetni ohajtson. Egykor nagy hévvel sürgette a fejedelmet,

---

[1]) Horváth M. III. 550. l. Katona. XXX. 453. s kk. ll. A pozsonyi kov. aug. 15.

[2]) A használt erőszakról szól Pázmány Vindiciae 20. l. és a király 1620. dec. 20. nyilatkozatában. Katona. XXX. 561. l.

[3]) A hitlevél Katonánál. XXX. 464. s kk. ll. Ugyanott érdekes részletek a választásról. 481. s kk. ll.

ne vonakodjék fejére tenni a koronát. Ekkor Bethlen azon kérdést tevé, ki fogná megkoronázni? „Rendelkezésedre állok én“ felelé amaz. „Ugy ám — ellenveté nevetve a fejedelem — te nem vagy esztergomi érsek.“ „Parancsold — mondá a nagyravágyó prédikátor — s esztergomi érsek leszek és megkoronázlak.“ „De csak koronás király nevezhet esztergomi érseket“ viszonzá a fejedelem; s véget vetett a jellemző párbeszédnek [1]).

Azonban nem a koronázó érsek ellenséges magatartása tartóztató vissza a korona elfogadásától. Lelkiismerete nem volt annyira aggályos, hogy e körülményt legyőzhetlen nehézségnek tartotta volna. De miért nem koronáztatta meg magát? Kétségkivül nem más okból, mert nem bizott hatalmának állandóságában. Évek mulva őszintén bevallá, hogy „nem meré“ fölvenni a koronát, mert tartott a rendek állhatatlanságától [2]). Éles tekintetével belátta, hogy a szent kincsesel és a koronázási szertartásokkal üzött játék a nemzetben meggyökeredzett kegyeletet sérteni fogná s kevéssé alkalmas eszköz lenne hatalmának megszilárdítására.

A k. biztosok távozása után az országgyülés folytatta tanácskozásait. Mindenekelőtt a kath. egyház viszonyait kivánták az uj helyzet keretébe illeszteni. Pázmány idejekorán értesült ezen célzatok természetéről. Két iratot intézett az országgyüléshez. Az egyikben saját személye érdekében szólalt föl s kimutatta ártatlanságát; a másikban az egyház jogainak védelmére kelt; mindkettőben kérte a rendeket, óvakodjanak elhamarkodástól. A nádor előterjeszté ezen irato-

---

[1]) Réwai P. Sacra Corona. Schwandtnernél. Scriptores. II. 478. l.

[2]) 1627 april. 3-án Alvinczihez intézett levelében. Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 206. l.

kat. De az érsek szava hatástalanul elhangzott a diadalmaskodó szenvedélyek közepette [1]).

A mult évi pozsonyi országgyülés IV-ik törvénycikke értelmében kineveztettek a vallási defensorok. Szigorúan eltiltattak a lelkészek a más vallásfelekezetek bántalmazása és gúnyolásától (II. s III. t.-c.).

Törvény erejére emelték a zsolnai és szepesi ágostai zsinatok végzéseit és a két protestáns vallásfelekezet minden egyéb rendelkezéseit. Megállapíták, hogy az ágostai és helvét felekezetű lelkészek a főesperesi illetéket ezentúl saját superintendensüknek fizessék; a hivek pedig a plébániai jövedelmeket saját vallásfelekezetük lelkészeinek fizessék. (IV. t.-c.) A protestáns pártot nem lehet megróni, hogy hatalmi állását fölhasználván a maga vallási viszonyait kedvezőbb alapokra helyezte.

De lehetetlen igazolni azon eljárást, a mely szerint az országgyülés a kath. egyház régi szervezetét teljesen fölforgatta és átalakította. A protestánsok a vallás szabadságát és a vallásfelekezetek egyenjoguságát nem saját szabad működésük és kifejlődésük biztosításában találták föl; ezzel nem elégedtek meg. Jogot igényeltek arra, hogy a katholikusokat szabad működésükben és fejlődésükben megakaszszák. A jogok egyenlőségét összezavarták a szervezet egyformaságával. S midőn kivivták amazt, sürgették ezt is.

A „kölcsönös egyenlőség szempontjából“ nem látták megengedhetőnek, hogy mig a protestánsoknak három, szerényen javadalmazott superintendensük van, a katholikusok tizenkét megyés püspökkel — kik közöl némelyiknek terjedelmes birtokai voltak — birjanak. Elhatározták tehát,

---

[1]) Pázmány. Vindiciae. 25. l.

hogy Magyarországban ezentúl csak három kath. püspökség legyen; az egri a fölső, a nyitrai a Dunán inneni, a győri a Dunán túli részeken. A püspökök „becsületes ellátására“ évenkint két-kétezer forintot utaltak. A káptalanok és conventek számát hatra szállították le, melyek mint hiteles helyek fognak működni. Esztergomban és Nyitrán 8—8, Vasváron és Győrött 6—6, Jászon és Leleszen 4—4 káptalani tag és mindegyik helyen egy jegyző fog székelni. Fejenként 200 forint évi fizetést nyernek.

A püspökségek és káptalanok számának s jövedelmeinek ilyetén meghatározása után az országgyülésnek intézkedni kellett a püspökségek és káptalanok birtokairól. Az előzményeket és a gyülés szellemét ismerve, nem lehetett kételkedni, mily sors fogja érni azokat. Az országgyülés abból indult ki, hogy a clerus javaival visszaélt; azokat nem az isteni tisztelet emelésére szentelte, hanem egyesek dölyfük táplálására, feslett életmódra, sőt a haza nyugalmának fölzavarására használták; az egyháziak a helyett, hogy a közjót előmozdították volna, nyilvános és magán tanácskozásokban akadályul szolgáltak az ország jólétét és biztosságát célzó megállapodásoknak. Ezen általános kifejezésekben odavetett vádak részletes indokolását fölöslegesnek tartották. Azoknak alapján az egyház javait az ország közszükségleteire s a véghelyek föntartására rendelték fordíttatni.

És pedig a nagyobb egyházi javakat: az esztergomi érsekség, a nyitrai, váczi, veszprémi, egri és zágrábi püspökségek; a szent mártoni és pornói apátságok; a csornai, felhévizi, szepesi, jászói és leleszi prépostságok; az esztergomi, győri és egri káptalanoknak birtokait a korona elidegeníthetlen javainak nyilvánították. A többi egyházi javakra nézve a fejedelmet azoknak elzálogosítására fölhatalmazták;

mind amazok, mind ezeknek jövedelmei országos szükségekre fogván fordíttatni. (VIII. t.-c.)

A pozsonyi országgyülés végzése értelmében véglegesen intézkedni kelle az országból kimenekült főurak s főpapokról. Azoknak ujabb határnapot tüztek ki a megjelenésre, a közeledő sz. Mihály napját. Csak a jezsuitákra és két főpapra nézve tettek kivételt. Amazok az országból ujra kizárattak. „Mivel pedig Pázmány Péter — olvassuk a törvénycikkben — különféle ármányok segélyével jezsuitából nem rég az esztergomi érsekségre emelkedvén, oly dölyföt és féktelenséget tanusított, hogy az ország közjavának, hasznának és üdvének előmozdítását mellőzé, a régi kitünő családok sarjait megveté, magát mindenki fölé emelé s mindenben kénye kedve szerint cselekedett; és pedig nemcsak mióta az érseki méltóságot elnyerte, hanem mint jezsuita is irataiban és tetteiben magát a haza rosz polgárának bizonyította; az ország jelen mozgalmainak ő volt oka, s e mozgalmak kitörésekor gonosz tetteinek öntudata által fölzaklatva az országból kifutott és semmit sem mulasztott el, mi az ország enyészetét elősegítheté, minek nyilvánvaló bizonyítványa Homonnai Györgyhöz intézett s elfogott levele. Mindezekért a rendek ezen törvény értelmében, mint az ország és a közbéke megzavaróját, egyhangúlag és közértelemmel az országból örökre száműzik. Hasonlóképen Balásfy Tamás bosniai püspököt, mint ki ugyanazon kihágások, gonosz tettek és merényekben vétkes, a nevezett Pázmány Péternek segédje volt és a pozsonyi templomot megszentségtelenité, szintén örökre számüzik.“ (V., XXVII. és XXVIII. t.-c.) [1])

---

[1]) Ezen törvények Katonánál. XXX. 487—548. ll.

V.

A beszterczei végzések hatása. — Pázmány egy röpirata.

A beszterczei gyülés betetőzte a forradalom művét. Megfosztották a királyt trónjától, uj királyt választottak, elvették a kath. egyháztól birtokait, kiváltságait, s fölforgatták összes viszonyait. Ezek a gyülés főbb eredményei.

Ezen végzések alaki érvénytelensége és igazságtalansága szembetünő. De opportunitás szempontjából is nem egy kifogást tehetni a beszterczei rendek eljárása ellen. Kockára tettek mindent s kétes és bizonytalan előnyök kedvéért föláldozták a mult minden vivmányait. Ha sikerül teljesen megsemmisíteni a királyt és a katholikusokat, talán lehete számitani az uj viszonyok állandóságára. De ezen esetben is a nemzeti és protestáns kormány csak addig tarthatja magát, míg a lángeszű fejedelem áll élén.

Mit várhatott az ország, ha Bethlen mint magyar király hal el? Az örökségért versengő főurak idegen támogatás által igyekeztek volna annak birtokát megszerezni és biztosítani. Akármelyik emelkedik a trónra, a porta sietett volna érvényesíteni fönhatósági igényeit. Hazánkra nem a békés fejlődés napjai, hanem romlás és fölbomlás várakoznak.

És mit várhatott az ország, ha Ferdinánd akár Bethlen életében, akár annak halála után fegyver által visszahelyezi magát a trón birtokába? A magyar kormányférfiak józan tanácsain kétségkivül fölülkerekedett volna azon elemek befolyása, melyek Magyarország kormányzati függet-

lenségében a dynastia hatalmi állásának akadályát szemlélték.

Azt, hogy a magyarok nemzeti és vallási szabadságuk biztosítása végett fegyvert fogtak, indokolni és talán igazolni is lehet. De menthetlen azon rövidlátó politika, melyet a fejedelem és rendek Beszterczebányán űztek; elmulasztották fölhasználni a legalkalmasabb pillanatot, hogy megszerezzék a politikai és vallási szabadság azon garantiáit, melyek századokra megmenthetik minden veszélytől. Mérséklet és eszélyesség által a nemzet és király, a protestáns felekezetek és a katholika egyház között őszinte és tartós kibékülést lehetett volna létrehozni, mely alapjává válandott a közboldogság és fölvirágozásnak. De midőn a pillanat vivmányainak szemkáprázató fénye által elvakíttatták magukat: ujabb, elkeseredett küzdelmek örvénye nyilt meg a nemzet előtt. S az ősök hibáit csak harmadfélszáz év után sikerül helyrehozni, a mult viszontagságain okuló unokáknak.

A történelem bizonyítja, hogy azon képviselő testületek, melyek hazájuk nevében annak sorsáról intézkedtek, nem egyszer jöttek ellentétbe a nemzet nagy részének fölfogásával és érzelmeivel.

A beszterczebányai végzések nem találkozhattak azoknak helyeslésével, kik a királynak vagy a kath. egyháznak hivei maradtak. Ezeknek száma nem volt jelentéktelen. Több megyei követ az országgyülés szine előtt ellenmondott Bethlen megválasztatásának. És ezen ellenmondásukról nem ok nélkül adattak maguknak hiteles bizonyító okmányokat. Azok nélkül nem jelenhettek volna meg a királyhoz ra-

gaszkodó küldőik körében, hol óvásaik lelkes viszhangra találtak [1]).

Ily szellem főleg a Dunán túl uralkodott, a melynek megszilárdítása végett Eszterházy Miklós és Cziráky Mózes küldettek oda. Ezek Soprony, Vas, Zala és Győrmegyék közönségeinek semptember 3-ára Szombathelyre gyülést hirdettek. Itt a király iránti hűségük kitüntetése végett Bethlen Gábor rendeleteit, melyekben a beszterczei végzések értelmében fölkelést hirdetett és adókat vetett ki, egyszerűen félretették [2]).

Hasonló passivitással, gyakran ellenszegüléssel találkoztak Bethlen rendeletei s a beszterczei végzések Nyitra és Bars rendeinek körében [3]).

Ily körülmények között a közvéleményre nem maradt hatás nélkül azon röpirat, melyben Pázmány a beszterczei törvények ellen sikra szállott. Midőn látta, hogy azok, kik a magyar clerust ősi javaitól és kiváltságaitól megfosztották, azt rágalmaikkal jó hirétől és becsületétől is megrabolni igyekeznek: nem tudott hallgatni. Bár nem feledte, hogy a kath. papok azon harcosok sorába tartoznak, kik boldogok, midőn káromoltatnak; állása és lelkiismerete által fölhiva érezte magát, hogy kimutassa a magyar clerus ártatlanságát és az ellene alkotott törvények igazságtalanságát. Ez nem volt nehéz föladat.

A beszterczei törvényeket már azért is semmiseknek és érvényteleneknek kelle tekinteni, mert nem törvényes

---

[1]) Győrmegye aug. végén (Feria II. post fest. decoll. b. Joann. B.) tartott közgyülésének jegyzőkönyvéből. A vm. levt.

[2]) Győrmegye october havában tartott két kozgyülésének jegyzőkonyveiből.

[3]) Botka T. Liptay Imre. 48. s kk. ll.

uton alkottattak. Magyarországban egyedül koronás király, s ez is csak a „nép megegyezésével“ alkothat törvényeket, a mely nép alatt az ország rendei: a főpapok, főurak, megyék és városok küldöttei értetnek. Bethlen habár királylyá kikiáltatott, sem megkoronázva, sem a királyi trón elfoglalására alkalmas nem volt; miután sz. István törvényei követelik, hogy a magyar király a kath. egyház hive legyen. Továbbá főpapok nélkül sem törvényes országgyülést tartani, sem a királyválasztást végrehajtani nem lehet; már pedig a főpapok sem az országgyülésen, sem a királyválasztásban nem vettek részt.

Nem lehetett kétségbe vonni, hogy Ferdinánd törvényesen megválasztott és megkoronázott király lévén, senki más a koronára igényt nem tarthatott. Az alattvalók nincsenek följogosítva, hogy kit királylyá megválasztottak, a koronától ismét megfoszthassák. Valamint a király azokat, kik nemességet vagy javakat nyertek, ezektől önkényesen meg nem foszthatja: úgy még kevésbbé foszthatják meg az alattvalók megválasztott királyukat koronájától. De Bethlen nem is törvényes országgyülésen, nem az összes rendek által, nem a régi rend szerint választatott meg, hanem a lázadók zajos fölkiáltása által, midőn mindenki félelem és rettegés között volt, a tanácskozás helyiségét fegyveres csapatok környezék és bizonyos halál várakozott az ellenkezőkre. A király ugyan megegyezését adta az országgyülés megnyitásához; de midőn ott nem a békét helyreállítani, hanem a rendeket a királytól elvonni célozták, biztosai által fölöszlatta s végzéseit megsemmisítette. Igy elveszté a törvényszerűség jellegét; és ekkor, a főpapok hozzájárulása nélkül, számos megyei követ ellenkezése dacára, kiáltatott ki Bethlent királylyá.

Továbbá a beszterczei rendek a clerust, törvényes perfolyam előrebocsátása nélkül, sujtották ama kegyetlen itélettel. Már pedig igazságtalan minden itélet, melyet nem előz meg alapos vizsgálat. És a nemesek egyik főkiváltsága, hogy azokat csak idézés és törvényes perfolyam után lehet elitélni. Már pedig a beszterczei országgyülés elhamarkodott itélete nem a köznemesség egyik tagját, hanem a nemesség első és legfőbb osztályát idézés, kihallgatás és a nélkül, hogy valamely gonosz tettét bebizonyították volna, megfosztotta becsületétől, kizavarta birtokaiból, számüzte az országból; ugyanazok lévén a vádlók, tanúk és birák.

Ezen igazságtalan törvények, midőn elidegenítik az Istennek szentelt javakat, sértik az isteni és emberi igazságot. „Az egyházi javak örök alamizsnaképen adattak az egyházaknak“, így szól a magyar jog; ha tehát örökre adományoztattak, senki el nem veheti. Az ész és a természet szava is tiltja elvenni azt, mi másé. Végre a magyar jog egyik elve érvényteleneknek nyilvánítja mindazon rendelkezéseket, melyek a kánoni törvényekkel, az egyház ősi szabadságával és kiváltságaival ellenkeznek.

Ezen törvények igazságtalanok azért is, mert hamis és elégtelen érvekkel indokoltatnak. Bethlent állitólag három ok indította, hogy a primást és az egész egyházi rendet oly súlyosan büntesse. Az első ok: „a clerus javadalmait nem az isteni tisztelet emelésére használta.“ Különös, hogy Bethlen és követői oly melegen látszanak buzgólkodni a kath. isteni tisztelet emeléseért, melyet különben teljesen kiirtani igyekeznek. De ez csak ürügyül szolgál. És megengedve, hogy a clerus néha kevésbbé buzgón gondoskodott az isteni tiszteletről, ennek megitélésére sem a fejedelem,

sem a beszterczei rendek nem lehettek illetékesek s ezáltal nem nyertek jogot a clerus jószágainak elvételére.

A második ok: „a clerus dölyfének táplálására, fényüzésének kiclégítésére használta javait.“ Voltak idők, midőn ily vád az igaznak legalább külszinével birhatott volna. Utóbb annyira megfogytak az egyházi javak, hogy a magyar püspököknek nem fényüzés, hanem szegénység és majdnem koldusszerű nélkülözés lett osztályrészük. A kisebb egyházi javadalmak jelentéktelensége köztudomású. A két érsek és tizenkét püspök közöl csak egy érsek és négy püspök bir székhelylyel és javakkal, a többieket a török kiszorította megyéikből. Az érsekek és püspökök összes jövedelmei készpénzben és termesztményekben, mint pontos és szorgalmas nyomozásból kitünik, hatvanezer forintnyi összeget sem tesznek. „Magamról — irja Pázmány — elmondhatom, hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem papnöveldék, collégiumok, szegényápoló házak alapitására, tanulók, koldusok és háznépem eltartására, utazók segélyezésére, egyházak épitésére és ékesitésére; mit bevételeim és kiadásaim följegyzéséből bárki előtt kimutatni tudok.“ De ha némelyek nem igy tettek s e tekintetben vétkeztek, Bethlen nem illetékes birájuk, s az nem elégséges ok, hogy az egész clerust javaitól és becsületétől megfoszszák.

Hivatkoznak „a clerus némely tagjainak feslett életére“. Föltéve, hogy a clerus némely tagjai csakugyan feslett erkölcsűek, kik mindazáltal nem szokták a büntetést kikerülni, vajjon emiatt lehet e fölforgatni az egész clerust, melynek számos tagjai tiszta erkölcseik által tündökölnek. A clerus erkölcsei ellen emelt vádakra nézve is áll sz. Ágoston

mondata, hogy valamint a barátok dicsőitéseinek, ugy az ellenség ócsárlásainak nem kell hitelt adni.

A negyedik ok az, hogy „a clerus a haza nyugalmát fölzavarta, s a közügyekről tartott tanácskozmányokban a közjót és az ország biztos megmaradását célzó megállapodásoknak utjában állott.“ Hasonló e vád ahoz, melylyel a régi zsidók, más alapos hiányában, a Megváltó ellen fölléptek, hogy t. i. a zsidó népet föllázítja. Ugyanez történt az apostolokkal. Nem csuda, ha a tanítványok osztják mesterük sorsát. Ismétlődik az, mit a példabeszéd a farkas és báránytól mesél. Széttépik az adott szó, a kötött szövetségek s az alattvalói hűség kötelékeit, fegyvert fognak a legjobb király és hivei ellen, erőszakkal elfoglalják az országot, tűzzel vassal pusztítanak, gonosz szövetségeket hoznak létre, elfogják s bilincsekbe verik a k. tisztviselőket, méltatlan bánásmódban részesítik a püspököket, kínozzák és gyilkolják a papokat, megfertőztetik a templomokat, fölforgatnak minden törvényt s jogot. És mégis mindezen gonosz tettek okozója a clerus. Pedig a clerus soha senkinek vesztére nem tört, ártalmas incselkedéseket nem szőtt, lázadásokat, zavarokat nem keltett. Bethlen állítja ugyan, hogy a clerus az üdvös megállapodásoknak akadálya volt. Azonban elmulasztja közelebbről meghatározni — mert nem képes ezt tenni — mikor, hol és mily üdvös határozatokat gátolt meg.

Valamint hamisak és alaptalanok a vádak, melyeket az egész clerus ellen emelnek, nem kevésbbé költöttek és rágalmazók azok, melyek Pázmány személyére vonatkoznak. A XXIV-ik törvénycikk azzal vádolja, hogy ármányok által szerezte meg az esztergomi érsekséget. „Még ma is élnek — igy válaszol — Bécsben azon főurak, kik II. Mátyás

titkos tanácsosai voltak. Ezekre hivatkozom, s ők bizonyítani fogják, hogy soha a legcsekélyebb ármányt sem szőttem, sem szóval sem irásban az esztergomi érsekség elnyerésére lépést nem tettem. Midőn mindenre inkább gondoltam, mint az esztergomi érsekségre, a császár által Prágába hivattam, hol már minden eldöntve volt; nemcsak az udvarban, hanem más helyeken is köztudomásra jutott, hogy az érsekségre én vagyok kijelölve. Számos fáradalmaim, irataim és szónoklataim által kiküzdvén a tudományosság és becsületesség hirét, méltóságok után nem vágyódtam, Istentől földi jutalmat nem kértem. De miután Istennek tetszett irántam való régi kegyességének ily jelét is adni, hálásan és hódolattal kelle azt fogadnom."

Ráfogás az, hogy a kitünő és régi családok hősi sarjait megvetette, magát a haza rosz polgárának bizonyította. Általános szavakban adják elő e vádat, mert indokolni nem tudják.

Ugyanez áll azon vádról, miszerint a primás oka az országban támasztott zavaroknak. Ezt Bethlen s követői minden alkalommal hirdették. „Ha azonban Bethlen hitelt kölcsönözni kiván állitásának, kimutatnia kell, mely tetteim, szavaim, tanácsaim, vagy törekvéseim által, mily módon és mily eszközökkel idéztem elő a zavarokat? Vajjon én hivtam föl őt az ország megtámadására? Vajjon én mentem elébe Kassáról Telegdig? Én sürgettem utjának siettetésére? Én mentem Heidelbergbe azon szin alatt, hogy oda tanulókat vezetek? Én szőttem az árulás fonalait a rajnai pfalzgróffal? Én alkudoztam a csehekkel Prágában? Én hoztam meg a töröknek jóváhagyását? Én támadtam meg Kassát? Én tettem fogolylyá a főkapitányt? Én öltem meg a kath. papokat? Én zavartam föl mindeneket? És föltéve, hogy

vétkeztem, valakit szóval, tettel megsértettem: vajjon czáltal okozója voltam a lázadásnak, az országos zavaroknak? Mily következtetés! Az érsek szóval vagy tettel megsért valakit: tehát profanáljuk a templomokat, forgassuk föl a püspöki székeket, nyomjuk el az egész clerust, öljük a papokat, bontsuk föl a király iránti hűség kötelékeit, válaszszunk uj királyt, semmisítsük meg az ország jogait! Ha ez észszerű következtetés, nem tudom mi az őrültek deliriumja! Ha valaki tőlem, vagy mástól sérelmet szenvedett, van jog és igazság, léteznek illetékes hatóságok, ezek előtt kellett volna vádat emelni s a régi szokások és törvények értelmében sürgetni a sérelem orvoslását."

A Pázmány ellen fölhozott vádak igazolására s annak bebizonyitására, hogy csakugyan a haza romlására tör, hivatkoztak egy Homonnai Györgyhöz intézett és elfogott levelére. Midőn a zavarok keletkeztek, a fölkelés vezérei hiresztelni kezdették, hogy levelek kerültek kezeikbe, melyekből ártalmas és vészteljes ármányok, csudálatos és kegyetlen terveknek jöttek nyomára. Igérték, hogy ezen leveleket a legközelebbi országgyülésen nyilvánosságra hozni s azokból kimutatni fogják, hogy a fölkelést súlyos okok tették szükségessé. De az igazság csakhamar kiderült. Miután fontossággal biró levelet fölmutatni nem tudtak, cselhez fordultak. Homonnainak és másoknak kezeirását és pecsétjét utánozván leveleket koholtak, s azokat ide s tova küldözgették, hogy azok, a cselről tudomással nem biró, katholikusok kezeibe kerüljenek. Utóbb azonban tartózkodtak közzétenni azokat, nehogy a csel kiderüljön.

„Én lelkiismeretemre mondhatom, — irja az érsek — soha sem tettel, sem tollal nem törekedtem az ország romlására. Ha azonban ellenállani a lázadás csekély számú

szerzőinek, fölszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a kath. egyházat és a clerust régi állapotjába, elhárítani törvényes védelem által a törvénytelen erőszakot; ha mindez Bethlenék szemeiben annyit tesz, mint a haza romlására törni: elismerem, teljes erőmmel és minden igyekezetemmel rajta voltam. Homonnai grófot leveleim által intettem, serkentettem és buzdítottam, hogy a haza elrabolt szabadságát visszaállítani, Bethlen kárhozatos törekvéseit meghiusítani, az erőszakot és az ország foldúlását meggátolni minden törvényes eszközökkel igyekezzék. Ily értelemben irtam, ezt nem tagadom. De czáltal a hazának nem vesztét és romlását, hanem elnyomott szabadságának visszaállítását céloztam; azt tiszta lélekkel állíthatom."

Pázmány védiratának minden sorából kiolvashatni benső meggyőződését, hogy az általa követett irány vezet egyedül a haza javára; az ösvény, melyre a fölkelés lépett, bizonyos romlására. A határozott hang, melyen szól, s mely által a fölkeléssel való kiegyezését lehetetlenné teszi, arra utal, hogy az uj állapotoknak valamint ohajtotta, úgy biztos tekintettel előrelátta bukását. Midőn pedig saját személyének, becsületének védelmére kel, az ártatlanul üldözettnek tiszta öntudata által sugallt, férfias szavai nem téveszthetik el a hatást. Megnyerik a sympathiákat, miután az igazság ereje és az előadás hatalma már meghódították az értelmet.

A röpirat érvelése correct és erőteljes. A napjainkban megujuló egyházellenes mozzanatokkal szemben sem vesztette el érvényét és hatályát. S talán csak egy gyenge ponttal bir. Azon vád alol, mely a zavarok okozójának őt állítja, kisiklik; azt megcáfolhatni hiszi azáltal, ha kimutatja,

hogy mások voltak a zavarok közvetlen előidézői. A vád irodalmi, egyházi és politikai tevékenységének és hatásának egész összege ellen van irányozva. S midőn elmulasztá azt az általános jogfogalmak és positiv törvények szempontjából igazolni, ellenségeinek kezeiből nem csavarta ki a fegyvert, s a történelmet megfosztotta a világosságtól, mely képes leendett a végső kétségeknek is eloszlatására.

VI.

A haimburgi alkudozások. — Bécsi értekezletek. — Az alkudozások megszakítása. — A nádor elpártolása Bethlentől.

Alig oszoltak el a beszterczei rendek, tárgyalásaikat csakhamar a csaták zaja váltotta föl.

Bethlen septemberben ujra megnyitotta a hadviselést, s előnyomulását következetesen kisérte a szerencse. A Dunán túli országrészt a Dráváig meghódoltatá s a királyi tábornokok minden igyekezeteit meghiúsitá. De az ország határain kivül Ferdinánd fegyverei diadalmaskodtak. Miksa bajor herceg, a kath. líga vezére, Ausztriát engedelmességre szorította. Majd Bouquoival egyesülvén Csehországba tört és Prága közelében, a fehér hegy tövénél megsemmisité a cseh fölkelőket. Fridrik ellenkirály Németországba menekült. Csehország meghódolt s ellenmondás nélkül engedé szabadságait áldozatul a győzedelem nyomaiban keletkező reactiónak.

Ezen események megdöbbentették Bethlent. Hadait visszavonta a Dunán túlról és a morvaországi határokon

öszpontosítá. Ennek következtében amott több előnyt vivtak ki a k. hadak.

Bethlen aggodalmait fokozta a török magatartása. A budai basa november 2-án váratlanul ostrom alá vette Váczot, az őrséget megadásra kényszerité s a várost hadaival megrakta. Midőn ez köztudomásra jött, Bethlen hivei között is hitelre talált, s ellenségei által buzgón terjesztetett azon állitás, hogy ő adta át Váczot a töröknek, jutalmul a nyert pártfogásért; mi kiválóan alkalmas volt népszerűtlenné tenni a fejedelmet és ügyét.

De e nehéz helyzetben sem hagyta el ügyes politikája. Midőn a szerencse megszünik mosolyogni reá, és kétségessé válik a siker: a diplomatiai alkudozások terére lép.

Röviddel a beszterczei gyülés szétoszlása után szóba jött a béketárgyalások megujitása. A terv meghiúsult, mert mindkét fél az összejövetelt a maga területén kivánta megtartatni [1]). Utóbb idegen hatalom vállalkozott a közvetitői szerepre. XIII. Lajos francia király, ki egyébként házának a Habsburgok iránti ellenséges indulatát maga is örökölte, 1620 elején követséget küldött a császárhoz és a német fejedelmekhez, melynek föladata volt a béke helyreállitására közremunkálni [2]). A franciák már a beszterczei országgyülés alatt fölajánlották szolgálataikat [3]). Általános gyülés össze-

---

[1]) A florenci követ 1620. sept. 26.

[2]) A követség jelentése nyomtatásban megjelent. „Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulême, Comte de Bethune, et de Preux-Chateauneuf, envoyés par le roi Louis XIII. vers l'Empereur Ferdinand II. et les princes et potentats d'Allemagne en l'année 1620.“ Páris, 1667.

[3]) Hurter. VIII. 397. l.

hivását indítványozták, a melyen az összes viszályok kiegyenlíttetni fognának [1]). De a kisérlet eredménytelen maradt.

Utóbb a csehek leveretése után kedvezőbb kilátással ujitották meg törekvéseiket. Miután a királyt a békére hajlandónak találták, érintkezésbe helyezték magukat Bethlennel. Ő nem mulasztá el ugyan hánytorgatni, hogy a törökök és keresztény fejedelmek mennyire buzdítják az ellenségeskedések folytatására. „Török zászlót hordok zsebemben — *mondogatá* — *a melyet kitüzhetek, mikor szükségét* látom.“ [2]) Mindazáltal nemcsak megegyezését adta az alkudozások megujításához, hanem megnyugodott abban is, hogy szövetségeseinek ügye a tárgyalásokban mellőztessék. Az alkudozások helyéül Haimburgot fogadták el [3]).

Ezalatt mindkét részen tanácskozások tárgyát képezte a biztosaik által követendő eljárás meghatározása. Bécsben az 1621-ik év első napjaiban a t. tanács több izben foglalkozott a k. biztosok részére adandó utasitás megállapításával. Fontos kérdés volt, vajjon megengedhetni-e Bethlennek, hogy a k. cimet megtartsa? Pázmány sürgette, hogy a fejedelem a k. cimről lemondjon. Miután pedig Zápolya János példájára szokott hivatkozni, kinek I. Ferdinand a k. cimet meghagyta, kimutatta a két eset közötti különbséget. Zápolya Fehérvárott a szent koronával az esztergomi érsek által, I. Ferdinand megválasztatása előtt, koronáztatott meg. Bethlen ellenben II. Ferdinand törvényes megválasztatása és koronáztatása után választatott meg. Azonfölül az

---

[1]) A florenci követ jelent. 1620. nov. 7.

[2]) Ugyanaz 1620. dec. 26. 1621. jan. 9.

[3]) Eszterházy M. I. 169. s kk. ll. Hurter. VIII. 410. s kk. ll.

1547. V. t.-c. által [1]) az ország rendei örökre alávetették magukat I. Ferdinand utódjainak. A király tehát nem tűrheti, hogy saját és utódainak jogai sérelmet szenvedjenek. Ugyszintén ellenzé az ország valamely részének átengedését, mert az folytonos zavarokra adna alkalmat. Ohajtá, hogy a k. biztosok kiváló figyelmet fordítsanak a vallás ügyére és arra, hogy a király német hadakat vezethessen az országba. A német hadakban bizonyára nem az elnyomás eszközeit akarta hazánkra hozni, melyeknek utóbb bizonyultak; a rend és béke garantiáit látta bennök. Fölfogás, melyet rövidlátónak lehet nevezni, roszakaratúnak nem.

A titkos tanácsosok mindannyian osztották és pártolták Pázmány nézeteit. S a király azok értelmében rendelé az utasításokat szerkesztetni [2]).

Bethlen szintén szükségesnek itélte, hogy hivei az értekezletek előkészítésére és folyamára befolyást gyakoroljanak. Tartott a felelősségtől, mely reá nehezedni fogna, ha az alkudozások eredménytelenül, vagy ki nem elégítő eredménynyel végződnének. Emiatt az 1621-ik év első napjára Nagyszombatba meghivta pártjának főurait, a megyéket és a sz. k. városokat [3]).

---

[1]) Kétségkivül erre utalt Pázmány. A tanácskozás jegyzetei közt olvasom: „Constitutiones Tyrnav. A. 5. Quandoquidem SS. et OO. non solum S. Mti, sed haeredum suorum imperio in aeternum se subiecerint.“ . . . .

[2]) A canc. levt. jegyzeteiből.

[3]) 1620 dec. 24. kelt meghivóleveleket találtam Pozsony, Kassa és Nagyszombat sz. k. városok levt. Miután ezekben a gyülés tárgya meghatározva nem volt, az utasitások is csak általános kifejezésekben adattak. Igy 1620 dec. 31-éről találtam Pozsony v. levt.

A gyülés január 9-én kezdette meg munkálatait. A fejedelem fölhivta a rendeket, hogy miután a megyék a közfölkelés terhes volta miatt panaszt emelnek, más katonaállítási módozatot javasoljanak; és tanácskozzanak a királylyal megkötendő béke föltételeiről.

A rendek a fölkelés helyett 3000 gyalognak zsoldját ajánlották meg; de csak két hónapra s azon föltétel alatt, hogy időközben országgyülés tartassék, mely a további segélyről intézkedni fog. A fejedelem nem volt megelégedve. Kivánta, hogy vagy minden porta után egy gyalogot szavazzanak meg, vagy minden megye külön egyezkedjék vele. A követek két pártra szakadtak. Az alsó-magyarországiak az ügy eldöntését elhalasztatni ajánlották, míg a haimburgi alkudozások sorsa eldöl. A fölső-magyarországiak haladéktalanul kivántak intézkedni. Három nap heves viták közt folyt le. Végre, úgy látszik, amazok győztek. Január végső napjaiban a gyülés szünetelt. Tagjai elhagyták a várost, hol élelem hiányában szenvedtek s elszóródtak a közel vidéken [1]).

Ugyanekkor megkezdődtek a haimburgi értekezletek. A király biztosai voltak: Salm Frigyes, Meggau Lénárd, Preiner Siegfried, Dallos Miklós pécsi püspök és Eszterházy Miklós. Bethlent és a hozzá tartozó rendeket képviselték: Forgách Zsigmond, Battyányi Ferenc sopronyi főispán, Péchy Simon erdélyi cancellár, Jakusith Endre kincstárnok, Sándor János és Apponyi Pál tanácsosok [2]).

---

[1]) Pozsony város követeinek jelentései: jan. 9, 13., 18., 21., 26-ról. A v. levt.

[2]) Eszterh. M. I. 172. l.

Amazok között Dallos és Eszterházy voltak a legtevékenyebbek s adtak irányt társaiknak. A fejedelem emberei között Péchy Simon játszá a legjelentékenyebb szerepet. Erdély XVII-ik századbeli diplomatái között kitünő helyet foglal el tehetségei által; de jellemére homályt vet azon tény, hogy a királypártiak némely jószág-adományozások által — s Bethlen halála esetére kilátásba helyezvén neki az erdélyi fejedelemséget, — elpártolásra birták azon ügytől, melyhez születése, meggyőződése és a hála csatolák.

Midőn a francia urak Haimburgba érkeztek, megkezdődtek az alkudozások. A támadható surlódások elkerülése végett a két rész biztosai a franciák közvetítése által érintkeztek. Január 5-én a k. biztosok megjelentek a franciáknál. Dallos előadta, hogy a király visszakivánja Bethlentől az elfoglalt részeket, minden föltétel nélkül; legfölebb amnestiát kész biztosítani, s ebből is kizáratnának a zavarok szerzői. A franciák elfogadható föltételek előterjesztését sürgeték. Mire amazok kijelentették, hogy a királynak nincs mit indítványba hozni, de kész meghallgatni és megfontolni, mit tőle kivánni fognak s megadni, mi méltányos; és megjegyzék, hogy a királynak módja lenne fegyveres erővel visszahódítani az országot, ha akarná [1]).

Egész január haván át azon előleges kérdés körül vitatkoztak, melyik rész tegyen kezdeményezést kivánatainak s illetőleg ajánlatainak előterjesztése által. Egyik rész sem akart első lenni. Bethlen biztosai türelmüket s reményüket vesztve a tárgyalásokat már megszakítani készültek [2]). Végre megállapodtak abban, hogy ujabb utasitásokat fognak kérni.

---

[1]) A francia követek jelentése.

[2]) A pozsonyi követek jelentése, febr. 2.

S így Péchy Nagyszombatba ment, Meggau és Eszterházy Bécsbe utaztak [1]).

Bécsben a titkos tanács uj részletes utasitást szerkesztett. Ovakodjanak a k. biztosok — ezeket kivánták több között — oly engedményektől, melyek a kath. vallásra vagy a véghelyek biztosságára veszélyesek lehetnének. Amnestiát ne igérjenek; csak azt nyilatkoztassák ki, hogy a király kész az országot kegyelmébe visszafogadni s szabadságaiban megtartani. A fejedelem ügyét a rendek kivánataitól elkülönözni kell, s az utóbbiak tárgyalását halaszszák akkorra, midőn Bethlen kielégítve s az ország a király kezei között lesz.

A Bethlennek teendő engedményekben fokonként fognak haladni, csekélyekről nagyobbakra átmenni. Jelentsék ki a király nevében, hogy bár joga lenne a fejedelmet Erdélyben is háborgatni, kész megujitani a nagyszombati szerződést. A fejedelem elégedjék meg ezzel; hagyja el az országot, mondjon le a k. cimről és adja vissza a koronát. Szolgáltassa a király kezeibe Thurnt, Hoffkirchert, Landat (?), a két Thurzó grófot s még két vagy három főlázadót; mire egykor maga ajánlkozott. A véghelyeket, az egyháziak s világiak lefoglalt jószágait, valamint a katholikusoktól elvett templomokat adja vissza. A szomszéd tartományokkal kötött szövetségek okmányait szolgáltassa a király kezeibe.

A király nevében viszont ajánlhatják a multak feledését, barátságát a jövőre; 2—300 ezer tallért készpénzben vagy hasonértékű fekvő javakat; Oppeln és Ratibor hercegségeket és ha nagyon sürgetnék, a „Princeps“ cimet. A

---

[1]) Dallos naplója i. m. 66—69. ll.

Tiszán túli megyék átengedését tiltja az esküü, melylyel magát a király kötelezé, hogy az országból semmit sem fog elidegeníteni. Végső esetben mégis oda igérhetik a Tiszán túli megyéket élethossziglani birtokul oly föltétel alatt, ha az országgyülés az átengedést jóváhagyja.

Az ország rendeit biztosíthatják, hogy a király jogaikat tiszteletben tartani s őket a jövő országgyülésen megnyugtatni fogja [1]).

Péchy Bethlent kevésbbé engedékenynek találta. Thurn gróf, a levert cseh lázadók feje, mellette volt s nem szünt meg őt a háború folytatására buzdítani [2]). Angol követek jelentek meg nála s jelentvén, hogy királyuk Frigyes ügyét fölkarolni fogja, szövetségét keresték. Dániából és Svédországból is érkeztek harcias buzdítások. E pillanatban a porta hangulata sem volt kedvezőtlen; török követek segélyigéreteket hoztak [3]). Mindez módosítólag hatott a fejedelem fölfogására, s a békealkudozásokat nem tekinté többé szükségeseknek. A nagyszombati rendeket könnyen maga után vonta. S ezek fölhivták a nádort: ovakodjék kedvezőtlen békeföltételek által veszélyeztetni az ország szabadságait [4]).

Ily előzmények után február első napjaiban a haimburgi értekezletek kedvezőtlen kilátások között nyittattak meg; annálinkább, mert a k. biztosok túlságos lelkiismeretességgel értelmezték utasitásuk azon tételét, hogy az engedményekben fokonként haladjanak előbbre.

---

[1]) A febr. 2-iki t. tanácsülés jegyzőkönyve, s a k. utasitás; ered. fog. a canc. levt.

[2]) A florenci követ, febr. 6. Többi között megjegyzi, hogy Bethlen Thurnnak egyházi jószágokat adományozott ellátására.

[3]) Hurter VIII. 47. l. És pozsonyi jel. jan. 26, 28.

[4]) Pozsonyi köv. jel. jan. 30.

Első alkalommal csak 200 ezer forintot ajánlottak készpénzben, vagy hasonértékű jószágokat.

Péchy ezt természetesen ki nem elégítőnek találta. A fejedelemnek — mondá — pénzre nincs szüksége; az ország kormánya után nem vágyódik ugyan, de a királyi cimről nem fog lemondani. Megelégszik a következő cimmel: „A római sz. birodalom, Magyarország és Erdély fejedelme;“ de alattvalói által királynak cimezteti magát.

Ha a fejedelem békét kiván — viszonozták a k. biztosok — mondjon le végkép a k. cimről és az országról; adja vissza a lefoglalt egyházi s világi javakat és a véghelyeket. Péchy előbb hallani sem akart ily föltételről. Utóbb a k. biztosok által megnyerve, ujra Nagyszombatba utazott, a fejedelmet engedékenységre hajlítandó [1]).

Péchy nem érte el célját. Sem a fejedelmet, sem a rendeket nem tudta megnyerni. Bethlen a király kivánatait előterjeszté a még gyülésező rendeknek. Kérdést intézett hozzájuk, mily válaszszal bocsássa vissza a cancellárt? Határozatuk igy hangzott: „A biztosok ne engedjenek legkevesebbet sem elvonni a fejedelem hatalmából és tekintélyéből, valamint az ősciktől örökölt, s ujabban visszaszerzett szabadságokból, a melyekhez szilárdul ragaszkodnak; s készek, ha szükséges, életük, vérük s vagyonuk kockáztatásával is a végletekig menni.“

Bethlen e nyilatkozat befolyása alatt határozta el magát. Semmi áron sem mond le a királyi cimről, s kész inkább halált szenvedni, mint arról lemondani; habár nem kivánja, hogy királynak cimezzék, sőt maga sem fog élni

---

[1]) Dallos naplója i. m. 69—71. ll. és Eszterházy M. I. 178. l.

vele; de követeli, hogy az országnak legalább egy része kormánya alatt maradjon.

Midőn a franciák a Péchy által hozott határozatot a k. biztosokkal közlék, ezek hajthatatlanok maradtak. Ismételték, hogy Bethlennek a királyi cimről okmányilag kell lemondani. Ő állhatatlan, — igy indokolák kivánatukat — ingatag; biztositékokról kell tehát gondoskodni. Nem marad egyéb hátra, mint hogy nevében biztosai örökre és föltétlenül lemondjanak a cimről és az országról.

A franciák, miután rábeszélési képességüket sikertelenül kimerítették: vállalkoztak, hogy Péchyt reábirni fogják a király által kivánt azon nyilatkozatra, hogy a fejedelem a k. cimet és az ország kormányát örökre leteszi. Péchy már kész volt azt megtenni, midőn levél érkezik a fejedelemtől, melyben minden engedményeit visszavonja. S igy a tárgyalások ujra fönakadtak [1]).

Bethlen tartózkodott rögtön megszakitani az alkudozásokat; szokott fondorlataival mindaddig kivonni akarta, míg vagy a lehető legnagyobb engedményeket kicsikarja, vagy a háború megkezdésére kedvező időpont megérkezik. Emiatt oda utasítá biztosait, hogy személyes igényeit mellőzvén, a rendek kivánatait hozzák szőnyegre. Ezek február 14-én csakugyan előterjesztették a rendek sérelmeinek és óhajtásainak lajstromát. Sürgették a beszterczebányai gyülés ismeretes vallásügyi végzéseinek foganatosítását; a nádori méltóság, magyar helytartótanács és cancellaria régi hatáskörének visszaállítását. Továbbá, hogy a véghelyek kapitányságai és más hivatalok az udvari kamara és haditanács mellőzésével, s a magyar tanácsosok befolyásával töltessenek be.

---

[1]) Pozsonyi jel. febr. 7., 8. Dallos naplója s fogalmazata i. m. 72 s 81. ll.

Egyháziak főispányi tiszteket ne viseljenek. Pázmány Péter és Balásfy Tamás mindaddig maradjanak az országon kivül, míg felőlök az országgyülés határoz. A király teljesítse a koronázási föltételeket és adjon általános amnestiát [1]).

A k. biztosok bár átvették e pontokat, nem voltak hajlandók azokat tárgyalás alá venni. Hivatkoztak azon közös megállapodásra, mely szerint csak Bethlen kivánatainak elintézése után kelle megfontolni a rendek sérelmeit. Sőt azt sem engedték meg, hogy a fejedelem és a rendek kivánatai párhuzamosan tárgyaltassanak.

Midőn a dolgok ily állásában Bethlen biztosai ismét távozni készültek Haimburgból, a franciák sürgetőleg fölhivták a k. biztosokat, ajánljanak a fejedelemnek annyit, mennyi lehetséges. Ezek csakugyan ujabban összefoglalván uruk kivánatait, előbbi ajánlataikhoz Oppelnt és Ratibort csatolták; de megtagadták a Bethlen által kért cimet és megyéket. Az engedmény kedvező hatást gyakorolt a fejedelemre és pártjára. A béke létrejötte iránti remény ismét föléledt [2]).

A fejedelem hajlandó volt a k. biztosok előterjesztését alapul fölvenni. Azonban még számos kifogásai voltak. Kijelenté, hogy a rendektől el nem szakadhat, s sérelmeiknek az alkudozások alatt kell orvosoltatni; mi egyébiránt a királyra nézve is előnyös, mert maga oda fog hatni, hogy mind a vallási, mind a politikai kérdések kedvezően intéztessenek el; ugyanis sem maga, sem cancellárja nem helyeslé azon

---

[1]) Az egész irat 33 pontból áll. Egykorú más. Zemplén vm. és a győri kápt. m. levt.

[2]) Pozsonyi köv. jel. febr. 19. Többi között megjegyzi: „Man hat allhier gute Hoffnung, dasz die tractation optato fine wird dissolvirt.“

rendszabályokat, melyek (a beszterczei országgyülésen) a vallás ügyében megállapíttattak.

Továbbá nem vonulhat ki azonnal az országból; mert ha hadait Erdélybe visszavezeti, a török kényszeríteni fogja, hogy Lengyelország elleni hadjáratában segítse. S nem is lehet őt kitiltani az országból, miután itt jószágokat fog birni. Végre kivánja a fejedelmi cimet s a Tiszán túli megyéket — négyet önálló birtokul, a többieket mint hűbért, — a nádor hatósága alatt.

A k. biztosok előbbi álláspontjukhoz ragaszkodtak. Hajlandók meghallgatni — mondották — a rendek kivánatait, de nem tárgyalhatják azokat; ez sok időt venne igénybe s az országgyüléshez tartozik. A fejedelem mentsége, hogy az országot el nem hagyhatja, alaptalan. A király az országból semmit sem engedhet át, ezt tiltja esküje; hűbéri adományozások pedig Magyarországban nem szokásosak.

Midőn Bethlen ezt megtudta, sietett február 23-án meghagyni biztosainak, hogy az alkudozásokat azonnal szakitsák meg, ha részére nem tudják kieszközölni ama 13 megyét, melyeket egykor Bocskay birt [1]).

Hosszas alkudozások után a k. biztosok négy megyét ajánlottak. Bethlen biztosai, úgy látszik, megelégedtek, sőt viszont igérték, hogy a katholika vallás teljesen helyreállittatik, az egyházi jószágok visszaadatnak; a fejedelem örökre lemond a királyi cimről és az országra tartott igényeiről.

Péchy ezen eredményekkel martius 1-jén Nagyszombatba utazott. A fejedelem nem helyeselte biztosainak eljárását. Némely hiveinek elpártolása s élete ellen szőtt merényletek a helyett hogy elcsüggesztenék, a boszú minden indulatait

---

[1]) Dallos naplója i. m. 76. l.

keltették föl benne. Konstantinápolyból pedig tudósításokat nyert, melyekből következteté, hogy a porta a háború folytatását szivesen látná. A 13 megye követelésétől nemcsak el nem állott, hanem új nehézségeket idézett elő. Ha a szultán tudta nélkül — mondá — szerződik a királylyal, magát és Erdélyt nagy veszedelemnek teszi ki; a porta megegyezését kell tehát előbb kieszközölnie.

A fejedelem Péchyt nem küldé vissza Haimburgba. S többi biztosainak ujra meghagyta, hogy ha a 13 megyét megtagadják, ők is térjenek vissza. De ez nem volt ultimatum. Mert midőn a k. biztosoknak tudomására hozatott Bethlen utolsó utasitása, Jakusith bizalmasan fölkérte őket, eszközöljenek ki legalább hét megyét [1]).

Midőn Jakusith megkeresését a titkos tanács, martius 10-én a király személyes elnöklete alatt, tárgyalás alá vette, Pázmány hosszú előadást tartott. Egy fontos körülményre figyelmeztette a tanácsot. Bethlen a töröktől ujabban segélyt sürgetett s igéré, hogy nemcsak Magyarországot, hanem a többi országokat is meghódoltatja a portának. Kimutatta azon veszélyeket, melyek a kath. vallásra s a király hiveire származnának, ha Bethlen kivánatai szerint, a megyék átengedtetnek. A királyi hatalom tetemesen gyengülne és tartani lehetne attól, hogy azon megyék soha többé nem fognak visszacsatoltatni az országhoz. Emiatt a megyék következetes megtagadását ajánlá. Jobb ujra megindítani a háborút; azonnal meg kell tenni a szükséges intézkedéseket s fölkelést hirdetni. Időnyerés végett mégis hasznos lenne mintegy két hétig elvonni az alkudozásokat. S e végből fölszó-

---

[1]) Eszterházy M. I. 188. l. És Dallos naplója i. m. 77. l.

lítani kell a fejedelem biztosait, hogy méltányosabb békefóltételeket terjeszszenek elő.

Pázmány beszéde iránytadó volt. Midőn ő, kinek békeszeretete ismeretes volt, nem idegenkedett a háborútól, a többiek kivánatosnak, szükségesnek itélték. Pyber és Telegdy, Harrach, Trautsohn, Ulm és Eckemberg csatlakoztak hozzá. „A király — mondá többi között Eckemberg — békét és háborút lát maga előtt. Eddig mindent megtett a béke érdekében, de saját kárára. Ha tehát a vallás érdeke, a királyi tekintély és az igazság a háborút követelik, nem kell habozni. Mert habár a kért megyék a nádor, s így a király hatósága alatt maradnának; de vajjon biztos e a király, hogy Bethlen ott nem fogja terjeszteni az eretnekséget? Továbbá, ha a király mindenben enged, vajjon nem fogják e ezt gyengeségnek magyarázni? És ha Bethlen Váczot, mely nem volt jogos birtoka, átadta a töröknek, menynyivel inkább lehet tartani hasonló eljárástól, ha majd a megyéket megnyeri. A király ne engedjen. Az igaz ügy érdekében kockáztatni is lehet valamit. De más kérdés, vajjon a háborút azonnal meg kell e kezdeni? Bouquoi véleményét kell kikérni s egyelőre, mint a primás ajánlá, az alkudozásokat folytatni.

A király kérdésére: vajjon megirhatni e a biztosoknak, hogy a 13 megyét semmi esetre sem fogja átengedni? egyhangúlag igennel válaszoltak [1]).

A k. biztosok utasíttattak, hogy ne engedjenek. S bár Bethlentől üzenet érkezett, hogy megelégszik 11 megyével, amazok martius 15-én tett ujabb előterjesztésükben Oppeln s Ratibor, valamint 200 ezer ft. értékű javak mellett csak

---

[1]) M. canc. levt.

Szathmár, Szabolcs, Beregh és Ugocsa megyéket ajánlották, s ezeket is szoros föltételek alatt. Határozott magatartásuk megtette hatását. Péchy martius 19-én kijelentette, hogy a fejedelem nem vonakodik engedni a kivánt megyék számából; remélli mindazáltal, hogy miután magát megalázta, ciméről s az országról lemond, fekvő javakban és pénzben annál bőkezűbb lesz a király [1]).

Miután Bethlen ekkép a királyhoz közeledett, az alkudozások gyorsabb célhoz vezetése végett az angoulesmi herceg, M. de Preux és Meggau Bécsbe utaztak. Itt a nehézségek elhárítása s a kiegyenlítés létrehozása érdekében sürű értekezletek folytak. Ugy látszik minden jót reméllettek. Már az okmányokat fogalmazták, melyeknek a király által Bethlen és a rendek, Bethlen által a király részére kelle kiállíttatni [2]). S a titkos tanács azoknak egyes pontjait martius 30 s 31-én tartott üléseiben megvitatta és megállapította. Ezen tanácskozásokban különösen kitünt Pázmány politikai hatása és súlya. A megállapodások az ő nézetei s inditványai alapján történtek.

A Bethlen személyére vonatkozó pontokról következőleg fejti ki fölfogását. Habár veszélyes Bethlennek hatalmát növelni, miután hűségében, állandóságában nem lehet bizni; mégis kerülni kell a háborút, mely az ország és a magánosok végső pusztulását vonná maga után s tekintettel kell lenni a francia közbenjárókra. Azonban vannak pontok, melyeket a király semmi esetre sem fogadhat el. Kiváló fontossággal bir az, hogy Bethlen a rendektől elváljon;

---

[1]) Eszterházy M. I. 190. s kk. ll. Dallos naplója i. m. 78. l.

[2]) Dallos fogalmazata és naplója i. m. 79 s 82. ll.

nehogy magának jövőben a rendek fölött bizonyos protectori vagy defensori szerepet igényelhessen s alkalommal birjon beavatkozni az ország ügyeibe. A király átengedheti Tokajt, de nem Munkácsot, mely az ország egyik legfontosabb erőssége. Különös lenne, ha a király elvenné a hű alattvalótól Eszterházy Miklóstól, hogy a hűtelen lázadónak adja. Nincs is mód Eszterházyt azonnal kielégíteni. A lengyel követ szintén erélyesen sürgeti azon erősség megtartását. Ugyanezt követeli a katholika vallás érdeke, nehogy az, a fölső részeken minden támpont nélkül szűkölködvén, teljesen kiirtassék. Ellenben Tarczal és Keresztúr átengedését nem ellenezik oly fontos tekintetek.

Bethlen évenkint bizonyos mennyiségű ezüstnek átengedését kéri. Ezen kötelezettséget nem lehet elvállalni. A magyar bányák némely években rendkivül keveset jövedelmeznek. Legfölebb azt igérhetni, hogy a király midőn az ezüstnek nagy bőségében lesz, egy részét átengedni fogja. A fejedelmet a harmincadok fizetésétől sem lehet általánosan fölmenteni; ez visszaélésekre nyujtana alkalmat; esetenként meghallgathatni kérelmét. Azt sem lehet megengedni, hogy a fejedelem fegyvereket vásároljon a király területén; megtörténhetnék ugyanis, hogy a török részére vásárolna. Azon megyékben, melyek neki engedtetni fognak, a hűtlenség bünében elmarasztaltak jószágainak adományozását csak azon föltétel alatt lehet reáhagyni, hogy a hűtlenségi pereket az ország rendes birái által átvizsgáltatni tartozzék. A hajdukat hatalma alá lehet bocsátani; de szoros esküvel kötelezzék magukat, hogy a király alattvalói ellen nem fognak fegyvert fogni; ha a török az országra támad, ellene sikra szállanak; Bethlen halála után pedig az országhoz visszacsatlakoznak.

A rendek megnyugtatására igérhetni, hogy mielőbb országgyülés hivatik össze, itt a sérelmek orvosoltatnak s bünbocsánat hirdettetik. Ebből kivétetnek ugyan nehányan, de ezek sem fognak szigorúan bünhödni.

Eszterházy, Pyber, Bánffy, a bán, Preiner és Telegdy egy értelemben voltak a primással. Telegdy azonban Munkács átadását nem ellenzé föltétlenül; a király talál módokat Eszterházy kielégítésére. S e pontra nézve utóbb maga Pázmány is megnyugodott [1]).

Az értekezleteket april első napjaiban folytatták. Több kérdés iránt nehezen tudtak tisztába jönni Igy az amnestiára nézve a franciák sürgették, hogy az általános legyen; a tanácsosok ellenezték. Pázmány, a titkos tanács april 4-iki ülésében, uj megoldási módozatot ajánlott. Határozottan ki kell nyilatkoztatni — igy szólott — hogy az általános amnestia a királyra nézve sérelmes. A király csak egy föltétel alatt adhatja meg; ha ugyanis lemond a zavarok szerzőinek megbüntetéséről, hogy jövő zavaroknak elejét vegye, más biztosítékról kell gondoskodnia. Megengedni kell, hogy német hadakat vezethessen az országba. Azon föltevésből indult ki, hogy Magyarországban a német hadak hiánya folytán idéztettek elő oly könnyen a zavarok és lázadások.

Ezen indítványt fölkarolták a tanácsosok. A király igy szólott: „Meg kell mondani a franciáknak, hogy habár okaim lennének szigorúan föllépni, bocsánatot akarok adni azon föltétel alatt, ha német hadakat vezethetek az országba; s a véghelyekről szabadon intézkedhetem.“ S a haditanácsot utasítá, hogy némely helyismerettel biró magyar

---

[1]) M. k. canc. levt.

urak közreműködésével, indokolt javaslatot tegyen, mely erősségekbe s mily számban kelljen elhelyezni a német hadakat. A kapitányok kinevezését közvetlenül magának tartotta fön. „Curam habebo, qui würdig sein;“ — mondá. Mindazáltal a támadható aggodalmak megnyugtatása végett kijelenté, hogy az érdemes és alkalmas magyarokat nem szándékozik kizárni a véghelyek tisztségeiből. Kiváló tekintettel lesz mégis a katholikusokra, visszaemlékezvén azon károkra és veszélyekre, melyeket Schwendi és Tiffenbach lutheránus tábornokok előidéztek [1]).

Ezen tárgyalások alatt szóba jött Péchy megjutalmazása. Az erdélyi cancellár sok jó szolgálatot tett a király ügyének s jutalmát várta. Inditványozták, hogy a király Sárost adományozza neki. De Pázmány ezt időelőttinek tartá, s a tobbi tanácsosok is oly véleményben voltak, hogy ezen ügyet az alkudozások befejezése után kell elintézni[2]).

Bécsben a kormány és a francia követek között teljes egyetértés jött létre a békeügy tekintetében. S midőn az utóbbiak april 7-én Haimburgba visszaérkeztek, azonnal érintkezésbe helyezték magukat Péchyvel.

Bethlen ez alkalommal nem tartá tanácsosnak egyenesen visszautasítani a király ajánlatait. Önző politikája által sokakat elidegenített magától. Legbuzgóbb, s legönzetlenebb hive az ifjú Thurzó Imre gróf is april első felében érintkezésbe lépett a k. biztosokkal s késznek nyilatkozott visszatérni a király hűségére [3]).

---

[1]) April 4., 5., 6. tartott tanácskozások kiv. jegyk. canc. levt.

[2]) April 5. Ugyanott.

[3]) April 11-én Dallos püspok már elkészíté fogalmazatát azon hódolati nyilatkozatnak, melyet Thurzonak a király részére adni, és azon kegyelemlevélnek, melyet a királytól venni kelle. i. m. 87. l.

Ez óvatosságra intette Bethlent. De mégis nagyobb előnyöket ohajtván kieszközölni, bevárni szerette volna a viszonyok kedvezőbb alakulását. Halasztani tehát az alkudozásokat, azok megszakítása nélkül, volt terve. Evégből kijelenté, hogy az egyesség megerősítésének országgyülésen kell történnie, mely sz. Mihály napján fogna megnyittatni; a mikorra a töröknek jóváhagyását is kieszközli. Addig a „status quo“ alapján fegyverszünet legyen [1]).

Midőn a k. biztosok erről szóló tudósítása Bécsbe érkezett, a király magyar tanácsosainak véleményét kérte ki a teendők iránt. Ezek april 17-én Pázmány elnöklete alatt értekezletet tartottak. Mindannyian ismervén Bethlent, átlátták, hogy a fegyverszünet által csak időt nyerni akar. Már pedig a halasztás és idővesztés hátrányos és veszélyes volt a királyra nézve; mert a portáról érkezett tudósitásokból kitünt, hogy a török nem hagyja el Bethlent s segítséget fog küldeni számára. Miután pedig meggyőződve voltak, hogy alkudozások által semmit sem lehet elérni, úgy vélekedtek, hogy nem kell teljesíteni a fejedelem kivánatait, hanem haladéktalanul megkezdeni kell a háborút. „Kérjük azért Felségedet — irják fölterjesztésükben — és esedezünk, méltóztassék komolyan meghagyni az illetőknek, ne engedjék tétlenség közepette fölbomlásnak indulni fényes hadseregét, s elmulni annyi kedvező alkalmat; nehogy ezen halasztás a legsúlyosabb veszélyeket hozza az országra. Hanem miután a kereszténység üdve s a török elleni védelme gyors és erélyes cselekvéstől, nem pedig alkudozásoktól várható, induljanak meg a jó Isten nevében, kinek segít-

---

[1]) Eszterházy. I. 195. l.

sége és támogatása, biztos reményük szerint, velök lesz és nem hagyja el az igaz ügyet.“ [1])

A király csakugyan nem engedett. Bethlen sem. S igy a haimburgi alkudozások megszakítását nem lehetett tóbbé föltartóztatni. Mindkét rész biztosai a francia közbenjárókkal együtt martius 22-én elutaztak [2]).

Bethlen négy nappal utóbb manifestumot bocsátott ki. Indokolá magatartását s az alkudozások eredménytelenségeért a felelősséget a királyra hárítá. Hiveit állhatatosságra, bátor bizalomra buzdítá [3]).

Az értekezletek eredménytelenségét mindkét részen előrelátták. Azok tartama alatt nem szüntek meg gondoskodni, hogy megszakításuk készen találja a hadjárat megnyitására.

A bécsi kormányférfiak régóta inkább Bouquoi fegyvereibe, mint a diplomatia munkálataiba helyezték reményeiket. A hadakat szaporitották s a szövetséges hatalmaknál segélyt sürgettek. És emellett igyekezeteiket oda irányozták, hogy Bethlen előkelő párthiveit megnyerjék. Pázmány ez irányban nagy és szerencsés tevékenységet fejtett ki. „Itt mi ilyen confuse vagyunk — irja maga Bethlen martius 20-án Pozsonyból — hogy a Palatinus egynehány pápista úrral ellenünk valóban praktikálnak, a mint Pethe Györgynek, Balassa Zsigmondnak s egyebeknek is maguk keze irását intercipiáltattak. Bécsben ki immediate a császárral, s ki Pázmánynyal s ki egyébbel tractáltanak.“ [4])

---

[1]) A conferentia jegyzetei és a folterjesztés fog. a m. canc. levt.

[2]) Eszterházy. I. 195. l. Dallos naploja.

[3]) Egy példány a Pozsony v. levt.

[4]) Erd. T. A. II. 387. l.

Midőn Bethlen e sorokat irta, a nádor nyilt átpártolása bevégzett tény volt. Forgách soha sem volt őszintén és meggyőződésből hive a fejedelemnek s a fölkelésnek. A k. biztosoknak nem nagy fáradságba került őt reávenni, hogy nyiltan elhagyja az ügyet, melyhez csak kényszerűségből csatlakozott. Martius 20-a körül megjelent a francia közbenjárók előtt. Kijelenté, hogy miután Bethlen makacssága és önzése az alkudozások sikerét meghiúsította, közbenjárói hivatása által késztetve, Bécsbe megy s itt a királylyal közvetlenül fog tanácskozni azon eszközökről, melyek az ország nyugalmának visszaállítására alkalmasak [1]).

Forgáchot az átpártolásban megelőzte Széchy György, követték a fejedelem előkelőbb hivei közöl: Jakusith András, Apponyi Pál, Balassa Zsigmond, Bosnyák Tamás, Daróczy István, Pálffy István s Miklós, Pethe György és több más [2]). A mely átpártolások még tömegesebbek lettek, midőn a király május 2-án amnestiát biztosított mindazoknak, kik május 30-ig hűséget fogadnak s a fölkelést tényleg elhagyják. Ez alkalmat megragadta a király arra, hogy ünnepélyesen ellenmondjon egy súlyos rágalomnak. „Gonosz rágalmazóink — ugymond — hirdetik, hogy mi Magyarországot szabadságai, kiváltságaitól és jogaitól megfosztani, azt szolgaságba hajtani akarjuk. Mi ellenben kinyilatkoztatjuk, hogy ez nem igaz. Mitsem ohajtunk melegebben, mint hogy Magyarország, melyet Isten reánk

---

[1]) Az óvást Dallos fogalmazta. A győri kápt. levt. A nádor két biztostársával Apponyi és Jakusithtal Pozsonyból 1621 máj. 3. manifestumot bocsátottak ki, melyben eljarasukat igazolják. Közli Botka T. Liptay I. 53. l.

[2]) Horváth. M. T. III. 563. l.

bizott, békének, nyugalomnak és szabadságnak örvendhessen.“ [1])

A királyi szavak s a biztosított kegyelem kedvező hatást gyakoroltak a kedélyekre. Bethlen hive között nagy mozgalmat támasztottak. „Ama gyalázatos grátiát — irja maga a fejedelem — minden státusok örömmel elveszik vala, nem gondolnak vala semmi gyalázatos hirben, névben való eséssel, hazájuk szabadságának labefactatiójával, az isteni igaz tiszteletnek, vallásnak megromlásával . . . mert körmükre égett vala és nem hihetik vala abból a labyrinthusból való emergálásukat különben, hanem ha császár hűsége alá redeálnak ismét, és liberae dispositioni eius submittálják magukat, mint a morvaiak. Mely akkori bolondoskodásnak ha én Isten vezérlése által egyedül nem állok vala ellene és reábocsátom vala őket, és megengedtem volna elvételét annak a gyalázatos és minden szabadságoknak azáltal való örökké elnyomatandó grátialevélnek, bizony nem különben jártak volna eddig a morvaiaknál, bécsieknél és ausztriaiaknál.“ [2])

VII.

Erdődy küldetése Bécsbe. — Pázmány hatása a béke érdekében. — A nikolsburgi alkudozások. — A béke föltételei. — A küzdelem eredményei. — Pázmány állása a küzdelmek alatt.

A háború, mely az alkudozások alatt nem szünt meg teljesen, fölbomlása után erélyesen s egy ideig változó sze-

---

[1]) Eszterházy. I. 201. l. Az amnestia diploma egy Pázmány kezével javított fogalm. a győri kápt. m. levt.

[2]) Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 208. l.

rencsével folytattatott. De július havában Bethlen hadai Zólyomnál, Érsekujvárott és a Dunán túli részeken fontos előnyöket vívtak ki. A királyt csapás csapás után érte. Bouquoi tábornagy, korának egyik legkitünőbb hadvezére, kinek képességeihez Bécsben oly nagy reményeket kapcsoltak, fogságba került és sebeiben meghalt. Forgách Zsigmond nádor sem volt soká tevékeny a királyi udvarban; június havában kimult [1]).

Bethlen ennek dacára, vagy talán épen emiatt, nem nagy kedvvel folytatta a háborút. Gyorsan kizsákmányolni szerette a kivívott előnyöket és ez időben elég alkalma volt meggyőződni, hogy céljaira a török sem hajlékony, sem biztos eszköz. Saját hadai és hivei kimerültek a kétéves küzdelem viszontagságai között. A békét ohajtották mindenhol [2]).

Bethlennek szomorú tapasztalásokat kelle tenni hiveinek állhatatlanságára nézve. „A nagy fervor — irja egy későbbi levelében — nagy hirtelen megváltozék az emberekben, a hadakozást megunák, az úri és nemesi rend mindjárt látván és vévén eszekben, hogy nem egy-két hét alatt megyen végben hazájuknak egy római császár keze alól való szabadítása ... megsokallák, bokrosan kezdének tanácsot tartani; de annál inkább elrémülének meghallván a prágai infelix pugnát, exanimes facti sunt quam plurimi és némelyek quaesitis coloribus házokhoz kezdének búcsúzni, némelyek kétségbe esvén, Kain módjára az Istennek hatalmas ereje és gondviselő irgalmassága felöl, palatinussal conjun-

---

[1]) Horváth. M. T. III. 565—568. ll.

[2]) Bethlen 1621 júl. 11-én irja: „A vármegyék igen félnek, kiket én eddig nem győztem eleget biztatni, mindennap zsinatokat tartanak ... tegnapelőtt fejenként haza kéredzének tőlem“ Mikó E. T. A. III. 345. l.

gálák magukat és veszedelmemre conjurálának, nem emlékezvén meg az én ő érettök fölvett hadakozásomról, életemnek periclitálásáról, mindnyájan eloszlának, magamat hagyának kevés fizetett népemmel és erdélyi hiveimmel.“ [1])

A fejedelem a béke létrehozása érdekében maga tette meg az első lépést. A jezsuita atyák előtt, kik Nagyszombatból Bécsbe távoztak, békés hajlamait erősíté, s általuk tolmácsoltatni ohajtá [2]).

Thurzó Imre volt most Bethlen környezetében a békepárt feje. A fejedelem megegyezésével már július havában érintkezésbe lépett Pázmánynyal; késznek nyilatkozott a közvetitői szerep elvállalására [3]) s előkészíté az utat Erdődy Kristóf grófnak, kit Bethlen Bécsbe küldött. Ez, midőn augustus 15-én a bécsi kormányférfiak által fogadtatott, előadta, hogy a fejedelem ujabb békealkudozások létrejöttét ohajtja. Ezeknek helyévé Szakolczát ajánlotta, hová a király biztosaivá Ditrichstein bibornokot, Meggau grófot és más német urakat tetszése szerint küldhet, de magyarokat ne küldjön; mert ezek vagy aláirták a beszterczebányai egyességet, s így a békealku sikeresítésére alkalmatlanok; vagy eddig gátolták a béke létrejöttét s tartani lehet, hogy ezt fogják tenni jövőben is. A fejedelem maga részéről Thurzó Imrét fogja biztosainak fejévé nevezni, s hozzá két magyarországi s két erdélyi urat adni, kiknek biztossága

---

[1]) Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 206. l.

[2]) A florenci udvar bécsi követe aug. 7. irja: „Bethlen stesso accompagno nella sua carozza alcuni Padri Giesuiti, che si ritiravano di quella citta (Nagyszombatból) e discorse con loro, di desiderar la pace.“ Ezen atyák kozott volt Káldy György is. Horváth. M. T. III. 569. l.

[3]) Ugyanaz július 31.: „Il Turzo scritto qua all'Arcivescovo di Strigonia, offerendosi d'esser mediatore tra l'Imperatore et lui (Bethlen), accioche non si proceda a tanto spargimento di sangve.“

végett kezeseket kért. Biztosai királynak fogják őt cimezni, de a k. biztosok tetszésük szerint cimezhetik. Általános fegyverszünetet nem hajlandó engedni, miután ezt megtagadták tőle, midőn a haimburgi értekezletek alkalmával kérte.

Erdődy nem volt fölhatalmazva részletesen előterjeszteni Bethlen kivánatait. Csak azon általános megjegyzésre szorítkozott, hogy meg fog elégedni ugyan észszerű ajánlatokkal; de a haimburgi ajánlatokat most sem tekinti kielégítőknek. Ezen megjegyzésnél még inkább ébresztett aggodalmakat Erdődynek más észrevétele. A rendek elhatározvák — mondá — azon esetre, ha a béke nem jő létre, azonnal megkoronázni Bethlent, ugyanakkor megválasztják utódját is; és meggyőződve vannak, hogy az európai uralkodók között egy sincs, ki nem lenne kész a magyar koronáért föláldozni a császár barátságát; névszerint a francia királyt hozták szóba [1]).

Erdődy a király magyar tanácsosait hajlandóknak találta a békére. De miután az eddigi alkudozások eredménytelenek maradtak, nem tartották illendőnek biztos alapok nélkül bocsátkozni ujabb alkuba. A magyarok kizáratását az értekezletekből nem tartották megengedhetőnek. Találkozási helyül Pozsonyt ajánlották. Kezest adni fölösleges, miután a király szava is elég biztosítékot nyujt. Bethlent saját biztosai „Dominus"-nak, a király emberei „Princeps"-nek cimezzék. Bethlen legalább oly fegyverszünetet engedjen, mely a haimburgi tárgyalások alatt uralkodott. A király küldjön valakit Bethlenhez, ki által kivánatait előadja. Ja-

---

[1]) Erdődy előterjesztésének Ferenczfy által készített kivonata. Canc. levt.

vaslatba hozták Káldy atyát; miután a fejedelem maga is kivánta, hogy egyik jezsuita atya hozza meg a választ [1]).

Ily értelemben hangzott a kormány határozata, mely Erdődyvel közöltetett. „Ő felsége mindenkor őszintén és komolyan ohajtotta a békét, s attól most sem idegen. Kész kiküldeni Ditrichstein bibornokot az értekezletek megnyitására másokkal együtt, kiket tetszése szerint fog neki társakul adni. A fejedelem is, kiket akar, küldhet Thurzó mellett. Egyébiránt bevárni fogja, mily eredményre vezet Ditrichstein és Thurzónak tervezett találkozása. Ha a békéhez reményt táplálhatni, sietni fog biztosait kiküldeni. A rendekkel könnyű lesz kiegyezni, miután nem szándékozik megsérteni szabadságaikat. De attól tart, hogy Bethlen, mint Haimburgban, ez alkalommal is nehézségeket fog támasztani.“ [2])

Thurzó Imrének a békeértekezletek megnyitása előtt találkozni kelle Szakolczán Ditrichstein bibornokkal, hogy az alkudozások alapjait tisztába hozzák. E találkozás eszméje Pázmánytól származott, ki mig Bécsben fölhasználá egész befolyását a béke érdekében, az ifjú grófot elvállalt nemes missiójának folytatására lelkesité és buzdítá. „Megértettem — irja hozzá augustus 23-án — a kegyelmed jó igyekezetit szegény romlott hazánknak békességre hozása felöl. Adta volna az Úr Isten, hogy ennekelőtte is mindnyájan a szép csendes és békességes allapotot megbecsülvén, ezt a nagy tüzet ne gerjesztik vala, mely immár is sok ezer hazánk-

---

[1]) A magyar tanács opiniója, Ferenczfy műve. Canc. levt. És florenci követ, sept. 4.

[2]) Hatvani. Brüsseli Okmt. IV. 262. l.

fiait megemésztette és ha idején elejét nem veszik azok, a kiken áll, félő, hogy utolsó veszedelemre ne hozza édes hazánkat, kit az Úr Isten kegyelmesen eltávoztasson. Azt kegyelmednek magam felöl bizonyosan ajánlhatom, hogy a szent békességnek véghezvitelében örömest minden értékemet és tehetségemet buzgó szivvel foglalom, csakhogy kegyelmetek is onnan a részről képes és illendő mediumokat proponáljon és ilyen nagy közönséges dolgokban aprólékos akadékokkal ne gondoljon."

Pázmány a találkozásra megtette az előkészületeket s elhatározva volt, hogy Ditrichsteinnal maga is Szakolczára utazik [1]). De a bibornok utóbb elveszté kedvét. Nehézségkép a találkozási hely távolságát a császári székvárostól, hozta föl, s aggodalmát, „hogy fortély ne essék rajta olyan messze levő erőtlen helyen."

A primás ekkor fölkérte Thurzót, hogy maga jöjjön Bécsbe s kész volt k. menvédet kieszközölni számára. „A császár levelére — irta neki — oly bizvást jöhetne Nagyságod szinte Bécsbe is, a mely bizvást én itt vagyok. Ne tegyen semmiben akadékot Nagyságod. Ha Nagyságod én velem akar tractálni, talán Isten adja, nem fáradunk hiába . . . Ha ugyan csak rontani akarja Nagyságod szegény hazánkat, annak Nagyságod szerét teheti. De bizony megveri az Úr Isten azokat, kik kockára vetik mi nemes országunkat." [2])

Pázmány és Thurzó, úgy látszik, nem találkoztak személyesen. Mindazáltal az ő igyekezeteiknek volt eredménye az akadályok elmozdítása s a békealkudozások létrejötte.

---

[1]) Eredeti a kam. levt.

[2]) Pázmány aug. 30. Ugyanott. Florenci követ jelent. sept. 4.

A király september első napjaiban Ditrichstein Ferenc olmützi bibornok-érseket, Preiner Siegfriedet, gróf Collalto Raimboldot, Pázmány Pétert és Eszterházy Miklóst nevezé biztosaivá [1]). Utasításuk meghagyta, hogy Bethlen ügyét a rendek kivánataitól elválasztani igyekezzenek. Amazt előbb kell tárgyalni s tisztába hozni. Ezeket átvehetik, de további intézkedés végett Bécsbe fogják küldeni. Az engedményekben fokonként kell előhaladniok. Bécsben ez alkalommal is hajlandók voltak mindazt megadni, és elhatározva mindazt követelni, mit a haimburgi alkudozások alkalmával ajánlottak és kivántak [2]). Az alkudozások helyévé a magyar tanácsosok Pozsonyt ajánlották. De ott a pestis kezdett dúlni, s Rabensberg Morvaországban fogadtatott el.

Bethlen ezalatt a pártjához tartozó főurakat, megyéket és városokat meghivta táborába, melyet Magyar-Bródban Morvaországban ütött fél, hogy személyesen, illetőleg követeik által a békeügyre befolyást gyakoroljanak [3]). Biztosaivá Thurzó Imre grófot, Sándor János, Frater István és Kassai István tanácsosait jelölé ki. Oda utasítá őket, hogy előbb az ő kivánatait, s azután a rendek sérelmeit tárgyalják, de a végzésekben a két ügyet el ne különitsék. Az országos ügyek között legnagyobb súlyt a vallás-ügyre helyezett. A jezsuiták az országból kizárva maradjanak s a clerus viszonyai az 1620-iki pozsonyi végzések alapján rendeztessenek. A politikai sérelmek orvoslását a legközelebbi országgyülésre kell halasztani. Ugyanott fogja a feje-

---

[1]) Eszterházy M. I. Bethlen már sept. 10. állitott ki menvédet. Kam. levt.

[2]) Dallos fogalm. i. m. 89—91. ll.

[3]) Abaujmegye sept. 27. választá követeit. A megye jegyzőkönyve.

dèlem visszabocsátani a koronát és országot. Általános amnestiát kivánjanak [1]).

A két fél utasitásai elég éles ellentétben állottak; s előrelátható volt, hogy azoknak alapján a béke létrehozása lehetetlen. De a XVII-ik század béketárgyalásai alkudozások voltak a szó szoros értelmében. Nem tartós és őszinte egyesség létrehozása, hanem a lehető legolcsóbb áron a legnagyobb előnyök kiküzdése — volt céljuk. A diplomatiának eljárási modora volt: a lehető legtöbbet követelni, s a legkevesebbet ajánlani; bár előre tudták, hogy a másik rész oly sokat engedni, s oly kevéssel megelégedni nem fog. Minden utasitás a tapasztalt ellenállással arányban álló engedékenységet javasol. És miután ezen engedékenység határát a viszonyok alakulásai szabták meg: az alkudozások mindig hosszadalmasak, sokszor meglepő fordulatok által nevezetesek és gyakran eredménytelenek voltak.

Ez alkalommal mindkét fél őszintén ohajtotta a békét. Ezt kitüntették azáltal, hogy a király Pázmányt, a fejedelem Thurzót állitá biztosai élére. Mindketten a béke legbuzgóbb barátai. A k. biztosoknak névleges feje Ditrichstein bibornok volt ugyan; de tényleg Pázmány vezeté az értekezleteket, ő adott irányt a k. biztosok magatartásának és megállapodásainak.

Pázmány és biztostársai october 1-jén Nikolsburgban a bibornok fényes várpalotájában találkoztak. Másnap Rabensbergbe készültek átmenni. De Thurzót utközben betegség lepte meg, mely Szobotistyén megállapodni kényszerité. A k. biztosok emiatt Szentkereszty Jakab udvari

---

[1]) Bethlen utasitása kelt 1621. sept. 27. szenczi táborából. Ered. Prim. vil. levt.

titkárt küldék a beteghez [1]), s maguk egyelőre Nikolsburgban maradtak. A bibornok vendégszeretete annyira kellemessé tette ottani tartózkodásukat, hogy Rabensberg helyett Nikolsburgban ohajtották az alkudozásokat tartani. A királynak a helycsere ellen nem volt kifogása. S midőn Thurzó, bár folyvást betegeskedett, október 7-én Rabensbergbe érkezett, Pázmány, Eszterházy és Collalto átmentek hozzá, hogy beleegyezését kieszközöljék. Ezt könnyen elérték. Három nap mulva a fejedelem biztosai is Nikolsburgban vettek lakást [2]).

Az értekezletek november 11-én a városház tanácsteremében nyittattak meg. A kölcsönös üdvözlés után Thurzó fölhivta a k. biztosokat azon eszközök előadására, melyek által az ohajtott békét létrehozni lehetne. „Őket illeti — mondá — az első nyilatkozás joga, mint a keresztény világ első uralkodójának képviselőit.“ De ezek nem akarták igénybe venni e jogot, mely fölfogásuk szerint ép oly kevéssé volt megtisztelő, mint előnyös. „Ellenkezőleg, — viszonozták — illő, hogy a császár őket hallgassa meg előbb, s azután nyilatkozzék.“

Thurzó most előadta a béke visszaállításának legbiztosabb módját. A császár hagyja magukra a fejedelmet és a magyar rendeket s mondjon le az országra tartott minden igényeiről. Ez esetben készek őt bárki ellen is megvédeni.

Ilyesmiről fölösleges tanácskozni; — válaszolák röviden a k. biztosok — miután uruk Istentől nyert országát soha sem fogja odahagyni.

---

[1]) A k. biztosok levele. oct. 2. Thurzóhoz. Ered. kam. levt.

[2]) A király biztosaihoz oct. 4. Canc. levt. Eszterházy M. I. 209. l.

Thurzó indítványa nem volt komoly természetű. Elfogadtatását sem nem ohajtotta, sem nem reméllette. Csak kiindulási pontul szolgált az árlejtésszerű alkudozásoknak.

És csakugyan másnap szóval sem említé indítványát, s a fejedelem részére csak a Dunán inneni részeket kivánta. A k. biztosok kijelenték, hogy a király az ország birtokát meg nem oszthatja a fejedelemmel. Ekkor Thurzó fölhivta őket, hogy miután indítványait elvetették, adják elő saját javaslataikat.

Ezeket a következőkbe foglalták össze. Adja vissza a fejedelem, mit elfoglalt s mondjon le a k. cimről. A király viszont a fejedelmet illő cimmel fölruházni és adományokkal jutalmazni, a rendeket pedig szabadságaikban megtartani fogja.

Azonban a fejedelem biztosai kijelentették, hogy uruk ezen ajánlatokat már Haimburgban visszavetette, s azok most sem elégíthetik ki. Az eszmecserében, mely ezen találkozás alkalmával kifejlődött, a k. biztosok azon föltevésből indultak ki, hogy a fejedelem kész lemondani a k. cimről és az ország kormányáról. A fejedelem biztosai kétségbevonták ezt. S miután amazok a lemondást a további alkudozások föltételéül tekintették, Kassai és Sándor a fejedelemhez küldettek, hogy határozatát meghozzák [1]).

Midőn ezek visszaérkeztek, october 18-án megtartatott a harmadik összejövetel. Fölolvastatott a fejedelem nyilatkozata. Kész lemondani a k. cimről és az országról, ha a király az ő és a rendek kivánatait teljesíti. Saját személye és örökösei részére kivánja: a Tiszán túli megyéket, a

---

[1]) A k. biztosok jelentése oct. 12. Firnhabernél. Actenstücke zur Aufhellung der ungar. Gesch. A bécsi Akad. „Archiv"-jában. 1852. VIII. 13—17. ll.

szathmári, munkácsi és ecsedi várakkal s uradalmakkal; a véghelyek föntartására és az őrségek fizetésére évenkint 100,000 forintot, egyszer mindenkorra 100,000 aranyat; Oppeln és Ratibor hercegségeket; „A római sz. birodalom, Magyarország és Erdély fejedelme, Oppeln és Ratibor hercege, a székelyek grófja“ cimet; cimerébe uj jelvényeket; a birodalmi gyülésen széket és szavazatot; az arany gyapjas rendet; ha a török által megtámadtatnék, a király segitségét; ha Erdélyből kiszoríttatnék, Pardubitz cseh országi várost. Végre fogadja a király kegyelmébe azon német urakat, kik a fejedelemhez menekültek.

A k. biztosok Eszterházy Miklóst ujabb utasitások hozása végett Bécsbe küldötték.

Ezalatt october 19-én a fejedelmi biztosok feje Thurzó Imre gróf életének virágában megszünt élni. A Vittembergában tudományosan kimüvelt, a közügyekbe korán beavatott s dúsgazdag ifjú főúr kora halála nagyobb csapás volt a királyra és az országra, mint Bethlenre. Lángoló és önzetlen hazaszeretete vezette Bethlen zászlója alá, ugyanaz és mély belátása már-már elvonta attól. Viszonylatai a fejedelemhez meglazultak; és Bécs udvari köreiben hitelre talált a hir, hogy a fejedelem utolsó találkozásuk alkalmával mérget kevert ételébe [1]). Az elhunyt helyét nagybátyja Thurzó Szaniszló gróf foglalta el [2]).

Az october 26-án tartatott negyedik összejövetelen mindkét rész bemutatta megbizóleveleit. Bethlen magát „választott király“-nak nevezé, Pázmánytól pedig megtagadta az érseki cimet. Ditrichstein óvást emelt a királyi cim ellen.

---

[1]) Florenci követ jelent. oct. 23.

[2]) A fejed. megbizó levele oct. 22. Prim v. levt. A rendek megbizó levele oct. 26. Zemplén m. levt.

Pázmány is kijelentette, hogy miután az ellene hozott beszterczebányai végzés érvénynyel nem bir, az érseki cimet elvitatni nem engedi.

Ezután fölolvastatott a király válasza, a fejedelem kivánataira. Ez majdnem azonos volt a haimburgi előterjesztésekkel. A király ugyanazt kivánta Bethlentől, mint akkor. Ajánlatai is hasonlók voltak. Megajánlotta a négy megyét, Oppelnt és Ratibort, Munkácsot, egyszer mindenkorra 100,000 aranyat, cimerébe Erdély, a két hercegség és saját családjának jelvényeit; ha Erdélyből kiszoríttatnék, Pardubitzzal egyértékű javadalmat nyer; a nagyszombati egyesség megujíttatni fog. A többi kivánatokat megtagadta [1]).

A k. válasz hosszú tanácskozásoknak képezte tárgyát. Bár időközben Thurzó Szaniszló is megérkezett, a két rész nem közeledett egymáshoz.

Nyolcnapi meddő tanácskozások után a k. biztosok végkép megszakítani szándékoztak az alkudozásokat. Ezt a végső pillanatban megakadályozá Thurzó azon megjegyzése, hogy ha még 2—3 megyét ajánlanak, készek ujabban megkeresni a fejedelmet [2]).

A fejedelem biztosai csakugyan megkeresték urukat, s buzgón kérték, ne kockáztassa a béke ügyét. A fejedelem kedvetlenül vette e figyelmeztetést. „Az legnehezebb — irja válaszában — a mit, mint kegyelmetek irásából veszem eszemben, hogy maguknak nincsen kegyelmeteknek semmi kedve az én igazságomhoz, kicsiny becsületemnek oltalmazásához, hanem minden rátiókkal, valamelyiket elméjében

---

[1]) U. o. 222—228. ll.

[2]) Eszterházy. I. 228. s kk. ll. A k. biztosok jelentése nov. 7. s 11. Firnhaber 10. s kk. ll.

föltalálhat, csak engemet ostromol irásuk által, hogy ut et qualitercumque a békességet vigyem véghez."

Ugyanakkor midőn a biztosok a béke érdekében fölszólaltak, ezeknek fölhivására, a fejedelem előtt megjelentek a környezetében levő kapitányok. Jelenték, „hogy a vitézlő nép is megunatkozott volna a hadakozástól, kivánják igen a békességet és félő volna, ha meg nem békéllenénk, hogy sokan közölök a télen haza oszolnának."

Bethlen kénytelen volt engedni. „Látván — irja biztosainak — kegyelmeteknek is rajtam való cséplésit, ha úgy tetszett és tetszik jónak kegyelmeteknek is . . . a Fátráig való földnek kivánságától is supersedeálok módjával és mivel oly igen exaggerálják az ő felsége hallatlan, csudálkozásra méltó liberalitását . . . kivánom azt, hogy az urak (a k. biztosok) declarálják azt a nagy liberalitást kegyelmeteknek, mivel akar ő felsége contentálni, ha a Fátráig való földet nem fogom . . . kivánni." [1])

Ez fontos engedmény volt. S Pázmány azon benső viszonynál fogvá, melyben Thurzóhoz állott, Bethlen utasitásai és leveleinek nem csak tudomására, hanem birtokába is jutott [2]); miáltal magát a helyzet és igényei felöl biztosan tájékozhatta. A király tehát előbb Tokajt, Tarczalt és Kereszturt, valamint a véghelyek hadainak fizetésére évi pénzsegélyt; utóbb az igért megyéken fölül Zemplént és Borsodot ajánlá. Sőt fölhatalmazá biztosait, hogy ha a rendek kivánatai méltányosak lesznek, s biztos kilátás van a béke létrejöttére, megajánlhassanak még egy harmadik megyét [3]).

---

[1]) Bethlen levelei nov. 14. és 22. biztosaihoz. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Igy jottek Bethlen számos, biztosaihoz intézett sajátkezű, levelei a primási levéltárba.

[3]) Eszterházy. I. 240. s kk. ll.

Mindazáltal a király nagylelkűsége és Bethlen engedékenysége dacára kevés remény volt a béke létrejöttére. Bethlen egyik levelében kijelenté, hogy ha fogoly volna sem fogadná el a haimburgi föltételeket, melyekkel másodizben megkinálják. Kész volt ugyan elhagyni a királyi cimet és hatalmat, de nem akarta engedni, hogy a békeokmányban királylyá választatását érvénytelennek nyilatkoztassák. Hajlandó volt elhagyni az országot, de csak a sérelmek orvosoltatása után.

A rendek kivánatai között is több pont komoly nehézségekre adhatott okot. Igy kivánták, hogy a bécsi béke és az 1608-iki országgyülés vallási cikkei II. Mátyás ismeretes magyarázó okmánya szellemében tartassanak meg. A jezsuiták az országból örökre számüzessenek. Az ország csak a sérelmek orvoslása s a koronázási föltételek végrehajtása után adassék a király kezeibe.

Bethlen a török és tatár segélyhadak megérkezését december első felében várta; „én ne legyek oka az ő rettenetes rablásuknak“, irta. A király ellenben Lengyelországban gyűjtött hadat [1]).

Ily körülmények között közlé Bethlen november végső napjaiban elhatározását. A király által ajánlott megyék, erősségek és pénzösszegek mellett Ung és Abauj megyéket, Kassa városát az összes koronajövedelmekkel és egyházi javakkal[2]) élethossziglan kivánta. Sürgette ujra Szathmárt és Ecsedet, évenkint 100,000 ft. segélyösszeget és a „Magyarország fejedelme“ cimet. Ohajtotta, hogy a kereskedés és közlekedés mindkét

---

[1]) A magyar-bródi rendek utasitásai a nikolsburgi biztosokhoz oct. 26. és nov. 26. Zemplén megye levt. A k. biztosok jelentése, nov. 27. Firnhaber. 25. s kk. ll. És a florenci követ dec. 11.

[2]) Egyedül Leleszre tett kivételt, mely a conventé maradjon.

rész hivei között szabad legyen; a király területén egyszer mindenkorra 6000 puskát, ugyanannyi pisztolyt és mellvértet s a magyar bányákból évenkint 2000 márka ezüstöt s 300 mázsa rezet vásárolhasson [1]).

Ezen kivánatai alapján a békeügy rögtöni befejezését sürgette. De ez nem volt lehetséges. A k. biztosok miután eredmény nélkül igyekeztek a fejedelmi biztosokat engedékenységre birni, Eszterházyt Bécsbe küldék [2]).

December 10-én a császári teremekben összejöttek a titkos tanács tagjai és a fejedelem kivánatait pontonként tárgyalás alá vették. Eszterházy a k. biztosok azon meggyőződését tolmácsolá, hogy a fejedelem nagyobb engedékenységre nem lesz reábirható; a király tehát ne fukarkodjék az engedményekben, annálinkább, mert Bethlen ezek nagyrészét csak élethossziglan nyeri. Tanácsát meghallgatták. A fejedelem kivánatait, csekély kivétellel és jelentéktelen módosítással, elfogadták.

Legnagyobb nehézséget okozott az egyházi javak kérdése. Bethlen kivánta, hogy az általa birandó megyékben létező egyházi javadalmakat ő birhassa. A főpapok természetesen egyhangulag ellenezték az átengedést. A világi tanácsosok jogi és elvi szempontból egyetértettek velök. De nem mellőzték az opportunitási tekinteteket.

Igy a horvát bán elismerte, hogy az egyházi javakat elidegeníteni nem szabad; de a Bethlen és a török részéről fenyegető veszély elhárítása végett megengedhetőnek vélte, hogy azok ideiglenesen idegen kezekbe bocsáttassanak. Harrach is elfogadta e megkülönböztetést. Külön-

---

[1]) Eszterházy. I. 248. s kk. ll.

[2]) A dec. 6. értekezlet tárgyalásai. U. o. 259. s kk. ll.

böző dolog — mondá — elidegeníteni és elzálogosítani az egyházi javakat. Ha szükség esetében elzálogosítani lehet a szent edényeket, miért nem lehetne ugyanezt tenni az egyházi jószágokkal. A király máskép kárpótolhatja a javaiktól megfosztott egyháziakat. De a tanácsosok mindannyian csak végső esetben és azon föltétel alatt egyeztek meg ez átengedésben, ha így a béke létrejötte biztosan várható [1]).

A vallásos király, mielőtt világi tanácsosainak javaslatát elfogadná, aggódó lelkiismeretének megnyugtatása végett a hittudósokat is meghallgatta [2]). S miután ezek az átengedést meg nem engedhetőnek nyilvánították, véleményüket elfogadta s azzal összhangzólag utasitá biztosait.

Eszterházy Miklós a királyi utasitásokkal december 16-án érkezett Nikolsburgba. Itt biztostársait nagy aggodalmak közepette találta. Bethlen meghagyta biztosainak, hogy ha december 18-ig „bizonyos reménységük a jó exitus felöl nem lehetne, directe a tractatust abrumpálják“ [3]). A határnap közeledett. Eszterházy megérkezése után a fejedelem biztosai halasztásért kérelmeztek. Bethlen teljesité kérelmüket. „Hogy ingenue fatear — írja — nem avégett irtam és determináltam volt e mai napot kegyelmetek elbucsuzására, hogy ha semmit máig nem végezhetne is, eljönne és nyakát szakasztaná a tractátusnak, mert ugy énnálamnál esztelenebb ember talán senki nem találtatnék, hogy ha ennyi esztendőktől fogva számtalan vérhullásával, kárvallásinkkal, fáradsággal, nyughatatlansággal való várakozásunkat és expensáinkat 10—12 napi nem várakozással rontanánk

---

[1]) Jegyzetek két titkos tanácsi ülésről. Canc. levt.

[2]) Florenci követ jelent. dec. 18.

[3]) Bethlen dec. 18. a Trencsénbe szállott rendekhez. Egyk. más. Zemplén m. levt.

falban és adnánk okot a végnélkül való veszedelmes hadakozásra; hanem irtuk az igazságra nézve azért is, hogy a hamarébb való resolutióra stimuláltassanak az ellenkező felek, másikért a nagy szükségért, harmadikért az itt (Magyar-Bródban) való infectióért, mert az itt való lakásunk oly lehetetlen, a mely lehetetlen szárnyak nélkül repülni a madaraknak.“ [1])

Bethlen csakugyan kénytelen volt elhagyni Magyar-Bródot. Szakolczára vonult, s ott karácsonyig szándékozott az alkudozások kimenetelére várakozni. A rendek — nehány főúr mellett huszonegy megyei és kilenc városi küldött — már elébb Trencsényben telepedtek meg, s nyolc tagból álló teljhatalmú választmányt hagytak a fejedelem oldala mellett [2]).

December 18-án a k. biztosok előadták uruk észrevételeit a Bethlen által javaslatba hozott békeföltételekre. A király ezeknek nagy részét elfogadta. Megajánlotta a hét megyét Kassával. Kész volt a véghelyek hadainak fizetéséhez évenkint 50,000 forinttal járulni. De viszont kivánta, hogy a fejedelem az egyházi javakat kivétel nélkül, úgy szintén a magánosoktól elfoglalt birtokokat visszabocsássa; az ország átadása tizenöt nappal a békeokmányok kicserélése után történjék; a királyi cimről való lemondását ugy fogalmazza, hogy abban kifejezve legyen, miszerint azt jogtalanul birta. Megtagadta az ezüstöt s rezet; úgy szintén a „Magyarország fejedelme“ cimet [3]).

---

[1]) Bethlen dec. 18. biztosainak. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Bethlen levele a trencsényi rendeknek, dec. 18. és válaszuk dec. 21. Egyk. más. Zemplén vm. levt.

[3]) Eszterházy. I. 262. s kk. ll.

Másnap az egyes pontok fölött alkudoztak. A fejedelem biztosai számos kérdésben engedékenyek voltak s igy sikerült megállapodást létrehozni. Azon kérdéseket, melyek iránt tisztába jönni nem tudtak, ujra előterjeszték a királynak és Bethlennek. Ilyen volt az egyházi jószágok kérdése. A fejedelem biztosai sokat engedtek s igérték, hogy a fejedelem visszaad minden egyházi javakat és jövedelmeket, Liszka és Kisfalud helységek kivételével, melyek a szepesi káptalanhoz tartoztak. Pázmány ezeket sem akarta átengedni. Tüzetesen kifejtette, hogy ily átengedés a király lelkiismeretének sérelmével járna, miután esküü kötelezi az egyházi javak sértetlen föntartására. Ő maga, az érsek, is nagy kárt szenvedne, mert nagy áron vásárolta meg a liszkai tizedet; s a szepesi prépostság és káptalan elpusztulnának; miután ama két helység jövedelmeiből tartják fön magukat.

Továbbá Bethlen kivánta, hogy az általa eladományozott vagy elzálogosított jószágokról a jövő országgyülés határozzon. A király ellenben követelte, hogy azon jószágok azonnal és minden kárpótlás nélkül visszaadassanak a jogos birtokosoknak.

Ugyanekkor a k. biztosok kinyilatkoztatták, hogy a király a rendeket szabadságaikban megtartani, a bécsi béke és az 1608-iki országgyülés cikkeit, valamint saját koronázási föltételeit végrehajtani fogja; úgy azonban, hogy mindaz érvényesnek tekintessék, mi a bécsi békében a kath. hitvallás s az egyházi rend érdekében megállapíttatott. A király megadja a kivánt általános amnestiát. Hat hónap alatt országgyülést fog összehivni s a rendek sérelmeit orvosolja. Gondot fog viselni a véghelyekre. A török békét megtartja. De a rendek többi kivánatait, mint melyek

részint ujak, részint a király méltóságával és esküjével ellenkeznek, nem teljesítheti [1]).

A függőben maradt kérdéseket Bécsben december 27-én tárgyalták a magyar tanácsosok. Liszka és Kisfalud ügye jövén szőnyegre, az egyháziak ez alkalommal is az elidegenítés ellen szólottak. Fölhozták, hogy ily eljárás ellen már Bocskay idejében óvást emeltek; ahoz a király sem adhatja beleegyezését lelkiismeretének sérelme nélkül, miután az minden emberi jog és isteni törvénynyel ellenkezik; és a fejedelemnek nem más a célja, mint hogy „deleatur Capitulum, elvevén kenyerüket". Azonban a világi urak ismét túltették magukat az elvkérdésen s úgy gondolkodtak, hogy ily csekély dologért nem szabad kockáztatni a békét; annálinkább, mert a szepesi káptalant könnyen kárpótolni lehet. Ezekhez Ostrosith oly észrevételt csatolt, melynek súlyát az egyháziak sem tagadhatták. Ha a két helység — mondá — a király kezei között lenne, senkinek sem engedhetné. De tényleg Bethlen kezeiben vannak. Ha tehát másképp nem lehet tőle menekülni, áldozatoktól sem szabad visszariadni. A közjó érdekében átengedik neki az ország egy részét; midőn tehát ugyanazon közjó s az egész ország megmaradása némi egyházi javak elidegenítését követeli, a király sem lelkiismeretét, sem a törvényt nem sérti. A vallási kérdés körül, az egyházi és világi tanácsosok között egyetértés uralkodott. Amazok és ezek egyaránt erélyesen szólottak a kath. egyház jogai mellett. Kivánták, hogy a protestánsok adják vissza a kath. templomokat, melyeket a zavarok idejében elfoglaltak. Az általuk épített egyházakat megtarthatják. Mind a templomok, mind a jezsuitákra vonat-

---

[1]) Eszterházy. I. 268. s kk. ll.

kozólag tartassék fön a törvények s szokás által szentesitett előbbi állapot [1]).

Ugyanekkor a Szakolczán levő rendek is tanácskoztak. Sok tekintetben közeledtek a k. biztosok fölfogásához. Megegyeztek, hogy a király azonnal átvegye az országot; de minél előbb tartson országgyülést, mely a Bethlenféle adományozások és zálogosításokról is intézkedni fog. A templomokra nézve maradjanak érvényesek a régibb viszonyok. Sőt a jezsuiták is az országban maradhatnak; azonban ezentúl „afféle rút és illetlen izgatásoknak békét hagyván, az ország dolgaiba magukat nem avatván, háborúságra okot ne adjanak.“ [2])

Midőn a biztosok, uj utasitásokkal ellátva, december 30-án találkoztak, a fejedelem biztosai átadták uruk, saját személyére vonatkozó, ultimatumát. A k. biztosok ezt azonnal Bécsbe küldötték. Gyors és kedvező választ kértek. Bethlen, miután a tatárok megérkeztek s ezeket vagy viszszaküldeni, vagy a király ellen vezetnie kellett, az alkudozások haladéktalan befejezését sürgette. A viszonyok ezen nyomása alatt Bécsből haladéktalanul megküldötték a választ; és ez kedvező volt [3]).

Ezalatt a rendek kivánataira nézve is egyetértés jött létre. A rendek lemondottak kivánságukról, hogy a király, a részükre kiállítandó okmányban, a vallás szabad gyakorlatát régibb törvények és különösen Mátyás fhg magyarázó okmánya szellemében külön cikk által biztosítsa. Megelégedtek azzal, hogy a királyi okmányban a bécsi béke s az 1608-iki országgyülés cikkei, valamint a király koroná-

---

[1]) Canc. levt.

[2]) A rendeknek dec. 27. kelt utasitása. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) A k. biztosok jelent. dec. 30. Firnhabernél 28. l.

zási föltételei általánosságban megemlíttessenek. És ezekután minden jelentőséget nélkülözött az óvás, melyben a fejedelem biztosai kijelentették, hogy „a rendek a vallás szabad gyakorlatát a régibb törvények, koronázási föltételek s különösen Mátyás fhg magyarázó okmánya alapján a tényleges s folytonos gyakorlat által szentesített valódi, igazi s őszinte értelemben akarják érteni.“ [1])

Az év végső napjaiban mindkét fél egyaránt nagy mérsékletet bizonyított. A háború folytatására sem a király, sem Bethlen nem volt képes; amaz is, ez is belátta a béke szükségességét. A végső nehézségek gyorsan elháríttattak, az egyesség létrejött és az 1622-ik év első napján mindkét rész biztosai aláírták a békeokmányokat.

Bethlen leteszi a k. cimet és az ország kormányát. Az elfoglalt városokat, várakat, helységeket, a koronát, a szepesi kamara levéltárát, az egyháziak és világiaktól elfoglalt javakat visszaadja. Azon javak visszaadásáról, melyeket eladományozott, országos bizottság fog intézkedni. Azok, melyeket elzálogosított, tényleges birtokosaiknál maradnak, mig ezeket a jövő országgyülés kielégíti. A foglyokat váltságdíj nélkül szabadon bocsátja. A király és alattvalói ellen jövőben nem fog ellenségeskedéseket kezdeni.

A király viszont Bethlent a római sz. birodalom fejedelmévé nevezi. Neki, fiainak, illetőleg fogadott fiának (Bethlen Istvánnak) adományozza Oppeln és Ratibor hercegségeket. A következő cimmel élhet: „Erdély s a római sz. birodalom fejedelme, Oppeln s Ratibor hercege.“ Élethosszíglan megtartja Szathmár, Szabolcs, Ugocsa, Beregh, Borsod, Zemplén és Abauj megyéket. Ezek területén mindazáltal a kath.

---

[1]) Kelet nélküli egyk. más. Prim. vil. levt.

egyház jogait nem csorbítja, az egyháziakat birtokaikban meghagyja, az egyházi javadalmak adományozását a királyra hagyja. A megyék az ország törvényei, a nádor és a rendes birák hatósága alatt maradnak; a főurak és követek megjelennek a magyar országgyülésen. A megyei s városi tisztviselők hűséget esküsznek a királynak. A koronára szálló jószágokat a király beleegyezésével adományozza. A szabadságokat föntartja.

A király továbbá a fejedelemnek és örököseinek Munkácsot 300,000, Ecsedet 100,000 forint erejeig beirja; megengedi, hogy Tokajt, Tarczalt és Keresztúrt tényleges birtokosaitól, kiknél zálogban vannak, kiválthassa s e célra 100,000 forintot ajánl. A hét megye területén létező véghelyek föntartására s hadaik fizetésére évenkint 50,000 forinttal járul; s azon véghelyeket saját költségén javíttatja. A király és fejedelem alattvalói szabadon közlekedhetnek; a menekülő gonosztevőket törvény elé állítani fogják; kik mindkét területen birnak jószágokat, szabadon választhatják lakhelyüket. A fejedelem a király területén fegyvereket vásárolhat, kézmüveseket fogadhat. A török béke föntartatik. De ha a török megtámadná Bethlent, a király segíteni fogja. A király fölszólítja a lengyel királyt, hogy a fejedelemmel baráti viszonylatokba lépjen.

A király ugyanakkor egy másik okmányban biztosítá a rendeket, hogy szabadságaikat, a bécsi békekötést, az 1608-iki cikkeket s saját koronázási föltételeit tiszteletben tartandja; az utóbbiakat törvénybe igtatni fogja; általános amnestiát enged azoknak, kik 1619 martius 4-ike óta ellene vétettek s a hűségre visszatérnek. Az okmányok kicserélésétől számítandó hat hónap alatt országgyülést tart, s a

sérelmeket orvosolja. A véghelyekről kellően gondoskodni fog. A török békét föntartja [1]).

* * *

Ezen okmányok a majdnem három éven át folyt pártküzdelmek zárkövét képezik.

Az első kérdés, mely itt fölmerül, az: melyek voltak a tartós háborúnak, az ismételt alkudozásoknak gyümölcsei? S mily értékkel birtak azok?

Bethlen hatalma gyarapodott. A nemzeti szabadságokat uj királyi okmány biztosítá.

Egyébként midőn Bethlen 1622 elején az országot elhagyta, a bekövetkezett restauratió visszahelyezé azon állapotokat, melyek a fölkelés előtt fönállottak. A megcsonkított ország meghódolt II. Ferdinandnak. A számüzött főpapok és főurak visszatértek székhelyeikre s birtokaikba. A katholika egyház elfoglalta uralkodó helyét, a Jézus társaság collegiumjait. Pázmány folytatta buzgó tevékenységét. A pozsonyi és beszterczei országgyülések követeléseit és végzéseit csakhamar elfelejtették azok is, kik legtevékenyebbek voltak megalkotásukban.

A nikolsburgi békekötés sem a nemzetnek a királyi hatalom irányában, sem a protestantismusnak a katholikusokkal szemben nem szerezett uj jogot, jogaiknak nem szerezett uj biztosítékot. Nem módosította sem Bethlennek és a protestánsoknak, sem a királynak és a katholikusoknak vonatkozásait és törekvéseit.

---

[1]) Eszterházy. I. 272—296. ll.

Inkább fegyverszünet volt, mint őszinte kiengesztelődés. Bethlen nem szivesen állott meg fél uton. Csak a körülmények és a hivei által gyakorolt nyomásnak engedett, midőn elfogadta a béke föltételeit, melyeket „gyalázatos conditiónak“ nevezett [1]). A protestáns vezérek, — bár most türelmetlenebb hévvel sóvárogtak a béke, mint három év előtt a fölkelés után — nem mondottak le igyekezeteikről, csak elnapolták azokat.

Viszont a királyt és a katholikusokat sem térítette le utjukról a tapasztalt ellenállás, a fenyegető veszély.

Mindazáltal volt a hosszu küzdelemnek erkölcsi természetű következménye. A szabadság szelleme, a nemzeti önállóság érzete hatalommá szilárdult, — mely utóbb győzedelmesen kiállott minden támadást, megifjodva túlélt minden elnyomást — s egy évszázadon át néha önző, gyakran gyenge, mindig hasznos támaszt nyert az önálló Erdély fejedelmeiben. Ámbár azon politika, mely az erdélyi fejedelmet a magyar király rovására a német befolyás ellensúlyozása végett erősité, ekkor még inkább ösztönszerű volt, mint öntudatos.

Nevezetes körülmény, hogy a hároméves küzdelmek tartama alatt a szenvedélyek mindinkább csillapultak s soha sem érték el ama hatalmat, mely más országokban a forradalmakat az emberi természet iszonyodásának s megvetésének tárgyaivá tették.

---

[1]) „Látván — irja Bethlen 1627 april 3-án Alvinczi Péternek — hogy (hivei) sem a maguk javára, tisztességére, sem az én becsületemre nem néznek . . . kényszeríttetém a gyalázatos conditiók szerint császárral megbékelni nikolsburgi tractatus idején; nem úgy ment a mint én kivántam volna végben . . .“ Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 210. l.

A kassai és jászói események — siessünk megjegyezni a magyar név becsületére — elszigetelve állanak. Bethlen hivei a jezsuitákat — kik ellen a „Querela“ annyi boszút lehel — nem bántalmazzák, sőt Nagyszombatban oly bánásmódban részesítik, melyet tiszteletteljesnek nevezhetünk. A templomokat elfoglalják ugyan, hol tehetik, de nem rombolják le azokat s nem dúlnak a katholicizmus egyénei s emlékei ellen azon dühhel, mely az emberi természetet annyira lealázza. Nem olvassuk sehol, hogy a vallásfelekezeti ellenségeskedés nagyobb kihágásokban nyilvánult, mint melyek minden háború természetes következményei szoktak lenni. Az 1648-ki angol, az 1789-iki francia forradalom iszonyú jeleneteivel nem találkozunk történelmünk e szakaszában.

Figyelemre méltó azon készség is, melylyel a fölkelők leteszik a fegyvert, elhagyják vezérüket és meghódolnak a királynak, ki ellen imént harcoltak; a nélkül hogy akár saját biztosságuk, akár még drágább javaik, a vallási és nemzeti szabadság biztosítása, érdekében egyebet követelnének mint annak igéretét, kit imént vádoltak királyi esküjének megszegésével.

Ezen tények megfejtésére nem lehet a magyar nemzeti szellem természetes mérsékletére hivatkozni. Ugyanazon nemzeti szellem több mint kétszáz évvel utóbb, a műveltség óriási haladása után, nem bizonyítá ezen mérsékletet. S ha II. Ferdinand és Bethlen hivei föltámadnak sirjaikból két évtized előtt, elfordultak volna azon jelenetektől, melyek annyira meggyalázták a szabadság szent harcát.

Helyes magyarázatot egyedül azon viszony ismerete ád, mely a Habsburgház királyai és a nemzet, a katholikusok és a protestánsok között, fönállott.

Királyaink I. Ferdinandtól II. Ferdinandig, lehet, nem voltak őszinte barátjai a magyar nemzet törvényes önállásának és szabadságainak. Azon eszmény, melyet maguknak a legjobb kormányformáról alkottak, talán közel rokonságban állott ahoz, melyet centralisáló absolutismusnak neveztünk minap. De királyaink nem voltak a nemzet ellenségei, nem voltak zsarnokok. S távol állottak ama politikai önkény és vallási fanatismustól, mely például XIV. Lajost vagy II. Jakabot bélyegezi. A törvényeket nem egyszer megsértették, máskor kijátszották, de nyiltan nem vetették meg, érvényességüket nem tagadták. Politikai céljaik előmozdításában mellőzték az erőszak eszközeit s alig találkozunk annak nyomaival, hogy azoknak kik e célzatok utjában állottak s a megtámadott jogok védelmére keltek, törvénytelen üldözésnek lettek volna kitéve.

A katholicizmus államvallás volt; de ennek dacára a protestantismus nagyobb szabadságnak örvendett, mint bármily más országban, melyben kath. dynastia uralkodott; nagyobb szabadságnak, mint a melylyel a katholikusok birtak protestáns államokban. A protestánsok zavartalanul vallhatták hitüket, gyakorolhatták isteni tiszteletüket. Az országos hivatalok a nádori méltóságig nyitva állottak előttök. Az ellenreformatió hazánkban soha sem élt oly fegyverekkel, melyek által II. Fülöp a Németalföldeket, II. Jakab az angolokat elkeseríté. Ezt maguk a protestánsok bizonyitották hivatalos irataik: az 1618- és 1619-iki országgyüléseken összeállított sérelmek, valamint a „Querela Hungariae“ cimű röpirat tartalma által. Mit sem találunk ezekben, mit távolról is párhuzamba állítani lehetne a franciák dragonádjai, az inquisitiók kegyetlenségei, az angol restaurátio üldözéseivel.

Nem mellőzhetjük e helyen a kérdést: mily állást foglalt el Pázmány a fölkelés irányában? s mikép kelljen azt megitélni?

A fölkelés következményei Pázmányt nagyobb mértékben sujtották, mint bárki mást. Lefoglalták javait és jövedelmeit. A haza ellenségének nyilvánították, nevét gyülöletessé tették. Száműzték s törvény által lehetetlenné tenni igyekeztek, hogy valamikor visszatérjen hazájába. És, mi még inkább fájt lelkének, megsemmisitették tevékenységének minden eredményeit s a jövőbe helyezett reményeit. Megsemmisítéssel fenyegették a magyar katholicizmust, melyet az ország fölvirulásának föltételéül tekinte, s a dynastiát, melyben a katholicizmus emelkedésének egyedüli garantiáját látá.

Ő nem barátkozhatott meg a fölkeléssel s az eszmékkel, melyekért az küzdött. A katholicizmus hat évszázadon át annyira összeforrott kiváltságos állásával s a hatalom támogatásával, hogy ezt még a legemelkedettebb szellemek is mellőzhetlen szükségességnek tartották.

Utóbbi időknek volt föntartva a szomorú tapasztalás, hogy a bástyák, melyekkel a hatalom a kiváltságolt egyházat külső támadások ellen óvja, az egyház szabad fejlődését és hatását is szükségkép korlátolják; hogy a hatalom, midőn a gyám lelkiismeretes buzgalmával őrködik az egyház érdekei fölött, a gyám féltékenységével őrködik a fölött is, hogy az egyház tevékenysége tőle vegyen irányt.

Csak napjainkban kezdi a tapasztalás és belátás érvényre emelni az elvet: hogy a katholicizmus helyzete és hatása teljesen független az állami hatalom természetétől és magatartásától. Azon örvendetes látvány, melyet a katholi-

cizmus terjedése és virágzása Angliában és Amerikában nyujt, a hatalom semleges magatartása mellett, nem esetékes tünemény. Ezt szomorúan illustrálja azon erkölcsi és vallási hanyatlás, melynek megrendítő nyilvánulásaival katholikus államokban találkozunk.

Pázmány nem birhatta sem ama tapasztalást, sem ezen tanulságokat. És nem lehet vádolni a belátás hiánya miatt, mert a külső támogatást és a kiváltságos állást a kath. egyház emelkedéséhez és üdvös hatásához mellőzhetlenül szükségesnek hitte.

Most harmadfél évszázad után visszatekintve a XVII. század nagy küzdelmeire, kimutathatunk nagy előnyöket, melyeket azok állami és nemzeti fejlődésünkre eredményeztek. De azon időkben természetszerű volt Pázmánynak fölfogása, mely szerint vallása és hazája érdekében Bethlennek megsemmisítését, a fölkelésnek elnyomását szükségesnek tartotta.

Nem ellenezte, hogy a király e célt a fegyver hatalmával küzdje ki. De belátta, hogy erre kevés kilátás van; belátta, hogy a veszély elhárítása csak engedmények által lehetséges. Az alkudozásokat következetesen ajánlotta s előmozditotta. Sürgette, hogy Bethlent adományok, a rendeket szabadságaik biztosítása által kell kielégíteni és megnyugtatni. Egyedűl azt hangsúlyozta, hogy inkább a harc bizonytalan esélyeinek kell kitenni az igazságos ügyet, mint oly engedmények árán szerezni békét, melyek a királyi hatalom vagy a katholika egyház érdekeire nézve hátrányosak lehetnének. Pázmány meggyőződésből lelkesült s küzdött ezen érdekekért.

És valamint a fölkelésnek békés uton való befejezése után dynastikus hűsége és vallásos buzgalma nem hanyatlott: úgy kétségtelen, hogy ha a király fegyveres hatalommal hódoltatja meg az országot, Pázmányt hűsége nem csábította volna hazaárulásra, hitbuzgalma nem ragadta volna el türelmetlenségre.

PÓTLÉKOK.

I.

(A 28. s kk. lapokhoz.)

A jelen munka első ivei már kinyomatva voltak, midőn azon helyzetbe jöttem, hogy a hajdani nagyszombati jezsuita collegium egykorú évkönyveit (jelenleg ugyanazon collegium birtokában), s a Jézustársaság „Litterae Annuae“ cim alatt közzétett évi jelentéseit (a római Collegium könyvtárában) használhassam. Ezen kutfők némely oly adatokat tartalmaznak Pázmánynak mint jezsuita atyának működéséről, melyek az általam elmondottakat részben kiegészítik, részben módosítják is.

A 15. és 22. ll. folhozott adatokból kitünik, hogy Pázmány a gráczi egyetemen 1597/8 és 1598/9 években a bölcsészet, 1603—1607 között a hittudományokból tartott előadásokat. Vajjon 1600—1603 között szintén ugyanott működött e, kimutatni nem tudtam, de valószinűnek tartottam. S miután nyomát birtam, hogy 1602, 1603 és 1606-ban egy ideig Magyarországban volt, azt hittem, hogy a szünidőket hazájában szokta volt tolteni, és pedig ekkor is irodalmi s hittéritői foglalkozások közepette.

Most ellenben valószinúbbnek tartom, hogy Pázmány 1600—1603 között nem Gráczban mint tanár, hanem hazájában mint hittérítő működött.

1601-ben Kassán találjuk. Gonzaga Ferdinánd főkapitány néhány atyát kért ki a rend előljáróitól. Ezek Pázmány Pétert és Némethi Jakabot küldék hozzá [1]), kik működésükben nem szorítkoztak a főkapitány

---

[1]) A nagyszombati évkönyv 1601-re: „Duo praeterea e nostris... Cassoviae morati sunt Sacerdotes;“ de meg nem nevezi. Azonban a margóra egykorú kéz följegyzé: „P. Petrus Pázmány et Jacobus Némethi.“ Hihetőleg ezen adat alapján szól Kazy (Hist. Univ. 72. l.) röviden Pázmány kassai működéséről; kinek elbeszélését — miután kutfőre nem hivatkozott — tartózkodtam elfogadni.

udvarára; a kath. polgárokat hitükben megerősíteni, a protestánsokat az egyház kebelébe vezetni iparkodtak. Magyar és német nyelven tartott szent beszédeik nagy hatást gyakoroltak; melyet a pápa által engedményezett jubilaeum is fokozott. Sokan, kik 10 éven át, sőt tovább is elmulasztották gyónásukat, töredelmesen megbánták bűneiket. 7 protestánst s egy török nőt megtérítettek. A protestáns lelkészek intették hiveiket, hogy őket kerüljék. Maguk is ezt tették kezdetben; utóbb társalgásba, vitatkozásba bocsátkoztak velök. Egyik ezek közöl, bátrább társainál (hihetőleg az ismeretes Alvinczi Péter) az egyik atyával (valószinűleg Pázmánynyal) tüzetes vitát kezdett vallási kérdések fölött. Midőn azonban mindinkább szorongatná avatott ellenfele, más menedék hiányában ajánlá, hogy a vitát irásban folytassák. De e téren is fényes győzedelmet vívott ki a jezsuita.

Ugy látszik, hogy Pázmány még ugyanazon évben elhagyta Kassát; s ő volt azon atya, ki a nagyszombati évkönyvek s az évi jelentés elbeszélése szerint, ugyancsak 1601-ben Forgách Ferenc nyitrai püspökhöz küldetett, hogy őt megyéjének visitatiójában tanácsával támogassa; s ki a püspököt reábirta, hogy káptalanának a tridenti zsinat szellemével és igényeivel megegyező szervezetet adjon.

Bizonyosabb, hogy midőn Forgách a következő évben ismét egy atyát kért magához, Pázmány volt az (e Patribus unus) ki Nyitrára küldetett s ott nagyhatásu szent beszédeket tartott. Mert a nagyszombati évkönyv elbeszéli, hogy miután akkortájt egy protestáns lelkész a kath. vallás hitelvei ellen munkát tett közzé, ugyanazon atya kitünő cáfiratot irt, melyre amaz válaszolni nem merészelt. E cáfirat nem lehet más, mint Pázmánynak Magyari ellen irt műve, melyet Radosnyán, Nyitra megyében készített el.

Az 1603-ik évi jelentés tüzetesen szól két magyar főurnak megtéréséről, mint a mely örvendetes eseményben szintén jezsuita atya — kit szokás szerint meg nem neveznek, de kit a körülményeket összevetve nem alap nélkül ismét Pázmánynak tartok, — volt tényező. Az egyik főúr Forgách Miklós, a püspöknek testvére. Ez buzgó kalvinista volt. A jezsuita vallási meggyőződéseiben megingatta ugyan, de térítési művét csak egy halálos betegség vezette célhoz. Az atyának és a püspöknek buzditó szavai a közeledő halál rémületei közepette behatottak szivébe s halálos ágyán katholikusnak vallá magát.

Thurzó Kristóf gróf volt a másik, kit szintén jezsuita atya győzött meg a katholika igazságról s miután, kellően előkészített, gyónás és az oltári szentség nyilvános s ünnepélyes magához vétele által, az egyházba fölvett.

Ugyanezen 1603-ik évre esik Forgách Zsigmondnak megtérítése. Őt testvére, a püspök, Selyére a jezsuita atyákhoz hozta. Ezek, főleg

Pázmány mindent fölhasználtak, hogy megnyerjék. Az isteni kegyelem sikeressé tette igyekezetüket. A püspök azon örömben részesült, hogy testvérét a selyei szentegyházban a szentségekben részesítse [1]).

II.

(A 72. s kk. lapokhoz.)

A 73-ik lapon említettem, hogy az 1607-ik év óta Pázmány többnyire Forgách primás oldala mellett működött. Az 1608-ik évi jelentés is említi, ezen éven át két jezsuita atya az érsek udvarában részint Pozsonyban, részint Nagyszombatban tartózkodott; főleg amiatt, hogy itt a selyei collegium javainak visszaszerzése érdekében működjenek. Erre legkedvezőbb alkalom nyilt a királyválasztó országgyülésen. Kieszközölték Mátyásnál, hogy a jezsuita rendet, mint a turóczi prépostság birtokosát, az országgyülésre meghivja [2]). Két atya — az egyik Pázmány — csakugyan megjelent az országgyülésen a k. meghivó levél alapján. De a protestáns rendek határozottan ellenezték, hogy az atyák az országgyülésen üléssel s szavazattal birjanak, s miután a Jézustársaság ingatlan javak birásától törvény által eltiltatott, következőleg a turóczi .prépostságtól megfosztatott, kivitték, hogy azok az országgyülésből csakugyan kizárattak [3]).

A két atya eltávozott Pozsonyból s ezen és a következő éven át az ország különböző helyein mint hitterjesztők, katholikusok s protestánsok között, áldásosan és szerencsésen munkálkodtak [4]).

---

[1]) Kazy. 70. l.

[2]) Ezen meghivó levél: „Declaratio iurium S. J. ad bona stabilia possidenda.“ Bécs, 1646. 69. l.

[3]) „Tantum enim haereticae factionis homines . . . et numero et viribus valuere, ut quamvis litteris R. Mtis vocati fuissent ad illa Regni Comitia, nulla tamen ratione ut illis interesse nobis liceret, obtinere potuimus, eque loco Comitii, nec quicquam ostentantes litteras regias, abire coacti fuimus.“ Litterae Annuae. 1608. év. 508. l. Tehát még sem teljesen alaptalan Engel ezen roszakaratú elbeszélése: „Péter Pázmány . . . war so unverschämt gewesen, sich im Namen der Probstei zu Thurócz in der ständischen Versammlung einzufinden. Er ward hinausgewiesen, und ihm bedeutet: die Jesuiten seien keine ständischen Mitglieder.“ Gesch. d. Ung. Reiches. IV. 337. l.

[4]) Litterae Annuae 1609. év. 277. l.

III.

(A 172-ik laphoz.)

V. Pál államtitkárjának Borghese bibornoknak nevében Porfirio Feliciani titkár által vezetett levelezésekből Kerschbaumer szent-pölteni kanonok szivessége által rendelkeztem ugyan néhány adatokkal; de római tartózkodásom alkalmat szolgáltatott ama levelezéseknek [1]) tüzetesebb áttanulmányozására, mi által számos ujabb érdekes részletnek jöttem birtokába.

Pázmány 1614 october végén utazott Rómába, hogy ott a Jézustársaságnak Nagyszombatban alapitandó collegiumja ügyében tárgyaljon. December végső napjaiban fogadtatott az államtitkár által, ki a fonforgó ügyben készségesen fólajánlá szolgálatait [2]). Ugyanazon időben nyert kihallgattatást a pápánál. Ez alkalommal magasabb horderejú politikai ügyeket is hozott szőnyegre. Hihetőleg Khlesl utasitása következtében figyelmezteté a pápát, hogy gondoskodni kellene II. Mátyás halála esetére Magyar- és Csehország, valamint a római királyság örökosodésének elintézéséről. A pápa válaszul adá, hogy ezen ügyet egy idő óta gondjainak tárgyává tette, s ezentúl még élénkebb figyelmet fog reá fordítani [3]).

Pázmány, miután megbizásában szerencses eredménynyel eljárt, 1615 január első felében elhagyta Rómát.

IV.

(A 179-ik s kk. lapokhoz.)

A bécsi kormánykörökben már néhány héttel Forgách bibornok halála után megállapodtak, hogy Pázmány fog, az esztergomi érsekségben, utódjává neveztetni. Azonban Khlesl minister — mi okból nem tudom — Pázmányt egyelőre az érsekségnek csak Administratorává szándékozott tenni. Ridolfi, a bécsi kormány római ügyviselője, utasitásai értelmében, 1615 november végefelé kihallgattatást kért a pápánál s bejelentette, hogy kormánya Pázmánynak esztergomi administratorrá való kineveztetését fogja kérelmezni. A pápa elvonatkozva a személyi kérdéstől, azon meggyőződését fejezte ki, hogy administrator nevezése által sem az érsekségnek, sem álta-

---

[1]) Egykorú másolatok az Ágoston rend római konyvtárában.

[2]) 1615 jan. 1. a bécsi nuntiushoz.

[3]) 1615 jan. 11. ugyanahoz.

lán a katholika vallásnak nem tesznek szolgálatot, hanem szükségesnek mondotta az érsekség rendes és végleges betöltését [1]).

A bécsi nuntius utasíttatott, hogy az administratori terv ellen működjék. És ennek sikerült Khleslt reábirni, hogy tervéről lemondjon. Ugyanő melegen buzgólkodott Pázmány mellett s ellenezé bármely más egyén kinevezésének indítványba hozását. Szóba jött ugyan Pálffy gróf pozsonyi prépost. De csakhamar meggyőződtek, hogy az nem bir ama tulajdonokkal, melyeket a magas egyházi állás igényel. Bellarmin bibornok Telegdy váradi püspököt ajánlá a pápa előtt, ki ennek folytán megbizást adott, hogy a püspök tulajdonairól tudósítást szerezzenek. Ez alkalma adott Ridolfinak Bécsbe jelenteni, hogy a pápa Telegdy kineveztetését óhajtja. Azonban midőn a nuntius ezen hír felől Rómába jelentést tett, a pápa kijelenté, hogy nem volt szándéka Telegdy kineveztetését sürgetni [2]).

December vége felé a bécsi kormány és a római kúria tisztában voltak Pázmány fölemeltetése iránt. Előbb azonban a Jézustársaságból kilépnie s evégből fogadalmaitól föloldatnia kelle A rend elöljárói mindazáltal nem akarták megengedni, hogy Pázmány közvetlenül a rend köréből emeltessék az érsekségre. Kivánták, hogy a Jézustársaságból előbb más rendbe lépjen át, s mint más rend tagja neveztessék érsekké. A pápa és maga Pázmány is megnyugodtak. Amaz maga kezdett tárgyalásokat a Sommascha-féle szerzetes rend elöljáróival, hogy Pázmányt rendükbe fölvegyék. De itt uj nehézség merült fol. A Sommaschák constitutió tiltották, más rend tagjainak fölvételét. S a pápának előbb brévét kelle kiállítani, melyben e szabályt a fönforgó esetre nézve fölfüggeszté. S Pázmány most végre a Jézustársaság köréből kilépvén, névleg a Sommascha rend tagjává lőn [3]).

Azonban Pázmánynak nemcsak tisztelői, ellenségei is voltak, kik fölmagasztaltatását megakadályozni igyekeztek. Olyformán nyilatkoztak felőle, hogy „igen veszedelmes önfejű ember, kinek élete erkölcsi tekintetben sem áll kifogáson felül.“ [4]) Sőt a pápának három állítólag Pázmány által irt levelet mutattak be, melyek őt, ha csakugyan ő irta volna, nem kevéssé compromittálják.

A pápa áthatva volt a meggyőződéstől, hogy a mennyire szükséges tulajdona a főpapnak az élet tisztasága, annyira ártalmas és botrányos ha a főpap élete e tekintetben nem kifogástalan. Pázmány ellen szigorú vizsgálatot rendelt. Az említett levelek másolatait közlé a császárral és átküldé a bécsi nuntiusnak is. De egyuttal kinyilatkoztatá, hogy ezen eljá-

---

[1]) 1615 nov. 28. és dec. 1. a nuntiusnak.

[2]) 1615 dec. 26. és 1616 febr. 20. ugyanannak.

[3]) 1615 dec. 26., 1616 febr. 20., marc. 19.

[4]) 1615 dec. 26.

rásra nem más indítja, mint az óhajtás, hogy a kérdéses magas állás betöltésében helyesen járjon el. Egyébiránt — ugymond — nem szünt meg nagy hajlandósággal viseltetni Pázmány atya iránt, kinek, midőn vele személyesen érintkezett (1615 elején), fölismeré jeles tulajdonait[1]).

Bécsben siettek megtenni a szükséges nyomozásokat. Ezekből kitünt, hogy Pázmány nem irta ama leveleket, hogy azok koholtak. A nuntius közlé ezt a pápával, ki számos más oldalról is megnyugtató fölvilágosításokat nyert Pázmány életéről és jelleméről [2]). Ennek következtében az 1616-ik év tavaszán már csak a királyi praesentatióra várakoztak, hogy Pázmányt praeconisálják [3]).

V.

(A 191. s kk. lapokhoz.)

Az erdélyi politikai viszonyok Rómában élénk figyelem tárgyait képezték. A pápai államférfiak osztották bécsi collegáiknak Bethlen iránti ellenséges indulatait. Helyeselték és támogatták azon terveket, melyek Bethlennek a fejedelemségtől való megfosztását célozták[4]). 1615 elején megelégedéssel vették tudomásul a bécsi hirt, hogy a török kész Bethlent elűzni és Gratianit helyezni az erdélyi fejedelemségbe; [5]) mely hir később oda módosíttatott, hogy a török Bethlen elüzése után az erdélyi rendekre fogja bizni a fejedelemség betöltését, a mely esetben három egyén fog szerepelni: Gratiani, Homonnai György és a nádor (Thurzó) fia[6]).

---

[1]) 1616 jan. 2. s marc. 19.

[2]) 1616 april 23. az államtitkár a bécci nuntiusnak: „Per quel che si racoglie della lettera di V. S. del 4⁰, pare, che il P. Pázmán non sia in colpa d'haver scritte quelle lettere ad una Signora hungara, come s'e presupponeva. Il che saria caro, che fosse cosi per tutti i rispetti. Ma quando si potesse haver qualche chiarezza di piu dell'esculpazione et inocenza di questo Padre non si potra se non piacere molto d'intenderlo.“ S május 14: „Della bontà et vita honesta del P. Pázmán si havean riscontri da piu luoghi, ma e stata nondimeno cara la confirmazione che V. S. ce ne ha data.“

[3]) 1616 máj. 7.

[4]) 1614 febr. 8. az államtitkár a nuntiusnak: „S. Stà. ha letti gl'avisi, ch'ella ha havuti da Cassovia di Bethlen Gabor, l'impietà e l'infidelità del quale essendo hormai nota ai Transilvani, potra esser di non piccol giovamento a S. Mtà Ces.“

[5]) 1615 marc. 14., 21., april 18.

[6]) 1615 máj. 9.

E három jelölt között Homonnai személye volt Rómában legkedvesebb, vallásos buzgalma miatt. 1615 tavaszán az erdélyi püspök Lengyelországba utazott s fölkérte a nuntiust, birná reá a lengyel királyt, hogy Homonnait Erdély elfoglalásában pénzzel és katonákkal segítse. A nuntius megtett mindent. De a király azt válaszolá, hogy pénzt nem képes adni, s katonákat is, különböző tekintetekből, csak csekély számban bocsáthat rendelkezésére [1]).

Midőn 1616 elején Homonnai terveivel nyiltan föllépett, Rómában hőn ohajtották azoknak sikerét. „Alakítsa Isten — irja az államtitkár — a viszonyokat olyképen, hogy azokból mindazon előnyök származzanak, melyeket a kath. vallás szabadsága és emelkedése érdekében reméllenek.“ [2]) Nagy érdekeltséggel kisérték Pázmány működését fölső Magyarországban, melyről a nuntius pontos tudósításokat küldött. Jelenté, hogy Pázmány a nádort megnyerte a király részére s reábirta, hogy Homonnainak barátságos, Bethlennek és a hajdúk kapitányainak szigorú leveleket irjon; hogy lecsillapította a magyar mozgalmakat s reábirta a rendeket, hogy a fegyvert letegyék s a király hűségére visszatérjenek [3]).

Azonban habár Rómában Homonnai terveit helyeselték s erkölcsileg támogatták, tényleges segélyezésben nem részesítették s részesíteni nem is voltak hajlandók. Homonnai 1616 nyarán szorult helyzetében a bécsi nuntiushoz fordult azon kéréssel, hogy részére a pápától pénzsegélyt eszközöljön ki. A nuntius azonban sietett válaszolni, hogy a szent szék pénzügyi viszonyai sokkal kedvezőtlenebbek, semhogy ily segélyezésre képes lenne. És a pápai kormány e válasz miatt a nuntiusra nemcsak nem neheztelt, hanem őt dicséretekkel halmozá el [4]).

VI.

(A 237-ik laphoz.)

Pázmány érsekké neveztetése után a nuntius azon kéréssel fordult az államtitkárhoz, eszközölje ki, hogy Pázmány részére a bullák a szokásos dijak elengedése mellett állíttassanak ki. Az államtitkár evégből a pápához fordult. Sok nehézség támadott ugyan, de a pápa végre is Pázmány szemelye és a közbenjárók iránti tekintetből elrendelé, hogy a bullák expeditiója „via secreta“ vagy is a nagyobb dijak elengedése mellett eszközöltessék [5]).

---

[1]) 1615 máj. 30.

[2]) 1616 marc. 19.

[3]) 1616 júl. 30., aug. 6., sept. 3.

[4]) 1616 sept. 17.

[5]) 1616 nov. 28. és dec. 2.

VII.

A 305-ik lapon kiemeltem, mily buzgón igyekezett Pázmány 1617 végén Ferdinánd királylyá választatását s az országgyülés sikerét előkészíteni. Erre Dóczy Endrét is buzdította. „Bizony Isten — irja neki october 30-án Pozsonyból — igen méltó, hogy kgtek ott a vármegye gyülésére és instructiójára igen reá vigyázzon és azon legyen, hogy az instructiók békességre nézendők legyenek, ne cselekedjenek ugy, mint az elmult gyülésben, melyben a Beszterczebányaiak és Illésházyné dolgában ő fgét male contentuson bocsáták el és ugyan semmi sem lőn abban, a miért annyit veszekedének. Nem kellene Uram a privatusok causájáért a közönséges jókban ily nagy akadékokat szerezni.“ [1])

VIII.

Azon hangulat megismeréséhez, mely 1618 elején az országgyülés megnyitása előtt az országban uralkodott, érdekes adalékul szolgál két levél, melyet a m. k. kam. levéltárban találtam.

„Oda fel — irja Forgách Zs. Kassáról 1618 febr. 12. Rákóczy Jánosnak — nagy hire vagyon hogy a Prédikátorokkal gyakorta Conventiculumokat tart, a kiből seditiok következhetnek, ki ha úgy volna, kgd nagy veszedelembe hozhatná magát. Intem azért kgdet tisztem szerint, hogy kgd csendességben legyen és semmi zűrzavarra okot ne adjon, hanem az ő fghez való jó hűséget igazán megtartsa és nemzetségének jó hirnevét utoljára meg ne gyalázza, és eszébe jusson ama deák versecske: „an nescis longas Regibus esse manus.“ Annak is nagy hire vagyon, hogy kgd szólott a vármegyékben, nagy illetlen instructiók adására izgatja az embereket; ha úgy volna, az sem illenék kgdhez.“

Dóczy Endre pedig 1618 február 20-án a következő tudósítást vette Szathmárról: „Generalis Uram (Forgách Zs.) ő fge akaratjából az electió felől a vármegyében eléggé munkálkodott; ide által a három vármegyét Károly Uram által találta volt meg, hogy némelyekkel hozzá hivatván, privatim beszéljen. Tegnap vala Szathmárt a vármegyének gyülése. Irja ő Nga Generalis Uram, a vármegyét intvén, hogy oda föl Kassa táján való vármegyék jól resolválták volna magukat, ezek is aszerint cselekednének, mint az ő dolgok. Tudja Ngd eleget szendergetnek, bizony dolog Ferdinánd király Urunk királyságától igen félnek, sőt némely vitatta azt is. nem a gyülésben, hanem magam előtt, hogy Csehországban immár

[1]) 1616 sept. 17.

is elkezdte volna, kiknek szájukat avval dugtam be, hogy lehetne az, noha ő fgét megkoronázták pro successione, de a birodalom Császár Urunk kezénél vagyon, ergo nem igaz. Maximilian herceg Urunkhoz bizony jó szívvel volnának, örömesten acceptálnák, de mindazáltal e vármegyén, sőt Ugocsán is nem mulik. A követeknek instructiójokban oda irják, „a több vármegyékkel és Regnicolákkal egyetértvén, e dologból a mi legjobb azt kövessék, szóval meghagyják, hogy ne is contrarioskodjanak.“

IX.

Az 1618-ik évi nevezetes országgyülésről a bécsi nuntiusnak, ki a követség egyik tagját Pozsonyba küldé, az államtitkárhoz [1]), s a florenci köztársaság bécsi követének kormányához küldött tudósításaiban [2]) szintén fontos közleményeket találtam, melyeket utánpótolnom kell.

Mint a 300. l. előadtam, Harrach csakugyan avégett küldetett Pozsonyba, hogy a gyülekező rendeknek tudtul adja az országgyülés elhalasztását. Azok megnyugodtak, de kérték a királyt, hogy az ez alkalommal kitüzött határnapon az országgyülést csakugyan megnyissa. A k. tanácsosok ugyanezen ügyben Bécsbe küldék Pázmányt és Forgách Zsigmondot, kik január közepetájt küldetésükben eljártak. Khlesl bibornok ez alkalommal — kétségkivül Pázmány közbenvetésére — kibékült Forgáchchal, kit, reményt nyujtván neki a nádori méltóság elnyerésére, magának lekötelezett. Pázmány ez időtájt az örökösödési ügyről úgy nyilatkozott, hogy Ferdinand megválasztatását nagy nehézség nélkül lehet keresztülvinni az országgyülésen. Ennek következtében a kormányférfiak a helyzetet kedvezőbbnek látták, mint az valóban volt. Sőt hitelre talált körükben a hir, hogy a magyarok előzékenyen maguk akarják Ferdinandot királyul kérni II. Mátyástól; nemcsak a miatt, hogy a királynak kedveskedjenek, hanem ezáltal érvényesíteni ohajtván szabad királyválasztási jogukat [3]).

Midőn martius közepén az ország rendei Pozsonyban együtt voltak, Ferdinand mint a király képviselője martius 19-én érkezett oda. Bevonulását lóháton tartotta. Közvetlenül utána Pázmány lovagolt a többi főpapokkal. Az országgyülés ünnepélyes megnyitása martius 23-án eszközöltetett a szent Ferenc rend templomában a sz. lélek segítségül hivása által. Isteni tisztelet után a király megjelent a rendek között. Latin be-

---

[1]) Egyh. másolatok Chigi hg. római könyvtárában.

[2]) Az eredeti tudósítások a florenci állami levéltárban.

[3]) Florenci követ. 1618 jan. 14., 20., febr. 17., 24.

szédet tartott „con molta gravità et eleganza.“ Kijelenté, hogy miután a császár gyengélkedése miatt s a megkezdett gyógykezelést veszély nélkül meg nem szakíthatván, személyesen meg nem jelenhetett, őt nevezé biztosává. Engedelmeskedjenek a császár akaratának, ki viszont szintén mindenben kielégíteni fogja őket. Azután a k. propositiókat kézbesíté Pázmánynak. Azokat a k. cancellár magyar nyelven megmagyarázta s hosszadalmas beszédben fejtegette. Utána a réndek nevében Pázmány szólott a királyhoz „brevemente con molta prudenza.“ „Az ország — mondá — szerfölött ohajtotta, hogy a császár uruk és királyuk személyesen megjelenjék az országgyülésen s módot találjon ama nehézségek és hátrányok elhárítására, melyek a király távolléte következtében fölmerültek. De megvigasztalta az országot ő felségének bölcsesége és jóakarata, melyszerint magát a király (Ferdinand) által kivánta helyettesíttetni, s reméllik, hogy minden bajaik orvosoltatni fognak. Az urak és nemesek ő felsége előterjesztéseit megfontolni, legjobb határozatokat hozni, s ő fgnek szándékait lehetőleg teljesíteni fogják.“ A király ezután eltávozott, szivélyesen kezeit nyujtván a rendeknek [1]).

Az országgyülési tanácskozások már első napjaiban élesen szemközt állottak a katholikusok és protestánsok. Ezek kijelentették, hogy nem engedik tárgyaltatni a királyválasztást, míg kivánataik teljesíttetnek. Többi között a *cimzetes püspököket és apátokat országgyülési szavazatuktól megfosztani* igyekeztek; az egri káptalan megszüntetését sürgették, a melyre — mondották — nincs szükség, miután az egri püspök nem székel megyéjében. A katholikusok viszont minden erejükkel oda hatottak, hogy kieszközöljék a bécsi béke azon cikkének eltörlését, mely a jezsuitákat fekvő jószágok birásától eltiltja [2]).

Ezalatt Ferdinand nyájas, szeretetreméltó modora által megnyerte magának a rendek rokonszenvét. De a k. biztosok feje Khlesl bibornok halálos gyülöletet keltett maga ellen, s kétszinűsége és ármányai által általános ingerültséget szült. Sokan nem ok nélkül őt okozták amiatt, hogy az országgyülés a k. előterjesztések tárgyában nehézségeket támasztott; s állitották, hogy nélküle a királyválasztási ügyet könnyebben lehetett volna célhoz vezetni. Khlesl maga is érezte ezt, mi őt nagy mértékben elkeserítette; annálinkább, mert némely magyar urak nem tartózkodtak nehezteléseket nyiltan kitüntetni. Tobben kinyilatkoztatták, hogy vele tárgyalni nem fognak. A bibornok szolgái beszélték, hogy urukat soha sem látták annyira leverve, mint ekkor [3]).

---

[1]) Pápai uditore 1618 marc. 27.

[2]) U. a. mart. 26.

[3]) U. a. mart. 27., 29. Florenci követ april 4., 7.

A legfőbb nehézséget azon kérdés okozta: vajjon a király előbb választassék-e, mint a nádor? A királyi biztosok s velök némely kath. urak szivesen mellőzték volna teljesen a nádorválasztást, miután a nádor nagy hatalmában a királyi tekintély veszélyes korlátozását látták. De a többség a nádori méltóságot az alkotmány egyik biztosítékának tekinté s a mellett küzdött, hogy a nádor előbb választassék meg s utána a király [1]).

April 1-jén az alsóház abban állapodott meg, hogy ugyanazon napon eszközöltessék, előbb a nádor s utána a király választása. Ezen határozat indokai között nagy része volt a bizalmatlanságnak, melylyel Khlesl iránt viseltettek. Ez ugyanis miután Forgáchnak megigérte, hogy őt a nádori méltóság elnyerésében segíteni fogja; utóbb oly módon nyilatkozott felőle, mely egyaránt sértette hiúságát és nagyravágyását. „Forgách már nádornak tartja magát, de kész vagyok, mielőtt e méltóságot elnyeri, egy arasznyira meghosszabbítani orrát.“ Forgách értesülvén e gúnyos megjegyzésről boszura gerjedt s most maga is fölhivta a rendeket, ne mondjanak le kivánságukról, hogy a nádor választása megelőzze a királyét; attól tartván, hogy ha előbb megválasztatnék a király, a bibornok könnyen megcsalhatná. S ezen aggodalma nem nélkülözött minden alapot. Bécsben azon érdekes hir köröztetett, hogy egy alkalommal Pozsonyban nyolc ur találkozott, kik közöl mindegyik irásban birta Khlesl igéretét, hogy őt fogja a nádori méltóságra segíteni [2]).

Az ellenzéki szellemet Khlesl ildomtalan magaviselete mellett külső befolyások is élesztették. Bethlen Gábor már megkezdette a rendeket, főleg a protestánsokat, a király ellen izgatni. Biztosa Pozsonyban titokban tartózkodott, s főleg a megyei követekre nagy hatást gyakorolt. A németországi protestáns fejedelmek is közreműködtek az elégületlenség fokozására [3]).

Az alsóház határozatában a püspökök és főurak a császár és király méltósága iránti tiszteletlenséget láttak s azt elvetették. Pázmányt és Forgáchot a k. biztosokhoz küldötték a teendők iránti értekezés végett, s hogy azokat engedékenységre hajlítsák.

Az alsóház april első napjaiban tartott ülései zajosak és lármásak voltak. Midőn valamelyik egyházi férfiú a király szándékai és a kath. vallás érdekei mellett szólott, fenyegető szózatok emelkedtek: „ki kell dobni az ablakon.“ A discussiók eredménye a következő végzés volt: „Ha ő cs. k. felsége okmányilag megigéri, hogy a magyarok szabadságaikban megtartatnak, nádor választatni fog: és sérelmeik orvosoltatnak, készek megválasztani a királyt, kit azonban megkoronázni csak a sérelmek orvoslása után fogják. Az okmányt aláirás végett Bécsbe küldik.“

---

[1]) Pápai uditore marcius 26.

[2]) Florenci követ april 3., 21.

[3]) Pápai uditore marc. 29., april 6.; florenci k. april 14.

A püspökök és főurak, az alsótábla által a királyválasztás ügyében okozott nehézségek következtében, türelmetlenkedni kezdettek. Indítvány merült föl, hogy Ferdinandot maguk kiáltsák ki királylyá. Ebben megegyezett Pázmány és Forgách, és megnyugodott a császár is. Némelyek megbízattak ugyan, hogy igyekezzenek megnyerni a többi rendeket; de ha ez nem sikerül, határozattá lőn az alsótábla hozzájárulása nélkül, sőt ellenzése dacára is Ferdinandot királylyá kikiáltani. Utóbb mégis elvetették e határozatukat s — mikép, nem tudom — az alsótábla végzését elfogadták. April 6-án, talán az egyesség és kibékülés szerencsés létrejöttének megülése végett Pázmány megvendégelte a k. biztosokat és az országgyülés előkelőbb tagjait [1]).

Azonban Pázmánynak már másnap alkalma volt tapasztalni, hogy a főrendek engedékenységük által nem fegyverezték le az ellenzéket. Pázmány beszédében Thurzó Imréhez fordult s intette őt és társait, szünjenek meg rosz szolgálataik által nehézségeket és zavarokat okozni. Thurzó szenvedélyesen válaszolt. A heves vitát Forgách csillapította le, ki Pázmányt buzgón támogatta.

A k. biztosok ekkor kivánták, hogy az ország rendei irásban igérjék, miszerint az ország az ausztriai háztól soha sem fog elszakadni. A rendek hajlandók voltak a királyt szóbeli igéret által megnyugtatni s biztosítani, hogy a királyválasztásban mindenkor tekintettel lesznek az ausztriai házra. A k. biztosok, Ulm indítványára, kijelentették, hogy ily szóbeli igérettel is megelégszenek. Ulm Bécsbe ment a rendek által készített okmánynyal, hogy azt a király által aláirassa. Bécsben nem voltak tisztában a teendők iránt. Miksa főhercegnek véleményét kérték ki. Ez teljesen elégületlen volt az események menetével, miután őt ekkoráig teljesen mellőzték. Most sietett neheztelését éreztetni. Csudálkozását fejezé ki a fölött, hogy akkor fordulnak hozzá, midőn már mindent elrontottak. Sajnálja, hogy a bibornok ily kedvezőtlen állapotba hozta e fontos ügyet. Most már nem lát más menekülési módot mint vagy fegyveres erővel megfékezni a magyarokat, vagy megnyugodni és elfogadni mint kisebb roszat a magyarok kivánatait [2]).

A császár vonakodott aláirni a rendek által kivánt okmányt; sőt megtámadta a k. biztosok által tett engedményeket. Ulm tehát kedvezőtlen válaszszal tért vissza Pozsonyba. A magyar urak ekkor fölkérték Khleslt, menjen maga Bécsbe, s igyekezzék a császárt engedékenységre birni. A bibornok elutazott. És sikerült meggyőznie a császárt az engedékenység szükségességéről [3]).

---

[1]) Pápai uditore april 2., 3.

[2]) Florenci követ april 3., 14., 21.

[3]) Pápai uditore april 19.: florenci april 21.

Midőn Khlesl visszaérkezett a főrendek Pázmányt, Forgáchot, Homonnait három más előkelő urral küldötték hozzá. Attól tartottak, hogy az ellenzék a királyválasztás meggátlása végett ujabb nehézségeket fog támasztani; fölkérték tehát a bibornokot, igyekezzék kedvező nyilatkozat által megnyugtatni a rendeket, s engedje meg a császár által kiállított okmánynak a törvénykönyvbe való igtatását; különben a követek mind hazautazni fognának [1]).

A Khlesl által meghozott k. biztosító okmányt a főrendek kifogás nélkül elfogadták. De nem a követek, kik nem akarták megengedni, hogy az okmány megemlítse a rendek igéretét, miszerint a királyválasztásban tekintettel lesznek mindenkor az ausztriai házra; nem akarták magukat ezáltal az ausztriai háznak örökre lekötni. Az e körül támadt vitákban főleg Pázmány és Forgách buzgólkodtak a király mellett. Ez utóbbi oly meleg bensőséggel szólott, hogy beszéd közben könyekre fakadt. De sem Forgách könyei, sem Pázmány érvei nem gyakorolták a várt hatást. Sőt a primás teljesen népszerűtlenné lett; meghallgatni sem akarták [2]).

Midőn a k. hitlevél fölötti tanácskozások között május első napjaiban a vallási kérdés jött szőnyegre, Ferdinánd maga buzdította a főpapokat, a kath. érdekek bátor és kitartó védelmezésére. A katholikus világi urak között főleg Frangepáni gróf, a horvátországi bán tüntette ki magát buzgalma által. Egy alkalommal beszédjét megszakítani igyekeztek a szokásossá váló fenyegetés által, hogy az ablakon kell kidobni. De a bátor szónok nem ijedt meg. Folhivta, hogy lépjenek elő azok, kik az ablakon kidobni kivánják. És senki sem jelentkezett. A két párt között oly nagy volt az ellentét, hogy a katholikusok ujra kinyilatkoztatták, miszerint készek a királyt maguk megválasztani. Végre a protestánsok engedtek [3]).

Ezalatt a gyülölet Khlesl személye iránt tetőpontját érte el. Maga is szüntelen aggodalmak között élt, lakását sem merte elhagyni. Május 10-én az országgyülés Thurzó Szaniszlót és Pálffy Jánost küldé Ferdinándhoz azon kéréssel, hogy más biztosokat rendeljen. De a király szerényen kérte, hogy folytassák tárgyalásaikat az eddigi biztosokkal. A rendek engedtek, s az nap két órán át értekeztek a biztosokkal. De ez alkalommal is Khlesl eszélytelen magatartása által kockáztatta a már létrejott egyességet [4]).

Május 14-én a hitlevelet az országgyülés küldöttei átnyujtották Ferdinandnak. Ez azonnal tanácskozmányt tartott. Csak egy pont iránt volt nehézség. A rendek a hitlevélből kihagyni akarták a bécsi békekötés zára-

---

[1]) Pápai uditore april 23.

[2]) U. a. april 24.

[3]) U. a. máj. 4., florenci k. máj. 12.

[4]) U. a. máj. 10., u. akkor.

dékát „sine praeiudicio Religionis Catholicae“. Ferdinand határozottan kijelentette, hogy semmiféle ujitást nem enged. S igy a záradék a hitlevélbe jott [1]).

Ez időben a cseh lázadás s a protestáns izgatók hatása szembetünően nyilvánult az országgyülésen is. Június elején fenyegetődztek a követek, hogy eltávoznak. Forgách csak nehezen tudta őket lecsendesíteni. Az ellenzék élén Battyányi, Révai és Thurzó Imre állottak. A király hivei emiatt titkos alkudozásokat kezdettek, melyeknek célja volt őket ellenséges célzataiktól elvonni [2]).

A sérelmek tárgyalása alkalmával a k. biztosok kisérletet tettek a végnélküli viták megszüntetésére; de sikertelenül. Végre június 19-én a király főkamarásmesterénél tartott értekezleten a k. biztosok a magyar uraknak kijelentették, hogy készek az országgyülés sérelmeit elfogadni s orvosolni [3]).

---

[1]) Pápai uditore máj. 15.

[2]) U. a. jún. 8., florenci követ jún. 7., 9.

[3]) U. a. jún. 14., 19.

TARTALOM.

Első könyv. (1570—1616.)

Lap.

I. Pázmány Péter származása. Ősei. Szülei. Születése. A kolozsvári iskolában. A Jézustársaságba való lépése. Ujonc és növendék évei. A Jézustársaság eredete. Célja. Hatása 3

II. Pázmány mint a gráci egyetem tanára. Dialektikai és Physikai előadásai. Tankonyvei. Hittudományi előadásai. Theologia Scholastikája 14

III. Pázmány első térítői diadala. Irodalmi föllépése. Vallási állapotok Magyarországban a XVI-ik század végén. A protestantismus elterjedése. Protestáns és kath. irodalmi viszonyok. Pázmány törekvései 28

IV. A vallási polemiának főbb kérdései. Pázmánynak Magyari ellen irt műve 40

V. Pázmány irodalmi munkái. „A mostani tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonysága.“ Kempis Tamás fordítása. Imádságos könyve. Gyarmati ellen a szentek tiszteletéről irt műve . 54

VI. Pázmány visszatér hazájába. Jelen van az 1608-iki országgyülésen. Védiratot szerkeszt a jezsuiták mellett. A jezsuiták magyarországi birtokainak megmentését célzó tevékenysége 72

VII. Pázmány hittéritői tevékenysége. Ráczkövi Ambrus. Veresmarti Mihál megtérése. Pázmány három polemikus műve 1609-ből. Egy szent beszéde 80

VIII. A zsolnai lutheranus zsinat. Forgách érsek óvása a zsinat és végzései ellen. A protestánsok Apologiája. Pázmány két munkája ezen zsinatról. A nagyszombati tartományi zsinat 95

IX. A Kalauz 112

X. Pázmánynak Alvinczivel folytatott polemiája 133

XI. Pázmánynak a magyar lutheranus irókkal folytatott polemiája 146

Lap.

Második könyv. (1616—1617.)

I. A turóczi prépostság visszaadása a Jézustársaságnak. A nagyszombati collegium visszaállítása. Pázmány küldetése Rómába. Forgách halála. Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről 169

II. Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről. Pázmány P. kijelöltetése. Rómában tett lépések. A jezsuita generalis magatartása. Naprágy igyekezetei. Pázmány fölmentetése a jezsuita fogadalmaktól. Turóczi prépositta neveztetése 179

III. Pázmány első polikai föllépése. Erdély állása a kormány és Magyarországhoz. Homonnai György tervei. Az udvari párt magatartásának változása. Pázmány küldetése Magyarország fölső részeibe 191

IV. A kassai gyülés 1616 június végén. Pázmány hatása. A követek a királynál, a nádornál, Ali basánál és Bethlennél. Ujabb gyülés Kassán. Végzései. A Pázmány ellen emelt vádak. Védelme . 205

V. Az esztergomi érsekség anyagi viszonyai. A kamara törekvései. Pázmány magatartása. Érsekké neveztetése és fölszenteltetése. Ujabb pénzügyi alkudozásai. Emlékirata. Érseki székfoglalása. A pápai megerősítés és a pallium. Pázmány kinevezésének hatása 220

VI. A Homonnai-féle mozgalmak 1616 második felében. Radul moldvai hadjárata. Bethlen készületei. Zavargások. Thurzó igyekezetei. Homonnai támadása. A tarcsai ütközet 242

VII. Bethlen hadműködése. A dési csata. A bécsi kormány intézkedései. Pázmány tevékenysége. Értekezlete a nádorral. Bethlen magyarországi hadjárata 1616 végén. Visszavonulása 253

VIII. A Pázmánynál tartott tanácskozmány 1617 elején. A prágai értekezletek Bethlen követeivel. Pázmány tevékenysége. Az értekezletek eredménye 267

IX. Pázmány és a tervezett kormánytanács. A nagyszombati értekezletek Bethlen követeivel 1617 nyarán. Eredményei 284

Harmadik könyv. (1618—1619.)

I. Az örökösödés kérdése. Ferdinand fhg. trónjelölt. Előkészületek megválasztására Magyarországban. Országgyülés hirdetése. Pázmány P. tevékenysége. Az országgyülés elhalasztása. Khlesl találkozása Pázmánynyal. Katonai segély sürgetése. V. Pál brévéje . 299

II. Pázmány levelezése az erdélyi cancellárral és Bethlennel. Kovasóczy küldetése Pázmányhoz. Pázmány véleménye az országgyülési ügyekről. Az országgyülés megnyitása. A k. előadások tárgyalása. Fölirat. K. leirat. Fölsőházi tanácskozások. Uj fölirat . . 314

Lap.

III. A k. biztosok igyekezetei. Pázmány országgyülési beszéde. A rendek megnyugtató nyilatkozata. K. leirat. A k. hitlevél szerkesztése. Kedvezőtlen fogadtatása. A szabad királyválasztás körüli viták 337

IV. A hitlevél fölötti tanácskozások. A vallás kérdése. A protestánsok és katholikusok magatartása. A templomok kérdése. Öt napi vita. Óvások. A jezsuiták ellen intézett támadás. A hitlevél elfogadása. Átadása 347

V. Ferdinand megválasztatása. Nádorválasztás. A sérelmek tárgyalása. Viták a vallási sérelmek, névszerint a jezsuiták tárgyában. Befejezésük. A szomszéd tartományok küldöttei. Ferdinand megkoronáztatása. A főhivatalok betöltése 365

VI. Pázmány az 1618-iki országgyülésen. Ellene emelt vád. Lengyelországba való küldetésének kérdése. Az ujvári erősség. Az érsekek kötelezettségei. Pázmány alkudozásai az ujvári őrség fizetése tárgyában 379

VII. Balásfy Tamás. Jelleme. Kihágásai. Törekvései a pozsonyi prépostság elnyerésére. A pozsonyi káptalan által tett akadályok. Balásfy vitatkozása Káldyval 394

VIII. Balásfy a pozsonyi prépostság mellett a győri őrkanonokságot is megtartani igyekezik. A nuntius beavatkozása. A galgóczi értekezlet. Pázmány véleménye. Balásfy ujabb kihágásai. Törvényszéki tárgyalások. Pázmány itélete. Balásfy és a káptalan kibékülése 407

IX. II. Ferdinand trónralépte. A helyzet. A cseh zavarok. Az ausztriai, cseh és morvaországi prot. rendek törekvései. Az 1619 május 20-ikára hirdetett országgyülés. A megyék utasitásai. A szomszéd tartományok kivánságai. Azok érdekében tett lépések . 433

X. Az 1619-iki országgyülés folytatása. A koronázási hitlevél törvénybe igtatása. A vallás kérdése. A protestánsok sérelmei. Ezeknek birálata. A katholikusok sérelmei. A nádor igyekezetei. Óvások. Az országgyülés befejezése 449

XI. Pázmány és a kath. tanügy. A nagyszombati collegium. Uj alapitványai. A bécsi papnövelde alapitása és első szervezete. Gondos gazdálkodása. Jogainak buzgó védelme 466

XII. A pálos rend kebelében támadt zavarok 1618. Pázmány a rend apostoli visitatorává neveztetik s reformálásával bizatik meg. Tevékenysége 482

Lap.

Negyedik könyv. (1619—1621.)

I. A helyzet. Bethlen egyénisége. Támadásának indokai. Készületek Magyarországban. Kassa megvétele. A kassai vértanúk. Pázmány menekül 497

II. Bethlen debreczeni nyilatkozata. A „Querela Hungariae“ czimű röpirat. Pázmány cáfirata 511

III. A kassai gyülés. Bethlen előhaladása. Országgyülés összehivása. A főpapok magatartása. Bethlen hiveinek s a protestánsok törekvései. A k. biztosok megérkezése. Alkudozások. Az országgyülés végzései 520

IV. A beszterczebányai országgyülés. A titkos tanács Bécsben. Alkudozások. Az országgyülés végzései 539

V. A beszterczei végzések hatása. Pázmány egy röpirata . 555

VI. A haimburgi alkudozások. Bécsi értekezletek Az alkudozások megszakítása. A nádor elpártolása Bethlentől 565

VII. Erdődy küldetése Bécsbe. Pázmány hatása a béke érdekében. A nikolsburgi alkudozások. A béke föltételei. A küzdelem eredményei. Pázmány állása a küzdelmek alatt 586

Pótlékok 629

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

MÁSODIK KÖTET.

(1622—1631.)

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

MÁSODIK KÖTET.

(1622—1631.)

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

ÖTÖDIK KÖNYV.

(1622—1624.)

I.

Az 1622 iki országgyülés összehivása. — Elhalasztása. — Pázmány küldetése. — Az országgyülés megnyitása. — K. elöterjesztések. — Az országgyülési pártok. — A nádorválasztás. — Thurzó Szaniszló.

A nikolsburgi egyesség véget vetett a polgárháborúnak, mely két évnél tovább dúlt magyar földön. Az 1622-ik év első napjaiban kicseréltettek a békeokmányok. A királyi biztosok visszavették a Bethlen által elfoglalt országrészeket s átadták neki a hét megyét, mely élethossziglan birtokává vált [1]).

De II. Ferdinand nemcsak a hatalmas fejedelmet igyekezett kielégíteni [2]) : figyelmét a nemzet megnyugtatására is kiterjeszté. A békekötés alkalmával tett igéretét, hogy hat hónap lefolyása alatt országgyülést fog összehivni, csakhamar beváltotta. Az ország rendeit april 3-ra Sopronyba hivta meg s kilátásba helyezé, hogy tanácskozásaikat személyesen fogja megnyitni és vezetni [3]). Mindaz-

---

[1]) A k biztosok 1622 marc. 28-án kelt jelentése. Katona H. Cr. XXX. 722 s kk. ll.

[2]) A velencei köztársaság bécsi követe 1622 marc. 19 én kiemeli, hogy a király mindent megtett, miszerint a béke föltételeit mielőbb teljesíthesse. (E jelentéseket a velencei Archivio diplomatico dei Frari-ban használtam.)

[3]) A követválasztások marcius havában eszközöltettek. Győrmegye marcius 4-iki gyülésén a választás „ob paucitatem Nobilium“ nem történhetvén meg, e hó végén uj gyülés tartatott s Grebechy Gáspár és

által bizalma sem Bethlen, sem a magyarok iránt nem volt nagy. S aggodalommal nézett az országgyülés elébe. Emiatt jelentékeny haderő kiséretében szándékozott a rendek között megjelenni, s e célra tizezer gyalogot és háromezer lovast öszpontositott [1]).

Ezalatt a felsőmagyarországi rendek marcius havában Kassán gyüléseztek Bethlen elnöklete alatt. Ezek örömmel üdvözölték ugyan az országgyülés összehivását; de a helylyel és a kitüzött határnappal elégületlenek voltak. Ezt oly közelinek mondották, hogy akkorra megjelenni nem lesznek képesek, minélfogva június 1-re kivánták halasztatni; Soprony helyett pedig Pozsonyt vagy Nagyszombatot, mint alkalmasabb helyet hozták javaslatba. Azon hir is, hogy a király nagy sereggel készül megjelenni, nyugtalanságot idézett elő. Ebben az országgyülés szabadságára veszélyt láttak, s ezellen hevesen fölszólaltak. A rendek követeket küldöttek Bécsbe, kik által ohajtásaikat tolmácsolták. Bethlen támogatta őket, s Pázmány közbenjárását is igénybe vette [2]).

Bécsben e lépések komoly aggodalmakat szültek. Az okokat, melyek a halasztás szükségességének indokolása végett fölhozattak, puszta ürügyeknek tekintették s gyanakodtak, hogy Bethlen ismét csak időt nyerni kiván s megakadályozni akarja

---

Syey János választattak meg. (A megye jegyzőkönyvéből) Abaujban marc. 30-án Czeke János és Póhalmi István „quorum uterque in singulos menses pro ipsorum salarium habebunt fl. hung. 100 seorsim.“ (A megye jegyzőkönyvéből.) Ungm. Bánfy Ferencet és Gejeőczy Lászlót (Utasitásuk Zemplénm. levt.) Barsm. Liptay Imrét (Botka T. Liptay I. 56 l.) Pozsony város Schrembeck Jánost és Szeleczky Jakabot (Utasitásuk a városi levt.); az esztergomi káptalan Lósy Imrét az utóbbi primást (Jelentései a kápt. levt.) küldé az országgyülésre.

[1]) Velencei követ Bécsből marc. 6.

[2]) Velencei követ marc. 12. És Bethlen levele Pázmányhoz Kassáról marc. 22. Miller I. 42 l.

a békekötés végleges megerősítését [1]). S ez annál valószinűbbnek látszott, mert hirek érkeztek ujabb hadikészületeiről és ellenséges szellemét tanusitó nyilatkozatairól. Beszélték, — miként Pázmánynak irták — hogy a nála tartózkodó jägerndorfi herceghez e jellemző szavakat intézte: „Nagy dolog az, hogy amikor a tracta (a nikolsburgi alku) elvégződött, utolsó szavában is megtréfált és csúfolt az érsek (Pázmány); azt mondta: elmehetsz Bethlen királyságoddal, itt hagyád a titulust. Elhigye minden ember, hogy inkább akarom, hogy a testemet koporsóba tegyék, hogy nem mint gyalázatosan letegyem. Elhigyék, hogy bizony a kezemet Magyarországon tartom és a szemem bizony a bécsi kapura néz!... Im elmegyek Erdélybe, ott egy kevés ideig megnyugszom és helyén hagyom az országot; az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlő népet megmustrálom és ismét kijövök!“ [2]) A bizalmatlanságot nem oszlatták el azon sajátszerü tanácsok, melyeket Pázmány közvetitése által, a királynak adott. Óvta őt, hogy ne menjen személyesen az országgyülésre, vagy legalább jól fölfegyverkezve jelenjék meg ott, mert a magyarokban nem bizhatik, s a töröktől is tartania kell [3]). Eként a rendekben a király iránt, s a királyban a rendek iránt megingatva a bizalmat, ujabb bonyodalmak és összeütközések magvait hintette el.

---

[1]) A florenci nagyherceg bécsi követének jelentése 1622 april. 2 ról. (A florenci állami levéltárból.)

[2]) Ezt Czobor J. k tanácsos 1622 február 14 Léváról irja Pázmánynak. Miller. I. 41 l.

[3]) A florenzi követ april 2. És a velencei marc. 12: „L' Arcivescovo ha mostrato una lettera scrittali da Gabor . . . nella quale dice, che e necessario, che Cesare stii bene proveduto et armato, e che a suo nome glielo facci sapere, accennando, che bisognera guardarsi delle armi Ottomanne. Non si sa cavare, si questo sia stratagema o realtá di fatto.“

A primás elég bátorsággal birt Bethlent a felőle szárnyaló hirekre figyelmeztetni. De bár sietett azokat rágalmaknak bélyegezni [1]), senkit sem tudott meggyőzni. Mert nem volt titok, hogy folytonos összeköttetésben áll a Habsburg ház ellenségeivel, főleg Velencével és a portával [2]).

A helyzet illy komoly fejleményeivel szemben a bécsi kormányférfiak szivesen hajoltak az országgyülésnek kérelmezett elhalasztására; annál inkább, mert még több előleges intézkedés mutatkozott szükségesnek [3]). A legfontosabb Pázmány Péter magyarországi küldetése volt.

A primás 1619 ősze óta folytonosan Bécsben tartózkodott. A nikolsburgi béke létrejötte után sem sietett vissza hazájába; míg marcius elején a király kezdé sürgetni, hogy mielőbb Magyarországba menjen. Kényes és nehézségekben dús megbizást adott neki. Igyekeznie kelle a rendeket a király iránt bizalomra inditani s meggyőzni afelől, hogy igéreteit beváltani fogja és nem szándékozik korlátozni az országgyülési tanácskozmányok szabadságát. S az országgyülés főleg amiatt halasztatott el, hogy Pázmány időt nyerjen föladatának megoldásához [4]).

---

[1]) Bethlen levele Pázmányhoz 1622. april 12. Hazai Okmánytár I. 434 l.

[2]) Bethlen 1622 elején Hatvani Istvánt küldé Velencébe; Toldalaghyt pedig a portára. Az utóbbi által menté magát, hogy a szultán beleegyezése nélkül kötötte meg a békét. Jó viszonyban állott Mehemet belgrádi basával is. Ez april 7-iki levelében inté a Kassán gyülésező rendeket: „A némettel meg ne békéljetek és neki ne higyetek.“ (Eredeti. Prim. vil. levt.)

[3]) Florenci követ april 2. „Qua e cara la proroga di Dieta.“

[4]) Florenci követ april 2 s 9. A velencei marc. 12: „Attende Cesare a far guadagnar gli animi di principali, et la prossima — settimana partirá l'Arcivescovo di Strigonia, ben sotto pretesto di passar di lá, per indursi alla Dieta . . . ma il fine e, di procurar la convocazione, di assecurar quei popoli nella buona mente di S. Mtá et dispo

Az országgyülés határnapja május 1-re, majd utóbb, midőn a fölvidéki rendek ujabb halasztásért folyamodtak, május közepére lett kitüzve [1]).

Ezalatt Pázmányt egész april hó folytán igénybe vette missiója. Jelentéseiben, melyeket időközönként a királyhoz küldött, az ország állapotát szomorúnak jellemzé, de a rendek között uralkodó hangulatot nem találta végkép kedvezőtlennek. A hazafiúi keblekre lesujtó és kinos hatást gyakorolt ugyan a nikolsburgi békekötés, mely ujabb földarabolás gyalázatát és veszélyeit hozta hazájukra; de a kimerült nép siralmas helyzete parancsolólag követelte a béke föntartását, bármily áron lett is az létrehozva [2]). Azoknak, kik nem haboztak volna ismét föléleszteni a polgárháború lángját, számuk és hatásuk csekély volt. A rendek nagy része, áthatva a béke szellemétől, kész volt támogatni uralkodóját a rend és nyugalom visszaállításának nagy művében. És Pázmány kilátásba helyezheté, hogy az országgyülés megnyugtató eredményre fog vezetni. De valamint az ő igyekezetei a közvélemény alakulására nem maradtak hatás nélkül: ő sem zárta el füleit ennek igényei elől, s nem mulasztá el hangsúlyozni azokat a trón lépcsőinél. Fölkérte a királyt, óvakodjék bizalmatlanságot tanusi-

---

sitione verso di loro et di renderli certi, che le armi, con quali va lei, non saranno per offenderli, ne la parola singolare loro data le sara mutata o alterata."

[1]) Az első halasztásról említést tesz a törvénykönyv előszava. Az erre vonatkozó k. leirat april végén hirdettetett ki Győrmegyében. (A megyei protocollumból.) A második halasztás kérelmezéséről a velencei követ april 23-iki jelentésében olvasunk. Mikor hirdettetett ki, nem ismeretes. Bethlen e második kérelmet nem támogatta, s megvolt elégedve a május 1-iki határnappal. (V-Ö. april 12 Pázmányhoz intézett levelét. Hazai Okmánytár I. 434 l.)

[2]) Velencei követ május 7: Pázmány irja „che il ruinoso stato del Regno violenta et necessita quasi alla quiete."

tani a rendek iránt, s lehetőleg csekély számú hadak kiséretében jelenjék meg Sopronyban. A király elfogadta e tanácsot. S elrendelé, hogy csak 3000 gyalog és 1500 lovas kisérje az országgyülésre [1]).

A primás ugyanekkor nem titkolta el azt sem, hogy Bethlenben bizni nem lehet, mint ki további magatartását a német birodalmi viszonyok alakulása és a porta állásához fogja alkalmazni; hivei az országgyülésen fölhivni szándékoznak a királyt, hogy visszaállitsa Németország békéjét, Magyarországból vezesse ki a német hadakat és az egyházi jószágokat hagyja tényleges birtokosaik kezében. Már pedig tartani lehetett attól, hogy ily kivánatok könnyen nagy nehézségeket idézhetnek elő, s maguk után vonhatják az országgyülés eredménytelen fölosztlását [2]).

A bécsi kormányférfiak nagy zavarban voltak, remények és aggodalmak között ingadoztak. Május közepe elérkezett és még nem volt megállapítva, mikor nyittassék meg az országgyülés. A király is habozni kezdett, vajjon megjelenjék-e a rendek körében [3]). A helyzet ily kétségei között érkezett május 14-én Bécsbe a nyitrai püspök, ki Pázmány megbizásából előadá, hogy miután a rendek már gyülekeznek, s a hangulat is megnyugtató, kivánatos, hogy a király haladéktalanul jőjjön Sopronyba. A titkos tanácsban Ulm birodalmi cancellár az elutazást elnapoltatni kivánta, mig Bethlen követei és a hozzá szitó főurak az országgyülésen megjelennek; de a tanácsosok többsége Pázmány javaslatát támogatta. Ennek folytán a király

---

[1]) Florenci követ aprit 2, 9, 16, 23, 30. Velencei követ april 30.

[2]) Velencei követ május 7.

[3]) Velencei követ május 7 és 14. Florenci követ máj. 14. A spanyol követ május 7 és 8. (A Simancasban létező spanyol országos levéltárból.)

azonnal Bécs-Ujhelyre tette át lakását, s innen május 24-én Sopronyba vonult [1]).

Másnap mindkét tábla rendei a k. lakba hivattak [2]). A körükben megjelenő királyt Pázmány üdvözölte s átvette kezeiből az országgyülési előterjesztéseket. A király ezekben a béke megszilárditására hivja föl a rendek figyelmét. Itő óhajtása — úgymond — könnyiteni a terheken, melyek az adózó népre nehezednek; emiatt fölhivni szándékozik a német fejedelmeket, hogy a magyar véghelyek föntartására és védelmére — miután azok az egész kereszténységnek nyujtanak oltalmat — segélyösszeget ajánljanak meg. E fölhivásának azonban csak úgy jósolhat sikert, ha a német hadak a véghelyekbe visszabocsáttatnak, miután a német nemzet azoknak kizárásában sérelmet lát. Ezt az ország törvényei sem tiltják, sőt szükség s veszély idején megengedik; már pedig a szükség és veszély ideje bizonyára itt van. Egyébiránt biztositja a rendeket, hogy a német hadak között a fegyelem és rend szigorúan föntartatni fogna.

Továbbá intézkedni kell, hogy a lefolyt zavarok idejében idegen kezekre jutott javak jogos birtokosaiknak visszaadassanak; az igazságszolgáltatás régi rendje visszaállít-

---

[1]) A bevonulásról ir Illésházy Gáspár országgyülési küldötte naplójában, (Másolata a N. Muzeumban. 521. sz. f. l.) a melynek azon körülmény kölcsönöz fontosságot, hogy ahoz mellékelve találhatók ezen o. gy. eddig kiadatlan, összes irományai. — A királyt Sopronyba kisérte családja s a diplomatiai testület; névszerint a pápa, a spanyol király és a florenci nagyherceg követei. Az utóbbi csakhamar Bécsujhelyre vonult, a spanyol követ pedig a közel Kismartonban Eszterházy M. vendégszeretetét élvezé. Mindhárom, valamint a velencei követ is rendes jelentéseket küldöttek uralkodóiknak az országgyülés eseményeiről. Fő leg e jelentések alapján állitom össze a lényegesebb mozzanatokat.

[2]) Mindazáltal számuk ekkor igen csekély lehetett. A velencei követ máj. 28. irja, hogy németyek hangsulyozták, miszerint az összegyülekezett rendek még nem illetékesek végzések alkotására.

tassék; törvény alkottassék, mely azokra, kik jövőben zavarokat előidéznének, szigorú büntetéseket szabjon. Végre portánként fizetendő hat forintnyi telekadót ajánljanak meg. Egyébiránt maguk is adják elő a közjó előmozdítására vonatkozó javaslataikat [1].

Ezen előterjesztések, bár tanuskodnak a király jóakaratáról, nem elégíthették ki a rendeket. S a kormányférfiak, kik szerkesztésükbe befolytak, kevés tapintatot bizonyítottak. Midőn a veszély, mely imént majdnem elsodorta a trónt és fölforgatta az országot, alig szünt meg fenyegetni: nagy hiba volt alkalmat szolgáltatni a kedélyek ujabb fölingerlésére. Hiba volt túltenni magukat azon kötelezettségeken, melyeket a király szentesített törvényekben elfogadott, békeokmányokban és közvetlen igéretei által, magára vállalt. Az országgyülésen mindenekelőtt a koronázási föltételeknek törvénybe igtattatni, a rendek sérelmeinek orvosoltatni, a nádori méltóságnak, — mely Forgách Zsigmond halála által két év óta üresedésben volt — betöltetni kelle. S a k. előterjesztések minderről hallgattak. Már pedig előrelátni lehete, hogy e körülmény ujabb elégületlenség és bizalmatlanság forrásává fog válni.

S csakugyan a k. előterjesztések két pártra szakitották az országgyülést. Az egyháziak s a főurak azoknak tárgyalását kivánták napi rendre tűzni. Ellenben a megyei és városi követek, utasitásaikra hivatkozva, mindenekelőtt a sérelmek orvoslását és a nádori méltóság betöltését sürgették [2]. Ezen utóbbi kivánat kellemetlenül érinté a királyt.

---

[1]) A k. Előterjesztések az imént idézett muzeumi kéziratban 90—124 l.

[2]) Buonamici pápai uditore május 29 A velencei követ május 14 és június 4.

Ő oroklé elődjeinek ellenszenvét a nádori tiszt iránt, melyet német tanácsosai — kik az alkotmány és nemzeti érdekek hatalmas képviselőjében absolutistikus törekvéseik és hatalmuk leghatályosabb akadályát gyülölték — nem mulasztottak el élesztení. Ami annál könnyebben sikerülhetett, mert a főurak közől, kik a király bizalmát birták, egyik sem dicsekedhetett a rendek rokonszenvével s nem is birt kilátással a megválasztatásra. Ennélfogva az udvar hivei már az országgyülés megnyitása előtt utasíttattak, hogy a nádorválasztást ellenezzék, ha pedig ezt megakadályozni nem lehet, Eszterházy Miklóst igyekezzenek megválasztatni; ámbár a sikerre nem nagy volt a kilátás.

És az udvari párt mindent megtett, hogy a követek kivánatuktól elálljanak. A főpapok kiváló buzgalmat fejtettek ki, mi által nem kevéssé tették magukat gyülöletesekké. Ők e magatartásra nem egyedül dynastikus érzelmeik által határoztattak; egy más tekintet is nagy nyomatékkal birt előttök. Valószinű volt, hogy a nádor választásnál a többség protestáns főúr személye körül fog csoportosulni. Battyányi Ferenc és Thurzó Szaniszló neveit hangoztatták mindenfelé. Már pedig protestáns nádor személyében komoly veszélyt láttak vallásuk és egyházuk érdekeire nézve.

Május végnapjaiban szenvedélyes vitatkozások töltötték be a két tábla tanácskozási termeit. A főrendek körében határozott többségben volt az udvari párt; s igy végzéssé lőn, hogy legelőbb az elfoglalt magán javak visszaadása képezze a tanácskozások tárgyát. De az alsó táblánál a káptalani küldöttek majdnem teljesen elszigetelve állottak, s velök szemközt a megyék, városok és távollevő urak küldöttei, úgyszólván kivétel nélkül, hatalmas ellenzékké tömörültek. S kijelentették, hogy a nádor megválasztása előtt semmiféle tárgyalásokba bo-

csátkozni nem fognak [1]). Végre június 2-án kiegyenlités jött létre. Az udvari párt fölhagyott a közvélemény elleni küzdelemmel, s megszünt a nádorválasztást ellenezni. Viszont a követek is megegyeztek abban, hogy a nádor választás után mindenekelőtt az elfoglalt javaknak ügye vétessék tárgyalás alá, s a nikolsburgi egyesség szellemében intéztessék el [2]).

Az országgyülés ekkor a királyt fölkérte a nádori jelöltek előterjesztésére. S ez, a spanyol követ által is engedékenységre buzdíttatva [3]), kedvező válaszszal bocsátotta el az országgyülési küldöttséget. De a jelöltek összeállítása, főleg a két protestáns kijelölése nem volt könnyü föladat. Battyányi Ferenc k. főlovászmestert, — ki már 1618-ban a jelöltek névsorában szerepelt, — nem lehetett mellőzni. A második helyre Széchi György és Thurzó Szaniszló tartottak igényt. Mindketten előbb Bethlen buzgó hivei, a királyhozi csatlakozásuk megfelelő jutalmát csak a nádori méltóságban látták. Sőt Thurzó fenyegetődzni bátorkodott, hogy mindent fölforgat, ha a jelöltek közöl kihagyatik [4]).

Julius 3 án a nádor választás végett vegyes ülés tartatott. A király a katholikus rendek közöl Erdődy Tamás k. tárnokmestert és Eszterházy Miklós k. főkamarást; a protestánsok soraiból Thurzót és Battyányit hozta javaslatba. A névsor fölolvasása után Eszterházy és

---

[1]) Muzeumi Napló május 28, 30 s 31.

[2]) Velencei követ jún. 4. A pápai uditore ugyanazon napról kelt jelentésében elbeszélését, hogy a kiegyenlités egy délutáni ülésben sikerült, azon malitiosus észrevétellel kiséri: „Il vino operò qualche cosa.“

[3]) Velencei követ jún. 4.

[4]) A pápai uditore jún. 4. „L'altro luogo e stato forza darlo a Thurzó, il quale altrimente protestava voler metter in scompiglio ogni cosa.“

Thurzó — a másik kettő távol volt — elhagyták a teremet. Ekkor kezdetét vette a szavazás. Midőn a voksok megszámíttattak, kitűnt, hogy Thurzó nyolcvanat, Eszterházy hatvanötöt, a másik kettő együtt ötöt kapott [1]).

Thurzó Szaniszló Magyarország Nádorispánja volt. A fényes multtal biró család sarja, nem örökölte sem György nádor államférfiúi bölcseségét, sem a genialis Imre fönkelt szellemét. Hétköznapi tehetségei és jelleme képtelenné tették nagy vállalatokra és magas törekvésekre. Mindazáltal nagyravágyása és szenvedélyessége nem egyszer komoly bonyodalmakba vezette. Megválasztatása a királyra nézve kellemetlen volt. De csakhamar megtagadva multját és családjának traditióit, meglepő buzgalmat tanusított a király érdeinek támogatásában [2]). Új keletű hűségét az által hitte minden kétségen kivül helyezhetni, hogy Bethlenről magán körökben és országos tanácskozmányokban gyalázó kifejezésekkel szólott. Míg azonban ez által keveset használt a közügynek; oly mértékben magára vonta a fejedelem gyülöletét és haragját, hogy az egész komolysággal lefejeztetését követelte. Ennek dacára nem volt képes kivivni a király és környezetének bizalmát. Sőt találkoztak, kik azzal gyanusították, hogy Bethlenneli egyenetlensége csak álnok szinlelés. Befolyása a magyar ügyek vezetésére mindig jelentéktelen volt; azt Pázmány ragadta egészen a maga kezeibe. Vallásának, az ágostai felekezetnek érdekeit melegen és bőkezűen pártolta; de a katholicizmus iránti érzelmei közelebb állottak a türelemhez, mint a gyülölethez. Bár felekezetének papjai

---

[1]) Eszterházy M. Élete. I. 309 l. A velencei követ jún. 4 irja, hogy Thurzóra 80 voksnál több esett.

[2]) A velencei követ jún. 4: „Il Thurzó dopo che e Palatino, si mostra appassionatissimo negli interessi dell'Imperatore et promette gran cose.“ És jún. 18: „Il Thurzó dimostrasi sempre piu dipendente da Cesare.“

nagy befolyást gyakoroltak reá, s a katholikusok aggodalommal látták őt az ország első méltóságát elfoglalni [1]), nem hagyta magát ellenséges föllépésre ragadtatni. Hogy a katholikusokat némi közeledésre birja, néhány nappal megválasztatása után a pápai nuntius tiszteletére lakomát rendezett. De magaviselete, melyet ez alkalommal tanusított, épen nem volt alkalmas arra, hogy az olasz főpap a nádor műveltségéről és a magyar erkölcsökről kedvező véleményt alkosson magának [2]).

II.

A sérelmek tárgyalása. — Vallásügyi discussiók. — Első sérelmi föliratok. — Bethlen követeinek fogadtatása. — Első k. leirat. — Az udvari kamara és haditanács. — További sérelmi föliratok és k. válaszok.

A nádorválasztás az országgyülés első tényleges eredménye volt. A főpapok most, hivatkozva az előbbi megállapodásra, az elfoglalt javak visszaadásának kérdését kivánták elintéztetni. A követek ellenben a sérelmek tárgyalását sürgették. Ezek — mondák — az egész országot illetik, mig a jószágok visszaadása csak magán érdek. Ismét

---

[1]) A pápai uditore jún. 4: „Di Religione e lutherano, e crede assai a Predicanti, i quali appresso di lui possono molto con l'esempio del Emerico, et il suo zio gia Palatino, et seben egli da perse non e soggetto da intraprendere gran cose, tuttavia non si sta senza timore, che la suggestione de Predicanti non l'induca ad affligir la Religione Cattolica."

[2]) A velencei követ jún. 18: „Havendo il Palatino, benche heretico, banchettato Mgr Nuntio . . . quando il vino comincio ad operare, levantosi il Thurzó da tavola, cavata la veste si pose a ballar per la stanza, con gran stupore del Nuntio, che per salvarsi dal soverchio bevere, si faceva dar aqua colorata."

egy hét telt el meddő viták közt; végre a többség a sérelmek tárgyalását tűzte ki napi rendre [1]).

A sérelmek fölötti tanácskozás a XVII-ik század minden országgyülésén szőnyegre hozta a vallási kérdést és fölujitotta a vallásfelekezetek küzdelmeit. Ez alkalommal a küzdelem még hevesebbnek igérkezett, mint egyébkor. A protestánsok hasznát akarták látni a három éven át folytatott áldozatteljes háborúnak. S a pozsonyi és beszterczebányai országgyülések vivmányainak legalább egy részét kivánták megmenteni. Reméllették, hogy ha nem is gátolhatják meg a kath. egyház restauratióját, sikerülend kivivniok saját vallási jogaiknak gyarapitását. A megyék és városok — hol a protestantismus túlsúlylyal birt — követeik részére adott utasitásaikban megujitották régi kivánságukat, hogy az „una cum templis" záradék [2]) a protestánsok vallási szabadságáról szóló törvénycikkbe fölvétessék, vagy is a protestans jobbágyok fölhatalmaztassanak a kath. földesurak birtokain létező kath. templomok elfoglalására. Továbbá kivánták, hogy sz. János egyháza Nagyszombatban, melyet 1615 óta a jesuiták birtak, előbbi birtokosainak az apácáknak visszaadassék, miáltal a jezsuitákat a városból végleg kizárni célozták. A cimzetes püspökök országgyülési szavazatjoga ellen is fölszólaltak [3]).

A katholikus rendek — mert azon időkben a clérus nem

---

[1]) Az esztergomi kápt. követei jún. 12. (A kápt. levt.) A nádor megnyugtatni igyekezett a clérust. Igéré s esküvel fogadá, hogy a nikolsburgi egyesség lelkiismeretesen végrehajtatik. Azonban nem hittek neki. Attól tartottak a főpapok, hogy kénytelen lesznek kiváltani birtokaikat. Hire járt, hogy a nikolsburgi egyesség erre nézve némi titkos záradékkal bír. (A pápai uditore június 10.)

[2]) L. e munka I. k. 349 l.

[3]) Pozsony sz. k. város és Ungmegye utasitásai. — Az eszterg. kápt. követei. jún. 13 s 16. A florenci követ jún. 25.

állott elszigetelve — jól szervezett phalanxként állottak szemben a protestánsokkal, szilárdul elhatározva, hogy sem ujabb engedményeket nem tesznek, sem jogaikat föl nem áldozzák [1]).

Június 9 és 12-ike között az alsó táblánál a higgadt eszmecserét nem egyszer szenvedélyes viták váltották föl. Végre a protestánsok kétségbeestek törekvéseik sikerében és kiegyenlitési kisérletet tettek. Lemondottak minden igényeikről, s csak azt kivánták, hogy törvény alkottassék, mely a nádort hatalommal ruházza föl a vallási természetű egyenetlenségekben biráskodni [2]). Azonban a katholikusok, kiket a nuntius is kitartásra buzdított, erről hallani sem akartak. Készebbek voltak eredménytelenül szétoszolni, mint ama javaslatot törvénynyé emelni [3]). A hosszú discussiónak szavazás vetett véget. A katholikusoknak ez alkalommal több protestans csatlakozása túlnyomó többséget biztositott. S igy határozattá lőn, hogy a vallási kérdések teljesen mellőztessenek, s e tekintetben az előbbi állapotok változatlanul fönma-

---

[1]) Az eszt. kápt. követei jún. 13: „Nos ultra concessiones annorum praeteritorum nihil in hac re concessuri sumus alteri parti; ea vero extensionem, vel saltem declarationem ulteriorem cupit habere.“ Nagyszombat követei jún. 11: „Eddig . . . a gravaminák csinálásán veszekednek; olyakat akarnának az evangelikus rendek beiratni, a melyekre a kath. Status nem mehet, nincs is a nikolsburgi végzésben. A többi közt azt kivánják, hogy Szombatban sz. János temploma visszaadassék a fehérapáczáknak, melyben hova nézzenek, akár ki is láthatja. A Religiónak liberum exercitiumját jobban akarnák megmagyarázni, de nem vélem, hogy megalkudhassanak kivánságuk szerint velünk, hanem inkább hiszem, hogy amint 1608-ban az ország azt megmagyarázta, csakugyan abban marad, megis elégedhetnek vele. (Nagyszombat város levt.)

[2]) Ha pedig — igy hangzik a protestánsok által fogalmazott törvényjavaslat vége — bármily egyenetlenségek támadnának, azokat a nádor hivatalának tiszte szerint egyenlítse ki s intézze el, tekintet nélkül a vallásra.“

[3]) Florenci követ június 25.

radjanak [1]). A protestáns rendek siettek óvást emelni ezen végzés ellen. A béke kedvéért — mondák — engednek ugyan; de ragaszkodnak a vallásszabadságról alkotott törvénycikkekhez, oly értelemben, miként azokat Mátyás fhg okmánya magyarázta [2]). S óvásukat a sérelmi fölterjesztéshez mellékelve áttették a főrendekhez. Ezek június 14-én Széchi Györgyöt és Eszterházy Miklóst átküldék az alsó táblához, kik barátságos szavakkal kérték, majd komolyan fölhivták a protestánsokat, hogy óvásukat visszavegyék; miután a főrendek megállapodtak, hogy mig ezt meg nem teszik, a sérelmek tárgyalásába nem bocsátkoznak. Egyébiránt biztosíták őket, hogy a vallás ügyében alkotott régibb törvények sértetlenül megtartatni fognak. A protestáns rendek némi vonakodás után megnyugodtak és kilátásba helyezték óvásuk visszavételét, a mit azonban nem tettek [3]).

A vallási kérdések elmellőzése után, a politikai és magántermészetű sérelmek összeállítása nehézség nélkül eszközöltetett. E tekintetben katholikusok és protestánsok, főrendek és követek között nem merült föl elvi ellentét. S az egyháziak az udvari párt egyéb tagjaival nem akartak ellenszegülni a közvélemény hatalmának; söt inkább készséggel nyujtottak kezet az ellenzéknek, midőn a nemzeti függetlenség, az alkotmányos intézmények visszaküzdésére, a törvény és jog védelmére emelte szavát.

Az országgyülés, június 15-én benyujtott föliratában, kérte a királyt, hogy koronázási hitlevelét törvénybe igtattassa; állítsa vissza a magyar Cancellaria, Helytartótanács és kamara

---

[1]) Florenci követ június 25: „Dopo molti contrasti e stato forza a venire a voti, et ha prevaluto di 40 voti la parte, che e di opinione, che per adesso non si parli di materia di Religione.“

[2]) Az óvás a Muzeumi kéziratban.

[3]) Muzeumi Napló jún. 14, 15, 16. júl. 23. Az eszt. kápt követei jún. 16.

függetlenségét; szüntesse meg a német tanácsosoknak és hatóságoknak, főleg a cs. haditanács és kamara beavatkozását a magyarországi ügyekbe. A hivatalokat, névszerint a kapitányságokat és harmincadi tisztségeket magyarokkal töltse be, tekintet nélkül a vallásra. A német hadakat vezesse ki az országból. A várkapitányokat helyezze a nádor hatósága alá és tiltsa el a hatalmukkal való visszaéléstől. A komáromi fő és a győri alkapitányt, mint idegeneket mozdítsa el állomásaiktól, az általuk okozott sérelmek orvosoltassanak. A tizenhárom szepesi várost és az Ausztriához kapcsolt magyar helyeket csatolja vissza a magyar korona területéhez. A tótországi rendek [1], a szepesi prépost, Nyáry Miklós és a Csemetey család sérelmei orvosoltassanak. És mindezen kivánatok még az országgyülés tartama alatt teljesíttessenek [2].

Mig a király e fölterjesztés tárgyában tanácsosaival értekezett, az országgyülést oly kérdések foglalkoztatták, melyek csekély fontossággal birtak [3]. De a rendek még ezeket sem tudták zajos vitatkozások nélkül elintézni. S a külföldi diplomaták nem kevéssé botránkoztak meg a magyar országgyülésen „szokásos zavarok" szemléletén [4]; melyek nem egy komolyabb magyarnak is megrovásával találkoztak [5].

Ezalatt Bethlen követei érkeztek Sopronyba. A

---

[1]) A slavóniai rendek panasziratot nyujtottak be az országgyüléshez bánjuk ellen, mely a muzeumi kéziratban található.

[2]) A sérelmek lajstroma ugyanott.

[3]) Még legnagyobb fontossággal birt azon kérdés, hol őriztessék a szent korona, melyet Bethlen imént visszaadott?

[4]) A velencei követ jún. 18: „Tutto passa strepitosamente et tutto riportando da una mattina all'altra, impiegando il resto del giorno in bevere." És jún. 25-én irja, hogy az országgyülés „con solita confusione" folytatja tárgyalásait.

[5]) Nagyszombat követe jún. 18: „És igy viszálkodnak maguk közt; félek, hogy ő fgvel eluntatják az itt való késedelmet."

június 22-iki ülésben bemutatták uruk levelét, s nevében fölkérték a rendeket, hogy hiveit hagyják meg a jószágok birtokában, melyeket a lefolyt zavarok idejében tőle adományképen és zálogban nyertek; vagy legalább gondoskodjanak megfelelő kártalanításról.

Midőn a rendek az adandó válasz fölött tanácskoztak, kevés rokonszenv nyilvánult Bethlen irányában. Hangulatukra nem csekély befolyást gyakorolt azon ildomtalanság, melyet levelének fogalmazásában elkövetett. A magyar rendeket „kedvelt rendeinek“ — Status et Ordines nobis sincere dilecti — cimezé. Ez nagy megütközést szült. Többen szenvedélyes kifejezésekben tiltakoztak az ellen, hogy a fejedelem őket alattvalóinak tekinti; mások értésére adatni kivánták, hogy ezentúl el nem fogadják leveleit, ha azokat hasonló modorban cimezi. Sőt a nádor annyira megfeledkezett a mérséklet és eszélyességről, hogy Bethlent „fattyúnak“ bélyegzé, kinél ő sokkal előkelőbb családból származik. S határozattá lőn, hogy őt válasziratukban „tisztelt barátjuknak“ — amico observandissimo — fogják cimezni [1]).

Ezen kicsinyes részletektől csakhamar fontosabb ügy vonta el a közfigyelmet, a k. leirat, mely június 23-án fölolvastatott s a sérelmek tárgyában tett fölterjesztésre válaszul szolgált. A király késznek nyilatkozott a rendek sérelmeit orvosolni és pedig, amennyire lehet, még az országgyülés alatt. Több sérelemre nézve egészen megnyugtatóan nyilatkozott s haladéktalan orvoslást igért; másokra nézve kedvező intézkedéseket helyezett kilátásba. De két pont volt, és pedig a legfontosabb, melyre nézve nehézségeket tett.

---

[1]) Dallos pécsi püspök naplója. (Dallos M. politikai iratai. 129. l.) A florenci és velencei követek júl. 2 A pápai uditore júl. 9.

Ez a pénz- és hadügy volt. I. Ferdinand trónra-lépte óta a német kormányférfiak igyekezetüket következetesen oda irányozták, hogy befolyásukat Magyarország pénz- és hadügyi igazgatásában uralkodóvá tegyék. S ez sikerült is, bár országgyüléseink ismételve óvást emeltek az ország függetlenségét és érdekeit veszélyeztető idegen beavatkozások ellen. A magyar kamara elnökei és tisztei legnagyobb részben magyarok voltak ugyan, de a bécsi udvari kamarától vették utasitásaikat; s a magyar érdek rendszerint föláldoztatott az idegennek. Még nagyobb volt a cs. haditanács hatalma; ez teljesen megsemmisitette a nádor hatóságát, melyet törvényeink értelmében a hadügyre gyakorolnia kelle. A kapitányok a haditanács befolyásával neveztettek ki, tőle vették parancsaikat, s onnan származtak az összes katonai rendelkezések.

A király ez alkalommal is biztos kilátásba helyezte a magyar Helytartótanács és Cancellaria függetlenségének visszaállítását, de ovakodott hasonló igéretet tenni a kamarára nézve, sőt ezt világosan lehetetlennek mondá. A helyes igazgatás — igy szól — követeli, hogy országainak kamarái öszhangzóan működjenek, s igy az udvari kamarának szükségkép befolyással kell birni a magyar kamarára. És annak kitüntetése végett, hogy e függés nem bizalmatlanságból származik, ezentul az udvari kamarában rendszerint egy magyar tanácsos fog alkalmaztatni.

A császári haditanács is megdöbbent, midőn a magyar rendek kivánatáról értesült. A fölterjesztés, melyet erre nézve legfelsőbb helyen bemutatott, hiven jellemzi azon befolyás természetét, melyet e hatóság a király- s kormányra gyakorolt. Azt nem tagadhatja, hogy a magyar törvények értelmében a nádort illeti az ország hadügyeinek igazgatása. De kiemeli, hogy a legfőbb vezetést mindenkor föntartották maguk-

nak az uralkodók, a miben a nádorok is megnyugodtak. Az tehát a kérdés, vajjon a király a hadügyet a maga kezeiben megtartani, vagy a nádorra bizni akarja-e? Az utóbbi eset nagy veszélyek és hátrányoknak lenne szülője. Egyébiránt nem akarja eldönteni, vajjon a király érvekkel győzze meg a rendeket az eddigi viszonyok föntartásának szükségességéről, vagy erőszakos eszközöket használjon ellenök, vagy végre szinlés által hárítsa el a veszélyeket? E kérdésekkel szemben perfid tanácsot sugalmaz a királynak. „A titkos haditanács véleménye az, hogy felséged, ha a szükséges eszközökkel rendelkezik, jo gait föntartsa; az eszközök hiányában pedig szinléshez kell folyamodnia s a rendeknek általános kifejezésekben tudomására hozni, hogy fgd az előbbi állapotokat továbbra is föntartani kivánja; utóbb kedvező körülmények beálltával, hatalmában álland szavait tetszése szerint értelmezni.“ [1])

Becsületére válik a királynak s környezetének, hogy ezen erkölcstelen tanácsokat elutasították. Inkább őszinte nyiltsággal formulázta a tagadó választ a rendek kivánatára. Elismeri ugyan, hogy az 1618: IV. t. c. a kapitányoknak függését a nádortól megállapítja; de ezen függés csak politikai és közigazgatási tekintetben áll fön, s nem vonatkozik a hadügyre, melynek körében a legfőbb felügyelés és igazgatás közvetlenül a királyt illeti meg, kinek hatalmában és jogában áll igénybe venni az udvari haditanács közremunkálását. Nehogy azonban

---

[1]) „Der geheime Kriegsrath wollte für seinen Theil dahin vermeinen, da Euer K. M. Mittel hätten, dasz Sie Ihr habendes Recht behaupten; in wessen Mangel aber denselben dissimuliren und in der generalität verbleiben, und das voriges in ihrer Kraft verbleiben zu lassen, ihnen antworten sollen; und dessen Euer K. M. unterdessen Mittel an die Hand wachsen, und Sie allwegs Ihrer Wort Ausleger sein werden können.“ A cs. haditanácsnak 1622. június 17. kelt terjedelmes fölterjesztése, ered. m. k. kam. levt.

ezen idegen testület befolyása az ország érdekeinek bármikép hátrányára váljék, a király ama hatósághoz magyar tiszteket fog nevezni.

A király ezenkivül nehézségeket emelt a rendek más sérelmeire is, melyek a hadügygyel vonatkozásban állottak. A komáromi és győri kapitányok ellen fölhozott panaszokat nem tekinté elégséges okoknak a két kitünő és érdemes tiszt elmozditására, a bepanaszolt kihágásokat más módon is orvosolhatóknak és megszüntethetőknek itélte. Végre az idegen haddaknak kivezetését sem helyezte biztos kilátásba; csak azon igéretre szorítkozott, hogy erre nézve megnyugtató intézkedéseket teend, mihelyt a rendek a véghelyek biztosságáról kellően gondoskodnak [1]).

A k. leirat június 23 án és a két következő napon fog lalkoztatá az országgyülést. A rendek siettek megelégedésüket kifejezni afölött, hogy több pontra vonatkozólag megnyugtató választ vettek és meleg szavakban magasztalták „a királyi kegyelmességet.“ [2]) De ennek dacára föntartották és ujabban hangsúlyozták többi kivánataikat is, melyekre nézve a király nehézségeket emelt. S a leirat érvelését erejétől megfosztani igyekeztek. És csakugyan természetesnek tarthatjuk, hogy az országgyülés nem tekinté a nemzeti érdekeknek és még kevésbbé az ország kormányzati függetlenségének elégséges biztositékául azt, hogy a bécsi kamara és haditanács tisztjei között magyarok is fognak alkalmaztatni. Ennélfogva sem a fölhozott érvek, sem a tett igéretek által nem érezhették magukat megnyugtatva [3]).

---

[1]) A jún. 22-iki k. leirat a Muzeumi kéziratban.

[2]) „Plus quam clementissime semetipsam explicare dignata est.“ A második sérelmi fölirat szavai.

[3]) A fölirat a Muzeumi kéziratban.

A második sérelmi fölirat június 26-án kézbesíttetett a királynak [1]). A leirat, mely három nap mulva a királyi választ meghozta, ujabb jelentékeny engedményeket tartalmazott. A király biztosítá az országgyülést, hogy a magyar kamara függetlenségéről intézkedő törvényeket tiszteletben tartandja. A nemzet hűsége iránt teljes bizalommal viseltetvén, kész a német hadakat is kivezetni az országból, egyedül Pozsonyban a korona őrizetére fog 100 német vitéz megmaradni. Viszont azonban reméli, hogy az ország rendei tekintetbe veszik a komáromi s győri kapitányok érdemeit s jeles tulajdonait és fölhagynak elmozdittatásuk további sürgetésével [2]).

Az országgyülés még most sem volt kielégítve. A német hadak megigért kivezetése élénk örömöt idézett elő s a rendek „szivük legmelegebb hálaját“ nyilváníták; mindazáltal némi bizalmatlanságot tanusítottak, midőn sürgették, hogy e k. igéret még az országgyülés tartama alatt foganatosíttassék. A két kapitány irányában oly nagy ellenszenv uralkodott, hogy az alsó tábla nem volt hajlandó a királyi közbenjárást tekintetbe venni. Csak a főrendek erélyes ellenzése akadályozott meg egy lépést, melyet a király jelentékeny bántalomnak tekinthetett volna. A harmadik fölirat megnyugodott abban, hogy a komáromi főkapitány állását megtarthassa, elismerni tartozván a nádor fönhatóságát és a magyar törvények kötelező erejét; a győri alkapitány elmozdittatását és helyébe érdemes magyar embernek nevezését ujra kérelmezte [3]).

A királyi tanácsban, hol Pázmány szava volt irányt-

---

[1]) Muzeumi napló jún. 25-re.

[2]) A k. leirat a Muzeumi kéziratban.

[3]) A pápai uditore júl. 9 én, a Muzeumi Napló júl. 1, 2 s 4-re tett följegyzéseiben leirja a harmadik fölirat körül folyt tanácskozásokat. A fölirat a Muzeumi kéziratban

adó [1]) a bölcs mérséklet szelleme uralkodott. Ennek folytán a király megelégedett a rendeknek a komáromi főkapitány irányában tanusított engedékenységével és igérte, hogy a győri alkapitány, mihelyt becsületének sérelme nélkül megtörténhetik, elmozdíttatni és magyar utódot nyerni fog [2]). S a harmadik k. leirat elhárítván a végső nehézségeket, a sérelmek tárgyalása — király és rendek megelégedésére — július 7-én befejeztetett.

III.

A lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése. — Tanácskozások és végzés. — Pázmánynak ügyes eljárása. — K. elöterjesztések tárgyalása. — A német hadak ügye. — A királyné megkoronáztatása. — A primás és nádor közötti súrlódás. — A német hadak ügyének ujabb szőnyegre hozása. — Botrányos jelenetek. — Az országgyülés befejezése.

A sérelmi ügyek elintézése után a lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése hozatott szőnyegre.

A nikolsburgi egyesség erre nézve megállapította a vezérelveket. Az elmult zavarok alatt idegen kezekre jutott egyházi és világi jószágok három osztályba soroztattak. Az elsőbe tartoztak oly jószágok, melyeket magánosok önkényesen, minden jogcim nélkül ragadtak magukhoz, s ezekre nézve rendeltetett, hogy jogos birtokosaiknak haladéktalanul visszaadassanak. Más jószágokat Bethlen adományozott volt hiveinek; ezen adományok megvizsgálására és a jószágok visszabocsátásának eszközlésére, a békeokmányok kicserélésétől számítandó két hónap alatt, országos bizottmánynak kelle ki-

---

[1]) A velencei követ máj. 28: „L'Arcivescovo di Strigonia e quello, che maneggia tutto."

[2]) A júl. 6-iki harmadik leirat a Muzeumi kéziratban.

küldetni. Végre Bethlen némely jószágokat hiveinek szolgálataik fejében beirt (inscriptio), vagy bizonyos összeg erejéig elzálogosított; ezekről megállapíttatott, hogy tényleges birtokosaik kezeiben maradnak, mig azok visszabocsátásáról és az illetők kárpótlásáról az országgyülés intézkedni fog.

Ezen osztályozás természetszerű, s az erre alapitott elvek méltányosak voltak. Mindazáltal a gyakorlati kivitel nem volt könnyű föladat, mert számosaknak, közöttök hatalmas férfiaknak, érdekében állott azt meggátolni. Emiatt a békeokmányok kicserélése óta az országgyülésig semmi sem történt; a megkárosult birtokosok eredmény nélkül igyekeztek jogos igényeiket érvényesiteni; minek következtében az egész országban a birtokviszonyok terén nagy zavar uralkodott. Most tehát mindenki, főleg azok, kik közvetlenül érdekelve voltak, feszült várakozással néztek elébe az országgyülés tárgyalásainak.

Július 7-én bizottmány küldetett ki, mely a fönforgó ügyben javaslatot készitsen. Midőn ez két nap mulva dolgozatát bemutatta, élénk és tartós discussiók keletkeztek. Mind a bizottmány, mind az országgyülés a nikolsburgi megállapodásokat fogadta el kiindulási pontul. Mindenki természetesnek tartotta, hogy az elfoglalt jószágok jogos birtokosaiknak mielőbb visszaadandók. Az is világos volt, hogy míg azok, kik ily jószágokat akár önkényesen elfoglaltak, akár a fejedelemtől adományul nyertek, kárpótlásra nem tarthatnak igényt: azok, kiknek a fejedelem ily jószágokat akár szolgálataik fejében beirt, akár kölcsönözött pénzösszegek fejében zálogba adott, kárpótlást igényelhetnek.

De habár mindez elég világos volt, fölmerültek kérdések, melyekre a nikolsburgi okmány nem foglalta magában elég világosan a választ. Ki által történjék a beirt és elzálogosított jószágok tényleges birtokosainak kártalanitása? És mikor tör-

ténjék ez, vajjon a jószágok visszabocsátásával egy időben, vagy utóbb? Ezen kérdések mikénti eldöntése nagy fontossággal birt. Előreláthető volt, hogy ha a kártalanításnak a visszabocsátással egy időben kell eszközöltetni, ez utóbbira jó ideig kell majd várakozni a jogos birtokosoknak; miután a kártalanítás eszközlése számos előleges intézkedéseket föltételezett.

Az országgyülés e kérdésekkel szemben két pártra csoportosult. Az elfoglalt jószágok jogos birtokosai — s ezeket természetesen támogatta az udvari párt — a haladéktalan visszabocsátást sürgették, mig a kártalanítás ügyének elintézését a jövő országgyülésre javasolták elnapoltatni. Ellenben a jószágok tényleges birtokosai — s ezekhez csatlakoztak Bethlen emberei — kivánták, hogy a kártalanitás és visszabocsátás egy időben történjék; s ha a kártalanítás a jövő országgyülésre bizatik, a jószágok maradjanak addig tényleges birtokosaiknál. Mindkét párt a nikolsburgi okmány szövegére támaszkodott. Ez igy hangzott: „A beirványok s a fejedelem úr által elzálogositott jószágok maradjanak érvényességben, míg a rendek e javakat a közelebb tartandó országgyülésen fölszabaditandják, s azokat kik pénzt adtak kielégitendik.“

Bethlen hivei úgy fogták föl e szöveget, hogy annak értelmében a legközelebbi országgyülésen nemcsak a visszabocsátás hanem a kártalanítás is eszközlendő. És a szöveg nyelvtani alakja nem zárta ki ezen magyarázat helyességét. Ellenben a király hivei ugyanazon szövegből egészen mást olvastak ki. Szerintök a nikolsburgi egyesség csak a visszabocsátást tüzte ki a legközelebbi országgyülésre; a kártalanítás idejét és módját nem határozta meg. Ezen értelmezés indokolására egy előzményre hivatkoztak; a bécsi békekötés okmánya majdnem ugyanazon szavakkal intézkedett az elfoglalt javakról, és mégis

a kártalanítás több évvel a visszabocsátás után eszközöltetett. Kifejtették továbbá, hogy a kártalanítás nem is történhetik meg a jelen országgyülésen; miután az érdeklettek közöl sokan nincsenek jelen, a beirványi és elzálogosítási okmányok nem ismeretesek és igy a követelések jogalapja, valamint a fizetendő összegek felől határozni nem lehet.

A vitatkozások folyamában többször fölszólaltak azok, kik Nikolsburgban mint biztosok működtek, s a kétes szöveg legilletékesebb értelmezői voltak. Pázmány, Eszterházy Miklós, kik a királynak és Thurzó Sz., valamint Sándor János, kik a fejedelem biztosai voltak, előadták, miként jött létre a jószágok visszaadásáról szóló cikk.

Nikolsburgban a k. biztosok követelték, hogy a zavarok alatt bármikép idegen kézre jutott jószágok azonnal a békekötés után jogos birtokosaiknak visszaadassanak. De Kassai — a fejedelem biztosainak nevében — kijelenté, hogy ebben nem egyezhetnek meg; mert ily megállapodás a fejedelem hivei között komoly zavarokat idézne elő; tanácsosnak mondá tehát a jószágok visszabocsátását akkorra halasztani, mikor Bethlen emberei lefegyverezve lesznek. A k. biztosok ennekfolytán megnyugodtak abban, hogy a legközelebbi országgyülés intézkedjék a beirt és elzálogosított jószágok visszaadásáról „a károsultaknak hátránya nélkül.“ [1]) Ezen tényekre hivatkozva a nádor és a primás kimutatták, hogy Nikolsburgban a tényleges birtokosok kártalanítását oly modon kivánták elhatározni, hogy abból a jogos birtokosokra hátrány ne származzék. De a kártalanításból nagy hátrány következnék a jogos birtokosokra, ha jószágaiktól mindaddig megfosztva lennének, míg a

---

[1]) Ditrichstein bibornok, Pázmány, Prainer, Collalto és Eszterházy — mint a királynak Nikolsburgban biztosai — hiteles bizonyitványt állítottak ki erről Egyk. más. Cancell. levt.

kártalanítás lehetségessé válik. Kassai János — ki Nikolsburgban Bethlen egyik képviselője volt, s most is hozzá szitott — volt az egyedüli, ki ezen előadás hitelessége és az ab ból vont következtetések helyessége ellen fölszólalt [1]). A tanúk tekintélye és az általuk fölhozott érvek súlya 31 szavazat ellenében 97 szavazattal [2]) győzelmet szerzett azon pártnak, mely a visszabocsátást haladéktalanul, a kártalanítást a jövő országgyülésen ajánlotta eszközöltetni. Július 13-án végzés hozatott [3]), mely az elfoglalt jószágok visszabocsátására augustus 23-ikát tűzte ki. „Mi pedig azoknak kielégítését illeti, kik ilyetén jószágokra pénzt adtak . . . a közelebb tartandó országgyülésig a beirványi és záloglevelek a nádornak bemutattassanak, miszerint ő . . . jelentést tehessen, melynek nyomán a Karok és Rendek véglegesen határozni fognak.“ [4])

---

[1]) Ezen discussió részleteit az 1623-iki beszterczebányai alkudozások naplóiból s egyéb okmányaiból állítottam össze. Ekkor ugyanis Bethlen követei megtámadták az elfoglalt jószágok visszaadásánál alkotott sopronyi végzést, állítván hogy az a nikolsburgi megállapodással ellentétben áll s egyik oka a fejedelem fegyveres támadásának. A királyi biztosok ellenben kimutatni igyekeztek, hogy a sopronyi végzés öszhangzásban áll a nikolsburgi egyességgel. — Bethlen a sopronyi végzés miatt kivált a nádorra neheztelt. Azzal vádolta, hogy „az ország előtt (t. i. Sopronyban) azt mondotta volna, hogy ez a szó c o n t e n t a b u n t csak pro forma iratott volna“ a nikolsburgi okmányba. E nyilatkozat által a fejedelem sértve érezte magát s a nádor lefejeztetését kivánta. De a k. biztosok kijelentették: „Mi az ország gyülésében és egyebütt is jelen voltunk hol a dolog tractáltatott; de soha azt a mi emlékezetünkre Palatinus uram nem mondotta.“ (Dallos M. irátai 129, 156 és 182 ll.)

[2]) A pápai uditore júl. 15. „La parte che voleva la pronta soddisfazzione hebbe soli 31 voti e l'altra 97.“ De e jelentésből nem lehet kivenni, vajjon a szavazás az alsó tablánál, vagy vegyes ülésben történt.

[3]) Pápai uditore júl. 9, 15. Muzeumi Napló júl. 9—13.

[4]) 1622 : IX t. c.

E végzés nagy örömmel fogadtatott az egyháziak és a király régi hivei által, kik ekép jószágaikat, melyektől a zavarok idejében megfosztattak, visszanyerték. E kedvező megoldást, melyet alig mertek reméllení, Pázmány mellett főleg a nádornak köszönhették. Thurzó buzgalommal támogatta a károsultaknak érdekeit, bár ezáltal magára vonta hitsorsosainak, s Bethlennek haragját. Pázmánynak sikerült őt megnyerni ügyes eljárása által, melyet katholikus körökben eleinte, mig rugója és célja titok volt, szigorúan megróttak, utóbb annál inkább magasztaltak.

Bethlen a Jézustársasághoz tartozó túróczi prépostság birtokait 1620-ban 15 ezer tallér erejéig Thurzónak, tett szolgálatai és hozott áldozatai fejében, beirta. Ezen birtokok is ugyanazon osztályba tartoztak, mint a többi beirt vagy elzálogosított jószágok. Ha tehát ezen jószágok az országgyülés alatt az ő kezeiben vannak, ő is kénytelen leendett azokat a hozott végzés értelmében augustus 23 án visszabocsátani s a kártalanításra a jövő országgyülésig várakozni. De kétségtelen az is, hogy ha ezen jószágok az országgyülés alatt kezeiben vannak, nem pártolta volna, mint érdekeire sérelmeset, azon javaslatot, mely a haladéktalan visszabocsátást és a kártalanítás elhalasztását sürgette s imént végzéssé emeltetett; sőt ellenkezőleg érdekei azon párthoz vezették volna, mely a visszabocsátás elhalasztását ohajtotta. Pázmány ezt előrelátta s nagy súlyt helyezett arra, hogy ezen tekintélyes protestáns főurat lekötelezze. Emiatt az országgyülés megnyitása előtt azon tervvel foglalkozott, hogy a túróczi prépostságot, lefizetvén Thurzónak a beirványi összeget, magához váltsa. Tervét előadta a királynak, kit Beccanus jezsuita atya és császári gyóntató segítségével, reávett, hogy a szükséges pénzösszeget magánpénztárából megajánlja. S Thurzó a 15 ezer tallér kifizetése után készsége-

sen visszaadta a birtokokat, melyekről, előre látta, rövid idő mulva mindenesetre lemondania kellene [1]).

Midőn a főpapok erről értesültek, zúgolódni kezdettek Pázmány ellen. Attól tartottak, hogy a többi egyházi jószágok tényleges birtokosai hivatkozni fognak a primás példájára és követelni fogják, hogy a beirványi és zálogösszegeket, melyek birtokaikat terhelték, ők maguk, és pedig a visszabocsátást megelőzőleg, fizessék ki; mire természetesen nem voltak képesek [2]). Aggodalmaik alaptalanok voltak. Csakhamar kitünt, hogy Pázmány jól számított. Midőn az elfoglalt jószágok ügye szőnyegre jött, a nádort személyes érdekei nem tartották vissza, hogy egész befolyását azon párt érdekében érvényesítse, melynek álláspontját, belátása és lelkiismerete szerint, igazságosnak tartotta. Az egyháziak ekkor belátták, mily lényeges szolgálatot tett ügyöknek Pázmány [3]).

De Bethlen elégületlen volt az országgyülés végzésével. „A nemes ország — irta ekkortájt — ilyen articulust ő fge hite ellen, maga egyszeri végzésének dero-

---

[1]) A primás a turóczi prépostságot csak névleg a maga részére, tényleg a Jézustársaság javára váltotta vissza. Ugyanis még érvényben voltak a törvények, melyek a Jézustársaságot ingatlan javak birásától eltiltják.

[2]) Pápai uditore jún. 4. — 1623-ban Beszterczebányán Bethlen biztosai hivatkoztak ezen esetre. A nádortól — mondák — post finem tractatus (t. t. a nikolsburgi) petiit D. Archiepiscopus bona Praepositurae Turóczensis reddi et quod recusaverit, nisi prius pecuniis habitis.“ Erre a k. biztosok válaszolák: „Neque D. Palatinum dixisse, quod absque pecuniis non reddet, sed quod usque ad Diaetam non reddet, nimirum volebat interim gaudere fructibus bonorum.“ Dallos iratai. 130 l.

[3]) Pápai uditore jún. 4: „Gl'altri poveri ecclesiastici, che si trovano distrutti e privati di ogni havere, ancorche la ragione de beni de Gesuiti a loro non militi, e che l'Arcivescovo habbia cio fatto per guadagnarsi l'animo del Turzó temono nondimeno l'esempio.“ És ugyanaz júl. 15.

gámenire, nekünk rettenetes halálos gyalázatunkra nem concludálhatott volna;... minekünk az a végzés igen illetlennek látszik, per hoc nem consentiálhatunk, nem is engedhetjük executióját.“ És rendeletet bocsátott a hét megye rendeihez, melyben azoknak meghagyta, hogy a területükön általa beirt jószágokat ne bocsássák vissza a jogos birtokosok kezeibe [1]). És ez volt az első komoly nehézség, mely király s fejedelem között a nikolsburgi egyesség után fölmerült.

Az országgyülés ezalatt július 13 án a királyi elő terjesztéseket tette tanácskozás tárgyává. Több pontra nézve nehézség nélkül jött létre a megállapodás. Ekkor a legfontosabbra, mely a német hadakról szólott, jött a sor. A király fölhivni szándékozott a német fejedelmeket, hogy a magyar véghelyek javára némi segélyösszegeket ajánljanak meg; de — mondá — kedvező eredményre csak úgy számíthat, ha a német hadak a magyar véghelyekbe visszabocsáttatnak, miután azon régibb törvények, melyek az idegen hadakat az országból kizárták, a német nemzetet megsértették és elidegenítették. Ezen ügy tehát megérdemli, hogy ujabban megfontolás alá vétessék.

Az idegen hadak, melyeket a Habsburgházból származott királyaink a trón és ország védelmére hazánkban elhelyezni szoktak, kezdettől fogva magukra vonták a nemzet ellenszenvét és bizalmatlanságát; egyrészről kihágásaik és féktelenségük miatt, másrészről mert a német befolyás és az önkényes uralom támaszainak tartattak. Ennélfogva országgyüléseken és békealkudozások alkalmával gyakori panaszok merültek fel ellenök és irataikban rendesen találkozunk ké-

---

[2]) Bethlen levele a 7 megye rendeihez júl. 13 Eszterházy M. Élete. I. 312 l.

relmekkel és végzésekkel, melyek eltávolíttatásukat sürgették. Mindamellett soha sem hiányoztak magyar államférfiak, kik e tekintetben a nemzet nagy többségétől eltérő álláspontot foglaltak el; a nélkül, hogy emiatt a nemzeti önállóság, vagy az alkotmányos intézmények ellenségeinek bélyegezhetnők.

A magyar honvédelem, a nemzet és kormány együttes hanyagsága következtében a mohácsi vész után képzelhetlen ziláltságba sülyedett. A magyar hadak sem az országnak a török ellenében, sem a trónnak zavarok idejében nem nyujtottak elégséges védelmet. A harcias szellem kihalt a vitéz ősök elfajult unokáinak kebleiben. A hazaszeretet és áldozatkészség erényeit a pártvillongásokban elhatalmasodott önző törekvések váltották föl. A véghelyek biztonsága, a belbéke és rend föntartása érdekében az idegen hadak bevezetése mellőzhetlen szükségesség gyanánt tünt föl.

De ezen államférfiak soha sem számíthattak oly kevéssé a rendek támogatására, mint épen e pillanatban. Ugyanis már a sérelmek tárgyalása alkalmával a legnagyobb erélylyel sürgették az idegen hadak kivezetését. És a király kényszerítve látta magát engedni; harmadik leiratában igéré, hogy az idegen hadakat — Pozsony kivételével — minden erősségből haladéktalanul kivezetni fogja. Ezekután az eszélyesség követelte volna, hogy a kormány a k. előterjesztések tárgyalása alkalmával mellőztesse azon pontot, mely az idegen hadak bevezetését tiltó törvények eltörlését kivánja; s ez nem történt.

Nem lehet tehát meglepő, hogy midőn július 13-án az alsótáblánál az imént említett pont fölolvastatott, nagy vihar keletkezett, melyet az elnöklő k. személynök lecsillapitani nem volt képes. A rendek zavarogva távoztak a gyülésteremből. Másnap békésebb hangulat emelkedett uralomra. Bizottmány

küldetett ki, mely a teendők iránt javaslatot volt bemutatandó. Ez mérsékelt elemekből lévén összeállítva a német hadak bevezetését megengedhetőnek itélte, ha azok magyar kapitányok alá helyeztetnek s az egyes véghelyekben a magyar katonákhoz oly számarányban fognak állani, mint tiz a huszhoz. Azonban ezen javaslat az alsó tábla által elvettetett [1]).

A királyi előterjesztések többi pontjainak tárgyalása július 25-e körül fejeztetett be. A protestánsok ujabban megkisérlették szőnyegre hozni a vallási kérdést, de az eredmény most sem volt kedvezőbb, mint a megelőző alkalmakkor [2]). Ezután az országgyülés egy ünnepélyes cselekménynek, majd az ország két legfőbb méltósága közötti hiú versengésnek volt tanuja

A király második nejét mantuai Eleonorát magyar királynévá megkoronáztatni ohajtotta. Bár nem hiányoztak a rendek között, kik Bethlen által fölbujtogatva azon céltalan és lovagiatlan szerepre vállalkoztak, hogy ezt megakadályozzák [3]) : a legtöbben örömmel ragadták meg ezen alkalmat, hogy részint régi megpróbált ragaszkodásukat, ré-

---

[1]) Pápai uditore júl. 15 és 22.

[2]) Muzeumi Napló júl. 23-ra: „Religionis exercitium liberum una cum templis per Evangelicos denuo in memoriam revocatur, qui non aliter se protestationem cessuros esse, nisi prius articulus cum poena expressa statuatur, affirmant. Nihil tamen obtinent et propterea protestatio permansit.“ A vallási kérdés ujabb megpendítéséről emlitést tesz a florenzi követ is júl. 30.

[3]) A florenzi követ júl. 15 irja: A rendek abból indulván ki, hogy a koronás királyné férje halála után „rimane assoluta Padrona,“ nem akarják magok inditványba hozni a királyné koronázását, hanem megvárják, hogy ezt a király kérelmezze „mostrano voler esser pregati.“ E tudósitás nem egészen világos. Világosabb az, mit a velencei követ július 23-án ir, hogy Bethlen oda hatott, miszerint a rendek a királyné megkoronázását ellenezzék.

szint ujabb keletű hűségüket kitüntessék; a királynénak jelentékeny koronázási ajándékot szavaztak meg [1]).

A koronázást július 26 án Pázmány Péter és a veszprémi püspök hajtották végre [2]). Az ünnepélyes lakomát, mely az egyházi szertartásokat követé, nevezetessé teszi a primás és nádor között ez alkalommal támadott összeütközés.

A királyi asztalnál a primás, régi szokás szerint, a nádor előtt foglalt helyet [3]). Az utóbbi ugy volt meggyőződve, hogy őt az országos méltóságok között elsőt, előkelőbb hely illeti meg mint a primást, és komolyan sértve érezte magát. Neheztelését „nem az érsek iránti tekintetből, hanem a felségek iránti tiszteletből“ — mondá utóbb ő maga — a lakománál elfojtotta. De annak végeztével sietett Pázmánynak szemrehányásokat tenni. S miután nem oly választ vett, mely megnyugtathatta, kétség kivül a primás ellenségei által is buzdittatva [4]), panaszával a királyhoz fordult. Hangsulyozva kijelenté, hogy „egy érsek kedvéért előjogainak egyetlen pontját sem fogja feláldozni“ [5]) és elégtételt kért a szenve-

---

[1]) Ennek fejében minden portára egy forint vettetett ki, 1622: XXIII. t. c.

[2]) Muzeumi Napló júl. 26. Pázmány a koronázásbani részvételről említést tesz az 1629-iki zsinat végzéseihez csatolt függelékben. Acta Synodi Dioec. 1629. 145 l.

[3]) Pázmány állítja, hogy 1618-ban is a nádor előtt foglalt helyet. Ugyanott.

[4]) A spanyol követ július 28 án Sopronyból irja: „El Arzobispo de Strigonia precedio en la comida con Sus Magestades al Palatino d'Ungria, dicen que non fue orden del Emperador, que es contra la costumbre y que los Barones lo sienten.“

[5]) „Ego enim auctoritatis meae Palatinalis ne unicum punctum uni Archiepiscopo cessurus essem.“ Igy beszéli el Thurzó maga az ő föllépését utasitásában, melyet 1624 aug. 24 Czobor J. részére szerkesztett, midőn általa szenvedett sérelmeit Bécsben tolmácsolá, Egyk. más. Cancellariai levtár.

dett sérelemért. A király igyekezett őt megnyugtatni és szivesen biztositotta, hogy „a megtörtént esetből a nádori méltóságra s az elsőbbségre, mely azt bármikép megilleti, nem fog sérelem háromolni“ [1]).

A nádor kérelmére e szóbeli nyilatkozat irásban is kiadatott. De a Ferenczfy, cancellariai titkár által kiállított k. leirat többet tartalmazott. Mert kiemelvén, hogy a mi a koronázási lakománál történt, „nem lehet hátrányára sem a nádornak, sem a nádori méltóság kitünősége, tekintélye és elsőbbségének, következőleg arra hivatkozás sem történhetik“; hozzáadja: „sőt inkább a nádori méltóság sérelem nélkül épségben föntartatván, az elsőbbséget, mely megilleti, minden előforduló esetben birni fogja.“ [2])

Thurzó e k. intézményt diadalmasan bemutatá az országgyülésen. Ezen tény és az irat szövege sértette Pázmányt. Ő is féltékenyen őrködött magas állásának minden előjogai fölött, s ezeket most kétségbe vonva és megtámadva látta. Bántotta az is, hogy a király a nádor javára döntvén el a vitás kérdést, őt úgy tüntette föl, mintha saját jogait a nádor rovására terjeszteni igyekeznék. Elégületlenségét még fokozhaták ellenségeinek károrvendő nyilatkozatai, kik bizonyára nem mulasztották el ezen alkalmat kizsákmányolni.

Ily hangulatban kért a királynál kihallgattatást. S ki-

---

[1]) „C. R. Mtas benigne declarabat, eam quae isthic importune fuerat exorta, controversiam sibi minime placuisse, neque mentem vel sententiam suam esse, ut illo actu Palatinali dignitati et praeeminentiae, quae eidem competere posset, ullo modo praeiudicaretur.“ A Pázmány részére kiállított k. leirat szavai. Miller I. 44 l.

[2]) „ . . Observandum esse in posterum, ut in omnibus occasionibus tempore et casu ferente, salva et integra maneat, locumque praecedentiae iuxta competentiam officii et dignitatis Palatinalis semper habeat.“ A kir. leirat kelt aug. 4. Egyk. más. Cancellariai levtár.

jelenté, hogy ujabb surlódásoknak elejét venni kivánván a nádorral ezentúl nem akar találkozni, s emiatt a királyi tanácsból kilép. [1]) A primás jól tudta, hogy lemondása nem fog elfogadtatni, s hogy a király mindent megteend kibékitésére. És csakugyan fenyegetése annyira hatott a királyra, hogy az nem tartózkodott a nádor részére kiállított leirat tárgyában magát elég különös modorban mentegetni. A Ferenczfy által fogalmazott irat — mondá — többet foglal magában, mint szóbeli nyilatkozata, a minek oka „talán a titkár gondatlansága."

S most parancsára maga a magyar cancellár ujabb k. leiratot állított ki, melynek föladata volt az előbbit magyarázni és kiigazítani. „Miután a királyi fgnek — igy szól — mindenkor szándéka volt s lesz is sértetlenül föntartani az esztergomi érsekség előjogait és kiváltságait: kivánja, hogy előbbi iratának szavaiból az érseki előjogokra semmiféle sérelem ne származzék." [2]) S ekként Pázmány volt a győztes fél. A nádor kénytelen volt megnyugodni. De emiatt soha sem szünt meg neheztelni a primásra. A szivélyes viszony, mely imént jött létre közöttök, fölbomlott. És a nádor évek multával is, egyéb bajok közepette és betegség által elnyomva, élénk fájdalommal emlékezett ezen esemény ről, mely hiuságát annyira sértette [3]).

Ezalatt az országgyülés folytatta törvényhozói tevékeny-

---

[1]) Velencei követ aug. 13: „Essendo anco fra l'Arcivescovo di Strigonia et il Palatino Thurzó nate nuove controversie in materia di precedenza, in modo che l'Arcivescovo per vietar di trovarsi seco e divertir nuovi disgusti nell'avenire per causa del carico, che teneva di Consieglere del Regno, lo renuntio, seben non fu accettato da Cesare."

[2]) Millernél I. 44 l.

[3]) Thurzó a Czobor Imre részére adott, idézett utasításban fölsorolván szenvedett sérelmeit, többi között kiemeli: „Si idem D Archi-

ségét, mely ujra zajos alakot öltött föl. A kormányférfiak ugyanis azon meglepő lépésre határozták magukat, hogy a német hadak ügyét még egyszer szőnyegre hozzák. Időközben ugyanis mindent megtettek, hogy e kérdésben többséget biztositsanak maguknak. De miután a megyék és városok követei közől — a legtöbben utasitásaik által is kötve voltak — csak keveset sikerült megnyerniök, s a főrendek majdnem kivétel nélkül hajlandók voltak a király kivánatának támogatására: a k. tanácsban elhatároztatott, hogy a kérdés vegyes ülésben szavazás által fog eldöntetni. Igy reméllették, hogy a követek kisebbségbe maradnak s számitásuk szerint 69 szavazattal 46 ellenében végzéssé emelhetik a német hadak visszavezetését [1]). A nádor ennekfolytán az alsó táblát, július 28-án a főrendek teremében tartandó vegyes ülésre meghivta.

Vegyes ülések régi országgyüléseinken nem voltak szokatlanok. A két tábla együttesen szokta volt elfogadni a föliratokat, meghallgatni a k. előterjesztéseket és leiratokat, választani a királyt, nádort és koronaőröket. Oly esetekben is, midőn a törvényhozás két alkatrésze valamely kérdés iránt, ismételt üzenetváltás után sem tudott egyetértésre jutni és engedni egyik sem akart: a két tábla közös értekezés és eszmecsere végett összejött; de a szavazást mindegyik külön és önállóan végzé [2]). Az alsó tábla már a XVII-ik században öntudatával birt alkotmányos hatalmának, a főrendek fő-

---

episcopus aliud Decretum, praemisso Decreto S. Mtis pro mea parte extradato, contrarium . . extraxit, an non laedat S. Mtis auctoritatem, S. Mtas sapientissimo suo judicio discernere dignetur.“ Canc. levt.

[1]) Velencei követ júl. 30 irja, hogy a király a szavazást sürgeti, miután 115 közöl csak 46 ellenzi kivánatát.

[2]) Ez kitünik az alsó tábla július 28-iki nyilatkozatából „ut si contra antiquam consvetudinem ad vota in praesentia Ma

lötti felsőbbségének. És nem akarta elismerni, hogy főleg nagyhorderejű elvi kérdések eldöntésében, egy egész megye, vagy város követének szavazata egyértékű egy főúr voksával. Emiatt állhatatosan vonakodott elvi kérdéseket vegyes ülésben szavazás által eldönteni; annálinkább mert az alsó tábla többségét könnyen paralysálhatá a királyhoz ragaszkodó förendek tömege.

Ezalkalommal is a megyék és városok követei nem szivesen értesültek a vegyes ülés tartásáról. És sejtve a nádor célzatát, előre kimondották, hogy nem vonakodnak ugyan a vegyes ülésen megjelenni, s készek ott a förendekkel tanácskozni, ha azonban a régi szokás ellenére szavazásra szóllíttatnának, ez ellen tiltakozni s távozni fognak. A nádor ezen nyilatkozatnak nem tulajdonítoit nagy nyomaté kot, s a július 28-án tartott vegyes ülésen, rövid tanácskozás után, együttes szavazásra hivta föl az összes rendeket.

Ekkor botrányos jelenet következett be. A megyei és városi követek — öt, vagy hat kivételével – óvást emeltek és elhagyni készültek az üléstermet. Heves kiáltások hangzottak ki a tolongó tömegből. „Inkább meghalunk, mintsem a németeket befogadjuk!“ De a terem ajtai zárva voltak. S most tetőpontját érte el a zajlongás. A követek lármásan tiltakoztak az ellen, hogy menvédük megsértetik, s szabadságuktól megfosztatnak. A nádor csak jó idő mulva tudott a zavar urává válni. Elrendelé, hogy az ajtók föl nyittassanak, s megjegyzé, hogy azok nem az ő parancsára zárattak el, s nem is szándékozott nyomást gyakorolni a rendekre. Szavai nem találtak hitelre, hatástalanul hangzot-

---

gnatum danda congregarentur . . . illinc discederent.“ A régi szokás tehát az volt, hogy vegyes ülésben nem szavaztak. Muzeumi Napló július 28.

tak el. A megyei követek legnagyobb részben eltávoztak. A városiak is utánuk indultak; de a kamara elnökének fenyegetései maradásra kényszeritették. Ily előzmények után szavazásról szó sem lehetett. S az ülés bezáratott.

A megyei követek másnap a nádor előtt ujabban óvást emeltek az erőszak ellen. Egyuttal tudomására hozták, hogy bár készek a királyi tekintélyt, a haza szabadságát és jólétét minden módon előmozditani: a német hadak bevezetése tárgyában nem járulhatnak szavazataikkal oly megállapodásokhoz, melyek az ország törvényeivel és szabadságaival ellenkeznek; különben küldőik körében ujabb zavarokra szolgáltatnának alkalmat [1]).

Thurzó mindazáltal augustus 1-én ujabb vegyes ülést hivott össze és szavazás alá bocsátotta a kérdést. Kivánják-e a rendek oly törvény alkotását, mely a királyt német hadak bevezetésére följogositsa? Azoknak száma, kik igennel vála szoltak, harminccal meghaladta az ellenzéket De a kisebb ség magatartása oly fenyegető volt, hogy a nádor maga is jónak látta a szavazástól tartózkodni [2]).

A király eszerint győzelmet vivott ki, de ezt az eszközök, melyekkel kivivta, megfosztották minden értékétől. Előre volt látható, hogy ha ezt fölhasználja, s a hozott végzés alapján törvényt alkottat, magát országszerte gyülöletessé teszi és oly nagy elégületlenséget támaszthat, melyet Bethlen bizonyára nem mulasztana el szitani és kizsákmányolni. Ennekfolytán eszélyesen cselekedett, midőn az országgyüléssel

---

[1]) Florenci követ aug. 6: „Il Palatino o per sfuggir tumulto, como dice, o per esser adherente alla parte contraria, come altri credono non volse votare, ma disse che havrebbe significato in voce a S. Mta il suo senso."

[2]) Pápai uditore aug 6.

tudatta, hogy a német hadak bevezetésére vonatkozó kivánatáról lemond s e tárgyban nem fog uj törvényt alkottatni; föntartván magának, hogy ellenséges támadás esetében az ország védelmére német hadakat is használhasson. Ezen közlemény osztatlan tetszéssel fogadtatott s lefegyverezte az ellenzéket [1]).

A király bölcs tapintata, mely szerint hatalmi állásának igényeivel egyensúlyba tudta hozni az engedékenység és mérséklet sugallatait, lehetővé tette, hogy az országgyülés annyi küzdelem után augustus 6-án nyugodtan és közmegelégedésre fejezte be tevékenységét.

IV.

A magyarországi katholicizmus helyzete a nikolsburgi béke idejében. — A sopronyi püspöki conferentia 1622 ben. — Megállapodásai. — A nagyszombati collegium visszaállítása. — Tevékenysége. — Az ujvári órség fizetésétől való fölmentés. — A pisetum visszaállítása.

A nikolsburgi egyesség, midőn az ország békéjét visszaállitá, egyuttal lehetővé tette a magyarországi katholika egyháznak is, hogy föléledjen a csapások után, melyeket a belháborúk mozgalmai mértek reá. S miként az 1622-iki sopronyi országgyülés orvosolni igyekezett a politi-

---

[1]) A 79 cikkből álló törvénykönyv aug. 18. szentesíttetett. Magában foglalja a k. hitlevelet, intézkedik a sérelmekről, a k. előterjesztés pontjairól, két évre, évenkint minden portától fizetendő, 3 f. adót szavaz meg, a királynénak és koronaőröknek portánként 1—1 f. ajánltatik meg; néhány idegen úr indegenatust nyer.

kai bajokat: tartama alatt az ország főpapjai Pázmány vezérlete alatt fölhasználták az együttlét alkalmát, hogy az egyház fölemelésének módozatairól tanácskozzanak. S ez valóban sürgetően szükséges volt.

A magyarországi katholicizmus helyzete talán soha sem volt oly szomorú, mint épen ezen időpontban.

A három részre osztott hazának legnagyobb és leggazdagabb területe — a Duna, Tisza, Dráva és Száva által öntözött termékeny sikság — a félholdat uralta. Itt a lakosság nagy többsége Kálvin felekezetéhez tartozott; Pécs vidékén arianusok is telepedtek meg. Katholikus papok csekély számban merészkedtek e tájakra, innen elijesztő őket a nyomor, mely reájuk várakozott s a veszély, mely nem egyszer életüket fenyegeté. Számuk alig haladta meg a huszat. Ezekhez néhány jezsuita atya csatlakozott, kik álöltözetben keresték föl az elhagyatott katholikusokat. Gyöngyösön a sz. Ferenc rend szerzetesei tartózkodtak, kitéve a törökök fosztogatásainak és a protestánsok üldözéseinek. Az áldozárok hiányát, itt és más részekben is, a „licentiatusok“ — más néven „katechisták“ — igyekeztek pótolni; buzgó világiak, kik az egyházi hatóság engedélyével nyomtatott munkákból szent beszédeket olvastak föl, a gyermekeket keresztelték s a vallás elemeiben oktatták, a házasokat megáldották és az elhunytakat végső nyughelyükre kisérték; ekép a hivek elhagyatottságát némi lelki vigaszszal enyhitették, s azoknak teljes elvadulását, vagy elpártolását megakadályozták.

Az erdélyi fejedelem magyarországi birtoka, a „hét megye“ a Tisza egész hosszában terjedett el. A népesség itt is nagyára Luther és Kalvin hivei, ariánusok és keleti szakadárokból állott, kiknek türelmetlensége a Tiszán túli részekből teljesen számüzte és kizárta a kath.

papokat; alig 2—3 főúr tudta megmenteni házi káplánjait. Ennekfolytán a katholikusok száma mindinkább fogyott [1]). Magában Erdélyben Bethlen Gábor uralkodása megszüntette az üldözéseket, melyeket kegyetlen előde, Báthory Gábor alatt a katholikusok szenvedtek. Bár a katholikusok ellen alkotott törvények nem töröltettek el, a vakbuzgalom és türelmetlenség vádja nem érheti. Mig Homonnai az ő katholikus alattvalóival megbuktatására szövetkezett, ezekkel természetesen nem egyszer éreztette haragját; de e tekintetben politikai, s nem vallásfelekezeti indokok vezették. És mihelyt a veszély megszünt, türelmet, sőt jóakaratot tanusitott a kath. egyház papjai iránt. Nem gondolva az országos végzeménynyel, mely a jezsuitákat számüzte, megengedte néhány atyának a tartományban való működését, sőt nagylelküleg segélyezte azokat. A katholikusok mármár vérmes reményekkel néztek a jövő elébe; midőn azokat megsemmisiteni látszott a háború, melyet Bethlen a protestantismus nevében üzent a katholikus dynastiának [2]).

A török és Bethlen által birt részekben a bajokat súlyosbitá ama körülmény, hogy a püspökök nem tartózkodhattak megyéikben. A kalocsai érsek, az erdélyi, váradi, egri, csanádi, pécsi, bosniai és szerémi püspökök távol éltek szorongatott hiveiktől; mig püspökségeiknek csak cimét viselték, más egyházi javadalmakat birtak, többnyire esztergomi, pozsonyi és győri kanonokságokat, vagy prépostságokat és apátságokat. Rómából többször fölhivattak, hogy székhelyeiket foglalják el. De

---

[1]) Pázmány alább említendő emlékirata alapján összeállítva.

[2]) Szini jezsuita atyának 1618 február 26-án Fogarasról és Fejérdi Márton szepesi kanonoknak 1618 marcius 29-én Gyulafehérvárról Pázmányhoz intézett levelei. (Prim. vil levt) És a nádornak levele a királyhoz 1618 october 18. (A nádori protocollumban. N. Muzeumban.)

a lehetetlenségre hivatkoztak, s arra utaltak, hogy megyéikben tartózkodni annyit tenne, mint magukat életveszélynek tenni ki. Sőt a kalocsai érsek erősitette, hogy öt év óta minden igyekezetei dacára biztos tudósitásokat sem tudott magának szerezni érseki megyéjének helyzetéről [1]).

Az ország harmadik része, — Pozsonytól éjszak felé Kassáig, délre Buccariig, a Duna mentében Komáromig, — II. Ferdinand kormánya alatt állott. Itt Pázmány szerencsés tevékenysége a főurak között többségbe hozta a katholikusokat. 1622 ben 44 kath. főur és 15 kath. főrangú özvegy mellett 40 protestans főurat és 13 prot. főrangú özvegyet találunk [2]). A nemesek és a nép között is nagy hódi tásokat tettek a jezsuiták; mindazáltál a katholikusok roppant kisebbségben voltak [3]).

Az esztergomi érsek, a nyitrai, győri, veszprémi és zágrábi püspökök 1619 ig megyéikben lakhattak ugyan, de joghatóságuk gyakorlatában számos akadályokra találtak; javaik és jövedelmeik nagyrésze idegen kézen volt, birtokai kon is te ékenyek voltak a prot prédikátorok s számos templomot és plébániát önkényesen, néha erőszakosan elfoglaltak. A protestans patronusok a kath. javadalmakat gyakran prot prédikátoroknak adományozták, dacolva a főpásztorok, sőt a királyok hatalmával is. Igy Dubovszky György csanádi püspök Forgách Ferenc primástól elnyerte a vágujhelyi prépostságot, s kieszközölte mind a király, mind a védnöki jogot gyakorló földbirtokosok megegyezését; k. biztos által be is igtattatott javadalmába. De Nádasdy Pál

---

[1]) Bécsi nuntius 1622 november 25.

[2]) A kamarai levéltár egykorú névsora után

[3]) „In ditione Imperatoris vix decima pars populi est Catholica“ irja Pázmány, mi majdnem hihetetlen.

fegyveresekkel üzte el s a prépostság birtokait lutheranus prédikátornak adta, ki azokat a k. rendeletek dacára megtartotta. A főesperesek visitatióját a prot. nemesek többször erőszakkal gátolták meg; hasonló vád érte a k. városokat is, melyek a kath. alapitványokat többször az alapitók szándékaival ellenkező célokra forditották. Az egyházi törvényszékek, a szent székek majdnem teljesen megfosztattak hatóságuktól [1]). Bethlen 1619 iki támadása ezen országrészt majdnem egészen kiragadta a király kezeiből. A főpapok menekülni kényszerültek, két éven át hontalanul bolyongtak, s jószágaik elkoboztattak; a protestantismus diadalát ülte s a katholicizmus teljes megsemmisítéséről elmélkedett.

A sz. Benedekrend, a cisterciták és premontreiek apátságai és prépostságai, a többi szerzetesrendek kolostorai, melyek előbb oly sürüen találtattak hazánkban, elenyésztek. Csak sz. Pál és sz. Ferenc rendének kevés monostorai élték túl a közromlást. Ezek is gyéren voltak benépesitve, s körükben a szerzetesi fegyelem majdnem teljesen fölbomlott. Üdvösebben müködtek a Jézustársaság atyái, kik — számszerint mintegy harmincan — nagyszombati lakházukból az ország különböző részeit látogatták. De ezeket is elűzték a Bethlen által támasztott mozgalmak.

A püspökségek és kolostorok pusztulása maga után vonta a tudományos intézetek hanyatlását, részben teljes enyészetét. Az egész országban nem létezett kath. főiskola, vagy magasabb tanintézet. A jezsuiták nagyszombati tanodája s az egyetlen papnövelde, melyben az esztergomi káptalan

---

[1]) Pázmánynak 1622-iki, és Lósy váradi, valamint Dubovszky csanádi püspököknek 1627-iki emlékirataik alapján. (Ered. Prim. egyh. levt.)

tizenkét növendéket tartott fön, a zavarok közepette elenyészett [1]). Ennekfolytán a papok száma rendkivül megfogyott. Az esztergomi megye területén a XVI-ik század közepetáján mintegy 900 plébános, 30 apát s ugyanannyi prépost volt. A XVII-ik század elején alig 100 plébánost lehete találni. S ezek is nagy részt tudatlanok, kicsapongók voltak, concubinátusban éltek [2]); sőt találkoztak, kik bünös viszonyukat a házassági szertartások szentségtörő alkalmazása által törvényesithetni hitték. És a főpapok oly szerencsétlen helyzetben voltak, hogy nagyobb veszélyek elhárítása végett türni kényszerültek ezen bajokat. A feslett életü papokat el nem mozdíthatták, mert nem birtak egyénekkel, kiket helyükbe küldjenek. Félniök kelle, hogy az elmozdított papok hiveikkel együtt a protestantismushoz fognak pártolni; vagy a nép lelkész nélkül lévén, maga fog protestáns predikátorokhoz fordulni.

A lelkészek anyagi helyzete igen kedvezőtlen volt. A plébániák jövedelmei a lelkész tisztességes állására elégtelenek voltak; többnyire alig haladták meg az 50 forintot. Oly javadalom, mely évenkint 100 forintot jövedelmezett, előkelőnek tartatott. A tizedek fizetését a legtöbb helyeken megtagadták s az emiatt emelt panaszok eredménytelenek maradtak. A templomok nagy részt ellenséges támadások, vagy a lelkészek és hivek hanyagsága folytán pusztulás és elhagyatottság jeleit viselték magukon, s gyakran még a legszükségesebb egyházi edényeket és öltönyöket is nélkülözték [2]).

---

[1]) Dallos győri püspök egy emlékirata alapján. Dallos iratai között 230 l.

[2]) Pázmány maga irja: „Plerumque ignorantes sunt ac dissoluti, imo palam concubinarii.“

[3]) Pázmánynak 1621 iki fölterjesztését, melyben az ujvári őrség

Ilyen volt a katholikismus helyzete Magyarországon a nikolsburgi béke idejében. És ezen elharapódzott bajok orvoslásáról elmélkedett a sopronyi országgyülésen a magyar püspöki kar. A primás mellett a kalocsai érsek, a zágrábi, váradi, veszprémi, váci és nyitrai püspökökkel találkozunk az értekezletekben, a melyeket a pápai nuntius is többször megtisztelt jelenlétével.

Midőn Pázmány és püspöktársai az eszközökről tanácskoztak, melyek által a katholicismust hazájokban sülyedéséből fölemelni s ujra fölvirágoztatni ohajtották: a helyzet és a körülmények világosan kijelölték az utat. Az anyagi hatalom, az erőszak alkalmazása lehetetlen volt s nem is vezetett volna célhoz. Szükségkép az erkölcsi hatás körébe kelle menekülni; lehetővé tenni, hogy az egyháziak tudományos müveltségük és erkölcsi jellemük által visszahódítsák a befolyás és szellemi hatalom azon mértékét, mely nélkül a kereszténység nagy tanításai élettelen betükké törpülnek le [1]).

Innen kiindulva az értekezlet természetszerűen legnagyobb súlyt a katholikus szellemű nevelés és tanításra helyezett, mint legbiztosabb eszközre, melylyel az elméket az egyház igazságainak megnyerni, s azokban megszilárditani

---

fizetésétől fölmentetni kér — összevetve Lósy és Dubowszky idézett emléirataival.

[1]) Dallos győri püspök emlékiratában kiemeli: „Manifeste apparet poenis et censuris ecclesiasticis in Hungaria, ubi Officium Inquisitionis exerceri non permittitur, amplissimaeque sunt concessiones liberi religionis exercitii factae, neminem in fide catholica conservari, aut ad illam adduci posse. Qua via non succedente, alia ratio inenda est iuvandi Regnum Hungariae, nimirum per missiones, ut suavi tractu Spiritus Sancti, per conciones et institutionem christianam haeretici ducantur ad fidem et Catholici altius informati confirmentur in illa.“ Iratai között 231 l.

lehet; annálinkább, mert Pázmány fönnen hirdette meggyőző dését, hogy alig van nemzet, mely gyermekeit szivesebben tanittatja a tudományokra, mint a magyar; s innen magyarázta a roppant hatást, melyet a jezsuiták kolosvári taninté zete az elmult század végén gyakorolt, mely ha zavarteljes idők nem semmisítik meg, rövid idő alatt az egész erdélyi nemességet megnyeri a katholika vallásnak. Szükségesnek látszott tehát az elenyészett tanintézeteket visszaállítani és pénzzel rendelkezni, hogy a szegényebb nemesek és más országlakosok gyermekeinek tanitásáról gondoskodni lehessen. És itt a pápa áldozatkészségére számítottak. Ha — mondák — a pápa a nagyszombati jezsuitáknak évenkint 2000 aranyat fizetne nemes ifjak és ugyanannyit növendékpapok nevelési költségeinek födözésére, csakhamar kedvező fordulatot lehetne várni; főleg ha a jezsuitáknak más alkalmas helyeken is collegiumok alapíttatnának.

A főpapok hasonlag mellőzhetlenül szükségesnek tekintették a nagyszombati papnövelde visszaállítását, a melynek föntartási költségeihez készek voltak jövedelmeik arányában hozzájárulni. És miután ezen papnövelde nem fogadhatott be elégséges számú növendékeket, a pápa fölkéretni határoztatott, hogy a római magyar-német collegiumba minél több magyar ifjú fogadtassék be. Továbbá megállapittatott, hogy az egyháziak és hivek között évenkint pénz gyüjtések eszközöltetnek s a begyülendő összegek segitségével, főleg a török hódoltság területén, missiók tartatni és a katholikus vallásra áttérő protestáns predikátorok segélyeztetni fognak. Erdélyről sem feledkeztek meg s a pápa közbenjárását szándékoztak igénybe venni, hogy a szent Ferenc rend főnöke minél több példás életü s tudományosan kiképzett magyar ajkú szerzetest küldjön a csikszéki katholikusokhoz.

Pázmány magára vállalta, hogy az értekezlet ohajait s a katholicizmus helyzetét a pápa és a király elé terjeszteni fogja [1]). A főpapok ezen tanácskozásaikban egyaránt kitüntették áldozatkész buzgalmukat és helyes tapintatukat. A pápai nuntius is Rómába küldött jelentéseiben elismeréssel és magasztalással szólott szellemük és tevékenységükről [2]).

Midőn a sopronyi püspöki tanácskozmány a katholicismus legfontosabb érdekeivel foglalkozott: Pázmány gondoskodása folytán a jezsuiták ismét megnyitották nagyszombati iskoláikat. S most nemcsak az ugynevezett humanisticus tanfolyamra szoritkoztak, az elemi oktatást is fölkarolták. És a város polgárai, a vidék lakói örömmel bizták gyermekeiket az atyák vezetésére. Tantermeik csakhamár megteltek, míg a káptalan által föntartott elemi iskolák elhagyatva állottak. Ez örvendetes jelenség volt ugyan, de a melynek nem hiányoztak kellemetlen következményei.

---

[1]) Valószinüleg ezen megbizás vezette Pázmányt 1622 június 20 án kelt emlékiratának szerkesztésére, melyet sajátkezüleg fogalmazott s mely a magyarországi katholicizmus állapotainak jellemzése után a sopronyi értekezlet megállapodásait tartalmazza. Címe „Modus iuvandi Religionem in Ungaria.“ Pray kézirati gyüjteményének XXXII ik kötetében (a m. k. egyetemi könyvtárban találtatik.). Ugyanezen értekezlet alkalmával a zágrábi pk külön emlékiratot dolgozott ki, melyben a slavoniai katholikusok vallási szükségleteit előadá s kijelöli, mikép lehetne azokon segíteni. Ez kitünik Pázmány emlékiratának utolsó pontjából: „Episcopus Zagrabiensis — ugymond — scripto peculiari exhibet modos promovendae Religionis inter nationem slavonicam, longe lateque diffusam et opis maxime indigam.“ Ennek is fölterjesztetni kelle, de azt nem találtam föl.

[2]) A bécsi nuntius 1622 november 25-én többi között irja: „Nelli Vescovi e Prelati dell'Ungheria ho sempre scorto particolar premura e desiderio di assister sempre, che ne habbiano il commodo e permissione, alla cura delle Chiese . . . . Quattro mesi sono, quando fui in quel Regno . . . havendoli tutti trovati e disposti ad adempire il carico loro.“ Eredeti fog. a bécsi apostoli nuntiatura levéltárában.

Ugyanis régi szokás szerint midőn az Úr teste a betegekhez vitetett, és temetések alkalmával az elemi iskolák tanoncai kisérték a papot, gyertyákkal, feszülettel és szentelt vizzel. A jezsuiták ezt nem engedték meg, nehogy a gyermekek tanulásukban zavartassanak. Ebből ismételve botrányok származtak. A lelkészek vonakodtak a gyermekek kisérete nélkül teendőiket végezni; betegek az utolsó szentségek fölvétele nélkül haltak el; halottak napokon át temetetlenül maradtak. Vagy pedig ha a lelkészek túltették magukat a szokásos formaságokon s ünnepélyesség nélkül végezték szertartásaikat, a protestánsok gunyolódásait kelle türniök. A városi tanács e botrányok eltávoztatása végett fölkérte a jezsuitákat, hagynák az elemi oktatást a városi tanodákra; de oly választ nyert, hogy előljáróik megegyezése nélkül semmit sem tehetnek. Ekkor Pázmányhoz folyamodott s kérelmeit a káptalan is támogatta [1]).

A primás belátta ugyan, hogy a gyermekek nagyobb haszonnal látogatnák a jezsuiták, mint a város iskoláit; de szükségesnek látta az engedékenységet, nehogy a jezsuiták magukra vonják a városi hatóság és a káptalan neheztelését és ellenszenvét, mi könnyen veszélyessé válhatik reájuk nézve. S emiatt ajánlotta nekiök, hogy az elemi oktatással fölhagyjanak. E tért — mondá — nagy hátrány nélkül engedhetik át másoknak; a kis gyermekekre ugyanis még nem lehet hatni, s mihelyt lelkük a vallási és erkölcsi hatások befogadására fogékonynyá

---

[1]) A káptalan 1622. nov. 3-án, a városi tanács nov. 4 én ír Pázmánynak. Ez utóbbi levélben olvassuk a városi iskolákról: „Scholae Patrum S. J. discipulorum multitudine et frequentia, praesertim in inferioribus classibus affatim exuberant, Civitatis autem Schola discipulis et studiosis prorsus exhausta infelicitatem suam et solicitudinem gemebunda luget.“ Mindkét levél egyk. más. Pray kézirat gyűjt. Egyetemi könyvtár.

válik, különben is tanodájukba lépnek. Elöljáróikkal szemben magára vállalta a felelősséget [1]).

A jezsuiták nem látták be Pázmány fölfogásának helyes ségét. S a városi tanácsot reábirhatni hitték, hogy kivánságá tól elálljon. Emiatt Káldi György atya alkudozásokba bocsátkozott a tanácscsal és a káptalannal. De ezek nem vezettek sikerre. S a két rész végre is abban állapodott meg, hogy a fönforgó ügy eldöntésére Pázmányt fogják fölkérni, mikor személyesen Nagyszombatba jő [2]). A primás úgy látszik következetes maradt és a város kivánatával öszhangzó itéletet hozott. Mert a nagyszombati collegium évkönyvei az utóbbi időkre vonatkozó följegyzéseikben nem szólanak az elemi iskolákról. Annál nagyobb gondot fordíthattak a fölsőbb osztályokra, melyek évről évre emelkedtek. 1626-ban a hat osztály tanulóinak száma megközelítette az ezeret. Ezek között nagy számban találkoztak protestans szülők gyermekei, kik a tudomány és műveltségért, melyet megszereztek, cserében itt hagyták szülőiknek a katholicizmus iránti ellenszenvét. A tanulók fényes jeleit adták szorgalmuk és buzgóságuknak, melyet az atyák önföláldozása mellett Pázmány érdekeltsége és bőkezűsége is előmozditott [3]).

De Pázmányt nem elégitette ki a nagyszombati jezsuiták buzgó tevékenysége. A tudománynak és nevelésnek több hajlékot szándékozott megnyitni. Elméjét nagyszerű tervek foglalkoztatták, melyeknek valósúlásától volt föltételezve a magyarországi katholicizmus ujabb fölvirágozása.

---

[1]) Pázmány levele a collegium rectorához Selyéről 1622. nov. 8. Ered. Pray kéz. gyüjt.

[2]) A rector Pázmánynak 1622 nov. 13. Ugyanott.

[3]) „Pazmanno munificentia sua iterum ac saepius calcar addente“ t. i. a tanulóknak. A nszomb. collegium kézirati évkönyvei 58 l.

Szent törekvéseiben a legfőbb akadály: a szükséges pénz eszközök nélkülözése volt. Bethlen első hadjáratának tartama alatt, harmadféléven át a hazán kivül tartózkodván, jövedelmeitől megfosztva volt. Érseki javait a fölkelők és a király hadai egyaránt pusztították és dúlták. A jobbágyok nagyrészt megölettek, vagy elüzettek. Több mint tizenkét helysége lángok martalékává lőn. A kárt, melyet a királyi hadak okoztak birtokain, maga 200 ezer talléra becsülte. Midőn a nikolsburgi béke javainak birtokába visszahelyezte, azokat oly állapotban találta, hogy — miként maga mondá — több év fog elmúlni, mig ismét jó karba helyezheti és gyümölcsözőkké teheti [1]). Ily körülmények között fájdalmasan kelle bevallania, hogy, „a katholika vallás visszaállitására szükséges eszközöket teljesen nélkülözi“ [2]). Ezen eszközök megszerzése volt most főgondja. A spanyol király nagylelkűségéhez folyamodott [3]). Az érsekséget fölszabaditani törekedett a súlyos terhektől, melyek reá nehezedtek, s visszaszerezni azon jövedelmeket, melyektől évtizedek óta a kamara önkénye megfosztá.

A legsúlyosabb teher, mely az esztergomi érsekséget Pázmány korában terhelé, az ujvári hadak fizetésének kötelezettsége volt [4]); miután ez évenkint mintegy 20 ezer forintot — azon időben roppant összeg — vett igénybe. Pázmány három éven át eleget tett az elvállalt kötelezettségnek, a melytől 1619—1621 között a szomorú körülmények

---

[1]) Pázmánynak alább idézendő fölterjesztése alapján.

[2]) Pázmánynak 1622 jan. 25-én a spanyol királyhoz intézett levele. Ered. Simancasban.

[3]) A spanyol évdij ügyéről a VI könyv III fej.

[4]) Ezen kötelezettség eredetére nézve l. e munka I 220, kk. ll. és 387, kk. ll. Ehez hozzá kell adnom — mit Pázmány alább idézendő emlékiratából tudok — hogy mielőtt Pázmány ezen kötelezett-

tényleg fölmentették. Midőn azonban 1621 végén a béke helyreállitását biztosan lehete reméllení, attól tartott, hogy visszahelyeztetvén birtokaiba, a kamara megujitandja igényeit. Emiatt lépéseket tett, hogy az ujvári őrség fizetésétől végleg föl mentessék; annálinkább, mert a pápa csak oly föltétel alatt engedé meg ama teher elvállalását, hogy attól mielőbb szabadulni igyekezzék.

A királyhoz intézett terjedelmes emlékiratában mindenekelőtt a lehetetlenségre hivatkozik és pedig nemcsak akkor, midőn az érseki javak elpusztulva állanak, hanem azoknak virágzó állapotában is. Mert Magyarországban nagy bőség volt ugyan terményekben, de kevés ércpénz jött forgalomba. Az érsekség készpénzben soha sem jövedelmezett annyit, mennyi az ujvári katonák fizetésére szükséges volt, s a fizetést termesztményekben kelle eszközölni; mi sok nehézség és panaszra adván alkalmat, az érseknek boszuságot és gondot okozott, figyelmét és idejét elvonta a fontosabb ügyektől. Továbbá figyelmeztette a királyt, hogy az uralkodók, kik a szent szék engedélye nélkül terheket rónak az egyházi javakra, az egyház átkát vonják magukra; már pedig a szent szék az esztergomi érsekség ezen terheléséhez nem adta megegyezését. Az országos törvények is tiltják az egyházi javak s jövedelmek elidegenitését; sőt a király koronázása alkalmával esküvel fogadja, hogy az egyházakat és főpapokat javaik s jogaikban föntartani fogja.

De ha a pápa meg is engedte volna és az ország törvényei, meg a koronázási eskü nem tiltanák az érsekség terhe-

---

séget elvállalá, a pápától tanácsot kért. Ez oda utasitá, hogy a kérdéses terhet önkényt ne vállalja el; ha azonban ellenzése dacára reá rovatnék, megnyugodhatik, mig attól megszabadulhat. Pázmány ekkor elvállalá a terhet, azon reményben, hogy a vallásos II. Ferdinand trónra lépte után könnyen fog attól szabadulhatni.

lését: a királynak ettől tartózkodnia kellene. A magyarországi katholikus egyház visszaállitása és fölvirágoztatása az esztergomi érsektől nagy pénzáldozatokat követel, a melyekre képtelen, ha jövedelmeinek jelentékeny részét katonák tartására kell forditania. És az érsek birtokainak arányában a közterhek viselésében ép úgy részt vesz, mint a világi urak; többet követelni igazságtalanság.

Pázmány ezen érvek mellett emlékezteté a királyt tántoríthatlan hüségére, hozott áldozatataira, jó szolgálataira. „Ám lássák — mondja — a lázadók, hogy a hűség elismeréssel találkozik!“ És a miniszterek ellenkező sugallatait ellensúlyozandó, komoly szavakat intéz uralkodójához. „Nem kell hinni, hogy az egyházi javak elidegenítése a közszükségek könnyitésére szolgál. Valamint a mesebeli sas a Jupiter oltáránál elragadott áldozathussal párázst vitt fészkébe, fészkét és fiait lángokkal fölemésztöt: úgy a világi célokra fordított egyházi javak több kárt, mint hasznot okoznak. [1])

A király méltányolta a fölhozott tekinteteket és 1622 jan. 14-kén kelt elhatározása által az esztergomi érsekséget örök időkre fölmenté az ujvári őrség fizetésének kötelezettségétől [2])

Pázmány ezen vivmány által buzdítva, a következő évben az érseki pisetum-jövedelem visszaszerzésén fáradozott.

Hazánkban legrégibb idők óta a pénzverés a királyi

---

[1]) „Rationes et motiva cur a pensione militari Novae Arcis liberari debeat Archiepiscopus Strigoniensis“ Ez cime Pázmány fölterjesztésének. Kaprinay kézirati gyüjt. Egyet. könyvtár.

[2]) Az idézett fölterjesztés alatt olvasható Pázmány következő jegyzete: „Plures alias scripturas hac de re exhibui. (Ezek nem ismeretesek.) Tandem S. Mtas 14. januarii 1622 liberavit me ab onere solutionis militaris, cui ferendo par non eram.“

jogokhoz tartozott. A pénzverés mestersége a tiszta aranyat ép úgy mint a tiszta ezüstöt más ércekkel szokta vegyíteni. A szin arany, illetőleg szin ezüst és az ahoz vegyített ezüst, illetőleg réz közötti arány az érepénz tartalmának, azon súly pedig, melylyel az egyes kivert pénz daraboknak egyenlően birni kell, az érepénz mértékének neveztetik. Hazánkban legrégibb idők óta a pénz tartalmát és mértékét az országgyülés szokta volt meghatározni. Hogy ezen törvényes határozatok megtartassanak és a pénzverés körül minden csalás elhárittassék, a XIII-ik század óta az esztergomi érsek és a tárnokmester voltak hivatva őrködni; ez a király, amaz az ország részéről, mindketten meghatalmazott embereik, — a pisetariusok, pénzmesterek — által [1])

Róbert Károly törvényei határozottan körülirják e pénzmesterek teendőit. Minden pénzverdében két szekrénynek kell lenni, melynek egyikében a pénzverésnél használt minták (ferramenta formalia) az érsek és tárnok pecséte alatt; a más ikban a pénzveretéshez alkalmazott ezüst rudak, az előbbiek és a kamara gróf pecséte alatt, őriztessenek A pénzmesterek személyesen jelen lenni tartoztak az ezüst olvasztásnál, és mielőtt az ujon veretett ezüst pénzek forgalomba hozatnak, negyven darabnak tartalmát olvasztás által kelle megvizsgálniok [2]).

---

[1]) L. Luczenbacher János nagyérdekü értekezését „Az esztergomi érsekség pénzmestere.“ (Tudománytár. 1839. 89—109 ll.) Az esztergomi érsek pénzmestereiről első emlitést IV. Béla egy 1256 iki okmányában találunk, melyben olvassuk, hogy „de qualibet marca in Camera ubi denarii cuduntur, unum pondus argenti fini sibi (Archiepiscopo Strigoniensi) persolvi deberet, nomine suae Ecclesiae, et quod ferramenta cudentia et sculpta non alias servari deberent, nisi sub hominis ipsius custodia ad hoc per eum deputati.“ (Fejér Cod. Diplom. IV. 2 385 l.) Hasonlag IV. Béla egy másik, 1263-iki okmányában (Cod Diplom. IV. 3 135 l.)

[2]) 1342: XXXIX, XLI és LV. tt. cc.

Az esztergomi érsek ezen felügyelet fejében, IV. Béla s Róbert Károly intézkedései folytán és az utóbbi gyakorlat szerint, minden földolgozott gira (márka) fejében egy nehezéket (pisetum, pondus) nyert, mely egy marka negyvennyolcadik részét, vagyis egy ezüst garast (a pénzláb változásai szerint, 5—8 denárt) képviselt. Ezen jövedelem pisetumnak neveztetett [1]).

Az esztergomi érsekek a XVI. század második feléig gyakorolták ezen fölügyeleti jogot s élvezték a pisetumjövedelmet. Az 1553: XXIII. t. c. is sürgette: hogy „gondja legyen az esztergomi érseknek, hogy a pénzverés és vasminták körül minden hiba és csalás eltávolíttassék.“ [2]) De Veranchich érseknek 1573-ban bekövetkezett halála után, az érsekség hosszú üresedése alatt az érseki pénzmesterek a körmöczi pénzverdétől eltávolittattak s az érsekek egy félszázadon át megfosztva voltak egyik előkelő joguktól és jelentékeny jövedelmüktől.

Pázmány 1618-ban megkisérlé jogait érvényesiteni. S kérelmét az országgyülés sérelmi fölirataiban ismételve a király elé terjeszté; de sikertelenül [3]). Az 1622-iki országgyülésen ujabb kisérletet tett. S ekkor a király, az országgyülés fölterjesztésére igéré, hogy az érseki pénzmester tisztének visszaállitása iránt az érsekkel tárgyalásokat fog kezdeni, a mely k. igéret a XLVI-ik t. c szövegébe fölvétetett

Ezen tárgyalások hosszabb időt vettek igénybe. Pázmány a kamarának bemutatá a régi okmányokat, melyek igényeinek jogosúltságát minden kétségen kivül helyeznék [4]). A

---

[1]) L. Luczenbacher id. cikkét.

[2]) Hasonlag nyilatkozik az 1557: XV. t. c.

[3]) Luczenbacher id. ért. 106, 109 ll

[4]) Erről Pázmány emlitést tesz 1624-iki alapitóokmányában, a

király erről fölvilágosittatván és tekintettel lévén a primás érdemei iránt, valamint áthatva azon meggyőződéstől, hogy jövedelmeinek gyarapodása az egyház és haza ára uj áldásokat fog árasztani: 1623-ban utasítá a k. bányák tiszteit, hogy a régi pisetumot az érseki pénzmestereknek kifizessék [1]. Ezen pisetum évenkint 6—7000 tallért, mintegy 10,000 forintot jövedelmezett [2].

Ekként a királyi kegyelem, mely Pázmányt az ujvári őrség fizetésétől fölmenté és a pisetum birtokába visszahelyezé, jövedelmeit évenkint mintegy 30 ezer forinttal gyarapította. S mig ezáltal képesitve lön az egyház és tudományos müvelődés oltárára meghozni ama nagy áldozatait, melyek mai nap is bámulatra ragadják az utódokat: nem fukarkodott akkor sem, midőn a szükség és szorongatás napjaiban a haza és trón védelme jelentékeny összegek fölajánlását követelé [3].

V.

Az európai politikai viszonyok Bethlen második támadása előtt. — A k. kormányzóság, főleg Pázmány tevékenysége. — Tárgyalások Bethlennel — Házassági terve. — Kétszinü magatartása. — Ellenséges föllépése. — A nagyszombati értekezlet

Mialatt hazánk belviszonyai a békés rendezkedés stádiumába jutottak; Németországban a katholicizmus és

---

melyben a pisetum-jövedelem egy részét a nagyszombati nemes növelde részére rendeli. Miller I. 62 l.

[1]) A k. rendelet ered. fog. Simor primás kéziratai között.

[2]) Pázmánynak 1623 nyarán a pápához intézett folyamodásából. E pisetum 1666—1676 között évenkint 7—15000 forintot jövedelmezett; s legujabbik időkig fizettetett.

[3]) Erről több helyen lesz szó.

protestantismus fegyveres küzdelmei uj lángot vetettek, mely szikráit hazánk határaira is elszórta.

II. Ferdinand és a kath. liga hadait a fehér hegy tövénél kivivott győzelem (1620 nov. 8) után sem hagyta el a szerencse. Csehország meghódítását befejezvén, elárasztották Németországot, megverték a prot. unio vezéreit és megszállották a pfalzi választófejedelem tartományait. A német protestantismust végveszély fenyegeté. S ezt csak a kath. szövetség körében keletkezett meghasonlás, a kath. hatalmak irigy féltékenysége és szűkkeblű önzése hárítá el.

Miksa bajor herceg a pfalzi választó fejedelemség birtokára tartott igényt. Ezt meghiusitani igyekezett a madridi kabinet. Épen ezen időben IV. Fülöp trónralépte után (1622) a spanyol politikának Olivarez gróf uj irányt adott. Viszszahelyezni ohajtván a monarchiát a hatalom azon fokára, melyre V. Károly emelte, a maga és szövetségesei erejét saját ellenségeinek, az elszakadt Németalföldek és Franciaország megsemmisítésére szándékozott forditani. E miatt oda hatott, hogy II. Ferdinand mind Német-, mind Magyarországban, amott a pfalzi választófejedelem, itt Bethlen kielégítése által helyreállítsa a a békét; egyuttal az angol király barátságának megszerzésén fáradozott. Mindkét célt, a németországi békét és az angol barátságot, úgy érheté el legbiztosabban, ha kiviheti, hogy egyrészről pfalzi Frigyes — a német protestantismus leghatalmasabb tényezője s az angol király veje — birtokait és méltóságait, melyektől megfosztatott, visszanyeri; másrészről a pfalzi választó fia és walesi herceg házassági kötelékek által a spanyol királyi házhoz kapcsoltatik. S Olivarez terveinek sikeresitésére élénk diplomatiai munkásságot fejtett ki [1]).

---

[1]) Erről tanuskodnak a spanyol államtanács jegyzőkönyvei és a diplomatiai levelezések 1622—1624 Simancasban.

Azonban hatalmas ellenség állott utjában, Franciaország. Richelieu bibornok a bourbon politika céljává a Habsburgok gyengitését tűzte ki. Geniális diplomatiai fondorlataival meghiusitani igyekezett a spanyol házassági terveket; a walesi herczegnek az infansnő helyett francia herczegnőt szánt nőül, s az angol parliamentet a protestantismus ügyének fölkarolására buzditotta. Ugyanakkor Miksa igényeit pártolta, hogy igy a bajor ház a császári hatalom rovására gyarapodjék és pfalzi Frigyes kibékitése lehetetlenné váljék.

A spanyol és francia politika küzdelme legélénkebben a birodalmi gyülésen folyt, mely 1623 elején Regensburgban tartatott. A császár kijelenté szándékát, hogy a pfalzi választófejedelemséget Miksára ruházza De a protestáns rendek igyekezetei folytán a gyülés fölkérte II. Ferdinandot, hogy Frigyest tartományaiba helyezze vissza, a választófejedelmi méltóság adományozásában pedig tekintettel legyen annak fiaira és rokonaira. E fölhivást hathatósan támogatta Onate gróf a spanyol követ; elhitette a császárral, hogy Miksa hatalma már már veszélyezteti a császári tekintélyt és érveinek nagyobb nyomatékot kölcsönözendő, kijelentette, hogy uralkodója visszahivja segédcsapatait, ha Frigyessel ki nem békül.

II. Ferdinand nagy zavarban volt. A katholicismus és dynastiájának érdekei összeütközésbe jöttek. A kényes helyzetből akép igyekezett menekülni, hogy Miksát fölhivta, mondjon le önkényt igényeiről. Ez nem vonakodott, ha hadiköltségei 13 millió forint lefizetése által kárpótoltatnak. De ezen föltétel által lemondásának elfogadását lehetetlenné tette. A császár a választófejedelmi méltóságot Miksára ruházta. Ez örömhir volt a katholikusokra. A protestans rendek azonban óvást tettek s eltávoztak Regeesburgból, anélkül hogy a magyar véghelyekre — miként a császár kivánta — segélyt ajánlottak volna.

A bajor fejedelem teljesülve látta vágyait; de haragot táplált a spanyol király ellen. S ezen egyenetlenség az országgyülés után még komolyabban nyilvánult. A spanyol kormány kivánta, hogy a kath. liga hadai Hollandiát — a prot. mozgalmak e tüzhelyét — támadják meg. Miksa pedig határozottan ellenszegült e terv kivitelének.

Ezen körülmények, valamint Richelieu politikájának győzelme Angliában, ujra fölélesztéк a prot. szövetségesek reményeit. Braunschweigi Keresztély hg és Mansfeld gróf előkészíték az ujabb támadást. Anglia, Franciaország, Hollandia és Velence pénzzel és hadakkal bőkezüen segitették őket [1]). Ügynökeik pedig Bethlent és a portát igyekeztek megnyerni. Mindkét helyen könnyen célt értek. A porta megengedte az erdélyi fejedelemnek, hogy II. Ferdinand ellen támadhasson és 20 ezernyi segédhadat igért neki, mire ez 1623 elején a protestáns szövetségbe lépett, mely 40 ezer tallér havi segélyezést biztositott részére [2]).

Bethlen politikai céljait és törekvéseit a nikolsburgi egyesség nem módositá. Azon utógondolattal erősitette meg ezt, hogy az elvállalt kötelezettségek nem fognak akadályul szolgálni, ha a kül és belviszonyok előnyös alakulása a tettek terére hivja. Várva a kedvező pillanatot, természetszerüen érdekében állott megragadni minden ürügyet, melyre majd fegyveres föllépésének indokolására, békeszegésének igazolására hivatkozhatott. Az 1622-iki országgyülés több ily ürügyet szolgáltatott Az elfoglalt jószágok visszabocsátásáról alkotott végzést úgy állitotta elő, mint a mely a nikolsburgi

---

[1]) Schreiber W. Maximilian I. von Bayern. München 1868. 270—329 ll.

[2]) Mikó Erd. Tört. Ad. I. 236 l. Horváth M M. T. III. 576 l. Esterházy M. II. 4—10 ll

egyességet és az ő személyes becsületét megsértette. Nagy nyomatékot helyezett a hirekre is, melyeket hivei Sopronyból hoztak; állítván, hogy az országgyülésen Pázmány, a nádor és az országbiró gyalázólag nyilatkoztak felőle s gúnyiratokat és torzképeket terjesztenek, melyek személyét nevetségessé teszik [1]).

Majd panaszkodni kezdett, hogy a király nem fizeti ki azon pénz összegeket, melyeket a békekötés reá rótt; Oppeln és Ratitor hercegségek átadását halogatja; egyik udvari tisztje Károly fhg. emberei által letartóztattatott és tizenöt Wittembergába utazó erdélyi tanuló, útközben meggyilkoltatott [2]).

Habár e hirek — mint utóbb kiderült — részint hamisak, részint túlzottak voltak; Bethlen megragadta azokat, s a hódolatteljes hang, melyet eddig a király irányában használt, ellenséges szellemű nyilatkozatoknak ad helyet. „Semmi jót nem kezdünk reméllení — irja 1623 március 16-án — az ő fge tisztviselőinek actájokból, békességünknek sokáig megállhatása felől. Bizony szintén elunjuk a sok rajtunk való szegezgetéseket, utánunk való cirkálásokat, ellenünk való praktikáikat az embereknek. Ez nem békesség, amint velünk kezdenek bánni. Ha a hitel közöttünk nincsen, jobb aperto marte egymást persequálni, hogy sem mint clan-

---

[1]) A nádor állitólag mondotta, hogy Bethlen csak „propter formam“ tette az egyességbe a pontot, mely az elfoglalt jószágok tényleges birtokosainak kárpótlást biztosít. A primás szájába e szavakat adták: „Istennek hála, két törvénykönyvet (t. i. a Bethlen által alkotottakat) megsemmisítettünk, reméllem, hogy tovább is megyünk s őket (az erdélyieket) igánk alá hajtjuk.“ Bethlen állitólag Pázmány egy levelét elfogta, melyben a cs. hadak diadaláról szólván, megjegyzi: „Vajha igaz lenne ez, mert akkor az erdélyieknek is kijut a magok része.“ L. Dallos iratai 181 l.

[2]) Bethlen 1623 marc 22 Pázmányhoz intézett levele Hazai Okmánytár. IV. 466 l

destinis machinationibus életünk elfogyatására igyekező emberekkel szives barátságot viselnünk Nekem is résen vagyon fülem és ha lehet bizony előbb igyekezem másoknál a kardhoz nyúlni, ha ugyan annak kelletik lenni, melyet Isten eltávoztasson." [1])

Bécsben régóta nem volt titok Bethlen hangulata és szándéka. Pázmány s a magyar kormányférfiak kellően tájékozták eziránt a királyt; [2]) kit ez annálinkább aggasztott, mert épen ekkor a német birodalomba szándékozott utazni. E miatt 1622 september havában udvarába hivta magyar tanácsosait Az értekezletek tárgyát azon kérdés képezte, mily módon kelljen az országot biztositani, hogy a király távolléte alatt veszély ne érje. A magyar urak a helyzetet épen nem tüntették föl veszélynélkülinek. Kijelentették, hogy sem a törökben és a fejedelemben, sem a magyar rendekben bizni nem lehet; minélfogva gondos őrködésre és erélyes intézkedésekre van szükség. A király intézzen a megyékhez leveleket, jelentve távozását, buzdítsa hüségre. Rendelje el az országgyülési végzések foganatositását. Nevezzen ki nehány magyar urat, kik távolléte alatt a nádorral az ország ügyeit igazgassák. Miután a fejedelem a sopronyi országgyülésnek az elidegenitett jószágokról hozott törvénye ellen tiltakozott, a nádor őt és az ország rendeit is világositsa föl ez iránt. A veszélyek elhárítása végett a véghelyek őrségeit szaporitani, a szükségesekkel ellátni kell. Miután pedig a törvény a német hadak bevezetését tiltja, célszerű lesz a szomszéd tartományokban, a határok közelében öszpontositani az idegen sereget. [3])

---

[1]) Eszterházy M. II. 15 l.

[2]) Florenci követ 1622 sept. 3: „L'Arcivescovo di Strigonia, il Palatino Thurzó et altri offiziali d'Ungheria per mandati a posta avisano, che Bethlen faccia levate di considerazione." Hasonlókép ir a velencei követ ugyanazon napon.

[3]) A magyar tanács fölterjesztésének ered. fog. Cancell. levt. És a florenci, meg velencei követ jelentései sept. 10.

A király ezután elutazott s távollétének tartama alatt — 1622 octóbertől 1623 april végeig — az általa kinevezett. kormányzóság tagjai: Thurzó nádor, Pázmány, Eszterházy Miklós, Zrinyi György és Bánffy Kristóf gondosan őrködtek az ország biztossága fölött. [1]) Főleg Pázmány nagy tevékenységet fejtett ki, s Bethlen joggal czímezheté őt „Magyarország Helytartójának.“ [2]) Pozsonyi és nagyszombati palotái ismételve találkozási helyül szolgáltak a kormányzóság tagjainak. [3]) Sűrű levelezésben állott a fölső részek kapitányai és főuraival s pontosan értesült minden figyelemreméltó mozzanat felől. [4]) Szakadatlan összeköttetésben állott a királylyal, kit a távolban is fölkeresett jelentéseivel és tanácsaival. Buzdította többi között, hogy Németországban és örökös tartományaiban visszaállitani igyekezzék a békét; ezt magyar szempontból sürgetően szükségesnek itélé, mert meggyőződve volt, hogy ha a az ország határain kivül békesség uralkodik, Bethlen is nyugton marad. Kérte, hogy fölső Magyarországba fő- és alkapitányt neveztessen; Pozsonyt, Óvárt, Füleket, Szendrőt és Ujvárt megerősíttesse; a katonákat rendesen és jó pénzzel fizettesse. Kötelességének tekinté leplezetlenül föltárni az ország szomorú állapotát s nem titkolta el a király előtt, hogy „ha Bethlen most találna megin-

---

[1]) Eszterházy II. 1 l.

[2]) Hazai Okmánytár. II. 465 l

[3]) „Ma vettem levelet fölső Magyarországból — irja Pázmány 1623 marc. 16 — s ma érkezett onnan megbizott emberem.“ Eszterházy II. 17 l. És 1623 april 17-én Széchy György főkapitány fordul Pázmányhoz tanácsért. Miller I 46 l.

[4]) Igy p. o 1623 febr. 7 én a kormánytanács egy fölterjesztését Nagyszombatból intézi a királyhoz. Eszterházy II 12 l

dulni, ellenállás nélkül foglalhatna el mindent." [1])

A primás Bethlent is fölkereste leveleivel, fölhívta a béke föntartására és meggyőzni igyekezett, hogy a sérelmekért, melyek miatt panaszkodik, a királyt nem teheti felelőssé [2]). De ez kétségkivül hatástalan maradt. Támadásának elnapolása megállapított terv következménye volt. Bevárnia kelle azon pillanatot, mig Keresztély és Mansfeld Csehország felé nyomulnak, s ekkor váratlan föllépésével meglepni a királyt [3]). Addig titkos célzatait elrejteni s a kormányférfiakat tévutra vezetni igyekezett. Emiatt 1623 tavaszán Horváth György, főemberét a visszaérkezett királyhoz küldé. Békés hajlamait hangsulyozva, sérelmeinek orvosoltatását kérte [4]).

A király szivélyesen fogadta a küldöttet s igéré, hogy a fölmerült nehézségek elháritása és a fejedelem teljes megnyugtatása végett fölhatalmazottakat fog hozzá küldeni [5]). Bethlen panaszait alaptalanoknak tekintette ugyan, sőt belátta, hogy maga több joggal léphetne föl panaszokkal; de e pillanatban kész lett volna nagy áldozatok árán is megnyugtatni Bethlent. A magyar tanácsosok, kik e tárgyban június elején Bécsben tanácskozmányokat tartottak, nem kevésbbé érezték a viszonyok által gyakorolt nyomást, s abban állapodtak meg, hogy Thurzó nádor mentegető iratot intézend a fejedelemhez [6]). Ugyanis a németországi protestánsok ekkor már fenyegető állást foglaltak el éjszakon. És a bécsi államférfiak bizalmas körökben bevallották, hogy ha Bethlen hozzájuk

---

[1]) Eszterházy II 18 l.
[2]) Kemény J. Notitia Archivi Capituli Albensis II. 134 l.
[3]) Schreiber i. m. 306 l.
[4]) Hazai Okmánytár II. 466 l.
[5]) Dallos iratai 107 l.
[6]) Velencei követ jún. 10, 17, 24.

csatlakozik, sikeres ellenállásra alig lehet gondolni.[1]) Végső reményüket a spanyol kormánytól kért segélyhez kapcsolták. De Onate gróf erre nem igen nyujtott kilátást, és üdvösebbnek tartá uralkodójának javasolni, hogy befolyását a béke érdekében érvényesítse.[2])

A király igéretéhez képest sietett Erdélybe bocsátani fölhatalmazott biztosait. Ezek — Szentkereszty Jakab, m. kamarai tanácsos és Izdenczy András — június elején érkeztek a fejedelem udvarába. Meggyőzni igyekeztek őt, hogy a király őszintén ragaszkodik a nikolsburgi egyességhez és lelkiismeretesen kivánja teljesiteni az elvállalt kötelezettségeket. Hogy az elfoglalt javak tényleges birtokosai eddig nem kártalaníttattak, annak nem ő az oka; ez ügyben az országgyülés intézkedett. Az egyességben megállapitott pénzösszegek kifizetése iránt már rendelést tett[3]). Udvari emberének elfogatása tárgyában vizsgálat fog történni, bár Károly fhg emberei ezen esetről mitsem tudnak. Ha a vittembergi tanulókról terjesztett hir valóságon alapszik, kétségkivül utonállók által gyilkoltattak meg.

Ugyanakkor egész kimélettel figyelmeztették a fejedelmet az egyesség azon pontjaira, melyeket maga elmulasztott teljesiteni, vagy már is megszegett. Az okmányt, — melyben az erdélyi rendeknek biztositani kelle a királyt, hogy a hét megye (Bethlen halála után) a magyar koronához viszkapcsoltatni fog —

---

[1]) A spanyol követ május 30 titkos jegyekkel: „Su Magestad esta consultando, como se ha acudir a todas partes. Sus Ministros se hallan tan embarazados, que confiesan, que si Alberstadt y los Ungaros se acometen en mismo tiempo, no tienen forza para defenderse."

[2]) A spanyol követ május 15: „Y asi creo, que seria mas util, que desenganandose destas ayudas se le obligare con esto mismo a condescender a la paz, que es lo, que conviene para todo."

[3]) Ez ügyben csakugyan intézkedik 1623 elején. L. Eszterházy II. 2. l.

nem küldötte meg Több egyházi és világi birtokot elfoglalva tart. Tokajért nem tette le a meghatározott zálogösszeget. Pénzeket veret, melyeken a királyi cimet használja. A Szendrőhöz tartozó erődöket és birtokokat elfoglalta, bár ezek a hét megye területéből névleg kivétettek. Kassán nem állitotta visszza a vallás szabad gyakorlatát A nemeseket és sz. k városokat harmincadok fizetésére kényszeriti. Több foglyot csak váltságdij fizetése után bocsátott szabadon.

Bethlen bár nem tagadhatá, hogy e pontokban kötelezettségeinek nem tett eleget; megkisérlé magát ha nem is igazolni, legalább kimenteni. De épen emiatt viszont szintén kényszeritve volt a királynak mentegetődzését, megnyugtató biztositásait elfogadni. Csak a nádor elleni haragját nem lehete lecsillapitani. A sérelmet, melyet tőle szenvedett — mondá — nem hagyhatja boszulatlanul és emiatt saját házából fogja őt kihurcoltatni Végre abban történt megállapodás, hogy a király és a fejedelem biztosai augustus 15-én Lőcsén, vagy Eperjesen összejönnek s a fölmerült nehézségek megszüntetéséről értekezni fognak [1]).

Mig a királyi küldöttek ezen, a béke föntartását kilátásba helyező, eredménynyel Bécsbe érkeztek: Bethlen egy más fontosabb tervvel lépett föl, mely, ha sikerül, nemcsak hazánk viszonyaira, hanem az egész europai politikára lényeges befolyást gyakorolhat.

Első nejének, Károlyi Zsuzsannának halála után († 1622 május 13.) bizalmas családi körében megpendité s egész hévvel fölkarolta azon eszmét, hogy a császári családban fog uj hitvest keresni. Ő is, miként két évszázaddal

---

[1]) A k. küldöttek utasitása, Dallos iratai 93—106 ll. Bethlen 1623 jun. 30 Pázmányhoz intézett levele Miller I. 48 l. Bethlen resolutiója a k. küldöttek előterjesztésére Eszterházy II 32 l.

utóbb egy még hatalmasabb uralkodó, diadalainak dicsősége, diplomatiájának sikerei által nem látta sem nagyravágyó lelkét kielégitve, sem lángelméje s szerencséjének vívmányait biztositva. Érdek és ambitio a császári házzal való rokoni kapcsolatok keresésére inditá. „Ez házasságra a fejedelmet — irja egyik bizalmas embere, Kemény János — vivé kiváltképen ez ok; mivel igen nagy méltóság és nagy hir, név szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által mind méltóságát, hirét, nevét, s mind birodalmát terjeszthetné és erősödhetnék állapotjában.“ [1])

Valószinű, hogy ezen házassági tervnek szőnyegre hozása fordulatot jelez Bethlen politikai fölfogásában és törekvéseiben. Eddig következetesen a Habsburgház gyengitésén munkálkodott. Ennek minden ellenségei, barátjai voltak. Londonban és Hágában, a lagúnák királynéjánál és a fényes portán keresett segélyt. Magyarországot az ausztriai ház kezeiből kiragadni, Erdélylyel egyesitve kormánya alá helyezni: ez volt törekvéseinek határozott célja, melynek elérését már már biztosnak tekinté. De 1621 óta kiábrándulni kezdett. A nehézségek nagyobbak voltak lángelméje és szövetségesei hatalmánál. A protestans államok támogatása keveset használt neki; a török pártfogás inkább hátrányára volt. A jelszavak, melyek 1619-ben zászlainak csáberőt kölcsönöztek, elvesztették hitelüket és értéküket. A nemzet nagyrésze kész volt őt követni a szabadság visszaküzdésében, de nem volt hajlandó ambitiójának szolgálatjába állani

Ily körülmények között természetes érdeke parancsolta, hogy más utra lépjen. Miután a török segitségével nem sikerült leküzdeni az ausztriai házat, könnyebbnek vélhette az auszt-

---

[1]) Autobiographia, Rumyféle kiadás. I. 75 l

riai ház segitségével küzdeni a török ellen Miután lemondania kelle a reményről, hatalmát az ausztriai ház rovására emelhetni azon magaslatra, melyről álmodozott: biztosabbnak tekintheté az ausztriai házzal szövetkozve a porta rovására szerezni koronát és birodalmat. És lelkét, melyet a hétköznapi ambitió nem volt képes betölteni, hatalmasan vonzhatá a szerep magasztossága, mely a keresztény civilisátio bajnokává fogná avatni s nevét halhatatlan dicsőséggel környezni.

A tervezett szövetség őszinteségéről azonban magát is és az ausztriai házat csak házasság által biztosithatá. Emiatt 1623 tavaszán megállapodott, hogy II. Ferdinánd ifjabb leányát, Cecilia Renata főhercegnőt nőül kérendi. Előbb kipuhatolni ohajtván, mikép fogadtatnék e lépése Bécsben, megbizta sógorát Károlyi Mihált, hogy magát Eszterházy Miklóssal érintkezésbe helyezze. Ezek több levél váltása után [1]) július végefelé személyesen találkoztak Érsekujvárott. Károlyi előadta azon engedményeket és szolgálatokat, melyeket ura ajánl, ha kérése meghallgattatik.

A királyt hüségéről biztositandó kész lenne Tokaj, Szathmár és Váradba német őrséget fogadni és unokáját kezesül a császári udvarba küldeni. Kiviszi, hogy a király első szülöttje mielőbbb magyar királylyá választassék és Erdély a maga halála után a magyar koronához kapcsoltassék. Emellett „ajánlja mindennemü szolgálatra magát, minden ellensége ellen

---

[1]) Erre utal az utasitás, melyet Eszterházy Gál Péter részére adott, midőn ezt 1623 május elején Erdélybe küldé. „Károlyi urammal — olvassuk itt többi között — ha szemben lehet vele kgd . . . a nekem tett irásáról csak azt kell mondani, hogy nem szintén értem a fejedelem házasságában való dolgot; ha azért, mivel ezek nem kicsin dolgok, magával beszélhetnék ő kgmével, azt igen akarnám.“ A fejedelem Károlyi és Eszterházy találkozását jóváhagyta. Eszterházy M. Élete II. 26, 29 ll.

ő fgnek, ha kivánja szintén az imperiumban is, ha maga személyében kivánja is. Ha az alkalmatosság hozza, tudván a töröknek minden dolgait, és ha ő fgnek az leszen kegyelmes jóakaraia, kész lenne a törökre is arcul támadni és a kereszténység mellett szolgálni; interim állandó békeséget szerezni, ha úgy tetszik ő fgnek." A katholikusokat „nem háborgatná religiójában, sőt azokhoz minden jóakaratját ajánlja, collegiumokat enged, templomokat ád és épít; s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát a kath. religiónak, talán maga is követője leszen, most is sokat szeret abban és minden jóakarattal is van hozzájuk." [1]) Ily ajánlatok után följogositva hitte magát remélleni, hogy a király a főhercegnő kezével együtt királyi cimmel is megtiszteli [2]).

Bethlen kérelme és ajánlatai, melyeket Eszterházy augustus első napjaiban a király tudomására hozott, Bécs kormánykőreiben bizonyára nem csekély meglepetést szültek, a melyet azonban épen nem mondhatni örömteljesnek. A császári család és a kormányférfiak részéről bizalmatlansággal fogadtattak [3]). Könnyü volt ugyan belátni, hogy ha

---

[1]) Károlyi által Eszterházynak tollába mondott pontok. Eszterházy M. Élete II. 33. l. Ezekkel megegyező Khevenhiller, a spanyol udvarnál császári követnek előadása. Annales Ferdinandaei. X. 167 l.

[2]) Erről a Károlyiféle pontok nem tesznek említést, de kétségtelen, hogy ez alkalommal szóba jött s Eszterházy által Bécsben előterjesztetett. Szól e tárgyról a spanyol király, midőn 1624-ben a házassági ügy másodizben tárgyaltatott. „Esta platica — irja ekkor — se ha mossido ya otra vez con mucho secreto . . hablandose claramente en pedir una hija del Emperador y titulo de Rey". Hátirat a madridi államtanácsnak 1625 jan. 4-iki fölterjesztésére.

[3]) A bécsi kormánykörökben uralkodó hangulatot tolmácsolja a bécsi nuntius 1623 dec. 9: „Bethlen G. non ha mai trattato da fermo proposito il matrimonio con la figlia del'Imperatore."

Bethlen a főhercegnő kezéhez kötött igéreteit teljesitené, a király csakhamar képessé fogna válni háza és a katholicizmus uralmát Magyarországban és a német birodalomban biztositani, a porta és a protestantismus hatalmát megtörni.

De ekkor fölmerült a kérdés, vajjon komolynak és őszintének tartható-e Bethlen lépése? S ha igen, vajjon számithatni-e arra, hogy nagyszerü ajánlatait teljesitendi? Erre a legtöbben tagadó választ adtak És csakugyan megfeledkezhettek-e arról, hányszor maradtak eddigi igéretei teljesületlenek, hányszor szegte meg szavát? Nem kelle-e visszaemlékezniök 1619-iki perfid eljárására, midőn a királynak segitségét ajánlá a lázadó csehek ellen s néhány hét mulva ezeket részesité e segitségben? Kétségeiket még inkább megerősité ajánlatainak természete. Azok a legmerevebb ellentétben állottak multjával és jellemével; őszinteségüket csak egy csudaszerű átalakulás föltevése teheté vala érthetővé.

Eddig a protestantismus lelkesült bajnokának, buzgó hivének hirdeté és bizonyitá magát: most a katholikus érdekek és intézmények pártfogójává készül válni, sőt kilátásba helyezi, hogy talán maga is az egyház kebelébe lép. Eddig szoros szövetségek kötötték a portához s a prot. hatalmakhoz: most fölajánlja fegyverét megsemmisitésükre. Eddig minden áron megakadályozni igyekezett a német hadak bevezetését Magyarországba: most kész ezeknek megnyitni saját erősségeit. Eddig Magyarországot az ausztriai háztól elszakitani volt célja: most hajlandó kivinni, hogy II. Ferdinand első szülötte mielőbb magyar királylyá megválasztassék: sőt azt is, hogy Erdély a maga halála után után az ausztriai házra szálljon! És mi idézte elő ezen roppant nagy fordulatot? Mit kiván elérni ily nagy áldozatok árán? — Semmi egyebet, mint a főhercegnő kezét. „mert ö igen szereti a személyt, képét is leirat-

ta“ [1]) De a királylyal az atyai szeretet sem hitethette el, hogy leányának Cecilia Renatának bájai — melyek egyébiránt igen közönségesek lehettek, s az ifju Kemény Jánost sem voltak képesek elragadni [2]) — gyakorolták a meglepő hatást.

A királynak ekként méltán lehettek komoly aggodalmai azirán t, vajjon a fejedelem házassági ajánlata őszinte, vagy nem tartozik-e diplomatiai cselfogásaihoz. Ily körülmények között nem adhatott kedvező választ. Mindazáltal nem vélte tanácsosnak az ajánlatot egyenesen visszautasitani; nehogy a fejedelmet végleg elidegenítse. Kétségei között eszélyes határozatot fogadott el. Kijelenté, hogy mielőtt a családi ügy iránt válaszolhatna, a rokon spanyol udvar tanácsát kell kikérnie [3]). Ezáltal időt nyert s bevárhatá a viszonyok alakulását, mely biztos világot fogna deriteni a fejedelem célzataira.

És csakhamar kitünt, hogy a király agodalmai alaposak voltak. Bethlen a hirt, hogy ajánlatai nem utasíttattak el, meglepő közönnyel fogadta, s most már a tervezett házasságra kevés súlyt helyezett. Ugyanis időközben értesült, hogy mig Tillyt, a kath. liga vezérét a kath. fejedelmek hanyagsága tétlenségre kárhoztatá: Mansfeld és Keresztély már megindultak Csehország felé, hogy itt a megállapitott terv szerint vele egyesüljenek. Még egyszer fölvillan lelkében a remény, protestáns és török segélylyel megalázni Ausztriát; vagy talán arra gondol, hogy biztosabban elnyerheti a főhercegnő kezét, ha diadalmas hadaival Bécs kapui előtt üti föl táborát. Anélkül, hogy bevárni szándékoznék a spanyol udvar válaszát, elhatározza indulását; bár jól tudja, hogy az erdélyi urak közől „nem akarja egy is ezt az expeditiót, s hogy nem fávort,

---

[1]) Károlyi szavai. Eszterházy II. 33 l.

[2]) Ugy jellemzi, hogy „nem igen szép.“ Autobiographia I 65 l.

[3]) Eszterházy II. 38 l.

hanem gyulölséget szerez közöttök indulásával.“ [1]) Augustus 16-án tizezer ember élén Kolosvárra érkezik.

De még ekkor sem hagy föl szinlelésével; a királyt és országot teljesen meglepni kivánja. Mig hadai készen állanak a támadásra, augustus 18-án hirét veszi, hogy a gyanutlan király a fölmerült nehézségek elháritását célzó alkudozásokra már utnak indítá biztosait, kik Beszterczebányán fogják bevárni az ő küldötteit. És igéri, hogy fölhatalmazottait haladéktalanul oda bocsátandja; sőt Eszterházyhoz intézett levelében békés hajlamairól a megszokott phrasisokban szólván, nem tartózkodik hangsúlyozni, hogy „az ő fge méltóságát igyekezik mindenben szeme előtt viselni és szolgálni [2]).

Mialatt Eszterházy embere e megnyugtató biztositásokat urának megviszi és a k. biztosok Beszterczebányán türelmesen várakoznak: Bethlen augustus végnapjaiban királyi területre lép. Júliusban a király szövetségét keresi, augustus 18-án a nikolsburgi egyesség óta fölmerült nehézségek elintézését a beszterczei alkudozásokra bizza: és september első felében szokott sebességgel elárasztja a király területét; a nélkül, hogy a béke fölbontását ujabb személyes vagy országos sérelemmel indokolhatná [3]).

Célját elérte; támadása tökéletesen készületlenül találta a királyt. A kormányférfiak bár soha sem biztak benne, tévutra vezettetni engedék magukat szinlése által s reméllették, hogy a beszterczebányai alkudozások a békét ha nem is

---

[1]) Bethlen szavai aug. 16 án Károlyihoz intézett levelében. Eszterházy II. 39 l.

[2]) Augustus 18. Ugyanott. II. 44 l.

[3]) Szilágyi S. Erdély Tört. II. 147 l. Széchy Gy. Pázmányhoz sept. 4 és 10-én idézett levelei. Miller I. 49 s kk. ll.

biztositani, a conflictust elnapolni fogják [1]) Söt midön támadásának és Fülek megszállásának hirét vették, még akkor is találkoztak közöttök optimisták, hivők, hogy nincs más célja, mint nyomást gyakorolni a királyra s némi ujabb engedményeket csikarni ki [2]).

Az előnyomuló fejedelmet Széchy György a felső részek főkapitánya lett volna hivatva föltartóztatni. De erre teljesen képtelen volt, s miután Bécsből pénzt és erősitést eredménytelenül sürgetett, a legválságosabb időpontban lemondani készült fontos tisztéről [3]) A nádor sietett ugyan közfölkelést hirdetni, de ezen rendszabálytól nem várt jelentékeny eredményt. [4]). A spanyol udvartól sem lehetett segélyt remélleni; ez különben is későn érkezett volna [5]). Ennekfolytán, kik a helyzet titkaiba beavatva voltak, előrelátták, hogy Bethlen akadály nélkül nyomulhat Pozsonyig s nyitva áll előtte Ausztria és Morvaország [6]).

---

[1]) Florenci követ sept. 9. „Si crede ch'egli (B G.) facilmente s'accomoderá con li Commissarii Cesarei."

[2]) Bécsi nuntius sept. 23: „Qui sin hora non vien creduto, che questo moto habbia fine stabilito di far davero, non havendo Gabor senza l'assi tenza del Turco forze tale da promettersi gran promessi . . . Stimano poi, che B. faccia adesso del bravo, per vantaggiar le sue condizioni e che havendo mora di venire a qualche accomodamento, voglia primo mostrarse armato.

[3]) Széchy Pázmányhoz sept. 4 és 10. i h. És a nádor a királyhoz sept 13. Ered. prim. vil. levt.

[4]) A nádor a királyhoz sept. 11-én intézett levelében jelenti. Ered. prim. vil. levt.

[5]) A király augustus második felében kérdést tett a spanyol követnek, vajjon van-e utasitása pénzsegélyt adni, ha Bethlen által megtámadtatnék. Ez tagadólag válaszolt. „Respondile — irja a követ — que Vuestra Magestad nome havia ordenada nada."

[6]) Bécsi nuntius sept. 23. Velencei követ sept 30 és oct. 7. Ez utóbbi jelentésben olvasom: „Avisa in oltre detto Arcivescovo (P. P.) che tutta la nobilitá, l'eretici in particolare adheriscono al Gabor."

Mindamellett a magyar kormányférfiak nem mulasztották el megtenni mindazt, mi hatalmukban állott. Egyházi és világi urak september közepetáján Pázmány nagyszombati lakában összegyültek és a teendőkről tanácskoztak. Egyhangulag kifejezést adtak elhatározásuknak, hogy a királyhoz hiven ragaszkodni, és Bethlennek minden erővel ellenállani fognak. A veszély nagyságára utalva kijelentették, hogy a király följogositva van idegen hadakat küldeni az ország védelmére s föl is kérték, hogy ilyeneket küldjön Maguk igérték, hogy tizenötezer lovast fognak zászlai alá vezetni. S mig Montenegro marchesehez k. rendelet ment, hogy hadait Magyarországba inditsa, buzgalommal láttak a hadfogadáshoz [1]). De a jóakarat és áldozatkészség elkésett volt.

VI.

Bethlen házassági ajánlatainak megujitása. — A beszterczebányai alkudozások. — Bethlen hadimüveletei. — Fegyverszünet létrehozását célzó alkudozások. — A magyar és német államférfiak nézetei a békeügy felől. — A bécsi béketárgyalások kezdete 1624. elején.

Bethlen akadálytalan előnyomulása daczára, nem szakitotta meg a diplomatiai alkudozásokat, melyeknek folytatását a németországi fejlemények javasolák. Tillynek sikerult megakadályozni Mansfeld és a braunhschweigi herczeg tervezett egyesülését, sőt az előbbit augustus 6-án münsteri területen megverte és seregének romjaival Hollandiába üzte. Ezen esemény hirének hatása alatt, Bethlen september elején biztosait Besztercezebányára küldé [1]) és Károlyit

[1]) Dallos iratai 33 l.

megbizta, hogy Eszterházyval ujabban találkozzék. A két főúr september 11-én Szent-Benedeken jött össze. Károlyi kifejezte a fejedelem abbeli aggodalmait, hogy a házasság ügyében „ő vele csak időt vontatnak és kivonván az időt, akkor metszik el a dolgot, a mikor neki nem kezd módja lenni a hadakozásra és az ő praetensióinak elővitelére, mit ő nem szenvedne.“ Az országbiró visszautasitván ezen sértő föltevést, erősité, hogy a házassági ajánlat csakugyan a spanyol udvar elé lett terjesztve. És nem habozott világosan kimondani, hogy a fejedelem magaviselete oda mutat, mintha ajánlata nem lett volna őszinte; mert „ha interim csendesen nem leszen, nyilván megmutatja, hogy nem volt ehez is kedve“ [1]).

Bethlen a házassági ügyben ujabb nyilatkozatot várt. A király tanácsosai közól többen javasolták is, hogy megengesztelése végett kilátásba kell helyezni kérésének teljesitését. Pázmány ezt határozottan ellenzé. A királyra nézve nagymértékben lealázónak tekintett oly eljárást, melyszerint a fejedelemnek kedvét keresse, mikor ez minden ok nélkül fegyvert fogott ellene Ellenkezőleg azt javasolta a királynak, nyilatkoztassa ki, hogy a házassági ügyről hallani sem akar, mig Bethlen hadaival ki nem vonul; ha majd „a fegyvert leteszi s oly hölgy keze után vágyódik, kit rokoni kötelékek füznek a császári házhoz, kész őt támogatni.“ Ezáltal értésére adatnék, hogy a császár leányára nem számithat, s legjobb esetben megelégednie kell a császár valamely távoli rokonával. A király meghallgatta a

---

[1]) Eszterházy II. 60 l; hol közölve van az országbiró által Károlyinak adott válasz hét pontban. Ezen válaszirat a prim. vil. levt. egykorú másolatában kilenc ponttal bir.

primás tanácsát s a házassági ügy jó időn át nem jött többé szőnyegre. [1]).

Ugyanekkor kezdetüket vették a beszterczebányai alkudozások. A királyi biztosok élén Dallos Miklós győri püspök állott. Bethlent Kamuthi és Kassai képviselték. De csakhamar kitünt, hogy kiegyezésre nincs remény. A k. biztosok vonakodtak érdemleges tanácskozásokba bocsátkozni, mig Bethlen királyi területen táborozik; Kamuthi ellenben a fejedelem sérelmeinek haladéktalan orvoslását sürgette. Kivánta, hogy a király büntesse meg a primást, a nádort és országbirót, kik a fejedelmet megsértették és a béke fölbomlására okot adtak; kárpótolja az elzálogosított és beirt javak tényleges birtokosait; végre fizesse le azon összegeket, melyekkel a nikolsburgi egyesség értelmében tartozik. Erre a k. biztosok előbbi követelésük föntartása mellett, hosszú alku után százezer forintot ajánlottak az elzálogosított és beirt javak tényleges birtokosainak kárpótlására; igérték, hogy a király tartozását kiegyenlíteni fogja; de a három főúr megbüntetéséről természetesen hallani sem akartak. Engedékenységük nem vezetett célhoz. Az erdélyiek october 2-án kijelentették, hogy előbbi követeléseiktől el nem állhatnak. Ek ként a tárgyalások folytatása lehetetlenné vált. S mindkét rész biztosai másnap eltávoztak Beszterczebányáról [2]).

Bethlen a beszterczei alkudozások tartama alatt folytatta hadimüködéseit. Septemberben török csapatok csatlakozása által gyarapodott seregének egyik része a nógrádi erősségeket s a bányavárosokat vette meg, a másik Liptóba tört;

---

[1]) Az Eszterházyhoz intézett k. leirat, mely a Károlyinak adandó választ foglalta magában, ered. fog. Pázmány tollából folyt. Prim. vil. levt.

[2]) Dallos iratai 30—43 ll.

october első felében pedig mindkettő Nagyszombat falai alá gyülekezett. Rövid ostrom után urává lett a városnak. S november 19-ére e helyre összehivta az ország rendeit [1]) A gyülés megnyitása előtt egy hadosztályt Morvába küldött, s ezt maga is szándékozott követni. Diadalmas előhaladása a bécsi császári várlakban is rémületet idézett elő. Az udvar készületeket tett merneküléspre [2]).

Ezalatt october végnapjaiban Montenegro (Caraffa) tábornok német hadak élén a magyar határokhoz ért s Gődingnél találkozott Bethlennel. De kimerült seregével nem fogadhatott el ütközetet s megerősitett táborba vonult, melyet Bethlen szorosan körülzárt, hogy kiéheztetés által megadásra kényszeritse. Ott csakugyan nagy hiány volt élelmiszerekben. A katonák az éhség kinjai között fenyegetődzni kezdettek, hogy átmennek az ellenséghez. Montenegro csak kevés napokon át tarthatta magát [3]). Ily szorongatott helyzetben volt a császári had, melyhez Bécsben annyi vérmes reményeket csatoltak. Ekkor a csapást, mely a király ügyét fenyegeté, Bethlen váratlan határozata háritotta el.

A király előkelő hivei korán igyekeztek békülékeny szellemük nyilvánitása által megelőzni a polgárháború véres fejleményeit. A nádor october végén Liptay Imrét, Bars derék alispánját, küldé Bethlenhez, hogy a békére hajlitsa [4]). Pázmány pedig, ki ekkor, a király kivánatára, állandóan Bécsben tartózkodott [5]), levelei által hatott a fejedelem lelkére.

---

[1]) Bécsben Pázmányt okozták Nagyszombat elestéért. Bécsi nuntius oct. 21: „Incolpano l'Arcivescovo di Strigonia, che prima non habbia ben aggiustato con quei Cittadini, che ricevessero questa soldatesca.“ A nagyszombatiak t. i. vonakodtak német hadakat befogadni.

[2]) Velencei követ november 11.

[3]) Bécsi nuntius nov. 18. Velencei követ nov. 25

[4]) Eszterházy II. 84 l.

[5]) Mily föltétlen bizalommal viseltetett a király Pázmány iránt

Ajánlkozott, hogy fegyverszünetet fog a királynál kieszközölni, melynek tartama alatt a béketárgyalások folyhatnának. „Tudom — irja — fgd mind historiákból tudja s mind maga böles okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével a kereszténységet rontani, pusztítani és mely bátortalan fgdnek is azokra bizni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek, csakhogy bizony időt és alkalmatosságot várnak .... Viselje fgd szeme előtt, mivel ad számot az Istennek itélőszéke előtt annyi sok ezer kereszténységnek testébe, lelkébe való rabságáért. Látja az Úr Isten, hogy ha tehetem, életemmel is megváltanám annyi sok ártatlannak utólsó veszedelmét. Nem kétlem, hogy fgd lelkiismerete gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha fgdnek hasznos mindenkor beretva élén hordozni szerencséjét. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám“! [1]).

Bethlen nem utasitotta el a fölhivásokat; több körülmény hajlandóvá tette azok megszivlelésére. A császári hadak németországi diadala megfosztották a támogatástól, melyet szövetségegesei részéről reméllett. A török csapatok a téli idény közeledtével fölhagyni készültek a táborozással és vezérüknek a bosniai basának elbizakodott magaviselete mélyen sértette a

---

kitünteti a levél szövege, melyben Bécsbe meghivja. „Necessarium rati sumus, ut ad aliquod temporis intervallum Fid. V penes Mtem Nostram commoretur; benigne proinde vos requirimus, ut cum praesentiam vestram ob interesse boni publici praesto esse cupiamus, primo quoque tempore debitas rationes et consilia ineatis, ut tuto huc commigrare valeatis. Sed et si commodum esse censueritis aliquem ex Consiliariis non minus tute et opportune advenire posse, pro eo quoque accepturi estis in a l b i s benigni Nostri mandati literas.“ 1623 oct. 30. Miller I. 55 l.

[1]) Bécsből nov. 14. Hazai Okmánytár. III. 457 l.

fejedelem magyar híveinek önérzetét. [1]) Saját hadai is békétlenkedni kezdettek és midőn a fegyelmet soraikban föntartani nem tudta, ismételve mondá boszúságában: „csak az egy uttal engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen s ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene“ [2]). Végre a magyar rendek sem fogadták a lelkesedéssel, melylyel első támadása alkalmával találkozott; a Nagyszombatban összegyülekezett rendek is határozottan békés szellemben nyilatkoztak. [3]).

Bethlen ennek folytán Thurzó nádort november második felében meghivta gődingi táborába, hol vele a béke létrehozása iránt kivánt értekezni [4]). A nádor fölhatalmazást és utasítást kért Bécsből. S a király fölhatalmazta, hogy négy hétre terjedő fegyverszünetet kössön és utasította, hogy mindenben Montenegro tábornokkal egyetértve járjon el [5]) Ugyanis némi bizalmatlansággal bocsátották Gődingbe [6]); sőt többen gyanusitották, hogy egyenetlensége a fejedelemmel szinlelt volt, s a szoros viszony, mely a nikolsburgi egyesség

---

[1]) Velencei követ okt. 28: „Pare, che il Basa de Bosna eserciti suprema antoritá nel campo, anco sopra la gente di Gabor, adalcuni soldati de quali habbia fatto tagliar la testa, che e qui (Bécsben) sentito con gusto.“

[2]) Kemény Autobiographia I. 55 l

[3]) A nádor dec. 10 én a királyhoz intézett levelében említi, hogy a nagyszombati rendek által a békeügy előmozditására fölhivatott. Ered. m. kam. levt.

[4]) Eszterházy II 86 l. Bethlen ekkor menvédet állított ki, hogy a nádor, Czobor Imre, Dóczy István és Keresztury András biztosan jöhessenek a gődingi táborba Kam. levt.

[5]) A király utasitása a nádorhoz. Ered. fog. M. Cancell. levt. Bécsi nuntius nov 18 és 23.

[6]) A magyar tanácsosok – kik Bécsben időztek — Bethlen ajánlatai fölött tanácskozván, fölterjesztésükben kiemelték: „Tutum et consultum esse non videtur, ut ipsemet D. Palatinus personaliter Bethlenum adeat.“ Ered. fog. M. Canc. levt.

előtt közöttök fönállott, egy pillanatra sem bomlott föl. Emiatt ellenőrzésére Wallenstein tábornok a császári táborba küldetett, ugyanaz ki a háború további folyamában fényes tetteiről és tragikus végéről nevezetes [1]).

A bizalmatlanság, mely a nádor irányában uralkodott, kétségkivül igazságtalan és alaptalan volt, de incorrect eljárása által megerősittetett. Thurzó ugyanis utasitása ellenére nem négy hétre, hanem tiz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött meg a fejedelemmel, s ennek kivánata folytán, elmulasztá magát a császári tábornokkal érintkezésbe helyezni [2]). Ezáltal a bécsi kormányférfiak komoly nehezteléséet vonta magára. Árulónak bélyegezték s a higgadtabbak is vádolták, hogy személyes célok, vagy vallásfelekezetének érdekei inditották ezen megállapodásra, melyet a király ügyére nézve szerfölött hátrányosnak itéltek. Pázmány szintén oda hatott, hogy a király ne erősitse meg a hosszú fegyverszünetet; mert szükségesnek látta, hogy ha a béke rövid idő alatt nem jöhet létre, föntartsa cselekvési szabadságát; nem szünt meg remélleni, hogy a királyi hadat, megfeszített áldozatkészség és buzgalom kedvezőbb helyzetbe hozván, képesitendi a háború megujitására, az elveszett részek visszaszerzésére s a harc szinhelyének áthelyezésére Erdélybe. Ha a szerencse a királyi fegyvereknek kedvezne, nem

---

[1]) Velencei követ dec. 2.

[2]) Bethlen és Thurzó között nov. 20-án jött létre az egyesség, minélfogva a fegyverszünetnek 1624 sz. Mihál napjáig kell vala tartani, a mely idő alatt a fejedelem birtokában maradnának az általa elfoglalva tartott részek. (Bethlen levele Pázmányhoz nov. 29. Hazai Okmánytár II. 467 l. Balogh F. jelentése ugyanahoz. 1623 végéről. Miller I. 57 l.) Bethlen utóbb bevallá, hogy ő „a nádor auctoritását akarván oltalmazni az ország szabadságával együtt, az ő fge generálisának Marchio Monte Nigro uramnak Commissáriusságát nem admittálta.“ Bethlennek 1624 april 21-én kelt levele ered. prim. vil. levt.

tartá lehetetlennek a portán kieszközölni, hogy a nyugtalan elméjű fejedelem letétessék [1]).

A király Pázmány és a magyar tanácsosok ezen előterjesztései következtében, értesité Thurzót, hogy legfölebb két hónapra kész fegyverszünetet engedni [2]). Bethlen még egy kisérletet tett, hogy a határidő legalább májusig kiterjesztesék; s a lehető legelőnyösebb föltételek alatt köttessék meg. Evégett a diplomatia rendes közegei mellett [3]), másnemű közbenjárókat is használt. Midőn gődingi táborából Nagyszombatba visszaérkezett, többfélekép kitüntetni igyekezett jóakaratát az egyháziak, főleg a jezsuiták irányában. Ezek közől néhányat, többi között Káldi Gy. atyát 1624 január elején Bécsbe bocsátá, kik itt meggyőzni iparkodtak a kormányférfiakat, hogy a fejedelem őszintén és szivből ohajt kibékülni és szoros egyességre lépni a királylyal [4]). Pázmány nem hitt a külszinnek s ellensúlyozni igyekezett a hatást, melyet a jezsuiták értesitései gyakoroltak. Ez sikerült is, midőn kiemelte, hogy Bethlen ujolag segitséget sürget a portán, s igérte,

---

[1]) Bécsi nuntius nov. 23-án fejtegeti Pázmány álláspontját kiemelvén, hogy azt a magyar tanácsosok helyeselik. Ugyanakkor Balássy Tamás, Pálffy J., Horváth G., Apponyi Pál és Pákai B. k. tanácsosok Pozsonyból nov. 27-én a királyhoz intézett levelükben szintén kifogást tesznek a fegyverszünet hosszú tartama ellen. (Ered. prim. vil. levt.)

[2]) Thurzó levelei a királyhoz dec. 10 s 20. (Ered. kam. levt.) Bethlen Pázmányhoz nov. 29. (Hazai Okmtár II. 467 l.) Balogh F. ugyanehez. (Miller I. 56 l.) Bécsi nuntius nov. 28.

[3]) E kivánatát Czobor J. tolmácsolá Bécsben dec. elején s azzal indokolá, hogy a portával kell értekeznie. A király emiatt fölhivta a fejedelmet, hogy ügyét válaszsza el a töröktől. Velencei követ dec. 16.

[4]) Bécsi nuntius és velencei követ jan. 13. Florenci követ jan. 6. A jezsuita atyák néhány nap mulva visszaküldettek Bethlenhez azon meghagyással, hogy öt szerény föltételek előterjesztésére buzdítsak. A részükre Bécsben adott utasitás ered. fog. M. Canc. levt.

hogy míg e segély megérkezik békeajánlatokkal fogja a királyt foglalkoztatni. [1]) A fegyverszünet csak február végeig jött létre s az okmányok e hó első napján cseréltettek ki. Bethlen ekkor Kassára vonult hadaival s a béketárgyalások megkezdése végett Kamuthi Farkast, Kassai Istvánt és Bornemissza Jánost Bécsbe küldé. [2])

A király környezetében két ellentétes nézet állott egymással szemközt Mindkettő találkozott a közös bizalmatlanságban, melylyel a küszöbön álló tárgyalások elé néztek. De az egyik rész remegett a háború megujulásától, s kész volt elfogadni a békét, ha tartósságában nem is lehetett bizni. S ezek utaltak a csapásokra, melyek a császári hadakat az elmult évben érték volt, a meggyérült harcisorokra, az uralkodó fegyelmetlenségre. És — mondották — ha ily haddal Bethlent visszaszoritani lehetne is, épen nem tekinthető elégségesnek a török hatalma ellenében; már pedig a megujuló háború szükségkép a küzdelembe fogja vonni a törököt. E fölfogást leginkább a német államférfiak igyekeztek érvényre emelni, kiket hathatósan támogatott a spanyol udvar bécsi követe. Ezek az európai politika szempontjaiból itélvén meg a helyzetet, mindenekfölött szükségesnek tartották, hogy a király Bethlentől szabaduljon, bár megalázó, vagy veszélyes engedmények árán [3]).

---

[1]) A florenci követ jan. 13. Emlitvén, hogy Káldi Bethlent magasztalja, folytatja: „L'Arcivescovo di Strigonia dall'altro canto dice sapere di certo, ch'egli (B. G.) habbia scritto alla Porta, ch'egli cerca di dar parole all'Imperatore; prima di ristringersi all trat'ato, che procura di indur il Turco al darli assistenza per nuova guerra."

[2]) A király végleges határozatá' jan. 13-án közlé a nádorral, ez pedig Bethlennel. Ez bár eleinte „perquam difficilem, alienum et renitentem" mutatta magát, utóbb megnyugodott s a fegyverszüneti okmányt úgy állitotta ki, miként a király kivánta. (Ferenczfy udv. titkár 1624 febr. 1-én kelt emlékirata. M. Canc. levt.) Bécsi nuntins 1624 febr. 3 és Bethlennek 1624 febr. 24 kelt nyilatkozata. Ered. prim. vil. levt.

[3]) Bécsi nuntius jan. 20. A spanyol udvar bécsi követe jan.

Ellenben a magyar tanácsosok, — s élükön Pázmány és Eszterházy —, elérkezettnek látták végre az időt, midőn a kormánynak szakitani kell eddig követett erélytelen politikájával. Négy év óta a tizedik békeértekezlet előtt állottak. Kétszer, Pozsonyban (1620) és Nikolsburgban (1621) sikerült az alkudozásokat eredményre vezetni; és a béke e létrehozott egyességekben is gyarló biztositékokat nyert. Bethlen nem habozott a fejedelmi szava és aláirása által megerősitett szerződéseket fölbontani, mihelyt érdeke kivánta. A nikolsburgi békében adományokkal és kitüntetésekkel halmoztatott el. Utóbb midőn némely nehézségek merültek föl, a király készséggel adta megegyezését ujabb tárgyalásokhoz s biztosait Beszterczebányára küldé. Ő azonban szövetkezve a portával és az ausztriai ház egyéb ellenségeivel a király területére tört, nagy károkat okozott s a királyi cimet és hatalmat bitorolja. Ha a király most annyi sérelem dacára a szószegő fejedelemmel ujabb békére lép, mikép fognak itélni a külhatalmak és saját alattvalói? Ezt nem kegyelmességének, hanem tehetetlenségének fogják tulajdonitani; barát és ellenség előtt elveszti tekintélyét. És ily áldozat árán vajjon biztositva lesz-e a béke? Bizhatni-e abban, ki oly gyakran megszegte szavát? Lehet-e reméllenni, hogy ezentul lelkiismeretesebb lesz, mint eddig volt? S mily értéke van a békének, ha minden pillanatban tartani kell fölbomlásától? Kétségtelen, hogy a nagyravágyó és sikerei által elkapatott férfiú nem fog nyugodni, mig él. Szüntelen rettegni kell tehát ujabb támadástól s készen állani visszaverésére. Ily bi

---

23. febr. 7 s 21. A spanyol államtanács 1624 marcius 16 és 31-én tartott üléseinek jegyzőkönyvei. (Simancas.) Sennyey m. canc. jelentése jan. 20. (Ered. m. canc. levt.) — Dallos győri püspök is e békepárthoz csatlakozott. Fölterjesztése iratai között 208 l.

zonytalan béke kinos helyzetbe hozza a királyt Vagy folytonosan hadilábon fogja tartani seregét, s ekkor tönkre teszi már is kimerült népeit; vagy elbocsátja hadait és ekkor minden pillanatban tartania kell a meglepetéstől, mely végveszélyt hozhat birodalmára. Ily kétes, veszélyes állapotoknak véget kell vetni. Ezt egyaránt követeli a trón tekintélye s a népek érdeke. Nem marad egyéb hátra, mint a fegyver hatalmával biztosítani a népek jövő nyugalmát. És habár a háború nagy veszélyekkel jár, kimenetele is bizonytalan: bizni kell Istenben, ki támogatni szokta az igaz ügyet [1]).

Egy ideig kétséges volt, melyik rész fog győzni [2]). Az egyiken Eckemberg herceg és a spanyol követ állott, a másikon Pázmány és a pápai nuntius. S ezek majdnem egyenlő hatalommal birtak a király fölött, ki nehéz küzdelem után a béke párt javaslatait fogadta el. S miután az alkudozások megujitására határozta magát, azok vezetésére a nádort, a primást, Dallos győri püspököt, Eszterházy Miklóst, Collalto grófot és Teufel bárót nevezte biztosaivá. De Pázmány és Eszterházy nem voltak hajlandók elfogadni e megtisztelő megbizást. Vonakodtak résztvenni a tárgyalásokban, melyeknek imént határozott ellenzői voltak s most még kevésbbé jósoltak sikert, mint eddig; mert értesültek, hogy az erdélyi biztosok úgy fognak eljárni, miszerint alkalmuk legyen az értekezleteket megszakitani, mihelyt uruk kivánni

---

[1]) Összeállítva Pázmánynak és Eszterházynak 1624 april 7-iki fölterjesztéseikből (Fred. m. Canc. levt.) és a nuntius január 6-iki jelentéséből. A velencei követ is jól volt értesülve; febr. 10 irja: „Tutti i Ministri Ungheri inclinano alla guerra.“ És febr. 17: „Li Consiglieri di qua (a németek) vorriano la pace, per preservare i proprii Stati. L'Arcivescovo di Strigonia, l'Eszterházy et altri ulfiziali ungeri vorriano la guerra, per ricuperare il loro, che sono in mano di Gabor et de Turchi.“

[2]) Bécsi nuntius jan. 20.

fogja [1]). A király méltányolta tekinteteiket; Sennyey cancellár és Czobor Imre foglalták el helyüket [2]).

De bár Pázmány a bécsi békealkudozás létrejöttét nem tudta meggátolni, s abban közvetlenül nem vett részt; közvetve lényeges befolyást gyakorlott menetére és sikerült kezeibe ragadnia irányozását. Bethlen előre látta ezt s követeit utasítá, hogy főleg az ő támogatását vegyék igénybe; mint a ki iránt a magyar államférfiak között legnagyobb tisztelettel viseltetett [3]).

Az erdélyi biztosok február 6-án érkeztek a császári székvárosba [4]). Már másnap Kamuthi magán kihallgatást kért a királynál, hogy urának megbizásából némi titkos közléseket tegyen Kérelme elutasittatott, mert — igy indokolták ezt — a király régi szokás szerint, miniszterein ek közvetitése által szokta átvenni a diplomatiai közleményeket [5]). Kamuthit ezen érv nem fegyverezte le és ismételte kérését. Ebből könnyen komoly bonyodalmak támadhatnak, ha rögtöni megbetegedése azoknak elejét nem veszi. Eleget boszankodott emiatt társaival, kik „ha pénzen vehetnék meg egészségét — mondogaták — megvennék.“ Ekkor február 9 én Kassai és Bornemissza megjelentek Pázmánynál s készeknek nyilatkoztak a király által kijelölendő bizalmi férfiak előtt előadni a titkos

---

[1]) Bécsi nuntius febr. 10: Essendosi scusati con l'Arcivescovo di Strigonia altri Signori, che suppongono non potersi concludere con buono stabile; et istessa mira pare che habbia el S. Eszterházy, poiche tarda.“ És a velencei követ febr. 17: „L'Arcivescovo di Strigonia et l'Eszterházy . . . hanno fugito et procurato di non esser deputati a trattar; perche liberamente hanno detto non poter con propria coscienza consigliare Cesare alla pace.“

[2]) Bécsi nuntius febr. 10 17.

[3]) Bethlen levele Pázmányhoz nov. 29. Hazai Okmánytár II. 468 l.

[4]) A spanyol követ febr. 7.

[5]) Bécsi nuntius febr. 10

üzenetet; s ohajtásukat fejezték ki, hogy a király választása a primásra és Eckembergre essék. „Mivel ez oly dolog — mondák —, hogy secretissima sunt és mely által talán tracta nélkül is elvégződhetik a dolog. És csak császár ő fge és az erdélyi fejedelem között való dolog, nem is publicus tractához való.“ A király csak félig engedett; kijelölt ugyan bizalmi férfiakat, de nem volt tekintettel az erdélyiek ohajtására; választása a nádorra, Collaltó grófra és a magyar cancellárra esett [1]).

A találkozás február 10-én történt. Valószinű, hogy az erdélyiek Pázmány és Eckembergelőtt bizalmasabban szólottak volna. Most általános kifejezésekben kiemelték uruk hódolatát a király iránt, s hő ohajtását ezt tettleg is bebizonyithatni; emiatt kész, ha a király kivánja, háborút kezdeni a török ellen; vagy ha ily vállalatra nem érkezett meg az alkalmas időpont, szinleléssel békében tartandja a portát. Viszont kéri, tanusitson a király is bizalmat irányában s tegye lehetővé, hogy legszorosabb kötelékek fűzzék a császári házhoz. E szavakban a házassági ajánlat lappangott. [2]).

A fejedelem, ezen régibb ajánlatait ismétlő, előterjesztésének megitélésében a német és magyar állámférfiak között alig mutatkozott véleménykülönbség. Pázmánynak nem nagy fáradságába került a királyt és környezetét meggyőzni, hogy Bethlennek nincs más célja, mint időt nyerni és késleltetni az érdemleges tárgyalások megnyitását. S amaz ajánlatok inkább gúnyos észrevételek, mint komoly fejtegetéseknek képezték tárgyát. [3]). A király válasza erőteljes és határozott volt.

---

[1]) Pázmány ezen febr. 9 iki tárgyalásokról sajátkezűleg tett némely jegyzeteket, melyek a prim. vil. levt. találtatnak. Említést tesz ezekről a velencei követ febr. 17.

[2]) Bécsi nuntius, florenci és velencei követ febr. 17

[3]) A magyar tanácsosok febr. 11 én az erdélyi előterjesztés

Figyelmeztette az erdélyi biztosokat, hogy mindaz, mit előadtak, nem vonatkozik a békére, melynek létesitése végett köttetett meg a fegyverszünet. S miután ez már-már lejár, adják elő haladék nélkül nézetüket a békekötés módozatai iránt; ha pedig erre fölhatalmazásuk nincs, visszatérhetnek küldőjükhöz [1]).

A fejedelem biztosait méltán meglephette ezen majdnem sértő hang, milyenhez az eddigi tárgyalásokban nem voltak szokva. Utasitást kértek uruktól s mig ez megérkezett, néhány napi szünet állott be. Mindkét részről feszült kiváncsisággal várták a fejedelem futárát. S a király nem tartá lehetetlennek, hogy a válasz, melyet hozand, a háború megujulását fogja maga után vonni. Emiatt utalva a helyzet komolyságára s a fenyegető veszélyekre, a spanyol udvartól gyors segélyt kért. De IV. Fülöp bécsi követe nem merte e kérelem teljesitését kilátásba helyezni, és fölhasználta az alkalmat, hogy a királyra a béke érdekében gyakoroljon pressiót [2]).

ügyében értekezletet tartottak. „Censet Consilium — irják többi között fölterjesztésükben — intentum hocce Bethlenii ad nihil aliud pertinere, quam ut speciosa oblatione contra Turcam arma sumendi, . . . animos hominum distineat, et apud Turcas fidem sibi conciliet, ut dum in hac re haereatur, interim tempus extrahat et lucri faciat. Contendit vero B. hac praxi, ut declaratione V. Mtis habita contestari possit apud Turcam Mtem V. pacem cum ipso servare nolle et de facto violasse.“ Ered. M. Canc. levt. Dallosnak ez alkalommal tett jegyzetei, iratai között 214 l. — A velencei követ febr. 17-én a fejedelem ajánlatairól szólván, megjegyzi „di che se ridono grandamente“

[1]) A k. resolutió ered. fog. M. Canc. levt. Bécsi nuntius febr. 17.

[2]) A spanyol követ febr. 21-én irja magáról „que en cuanto a la paz iba haziendo officios convenientes para este fin.“ Előadja, hogy a császár segélyt kér; de nem ajánlja, hogy ez megadassék. És a madridi államtanács is marcius 31-iki fölterjesztésében a követ javaslatát támogatta, miro a király e lakonikus választ adta: „Como parve al Consejo.“

Ezalatt Bethlen fölhatalmazta biztosait, hogy titkos ajánlatait mellőzve áttérhessenek a békekötés föltételeinek tárgyalására. Ennek folytán január 19-én előadták, mikép hiszi uruk a békét legcélszerűbben biztosíthatni. Ugy, ha a király a Nikolsburgban átengedett hét magyar megyéhez még négyet csatol; a nemzet politikai jogait s a protestánsok vallási szabadságait uj okmány által biztositja; magát kötelezi, hogy idegen hadakat nem vezet többé az országba; végre általános amnestiát enged [1]).

A magyar tanácsosok ezek hallatára nem fojthatták el indignátiójukat. Ime — mondák — a fejedelem az eddigi engedményekkel sem elégszik meg, ujakat kiván; mi annak jele, hogy az ország kormánya után vágyódik és a királyi hatalom rovására kiván gyarapodni. Ha tehát a király ily emberrel békére lép, a korona tekintélye és a népek java követeli, hogy az a béke állandósága iránt kellő biztositékokat nyujtson. S tanácsolák a királynak, követelje mindenek előtt ezen biztositékok előterjesztését [2]). A király e javaslat szellemében utasitotta biztosait. De midőn a második összejövetelen Sennyey cancellár az erdélyi biztosokhoz azon kérdést intézte, mikép fogja uruk biztositani a megkötendő békét, ezek nem ajánlhattak egyebet, mint „a keresztény igéret és a fejedelmi szó szentsége által megerősitett okmányt.“ [3])

E válasz épen nem elégitette ki a királyt. A biztositék, melyet kivánt abban állott volna, hogy a fejedelem ujabb foglalásain kivül visszabocsássa a Nikols-

---

[1]) Puncta Sermi . . . Trans. Principis . . . S. C. R Mti exhibita. Egyk. más. a florenci állami levtban, hova a florenci udvar bécsi követe által marc. 9-én küldetett.

[2]) A febr. 19-iki összejövetel jegyzőkönyve a m. canc. levt.

[3]) febr. 21-iki összejövetel jegyzőkönyve ugyanott.

burgban nyert hét megyét, érvénytelennek nyilatkoztassa királylyá választatását és végkép lemondjon a királyi cim használatáról. Hogy a király ily merész politikát fogadott el, ez a pápai nuntius és Pázmány igyekezeteinek volt eredménye; kik ismételve hangsúlyozták, meny nyire méltatlan azon túllságos kimélet és erélytelenség, melyet eddig Bethlen irányában tanusitott [1]). Mindazáltal más rézzről sietett kitüntetni azt is, hogy nem kivánja a tárgyalások megszakitását; mert a fegyverszünetet marcius 25-ig meghosszabbitotta [2]).

A királyi határozat február 24-én közöltetett az erdélyi biztosokkal. A fejedelem -- válaszolák ezek — nem mondhat le arról, mit a nikolsburgi béke alapján bir s ezen békét a jelen alkunak is alapjául kell tekinteni. „Azon kivül való tractátusra min ekünk sem auctoritásunk sem instructiónk nincsen.“ [3])

E határozott nyilatkozat határozott választ igényelt. A tárgyalások azon pontra jutottak, midőn a királynak nyilatkoznia kelle aziránt, vajjon a nikolsburgi békét elfogadja-e alapul, vagy nem? s a mi ezzel egyjelentőségű volt, a béke föntartását kivánja-e, vagy a háború megujitását? A király ekkor két kérdést tett föl magyar tanácsosainak: vajjon folytassa-e a békealkudozásokat? s ha igen, mily biztositékokat követeljen Bethlentől?

A Pázmány elnöklete alatt tartott tanácskozmányban nem mutatkozott nagy véleménykülönbség. A békealkudozások folytatását, s a békének létrejöttét ohajtották; de csak oly föltétel alatt, ha Bethlen kellő biztosité-

---

[1]) Február 23 án a királynál s a nádornál tartott tanácskozmányokról jegyzetek ugyanott. — Bécsi nuntius febr. 24. marc. 2.

[2]) Az okmány ered. fog. Canc. levt.

[3]) Az erdélyiek válasza. Egyk. más. Canc. levt.

kokat nyujt. „Az egész dolog — mondá a primás — akörül fordul meg, hogy a létesitendő béke elégségesen biztosittassék. Miután pedig okmányokra és igéretekre épiteni nem lehet, megnyugtató biztositékot csak abban találhatunk, ha Bethlen magyarországi birtokainak legalább egy részéről, a Tiszán inneni megyékről lemond; amiért egyébként máskép lehetne kárpótolni. Ha azonban őt erre reábirni nem lehetne; bir-e a király elég erővel megfékezésére: e kérdés eldöntésétől tartózkodom.“ Collalto, Cziráky, Czobor, Dallos, Eszterházy, Frangepán és Teufel — vagyis az összes jelenlevők — osztották e felfogást, a melyhez Czobor csak azt adta hozzá, hogy Bethlennek nyiltan megegyezni kell, miszerint a király német hadakat tarthasson a magyar véghelyekben, még azokban is, melyek az ő kezei között vannak. A háborútól egyáltalán nem látszottak félni. Teufel a félénkek bátoritása végett kiemelé, hogy a királyi hadak már kedvezőtlenebb körülmények között is nagy győzelmeket vivtak ki; és ha Bethlen török segélyben részesül, ez inkább hátrányos, mint előnyös lesz reá nézve, mert a porta hűbérencének fog tekintetni, kinek leküzdésére, a spanyol király, a német fejedelmek s más keresztény uralkodók szivesen fogják fölajánlani támogatásukat [1]).

A királyt meggyőzték ezen tekintetek. Kijelentette, hogy a létrehozandó béke biztositása végett szükségesnek itéli, a Bethlen által a Tiszán innen birt megyék visszabocsátását [2]). Az erdélyi biztosok erről természetesen hallani sem akartak. Uruk — igy szólottak — ama megyékről nem mondhat le, mert a király azokat „Magyarország consensusából adta, nagy

---

[1]) A febr. 24-iki tanácskozmány jegyzőkönyve. Ugyanott.

[2]) A február 24—27-ike között történtekről a m. canc. okmányai hallgatnak; de a későbbi napokból származó okmányok lehetővé teszik a hézág kipótolását.

sok cessióiért és resignatióiért;“ minélfogva a béke legjobb biztositékát a nikolsburgi egyesség föntartásában látja [1]).

A királynak most kimutatni kelle, hogy följogositva van a nikolsburgi egyességet elvetni, miután azt a fejedelem maga megsemmisitette. E célból több nyilatkozatára hivatkozhatott. Igy 1623 september 19-én irta: „Nem lévén a sopronyi gyüléstől fogva ő fgvel semmi békességünk... senki méltán nem kárhoztathat, ha miben procedálunk, mivel sem békesség, sem indúciák nincsenek közöttünk.“ És február 21-én hirdeti, hogy őt „semmiféle szerződés kötelékei nem kötik.“ A királyi cim folytonos használatát és fegyveres támadását is annak bizonyságául lehete tekinteni, hogy a nikolsburgi egyességet nem tartja érvényesnek; minélfogva a király szintén fölmentve érzi magát annak kötelező ereje alól s azt alapul elfogadni nem fogja [2]).

Az erdélyiek nem voltak képesek ezen érvek súlyát meggyengiteni. Válasziratukban nem is kisérlették meg az okszerű cáfolatot; csak azon észrevételre szoritkoztak, hogy a fejedelem tudna felelni a k. iratra „ha azt disputatióra akarná bocsátani.“ És ismételvén, hogy a nikolsburgi egyességtől nem állhat el, határozottan formulázva föltették a kérdést: „Ha ő fge (a király) a nikolsburgi tractatatust pro fundamento tractatus akarja-e admittálni?“ Ha igen, készek áttérni a fölmerült nehezségek részletes tárgyalására; ellenkező esetben kényszeritve lesznek megszakitani az alkudozást [3]).

---

[1]) Az erdélyiek emlékirata dátum nélkül, de kétségkivül ezen időpontra helyezendő. Ugyanott.

[2]) K. leirat, dátum nélkül. Ugyanott.

[3]) A marcius 3 és 6-iki összejövetelre vonatkozó iratok. Ugyanott.

VII.

Pázmánynak egy nevezetes emlékirata. — A bécsi békealkudozások folytatása. — A fölsö magyarországi rendek kassai gyülése. — A bécsi béke 1624 május 8 án.

A király april első napjaiban a békeügy tárgyában kikérte bizalmas embereinek tanácsát [1]). A fölterjesztés, melyet ez alkalommal Pázmány kidolgozott, egyike legfontosabb államiratainak. Szokott rövidségét is föláldozza a megoldandó kérdés horderejével szemben. Elismeri, hogy Bethlennel szakítani nem szabad, ha becsületes és biztos békét lehet létrehozni; mert elháritani kell a csapásokat, melyek minden háború természetes következményei, és lehetővé kell tenni, hogy a kimerült népek uj erőhöz jussanak. Az okosság is tiltja föláldozni a biztos és becsületes békét a háború bizonytalan esélyeinek; főleg tekintetbe véve a kincstár szegénységét és a királyi hadak fegyelmetlenségét, a török háború veszélyeit és a német birodalom viszonyait. Azonban a béke, melyet Bethlen ajánl nem mondható becsületesnek és biztosnak; mert nem igér nagyobb biztositékot, mint a melyet a megelőző alkudozások alkalmával adott: aláirásával és pecsétjével erősitett okmányt. A békekötés tehát, mely ilykép létrejönne, nem fogna nagyobb biztossággal birni, mint az előbbi. Már pedig ily bizonytalan béke elfogadása megfosztaná a királyt tekintélyétől alattvalói és a külhatalmak előtt. Amazok soraiban mindig fognak találkozni, kiket Bethlen példája vakmerő kisérletekre fog buzditani.

---

[1]) Március 6-án délután a magyar tanács ülést tartott.

A külhatalmak pedig kevéssé lesznek hajlandók a királyt támogatni, ha látni fogják, hogy nagyszámu seregével tisztességes békét sem tud kiküzdeni. Továbbá a király kötelezve van alattvalóinak nyugalmáról és biztosságáról gondoskodni. De ha a nikolsburgi egyesség megujíttatik, s azt ezentúl is csak egyszerű igéret és aláirás fogja erősíteni, a népeknek szüntelenül félni kell, hogy midőn legkevésbbé gondolják, rögtöni támadás fölzavarja nyugalmukat, pusztulást hoz lakaikra és szorgalmuk gyümölcseire; vagy pedig a király, hogy védelmükre kelhessen, kénytelen lesz folytonosan nagyszámú sereget tartani, miáltal elviselhetlen terhet róna a népekre.

A békekötés becsületesnek és biztosnak csak ugy lesz mondható, ha Bethlen a Tiszán innen birt megyékről lemond. A többieket is csak azon föltétel alatt lehet kezei között hagyni, ha ebben az országgyülés megegyezik; miután ugyanis a nikolsburgi egyesség Bethlen által fölbontatott, a hét megye visszaszállott a koronára és azokat az ország rendeinek ujabb megegyezése nélkül nem lehet birtokában hagyni. Azután szükséges, hogy a fejedelem a királyi cim végleges elhagyására nézve is biztositékokat nyujtson, miután annak megtartásából komoly veszélyek származhatnának, ha Bethlen a király halála után igényeit a magyar koronára megujítani kivánná.

Ezen biztositékok nélkül a béke megkötését nem lehet ajánlani; tanácsosabb fegyvert fogni. A háboru nem rejt magában nagyobb veszélyeket, mint a bizonytalan béke. Hogy azonban szerencsés eredménynyel lehessen hadakozni, a hadseregben rendet és fegyelmet kell föntartani; mert ha az rablás, gyilkolás, gyujtogatással elidegeniti a népet, semmi jót sem lehet várni. Emiatt gondoskodni kell a zsoldról s a költ-

ség összeszerzése végett célszerü lenne fölhivni az örökös tartományokban minden helységet, hogy egy, vagy két katona eltartási költségét megajánlja; mit kétség kivül szivesen fognak tenni, hogy a katonai szállásolás terhétől szabaduljanak. Ha a háború megkezdetnék, a k. seregnek gyorsan kellene előnyomulni, mielőtt Bethlen szétszórt csapatait összegyüjtheti. A tábort Eszterházy néhány k. biztossal kisérhetné, kik fölhatalmazva lennének a megszakadt alku folytatására, mihelyt a fejedelem hajlandó lesz teljesiteni a királyi kivánatokat. Háború esetében a portát is felvilágositani kellene, hogy Bethlen a szerencse kedvezései által elragadtatva nem tud nyugodni, Erdélyt elnyomja és a két császár között viszályokat igyekezik előidézni, minélfogva a béke biztositása érdekében szükséges őt fejedelemségétől megfosztani; igyekezni kell a basákat is pénzadományok által megnyerni ezen eszmének [1]).

Pázmány fejtegetései élénken szemeink elé állitják az ország kétségbeesett helyzetét. A békétől és háborutól egyaránt kelle félni; amaz ép oly kevéssé birta az állandóság mint ez a siker garantiáit. A primás jól látja mindkettőnek veszélyeit s kimutatja, mikép hárithatja el azokat legbiztosabban az emberi számitás. De a jövő esélyek titkaiba a lángész tekintete sem hathat be. A döntő szót nem merészli kimondani. Béke és háború között a királyra bizza a választást. A szolgaság nem tartozott hibái közé; de azon meggyőződéstől látszik áthatva lenni, hogy válságos pillanatokban Isten közvetlenül ad irányt örök végzései szellemében a fejedelmek elhatározásainak. Nem a földi hatalom gyakran korlátolt fölfogása és törpe szeszélyei előtt hódol meg; hanem a legfőbb lény inspiratiojától várja azon kérdés eldöntését, melytől hazájának

---

[1]) Az 1624 april 7-én kelt fölterjesztés ered. m canc. levt.

sorsa függött, s melynek hordereje öt is, az elhatározásokban oly merészt, elnémitja.

Pázmány fölterjesztése nagy hatást idézett elő Bécs kormány-köreiben. A küludvarok diplomatái között is számos másolatokban forgott; s többen — igy a pápai nuntius, a spanyol és florenzi követek [1]) — siettek ezen államiratot kormányaiknak megküldeni, jelezve fontosságát s azt, hogy a király elhatározásaira kétségkivül irányadó befolyást fog gyakorolni [2]).

A király ezen emlékiratot — melylyel lényeges pontjaiban találkoztak a többi magyar tanácsosok fölterjesztései [3]) — a császári titkos tanács elé terjeszté [4]). Azonban itt sem mondották ki az eldöntő szót; s úgy látszik a por-

---

[1]) Az ezek által küldött példányok Róma, Florenc és Simancas levéltáraiban kezeim között megfordultak.

[2]) Florenci követ marc. 16: „Tra i pareri, che sono stati dati m'e venuto alle mani, quello dell'Arcivescovo di Strigonia, dall quale s'ha opinione, che non s'habbia a discostar molto la resolutione, che piglierá l'Imperatore.“

[3]) Ezek között figyelemreméltó Eszterházy Miklósé. A helyzetről úgy itél, mint Pázmány. Ő is a háborúra hajlik. Azon esetre, ha a király a békére határozná magát, hiszi, hogy a követelésekben fokonként alább lehet szállani. Ha B. vonakodnék mindent visszaadni, mita Tiszán innen bir, Tokajt és Munkácsot kezei között lehet hagyni. Ha igy sem nyugszik meg, legalább Beregh megyét, vagy Oppelut s Ratibort adja vissza. Egyébiránt valószinűnek tartotta, hogy B. a nikolsburgi egyességtől nem fog eltérni. Ily esetben kötelezze magát, hogy a hét megye rendeinek megegyezése nélkül nem visel háborút; ha pedig a király ellen fegyvert ragadna, a hét megye rendei tartozzanak ellene fölkelni, Erdély rendei pedig fölmentve tekinthetik magukat az alattvalói hűségtől. Eredeti a m. Canc. levt.

[4]) A m. canc. levt. egyik papirján e sorok olvashatók: „Opinio Consilii Hung. et Comissariorum ad tractatum cum B. Comm. destinatorum. Relata S. Mti Viennae in aedibus Pr. ab Eckemberg hora 10 a. m. die 7 martii 1624.“ De az értekezletről hiányoznak a följegyzések.

táról érkező hireket szándékoztak bevárni. Emiatt az alkudozások több napon át szüneteltek [1]).

Marcius közepetáján futár érkezett a portáról. A szultán biztositotta a királyt jóakaratáról, békés érzületeiről és fölhatalmazta a budai basát, hogy a királylyal az 1615-iki nagyszombati békekötés megujitása iránt tárgyalásokat kezdhessen. A budai basa is megnyugtató értesitéseket küldött; erősité, hogy Bethlen nem számithat többé a porta támogatására [2]). E hirek nagymértékben fölbátoriták a királyt és tanácsosait. Mert kilátásba helyezék, hogy ha a háboru megujulna, Bethlen magára hagyatva álland és nélkülözni fogja a török segédhadakat, melyek eddigi sikereiben lényeges tényezők valának. S a király most már nem habozott határozottan megállapodni, hogy a nikolsburgi egyességet a tárgyalások alapjául elfogadni és a régibb engedményeket megujitani nem fogja [3]).

Marcius 15-én ismét összeültek a két fél biztosai. Thurzó nádor előadta, hogy a király a nikolsburgi egyességet fölbontottnak tekinti s csak oly föltétel alatt kész békére lépni, ha Bethlen mindent visszabocsát, mit Magyarországban bir, legfölebb Tokaj és Szathmár maradhat kezeiben. Az erdélyiek vonakodtak ezen előterjesztést a tárgyalások alapjául elfogadni, és szükségesnek látták urukkal közölni s kikérni utasitásait [4]).

---

[1]) Marcius 7—15 közötti időből semmit sem találtam az alkudozásokra vonatkozólag.

[2]) Bécsi nuntius marc. 16.

[3]) Marcius 14-én a titkos tanács a császári palota termeiben, a magyar tanács Sennyey cancellárnál tartott értekezletet. Ezek felől a m. canc. levt. kéziratjai között találtam ugyan némi töredékes följegyzéseket, a melyek azonban csak egyes összefüggés nélküli szavakba vannak foglalva; minélfogva a fölmerült eszmék iránt nem tudtam magam tájékozni.

[4]) Bécsi nuntius marcius 16 és 23-án.

Addigis nem szakadt meg az alku. Az erdélyiek marcius 20-án még egyszer megkisérlették a k. biztosokat meggyőzni afelől, hogy a fejedelem nem állhat el a nikolsburgi egyességtől, miután azokért, miket akkor nyert, maga nagy viszonszolgálatokat tett, jelentékeny áldozatokat hozott és az egyesség a sopronyi országgyülés által is megerősittetett. És finomul megjegyzék, hogy „az egész világ úgy ismeri az ausztriai házat, mint mely adományait nem szokta visszavenni.“ Utaltak a háború szomorú következményeire. „Szomorú szivvel halljuk, hogy a király a nikolsburgi egyességet érvénytelennek tekinti; mert szemeink előtt lebeg a bekövetkező romlás,“ mondá Bornemisza. Erősiték, hogy amaz egyesség alapján biztos és előnyös béke lenne létre hozható. „Sőt többet mondok — igy szólt Kamuthi — és életemet kötöm le, ha ő fge elfogadná az én Uram szolgálatát, hiven fogna szolgálni ő fgnek.“

A nádor hiába mondá, hogy e nyilatkozatokat nem hozhatja a király tudomásra, mert a fejedelem ragaszkodása az előbbi egyességhez nem őszinteségét, hanem vakmerőségét bizonyitja és ha szereti a magyar hazát bizonyitsa be, lemondván a magyar korona javára magyarországi birtokairól. Mindez hatás nélkül maradt. Ennekfolytán indittatva érezé magát alább szállani követeléseiben. Ha a fejedelem — folytatá — lemond Oppeln és Ratiborról, visszaadja Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel: igyekezni fog a királyt reábirni, hogy a nikolsburgi egyesség többi engedményeit megerősitse. „Isten tudja, - tette hozzá — ezt csak magam fejéből mondom, erről ő fge semmit sem tud.“ Ez sem ingatta meg az erdélyieket. „Nem vagyok ugyan Pilátus — mondá Kamuthi — de a mit mondtam, megmondtam, s egyebet nem szólhatok. Jól tudom, mily üzenetet hozott a Bécs-

ben tartózkodó török küldött; ő fge lássa, ha hitelt ad a porta csalárd igéreteinek.“ Az értekezlet eredmény nélkül szétoszlott; de mielőtt a két fél biztosai elváltak, Kassai néhány fontos szót intézett Czoborhoz. „Czobor uram, lelkem üdvösségére mondom, egyetlen megyéről sem mondunk le és Kassát ne is említsétek. Isten engem úgy segéljen, a fejedelem sem bármelyik megyét, sem ama várost nem fogja visszabocsátni.“ [1]) A királyi biztosok ezen nyilatkozatból azt következtették, hogy Bethlen a megyéket és Kassát minden áron megtartani kivánja, de más birtokairól kész lenne lemondani.

A király ekkor azon kérdést intézte magyar tanácsosaihoz: vajjon ragaszkodjék e tovább is előbbi követeléseihez, vagy engedjen? Bár előterjesztéséből kitünt, hogy határozottan a béke és engedékenység felé hajlik, élénk discussiók fejlődtek ki. Pázmány nyitotta meg ezeket. Utalt előbbi javaslataira, s most is egyedül abban látta a béke biztositékát, ha Bethlen lemond a Tiszán inneni megyékről. Ha mindazáltal a király engedékenységre határozná magát, javasolja, hogy a királyi tekintély megóvása végett ne biztosai által jelentse ki, miszerint előbbi követeléseitől eláll, hanem a nádorra bizza az alkudozások további folytatását [2]). Bánffy [3]), Dallos, Collalto s Teuffel a primással egy értelemben voltak; a Tiszát kivánták határvonalul megállapittatni.

---

[1]) A marc. 20 iki értekezlet jegyzőkönyve Canc. levt.

[2]) „Quodsi — igy szól többi között — itaque S. Mtis benigna resolutio et voluntas est, ut Bethleno accedere nolente ad hoc — ut Tibiscus terminus sit —, tamen pacem velit, . . . (licet extra hoc nullam securitatem futuram apud se constituere posse) . . . in eo casu praestare, ut per D Palat. pacis constitutio ad partem quodammodo fiat, quam ut sensim et particulatim iam ab hoc postulato, iam ab illo nomine S. Mtis recedatur, quod cum aliquo dispendio et defectu dignitatis et auctoritatis S. Mtis fieri censeri possit.“

[3]) „Bánffi subscripsit sententiae et opinioni Dni Aeppi “

Ezen öt államférfiu ellenében szintén öten: a nádor, a magyar cancellár, Czobor, Ostrosich és Cziráki nem riadtak vissza az engedményektől Úgy vélekedtek, hogy miután a megyék visszabocsátását nem lehet reméllení, azokat Bethlen kezei között lehet hagyni; annálinkább, mert ezáltal nem tétetik uj engedmény s a fejedelem halála után visszaszállanak a magyar koronára. Hanem azt kell követelni, miről reméllení lehet, hogy elfogadja: mondjon le Oppeln és Ratibor hercegségekről, valamint Szendrőről és adja megegyezését a nikolsburgi egyesség némely pontjainak megváltoztatásához [1]).

A király az utóbbiak javaslatait fogadta el s ezen szellemben uj utasitással látta el biztosait, [2]) kik a közelebbi összejövetel alkalmával fölhivták az erdélyieket, hogy uruk legalább Oppeln és Ratibor hercegségekről, úgy szintén az évi 30 ezer forintról — melynek fizetésére a királyt a nikolsburgi egyesség kötelezte volt — lemondjon. Bethlen biztosai időközben szintén uj utasitásokat vettek, melyek a török viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán, az engedékenység szellemében voltak szerkesztve [3]). S igy elhagyva eddigi merev magatartásukat ők is egy lépéssel közeledtek a király kivánataihoz. Nem sürgették tovább a nikolsburgi egyesség változatlan fön tartását s megnyugodtak a két sziléziai hercegség visszabocsátásában; de némi kárpótlásul Ecsed várát — melyet eddig zálogként birt — Fölső- és Nagy-Bányát örök birtokul kérték a királytól, a melynek átengedésére a k. biztosok reményt nyuj-

---

[1]) A marcius 21 iki tanácskozmányra vonatkozó jegyzetek s a királyhoz marc. 22-én intézett ered. fog. a m. canc. levt.

[2]) A k. utasitás egyk. más. Ugyanott.

[3]) Bécsi nuntius marc. 30 irja, hogy Bécsben értesültek „che fossero loro (az erdélyieknek) giunte commandimenti dal Gabor, di concluder la pace in ogni maniera, per cagione di un esausz, giunto novamente a Buda con ordini espressi di fare in ogni maniera depor l'armi ad esso Transilvano“

tottak, úgyszintén kilátásba helyezték, hogy a király amnistiát enged azoknak, kik az elmult mozgalmak alkalmával a fejedelemhez csatlakoztak volt.

Ekép a békealku oly utra hozatott, mely az ohajtott célhoz látszott vezetni [1]). A marcius 26-iki összejövetelen a k. biztosok előterjesztették a békeokmány javaslatát, melynek fogalmazásában Pázmány is jelentékeny részt vett [2]). Azonban a békeföltételek megállapitásában még sok nehézség merült föl, miután a király Ecsedet, Fölső- és Nagy-Bányát átengedni nem volt hajlandó [3]). Az erdélyi biztosok mindamellett april 6-án Kassára utaztak, a fejedelem elé terjesztendők a békeokmányt és az amnistiára vonatkozó k. nyiltlevelet [4]).

S most a magyar urak elhagyhatták a császári udvart. Pázmány Pozsonyba sietett, hogy négy hónapi távollét után a husvéti ünnepeket hivei között töltse. De ezen ünnepek nem folytak le zavartalanul. Húsvét vasárnapján szolgái és a pozsonyi őrség katonái között — ismeretlen okból — véres összeütközés támadt; az utóbbiak palotájára törtek s itt kilenc embert megsebesitettek. A forrongás több napig tartott s csak akkor csillapodott le teljesen, midőn a katonák közől a fóvétkesek kivégeztettek [5]).

Ezalatt Bethlen marcius második felében Kassára meghivta a fölsőmagyarországi rendeket, hogy a béke ügyében tanácsukat kikérje. Ő maga elégedetlennek mutatta magát a tárgyalások eredményeivel. „Nem tagadhatjuk —

---

[1]) Ekkor a fegyverszünet meghosszabbittatott marcius 25-től május 1 ig. Az okmány fog. Canc. levt.

[2]) A békeokmány fog. Pázmány javitásaival. Ugyanott.

[3]) Ezügyben marcius 28 án a nádornál (Dallos iratai 216—219 ll.) s néhány nap mulva a primás szállásán is tartattak értekezletek. (Dátum nélküli jegyzetek. Canc. levt.)

[4]) Bécsi nuntius april 6.

[5]) Bécsi nuntius april 20 és 27.

irja a nádornak, — hogy nagy exacerbátioval nem volnánk. . . Nem érdemlem, bizony nem érdemlem Uram tőletek e nagy gyalázatokat. . . Mert lám egy talpalatnyi földet ő fgétől nem kivánok és nem igaz eziránt az embereknek felőlem való hamis csacsogásuk; én contentus volnék az én sorsommal, csak ő fge nem venné el azt tőlem, amit egyszer adott; ki reméllheti így az ő fge propensióját, melyet nevével igértek mindig Uram mindnyája. Clemens ám legyen Isten azoknak, kik okai ezeknek [1]).

A fölsőmagyarországi rendek azonban melegen ohajtották a béke létesülését s ezt elég erélylyel hangsúlyozták. „Nem akarunk — mondák — a török uralomnak prédául esni.“ [2]) S a békeföltételek ellen nem tettek kifogást. Kevésbbé voltak megelégedve az amnistiára vonatkozó okmánynyal. Kivánták, hogy ez oly módon állíttassék ki, mint a nikolsburgi egyesség alkalmával. Egyuttal ohajtották, hogy a király okmányilag igérje a német hadak kivezetését. E tekintetben a fejedelem is támogatta őket. „Hiszen, — mondá —, ha megakarja állani ő fge kegyelmes igéretjét, nem is neheztelhet biztositani őket róla, melylyel reconciliáltatnak és a scrupulus elméikből kivettetik. Alioquin extrema quaeque non formidabunt az emberek.“ [3])

A fejedelem és rendek april 21-én a béke ügy befejezése végett Kowasóczy Istvánt, Bornemissza Jánost és Ketzer Jánost küldötték Bécsbe [4]). Midőn a király által fogadtattak, előadták uruk kérelmét, hogy a herczegségek és a

---

[1]) Bethlen april 21-én Kassáról a nádorhoz intézett levelében. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Bécsi nuntius május 11.

[3]) Bethlen id. levelében.

[4]) Bethlen april 21-én kelt levelében Pázmány jóakaratába ajánlja követeit. Miller I. 59 l.

véghelyekre szánt segélyösszeg birtokában meghagyassék [1]. Azonban ez merő formalitás volt. Mert siettek a kormányférfiak előtt — kik között Pázmány és a magyar urak ismét megjelentek — kinyilatkoztatni, hogy ezen nehézséget nem tekintik lényegesnek s az nem fogja a béke megkötését akadályozni [2].

Már az első összejövetelen lemondottak a két hercegségről, azon föltétel alatt, ha a fejedelem Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát nyeri kárpótlásul.

Ennek kieszközlése végett némi nyomást kivántak gyakorolni a királyra. Hirdették, hogy uruk a francia és angol udvarok, a velencei és hollandi köztársaságok által a háború folytatására hivatott föl; de e fölhivásokat visszautasította. Ezen hír csakugyan nagy hatást idézett elő, mert több körülmény megerősíteni látszott alaposságát [3]. Ily viszonyok között a király nem volt idegen a kért három hely átengedésétől, mire a spanyol követ is buzdította [4]. Most Pázmány, Sennyey és Ferenczfy

---

[1]) Az ezügyben tartott tanácskozmány fölterjesztése ered. fog. Canc. levt.

[2]) Spanyol követ május 5. Elbeszélvén, mit kért Bethlen cancellárja, Kowasóczy a királytól ünnepélyes fogadtatása alkalmával hozzáteszi: „Ha dicho a Ministros del Emperador, que por esto no se rompera el tratado, y asi espera, che se concluyrá.“

[3]) A velencei követ május 11 s 18 jelenti, mikép igyekezett megcáfolni az erdélyiek közleményét, hogy a velencei köztársaság is fölhívta Bethlent; de megjegyzi, hogy szavainak nem adnak hitelt. Ugyanaz május 4 én irja, hogy a császár kezeibe kerültek a hollandiak által Bethlenhez intézett levelek, melyek őt a háború folytatására buzditák. A fejedelem válasza is kezei közé jutott; ebben szemrehányásokat tesz a hollandi köztársaságnak a miatt, hogy elhagyják, de a jövőre nézve nem tesz határozott igéreteket.

[4]) Spanyol követ april 25: „Aqui (Bécsben) han procedido con mas dilacion de la que conviniera, no obstante los oficios, que en diversas occasiones he hecho.“ És jul. 18 án irja,

a békeokmányt ujra átdolgozták [1]) és mind a királylyal, mind az erdélyiekkel elfogadtatták. Eszerint Bethlen lemond a királyi cim és pecsét használatáról, úgyszintén a két sziléziai hercegség birtokáról; az elfoglalt részeket és jószágokat viszszabocsátja, a foglyokat szabad lábra helyezi. Viszont megtartja a hét megyét s birni fogja Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát örökjogon. E békeokmányt május 8-án mindkét rész biztosai ellátták aláirásaikkal [2]).

A béke föltételei távolról sem nyujtották azon biztosítékokat, melyeket Pázmány és más magyar tanácsosok a tárgyalások kezdetén, mint mellőzhetleneket követeltek. A király, német minisztereinek és a spanyol diplomatia hatása alatt, határozott és erőteljes magatartásával, melyet főleg Pázmány buzdításai folytán foglalt el, csakhamar fölhagyott. Minélfegva attól lehetett tartani, hogy Bethlen nem csak a nikolsburgi egyesség föntartását kivivja, hanem uj engedményeket is eszközlend ki a királytól. Ezen aggodalom nem valósult; sőt Bethlen tett engedményeket, ő hozott némi áldozatokat. Pázmány megelégedett ezen vivmánynyal és a béke föltételeit türhetőknek tekintette [3]). Beth-

---

hogy vette uralkodójának april 16-án kelt rendeletét „en que me manda Vuestra Magestad, procure con diligencia con S. M. Ces. el efecto de la paz con Bethlen.“ A florenci követ is irja május 11: „Quest'accordo e stato grandamente esortato dall'Ambasciatore di Spagna, mediante i sospetti, che vanno attorno la Francia.“

[1]) A m. Cancellaria levéltárában létező fogalmazat ezen három államférfiú kéziratát tünteti elő.

[2]) Pray-Miller, Principatus G. Bethlen II. 3 l. Horváth M. (M. T. III. 583 l.) az okmány dátumát (május 8) hibásnak mondja s azt, indokolás nélkül, július 8 ra igazítja ki. A küludvarok bécsi követeinek jelentéseiből és Khevenhillerből (Annales Ferd. X. 559 l.) kétségtelen, hogy a békeokmány május 8-án iratott alá.

[3]) Bécsi nuntius május 11: „Partirono . . . i predetti Arcivescovi (az eszt. és kal.) per le case loro, li quali per le congiunture presente credono, che habbia da godersi la quiete.“

len még inkább volt megelégedve az eredménynyel és sietett a király irányában háláját hódolatteljes szavakban tolmácsolni [1]).

A király már juniusban küldött ki biztosokat a béke végrehajtása végett. De ezek kénytelenek voltak soká tétlenül időzni Beszterczebányán, miután Bethlen késett utnak indítani biztosait. Ez gyanut keltett, annálinkább, mert nyugtalanitó hírek szál longtak, a fejedelem ujabb fegyverkezéseiről szóllók. Pázmány kötelességének tekinté a királyt e körülményekre figyelmeztetni és ajánlá, hogy futárt küldjön Erdélybe, ki Bethlent a béke végrehajtására fölhivja és készületei felől biztos tudósitásokat hozzon [2]). A király követte e tanácsot és július első napjaiban Keresztury Istvánt Bethlenhez küldé. [3]) De midőn ez oda érkezett, az erdélyi biztosok már Beszterczebányán voltak.

A béke végrehajtására kiküldött k. biztosok augustus közepetáján befejezték tevékenységüket és benyujtották a királynak jelentésüket, mely a magyar tanácsosok elé került. Ezek megnyugtatónak találták, miután kitünt, hogy Bethlen kötelezettségeinek eleget tett [4]).

---

[1]) Bethlen május 22 a királyhoz, május 29 a magyar canellárhoz. Ered. prim. vil. levt.

[2]) A *király* Bethlenhez júl. 4; a *primáshoz* és *nádorhoz* júl. 3. Ered. fog. Canc. levt.

[3]) Az erdélyi biztosok Kassáról július 4 a k. biztosokhoz. Ered. Ugyanott.

[4]) Bécsi nuntius aug. 31.

VIII.

A spanyol kabinet álláspontja Bethlen irányában. — A római államtitkár Bethlen házassági ajánlatairól. — A házassági tárgyalások folytatása. — A florenci, modenai és neversi hgnók hozatnak javaslatba. — Sennyey küldetése Erdélybe. — A házassági tárgyalások vége.

A házassági terv, melylyel Bethlen 1623 tavaszán föllépett, nem lett végkép elejtve fegyveres támadása után sem. Sőt mióta azt II. Ferdinand IV. Fülöp spanyol királylyal közlé, az európai diplomatia fontosabb kérdései között szerepel.

Azon álláspont, melyet a spanyol kabinet Bethlennel szemben elfoglalt, sok tekintetben meglepő. A madridi államférfiak tisztábban ismerték föl személyének fontosságát és a helyzet igényeit, mint a bécsiek. Nyiltan kárhoztatták a császári miniszterek politikáját, kik nem féltek a fejedelmet elidegeniteni és fölingerelni, bár ártalmatlanná tenni nem tudták. Már 1616-ban hidegen fogadták Homonnai György folyamodását, midőn a katholikus érdekek nevében Bethlen megbuktatására segélyt kért [1]). Utóbb is a spanyol udvar bécsi követei minden alkalommal oly irányban érvényesitették befolyásukat, hogy a király és fejedelem között állandó egyességet segitsenek létrehozni. Ismételve hangsúlyozták, mily jelentékeny előny származnék a Habsburg ház és a katholicizmus ügyére, ha sikerülne Bethlent végleg elvonni a protestans szövetségtől. [2])

---

[1]) Homonnai Ungvárból 1616 nov. 19 a spanyol királynak. — A lengyel király 1616 aug. 29 ajánlja Homonnai ügyét IV. Fülöp pártfogásába. A spanyol államtanács 1617 május 6 án tárgyalta ezen ügyet. (A két levél és a tanács jegyzőkönyve Simancasban.)

[2]) Onate gróf bécsi követ jelentéseiből. Ugyanott.

Ezekután IV. Fülöp természetesen örömmel értesült, hogy Bethlen egy császári főhercegnő kezét ohajtja elnyerni. Ezen körülmény szépen beillett nagy terveinek keretébe. Ő ugyanis — miként láttuk — [1]) a Habsburgi-ház európai túlsúlyának biztosítása végett házasságok által kivánta megnyerni némely hatalmak szövetségét, melyek eddig az ellenséges táborhoz tartoztak. I. Jakab angol király fiát, Károly walesi herceget Donna Mária infansnővel, s a pfalzi választó első szülött fiát II. Ferdinand egyik leányával tervezé összeházasítani; mig a császár másik leányának kezét az erdélyi vajda nyerné el.

A spanyol udvar tehát Bethlen ajánlatának elfogadását nem ellenzé; sőt kivánatosnak tekinté, [2]) ha kellő biztosítékokat nyujtand arra nézve, hogy ama házasság csakugyan megtermi a várt gyümölcsöket. S ezen biztosítékokat abban látta, ha a fejedelem a házasság létrejötte előtt a kath. egyházba tér, a kath. vallás szabadságát saját tartományában visszaállitja és kiviszi, hogy ha figyermek nélkül halna el, Erdély az özvegy fejedelemnőre fog szállani [3]). De midőn e javaslat 1623 őszén Bécsbe érkezett, Bethlen támadása háttérbe szorította volt a házasságra vonatkozó tárgyalásokat.

A körülmények egyáltalán nem kedveztek IV. Fülöp terveinek. Ezek a bécsi udvar és Róma határozott ellenzésén hajótörést szenvedtek. VIII Orbánnak — ki 1623-ban foglalta el sz. Péter trónját — hatalmas rokona és állam-

---

[1]) L. e munka II — l.

[2]) 1625-ben a házassági terv újabb szőnyegrehozása alkalmával IV. Fülöp irta: „Esta platica se ha mossido ya otra vez, y le aprobe yo.“

[3]) Olivarez minister 1623 oct. 27-én kelt jegyzéke. (Khevenhiller Annales Ferd. X. 168 l.) Ez titokban küldetett Madridból Bécsbe a császár madridi követe által, s erről sem a madridi államtanács, sem a spanyol udvar bécsi követe nem tudósíttatott, mit ez 1624 febr. 21-iki jegyzékében, amaz 1624 marc. 31-iki ülésében panaszosan említ.

titkára, Barberini bibornok a francia udvarhoz hajolt s a római cúria politikájára két évtizeden át iránytadó befolyást engedett Richelieu bibornoknak. Ezen hatalmas szellem a Habsburg-ház megalázásán fáradozván, szükségkép nagy súlyt helyezett arra, hogy az angol király és IV. Fülöp, az erdélyi fejedelem és II. Ferdinand között létrejött egyességet fölbontsa s az ennek megszilárditását célzó házassági terveket meghiúsitsa. E törekvései eléresében hathatósan támogatta őt Barberini bibornok, ki jegyzékeiben az indignatió hangján szól a walesi herceg és a pfalzi grófra vonatkozó tervről, s ezt az ördög által sugalmazottnak bélyegzi. „Hasonló természetü lenne — folytatja — a Bethlen s a császár másik leánya között tervezett házasság, a melyről hirszerint szintén gondolkodik a katholikus felség; ámbár hihetetlen, hogy a császár és a spanyol király bizalommal visel tessenek amaz álnok és csalárd ember iránt, kinek hite és erkölcsei egyaránt gonoszak s ki az isteni törvényeket nem kevésbbé megveti, mint az emberieket.“ És a nuntiusokat utasitotta, hogy e tervek meghiusitására minden lehetőt megtegyenek [1]). Igyekezeteik sikeresek voltak. De e sikert drágán kelle megfizetni. I. Jakab és pfalzi Frigyes a protestans szövetség élére állottak; a harminc éves háboru ismét hatalmas lángra lobbant.

Az angol diplomatia ekkor buzgón támogatta Bethlen ellenséges terveit. A közvetitő Whitehall és Erdély között

---

[1]) „. . . Non si crede, che siano mai per fidarsi l'Imperatore et il Re d'un huomo tanto fraudulente e misreale, quanto e costui, scelerato nella fede e costumi, e rebelle di Dio e senz'alcuna buona legge humana . . . Vossignoria, ma con destrezza et a tempo, facci per impedir tutto quello, che humanamente si puo.“ A madridi nuntiushoz intézett utasitás. (Dátum nélkül. A sz. Domonkosrend római könyvtárának *egykorú másolatából.*)

főleg az angol kormány portai ügyviselője, Sir Thomas Roe volt. Ezen ügyes férfiú 1624 tavaszán egy fontos körülményre figyelmezteté kormányát. „Szükséges — irta — Bethlen részére, német fejedemi nőt kiszemelni, családjának, mit olyannyira ohajt, fölmagasztalásra. Ha ez ideje korán megtörténik, nem lesz nehéz őt megnyerni s talán már a jövő tavaszszal fegyverfogásra birni; de ha ezt elmulasztják, örökre elpártolhat az ügytől.“ [1]. Az angol államférfiak fölfogták ezen észrevétel horderejét. „Rettegtek“ azon eshetőségre gondolva, hogy Bethlen császári főhercegnővel lép házasságra [2].

A veszély, melyet Sir Thomas a protestantismus ügyére jósolt, nem volt képzeleti. Bethlen ugyanis nem mondott le reményéről, hogy végre elnyerheti a főhercegnő kezét, s ez ügyben 1624 april végén cancellárja, Kowasóczy István által ujabb lépéseket tett; a melyek azonban most sem vezettek célhoz. Ajánlatai hidegen, bizalmatlansággal fogadtattak. Cecilia Renata fhgnő is nem titkolta el ellenszenvét, melylyel a fejedelem személye iránt viseltetett. Atyja egy alkalommal szoros családi körben tréfásan erdélyi fejedelemnőnek cimezé. Ő azonban komolyan sértve érezé magát s neheztelését oly szavakban fejezte ki, melyek a buzgó kérőre sem hizelgők, sem biztatók nem voltak [3].

Azonban Bethlen a lehangoló tudósitások dacára, melye-

---

[1]) 1624 május 24 kelt sürgöny. Eszterházy M. II. 133 l.

[2]) A spanyol államtanács 1622 jan. 4-iki ülésében Bethlen házassága került szőnyegre. Ekkor Inchossa marques kiemelte: „En Inglatena tiemblan de oyr decir, que Bethlen se une con el Emperador.“

[3]) A velencei követ május 25-én irja, hogy Kowasóczy ujabb kisérlete „diede all'Imperatore occasione per scherzo di burlar con lei (t. i. fhgnővel) chiamandola Principissa di Transilvania; di che ella tinta di colore, mostro riceverne disgusto, dicendo che le dava al Diabolo.“

ket cancellárja a császári udvarból hozott, nem esett kétségbe. Nemsokára ujabb kisérletet tett más ösvényen eljutni a kitüzött célhoz. Július elején értesité a királyt, hogy közelebb követeket küldend a német birodalomba, s valamelyik német hercegnő kezét fogja megkérni [1]). Ezen közlemény által nyomást akart gyakorolni a császári udvarra; ha pedig ez nem sikerülne, elhatározva volt, a brandenburgi választó nővérét megkérni, mire nézve Gusztáv Adolf svéd király közvetitése által már is tett némi előkészitő lépéseket [2]).

És ő jól számitott. Bécsben nagy hatást idézett elő értesitése. Mindenki belátta, hogy ha protestans fejedelmi családból választja házastársát, a rokoni kapcsok elválaszthatlanul fogják az ausztriai ház ellenségeihez csatolni. Minélfogva sürgetően szükségesnek látszott minden áron megelőzni a veszélyt. Ily hangulatban találták a kormányköröket Bethlen követei, kik september végső napjaiban Bécsbe érkeztek, hogy — miként magok hirdették — onnan Brandenburgba utazzanak. Midőn a király által fogadtattak, uruk őszinte ragaszkodásának hangsulyozása mellett előadták, hogy Brandenburgba kell utazniok, s utjokra kikérték a császári támogatást [3]).

De hogy a brandenburgi ut csak ürügy volt, kitünt

---

[1]) Florenci követ júl. 6.

[2]) Ugyanaz nov. 2.

[3]) Bethlen sept. 17-én Kowasóczy I. és Mikó F. követeit ajánlja Pázmánynak. (Miller. I. 68 l.) — Ezek által megküldé a magyar cancellárnak a havasaltöldi vajda 1624 sept. 8 án kelt levelét, mely a portai viszonyokat irja le. S a követek Bécsben maguk is e tárgyban emlékiratot dolgoztak ki. (A levél és emlékirat másolatját a spanyol követ 1624 oct. 9-én megküldi uralkodójának.) A fejedelem követei Bethlen nevében köszönetet mondottak a királynak, hogy közbenjárása Hofkircher csehországi számüzött kegyelmet nyert; kérték, hogy a véghelyek javitása iránt intézkedjék; s meghozták a biztositóokmányt, melyet az erdélyi rendek a legutóbbi békekötés értelmében kiállitottak. (Bécsi nuntius oct. 12.)

bizalmas közleményeikből, melyeket Collalto grófnak és Ulm birodalmi alcancellárnak tettek. [1]) „A fejedelem — mondák többi között — esedezik a királyhoz, hogy számára házastársat jelöljön ki; a mely kegyelemért hálásnak fogná magát bizonyitani. Ezentúl a kereszténység javára irányozná törekvéseit; Erdélyben előmozditaná a katholika vallás terjedését, befogadná oda és pártfogásában részesitené a Jézustársaság atyáit. Azt nem igérheti ugyan, hogy maga a kath. egyházba tér, mert más vallásban neveltetett, de szivesen fogná meghallgatni és követni az igazságot.“ [2])

Ezen nyilatkozatok hatása alatt és a veszélylyel szemben, hogy Bethlen ha ismét visszautasittatik örökre elpártol, több előkelő államférfiú — mint Eckemberg hg, [3]) és Sennyey cancellár [4]) — javasolták a királynak, hogy a fejedelmet ne utasitsa el föltétlenül; ha nem hajlandó leányát adni neki nőül, szerezze meg részére valamelyik a császári házzal rokonságban álló hercegnő kezét. Utaltak a vallás és a dynastia érdekeire és hivatkoztak a spanyol királyra, ki hasonló okok által indittatva nem habozott leányának kezét a walesi hercegnek ajánlani [5]). Ezen tanácsokat buzgón támogatá Ossona gróf, a spanyol udvar uj követe [6]); sőt most a

---

[1]) Florenci és velencei követek nov. 2.

[2]) Spanyol követ 1624 nov. 3.

[3]) Ugyanaz ugyanakkor: „El Principe d'Eckemberg dice, que si el Emperador tuviera una hija tercera, fuera de parecer se le diera, y otras que para asegurar la paz y la quietud de aquellas Provincias, que se le avia de dar una de las Senoras Arquiduquesas.“

[4]) Sennyey fölfogását e pontban világosan kifejtette 1624 dec. 15-én kelt fölterjesztésében, minélfogva nem lehet kételkednünk, hogy Eckemberg mellett állott.

[5]) Florenci követ november 2.

[6]) Spanyol követ november 3. Helyesli Eckemberg fölfogását s hozzáteszi: Pues aunque no ay proporcion en las calidades, avendole (Bethlennek) dado el Emperador parte del Reyno de Ungria hizo lo

pápai nuntius sem ellenzé azokat és sok üdvös eredményt jósolt ily házasság létrejöttéből [1]).

Mindazáltal mások határozottan ellenezték, hogy a király rokonsági viszonyba lépjen a fejedelemmel. S ezek bizonyára diadalérzettel utaltak levelére, mely épen akkor a lengyel király emberei által elfogatott és Bécsbe küldetett. Ebben a brandenburgi választót biztosítja, hogy állhatatosan ragaszkodik protestans szövetségeseihez; s fölhozza, hogy a császár maga ajánlá nekie egyik leányának kezét, a melyet azonban visszautasitott, miután nem akar kath. hercegnőt házastársul [2]).

A király ennek dacára szükségesnek látta gondosan ápolni Bethlenneli barátságos viszonylatait [3]). És miután elhatározva volt leányának kezét megtagadni, megállapodott, hogy a rokon fejedelmi házak egyikéből fog neki hitvest szerezni [4]). Az erdélyi követek megelégedtek ezen eredménynyel s november végén visszatérni készültek Erdélybe. Bucsukihallgatásuk alkalmával a király megbizta őket, hogy jóakaratát tolmácsolják uruknak. „A házassági ügyre — mondá — oly

---

mas entonces, y le califico para que tuviese tan altos pensamientos.“ Ezen jelentés 1625 jan. 4-én került az államtanács elé. A többség a házasság mellett volt. A király hátiratában hivatkozik arra, hogy valamint 1623-ban kivánatosnak tartotta e házasságot, most is javasolja; „ajustado lo de la Religion — ugymond — se tendria por muy conveniente, y que se procure ayudar, si sobiene bien fundao;“ azaz elrendelé bécsi követének Bethlen támogatását, ha őszintesége és állhatatossága bizonyosnak látszik. (Simancas.)

[1]) A bécsi nuntius dec 9-én jelentvén, hogy Bethlennek egy toskánai nhgnővel való összeházasitása terveztetik, megjegyzi: „Si cio seguisse saria un buon negotio e qui gli Ambasciatori di Bethlen promettono grandissime cose.“

[2]) Ezen elfogott levél tartalmáról jelentést tesznek a florenci és velencei követek nov. 2.

[3]) A spanyol követ nov. 3. „El Emperador deseava per todos caminos asegurar esta amistad de Gabor.“

[4]) Florenci követ sept. 31. Bécsi nuntius oct 26 s nov. 2.

gondot fogunk forditani, mint ha legjobb rokonunkról lenne szó“ [1]). Mire Kowasóczy kijelenté, hogy a fejedelem lemondván előbbi szándékáról, Brandenburgban keresni hitvest, mindenben ő fge akaratjához fogja magát alkalmazni [2]).

A király őszintén és komolyan tette ajánlatát. Előbb egy szász hercegnőre gondolt; később arra határozá magát, hogy a florenci udvarhoz fog fordulni s november elején nagy titokban futárt küldött oda sajátkezű leveleivel. A toskánai nagyherceg nővérének egyik leányát kérte meg Bethlen részére. A sikert annál valószinűbbnek tekinté, miután a hercegnőt külseje nem igen jogosithatta magas igényekre. Az udvarias diplomaták csak annyit mondhattak felőle, hogy „hibás növése dacára, nem épen rút.“ [4]) De még ez is vonakodott kezét az erdélyi fejedelemnek nyujtani. A nagyherceg a tagadó válasz mellett, egy modenai hercegnőre irányozá a király figyelmét [5]).

---

[1]) A k. válasz ered. *fog*. M. C anc. levt.

[2]) Bécsi nuntius nov. 16. — A spanyol követ nov. 3 és dec. 18-án jelenti, hogy a császár kivánatára ő is találkozott az erdélyi követekkel, kik Bethlen levelét adták át neki. Kérdést tesz, vajjon válaszolhat-e ezen levélre? A király és a madridi államtanács örömmel vették tudomásul e közlekedést és felhatalmaztak folytatására. (1626 marc. 11-iki ülés jegyzőkönyve.)

[3]) Bécsi nuntius és florenci követ nov. 2.

[4]) Bécsi nuntius nov. 9. „Si ha pensiero di maritar Gabor con una zia del Granduca di Toscana, e mi dicono, sia gobba un poco, sebene non brutta di faccia“ A velencei követ dec. 9-én irja, hogy ezen florenci alkudozás nagy titokban vitetett, a florenci udvar bécsi követe sem tudott ezekről semmit. Midőn pedig ezekről értesült megjegyzé, hogy a florenci herceg még természetes leányát sem adná az erdélyi fejedelemnek.

[5]) Bécsi nuntius dec 7-én és a spanyol követ dec. 18. A király utóbb (1625 aug. 27) tudomására hozá Bethlennek, hogy a florenci hgnők között keresett számára őt „attamen una ex indispositione et defectu corporis incommoda est, reliquae autem sunt minores.“ Emlékirat Prim. vil. levt.

Azonban II. Ferdinand mielőtt Modenában ujabb kisérletet tenne, Sennyey püspököt Erdélybe küldé, [1]) hogy kifürkészsze, vajjon Bethlen megelégszik-e a modenai hercegnővel [2]). Ez 1625 február elején érkezett Gyulafehérvárra, hol nagy kitüntetéssel fogadtatott. Értekezletei a fejedelemmel különösen két tárgy körül fordultak meg. Az egyik a török békeügy volt, melynek előmozditására Bethlent fölkérte; mit ez készségesen megigért s tüzetes javaslatokat tett arra nézve, mikép kelljen a királynak a török irányában eljárni [3]). Nagyobb fontossággal birt a házasság kérdése.

A cancellár előadta, hogy a király, — bár nem ismerte egész biztossággal szándékait, mint a melyeket követei nem adtak elő világosan — a császári házzal minél közelebb rokonságban álló arát keresett részére; olyat, ki egyuttal a katholika egyház hive, reméllvén, hogy majdan „Isten kegyelme őt is az igazság megismerésére vezérlendi.“ Előbb a toskánai nhg két unokájára forditotta tekintetét, de az egyik testi hibái, a

---

[1]) Sennyey 1624 dec. 15 én javasolta a királynak, hogy Eszterházy Miklóst, vagy Dallost küldje Erdélybe (fölterjesztése a m. canc. levt.); de a király őt magát küldötte, mert — miként a nuntius dec. 14 irja — a fejedelem ö iránta némi bizalmat és rokonszenvet tanusitott.

[2]) A Sennyey részére adott titkos utasitásban a király megbizza őt, hogy miután a törökkel békét kötni akar, kérje ki eziránt Bethlen nézeteit. „Quo ad negotium matrimonii debita cautela et dexteritas adhibenda.“ Fölhatalmazza, hogy a fejedelemmel a föltételek iránt alkudozásokba bocsátkozzék. Mikép fog gondoskodni a hgnőnek udvartartásáról? mily jegybért biztosit részére? „Id ipsum agendum etiam de Ecclesiis restituendis aut liberis faciendis . . . Scholis quoque pro educatione juventutis in literis erigendis, et alia similia, quae pro cultu et Religione Catholica promovenda utilia videbuntur.“ Ferenczfy udvari titkár fog. a M. Canc. levt.

[3]) Discursus Principis Bethleni 19 februarii 1625 Albae Juliae cum Reverendissimo Domino Vaciensi habitus. Ezen a török viszonyokról szóló s a teendőket kijelölő nagyérdekű s terjedelmes magyar emlékirat egyk. más. prim. vil. levt.

másik kora ifjúsága miatt nem ajánlható E miatt egy modenai hercegnőt hoz javaslatba, ki a császári, a spanyol és savoyai uralkodó házakkal közel rokonságban áll, a legjobb korban van, kellemes külsővel, jeles szellemi tulajdonokkal bir, és körülbelül százezer forint értékü jegyajándékra számithat. Ha a fejedelem ennek kezét elnyerni ohajtja, a király kész megtenni a kellő lépéseket.

Bethlen ezen előadás hallatára „mély lélekzetet vett“ [1]) s következőképen válaszolt: Hálás elismeréssel tartozik ugyan ő fgének jóakarata iránt, de nézete szerint tudomással kellett volna birnia afelől, hogy a házassági ügyben „gondolatai nem jártak oly távol országokban“, miután eziránt követei tettek némi közléseket. Mindazáltal a királyi ajánlat fontossága által indittatva, kéri a cancellárt, hogy egy napi gondolkodási időt engedjen és a hgnő személyéről, valamint a király kivánatairól irásban adja be jelentését. Sennyey nehézség nélkül eleget tett kérelmének.

Bethlen másnap teljes bizalommal föltárta a cancellárnak nézeteit és érzelmeit, „mint ha gyóntatójával beszélne“. Ezen ügyben — mondá — gondolatai, hajlamai és ohajtásai soha sem irányultak másfelé, mint ő fgének fenséges leányára. Mert habár nem királyi háznak sarja, családja ősrégi nemességgel dicsekszik s ősei közől többen vajdai méltóságokat viseltek; minélfogva annál kevésbbé tekinti magát méltatlannak, mivel az erény és hirnév az, mi az embert nemesiti és dicsővé teszi [1]).

Bethlen mindenkép meggyőzni igyekezett Sennyeyt arról, hogy őszintén és hiven ragaszkodik a királyhoz. Tüzetes javaslatokat tett arra nézve, mikép kelljen a török irányában el járnia. Dicsekedett, hogy imént válasz nélkül bocsátá el a francia király és a brandenburgi választó követeit, kik a király elleni föllépésre hivták föl s hogy szintügy visszautasitandja az

[1]) Sennyey jelentésének töredéke a m. Canc levt.

angol király, a hollandi köztársaság és Thurn cseh gróf követeit, kik közelebb udvarába érkeznek. Hangsulyozá, mily jóindulattal viseltetik a katholikusok iránt; kilátásba helyezé, hogy a törvényeket, melyek reájok nézve sérelmesek, a jövő országgyülésen eltöröltetni fogja; sőt fölhivta a cancellárt, hogy küldjenek tartományába papokat és jezsuitákat, kik szives fogadtatásra számithatnak.

Sennyey, miután több hetet töltött a fejedelem udvarában, azon meggyőződéssel tért vissza Bécsbe, hogy őszintesége minden kétségen fölül áll. S midőn ezt, mint tapasztalatainak eredményét, hangsulyozá, nem mulasztá el egyuttal kiemelni azon jelentékeny előnyöket, melyekre biztosan számithani, ha Bethlen a császári főhercegnő kezét elnyerné; sőt reményét fejezte ki, hogy ez esetben ő maga is a kath. egyház tagjává válnék. Ezen értesitések főleg a szent szék bécsi követére Caraffa püspökre gyakoroltak nagy hatást. „Nagy kapu tárult föl, — irja örömteljes lelkesülésében — nem csak az erdélyiek és Gábor egyéb alattvalóinak, hanem az egész kereszténység javára“. Sietett javasolni a királynak, igyekezzék Bethlent kivánatainak teljesitése által megnyerni; vagy ha ezt nem tehetné, tartsa őt egy ideig biztató igéretekkel jó reménységben. Maga is érintkezésbe készült lépni a fejedelemmel, hogy a király s a katholicizmus iránti jóindulatában megszilárditsa [1]).

De Rómában nem osztották a nuntius reményeit s nem helyeselték magatartását. „Uraságodnak jelentése — válaszolá az államtitkár — érdekes és csudálatos; mert ha Bethlen foly-

---

[1]) Bécsi nuntius 1625 april 5-iki titkos jegyekbe foglalt terjedelmes jelentéséből. Többi között irja: „Io per mezzo di Mgr Cancelliere continuaró la pratrica col Gabor, si da Vossignoria Illma non mi sara commandato il contrario. . . Io ho consigliato, che seben S. Mtá non ha volonta del matrimonio della figlia con lui, tuttavia non li levi la speranza e le mantenghi con parole.“

vást szinlel, alig képzelhető ily elvetemült álnokság; ha pedig őszinte, alig hihető, hogy romlott szive annyira megváltozott. E kétség fölötte alkalmatlan; mert mig nem tanácsos ajánlatainak visszautasítása által fölingerelni: tekintetbe kell venni, hogy eddig soha sem tartotta meg elvállalt kötelezettségeit s az ausztriai ház ellenségei által soha sem ösztönöztetett ellenséges föllépésre inkább, mint jelenleg. Mindazáltal nem tanácsolhatjuk, hogy kilátásba helyezzék nekie a főhercegnő kezének elnyerését; mert teljesíteni e rosz ember kivánatát, annyi lenne, mint szomorú sorsot készíteni a főhercegnőnek; a szinlés pedig meg nem egyeztethető a császár őszinteségével s kevéssé lenne tisztességes ő fgére nézve, kinek ellenkezőleg kitüntetni kell, hogy képes lenne őt a fegyver hatalmával is megtörni." [1])

Ezalatt Bethlen megunván a hosszas bizonytalanságot, értesité Sennyeyt, hogy május havában ünnepélyes követséget bocsátand Bécsbe, mely a főhercegnő kezét formaszerűen megkérje [2]). Ez nem csekély zavarba hozta a királyt, ki most kényszeritve volt végre kiábrándítani a fejedelmet. Sennyey által oly választ iratott neki, mely a legnagyobb kiméllettel bár, de elég világosan tudomására hozta, hogy reményével fölhagynia kell. Kérte, ne tegye függővé a király iránti hűségét és a létrehozott egyesség föntartását egy nő kezének elnyerésétől. S figyelmét más fejedelmi hölgyekre irányozá; névszerint a modenai herceg leányát s a császárné rokonát, egyik neversi hgnőt hozta javaslatba [3]).

---

[1]) Az államtitkárnak april 26-án kelt, titkos jegyekbe foglalt utasítása.

[2]) Bécsi nuntius april 12. Velencei követ május 31. Bethlen ekkor Bornemissza Jánost küldé Bécsbe, kinek titkos utasítását közli Thali K. Történelmi kalászok 95 s kk. ll.

[3]) A királynak 1625 aug. 27-iki emlékirata. És a florenci követ jún. 4.

Bethlent e közlemény kellemetlenül érinté. De elfojtotta neheztelését. Távol van tőle — irta a cancellárnak, — a ki rályhoz való ragaszkodását egy nőhöz kötni; de ezen ragaszkodás annál szorosabb lesz, minél közelebb álland leendő hitvese a királyhoz. Eddig nem gondolt arra, hogy idegen feje delmi családok körében keressen magának nőt, mindazáltal szivesen veendi, ha a neversi hercegnő arcképét megküldik neki [1]).

A császári udvar haladéktalanul lépéseket tett az arckép megszerzése végett; egyuttal, a mantuai hg közvetítése mellett, alkudozások kezdettek a hercegnő szüleivel [2]). Mindez hasztalan fáradság volt. Bethlen rég el volt határozva, hogy ha a császári főhercegnőt el nem nyeri, a brandenburgi választó nővérét fogja megkérni [3]). Emiatt be nem várta a kért arckép megérkezését s 1625 július közepetájánujabb követséget bocsátott Bécsbe, mely utasitva volt egy utolsó kisérletet tenni a főhercegnő elnyerése végett, s ha ez sem vezet célhoz, egyenesen Brandenburgba utazni [4]).

Az erdélyi urak augustus 1 én Nagyszombatba érkeztek, hol Pázmányt keresték; miután pedig itt nem találták, Pozsonyban tisztelegtek nála s uruk nevében kikérték támogatását. „Kérem kgdet — irja neki Bethlen —, ha miben méltónak itéli, ő fge előtt valo törekedésével dolgaimat

---

[1]) Bethlen Sennyeyhez 1625 május 7 én; a magyar levél egykorú latin ford. prim. vil. levt. A király által javaslatba hozott mode nai hgnőre Bethlen — ismeretlen okoknál fogva — nem akart reflectálni. „Circa ipsius personam — irja a többször idézett királyi emlékirat — quandoquidem Ser. Princeps respectus nonnullos habuit, S. Mtas etiam aquiescit“

[2]) Bécsi nuntius aug. 27. És az idézett k. emlékirat.

[3]) Florenci követ aug. 5: „Intorno a moglie mostra tuttavia desiderare, che gliela trovi S. Magestá, ma effectivamente deve essere in continui trattati col Marchese di Brandenburg“

[4]) Kemény J. Autobiographia. I. 65 l.

promoveálja, elhivén bizonyosan, hogy meg nem fogyatkozik felőlünk való igéretiben. . . . Bizonyosan elhiheti mind ő fge s mind kgmetek, hogy én a hadakozásról most kevesebbet gondolkodom, hanem a házasságra volna mostan nagyobb gondom.“ [1]) A primás egyelőre arra szoritkozott, hogy a királyt fölhivja, miszerint a követség diszes fogadása iránt intézkedjék [2]). Érdemleges tanácsait szóval adta elő, midőn az udvarba hivatott, hogy a tárgyalásokban részt vegyen [3]).

A császári udvar ekkor Bécsujhelyen mulatott. Itt fogadtattak Bethlen követei is. Vezérük Kowasóczy cancellár a szokásos phrásisokban szólott uruknak hűségéről és szolgálatkészségéről s előterjeszté kérelmét, hogy „a király illő házasság létesitése által tisztelje meg.“ [4]) A király nagy mértékben kitüntette a fejedelem követeit, fényes ünnepélyeket rendezett tiszteletükre s a küludvarok diplomatái neheztelléssel látták, hogy oly formalitásokat használ irányukban, melyek csak koronás fők küldötteit illetik meg [5]). Ugyanakkor Bethlennek a „Serenissimus“ — „fenséges“ — cimet adományozta, a mely cimet a többi uralkodók is — mint a spanyol király, florenci nhg sat. — használtak. A spanyol, florenci és velencei követek ezen cimadományozás ellen komoly kifogásokat tettek; de a király azt válaszolá, hogy nem mint császár, hanem mint magyar király tüntette ki Bethlent [6]).

---

[1]) 1625 júl. 14. Hazai Okmánytár. II. 470 l.

[2]) Pázmány levele a királyhoz 1625 aug. 2. Pozsonyból. Eredeti a cs. titkos levt.

[3]) A király aug. 7-én hivja meg Pázmányt. Ered. fog. Canc. levélt.

[4]) Bethlen a császárnak 6 szép kocsi lóval, a császárnénak 200 tehénnel kedveskedett. Bécsi nuntius és velencei követ aug. 13. És Ferenczfy udvari titkár aug. 16-án szerkesztett emlékirata. Prim. vil. levélt.

[5]) Velencei követ aug. 13. Florenci követ aug. 20.

[6]) Velencei követ aug. 13 s 20. A florenci követ aug. 9 én át-

Mindez arra volt hivatva, hogy Bethlennel a házassági ügyben szenvedett vereségét elfeledtesse. A király ugyanis a követség előterjesztésére adott válaszában leányáról említést sem tett es csak azon igyekezeteiről szólott, melyeket a küludvaroknál tett: kiemelé, hogy a neversi hercegnő arcképét s családjának határozatát napról napra várja Kérdezé tehát, vajjon a fejedelemnek vannak-e komoly szándékai ezen hölgyre nézve? [1]) A követek erre nem tudtak válaszolni s kijelenték, hogy futár által utasitást fognak kérni. S a futárt augustus végső napjaiban utnak inditották [2]). De ez már csak puszta játék volt. Mert visszaérkeztét be nem várva, néhány nap mulva kinyilatkoztatták, hogy utasitásuk értelmében Brandenburgba fognak utazni s evégre császári menvédeket kérnek. És miután ezeket megkapták haladéktalanul utnak indultak [3]).

Igy végződtek a házassági tárgyalások, melyeket Bethlen három éven át folytatott a császári udvarral. A kath. hatalmak, elvakitva családi előitéleteik és rövidlátó politikájuk által, elszalaszták a kedvező alkalmat, midőn hatalmukban állott őt elvonni a protestans szövetségtől. Ellenben a brandenburgi választó örömmel fölanjánlá neki nővérének, Katalin hgnőnek kezét. S ekként sok szép terv és remény meghiusult.

---

küldi udvarához a címadományozásról szóló okmányt. Ugyanez irja, hogy a „Serenissimus“ cimmel a „Dilectio Vestra“ „Kedvességed“ is jár. De a császár vonakodik Bethlen irányában használni e cimezést, minélfogva arra határozta magát, hogy leveleiben csak a kezdő betüket D. V. fogja kiirni, a melyek alatt „Dominatio Vestra“ — Uraságod — is érthető.

[1]) Aug. 27-én kelt kir. irat fog. Prim. vil. levt.

[2]) Bécsi nuntius aug. 27.

[3]) Bécsi nuntius sept. 3. Florenci követ aug. 9, 13, 20, 27, sept. 3.

IX.

Az 1625-iki gyarmati török béke elözményei. — Bethlen magatartása. — Pázmány fölszólalása. — A gyarmati béke. — Bethlen fenyegető állása. — Pázmány tanácsai.

Azon hiba, melyet a bécsi udvar Bethlen házassági ajánlatainak visszautasitása által elkövetett, sokfélekép megbosszulta magát. Első következményei a török békeügy fejleményeiben nyilvánultak.

A béke, melyet II. Mátyás 1615-ben a portával husz évre kötött, rég fölbomlott. Török hadak ismételve dultak a király területén. Majd Bethlent segitették foglalásaiban, majd a török hódoltság határait terjesztették. Ekként szükségessé vált uj béke létrehozása. A bécsi udvar ez ügyben már 1623-ban tett lépéseket a portánál, melyek szivesen fogadtattak. A budai basa 1624 elején megbizatott az alkudozások vezetésével és Bethlen is fölhivatott, hogy „a budai vezérrel egyetértve keresse föl módjait a némettel való egyességnek.“ [1]) De a fejedelemnek érdekében állott ezen egyesség létrejöttét mindaddig gátolni, mig a bécsi udvarral folytatott alkudozásai befejeztetnek; a házassági terv sikerétől, vagy meghiusulásától tette függővé, vajjon a török békeügyben befolyását a király érdekében fogja érvényesiteni, vagy pedig az ausztriai ház ellenségeinek javát előmozditani.

Innen magyarázható ingadozó és következetlenek, sőt ellenmondónak látszó politikája 1623 tavaszától 1625 őszéig. 1624 tavaszán ovatosságra inté a portát, szükségesnek mondá, hogy a budai basa az ő tanácsa nélkül semmit sem tegyen

---

[1]) Horváth M. Magy. T. III. 588 l.

és az alku tartama alatt jelentékeny hadakkal rendelkezzék. „Mert valaki — ugymond — békességet akar kivált a némettel szerezni, szintén úgy kivántatik a békességcsináláshoz a had, mint a hadakozáshoz.“ [1]). Ugyanakkor a királynak szintén fölajánlá jószolgálatait a török béke létrehozására, sőt karját és hadait is, ha a török ellen háborut inditani kivánna. „Elhigye kgmetek — irja egy alkalommal, 1624 nyarán Eszterházynak — semmiben úgy nem gyönyörködtetem, mintha immár szolgálhatnék ő fgének“. És valamint a portán kétségeket keltett a király őszintesége iránt: a királyt is inteni szokta „ne higyen a töröknek, ha szinte concordálhat is vele.“ [2])

Ezalatt 1624 nyarán Bécsben a török békeügy beható értekezletek tárgyát képezé, s június elején a k. biztosok kijelölése is szőnyegre hozatott. Azonban a magyar kormányférfiak között elégületlenséget idézett elő azon körülmény, hogy az értekezletekre csak német urak hivattak meg s k. biztosokká szintén csak németek jelöltettek ki. Pázmány osztotta e jogos neheztelést és magára vállalta, hogy azt szokott nyiltságával a trón zsámolyánál tolmácsolni fogja. „A hűség kötelessége kivánja — igy ir a királynak — hogy tudomására hozzam fgdnek mindazt, mit a fölmerülő nehézségek elháritására alkalmasnak itélek. Fgdnek

---

[1]) 1624 marc. 4. kelt utasitása a portára küldött követei részére. Ugyanott. 589 l.

[2]) Lásd az 1624 elején Bécsben folyt békealkudozásokat. 112 l. Bethlen a magyar cancellárral a török békeügy tárgyában sürű levelezést folytatott. Leveleiben mindig hangsulyozta szolgálatkészségét, és jó tanácsokkal szolgált. 1624 jún. 18, júl. 22, aug. 30 és sept 11-én, valamint cancellárjának aug. 30-án Sennyeyhez intézett leveleinek másolatai — melyek rendszerint Pázmánynak átküldettek — prim. vil. levt. Bethlen követei is, midőn Bécsben megjelentek, ismételve szőnyegre hozták uruk nagy terveit, melyek a török hatalom megsemmisítését céloznák, s említették, hogy ezügyben a pápához is fog fordulni, miről 1625 april 5. a nuntius Rómába jelentést tesz.

hatalmában áll javaslataimat elfogadni, vagy elvetni. Főemberek részéről komoly panaszokat hallottam aziránt, hogy a török békeügyről folyó tanácskozmányokba a magyar urak közől egy sem hivatott meg. Hívei figyelmeztetni kivánják fgdet, hogy ezelőtt ily tárgyalások mindenkor magyar urak közbenjöttével történtek, minélfogva a mostani eljárást, mind magukra, mind a nemzetre nézve sérelmesnek tartják. E dolgot figyelemre méltónak itélem s szükségesnek tartottam fgd elé terjeszteni.“ [1])

A primás fölszólalásának eredményei csakhamar mutatkoztak. A király magyar tanácsosait augustus 24-ére udvarába hivta, hogy a török békeügy iránti nézeteiket meghallgassa [2]). Miután Thurzó nádort súlyosbodó betegsége távol tartotta, értekezleteiken Pázmány elnökölt. A magyar urak mindenekelőtt hangsúlyozták, hogy „mind a korábbi szokás, mind a nemzeti becsület föntartása tekintetéből,“ k. biztosokká részben magyarok neveztessenek. Kivánatosnak tartották, hogy a béketárgyalásoknak az előbbi egyességek szolgáljanak alapul; a porta adja vissza Váczot és az utolsó békekötés óta meghódolt falvakat, úgyszintén — az okozott nagy károk megtéritése fejében — Esztergomot és Kanizsát; biztositsa a királyt, hogy a béke jövőben szorosan megtartatni fog. Azonfölül ajánlották, hogy a király némi hadakat öszpontositson Érsekujvár és Komáromban, melyek a k. küldötteknek biztosságot kölcsönözzenek és a török csapatok dulásainak véget vessenek Végre nem hitték elfogadhatónak Bethlen ajánlatát, melyszerint személyesen megjelenni készült az alkudozások helyén; miután ebből számos nehézségek származhatnának [3]). A király elfogadta ezen fölterjesztés főbb pontjait s aszerint tette meg in-

---

[1]) Pázmány 1624 jún. 18. Nagyszombatból. Ered. canc. levt.

[2]) Az aug. 14-én kelt meghivó levelek ered. fog. Ugyanott.

[3]) Jászay. A szőnyi béke. Tudománytár. 1837. II 43—48 ll.

tézkedéseit; biztosaivá három német és három magyar urat nevezett [1]).

Alig távoztak el Bécsből a magyar tanácsosok, midőn Bethlen egy futára érkezett oda. Javasolá a királynak, hogy a békealkudozásokat a jövő évre halaszsza; s mindenesetre tegyen némi hadikészületeket, hogy a szegény népet a török rablásoktól megmentse [2]). E meglepő tanács zavarba hozta a bécsi urakat s a király visszahivta Pázmányt és Eszterházyt [3]). De ezek sem tudták a helyzetet teljesen földeríteni. Némelyek — igy a pessimista Eszterházy — Bethlen fölhivásában roszakaratú cselt; mások — mint az optimista Sennyey — jóakaratú tanácsot láttak [4]). A kétségek eloszlatása végett Gál Péter Erdélybe küldetett, hogy a fejedelem szándékairól határozott tudósitásokat hozzon [5]). Ezen tudósitások épen nem voltak megnyugtatók. Bethlen Erdély rendeinek fölkelést hirdetett és hadikészületeket tett, a melyek ép oly kevéssé jelezték békés hajlamait, mint a török hadak ujabb dulásai sem voltak alkalmasak a békereményeket szilárditani [6]).

De Bethlen helyzetének sem hiányoztak tövisei. Eddig könnyű volt a portán elhitetni, hogy a győzhetetlen padisah leghivebb szolgája és ugyanakkor a királyt ámitani, hogy a kereszténység javáért életét is kész kockára tenni. Most a

---

[1]) Jászay 75 l.

[2]) Az erdélyi cancellár levele a magyar cancellárhoz. Aug. 30. Jászay 48 l.

[3]) A Pázmányhoz intézett k. levél (sept. 8.) a prim. vil. levt.; az Eszterházyhoz intézett Eszterházy M. II. 112 l.

[4]) Eszterházy oct. 10-iki emlékirata. Eszterházy M. II. 116 l. Bécsi nuntius sept. 14.

[5]) Jászay 54 l.

[6]) Eszterházy II. 113 s 119 ll A bécsi nuntius sept. 28-án szólván B. készületeiről, megjegyzi, hogy három eset lehetséges: vagy a király ellen készül támadni; vagy Lengyelországba törni; vagy végre a királyt a törökkel való megbékülésre kényszeriteni.

békealkudozások küszöbén tüntek elő az általa játszott szerep nehézségei. S ő diadalmaskodott ezeken is. Nem a török, nem is a király, hanem a maga érdekében működött. Nem szakitott egyik részszel sem. Kijátszotta mindkettőt.

Mindenekelőtt oda irányozá igyekezeteit, hogy a békealkudozások megnyitása minél későbbre halasztassék. S ez reményén fölül sikerült. A k. biztosok september végén Komáromba érkeztek. És hat hónap mult el, mig az alkudozások folyamatba hozattak E halogatás okát a k. biztosok a törökökben, ezek amazokban keresték; a mélyebben látók Bethlenben találták [1]). S helyesen; mert protestans szövetségesei előtt dicsekedve szólott igyekezeteiről, melyek az alkudozások meghiusitását célozták [2]). Végre 1625 april 16-án a kőhidgyarmati mezőn megkezdettek az alkudozások. S május 26 án aláiratott az okmány, mely a zsitvatoroki békét megujitá [3]).

De Bethlen, ki az egyesség létrehozását a király hiveihez intézett leveleiben magának tulajdonitá érdemül [4]); a portán tiltakozott az „álnok és gyalázatos gyarmati béke ellen“ s föl hivta a szultánt, hogy meg ne erősitse [5]). Igyekezetei most is sikeresek voltak; a porta soha sem erősitette meg a gyarmati egyességet. Ellenséges tevékenységének kulcsát házassági ajánlatai visszautasitásában és Ausztria el-

---

[1]) Némely megyei küldöttek, kik a nádor fölhivására Komáromba gyültek, levelet intéztek B hez, melyben fölkérik, ne akadályozza a béke létrejöttét. (Jászay 56. l.) A bécsi nuntius 1624. dec. 14: „Per la corte s'e detto, che il Gabor lo (trattato) dilati per suoi fini particolari.“

[2]) Bethlen levele Franciaország, Hollandia és Velence követeihez. Eszterházy II. 195 l.

[3]) Jászay 72 s kk. ll.

[4]) Igy Sennyeyhez 1625 jun. 18-án intézett levelében. Jászay. A szőnyi béke. Tudománytár 1838. IV. 169 l.

[5]) Eszterházy II. 205. l.

lenségeinek izgatásaiban birjuk. Ezek 1625 elején ujabban sürgetni kezdették csatlakozásra, s e fölhivásokat épen nem fogadta oly közönyösen, mint Sennyey előtt erősité; sőt april elején szabatosan előadta a föltételeket, melyektől ellenséges föllépését függővé tette [1])

Bécsben tudomással birtak Bethlen fondorlatairól s cselszövényeiről. Ezeket elárulták némely elfogott levelei, melyek a király kezeibe jutottak, ki a portáról is vett bizalmas fölvilágositásokat [2]). De bár a kitörést nem akarta siettetni s úgy viselé magát Bethlen irányában, mintha hűségében biznék: másrészről félelem nélkül nézett elébe ujabb támadásának s elég erősnek érzé magát a veszély elháritására. „Lesz módunk — irja Pázmánynak, ki ismételve kifejezé aggodalmait [3]) — azon esetre, ha Bethlen ellenséges támadást kisérlene meg, kellő ellenállást kifejteni. A Dunán nehézség nélkül fogjuk idejekorán leszállíthatni a szükséges haderőt. A fejedelemre nézve tehát tanácsosabb lenne föntartani a békét, mint minden alkalmat

---

[1]) Eszterházy II. 195 l. — 1625 május elején a király emberei két levelet fogtak el. Az egyiket Bethlen irta 1625 jan. 19 Thurn gfnak, kit őszinte ragaszkodása felől biztositott. A másikat pfalzi Frigyes intézte Bethlenhez 1625 april 2. Hágából. „Marcus (vagyis Velence) — irja neki — iam in armis est et Principem Saxoniae ad eadem fortiter capessenda inducit. Achilles (a svéd kir.) paratum semper habet exercitum, quem prorogatis cum Roderico (lengyel kir.) induciis ad fines Biscaiae circa Russiam inducere posset, si certus esset Vestram Ser. bellum contra Sempronium (császár) continuaturum. Valde itaque eam rogamus, ut quod antea quoque instituit. . . nunc repetat. . . Quantum vero ad pecunias, quas Ser. V. expetit, attinet, qui haec ab illis, qui nunc in his et aliis Siciliae (német birod.) locis bello et ipsi implicabuntur, expectari nequeunt, idcirco cum Venetis serio agimus, ut ab illis aliquid impetremus pro Ser. V.“ (Mindkét levelet a bécsi nuntius máj. 12 Rómába küldé.)

[2]) Eszterházy II. 208 szól arról, mikép födöztettek föl a királynak Bethlen portai alkudozásai.

[3]) Pázmány a királynak 1625 június 24. Selyéről.

ellenséges mozgalmak előidézésére fölhasználni.“ Pázmány nem osztotta a király optimistikus fölfogását s kiábrándítani igyekezett őt. „Ha bárki másról lenne szó — irja — s nem arról, ki annyiszor megszegte szavát és sebessége által megelőzni szokta a szükséges előkészületeket, én is másképp gondolkodnám e dolgok felől. Bethlen ismételt támadásaiból megtanulhattuk, hogy nem szabad mellőzni az intő előjeleket. Már pedig soha sem fogja az országot oly zavarteljes állapotban találni, mint jelenleg. A véghelyek szükölködnek élelmi és hadiszerekben. Ujvárból távol van a főkapitány. Füleknek és Nógrádnak nincs sem fő- sem alkapitánya. Üresedésben lévén a nádori méltóság [1]), a megyék magukra hagyatvák. A föld népét csudálatos ingerültségbe hozta a silány pénz; lépten nyomon hallhatók szidalmak és káromlások. Fgd bölcs belátására bizom megitélni, mit lehet ily viszonyok között várni. Én ezekiránt már többször előadtam nézeteimet. Most azt teszem, mi hatalmamban áll; buzgón esedezem a jó Istenhez, hogy fgdet a bölcseség szellemével megihlesse.“ [2])

A komoly kép, melyet Pázmány a király szemei elé föltárt, nem téveszthette el hatását. Utóbbi leveleiben hiába keresnők az önbizalom hangját. Nehány nappal utóbb sürgetve kéri ki Pázmány véleményét azirán t, mikép kell majd szükség esetében a magyar közfölkelés kihirdetésében eljárni [3]). A primás siet válaszolni. A fölkelést — ugymond — csak akkor lehet kihirdetni, mikor a k. banderium kiállítva leend; szükséges tehát, hogy a király előbb mintegy 6000 gyalogot s 2000 lovast állítson ki. A parancsnoki tisztet Eszterházy Miklósra és Teuffenbach tábornokra javasolja ruház-

---

[1]) Thurzó Sz. meghalt.

[2]) Nagyszombatból júl. 9. Eredeti cs. titkos levéltár.

[3]) Júl. 8 és 12. Miller I. 82—85 ll.

tatni, miután az utóbbi a nemzet nyelvét és szokásait jól ismeri és a magyarok előtt kedves ember. Ujra figyelmezteti a királyt, hogy a véghelyeket élelmi s lőszerekkel kellően fölszereltesse, s a kapitányokat gondos őrködésre buzdítsa. Végre szükséges idejekorán tudomást szerezni az ellenség célzatai s mozdulatairól; nem szabad bevárni, mig ismét a morva határokig halad, hanem Fülek, vagy Eperjes körül kell utját állani [1]).

De a király nem tette meg az intézkedéseket, melyek a veszélynek, ha csakugyan bekövetkeznék, elháritására alkalmasak leendettek. Ennek okát egyfelől azon indolentiában találjuk, mely a bécsi kormánynak egyik ősi jellemvonása vala; másrészről a király ovatosságában. Elkerülni kivánt mindent, mi Bethlenhezi viszonylatait nyilt szakadáshoz vezethetné. Azt hitte, hogy a fejedelmet követeinek kitüntetése, hizelgő iratok és cimadományozások által kielégiteni lehet. Hiu törekvés. Bethlen július havában biztositá ugyan Pázmányt „hogy valameddig a más részről ansa nem adatik az üstökvonásra én mindaddig veszteg ülök, senkit nem háborgatok, senkivel nem vesződöm, és úgy is nem könnyen indulok a háboruságra; oltalmazzon Isten engemet attól, hogy én miattam több keresztény vér ontódjék!“ [2]). De ugyanazon hónapban a portán kijelenté, hogy ha kellő támogatásra számithat, kész már a következő augustus hóban II. Ferdinand ellen megkezdeni a háborút; mire a porta által fölhatalmaztatott s tekintélyes segély igérete által buzdittatott is [3]). És ez sem gátolá őt, hogy épen ezen alkudozások alatt ujabban hangsúlyozza a királyhozi ragaszkodását, „Császár ő fge hozzám jóakaró szolgájához —

---

[1]) Nagyszombatból júl. 19. Miller I. 85 l.

[2]) Júl. 14. Hazai Okmánytár. II. 470 l.

[3]) Eszterházy II. 205 l. Jászay A szőnyi béke 172 l.

irja Eszterházynak — mostan megmutatott méltóságos és kegyes jóakaratját, grátiáját hogy én is hasznos dolgokban való szolgálatommal megköszönhessem, hálaadó szivvel az Úr Istentől arra szent malasztot kérek; ne is legyen ő fgének és kgteknek abban kétségök énfelőlem, hogy minden alkalmatossággal ő fgének sincere nem szolgálok, csak vegye ő fge és ne vesse meg sok oblátiómat s a nagy diffidentia tétetődnék le. Az Istennel bizonyitom, hogy én soha hazámon és nemzetemen kivül soha senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kivántam és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem, mint ő fgének." [1])

Bethlen az 1625 év folytán békében maradt, mire a porta ujabb bonyodalmai kényszeriték. S azt nem volt oka megbánni. A magyar országgyülésnek — mely ez év őszén ülésezett — loyalis és hazafias magatartása fölvilágositá azirán t, hogy ujabb támadása nem számithat a nemzet rokonszenvére.

X.

A bécsi papnövelde alapitása 1623-ban. — A Jézustársaság gondjaira bizatik. — Uj alapszabályai. — Megnyitása 1624 ben. — A növendékek elomenetele. — Uj ház vétele. — Kellemetlenségek. — Egy növendék szökése. — Pázmány buzgó gondoskodása, szigora és gyengédsége. — A nagyszombati Convictus Nobilium.

Míg Pázmány Bethlen ellenséges föllépésének, majd álnok diplomatiájának veszélyeivel szemben a királyt tanácsaival támogatta: egyházi tevékenységét egy mai napig fönálló intézet megalapitása jelezi. Ő már 1619-ben szándé-

---

[1]) Aug. 25. Eszterházy II. 211 l.

kozott Bécsben papnöveldét alapitani. E célra megvásárolta és berendezte a házat, letette az alaptőkét és kiállitotta az alapitóoklevelet. Megnyitását a Bethlen által támasztott zavarok gátolták meg [1]).

A béke helyreállitása után ujabb buzgalommal károlta föl tervét. Az alapitvány most még jelentékenyebb volt, mint előbb [2]). Az Eszterházynál elhelyezett tőkéhez (15411 f. 65 dénár), melyet már előbb a bécsi intézetnek szánt, százezer rajnai forintot tett le aranyok és tallérokban, s ezen összeget 5% kamatra az alsóausztriai rendeknél helyezte el.

Időközben az intézet belső szervezetére vonatkozó megállapodásai lényeges módositásokat szenvedtek. Az 1619-iki alapszabályok szerint a növendékeknek a Jézustársaság iskoláit kelle látogatni, de az intézet vezetését, az

---

[1]) L. e munka I. 471 l. Mióta az első kötet napvilágot látott a primási egyh. levéltárban föltaláltam az 1619-iki alapitó okmány és alapszabályok ered. fogalmazatait és kellően kiállított példányait.

[2]) Pázmány miután 1623-ban a pisetum jövedelmet az érsekségnek visszaszerzé, egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy azt rendelje a bécsi papnövelde föntartására. Ez ügyben római ügynöke által folyamodást intézett a pápához és a Congregatio de propaganda fide-hez. Az utóbbi 1623 oct. 30 án a következő végzést hozta: „Cum referente Illmo Card. Zollerano . . . de Collegii Ungarici erectione ab Aeppo Strig. petito actum esset, communi Dominorum voto fuit decretum, ut . . . Breve si Sanctissimo placeret expediretur, quo reditus 6—7 millium tallerorum a Camera Imp restituti dismembrarentur a mensa Aeppali, Collegioque (Viennae) erigendo perpetuo unirentur.“ (A folyamodás és e végzés Kaprinay kézirati gyüjteményében XI A. Az egyet. ktárban.) És a pápa a Pazmanaeum megerösitési bullájában (1624 máj. 10) kiemeli, hogy a primás „quosdam redditus, ad summam 6—7 millium tall. ascendentes, mensae Aeppali Strig. per Cam. Imp. restitutos, ab eadem mensa dismembrari, eidemque Collegio applicari summopere desiderat,“ mit kétségesen megenged. (Rimely, Hist. Collegii Pazm. 52 l.) Pázmány azonban megváltoztatta szándékát. A bécsi intézet alaptőkéjét készpénzben tette le, a pisetum jövedelmet pedig a nagyszombati nemesi convictusra szánta.

esztergomi érsek és káptalan főfölügyelete alatt, az esztergomi egyházmegye papjai közől nevezendő kormányzóra szándékozott ruházni. Ellenben 1623-ban a papnöveldét egészen a Jézustársaság gondjaira bizta, melynek atyái voltak hivatva azt, minden külső befolyástól függetlenül, igazgatni [1]).

Ezen változás könnyen megfejthető. Pázmány e lépésének nem rokonszenv, melyet a Jézustársaság iránt magas állásán is megőrzött, szolgált rugóul, hanem azon aggodalom, hogy megyéjének papjai között nem fog találhatni alkalmas egyéneket, kiket ily intézet élére helyezhetne. Alig van föladat, magasabb tehetségeket, nagyobb önföláldozást és szerencsésebb tapintatot igényelő, mint jó papokat nevelni. Az egyházi nevelés súlypontja a hatásban van, melyet a nevelő növendékeinek szellemére gyakorol. Gazdag hittudományi ismeretek a meggyőződés szilárdsága nélkül, a lelkipásztori kötelmek pontos ismerete buzgalom nélkül haszontalanok. És meggyőződést, buzgalmat csak az ébreszthet föl másokbau, ki azzal maga is bir és csak ugy, ha lelkesedéssel és önföláldozással szenteli magát föladatának. Hogy a Jézustársaság atyái erre kiválóan képesitvék, ellenségeik is elismerik. A földi érdekek, a hiúság és emelkedés ösztönei nem rugói tevékenységüknek, s épen azért nem is zsibbasztják meg ezt. A hő vágy előmozditani Isten

---

[1]) „Quia vero A. R. P. Mutius Vitellescus S. J Praepositus Generalis . . . consensit, ut Patres S. J. huius a nobis erigendi Alumnatus curam et totalem administrationem, tam in temporalibus quam in spiritualibus suscipiant, quo nomine et nos et Hungaria tota multum huic sanctae Societati debet; idcirco ius omne ac scripturas, tum domum ipsam, quam praedictas . . . summas S. J. plane et totaliter . . . assignamus, absolutamque ac plenam Alumnatus administrationem Patribus Societatis committimus, ita ut a nemine, praeterquam a Superioribus Societatis dependentiam in administratione Alumnatus habeant.“ Az 1623 aug. 23 iki alapítóokmány szavai. Rimely i. m 10 l.

dicsőségét és a földöntúli jutalom reménye fokozza erőiket; vezeti, irányozza és teszi oly gyümölcsözővé munkálkodásukat.

Mihelyt Pázmány abban megállapodott, hogy intézetét a jezsuitáknak adja át, szükségessé vált az 1618-ban kidolgozott alapszabályok teljes megváltoztatása. Az uj szabályok szerkesztésében az intézet kormányzójának Hmira atyának tanácsával élt [1]). Mintául sz. Ignác, bölcseségük és gyakorlati szellemük által, kitünő regulái szolgáltak, melyek célszerüen alkalmaztattak a sajátszerü viszonyok követeléseihez.

A növendékek reggel egy egész, este félórát szentelnek imára és lelkiismeretük megvizsgálására. Főleg a b. Szüzet keresik föl imáikkal, kinek officiumját naponkint végzik. Köznapokon a ház kápolnájában hallgatnak szent misét. Vasár és ünnepnapokon a város valamelyik templomában ünnepélyes isteni tiszteleten jelennek meg. Hetenként gyónnak és áldoznak. Az alapitó s az esztergomi egyház javára hetenként, az áldozárok egy szent misét mutatnak be, a többiek a szent olvasót végzik [2]).

Az egyházi ének és szertartásokba, a szónoklat és elemi oktatásba az intézet falai között előjáróik avatják be. Egyéb tanulmányaik végett az egyetem előadásait látogatják De miután a megyében, Magyarországban nagyszámú, főleg középszerü müveltséggel biró papokra van szükség és tapasztaltatott, hogy tudósabb papok nehezen elégednek meg a szegé-

---

[1]) Pázmány 1624 april 26 Nagyszombatból irja Hmirának: „Regulas conficiat Paternitas V. ante Pentecosten. In Regulis R. V. ponat sat.“ És júl. 11 Selyéről: „Quaeso R. V. laboret in Regulis Alumnatus ordinandis, et mihi gratum foret intelligere, ubi etiam a Superioribus approbabuntur.“ Ered. Pray kéziratgyüjtem. Egyet. ktár.

[2]) Az alapító halála után a misék és olvasók az ő és az esztergomi megye összes halottainak lelkiüdvéért fognak végeztetni. Ezenkivül az uj áldozárok három első miséjüket szintén az alapító és az esztergomi egyházmegye javára mutatják be.

nyebb plébániákkal: arra fordittatik legfőbb tekintet, hogy a növendékek buzgó és erényes papokká neveltessenek. Elég, ha a hittudományok elemeit elsajátitják s a casuistica és controversiák terén otthonosak. Csak kevesen, a kitünőbbek bocsáttatnak a magasabb bölcsészeti és hittudományi tanulmányokra.

A növendékek, hogy az alázatosság erényét gyakorolják, maguk tisztitják és rendezik hálótermeiket s lakszobáikat. Rendesen latin nyelven társalkodnak; az élőnyelveket csak estebéd után, vasár és ünnepnapokon ebéd után is, használják. Tantermeikből egyedül a felügyelőnek, a házból a kormányzó engedélyével lépnek ki. A világiakkal minden közlekedés tiltva van. A nyári szünidőt is rendszerint az intézet falai közt töltik; csak azon esetre bocsáttatnak el, ha a hely hova távozni kivánnak, aggodalmakra okot nem szolgáltat. „Egy hónap több roszat okozhat, mint a mennyi jót egy egész év munkája eredményez“, mondá Pázmány.

Az intézet előjárói fölhatalmazvák kizárni az engedetleneket és kik az egyházi pályára képtelenek; de mielőtt e végső eszközhöz nyulnak, megkisérlik az enyhébbeket. A növendékeket az esztergomi érsek, — és az érseki szék üresedésében a káptalan — fogadja be. Az esztergomi káptalannak joga van négy ifjút ajánlani. Ép, egészséges, törvényes születésű, jóhirű, szelid természetű és köztiszteletben álló férfiak által ajánlott, ifjak vétetnek föl, kik a tizenötödik évet már elérték és előismereteik által képesitvék azonnal a költészeti osztályba (poesis) lépni. Különös tekintetben részesülnek az Erdélyből és a török hódoltságból származottak, bár ha koruk és ismereteik nem is felelnek meg a rendes igényeknek.

A növendékek, midőn az intézetbe lépnek, nyolc napon át lelkigyakorlatokat tartanak s három hónapi próbát

állanak ki. Ezen idő eltelte után szabadságukban áll kilépni. Ha maradnak, irásban kötelezik magukat, hogy az intézetben azon tanulmányokkal és annyi időn át fognak foglalkozni, miként elöljáróik rendelik, s papokká szenteltetvén legalább három évet fognak az esztergomi egyházmegye szolgálatában tölteni; ha pedig kötelességüknek nem tesznek eleget, megtéritik az intézetben reájuk fordított költségeket. Pázmány személyére föntartotta a jogot, hogy rokonságából két-három oly ifjut is küldhessen az intézetbe, kik nem szándékoznak a papi pályára lépni, s ezek nem tartoznak kiállítani az érintett kötelezvényt [1]).

Pázmány a papnövelde alapitásáról jelentést tett a pápának, kikérve jóváhagyását, az alapitvány megerősítését. VIII. Orbán örömmel teljesitette e kérelmet s az intézetet némi kiváltságokkal is kitüntette [2]). Breveje meleg szavakkal magasztalja a primás vallásos buzgalmát. „A vallásnak erősséget, a vallástalanságnak romlást készitettél, midőn a bécsi intézet megalapitásán fáradoztál. Valóban tetteid csudálatos mérvben kivivták részedre az egész egyház magasztalását és a pápa jóakaratát. Vallásos bőkezűséged követendő példát nyujt egész Németországnak, miként kelljen fölhasználni az egyház kincseit. A bécsi intézet ugyanis nemcsak erős torony és Úr szőllőjének előfoka leend, hanem egyuttal maradandó emléke a papi bőkezüségnek, mely a császárok nagylelkűségével versenyez. És a magyar nemesség megemlékezvén majdan

---

[1]) Összeállítva az alapitóokmány szabványai, az intézet alapszabályai, (Rimely 9 és 293 s kk. ll) évkönyvének 1625-re tett följegyzései, (a nagyszombati érseki helynökség könyvtárában) és Pázmánynak 1624 april 26 az intézet rectorához intézett leveléből. (Eredeti Pray gyüjtem.)

[2]) Az 1625 jún. 13 iki pápai breve engedélyezi, hogy az intézet növendékei a rector bizonyítványával ellátva, a kánonok által meghatározott időpontok és időközök mellőzésével is, a bécsi püspöktől fölvehessék az egyházi rendeket. Rimely i. m. 54 l.

e jótéteményről, az esztergomi érsek buzgalmát, mint az ég kiváló ajándékát, fogja dicsőíteni.“ [1])

Az intézet 1624-ben nyittatott meg. Kormányzójává Lamormain Henrik atya - Pázmánynak húsz év előtt a gráczi egyetemen tanítványa — neveztetett ki, de ezt kevéssel utóbb Hmira János váltotta föl. Az első tanfelügyelő Horváth János atya volt. A ház pünkösd ünnepének előestéjén fogadta be első lakóit: tizenkét ifjút; három erdélyi, a többi nagyrészt tót származású, kik 19—24 évesek voltak. Mindannyian szerencsésen kiállották a lelkigyakorlatokat s próbahónapokat és september 1-én kiállították kötelezvényeiket. Ez ünnepélyesen ment véghez. Maga a primás is jelen volt és fényes díszebédet adott, melyre többi között a pápai nuntius, Sennyey cancellár és Eszterházy Miklós hivatalosak voltak [2]).

A növendékek karácsony ünnepén vették föl az egyházi öltönyt, mely — Pázmány és a káptalan ohajtása szerint — gesztenyeszinű posztó talár, kék colláré és hasonló szinű köpenyből állott. A jezsuiták kivánták, hogy az egész öltözet kék legyen. De a primás ellenzé ezt, mert attól tartott, hogy ha a növendékek tanulmányaik végeztével kék öltözetben jelennének meg paptársaik körében, ezeknek megtetszenék a kék szin s könnyen elhagynák a szokott fekete szint. Utóbb, Pázmány halála után, a jezsuiták a kék szint hozták be. A primás nagy fontosságot helyezett arra, hogy a növendékek öltözete diszes és jó posztóból készüljön. Mint mindenben, még e csekélységben is magasabb szempontok vezérelték. „A tisztességes öltözet — irta — a növendékeket kötelességeik buzgó teljesítésére, s másokat az intézetbe való belépésre fogja ser-

---

[1]) A p. breve 1623 nov. 14. Rimely i. m. 52 l.

[2]) Az intézet évkönyve 1624-re.

kenteni. A magyar nemzet ugyanis inkább mint más kedveli a diszes ruhát és kevésbbé mint más hajlandó a papi pályára lépni.“ [1])

A Jézustársaság atyái a vezetésük alatt álló intézetekben nagy súlyt szoktak helyezni a növendékek által rendezett nyilvános előadásokra, szónoklati és vitatkozási gyakorlatokra. Tapasztalásuk szerint ezek nagy mértékben alkalmasak voltak, hogy az ifjak az előadásban könnyűséget, a kifejezésekben szabatosságot, a nyilvános föllépésben biztosságot sajátitsanak el. És e tulajdonokra a magyar papnak nagy szüksége volt. Minden pillanatban, a templom szószékén és politikai gyüléseken, komoly eszmecserében és a poharazás vigságai között egyaránt késznek kelle lennie az ostromok visszaverésére, melyeket majd ellenséges roszakarat, majd pajzán könnyelműség, néha tudatlanság, máskor elfogultság intézett a katholicizmus hitelvei és története, szertartásai és szolgái ellen. A bécsi intézetben naponként ebéd és vacsora alatt rövidebb, vasárnapokon hosszabb vitatkozások rendeztettek. És ezen gyakorlatok hatása csakhamar szembetünően nyilvánult a növendékek tudományos előhaladásában. „Ekkor — olvassuk 1626-ra az ntézet évkönyveibe följegyezve — kezdettek elhiresülni az intézet növendékei.“

Pázmány szüntelenül atyai gyengédséget tanusított az intézet iránt, s szeretettel gondoskodott minden szükségeiről. 1625 jelentékeny jótéteményben részesité. Épülete, szűk helyiségei és az egyetemtőli távolsága miatt alkalmatlannak bizonyulván, uj ház szerzéséről gondoskodott. Ilyen csakhamar találkozott a jezsuiták fölügyelete alatt álló „Bursa Liliorum“ nevezetű alapitványi házban, mely egykor a bécsi

[1]) Pázmány az intézet rectorához 1624 april 26. Az intézet évkönyveiben 1625-re.

egyetemet látogató würtembergi ifjaknak szolgált lakásul. Miután azonban ama tartomány ifjai jó idő óta nem szokták volt a bécsi föiskolát fölkeresni, a jezsuiták a házat, mely lakatlanul állott, elárusitani szándékoztak. Pázmány négyezer rajnai forint árán megvásárolta, s miután a király megerősitését kieszközlé, 1625 october végén az intézetnek átadta [1]).

Ebből némi nehézségek származtak. Miután a ház az alapitvány szellemétől különböző rendeltetést nyert, a bécsi egyetem tanácsa az eladást érvénytelennek nyilatkoztatta s Pázmányt fölhivta, hogy a vásárlástól visszalépjen [2]) A primás sietetett az egyetemi tanácsot fölvilágositani, hogy a szóban forgó házat jóhiszeműleg vásárolta meg, a vételárt már kifizette, sőt a királyi megerősitést is kieszközölte. Már pedig — mondá — a jezsuiták a házat bizonyára el nem adják, s a király az eladást meg nem erősiti, ha ez jogtalanul történt volna; minélfogva a történteken többé változtatni nem lehet [3]). Az egyetem és a jezsuiták között a hosszas vita folyt; de a ház az intézet birtoka maradt, s mai napig lakhelyéül szolgál [4]).

Ugyanezen időtájban komolyabb baj, pénzügyi calamitás érte az intézetet. Pázmány 1623-ban az alaptőkét, 100,000 rajnai forintot aranyban és ezüstben tette le az alsó ausztriai rendeknél, a mely összeg az — (agioval) a forgalomban levő rosz pénz értéke szerint — 130,000 forintot képviselt. A rendek az 5% kamatokat négy éven át rendesen fizették. De 1627 augustus 1-én kijelenték, hogy a tartományi pénztár a kamatok fizetésére képtelen s fölkérték a primást,

---

[1]) Pázmánynak, a császárnak és a jezsuita provincialisnak okmányai Rimelynél 17—26 ll.

[2]) Rimely 26 l.

[3]) Pozsonyból 1628 jan. 2. Rimelynél 28 l.

[4]) Rimely 28 s kk. ll.

hogy a tőke egy részét engedje el s a kamatokat szállitsa le. Pázmány ebben nem egyezett meg, s a király közbenjárását kérte ki az intezet érdekeinek megóvására [1]).

A király 1628 nyarán Trautmansdorf Miksa gróf elnöklete alatt vizsgáló bizottmányt küldött ki [2]). A nyomozásokból kitünt, hogy a tartomány pénzügyei csakugyan nagymértékben ziláltak s a hitelezők áldozatai mellőzhetlenek. Ekkor Pázmány is kénytelen volt engedményeket tenni. Megnyugodott abban, hogy a kamatok 4%-ra szállittassanak le. Viszont a rendek biztositékokat nyujtottak, hogy jövőben a kamatokat pontosan fogják fizetni [3]). De már következő évben ujabb panaszokra adtak okot [4]).

Az intézet másnemű kellemetlenségeket is okozott alapitójának, kit minden mozzanatai élénken érdekeltek. 1628 elején Rakowsky Gáspár növendék megszökött s a szentkereszti cistercita zárda ujoncai közé vétette föl magát. Habár az ifjut a szerzetesi élet iránti őszinte vonzalom inditá e lépésre, Pázmányt az nem ke-

---

[1]) Pázmány 1627 nov. 7. irja a bécsi rectornak: „Licet ego nihil Reverentiis Vestris circa hoc negotium ordinare velim, cum totum et omne ius meum Collegio transscripserim, nihilominus existimarem valde consultum, si R. V. communicato cum P. Rectore negotio, consentirent, ut illa 5000 fl. restantia condonarentur Provinciae, dummodo novas Obligationes darent, quibus declarent, quod ad hanc cessionem non tenebamur, et in posterium iuxta Obligatorias Provinciae certo certius ante alias solutiones censum persolvent.“ Pray gyüjtem.

[2]) Pázmány ekkor titkárát küldé Bécsbe, hogy a grófot informálja. A részére adott utasitás, az 1628 júl. 10 a grófhoz intézett levele, ennek júl. 19 kelt válasza s Pázmánynak 1628 aug. 26 án ez ügyben a királyhoz intézett levele Pray gyüjtem.

[3]) Rimely 33 s kk. ll. Az alsóausztriai rendek pénzügyi bizottmányának 1630 marc. 31. kelt biztositó okmánya, melyben magukat büntetési összegek fizetésére kötelezik, ha a kamatokat rendes időben kifizetni elmulasztanák, egyk. más. prim. egyh. levt.

[4]) Pázmánynak a tartományi rendekhez intézett, kelet nélküli levele Simor primás birtokában.

véssé bosszontá; mert egy reményteljes növendékét vesztette el, és attól tartott, hogy példáját többen is követni fogják s ily esetek megfoszthatják erejüktől az ifjak által elvállalt kötelezettségeket. Emiatt azonnal fölhivta a szentkereszti apátot, hogy Rakowskyt a bécsi intézetbe visszaküldje. „Habár — irja — nagy tisztelettel viseltetünk a szerzetes élet iránt, de mivel ama növendékre már jelentékeny pénzösszeg fordittatott s elöljárói tudta nélkül, kötelezettségeit megszegve, titkon távozott el: kérem főt. atyaságodat, hogy őt a növelde kormányzójának fölhivására visszaküldje, nehogy ily botrányos előzmény másoknak, kik talán hasonló gondolattal foglalkoznak, buzditásul szolgáljon. Megvárjuk főt. atyaságod irántunk viseltető jóakaratától és méltányosságától, hogy nem kényszeritend minket arra, miszerint panaszainkkal ő Szentségéhez forduljunk“.

Az apát e komoly sorok vétele után sietett mind a primásnál, mind a bécsi rectornál esedezni, hogy a szökevény, hibája dacára megmaradhasson a rendben, melyhez nagy szeretettel ragaszkodik. Pázmányt azon körülmény, hogy az apát az ifju hibáját elismeré és kegyelmet kért, nem téveszté el hatását. Föntartotta ugyan követelését, de ezt megegyeztetni tudta az apát és az ifju iránti kimélettel. „Az ifjut, — válaszol az apátnak — szivesen átengedném főt. uraságodnak, ha nem tartanának vissza a nagy hátrányok, melyek ily engedékenységből származhatnának; . . . Kérem emiatt, tessék az ifjut visszaküldeni. Én azután, főt. uraságod iránti tekintetből, fölmenteni fogom fogadásától s ekkor nyugodt lelkiismerettel visszatérhet a szerzetbe. Így mind az intézet, mind a szerzet érdekei megóva lesznek. Nem akarnám főt. uraságodat megbántani; de ha másképp segiteni nem lehet, kényszeritve leszek az egész ügyet a pápa elé vinni.“ A primás kiegyenlitési javaslata örömmel

fogadtatott Szent-Kereszten. Midőn röviddel utóbb Pázmány Bécsben mulatott, magához hivatá az ifjut. Előbb komoly szavakkal megrótta tettét, azután fogadásától fölmentve visszaküldé kolostorába [1]).

Pázmány azonban sok örömet is élvezett az intézetből. Midőn növendékei közöl 1627-ben először szentelt áldozárokat, irja: „mióta az érseki méltóságot birom, soha sem volt nagyobb örömem, mint ez alkalommal.“ [2]) Nagy megelégedésére szolgált, hogy a növendékek a lelkipásztorkodás terén buzgalmuk és erényeik által társaik fölött kitüntek. „Örömmel értesülök — irja 1630 végén — hogy ismét két növendék küldetik (fölszenteltetés végett). Vajha még nagyobb lenne számuk. Kik az intézetet ezideig elhagyták, szép jeleit adták buzgóságuk és erényeiknek. . . . Köztiszteletben részesülnek és mintegy példányai a többieknek.“ [3])

És ezen szerencsés eredmények nem egyedül az elöljárók érdemei, azok nagyrészt Pázmány hatásának tulajdonítandók. Az intézet mindenkor legkedvesebb tárgyát képezé gondjainak. Gyakran meglátogatta azt, midőn hivatalos teendői a császári udvarba hivták. És nem nehéz elgondolni, menynyire emelhették és lelkesíthették az ifjú kebleket a lángszellemű főpap buzditó szavai. Az intézet kormányzójával sürü levelezésben állott. Az 1624 és 1631 közötti évekből 33 levél, melyeket a kormányzóhoz intézett és sajátkezűleg irt, került kezeim közé. A legcsekélyebb eseményekről vett érte-

---

[1]) Pázmány 1628 april 30-án Túróczról az apátnak; az apát május 9-én Pázmánynak; a primás május 31-én az apátnak. Ezen levelezés fölvéve van az intézet évkönyveibe. Pázmány ez ügyben 1628 april 30-án a rectornak is ir. Ered. Pray gyüjtem.

[2]) Az intézet évkönyvei 1627-re.

[3]) Pázmány a bécsi rectornak 1630 dec. 16-án Selyéről. Eredeti Pray gyüjtem.

sitést és személyesen intézkedett. Bőkezűen támogatta az intézetet anyagi tekintetben s lehetővé tette, hogy mig 1627-ben csak 27 növendéke volt, számuk 1629-ben 36-ra, 1631-ben 40-re gyarapodott. „Az ünnepekre — irja például 1631 végén — s az uj esztendőre, uraságodnak a növendékek befogadásában tanusitott liberalitásáért elismerésem jeléül, kétszáz tallért utalványozok. [1]) Gyakran küldött élelmi szereket, gabonát, bort vagy egyebet, miről tudta hogy szivesen fogadtatik. „Hogy Tisztelendőséged annál buzgóbban imádkozzék érettem, — irja kedélyesen 1632 február 11-én — rendelkeztem, hogy a nagy böjt szükségleteire egy mázsa sózott halat, öt sajtot, öt mérő hüvelyes veteményt és husz itce vajat küldjenek Tisztelendőségednek.“ [2]) Némely növendékek eltartásáért külön fizetett. Igy 1629-ben kettőért 200 forintot, egy harmadikért — a kalvinista Ladányiért, ki rokona volt — 25 aranyat küldött [3]).

Figyelmét nem kerülték el az intézet szellemi érdekei sem. Mindenekfölött a fegyelem föntartásán őrködött. 1630-ban megengedte, hogy más főpapok saját költségükön szintén neveltethessenek az intézetben néhány

---

[1]) És hozzáteszi „Sed non dicat, quod pro subsidio dem, nam si intellexerint Provinciales, tanto difficilius habebitis, quod debent.“ 1631 dec. 5. Nagyszombatból Praynál.

[2]) . . . . . : „Obtulere se mihi duo iuvenes, rhetor duorum annorum unus, alter qui hic Selyae diu et cum laude Scholis praefuit . . . Et licet nec ego inclinem ad supernumerarios alendos, sed quia raro talium iuvenum copiam habeo, decrevi eos ad studia mittere, nec tamen R. V. onerare. Itaque pro quolibet illorum fl. ung. 100 mitto . . . Rogo R. V. illos recipiat et instruat. Mitto iuvenem alium Stephanum Ladányi etiam nunc Calvinistam ad studia. Rogo R. V. commendet illum P. Regenti, habeat curam ipsius, sit in prima mensa. Et si enim valde remote, nec mihi exploratu gradu, propinguos meos attingere dicitur. Ego vero nil aliud specto, quam ut Catholicus sit et pius.“ Ugyanott

[3]) Az intézet évkönyveiből. És Pázmány a rectorhoz 1629 oct. 22.

ifjut. Ezek kivételes állást akartak igénybe venni s nem hódoltak meg az intézet törvényeinek. De Pázmány kimondá, hogy ezeknek is a közös fegyelem alatt kell állaniok. „Senki sem birhat kiváltsággal, vagy bármily előjoggal; mindannyian közös rendnek lesznek alávetve. Ha valaki ezen határozott akaratunknak ellenszegülne, Tisztelendőséged belátása szerint büntesse, nehogy botrányul szolgáljon a többieknek. Ohajtom, hogy nyilatkozatomat a növendékek előtt fölolvassa. . . . s az intézet könyvébe beirassa. Miután ugyanis azok, kik az intézetből eddig kiléptek, Isten kegyelméből tudományuk, tiszta erkölcseik és egyházi férfiúhoz illő erényeik által magam s mások legnagyobb örömére, az idősebb egyháziaknak is példányképekül szolgálnak: sajnálatos lenne, ha nehányuak fegyelmetlensége az intézet üdvös rendjét megzavarná... Az intézet fegyelme fontosabb két, vagy három növendék előmenetelénél. Ennélfógva kimélet nélkül és kérlelhetlen szigorral járjon el az engedetlenek irányában. És ha az intézetből kizáratni kellene valakit, hozza tudomásunkra. Minden előnyöknél nagyobb súlyt helyezek a fegyelem sértetlen föntartására.“ [1])

Pázmány nem csak szavaiban, a büntetésekben is, melyekkel az engedetleneket sújtá, szigorú volt, és pedig oly fokban, hogy szigorát mai nap kegyetlenségnek bélyegeznök. 1631 tavaszán Tasi Gáspár növendék megszökött az intézetből; de a primás kezeibe került. „Én őt — irja — a papi öltönytől megfosztottam, vas gyürükkel ékesítettem föl és kényszeritem, hogy az uj (nagyszombati) papnövelde épitésénél meszet és téglát hordjon. Annyi bizonyos, hogy büntetlenül senki sem fog megszökni.“ [2]) Néhány hó-

---

[1]) Pázmány 1631 jan. 15. Nagyszomb. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1631 máj. 11. Selyéről. . . . : „Juvenis qui fugit

nappal utóbb egy más növendék, Bereczky Benedek valamely nagyobb kihágása által vonta magára haragját. „Méltó — irja erre nézve — hogy a többiek elrettentésére szigoru büntetést vegyen. És ámbár én az intézet kormányzását s a vétkesek büntetését a Jézustársaságra hagytam, s e tekintetben semmit sem akarok változtatni; véleményem szerint azokat, kik mint javithatlanok az intézetből eltávolitandók, előbb hosszabb fogsággal s kenyéren, vizen való bőjttel kell megfenyiteni. Igy járok el én Tasival, kit lábain bilincsekkel ellátva őriztetek. Ha Pozsonyban nem dulna a pestis, meghagytam volna tisztemnek, hogy a nevezett Benedeket oda vitesse s érdeme szerint bánjék el vele. Miután azonban ez lehetetlen, talán jó lenne őt egy időre az intézet szomszédságában létező házban elzárni, hogy ott az áhitat gyakorlatai megjavitsák.“ [1]).

De ha kérlelhetlen volt a roszak iránt, atyai gyengédséggel karolta föl a jókat. Ezt eléggé bizonyitja egy 1627-iki levele: „A két betegeskedő növendéket — irja — szivesen magamhoz veszem a szünidőkre [2]).

Az előljárók iránt is hálás tudott lenni. 1631-ben értesülvén, hogy a kormányzó Hmira atya főnökei által e hivatalától elmozdittatott, meleg szavakkal tolmácsolta háláját. „Nekem rendkivül kedves volt — igy szól levele végén — Tisztelendőséged szorgalma és atyai gondoskodása, melyet ezen intézetben tanusitott. A feledés soha sem fogja kitörölni lelkemből azon oly sikeres buzgóság emlékezetét, melyet Tisztelen-

---

forte est Caspar Tasi, neque enim eum R. V. nominat. Si is est, eum ego curavi captivari et clericali habitu spoliari, tum ferreis annulis decorari, ut calcem ac lateres novo Seminario aedificando convehat. Certum est neminem fugitivum inpunem futurum.“ Ugyanott.

[1]) Pázmány 1631 jún. 29. Nagyszomb. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1627 sept. 1. Selyéről. Ugyanott.

dőséged Magyarország javára kifejtett. Fogadja tehát meleg hálámat gazdagon gyümölcsöző fáradozásaiért.“ [1]).

Ugyanazon időben, midőn a bécsi Pázmány-intézet áldásos létét megkezdé, a nagy primás bőkezüsége a haza határai között, Nagyszombatban egy más hasonlag üdvös intézetet alapitott. A szegény nemes ifjak növeldéjét (Convictus Nobilium). Ennek létesitésében hazájának legszentebb érdekei lebegtek a nagyszellemü alapitó szemei előtt. A vallás-erkölcsös és tudományos müveltség áldásaiban ohajtá részesiteni az ország nemes ifjait; s magas föladatukra képesiteni azokat, kik hazájuk politikai és társadalmi alakulásaiban a vezérszerepre voltak hivatva „Miután ugyanis — irja — meggyőződtünk, hogy valamint az elvetett mag az aratásnak, úgy az ifjúság helyes nevelése a kath. vallás és az erkölcsiség megszilárdulásának föltétele: régóta aggódó lélekkel kerestünk módokat, mikép eszközölhessük, hogy a nemes ifjak, főleg a szegényebb sorsúak vallásosság és tudományban neveltessenek, s midőn majd érett korra jutnak a haza támaszaivá és diszeivé váljanak.“ A növelde részére már 1619-ben vásárolt házat. De megalapitása csak öt évvel később lett lehetségessé; midőn az esztergomi érsekségnek a pisetum jövedelmet visszaszerzé, ebből ötezer magyar forintot rendelt évenkint a növelde föntartására fizettetni.

Az intézet vezetését a Jézustársaság atyáira bizta. A növendékek, a magyar korona területén született szegény nemes ifjak közől, az érsek által vétettek be. Azok rendszerint csak lakást és élelmet nyertek; csak kivételesen ha nagyon szegények voltak s tehetségeik kiváló reményeket keltettek, láttattak el egyéb szükségesekkel is. „Midőn az

---

[1]) Pázmány 1631 marc. 8. Pozsonyból. Ugyanott.

intézetbe lépnek semmi más kötelességet nem vállalnak magukra, mint azt, hogy mig falai között tartózkodnak, Isten félelmében élni és szorgalmasan tanulni, miután pedig azt elhagyják hazájuknak és nemzetüknek hiven szolgálni fognak.“ [1])

A király Pázmány kérelmére az intézetet megerősité, s gyarapitására a körmöczi bányák jövedelmeiből évenkint fizetendő 2000 forintot utalványozott s ezen összeget utóbb 3000 forintra emelte. A növelde hatása már néhány év alatt áldásos és jelentékeny volt. A primás 1628-ban kiemelé, hogy ezen intézet növendékei között több protestans főur és nemes gyermekei a kath. egyházba vezettettek [2]). Annál meg-

---

[1]) Azon esetre, ha a jezsuiták kényszerülve lennének valamikor Nagyszombátot elhagyni, ekép intézkedik: „Si (quod Deus avertat) Patres S. J. in Hungaria permanere non possent in eo casu liberum sit Patribus Viennam transferre Seminarium, ibique . . . Hungaram Nobilitatem . . . alent et erudient. Quodsi vero ne alibi quidem integrum esset Patribus Societatis Seminarium huiusmodi erigere et administrare in eo casu Ven. Cap. Strig. teneatur iuventutis erudiendae curam in se suscipere . . . donec praedicti Patres Soc. J. iterum suo munere libere fungi possent . . . Rogamus autem, atque sub interminatione tremendi iudicii obsecramus nonsolum . . . Successores, verum etiam Ven. Capit. Strig. adeoque Patres S. J., ut huius nostrae fundationis tenorem . . . observari faciant.“ Az alapitó okmány kelt 1624 aug. 20. A király 1625 dec. 11-én erősiti meg, s ekkor 2000 forintnyi évi segélyt rendel az intézetnek. Miller I. 61—68 ll.

[2]) Pázmány 1628 febr. 4-iki emlékiratának 6-ik pontjában irja: „M. S. clementer assignarat pro Seminario Nobilium tria millia ex Camera Cremniciensi. Hucusque nihil datum. Quod si totum id nunc non posset pendi, saltem dimidium jubeat M. S infallibiliter quotannis administrari Seminario Tyrnaviensi Nobilium, per meum pisetarium, qui Cameram quietet, et a Sem. Rectore quietantiam accipiat de exsolutione. Credi non potest, quantum ea res sit emolumentum allatura ad rem Catholicam. Nam et nunc aliquot Barones in eo Seminario ego alo, quorum plerique jam facti Catholici, Nobiles vero multo plures.“ (Ered. fog. Prim. egyh. levt.)

lepőbb azon tény, hogy a növelde 1630-ban — előttem ismeretlen okoknál fogva — egy időre föloszlattatott [1]).

---

[1]) A nagyszombati collegium évkönyveiben 1630-ra följegyezve áll: „Eminentissimus Seminarium Nobilium quod educandae iuventuti quadrienni ante magno bonorum omnium gaudio erexerat, mutata repente sententia hoc anno dissolvit.“ Kazy pedig irja: „Pazmanus quatuor post annis, quo nescio, consilio iucundum illud Hungariae contubernium dissolvit, postea tamen cum Telegdium Colocensium Antistitem de instituendo eiusmodi Seminario cogitare intelligeret, sibi redditus, Moderatores et cum his delectos Adolescentes ad eandem aedes revocavit.“ Hist. R. H. V. 3 l.

HATODIK KÖNYV.

(1625—1627.)

I.

Az 1625-iki országgyülés. — K. meghivólevelek. — Tanácskozások elhalasztása felöl. — Értekezletek a királyválasztás ügyében. — A király környezetében nyilatkozó fölfogások. — Pázmány álláspontja. — A nádorválasztás kérdése.

Az 1622-iki sopronyi országgyülés óta két év sem mult el, midőn II Ferdinand 1624 tavaszán az ország rendeinek ujabb összehivásáról elmélkedett. Ugyanis ekkor kezdett azon eszmével foglalkozni, hogy elsőszülött fiát, Ferdinand Erneszt főherceget magyar királylyá választatja. S május második végén Pázmányt és Sennyey cancellárt megbizta, hogy kipuhatolni igyekezzenek, mily fogadtatásra számithat terve a rendek részéről [1]). De habár a két főpap jelentései nem voltak egészen kedvezőtlenek, a politikai viszonyok az országgyülés elhalasztását javasolták [2]).

A következő év tavaszán Thurzó Szaniszló nádor halála ujabban szőnyegre hozta ezen ügyet. A király, miután a teendők iránt előbb Pázmány tanácsát kikérte [3]), magyar

---

[1]) Florenci követ 1624 május 25: „Dicesi ancora, che il medesimo Cancelliere... insieme con l' Arcivescovo di Strigonia andranno scoprendo i pensieri de Regnicoli, caso, che l' Imperatore nella prossima Dieta che si faces se, havesse intenzione de farvi designare l' Arciduca F. E., materia che si tratta con ogni delicatezza, perche ne il Regno, ne la casa d' Austria vogliono pregiudicare alle loro pretensioni."

[2]) Velencei követ 1624 május 25, június 1, 8, 15.

[3]) A király 1624 május 13-án fölhivja a primást, hogy a magyar közügyek felől nézeteit irásban adja elő. (Ered. fog. M. Canc. levt.). A válasz nem ismeretes.

tanácsosait május végén udvarába hivta [1]), s előadta, hogy az országgyülést mielőbb összehivni s fiát utódjává választatni szándékozik [2]). E nyilatkozat első része közhelyesléssel találkozott. A magyar urak Soprony t ajánlották az országgyülés helyéül s figyelmeztették a királyt, hogy a rendek az országban táborozó idegen hadak miatt bizonyára panaszt emelni fognak, minélfogva kivánatos lenne ezt megelőzni és ama hadakat már előbb kivezetni [3]). Azonban a királyválasztás tárgyá ban nem titkolták el aggodalmaikat; véleményük szerint a főherceget előbb Csehországban kellene megválasztatni, amely előzmény megkönnyitené a sikert Magyarországban [4]). A király bár szándékáról nem mondott le végkép, igérte hogy a királyválasztás felől a meghivó levelekben nem teend emlitést [5]).

A meghivó levelek június közepe táján készültek el. De szétküldésük, a német birodalomból és Erdélyből érkező nyugtalanitó hirek következtében, csak július első felében eszközöltetett [6]). A király september 8-ra Sopronyba hivta meg az ország rendeit s kilátásba helyezte, hogy személyesen fog körükben megjelenni [7]). Alig vették a hatóságok e királyi iratokat, hire ment, hogy az országgyülés megnyitása elhalasztatik;

---

[1]) A király 1624 május 5-én e hó 25-ére Bécsbe hivja a magyar tanácsosokat. A meghivólevelek ered. fog. Ugyanott.

[2]) Bécsi nuntius 1625 június 4.

[3]) A magyar tanácsosok fölterjesztése. Ered. fog. M. Canc. levt.

[4]) Bécsi nuntius június 11: „Son stati i Consiglieri di parere, non esser bene far detta proposizione, sino che S. Altezza sia dichiarato successore alla Corona di Boemia, per maturar con questo gli cervelli crudi degli Unghari, che pretendono e stanno nella possessione della libera elettione del Re.“

[5]) Július havában, miként a florenci követ aug. 9-én és a velencei aug. 24 én jelenti, Sennyey ismét Magyarországba küldetett, hogy a rendeket megnyerni igyekezzék.

[6]) Bécsi nuntius jún. 25. július 9 és 16.

[7]) A meghivólevelek kelete 1625 júl. 8. Kovachich Supplem. ad Vestigia Comit. III. 391 l.

minélfogva a kitüzött napon csak kevesen jelentek meg Sopronyban [1]).

S ekkor Bécsben is gondolkodni kezdettek a halasztásról, biztosnak tartván Bethlen ellenséges föllépését [2]). A primás midőn eziránt megkérdeztetett [3]), szintén a halasztás emllett szólott „A Bethlen készületeiről érkező hirek — ugymond — annyira megzavarták a rendeket, hogy megjelenésükre alig lehet számitani. És ha mégis összejönnek, sok nehézség fog támadni Találkozni fognak, kik fölbátorítva az erdélyi fejedelem fegyverkezése által, merész kivánatokkal lépnek föl; több megye már is utasitotta követeit, hogy a német hadak kivezetését, a királyi jövedelmek kezelését s a németországi háborút szőnyegre hozzák. A hadi készületek, melyeket a királynak tenni kell, szintén zavarólag hatnának a tanácskozmányok folyamára.“ [4])

A király mindazáltal nem halasztotta el az országgyülést. A Bethlen által keltett aggodalmak alaptalanoknak bizonyultak és september második felében a rendek is sürűbben gyülekeztek Sopronyba [5]). Ekkor a király bizalmas taná-

---

[1]) A bécsi nuntius júl. 30 s a florenci követ aug. 9-én irja, hogy szóba jött az országgyülés elhalasztása, de a király ellenzi ezt. S a király aug. 31-én fölhivja a magyar tanác sosokat, hogy mielőbb jelenjenek meg Sopronyban. (A Pázmányhoz intézett k. irat ered. fog. M. Canc. levt.) Mindazáltal a trencsini polgármester sept. 1-én kérdést tesz nagyszombati collegájánál való-e a halasztásról szárnyaló hir? (A levél Nagysz. város levt.)

[2]) A velencei követ 1625 sept. 9 és 16 án irja, hogy Eszterházy oly tudósitásokat hozott Bécsbe, melyek alapján biztosnak tartják Bethlen támadását; a kormányférfiak nagy rettegésben vannak és sietve tesznek hadikészületeket.

[3]) A király sept. 12-én Pozsonyba küldi Pázmányhoz a m. cancellárt, hogy együtt tanácskozzanak. A k. irat Müllernél I. 88 l.

[4]) Sept. 14-én Pozsonyból. Ered. cs. titkos levt.

[5]) Velencei követ sept 23. És Nagyszombat országgyülési követe Sopronyból sept. 25. A város levt.

csosai Bécsujhelyben a k. előterjesztések szerkesztésével foglálkoztak [1]). A tanácskozások nagy titokban folytak. A császári család tagjain és a német miniszterekeu kivül csak a pápai nuntius és a spanyol követ, Pázmány, Sennyey és Eszterházy Miklós voltak hivatalosak. A legfontosabb kérdés természetesen az volt, vajjon alkalmasnak tartható-e a jelen időpont arra, hogy az országgyülésen a királyválasztás szőnyegre hozassék? [2])

Két ellenkező fölfogás állott egymással szemben. A német tanácsosok úgy vélekedtek, hogy a királyválasztást más időpontra kell halasztani. Ha a főherceg most választatik meg — mondották — kiállitania kell az atyja által elfogadott hitlevelet, mely a kath vallásra és a királyi hatalomra sok tekintetben hátrányos, mig utóbb sikerülhet előnyösebb okmányt elfogadtatni a rendekkel; továbbá elismernie kellene a rendek szabad vátasztási hatalmát, mi a császári ház örökösödési jogát sértené.

Ellenben a spanyol követ, Harrach gróf, Pázmány és Eszterházy a választás elhalasztásából komoly veszélyeket jósoltak a dynastiára, a vallás és országra. Arra utaltak, hogy a magyarok, ha II. Ferdinand fiának megválasztatása előtt halna el, bizonyosan túltennék magukat az ausztriai ház örökösödési igényein s korlátlan választási szabadságot fognának igénybe venni. És ha ekkor a főherceget meg is választanák, az eddigieknél

---

[1]) A király sept. 21-én Pázmányt e hó utolsó napjára Bécsujhelyre hivj). Ered. fog. M. canc. levt.

[2]) Caraffa bécsi nuntius emlékiratában 270 l. (Ez két hazai történetünkre nézve is nagy érdekű munkát irt; egy olasz emlékiratot: „Relatione dello stato dell' Imperio" kiadta a bécsi Akademia „Archiv für Kunde öster. Geschichtsquellen" 1860; s ezt „Caraffa emlékirata" cimmel fogom idézni, megkülönböztetendő diplomatiai jelentéseitől. A másik munka latin, cime „Commentaria de Germania sacra restaurata;" több kiadásban jelent meg)

még hátrányosabb föltételeket fogadtatnának el vele. De az sem lehetetlen, hogy a porta segitségével protestans fejedelmet helyeznének a magyar trónra; s ez nem hiú agyrém, mert ha a magyarok Bethlent, a csehek pfalzi Frigyest koronás királyuk életében merték megválasztani: hasonló esettől mennyivel inkább lehet akkor félni, mikor a trón üresedésben leend.

A király könnyen átláthatta, hogy házának és fiának érdeke az utóbbi javaslat elfogadását követeli. De elhatározásainak nem mindig az érdek volt rugója. Ez nem birt előtte nyomatékkal, midőn aggályos lelke a kath. vallást, vagy házának jogait látta fenyegetve. És most elhitették vele, hogy fiának megválasztatása az örökösödési jogot megingatni, a kath. vallás és a k. trón érdekeit veszélyeztetni fogja. Mindenekelőtt tehát ezen aggodalmait kelle eloszlatni.

Sennyey, Eszterházy és mások bebizonyitani igyekeztek, hogy a hitlevél, melyet az ifjú főhercegnek kiállitani kellene, nem annyira hátrányos, mint némelyek hirdetik; hogy elfogadását a vallás és lelkiismeret nem tiltja, mert 1618-ban kitünő egyházi és világi urak megvizsgálták és a pápa soha sem kárhoztatta. Pázmány nem támogathatta ugyan ezen fölfogást, de azt hitte, hogy ha a főherceg most csak megválasztatni fog, a koronázás pedig későbbre halasztatik, az országgyülés nem fogja követelni a hitlevél kiállitását. E fölfogást érthetővé teszik az előzmények.

Az ausztriai ház I. Ferdinand óta a magyar koronát örökös birtokának tekintette. Igényeinek legfőbb támai szul az 1547: V. t. c. szolgált, melyben „az ország karai és rendei magukat nemcsak ő fge (I. Ferdinand), hanem örökösei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetették.“ És az 1618-iki országgyülés, bár választási jogát diadalmasan megvédelmezé, ama cikket nem fosztotta meg hatályától, sőt inkább

ünnepélyesen kimondotta, hogy „a rendek soha sem szándékoztak és nem is szándékoznak választásukban az ausztriai háztól elszakadni.“ [1]) Eszerint természetesnek tarthatni, hogy II. Ferdinand politikai hitvallásának ágazatjaként hitte, hogy a magyar koronát örökösödési jogcímen birja, s e jogot föláldoznia nem szabad. És nem lehet meglepő, hogy meggyőződését a német miniszterek mellett magyar államférfiak is osztották, és olyanok, kik a lelkiismeretlen szolgaiság gyanuján fölül állanak [2]).

Ilyen volt Pázmány. Nézete szerint Magyarország sz. István óta mindig örökös monarchia volt. I. Lajos, Mária, Erzsébet, V. László és II. Lajos örökösödési jog alapján léptek a trónra. És a Habsburgház örökösödési jogait az 1547: V. t. cikken kivül az 1569: XXXIII. t. c. is elismeri, midőn a királyt fölkéri, hogy fiait, kik hivatvák a trón birtokában követni, már életében beavassa a kormány ügyeibe; úgyszintén az 1572: II. t. c. mely köszönetet szavaz Miksának amiatt, hogy elsőszülöttét magyar királylyá nyilatkoztatta [3]). A primás úgy fogta föl ezen törvények értelmét, hogy azok bár nem sem-

---

[1]) L. e munka I 339 l.

[2]) A bécsi nuntius hiven jellemezi a bécsi udvar fölfogását. 1625 jún. 11 én irja, hogy a magyarok „pretendono e stanno in possesso della libera elettione del Re, per l' atto pregiudiziale dell' Imp. Mathia.“ És oct. 8-án megjegyzi, hogy a király nem fogja maga szőnyegre hozni a választás ügyét „per non pregiudicarsi della pretendenza della successione del Regno, sebene pregiudicata nell elettione di detto Regno dall' Imp. Mathias.“

[3]) Miller (Epist. P. Pázmány I. 103 l) közöl egy emlékiratot: „P. Pazmanni Responsio ad quaestionem, an Ferdinando III. successionis, vel electionis iure Regnum debeatur?“ Miután az emlékirat eleje és vége hiányzik, valószinűnek tartom, hogy az nem teljesen kidolgozott fölterjesztés, hanem vázlat, vagy jegyzetek összeirása, melyeket szóbeli előadás anyagául papirra tett. — A bécsi nuntius 1625 oct. 29-iki s nov. 3-iki jelentései (ugyszintén emlékiratának 273 l.) szabatosan körülvonalazzák a primás álláspontját, melyet ezen kérdésben elfoglalt.

misitik meg a magyar rendek választási szabadságát, azt olykép korlátozzák, hogy királyaikat az ausztriai ház főhercegei közöl kell választaniok.

Pázmány fölfogása nem mondható ugyan alaptalannak; de érvelése sok tekintetben meglepően gyenge. Sz. István és utódjai örökösnek tekinthették a magyar királyságot, mert a vérszerződés az Árpádház örökösödési jogát szentesitette. Azonban III. Endre halála után a nemzet igénybe vette és két évszázadon át tényleg gyakorolta a választás szabadságát, bár többnyire tekintettel volt az elhunyt királyok rokonaira. És ha II. Lajos, Mária, Erzsébet, V. László és II. Lajos megválasztásánál az örökösödési elv emelkedik érvényre: Vencel, Ottó, Róbert Károly, I. Ulászló, Hunyady Mátyás, II. Ulászló és Zápolya János teljesen, vagy túlnyomólag választási jogcimen birták a trónt.

Midőn I. Ferdinand alatt a rendek magukat kötelezték, hogy királyaikat az ausztriai házból fogják választani, szabad választási jogukat nem adták föl, csak megszoritották. Ezt bizonyitja az 1608 és 1618-iki országgyülések magatartása, s nem cáfolja meg sem az 1569: XXXIII, sem az 1572: II. t. c. Az utóbbiban a rendek hálát mondanak Miksának, hogy elsőszülöttjét utódjává nyilvánitotta, de kiemelik, hogy ezt „az ő alázatos kérésükre tette.“ Eszerint a rendek kérték föl Miksát, hogy Rudolf főhget utódjává rendelje; s kérelmük a választási jog gyakorlatának szelidebb alakja volt, valószinűleg compromissum eredménye, mely kiegyeztetni célozá a királyt, ki örökösödési jogát és a nemzetet, mely választási szabadságát féltette.

Pázmány most hasonló compromissum létesitéséről elmélkedett. Meggyőzni igyekezett uralkodóját, hogy ha a rendek fölkérik, miszerint fiát királylyá választatni engedje, ehez

megegyezését adhatja, anélkul, hogy ebből az ausztriai ház örökösödési jogaira sérelem háromolnék. És sikerült a királyt meggyóznie. „Ha a magyar rendek — igy szólott ez — a fohercg megválasztását inditványba hozandják, ezt kegyelmesen és hálásan megengedni fogom.“ Hogy Pázmány ezen módozat által a király lelkiismereti aggályait eloszlani tudta, nem egyedül tekintélyének és ügyességének tulajdonithatá. Nagy befolyást gyakorolt a spanyol követ nyilatkozata, miszerint Donna Mária infansnő kezét a főhercegnek csak akkor helyezheti kilátásba, ha részére a magyar korona biztositva leend [1]).

S ezzel el volt döntve, hogy a királyi előterjesztések a királyválasztásról hallgatni fognak és a rendek kezdeményezése váratik be [2]). Hasonló megállapodás jött létre a nádori méltóság betöltésére nézve. Ezen kérdés már hónapok óta szokatlan élénkséggel foglalkoztatta az elméket. A protestáns körökben azon hir terjedett el és hitelre talált, hogy a király Pázmányt, vagy Eszterházyt ohajtja a nádori méltóságra emelni; miután pedig mindkettő népszerütlen, sőt gyülölt egyéniség volt, erélyes ellenállásra tettek készületeket [3]). Bécsben tudomással birtak ezen hangulat-

---

[1]) Khevenhiller Ann. Ferd. X. 700 s kk. ll.

[2]) Bécsi nuntius 1625 oct. 8: „Nella proposizione della futura Dieta non c'e parola della designatione dell' Arciduca F. E. in Re d' Ungheria, ne S. Mta lo dimanderá, per non pregiudicarsi alla pretendenza della successione a quel Regno, ma si tratta, che li Stati istessi dimandino la designatione e la faccino.“

[3]) Velencei követ 1625 aug. 6: „Presentendosi, che gli Unghari malissime soddisfatti pensino di comparire in essa (Dieta) armati di molti capi di dimande, a quali son certi, che Cesare non condescenderá a compiacerli; et primo punto sará attaccarsi all' esclusione dell' Arcivescovo di Strigonia et dell' Eszterházy all Palatinato del Regno, uno de quali vonebbe S. Mtá, che l' avesse, ma per esser Cattolici et per essersi sempre mostrati contrarii all Corpo della Dieta hanno l' universale contradizione, che qui e conosciuto e si va pensando al modo di superarla.“

ról; de nagyobb aggodalmakat okozott egy más hir, az hogy az erdélyi fejedelem kisérletet teend a nádori méltóságot saját testvérének Bethlen Istvánnak szerezni meg [4]).

A király eltekintve ezen körülményektől, hagyományos ellenszenvvel viseltetett a nádori tiszt iránt [1]) s nem volt hajlandó betöltésére a rendeket fölhivni; a rendek sürgetéseinek is csak azon föltétel alatt volt hajlandó engedni, ha a királyválasztásnál hűségüket kitüntetik s ezen esetre minden áron Eszterházy Miklósnak ohajtott többséget szerezni [2]).

A k. előterjesztések ekként a király- és nádor választás fontos kérdéseit mellőzvén, kevéssé jelentékeny tárgyakkal foglalkoztak; fölhivták a rendeket, hogy a véghelyek jó karba helyezéséről tanácskozzanak, a rendbontók és békezavarók büntetéséről törvényt alkossanak és megajánlják a szükséges adókat [3]).

---

[4]) Florenci követ 1625 május 21 és 25.

[1]) Az udvar magatartásáról a nádorválasztással szemben 1618 és 1622-ben l. e munka II. 11 l. Khevenhiller gróf a bécsi udvar madridi követe 1617 september havában II. Mátyás megbizásából jelenté III. Fülöpnek, hogy a magyarok „az elhunyt nádor helyébe uj nádort kivánnak választani, már pedig ez az ausztriai házra súlyos hátrány lenne, miután mig a nádori méltóság fönáll Magyarországban nem fog létrejönni a béke és nyugalom.“ (Simancasban.) S ugyanaz történti művében (Ann. Ferd. X. 699 l.) megemlitvén az okokat, melyeket az 1625-iki országgyülésen a nádorválasztás mellőzése érdekében nyilván fölhoztak, hozzá teszi: „Diese Motive hat allein gedient zu einem Praetexte . . . in reipsa aber steht dem Könige von Ungarn ein Palatinus darum wohl nicht an, weil er zu grossze Auctorität, und wann er nicht wohl intentionirt viel Schaden und Übles thun kann.“

[2]) Velencei követ 1625 sept. 23. Florenci követ sept. 24.

[3]) Katona. XXXI. 915 s kk. ll.

II.

Az országgyülés megnyitása. - A nádorválasztás. — Sérelmek tárgyalása. — Vegyes ülés. — Egy fontos vivmány. — Föliratok és leiratok. — Igyekezetek a királyválasztás sikerének biztositására. — Ellentétes nézetek a koronázás körül. — A királyválasztás. — Koronázás.

A király 1625 october 13-án tartotta ünnepélyes bevonulását Sopronyba. A rendek nevében Pázmány üdvözlé. „Már már egy század tünt le — mondá többi között — azon szerencsétlen nap óta, melyen fgd őse Mohácsnál sirját találta. Azóta nagy szenvedések, súlyos csapások érték hazánkat. Engedje Isten, hogy az uj század küszöbén jólét, szerencse és diadalok kisérjék fgdet.“ [1]) Másnap megnyittatott az országgyülés. De ekkor a rendek nagy része még nem volt jelen. Több főur, Horvátország és a Bethlen által birt hét megye követei — szám szerint mintegy nyolcvanan — utban voltak; megérkezésükre négy napon át várakoztak [2]).

Az országgyülés csak october 20-ika körül kezdette meg rendes munkásságát. A király ohajtása szerint legelőbb a k. előterjesztéseknek kelle tárgyaltatni. De az ellenzék sürgette, hogy mindenekelőtt a nádori méltóság töltessék be [3]); s ez annyira számos és tömör volt, jogos kivánatát oly határozottsággal hangsulyozta, hogy az udvari párt, — melynek soraiban sajnálattal látjuk ismét az egyháziakat buzgólkodni [4]) — kénytelen volt visszavonulni. A király bizalmas ta-

---

[1]) Khevenhiller X. 695 l.

[2]) Időközben magán értekezletek tartattak s előkészületek tétettek. Szemere Pál abauji követ naplója a Kuprinayféle kézirati gyüjteményben, M. k. egyetemi könyvtár.

[3]) Caraffa emlékirata 274 l.

[4]) Az abauji követ oct. 24-én: „Supplicatum extitit S. Mti post

nácsosai attól tartván, hogy makacs ellenzés a kedélyeket fölingerelni, a királyválasztás sikerét kockáztatni fogja és reméllvén, hegy sikerülend Eszterházynak többséget szerezni: engedékenységet javasoltak. Minélfogva II. Ferdinand az országgyülési küldöttséget, mely a nádori jelöltek előterjesztésére kérte föl, szivesen fogadta és kedvező válaszszal bocsátotta el [1]).

October 25-én mindkét tábla vegyes ülésben egyesült. A jelöltek neveit rejtő királyi levél a katholikusok közöl Eszterházy Miklóst és Pálffy Jánost, a protestánsok soraiból Nádasdy Pált és Ostrosich Istvánt hozta javaslatba. A szavazatok nagy többsége Eszterházyt emelte az ország legfőbb politikai méltóságára; de a kisebbség is, mely Nádasdyra voksolt tekintélyes volt [2]). A király és hivei joggal fontos eredménynek tekinthették e választást; az uj nádorban a katholika egyház és a trón hatalmas támaszt nyert [3]).

A nádorválasztás után a megyék és városok követei mintegy száz sérelmi pontot irtak össze, s ezeket orvoslás végett bemutatni kivánták a királynak. A legfontosabb pont

---

longas disputationes cum Clero habitas pro candidatione personarum in Palatinatum."

[1]) Caraffa emlékirata 274 l. Ugyanitt (és a nuntius oct. 29 s nov. 3-iki jelentésekben is) olvassuk, hogy a nádorválasztás mintegy próbának tekintetett, melyen a pártok számereje kitünjék.

[2]) A szavazatok számáról eltérők az egykorú tudósitások. A pápai nuntius szerint Eszterházy 150, Nádasdy 60 voksot kapott, (Emlékirat 274 l.) a velencei követ oct. 29-iki jelentése szerint Eszterházy 144, Khevenhiller szerint Eszterházy 125, Nádasdy 25, Pálffy 1, Ostrosich 1 szavazatot nyert (X, 699 l.). Az egykorú Aszalay szerint is csak 125 voks esett Eszterházyra. A florenci követ oct. 29-ikén általános kifejezéssel irja: „Eszterházy per molto numero di piu voti fu eletto." Maga az uj nádor pedig emlité, hogy „egyenlő" votummal és akarattal ruháztatott reá ezen tiszt. (Eszt. M. Élete. II. 226 l.)

[3]) Bécsi nuntius oct. 29: „Per questo buon principio si spera un felicissimo esito di tutti i negotii."

az volt, mely a német hadak kivezetését sürgeté. Az urak táblája vonakodott a sérelmi fölterjesztéshez hozzájárulni. Több üzenetváltás sem vezetett eredményre s nem maradt más hátra, mint vegyes ülésben tenni kisérletet a kiegyenlités létesitésére, s erre november első napját tűzték ki.

Ezen vegyes ülés kiváló fontossággal bir. Már az előbbi (1622) országgyülésen Thurzó nádor kivinni igyekezett, hogy a vegyes ülésben egyesült két tábla ne szoritkozzék az eszmecsere és tanácskozásra, hanem a fönforgó kérdéseket együttes szavazás által döntse el. Akkor a megyei és városi követek meghiusitották ezen tervet; átlátták, hogy sikerülése a törvényhozói hatalom súlypontját a főrendek házára helyezné át, melynek nagyszámú egyházi és világi tagjaival szemben, a megyék és városok követei rendszerint kisebbségben maradnának [1]).

Most a nádor Pázmány által támogatva, megujitotta a három év előtt meghiusult kisérletet. És erélyes föllépése — melyet erőszakosnak bélyegeztek sokan [2]) — győzedelmeskedett. Megállapittatott, hogy a vegyes ülésben a két ház tagjai együttesen fognak szavazni [3]). Ez nagy

---

[1]) L. e kötet 37 l.

[2]) A szathmári követ igy panaszkodik: „Szabad voksunk nincsen, ha mit szólunk torkunkba verik és szólanunk sem hagynak; haki közülünk az úrral meg nem egyez, Palatinus urunk mindjárt azzal fenyeget, hogy citáltat bennünket.“ Horváth M. M. T. III. 598 l.

[3]) Erről egyedül a spanyol követ 1625 nov. 18-iki jelentése tesz említést, bár szövege nem elég világos. A német hadak kivezetésének ügyéről irja „haviendo avido sobre esto grandes debates, prevalecio la autoridad del Arzopisbo de Estrigonia y del Palatino, que fue: que por la mayor parte de los votos quedare buena y firma la resolution.“ Ennek értelme nem lehet más, mint a melyet a szövegben kiemeltem, mert mind a felső, mind az alsó táblánál ezelőtt is a többség döntött, ezt tehát nem kellett most elhatározni.

horderejű vivmány volt, mely a királyi párt körében nagy örömet idézett elő. A spanyol követ kormányához intézett jelentésében kiemelte, hogy ha e vivmányt föntartani sikerül, „Magyarország királyai korlátlan hatalmú uralkodóknak tekinthetik magukat.“ A madridi államtanács annyira örvendetesnek tartotta e tudósitást, hogy a nádornak és primásnak igyekezeteikért köszönetet szavazott [1]).

És bár a spanyol államférfiak a kiküzdött eredmény horderejét jelentékenyen túlozták, hogy az nem volt csekély már a november 1-én tartott vegyes ülés kitüntette. Itt legelőbb a német hadak ügye került szőnyegre. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: vajjon a német hadak benmaradhatnak-e az országban? A többség igennel felelt. Mindazáltal bár a főpapok és urak tekintettel voltak a király ohajtására, s a német hadak kivezetését nem sürgették: nem mulasztották el megóvni az ország érdekeit és a önálló törvények érvényét. A királynak tudomására hozatott, hogy a rendeknek joguk lett volna a német hadak kivezetését követelni s benmaradásukat csak rövid időre türik meg; érvényben maradván az eziránt alkotott törvények, melyek mielőbb végrehajtatni, s addig is az idegen hadak a nádor és magyar kapitányok hatósága alatt ál-

---

[1]) Ossona gróf nov. 18-án irja: „el haverse ganado esto, de que se tomen las resoluciones por la mayor parte de los votos, ha sido quanto el Emperador podia desear; y si esto por algun accidente nuebo no se muda, en lo adelante los Reyes de Ungria seran Principes mas absolutos.“ Az 1626 január 1-én tartott államtanácsi ülésben Aytona marques inditványára javasoltatott a királynak, hogy a primás és nádornak köszönetet szavazzon. S ezt a király elfogadta. (A követ jelentése és az államtanács jegyzőkönyve Simancasban.)

lani fognak [1]). Az abauji és borsodi követek óvást emeltek e végzés ellen [2]).

A nádor és a primás igyekezeteinek a vallási sérelmek tárgyalását is sikerült mellőztetni. „A nehézségek — igy hangzik az országgyülés megállapodása — melyeket a vallás tárgyában mindkét rész emelhetett volna, egyelőre mellőztetnek, hogy ekként a kölcsönös szeretet a rendek sziveiben erős gyökereket verjen; egyébként érvényben maradnak a hitlevél VI. pontja és a régebben alkotott vallásügyi törvények.“ Ezek a vegyes ülésben megállapitott s másnap a királynak bemutatott sérelmi fölirat lényeges pontjai, a többiek nagyrészt magánügyekkel foglalkoztak [3]).

A király válaszirat ában elismeréssel szólott a rendek hűségéről és kilátásba helyezte az előadott sérelmek orvoslását [4]). De az országgyülési ellenzék két okból elégületlen volt. Először, mert a király bár igérte, hogy a német hadak között rendet és fegyelmet tartand, azoknak a nádor és magyar kapitányok alá rendeléséről és az eziránt alkotott törvények tiszteletbentartásáról hallgatott. Másodszor, mert a vallás ügyről nem tett említést.

Midőn az ezügyben intézendő föliratról folyt a tanácskozás, a protestánsok ezen alkalmat egy régibb tervük fölélesztésére használták. Vegyes biróság fölállitását inditványoz-

---

[1]) Ossona gf idézett jelentésében irja: „En si se habrian admitir o no los Alemanes en los presidios y haviendose votado, de 334 votos salieron en favor 207.“ De alig hihető hogy a főrendek és az alsótábla tagjai 334-en lettek volna. A nádorválasztásnál az összes szavazatok száma mintegy 200 220-ra rúgott. Eszerint a spanyol jelentést talán úgy kell kiigazítani hogy 234 szavazatból 207 szavazott a nádorral.

[2]) Az abauji követ naplójában.

[3]) A november 2-iki sérelmi fülirat Kaprinay kézirati gyüjteményében.

[4]) A nov. 6-iki leirat Kaprinaynál.

tán, mely hivatva lenne a fölmerülő vallási kérdesekben itélni és intézkedni [1]). A katholikusok ebben nem egyeztek meg és három napi heves viták után a második sérelmi föliratba csak azon kérelem vétetett föl, engedné meg a király, hogy a protestáns felekezetek vallási szabadsága ujabb törvény által megerősittessék [2]). A hét megye követei ezzel nem elégedtek meg, s miután a többi rendek közöl is némelyek hozzájuk csatlakoztak, óvást tettek [3]).

A királynak november 14-iki második leirata megnyugtató volt; kijelenté, hogy a német hadakat a hitlevél és országos törvények értelmében, mihelyt az országgyülés kivánja, kivezetni, s addig is a nádor és magyar kapitányok hatósága alá helyezni fogja. A vallás ügyében szintén mindkét részt kielégité. „A viszályok elháritása végett — irta — elhatározá, hogy a nehézségek, melyeket mindkét rész a vallás tárgyában emelhetne, mellőztessenek és a régibb törvények érvényben maradjanak.“ [4]) Ezzel befejeztetett a sérelmi ügy tárgyalása s most a k. előterjesztéseknek kelle napirendre jönni; de ekkor egy fontosabb ügy, a királyválasztás vonta magára a rendek egész figyelmét [5]).

A király bizalmas emberei, főleg Pázmány, Seny-

---

[1]) Bécsi nuntius nov. 12. „Gli animi degli heretici sono alquanto esacerbati, perque per tre giorni continui della settimana passata ci han dato da far assai; perque in ogni modo e gran fracasso volevano che si costituissero sopra il negotio e le differenze della Religione due giudici, uno che fosse Cattolico e l' altro heretico. S. Mtá stette saldo, como anche gli Prelati e gli altri Cattolici e cosi si quietarono.“

[2]) A nov. 11-iki fölirat Kaprinaynál.

[3]) Az abauji követ naplója nov. 11-re. Ugyanott.

[4]) A nov. 14-iki k. leirat. Ugyanott.

[5]) Nogyszombat város országgyülési követe nov. 15: „Minden véghez ment, kivéve a propositiók dolga s az articulusok csinálása. Ehez is az ország némely okos és tudós embereket deputált.“ És nov. 17: „Gondolom talán sz. András estén, avagy napján megindulhatunk.“

nyey és Eszterházy az országgyülés megnyitása óta nagy buzgalommal igyekeztek a rendeket a királyi szándéklatoknak megnyerni s a királyválasztás sikerét biztositani. Kezdetben az eredmény kétségesnek látszott, mert katholikusok és protestánsok számerőre úgyszólván egyenlők voltak; utóbb a horvátországi rendek megérkezése határozott többségbe hozta a katholikusokat. Mindazáltal kivánatos volt, hogy a választás közértelemmel, vagy legalább törpe kisebbség ellenében vites sék keresztül [1]).

Legtöbb nehézséget Bethlen okozott, ki october első felében követet küldött Sopronyba [2]), hogy a király szándékait megakadályozni igyekezzék; a hét megye követeit és a protestáns rendeket is boszujával fenyegette, ha a választáshoz megegyezésüket adják [3]). S izgatásai nem maradtak hatástalanok. Az ellenzék fejei nagy tevékenységet fejtettek ki. A lengyelek példájára szerettek hivatkozni, kik bár négy izben fölhivattak királyuk által, állhatatosan vonakodnak megválasztani utódját. Nagyobb nyomatékkal birt egy más észrevételük; hogy a megyék és városok követei nincsenek fölhatalmazva a királyválasztáshoz járulni, miután e fontos ügyben nem vettek küldőiktől utasitásokat [4]). Sőt mozgásba hozták az udvari cselszövények rugóit is; Battyányi Ferenc özvegye által megkisérlették a császárnéra hatni, hogy mostoha fiának megválasztatását ellenezze [5]).

---

[1]) Caraffa emlékirata 274 l.

[2]) 1625 oct. 1-én kelt megbizó levele Kaprinaynál.

[3]) A bécsi nuntius nov. 3 és a florenci követ nov. 12-én jelenti, hogy Bethlen hirszerint azzal fenyegeti a protestánsokat, hogy ha azok, kik a főhercegre szavaznak, kezeibe kerülnek, lefejezteti őket. A velencei követ pedig nov. 26-án kiemeli, hogy Bethlen követe rendkivüli tevékenységet fejt ki.

[4]) Bécsi nuntius oct. 29, nov. 3.

[5]) Bécsi nuntius nov. 26. (és emlékiratának 274 l.) irja, hogy

A császárné megvetéssel utasitotta el a tolakodó tanácsosokat. Az ellenzék kifogásait pedig Pázmány és társai nehézség nélkül fosztották meg hatásuktól. Magyarország és Lengyelország viszonyai — mondották — lényegesen különbözők; itt a király életében soha sem választották meg utódját, hazánkban többször; a lengyelek választási szabadsága korlátlan, a magyaroké meg van szoritva. Az sem áll, hogy a követek küldőik utasitása nélkül nem bocsátkozhatnak a király választásba; mert utasitásaik általán fölhatalmazzák mindazon intézkedésekre, melyek az ország javának előmozditását célozzák; már pedig a királyválasztás biztositani fogná az ország nyugalmát s elháritaná az interregnum veszélyeit [1]). A rábeszélés mellett más eszközök, igéretek és fenyegetések sem mellőztettek; sőt hol szükséges volt a pénzt sem kimélték, s e célra mintegy 20—30 ezer forint utalványoztatott [2]). Ily körülmények között az ellenzék mindinkább megfogyott és november közepe táján csaknem a hét megye rendeire — kik Bethlen egyenes parancsai által megkötve voltak — olvadt le. Ez utóbbiak határozottan kijelentették „vagy ölik, vagy vágják őket, de ők sem választanak, sem koronáznak.“ [3]) Eszterházy ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy kezdeményező inditványával nyilvánosan föllépjen [4]).

Battyányiné elhitetni igyekezett a császárnéval, miszerint férje halála után a királyválasztásig őt illeti meg a kormányzói tiszt.

[1]) Caraffa emlékirata 274 l.

[2]) Ugyanaz ugyanott. És a velencei követ nov. 26: „Si e resoluto, che S. M. in segno della soddisfattione, che riceve, col dimostrar la gratitudine del suo animo, si spendi in 30 mila fiorini in regali, da ripartire fra i primi della Dieta.“

[3]) Caraffa emlékirata i. h. És a szathmármegyei követek tudósitása 1625 nov. 10. Horváth M. M. T. III. 599 l.

[4]) Bécsi nuntius nov. 12-én irja, hogy a nádor ezt már nov. 11-én akarta tenni, de elhalasztotta, mert a vallási viták nagy ingerültséget idéztek elő.

De mielőtt ez megtörténhetett, előbb egy fontos kérdést kelle eldöntetni: vajjon a főherceg a jelen országgyülésen csak megválasztatni, vagy egyuttal megkoronáztatni is fog? A király környezetében ismét két párt alakult. A német és magyar tanácsosok közől legtöbben javasolák, hogy a választást azonnal kövesse a koronázás, mert csak igy hitték teljesen biztosithatni a főherceg részére a magyar trónt és megsemmisíthetni az igényeket, melyeket Bethlen, 1620-iki megválasztatására támaszkodva, emelhetne. És a spanyol követ nyilatkozata szerint, az infansnő kezére a főherceg csak mint megkoronázott király számithatott [1]).

Ellenben Eckemberg hg és Pázmány a koronázás elhalasztása mellett emelték föl szavukat [2]), miután abból semmi előny, és nagy hátrány fogna származni. Ha Bethlen a korona után szándékozik kezeit kinyujtani, a koronázás nem fogja visszatartani, valamint nem tartóztatta vissza a megkoronázott II. Ferdinand elleni támadástól; és ettől eltekintve a választás eléggé biztositja a főherceg részére az ország birtokát, minélfogva a spanyol királynak nem lesz oka leányát megtagadni. Másrészről a főhercegnek mielőtt megkoronáztatik kiállitania kellene a hitlevelet s elvállalni oly kötelezettségeket, melyek a kath. vallás és a korona érdekeire hátrányosak. Midőn II. Ferdinand elvállalta azokat, a viszonyok hatalma mentségül szolgált; most a helyzet nem annyira veszélyes, és a császári fegyverek diadalai, vagy Bethlen halála még kedvezőbbé alakithatja s ekkor könnyen sikerülhet, a kath. vallás és a korona hatalmát korlá-

---

[1]) Velencei követ 1625 dec. 3. És a spanyol követ nov. 28.

[2]) Bécsi nuntius nov. 12: „Il Pr. d' Eckemberg e il Arcivescovo di Strigonia son di parere, che non si debba fare la coronatione.“ A velencei követ is igy ir nov. 19-én.

tozó, törvények előnyös megváltoztatását kivinni. Kár lenne tehát az ifjú fejedelmet szükség nélkül előre megkötni [1]).

Bár a két államférfiú okoskodása üres sophisma volt [2]), kik hatalmas befolyásukat ismerték, nem kételkedtek, hogy győzni fognak [3]). És csakugyan a király összes tanácsosainak, s nejének igyekezetei által nem hagyta magát eltántoríttatni; lelkiismeretének védfalai mögé sáncolta el magát. „A fönforgó

---

[1]) Caraffa Pázmány és Eckembergnek ily okoskodást ad szájába: „Non enim admisissent Ordines Regem ad Coronam, nisi eadem privilegia, iura, immunitates ac Religionis praestitutas libertates iurasset, quas parens sacramento suo firmaverat illo tempore, quum in maximis versaretur periculis, quando necessitate quadam compulsus coactus fuit *maioris boni ergo aliquo modo cedere graviora urgentibus*, ad quae adeo enormia nunc nulla necessitas filium adigebat; sperabant in dies vel per obitum Bethleni, vel per continuatas victorias meliora tempora successura, et sic expuuctis iis, quae Catholicam Religionem praepediebant, posse aliquando mitius iuramentum praestari; neque certe aliquis istorum audebat tam teneram conscientiam adolescentis tam foedo vinculo adulteratae Religionis irretire, quo perpetuo irretitus, forte aliquando suspirasset et suae aetatis Consiliariis culpam prostitutae libertatis adscripsisset.“ Commentaria de Germ. S. 244. l.

[2]) Azon fölfogás, hogy a főherceg trónralépte után kötelezve leendett megtartani a hitlevelében megerősitett törvényeket, bárha azok *még atyja életében* t ö r v é n y e s u t o n eltöröltettek, vagy *módositást* szenvedtek, — téves. Mert p. o. ha III. F. hitlevelében kötelezi magát azon törvények megtartására, melyek az idegen hadak bevezetését tiltják, s atyja II. F. utóbb oly törvény alkotására birhatja az országgyülést, mely az idegen hadak bevezetését megengedi: III. F. trónralépte után nem leendett kötelezve a hitlevél érintett pontjának megtartására. Sőt maga III. F. is fölhatalmazva volt, a hitlevél egyik vagy másik pontjának módositására t ö r v é n y e s u t o n hatni. A hitlevélben fölsorolt törvények megszünnek az uralkodót kötelezni, mihelyt a hivatott tényezők közbenjöttével megszünnek törvények lenni. És a hitlevél föladata nem más, mint a törvények és jogok ö n k é n y e s m e g s é r t é s é t akadályozni.

[3]) Bécsi nuntius nov. 12: „Non si e determinato ancora, se si debba fare la coronationo, ma io credo, che n o n si farà, p e r c h e il Pr. d' Eckemberg et il Arcivescovo di Strigonia son di parere, che non si debba fare.“

kérdés — mondá — lelkiismeretének forumához tartozik s mielőtt határoz, gyóntatójának tanácsát kell kikérnie.“ A cs. gyóntató Lamormain jezsuita atya volt, ki a pápai nuntius által támogattatva Pázmány nézetét fogadtatta el II. Ferdinanddal, mi nagy mozgalmat idézett elő az udvari körökben. Eckemberg és Pázmány minden oldalról komoly szemrehányásokat vontak magukra; sőt találkoztak, kik elég bátorsággal birtak kimondani, hogy a császári házat és Magyarországot nagy veszélybe ejtik. De a király határozottan megállapitotta, hogy a főherceg egyelőre csak megválasztatni fog [1]).

Ezekután Eszterházy november 21-én és a következő napon az országgyülés előkelőbb tagjaival magánértekezleteket tartott s előadván a király ohajtását, támogatásukat kikérte [2]). Az eredmény teljesen kielégitő volt. De az ellenzék fejeinek megnyerésére irányzott végső kisérletei sikerteleneknek bizonyultak [3]). Végre a november 23-iki ülésben föllépett indítványával; fölhivta az országgyülést, hogy

---

[1]) Bécsi nuntius 1625 nov. 26: „S. M. secondo la pieta solita rispose, che cio era cosa di coscienza, che se ne dimandasse il parere al P. suo Confessario, qual disse, che non se poteva fare (la Coron.) se il Arciduca dovea giurare e promettere le istesse cose, che haveva promesse l' Imp., non vi essendo adesso quei pericoli, che vi son stati per il passato. . . S. M. si dichiaró non voler in nissuna maniera far fare detta coronatione, essendosi concorsi in questa opinione il S. Pr. d' Eckemberg, l' Arcivescovo et io; essendo tutti gli alltri Ministri et Consiglieri contrarii, facendone grandissimi rumori et essagerando cio esser la ruina del Arciduca, di Casa d' Austria et del Regno.“ Ezt megerősiti a velencei követ dec. 3-iki jelentése.

[2]) Eszterházynak 1626 april 10-én Bethlenhez intézett levele. Eszt. M. Élete. II. 263 l.

[3]) Abauji követ naplója 1625 nov. 22-re: „Iterato nos accersivit (Palatinus) et in electionem futuri Regis ut consentiremus potentissimis rationibus et minis efficere intendebat. Eodem die sub noctis silentio eadem causa me solum accersendo multis argumentis in propositum suum allicere conatur.“

Ferdinand főherceget magyar királylyá kikiáltsa. Előadását tiszteletteljesen meghallgatták; az inditvány tárgyalása a következő napra halasztatott [1]).

A főrendek osztatlan lelkesedéssel fogadták a nádor fölhivását. De az alsótáblánál, mely kora reggeltől késő estig tanácskozott, a hét megye rendei vonakodtak a választáshoz járulni. Ha ezt tennék, — mondák, — Bethlen engesztelhetlen haragját vonnák magukra. A nádor engedékenysége bírni igyekezett őket. Kérdést intézett hozzájuk, vajjon mint magyar nemesek, vagy mint erdélyiek jelentek-e meg az országgyülésen? — Mint magyarok, válaszoltak. — Ha mint magyarok, hódoljanak meg a többség akarata előtt! De hiába; s e jelentéktelen ellenzék megakadályozta a főherceg egyhangú megválasztását. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: kivánják-e a rendek a királyt fölkérni, hogy elsőszülöttjének királylyá választását megengedje? Alig 10—12 szavazott nem-mel. Egy-két protestáns követ, hogy zavart okozzon, a király második fiának, Leopold főhercegnek nevét hangoztatta [2]).

S igy a tulnyomó többség végzéssé emelte, hogy „miután fenséges Ferdinand ausztriai főherceg úr, ő fgének legkedvesebb elsőszülöttje, rendkivüli szelidsége, kitünő bölcsesége és királyi jelleme által a hü karok és rendek szeretetét és tiszteletét kivivta: legméltóbbnak itélik, hogy ő fgétől jövő királyuk és uruknak legalázatosabban kikérjék.“ [3]). S hozzátették, hogy a főherceg megválasztatása alkalmával az ország szabadságainak, jogainak és törvényeinek tiszteletbentartásáról hitlevelet fog kiállitani [4]).

---

[1]) Abauji követ naplója.

[2]) Bécsi nuntius 1625 nov. 26 és velencei követ dec. 3, összevetve a nádor előadásával. Eszterházy II. 264 s kk. ll.

[3]) Az 1625: III. t. c.

[4]) Caraffa emlékirata 276 l.

A végzés első része az udvari párt diadalát tünteti elő, mely e fogalmazásban a szabad királyválasztási jog szabatos és határozott kifejezését, a király iránti tekintetből, mellőztette. Azonban a záradék, mely a hitlevél kiállitását a választáshoz s nem a koronázási cselekményhez kötötte, nagymértékben megzavarta a király örömét, megcsalta számitásait; mert épen amiatt határozta el a koronázás elhalasztását, hogy fiának ne kelljen a hitlevelet kiállitania.

Első pillanatban nem volt magával tisztában a teendők iránt. A magyar urak, főleg a nádor és a cancellár, melegen kérték, nyugodjék meg az országgyülés megállapodásában; figyelmeztették, hogy ellenszegülése kockáztatná a választást, mert a trón számos hiveit, kik az ország szabadságait mindenekfölött becsülik, az ellenzékhez való csatlakozásra vezetné és a protestánsokat, kik már-már megnyugodtak, arra határozná, hogy magukat ujra Bethlen karjaiba vessék. Ezen tekinteteknél nagyobb hatást gyakorolt a király lelkére Eszterházy észrevétele. A hitlevél, melyet a főherceg kiállitani fog, — igy szólott — nem fogja a kath. vallás és a korona érdekeinek előmozditásában akadályozni, ha a protestánsok megtéritése, vagy más eszközök által megnyernie sikerül a rendek többségét, melynek közremüködésével hatalmában álland a hátrányos törvényeknek megváltoztatását kivinni [1]).

Pázmány nem volt képes megcáfolni ezen, az alkotmányos elvek szempontjából teljesen correct tételt és tekintettel az országgyülés hangulatára, meg a spanyol követ sürgeté-

---

[1]) Bécsi nuntius nov. 26: „Il Palatino Eszterházy ha fatto una buona consideratione: che questa promessa, che fará l' Arciduca poco nuocerá, si se audava guadaguaudo gli animi degli Unghari, como s' e fatto, o con procurar, che diventino Cattolici, o captivarli con altra maniera; perche qualsivoglia articolo del Regno, ben vi concorre il Re e maggior parte de voti, si potra disfare."

seire, nem ellenzé tovább a hitlevél kiállitását [1]). S a király meghajolt a tények hatalma előtt; megegyezését adta, hogy a főherceg megválasztatása előtt a hitlevelet kiállitsa. Miután pedig ekként megszünt az ok, mely miatt a koronázást elhalasztatni kivánta, megegyezett, hogy a választást haladéktalanul kövesse a koronázás [2]). Tisztába hozatván ezen fontos kérdések, a király november 25-én az országgyülés fényes küldöttségét fogadta. Pázmány volt szónoka „A rendek — mondá — az ország föntartása és biztositásáról tanácskozva elhatározták, hogy ő fgét közértelemmel fölkérik: méltóztatnék a császári ház iránti hódolatuk és hazájuk szeretete által sugalt hő ohajtásukat teljesíteni és megengedni, hogy fenséges Ferdinand-Erneszt fhget ő felségének a magyar királyságban utódjává nyilváníthassák, királylyá választhassák és koronázhassák; készek a k. megegyezés elnyerése után a választást eszközölni, a hitlevelet biállitani és a koronázást végrehajtani.“ A király kegyelmes szavakban jelenté ki megegyezését. „Miként maga — tette hozzá — kiváló szeretettel és gondoskodással viseltetett Magyarország iránt, fiában is hasonló érzelmeket fog ápolni.“ [3])

A főherceg haladéktalanul kiállitotta a hitlevelet, mely a november 27-én tartott vegyes ülésen lelkes örömnyilatkozatokkal fogadtatott. S most Ferdinand fhg magyar királylyá kikiáltatott. A rendek tömegesen a királyi lakba siettek, hol Pázmány értesité a királyt a szerencsésen

---

[1]) A spanyol követ magának tulajdonítja érdemül, hogy Pázmány előbbi véleményétől eltért. „El (Eszterházy) y el Arzobispo — irja 1625 nov. 28 — cuando yo les dije lo que ymportava al servicio de V. M., que la coronacion fuere juntas con la eleccion, lo concluyeron aquel dia mismo, quitando el escrupulo, que S. M. Ces. tenia;“ mi némileg túlozva lesz.

[2]) Béesi nuntius nov 26.

[3]) Khevenhiller X. 702 l.

végrehajtott választásról, s a megválasztottnak az ország szerencsekivánatait tolmácsolta [1])

A közörömöt, melynek zajos nyilatkozatai Soprony csendes utcáit betöltötték, nem zavarta meg a hét megye rendeinek tüntetése. Óvást emeltek a választás ellen, melyet erőszakoltnak és érvénytelennek bélyegeztek. De titkon más nyilatkozatot állítottak ki, melyben kijelentették, hogy szivesen járulnak megegyezésükkel a választáshoz, bár Bethlen parancsára és boszujától tartva tiltakozni kényszerültek. A király megelégedéssel vette e nyilatkozatot, s — nehogy az erdélyi fejedelemnek tudomására jusson — az örökös tartományok, s nem a magyar cancellaria, levéltárában rendelte elhelyeztetni [2]).

A koronázásra sietve megtették az előkészületeket. Tiszteletdijul portánként fizetendő egy forint ajánltatott meg [3]). És december 8-án Pázmány a tizennyolc éves főhercegnek fejére tette sz. István koronáját [4]).

---

[1]) Caraffa emlékirata 278 s kk. ll.

[2]) Ezen nyilatkozatról hallgatnak emlékeink, egyedül a bécsi nuntius 1625 dec. 24-iki jelentésében említi. Lehet egyébiránt, hogy a nádor erre utal, midőn Bethlennek 1626 april 10-én irja, hogy a hét megye rendei kijelenték „hogy nem akarják sem a királyválasztás ellen magukat opponálni, sem az ország egyességétől elszakadni, hanem ha mit cselekedtek is, avagy cselekesznek a maguk mentségeért cselekszik és mind az ő fge kegyelmességét, s mind conditióit s mind királyválasztását helyen hagyják és veszik.“ Eszterházy II. 264 l.

[3]) 1625: IX. t. c.

[4]) Caraffa emlékirsta 270—286 ll. A koronázási diszebéden az asztal egyik oldalát az egyházi méltóságok (nuntius, primás, kalocsai érsek), a másikat a világi urak foglalták el (spanyol és florenci követ, meg a nádor). Igy irja le a diszebédet a florenci követ 1625 dec. 10-én s a helyek elosztását rajzzal illustrálja.

III.

K. előterjesztések tárgyalása. — Törvénycikkek szerkesztése. — A vallásügyi cikk körül támadt nehézségek. — Botrányos országgyülési jelenet. — A zágrábi prépost bántalmaztatása. — Következményei. — Elégtétel. — Az országgyülés befejezése. — A kath. rendek fölirata a pápához. — Pázmány spanyol évdija. — Folyamodásai. — Viszonya a spanyol követekhez. — IV. Fülöp levele.

A királyválasztás után a k. előterjesztések vétettek tárgyalás alá. Két évre portánként fizetendő 3 forintnyi adó ajánltatott meg. Törvények hozattak a törökkel szövetkezők s a rablók megfékezésére, a várkapitányok hatalmaskodásainak megszüntetésére, szabályoztatott az ércpénz és az ingyen munkák ügye, úgyszintén elintéztetett több magánügy sat.

Ugyanekkor 24 katholikus és 12 protestans tagból álló bizottmány küldetett ki, melynek föladata volt az országgyülés megállapodásait törvénycikkekké kidolgozni. Előadókká a győri káptalan küldötte és Túróczmegye prot. követe választattak meg. A kidolgozott törvénycikkek mindkét háznak jóváhagyás végett bemutattattak.

December 4-én az alsótáblánál a vallásügyre vonatkozó cikk került szőnyegre, melynek kimondania kelle, hogy az 1608: I. t. c. és a hitlevél VI pontja jövőben is érvényben marad. Miután ezen ülésen a bizottmány kath. előadója esetleg nem jelent meg, s a kath rendek általán gyéren voltak képviselve: a protestánsok kizsákmányolták a véletlen előnyt. A protestans előadó sietve átváltoztatta a törvénycikknek bizottmányilag megállapitott szövegét. Az 1608: I. t. c.

és a hitlevél VI. pontja mellett két más vallásügyi végzést [1]) emlitett meg, s hol ezeknek megerősitéséről van szó, az „örök időkre“ kifejezést csusztatta be. De a jelenlevő katholikusok siettek kijelenteni, hogy ezen szerkezet az országgyülés megállapodásával nincs öszhangzásban, minélfogva a két végzés és az „örök időkre“ kifejezés kihagyását sürgették. A protestánsok, magukat túlnyomó többségben látván, előbb zajos és fenyegető kifakadásokkal kisérlették meg elnémitani ellenfeleiket, s miután ez nem sikerült szavazást követelnek. Az elnöklő személynök, Pákay Benedek — „bár katholikus, de tehetetlen öreg úr,“ miként a pápai nuntius jellemzi — engedett. A többség elfogadta a törvénycikket, ugy miként bemutattatott s küldöttség által a főrendekhez tette át.

Midőn e küldöttség a főrendek előtt megjelent, szónoka Winkovich Benedek zágrábi nagyprépost nem szoritkozott a hasonló alkalmakkor szokásos phrasisokra, hanem elég bátor volt kiemelni, hogy az alsó tábla kath. tagjai a bemutatott törvénycikk jelen szerkezetét nem fogadták el, „mert oly dolgokat tartalmaz, melyek az országgyülés megállapodásában nem foglaltatnak.“ A küldöttség protestans tagjai ezek hallatára alig tudták elfojtani haragjukat, s mihelyt a fölső tábla üléstermébül kiléptek, szenvedélyes szavakkal támadták meg a prépostot. „Átlépett megbizása határain, — mondák — neki a törvénycikket átnyujtani kelle, s nem volt hivatva annak birálatába bocsátkozni.“ És visszaérkezve az alsó ház körébe követelték, hogy a törvény és szokás megsértése miatt megbüntettessék. Ezen inditvány viszhangra talált. A zaj és lárma

---

[1]) Melyek voltak ezek, kutfőnk nem határozza meg. Mindazáltal kétségtelen, hogy a bécsi béke I. pontját és Mátyás hires magyarázó okmányát kell érteni, mint a melyeket a protestánsok vallási szabadságuk védbástyáiként tekintettek.

közől, mely a termet betöltötte, fenyegető kiáltásokat lehete hallani: „Az ablakon kell kidobni!“

A prépost, midőn szóhoz jutott, megkisérlé magát kimenteni; de kevés szerencsével. „Azon észrevételt mint magán ember, a magam nevében tettem, s erre följogositva voltam, mert igazat mondottam.“ E nyilatkozat még fokozta a protestáns rendek ingerültségét, melyet a küldöttség egyik kath. tagjának ügyetlen fölszólalása nem volt alkalmas lecsillapitani, midőn kijelenté, hogy ő a prépost eljárását nem helyeselte s nem is helyeseli. Ekkor botrányos jelenet következett, melyhez hasonló talán soha sem gyalázta meg országgyülési tanácskozásainkat. Öten vagy hatan, elvakítva indulataik által, a prépostra rohantak, ökleikkel ütötték, haját és szakállát tépték. E váratlan fejlemény megfosztotta lélekjelenlétüktől az elnököt és a jelenlevő katholikusokat; amaz elmulasztotta fölosztatni az ülést, ezek közől csak egy pap sietett segitségére szerencsétlen társának. De néhány perc mulva a támadók is észre tértek, elhagyták áldozatukat, ki fölemelkedve, az általános megdöbbenés közepette az Üdvözitő szavait ismétlé: „Boldogok, kik üldöztetést szenvednek az igazságért!“ Ezzel elhagyta a termet s a főrendekhez ment, jelentést teendő a történtekről.

A főrendek buzgón fölkarolták a bántalmazott főpap ügyét s elhatározva voltak fényes elégtételt szerezni neki. Azonnal értesitették az alsó táblát, hogy mig az erőszakos tett elkövetői példás büntetést vesznek, a tanácskozásokat nem folytatják. A nádor pedig törvényszéke elé idézte azokat. A protestans rendek, hogy a vétkesektől merényletük következményeit elhárítsák, magukévá tették azok ügyét. Tömegesen megjelentek a nádornál, s a törvényes kereset mellőzését kérték. Majd, miután ezen kisérlet eredménytelen maradt, fenyegető

nyilatkozatokkal az udvarra nyomást gyakorolni szándékoztak; hirdetni kezdették, hogy az országgyülést elhagyják s a koronázás ellen óvást tesznek. Előre látták, hogy a király mindent kerülni fog, mi a küszöbön álló koronázást veszélyeztethetné.

És jól számitottak. A király nem akarta büntetlenül hagyni a kihágást, de ovakodott a protestánsokat fenyegetésük teljesitésére kényszeriteni. Midőn Pázmány a magyar főpapok nevében fölkérte, hogy a bántalmazott prépostnak és a személyében meggyalázott egyházi rendnek elégtételt szerezzen: kijelenté, hogy ha a koronázás napja nem lett volna már kitűzve, a legnagyobb szigorral lépne föl, bár ez a koronázás elhalasztását vonná maga után; de a fönforgó viszonyok ovatosságot és mérsékletet parancsolnak. Helyzetén könnyitettek a protestánsok, kik szintén engedékenységre határozták magukat. A királyné és a nádor közbenjárását vették igénybe, s készeknek nyilatkoztak elégtételt nyujtani. A király örömmel fogadta közeledésüket s az adandó elégtétel alakját, mindkét rész megelégedésére, meghatározta.

December 8-án reggel, közvetlenül a koronázás előtt, az udvar, az idegen vendégek és az országgyülés tagjai összegyülekeztek a királyi teremekben; midőn a király itt megjelent hárman a vétkesek közől térdre bocsátkoztak előttę, bocránatot kértek vakmerőségükért s megcsókolták térdét. Erre a magyar cancellár k. iratot olvasott föl, mely a kihágást és részeseit szigorú kifejezésekben megrótta. A következő napon tartott vegyes ülésben ugyanazon vétkesek ujabban bocsánatot kértek az országgyülés, az egyházi rend és a préposttól. „E bocsánatkérést — irja a pápai nuntius — Magyarországban nagy gyalázatnak, megaláztatásnak tekintik és Zsigmond király uralkodása alatt harmincöt nemes vonakodott ily bocsá-

natkérés által életét megmenteni, inkább a halálbüntetést szenvedték el.“ [1])

Ezen botrányos esemény emlékezetét két cikk tartja fön az 1625-iki törvénykönyvben. Az egyik szigorú büntetéssel fenyegeti azokat, kik jövőben az országgyülési tanácskozásokat erőszakos tettekkel megzavarnák; s ennek kapcsában fölhivja a megyéket, városokat és főurakat, hogy birtokos nemesek által képviseltessék magukat az országgyüléseken [2]). Egy másik elégtételt szolgáltat a zágrábi prépostnak, neki és utódjainak a főrendi táblánál jelöl ki ülést [3]). A király és a pápa is elfeledtetni igyekeztek vele a szenvedett méltatlanságot; ez a főpapi jelvények használatának jogával tüntette ki, amaz kilátásba helyezte jövő előmozdittatását és öt év mulva pécsi püspökké nevezte [4]).

[1]) Mit a szövegben a kihágásról és következményeiről előadtam a bécsi nuntius 1625 dec. 26-iki jelentéséből vettem, ki olasz és latin emlékirataiban mindezt teljesen hallgatással mellőzi. Megegyező elbeszélésével a florenci követ dec. 10-iki és a velencei követ dec. 9 s 17-iki jelentése; azon kivétellel, hogy az utóbbi szerint a három fővétkes halálra itéltetett és kegyelmet nyert. Nagyszombat városának követe szintén megemlékszik dec. 8-iki levelében ezen eseményről: „Nem igen szépen járánk az elmult sz. Borbála napján, úgy hogy a zágrábi püspököt (sic) meg is verték a jó keresztények, csaknem emberhalál is lett. De ő fge az urakkal más módot talált a dologban, hogy nem halállal, hanem vak vereséggel verettessenek meg, főkép akik a papot megverték; oly articulust irnak reájuk, hogy én inkább akarnám fejemet vétetni, hogy sem olyan articulus menjen felőlem ad posteritatem.“ Fleury egyháztörténelmében (LVIII. köt. 321 l.) szintén szól e kihágásról, csakhogy a zágrábi helyett az egri prépostot említi. Katona erről semmit sem tudott és igy Fleury elbeszélését mesének tekintette. (H. r. XXXI. 182 l.)

[2]) LXI. t. c.

[3]) LXII. t. c.

[4]) Bécsi nuntius 1626 febr. 18. A velencei követ 1625 dec. 17-én irja, hogy a prépost in partibus infidelium püspökké neveztetett. — Vinkovich 1628-ban a zágrábi püspökséget ohajtotta elnyerni; folyamodását a király Pázmányhoz küldötte, (1628 júl. 12. Hevenesy kézirati

Ezalatt december 10 én folytattattak az országgyülési tanácskozmányok. A vallásügyi törvénycikk ily fogalmazást nyert: „A vallás tárgyában megállapittatott, hogy az 1608 k. e. I. t. c. és a hitlevél VI. pontja érvényben maradjon.“ [1]) Azonban habár ezen törvénycikk a protestánsoknak nem biztositott uj előnyöket, Pázmány szükségesnek látta a maga és az egész kath. clérus nevében óvás alakjában kijelenteni, hogy valamint máskor „úgy most is, midőn a törvénycikkek sorában a vallás ügyéről emlités történik, tiltakozik az ezen és a megelőző országgyüléseken alkotott törvénycikkek ellen, melyek a kath. vallásra sérelmesek, vagy a kath. clérus jogaival ellenkeznek.“ [2]) December 13-án, midőn ezen óvás a nádor előtt bemutattatott, az országgyülés befejezte munkásságát. A rendek, miután a hatvan cikkből álló törvénykönyvet a királynak benyujtották, eltávoztak Sopronyból [3]).

Az országgyülés lefolyása és eredményei nagymértékben kielégithették a királyt és hiveit. A király- és nádorválasztás szerencsés keresztülvitele, úgyszintén a vallásügyi törvénycikk szerkezete a katholikus rendek hatalmát és győzelmét hirdeti. Vallásos érzületeiknek szép emlékét birjuk folyamodásukban, melyet november 19-én VIII. Orbán pápához intéztek. Esedeztek, hogy sz. István király és sz. Adalbert püspök officiumjai a romai breviáriumba fölvétessenek, s ekként tiszteletük a kath. világ minden részeire kiterjesztesssk [4]).

---

gyüjtem.) ki azonban mást ajánlott. Két évvel utóbb megürülvén a pécsi püspökség, Pázmány 1630 oct. 14-én Vinkovichot hozta javaslatba. (M. Canc. levt.) Ezen püspökséget 1637-ig birta, mikor Zágrábba helyeztetett át.

[1]) XXII. t. c.

[2]) Közli Katona Hist. Crit. XXXI. 179 l.

[3]) Az abauji követ naplója. Kaprinay kézirati gyüjt.

[4]) E folyamodás Hevenesy kézirati ggüjteményének V. kötetében

A pápa, bár kérelmüket nem teljesítette, válasziratában magasztaló szavakkal szól vallásos szellemükről. „Méltók vagytok, kedves fiaim, — irja többi között — az angyalok pártfogására és a népek tapsaira, midőn a jóakarat paizsával fegyverkezve, a pokol őrhelyeinek megdöntésén fáradoztok. . . Isten az ohajtott célhoz vezérlendi buzgó törekvésteiket. . . Erősödjetek tehát és legyetek bátrak a harcban, mely mindenütt és mindenkor folyik a vallás és vallástalanság, az erény és gonoszság között. És bizonyára sehol sem kereshetitek biztosabban az üdv fegyvereit, mint az ég fegyvertáraiban, hol buzgón fognak támogatni Magyarország szent védnökei: Adalbert püspök és István király. Míg védnökségük alatt álltok, nem kell rettegnetek a haláltól, s a vallástalanság zsarnoki hatalma ellen diadalokat fogtok kivivni, tanuskodókat a Mindenható kegyességéről, melylyel Magyarország iránt viseltetik.“ [1]).

A katholikus rendek összetartása és határozott magatartása által kivivott sikert most is főleg Pázmánynak lehete köszönni, ki a vezérszerepet, melyre állása és szellemi fölénye által hivatva volt, buzgón és tapintatosan töltötte be. Érdemeit nemcsak a császári udvar, a spanyol kormány is elismerte és megjutalmazta.

A spanyol királyok, hogy föntartsák birodalmuknak V. Károly által megalapított hatalmát, s politikai célzataiknak az európai udvaroknál érvényt szerezzenek: a diplomatia rendes eszközei mellett nem mulasztották el fölhasználni a kinceseket is, melyeket az uj világ bányáiból nyertek. Tekintélyes állam-

---

volt található, de ezen kötet az egyetemi könyvtárból elveszett, s igy csak tartalmát ismerjük az elenchusokból.

[1]) Az 1626 febr. 21-én kelt bréve cimezve van: „Dilectis filiis Statibus et Ordinibus Catholicis Regni Hungariae in Conventu Soproniensi congregatis.“ Eredeti. Eszt. Kápt. levt.

férfiakat, hirneves hadvezéreket, és befolyásos főpapokat jelentékeny évdijak fizetése által szokták volt lekötelezni. Sőt Németország kisebb souverainjei is megtiszteltetésnek tekintették, ha a spanyol udvar jóakaratának tényleges bizonyitványaiban részesülhettek.

Hazánkban III. Fülöp Forgách Ferenc primást és testvérét Zsigmond nádort tüntette ki bőkezüségének ily jeleivel. Amaz 3000 spanyol aranyból (=4500 magyar forint) álló évdijt élvezett. Pázmány több éven át nem gondolt arra, hogy magának ily évdijt eszközöljön ki. De a Bethlen által előidézett zavarok idejében, midőn érseki jószágai részint elpusztultak, részint idegen kezekbe jutottak, s előre látta, hogy azok visszanyerése után is több év fog elmulni, mig annyira gyümölcsözőkké teheti, hogy saját jövedelmeiből segithessen a nagyszámú szükségeken, melyek a magyarországi kath. egyház körében sürgetőleg kiemelkedtek: ekkor nem a maga, hanem az egyház érdekében, igénybe vette a spanyol udvar bőkezüségét.

1622 január 25-én Bécsből folyamodott IV. Fülöphöz, hogy az elődje által élvezett évdijt részére utalványozza. „Miután — ugymond — a lázadó kalvinisták utóbbi zavargásai alatt a kath. vallás Magyarországban sokat szenvedett, több egyházi férfiú megöletett, az egyházi javak elfoglaltattak, magam is három év óta számüzetésben élve jövedelmeimtől megfosztva vagyok: a katholika vallás visszaállitására szükséges eszközöket végkép nélkülözöm.“ [1]). E folyamodást a spanyol udvar bécsi követe, Onate gróf melegen támo-

---

[1]) A levél eredetije Spanyolország állami levéltárában, mely Simancasban Valladolid közelében őriztetik. (Papeles de Estado. Cartas de Alemania. Cajon 5) — A spanyol évdijra vonatkozó iratokat egész terjedelmükben közöltem a Magyar Sion 1869. VII. 22 29 ll.

gatta s uralkodójának figyelmébe ajánlotta. „A nagy terhek dacára, — irja — melyek fged királyi kincstárára nehezednek, kivánatos, hogy fged az érsek kérelmének teljesitése által Magyarország katholikusai előtt királyi nagyságát kitüntesse“ [1]).

Ezen ügy a madridi államtanács június 7-iki ülésében tárgyaltatott. A tanácsosok többsége javasolta a királynak, hogy Pázmány részére az évdijt megajánlja s levelére kegyelmesen válaszoljon. Csak két tanácsos Don Diego de Harra és Villafranca marques tett némi kifogást Ezek célszerűbbnek itélték, hogy a király egyszer mindenkorra utalványozzon bizonyos segélyösszeget, vagy pedig valamely egyházi javadalmat terheljen a Pázmány részére fizetendő évdijjal; miáltal a k. kincstár megkiméltetnék [2]).

A király az államtanács jegyzőkönyvének küllapjára e két szót jegyzé „Esta bien“ — „Jól van“; miáltal a többség javaslatát k. határozat erejére emelé. S néhány nap mulva k. irat ment Onate grófhoz, mely az ügy kedvező elintézéséről értesité s az évdijt a bécsi követség pénztáránál utalványozá [3]). A király ezt Pázmánynak közvetlenül is tudomására hozni kivánta. De cancellariájában nem ismerték a cimet, mely megilleti; s miután e körülmény ott nagy fontossággal birt, szükségesnek mutatkozott, eziránt Bécsben kérdést tenni. Onate

---

[1]) 1622 február 23.

[2]) „El Consejo de Estado sobre lo que ha escrito el Conde de Onate en particulares del Arzobispo de Estrigonia.“ A jegyzőkönyv Simancasban. (Consejo de Estado. Alemania.)

[3]) „Jónak láttam — irja a király 1622 júl. 4 Onatenak — tekintettel az általad kiemelt okokra, kegyelmesen megajánlani a 3000 f. évdijt, mely ezen követség által fog fizettetni. Rendelkezni fogsz, hogy ezen évdij oly módon és azon határidőkben fizettessék, mint másoknak, kik hasonló évdijakban részesülnek. És értesiteni fogod őt e kegyelmünkről, mikor jónak látod.“ (Ered. fog. Simancasban. Despachos para los Ministros de Alemania.)

sietett közölni a cimet, melyet a császári cancellaria Pázmányhoz intézett irataiban használni szokott s megjegyzé, hogy a magyar primás irányában azon tekintetet lehet tanusítani, mint a bibornokok irányában [1]. Mindazáltal a király ezen fölvilágositás vétele után sem irt Pázmánynak; mert az évdij ügye uj stádiumba lépett.

Mielőtt az 1622 július 4 iki k. rendelet Onate gróf kezeibe érkezett, ennek érzelmei, melyeket Pázmány irányában táplált, s eddigi nézetei az évdij tárgyában lényeges változást szenvedtek. Midőn II. Ferdinandot a sopronyi országgyülésre kisérte, Kismartonból előbbi javaslataitól eltérő fölterjesztést intézett uralkodójához. „Mióta — irja többi között — az itteni állapotokkal közelebbről megismerkedtem, tapasztalom, hogy az érsek nem oly kedvelt egyéniség, mint hittem [2]. Emiatt . . . jobb lenne az évdijt a nagyszombati papnövelde javára ajánlani meg, hogy ezen összegen néhány kath. ifjú neveltessék. Ily alamizsna nagyobb érdemmel birna Isten előtt s köztetszéssel fogadtatnék Magyarország katholikusai által, mig az érseket is megnyugtatná azon észrevétel, hogy az évdij ugyanazon célra ajánltatott, melyre ő is fordítani kivánta s mikénti fölhasználása reá lesz bizva.“ [3]

Nincs tudomásom arról, mily okok határozták Onatet ezen lépésre. A mit kiemel, hogy az érsek nem bir oly népszerűséggel, mint hitte, valószinűleg csak ürügy volt. Lehet, hogy Pázmány az országgyülésen nem volt eléggé buzgó a spanyol diplomata célzatainak támogatásában.

---

[1]) Onate sept. 20-iki jegyzékében irja, hogy a mellékelt lapon közli P. cimét s hozzáadja „y a mi parece, que se podia tratar en la misma manera, que los Cardenales.“ De miután a lapot ezalkalommal mellékelni elfelejté, a mulasztást oct. 12-ik i jegyzékében pótolja.

[2]) „Despues de haver visto estas cosas demas cerca, he hallado, que el Arzobispo no esta bien quisto, como yo pensava.“

[3]) 1622. júl. 20. Eredeti Simancasban.

Madridban, hol a közvéleményre kevés tekintettel szoktak volt lenni, nem birhatott nagy nyomatékkal Onate észrevétele s javaslata nem talált viszhangra. „Vonatkozással arra — kijelenté a király — a mi történt, ez ügyhöz nem lehet többé szólani.“ [1]) De a királyi iroda el mulasztá Onatét értesíteni az uralkodó változatlan akaratáról. Sőt a bécsi követ ujabb kérdése is válasz nélkül maradt [2]). Pedig helyzete kényelmetlenné kezdett válni. Pázmányt Madridból értesitették, hogy a király a kért évdijt megajánlotta s az erre vonatkozó k. rendelet a bécsi követ kezei között van, kit ennek közlésére ismételve fölkért. Onate emiatt 1623 nyarán ujolag kérdést tett az államtitkárnál, vajjon a király föntartani kivánja-e előbbi intézkedését, miszerint az évdij Pázmánynak kifizettessék, vagy pedig a nagyszombati papnövelde részére fogja azt utalványozni? IV. Fülöp, midőn e levél július 29 én kezei közé jutott, — nem tudom, mily befolyások következtében — oly végzést hozott, mely az előzmények után, méltán meglepő. „Nem tetszik sem az egyik, sem a másik“ jegyezte saját kezével a levél küllapjára [3]). S az évdijt sem Pázmány sem a papnövelde nem kapta meg.

Pázmányra e fejlemény annál kellemetlenebb hatást gyakorolhatott, mert folyamodásának kedvező elintézése már köztudomású volt. Emiatt ujabb folyamodást intézett a spanyol királyhoz; hivatkozik a történtekre s az austriai ház iránti hűségére, mely miatt, annyi bajt és veszélyt

---

[1]) Onate levelének hátlapjára az államtitkár följegyzé figyelmeztetésül a királynak, hogy a szóban forgó évdij már megajánltatott, s a k. rendelet el is küldetett. Erre vonatkozólag irta azután a király ugyanazon hátlapra: „Con lo, que esta hecho, no hay mas que decir en esta cosa.“

[2]) Onate 1623 június 14-én az államtitkárhoz. Eredeti Simancasban.

[3]) „Que no conviene lo uno, ni lo otro.“

kelle kiállania [1]). De e lépése is sikertelen maradt, bár azt II. Ferdinand parancsára Khevenhiller gróf, a madridi udvarnál levő cs. követ hathatósan támogatta.

Pázmánynak a sikerre csak akkor lehetett nagyobb kilátása, midőn Onatét 1624 nyarán Ossona gróf váltotta föl a bécsi követségben. Ez vele csakhamar szivélyes viszonyba lépett, főleg akkor, midőn az 1625-iki országgyülésen államférfiúi tehetségeit és nagy befolyását elég alkalmas volt méltányolni. Madridba küldött jelentései ismételve magasztalják buzgó és sikeres tevékenységét, melyet az ausztriai ház érdekeinek előmozditásában, főleg III. Ferdinand magyar királylyá választása és koronázása körül kifejtett.

Ossona gróf e jó indulata reményt nyujtott a primásnak, hogy végre elnyerheti az ismételve kérelmezett évdijt; s november 27-én kelt levele által kikérte a Sopronyban mulató követ pártfogását. „Excellentiád tanuskodhatik arról, hogy nem vagyok oly szorult helyzetben, miszerint tisztességes föntartásomra szükséges lenne az évdij. Azonban mivel személyemre tiszteletteljesnek, a magyar nemzetre dicsőségesnek tartom, ha oly hatalmas uralkodó előtt némi nyomatékkal birok, emiatt fordulok Excellentiádhoz szivélyesen fölkérvén, hogy ügyemet támogatni méltóztassék.“ [2]) Ezen levélhez egy IV. Fülöphöz intézett irata volt mellékelve. Önérzete visszatartotta attól, hogy miután három folyamodása sikertelennek bizonyult, ujabban szőnyegre hozza az évdijra vonatkozó kérését. Ezt hallgatással mellőzi; csak a megtörtént királyválasztásról tudósitja s szolgálatkészségéről biztositja [3]).

---

[1]) Pázmány levele kelt Bécsből 1624 marc. 23. Eredetije Simancasban.

[2]) Pázmány levele kelt Sopronyból 1625 nov. 27. Eredetije Simancasban.

[3]) Pázmány levele ugyanazon kelettel bir, mint az előbbi. Eredetije ugyanott.

Ossona gróf, sietett befolyását Pázmány érdekében érvényesíteni. Egy titkos jegyekben irt jegyzéke melegen ajánlja II. Fülöp kegyeibe. „Tartózkodtam eddig — irja — fged elé terjeszteni ez ügyet, de tekintettel az érsek személyének fontosságára, buzgalmára, melylyel a főhercg megválasztatását előmozdítá és fged iránti szolgálatkészségére: célszerűnek itélném, ha kérését fged teljesítené, s ekként még inkább lekötelezné. . . . A kegyelem, melyben részesíteni fogná, tiszteletteljes lesz fged nevére, miután nyilvánosságra hozandja, mint vágyódnak e távol nemzetek fged kegyei és kitüntetései után; egyuttal a magyar nemzetre is nagy hatást fog gyakorolni, ha fged kitünteti és megtiszteli azokat, kik fged házának jó szolgálatokat tesznek.“ [1])

Ossona e jegyzéke rögtöni hatással birt. IV. Fülöp haladéktalanul utalványozá Pázmány részére az évdíjt s erről őt magát hizelgő sorok kiséretében értesíté.

„Fülöp Isten kegyelméből Spanyolország, két Sicilia, Jeruzsalem sat. királya. Nagyontisztelendő esztergomi érsek, Krisztusban atyánk, igen kedvelt és szeretett barátunk. Ossona gróf követünk értesíteni fog, mennyire örvendettem fenséges unokám Ferdinand fhgnek magyar királylyá választatása, s azon tudósitás fölött, hogy e sikert nagy részben Neked kell köszönni, bölcseséged és erélyednek, melylyel ezen ügyben eljártál. Minélfogva, mint illik, nagy hálára érezem magam Irányodban lekötelezve. S meggyőződve lehetsz, hogy bármiben kedveskedhetem Neked, a bizalom, melyet jóakaratomba helyezesz, nem fog megcsalni. És jelenleg, miként a gróftól értesülni fogsz, érdemeid iránti elismerésem jeléül, az elődöd által

[1]) A november 28-án Sopronyban kelt levél dechifrirozott másolata Simancasban. Ugyanazon napon Don Andres de Cesada y Grades államtitkárnak is ir, kit felkér, hogy Pázmány ügyét támogassa. Eredetije Simancasban.

élvezett — s (a német) követségben fizetendő — 3000 arany évdijt adományoztam részedre. Kivánom, hogy Téged nagyontisztelendő esztergomi érsek, Krisztusban atyánk, igen kedvelt és szeretett barátunk, Isten szent oltalmába fogadjon. Saragossából január 15. 1626.

Én a király s. k. [1]).

IV.

Bethlen elégületlensége. — Menyegzője. — Összeköttetései Ausztria ellenségeivel. — A magyar tanácsosok értekezletei. — Bethlen sérelmei. — Támadása. — Ajánlata békealku kezdésére. — Pázmány javaslata. — A fölsömagyarországi rendekhez intézett levele.

Bethlennek elég oka volt, hogy az 1625-iki országgyülés eredményeivel elégületlen legyen. Látnia kelle, miként szerez a király- és nádorválasztás uj erőt a koronának. S a rendek magatartásából meggyőződhetett, mily csekély a befolyás, melyet a nemzetre gyakorol, mily törpe a párt, mely tőle veszi parancsait. Bár a nemzet teljesen megnyugtatva, a protestantismus kielégitve nem volt: sem ez, sem amaz nem látta többé benne szabadítóját

Elégületlensége kifejezést nyer leveleiben, melyeket 1626 elején az uj nádorhoz ir. Miként négy év előtt Thurzó Szaniszló, most Eszterházy Miklós ellen intézi előcsatározásait, melyekre, mint akkor, kedvező alkalmat szolgáltatnak a hivei által terjesztett hirek, miszerint a nádor Sopronyban megvető és fenyegető kifejezésekkel szólott személye felől [2]).

---

[1]) Eredetije (spanyol) az eszt. prim. egyh. levt.

[2]) Eszterházy II 242 s kk ll.

Egyelőre tollát használta fegyverül. Komolyabb vállalatoktól menyegzője elvonta figyelmét. Összekelését Brandenburgi Katalinnal rendkivüli fénynyel kivánta meg ülni. Február 22-ére Kassára nemcsak az erdélyi rendeket és magyar főurakat, az európai fejedelmet is meghivta. Kiváló súlyt helyezett Pázmány megjelenésére; s óhajtását fejezte ki, hogy a király általa képviseltesse magát az ünnepélyen.

A találkozást politikai tárgyalásokra szándékozott fölhasználni. „Oly dolgokat tractálna ő nagyságával — mondá —, ki a kereszténységnek nem kevés hasznára következnék.“ És az erdélyi urak szintén sok jót vártak a két nagy férfiú találkozásától [1]). Azonban a primás nem volt hajlandó elvállalni e küldetést, magas állásával kevéssé öszhangzót, a melytől eredményt nem reméllt, miután a fejedelem őszinteségében most még kevésbbé hitt, mint ezelőtt. A királyt Sennyey püspök, a cancellár képviselte a menyegzőn [2]), melynek fénye bámulatra ragadta a magyar urakat [3]), de gúnyos észrevételekre és komoly megrovásokra adott alkalmat a menyasszonynak és külföldi vendégeinek [4]).

És csakugyan Pázmány megjelenése nem módosithatta

---

[1]) Bornemissza Jánosnak, — ki 1625 végén min' a k küldötte járt Erdélyben — jelentése. Eszterházy II. 237 l.

[2]) A bécsi nuntius, mint 1626 febr. 11-én irja, ellenzé Sennyey küldetését, miután ezt püspöki jellegével összeférhetlennek tartotta; de azt válaszolták, hogy mint cancellár fog abban eljárni. Végre megnyugodott, mert a jezsuiták is, kik szintén megkérdeztettek, helyeselték Sennyey küldetését. A részére adott k. utasitás ered. Prim. vil. levt.

[3]) Kemény J. Autobiographia 83 s kk. ll.

[4]) Velencei követ 1626 marc. 25: „Le nozze son passate . . . con termini barbari, et che sono riusciti di disgusto alla sposa.“ A vendégek számára ágyak sem voltak készitve és a táncterem gyertyái nagy bűzt terjesztettek. A nuntius pedig marc. 15-én Sennyey elbeszélése nyomán irja: „L' apparato della milizia era stato sumptuosissimo, ma del resto sordidissimo, essendo stato l' Ambasciatori trattati molto male nel mangiare e nel allogio, como ancora ne presenti.

volna Bethlen terveit. Miután házassági ajánlatait a császári udvarnál elutasitották, szoros összeköttetésbe lépett Ausztria ellenségeivel, kik örömmel fogadták a hasznos szövetséget. Ekkoron a harminc éves háború uj szaka kezdődik. A leküzdött német protestantismus fölemelkedik s a dán király csatlakozása által ismét félelmessé válik. Már 1625 végén angol-dán-hollandi szövetség jött létre, melyet Franciaország, Velence és Bethlen biztositott támogatásáról Megállapittatott, hogy a következő év tavaszán a dán király Németország éjszaki részét választandja hadi működéseinek szinhelyévé, Mansfeld gróf pedig Csehországon, Szilézián keresztül Magyarországba vonul, s itt Bethlennel egyesül. [1]).

Az erdélyi fejedelem igéré, hogy 14 ezer embert fog kiállítani és kieszközlé a porta biztositását, hogy mihelyt a háború megnyilik, tatár hadak küldetnek Lengyelországba s a magyarországi basákhoz rendelet bocsáttatik, hogy vele egyesüljenek. [2]). Ezzel nem elégedett meg; diplomatiájának szálai Moskwáig és Stockholmig értek. Gusztáv Adolf svéd királyt a háborúban való részvétre hivta föl. A hőslelkű fejedelem nem utasitá el a fölhivást, már a közös actió részleteinek megállapitásával foglalkoztak; de erre nézve nehézségek merültek föl. S Gusztáv Adolf ekkor még nem lépett a háború szinterére [3]).

---

[1]) Hammer Geschichte des osmanischen Reiches III. 74 l. És Hurter Ferdinand II. 441 l.

[2]) Horváth M. M T. III. 602 l Eszterházy II 282 s 320 és kk. ll.

[3]) Gusztáv A. Poroszországon át Lengyelországba akart nyomulni s a Visztula partjain Bethlennel egyesülni. De ez félt nyilt háborúba keveredni Lengyelországgal s 1626 május 23-iki levelében lebeszélni iparkodott a svéd királyt tervéről, ajánlván, hogy inkább Sziléziába nyomuljon. Gusztáv A. nem engedett. Július 24-én fölkérte Bethlent, hogy lengyel területen csatlakozzék hozzá, vagy legalább 5—6000 lovast

Bethlen moskwai ügyviselőjének, Roussel Jákobnak is az volt föladata, hogy Mihál czárt szövetkezésre birja. Ezen célból ünnepélyes fogadtatása alkalmával tartott beszédében a fejedelmek solidaritásáról szólott, s ezt sajátszerű államtani elméletekre alapitotta. Emellett oly érvekkel támogatta fölhivását, melyeket bizonyára az orosz államférfiak is nevetségeseknek tartottak. „Bethlen Gábor — igy szól többi között — egyenes vonalon származik le a híres Attilla királytól, ki német nemzetiségű volt; valamint a magyar nemzet is az orosztól veszi eredetét;“ minélfogva a rokoni kapcsolatok is követelik a két uralkodó és a két nép követelését [1]). De eredeti okoskodásai hatástalanoknak bizonyultak.

A király ezalatt korán tudósittatott a fejedelem ellenséges tevékenységéről és a török készületeiről. S a teendők iránt kikérte magyar tanácsosainak véleményét. Meghivására 1626 május közepetáján, Pázmány Péter mellett — ki ekkortájt súlyos betegségből épült föl [2]) — a kalocsai érsek, az egri, győri s váczi püspökök, a nádor, Pálffy Pál, Eszterházy Dániel, Cziráky Mózes és Ostrosich jelentek meg Bécsben, hol az ifjabb király elnöklete alatt tartották értekezleteiket [3]).

A király utalva a veszélyt jelező körülményekre, kijelölte a kérdéseket, melyek a tanácskozás tárgyait voltak képe-

---

küldjön elébe. (A svéd király levelének másolata a bécsi cs. könyvtárban.) E levél a császár kezeibe jutott, hihetőleg akkor, midőn egy Bethlenhez küldött svéd futár augustus havában a jablonkai szorosnál elfogatott. (Bécsi nuntius 1626 aug. 26.)

[1]) A Roussel által mondott terjedelmes latin beszéd másolata a bécsi cs. könyvtárban.

[2]) Bécsi nuntius 1626 május 20.

[3]) Az april 23 án kelt meghivó levél Pázmányt május 10-re Bécsbe hivja. Miller I. 102 l. Az összehivottak névsora a m. Canc. levt. jegyzetei között.

zendők. Tanácsos e fölkelést hirdetni, s ha igen, mikép kell ez ügyben eljárni? Mit kell tenni, ha a török és Bethlen támadó háborút kezdenek? Mily módon lehet a fegyverkezésre szükséges költséget megszerezni s mily áldozatokat hozhatnak a főurak? A tanácskozmány hosszadalmas vita után az ország s a véghelyek megerősítésére vonatkozó több rendszabályt állapitott meg; ajánlotta a közfölkelés kihirdetését, s a fölkelő hadak parancsnokságára Tiffenbach tábornokot hozta javaslatba. Pázmány, a főpapokkal ezer lovast igért kiállitani [1]).

Alig tértek haza a magyar urak, midőn június elején Pázmányt egy k. leirat értesité, hogy Sennyey cancellár neki és Eszterházynak titkos közléseket teend, minélfogva helyet és időt tűzzön ki, hol mindhárman találkozzanak, anélkül hogy mások észrevegyék, miszerint összejövetelük előkészítve volt [2]). Bár e fontos közlemények s a három államférfiú értekezleteiről az emlékek hallgatnak, ezeket összeköttetésbe kell hozni a Bethlen betegségéről Bécsbe érkezett hirekkel, melyek következtében élénken foglalkoztak azon kérdéssel, mit kelljen tenni, ha Bethlen meghalna? Azonban alig mult el néhány nap s egy Erdélyből érkező futár a fejedelem fölgyógyulását jelenté. Ekként a halálához csatolt remények meghiusulván, az élővel kelle ismét bajlódni [3]).

Ezen időben, 1626 nyarán Bethlen mindinkább fukar kezd lenni a király iránti hűségének hangsulyozásában, mely eddig nagy szerepet játszott leveleiben; ezeket panaszokkal tölti meg. Előbb általános kifejezésekben elégületlenségét

---

[1]) Bécsi nuntius május 20. Eszterházy II. 333. l.

[2]) A jun. 6-ikán k. levél: „Summopere caveatur, ne ex instituto id (a találkozás) contingere animadvertatur, neque occasio variarum suspicionum praebeatur.“ Eredeti Prim. vil. levt.

[3]) Bécsi nuntius jún. 10, 17, 24: „Si — irja egy helyen — moria, si potria sperare molta quiete.“

nyilvánitja a fölött, hogy a király a protestánsokat üldözi, s hozzáteszi, miszerint a „religió dolgán kivül is sok és nagy bántási volnának“ [1]). Majd részletesen előadja sérelmeit. A ki rály elmulasztotta lefizetni a 30,000 forintot, mely a hét megyéhez tartozó véghelyek jó karban tartására van szánva; a hét megye területén jószágokat adományozott, főispányt nevezett, mire nem volt följogositva. A nádor ellen is panaszt emel sértő nyilatkozatai miatt. És most nem habozik föltárni ellenséges szándékait. A királyt ugyanis fölhivja, hogy az egyesség pontjait „késedelem nélkül és valódi foganattal teljesitse;“ és a futárt, ki e fölhivást Bécsbe vitte, utasitotta, hogy a válaszra öt napig várakozzék. „S e válasz — irja a m. cancellárnak — ne legyen olyan, mint azok voltak, melyeket három év óta kaptam. Mert ha ilyes leszen, kimondom nyiltan, nem fogok vele megelégedni és kénytelen leszek más módokhoz nyúlni“ [2]).

A király elismerte ugyan, hogy a bécsi egyesség némely pontjait nem teljesitette, de emiatt a fejedelem által előidézett nehézségeket és a zavarteljes időket okozza; kész mihelyt a nyugalom helyreáll megfelelni kötelezettségeinek. A szathmári főispány kinevezésében nem lát sérelmet, miután a békeokmány a főispányi méltóságok betöltéséről nem intézkedik. A nádor maga fog válaszolni az ellene emelt vádakra; eleve megjegyzi, hogy a fejedelmek nem szoktak súlyt fektetni a különféle, gyakran hamis hirekre [3]). Alig indult utnak a futár e levéllel, a fejedelem september 3-án ujabb panaszokkal lép föl a svéd király hozzábocsátott követének letartóztatása és a német hadak bevezetése miatt. Pedig a svéd követet — olvassuk a k. válaszban — jogosan tartóztatták le, mert ellenség táborá-

---

[1]) Eszterházy II. 323 l.
[2]) Eszterházy II. 346 s kk. ll.
[3]) Pray Epist. Proc. III. 387 l.

ból jött s nem volt menvéddel ellátva; és a király ennek dacára a fejedelem közbenjárása iránti tekintetből szabad lábra helyezte. Az idegen hadakat pedig — ugymond — az ország védelmére s nem romlására hozta be [1]).

Ezen k. iratok nem tartóztatták föl Bethlent. Szövetségeseinek hadműködései kényszeriték a támadásra. Németországban, hol a háború tavasz óta dúlt, Mansfeld gróf a dessaui vereség által szétszórt hadait skót és dán segédcsapatokkal ujra szervezvén, júliusban Magyarország felé vezeté Bethlennel csatlakozandó; követve Wallenstein cs. tábornagy által, ki e csatlakozást megakadályozni igyekezett. Bethlen Mansfeld által a hadjárat megnyitására ismételve fölhíva, augustus közepetáján Horváth Istvánt 3000 emberrel szövetségesei elé küldé. [2]).

Néhány nappal később maga is megindult s szokott gyorsaságával haladott előre September 23-án Rimaszombatnál táborozott, mig Mansfeld a bányavárosok felől közeledett. Egy török had is megindult Budáról és Nógrádot vette ostrom alá [3]). Ezen veszélyes körülmények között Pázmány nagyszombati palotája fontos tanácskozmányoknak volt szinhelye: Wallenstein, Trautmansdorf és Questenberg titkos tanácsosok, a primás és a nádor vettek részt azokban [4]). Abban állapodtak meg, hogy Wallenstein és Eszterházy a fejedelem ellen fognak indulni. S ezek már september 30-án Drégely-Palánknál találkoztak vele. Az ütközet elkerülhetlennek

---

[1]) Eszterházy II. 378 l.

[2]) Horváth M. M. T. III. 603 l. Mansfeld elégületlen volt Horváth csekély csapatjával, mely september elején Magyar Bródnál egyesült vele. Ezt irja Pázmány 1626 sept. 25-én. Jászay. A szőnyi béke. 184 l.

[3]) Eszterházy II. — l.

[4]) A velencei doge hollandi ügyviselőjéhez intézett sürgönye. 1626 oct. 2. A velencei állami levéltárból.

látszott. De Bethlen Mansfeld megérkezése előtt nem akarta elfogadni s a következő éj tartamára fegyverszünetet kért, melyet bár a királyi hadak helyzete előnyös volt, meg is nyert; mire az éj homálya által födve seregeit elvezette [1]).

Bethlen ugyanakkor, midőn az ország szivéig nyomult, egy futárát küldé Bécsbe; de nem hadüzenettel, miként várni lehete, hanem ajánlattal béketárgyalások kezdésére. A béke megzavarásáért a királyra háritotta a felelősséget; magáról erősitette, hogy mindig hőn ohajtotta a béke föntartását s Mansfeld tudta s meghivása nélkül jött az országba. Késznek nyilatkozott biztosokat küldeni a fölmerült nehézségek elháritása végett és közvetitőként föllépni a török béke létrehozására. [2]).

Pázmány, a király által véleményadásra fölhiva, nem tudta eltitkolni meglepetését és indignátióját a fölött, hogy a fejedelem az ártatlan szerepét játszani meri. „Ha aljas és méltatlan hazugságait — ugymond — hallgatással mellőzzük, mintha hitelt adnánk azoknak, jogos megvetés tárgyaivá leszünk. Vagy azt kell hinnie, hogy nem látunk cselszövényeibe s ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat; vagy hogy nem merünk szemrehányásokat tenni, s ez esetben magatartásunkat félelemnek tulajdonitandja. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett hazugságaiban . . . . Most tehát, midőn levele állitásokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkül elmondani, nyiltan kell föllépnünk.“

A király — tanácsolá a primás — emelje ki válaszában, hogy bár ismerte Bethlennek a portával s az ausztriai ház más ellenségeivel folytatott tárgyalásait, kitüntetések és engedmények által igyekezett őt a béke fölbontásától visszatartani. Emiatt a törö-

---

[1]) Eszterházy II. 401 l.

[2]) Bethlen levele nem ismeretes; tartalmára utal Pázmány alább tárgyalandó emlékirata.

kökkel is jóhiszemüleg megkötötte a békét; s mi inditotta a portát arra, hogy a megerősitést megtagadja, a fejedelem jobban tudhatja, mint bárki más. Most pedig, hogy a török és Mansfeld vele egyidőben intézték támadásukat, hogy Mansfeldnek segédcsapatokat küldött, foglalásokat tett, a király híveinek jószágait lefoglalta s a megyéket lázadásra hívta föl: ezeknek célja igen világos. Őrült lenne, ki elhinné, hogy mindezt jó célból, a béke érdekében vitte véghez. Mindazáltal Istenre, ki az igazság őre, a megsértett szerződések boszulója, bizván hütlenségének megbüntetését, most sem idegen a békétől, ha ezt kellően biztositani lehet. Azonban mielőtt vele tárgyalásokba bocsátkozhatnék, hadait kivezetnie s az elfoglaltakat visszaadnia kell; úgyszintén bebizonyitandó, hogy Mansfeld csakugyan nem az ő meghivására jött be, hívja el tőle segédcsapatait.

Pázmány ily levéltől némi sikert várt, de csak azon esetben, ha sikerül meggátolni Bethlen egyesülését Mansfelddel. Emiatt szükségesnek látta, hogy a császári had nagyobb tevékenységet fejtsen ki s a háború szinhelyét az ellenség területére áthelyezni, Váczot, Damasdot, Kékkőt, Hatvant visszavenni és egyenesen Kassa ellen indulni igyekezzék. De mig Bethlen ellen merész föllépés mutatkozik kivánatosnak, a törökkel szemben eszélyes, ovatos magatartást kell elfoglalni; a kimerült tartományok, az üres kincstár, a németországi bonyodalmak a török háború veszélyeinek elháritását parancsolják. A portán föltárni kell Bethlen ármányait és lépéseket kell tenni, hogy fejedelemségétől megfosztassék. Ha pedig a török háborút kikerülni nem lehet: Tillyt kell Magyarországba rendelni.

Ezen tekinteteknél fogva Pázmány az állapotok jobbrafordulásának első föltételét abban látta, hogy a király Németországban visszaállitsa a békét; az örökös tartományok irányában

pedig föl kell hagyni azon politikával, mely alkotmányos intézményeik és szabadságaiknak hadat üzen, miután ez komoly veszélyeket fog maga után vonni. A cseh, morva és ausztriai rendek szabadságait visszaállítván a népeket megnyugtatni, jogos igényeiket kielégiteni szükséges. Ekkor majd a külellenség leküzdése, Isten segélyével, nem fog nehéznek bizonyulni [1]).

A király előtt nagy nyomatékkal birtak a primás javaslatai, s october 2-án Bethlenhez intézett irata azokkal öszhangzóan fogalmaztatott [2]). Szilárdul elhatározva volt, hogy a fejedelemmel tárgyalásokba nem bocsátkozik, mig hadait el nem vezeti. S ettől akkor sem tért el, midőn Bethlen october végén fegyverszünetet kért s biztosait Bécsbe küldeni igérkezett [3]).

A fejedelem ezalatt a Garanvölgyébe vonult s october 16-án Wallensteinnal szerencsésen megütközött. Táborát némely fölsőmagyarországi rendek kisérték. Ezek által Pázmánynak iratott, hogy közbenjárásával a királyt engedékenységre hajlitsa [4]). A primás lesujtva a fáj-

---

[1]) „Stabilitis domi rebus — igy végezi Pázmány — ac Ser. Rege Hungariae in Bohemia coronato, Bohemicisque, Moravicis, ac Austriacis Statibus certo et stabili libertatis statu constituto, sicque subditorum animis conciliatis, caetera Deo adiutore difficilia non forent.“ Pázmány e nagyérdekű emlékiratának erd. fog. Simor primás birtokában. Az emlékirathoz egy papirdarab van mellékelve, melyre a primás siető kézzel e jellemző észrevételt irta: „Vellem si Maiestas S. ita cum Bethlenio ageret, sicut agendum iubet Scriptura cum Diabolo; Resistite Diabolo et fugiet a vobis.“

[2]) Az oct. 2-iki k. irat Pázmánynak nemcsak gondolatmenetét követi, részben szavait is átirja. Pray Epist. Proc. III. 391 l.

[3]) A királynak oct. 19-iki válasza, Bethlennek oct. 15-iki levelére, Pray i. m. III. 397 l. Eszterházy II. 380 l.

[4]) E levél nem ismeretes, utal reá Pázmány válasza.

dalom érzete által, melyet lelkében hazájának ujabb szenvedései előidéztek, megható sorokban válaszolt. „Hogy kegyelmetek — irja — a szegény megromlott és fogyaték darab hazának ily szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegyelmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatból cselekszi; kötelessége is mutatja kegyelmeteknek, hogy édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek romlása, fogyása, nem tudom kinek fájjon. Magam felől kegyelmeteknek azt tökéletes igazsággal irom, hogy ha lehetne véremmel is megoltanám ezt a szegény hátramaradt magyarországi üszögöcskének ujabban föllobbant lángját, mely ha tovább terjed, elolthatlan leszen és minden idegen országokban levő hadakat erre a pusztult hazára vonszunk, kit az úr Isten távoztasson. Mert úgy tetszik mint a küszöbön ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi a hatalmas császárok között és mind oltalomtól s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk. . . . Szánja meg ő fge (Bethlen) ezt a nagy romlást és a szegénységnek iszonyú inségét, melyért ő fgének bizony számot kell adni az igaz itélő Isten előtt . . . És reméllem, hogy ő fge az erdélyi fejedelem hosszú experientiaiból megismervén a veszekedésnek ártalmas gyümölcsét és az ausztriai háznak ellenségitől hitegetett hamisságokat megtapasztalván, úgy rendeli dolgait, hogy a magyar nemzetnek megmaradásából inkább kivánu dicséretet, hogy sem romlásából örök átkot“ [1]).

---

[1]) Pozsonyból 1626 oct. 26. Hazai Okmánytár III. 462 l. És oct. 28-án ujabban buzdítja őket, hogy befolyásukat a béke érdekében érvényesitsék. Másolata a Nemzeti Muzeumban.

V.

A pozsonyi békealkudozások megnyitása 1626 végén. — Pázmány javaslatai. — Értekezletek. Pázmány levelezése Bethlennel. — Az alkudozások szerencsés befejezése. — A békeokmány megerösitése. — A fölső magyarországi rendek kifogása.

A király és Bethlen, a rendek és Pázmány közötti levélváltás nem vezetett czélhoz. A fejedelem emiatt siettetni ohajtván a megoldást biztosokat készült Pozsonyba küldeni, kik a nádorral és primással értekezzenek. Ezek erről értesülve, magok köré gyüjtötték a magyar tanácsosokat s megfontolás alá vették, mikép kelljen fogadniok a küldötteket és előterjesztéseiket?

Az értekezlet oly véleményben volt, hogy a viszonyok hatalma a békeajánlatok előzékeny fogadását parancsolja. Bethlennek leküzdését nem tekintették ugyan lehetetlen dolognak s előrelátták, hogy egy ujabb egyesség sem fogja a békét jobban biztositani mint a megelőző szerződések: mindazáltal nem titkolták el maguk előtt, hogy Wallenstein hadai tetemesen megfogytak, soraikban felbomlott a fegyelem és a török háborutól is kell rettegni. És mindezen tényeknél még nagyobb hatást gyakorolt reájuk az ország siralmas állapotának szemlélete. Az ellenség és a király hadai oly pusztitást vittek véghez, hogy elmondhatták, miszerint „Szendrőtől fogva Pozsonyig két három hitvány és hegyek közt levő vármegyéktől megválván, teljeségesen ruináltatott az ország.“ Buzgón kérték tehát a királyt, adja megegyezését a békealku megkezdéséhez. S ez utasitotta a nádort, hogy Bethlen küldötteit meghallgassa [1]).

Mikó Ferenc és Lónyay Zsigmond 1626

[1]) Eszterházy II. 431 s kk. ll.

november 2-án érkeztek Pozsonyba. Előadták, hogy uruk mindenek fölött ohajtja a békét, kész kivonulni a király területéről, visszaadja az elfoglaltakat és kieszközli, hogy Mansfeld az országot elhagyja s a török csapatok visszavonuljanak. Azonban viszont biztosittatni kiván, hogy a király az 1624-iki békekötést változatlanul föntartandja, a német hadakat kivezeti, amnestiát enged és a törökkel békére lép. S hogy ezekiránt megegyezni lehessen, mindenekelőtt fegyverszünetet kér.

A nádor, midőn ezen nyilatkozatot a király tudomására hozta, fölkérte őt, fogadja azt el alapul, engedje meg a békealku megkezdését, s ne követelje Bethlen előleges elvonulását. Pázmány is támogatta ezen javaslatát. „Más hangon szólanék — irja, — ha fged hadainak sikerült volna Magyarországban némi előnyöket kivivni, vagy hogy kivivni fognak remélleni lehetne; ez esetben kivánnám, hogy Bethlen a megkötendő béke biztositása végett, a birt hét megyének némelyikét visszabocsássa. Ez időszerint eredmény nélkül lépnénk föl ily követelésekkel.“ E miatt meg kell elégedni, ha Bethlen okmányilag és esküvel igéri, hogy sohasem fog többé a király ellen támadni; ugyszintén Erdély, s a hét megye rendei fogadják, hogy a fejedelmet, ha igéretét megszegné, nemcsak nem támogatják, hanem a király védelmére fegyvert ragadnak.

A primásnak kifogása volt az 1624-iki egyesség azon pontja ellen, mely a királyt a 30000 forintnak évenkinti fizetésére kötelezi. Az általános amnestia ellen is fölszólalt, miután nézete szerint a büntetlenségre való kilátás nagy mértékben előmozditja a zavargók törekvéseit. Végre ellene volt uj török béke létrehozásának, elég lévén megerősiteni a gyarmati egyességet Reméllé, hogy Bethlen a békét, mely ily alapokon létrejő, megtartandja, okulva eddigi kisérleteinek sikertelenségén; haladó kora és hanyatló ereje által is

visszarettentve uj vállalatoktól. És legroszabb esetben, ha a béke nem lesz állandó, a király legalább időt nyer, hogy a birodalmában és örökös tartományaiban dúló zavarokat lecsillapitva uj erőket gyüjtsön. Szükséges tehát, hogy a király biztosokat nevezzen, kik Bethlen küldötteivel a fegyverszünetet megkössék és a béketárgyalásokat haladéktalanul megkezdjék [1]).

A király ezen előterjesztést elfogadta, bár a német tanácsosok mindent megtettek, hogy a béketárgyalásokat meghiusitsák [2]). A békealku vezetésére a nádor, Pázmány, Senynyei cancellár és Cziráky Mózes neveztettek k. biztosokká [3]). Az utasitás, melyet vettek, teljesen összhangzó velt a primás javaslataival [4]).

Az alkudozások november közepetáján vették kezdetüket. De csakhamar komoly nehézségek támadtak. Az erdélyi biztosok az 1624-iki béke változatlan föntartását és a törököknek a békébe való befoglalását kivánták; miről pedig a király, — kihez előbb Sennyei, majd maga Pázmány is fölutazott [5]), — hallani sem akart. Végre az erdélyiek engedtek, s megszüntek sürgetni a török befoglalását.

---

[1]) Pázmánynak Pozsonyból 1626 nov. 9-én — Pray, Szalay és Horváth M. hibásan irják 19 — kelt fölterjesztése Miller, I. 130 l.

[2]) A nádor irja: „Istent hivom bizonyságul oly nehezen és nagy dologgal condescendáltattuk az oda föl való tanácsot és a mi kegy. Urunkat is.“ Eszterházy II. 444 l.

[3]) A nov. 11-én kelt k. rend. Prim. vil levt.

[4]) Az utasitás nem ismeretes, de tartalmára elég világot vet az alkudozások folyama.

[5]) A király 1626 nov 17-én meghagyja biztosainak, hogy ne engedjenek; egyuttal ohajtását fejezi ki, hogy a nádor és a primás hozzá fölutazzanak. De ezek Sennyeyt küldötték föl, ki által ujra oly utasitást vesznek, hogy a törököt semmi esetre sem szabad a békébe foglalni. November 22-én Pázmány személyesen ment Bécsbe s másnap visszatér Pozsonyba azon k. rendelettel, hogy a biztosok haladéktalanul kezdjék meg a tárgyalásokat s igyekezzenek a bécsi béke némely pontjainak előnyös megváltoztatását kivinni. (Eszterházy II. 441 l. Miller

Ezen előzmények elintézése után a november 24-iki összejövetelen Pázmány előadta a király kivánatait. A fejedelem fogadja okmányilag, hogy a király ellen többé nem intéz támadást; hatalmazza föl Erdély és a hét megye rendeit oly kötelezettség elvállalására, hogy őt, ha fogadását megszegné, nem fogják támogatni; bontsa föl a király ellenségeivel kötött szövetkezéseit; vezesse ki hadait a király területéről, küldje el Mansfeldet és a török segédcsapatokat, mondjon le az évi 30,000 forintról, melyre a nikolsburgi egyesség alapján joga van; végre elégedjék meg a király által adandó korlátolt amnestiával.

Minden egyes pont hosszas és élénk eszmecserét idézett elő. A fejedelelem kész — mondják az erdélyiek — biztositani a királyt, hogy többé megtámadni nem fogja, s megengedi alattvalóinak, hogy a király által kivánt okmányokat kiállitsák; de vajjon fogja-e viszont a király is biztositani és megengedi-e, hogy a magyar rendek hasonló kötelezettségeket vállaljanak el? A k. biztosok elutasitó választ adtak; hisz — igy szóltak — a király sohasem támadta meg a fejedelmet, sohasem szegte meg fogadásait.

Bethlen nem volt hajlandó lemondani a 30,000 forintról. Ne tagadja meg a király — kérték biztosai — ezen segélyt; annálinkább, mert a hét megye jövedelmei a véghelyek föntartására elégtelenek és illő, hogy a király ezekről gondoskodjék, miután a kapitányok hűségi esküvel vannak neki lekötve. Ezen tekintetek nem győzték meg a k. biztosokat, kik főleg azt hangsulyozták, miként a fejedelem ezen összeg fizetésére utalva a portán és más szövetségesei előtt kérkedett, hogy a király adót fizet neki.

I. 131 l. A bécsi nuntius 1626 nov. 25 én, és a florenci követ ugyanazon napon.)

Az amnestia kérdése szintén nagy fontossággal birt. A király ugy volt meggyőződve, hogy a büntetlenségre való kilátás nagymértékben előmozditja a fölkeléseket, s hogy a korona tekintélye követeli azon alattvalóinak megbüntetését, kik az elmult zavarok főrészesei voltak, biztosai ezt őszintén előterjesztették és az erdélyiek kérdésére: kiket tekintenek a zavarok főrészeseinek s vajjon remélheti-e a fejedelem, hogy közbenjárására kegyelmet nyernek; Illésházy Gáspárt nevezték meg, kinek és másoknak is a király kész lenne megkegyelmezni, de tudja, hogy kegyelmet sem kérni, sem elfogadni nem fognak. És a következő észrevétellel zárták be a discussiót: Ne sürgesse a fejedelem az amnestiát, mert azon gyanura ad alkalmat, hogy még mindig keresi a fölségsértők jóakaratát.

A török békeügyre nézve abban történt megállapodás, hogy a király, ha a budai basa által fölkéretik, három hónapra terjedő fegyverszünetet enged, melynek tartama alatt Komáromban békealkudozások kezdetnek [1]).

Mikó és Lónyai siettek uruknak értésére adni az értekezlet részleteit és utasitásokat kértek. Hogy pedig a békeügy utjában ne görditsen ujabb akadályokat, Pázmány szokott melegségével és nyiltságával fordult hozzá. „Vajha az Úr Isten — irja többi között — a fged szivét és ezt a szünetlen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozásait más alkalmatosb dologra fordította volna. De ezt is nagy kiváltképen való Isten ostorának tarthatjuk, melylyel szegény magyar hazánk sanyargattatik, hogy nemzetünk vére romlik és fogy. Iszonyodom megmondani, de azt hiszem, kétszázezer magyar héjával vagyon e Magyarország tizenhárom esztendő alatt, ugy hogy fged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyancsak

[1]) A november 24-iki értekezlet jegyzőkönyve Prim. vil. levt.

ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre.

Ezt én, látja Isten, nem idegenségből, sem gyülölségből nem irom hanem kivánnám azt, hogy fged immár valahára magába szállván, engesztelné Istenét, eddig való dolgairól és azután jobban kiméllené a magyar vért és országot. . . . Mert hacsak a a hiuságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg fged ennyi sok rablásban és éhen halásban fohászkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kiáltása minemü vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt" [1]).

E sorok, — melyekben nem a katholicismus érdekeiért buzgólkodó főpap szól, s nem a trónt támogató államférfiú, hanem a hazafi kesereg hazája romlásán és kemény itélettel sujtja annak okozóját, — nem maradhattak hatástalanok. Bethlen lelke nem volt elzárkózva a nemesebb hazafiui érzetektől, s ezeket fölébresztették a primás lelkes szavai. Hatásuk nemcsak válasziratában [2]), elhatározásaiban is nyilvánul. Biztosai-

---

[1]) Pozsonyból 1626 nov. 24. Miller I. 136 l.

[2]) Körmöczről nov. 30-án kelt. Igazolni s menteni igyekezik magát. „Kivántuk volna, hogy ennyi tracta és végzés ne lett volna. De ha büneinkért igaz itéletéből az Úr Isten mindnyájunkat ezzel akart meglátogatni, arról nem tehetünk. . . . Bátor megbüntessen minket is, ha minden igyekezettel abba elménket száma nélkül nem fárasztottuk, miképen fordithattuk kicsiny állapotunk szerint való szolgálatunkat . . . nemzetünknek hasznára, magunknak dicséretes emlékezetére. De arra mi e napig confidentiát nem találtunk." Tulzottnak mondja azon állitást, hogy háborúiban 200000 magyar veszett el; mindenkép kimélni igyekezett a magyar vért. Most is lehetőleg engedékenynek bizonyítja magát. Kéri a primást müködjék a béke létrehozása érdekében. (Miller I. 138 l.) Pázmány e levél vétele után ismét irt Bethlennek, ezen irata nem ismeretes; utal erre a fejedelem dec. 12-iki levele. Miller I. 144 l.

nak oly utasitásokat küldött, melyek a békés megoldást lényegesen előmozditották.

A december 6-án tartott értekezletet már csak három pont foglalkoztatá, s az erdélyi biztosok ezekre nézve sem mutatkoztak makacsoknak. A 30,000 forint megtartására csak gyenge kisérletet tettek, s ezzel Pázmány és Eszterházy eszélyes fölszólalása után fölhagytak. „Ezen összeg fizetése — mondották — ellenkezik a király méltóságával, s ujabb surlódásokra adhat alkalmat. Ha mindazáltal a fejedelem lelkiismeretesen megtartja a békét s ellenség által megtámadtatnék, számithat a király támogatására.“ Az amnestia kérdése nagyobb nehézséget okozott. A fejedelem becsületbeli kötelességének tekinté hiveinek részére büntetlenséget biztositani s őket megtartani azon jószágok birtokában, melyeket tőle zálogban vagy adományul nyertek. Viszont a király is uralkodói hivatásának mondá a zavarok előidézőit megbüntetni, s hiveit birtokaikba visszahelyezni [1]).

Bethlen, hogy némi engedményeket kiküzdjön, Pázmányra igyekezett hatni. „Nem reméllettük, — irja nekie — hogy kegyelmetek ilyen nagy lehetetlenségre kényszeritsen bennünket, kiváltképen a két utolsó punctot (amnestia megtagadása és jószágok visszaadása) soha conscientiánknak megbántódása, alacsony állapotunk szerint való becsületünknek s eddig való hitelünknek e világon földig lerombolása nélkül nem cselekedhetjük magunk fejétől . . . . Szeretettel kérjük kgdet legyen azon, lelkünk veszedelmével és gyalázatunkkal való dolgoknak kivánságival tovább ne terheltessünk, hanem inkább ha ő fge birodalmainak csendes állapotot akar szerezni, ugy cselekedjék kegyelmesen ő fge szegény hiveivel,

---

[1]) A k. biztosok válasza a fejedelem biztosainak előterjesztésére. 1626 dec. 6. Egyk. más. Prim. vil. levt.

hogy ilyen veszedelmes és gyalázatos állapottal ne exacerbáltassanak“ [1]).

De Pázmány ismerte Bethlent és a viszonyokat, s nem javasolt engedékenységet. Előrelátta, hogy a fejedelem — cserben hagyatva szövetségesei [2]), fenyegetve a Németországban diadalmaskodó császári fegyverek által — kényszeritve lesz ujabb áldozatokat hozni. És nem csalódott. Az erdélyi biztosok december közepetáján jelenték, hogy uruk a 30,000 forintra tartott igényéről lemond, magyarországi megyéi és városai által kiállitatja a kivánt okmányokat, a béke megkötése után kivezeti hadait és elbocsátja szövetségeseit, megegyezik az elidegenitett javak visszabocsátásában és megelégszik az amnestia azon alakjával, melyet a király ajánlott [3]).

Ezekután elháritva lévén a nehézségek, a békeokmány s a többi iratoknak szövege állapittatott meg. És december 20-án a megerősités kieszközlése végett Sennyey Bécsbe ment, az erdélyiek Bethlenhez utaztak. A király örömmel adta megerősitését. Ez egyességet nagy mértékben előnyösnek tarthatá, nem annyira positiv előnyeinél, mint inkább erkölcsi hatásánál fogva. Mig a megelőző békealkudozásokban kényszeritve volt elfogadni a fejedelem által előterjesztett föltételeket, most maga szabta meg ezeket s fogadtatta el a fejedelemmel. A magyar korona ujra érvényesiti régóta elenyészett tekintélyét [4]). S ezen eredmény érdemében Pázmány és

---

[1]) Dec. 12. Körmöczről. Miller I. 144 l.

[2]) Bethlen ugyanis sikertelenül szorgalmazta szövetségeseitől az igért segédcsapatokat és pénzsegélyt És a dán királynak elég dolga volt önmagát védelmezni. Eszterházy II. 462 l.

[3]) Bethlennek 1626 dec. 28-án kiállított nyilatkozata. Eszterházy II. 455 l.

[4]) A spanyol követ 1627 jan. 6-án irja: „El hazer esta paz ha sido necessario, no porque se entienda, que Gabor la ha de cumplir, sino porque la necesidad ha forzado a ella, pues proseguir la guerra

Eszterházy osztoznak, kiknek a király siet kifejezni hálás elismerését „Értesültünk — irja az előbbinek —, hogy hűséged nem csekély szorgalmat, fáradságot és buzgalmat fejtett ki, miáltal a közügynek és nekünk jelentékeny szolgálatokat tett. Ennélfogva buzgó igyekezeteiért kegyelmes megelégedésünket kivánjuk kifejezni“ [1]).

Bethlen bár hiúságát sértve, nagyravágyó törekvéseit meghiúsítva látta, s miként a primásnak irta „gyalázatjának nehezen szenvedésével“ fogadja el a föltételeket: a hozott áldozatokkal nem tulságosan drága áron vásárolta meg a békét, melyet könnyelműen maga bontott föl [2]). A környezetében levő fölsőmagyarországi rendek is készségesen megnyugodtak az egyesség megállapodásaiban, csak az amnestiára vonatkozó okmány szövegével voltak elégületlenek. A király ugyanis míg a hét megye rendeinek általános bocsánatot biztositott: föntartotta magának, hogy alattvalóit, kik a zavarok előidézésében jelentékeny részt vettek, megbüntethesse. A rendek vonakodtak elfogadni ezen okmányt s azt oly módon kivánták fogalmaztatni, miként a megelőző egyességek alkalmával szokásos volt. Lónyay megbizatott ezt a békeokmányok kicserélése alkalmával előterjeszteni [3]).

---

contra Bethlen era imposible, por faltarle al Emperador todo lo necesario para hacerla.“ És a florenci követ dec. 23-án megjegyzi a béke-föltételeiről: „Sono in molte parti piu vantaggiosi per S. M., di quo che qua si sperava di poter conseguir.“

[1]) Dec. 22-én Miller I. 146 l. Ekkortájt Pázmányt, Eszterházyt és Zrínyi Györgyöt egyidőben betegség, láz lepte meg. A király több udvari orvost küldött le gyógyitásukra. Ezek a két elsőt megmentették, de Zrínyi dec. 20-án a primási palotában kimult. (Bécsi nuntius 1626 dec. 23 és 30.)

[2]) Bethlen 1626 dec. 28-án Lőcsén irja alá a békeokmányt. (Eszterházy 454 l.) Ugyanezen napon ir Pázmánynak. Miller I. 148 l.

[3]) Pázmány 1627 jan. 11-ikén irja a királynak: „D. Lónyay nomine Statuum etiam nunc vehementer urget ut Amnestia per Maie-

VI.

A pozsonyi békeokmányok kicserélése. — Az amnestia ügye. — Bethlen biztosai Bécsben. — A pozsonyi egyesség végrehajtása. — Tokaji tárgyalások. — A szönyi török béke. — Bethlen kétszinü politikája.

A megerősitett békeokmányoknak 1627 elsö napjaiban, Pozsonyban kelle kicseréltetniök. A király ennek eszközlését a nádorra, Pázmány és Sennyeyre bizta [1]). De Eszterházyt betegség távoltartotta. S igy a primás január 11-én Sennyey és Ostrosich jelenlétében fogadta Mikót és Lónyayt [2]), kik a fejedelem által aláirt békeokmányt bemutatták, a mely nem volt ugyan teljesen összhangzó az előre magállapitott szöveggel, de az eltérés csekély fontossággal birt, s nem okozott nehézséget [3]).

---

statem V. eo modo concedatur, quo prioribus pacificationibus." Eredeti Cs. titkos levt.

[1]) A királynak 1627 jan. 4- és 9-én Pázmányhoz intézett levelei. Miller I. 150 s kk. ll.

[2]) Lónyay január 9-én érkezett Pozsonyba, miről Pázmány ugyanazon napon értesíti a királyt. Ezen levélben bizonyos titkos ügyről is tesz említést, melynek értelmét nem ismerem. „Secretam Instructionem, quam obsignatam dederamus Domino Kéri non fuit opus aperire, sed obsignata est reportata." Egyuttal fölkéri a királyt, nevezzen mielőbb a béke végrehajtására biztosokat, hogy az ellenséges had „qui nunc quoque aliquot Comitatus absumit ad sua amandari possit." Eredeti. Cs. titkos levt.

[3]) „Duo puncta sunt — irja jan. 11-én Pázmány a királynak, quae Princeps in Diplomate aliquantum variavit. Primo quod Mansfeldum Comitem nominat. Secundo quod loco iuramenti scripsit Assecuratorias, ubi de Transylvania agitur. Sed ea nobis tolerabilia videntur. In Reversalibus quoque de bonorum restitutione aliquid immutavit, sed illud quoque si recte intelligatur non obest. Neque modus est ob haec minutiora novas difficultates texere." Eredeti. Ugyanott.

Ekkor Lónyai előadta a rendek kivánatát, miszerint za amnestia előnyei Bethlen alattvalóira is kiterjesztessenek. A magyar cancellárnak nem volt ezellen kifogása. Azonban a primás, Ostrosich által támogatva, ellene volt az általános amnestia megadásának, bár kész volt némi engedményeket tenni.

Uj okmányt fogalmazott, melyben a király nem mondaná ki, hogy alattvalóit, kik a zavarokban résztvettek, megbüntetni fogja; hanem az amnestiából kivenné azon alattvalóit „kik ellene önkényt fegyvert ragadtak, vagy pedig a mozgalmak idejében egymásközött erőszakos tetteket, rablásokat, gyilkosságokat vittek véghez, s károkat okoztak; ezek, ha a sértett, vagy kárositott fél által a rendes biróság elé idéztetnek, megjelenni s a birói itéletnek hódolni tartozzanak.“ És mig az erdélyi biztosokat reábirta, hogy ezen szöveggel megelégedjenek, a királyt is meggyőzni iparkodott, hogy többet nem engedhet. „Buzgón kérem fgdet — irja — ne méltóztassék, a fged alatt álló megyék rendeit általános amnestiában részesiteni. Ez lelkiismeretbe vágó ügy. A károsult magánosok rovására csak akkor lenne szabad ily amnestiát engedni, ha a békét nem lehetne máskép létrehozni, miután azonban ezen eset nem fordul elő, ugy hiszem nem kell megadni [1]).

Pázmány január 11-én saját testvére, György által Bécsbe küldé az iratpéldányokat, melyek szerint a békeokmányt s az amnestiára vonatkozó k. nyilatkozatot kiállitani kelle [2]). S midőn már két nap mulva kezei között voltak a királyi aláirással ellátott okmányok, magához kéreté az erdélyi uraurakat és elháritván a nehézségeket, melyek az utolsó

---

[1]) Pázmány jan. 11-iki levelében

[2]) A király jan 12 én gyors futár által küldött levélben értesíti Pázmányt, hogy az okmányokat kivánata szerint fogja kiállitatni. Miller I. 152 l.

percben fölmerültek [1]), a békeokmányok kicseréltettek [2]).

Bethlen biztosai ezután Pázmány kiséretében Bécsbe utaztak. A királynál tisztelegni s öt biztositani kivánták, hogy urunk a létrehozott békét lelkiismeretesen fogja megtartani [3]). Innen Erdélybe siettek [4]) Pázmány pedig mi után a béke végrehajtására kiküldendő biztosok tárgyában javaslatokat tett [5]), fölkereste a Kismartonban betegen fekvő nádort s vele az ország közügyeiről értekezett [6]).

---

[1]) A m. cancellaria ugyanis az amnestiáról szóló okmánynak bevezető és zársoraiban eltért Pázmány fogalmazatától Az erdélyi biztosok ez ellen kifogást tettek. S Pázmány, hogy őket megnyugtassa, nyilatkozatot állított ki, melyben igéri, miszerint a király által uj okmányt fog kiállittatni. „Nos Petrus . . . Memoriae commendamus . . . quodcum circa Praefationem et finalem conclusionem Diplomatis S. Mtis de Amnestia quaedam dificultates occurrissent. . . DD. Ablegatos ita duximus esse assecurandos, quod tam Praefationem, quam finalem conclusionem, si ab ultima Viennensis Pacif. Amnestia discrepare dignoscantur, prorsus in simili forma expediri . . . curabimus, salva tamen Amnestiae ipsius formula permanente. . . .“ 1627 jan. 13. Egyk. más. Simor primás kéziratai között.

[2]) A király Pázmánynak 1627 jan. 13. Miller I. 156 l.

[3]) Florenci követ 1627 jan. 20. Eckembeig hg. Pázmánynak Bécsből jan. 12. Miller I. 155. l. — Jan. 19-én a király Bethlennek ir, őt jó szándékaiban megerősíteni igyekodik. Egyk. Más. Simor primás kéziratai között.

[4]) Pázmány mindkettővel szivélyes viszonyba lépett, s tobb levelet váltott. Mikónak 1627 marc. 6-án és virágvasárnapján Pázmányhoz intézett levelei a Prim. vil. levt. Lónyaynak 1627 april 13 kelt levele Miller I. 161 l.

[5]) Florenci követ jan. 20 és 27.

[6]) Ezen értekezletről Eszterházy jelentést tesz a királynak. Tanácskoztak a török békealkuról; biztosokul ajánlották: Cziráky Mózest, Forgách Miklóst, Eszterházy Dánielt; elnökül pedig Dallos győri püspököt. A Zrinyi halála által megürült horvát bánságra Pázmány a zágrábi püspököt, a nádor Erdődy Zsigmondot javasolja kineveztetni. Dunán inneni főkapitánynyá Bánfy, vagy Nádasdy Pál ajánltatik. „Ego — irja — valetudinem meam adhuc nonnihil afflictam diligenter curo.“ A levél vége, hol a kelet helye és napja volt, hiányzik. Ered. Canc. levt.

De csakhamar kitünt, hogy a békét épen nem tekinthetni biztositottnak. Minden oda utalt, hogy Bethlen ujabb ellenséges tervekkel foglalkozik; hadikészleteit Kassán hagyta, zsoldos hadait szolgálatjában tartotta és az ausztria ház ellenségeitől követeket fogadott. A primás figyelmeztette a királyt ezen jelenségekre. „Ismételem — ugymond — mit több izben kifejtettem: béke idejében szükséges a bekövetkezhető harci veszélyek elháritásáról gondoskodni. Eperjesre tábornokot kell küldeni, mint I Ferdinand tette, midőn Kassát János Zs. birta. Enélkül a fölső részeket nem lehet célszerüen kormányozni. Eperjes nagy fontossággal bir, 300 lövész is megvihatlanná teszi s innen fged könnyen hűségben tarthatja a fölsőmagyarországi megyéket és városokat. Fged tekintélye szintén követeli, hogy Magyarország ama terjedelmes része kormányzóval birjon. Gondoskodni kell továbbá, hogy fged ellenségeinek követei ne közlekedhessenek Bethlennel, mire a harmincadosok természetesen nem elégségesek“ [1]).

Ezalatt marcius első felében a király és a fejedelem biztosai a pozsonyi egyesség végrehajtása végett Tokajban találkoztak. Amazok — elnökük Pyber egri püspök volt — folytonos levelezésben állottak Pázmánynyal, kinek időközönként a tárgyalások menetéről jelentést tettek s utasitásait kikérték [2]). Mert nehézségek most sem hiányoztak.

Bethlen a békeokmányokban igérte, hogy a jószágokat, melyeket 1619 óta beirt, akár maga, akár mások kezei-

---

[1]) Pázmány azt is ajánlja a királynak, intézkedjék, nehogy Mansfeld kivonuló hadai a töörkhöz csatlakozzanak. (1627 marc. 11. Ered. Cs. titk. levt.)

[2]) Miller (I. 158 s kk. ll.) közli a k. biztosoknak 1627 marcius 8, 17, april 20, 24 s május 10-én Pázmányhoz intézett jelentéseit.

ben vannak, jogos tulajdonosaiknak visszaadatja. A k. biztosok ennek alapján mindazon jószágok visszaadását kivánták, melyek idegen kezekben léteztek; de az erdélyiek ezt megtagadták. A fejedelem igéretét akként magyarázták, hogy csak azon jószágokról szól, melyeket beirt s nem terjed ki azokra, melyeket eladományozott és elzálogositott volt; egyuttal kiemelték, hogy ama igéretben nincs meghatározva, miszerint a jószágokat a jelen értekezletek alatt kell visszaadatnia. Emellett a Bethlen által birt magyar területhez tartozó több megyei és városi hatóság késett kiállitani a pozonyi egyességben megállapitott téritvényeket; némely főispány és várkapitány pedig vonakodott a királynak hűséget esküdni.

A k. biztosok ezen tényekből következtették, hogy a fejedelem szándékosan támasztja e nehézséget, s meggátolni kivánja a béke végrehajtását. Ily körülmények között kétségeik voltak, mily magatartást kelljen elfoglalniok. Emiatt a primás tanácsát kérték ki

„Úgy látszik — válaszol ez — Bethlen biztosai vagy a kákán is csomót keresnek, vagy amiatt késleltetik a tárgyalások befejezését, hogy a birodalmi viszonyok alakulását bevárják. Miután a fejedelem már az előbbi (1621 és 1624-iki) egyességek alkalmával kötelezte magát azon jószágok visszaadására, melyeket eladományozott, az utólsó egyességnek csak azokról kelle intézkedni, melyeket beirt, vagy elzálogositott; és megállapittatott, hogy ezek is visszabocsáttatnak, a tényleges birtokosok kártalanitása a fejedelem által fogván eszközöltetni. A fejedelem arra is kötelezte magát, hogy a kapitányok és más főtisztviselők által a hűség esküjét letéteti. Uraságtok tehát sürgessék őt igéreteinek teljesitésére. Egyébiránt ezen ügyben megfontolva kell haladni s ő fge parancsa nélkül nem szabad a tárgyalásokat megszakitani.

Idő és türelem nagy hatást szokott gyakorolni ily ügyek fejlődésére“ [1]).

De mig a k. biztosoknak ovatosságot ajánlott s a béke állandósitását hön ohajtotta, nem mulasztotta el uralkodóját ismételve figyelmeztetni a körülményekre, melyek a közeledő vész előhirnökeiként tüntek föl. „Bizonyos — irja — hogy Bethlen igéreteiben nem lehet bizni, miután adott szavával nem szokott gondolni s midőn alkalom nyilik érdekeinek előmozditására, elvállalt kötelezettségein könnyen túlteszi magát. Ez minden okos ember előtt világos és a közügy nem csekély hátrányára többször tapasztaltatott. Ha tehát fged a közjót szivén hordja, szorgalmasan kell gondoskodnia a magyar ügyekről; mert a szenvedései és nyomora által elkeseritett népet könnyen lehet kétségbeesett tettekre inditani.“ Egyébiránt hitte, hogy a fejedelem az 1627-iki év folytán nem fog a király ellen támadni [2]).

S ezen hitet alaposnak bizonyitá a tokaji tárgyalásokban beállott kedvező fordulat. A fejedelem május közepetáján nagy engedményeket tett; igérte, hogy az összes még idegen kezekben létező jószágok július 25-ig jogos birtokosaiknak visszaadatnak. És igy a pozsonyi egyesség végrehajtása akadálytalanul eszközöltethetett. [3]).

Mig a pozsonyi béke végrehajtatott: a török béke létesitése iránt is folytak tárgyalások. Ugyanis a porta az 1625-iki gyarmati egyességet, Bethlen fondorlatai következté-

---

[1]) 1627 május 6, Selyéről. Miller I. 175 l.

[2]) Pázmány ajánlja, hogy Komáromban és Ujvárban, szükség esetére, élelmi- és lőszerek tartassanak készen. „A mult évben is — mondja — élelmi szerek hiánya tette tönkre a szép hadsereget, akadályozta *előnyomulását.*“ 1627 april 22 Miller I. 178 l.

[3]) Az 1627 május 19-én kelt tokaji szerződés. Eszterházy III. 47 s kk. ll.

ben nem erősitette meg, sőt, midőn a budai basa a fejedelem mellett táborba szállott és Damasdot bevette, egyenesen fölbontotta.

A pozsonyi alkudozások alkalmával Bethlen ismét azon fáradott, hogy a királyt a törökkel kiegyenlitse. Mindenekelőtt fegyverszünetet hozott létre, a melynek tartama alatt a király Eszterházy nádort, a szultán Murteza budai basát bizta meg az alkudozások vezetésével. De kétszinű politikáját, melyet egy évtizeden át oly sikerrel üzött, most sem hagyta el.

1627 tavaszán Bécsben fölelevenité a török ellen indítandó nagy háborúra vonatkozó terveit [1]). És ugyanakkor hollandi, angol, meg dán követeket fogadott és az angol kormány portai ügynökének igéretet tett, hogy oly nehézségeket fog a török alkudozások utjába gördíteni, melyek azok megszakitását és a háború megujulását fogják maguk után vonni. [2]) Röviddel utóbb ismét Pázmánynak ajánlá föl jó szolgálatait [3]); azonban hideg fogadtatásra talált. A primás őszintén kifejezést adott az irányában uralkodó bizalmatlanságnak. „Nem kell csudálkoznia — irja többi között — hogy ujabb mozgalmai ismét gyanut keltettek, melyet a dán és svéd követek érkezése megerősitett; annálinkább, mert a korábbi évek eseményei méltó aggodalmakat szülhetnek a jövőre nézve“ [4]).

---

[1]) Eszterházy III. 44 és 155 ll. És a florenci követ 1627 jún. 9: „Bethlen fa diverse propositione como ne ha fatte altre volte per ingannare, in servizio dell' Imperatore e della Christianitá contro il Turco-Hanno detto i Consiglieri, che sia ben sentirlo, con darle buone parole, senza impegnarsi in scritto.“

[2]) Florenci követ 1627 april 14. És Eszterházy III. 153 l.

[3]) Bethlen 1627 augustus 29-én Bécsbe küldött titkára által levelet ir Pázmánynak. Jászay. A szőnyi béke Tudománytár. IV. 249 s kk. ll.

[3]) Pázmánynak 1627 sept. 6-án Bethlenhez intézett levelét nem ismerem. Tartalmát ugyanazon napon közli a királylyal. E levél ered.

Ezalatt Szőnyőn megkezdettek és csakhamar september 13-án be fejeztettek az alkudozások. A gyarmati egyesség megujittatott [1]). S a portán az angol ügynök ellenzése dacára megerősittetett [2]).

VII.

A magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállitása. — Elozmények. — A kamara önkényes foglalásai. — Botrányok. — Pázmány törekvései. — Az 1625-iki pozsonyi értekezlet. — Pázmány emlékirata. — Küzdelmei a kamarával. — Lamormain atya befolyása. — A bécsi jogtudósok. — A k. okmány. Pázmány föllépése a zágrábi püspök hagyatéka tárgyában.

Pázmány tevékenységének eredményei között nem legjelentéktelenebb az, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállitá és szabályozá.

Régibb időkben az egyháziak nem intézkedhettek végrendeletileg vagyonuk azon részéről, melyet javadalmuk jövedelmeiből szereztek. Mindazáltal már a XII-ik század második felében eltérni kezdettek a régi törvények szigorától. Hazánkban is a XVI-ik századig, az alsóbb rendű egyháziak és főpapok egyaránt, jogérvényüleg intézkedtek összes hagyatékaikról, anélkül, hogy jogukat akár a szent szék, akár a király megtámadta volna. És az 1566-iki nagyszombati zsinat végzése, mely az egyház régi kánonjainak érvényét visszaállitani igyekezett, hatály nélkül maradt [3]).

Császári titkos levt. A király sept. 9-én megelégedését fejezi ki neki aziránt, mit Bethlennek irt. Miller I. 195 l.

[1]) A szőnyi békealkudozások iratai Jászay értekezésében, Eszterházy M. életének III. kötetében és Salamon „két magyar diplomata“ cimű művében találhatók.

[2]) Eszterházy III 175 s kk. ll.

[3]) V. Ö. Szvorényi Jus publicum Eccl. Hung. 548—561 ll.

Országos törvényeink az egyháziak végrendelkezési jogáról nem intézkedtek szabatosan. De a Hármaskönyv I. részének 5 cimét, mely a nemesek végrendelkezési jogát biztositá, úgy tekintették, mint az egyháziakra, a nemesi előjogok részeseire is kiterjedőt. S bár a főpapok végrendeleteiknek jogérvényét biztositandók, azokat a király által megerősittetni szokták: a kamara a főpapok hagyatékaira nem támasztott igényeket, még azokéra sem, kik végrendelet nélkül multak ki.

De 1580 után, a kamara fölhasználva az esztergomi érsekség hosszú üresedését, a főpapi hagyatékokat jövedelmi forrásoknak kezdette tekinteni s azokat többnyire — akár volt végrendelet, akár nem — önkényesen lefoglalta, gyakran erőszakosan szétragadozta. Ezen eljárás igazságtalanságát a gyakori botrányok, melyekre alkalmat adott, még gyülöletesebbé tették. Igy midőn 1623 tavaszán Preiner győri főkapitány, a bécsi titkos tanácstól vett rendelet értelmében, Lépes Bálint kalocsai érsek és győri püspök hagyatékát lefoglalta, a káptalan tiltakozott és vonakodott az elhunytnak, a káptalani sekrestyében őrzött, 8000 forintnyi készpénzét kiadni. A főkapitány, hogy követelésének nyomatékot kölcsönözzön, egy reggel, mig a kanonokok az isteni tiszteleten voltak, katonákat állitott a templom ajtaja elé. A káptalan viszont fenyegetődzött, hogy Preinert egyházi átokkal sujtandja. Ebből elkeseredett viszályok keletkeztek, melyeket Pázmány sem tudott lecsillapitani s utóbb az 1625-iki országgyülés intézett el [1]).

A primás ezen eset által fölhiva érezé magát, hasonló erőszakos lefoglalások és botrányok ismétlődését megelőzni; egyuttal azon ohajtás is vezérelé, hogy a főpapok hagya-

---

[1]) Preinernek 1623 május 15 és 16-án Pázmányhoz intézett levelei. Ered. prim. vil. levt.

tékai egyházi célok javára értékesittessenek. Fölkérte tehát a királyt, hogy a főpapok végrendelkezési jogát biztositsa. S ez gyóntaja, Beocanus atya sürgetéseire, igéré, hogy e kivánat iránt jogtudósokat fog megkérdezni. De igéretéről megfeledkezett; jó ideig semmi sem történt [1]), mig egy ujabb botrány az ügyet ismét előtérbe állította.

Balásfy Tamás, pécsi püspök 1625 marcius 10-én Pozsonyban meghalálozott. Vagyonának nagy részét végső napjaiban szétragadozták szolgái. Csekély hagyatékát pedig, alig adta ki lelkét, a kamara sietett lefoglalni s annyit sem hagyott, miből koporsót készíttetni és a temetés költségeit födözni lehetett volna. A geniális főpap teteme három napon át elhagyatva és disztelenül feküdt a kifosztott házban, mig az irgalom gondoskodott eltakaritásáról [2]). Pázmány haladéktalanul tudomására hozta a királynak ezen esetet s figyelmeztetvén régibb igéretére, biztosok kiküldését javasolta, kik a clérus és a kamara meghallgatása után a végrendelkezés kérdésében határozzanak [3]).

A király ekkor a magyar kamarát véleményadásra hivta föl. Ez nem ellenzé a főpapok végrendelkezési

---

[1]) Bécsi nuntius 1626 jan. 14.

[2]) Pázmány 1625 marc. 12 a királynak. A levél végén irja, hogy értesült „inter scripturas ac lucubrationes defuncti D. Balásfy quaedam eiusmodi esse, quae nullo modo expediat ad manus plurium devenire. Itaque caetera quidem mobilia ego non attingam, eiusmodi tamen proprias ipsius lucubrationes, salvo officio non possum non ad me recipere. Mti V . . . oretenus referam, cur id fieri omnino necessarium fuerit, literis enim committere non possum.“ (Ered. canc. levt.) Ezen iratok lefoglalása miatt a kamara 1625 april 28-án kelt fölterjesztésében panaszt emelt a királynál: „De solita residentia quondam Thomae Balásfy eiusdem nonnulla scripta . . . minis et interminatione violentiae a nobis extorsit.“

[3]) Pázmánynak april 12-én a királyhoz intézett második levele. (Ered. canc. levt.)

jogának visszaállítását; de inditványba hozta, hogy a hagyatékok három részre osztassanak: az egyik a véghelyek föntartására, a második egyházi és jótékonysági célokra fordíttassék, a harmadik pedig a végrendelet értelmében osztassék szét; egyébiránt föntartandónak vélte a király jogait a főpapok hagyatékaira, s azokra nézve a rendelkezés ezentúl is a kamarához tartozzék [1]). Ezen fölterjesztés átküldetett Pázmányhoz, hogy a magyar főpapokkal tartandó értekezletben tanácskozás alá vegye és észrevételeit közölje.

A primás 1625 april első napjaiban Pozsonyba hivta meg a főpapokat s a káptalanok küldötteit. Az értekezlet beható tanácskozás után vonakodott a kamarai javaslatot alapul elfogadni. Egyrészről nem ismerhette el, hogy a király a főpapok hagyatékára jogokkal bir és másrészről a javaslatba hozott fölosztási módot az egyház törvényeivel s érdekeivel nem tartotta megegyeztethetőnek; miután ez esetben a főpapok hagyatékai inkább a királyi kincstár, mint az egyház javának előmozdítására szolgálnának. Ezzel szemben más tervet dolgozott ki. Eszerint a főpap halála után három káptalani tag írja össze és zárolja le a hagyatékot; ezek a végrendeleti végrehajtókkal födözik a tisztességes temetés költségeit, kielégitik a szolgákat s hitelezőket és az elhunyt lelki üdvére némi alamizsnát osztanak ki. A házi butorok az örökösöket, a könyvek a káptalant, az egyházi ruhák és edények a főegyházat illetik. A fönmaradt hagyaték három részre osztatik; az egyik papnöveldék alapitására, a másik két rész pedig a végrendeletben kijelölt célokra fordittatik [2]).

---

[1]) A kamara 1625 april 28-án kelt, utóbb tárgyalandó fölterjesztésében emliti, hogy a szövegben összeállitott javaslatot nyujtotta be a királynak.

[2]) Postulata Cleri Hung. circa mobilia Prael. defunctorum. Egyk. más. M. Akademia kéziratai között.

Pázmány midőn az értekezlet fölterjesztését a királynak bemutatá, azt egy emlékirattal támogatta, melyben kimutatta, hogy a királyt a főpapok hagyatékainak lefoglalására sem természetes, sem positiv törvények nem jogosítják föl, hogy a kamara ezt önkényesen és csak ujabb időkben kezdette gyakorolni.

Hogy azt kimutathassa törvényes közegek által kihallgatott némely agg férfiakat, kiknek tudomásuk lehetett a felől, mi történt a XVI ik század második felében a főpapok hagyatékaival. Hiteles alakban kiállitott vallomásaikból kiderült, hogy a kamara Miksa király uralkodása alatt Oláh és Verancsih primások, Draskovich és Radéczy püspökök hagyatékait nem foglalta le s a foglalásokat csak 1580 körül kezdette meg, nem egyszer a káptalanok és rokonok részéről erélyes ellenállással találkozva [1]).

Pázmány tehát alaposan állithatta, hogy a kamara eljárása ujabb eredetü s hozátette, hogy annak jogossága felől a kamrai tisztek sem voltak meggyőződve; mert az elhunyt főpapok rokonai és szolgái ellen, kik a hagyaték egyrészét rendesen magukhoz ragadták, sohasem inditottak keseretet, mit különben tenni bizonyára el nem mulasztanak.

A kamara önkényes eljárásának megszüntetését már az 1598 és 1618-iki országgyülés és az 1611-iki tartományi zsinaton összegyülekezett főpapok sürgették, s a király 1618-ban kilátásba helyezé. Mert az homlokegyenest ellenkezik az ország-

---

[1]) Thurzó nádor 1625 feria 4 pr. p. f. Resurr. Dom. fölhivja az esztergomi káptalant, hogy miután a primás bizonyos egyénektől hiteles vallomásokat kiván, egy kanonokot küldjön ki. Ennek folytán Rumer kanonok Ravasz A. nádori megbizottal april 4-én átvette a 88 éves Bende Miklós és Borkovich Lukács vallomásait. Pákay B. k. személynök iskihallgattatott. (A nádor levele és a vallomásokról fölvett jegyzőkönyvek az eszt. kápt. levt.)

gos és egyházi törvényekkel, melyek a főpapok végrendelkezési jogát elismerik. Így az 1557: X. t. c. mely a védnököket inti, hogy a plebánosok és más mindennemű egyháziak hagyatékainak elfoglalásától tartózkodjanak, a főpapok hagyatékaira és a legfőbb védnökre is kiterjed.

A Hármaskönyv (I. 10) a királyt a főpapok és egyháziak örökösének mondja ugyan, de hozzáteszi, hogy ezt nem oly értelemben kell venni, mintha „az egyházi javakat és birtokjogokat elidegenithetné, hanem amennyiben joga van a megürült egyházi javadalmakat adományozni.“ Eszerint a király örökösödési joga az egyházi javadalmak adományozására szoritkozik, mi onnan is kitünik, mert a törvény őt egyaránt mondja a főpapok és egyéb egyháziak örökösének; már pedig a királyok soha sem emeltek igényeket az alsóbbrendű egyháziak hagyatékaira. Továbbá a király a magtalanul elhaló nemeseknek is örököse; már pedig azok ingatlan javaikról szabadon intézkedhetnek végrendeletileg, minélfogva e jogtól a főpapokat sem lehet megfosztani.

A magyar törvényhozás egyházi ügyekben az egyház káno njait tekinti irányadóknak. Ezek pedig soha sem jogositották föl az uralkodókat a főpapok hagyatékainak lefoglalására; sőt a tridenti zsinat egyházi átokkal sujtja azokat, kik az egyházi javakat és jövedelmeket bármily módon elidegenitik és lefoglalják. Végre nem illő, hogy a főpapok tetemei méltatlanságoknak legyenek kitéve és hagyatékaikat, mint a halálra itélt gonosztevők javait szétragadozzák. Az ekként származó botrányok megvetés tárgyává teszik az egyházi rendet anélkül, hogy a kamarára nagy haszon háromlanék; mert mit a főpapok nagy gonddal összegyüjtenek, nagyrészben szolgáik és a kamarai tisztviselők ragadják magukhoz. A magyar clérus tehát ezen törvénytelen és az egyházra nézve botrányos gya-

korlat megszüntetését s a végrendelkezési jog visszaállítását kéri [1]).

A király Pázmány emlékiratát a clérus kivánataival együtt a pozsonyi kamarához tette át véleményadás végett. Ez — april 28-iki fölterjesztésében — nem lévén képes okszerűen megcáfolni a primás alapos érvelését, sértő megjegyzések és durva kifakadásokkal igyekezett elfödni okoskodásainak erőtlenségét. Fölösleges — ugymond — a clérus által fölkozott érveknek cáfolatába bocsátkozni. A királyt az 1526: I. t. c. a királyi jövedelmek épségben tartására kötelezi; s ezekhez tartoznak a főpapok hagyatékai. Mert ha a király örökösük az ingatlanok, vagyis a javadalmakra nézve, örökösüknek tekintheti magát az ingóságokban; hisz accidentale sequitur principale. A főpapoknak tehát értésül kell adni, hogy nem magukhoz hasonló, vagy alsóbbrendű egyénnel állanak szemben, hanem urukkal, kit inkább támogatniok kell, mint megfosztani attól is, a mivel bir.

Még gyengébbek és élesebbek a további észrevételek. A kamara földeriteni akarja, miért nem állitotta vissza az 1618-iki országgyülés a főpapok végrendelkezési jogát, bár ez inditványba hozatott. Mert — igy szól — a rendek közöl többen kijelentették, hogy nem tartják magukat fölhatalmazva „oly törvény alkotására, mely a főpapok rokonainak és barátainak gazdagitását célozná; s nem illő, hogy kik az egyházi javakból, főpapi rokonaik és barátaik életében, meghiztak, haláluk után is örökösödjenek.“ A Pázmány által eszközölt tanuvallomásokat gúny tárgyává teszi. Az egyik tanu — ugymond — „vásárbiró lévén, inkább vén asszonyok veszekedéseivel, mint

---

[1]) Informatio Cleri Hung. oblata S. Mti circa mobilia Praelatorum vita functorum. (Minden sor Pázmányt hirdeti szerzőjének.) Kaprinai kézirati gyüjteményében.

komoly dolgokkal foglalkozott, s alig tudhatott egyebet, mint a mit a nagyszombati piacon hallott" Szenvedélyes szavakkal utasitja vissza a vádat, mintha a tisztviselők maguk részére foglalnák le a hagyatékok egy részét. Ez nem áll „hanem igenis nem egyszer osztoznak a hagyatékokban haszontalan és rosz emberek; sőt osztoztak régebben nem egyszer gyanus erkölcsü nők, az elhunyt főpapok állitólagos nővérei." Pázmány személyét sem kiméli; vádolja, hogy többször önkényesen és erőszakosan beavatkozott a király hatalomkörébe [1]). A király eszerint ne engedje magát megfosztatni jogaitól, melyekkel a főpapok hagyatékaira s általán az egyházi javakra bir, s tartózkodjék a clérus kivánatainak teljesitésétől. [2])

Ezen irat hangján és tartalmán maga a király is megbotránkozott s átlátta, hogyha a főpapok kezeibe kerül, komoly surlódásokat támaszthat. E miatt Pázmánynyal is csak oly föltétel alatt közölte, hogy tartalmát nem fogja közhirré tenni [3]). De bár igéretét nem szegte meg, s a kamara iratát nem hozta nyilvánosságra; szükségesnek látta a király felvilágositása végett észrevételeit megtenni. Június

---

[1]) „Illmus D. Archiepiscopus iam antea sese ingessit in hanc iurisdictionem regiam, tum quod nuper Rmum D. Paulum David contra antiquum usum ipsemet propria auctoritate installavit; tum quod de domo . . . Thomae Balasfy, eiusdem nonnulla scripta . . . ad se accepit . . . Insuper quod nos non ita pridem coram S. Mte . . . abstractionis nonnullarum rerum insinuavit et arguit."

[2]) A kamara fölterjesztésének egyk. más. Az akademia kéziratában.

[3]) „Cum Camerae Hung. informatio — irja erről Pázmány — adeo exorbitans esset et rusticis convitiis et calumniis in Clerum plena, ut merito gravia incommoda timeri potuerunt, si ea ad notitiam Cleri pervenirent; mihi vero ad simplicem lectionem confidenter ostensa illa informatio fuit, sed ita ut fide bona promitterem secretum servari integra fide, nec Clero manifestari calumnias Camerae."

2-iki fölterjesztése hatalmas dialektikájával megsemmisité a kamara okoskodásait [1]).

Miután a kamara sem azt nem tudta kimutatni, hogy a hagyatékok eddig gyakorolt lefoglalása igazságos, sem azt, hogy Miksa uralkodása előtt gyakoroltatott: fölhivta a királyt, hogy ezen visszaélést megszüntesse. Egyuttal határozottan kijelenti, hogy a clérus bár erőszakot nem használhat, ezen igazságtalan gyakorlatot sohasem fogja megegyezésével szentesiteni [2]). A kamara ily körülmények között nem birta ugyan érvényesiteni saját fölfogását, de képes volt a clérus kivánatainak teljesülését akadályozni. S ezen ügy még egy évnél tovább eldöntetlenül maradt.

Az 1625-iki országgyülés alkalmával, midőn a

[1]) A kamara utal az 1526: I. t. c.-re, mely a királyt jövedelmeinek föntartására kötelezi. — De, mondja Pázmány, semmiféle törvény nem sorolja a főpapok hagyatékait a k. jövedelmekhez. — — A kamara idézi az 1435: XXI és 1486: XXXVII t. cikkeket, melyek szerint a védnököknek egyházi tizedeket királyi fölhatalmazás nélkül lefoglalni nem szabad. — De ezekben a főpapok hagyatékának lefoglalásáról nem történik emlités. — Az 1557: X. t. c. a törvénykönyv szélén följegyezve van, miszerint ez csak a magán védnökökre s nem a királyra vonatkozik. — Pázmány e jegyzetet hiába kereste a törvénykönyv példányaiban. — — A Hármaskönyv I. 5. biztositja a főurak végrendelkezési jogát, de a *főpapokat nem emliti*. — Igen, mert az ingatlan javakról van a szó, a főpapok pedig az egyházak ingatlan javaival nem rendelkezhetnek. — — 1448-ban törvény által megsemmisítettek az egyháziak által kötött szerződések. Pázmány nem ismer ily törvényt. — — A tridenti zsinat csak azokat sujtja egyházi átokkal, kik az egyházi javakat rosz célokra foglalják le; de a király jó célokra használja a hagyatékokat. — Ez helytelen értelmezés. — — Balásfy tisztességesen temettetett el, s a kamara tisztviselői sohasem részesültek a hagyatékokban. — Rendeljen a király vizsgálatot. — — A kamara tehát — mondja Pázmány — nem volt képes érveit erőtleniteni, semmit sem tud fölhozni az egyházi javak elidegenitését tiltó egyházi törvények ellen.

[2]) Rescriptum P. Pázmány Archiepiscopi 1625 2 junii. Egyk. más. Kaprinaynál.

király Sopronyban mulatott, Pázmány megujitotta igyekezeteit. A nuntius közbenjárását is igénybe vette, ki meggyőzte a királyt arról, hogy a főpapok végrendelkezési jogainak visszaállitása által az egyháznak és önmagának lényeges szolgálatot fogna tenni [1]). Még döntőbb hatást gyakorolt a császári gyóntató, Lamornain Vilmos atya föllépése. Ez Pázmány fölhivására, kinek jó barátja volt, ismételve előadta a királynak, hogy lelkiismereti kötelessége megtenni e tekintetben, mit az egyház érdeke és az igazság követel. És szóbeli fölszólalásainak egy alaposan kidolgozott emlékirat bemutatása által még nagyobb nyomatékot adott.

A királyok — ugymond — egyátalában nincsenek följogositva a papok hagyatékainak lefoglalására. És vajjon a magyar királyok, mint sz. István utódjai, birnak e erre nézve kiváltságos jogokkal? kétséges; mert a pozsonyi kamara igenlőleg, a magyar clérus tagadólag válaszol. Azonban ha csakugyan birnának is ily kiváltsággal, azt nem kellene igénybe vennie, mert abból csekély előnyök mellett nagy nehézségek és botrányok szoktak származni.

Más kérdés az, bir e a király hatalommal arra, hogy a magyar clérusnak a végrendelkezési jogot megadja? Ezen hatalmát a magyar főpapok századokon át elismerték, miután a királyokhoz folyamodtak engedélyért, hogy végrendeletet készithessenek. Itt tehát csak az lehet vita tárgya, hogy a királyi fölhatalmazás alapján mily javakról szabad a főpapoknak végrendeletileg intézkedni? Ezen fölhatalmazás nem vonatkozhatik a családi javakra, vagy azon vagyonra, melyet a főpapok nem egyházi javadalmuk jövedelmeiből szereztek; ezekről k. fölhatalmazás nélkül is rendelkezhetnek és azokat nemcsak egyházi, hanem bármily világi célokra fordithatják. Továbbá

[1]) Bécsi nuntius 1626 jan. 14.

a király nem hatalmazhatja föl a főpapokat, hogy egyházi javadalmuk jövedelmeiből szerzett vagyonukat világi célokra, p. o. rokonaikra hagyományozzák, ezt a tridenti zsinat tiltja, melynek hatálya alól a király senkit sem menthet föl. A király tehát a főpapokat csak arra hatalmazhatja föl, hogy az egyházi javadalmak jövedelmeiből szerzett vagyonukat ajtatos célokra hagyományozhassák.

De habár Lamormain és Pázmány között az elvi kérdésekben nem mutatkozott eltérés, amaz a magyar clérus kivánatainak részleteire nézve több kifogást tett. Helyeselte, hogy a hagyaték összeirását káptalani küldöttek eszközöljék; mindazáltal szükségesnek tartotta, hogy azokhoz mindig egy k. biztos csatlakozzék. Igazságos, hogy a hagyatékból mindenekelőtt a hitelezők elégitessenek ki, azonban gondoskodni kell, hogy a főpapok ne terheljék magukat jelentékeny adósságokkal. A magyar clérus kivánta, hogy a hagyaték egyharmadrésze papnövelde alapitására, két harmadrésze a végrendelet által kijelölt célokra forditassék. Lamormain tudomással birt arról, hogy Pázmány azt sem fogja ellenezni, hogy a hagyaték fele papnöveldék alapitására — s utóbb, midőn többé erre nem lesz szükség, szegény plébaniák segélyezésére — és csak fele forditassék a végrendeleti célokra. Ezen módozatot célszerűbbnek tartotta [1]).

A király october végső napjaiban még két bécsi hittudós Hildprandt Eduard és Mosmüller Bernard véleményét kérte ki. Ezek szintén határozottan kárhoztatták a

---

[1]) Lamormainnak egy más javaslata is volt; hogy a hagyaték három részre osztatván, az egyik papnöveldék alapitására, másik a véghelyek föntartására, a harmadik pedig a végrendeleti célokra forditassék. — Discursus circa negotium propositum a Rmis Episcopis Ungariae de mobilibus defunctorum et potestate testandi. Eredetije az Akademia kéziratai között.

kamara igényeit, s kinyilatkoztatták, hogy a király a főpapok hagyatékainak lefoglalására nem tarthatja magát följogositva; miután az eddigi gyakorlat az egyház törvényeivel és a tridenti zsinat szabványaival homlokegyenest ellenkezik [1]).

Ezekután a király nem habozott megtenni a döntő lépést. Elveté a kamara javaslatait, s a magyar főpapok kivánatait Lamormain előterjesztései nyomán módositván, ennek befolyásával [2]) 1625 december 11-én kiállitatta az okmányt, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállitá és szabályozá. Eszerint a főpap halála után három káptalani tag összeirja a hagyatékot és rendezi a temetést. Legelőbb a temetés költségei födöztetnek és alamizsna osztatik ki, azután kielégíttetnek a szolgák és hitelezők. A könyvek a káptalani könyvtárt, a templomi edények és öltönyök a főegyházat illetik. A fönmaradó hagyaték fele papnöveldék alapitására, s miután ezekben nem lesz hiány, szegény plébániák javitására fordittatik; másik fele a végrendeletben

---

[1]) Mosmüller oct. 31-én kelt iratában többi között igy szól: „Die Sachen sehr perplex, di gemeine Constitutiones Regni contrariae, in conscientia non tutae . . . Und ist zwar nicht ohne, dasz die ung. Kammer etliche scheinbare Argumente pro fisco einwendet, ich sehe aber nicht, dasz sie den Zweck recht treffen oder mit Rechtensgrund bestehen.“ Ennek, valamint Hildprandtnak nov. 1-én kelt opiniója ered. Az Akademia kézirattárában.

[2]) A király ugyanis a két bécsi doctor opinióját Lamormainnak adta át, ki azokra némi észrevételeket tett s kijelentè, hogy előbbi nézeteitől el nem tér. Azután előadja, mikép kell a k. okmányt fogalmazni. „Cautela et prudentia opus erit, ut non videantur damnari vel probari ea, quae hactenus facta sunt; ut non possit colligi Episcopos id evicisse iure, eisque debere ex iustitia, neque tamen id expresse etiam negetur; sed dicatur Regem pro sua in Deum pietate, zelo cultum promovendi et Episcopis gratificandi desiderio concedere 1-mo 2⁰, 3⁰. His modis et constientiae et reputationi ac auctoritati S. Mtis consuletur, et incommoda ac praeiudicia, quae timeri forsan possent vitabuntur.“ (Ered. Akad. kéziratai). És a k. okmány csakugyan igy állittatott ki.

kijelölt célokra fog kifizettetni; egyébiránt a király kifejezi reményét, hogy a főpapok végrendeleteikben a véghelyekről is megemlékezni fognak [1]). Ezen intézmény véget vetett a kamara gyülöletes önkényének és kilátásba helyezé, hogy a főpapok hagyatékaiból idők folytán az egyház legsürgetőbb szükségletei kielégitetni fognak.

Pázmány valamint buzgón fáradozott ezen eredmény létesitésén, nagy súlyt helyezett a k. okmány szabványainak lelkiismeretes végrehajtására. Erre 1628 nyarán nyilt első alkalom. Ekkor meghalt Domitrovich Péter zágrábi püspök, kinek hagyatéka komoly nehézségeket támasztott.

Midőn 1625 ben a sághi prépostság megürült, a király azt három évre a zágrábi káptalanak adományozá, hogy jövedelmei a zágrábi főegyház épitésére fordítassanak. De Pázmány fölszólalt ez ellen, s kivánta, hogy a prépostság, az egyházi és országos törvények szellemében, minden föltétel nélkül valamely egyházi férfiunak adományoztassék s a káptalan ügynökeit egyházi átokkal fenyegeté azon esetre, ha a prépostságot elfogadnák. A király méltányolta a primás fölszólalását, visszavonta előbbi intézkedését és a prépostságot a zágrábi püspöknek adományozá. De a káptalan ügynökei titkon k. rendeletet eszközöltek ki, mely a püspöknek meghagyta, hogy a prépostság összes jövedelmeit a főegyház épitésére forditsa.

Pázmány semmit sem tudott ezen utóbbi k. rendeletről S a püspök halála után intézkedett, hogy a sághi prépostság birtokain levő ingóságok, valamint az illető jövedelmek összeírassanak és fele részben a papnöveldei célra lefoglaltassanak. A zágrábi káptalan ellenben ezeket a főegyház részére követelte. A pri-

---

[1]) Katona XXXI. 125 s kk. ll.

más nem engedett, mert bár a kérdésben forgó vagyon értéke alig rugott 400 forintra, fontosnak tartotta, hogy a k. okmány intézkedései pontosan végrehajtassanak. A káptalan azonban k. rendeletet eszközölt ki, mely Pázmányt fölhivta, hogy a hagyatékot a káptalannak szolgáltassa ki [1]).

Pázmány elég bátor volt szembeszállani a k. rendelettel. A fönforgó ügyet törvényes perfolyamra kivánta bocsáttatni; később némi habozás után elfogadá a káptalan javaslatát, melyszerint a bécsi nuntius volt fölkérendő, hogy mint békebiró eldöntse a kérdést: vajjon a kérdéses hagyaték az esztergomi papnöveldét, vagy a zágrábi főegyházat illeti-e? [2]).

A zágrábi káptalannak a kamarával is volt baja, mely a püspökség javainak kezelését a széküresedés tartama alatt magának igényelé; arra hivatkozván, hogy a k. okmány ezen tisztet nem ruházza a káptalanra. Ellenben a zágrábi káptalan úgy okoskodott, hogy miután a k. okmány a kamarát az egyházi javak fölött gyakorolt hatalomtól teljesen megfosztotta s az üresedésben levő egyházi javadalmakra nézve sem tett kivételt, azoknak kezelése az egyházi kánonok értelmében a káptalanokra szállott át. Ezen vitás kérdés végre Pázmány elé került [3]). De ennek sem sikerült a kama-

---

[1]) Az 1628 júl. 21-én kelt k. leirat ered. prim. egyh. levt. Pázmány aug. 23-án Pozsonyból kelt levelében (Ered. canc. levt.) fölvilágositani igyekezett a királyt és igazolta eljárását, de a káptalan ügynökei érvényesiteni tudták igényeiket (levelük a királyhoz, egyk. más. prim. egyh. levt.) és a királytól aug. 30-án egy második Pázmányhoz intézett rendeletet eszközoltek ki. (Ered. prim. egyh. levt.)

[2]) Pázmánynak „Casus“ cimű sajátkezű irata a prim. egyh. levt. Nincs tudomásom arról, mit itélt a nuntius.

[3]) Vinkovich B. nagyprépost és helynök 1628 aug. 26-án Pázmányhoz intézett levele, a melyben őt „summus post Pontificiam Sanctitatem et Regiam Mtem in Hungaria arbiter“-nek nevezi. (Ered. Prim. vil. levt.) Pázmány válasza nem ismeretes.

rát a megürült javadalmak birtokainak kezeléséből kizárni, miután ezt legujabb időkig gyakorolta.

Kevesebb nehézségek merültek föl, midőn két évvel utóbb Dallos M. győri püspök meghalálozott. Hagyatékának fele papnöveldei célokra tartatott fön, s az 1631-iki nagyszombati zsinat a főpapok hagyatékaiból befolyó összegek kezelésének módozatait is megállapitá.

VIII.

Az egyházi javak elidegenitése. — A kamara igyekezetei. — Pázmány föllépése. - Az elzálogositott egyházi javak visszaváltását célzó tervei. — Püspöki emlékiratok. — K. nyilatkozat. — Pázmány alkudozása a szentgotthardi apátság visszaszerzése tárgyában.

Pázmány miként a főpapi hagyatékokat a magyarországi papnevelés tőkéivé tette, ezen szent célnak ujj jövedelmi forrást szándékozott megnyitni, az elidegenitett egyházi javak visszaszerzése által [1].

Ama nagyszámú intézmények — püspökségek, káptalanok és kolostorok — melyeket a magyar vallásos érzület századokon át páratlan bőkezüséggel emelt, a mohácsi vészt követő időkben nagyrészt enyészetüket lelték; azok is, a melyek fönmaradtak, csekély kivétellel, szegénységre jutottak. A gazdag egyházi birtokok majd a hódító törökök, vagy protestans főurak által foglaltattak el, majd az „apostoli királyok“ által zálogba adattak világi uraknak, midőn

[1]) Hogy ez volt főcélja, kitünik 1627-iki emlékiratából. „Cum dies ac noctes cogitem, qua tandem ratione Cath. Religio promoveri possit, nulla commodior et efficacior mihi succurrit ratio, quam si juventus erudiatur ac succrescentibus catholicis sensim catholici multiplicentur.“ S ezután áttér tervének kifejtésére. Ered. fog. Prim. egyh. levt.

pénzügyi viszonyaik ziláltsága között célszerübb mentőeszköz nem kinálkozott. A pénzügy élén álló kormányférfiak annyira hozzászoktak az egyházi birtokokat közjövedelmi forrásnak tekinteni, hogy eljárásuk jogosultsága iránt lelkiismeretük legkevésbbé sem nyugtalanitotta őket, s ezen pénzügyi mütétekkel a vallásos buzgalmáról ismeretes II. Ferdinand alatt sem szándékoztak fölhagyni; sőt őt is meggyőzni iparkodtak az eddigi gyakorlat föntartásának szükségességéről.

De törekvéseiket meghiusitotta Pázmány, ki az egyház érdekeinek és jogainak védelmére szokott határozottságával lépett föl. „Felséged vallásos buzgalma — ugymond — mely Isten egyházát nem csak régi jogaiban föntartja, hanem ujabb előnyökkel is gyarapitotta: reméllenem engedi, hogy Fgedet semmiféle előterjesztések nem fogják reábirhatni azon javak elidegenitésére, melyeket őseinek bőkezüsége Isten dicsőségére és az egyházak javára szentelt. Mivel azonban nem ismeretlenek előttem az alkalmatlan sürgetések, melyekkel erre nézve Fgedet ostromolni szokták: kötelességemnek tartom alázattal esedezni, ne hallgassa meg Fged a javaslatokat .... s ne szennyezze be tiszta kezeit az egyházi javak elidegenítése által. Az uralkodók, kik az egyházi javakat kincstáruk gyarapitására forditják, a mesebeli sas sorsát szokták osztani, mely a Jupiter oltáráról elragadott áldozathússal üszköt vitt fészkébe, ezt, szárnyait és kicsinyeit lángba boritót. Ezt nem amiatt irom, mintha Fgednek az egyház iránti jóakaratát kétségbevonnám. A veszélyes következmények és az isteni harag hangsulyozása által hitelüktől akarom megfosztani azokat, kik csekély haszonért nem rettegnek magukra vonni Isten haragját.“ [1]).

A primás komoly szavai bizonyára nem tévesztették el hatásukat. De ő nem elégedett meg ezzel; s nem szoritkozott

---

[1]) 1626. aug. 29. Eredetije a m. t. Akademia kéziratai között.

azon törekvésekre, melyek az egyházi javak további elidegenitését gátolni célozzák. Merészebb eszme merült föl lelkében. Megkisérleni szándékozott az elmult időkben elidegenitett egyházi javak visszaszerzését, az elpusztult egyházi intézmények és a magyarországi katholicizmus régi fényének s jólétének visszaállitását.

Tervét 1627 elején közlé püspöktársaival s kikérte tanácsukat a módozatok iránt, melyek szerint legbiztosabban lenne valósitható. Az egri, nagyváradi és csanádi püspökök, — kiknek emlékiratait a primási egyházi levéltár az enyészettől megóvta, — különféle javaslatokat terjesztettek elébe; ezeknek némelyikétől nem lehet eltagadni a gyakorlatiság előnyét, másoknak kivihetőségét bizonyára maguk is kétségbe vonták.

A legegyszerűbb eljárás az lett volna, ha a legközelebbi országgyülésen törvény alkottatik, mely az egyházi javak elidegenitését jogtalannak és semmisnek nyilvánitván, jogos birtokosaik részére való visszaszolgáltatását elrendelné. S ezt annál inkább lehetett volna megtenni, mert a tényleges birtokosok, kik az egyházi javak jövedelmeit számos éveken át élvezték, sokszorosan bevették az összeget, melyet ama jószágokra, maguk, vagy őseik hiteleztek És ettől eltekintve a tényleges birtokosokat utasitani lehete, hogy a zálogösszegeket azoktól követeljék, kiknek adták; a mely elvet a magyar törvényhozás már a mult században kimondotta [1]).

Bármily egyszerű és az igazság követelményeivel öszhangzó leendett ily törvény létrehozása: alig lehete reméllení egy erre vonatkozó javaslat keresztülvitelét, miután az sem a

---

[1]) Az 1567: XXXVI. c. 9 §. „Bona autem ecclesiastica . . . impignorata Mtas S. dignetur Ecclesiis suis restitui facere, et qui pro eis pecuniam mutuarunt, quaerant ab eo, cui mutuum dederunt.“

kormánynak, sem az érdeklett uraknak, sem végre a prot. rendeknek támogatására nem számithatott. Nagyobb biztossággal számithattak a főpapok a király áldozatkészségére ha fölkérnék, hogy akár némi közjövedelmeket, vagy koronajavakat, akár magán jövedelmének egy részét az egyházi javak kiváltására forditsa; mert miután az egyházi jószágok annyi éveken át világi célokra használtattak, méltányosnak látszott, hogy most viszont világi javak egyházi célokra szenteltessenek. Ha azonban a király ily áldozatokra hajlandó, vagy képes nem lenne: nem maradt más hátra, mint az egyháziaknál kell keresni segélyt.

S ez esetben két út állott nyitva. Vagy az egyes püspökök, apátok, prépostok és kanonokoknak megengedni kelle, hogy a birtokokat, melyek egykor javadalmaikhoz tartoztak, kiválthassák; úgyszintén némely buzgó világi katholikusokat is fölhatalmazni lehetne az egyházi jószágok kiváltására, melyek csak addig maradnának kezeik között, mig az jövedelmeikből a fizetett váltságdíjt beveszik, ekkor az egyházra szállanak. Vagy végre az egyháziak megadóztatása által bizonyos összeget kellene összeszerezni, mely egy egyházi birtok visszaváltására fordittatnék, s ennek jövedelmei ismét más birtokok visszaváltására használtatnának föl [1]).

---

[1]) Összeállitva a három püspök emlékiratából. A) Tenuis Opinio Episcopi Agriensis circa statum Ecclesiasticum et de bonis impignoratis et in posterum impignorandis data. B) Lósy kézirata ily cimmel: Modi iuvandi Religionem. C) A harmadik névtelen, de szövegéből kitünik, hogy szerzője Dubovszky csanádi püspök. Cime: Per Mtem S. et R. ac Ill. D. Aeppum reformanda. — Mindhárom irat dátum nélküli. Hogy 1627 tavaszán készültek, Lósy észrevételéből következik: „Bona ecclesiastica, quae per solam vim pleraque a Principe Trans. vel ab eius adhaerentibus etiam nunc detinentur, non deberent in oblivionem redire, sed cum aliarum rerum in suspenso haerentium, eorum quoque tractatus fieri deberet.“ Ebből kitünik, hogy az emlékirat az 1627-iki pozsonyi egyesség létrejötte és végrehajtása között iratott. Mindhárom ered. Prim. egyh. levt.

Pázmány az utólsó módozatot tartotta olyasnak, mely az ohajtott cél elérését legbiztosabban helyezte kilátásba. Emiatt a magyar főpapok áldozatkészségét szándékozott igénybe venni s az általuk megajánlandó összegen kiváltani a szent gotthardi apátság birtokait, melyeknek jövedelmeiből, a megállapitandó sorrend szerint, más egyházi javak szereztetnének vissza. Később a visszaváltott javadalmak érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnának, oly kötelezettséggel, hogy jövedelmeik harmad részét kath. iskolai és nevelési célokra tartozzanak szentelni.

De e terv sikerének biztositása végett szükséges volt a királytól biztositást nyerni arra nézve, hogy az egyházi javadalmak ezentul elzálogosittatni nem fognak; hogy a kamara, mihelyt a főpapok a zálogösszeget, mely valamelyik egyházi birtokot terheli, lefizetik, köteles leend a visszaváltást eszközölni; végre hogy a kiváltott javadalmak — és csak is ezek — a kiemelt kötelezettség terhével fognak adományoztatni [1]).

A lépések, melyeket Pázmány ezen garantiák kieszközlése végett a királynál tett, eredményteljeseknek bizonyultak. II. Ferdinand 1627 szeptember 20-án nagyfontosságú okmányt állitott ki. A maga és utódjai nevében ünnepélyesen biztositotta a magyar egyházat, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak zálogba adatni, beiratni vagy bármiféle világi célokra fordittatni; hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak [2]).

A primás a szent-gotthardi apátsággal óhajtotta

---

[1]) Pázmánynak a királyhoz intézett emlékirata, dátum nélkül; de kétségtelen, hogy azt 1627 nyarán mutatta be, mert szükségkép megelőzte az 1627 sept. 20-iki k. nyilatkozatot. A primás sajátkezű fogalmazata. Prim. egyh. levt.

[2]) Miller I. 197. l.

megtenni a kezdetet. Ezen vasmegyei monostort a cistercitarend birta; de javait Miksa király 1565-ben huszezer forintban tizenkét évre Széchy Tamás leányainak elzálogositotta.[1]) Azóta a tizenkét év ötször letelt, s a visszaváltásra senki sem gondolt; mig Pázmány elhatározta magát, hogy az apátság birtokait az egyháznak visszaszerezi [2]). Fölkérte a királyt, adja jóváhagyását tervéhez [3]) s hivja föl a Széchy család örököseit, hogy a zálogösszeget fölvegyék s a birtokokat visszabocsássák [4]).

Bizonytalan, mily módon szerezte össze ama huszezer forintot, melyet váltságdijul lefizetnie kelle. Lehet, hogy a király bőkezűsége, vagy püspöktársainak áldozatkészsége hozzájárult ezen összeghez; valószinűbb, hogy egészen vagy nagy részben érseki jövedelmeiből került ki. A király, ha nem is pénzbeli segitséggel, erkölcsi támogatással nagy mértékben előmozditotta szándékait; fölhatalmazta az apátság visszaváltására [5]) és magára vállalta, hogy a visszaváltást lehetővé tenni fogja; minélfogva megfelelő rendeleteket bocsátott a pozsonyi kamarához [6]).

Szent Gotthard tényleges birtokosai ez időszerint lobkowiczi báró Poppel Éva Battyányi

---

[1]) Fuxhofer-Czinár Monasterologia II 94 l.

[2]) Pázmány ezen eszmével már 1625-ben foglalkozott s eziránt a bécsi nuntius által valamelyik római congregátióval tárgyalásokat kezdett. A bécsi nuntius 1626 február 20-án tudósitja, hogy a m. cancellárnak kézbesitette: „una copia della lettera della S. Congreg. con una altra copia di alcuni punti che si desiderano sapere per maggior chiarezza dell' Abbatia di S. Gottardo“ Eredeti. Prim. vil. levt.

[3]) Pázmány 1626 aug. 20, fölterjesztése a királyhoz. Másolat M. Akademiai kézirattárában.

[4]) Idézett, 1627 nyarán irt fölterjesztésében.

[5]) Az 1627 sept. 20-ki nyilatkozatban.

[6]) A király 1627 sept. 27-én meghagyta a kamarának, értesitse az apátság birtokosait, hogy a javadalmat a zálogösszeg lefizetése által

Ferenc özvegye, gróf Salm Fülöp és báró Poppel Mária gróf Terczka Rudolf neje voltak. Ezek a kamara által 1627 végén fölhivattak, hogy a zálogösszeget mielőbb fölvegyék [1]). Salm gróf és Terczka grófné készek voltak a zálog összegnek őket illető részét fölvenni s jogaikról lemondani. Azonban sok bajt okozott Battyányi Ferenc özvegye, buzgó protestáns nő, ki saját és felekezete érdekében megakadályozni iparkodott a visszaváltást. Az általa emelt nehézségek elháritására a király, Pázmány által buzdittatva, kész volt mindent megtenni. „Miként más ügyekben sem szoktunk eltérni határozatainktól, még kevésbbé tesszük azt oly esetekben, midőn Isten dicsőségéről és a vallás emeléséről van szó. Hűséged teljesen nyugodt lehet; mert mitsem mulasztunk el, mit a kath. vallás előmozditására alkalmasnak itélünk.“ [2])

Az özvegy 1628 april első napjára a Prágában tartózkodó király elé idéztetett. De — Lósy váradi püspök és Lamormain cs. gyontató igyekezetei dacára, — halasztást tudott kieszközölni. [3]) A fönforgó ügy elintézésére uj határnap, 1628 augusz-

---

magához váltani kivánja. A kamara egyuttal állitsa össze az ezen ügyre vonatkozó okmányokat, hogy kitünjék, vajjon teljesitették e, s ha igen mikép, a kötelességeket, melyeket az elzálogositás által magukra vettek; s ha nem, vajjon nem lehet-e a visszafizetendő zálogösszegből valamit levonni. Ezen k. leiratot Pázmány fogalmazta. (Canc. levt.) — Ugyanekkor Ramochaházy Mihál cimz. szentgotthardi apát october első felében, nyilatkozatot állitott ki afelől, hogy miután több kisérletei apátságát visszaváltani, sikertelenek maradtak, s reméli, hogy Pázmány e tekintetben szerencsésebb leend: ama apátságot s minden jogigényeit a király kezeibe visszabocsátja; s ekként a visszaváltandó birtokokra igényeket nem támasztand. (Ered. Prim. vil. levt.)

[1]) A fölhivást kézbesitő hiteles ember jelentése 1627 „Sabb. prox. post Festum b. Martini;“ másolatban a Kam. levt.

[2]) Az 1628 febr. 1-én kelt k. leirat ered. Prim. vil. levt.

[3]) A püspök és a gyóntató buzgón támogatták a primás szándékait. Lósy 1628 april 8-án Prágából irja Pázmánynak: „Volt immár hiremnél, hogy ide indult Battyányiné asszonyom és meg is mondottam ő fgének; ezen szókat mondá ő fge, minthogy commendáltam a dolgot,

tus 24-ike lett kitüzve, mikorra az özvegynek és Pázmánynak személyesen kelle Bécsben megjelenni [1]). Itt megállapittatott, hogy a kiváltás ügye a nádori törvényszék által, mely september végnapjaiban tartandja üléseit, fog eldöntetni. Azonban a nádori törvényszék — ismeretlen okból — a kijelölt időben nem jött össze. Sőt a furfangos Battyányiné, hogy ujabb bonyodalmat idézzen elő, a cistercita renddel szerződésre lépett, mely őt az apátság birtokában megerősitette. Pázmány nem csüggedett. Meggyőzni igyekezett a királyt, hogy tekintélyének csorbulása nélkül nem hagyhatja félbe a megkezdett ügyet. Egyuttal kiemelte, hogy ha a nádori törvényszék az özvegy jogigényeit elutasitja, a szerződés, melyet a szerzetesekkel kötött, elveszti érvényességét [2]).

Nem kevéssé meglepő, hogy a király és a primás igyekezetei egy protestáns nő bátor ellenállásán és ügyes fondorlatain hajótörést szenvedtek. A szentgotthardi kérdés végre is egyesség utján oldatott meg, mely Battyányinét az apátság birtokában meghagyta; de egyuttal jelentékeny előnyöket biztositott a kath. érdekeknek. A király 1629 marcius 11-én Battyányi Ferenc özvegyével és ennek leánya, Csáky Lászlónéval szerződésre lépett. Eszerint az apátság javai huszonöt éven

non me decipiet, (t. i. az özvegy.) A fundationalis informatio pedig immár itt volt és proponálva is vagyon ő fgének, hogy in Cancellaria hac Hungarica lészen pro futura informatione, melyet P. Lamormainnal is közlöttem és igen tetszett neki és igen kivánta is, hogy párját adjam, amint adtam is . . . Quidquid sit, a Ngod informatiója igen fundamentalis és az ő fge inclinatiója is stat pro Ecclesia.“ Miller I. 217. l.

[1]) A király 1628 május 3-án és aug. (nem sept.) 21-én ir ez ügyben Pázmánynak, (Miller I 217 s 234 ll.) ki 1628 sept. 4-én a nádortól vesz jelentést némely intézkedései felől. (Ered. Prim. vil. levt). 1628 végefelé Salm gf. kérdést tesz a királynál, vajjon a kamara, vagy Battyányiné fogja e kifizetni a zálogösszeg reá eső részét? Eziránt a király a kamarának, ez a primásnak véleményét kéri ki. A kamara levele Pázmányhoz 1628 dec. 29-én Ered. Prim. vil. levt.)

[2]) Pázmány a királynak 1628 october 4. Ered. fog. Prim. vil. levt.

át Csáky Lászlóné és örököscinek birtokában maradnak, s ezen idő letelte után a cistercita rendnek vagy a kamarának visszaadatnak; időközben ezen birtokokban a prot. prédikátorok elüzetnek s a kath. lelkészek kellő pártfogásban részesülnek. Batthyányiné egyuttal kötelezte magát, hogy a család többi tagjait, kiknek a zálogjavakban részük van, kielégiteni fogja s emellett tizenötezer tallért tett le, a mely összegen, Pázmány tervei szerint, valamely más egyházi birtoknak kelle kiváltatni [1]).

IX.

Pázmány törekvései a katholicizmus emelésére Pozsonyban. — A jezsuita collegium alapitása. — Nehézségek. — A király föllépése. — Az alkudozások eredménye. — A collegium dotátiója. — Müködése. — Pázmány mérsékli a jezsuiták buzgalmát. — Zárda szüzeket telepit meg Pozsonyban. — Megszüntetni iparkodik a luth. felekezet uralmát Pazsonyban. — A király ismételt kisérletei a katholikusok egyenjogusitására. — A városi tanács magatartása.

Az ország azon részének, mely a nikolsburgi békekötés után II. Ferdinand jogara alatt megmaradt: Pozsony volt főváros a. Itt tartattak az országgyülések és koronáztattak a királyok, ez volt a magyar kamarának és az ország főhivatalnokainak székhelye. A primás is itt töltötte az év nagy részét.

És mégis e városban a protestantismus volt uralkodó. A polgármester és a város birája, ugyszintén a tanácsosok nagy többsége félszázad óta az ágostai felekezetű polgárok sorából választattak, kik hatalmukat felekezetük eme-

---

[1]) A szerződésnek és a Battyányiné meg leánya által 1629 marc. 16-án Bécsben kiállitott téritvénynek másolata M. Kam. levt. — De ezen szerződés nem tartatott meg. A szentgotthardi apátságot csak Széchenyi György primásnak sikerült, 24000 f. lefizetése által, a Széchy család utólsó leánysarjától az egyháznak visszaszerzeni.

lésére, nem egyszer a katholikus érdekek sérelmére, érvényesitették. A város költségén prot. tanoda alapíttatott és tartatott fön, mig a káptalani iskolában, melynek föntartására a város volt kötelezve, a tanitó állomása tizenkét éven át üresedésben hagyatott.

Pázmány természetszerüen nagy fontosságot helyezett arra, hogy ez előkelő városban is célhoz vezesse az ellenreformatiót, s a katholicizmust uralomra emelje.

Kettőre irányozá figyelmét. A kath. elemnek a hitélet emelése által belső erőt kivánt kölcsönözni; s megszerzendő részére a külső hatalom eszközeit, a hivatalos állomások betöltésében a katholikusok és protestánsok egyenjogusitását igyekezett kivivni. De a hitélet emelését fontosabbnak tartotta a külső hatalomnak megszerzésénél. Jól tudta, hogy ez, ha amaz hiányzik, nem bir értékkel. Mert bár az állami hatalom természetes kötelességének tekintvén a vallás támogatását, egyházának védelmezését, ezt soha sem mulasztotta el igénybe venni; mindazáltal csak másodrendű tényezőnek tartotta s a katholicizmus fölvirágozását egyedül az erkölcsi hatástól várta, melynek föltételei és eszközlői — jó iskolák és buzgó papok.

Pázmány tehát Pozsonyban mindenekelőtt buzgó papok és jó iskolákról gondoskodott. Mindkét célt legbiztosabban a Jézustársaság megtelepitése által érheté el. De nagy ovatossággal kelle eljárnia. Előre látta, hogy ha maga nevében lép föl, szándékai a hatalmas protestans párt ellenállásán hajótörést szenvednek. Az ellenállás megtörését egyedül a király kisérheté meg. Habár tehát az eszme és a terv az övé volt, úgyszintén a kivitelhez szükséges pénz eszközöket is maga szándékozott fölajánlani: a királyt ohajtotta előtérbe léptetni.

A király, kivel az 1625-iki sopronyi országgyülésen személyesen értekezett, készséggel igérte közreműködését; s november 20-án Pálffy István és Pál grófokat mint királyi biztosokat Pozsonyba küldötte. Előadniok kelle a városi tanácsnak, hogy a király értesülvén a kath. iskola elpusztulásáról, nyilvános gymnásiumot (publicum aliquod Gymnasium litterarum) szándékozik alapitani és föntartani, követve I. Mátyás példáját, ki Pozsonyban Akademiát alapitott. E célra a várostól nem kiván egyebet, mint hogy alkalmas épületeket adjon rendelkezésére. [1])

A k. biztosok, miután előbb a teendők iránt Pázmánynyal értekeztek, december 20-án jelentek meg a pozsonyi tanács előtt s a király kivánatait élő szóval és irásban előadták. Két módozat között engedtek választást. A tanács engedje meg, hogy a király 2—3 polgári házat vásárolhasson; vagy adja át a régi kath. iskola épületét, melyhez az őrkanonok háza csatoltatnék, s a káptalant a város védnöksége alatt álló sz. András javadalommal kárpótolja [2]).

A tanács belátta a király törekvéseinek horderejét s el volt határozva, azt minden áron megakadályozni. Az 1625-ik év végső napjaiban küldöttséget bocsátott Bécsbe, mely kisérletet tegyen a királyt szándékától elállásra birni s a fölmerülő nehézségeket előadja [3]).

A pozsonyi küldöttség a javaslatba hozott mind-

---

[1]) A kiraly levele Pálffy Istvánhoz s a pozsonyi tanácshoz, az utasitás a k. biztosok részére. Mindhárom irat kelt nov. 20. Pázmány által javitott ered. fogalmazataik a M. Canc. lev. Ugyanott találtatik az ezügyben a pozsonyi káptalanhoz és préposthoz intézett k. leirat. A király nov. 20-án Pázmányhoz is intéz levelet, értesiti a k. biztosok küldetéséről és fölhivja támogatásukra. Másolat. Kam. levt.

[2]) A k. biztosok irata a tanácshoz. Másolat. Kam. levt.

[3]) A k. biztosok dec. 21-én kelt s a királyhoz intézett jelentése. Másolat Kam. levt.

két módozatot elfogadhatlannak mondá. Polgári házakat nem lehet többé iskolai célokra átengedni; miután ugyanis a város területe igen szűk s a falai között létező épületek majdnem két harmadát templomok, kolostorok, főpapok s főurak palotái képezik — a melyek tehermentesek —, s a közterheket viselő házak száma igen csekély: a város az előbbi királyok és a rendektől kiváltságul nyeré, hogy polgári házak ezentúl más célokra eladatni nem fognak. A sz. András javadalmát sem lehet a káptalan részére átengedni, mint a melyet az alapitók szándéka szerint érdemes egyházi férfiaknak szoktak adományozni. Egyébiránt a tanács késznek nyilatkozott a kath. iskolát visszaállitani, tanitókat nevezni és a kath. ifjúság művelődési szükségeiről gondoskodni [1]).

Pázmány, ezen kifogások felől értesitve s véleményadásra fölhiva, meleg szavakkal buzditotta a királyt, ne hagyja magát a szent ügy keresztülvitelétől elriasztatni. Javaslatokat tesz, mily utasitásokat küldjön pozsonyi biztosainak és a kamarának [2]). Egyúttal átküldé egy k. leirat fogalmazatját, mely a pozsonyi tanácshoz intézendő lenne.

A király sietett teljesiteni a primás kivánatait. Az általa küldött fogalmazat alapján szerkesztett k. leiratban visszautasitotta a tanács kifogásait s erejüktől megfosztotta ellenvetéseit. A város kiváltságait — ugymond — nem szándékozik sérteni, midőn egy vagy két polgári házat akar vásárolni s a méltányossággal és jogfogalmakkal ellenkezik, hogy a király ne birjon azon jogokkal, melyekkel alattvalói élhetnek. Ha nemcsak

---

[1]) A pozsonyi tanácsnak dec. 29-én kelt fölirata a királyhoz, s levele a k. biztosokhoz. Másolat. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1626 jan. 11-én a királynak. Ered. Canc. levt. E levélhez három melléklet volt csatolva. A k. leiratnak és a két utasitásnak fogalmazata. A kamarához szóló utasitás nem található ott.

született magyarok, hanem más országokból jövő, gyakran rosz hirü emberek a városban házakat vásárolhatnak: mikép tagadhatja meg a tanács ezt a királytól? Továbbá, a helyszükére sem hivatkozhatnak; mert, ha a piacon álló nagy házakat, a király tudta nélkül, prot. iskola alapitására fordithatták, nem akadályozhatják a királyt a régi kathol. iskola visszaállitásában. Miután ugyanis a város a prot. iskolát nagy áldozatokkal — bár erre nem köteles — föntartja, a kath. iskolát pedig — a melynek föntartására régi idők óta kötelezve van — hihetőleg szándékosan a kath. vallás hátrányára, elhanyagolja és pusztulni hagyja: fővédnöki tiszte följogositja és kötelezi a kath. iskoláról gondoskodni; sőt hatalmában állana a várost kötelességeinek elhanyagolása miatt megbüntetni. A sz András javadalomra nézve is panaszok emeltettek a tanács ellen, melyeknek alapján védnöki jogától teljesen megfoszthatná. Mindazáltal szelid eszközöket akarván használni, oly módozatokat hozott javaslatba, melyeket a város minden hátrány nélkül elfogadhat. A tanács tehát további kifogások nélkül teljesitse jogos kivánatát [1]).

A k. leirat átadása a Pálffy grófokra bizatott, kiket Pázmány képesitett, hogy a tanács által fölhozható ellenvetésekre alaposan válaszolhassanak [2]).

A pozsonyi tanács nem merészelt a király határozott akaratával nyiltan dacolni s elháritandó magától a felelősség súlyát, a fönforgó ügyet a város közönsége elé kivánta terjeszteni. De mig a protestáns polgárok mindannyian meghivattak, a katholikusok köző́l csak harminczkettőnek jelentették be a közgyülést. Ezek a királyi kivánatok teljesité-

---

[1]) A k. leirat ered. Pozsony város levt.

[2]) A Pálffy gfokhoz intézet k. levél és utasitás ered. fog. Pázmány tollából. Canc. levt.

sét javasolták; azon elvből indultak ki, hogy „valamint a katholikusok nem kivánnak a prot. iskola ügyeire befolyni: a lutheranusok se avatkozzanak be, midőn a kath. iskola ügye forog szőnyegen.“ De a protestánsok, túlnyomó többségben lévén, elvetették ezen észszerű és józan inditványt. Szenvedélyes viták után — a 32 kath. polgár ellenmondása dacára — határozattá emelték, hogy a király ujabb küldöttség által fölkéretni fog, álljon el kivánságától [1]).

Pázmány ily körülmények között szükségesnek látta fölhasználni befolyását, hogy a pozsonyi küldöttség a császári udvarnál úgy fogadtassék, miként a katholikus érdek követeli. Ajánlotta a királynak, rójja meg szigorúan a tanács roszakaratu eljárását, mely szerint a közgyülésre a kath. polgárok nagyrészét nem hivta meg s ily jelentéktelen ügyben annyi nehézségeket támaszt; jelentse ki, hogy a kath. polgárok megegyezésére támaszkodva átvenni fogja a kath. iskolát, mely a katholikusok tulajdona; végre hagyja meg a küldöttségnek, hogy a tanácstól végleges választ kérjen s mig az megérkezik, Bécsben maradjon.

Ezenkivül célszerűnek itélte a nádor közbenjárását is igénybe venni s megkérdezni, vajjon a király följogositva tekintheti-e magát, a kath. polgárok megegyezése után, a kath. iskola visszaállitására? ha igen, hivja föl a várost engedékenységre s midőn ezen fölhivás sikertelennek bizonyul, tényleg foglalja el a kath. iskolát [2]).

A király a pozsonyi küldöttség előterjesztésére Pázmány javaslata szerint válaszolt [3]) S a nádor véleményét és közre-

---

[1]) A közgyülés levele a királyhoz és a k. biztosokhoz. 1626 febr. 8. A kir. biztosok jelentése a királyhoz febr. 12. Ered. Canc. levt.

[2]) Pázmány a királynak Pozsonyból febr. 11. Ered. Ugyanott.

[3]) A k. válasznak ered. kam. levt.

működését is kikérte, ki — bár némileg nehesztelt, hogy ezen ügy ily későn hozatott tudomásra — szintén azon nézetben volt, hogy a pozsonyiak ellenkezése nélkülözi a jogalapot és a király, mint a kath. egyház fővédnöke följogositva van Pozsonyban kath. iskolát alapitani [1]).

Pázmány nem csak közvetve tanácsai és javaslataival, közvetlenül is megkisérlé közreműködni a nehézségek elháritására. Az 1626-ik év február havát Pozsonyban tölté s éber figyelemmel kiséré a mozzanatokat. A tanács ekkor azon kérelemmel fordul hozzá, hogy a királynál az iskola alapitásának elnapolását eszközölje ki. Erre természetesen nem vállalkozott; de megragadta az alkalmat, hogy magát a tanácscsal érintkezésbe helyezze. S azzal, valamint az egyes tanácsosokkal több értekezletett tartott. Utóbb emlékiratot dolgozott ki, melyben egyrészről éles logikájával a protestánsok álláspontját tarthatlannak bizonyitá, másrészről eloszlatni iparkodott aggodalmaikat.

Amit a király a tanácstól kér — ugymond — maga hatalmából és a tanács megegyezése nélkül is megtehetné; s a házak vásárlásától senki sem tilthatja el. Miután pedig a tanács, bár kötelességére ismételve figyelmeztetve lett, a kath. iskolát elpusztulni engedte: a királynak joga van azt pártfogása alá venni, annálinkább, mert erre a kath. polgárok fölhatalmazták. A lutheranusok ezt nem gátolhatják; hacsak meg nem engedik az is, hogy viszont a katholikusok ellenzése akadályul szolgálhasson, midőn a lutheranusok saját iskolájuk emelésén munkálkodnak. Végre a tanács ellenzését mindenki oda fogja magyarázni, hogy a kath. vallás elleni gyülölet által vezettetik s célja nem egyéb, mint a kath. ifjakat a templom és iskola látogatásától elvonni. És ha a protestansok nem engedik

[1]) A nádor levele a királyhoz. 1626 febr. 19. Ered. Canc. levt.

magukat vallásuk gyakorlatában a katholikusok által gátoltatni, ezt a katholikusok sem fogják türni.

Miután pedig némelyek hamis hirek terjesztése által igyekeztek tévutra vezetni a közvéleményt, állitván, hogy az uj iskola épületében bort fognak mérni s a város védnöki jogai, a káptalan és plébános érdekei veszélyeztetve lesznek; késznek nyilatkozott a királytól biztositó okmányokat eszközölni ki.

Az ellen, hogy a tanács ezen ügy eldöntését a városi közönségre akarja bizni, nem lehet kifogást tennie; de miért nem tartotta szükségesnek a közönség megkérdezését akkor, midőn a prot. iskola alapitása volt kérdésben? Sokan, nem alap nélkül, úgy vélekednek, hogy a tanács oly esetekben szokta összehivni a közönséget, mikor valamely ügyet megbuktatni szándékozik s a felelősséget mégis magáról elháritani ohajtja. Egyébiránt ha a tanács a lényeges dolgokban enged, a részletek megállapitása iránt elfogadható javaslatokat teend. Sőt kész a várost megkimélni a költségektől, melyeket a káptalan részére az őrkanonoki ház átengedéseért, kárpótlásul átadandó ház javitása igénybe veend s e célra 500 forintott ajánl [1]).

Ezen emlékirat s a Bécsbe küldött tanácsosoktól érkező tudositások végre meggyőzték a pozsonyi protestánsokat, hogy merev ellenállásuk nem fog az ohajtott eredményre vezetni. Visszavonulásról, engedékenységről kezdettek elmélkedni s hangoztatni kezdék, hogy inkább átengedik a régi kath. iskola épületét, mintsem a királyt polgári házak vásárlására kényszeritsék.

Pázmány kizsákmányolni kivánta ezen kedvező fordulatot. Nézete szerint, most még nagyobb határozottsággal kelle sürgetni a polgári házak vásárlását, hogy a tanács annál hajlan-

---

[1]) „Propositio Illmi Aeppi facta Senatui de collegio erigendo.“ Egyk. más. kam. levt.

dóbb legyen a régi iskola átengedésére [1]). De mielőtt eziránt javaslatai a császári udvarba érkeztek, a király február 24-én elbocsátá a pozsonyi küldöttséget, s k. leirata által fölhivta a tanácsot, hogy a régi kath. iskola épületét és a sz. András javadalmát haladéktalanul átadja [2]); az átvétel eszközlésére a nádort hivta föl [3]).

Most Eszterházy Miklós vette kezébe az alkudozások folytatását. A tanács előadta föltételeit, melyeknek elfogadása után kész volt a király kivánatait teljesiteni. Ezek között leglényegesebb az, hogy a collegiumban földalatti épitkezések ne történjenek [4]), a király polgári házakat ne vásároljon s a várost, ha engedékenysége miatt az ország rendei által megtámadtatnék, pártfogása alá vegye [5]). A nádor és utóbb a király elfogadták e föltételeket s biztositó okmányokat állitottak ki [6]), melyek a tanácsot megnyugtatták. S ez most átengedte a régi kath. iskola épületet és a sz. Miklós javadalmat, a melyet — miután épülete a Pázmány által fizetett 500 forinton jó karba helyeztetett — a káptalan kárpótlásul nyert az őrkanonoki házért [7]). S ekként 1626 april második felében a hosszas egyenetlenség közmegelégedésre kiegyenlittetett.

Miután a király az akadályokat elhárította, az intézet

---

[1]) Pázmány levele egy bécsi paphoz, valószinüleg a királyi gyóntatóhoz. Pozsonyból febr. 25. Ered. canc. levt.

[2]) K. leirat a k. biztosokhoz 1626 marc. 8. s a primáshoz — hogy a k. biztosokat támogassa — marc. 10; a tanácshoz marc. 14. Kam. levt.

[3]) K. leirat a nádorhoz marc. 14. Ered. Pozs. város levt.

[4]) „Et subterranea nulla fiant." Ez valószinüleg azon hirekre vonatkozik, melyek a jezsuiták földalatti titkos folyosóiról szólottak.

[5]) „Conditiones Posoniensium circa erectionem collegii." Kam. levt.

[6]) A nádor nyilatkozata marc. 30, a királyé april 10. Eredeti Pozsony v. levt.

[7]) A pozsonyi káptalan fassiója april 20. Ezt a király megerősiti jun. Ered. fog. canc. levt.

megalapitásának további terhei Pázmány vállaira nehezedtek. Az 1626-ik évi nyarán ötvenezer forintot melyet az alsóausztriai rendeknél 6% kamatra elhelyezett, adott át a Jézustársaság ausztriai főnökének, mint a pozsonyi collegium alapitványát [1]). „Midőn — irja az alapitó okmányban — elmélkednénk, mikép emelhetnők a Magyarországban annyira hanyatlásnak indult kath. vallást, nem találtunk alkalmasabb módot, mint ha lehetővé teszszük, hogy a tanuló ifjuság buzgó és vallásos tanitók vezetése alatt a tudománynyal a hitet és áhitatot is elsajátitsa Mivel pedig a Jézustársaság, Isten különös malasztjával megáldva, leghüségesebben fáradozik az ifjuság nevelése körül . . . mindenek fölött szükségesnek láttuk annak részére Pozsony városában lakhelyet és illő ellátást biztositani" [2]).

A következő évben a collegium jövedelmeit megkettőztette. A cs. kamara eladott gabona fejében 1625 óta 50 ezer forinttal tartozott neki; ezen összeg iránt akép intézkedett, hogy a bécsi vámhivatal évenkint 3000 forintot fizessen, a mely évi járulékot a pozsonyi collegiumra ruházta [3]).

Ily nagylelkü, mondhatnók fejedelmi bőkezűség, hozzájárulván a király meg nem szünő támogatása, [4]) lehetővé tet-

---

[1]) A cs. kamarának 1626 jun. 27 s jul. 3. és 7-én, úgyszintén az alsóausztriai rendeknek jul. 6 s 8-án kelt iratai a kam. levt. A pozs. colleg. actái között.

[2]) Pázmány kikötötte, hogy ha a Jézustársaság valamikor Pozsonyt elhagyni kényszerülne, az alapitvány kamatai külföldön tanuló s egyházi pályára készülő magyar ifjak segélyzésére forditassanak. Az 1626 szept. 11-én kelt s 1628 jul. 16-án a király által megerősitett alapitóokmány Millernél I. 113 l.

[3]) A királynak 1627 jan. 18-iki rendelete, Pázmánynak 1627 jun. 22-iki átruházási okmánya s a pozsonyi rectornak 1627 aug. 19-én kelt emlékirata ugyanott.

[4]) A király a jezsuiták érdekében 1627 jun. 3-án rendeletet intéz a pozsonyi tanácshoz. Ered. A város levt.

ték, hogy a collegium — mai nap a jogakademia lakhelye — 1628-ban befogadta az atyákat [1]) s ezek megkezdhették működésüket, mely itt sem szoritkozott az iskolák falaira. Kis imaházat rendeztek be, melyet szent beszédeik és egyéb ajtatosságaik alkalmával a nagyszámban összesereglő hivek csakhamar szüknek találtak, mig a főtemplom mindinkább üresebbnek mutatkozott. Ezen körülmény természetesen bántotta a pozsonyi káptalant, mely emiatt a primásnál panaszt emelt.

Pázmány bár örömmel szemlélte művének szép fölvirágozását és gazdag gyümölcseit, mindent eltávolitani kivánt, mi a káptalan és a collegium között surlódásokat támasztana. Emiatt mérsékelni igyekezett a jezsuiták buzgalmát. „Véleményem szerint — irja nekiök — ily ujitások bár látszólag szépek, következményeikben veszélyesek; ezek által nem szabad elkeseriteni a kedélyeket, jobb a régi mellett maradni .... Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni tisztelet a templomban a hivek nagyobb lelki hasznával végeztetnék, ez a társaságnak is előnyére szolgálna, úgyszintén a collegium s a káptalan közötti egyességet megszilárditaná .... Nem lehet mindent egy nap alatt véghez vinni. Ha Isten más időket enged, a vallás ügyére kedvezőbbeket, többet lehet tenni. Addig elégedjünk meg a kivivott eredményekkel“ [2]).

Pázmány miként a jezsuita collegium létesitése által a

---

[1]) Maluis Gáspár az első rector 1627 jun. 1-én Pázmány nevében fölkéri a királyt, nevezzen biztosokat, kik az épületek átadását eszközöljék. A király ezzel jun. 2-án a pozsonyi kamarát bizza meg s jun. 4-én a pozsonyi tanácsot is fölhivja az átadásra, (ezen levelek a kam. levt.) mely 1627 jun. 17-én végrehajtatott, a mely napon a kamara jelentést tesz a királynak. (Ered. Canc. levt.)

[2]) Pázmánynak 1629 dec 18-án a pozsonyi rectorhoz intézett levele. Egyk. más. Pozs. kápt. levt.

pozsonyi ifjúság regeneratiójáról gondoskodott, [1]) a nőnevelés ügyét sem mulasztá el fölkarolni. E végett Olaszországból zárdaszűzeket szándékozott Pozsonyban megtelepiteni. 1628 elején érintkezésbe helyezte magát főnöknőjükkel, ki négy társnő — az egyik angol, a másik olasz, egy harmadik német származású volt — kiséretében martius 14-én megjelent a számukra Pázmány által berendezett uj zárdában. Működésükről hallgatnak emlékeink [2]).

Mig a királyi pártfogás védpaizsa alatt Pozsony katholikusainak vallási és müvelődési szükségeiről gondoskodva lett: Pázmány egyuttal fölszabadítani igyekezett azokat az uralom alól, melyet a lutheranus polgárok ármány és cselszövények által magukhoz ragadtak, erély és összetartással föntartottak; a minek elérését egyébként a katholikusok közönyös gondatlansága könnyüvé tette.

A város közigazgatása a tizenkét tagu belső tanács kezeiben volt, melynek élén a főbiró és a polgármester állottak. E tisztviselők és tanácsosok a száz tagból álló, külső tanács (communitas) kebeléből választattak, mely időközönként midőn fontosabb ügyek merültek föl, összehivatott. A bel- és kültanács tagjai élethossziglan birták állomásaikat; a tisztviselők évenkint uj választás alá estek, a mely választások sz. György napján eszközöltettek a két tanács tagjai és a meghivott polgárok által.

A XVI-ik század vége óta a lutheranus polgárok a kül-

---

[1]) Pázmány figyelmét a pozsonyi sz. Ferenc rendü zárda sem kerülte ki. A rend főnökét fölkérte, hogy néhány jeles tanárt küldjön ide Ez 1626 jul. 7-én Badenből feleli, hogy egy német lectort fog küldeni Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Lakhelyül a sz. András javadalomhoz tartozó ház szolgált nekiök. Maria della Guardia főnöknő levele Pozsonyból 1628 marc. 15 Pázmányhoz. Ered. Pray kézirati gyüjtem.

és beltanácsban rendszerint nagy többséget képeztek; katholikusok csak kivételesen fogadtattak be, a főbirói és polgármesteri állomásokra pedig épen soha sem tudtak fölvergődni. Ezen helyzetnek föntartása végett a választó gyülésekre a katholikus polgárok közöl kevesen, a szerényebbek és egyszerűbbek hivattak meg; ennek folytán bár minden választás alá eső állomásra két kath. és két prot. polgár jelöltetett ki, a tulnyomó többségben levő prot. választók hitsorsosaiknak szereztek győzedelmet.

A lutheránusok hatalmi állásukat természetesen nem mulasztották el vallásfelekezetük érdekében kizsákmányolni. A város menhelyül szolgált a prot. menekülőknek, kiket II. Ferdinánd ellenreformatiója Ausztria és Morvából kizavart s ezek készségesen részesíttettek a polgári jogokban, melyek megtagadtattak a katholikusoktól, bár tekintélyes polgárok gyermekei vagy királyi tisztviselők voltak is. Kath. özvegyeknek és árváknak nem egyszer volt okuk részrehajlás vagy roszakarat miatt panaszt emelni. A város pénztárából jelentékeny összegek fordíttattak prot. lelkészek és iskolákra, mig a kath. patronatusi joggal összekapcsolt kötelezettségek elhanyagoltattak [1]).

Pázmány beláttá, hogy ezen bajok félrendszabályok által nem orvosolhatók, s csak akkor fognak megszünni, ha a tanácsban a kath. és prot. polgárok egyenlő számban ülnek és a polgármesteri s főbirói állomásokat fölváltva majd kath., majd prot. polgárok birják. Ezt kelle tehát mindenekelőtt valósítani.

S ezen óhajtás nem nélkülözte a jogalapot. Midőn 1619 őszén Bethlen az országba tört, a pozsonyi protestánsok

---

[1]) Az elbeszélt részleteket Pázmánynak 1626 május 13-án s a pozsonyi kamarának 1627 april 13-án a királyhoz intézett fölterjesztéséből vettem. Ered. M. canc. levt.

titkon meghivták egyik kapitányát Rédeyt és megnyitották neki a város kapuit. De már két év mulva elég okuk volt rettegni árulásuk következményeitől. Ekkor a helyzet változott s Bouquoi diadalmasan nyomult elő a császári hadakkal. A pozsonyi tanács a királyt kiengesztelendő és a jövőre megnyugtatandó okmányilag fogadta, hogy ezentul a tanácsosok fele részben kath. polgárok fognak lenni. Azonban igéretét elmulasztotta beváltani. Azóta öt tisztujitás alkalmával a katholikusok ép ugy mellőztettek, mint előbb; sőt egy elhunyt kath. tanácsos helye is prot. polgárral töltetett be. És 1626 elején a 12 tanácsos között csak három volt katholikus [1]).

A király, ki eddig a pozsonyi állapotokat kevés figyelemre méltatta, most Pázmány, Eszterházy Miklós és a magyar kamara által fölhivatva a tanácsnak meghagyta, hogy igéretét a közeledő tisztujitás alkalmával tényleg valósítsa. A tanács erre egyáltalán nem érzett hajlandóságot. April 21-én összehivta a költanácsot s itt határozattá lett, hogy a király küldöttség által fölkéretni fog a választások szabadságának föntartására [2]).

A király nem szándékozott elfogadni ezen küldöttséget. Mihelyt a hozott határozatról értesült, a tisztujitást elnapoltatni parancsolta s a bel- és költanács luth. tagjai közől hatot udvarába idézett [3]). Midőn pedig ezek fölérkeztek, német cancellárja Verdenberg báró által közlé velök határozott akaratát: hogy a legközelebbi tisztujitás alkalmával a főbirói vagy polgármesteri tisztre katholikus választassék, a bel-

---

[1]) Pázmánynak alább idézendő fölterjesztései alapján.

[2]) A pozsonyi kamara 1626 marc. 30 án javaslatokat tesz a királynak, mikép kelljen a pozsonyiakkal eljárni. April 21-én pedig jelentést tesz a városi közönség üléséről és határozatairól. Mindkét levél ered. Canc. levt.

[3]) A pozsonyi tanácshoz intézett 1626 april 22-ki k. rendelet Pozsony v. levt. És a p. kamarának april 24-ki fölterjesztése Canc. levt.

tanácsba egyelőre egy kath. polgár vétessék föl s utóbb a luth. tanácsosok halála által megürülendő helyek mindaddig katholikusokkal töltessenek be, mig az egyenlőség létrejő. A fölidézett polgárok siettek a királyt biztosítani, hogy parancsa pontosan teljesíttetni fog s hazabocsátattak.

Azonban az 1626 april 27-én tartott tisztujitáson a lutheranusok a királyi rendeletet részint mellőzték, részint kijátszották s a katholikusokat páratlan malitiával gúny és gyalázat tárgyává tették. A polgármester és főbiró megerősíttettek hivatalaikban. A megürült tanácsosi állomásra katholikus polgár választatott, de szándékosan oly egyéniség, kinek megválasztására szégyenpir boritotta hitfeleinek arcát s gúnyos hahotára törtek ki a diadalmas protestánsok. A megválasztott tudatlan és tehetetlen férfiu volt, ki nem rég vándorolt be Krainból; állásának hivatalos teendői körül és a magyar nyelvben teljesen járatlan, sőt anyanyelvének használatában is annyira gyenge, hogy a „Miatyánk"-ot alig tudta hibátlanul elmondani [1]).

A katholikusok méltó neheztelésükben a királyhoz fordultak. Pázmány szintén szigoru föllépést javasolt és melegen kérte a királyt, ne hanyagolja el „a kedvező alkalmat, melyet Isten nyujt a katholika vallásnak fölvirágoztatására Pozsony városában;" s különösen szükségesnek mondotta, hogy a katholikus polgárok előtt a város főhivatalai megnyittassa-

---

[1]) A pozsonyi kamara 1626 april 29-én többi között irja: „Unum catholicum tam simplicem, tam rudem et ignarum receperunt, qui nedum seria civitatis tractare, vel linguam hung. practicare, sed neque nativam (qui quidem Carniola oriundus...) exercere novit, cum dicitur nullum plane idioma tanta ex parte scire, ut uno eodemque sermone seu lingua possit vel ausit unum Pater Noster enuntiare; quem et qualem studio et data opera in odium catholicorum et vilipendium V. Mtis mandatorum... delegisse manifeste apparet... Bonus ille simplicista ab omnibus tantum deridetur." Eredeti. M. Canc. levt.

nak, miután a luth. főbiró és polgármester a legfontosabb ügyeket a kath. tanácsosok megkérdezése nélkül szokták elintézni [1]).

A király ez alkalommal semmit sem tett ugyan, de a következő 1627-ik tavaszán — Pázmány és a kamara ujabb figyelmeztetésére [2]) — meghagyta a tanácsnak, hogy a tisztujitó gyülésre nagyobb számban hivja meg a kath. polgárokat, mint ezelőtt, a bel- és kültanácsot fele részben katholikusokból állittassa össze s a két főhivatal egyikére katholikust választasson. S miután a válasz, melyet vett, nem volt kielégitő, ama hat prot. polgárt, kik a mult évben Bécsben járták, ismét fölidézte [3]).

Mindazáltal a tanács be nem várta azoknak visszatértét, s sz. György napjára összehivta a tisztujitó gyülést; hol a király óhajtása részben kielégittetett s Partinger Kristóf kath. tanácsos főbiróvá választatott. [4]) Néhány nappal utóbb a Bécsben letartóztatott küldöttség közlé a várossal, hogy a király uj választást kiván tartatni, hol az elmult években választott prot. tanácsosok kizáratván, helyök katholikusokkal töltessenek be s jövőben a főhivatalokat fölváltva viseljék kath. és prot. polgárok. A városi közönség hosszú és zajos tanácskozás után abban állapodott meg, hogy bár kész a luth. tanácsosok helyébe, kik ezentúl meghalnak, katholikusokat választani, de az élőket elmozditani nem fogja, s fölkérte a királyt, hogy ezzel megelé-

---

[1]) A király 1626 május 5-én Pázmányt véleményadásra hivja föl ez ügyben, (Ered. Prim. vil. levt.) ki két fölterjesztésben fejti ki nézeteit, az egyik május első napjaiban, a másik május 13-án kelt. Ered. M. Canc. levt.

[2]) A pozsonyi kamara 1627 april 13-án ir a királynak és Pálffy Pál grófnak. Ez utóbbit tudósitja: „Aeppus Strg. scripsit in hac materia S. Mti validis rationibus et satis fuse.“ Ugyanott.

[3]) Pozsonyi kamara 1627 april 20 a királynak. Ugyanott.

[4]) Pozsonyi kamara 1627 april 24 a királynak. Ugyanott.

gedjék. Pázmánynak és a kamara tanácsosainak is kikérte közbenjárását, kik azonban őszintén kijelentették, hogy inkább kitartásra, mint engedékenységre fogják buzditani a királyt [1]).

II Ferdinand most elvolt határozva, hogy nem enged s a pozsonyi küldöttséget el nem bocsátja, mig kivánatai teljesittetnek. De a tanács is állhatatos volt. Május elején közgyülést hivott össze s innen folyamodást intézett a királyhoz, melyben a letartóztatott polgárok hazabocsátását kérte. E kérelem indokolására fölhozatott, hogy azoknak bécsi tartózkodása jelentékeny költségeket vesz igénybe, a melyeknek födözésre, a kath. polgárok ellenmondása dacára, 110 forintnyi adó vettetett ki a város lakóira. [2]) Végre május közepetáján a küldöttség hazabocsáttatott, miután okmányilag igérte, hogy a legközelebbi választás alkalmával a király minden kivánatai teljesittetni fognak. [3])

A lutheranusok készek voltak igéretek és fogadásokra; de azokról csakhamar megfeledkeztek. 1628-ban is [4]) a prot. főtisztviselők megerősittettek s a tanácsba csak két kath. polgár vétetett föl. S ezeknek megválasztásában ujra álnokul

---

[1]) A kamara és elnökének 1627 april 28 a királyhoz s a kamarának ugyanakkor Ferenczfy udv. titkárhoz intézett levelei. Ugyanott.

[2]) A pozsonyi kamara 1627 május 8-án a királyhoz. Ugyanott.

[3]) 1627 pünkösd vigiliáján kelt. k. intézmény. Ugyanott.

[4]) A király 1628 marc. 26-án kikéri Pázmány tanácsát a teendők iránt (Ered. Prim. vil. levt.) s ugyanazon napon ujabb rendeletet bocsát a tanácshoz. (Ered. Pozsony v. levt.) Ez kijelenté, hogy a tanácsba kész befogadni néhány kath. polgárt, de a két főhivatalt nem bocsáthatja választás alá, miután a polgármester és főbíró rendszerint két évig birják tisztjeiket; egy év mulva a polgárok szabadon választhatnak. A pozsonyi kamara ekkor elhalasztatni kivánta a választást, de Pázmány meggátolta ezt s lehetővé tette, hogy a választás sz. György napján zavartalanul megtörténhetett.

jártak el. Az alkalmas és tehetséges polgárokat mellőzvén, két tudatlan és müveletlen iparosra adták szavazataikat, kikről előre látták, hogy a kath. érdekeknek nem sokat fognak használni. A kamara tanácsosait ez annyira boszantotta, hogy a nádorral és a primással tartott értekezletükben javasolták, miszerint hat prot. polgár a Prágában mulató királyhoz utasitandó. Pázmány ellenezte ama rendszabályt az ingerültség elháritása végett, melyet a városban előidézne [1].

S a polgármesteri hivatal betöltése a következő években is folytonos küzdelem tárgyát képezte, melyben a pozsonyi lutheranusok meglepő ügyességgel tudták meghiúsitani a kath. polgároknak, a király és kamara, a primás és a nádor által hathatósan támogatott igyekezeteit [2].

X.

A Pázmány által elrendelt kánoni látogatások 1626-ban. — Az esztergomi egyházmegye állapota. — A lelkészek száma és jellemzése. — A plébániai birtokok s jövedelmek. — Stóla illetékek. — A templomok állapota. — Az isteni tisztelet. — A népnevelés és az iskolamesterek.

Az egyház külső szervezetében különösen két intézmény van hivatva föntartani s emelni az egyháziak körében a vallásos

---

[1]) A pozsonyi kamara 1628 jun. 13-án a magyar cancellárhoz és julius 1-én a királyhoz intézett levele. Ugyanott

[2]) 1629 tavaszán a hat luth. polgár ismét Bécsben van s tárgyalásokat folytat Eggenberg hg és Ferenczfi udvari titkárral. Pázmány május 9 én emlékiratot intéz az utóbbihoz. (Ered Csász. titkos levt.) Junius 19-én ugyanezen ügyben a cancellárnak is ir. (Ered. Ugyanott.) 1631 jan. 14-én ugyanő figyelmezteti a kamarát, hogy miután a polgármester meghalt, föl kell használni e kedvező alkalmat. (Kam. levt.) 1630 marc. 16-án s 1631 april 14-én a pozsonyi kamara fölkéri a királyt, tegyen lépéseket, hogy a pozsonyi lutheranusok végre fölhagyjanak makacs ellenzésükkel. (Canc. levt.)

buzgalmat, ellensúlyozni az emberi gyarlóság hatásait, megszüntetni a visszaéléseket és visszaállitani a meglazult fegyelmet: a zsinatok és egyházi látogatások.

A főpap csak ugy ismerkedhetik meg a kormánya alatt álló papok és hivek állapotával, a hanyagság vagy roszakarat okozta bajokkal és ezeknek ellenszereivel: ha személyesen és helyettesei által időközönként meglátogatja egyházmegyéjének minden részeit. És szerzett tapasztalatait sehol nem érvényesítheti üdvösebben, mint papjainak gyülekezetében. Azoknak tanácsát, kik közvetlenül érintkeznek a nép különböző rétegeivel s legjobban ismerik helyzetét, nem nélkülözheti a főpap, birjon bár a lángész minden jelességeivel.

A zsinatok emberi fölfogás szerint legnagyobb biztosságot nyujtanak a tévedés veszélyei, a magasztos szándéklatok — oly gyakori — félreértése ellen. És nem kell-e az egyházi élet terén is tekintettel lenni az emberi természet jellemző tulajdonára, miszerint készségesebben hódol oly intézkedéseknek, melyek alkotásában részt vesz?

Az egyház elismerte ezen tekintetek horderejét. A tridenti zsinat, régibb intézkedéseket megujitva, megállapitotta, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök évenkint megyei zsinatokat tartoznak összehivni, s kik ezt elmulasztják „magukra vonják a sz. kánonokban meghatározott büntetéseket.“ Egyuttal kötelességévé tette a püspöknek évenkint, vagy legalább minden második évben megyéjét személyesen bejárni, vagy ha akadályozva van, helyettese által bejáratni; mig a főcsperesek kerületeikben szintén évenkint végeznek kánoni látogatásokat [1]).

A magyar főpapokat az egyház kánonai mellett országos törvények is fölhivták zsinatok tartására és egyházaik láto-

[1]) Sess. XXIV de reform. capp. 2. et 3.

gatására [1]). Mindazáltal a XVI-ik században, s a következőnek elején az esztergomi érsekeknek és a többi püspököknek a török háboruk és belmozgalmak majdnem lehetetlenné tették, hogy ezen kötelességeiknek teljesen megfeleljenek.

Ezen szomoru viszonyok Pázmány érseki kormányának két évtizede alatt sem szüntek meg. De buzgalma és kötelességérzete diadalmaskodott a nehézségeken. Ő midőn csekélyebb fontosságú ügyről volt szó, kinyilatkoztatta: „Inkább ma lemondok méltóságomról, mintsem mig azt birom, kötelességeim teljesitését elmulaszszam“ [2]).

A mennyire sajnálta tehát, hogy érseki kormányának első évtizede alatt sem papjait maga köré gyüjteni, sem terjedelmes megyéjét bejárni — bár mindkettőre többször előkészületeket tett [3]) — nem volt képes, oly örömmel ragadta meg a legelső kedvező pillanatot, midőn az 1625-iki országgyülés szerencsés befejezése után a belbéket egyelőre biztositva látta. „Mióta az isteni kegyelmességnek tetszett — irja 1626 elején — az esztergomi főegyházban reánk ruházni a főpásztori tisztet, mitsem ohajtottunk melegebben, misem foglalkoztatta lelkünket gyakrabban, minthogy a gondjainkra bizott egyházak állapotát és viszonyait, az isteni tisztelet rendjét, az egyháziak hivatalos tevékenységét közvetlenül szemlélhessük; s ekként müködésünk és kormányzásunknak helyes irányt adhassunk. És bár az egyházak látogatására több izben megtettük előkészületeinket, buzgó ohajunk valósitását a szerencsétlen háboruk és a szüntelenül

---

[1]) Az 1498: 4 VIII t. c. rendeli, hogy a püspökök zsinatokat tartsanak. Az 1548: VI és 1559: XXI tt. cc. azon eszközök között, melyek a kath. vallás emelésére üdvösen használhatók, különösen kiemelik a zsinatokat és visitátiókat.

[2]) 1629. jún. 15. Miller. I. 115.

[3]) Erről említést tesz Pázmány alább idézendő köriratában és az 1629-iki zsinati előszavában.

dúló belzavarok lehetetlenné tették. Biztos és állandó békének jelenleg sem örvendhetünk ugyan; de nehogy, miként eddig a béke utáni várakozás következtében az egyházi fegyelem épsége nem kevéssé szenvedett, ennek teljes fölbomlásától kelljen tartani: fölhasználjuk az alkalmat, melyet a jelen pillanatnyi béke nyujt, hogy az elmulasztottat némileg pótoljuk és a sz. kánonok értelmében az egyházi látogatást végrehajtsuk"[1].

És „különféle gondok által elfoglalva, nagyfontosságú egyházi s országos ügyek által igénybevéve," most sem volt képes személyesen eljárni főpásztori tisztében. A főespereseket küldötte ki; föntartva magának a visitátió vezetését, a jegyzőkönyvek áttanulmányozását és az intézkedéseknek, melyek szükségeseknek fognak mutatkozni, elrendelését[2].

Sajnos, az 1626-ban végrehajtott egyházi látogatások jegyzőkönyveiből csak kettőt őrizett meg a primási levéltár, Kőszeghi János és Pistes Tóbiás esztergomi kanonokokét, kik a sasvári és barsi főesperességekben helyettesitették érsekünket[3]. A következő években Kőszeghy még két izben, 1632 és 1634-ben látogatta a sasvári főesperességet. E mellett birjuk a nyitrai főesperesség, visitátiójáról szóló jegyzőkönyvet 1630 ból, a szepesi főesperességét 1632-ből, végre a pozsonyi, nógrádi és zólyomi főesperességek jegyzőkönyveit 1624-ből[4].

---

[1]) 1626 febr. 1-én a pozsonyi káptalanhoz intézett leveléből. Ered. fog. Prim. egyh. levt.

[2]) Pázmány 1626 febr. 1-én fölhivta megyéjének papjait, hogy a látogató főespereseket hódolattal fogadják, kiknek részére királyi menvidéket is kieszközölt. A sasvári főesperes irja, hogy Závodon „Exhibuit mandata S. Mtis et Illmi D. P. Pázmány visitatoria."

[3]) Kétségtelen, hogy a többi főesperesek is bejárták kerületeiket. (A szepesi prépostnak alább tárgyalandó irátából.) Az esztergomi káptalanban nem tartatott visitátió; a pozsonyiban 1626, a szepesiben 1629-ben Lósy által. A jegyzőkönyvek Prim. egyh. levt.

[4]) Ugyanott.

E gyér emlékek nagy becsesel birnak [1]). Elénk állitják ama korszak vallási és egyházi állapotainak hü képét, melynek eddig kevéssé ismert részletei egyaránt érdekesek és tanulságosak [2]).

A XVII-ik század első felében hazánk lelkipásztorkodó papságának száma aránytalanul csekély volt. A nagyterjedelmű esztergomi egyházmegyében, melynek a mohácsi vész előtt 900 plébánosa volt s jelenleg — bár területéből három uj püspökség alakittatott — 474 plébániája van: Pázmány érseki kormányának kezdetén alig száz lelkész működött. S ezek közöl is sokan concubinatusban éltek, kicsapongók és tudatlanok, sőt nem kevesen titokban az uj tanok hivei voltak [3]).

A barsi és sasvári főesperességekben — hol ma 150 lelkész van alkalmazva — a látogató főesperesek 43 papot találtak. A nyitrai főesperességben pedig 29 plébánia volt s ezek közöl is csak 21 betöltve. A barsi kerület 33 papja közöl csak 13 mondatik „nőtlennek és törvényesen fölszenteltnek", kettő „eretneknek" bélyegeztetik, egy harmadik, ki szintén eretnekségről volt vádolva, a főesperes utján

---

[1]) A sasvári jegyzőkönyv teljesebb és lelkiismeretesebben van összeállitva, mint a barsi, melyet hanyagnak mondhatni. A barsi főesperes túltette magát a primás utasitásain, az isteni tiszteletről, a plébánosok erkölcseiről, a hivek vallásosságáról semmit sem jegyzett föl; a tapasztalt hiányokat és visszaéléseket sem emelt ki.

[2]) A főesperesek következőleg jártak el. Midőn valamely helységbe érkeztek, meghivták a lelkészt s a népet, fölolvasták a király és az érsek nyiltleveleit s előadták jövetelük célját. Ezután az érsek által összeállitott kérdések nyomán tudakozódtak a templom és plébánia vagyona, az isteni tisztelet rendje, a plébános erkölcsei, magaviselete és jövedelme, a hivek vallásossága, és az iskolamester felől; meghallgatták a panaszokat és kivánatokat. Végre megtekintették a templomot, plébánia és iskolalakot, összeirtak a templom edényeit, ruháit, könyveit sat.

[3]) L. e kötet 45. l.

kérte az érsektől fölmentetését, miután állitása szerint igazhitüségét eléggé kitüntette.

A sasvári főesperességben müködő tiz lelkész közöl hatról sok dicséretes mondatik; az isteni tiszteletet ajtatosan és épületesen szokták végezni, az ünnepeket és böjtöket rendesen megjelentették hiveiknek; tisztességes papiöltönyt és tonsúrát viseltek, a szükséges könyveket birták, a breviáriumot lelkiismeretesen végezték. Négy ellen kisebb nagyobb panaszok emeltetnek. Egyik magaviseletében „szeles", a másik concubinárius volt. Az üresedésben levő závodi plebániára a visitátió alkalmával egy concubinárius papot alkalmaztak a hivek, kit a főesperes ideiglenesen megerősitett, hogy azok az egyház parancsai szerint gyónhassanak és áldozhassanak.

Legsúlyosabbak a vádak, melyeket a vinni hivek emeltek lelkészük ellen. „Ez gyakran prédikál ugyan, de ritkán misézik és az Isten tudja mikép, mert például a consecratió szavait Úrfelmutatás után mondja; a gyóntatószékben tudatlannak bizonyitja magát, a breviáriumot nem végezi, sőt azt sem tudja, mikép kell végezni; tiltott könyveket olvas; két ágyasa volt, kik elhaltak s most menyeivel lakik; papi öltönyt és tonsurát nem visel; hitelvei gyanusak, a szentségek kiszolgáltatásában túlteszi magát az egyház szabályain; az oltári szentséget két szín alatt szolgáltatta ki Czabor Mártonnak, kitől jutalmul házat kapott, melyben lakik, mig a plébánia lakot pusztulni hagyja; gondatlansága folytán a templom kincsei is nagyrészt elvesztek." És a főesperes azokból, miket közvetlenül észlelt meggyőződhetett, hogy a vádak nem alaptalanok; templomában oltári szentséget, szent olajokat, keresztkutat hiába keresett.

Azonban azzal sem vigasztalhatjuk magunkat, hogy a

többi lelkészek, — kiket a főesperes névleg meg nem rótt, vagy hiveik buzgalmuk miatt magasztaltak, — az egyház és a papi hivatás követeléseinek szinvonalán állottak. Például a laksár-ujfalusi pap hanyagságát eléggé jellemzi azon tény, hogy temploma nem birt kehelylyel és miseruhával, minélfogva misét nem tarthatott [1]). Zsarnóczán a kath. lelkész oly sajátszerü viszonyban állott a luth. prédikátorral, mely a türelem határain messze túllépett; a plébániai jövedelmekben osztozkodtak, a kath. templomot, a szentedényeket és öltönyeket közösen használták; a két kehely egyike a kath., másika a prot. isteni tiszteletnél szerepelt, s a prédikátor rendesen vörös miseruhában jelent meg az oltárnál, melyen imént mutattatott be a vérnélküli áldozat.

A sasvári főesperességben nem vezettettek könyvek a kereszteltek, házasulók és halottakról; a látogató főesperesnek kelle azokat behozni. Több templomban hiányzott a végkeneti olaj s a plebánosok azzal mentették magukat, midőn kérdőre vonattak, hogy hisz arra nincs szükségük, miután az utolsókenetben nem szokták részesiteni a betegeket és haldoklókat. A hivek vallási ismereteinek hiányos voltáról eléggé szól az, hogy a bérmálás és utolsó kenet szentségéről semmi tudomással nem birtak.

Ezekután csudálkoznunk kell, hogy a hivek — papok nélkül szükölködvén, vagy azok hanyagsága és erkölcstelensége által gyakran megbotránkoztatva, — még tömegesebben nem hagyták el a kath. egyházat, nem hültek meg végkép vallásos buzgalmukban, nem mondották föl teljesen az engedelmességet az egyház parancsai iránt.

A plebánosok kevés kivétellel magasztalva szóltak

---

[1]) „Servant concessum“ olvasom a visitatió jegyzőkönyvében, vagyis az isteni tisztelet némi vallási tanitásra szoritkozott

hiveikről. A holicsiak igaz engedetleneknek mondatnak, mert gyakran megtagadták a plebánostól köteles fizetéseiket; de ez valószinüleg a nagyszámú protestáns és rác lakosság hatása volt. A dojcsi és broczkai hivek hanyagok voltak az isteni tisztelet látogatásában; azonban itt a plebános buzditásai eredményteljeseknek bizonyultak, amott a lelkiismeretlen földesurakat kelle okozni, kik jobbágyaikat vasár és ünnepnapokon is kényszeriték a földi munkák végzésére. A többi plébániák hivei vasár és ünnepnapokon szorgalmasan megjelentek az isteni tiszteleten, bárha távolabb helységeket kellett is emiatt fölkeresniök; évenkint mindannyian legalább egyszer, sokan háromszor négyszer, némelyek tizszer is gyóntak és áldoztak; az egyház ünnepeit megszentelték, a böjtöket lelkiismeretesen megtartották. Vallásos érdekeikért áldozatoktól sem riadtak vissza. Sasvár fiókegyházaiból 1619-ben három uj plébánia alapittatott. Az uj lehotai lakosok panaszosan emlitvén a látogató főesperesnek, hogy Janolehotán lakó plebánosuk a nagy távolság miatt csak ritkán jöhet körükbe, külön lelkészt kértek maguknak, készek illő ellátásáról gondoskodni.

Hogy a papok száma annyira csekély volt s műveltségük, erkölcsiségük és buzgalmuk a legszerényebb igényeket sem elégithette ki, okát a papnöveldék hiánya mellett, főleg a lelkészkedő papság anyagi helyzetében kell keresnünk.

Minden idők gyéren termik a férfiakat, kik oly pályát keresnek, mely csak nélkülözések és megaláztatásokban gazdag, kik magasztos célokért szivesen hozzák áldozatul a kényelmet és jólétet, kiknek buzgalmát a hozott áldozatok nem lankasztják, hanem inkább fokozzák Ezek kivételek, s ilyenekkel miként más körben szintoly ritkán találkozunk azok sorában,

kik az oltár szolgálatjába lépnek. Az önmegtagadás és lemondás, melyet a papi pálya természeténél fogva követel, elviselhetlenné válik a gyarló emberek legnagyobb részére nézve, ha azonfölül az anyagi élet nélkülözéseivel kell küzdeniök.

Ekként a lelkészek szegény javadalmazása egyrészről elriasztja az előkelőbb származású és tehetségesebb ifjakat, kiket más téren szép jövő reményei kecsegtetnek. Másrészről az anyagi gondok a lelkészt könnyen elvonják magasabb föladataitól, a szellem fönsőbb sphéráiból lerántják a hétköznapi élet alacsony érdekeihez, megfosztják az önmüvelődés föltételei és eszközeitől s nem ritkán akadályozzák az erkölcsi erő és a természetfölötti támogatás megszerzésében, melyre annyira szüksége van, hogy fölszabadithassa magát az érzéki vágyak uralma alól.

Pázmány, midőn mély tekintetével és elfogulatlan lélekkel vizsgálja a magyarországi katholicizmus hanyatlásának okait, nem habozik többi között a lelkészek szegény javadalmazását kiemelni, minek szomorú következményeit elég alkalma volt méltányolni. Tapasztalván, hogy müveltebb és tudósabb papok a szegény javadalmakkal nem elégednek meg, kényszeritve volt oda irányozni törekvéseit, hogy megyéjének „középszerű müveltségü papokat“ szerezzen s emiatt a papjelöltek magasabb kiképeztetését akadályoznia kelle. Még a bécsi papnövelde növendékei közöl is csak kevésnek, a legkitűnőbbeknek engedhette meg a magasabb bölcsészeti' és hittudományi tanulmányokkal foglalkozni, a többiek a hittudománynak csak elemeibe avattattak [1]). És Lósy Imre váradi püspök észrevételei szerint a lelkészi jövedelmek szegénysége a papok erkölcsi jellemére is visszahatott; többen ezek közöl hangsulyozták, hogy

[1]) L. e kötet 45. s 130. ll.

állásuk anyagi szükségei által vétkes viszonyok kötésére mintegy kényszerittetnek [2]).

A barsi és sasvári főesperességekben a lelkészek jövedelmei többnyire fölötte csekélyek voltak; bár nem hiányoztak javadalmak, melyek illő ellátást, sőt némi kényelmet biztosithattak birtokosaiknak. Negyvenhárom javadalom közől ötnek kivételével mindenik birt fekvőjavakkal, szántóföldek, rétek és kertekkel, némelyik szőllők, vagy erdőkkel. A szántóföldek száma 2—27, a réteké 2—19 között váltakozott; de amazok többnyire csekély ½—2 holdra terjedő darabokból állottak, p. o. a kovácsii plébánia 18 szántóföldje összesen 20 holdat képviselt. A rétek terjedelme különböző volt, egy helyen két rét két kocsi szénát, máshol három rét 12 kocsit, vagy 4 rét 5 kocsit, vagy 5 rét 17 kocsit adott. Csak kevés — mintegy hat helyen — művelték a hivek a földeket. Gyakoribb volt a szokás, hogy a földeket, réteket és szőllőket a hivek haszonbérben birták s ennek fejében a termés tizedrészét szolgáltatták be. Két plébánia egy egy malommal birt, nyolc másiknak része volt a helység által birt malmok jövedelmében.

Tiz plebánia kizárólag fekvő javakból nyerte jövedelmét. A többi a községtől, vagy az egyes hivektől, vagy végre amattól is ezektől is készpénzben és termesztményekben bizonyos megszabott illetéket élvezett. A lelkészeket községeik többnyire ellátták tüzelő fával, rendes készpénz fizetésük ritkán volt. A hivek közől az egész telkes, féltelkes és fertálytelkes

---

[2]) Lósy egy 1627 tavaszán Pázmányhoz intézett emlékiratában irja: „Proventus ad sustationem Parochorum honestam non sufficiunt atque hinc Concubinarii mali sibi excusationem praetexunt occasione oeconomiae curandae, ex qua sustentationem habere non possent, allegantes se concubinas assumere debere et cogi, cum alioquin eiusmodi oeconomiam se curare non posse dictitent.“ Prim. egyh. levt.

gazdák, a saját házzal biró és más házában lakó zsellérek külön osztályokat képeztek s különböző illetékekkel tartoztak, és pedig gabonában, vagy tyúk sajt, kenyérben, vagy végre néhány denárban. A szent keresztі hivek buza és zabtermésük negyedét juttatták lelkészüknek; a berzenczeiek tizenhatodot fizettek mindennemű gabona s azonfölül a bárányok, kecskék és méhektől; bőjtben pedig szabad halászatot engedtek a helység tavában. Négy helyen az ökrökből tizenhatod járt a plebánosnak. Több helyen a serfőzők és korcsmárosok az eladott sör és a kimért bor után tartoztak bizonyos mennyiségű sört, illetőleg bort beszolgáltatni. A lelkészek egyik jövedelem forrását az offertóriumok képezték; meghatározott ünnepnapokon a hivek az isteni tisztelet alatt némi pénzadományokat tettek az oltárra, melyben a templom, a pap és a tanitó osztoztak.

A gazdagabb plebániákhoz tartozott, a janolehotai, melynek 53 köböl alá szántóföldjei, 17 kocsi szénát adó rétjei voltak; a hivek ellátták fával, 70 köböl buzát, ugyanannyi zabot, 160 denárt fizettek s minden serfőző 30 itce sört adott. A sasvári lelkésznek nem volt fekvő birtoka, de a községtől tüzelő fát és 57 forintot, három fiókegyházban a nemesek és egytelkes gazdáktól egész, féltelkesektől fél, fertálytelkesektől egy negyed mérő zabot, a zsellérektől 12 dénárt kapott; a korcsmákban kimért minden akó bor után két itce járt neki. A verebélyi, holicsi és ujfalusi plebánosok birtokai oly terjedelmesek voltak, hogy azokat 18, — 6—4 külön zsellér munkálta

A nyitrai főesperességben az esztergomi érsekség, Forgách Zsigmond nádor özvegyének és Bosnyák Tamásnak uradalmain létező plébániák többnyire jól voltak javadalmazva. Az érsekujvári plébános az érseki malom négy kerekétől

szombati jövedelmet élvezett, az uradalomtól 45 forintot és 40 mérő buzát kapott; az őrsereg kapitányai tetszésük szerinti összeget, a vajdák 1 forintot, a tizedesek 50, a közhajduk 25 dénárt fizettek évenkint se mellett a fiókegyházakban szántóföldjei, rétjei, halastavai voltak. A selyei lelkész tizenkét szántóföldjén, erdején, halastaván kivül a hivektől 75 forintot és 200 mérő buzát kapott s ezek kötelesek voltak, valahányszor Ujvárba, Nagyszombatba, Pozsonyba vagy Nyitrára kivánt utazni, őt kocsin elszállitani. A tapolcsániról megjegyzi a visitatió, hogy az nagyterjedelmü szántóföldekkel bir s rétekkel, melyek mintegy 80 kocsi szénát adnak; a községtől 40 szapu gabonája volt, a korcsmákból minden kimért 10 akó bor után egy pint illette meg s joga volt nagy ünnepeken „koledát tartani.“ Ezeknél csak a pozsonyi plébános állása lehetett irigyeltebb, kinek a város évenkint 600 forintot, 80 akó bort és 12 öl fát adott.

De a plébániák nagy többsége szegény volt. A szklenoteplizinek jövedelmét a főesperes is elégtelennek mondotta; két szántó földjébe alig vethetett el hat mérőt, két rétje öt kocsi szénát adott, hiveitől 5 forintot és 25 mérő gabonát kapott. A viski egyedül 11 szántóföldjére és két rétjére volt utalva A taszárinak birtoka 3 irtványföldből és két rétből állott, emellett a gazdák fejenként egy mérő gabonát fizettek. A sándorfinak sem fekvő birtoka, sem készpénzfizetése nem volt; azon gabonailletékekből kelle megélnie, melyeket a gazdáktól és zsellérektől szedett; minélfogva utóbb a főesperes javasolta, hogy plébániája a jabloniczival egyesittessék.

Több helyen a hivek, jóval megelőzve korukat, hasonló vágyakat éreztek a plébániai birtokok után, melyeket a reformatió korában hatalmas földesuraik nagyobb egyházi javadalmak lefoglalása által szerencsésen kielégitettek. Az üzbégi

hívek eladták a plébánia épületet, minden birtokaival együtt; a lakácsiak pedig a plebániának mintegy hatvan holdra menő szántóföldjeit maguk között osztották föl; mindkét helyen a lelkész kárpótlás fejében évi járulékokat élvezett a községtől. Meglepőbb azon tény, hogy Radosnán a kegyúr — és ez a nyitrai püspök volt — foglalta le a plébániai birtokot s ettől semmit sem fizetett a lelkésznek, minél fogva a látogató főesperes kényszeritve látta magát meginteni a főpapot. [1])

A kegyuraknak példányképül szolgálhatott Bosnyák Tamás, ki Surányt — előbb Nagyszeg fiókegyházát — plébániává emelte, uj plébánia lakot épitett, a templomot ezüst kehelylyel, ciboriummal és feszülettel ajándékozta meg, a plébánosnak fekvő birtokok mellett 100 mérő buzát, az iskolamesternek 12 forintot és 12 mérő buzát rendelt évi fizetésül. Zörögh Mihál berencsi plébános pedig nem csekély hálára kötelezte utódait az által, hogy saját költségén uj plébánia lakot épitett

A stóla-illetékek minden plébániában különbözők voltak.

Keresztelésért 4—5—6—20 denár járt; egy helyen tyúk és kenyér, több helyütt Husvéttól sz. Háromság vasárnapjáig kétszeres dij fizettetett.

A házasulók kihirdetéséért majd 1 for., majd 1 pint bor járt.

Az esketés dija 12—18—24—40—60 dénárból állott, több helyütt a denárokhoz egy pint bor járult. Sasváron az illeték esetről esetre lett meghatározva.

Esketés utáni avatásért a templomba vezetett nő a sasvári kerületben többnyire kendőt, ritkábban kalácsot adott.

---

[1]) Dominus Illustrissimus possidet terras parochiales ex quibus nihil solvit; est admonitus per Archidiaconum.

A szülés utáni beavatásért többnyire egy viasz gyertya, egy kenyér, egy tyúk (az utóbbit 12 denáron megváltani lehetett) s 1 - 3 denár fizettetett; némely helyeken két gyertya és két tyúk, vagy egy kenyér és egy tyúk; vagy egy gyertya és 3 denár, vagy csak 1½ denár értékü viaszgyertya, vagy végre készpénzben 6—10 dénár.

A temetési stola, ha egyszerü volt 12 - 20 — 24— 25—40 denárra rúgott és ha a halott a fiókegyházban temettetett el 50—60—70 dénárra; ünnepélyes temetésnél többre. Néhány helyen különbség tétetett a között, vajjon a halott gyermek, vagy felnőtt. A harangozó 6 denárt, a ki a feszületet vitte ugyan annyit, az iskolamester valamivel többet kapott. Sok helyütt a dij esetről esetre határoztatott meg. Halotti miséért 1 forint, ritkábban 12 dénár, halotti beszédért 1 forint fizettetett. Pozsonyvárosában az ünnepélyes temetés dija 8 forint volt, a középszerüé 4 f. egyszerüé 1 f. 20 d; a szegények ingyen temettettek el. Szepesben egyszerü temetésért 6 garas; a vigilia elénekléseért ugyanannyi, halotti miséért 3 garas, egy tyúk s egy viaszgyerta járt.

Czétényben a betegek gyóntatásáért 12 denár szokott fizettetni. Prasicz egyik fiók egyházában a község évenkint nagypénteken az Úr oltárához járulók részére három itce bort szolgáltatott a plébánosnak [1]; miből következtethetni, hogy e helyen a hivek két szin alatt vették az Oltári szentséget.

A nép növekedő szegénysége és hanyatló vallásos érzülete a templomi épületek romlását vonta maga után, bár több helyen a hivek áldozatkészsége tetemes pénzösszeget és épitkezési anyagot hozott össze a javitás eszközlésére. A

---

[1]) „Cedunt pro Communicantibus die Parasceves tres medias."

barsi főesperességben a taszári és kisapáthii templomok voltak a legelhanyagoltabb állapotban: Kisapáthiban a szentély tetője rosz karban, a torony egészen tető nélkül, a sirkert elpusztulva állott. Itt a főesperes intézkedéseket tett, hogy a szükséges javitások haladék nélkül munkába vétessenek. Taszáron egy világi úr, Bokros György vállalta magára a javitás költségeinek födözését. A nyitrai főesperességben a nagykéri, bánkeszii és deákii templomok félig romok voltak, az ablakokból hiányzott az üveg.

Nagyszámu templomok, oltárok megszentségtelenitve voltak;[1]) a zavarteljes időkben majd a pusztitó hadosztályok támadásainak, majd rablók betöréseinek lévén kitéve; bár sem amazokat, sem ezeket nem igen vonzotta a dús zsákmány reménye. A templomok egyházi edények, öltönyök és egyéb szükséges dolgokban szegények voltak. Sok helyen az sem találtatott, mi az isteni tiszteletre nélkülözhetlen volt. Laksár-Ujfalun és Szent-Benedeken a templomnak nem volt kelyhe, e két helyen és Szent-Kereszten hiányzott miseruha. A vinni templom csak egy miseruhával birt s ez is fekete szinü, mig a hozzátartozó stóla vörös, manipulusa épen nem volt.

Többnyire 1—2 aranyozott ezüst vagy ónkehely, 1—3 miseruha soroltatik föl a leltárokban; albák, superpeliceumok, antipendiumok, corporalék sat. szintén csak csekély mennyiség-

---

[1]) A barsi és sasvári főesperességek majdnem mindegyik templomában 1—2 oltárról elmondatik hogy „altare violatum.“ A holicsi templom Bethlen hadainak betörése által volt profanálva, a főoltárt is földulták; a szekulai templomot rablók profanálták; egyik sem volt reconciliálva. A sasvári és vinni templomok szintén ily állapotban voltak. A nyitrai főesperességben Üzbégén tatár hadak dulták föl az oltárokat. Ujvárban a gúgi templomot kalvinista tanulók támadták meg Bethlen első hadjárata alkalmával; ekkor egy ezüst kehely is elveszett.

ben. Feszületek, szentek képei, az oltáron alkalmazott s a körmeneteken használt gyertyatartók, mindenütt találtatnak; szentek képeivel diszitett zászlókban gazdagok voltak a templomok. Monstrantiák, ciboriumok, turibulumok, ereklyetartók, csillárok, menyezetek, husvéti gyertyák, a föltámadó Üdvözitő szobrai, nagyhéti sz. koporsók, az oltárnál szolgáló gyermekek számára rendelt öltönyök csak kevés előkelőbb helyeken találtattak. A tornyok vagy haranglábak rendszerint 2—3 kisebb-nagyobb harangot hordottak. A sasvári és szepesi templomok toronyórával dicsekedtek.

Misekönyvvel mindenik templom birt, bár több helyütt a példányok csonkák és szétrongyolt állapotban voltak. Szerkönyv sok helyen nem találtatott. A templom többi könyveinek száma többnyire 4—6-ra rúg és soha sem haladja meg a huszat. A lajstromok majdnem kivétel nélkül latin bibliákat, commentárok, szentatyák müveinek és prédikátió gyüjtemények cimeit állitják össze.

A templomok fekvő javakkal voltak dotálva, melyeket rendszerint a hivek birtak haszonbérben, majd a termés tizedrésze, majd némi pénzösszeg vagy bizonyos mennyiségü viasz fejében. A janolehotai templom 40, a kopronici 4 fontot kapott évenkint. Sok templom saját méheséből szerezte be viaszszükségleteit Tőkékkel és pénzkészlettel ritkán birtak. E tekintetben a többiek közöl kiválik Dejthe, hol a hivek hagyatékai 313 f. és 77 dénárra rúgtak és a janolehotai templom, melynek pénztárában a főesperes 101 forintot talált, mig 250 forintra rugó tőkéje 10 forintos részletekben a hiveknél kölcsönkép volt elhelyezve, s ezek — mi figyelemre méltó — 10 forint után 1 forintot, tehát 10% kamatot fizettek. Hasonló esettel találkozunk Nagykéren, hol a templomnak 21 forintnyi tőkéje évenkint 2 f. 10 dénárt kamatozott.

Az istenitisztelet tartásának módjáról gyér adatok szólanak. Az anyaegyházakban vasár és ünnepnapokon énekes mise és sz. beszéd tartatott; fiókegyházakban minden második, harmadik vagy negyedik vásárnapon, többhelyen csak a templom védszentének ünnepén. Holicson az év minden szombatján, adventben naponként, nagybőjtben szerdán és pénteken tartatott sz. mise; az adventi idényben szerdán és pénteken a fölserdültek vallásos oktatásban részesültek. Délutáni vecsernyék csak nagyobb ünnepeken tartattak; Egbelen még ekkor sem, mert a helységnek nem volt iskolája és tanitója.

A népnevelés állapota egyáltalán nagyon szomorú volt. A sasvári főesperes egész kerületéről elmondja, hogy „a gyermekek nevelését mindenütt elhanyagolva találta.“ S okát egy későbbi alkalommal azon körülményben találja föl, mely szerint a tanitók silány ellátásuk folytán inséggel kénytelenek küzdeni. „A tanitók — ugymond — többnyire igen müveletlen férfiak; mert kik némi müveltséggel birnak, nem fogadnak el ily roszul javadalmazott állomásokat; s kik ezeket elfogadják, elhanyagolni kénytelenek tanoncaikat, hogy kezük munkájával megszerezzék, mi élelmükre és ruházatjukra szükséges.“

Kevésnek volt fekvő birtoka. Többnyire a községektől nyertek némi fizetést s a gazdáktól meg zsellérektől néhány dénárt vagy kevés gabonát. Igy a sasvári 20 forintot, a holicsi ugyanannyit és 4½ mérő zabot, a závodi 7 forintot és 50 mérő zabot, a manigai 70 mérő buzát kapott a községtől. Ritkábbak voltak az esetek, midőn a földesuraktól nyerték fizetésüket. Az ujvári a primástól 50 forintot húzott és a plébános által élelmeztetett; a surányi 12 forintot és 12 mérő gabonát kapott a földes urtól.

De ezek a nagy tömeg által méltán irigyeltettek. A vinni

tanitó csak másfél forintot és másfél mérő zabot, a péterfalvi 3 forintot és 10 mérő zabot, a dojcsi 4 forintot és 5 mérő zabot kapott sat. És még nehezebb volt azoknak sorsa, kik a hivektől kényszerültek csekély illetékeiket nagy bajjal beszedni. A nagykéri és selyei minden gazdától félmérő buzát s 5 dénárt, a deákii a házas emberektől 5 dénárt kapott. Nem kevésbbé lehetett nehéz behajtani az évdijt, melyet az iskolás gyerekek fejenként fizettek s mely 25 dénár és 1 forint 20 dénár között váltakozott.

Jövedelmüket kiegészitették azon dijak, mely a temetésben való részvétükért (6—12—20—25 dénár) s harangozásért (3—7 dénár) fizettetett. Az offertorium alkalmával begyült összegnek egy harmada rendszerint a tanitókat illette, kiknek a nyitrai főesperesség számos plébániain nagyobb ünnepeken a „koleda“ (caliscatió) is jövedelmi forrást nyitott.

Ugyancsak a nyitrai főesperességben ugy szólván általános volt a gyakorlat, mely szerint a tanitók ünnepnapokon a plébános asztalánál étkeztek.

XI.

A káptalanok viszonyai. — A Pázmány által kinevezett esztergomi kanonokok. — Az esztergomi káptalanban fölmerült nehézségek. — Pázmány határozott föllépése. — A pozsonyi prépostság betöltésének joga. — A pozsonyi és szepesi káptalanok állapota. — A Pázmány által kidolgozott káptalani statutumok.

A mozgalmas és zavarteljes idők, melyek Pázmány érseki kormányának tartamát betöltik, vészes hatásuktól a káptalanokat sem kiméltek meg; bár az állapot, melyben találjuk, távolról sem oly szomorú, mint a lelkipásztorkodó papságé.

Az összes káptalani javadalmak — az esztergomi székes-, a pozsonyi és szepesi társas káptalanokban, a pozsonyi nagyprépostság kivételével, — az érsek kinevezésétől függtek [1]). S Pázmány azokat tudományos és példás életű papokkal szokta betölteni, olyanokkal, kik a lelkipásztorkodás terén erényeik és buzgalmuk által kitüntek. Főleg az esztergomi káptalan kiváló gondoskodásának tárgyát képezte, mint a mely a XVII-ik században a magyar püspöki kar Seminárium ának volt tekinthető.

1619—1631 között tizenöt kanonoki javadalom ürült meg. Tizenegy halálozás által; Telegdy, Dallos, Sennyey stallumaikat püspöki kathedrákkal cserélték föl: Stankovics János 1624-ben a Jézus társaság tagjai közé lépett. Ezek helyeit méltó utódok foglalták el. A tizenöt kinevezett kanonok közöl heten, ugymint Böjthe Miklós, Draskovich György, Jakusich György, Kisdy Benedek, Lippay György, Püsky János és Simándi István Magyarország érseki és püspöki székeinek diszeivé lőnek [2]).

Mindazáltal ezen időben, a káptalan birtokai nagyrészt a törökök kezeiben lévén, a kanonoki jövedelmek szerények voltak. A kanonokok emiatt többnyire egyuttal prépostságokat és apátságokat birtak, vagy szerényebb javadalmak elnyerésén fáradoztak. Ilyenek az alapitványok, melyek a nagyszombati székesegyház oltáraihoz voltak csatolva s a városi tanács által adományoztattak.

A nagyszombati tanács ezen altariak adományo-

---

[1]) Igy p. o. kezeim kozott megfordultak a Pázmány által Kisdy B. részére kiállitott adományozó okmányok, midőn előbb kanonokká, majd honti, gömöri és székesegyházi főesperessé, meg szentgyörgyi préposttá nevezte. A m. kam. levt Kassai jezsuita colleg. actái között.

[2]) Memoria Consecr. Basil. Strig. 1856. 151. l.

zása körül sok panaszra adott okot. Egyrészről az adományozást bizonyos föltételekhez kötötte, melyeket az illetőnek okmányilag kelle elvállalni — mit a kánoni jog tilt és simoniának bélyegez — s másrészről a kinevezetteket, az érsek megkérdezése nélkül, haladéktalanul beigtatni szokta javadalmukba. S találkoztak a kanonokok közöl, kik a tanács ilyetén eljárása dacára ama javadalmakat kérelmezték.

Igy 1627 nyarán a sz. Balás oltárért, melylyel lakház és némi ingatlan birtok volt összekötve, Lázár István — kit Pázmány 1624-ben kéri plébánosból nevezett esztergomi kanonokká — folyamodott s miután a városi tanács által kivánt téritvényt — az érseki helynök figyelmeztetése dacára — kiállitotta, elnyerte, a javadalom lakházát és javait haladéktalanul birtokába vette. Pázmány ezidőben Pozsonyban tartózkodott, de helynöke, Lósy Imre sietett a történtekről értesülni. „A Nagyságod bölcs itélete benne — irja —, de nekem úgy tetszenék hogy nem kellene csak ebben hagyni a dolgot, mert csak abususra abususokat hoznak be. Énnekem úgy tetszik, hogy valami most a dologban történt, totum est iure irritum et invalidum és a dologban declaratiónak kellene interveniálni. Lázár pap pedig igen megérdemli, hogy inpune non abeat, mivelhogy insufficiens lévén az Altáriához, Ngod hire és requisitiója nélkül efféle dolgot mert attentálni. Ngod bölcs itélete a dolgon, de énnekem bizony nehezen esett, hogy tekintete a Ngod méltóságának nem volt az embereknél. Végére nem mehettem, de praktikák foroghattak a dologban“ [1]).

A primás kedvetlenül vette ezen tudositást [2]). Meghagyta Lósynak: idézze maga elé a vádlott kanonokot, hivja föl, hogy mutassa be az általa kiállitott téritvényt és —

---

[1]) 1627 aug. 9. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) „Magno — irja — animi nostri moerore audivimus . . .“

„sub amissione beneficii et officii, ac poenis arbitrariis per nos infligendis“ — haladéktalanul és tényleg mondjon le az elnyert altariáról; egyuttal Babóthi Ferencz kanonokot utasitsa Pozsonyba, hogy „miután ezen simoniacus cselekmény részesének mondatik, eljárásáról számot adjon.

Mennyire komolynak tekintette ezen ügyet, kitetszik e soraiból. „Miután — ugymond — az altariak adományozása alkalmával kierőszakolt kötelezvények által némely kevéssé őszinte katholikusok álnoksága a simonia bünét akarja e nemes káptalan körébe csempészni: hogy ezen vészteljes baj elharapódzását idején megelelőzzük, Főtisztelendőséged nevünkben székesegyházunk tisztelendő kanonokjainak előadni fogja, mennyire szükséges a káptalan jó hirnevének és az egyesek lelkiismereti nyugalmának érdekében, a simoniának még árnyékát és gyanuját is eltávolitani; emiatt a káptalani statutumokhoz oly függelék adassék, mely a kanonoki javadalomtól való megfosztatás büntetését határozza azokra, kik a nagyszombati tanács által adományozandó altariak elnyerésénél igéreteket tenni, kötelezettségeket elvállalni, vagy téritvényeket kiállitani merészkednének“ [1]).

A pozsonyi és szepesi társaskáptalanok viszonyairól részletes tudositásokat nyerünk az 1626 és 1629-ben Lósy Imre által eszközölt kánoni látogatások jegyzőkönyveiből [2]).

---

[1]) Pázmánynak 1627. aug. 11-én kelt sajátkezűleg irt ered. fog. Ugyanott.

[2]) Pázmány a pozsonyi káptalannak 1626 febr. 2-án, a szepesinek 1629 jan. 6-án jelenti be a visitátiót. (Ered. fog. Prim. egyh. levt.) Lósy Pozsonyban 1626 marc. 9-én, Szepesben 1629 febr. 26-án kezdi meg visitátió müködését. Midőn a káptalan körében megjelent, előadta az érsek által kijelölt kérdéseket, melyek a káptalan alapitására, jogaira, birtokaira, javadalmaira, az officium és isteni tisztelet mikénti tartására, a templom, sekrestye, kincstár és iskola állapotára

Mindkét helyen a káptalan élén a prépost állott, ki elökelő helyet foglalt el. A szepesi prépostok a reformátió előtt Szepes és Sárosban püspöki joghatósággal birtak, zsinatokat hivtak össze, kánoni látogatásokat végeztek és házassági ügyekben biráskodtak; de ezen részek lakói Luther felekezetéhez csatlakoztak, s a visszavezetésükre irányozott törekvések meghiusultak [1]). A pozsonyi prépostok, az érseknek helynökei voltak az esztergomi egyházmegye Vágon tuli részeiben és főesperesei a pozsonyi kerületnek Kinevezésük a XVI-ik század végeig az érsek jogköréhez tartozott, ezóta a királyoktól függött. 1625-ben Balásfy Tamás prépost halála után Pázmány visszaszerezni igyekezett a régi jogot. „Távolról sem szándékom — irja ez alkalommal a királynak — a királyi jogokat csonkitani; sőt inkább kivánatosnak tartanám, hogy e prépostság betöltése Fgedhez és ne én hozzám tartozzék, mert ezesetben csekélyebb felelősség terhelne Isten előtt Azonban kötelezve vagyok védelmezni az érsekség világos jogait. Ha mindazáltal Fged mások tanácsára jogigényeimet mellőzné s a prépostságot maga kivánná betölteni, méltóztassék azt komoly és példás életű egyházi férfiunak adományozni,

---

vonatkoztak. A pozsonyi kanonokok két, a szepesiek 15 napi gondolkodási időt kaptak, hogy kellően válaszolhassanak. A válaszok többnyire alaposak és részletesek. Csak az, mit történetükről fölhoznak, kevéssé kielégitő. A pozsonyi és szepesi káptalan sz. Istvánban tisztelte alapitóját. A szepesiek ezt bebizonyitandók, hivatkoztak a templom két tornyára. „A sz. király — mondák — két toronynyal szokta volt ellátni az általa épitett templomokat.“ A jegyzőkönyvek Prim. egyh. levt.

[1]) Midőn Hosszútothi prépost 1626-ban a luth. plébániakat visitálni szándékozott, ettől a megyei közgyűlés által eltiltatott. (A prépost óvása Prim. egyh. levt) Lósy három évvel utóbb az egyház átkával fenyegeté az elszakadt lelkészeket, de hiába. (Nyilt levele Ugyanott.)

ki ezen az enyészet szélére hozott egyházat fölvirágoztatni képes legyen“ [1]).

Pázmány a pozsonyi káptalant nem ok nélkül jellemezte ily kevéssé hízelgő modorban. Valóban meglepő a pozsonyi kanonokok könnyelműsége, melylyel az egyház törvényeit és állásuk kötelességeit kijátszották. Teendőik majdnem kizárólag az officium ünnepélyes és testületi elvégzésében állottak; de erre nézve már hosszu idő előtt oly gyakorlatot állapitottak meg, mely szerint meghatározott sorrendben csak hárman tartoztak a choruson megjelenni s ezek sem személyesen, mert fizetett világi énekesek által helyettesittethették magukat; egyedül arra forditottak gondot, hogy mindig legalább egy pap legyen jelen (!) ki a lectiókat, capitulumokat és óratiókat elénekelje. És bár e szerint elég kényelmesen tudták berendezni egyházi teendőiket, ezeket is elviselhetetlen tehernek tartották; 1619-től 1626 ig a chorus egészen elmaradt. És eljárásukat a látogató főpap előtt azzal mentették, hogy miután a zavarteljes időkben jövedelmeik jelentékenyen megfogytak, magukat kötelezettségeiktől fölmentve hitték [2])

---

[1]) Pázmánynak 1625 marc. 12-én Pozsonyból kelt föltérjesztése. Ered. M. Canc. Nincs tudomásom, miként döntetett el ezen kérdés.

[2]) „Dni de Cap. unanimi consensu responderunt debere Matut. et Laudes cum omnibus Horis in hac Ecclesia decantari, quotidie et ita quidem, quod semper tres ex Dnis Capit. Matutino et Laudibus interesse teneantur, per seriem prout Senior describeret vel per se, vel per Supportantes; ita tamen, ut semper aliquis Sacerdos intersit, qui Lect. Cap. et Orationes decantet et officium inchoet. Quartum autem Supportantem, nempe Dni Praep. quem ratione quartae partis proventuum . . . interteneie semper teneatur, cum dictis tribus Capitularibus, continuo interesse debere. . . . Quae laudabilis consuetudo (!) ab anno 1619 tum propter bella, quam propter defectum proventuum esset intermissa, quam tamen parati essent resumere“

Emellett a káptalani sekrestyében nagy rendetlenség és tisztátalanság uralkodott; a templom kincsei és ruhadarabjai közöl sok elveszett és kik misézni jöttek, maguk kényszerültek nagy ügygyel bajjal összekeresgélni a szükségeseket. A káptalani iskola egy évtized óta elhagyatva, tanitó nélkül állott; igaz ennek oka nagyrészben a városi tanács volt, de a káptalan sem menthető teljesen, miután elmulasztotta a tanácsot kötelezettségeinek teljesitésére szoritani.

Kedvezőbb viszonyokkal találkozunk a szepesi kanonokok körében, kikről Pázmány is magasztalólag szól, midőn állhatatosságukat kiemeli, melyet az üldözések között bizonyitottak [1]). A látogató főpap megjegyzi, hogy templomukban példás rend- és tisztaság uralkodott; a plébánost szivesen segitették a szentségek kiszolgáltatásában és a szent ige hirdetésében. Naponként reggeli hat órakor mindannyian összejöttek a templomban és elénekelték a primát, melyet nyolc órakor a tertia követett. Ennek végeztével jelenvoltak a conventualis misén s elvégezték a sextát. A délutáni három óra ismét együtt találta őket, hogy a nónát, vesperát, completoriumot, a következő nap matutinumjával és laudescivel elénekeljék. Lósy egyedül az ellen tett kifogást, hogy — valószinüleg a hosszu éneklésben kifáradva — a laudeseket, a zsoltárok elhagyása által némileg megröviditették. Az iskola virágzó állapotban volt; az olvasókanonok fölügyelete alatt két tanitó müködött, kik a káptalan által fizettettek.

Mind a pozsonyi, mind a szepesi káptalanban a prépostság mellett tizenkét kanonoki stallum létezett; amott

---

[1]) „Magno animi nostri moerore vidimus – irja — annis superioribus Ven. Cap. Scep . . . omnia hostilis impetus discrimina adiisse, bonorum direptiones, exilia, caedes et quidquid asperum cogitari potest sustinuisse. Atque ideo desiderio iam eidem tenebamur videndi hanc Ecclesiam nostram Scep., ut et. Christi Athletis coram gratularemur . . .“

kettő rendesen üresedésben volt s jövedelmei a káptalani jegyző és a templom énekeseinek fizetésére fordittattak. Jószágaik és jövedelmeik, melyeket fejedelmi és magán jótevőktől nyertek adományul, nagyrészt idegen kezekre jutottak. A melyek fönmaradtak, egyik kanonok — a dékán — által kezeltettek s három osztályba sorozhatók; vagy külön a prépostot, vagy a prépostot és káptalant közösen, vagy végre az egyes kanonoki stallumokat illették. A közös jövedelmekből a pozsonyi prépost egy negyedet huzott; a kanonokok, tekintet nélkül rangjukra, egyenlő arányban osztoztak. Régente a kanonokságok mellett számos másféle javadalmak alapittattak; ezekből Szepesben egy sem, Pozsonyban három maradt fön. Itt azonfölül két kápolnához s tizennégy oltárhoz, amott két kápolnához s egy oltárhoz mise alapitványok voltak csatolva, melyeket a kanonokok vagy más egyháziak nyertek el az alapitók által meghatározott kötelezettségek terhe alatt. Mind két helyen plébániák állottak fön; de a lelkészi állomásokat nem a kanonokok birták. Pozsonyban két segédlelkész volt alkalmazva, kik külön lakházakkal, szőllőkkel stb. rendelkeztek.

Miután egyik káptalan sem birt rendes statutumokkal, az érseki helynök által fölhivattak, hogy javaslataikat a primás elé terjeszszék, ki ezek alapján kidolgozta statutumjaikat. E munkálatában ama komoly óhajtás vezérlé, hogy a káptalani intézmény visszahóditsa tiszteletet parancsoló helyét, melynek — mint püspöki tanácsnak — elfoglalására az egyház szervezetében hivatva van. S ez akkép mutatkozott lehetségesnek, ha a káptalanok tagjai nemcsak állásuk külső előnyei, hanem vallásos buzgalom és egyházias tevékenység, papi müveltség és keresztény jótékonyság által is a többi papság élére helyezkednek. De dolgozata nem kevésbbé kitünő

gyakorlati kivihetősége, mint emelkedett szelleme által. Midőn a káptalanokat fölemelni iparkodik föladataik magaslatára: nem tüz ki célokat, melyek elérhetlenek, nem állapit meg rendelkezéseket, melyek az élet által kigúnyolva papiron maradni hivatvák.

A kanonokok eszerint kötelesek állandóan a káptalan székhelyén tartózkodni, kivéve, ha hivatalos állásuk más helyen jelöli ki lakásukat vagy főpapjuk által plébániákra küldetnek. Ki alapos ok nélkül hosszabb időn át távol van, a templom kapuin kifüggesztett idéző levél által visszatérésre hivatik föl, s ha nem engedelmeskedik az első évben jövedelmeinek felét, a második évben összes jövedelmeit, végre magát javadalmát is elveszti.

Mindenik naponként misézik. A prépost az év tizenhét főünnepén négy kanonok segédlete mellett ünnepélyes szent misét mond s hatalmában áll a kanonokokat szent beszédek tartására fölhivni. Naponként reggel a hórák, délután az officium többi részei énekelve végeztetnek. Mindenik személyesen és pedig karingben és mozzettában jelenik meg. Ki egyes esetekben elmaradni óhajt a prépostnál jelentkezik, s midőn hetes, helyettesről gondoskodik. Ha valakinek hanyagsága miatt a nagy mise, vagy az officium egyes részei elmaradnának 3 forintot illetőleg 12 vagy 6 dénárt fizet büntetésül. Kik akadályozvák a choruson megjelenni, kötelesek otthon elvégezni az officiumot s midőn ezt tenni elmulasztják, jövedelmük megfelelő részét egyházi vagy jótékonysági célokra kötelesek forditani. Ha valamelyik kanonokról köztudomásu lenne, hogy a breviariumot következetesen elhanyagolja, javadalmától fosztatik meg.

A káptalan ügyei közös tanácskozmányokban intéztetnek el, hol a szeretet és mérséklet szellemének kell uralkodni. Sértő kifejezések használatáért 4 forintnyi vagy na-

gyobb birság fizettetik. Súlyosabb bántalmazás esetében, — például: ha egyik kanonok fegyveresen támad társának házára — a sértő fél elveszti félévi jövedelmeit, melyben a sértett fél és a többi kanonokok osztoznak. Ki a káptalan titkait elárulja, egy év tartamára kizáratik a tanácskozásokból. A pártoskodásokat előidéző javadalmától fosztatik meg.

A kanonokoknak tiszta, erényes, példás életet kell viselniök. Házuknál csak jóhirü, koros nőket, közel rokonokat tarthatnak. A prépost kötelessége meginteni azokat, kik gyanus nőkkel élnek; az engedetlenek elvesztik jövedelmeiket, a javithatlanok kanonoki stallumukat. A jövedelmeket lelkiismeretesen kell használni „Mert az egyházi javakat természetüknél fogva csak szent és vallásos célokra szabad forditani, vagyis az Ur szolgáinak tisztességes ellátására, templomok javitására és ékesitésére, végre szegények segélyezésére. Tiltva van tehát az egyházi jövedelmeket a vallásos céloktól elidegeniteni, magán érdekekre vagy rokonok gazdagitására használni.“

A kanonokok háztartása állásuknak megfelelő legyen; de mindig a szerénység határai között maradnak. Nemcsak a fölöslegest mellőzik, néha a szükségesekről is önkényt lemondanak. Háznépük ne legyen túlságosan nagy számu; mégis legalább két vagy három férficselédet tartsanak, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kisérjék. Ezüst készletben és butorzatban kerülik a fényüzést. Ruhájukat szerény, fekete vagy kékszinü kelméből készittessék, ne legyen sem túlságosan rövid, sem hosszu. Gyűrűt csak azok viselnek, kik erre följogositvák, tonsurát mindannyian Hajukat és szakálukat nem ápolják túlzott gondossággal.

Zajos vadászatok és madarászatoktól távol tartják magukat. Szerencsejátékok, lakmározások és versenyivásokban

(aequales haustus) nem vesznek részt. Az asztalnál nem töltenek hosszu időt s midőn világiak társaságában vannak, nem illő bevegyülniök az énekbe. Kerülik az erkölcstelen beszéde ket, uzsoráskodó pénzüzleteket s minden illetlen foglalkozást; kik ez ellen vétenek, javadalmukat kockáztatják. Általán magukviseletében komoly méltóságot kell kitüntetniök, miként ezt az egyház tanácsosaitól megvárni lehet[1]).

XII.

Senkviczy kanonok küldetése Rómába Pázmány által 1627. — Ennek viszonya a szent székhez. — A püspöki bullákért járó díjak. — Pázmány Rómában segélyt keres a magyar papnevelés érdekében. — A római magyar- német collegium. — A magyar királyok „apostoli" cime. — III. Ferdinand igyekezetei ezen cim visszaszerzése tárgyában. — A római cúria magatartása.

Pázmány minden időben szorosan ragaszkodott a katholika egység központjához. A szent szék iránti hódolatát, midőn alkalom nyilt, szivesen kitüntette szóval és tettel Lelkiismeretes gondossággal igyekezett föntartani a kapcsolatokat is, melyek a kath. főpapokat sz. Péter utódjához fűzik.

Ezen kapcsok között egyik legfontosabb a püspökök kötelezettsége: meghatározott időközökben személyesen, vagy ha fontos okok által gátolva vannak, küldött által megjelenni Rómában (visitare limina Apostolorum) s jelentést tenni egyházmegyéjük állapotáról. A magyar püspökök minden negyedik évben köteleztettek az örök városba utazni. De nem találjuk nyomát, hogy ebbeli kötelezettségüknek buzgóbban megfeleltek volna, mint más országok főpapjai.

---

[1]) A két káptalan statutumjai lényegükre nézve azonosok. Azok a kánoni látogatások jegyzőkönyveihez csatolvák. Prim. egyh levt.

Pázmányt és püspök társait kimentik a körülmények. A külső támadások és belzavarok az egyházat is fenyegetvén, igénybe vették őrködésüket. Midőn pedig a béke rövid időre helyreállott a restauratio nehéz munkájára kelle forditani egész gondosságukat. Pázmány ily körülmények között egyik évről a másikra halasztotta római utazását. Majd 1627-ben kényszerülve látta magát végkép lemondani a reményről, hogy hő óhajtását teljesitheti. Emiatt a nevezett év nyarán Senkviczy Mátyás esztergomi kanonokot küldé maga helyett VIII. Orbán pápához, hogy hüségét, hódolatát tolmácsolja és az érseki megyének állapotáról jelentést tegyen [1]).

E jelentés természetesen nem lehetett örvendetes, bár a vigasztaló mozzanatok sem hiányoztak. „A megye helyzete — olvassuk többi között — szomoru és szorongatott. Az érsek és káptalan, — egykori székhelye, Esztergom a török kezében lévén — Nagyszombatban tartózkodik nem csekély alkalmatlansággal. Az egyházi javaknak nagy részét a török foglalta el. 1619-ben pedig az egész egyházi rend megfosztatott birtokaitól, s a főpapok hiveik közől és hazájukból számüzve Német- és Lengyelországba menekültek. A béke létrejötte után alig tértek vissza, csakhamar másod és harmad izben kifosztattak, s a lefolyt évtized alatt alig tölthettek egy évet zavartalanul. Az üldöztetések korában több egyházi férfiu, közöttök egy esztergomi kanonok megöletett; sokan az erdők rengeteiben elkerülték ugyan a fegyver élét, de áldozatul estek az éhség és fagynak.

„És miután a lefolyt évtized alatt az iskolák és papnöveldék elenyésztek, oly nagy hiány van papokban, hogy hol

---

[1]) Pázmány előbb római ügynöke által akarta jelentéseit bemutatni, s csak utóbb határozta magát Senkviczy küldésére. Erre mutat a jelentés egyik fogalmazata. Prim. egyh. levt.

tizre lenne szükség, alig találtatik egy. És e kevés pap közöl többen, fájdalom, concubinatusban élnek; ezeket az érsek türni kénytelen, nehogy a gyermekeket keresztség, a fölnőtteket gyónás nélkül engedje kimulni, vagy a papoktól elhagyatott nép az eretnek tanokhoz pártoljon. Az érsek a jó pásztor gondosságával ernyedetlenül munkálkodik az Ur szőllőjében és tehetségéhez képest mindent megtesz, mi az eretnekség kiirtására, a kath. vallás emelésére alkalmas; és már is jelentékeny eredménynyel dicsekedhetik" [1]).

A pápa szivesen vette tudomásul a primás igyekezeteit, s ezekről elismerőleg nyilatkozott brévéjében, mely Pázmányt a Rómában való megjelenéstől saját kérelmére, a következő négy év tartamára, fölmenté. „Az örömet, — irja — melyet Testvériséged személyes megjelenése által szivünknek szerezne, gazdagon fogja kárpótolni, ha hon a hívek üdvéről és a vallás érdekeiről buzgalommal gondoskodik. Tudjuk mily csapásokkal sujtja a viszályok atyja Magyarországot, melyet harcok hazájává és lázadások örvényévé tett. Mindazáltal hálát adunk Istennek, ki nem feledkezik meg irgalmáról, s nem hagyván segély nélkül azokat, kiket veszélyek fenyegetnek és szerencsétlenségek üldöznek: Testvériséged buzgalmában erős védfalat emelt a közjónak" [2]).

Pázmány más alkalmakkor is örömmel fordult a szent székhez, nemcsak dispensátiók és engedélyek végett, [3]) hanem más ügyekben is. Az általa alapitott intézeteknek a

---

[1]) A Senkviczy küldetésére vonatkozó iratok Prim. egyh. levt.

[2]) A breve (datum nélkül) VIII. Orbán levelei között Rómában a sz. Ágoston rend kézirati gyüjteményében.

[3]) Igy p. o. a Czobor Imre és Thurzó Borbálya házasságánál előforduló akadályok ügyében a bécsi nuntius 1627. sept. 11, 1628. marc. 21 s april. 1-én ir Pázmánynak. Ezen levelek a római mellékletekkel Pray kézirati gyüjt.

pápai áldás és megerősités kieszközlése által igyekezett állandóságot biztositani. [1]) Folyamodott, hogy sz. Alajos ünnepét a magyar egyházban is megülni lehessen; [2]) hogy sz. István és sz. Adalbert officiumjai a római misekönyv és breviariumba fölvétessenek; [3]) hogy a kassai vértanúk ereklyéit köztisztelet végett kitehesse. [4])

1625-ben egy jogi kérdés eldöntésére a SS. Rituum Congregatiót kérte föl. Telegdy János kalocsai érsek a török hóditás által kiszoritva érsekségéből, a nyitrai püspökséget kormányozta s ennek területén is használta az érseki palliumot és keresztet, a metropolita hatóság jelvényeit. Pázmány az ellen kifogást tett s a Congregatió is az ő javára döntötte el a kérdést, megállapitván, hogy a kalocsai érsek az esztergomi érseki tartomány területén nincs följogositva az érseki jelvények használatára. A primás biztositva látván ezen végzés által jogait, engedékenynek bizonyitá magát. Telegdynek — „az irányában viseltető különös testvéri vonzalma által indittatva" — megengedé, hogy a palliumot az év öt főünnepén a nyitrai egyházmegye területén is viselhesse [5]).

Nagyobb fontossággal birt azon dijak ügye, melyeket a magyar püspököknek kineveztetésük alkalmával a megerősitésért s az erről kiállitott bullákért a római cúriánál fizetniök kelle. Ezen dijak jelentékeny összegeket képviseltek, s lefizetésükre a püspökök legtöbben, jövedelmeiktől megfosztva és különféleképp terhelve lévén, nem voltak képesek.

---

[1]) L. e kötet I. könyv.

[2]) A folyamodvány (dátum nélkül) Pray kézirati gyüjteményében.

[3]) L. e kötet utóbbi helyeit.

[4]) A folyamodvány mely 1628. szept. 23-án kelt Millernél I. 235. l. Ugyanott található Pázmány egy 1627-ki folyamodása, a melyben jubilaeum előnyeit Magyarországra kiterjesztetni kéri I. 1881.

[5]) A congregátió levele 1625. marc. 1 És Pázmány nyilatkozata 1625 júl 1. Miller I. 75 s KK. II..

A szentszék a mohácsi vész óta, tekinttel a magyar püspökök helyzetére, bulláikat a dijak elengedése mellett szokta kiállittatni. De a XVII-ik század első tizedeiben, épen Pázmány érseki kormányának idejében, ismét követelni kezdette ama dijakat s ha ezek meg nem fizettettek, a bullákat megtagadta. Ily körülmények között az ujon kinevezett püspökök, némely hittudósok tanácsára, nem folyamodtak többé a megerősitésért, nem is szenteltették föl magukat, hanem miután a király által kineveztettek, haladéktalanul átvették megyéik igazgatását. [1]).

Caraffa pápai nuntius értesülvén ezen, az egyház kánonaival ellenkező, gyakorlatról, az 1625-iki országgyülés alkalmával fölkérte Pázmányt, hivná föl a püspököket, hogy a megerősitésért folyamodjanak; egyuttal kilátásba helyezé, hogy a bullák a dijak legnagyobb részének elengedése mellett, „per viam secretam", csekély költséggel fognak kiállittatni. [2])

Pázmány, ki a magyar püspökök eljárását szintén incorrectnek tartotta, örömmel fogadta a nuntius igéretét s biztositá, hogy a püspökök sietni fognak a pápai megerősitést kieszközölni. „Vajha visszahelyeztetnék a magyar egyház régi virágzó állásába — irta — ; s ekkor örömmel fogadnák a püspökök fényes dij árán, miért most csak csekély összegeket képesek ajánlani" [3]).

---

[1]) Pázmány 1626 julius 27-én irja: „Certe me conscio factum non est, consultarunt tamen nonnulli cum Theologis, an in conscientia securi sint Episcopi, qui consecrationis beneficium, idcirco non obtinent, quod taxa a 100 annis insolita exigitur. Et securos pronuntiarunt."

[2]) Ludovisi bibornok 1625 marcius 26-án irt a bécsi nuntiusnak a magyar püspökök megerősitési dijai felől, s az hihetőleg ennek folytán hozta szőnyegre e kérdést. (A levél Hevenesy kézirati gyüjteményének V. kötetével elveszett.)

[3]) Pázmány a nuntiusnak. 1625 dec. 2. Kaprinay kézirati gyüjteményében.

Pázmány fölhivására 1626 elején több püspök lépéseket tett a bullák elnyeréseért. Dallos Miklós győri püspök volt közöttök az első. S ez támaszkodva a nuntius igéretére, 200 aranyat küldött Rómába, remélvén, hogy ott ezen összeggel megelégedni fognak. De rövid idő mulva azon leverő tudósitást vette, hogy a szent atya a kegyelmet, melyben elődei régebben a magyar főpapokat részesitették, nem ismeri el jogérvényes előzménynek; minélfogva a küldött összegen fölül még 800 aranyra van szükség.

Ez fájdalmas hatást gyakorolt a püspökökre és Pázmányra. Nem tudták elhinni, hogy a római nyilatkozat csakugyan a pápától származik. A primás emiatt fölkérte a bécsi nuntiust, hogy a szent atyától megnyugtató határozatot eszközöljön ki. S törekvései, melyeket a király is támogatott, utóbb célt értek [1]).

Pázmány Róma támogatását a magyarországi papnevelés érdekében is igénybe vette. 1622-ben V. Pál pápához folyamodott, hogy a nagyszombati jezsuitáknak papnövendékek és nemes ifjak nevelési költségeire segélyösszegeket utalványozzon [2]). 1626-ban pedig VIII. Orbánnál tett lépéseket, — részint a bécsi nuntius, részint saját küldötte által — hogy a bécsi, gráczi és olmüczi pápai collegiumban néhány magyar ifju befogadását elrendelje; buzdítá egyik elődjének, XIII. Gergelynek követésére, ki a kolosvári jezsuita collegiumot évenkint ezer aranynyal segélyezte, a mely összegen mintegy husz nemes ifjú nevelési költségei födöztettek; ha a nagyszombati, vagy pozsonyi jezsuita

[1]) Pázmány a bécsi nuntiusnak 1626. julius 27. Ugyanott.
[2]) L. e kötet V. könyvét.

collegiumok — mondá — hasonló pápai segélyben részesittetnének, az üdvös eredmények most sem maradnának el [1]).

A Propagandától is remélt támogatást. „Végtelen örömmel győződtem meg — irja egy alkalommal — hogy a török által pusztulásra jutott hazánk a Congregatió gondoskodását magára vonta. [2]); vonná bár magára jövőben is . . . . Mert itt a tiz éves háború és a régibb főpapok hanyagsága következtében nagy szükség uralkodik papokban . . . Én ugyan mindent megteszek, mi hatalmamban áll, érseki jövedelmeim két harmadrészét . . . papnöveldék és collégiumok alapítására forditom; de a nagy romlás következményeinek elháritására magam nem vagyok képes. Vajha a Congregátió gondoskodnék segélyezésünkről, hogy papokat nyerhessünk; mert az eretnekek elhatalmasodását főleg papok hiánya okozta“ [3]).

Pázmány emellett érvényesiteni igyekezett azon jogokat, melyeket a magyar püspöki kar a római magyar-né-

---

[1]) Pázmány ez ügyben ir a bécsi nuntiusnak 1626 marc. 25. (Ered. fog. Pray kézirati gyüjt.) s a királynak 1628. febr. 4. (Ered. fog. Prim. vil. levt.) Senkviczyt pedig, kit 1627-ben ad visitanda limina Apostolorum Rómába küld, megbizza, hogy a pápának és a de propaganda fide Congregátió figyelmét a magyar papnevelés ügyének fölkarolására forditsa.

[2]) Ugyanis a Congregátió 1627. oct. 9-iki ülésében a sz. Ferenc rend tartományfőnökének jelentése ker ült szőnyegre, melyben kiemeli, hogy Szegeden a katholikusok lelkész hiányában a prot. prédikátorokhoz szoktak fordulni. A Congregátió a bécsi nuntius által fölhivta Pázmányt, hogy e bajon segitsen. „Szegeden — irja ez —, mely a váczi, vagy csanádi megyéhez tartozik, laknak sz. Ferencz rendü atyák, kik a vidéken is végzik a lelkészi teendőket“, miután a török nem tűr meg más papokat, lehet Bosniában, vagy Szerbországban is létezik ily nevű hely; de ezen helyek sem a magam, sem suffragáneusaim megyéihez nem tartoznak.“ Ezzel kapcsolatban hozza szőnyegre a papnevelés ügyét, mely annyira sziven fekszik.

[3]) Pázmánynak 1627. nov. 30-án a bécsi nuntiushoz intézett levele. Ered. fog. Prim. vil. levt.

met collegium tizenkét helyének betöltésére birt.[1]). Alig kezdettek a Bethlen első hadjárata által támasztott zavarok csillapulni, midőn találkoztak jeles ifjak, készek tudományszomjuk kielégitését az örök város főbb iskoláiban keresni. 1621 őszén egy magyar és egy horvát ifjú zarándokol Rómába. Amaz Lippay György, küldöjének a primási széken utóda[2]).

A következő években is többen jelöltettek ki a collegiumban megürült helyek elfoglalására; de némelyek mielőtt utnak indultak kedvüket elvesztették, mások utiköltség hiányában kényszerültek hon maradni. Egy alkalommal pedig a kijelölt ifjak már készen állottak az elutazásra, midőn valamely hamis pápai decretum által elijesztettek. Igy történt, hogy hat év alatt két pálos mellett, csak két magyar növendék tanult Rómában[3]).

Végre 1626-ban Pázmány egész buzgalommal igyekezett elháritani azon akadályokat, melyek a római collegium magyar helyeinek betöltését nehezitették. Mindenekelőtt kifogásai voltak azon gyakorlat ellen, melyszerint a Rómába küldendő ifjakat elölegesen valamelyik jezsuita collegium rectora által megvizsgáltatni, bizonyitványaikat

---

[1]) 1622-ben a magyar püspökök sopronyi tanácskozmánya fölkérte a pápát, hogy a magyar növendékek részére föntartott 12 helyet szaporitsa, vagy legalább eszközölje, hogy ezeket rendesen betölteni lehessen. L. e kötet V. könyvét.

[2]) A collegium növendékeinek névjegyzékéből.

[3]) A római collegium rectora, Castorius jezs. atya — miként maga irja — fájdalommal látván, hogy a magyar helyek éveken át betöltetlenül hagyatnak, fölszólítá a magyarországi jezsuitákat és azon magyar papokat, kik a collegiumban nyerték kiképeztetésuket, hogy magyar növendékeket küldjenek; de sikertelenül. Eszterházy nádor és több magyar főur a pápához intézett levelökben szintén kijelentették, hogy nem voltak képesek alkalmas ifjakat találni, kik hajlandók lettek volna Rómába menni. — Castoriusnak alább idézendő 1626-iki emlékiratából.

a római intézet rectorához küldeni s ennek válaszát bevárni kellett; csak ha a kedvező válasz megérkezett, lehetett az ifjakat utnak bocsátani. Ezen eljárás sok nehézséggel volt összekötve. Gyakran hiányzott alkalom az ifjakat jezsuita igazgató által megvizsgáltatni, vagy a bizonyitványokat Rómába küldeni; nem egyszer a római válasz útközben elveszett, vagy hosszú ideig elmaradt, mi alatt az ifjak kedvüket vesztették. Azután sértette önérzetét, hogy kiket maga alkalmasoknak itél, nem fogadtatnak be föltétlenül; annálinkább mert a főpap legilletékesebb annak megitélésére, kik fognak megyéjének hasznára válni. Emiatt kivánta, hogy kiket maga, vagy püspöktársai küldenek, nehézség nélkül fogadtassanak be.

Rómában azt is követelték, hogy az ifjak, midőn az intézetbe lépnek, magukkal hozzák a visszautazásukra szükséges költségeket; miután gyakran betegség, vagy más körülmények folytán kénytelenek voltak, tanulmányaik bevégezte előtt visszatérni hazájukba. Azonban a magyar főpapoknak ily pénzküldeményekre nem volt mindig biztos alkalmuk, ha pedig az ifjak magukkal viszik a pénzt, félni lehetett, hogy utközben rablók által kifosztatnak. Emiatt Pázmány a magyar főpapoknak kivételesen megengedtetni kérte, hogy ezen pénzösszeget bármikor beküldhessék. Egyébiránt ekkor már azon gondolattal foglalkozott, hogy Rómában 2000 scudót fog örök alapitványképen elhelyezni, melynek kamatjaiból a Magyarországba visszatérő növendékek utiköltségei födöztessenek.

Végre méltányosnak tartotta, hogy miután az elmult években a collegium magyar helyei nagyrészt nem voltak betöltve, s eként a magyar alapitvány jövedelmeiből — melyek évenkint mintegy 1400 scudóra rugtak — jelentékeny összegeket lehetett megtakaritani: a jövő években nagyobb számu magyar ifjak fogadtassanak be; s megállapittassék, hogy a

magyar helyek, ha bármily oknál fogva üresedésben hagyatnak, ne töltessenek be más nemzetbeli növendékekkel, hanem megengedve legyen a magyar főpapoknak a következő években több ifju küldése által pótolni a hiányt [1]).

Pázmány ezen óhajtásait a bécsi nuntius közvetitése által terjesztette elő Rómában [2]). De a collegium igazgatója nem volt tekintettel Magyarország rendkivüli viszonyaira s a pápai intézkedésekre hivatkozva, nem volt hajlandó az eddigi gyakorlattól eltérni. Miután pedig a primás szóba hozta az egyesitett magyar és német intézet elkülönitését: az igazgató ezt lehetetlennek mondá, mert — ugymond — ha a magyar alapitvány jövedelmeiből külön háztartást vinni, előljárakat és szolgaszemélyzetet tartani kellene, a növendékekre csak igen kevés maradna [3]).

Pázmányra kellemetlenül hatott méltányos kérelmeinek visszautasitása. Főleg abban látott komoly sérelmet, hogy az igazgató határozottan ragaszkodik a Rómába küldendő ifjaknak egy jezsuita atya általi előleges megvizsgáltatásához. „Csudálatos — irja éles gúnynyal — az egyház alkalmasoknak itéli a főpapokat azok megvizsgálására, kik az egyházi rendekhez, vagy a papi hivatalok gyakorlatához bocsátandók, és néhány növendék megvizsgálását nem hiszik reájuk bizhatni, csak azt engedik meg, hogy a költségeket magukra vállalják.“ S miként más alkalmakkor, kész volt magát a legnagyobb hátrányoknak kitenni, mint türni, mit sérelmesnek és

---

[1]) Pázmány ily cimű emlékirata: „Puncta in quibus connivendum videtur Alumnis Ungaris Romam mittendis.“ Ered. fog. Pray kézirati gyüjtem.

[2]) Pázmány a nuntiushoz 1626 marc. 25. Ered. fog. Ugyanott.

[3]) Castorius atyának 1626 május. 9-én és junius 13-án Argentus atyához — a J. T. németországi visitátorához — intézett levele eredetiben Pray kézirati gyüjt. Argentus — ki a primás és a római rector közötti tárgyálásokban közvetitői szerepet játszik — e két levelet átküldé Pázmánynak.

igazságtalannak tartott. Kijelenté, hogy a magyar növendékeket mindaddig nem fogja a római collegiumba küldeni, mig kivánatát teljesitik. „Tisztelendő Uraságod lássa — igy szól — mikép fogja magát Isten és világ előtt a magyar nemzet érdekeinek elhanyagolása miatt igazolni. Én Isten segitségével csekély tehetségemhez képest igyekezni fogok más módon gondoskodni az egyház szükségeiről“ [1]).

De nem szoritkozott elégületlenségének ilyetén kifejezésére. A „de propaganda fide Congregatióhoz“ — melynek fölügyelete alatt állott a római magyar-német collegium — fordult kérelmeivel [2]). Előterjesztései november közepetáján vétettek tanácskozás alá s oly fontosaknak látszottak, hogy a Congregatió ülésén a pápa személyesen elnökölt. Az eredmény kedvezőtlen volt. A bibornokok nem hitték elfogadhatóknak az intézet alapszabályainak javaslatba hozott módositását. Ha a magyar ifjak — mondották — kivételes kedvezményekben részesittetnek, más országok főpapjai is hasonló igényekkel fognak föllépni. S csak csekély tekintetet tanusitottak a magyar viszonyok iránt, midőn a collegium rectorát utasitották, hogy „a magyar ifjak megvizsgálásában ne alkalmazza a rendes szigort“ [3]).

---

[1]) Pázmány Castoriushoz Nagyszombatból 1626 julius 11. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) Pázmány ugyanekkor egy más ügyre is fölhivta a Congregátió figyelmét, hogy miután a „Hospitale Hungarorum S. Stephani R. prope Basilicam S. Petri“ a magyar collegiummal egyesitve van, intézkedjék, miszerint a Rómába zarándokoló magyarok — kiknek száma különben is igen csekély — ott régi szokás szerint három napon át ellátást nyerjenek. Pázmány idetett emlékirata és 1626. aug. 23-án a collegium protectoraihoz és a jezsuita generalishoz intézett levelei. Ered fog. Ugyanott.

[3]) Mutius Vitellescus rendfőnöknek 1628 nov. 28-án és a bécsi nuntiusnak dec. 9-én Pázmányhoz intézett levelei. Ered. Ugyanott.

Pázmány megnyugodott a legfelsőbb forum itéletén S nem habozott alkalmazkodni azon körülményekhez, melyeket megmásitani nem volt képes.

1627 nyarán 1333 aranyat küldött Rómába, a mely alapitványi tőke 6%-os kamataiból az esztergomi egyházmegye hazájukba visszatérő növendékeinek utiköltségeit kelle födözni. Kik e segélyt igénybe veszik, kötelesek voltak okmányilag fogadni, hogy az esztergomi egyházmegye szolgálatában legalább három évet fognak tölteni [1]) Egy növendék utazási költségeire 40 scudo számittatott, a mely összeg később elégtelennek bizonyult s 65 scudora emeltetett [2]).

A primás ugyanakkor gondoskodott, hogy mielőbb tehetséges ifjakat küldhessen az örök városba [3]) S 1627 september 10-én tizenegyen érkeztek oda; közöttök találjuk Szelepchényi Györgyöt, utóbb az ország

---

[1]) Pázmány kikötötte, hogy ha több éven át nem találkoznának, kik a kamatokat igénybe veszik s ezek jelentékeny összegre szaporodnak, tartozzék a római rector valamelyik magyarországi jezsuita előljárót fölhivni, hogy az alápitvány költségein magyar ifjakat küldjön a collegiumba. Az alapitó okmány kelt Bécsben 1627. jún. 2. Hiteles alakban kiállitott példányai az eszt. prim. és kápt. levt. A jezsuita generalis 1627. júl. 3-án örömmel fogadja az alapitványt. Ered. Pray gyüjtem.

[2]) Pázmánynak ezirán Rómában kiállitott s 1632. május 30-án kelt okmányai az eszterg. prim. és kápt. levt.

[3]) Mily gondot forditott az ifjak megválasztására 1627 julius 6-án a bécsi Pazmanaeum rectorához intézett levele bizonyitja: „Sollicitant me valde — irja — ut Senkviczy, qui illic (Bécsben) est cum aliis Romam mittatur . . . Ego non libenter ianuam hanc aperio, ne et alii inquieti eo aspirent. R. V. cum P. Rectore conferat et si iudicant non mittendum, non mittam . . . Quaeso R. V. laboret, si qui studiosi velint ire Romam ad studia . . . ea dere scribat, quatuor vel quinque adhuc necessarii. Faciet mihi gratum, si habere poterit.“ Eredeti Pray gyüjtem.

nagynevü primását [1]). Ezek nemcsak az intézet elöljárói, a pápa által is szivélyes fogadtatásban részesittettek [2]). A következő négy év tartama alatt ismét öt magyar küldetett az időközben megürült helyekre; közölök kiemelhetni Bosnyák Istvánt, utóbb Veszprém és Nyitra lelkes főpapját, meg Jakusics György bárót előkelő főuri család sarját, ki elhagyva a császári udvart, hol az ifjabb király kedvelt kamarása volt, az egyház szolgálatába lépett s néhány év mulva a pozsonyi prépostságra emeltetett, melyet utóbb a bosniai, majd a veszprémi püspökséggel cserélt föl [3]).

Eként a magyar ifjak részére föntartott helyek betöltve voltak. De ekkor ismét az intézet zilált anyagi viszonyai kezdették Pázmányt aggasztani. Az intézet igazgatója már 1629-ben jelezte ezt s kiemelte, hogy szükséges leend a magyar növendékek számát leszállitani [4]). A következő évben pedig megpendité a segélyezés eszméjét, melyet a primás utóbb készséggel és sikeresen fölkarolt [5]).

---

[1]) A 11 ifjú között 7 esztergomi, 3 egri, s 1 pécsegyházmegyei volt. A collegium lajstromaiból.

[2]) A jezsuita generalis 1627. oct. 9-iki levele Pázmányhoz. Ered. Pray gyüjt.

[3]) A collegium lajstromaiból Pázmánynak Jakusich részére a császár római követéhez intézett olasz levele, és a római rectornak 1630 oct. 5-én Pázmányhoz intézett jelentése. Pray gyüjtem.

[4]) „Quod vero de pecuniario subsidio Collegio ferendo mentionem fieri patiamur, Italiae clades et magnae, in quibus pluribus iam annis versatur Collegium, difficultates faciunt, quarum etiam causa non modo paucissimi etiam germani recipiuntur, verum etiam plerique iam recepti et vocati differuntur.“ 1629. oct. 5-én kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

[5]) 1630 oct. 5-én kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

Történeti emlékeink kétségtelenné teszik, hogy II. Sylvester pápa, midőn első szent királyunknak térítői buzgalmáról Astrik elbeszéléséből értesült, fölkiáltott: „Én csak apostoli vagyok, István apostol!“ És elismerését, tiszteletét bebizonyitandó, őt és utódait az egyház rendezésének teljes hatalmával ruházta föl; továbbá a korona mellett keresztet is küldött neki, mint „az apostolság cimerét“, melyet maga előtt vitethessen s utódjai is vitethessenek.

Szent István és utódai minden időkben éltek az apostoli jogokkal és ünnepélyes alkalmakkor használták az apostoli keresztet. De az „apostoli király“ cimének használatáról régibb emlékeink hallgatnak. S ugy látszik királyaink már korán mellőzték e cimet, bár ismeretes volt előttük, hogy erre joguk van, s meg is kisérlették jogukat a szentszék előtt érvényre emelni.

Midőn VIII. Henrik angol király, X. Leo engedélyével a „Defensor fidei“ cimet fölvette, II. Ulászló is lépéseket tett Rómában, hogy az „apostoli“ cim használatának megujitása helybenhagyassék. Azonban sikertelenül [1]).

Azóta több mint egy századig feledés födte e cimkérdést, mig II. Ferdinánd ifjabb király 1626 nyarán ujabban szőnyegre hozta s ez ügyben Pázmány véleményét kikérte. „Miután látjuk és tapasztaljuk — irja az ifju

---

[1]) Barberini bibornok-államtitkár 1627. september 11-én irja a bécsi nuntiusnak: „Si ha memoria, che di questa materia fu discurso altre volte in tempo di Leone X. con occasione del Re d' Inghilterra.“ És september 28-án: „Nel tempo di Leone X, quando fu dato il titolo di Defensor fidei al Re d' Inghilterra, fu trattato anco di questo di Apostolico.“

fejedelem — hogy az „apostoli király“ czimének használata feledésbe ment: kötelességünknek tartjuk föntartani és visszaszerezni a kiváltságokat, melyeket elődeink erényei szereztek az országnak. Emiatt megkérdezni kivántunk Titeket, mint az ország primását: vajjon elődeink közől, kik és meddig nevezték magukat „apostoli királyoknak?“ vajjon a szent szék különös engedményezése vagy egyedül a Sylvesterféle adományozás alapján használták e czimet? és végre vajjon megujitható e jelenleg ama czim használata“ [1]).

Pázmány meglepő közönynyel fogadta az ifjabb király e fölszólitását. Kérdéseire részben épen nem, részben kevéssé kielégitőleg adott választ. Utal arra, hogy nem ismeri a k. levéltár okmányait, melyek Buda eleste alkalmával megmentettek s Bécsben vagy a pozsonyi kamara levéltárában helyeztettek el. S igy Hartvikből, I. Lajos törvénykönyvéből, Bonfin munkájából, a Harmaskönyvből és Bellarminból vett némely ismeretes idézetek összeállitására szoritkozik, melyek a sz. István részére adományozott apostoli jogok és jelvényről szólanak [2]). Az apostoli czim kérdését hallgatással mellőzi, megujitásának jogosultságáról, visszaszerzésének módozatairól egy szóval sem tesz emlitést. Ezt kétfélekép lehet magyarázni. Vagy nem helyezett súlyt arra, vajjon királyaink az apostoli czimmel élnek e vagy nem; vagy pedig előrelátta, hogy az ifjabb király szándékait Rómában nem fogják szivesen látni.

---

[1]) A levél ered. Pray kézirat. gyüjt. Közli Podhraczky Pázmány Élete 56. l.

[2]) Pázmány válasza 1627 aug. 5. Ered. fog. Pray kézirat. gyüjt. Közli Podhraczky (i. m. 57. l.) ki csudálatos, a mellékletet, melyre a levél hivatkozik nem találta ott, pedig az hozzá van csatolva s ily czim áll élén: „S. Stephanus Rex Hungariae titulo Apostolatus et praeferendae crucis potestate insignitus.“

III. Ferdinánd ezen ügyben a nuntiussal is értekezett, ki azonban nem sok reménynyel kecsegtette. „A pápa — mondá — századok által szentesitett gyakorlattal áll szemben, s mielőtt ily ujitáshoz jóváhagyását adja, kényszeritve van komolyan megfontolni a dolgot.“

A szent szék, a királyi kivánatról értesülvén, azt első pillanatban szivesen fogadta s úgy tekintette, mint az ifjú fejedelem vallásos buzgalmának és a pápai kitüntetések iránti tiszteletének jelét. De behatóbb megfontolás után, komoly aggodalmak merültek föl az iránt, hogy az uj cimmel talán uj jogokat is fognak igénybe venni. S ennek hatása alatt a bécsi nuntius utasittatott: igyekezzék — anélkül, hogy kitünnék, miszerint hivatalos parancs folytán cselekszik — oda hatni, hogy a király kivánatától elálljon. Előadnia kelle, hogy bár a régi királyok használták e kiváltságos cimet; de a feledésbe ment régi szokás megujitása azonos uj gyakorlat életbeléptetésénél; továbbá az apostoli cim fölvétele csak azon esetre emelné a királyi méltóság fényét, ha arra kiváló esemény adna alkalmat; végre értésül kelle adnia, hogy ha a cimet tényleg fölvenné, ezt Rómában rosz néven vehetnék, miutan ehez a pápa és a bibornoki collegium előleges jóváhagyására lenne szüksége.

A nuntius a vett utasitás szellemében járt el. De bár sikerült III. Ferdinándot, — kinek figyelmét fontosabb tárgy, római és cseh királylyá választása vette igénybe, — lebeszélni [1]);

---

[1]) „Vossignoria rispose bene, che Nostro Signore ha trovata la strada fatta.“ És „Se venisse fatto altro motivo a Vossignoria circa il titolo Ap. potra ella procurar comoda se di tener lontani questi pensieri, mettendo in considerazione, che quando anche tal perogativa fosse stata in uso anticamente, nondimeno il repigliar certi costumi

az nem ejtette el, csak elnapolta ohajtásának valósitását. 1629-ben ismét fölkarolja kedvenc eszméjét.

Ez alkalommal bizonyos fra Valeriano capucinus atya volt ügynöke, ki a bécsi nuntiussal uj tárgyalásokat kezdett. A római curia az „apostoli cim“ fölvételét nem szándékozott megengedni; de ezt egyenesen megtiltani sem akarta. Ezen körülmény, a capucinus alkalmatlan sürgetéseivel szemben, kinos helyzetbe hozta a nuntiust. „Szenvedje türelemmel e kellemetlenséget — irja neki tréfásan az államtitkár —; tekintse poenitentia gyanánt“ [1]).

Fra Valeriano utóbb az államtitkár türelmét is próbára tette. Miután ugyanis a nuntiusnál célt nem ért, Rómába küldött egy emlékiratot, melyben érvelését leginkább Verbőczy Hármas könyvének azon helyére alapitá, hol sz. Istvánnak Szilveszter pápától nyert előjogairól értekezik [2]). Barberini bibornokot ezen érvek nem győzték meg; sőt az apostoli jogok fejtegetésében oly lehozásokkal találkozott, melyek aggodalmait fokozták. Emiatt közvetlenül tanulmányozni ohajtá a kutfőket s fölhivta a bécsi nuntiust, hogy a Tripartitum egy példányát megküldje.

---

obsoleti e lo stesso, che introdurre una novitá . . . Questi e simili altri concetti potra ella anteporre como i suoi pensieri.“ Az államtitkár 1627 szept. 11 s 18-iki jegyzékei. A nuntius 1627 oct. 12. jelentése.

[1]) Az államtitkár 1629. jul. 21-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke.

[2]) Az államtitkár 1629 november 3-án, titkos jegyekbe foglalt, jegyzékében irja: „Dalla copia mandata da fra Valeriano per il titolo d' Apostolico delle Re d' Ungheria non si ragvaglio argomento concludense, anzi perche vi siano delle cose, che non bene olent; pero desidero, che V. S. procuri di cercar mandarmi quel libro chiamato Stephanus Verbőczyus.“

III. Ferdinand ezalatt kétségkivül értesült a hangulatról, mely Rómában uralkodott s jónak látta az apostoli cim további sürgetésével fölhagyni. S a mi neki nem sikerült, azt kivitte Mária Terézia királynő, kinek kérelmére XIV. Kelemen Magyarország királyait az apostoli cim használatára följogositotta.

HETEDIK KÖNYV.

(1628—1631.)

I.

Bethlen magatartása 1628-ban. — Tervei. — Pázmány és az olaszországi háború. — Bethlen betegsége. — Végső intézkedései. — Brandenburgi Katalin áttérése a kath. egyházba. — Bethlen halála.

II. Ferdinand 1627 őszén Prágába utazott, hol fiát III. Ferdinandot Csehország királyává koronáztatta. Ezen ünnepélyes cselekvény politikai fontossággal is bírt, miután azt a fehérhegyi ütközet után elnyomott és lealázott csehek nemzeti és állami létük elismerése gyanánt tekinthették. A király huzamos habozás után határozta el magát ezen lépésre, melyre Pázmány által a jog és közjó nevében ismételve fölhivatott [1]).

A király távollétének tartamára [2]) Eszterházy Miklóst nevezte helytartójává [3]), utasítván, hogy az országos ügyeket a primással egyetértőleg intézze el. „Inteni akarom kegyelmedet — irja neki —, hogy az ország első rendű főuraival, főképen az esztergomi érsek ő méltóságával jó egyetértésben legyen; ha kegyelmetek, mint az ország első oszlopai egyetértők, a tekintetes ország soha sem szenved romlást [4]). Pázmány egyébiránt szakadatlan össze-

---

[1]) L. e kötet VI. k.

[2]) A király elutazása előtt september 22-ére a nádort és Pázmányt Bécsbe hivta meg. Miller I. 197. 1. és Eszterházy III. 192 1.

[3]) Miről ez a megyéket körlevelek utján értesiti. Tört. Tár. VIII. 17 1.

[4]) Eszterházi III.

köttetésben állott uralkodójával [1]). Leveleik főleg az erdélyi fejedelemmel foglalkoztak, kinek magatartása ismét aggodalmakat keltett. Nem szünt meg a porta bizalmatlanságát a király iránt ápolni [2]) s a török főurakkal elhitetni igyekezett, hogy őt Bécsben fényes igéretekkel akarják a porta elleni háborúra birni [3]).

Másrészről föntartandó hitelét a királyi udvarnál: főleg Pázmányt kivánta lekötelezni [4]), s evégett örömmel megragadta az alkalmat midőn általa fölhivatott, eszközölje ki a portán, hogy a magyarországi falvak, melyek a békekötések sérelmével, 1619 óta a török hódoltsághoz csatoltattak, visszaadassanak. Bethlen ekkor 1627 végén bizalmas udvari emberét az ifjú Kemény Jánost — kinek emlékét a történelem irodalmában érdekes emlékirata, a történelem lapjain viszontagságteljes fejedelemsége örökíti; — küldé Pázmányhoz. Értesité, hogy a falvak visszabocsátása érdekében mindent meg-

---

[1]) A király october 18-án köszöni Pázmánynak a tőle vett tudósitásokat s közli vele a fejedelemhez irt levelet. October 27-én ismét az erdélyi ügyekről értesiti őt. Miller I. 199 s kk. ll.

[2]) L. utasitását Mikó Ferenc portai követe részére. 1627. oct. 27. Ered. T. A. II. 364 s kk. ll.

[3]) „Istenünk bizonyságunk — irja — a pápa koronás császárral együtt, hogy in Regem creálnak, Moldovát, Havasalföldet, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, . . . igérik s emellett sok kincset.“ Horváth M. hitelt ád ezen állitásnak s megjegyzi, hogy B-t Pázmány ámitotta ily kilátásokkal. (Magy. T. III. 615 l.) De kétségtelen, hogy Bécsben nem tettek Bethlennek ily igéreteket, sőt a török elleni föllépésre vonatkozó ajánlatait ismételve vis zautasitták. Hogy pedig Pázmány ily ajánlatokat nem tett, kitünik 1627 dec. 28 án a királyhoz intézett leveléből. Irja, hogy értesült: Bethlenium urgere in Porta, ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, atque ita Rex Dacae declaratur. Et quamvis ego existimem non ita delirare Tuecam, ut contra artem guberandi hominem audacem, inquietum, mutabilem et vafrum usque adeo crescere velit bonum tamen erit attendere in Porta.“ (Pray Epist. Proc. III 407 l.)

[4]) Bethlen 1627-ben Pázmányhoz irt leveleiben hizelgő hangon szól s aug. 29-én „jó akaró öcsének“ irja magát alá.

tett; de a porta csak azon esetre fog engedni, ha anélkül a béke föntartása nem lehetséges; ajánlá tehát, hogy a király a legnagyobb határozottsággal hangsúlyozza követelését [1].

A primás hálát mondott a fejedelem közbenjárásaért; [2]) de annyira pessimista volt, hogy szolgálatai és tanácsai nem kevésbbé aggasztották, mint ellenségeskedései és vádjai. Lelkében azon gyanu ébrédt föl, hogy Bethlen ezen javaslata által a király és porta között háborúra vezető bonyodalmakat ohajt előidézni [3]). S a gyanu a király előtt sem látszott indokolatlannak [4]).

De hihető, hogy csalódtak. Bethlen most ismét fölkarolta régibb tervét: a kereszténységnek — a meddő testvéri háborúban, a jólét és haladás oly nagy veszélyével fölemésztett — erőit egy nagy vállalatban egyesíteni, az izlam európai hatalmának megsemmisítésére vezérelni [5]). 1628 elején Kemény

---

[1]) „Bizonyosan merem mondani — igy szól — hogy visszaadják, csak könnyen ne engedjenek a török rá ióinak; hanem minél keményebben lehet, úgy viseljék magukat.“ Kemény Jánosnak Pázmányhoz intézett kelet nélküli emlékirata Miller I 244 skk. ll. Erre utal Pázmány 1627 dec. 18-án a királyhoz intézett levelében: „Per cursorem Pr. Bethlenii, qui a Mte V. redibat (Ozmankozy 1627 oct.) significaveram Principi, bene ipsum de Hungaria mereri posse, si velit efficiendo, ut pagi . . . relaxentur . . . . Quid . . . per suum servitorem oretenus mihi referi iussit, adiunxi.“ Miller I 204 l.

[2]) Pázmány Bethlenhez 1627 dec. 28 Nagyszombatból. Hazai Okymántár IV. 475 l.

[3]) Pázmány a királynak dec. 28: „Ego certe consilia Principis suspecta habeo, ne forte in eo laboret, ut bello Turcico Mtem V. implicet, atque ita successus rerum Germaniae retardet.“ Miller I 204 l.

[4]) A király Pázmánynak 1628 jan. 13. Miller I 206 l.

[5]) Kemény maga irja le „Immár véget vetvén a fejedelem is a római császárral való hadakozásának, török ellen való hadakozást forralnak vala s a fejedelemnek offerálták vala, hogy generalis exercituum extraneorum contra Turcam, melyre inclinatus is vala; mert noha szinezett nekik, de keresztény gyomorból gyülölte a pogányságot, reá is igérte vala magát, ha az imperiumbeli hadakozást Császár sopiálhatja

Jánost másodizben küldé Pázmányhoz, hogy eziránt közbenjárását igénybe vegye [1]).

A primás mindazáltal nem javasolta Bethlen ajánlatát. És befolyását Wallenstein herceg sem volt képes ellensúlyozni, ki a török elleni háború eszméjét szokott erélyével és buzgalmával föl karolta [2]). A primás tartózkodó magatartását nem lehet annak tulajdonitani, mintha „inkább a protestantismus elnyomása feküdt volna szivén, mint a török kiüzése“ [3]). Ha politikájának egyedüli rugója a protestantismus gyülölete leendett, kétszeres hévvel kelle megragadni minden eszközt, mely a török hatalom gyengitését kilátásba helyezé. Hisz jól tudta, hogy királyainkat a magyar protestantismus iránt kiméletre és türelemre leginkább azon aggodalom kényszerité, miszerint türelmetlen üldözéssel a prot. rendeket a török karjaiba vezetnék. Pázmány magatartásának kulcsát inkább azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar elem föntartása és megszilárditása mindenekfölött a béke megóvását követeli és azon bizalmatlanságban, mely Bethlen irányában szövetségesei körében [4]) ép úgy mint a császári udvarnál uralkodott [5])

---

vala és több olyan hatalmas dologhoz a fejedelemtől proponáltatott szükséges mediumok suppeditáltattak vala.“ Autobiographia 119 l.

[1]) „Hogy pedig — irja Kemény — Cardinál által traktáltatott a dolog Római Császárral, oka ennek ez vala: mert az akkori Palatinus E. M. a fejedelemnek igen nagy aemulusa vala s vele nem mert communicálni semmit is.“ Ugyanott.

[2]) Wallenstein terveiről ir a florenci követ 1628 april 22.

[3]) Igy szól Horváth M. Magy. Tört. III 614 l. És Szilágyi S. Erd. T. II 162 l.

[4]) Sir Thomas Roe az angol kormány portai ügynöke irja felőle, hogy „természetében van a csalfaság“ és kormányát azon észrevétellel nyugtatta meg, hogy „ha Bethlennek csalnia kell, nem jó barátjait, hanem ellenségeit fogja megcsalni.“ Eszterházy II 151 l.

[5]) A király folytonosan tartott Bethlen ujabb támadásától. Erről tanuskodik Pázmánynyal folytatott levelezése, ki őt meggyugtatni igye-

A fejedelem tevékeny és nagyra törő lelke mindazáltal nem tudott nyugodni. Miután sem a királyt a török ellen, sem ezt a király ellen hadjáratra birni nem tudta, másféle kalandos vállalat tervével kezdett foglalkozni. Némely lengyel főur, elégületlen Zsigmond király uralkodásával, kilátást nyujtott neki a lengyel koronára, ha azt fegyveres erővel kiküzdeni képes. S ő szivesen fogadta a fölhivást. 1628 őszén hadikészületeket tett s élénk diplomatiai összeköttetésbe helyezkedett a svédek hős királyával, az orosz czárral, a portával és a tatárok chánjával [1]).

A magyar kormányférfiak nem ismerték Bethlen titkos céljait és készületeit Magyarország ellen hitték irányozva. Emiatt april első napjaiban Selyén Pázmanynál összegyülekeztek s a teendőkről tanácskoztak. Szükségesnek látták Ujvárnak és Eperjesnek fölszerelését, ugyszintén lovas és gyalog hadaknak készen tartását [2]). S hogy Bethlen készületeinek valódi célját földeritsék, Kéry Jánost Erdélybe küldötték.

Az algyógyi fürdőkben betegen fekvő fejedelem

---

kezett. (A király Pázmányhoz 1628 marc. 7, 22, 31. april 25, 27. Pázmány a királyhoz april 4. Miller 204 skk 11.) Szól erről a florenci követ is jún. 3. — Pázmány tudósitotta Bethlent a felőle szárnyaló hirekről, melyeket levele (jún. 2. Pázmányhoz. Ered. Prim. vil. levt.) és Cserényi Farkas követe által megcáfolni iparkodott (Horváth M. M. T. 616 l.) Biztatóbb hatással hirt egy portai tudósitás, miszerint ott a fejedelemnek segélyt kereső ügynöke annyira rosz fogadtatásra talált, hogy majdnem a tengerbe dobták. (Bécsi nuntius 1628 júl. 8. Florenci követ. jul. 12.) Pázmány és a magyart anácsosok kétszer, július elején és szeptember végén Bécsbe hivattak, hogy az erdélyi állapotok felől tanácskozzanak, de ezeket nem találták nyugtalanitóknak. (Bécsi nuntius júl. 8. sept. 23 és 30)

[1]) Bethlen portai követének Toldalaghy Mihálnak levelei Erd. Tört. Ad. I 218 skk. ll. Pray Epist. Proc. III. 408 l.

[2]) A nádor és a m. tanácsosok marcius végén Nagyszombatban törvényszéket tartottak és kirándultak Selyére. A fölterjesztés april 2-áról. Nemzeti Muzeumban.

szivélyesen fogadta Kéryt. Esküvel erősité, hogy nincs szándéka megszegni a békét. „Nem vagyunk oly itélettel, — irta általa Pázmánynak — hogy meg ne gondoljuk, miben álljon a hadakozás; annyi próbáját is vettük, hogy egyebet jó emlékezetünknek nemzetünk között való megmaradásánál kivánni nem akarunk; annálinkább kárával és fogyatkozásával előmenetelt magunknak keresni nem kivánunk“ [1]). És néhány nappal utóbb egy titkára által irt levél végére reszkető kézzel e sorokat jegyzé: „Bizony nem az vagyok Uram én, a kinek kgd itél, avagy is ugyan hisz lenni; mert én is keresztény embernek tartom magamat, lelkemet Istennek ő fgének tartom, conscientiamat nem akarom ledálni“ [2]).

Kéry meghozta ugyan a biztos tudósitást, hogy Bethlen Lengyelország ellen készül; de fölgyógyulása esetében valószinűnek tartotta, hogy megujitandja Magyarország elleni ellenséges föllépését [3]). S bár mindinkább sulyosbodó betegsége kényszerité lengyelországi tervét is elnapolni, majd a halál arról végkép lemondani: végső órájáig rettegésben tartotta a királyt és kormányát. Pázmány e miatt mindent meg tett, hogy a királyt az ekkor keletkező olasz bonyodalmakba való avatkozástól, — mire a német államférfiak egy része, főleg a titkos tanács elnöke Eckemberg hg. buzditotta, — visszatartsa.

1628-ban II. Vince mantuai fejedelem magtalan kimultával a savoyai fejedelem és a francia neversi herceg tartot-

---

[1]) Bethlen május 2. Miller II. 5 skk. ll.

[2]) Bethlen Gábor és testvére István Száldobosról 1629 május 30-án irnak Pázmánynak. Másolatok. Nemzeti Muzeum.

[3]) Kérynek küldetéséről szóló május 27-én kelt jelentése Pray Epist. Proc. III 411 s kk. ll. A király ezt junius 2-án átküldi Pázmányhoz. „Caeterum - irja — e re fore consemus, si crebrius in eas partes (Erdélybe) alii, atque alii iam a Vobis, mox a R. H. Cancellario, subinde et a Palatino mittantur, qui ad statum illarumm partiu cognoscendum sint sufficientes.“ Miller II 9 l.

tak igényt a mantuai hercegségre. Amazt a Habsburgház, ezt Franciaország támogatta. S midőn a savoyai fejedelem spanyol segitséggel a montferratói grófságot tényleg birtokába vette: Richelieu francia hadakat küldött Olaszországba. Ekként az örökösödési ügyből a francia és ausztriai befolyás ujabb küzdelme fejlődött ki. II. Ferdinand soká habozott, vajjon részt vegyen-e ezen küzdelemben. A pápa és a kath. liga fejedelmei — bár különböző érdekek lebegtek szemeik előtt — minden áron visszatartóztatni igyekeztek [1]).

Pázmány is ezekhez csatlakozott. Ő ugyanis attól tartott, hogy Bethlen kizsákmányolni fogja a király bonyodalmait s félt, hogy a francia király az erdélyi fejedelmet és a portát ellenséges föllépésre inditandja. 1629 marcius elején megjelent az udvarnál és komoly előterjesztéseket tett a királynak. „Az olasz háború — mondá többi között — nagymértékben veszélyeztetné a kath. vallás és az osztrák ház érdekeit. Franciaország sietni fogna a portát és Bethlent ujabb támadásokra birni; mert bizonyos, hogy Bethlent 1626-ban is francia befolyás határozta hadjáratára. És ha ismét fegyvert ragad, a német fejedelmek részint vallási és politikai okok, részint nagyravágyás és francia izgatás által indittatva, csatlakozni fognak hozzá.“ Az ifjabb királyt, III. Ferdinandot is meggyőzni igyekezett arról, hogy az olasz háború nagy veszélyeket fogna maga után vonni s római királylyá választását akadályozni fogná; ha pedig időközben atyja meghalálozznék, koronáinak birtokát veszélyeztetné.

A primás föllépése nagy hatással birt Igyekezeteiről s hozzájok kapcsolt reményeiről a nuntius részletes jelentést küldött Rómába. „Nem lehet kételkedni — irja — hogy a

---

[1]) E. Arndt Gesch des franz. Volkes. Lipcse 1846 III 133 l.

tisztelt főpapnak ékesszólása és tekintélye nagy hatást biztosit a felségre. Adja Isten, hogy ez maradandó s gyümölcsöző legyen a kath. vallás és a szorongatott Olaszhon javára“ [1]). A római kúriánál is nagy fontosságot helyeztek Pázmány közbenjárására.

„Uraságodnak — irja az államtitkár — marcius 10-iki titkos jegyekbe foglalt jelentése előadja ama valóban apostoli szellemű lépéseket, melyeket az esztergomi érsek az olaszországi ügyek tárgyában a császárnál s az ifjabb királynál tett; s érveit, melyekkel a felségeket meggyőzni iparkodott, hogy az olaszországi háború által sem Istennek és a kath. vallásnak, sem a császári háznak és önmaguknak nem tesznek szolgálatot. Reméllük, hogy a felségek tekintettel a fölszólalónak tulajdonaira és önzéstelenségére méltányolni fogják alapos észrevételeit. ő Szentsége áldásában részesiti őt s ha Uraságod jónak látja, értesitheti ő Szentségének megelégedése felől s buzditsa további üdvös és szent igyekezetekre, melyeket ő Szentsége nagyra becsül, mert megjegyzé, hogy ily férfiú szava gyakran nagyobb hatással bir, mint egy nuntius küldetése“ [2]).

Pázmánynak nem volt szüksége buzditásra. Valahányszor Bécsben megjelent, soha sem mulasztá el a királyt és Eckemberg herceget a békés politika fölkarolására serkenteni. Ez iránt a királyi gyóntatónak, a nagybefolyású Lamormain atyának közbenjárását is igénybe vette „Ha én lennék a császár gyóntatója - mondá egy alkalommal — nem részesitném föloldozásban, mig az olasz háború terveiről le nem mond.“ Hasonlókép nyilatkozott azon pap előtt, ki Eckemberg herceget szokta volt gyóntatni. De igyekezetei, melyeket a nádor is

---

[1]) Bécsi nuntius 1629 marc. 10.

[2]) Az államtitkár marc. 31-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke Rómából.

támogatott, sikeretlenek voltak [1]). A király részt vett az olasz háborúban, a mely semmiféle előnyöket nem hozott és veszélyes bonyodalmakat vont maga után; mig annak 1630-ban békekötés vetett véget.

Ezalatt Bethlen betegsége mindinkább súlyosbodott s a tudósitások, melyek 1628 július közepe óta Bécsbe érkeztek, halálát biztos és közel kilátásba helyezték [2]). Emiatt Pázmány és az előkelőbb magyar tanácsosok ismételve a császári udvarba hivattak s aziránt értekeztek, mily magatartást kelljen a királynak Bethlen halála esetére, a hét megye visszacsatolása tekintetében elfoglalni [3]). Találkoztak, kik hiresztelték, hogy Bethlen september 14-ére Váradra hivta össze Erdély és a hét megye rendeit, s itt közöttök confoederátiót, szövetséget létesitend, melynek fejévé Rákóczy Györgyöt fogja kikiáltatni s részére a porta támogatását kieszközölni; mindezt pedig avégett tervezi, hogy a hét megyét örök időkre Erdélyhez kapcsolja [4]). Ennek folytán többen szükségesnek látták, hogy a király hadi készületeket tegyen s fegyveres erővel csatolja vissza a hét megyét.

---

[1]) A bécsi nuntius 1629 april 28 és szept. 15 titkos jegyekben.

[2]) A florenci követ 1629 július 25: „li sono avisi, che B. G. si trovi in malatissima habitudine di sanitá, con certezza di dover prolungar molto poco i suoi giorni.“ És aug. 22: „B. G. camina al fine e senza remedio humano piegando le sue indisposizioni ad una nota Hidropisia.“ Végre oct. 20 „B. G. per uscir delle fauce della morte piglio resoluzione di farsi dare un taglio dalla parte della milza, di dove usci una gran quantitá d'aqua cristallina et hora ha cominciato passarla meglio, con stupor d' ognuno.“

[3]) Augustus első felében Pázmány és a nádor Eckemberg hggel Bécsben értekeztek ez ügyben (Erről ir P. aug. 14-iki levelében) Augustus 13-án a király levél utján kéri ki Pázmány véleményét (Miller II 24 l.) September 3-án a király őket „postposita omni penitus mora“ ismét fölhivja. (Miller II 27 l.)

[4]) Ferenczfy udv. titkár emlékirata. Ered. fog. Canc. levt.

Pázmány nem helyeselte ezen tanácsokat. „Véleményem szerint — ugymond — mig Bethlen haláláról biztos tudósitás érkezik, nem kell hadi készületeket tenni, nehogy az ellenséges érzületűek kétségbeesett lépésekre indittassanak s Fgd gyülöletessé váljék. Zajtalanul kell megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy szükség esetében fölhasználni lehessen a megfelelő eszközöket. A ki siet, könnyen fölforgat és a mi jól történik, elég gyorsan történt. Azután mielőtt a fegyver hatalmához folyamodunk, békés uton kell megkisérteni a megyék visszaszerzését; mert ha Fgd fegyverrel támad Erdélyre, török háborút fog előidézni“ [1]).

Mig Bécsben ezen kérdések tanácskozás tárgyát képezték: a hatalmas szellemű fejedelem végnapjait élte és erős lélekkel intézkedett tartományának sorsáról, meg temetésének részleteiről [2]). Nejét két év előtt Erdély rendei által utódjává fogadtatá. Most, úgy látszik, megbánta tettét. Katalin népszerűtlen volt s tulajdonai épen nem képesitették a kormány vezetésére. Emellett egy idő óta élénk rokonszenvet kezdett tanusitani a kath. vallás tanai és szertartásai iránt. Sőt egyik udvari hölgye kibeszélte, hogy esténként az „Ave Maraia“-t szokta imádkozni. E hir nagy rémü letet idézett elő. A fejedelem egy okmány kiállitására kényszerité, melyben kötelezé magát, hogy Kalvin felekezetétől el nem szakad, ha pedig igéretét megszegné, alattvalói a hűség esküje alól fölmentve tekinthetik magukat [3]) Mindazáltal áttérése már néhány héttel utóbb bevégzett tény volt [4]).

---

[1]) Aug. 14. 1629 Pozsonyból. Ered Cs. titkos levt.

[2]) Egykorú tudositás szerint meghagyta, hogy szolgái a temetésen ne fekete, hanem vörös szinü öltönyben jelenjenek meg. Canc. levt.

[3]) Egyk. tud. Canc levt.

[4]) A fejedelemasszony 1629 augustusban irja a nádornak, hogy bár téritvényt eröszakolták ki tőle és gondosan őrködnek minden lépése

Hogy ily körülmények között a tartomány érdekeit lehetőleg biztosságba helyezze, testvérét Bethlen Istvánt Katalin mellé kormányzóul rendelé. Ezen intézkedését nem soká élte túl. 1629 november 15-én éltének 49-ik évében megszünt élni. Benne Erdély leghatalmasabb uralkodója s vele a tartomány nagysága és jóléte hosszu időre sirba szállott.

II.

Az 1628-iki főpapi tanácskozmány. Az 1629-iki egyházmegyei zsinat. — Végzései. — A zsinati actákhoz mellékelt függelékek. — Két egyháztörténelmi dolgozat s egy jogtörténeti fejtegetés.

Az 1626-ban eszközölt egyházi látogatások természetszerü előzményét képezték az egyházmegyei zsinatnak, hol Pázmány az észlelt bajokat orvosolni kivánta. Főpásztori kötelessége és egyházának szomoru helyzete által indíttatva ismételve nyult e mentő eszköz után. Többször kihirdette a megyei zsinatot s összehivta székvárosába papjait; mindannyiszor Bethlen és a török támadásai elhárithatlan akadályokat támasztottak [1]).

---

fölött, határozott szándéka a kath. vallásra áttérni s igéri, hogy holtig ennek hive marad; kéri a király támogatását. (Egyk. más. Canc. levt.) Ezen levélről aug. 18-án a bécsi nuntius jelentést tesz Rómába. Ugyan az sept. 15 irja. „Il Pal. d'Ungh. mi confirmo la conversione della Principissa di Tr. alla fide catt. et che ne teneva tre lettere scrittegli da quella di suo pugno.“ Említést tesz a téritvény kicsikarásáról. „Sicrede, che dichiarandosi Cattolica, sara facile al Rákóczy d'escluderla . . . mentre non habbia una grande assistenza di S. Mtá.“

[1]) „Sedulo — irja maga Pázmány — in eam curam semper intenti fuimus, ut huic tam salutari Decreto satisfaceremus. Sed hucusque vel iterato publicatam a nobis Synodum supervenientes intestinarum revolutionum calamitates disturbarunt; vel proelia, aut opiniones praliorum . . . in ipso conatu Synodi celebrationem excluserunt.“ Az 1629-iki zsinati acták előszavában.

Ezalatt megtett mindent, mit a körülmények tenni engedtek. Püspöktársait gyüjté maga körébe s azokkal tanácskozott az egyház szükségeiről. 1622-ben a hosszas polgárháboru által megzavart viszonyok rendezése volt az értekezletek tárgya; 1625-ben a főpapok végrendelkezési jogának visszaállitása és szabályozása iránt tettek lépéseket; [1]) 1627-ben az elzálogositott egyházi javak kiváltásának módozatairól dolgoztak ki javaslatokat [2]).

Egy évvel utóbb, 1628 april első napjaiban a pozsonyi érseki palota népesebb gyülekezetnek volt szinhelye. Az esztergomi érsekséghez tartozó püspökök, apátok, prépostok és káptalanok meghivattak, „az egyház szükségei, főleg az egyházi fegyelem visszaállitásáról“ tanácskozandók [3]) Az eziránt tett primási előterjesztések [4]) megvitatása négy napot vett igénybe.

A tanácskozmány főleg az 1611-iki nagyszombati zsinat végzéseinek foganatositását sürgette; kivált amennyiben az egyháziak botrányos életének megszüntetését célozták. Különös fontosságot helyezett a főesperesi látogatásokra. A főespereseknek emlékezetükbe hivatik, hogy nem lakmározás és illetékeik beszedése, hanem a lelkészek javitása és a hivek oktatása végett keressék föl, néha váratlanul is, a plébániákat Hivják össze a hatóságuk alá tartozó lelkészeket, figyelmeztessék bünös életmódjuk veszélyeire, buzditsák elhagyására,

---

[1]) L. ezen kötet VI. k.

[2]) Giacomo Puzzoli (?) Rómából 1627 június 1-én irja Pázmánynak, hogy ott helyeselik, miszerint a püspököket tanácskozmányra összehivni kivánja. Miller. I. 185 l.

[3]) Pázmány 1628 marc. 4-én Pozsonyból küldi szét a meghivóleveleket, a megjelenés határnapja april 2-ára van kitüzve. Péterfi S Concilia. II.

[4]) A tanácskozmányt Pázmány előterjesztésével nyitotta meg, a melyet közöl Péterfi II

az intésekhez fenyegetéseket is kapcsolván. Az egyháziak ugyanis ha házukban gyanus erkölcsü nóket tartanak, magukra vonják a kanoni büntetéseket; kik pedig vétkes viszonyukat a házassági szentségek vakmerő alkalmazása által törvényesithetni hiszik, vagy kik paptársaik házasságait megáldják, börtönben fognak bünhödni. A földesurak, valamint a helységek elökelöbb és öregebb lakói fölhivandók, hogy a papi házasságok létrejöttét akadályozni igyekezzenek.

Minden egyházi csak egy javadalmat birhat, melyet főpapjának engedélye nélkül nem hagyhat el, minélfogva igazoló okmányaik (literae formatae) a püspöki helynököknél lesznek letéve. A licentiátusok egy, vagy két évre nyernek fölhatalmazást, a mely, ha magukat buzgóknak bizonyitják, meghosszabbittatni fog; szorosan megállapittatván, mily egyházi működéseket végezhetnek. Hogy őket minél elöbb áldozárokkal lehessen pótolni, a főpapok jövedelmeikhez képest nevelni fognak ifjakat a papi pályára; azon ohajtásnak adatott kifejezés, hogy e célra a kanonokok is fölajánlják jövedelmeik tizedrészét

Miután a püspökségek és más egyházi javadalmak jogai, kiváltságai és birtokai a lefolyt zavarok alatt nagyrészt elvesztek, azok visszaszerzésére kell törekedni. Emiatt a főpapok, káptalanok és más egyháziak egy év alatt kikutatni és összeirni tartoznak javadalmuk jog és birtokviszonyait; jelentéseik valamely levéltárban fognak elhelyeztetni. A magyar egyház érdekeinek megóvása végett Rómában ügynök fog tartatni, s a költségek födözésére a sághi prépostság fog, mihelyt megürül, a királytól kéretni

Ezek a tanácskozmány főbb megállapodásai [1]). Hordere

---

[1]) Péterfy II.

jüket könnyü méltányolni; az egyházi élet leglényegesebb mozzanatait érintik s főképen a papság körében igyekeznek visz sza állitani a tiszta erkölcsöket és fegyelmet. „Bizonyos, — olvassuk egyik pontban — hogy az egyház élő alapköveken és oszlopokon nyugszik.“ Az élő alapkövek és oszlopok erejében, az egyháziak erkölcsössége és műveltségében találják az épület szilárdságának biztositékait.

Nem kételkedhetni, hogy Pázmány a mely komolysággal fogalmazta, oly erélylyel foganatositotta e végzéseket. De ennek dacára nem hitte magát fölmentve a zsinatok tartásának kötelezettsége alól. Mihelyt a békét biztosittottnak látta, egyházmegyéjének apátjait, prépostjait, káptalanait és lelkészeit, 1629. október 4-ére Nagyszombatba hivta s a meghivólevelekben intette, hogy „egyházaik és hiveik lelki szükségeit szorgalmasan följegyezzék; az eszközökről, melyek az egyházak szomorú állapotán lendithetnének, behatóan és gondosan tanácskozzanak, miszerint a gyülekezet az üdvös gyógyszerekről Isten segitségével egyértelemmel goondoskodhassék.“ Az espereseknek kerületeik papságával értekezleteket kelle tartani, hol előadván „mit az isteni tisztelet emelése és a hivek lelki üdvének előmozditására“ alkalmasnak itélnek, jegyzőkönyveik a zsinat megnyitása előtt az érseki helynökhöz átküldendők voltak [1]).

A zsinat népes volt. Megjelent huszonkét apát s prépost, — közöttök az egri, váradi, erdélyi, pécsi, váczi, csanádi, bosniai, szerémi s tinini püspökök személyesen, a zágrábinak pedig helyettese az esztergomi s pozsonyi kanonokok, a szepesi káptalannak képviselője. A lelkipásztorkodó papság majdnem hiány nélkül ott volt: 87 plebános és 20 licentiátus [2]).

---

[1]) Az aug. 4-én kelt meghivó levelek Acta et Decreta Synodi Dioec. 3—10 ll.

[2]) A főpapok és káptalanok aláirásai Acta 75—77 ll. A plébá-

A zsinat october 4-én a főegyházban a szokásos szertartásokkal megnyittatott. A primás szent misét, Draskovich pécsi püspök szent beszédet tartott. Erre mindannyian letették a tridenti hitvallást. Több bizottmány küldetett ki; két állandó a plebániai javadalmakért pályázó egyháziak megvizsgálására s egy harmadik a zsinati ügyrend megállapitása és a támadható viszályok elháritása végett. Végül Pázmány néhány buzditó szót intézett a gyülekezethez [1]).

A második ülés az érseki termekben tartatott. „Lebegjen szemünk előtt — ily szavakkal nyitotta meg Pázmány a tanácskozásokat — Isten dicsősége és a hivek üdve; ne hallgassák el, hanem nyiltan adják elő, mit a kath. hit terjesztésére, az egyházi fegyelem visszaállitására, a papok és hivek erkölcsi javitására alkalmasnak itélnek. Hogy pedig a tárgyalandó kérdések iránt tájékozva legyenek, előterjeszti, mit buzgó elmélkedés és hosszú tapasztalás után az idő és hely viszonyokkal leginkább összhangzónak tart; ha valamit elhagyatni vagy hozzáadni kivánnak, a zsinat közakarattal fog intézkedni.“

A primás előterjesztése meghatározza a szentségek kiszolgáltatásának, a javadalmak elnyerésének és elhagyásának módozatát; intézkedik a főesperesi látogatásokról és javaslatokat tesz az egyházi élet körében fölmerült visszaélések kiirtása, az erkölcsi javitás keresztülvitele tárgyában. Megujittatnak az egyháziak vétkes és botrányos életmódjának megszüntetését célzó végzések, melyek az 1611-iki tartományi zsinat és az 1628-iki tanácskozmány által megállapittattak. A lelkészek intetnek kötelességeik buzgó és

nosok és licentiátusok névsora Prím. v l. levt. Ugyanott több mentegető irat találtatik azoktól, kik a megjelenésben gátolva voltak: igy gf. Erdődy Ferencz, a szepesi meg vasvári prépost s káptalan, az aradi prépostól sat. Ered.

[1]) Acta Synodus Acta primae dici. 11 29 ll.

lelkiismeretes teljesitésére; vasár és ünnepnapokon ne távozzanak hiveik köréből, más napokon is csak ritkán és rövid időre. Gyakran prédikáljanak; ádvent és nagyböjt vasárnapjain délutáni katecheziseket tartsanak. A pásztor embereket birják reá, hogy hetenkint legalább egyszer hallgassanak szent misét, a mikor a főbb vallási kérdéseket népszerű modorban magyarázzák nekiök. Intsék hiveiket az ünnepek megszentelésére, a böjtök megtartására és a babonás szokások elhagyására. Gondoskodjanak, hogy a szülők gyermekeiket korán beavassák a hittan elemeibe és kath. iskolába küldjék; a tanitók pedig tegyék le a kath. hitvallást s tanoncaikat keresztény tudományra, vallásosságra és isteni félelemre oktassák. A lelkészek fölügyeljenek a szomszédjukban müködő licentiátusokra, időnként látogassák meg az elhagyott hiveket és gyóntassák, áldoztassák meg azokat Lelkiismeretesen végezzék a breviáriumot, imádkozzanak és éleszszék buzgalmukat „Mert gyakran a nép körében uralkodó vallási közöny és erkölcsi romlottságnak nem más az oka, mint a lelkészek hithidegsége és botrányos élete“ [1]).

A zsinati iratok hivatalos kiadásában nem találjuk nyomát, hogy az érseki előterjesztés eszmecsere tárgyát képezte volna. A fölolvasás után következó napon — olvassuk ott — a Lippay György esztergomi kanonok által mondott egyházi beszéd végeztével „az érsek megparancsolta, hogy a zsinati végzések a székesegyházi főesperes által fölolvastassanak. S ennek megtörténtével Pázmány bucsuszavakat intézett a gyülekezethez, „Te Deum“ énekeltetett és a zsinat befejeztetett. [2])

A zsinaton alkotott végzések és tartott beszédek Páz-

---

[1]) Acta Synodus 31—61 ll.

[2]) Acta Synodus 61 - 75 ll

mány pozsonyi nyomdájában kinyomattak és a megye minden papjának megküldettek. [1]) Ezen könyv becsét nagymértékben emelik azon egyháztörténeti dolgozatok, melyeket a magas kiadó függelékül hozzá csatolt; tanuságául annak, hogy mily fontosságot helyezett sokszerű elfoglaltsága közepett is az egyháztörténelmi tanulmányokra, magát az egyházi történet nyomozás úttörőjévé avatva.

„A csapások között — irja — melyek egy század lefolyása alatt Magyarországot sujtották, levéltáraink enyészete... nem legcsekélyebb. Okmányaink, melyeket drága kincsek gyanánt kell vala őriznünk, szétszórattak, lángok martalékaivá lettek. Emiatt bár sokat fáradoztam az emlékek nyomozásában, melyek a magyarországi egyházi rend történetét a jövő nemzedékkel megismertethetnék, igyekezeteim eredményteleneknek bizonyultak. A nagyszerű épületnek csak romjait, a remek münek töredékeit találtam föl... A vallási viszályok és a török hóditás közepette az ősi vallásnak alig maradtak fön némi nyomai. És miként száz év előtt boldogság leendett szemlélni a magyar egyházat, ma élvezet lenne megismerkedni egykori virágzó állapotával. A mostoha balsors ettől is megfosztott minket."

Pázmány tulajdonképeni szándéka volt a Magyarországban hajdan virágzott összes egyházi intézmények történetét összeállitani; de adatok hiánya miatt nem volt képes tervét valósitani. Első függelékében csak az esztergomi megye területén létezett egyházi javadalmak fölsorolására szoritkozik. E kimutatás szerint hajdan az esztergomi érsek

[1]) Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig . . . celebratae Tyrnaviae . . . Jussu eiusdem Illmi Aeppi pro commoditate Parochorum typis edita. Posonii in aede Archiepiscopali. A. D. 1629. — Kis 4-r. A függelékekkel együtt 156 l.

hatósága alá 42 apát, 33 prépost, 4 dékán és 107 — más egyházmegyék területén létező — kiváltságolt plébános tartozott. Az esztergomi káptalan 24, a pozsonyi 15, a szepesi 13 kanonoki javadalommal birt. A tizenkét főesperességre fölosztott megye plébániáinak száma 918-ra rúgott.

Az esztergomi megye roppant kiterjedése Pázmányt figyelemreméltó észrevételekre vezeti. „Valahányszor Magyarország püspökségeinek nagy kiterjedésére gondolok, nem csudálkozom, hogy az eretnekség és erkölcsi romlottság hazánkban oly gyorsan és hatalmasan lábra kapott . . . A főpap, bármennyire kitünő férfiú és minden egyéb gondoktól teljesen ment lett volna is, alig lehetett képes ily nagyszámu hivek lelki üdvéről gondoskodni. Pedig a magyar püspököket békében és háboruban, majd mint főispánokat, k. tanácsosokat, majd mint a főtörvényszékek és országgyülések tagjait, sokféle más teendők veszik igénybe; minélfogva teljesen képtelenek aként teljesiteni főpásztori kötelmeiket, oly gondosan fölügyelni, kormányozni és tanitani, mint föladatuk fontossága követeli.“ Emiatt azon nézetben volt, hogy a nagyterjedelmü megyék földarabolása által uj püspökségeket kellene alapitani; például az esztergomi érsekség területéből a szepesit, gömörit, túróczit és nógrádit. „Az érsek jövedelmei — ugymond — ennek dacára is elégségesek maradnának méltóságának föntartására; ha pedig az anyagiakban némi hátránya lenne, ezt bőven kárpótolnák az erkölcsi előnyök.“ [1])

A második függelék levéltári kutatások alapján a magyar Monasterologia fővonásait adja. Összeállitja a hajdan virágzott szerzetes rendek kolostorainak neveit, alapitásuk korára és helyi viszonyaikra vonatkozó rövid jegyzetekkel. E

---

[1]) Acta Synodus 78—99 ll.

dolgozat, bár hiányai és tévedései számosok, nagy becsesel bir. Harmadfélszázad óta a történeti emlékek nagy tömege jött napvilágra, a levéltárak sem megközelithetlenek többé és mindamellett számos egyházi intézményről semmit sem tudnánk, ha Pázmány nevét és emlékezetét nem menti meg a teljes feledéstől. [1])

„Reám — ekként zárja be összeállitását — szeretett hazám egykori virágzó állapotának emléke emelő és vigasztaló hatást gyakorol. Mily szép és örvendetes látványt nyujthattak ama nagyszámu monostorok, midőn jól elrendezett órhegyek gyanánt őrködtek az ország üdve fölött! Lakóik imák, könnyek, böjtölés és a szerzetesi élet egyéb ajtatossági gyakorlatai által leesdették Isten kegyelmét, eltávoztatták haragját s erős falak gyanánt vették körül Isten házát. Nemzetünk ekként az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben miután szétszórattak a szentély kövei s romokba dőltek a kolostorok, — Isten kegyelme is elhagyott; a Mindenható haragja egy század lefolyta alatt számtalan csapásokkal sujtott, és büntető keze most sem szünik meg fenyegetni“ [2])

Végre a harmadik függelék, az érseki levéltár okiratai alapján az esztergomi érsek előjogait s kiváltságait sorolja föl. A primási méltóságot azonosnak tekinti a patriarkaival; nézete szerint jogköréhez tartozik a püspökök föllebezéseit elfogadni s intézkedni oly ügyekben, melyek a metropolita hatáskörén fölül esnek. Mint a szent szék született követe a pápa helynöke, kihez a püspökök ügyeiket nemcsak föllebezés utján, hanem az érseki forum mellőzésével, egyszerü panaszképen is fölterjeszthetik. De Páz-

---

[1]) Fuxhofer-Czinár Monasterologiája több helyen csak Pázmányra képes hivatkozni.

[2]) Acta Synodus 100—130 ll.

mány a primási és született követi méltóság hatáskörét szabatosan körülvonalozni és megállapitani nem képes. Az egyházi törvénykönyv (Corpus juris Canonici) erre vonatkozó szabványai homályosok, helyi viszonyokra vonatkozók voltak és elavultaknak tekintettek; a tridenti zsinat pedig ezen hierarchia fokozatot hallgatással mellőzé. A magyarországi gyakorlatra sem hivatkozhatott, miután az esztergomi érsekek századokon át ama méltóságoknak csak cimeivel éltek, jogaival nem.

Biztosabban járhat- el állása további tulajdonainak fölsorolásában. Pápai kiváltságok alapján az ország s kapcsolt részek mindennemű egyházainak visitátora, a szezetes rendek reformatora. Országos törvények értelmében koronázza a királyokat, Magyarország fő és titkos cancellárja, mint ilyen őrizi a k. kettős pecsétet és kiállitja a nemesség és jószágadomány yozásról szóló királyi okmányokat; Esztergommegye örökös főispánja, az ország rendes birája és a k. tábla ülnöke; a királynak a törvényszékeknél személyes helyettese, minélfogva a k. személynök az érseket helyettesiti. Jogaihoz tartozik érseki nemeseket nevezni, a birtokain található arany és ezüst bányákat művelni és midőn törvényszéki esküre hivatik föl, magát tisztei által képviseltetni. Főfelügyelője a k. pénzverdéknek s mint ilyen a kivert arany és ezüst $^1/_{18}$-ad része illeti meg. Sőt régi időkben az összes országos jövedelmek tizedrészét is huzta, s az országos adókat birtokain maga számára szedette.

Ily fényes egyházi és politikai előjogok az esztergomi érseknek a király után első helyet biztositanak; minélfogva rangra nézve az ország összes zászlósait és főurait megelőzi.

Ezen jogtörténeti fejtegetések nagyobb fontosságot nyertek, mint szerzőjük előrelátta és talán kivánta. Magukra vonták Eszterházy Miklós figyelmét és komoly támadását.

III.

A nádor és primás közötti összeütközések. — Szivélyes viszonyuk fölbomlása. — A fölkelés körüli nehézségek. — A király közbenjárása. — A primási jogigények elleni támadás.

Pázmányt és Eszterházy nádort két évtizeden át benső baráti viszony köté össze, melynek szálai akkor fonódtak midőn az ifjú jezsuita geniális munkái Eszterházyt, akkor még igénytelen köznemest, a kath. egyházba vezették. S mikor utóbb mindketten magas állásokon, a közélet mozgalmaiban találkoztak a régi barátságot az elvek és törekvések azonossága még szorosabbra füzte. Ők a dynastia megszilárditása és a katholicizmus fölvirágoztatása által ohajtották megmenteni és biztositani hazájukat.

De viszonyuk lazulni kezd, midőn Eszterházy az ország első politikai méltóságát elnyeri. Ezen tény magyarázatját mindkettőnek jellemtulajdonaiban kell keresnünk. Pázmány lángeszének hatalma és a királynak föltétlen bizalma által az ország politikai ügyeiben vezérszerepet vivott ki magának, melyhez természetének szenvedélyességével ragaszkodott. Soká nem találkozott, ki azt kérdésessé tegye. Forgách Zsigmond és Thurzó Szaniszló, az utóbbi duzzogva bár, türni kényszerültek háttérbeszoríttatásukat. Eszterházy veszélyesebb versenytárs volt. A hatalom utáni vágygyal képességeket egyesitett, melyek által annak birtokára méltónak tekinthette magát; annálinkább, mert hűsége minden kifogáson felül állott s ezt a királyi trón érdekében hozott áldozatai fényesen hirdették. Ő a politikai ügyek vezetését kezeibe akarta ragadni és visszaállitani a nádori méltóság ősi fényét s tekintélyét. Az összeütközés kikerülhetlenné lett.

Az első alkalmat 1626 végén a Bethlennel folytatott béketárgyalások hozták meg; midőn Eszterházy befolyását a primás által paralysálva látta. Ekkor elfolytotta haragját; de már a következő évben komolyabb alakot öltött a feszültség.

1627 tavaszán a budai basa fenyegető hadikészületeket tett, melyek Bécsben aggodalmakat keltettek, minélfogva a király német hadakat szándékozott Magyarországba küldeni. Eszterházy ezt nem helyeslé, mert előrelátta, hogy ezen intézkedés elégületlenséget fogna támasztani. Emiatt közfölkelést javasolt hirdettetni [1]).

S miután a király jóváhagyását kieszközlé, julius 24-én fölhivta a rendeket, hogy szükség esetére készen álljanak [2]).

De többen megtagadták az engedelmességet. Közöttük néhány főpap s élükön Pázmány. Azt állitották, hogy a nádornak nincs joga fölkelést hirdetni; mert bár az 1485: X. t. c. értelmében, midőn a király távol van, mindent megtehet, mit a király személyesen tehetne, s következőleg fölkelést is hirdethet: hatalmát az utóbbi törvények megszoritották. Az 1622 XXI. t. c. ugyan megállapitotta, hogy midőn az országot, nagyobb veszély fenyegeti a nádor értesiteni tartozik a királyt s „ha ő fge megengedi és elrendeli“ köteles a megyéknek fölkelést hirdetni és a királyi meg nádori banderium élén táborba szállani. A primás és mások is azt olvasták ki

---

[1]) Eszterházy 1627. jun. 24-én irja Pázmánynak, hogy a német hadak bevezetését nem helyesli s inkább közfölkelést fog hirdetni. Egyébbiránt reméli, hogy a török meggondolja a dolgot s nem bontja föl a békét „jólehet tartok a tavali latorságától is Bethlennek, hogy valamint neki ne biztassa ismét a törököt.“ Ohajtana az érsekkel értekezni s a magyar tanácsosokat Pozsonyba, vagy Nagyszombatba összehivni. Eredeti. Nemz. Muzeumban.

[2]) Eszterházynak a megyékhez intézett fölhivása a Történelmi Tár. VIII. 15. l.

ezen szövegből, hogy fölkelést csak a király hirdethet [1]; miután pedig a nádor ez alkalommal maga nevében hirdette ki a fölkelést, nézetük szerint megsértette a törvényt, minélfogva az engedelmességet megtagadni nemcsak följogositva, hanem kötelezve vannak [2].

Eszterházyt kellemetlenül érintette Pázmány magatartása, melyben személye és méltósága elleni sérelmet, a törvény és közbiztonság ellen intézett merényt látott. A király természetesen nem szivesen látta két legbuzgóbb hivét viszályokba bonyolulni. Sietett lépéseket tenni kibékitésükre, Kedvetlenül értettük meg — irja Pázmánynak — azon esetet, mely a közelmult napokban Hüséged és országunk nádora között felmerült, miután az, főleg a fönforgó körülmények között, veszélyes következményeket vonhat maga után. Hálásán és megelégedéssel elismerjük Hüséged állhatatos és őszinte ragaszkodását, melyet minden időkben kitüntetett házunk tekintélyének föntartására, hatalmának emelésére buzgón törekedve. Nem is kételkedünk, hogy jövőben is ugyanazon Hüséget és buzgalmat fogja bizonyitani, hogy jószolgálatainak emlékezete majdan utódainknál is fönmaradjon. Emiatt reméljük, hogy Hüséged tekintettel személyünk iránti ragaszkodása és közbenjárásunkra, a fölmerült esetet feledni és nyugodt lélekkel türni fogja" [3]. Eszterházy is vett ily tartalmu királyi iratot [4].

De a királyi közbenjárás nem volt képes lecsendesiteni a támasztott zivatart. A nádor jogainak és a törvények tekinté-

---

[1]) Eszterházy ellenben ama cikket ugy értelmezte, hogy mihelyt a királyt a fenyegető veszélyről értesiti s engedélyét megnyeri, maga hirdetheti ki a fölkelést.

[2]) Eszterházynak Győrmegyéhez intézett leveléből 1627 oct. 26. Tört. Tár. VIII. 25. l.

[3]) 1627 sept. 2. Ered. fog. M. Canc. levt.

[4]) Eszterházy III.

lyének megóvása végett a primás eljárása ellen ünnepélyes óvást emelt [1]). Mire a primás valamelyik káptalan jegyzőkönyvébe szintén beigtattatta ellenóvását. Kijelenté, hogy a nádor nincs följogositva, fölkelést hirdetni, bárha a király jóváhagyását is birja; hangsulyozá, hogy kötelességének ismeri az ország jogai és szabadságai fölött örködni s orvosolni az azok ellen elkövetett sérelmeket [2]). Emellett a megyei hatóságokhoz körleveleket intézett, melyekben magát és eljárását a nádor vádjai ellen igazolni igyekezett. Valahányszor — ugymond — a király hirdetett fölkelést, készségesen hódolt parancsainak: de a legutóbbi alkalommal szeme előtt tartván az országos törvényt, kénytelen volt ellenmondani a nádor által hirdetett fölkelésnek [3]).

Eszterházy neheztelését ezen tények még inkább fokozták Ugy látta magát az ország rendei elé állitva, mint ki tekintélyét a királyi hatalom és az országos törvények rovására gyarapitja. Most maga is leveleket intézett a megyékhez s vádolta a primást, hogy „a Palatinusnak auctoritását elvenni s hazánkat valami confusióba hozni" kivánja. Egyuttal meghagyta a hatóságoknak, hogy mindazok ellen, kik a fölkelésben részt venni vonakodnak, törvényes keresetek inditsanak s az 1622: XXI. t. c. által meghatározott büntetéseket alkalmazzák [4]).

---

[1]) Ezen óvás szövegét nem ismerem. Emliti Pázmány 1627 sept. 30-án a megyékhez intézett köriratában.

[2]) Ezen ellenóvás ismeretlen. Emlitést tesz erről a nádornak 1630-ban a királyhoz intézett emlékirata. „Praetendit — irja a primásról a III. p. — etiam sui officii et iurisdictionis esse, iuribus seu libertatibus Regni praeiudiciosa rectificare, quod posuit in sua protestatione contra Palatinum facta." És a VII. p.: „Palam asserit et posuit etiam in sua contra Palatinum protestatione Palatinum, annuente vel etiam mandante S. Mte Insurrectionem Regnicolarum indicere non posse." Hevenesy kézirati gyüjt.

[3]) Eszterházy III.

[4]) A nádor 1627 oct. 26-án kelt levelében egyszersmind fölhivja

Ily körülmények között, midőn az egyenetlenség az egész ország elé terjesztetett, a király engedékenységre s mérsékletre intő levelei [1]) nem lehettek képesek a viszálykodókat kibékiteni. Eszterházy további surlódások megelőzése végett szükségesnek látta hideg és határozott magatartást foglalni el ellenfele irányában. „Mivel már ismerem ő kegyelmét — irja a magyar cancellárnak — megkelletik, ugy tetszik, magát mutatnom magának, mert egyébiránt mindenkor in continuo motu leszek, ki eddig is semmitől egyébtől nem volt velem való egyenetlensége, hanem hogy felettébb engedtem neki, ki minthogy nem oroszlán természetü, contemnált érette. Könyörgök azért ő fgének, ne legyen ellene, ha jövendő nagyobb egyességünkért ideig magam jóakaratjának külső megvonásával szeliditni fogom, mely dolog magának is fog használni, higye el ő fge“ [2]).

Viszont Pázmány sem óhajtotta a régi szivélyes viszony visszaállitását s Eszterházyra háritotta a felelősség egész súlyát. „A Palatinus uram dolgát a mi illeti — irja — ugy tetszik oka semminek nem vagyok. Nem is gyülölködöm ő kegyelmével. De azért soha bizony nem szenvedem, hogy szinte mint kocsisát ugy tractáljon. Jobb távol szeretni egymást, mint közel gyülölnünk. Én a jó urnak nem vétettem. Oltalmaztam és ezután is oltalmazom, ha kivántatik, nem a magam, hanem az én állapotom becsületét. Ha az oltalom nem kivántatik, inkább akarom; és én a jó urnak csak lovászának sem vétek.

a megyéket, közölják vele, mikép értelmezik az 1622: XXI. t. c. és mikép fogják fól a nádornak a fölkelésre vonatkozó jogait. — Egyedül Győrmegyének nov. 12-én kelt válasza van közzétéve, s ez sem elég világos; ugy látszik a nádor fólfogását helyeseli. Tört. Tár. VIII. 24 és 27. ll.

[1]) A király levele Eszterházyhoz. Ennek életiratában III. k.

[2]) 1627. nov. 5. Eszterházy III. 212 l.

Bizony nem vádol conscientiám, hogy excedáltam az oltalomban, hanem hogy deficiáltam“ [1]).

És csakugyan ezentúl mint ellenfelek állanak egymással szemben. 1628 ban Pázmány mindent megtesz, hogy meghiusitsa a nádor kedvenc tervét, mely szerint gyámleányát a dúsgazdag Homonnai gróf hölgyet egyik szegény rokonával óhajtá összeházasitani. Homonnai György gróf ugyanis végrendeletében Eszterházyt és a primást nevezte gyermekeinek gyámjává. Az utóbbi kötelességének tartá a leány érdekei fölött őrködni, kinek kezére a nádor rokona — „alig tiz jobbágy birtokosa s egyszerü nemes“ — meggyőződése szerint nem tarthatott igényt. Az ügyet a király elé terjeszté. „Miután Fged — irja — az atyai végrendelet és az ország törvényei értelmében, az árva grófleány legfőbb gyámja, alázatosan esedezem, méltoztassék megakadályozni, nehogy olyas történjék, mi nem illő; parancsolja meg a nádornak, hogy a leányt Fged udvarába küldje; eként jóakaratát, melyet atyja iránt kora halála miatt nem tanusithatott, kitüntethetné leánya irányában“ [2]). Viszont Eszterházy megtagadta közreműködését Pázmánytól, midőn ez a szent gotthardi apátság visszaváltása érdekében Battyányi Ferenc özvegyét és egy a kath. vallásra áttért protest. lelkész erőszakos bántalmazása miatt Thurzó Ádám grófot a nádori törvényszék elé idéztetni javasolta; sőt ama protestáns főuri hölgynek Tótországban a koronára szállott birtokot adományozott [3]).

---

[1]) Dallos györi püspökhöz intézve 1623. jan. 14. Eredeti györi kápt. levt.

[2]) Pázmány 1628. marc. 10-én kelt fölterjesztése. Ered. M. canc. levt.

[3]) L. e kötet VI. könyv. A birtokadományozás érvényessége felől a király 1628. jan. 14-én kikéri Pázmány véleményét. Eredeti Prim. vil. levt.

Az intriguákat ujabb nyilt összeütközés követte 1630-ban. Erre alkalmat szolgáltatott Pázmány jogtörténeti fejtegetése, melyet az 1629-iki zsinati acták függelékeül az esztergomi érsek egyházi és politikai kiváltságairól közrebocsátott. Ebben az udvari cancellárt és a k. személynököt a maga helyetteseinek állitotta s a primások részére politikai téren is elsőbbséget vett igénybe. Hivatkozott V. Miklós pápa 1452-iki bullájára, mely a magyar primások elsőbbségét ünnepélyesen szentesité [1]; s II Ferdinánd 1622-iki nyilatkozatára, mely azt Thurzó nádorral szemben megerősitette [2]. Ezen fölfogás — bár abban a hiuságnak is lehetett része — nem nélkülözte a positiv jogalapot s erős támaszszal birt a középkor uralkodó fogalmaiban és társadalmi szervezetében, melyek a katholikus Spanyolországban ép ugy, miként a protestáns Angliában az egyház főpapjaira ruházták az ország legfőbb politikai méltóságait.

Eszterházy azonban Pázmány igényeit alaptalanoknak tartotta s terjedelmes emlékiratot terjesztett a király elé, melyben kimutatni igyekezett, hogy Pázmány a primási méltóság hatáskörét a nádori tiszt rovására túlterjeszti, minélfogva megintetni kérte, hogy igényeivel fölhagyván a törvényes határok között maradjon. Különösen két állitását támadta meg; azt hogy a k. személynők az érsek helyettese és hogy az érsek politikai téren rangra nézve a nádor előtt elsőbbséggel bir.

Eszterházy a magyar törvénykönyvre utalt, mely a k. személynököt sohasem tekinti az érsek helyettessének és a

---

[1]) Pázmány közli a bullát. Az érdekelt hely így hangzik: „Nos . . . pro tempore existentem Archiepiscopum Strig. sicut post Regem praefatum primus existit, ita etiam in Parlamentis et quibusvis actibus egregiis post ipsum Regem primum locum et primam vocem debere . . . declaramus.“ Acta 147. l.

[2]) L. e kötet 36. l.

gyakorlatra, mely szerint a k. személynök az érsek jelenlétében is üléssel és szavazattal bir a törvényszékekben. A fönforgó kérdés eldöntése az 1486: LVIII. és az 1492: XVII. cikkek mikénti értelmezésétől függött. Ezek fölsorolván az ország rendes biráit a nádor és országbiró mellett, harmadik helyre a főcancellárt teszik (vagyis az esztergomi érseket), ugy hogy ezen tisztet csak akkor birja, „ha jelen van, távollétében pedig az ország rendes birája: a helytartó (vagyis a k. személynök), ki ő fge törvényszéki pecsétjét őrizi“ [1]). A kérdés abban öszpontosult, vajjon a törvénycikkek a helytartót, az érsek vagy a király helytartójának tekintik-e? Pázmány ugy hitte, hogy az érsek helytartójának, Eszterházy ellenben vitatta, hogy a királyénak tartják.

Eszterházy kiemeli, hogy miután az érseket a k. táblánál a két érseki ülnök helyettesíti, mikép lehetne a személynök is helyettese? Különös lenne, ha az érsektől — ki az ország rendes birái között harmadik — függne a k. tábla öt tagjának, t. i. a személynöknek, két érseki birónak és a személynök két protonotáriusának kinevezése. És ha a személynök az érsek helytartója, mikép foglalhat a személynök által nevezett két protonotárius a k. táblánál előkelőbb helyet, mint az érsek által nevezett két érseki biró? A kétséget végkép eloszlatja az 1514: LV. t. c., mely a személynöki tisztről intézkedvén a királyt fölkéri, hogy „törvényszéki pecsétjét jogtudományban jártas, érdemes férfiura bizza, ki állandón Budán lakjék.“ A személynök tehát a király által neveztetik s igy a királynak és nem az érseknek helyettese.

Eszterházy politikai téren az elsőbbséget a nádor részére

---

[1]) „Sciendum itaque tres esse Judices Ordinarios Regni: inprimis Palatinum, Judicem Curiae et Secretarium Cancellarium (Aeppum Strig.) si praesens fuerit, sin minus tunc Locumtenens, hoc est qui sigillum judiciale Regiae Mtis pro tempore tenet.“

veszi igénybe. Mert mikép birhatna az érsek, kit az 1492: XLII. t. c. az ország rendes birái között harmadik helyre tesz, elsőbbséggel a nádor fölött, ki az ország rendes birói között az első? És a nádor ilyetén elsőbbsége nem sérelmes az érsekre nézve; ez ugyanis nem egyházi állásánál, hanem főcancellári tiszténél fogva bir helylyel az ország rendes birái között; már pedig a nádori méltóság bizonyára előkelőbb, mint a cancellár tiszte.

A nádort továbbá nemcsak a k. tábla üléseiben, hanem politikai gyülésekben is, midőn a király távol van, elsőbbség illet meg, miként ez Mátyás 1485-iki törvénykönyvéből kitünik. Ha a nádor bizonyos esetekben fölhatalmazva van országgyülésre összehivni a rendeket, következőleg az esztergomi érseket is; ha a nádornak bizonyos esetekben engedelmességgel tartoznak az összes rendek, következőleg az esztergomi érsek is; ha a nádor a királyválasztásnál a többi rendek, következőleg az esztergomi érsek előtt is, első adja voksát; ha a nádor a király távollétében, vagy kiskorusága alatt az ország kormányzója, s mint ilyen, mindent tehet, mit a király szokott tenni: világos, hogy politikai téren a király után a nádor bir elsőbbséggel. És ez sem sérelmes az érsekre nézve; a fölhozott esetekben a nádor mint a király helytartója, a királyi hatalom személyesitője működik.

Eszterházy megengedi, hogy oly politikai gyülekezetekben, melyeken a király személyesen megjelenik, a nádor nem tarthat igényt, elsőbbségre, miután ez esetben k. helytartói jellémét elveszti; s ekkor az első hely, a király jobbján az esztergomi érseket illeti meg. De hozzáadja, hogy erre nézve sem a pápai bullára, sem a soproni esetre hivatkozni nem lehet. Magyarországban az egyesek javára kiállitott bullák csak ugy birnak érvénynyel, ha a király és a rendek által megerősittet-

nek, már pedig V. Miklós bullája ily megerősitéssel nem bir; továbbá V. Lászlónak 1453 előtt tett minden intézkedései érvényteleneknek nyilvánittattak; sőt ama bulla hitelessége ellen is nehézségek emelhetők. A sopronyi 1622 iki eseményre sem lehet támaszkodni; a király ez alkalommal két ellenkező nyilatkozatot adott ki, s az utóbbi sem mondja ki világosan, hogy a koronázási diszebédeknél az érseket illeti meg az előkelőbb hely [1].

A nádor fejtegetésétől nem lehet elvitatni a világosságot és alaposságot; emellett elismeréssel kell kiemelni higgadtságát és mérsékletét. Nincs tudomásom arról vajjon, s miként válaszolt Pázmány ezen emlékiratra. A király közbenjárása véget vetett a vitának, de nem a két nagy államférfiu közötti egyenetlenségnek.

IV.

Pázmány bibornokká neveztetése 1629. — Pápai brevék. — Üdvözlő iratok. — A bibornoki eskü tárgyában fölmerült nehézségek. — Pázmány szivélyes viszonya a szent székhez.

Pázmány mióta az érseki székre emeltetett, hazája és uralkodója, megyéje és az egész magyarországi kath. egyház körül fényes érdemeket szerzett. Tevékenységének eredményeit nagyszerü intézmények és fontos vivmányok jelezték. S a levelek, melyeket pápa és királytól vett, telvék az elismerés és tisztelet magasztaló kifejezéseivel. Nem lehete tehát meglepő, hogy a király Rómában lépéseket tett részére a bibort megszerzendő [2]) és természetes, hogy VIII. Orbán

[1]) Eszterházy emlékirata. Kazy. Hist Regni Hung. 258—261 ll.

[2]) A király egy alkalommal öt főpapot ajánlott a pápa figyelmébe. Ez válaszlevelében igérte, hogy tekintettel lesz az ajánlottakra. (A datum nélküli breve egy római kéziratban. „Epistolae Urbani VIII.“ A sz. Ágostonrend könyvtárában.) Nem lehet kételkedni, hogy a király

örömmel sietett a nagy főpapot a bibornoki collégium tagjai közé emelni. Pázmány az 1629 november 19-én tartott titkos consistoriumban neveztetett ki bibornokká [1]).

„Nem volt előttünk titok — e szavakkal értesité a pápa e kitüntetéséről — mily jeles tulajdonokat köszönhetsz a gondviselésnek, ki származásod nemessége, tudományod és keresztény erényeid, vallásos buzgalmad és az apostoli szent székhez való ragaszkodásod által tündökölsz. Emiatt nem engedte az Ur, hogy tevékenységed egy egyház kormányzására szoritkozzék; az egyetemes egyház őrtornyára kivánt helyezni“ [2]). És egy másik brévéjében irja: „Az önkényt elvállalt szegénységben gazdag s az alázatosságban diadalmas, erényeid által már a kolostorok magányában magadra vontad a földi és mennyei uralkodók figyelmét. Utóbb az esztergomi egyház kormányára hivatva, megmutattad Magyarország népeinek, miként az egyháziak az áhitattal, melylyel Istent engesztelik, összekötni tudják a közjó előmozditására szükséges bölcseséget. Mi tehát, kik igy éreztünk dicső tulajdonaid felől, nem kevéssé örvendeztünk, midőn a császári pártfogás részedre az egyház biborát esdé. A miért is minap, apostoli tanácsunk lelkesedése között Téged, a nagy főpapot a bibornoki méltóságra emeltünk.... Te ki a bölcseség székéből régóta hangoztatod az üdv szózatait, jól tudod, hogy a Vatikán-

által ajánlottak között volt Pázmány is. De ez alkalommal némelyek szivesebben látták volna a kremsmünsteri apátnak, a bécsi cs. kamara elnökének kineveztetését. A florenzi követ 1629. nov. 28. irja: „La corte sperava il cappello in persona dell' Abbate Presidente, ma eglisi fondava tutto di quá et Stigonia ha havuto megliori amici in Roma. Il Principe (Eckemberg) ne ha sentito disgusto molto, perche l' Abbate e sua creatura.“

[1]) Pázmány — a hivatalos jelentések nyomán — „ad instantiam Cesareae Mtis“ neveztetett bibornokká. („Acta consistorialia“ cimű kézirat a corsini bgek római könyvtárában.) Tehát korona bibornok volt.

[2]) A pápa levele kelt 1629. nov. 24. Eredeti. Prim. egyh. levt.

nak királyi fénynyel tündöklő bibora a keresztrefeszitett Jézus vérétől piroslik s a fájdalom jelvénye. nem a dölyfé. Reméljük, hogy a keresztény erények fényes példáját nyujtva, inkább erkölcseid mint főpapi jelvényeid fogják benned az apostolok örökösét, az egyház fejedelmét kitüntetni" [1]).

A király november 28-án értesült Pázmány kineveztetése felől. Örömét és szerencsekivánatait szivélyes sorokban fejezte ki. „Főtisztelendőséged elgondolhatja, mily nagy örömet okozott nekem Barberini bibornok mellékelt levele. Szerencsét kivánok nemcsak Főtisztelendőségednek, hanem magamnak is és egész Magyarországnak; mert meggyőződésem szerint előmozdíttatásából az egész kereszténységre s főleg ezen országra sok jó fog háramolni" [2]).

Pázmány november utolsó napján Bécsbe utazott, hogy az udvarnál némely fontos ügyeit elintézze. Utközben a főváros közelében találkozott az udvari futárral, ki az örvendetes hirt s a k. iratot megvitte. A kormányférfiak és a diplomatia testület tagjai fölhasználták jelenletét és személyesen mutatták be szerencse kivánataikat. [3]) December 2-án a pápai nuntius diszebédet rendezett tiszteletére. [4])

És most nagyszámu tisztelői közelről, távolról elárasz-

---

[1]) 1629. dec. 11. Eredeti Ugyanott.

[2]) Az egész levél a király sajátkezű irása. Eredeti. Prim. vil. levt.

[3]) Florenci követ 1629. dec. 8: „Si trova qui il Cardinale di Strigonia, il quale mentre andava a trovar in campagna S. Mtá per diversi negotii del Regno, riceve Corriero, che portava la nuova del suo Cardinalitio, una legua lontano dal luogo, dove si trovava la M. S. Ho cumplito seco in nome di V. Altezza, et mi ha detto, che e stato sempre et che sará devotissimo all nome della V. A. et della Serma casa. E Prelato di eminenti qualitá per dottrina, per bontá di vita et per valor di negotio. Et S. M. ha havuto grandissimo gusto, di vederlo promosso."

[4]) Bécsi nuntius 1629. dec. 1.

tották üdvözlő irataikkal, melyeknek csak csekély része maradt fön reánk [1]). Ezek között kiváló érdekkel bir Scaglia bibornoké. Ez — miként maga bevallja — azonnal a consistorium után megirta s elküldötte levelét, melyben szerencsekivánatait a szokásos phrasisokban kifejezte, anélkül hogy ezt puszta formaságnál többre becsülné. Csak később értesült Pázmány rendkivüli érdemeiről és ünnepelt tulajdonairól, s ekkor meggyőződött, hogy — ugymond — nem annyira az érsek lett kitüntetve a bibor által, hanem inkább a bibornoki testület, midőn ily nagy férfiút fogadhat tagjai közé. E miatt egy második levélben óhajtotta tiszteletét tolmácsolni [2]).

A válaszíratok közöl, melyeket ezen levelekre adott, csak egy jött kezeim közé; az, melyet esztergomi káptalanjához intézett s ez nemes, szerény hangja által figyelemreméltó. „Uraságtoknak előmozditatásom alkalmából szóval és levél utján kifejezett szerencsekivánatait szivesen fogadtam. Mert bár ily kitüntetéseknek, melyek a fáklya gyorsan ellobogó fényéhez hasonlók, nem szoktam nagy értéket tulajdonitani, Uraságtok szeretete emel és örvendeztet. Vajha az egyházi méltóságok ujabb magaslatára emelkedve, az isteni kegyelem adományaiban is gyarapodnám, hogy Isten dicsőségére és Uraságtok javára minél sikeresebben működhessem. Reméllem és kérem, hogy Uraságtok imáikkal gyámolitani fogják gyengeségemet; viszont mindnyájukat atyai szeretetemről biztositom“ [3]).

---

[1]) Miksa bajor fej. a toskánai nhg és nhgnő, a pfalzi őrgróf, Leopold fhg, Cremona, Ditrichstein és Scaglia bibornokok, Aytona spanyol követ, a Jézustársaság, sz. Ágoston- és sz. Ferenczrend főnökeinek és Lamormain atyának levelei részint Millernél. (II. 28—38 ll.) részint a Prim. vil. levt. találhatók.

[2]) Róma 1629. nov. 28. Katona H. Cr. XXXI. 337. l.

[3]) Pozsony 1629. dec. 6. Ered. Eszt. kápt. levt.

Ez alatt Rómában elkészültek a bullák [1]) s ezeknek valamint a bibornoki biretumnak átadása végett Motmann Vilmos pápai kamarás Bécsbe küldetett. E mellett hivatva volt Pázmánytól átvenni a hűségi esküt és az 500 aranyat, melyet a bibornokok kineveztetésük alkalmával a de propaganda fide Congregatio céljaira szoktak fölajánlani. Megérkezése után, 1630 első napjaiban a király szokásos ünnepélyességgel kézbesité a primásnak a bibornoki föveget [2]).

Ekkor az esküokmány kiállításánál nehézségek merültek föl. A pápai küldött által hozott mintában több pont volt, melyet az uj bibornok vonakodott átirni. Elismernie kellett volna, hogy a bibornokokról kiadott pápai bullákat ismeri s azokhoz alkalmazkodni fog; s fogadnia, hogy a bibornoki kötelezettségek teljesitésétől fölmentést kérni nem fog, s névszerint a meghatározott időközökben Rómába fog utazni; de előrelátván, hogy a körülmények lehetetlenné teendik római utazását s a bibornokokról szóló bullákat nem ismervén, ezen kötelezettségeket nem hitte elvállalhatni.

Motmann sürgette ugyan a római minta változatlan elfogadását: de Pázmány nem engedett s a két pontot kihagyta, eljárásának indokait a pápához intézett levelében tüzetesen kifejtvén [3]). S úgy látszik a szent szék megnyugodott, mert nem szólalt föl.

Pázmány a biborban ujabb ösztönt nyert vallásos buzgalmának és a szent szék iránti ragaszkodásának kitüntetésére. Az 1630 iki nemzeti zsinaton Magyarország összes egyházaiban elfogadtatá a római missalét és brevi-

---

[1]) Bécsi nuntius 1630. jun. 14.

[2]) A bulla kelt 18. kal. Dec. 1629. Terjedelme rendkivüli nagy kiállitása diszes. A pápa s 21 bibornok aláirásával ellátva. Eredetije a Prim. egyh. levt.

[3]) Egyh. más. Pray kézirati gyüjtem.

ariumot. Viszont a pápa szintén ismételve bebizonyitá a jóakaratot, melylyel személye iránt viseltetett. 1631-ben meghallgatta többszöri esedezéseit és sz. István, meg sz. Adalbert officiumjait a római breviariumba fölvette [1]). Ugyanekkor megadta neki a végrendelkezés jogát „azon fáradalmak és jószolgálatok elismeréseül, — irja a pápa — melyeket a szent szék és személyünk érdekében kifejtettél és kifejtesz jelenleg is“ [2]).

V.

Brandenburgi Katalin fejedelemsége, 1630. — Kemény J. küldetése. — A hét megye visszavétele. — Pártok Erdélyben. — Pázmány erdélyi politikája. — Az 1630-iki országgyülés.

Bethlen halála után Erdély fejedelemsége özvegyére, brandenburgi Katalinra, a kormányzói tiszt testvérére Bethlen Istvánra szállott. Mindketten hatalmuk biztositása érdekében szükségesnek látták megszerezni a bécsi udvar jóakaratát, s emiatt készek voltak visszabocsátani a hét ma-

---

[1]) L. e. kötet 176. l. 1625-re. Pázmány ennek kieszközlése végett 1630. őszén ujabb lépéseket tett s a királyi pártfogást is igénybe vette. (1630 oct. 14. kelt levele ered. Canc. levt.) A pápa 1631. marc. 8-án kelt brévéjében a kérelmet megtagadta „cum iam diu novum Breviarium typis describendum Bibliopolae acceperint.“ (Ered. Esz. kápt. levt.) A pápa mindazáltal még ezen év folytán megváltoztatta határozatát. Pázmány ugyanis az év végén emiatt köszönetet szavaz a magyar főrendek nevében, miként ez egy 1632. jan. 17. kelt brévéből kitünik: „Liben'er . . . intelleximus tibi caeterisque R. Hung. primoribus iucundum fuisse quod S. Steph. in Rom. Brev. referri curaverimus.“ (Ered. Prim. egyh. levt.)

[2]) A pápai bréve kelt 1631. jul. 21. Ered. Prim. egyh. levt. Öt nappal később e tárgyban Barbarini bibornok is ir Pázmánynak. „Annyira levagyok kötelezve — irja többi között — Eminentiád jósága által, hogy Eminentiád ohajtásai mellett soha sem fogom elmulasztani jószolgálataimat készséggel érvényesiteni, miként ezt Em. iránti tiszteletem és lekötelezettségem követeli.“

gyar megyét, melyet a nikolsburgi egyesség Bethlennek élethossziglan átengedett

Békés érzelmeik tolmácsolása végett Kemény Jánost küldötték Bécsbe. Utközben fölkereste Pázmányt s kézbesitvén küldőinek leveleit kikérte tanácsát és támogatását [1]. A primás örömmel értesült, hogy az erdélyi politikát békés szellem lengi át s kötelességének tekinté ezen irányt fölkarolni. „Méltóztassék Felséged — irja Kemény által a királynak — ezen nemes férfiút haladéktalanul fogadni, a fejedelem asszony levelére kegyesen válaszolni és a hét megye visszavételéről idejekorán intézkedni. Ismételem azt, mire Fgedet többször fölkértem, ovakodjék fegyverrel visszafoglalni, mit békés uton is megszerezhetünk“ [2].

II. Ferdinánd ezen fölhivás hatása alatt szivesen fogadta Keményt és szivélyes hangon fogalmazott válasziratában biztositá a fejedelemasszonyt, hogy a férjével kötött egyességet továbbra is lelkiismeretesen föntartani fogja. Ugyanakkor szóba jött Katalin ujabb összeházasitása. A pfalz-neuenburgi herceg lépéseket tett, hogy Katalin kezét elnyerhesse. De tervét, bár a császári udvarban készségesen fölkarolták, meghiusitották a rohamosan fejlődő események [3].

---

[1]) „Mivel instructióm vala — irja Kemény — elsőben a Cardinálhoz Pázmány Péterhez mennék, kit Szenczen (?) lenni mondának, oda kerülvén s ott nem találván Nagyszombatba, ott sem hanem Pozsonyba való utjában találám, kivel (1629. nov. 25.) szemben lévén, szekeréről leszálla és privatim beszélgetett velem, azután lovamra ülvén s visszatérvén Pozsonyig beszélgetett; onnan a császárhoz bocsáta, irván császárnak mellettem szép commendatoriát . . . Azzal is praemoneála, hogy reá készülnék, mert a császár privatim fogna velem szemben lenni s tolmács nélkül beszélni, taníta is néha ny szóval köszöntésnek formájára; a Secretáriusnak Ferenczfynek is intimálván levelében mint procedálna dolgaimban.“ Autobiographia 151. l.

[2]) Pázmánynak 1629. nov. 26-án Pozsonyból kelt levele. Ered. c. s. titkos levt.

[3]) A florenci követ 1629. nov. 28: „La morte di quale (B. G.)

A király Keményt Ferenczfy udvari titkár kiséretében kétszer Pozsonyba küldé, hogy a hét megye visszabocsátása tárgyában Pázmánynyal értekezzék [1]), s ezt sajátkezü levele által — melynek bizalmas szólamait dicsekedve mutogatá Keménynek [2]) — fölhivta, hogy a kiküldendő biztosokat kijelölje s ezeket küldetésükről értesitse, mivégett nyolc „carta biancát" helyezett rendelkezésére. „Főtisztelendőségedben — irja neki — úgy bizom, mint saját lelkemben" [3]). A k. biztosok — élükön Pyber egri püspök és Alaghy országbiró állottak — december közepetáján jártak el megbizásukban; a hét megyét Kassával együtt Magyarországhoz visszakapcsolták [4]).

Némely magyar kormányférfiak nem elégedtek meg ezen

---

essendo preveduta dal Duca di Neuburg, mosse egli avanti la sua parteuza di qua qualche pietra con Sua Mtá per accasarsi con la sudetta Principissa et trovó molta propensione a favorirlo et a prestárgli ogni possibile assistenza, non essendo dubbio che tornerebbe di molto servizio a S. Mtá l'assicurars in questa maniera di questi paesi."

[1]) „Minekelőtte válaszom lett volna — irja Kemény — Császár a magyar Secretàriussal Ferenczfyvel ismét Pozsonyba a Cardinálhoz expediála ad consilium . . . Replicálván azért megint visszamentem a Császárhoz s aztán expediáltattam a válaszszal, de ismét a Cardinálhoz elsőben Pozsonyba, ki ott várt meg s expediált." A primás figyelmeztette az ifjú diplomatát: „Noha császár Uram ő fge kisebb embert is illendő remuneratió nélkül nem szokta maga elől elbocsátani, de hogy ne láttassék a kged által hozott hirt (t. i. Bethlen haláláról) örömmel hallottnak lenni, ez okon halasztatta, igérvén általam más alkalmatossággal császári kegyelmességet kgednek." Autobiographia 152. l.

[2]) Kemény irja, hogy Pázmány „dicsekedvén mutatá kezdetét Császár irta levelének ilyen szókig: úgy hisszük tenéked mint magam hitének." Autobiographia 152. l.

[3]) A király 1629. nov. 26-án irja: „Mitto octa cartas biancas, et cum D. V. Rmae uti animae meae credo et confido, poterit per Secretarium fieri expeditiones necessarias . . . Servet illum Deus et ego me suis precibus commendo. Usque ad mortem illi bene affectus permaneo." Az egész levél a király sajátkezű irása. Eredeti. Prim. vil. levt.

[4]) Ötvös A. Brandenburgi Katalin. (M. Akad. Értesitő. Történet tud. Osztály II.) 177. l.

eredménynyel s Tokajt, Munkácsot és Ecsedet is — melyeket a király az elhunyt fejedelemnek átengedett, úgy hogy azokat örököseire szállithassa — visszavétetni javasolták. És a k. biztosok, Pázmány alapos észrevételei dacára [2]) elfoglalták Tokajt és Munkácsot, úgyszintén több magán birtokot, a törvényes formák mellőzésével, elvettek a tényleges birtokosoktól. Katalin emiatt 1630 elején Kemény Jánost Bécsbe küldé, hogy a szenvedett sérelem orvosoltatását kérje és erre nézve Pázmány közbenjárását igénybe vegye; [3]) ki készségesen és sikeresen érvényesitette befolyását, hogy a surlódások komoly bonyodalmakká ne fejlődhessenek. [1])

Ezalatt Katalin 1630 elején Kolosváron a tartomány rendeinek hódolatát fogadta, s hogy a protestansokat bizalomra hangolja, megtagadva uj vallását protestáns prédikátor kezeiből vette az Ur vacsoráját. [2]) De bár látszólag minden jól ment, már tornyosulni kezdettek feje fölött a vésztrejtő fellegek.

Erdély három párt között oszlott meg. Sokan, főleg a buzgó protestansok aggódva és boszankodva látták a fejedelemséget egy tehetetlen nő kezében, kit mint idegent és ka-

---

[1]) „Ovakodjanak a k. biztosok — irja — nehézségeket támasztani. Hagyjanak mindent függőben, mig a fejedelem végrendelete köztudomásra jön; s biztositsanak mindenkit, hogy ő fge tett engedményeit nem fogja visszavonni.“ Pázmánynak a király dec. 17. s 18-iki leveleire, dec. 24-én adott válasza. Ered. cs. titkos levt.

[2]) Katalin 1630. febr. 20-án Pázmányhoz intézett levele. Pray kézirati gyüjtem.

[3]) Pázmány 1630 marc. 28-án javasolja a királynak, hogy értesitse Katalint, miszerint a sérelmeket részletesen kivánja előadatni, s ha ezek alaposak kész elégtételt adni, egyébként jó szomszédságot ajánl. (Ered. Cs. titkos levt.) A király ily értelemben válaszolt. S nemsokára Kornis Zsigmond és Kapi András érkezett Bécsbe Katalin által küldve, hogy a sérelmeket előadják. (Ezeknek emlékirata M. Canc. levt.)

[4]) Kemény Autobiographia 162. l. Ötvös Brandenburgi Katalin 184. l.

tholikust kétszeresen gyülöltek; a Bethlen által kiküzdött dicsőség eltünését, zavarokat és megaláztatást jósoltak hazájuknak. Ezek a porta támogatására számitottak, mely Katalinnak a bécsi udvar iránti sympathiáit ismervén, nem szivesen látta Erdély trónján [1]). Élükön Bethlen István állott, ki a fejedelemséget magának, vagy ha ez nem sikerül a népszerűbb Rákóczy Györgynek ohajtotta megszerezni; ifjabb Bethlen István, Mikó Ferenc és Zólyomi Dávid voltak főtámaszai [2]).

A katholikus rendek egyaránt féltek mindkét eshetőségtől. „Ha a Gubernátor, vagy Rákóczy — irja Haller István, előkelő kath. főur — obtineálnák a fejedelemséget . . . bizonyára a kath. religiót innen teljesen extirpálnák. De valamint ártalmára volt Császár ő fgének és a magyar nemességnek, sőt Lengyelországnak is és a kereszténységnek, a megholt fejedelemnek a törökkel való egybekelése: szintén azon állapot lenne most, mert ez (Bethlen István) nem is tud tovább nézni, csak amit bátyjától látott és a prédikátoroknak szavát oraculumnak tartván, cum fúria igyekezik a katholikusok ellen. Ha pedig Erdélyből a katholikusok extirpáltatnak, bár úgy tartsa Magyarország az erdélyi szomszédságot, mint a törökét“ [3]). Ily körülmények

---

[1]) Emiatt Khlesl bibornok furfangos tanácsot adott. „Ha suggerito — irja a florenci követ 1630 dec. 15 — che si spedisce alla Principissa, accio ella rappresenti alla Porta il dubbio, che ha grande, che l'Imp. voglia esturbarla et dimoverla da quella grandezza et che percio gli convenga gettarsi tutta nella protettione del Gran Signore. Credendo cosi, che fosse dolo bono.“

[2]) Haller István 1629. dec. végén Gábor testvéréhez irja: „Bethlen István külsőképen azt tetetvén, mintha a fejedelem asszony mellett volna, alattomban mind a portát, mind itt benn való embereket sollicitálja, hogy ő lehessen a fejedelem . . . Ha pedig magának ez a dolog nem succedál, Rákóczy Gy. kisértse meg, mint vehesse meg magának a fejedelemséget, hogy kath. ember ne percipiálhassa.“ Egyk. más. Prim. vil levt.

[3]) Haller István idézett levele.

között katholikus urak nagyrészben egyedül a fejedelemasszony föntartásában látták vallási érdekeik biztositékát s emiatt mindenekelőtt Bethlen Istvánt kivánták megbuktatni s a tartomány kormányát saját kezeikbe ragadni. Csáky István, Haller István, Kornis Zsigmond és Kowasóczy István a legbuzgóbbak soraikban [1]).

Ezektől elvált az erdélyi katholikusok egy csekély töredéke, mely az álhatatlan Katalin iránt bizalmatlansággal viseltetvén helyébe a fejedelemségre kath. urat ohajtott emelni. Ezen töredék előbb Eszterházy Miklós nádorra vetette szemeit. [2]) De ez hidegen fogadta az ajánlatot s nem volt hajlandó magas állását a fejedelemség kétes előnyeiért elhagyni [3]). Maga helyett Prépostváry Zsigmond erdélyi kath. urat ajánlá s reábirni igyekezett a királyt, hogy védencét fegyveres hatalommal vezesse a tartomány birtokába.

A fejedelemasszony és hivei szintén II. Ferdinand támogatására számitottak s ennek kieszközlése végett igénybe vették Pázmány közbenjárását, kivel nevükben, a Bethlen által számüzött, Haller Gábor alkudozott. „Ha most Nagyságtok nem segit Erdélynek — irják neki — ott megjönnek a religió és a kereszténységre való igen nagy szomorúság“ [4]).

---

[1]) Pázmánynak 1630. január 2-án kelt, alább idézendő levele alapján. És Toldalaghy Naplója, Ered. Tört. Ad. I. 240 l.

[2]) Pray Epist. Proc. III. 421 l.

[3]) Eszterházy maga azt hirdette, hogy nem vágyódik a fejedelemség után. Pázmány nem adott hitelt szavainak s az ellenkezőt állitotta s még évek multával is ragaszkodott állitásához, hogy a nádor titkon a fejedelemség elnyerésén munkálkodott.

[4]) Haller Gábor 1629. dec. 31-én fölkéri Pázmányt eszközölje ki, hogy a király a nádort jelentékeny haddal Kassára küldje, Szathmárba a Bethlen Istvánhoz szitó főkapitány mellé kath. urat nevezzen alkapitánynyá s a fejedelemasszony támogatására különféle ürügyek alatt több kath. magyar urat küldjön Erdélybe. — Katalin 1630. január 12-én

Pázmány e bonyolult és válságos körülmények között szokott higgadtságával fogta föl a helyzetet; nem hagyta magát elragadtatni ábrándos elmék, vagy kalandorok tervei által. Erdélyi politikájának irányát a jog iránti tisztelet és a béke föntartásának érdekei határozták meg. Katalin kétségtelenül jogos birtokosa volt a fejedelemségnek, törvényes uralkodója Erdélynek. És uralmának megszilárdulása biztositandó volt a békét, előmozditandó a kath. vallás érdekeit. Ezekután a fejedelemasszony megbuktatását oly vállalatnak kelle tekintenie, melyet sem jogosnak, sem előnyösnek nem tarthatott; bármelyik oldalról történjék e kisérlet. Bethlen István, vagy Rákóczy György fejedelemségében komoly veszélyt látott a békére és vallásra. Azokat, kik Prépostváry mellett buzgólkodtak, emlékeztette a kudarcra, melyet a bécsi politika tizenöt év előtt szenvedett, midőn Bethlen Gábort Homonnai György által igyekezett megbuktatni. És ha Prépostváry a fejedelemségre emelkedik, vajjon több szolgálatokat tehet-e a királynak és vallásnak, mint Katalin? vajjon a protestánsok nem gyülölnék-e őt ép úgy, vagy még inkább, mint Katalint? vajjon állandóbb lesz-e uralma, mint a fejedelemasszonyé? És ha a vállalat nem sikerül, nem kell-e tartani attól, hogy a diadalmaskodó protestánsok engesztelhetlen boszúérzetet fognak táplálni a király és a katholikusok ellen? Végre akár van kilátás a sikerre, akár nincs, tanácsos e a katholikus rendeket megosztani, azokat kik Katalint támogatják szembe állitani azokkal, kik Prépostváry mellett működnek? tanácsos-e megingatni Katalin fejedelemségének jogalapját s ekként a protestánsokat följogositani hasonló ellenséges kisérletekre?

De mig föltétlenül kárhoztatta azon törekvéseket, melyek

---

maga is irt a királynak s melegen kéri ki pártfogását. Mindkét levél ered. Prim vil. levt.

Katalin megbuktatását célozták, nem tartotta célszerűnek, hogy a király Katalint fegyvereivel védelmezze s miatta akár a portával, akár Erdély rendeivel háborúba bonyolodjék. Nem titkolhatta el maga előtt, hogy a fejedelemasszony uralma ingatag alapon áll. „Rövidlátó lenne, — irja a királynak, — ki a fejedelemasszony uralmát egyelőre biztositva látván, hinné, hogy Erdély állandó békének fog örvendeni. Kedvező körülmények között hosszabb ideig föntarthatja magát, de rögtöni bukása sem lehetetlen. Fontos kérdés tehát, vajjon tanácsos-e háborút kezdeni a bizonytalan veszély elháritása végett? s ajánlható e, hogy Fgd megtámadja Erdélyt s Bethlen családját megfoszsza a fejedelemségtől; mert a török ily föllépést hadüzenetnek tekinthetné?“

Ezen kérdésekre a jog és opportunitás szempontjából tagadólag válaszolt, s a be nem avatkozás politikáját tartotta az egyedül helyesnek. De a mérséklet mellett ovatosságot is ajánlott, s figyelmeztette a királyt, hogy minden eshetőségre készen álljon. „Felséged — igy szól — ne bizzék sem a török, sem az erdélyi béke állandóságában, tegyen idejekorán készületeket, fejezze be az olaszországi háborút, ne viseljen egyidőben annyi nagy háborút; forditsa inkább minden erejét a kath. vallás ellenségeinek megtörésére, hogy szükség esetében kellő erélylyel léphessen föl a török, vagy az erdélyiek támadásaival szemben. Hat-hétezer emberrel semmit sem lehet kezdeni; s jobb fölöszlatni e csekély hadat, hogy a nép megszabadulhasson zsarolásaitól“ [1]).

Ezen hat-hétezernyi hadat, melynek fölöszlatását javasolta,

---

[1]) Pázmány emellett ajánlá a királynak, hogy Rákóczy Györgyöt és Nyáry Istvánt tanácsosaivá nevezze s ekként hűségre buzditsa; az előbbit pedig fölhivja, hogy Katalint támogassa. Pázmánynak Nagyszombatból 1630 jan. 2-án kelt fölterjesztése. Ered. cs. titkos levt.

Eszterházy Miklós gyüjtötte volt össze. S ezzel akarta megkisérleni kedvenc óhajának valósitását: beavatkozni az erdélyi ügyekbe és Prépostváryt emelni Katalin helyébe. Azonban a király Pázmány javaslatait fogadta el; elhatározva volt, hogy semleges állását nem hagyja el. S mig egyrészről a nádor parancsot vett, hogy seregével csak figyelő helyzetet foglaljon el:[1]) Katalin is kénytelen volt megelégedni a királyi jóakarat irott biztositásaival[2]).

Ekkor, midőn az erdélyi viszonyok minden pillanatban fenyegető alakot vehettek föl: szükségesnek látszott, hogy a király magát a magyarországi rendek erkölcsi és anyagi támogatása felől biztositsa; s ezek 1630 február 2-ára Pozsonyba hivattak össze; de a határnap csakhamar elhalasztatott s april 14-re lett kitüzve[3]).

Ezen országgyülés rövid tartama és szokatlanul nyugodt lefolyása által tünik ki. A király előterjesztéseiben fölhivta a rendeket mindazok előadására, miket a közügyre nézve hasznosnak itélnek s fölkérte őket, hogy tárgyalásaikat lehe-

---

[1]) Bécsi nuntius 1629 dec. 1.

[2]) A király 1630. május 25-én okmányilag biztositja a fejedelemasszonyt, hogy a békét lelkiismeretesen fóntartandja. Ered. fog. M. Canc. levt.

[3]) A király már 1628. sept. végén megkérdezte a Bécsben összegyülekezett magyar tanácsosokat: vajjon — miután az utolsó országgyülés óta a három év letelt — célszerű-e ismét összehivni a rendeket, s ha igen mikorra? A tanácskozmány úgy vélekedett, hogy a folyó évben nem kell országgyülést összehivni, miután sürgetőbb a nádori törvényszék megtartása, mit több év óta elmulasztottak. (Bécsi nuntius 1628. sept. 23 és 30.) A király ennek folytán 1629. febr. 15-én levelet intézett a megyékhez, melyben elismeré, hogy kész lenne az ország törvényeinek követeléséhez képest az országgyülést összehivni, de fontos okok kényszeritik az országgyülést későbbre halasztani. Supplementa ad Veztigia comitiorum III. 394 l. Az 1630-iki országgyülés összehivására vonatkozó 1629. nov. 1. 1630. jan. 22 és marc. 14-én kelt leiratokat közli Ráth. K Magy T. Tár. VIII. 44. l.

tőleg siettessék, miután fontos ügyek a birodalomba hivják. Másnap 22 tagu bizottmány küldetett ki a sérelmek összeirására. A vallási sérelmek hozatván szőnyegre, tartani lehetett a békés hangulat fölzavarásától; de a nádor május 5-én kivitte, hogy a vallási viták mellőztettek. A sérelmi fölirat, mely három nappal utóbb a királynak bemutattatott, jelentéktelen tárgyakkal, katonai, élelmezési, harmincadi és magántermészetü ügyekkel foglalkozott. S mig másnap (áldozó csütörtökön) a megnyugtató szellemben fogalmazott k. leirat elkészült: az ország rendei a ferenciek szentegyházában megjelentek az ünnepélyes isteni tiszteleten és meghallgatták az ékesszóló primás szent beszédét.

Az országgyülés a közszükségletek födözésére 3 forintot, a koronaőrök fizetésére 1 forintot ajánlott minden porta után s már május 17-én befejezte tevékenységét [1]). Az alkotott törvénykönyv átirja az 1625-iki vallásügyi végzést, intézkedik a véghelyek javitásáról, a katonák fizetéséről stb. Egyébként az ország háláját tolmácsolja a királynak kegyessége miatt [2]).

Az országgyülés békés hangulata, hozott áldozatai és hálás nyilatkozásai által bizalmat szavazott a királynak és a politikának, melyet az erdélyi fejleményekkel szemben Pázmány tanácsára elfogadott.

---

[1]) Szemere Pál abauji követ naplója, a k. előterjesztések és a sérelmi fölirattal. Kaprinay kézirati gyüjt. M. k. egyet. könyvtár.

[2]) A király 1630. május 24-én Pozsonyban erősitette meg a 47 cikkből álló törvénykönyvet.

VI.

Bethlen Istvánnak Katalin megbuktatását célzó törekvései — A magyar tanácsosok értekezlete 1631. october elején. — Katalin lemondása. — Bethlen István megválasztatása. — A bécsi udvar állása. — Rákóczy György megválasztatása. — Eszterházy és Pázmány erdélyi politikája. — Rákóczy alkudozásai Pázmánynyal.

Brandenburgi Katalin ellenségei között Bethlen István volt legjelentékenyebb. Párthivei a megyesi országgyülésen — 1630 julius havában — a fejedelemasszonyt választási föltételeinek s az ország törvényeinek megsértéséről vádolták, s miután megbuktatni nem sikerült, a közingerültséget legbizalmasabb hive, Csáky István ellen irányozták, ki a rendek határozata által a tartományból kiutasittatott [1]).

A gyenge nő, kinek helyzete mind válságosabb lesz, keserű panaszokkal fordul Pázmányhoz „Tudja meg Uram — igy ir — ennyi szomoruságot és bántalmat amiatt kell szenvednünk, mert ő fge a császár pártfogása alá helyezkedtünk . . . és biztosan tudják, — bár titokban tartjuk, — hogy a kath. vallásra tértünk. Már régóta forralták ellenünk gonosz terveiket, s most már nyiltan föllépték . . . Uraságodat, mint szeretett atyánkat kérjük, legyen segitségünkre a veszélyek között“ [2]).

Pázmányt a fejedelemasszonynak sem kérései, sem veszedelme nem birták rá, hogy eszélyes politikájától eltérjen. S Bécsben, — bár belátták, hogy Katalin magára hagyatva

---

[1]) Ötvös i. m. 196 l. Szilágyi S. Erd. T. II. 218 l.

[2]) 1630. jul. 22-én Többi között kéri Pázmányt, eszközölje ki a királynál, hogy Csákyt — kit ellenségei igaztalanul üldöznek — pártfogása alá vegye. Ered. Prim. vil. levt.

nem lesz képes magát föntartani — nem tettek lépéseket megmentésére [1]).

Bethlen István mindazáltal, hogy Katalint a portán és az erdélyi rendek előtt gyülöletessé tegye, jónak látta mindkét részt a „német uralom“ fenyegető veszélyével rémiteni. azt hiresztelte, hogy Katalin királyi hadak segitségével Prépostváryt fogja fejedelemmé tenni s legyilkolni azokat, kik ellenállanak; majd Eszterházyról hiresztelte, hogy a fejedelemség birtoka után vágyodik [2]).

És azon ürügy alatt, hogy a fenyegető veszélyek elháritásáról gondoskodik, saját terveinek valósitására hadat gyüjtött s a királyi területen lakó hajdukkal összeköttetésbe helyezkedett [3]). Fiát ifjabb Bethlen Istvánt, vejével Zólyomi Dáviddal a határokhoz küldé oly parancscsal, hogy a királyi hadakat, ha Erdélybe törnének, visszaverjék. De azok ifjú hév által elragadtatva, vagy mint sokan hitték a kormányzó utasitása folytán, september 10-ike táján maguk törtek a királyi területre s Debreczenig nyomulván, itt a királyi csapatokat megtámadták és szétverték [4]).

---

[1]) Bécsi nuntius 1630 július 27.

[2]) Eszterházy 1630. júl. 17-én biztositja Bethlen Istvánt, hogy a király nem gondol támadásra. (Kismartoni Regesták. M. Tört. T. X. 41 l.) És a kajmekámhoz sept. 22-én intézett levelében magáról irja: „Istent bivjuk bizonyságul, abba nem fárasztottuk magunkat, csak egy óráig is, hogy az ott való méltóságon kapnánk . . . Egy erdélyi vajdánál nagyobb hivatalban lévő embernek is tartjuk magunkat.“ Ered. fog. M. kam. levt.

[3]) Bornemissza kassai főkapit. a királynak 1630. sept. 17. Canc. levt.

[4]) Szilágyi Rákóczyak kora I. 218. s kk. ll. Pécsi Zs. 1630. sept. 17. Eperjesről a m. cancellárnak és Kornis Zs. Szamosujvárról sept. 13-án Csáky Istvánnak. Ez utóbbi többi között irja: „In magnis periculis constituta est nostra misera Principissa et cum S. Serenitate nos omnes Deus solus nobis opitulari potest, reformidamus ultimum excidium.“ M. canc levt.

Ezen tény megsértése volt a békének, melyet a király Katalinnal kötött. S ennek hire a magyar kormány férfiakat nagy mértékben fölingerelte Az első pillanatban a higgadt Pázmány is megbarátkozott az eszmével, hogy e merényletet megboszulni, s a fejedelemasszonynak segitséget nyujtani kell [1]) A nádor pedig örömmel ragadta meg ezen alkalmat, hogy érvényre emelhesse támadó politikáját s védencét Prépostváryt Erdély trónjára emelje. „Mit oly régóta óhajtottunk — irja — amiért milliókat is szivesen áldoztunk volna, most könnyen valósithatjuk.“ Azt hitte, hogy ha kellő gyorsasággal föllép, 3—4000 emberrel nagy előnyöket vivhat ki. S ezen had kiállitásának költségeire kész volt saját birtokait áruba bocsátva hitelt nyitni a k. kincstárnak [2])

De merész terveit a magyar tanácsosok nem helyeselték. Ezek — a német birodalomban tartózkodó király távollétében — october elején Pozsonyban tanácskoztak a teendőkről. Pázmány is közöttök volt; s visszatérvén előbbi fölfogásához, célszerűnek látta az eddigi tartózkodó állás

---

[1]) 1630 sept. 22-én irja a nádornak. „Exoptandum, ut quemadmodum V. Dom. innuit, juvenili fervori et temeritati adscribendos hosce motus, se tamen non posse ullatenus id persuadere et cum Transylvani etiam cum toto exercitu processerunt, utique deambulatum non veniunt, neque Zólyomium persecuturi sunt; libenter tamen se decipi vult, si secus venerit. Utique motus hic non casu accidit, diu enim antea res decocta fuit et latrocinium paratum. S. Mtas satis Assecuratoriarum dedit infaustae Principi, sane dignum foret, ne ipsam desererent in extremo periculo.“ A magyar levél latin kivonata. Ugyanott.

[2]) A nádor sept. végén Kismartonból irja a m. cancellárnak: „Quod diu expectabamus et etiam forte cum millionibus confectum dedissemus negotium, nunc facile possumus effectuare. Sin autem pecunia desit, ut alias factum, concedat facultatem S. M., ut aliqua bona factiosorum vendere possim et quod siquid inpenderimus nobis refundetur, etiamsi adhuc iterum una arx et dominium mihi vendendum sit, faciam. Attamen cum iactura risui me exponere non possum.“ Latin Kivonata. Ugyanott.

további föntartását. Az értekezlet ugyan fölkérte a királyt, hogy fölkelést rendeljen s német hadakat küldjön, de mielőtt a béke elleni sérelem megboszulása határozatba menne, szükségesnek látszott tudomást szerezni, vajjon a két ifju támadása és a magyarországi hajduk fölzavarása a kormányzó és az országtanács tudtával s meghagyásából történt e? S emiatt javaslatba hozatott, hogy a magyar cancellár testvére, Senynyey Sándor Erdélybe küldessék [1].

Azonban mielőtt Sennyey utnak indittatott, az erdélyi állapotok uj alakot öltöttek.

Bethlen István elérkezettnek látta az időt Katalin megbuktatására; s miután attól tartott, hogy nem lesz képes magát emelni helyébe, gyülöletének föláldozta nagyravágyását. A fejedelemséget Rákóczy György borsodi fóispánnak ajánlotta föl, ki mint Zsigmond erdélyi fejedelem fia és Bethlen egyik leglelkesebb párthive, Erdély rendei között nagy tekintély és népszerűségnek örvendett. S ez elfogadta a meghivást.

Ily körülmények között nyilt meg 1630 september második felében a kolosvári országgyülés. Katalin a közelégületlenség fenyegető nyilatkozataival szemben önkényt lemondott a fejedelemségről. S ekkor Bethlen István nem csekély meglepetésére, a rendek túlnyomó többsége az ő nevét hangoztatta és september 30-án őt kiáltotta ki a Erdély fejedelmévé. A választást elfogadta és most reá birni igyekezett Rákóczyt, hogy igényeiről lemondjon. De ez nem engedett s összetoborzott csapatai élén Erdélybe nyomult [2].

---

[1]) Bécsi nuntius 1630. oct. 5. A m. cancellárnak 1630. oct. 3-án a királyhoz intézett fölterjesztése. Ő is ovatosságot ajánl és fölkéri a királyt, hogy testvérének visszatértéig Eszterházynak sem a hadakat, sem a fölhatalmazást, ne adja meg. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) Szilágyi Rákóczyak kora I. 215 s kk. ll.

Bécsben Katalin kényszeritett lemondása, Bethlen István megválasztatása és Rákóczy György megindulása kellemetlen hatást idézett elő. Sennyey Sándor uj utasitásokat vett. A király általa roszalását fejezte ki amiatt, hogy a rendek Katalint, kit elismert és oltalmáról bistositott, lemondásra kényszeritették. Kérdést tett, vajjon Rákóczyt az egész ország, vagy csak némely urak hivták meg a fejedelemségre? Az előbbi esetben „egynehány okokból nem javalja“ e meghivást; az utóbbi esetben pedig kész ellene segitséget adni, mint ki a rendek szabad választási jogát és a király iránti alattvalói hűségét megsértette [1]).

Mig Sennyey utban volt Rákóczy és Bethlen párthivei között a polgárháborút a topai egyesség gátolta meg; a két versenytárs megállapodott, hogy a fejedelmi szék betöltése a rendek ujabb választására fog bizatni. Addig mindkettő ügyének előmozditásán fáradozott. Bethlen István értesülvén az ellenséges érzelmekről, melyek Bécsben Rákóczy irányában uralkodtak, kisérletet tett, hogy a királyt a maga részére vonja. November elején a katholikus Haller Istvánt a császári udvarba küldé, hogy hódolatát, békés érzületeit és szolgálatkészségét tolmácsolja. Ez szerencsésen működött uj ura érdekében. Meggyőzte a magyar államférfiakat, hogy miután Katalin visszahelyezésére, vagy Prépostváry fölemelésére gondolni nem lehet: Bethlen István kevésbbé fogná a békét és a kath. vallást veszélyeztetni, mint a nagyratörő szelleméről és a kath. vallás elleni gyülöletéről ismeretes Rákóczy. S ezt annál könnyebben sikerült elhitetnie, mert azon tényben, miszerint Rákóczy — bár a király alattvalója és tisztviselője — a király engedélye nélkül és fegyveres hatalommal indult a feje-

---

[1]) Ugyanott 239 s kk. ll.

delemségre, sőt nem habozott a szabolcsi hajdukat hűségére esküdtetni: ellenséges szellemének bizonyitványát, a király iránt tartozó hűség, Erdély szabadválasztási joga és a közbéke ellen intézett vétkes merényletet láttak. A király ennélfogva Bethlent elismerte; a nádor pedig kilátásba helyezte, hogy versenytársa ellenében tényleges segitségre számithat [1]). S midőn Rákóczy november közepén, Haller hatását ellensulyozandó, követet küldött Eszterházyhoz és Pázmányhoz, amaz fenyegető hangon intette, hogy terveivel fölhagyjon [2]).

A királyi támogatás nem menthette meg Bethlent. A Segesvárra összegyült rendek 1630 december 1-én Rákóczyt választották fejedelmükké. S ez ellenmondás nélkül vette át a tartomány kormányát [3]).

Ezen esemény hire nagy megdöbbenést idézett elő a bécsi és magyarországi kormánykörökben; élénk aggodalommal néztek elébe Rákóczy kormányának. De a közös bizalmatlanság és ellenszenv dacára, azon kérdés körül, mily magatartást kelljen irányában elfoglalni, a király tanácsosai két részre oszoltak [4]).

Eszterházy nádor az uj fejedelemnek engesztelhetlen ellensége, már megválasztatása előtt kezdett Bethlen István támogatására hadat gyüjteni. Most a dynastia, s az ország

---

[1]) A nádornak 1630. nov. 22-én Haller részére adott utasitása. Szilágyi i. m. 274 l.

[2]) A nádornak nov. 25-én Rákóczyhoz intézett levele Ugyanott. 250. l. Rákóczy ugyanekkor Pázmányhoz is irt és ettől választ is vett, mire ennek egy utóbbi levele utal. De ama levelek nem jöttek kezeim közé.

[3]) Szilágyi i. m. 254 l. Kun L. szathmári kapitány 1631. jan. 3-án a nádornak irja: „Dum Rákóczy iuramentum super punctis oblatis in templo praestaret, naultum lachrimatus fuit Gubernator (Bethlen J.)“ M. Canc. levt.

[4]) A király dec. 1-én Pázmányt — s hihetőleg többi tanácsosait is — dec. 6 ára Bécsbe hivta. Ered. Prim. vil. levt.

érdekében mellőzhetlenül szükségesnek hirdette, hogy a király Rákóczyt el ne ismerje, sőt fegyveres hatalom segélyével fossza meg a fejedelemségtől. De majdnem egészen elszigetelve állott; egyedül Sennyey püspök, a magyar cancellár támogatta [1]).

A magyar és német tanácsosok nagy többsége Pázmány körül csoportosult. Ez Rákócyt ép oly kevéssé kedvelte [2]), mint Eszterházy; de az ellene intézendő háborut a dynastia és az ország érdekeire nézve veszélyesnek tartotta; miután a király támadása kényszeriteni fogná Rákóczyt, hogy magát a török karjaiba vesse és az ausztriai ház ellenségeivel szövetkezzék. S amennyire csekély volt hatalma magára hagyatva, annyira félelmes leendett szövetkezve a portával, a protestáns államokkal és a magyarországi elégületlenekkel, kiknek rokonszenve képessé tenné Magyarországot bármikor a fölkelés lángjával elboritani Már pedig a németországi háboru által igénybe vett királyra nézve életkérdés volt, hogy ellenségeinek számát és erejét ne növelje.

Az országra nézve is sürgetően szükséges volt, hogy a külső ellenség pusztitásaitól s a polgárháboru megrázkódtatásaitól megkimélve maradjon. És bármikép dölne el a harc sorsa, nagy veszélyektől kelle tartani. Ha Rákóczy a török és a protestantismus segitségével II. Ferdinándot leküzdi, lehetséges, hogy Magyarország elszakad a Habsburgháztól és bizonytalan jövő esélyeinek teszi ki magát; vagy legjobb esetben a magyar ko-

---

[1]) Szilágyi i. m. 283 s kk. ll.

[2]) Pázmány 1630 nov. 13-án, midőn egy téves tudósitás Rákóczy megválasztatásáról értesité, a bécsi papnövelde kormányzójához igy ir: „In Transylvania deposita est misera Principissa, eo quod suspecta esset de Catholicismo. Electus est in Principem G. Rákóczy, maximus Catholicorum hostis; vix puto ibi amplius mansuros Patres et iam rumore spargitur plerosque Catholicorum Dominorum captivatos esse.“ Eredeti. Pray gyujtem.

rona területének nagy része Erdélyhez csatlakozik, vagy a török által hódittatik meg. Ha pedig mi épen nem volt valószinü — a király győz s Erdélyt uralma alá hozza: ezen alakulás sem lehetett kivánatos.

A magyar államférfiak, kik a német befolyás törekvéseinek meghiusitására az alkotmányos oppositió politikáját vették alkalmazásba, ugy tapasztalták, hogy Erdély különállása és függetlensége a magyar állami önállóság biztositására szükséges, vagy legalább hasznos; miután az aggodalom, miszerint a magyar nemzet, ha megtámadott alkotmányos szabadságainak védelmére fegyverhez kelle nyúlnia, Erdély fejedelmeiben szövetségest talál: szükségkép mérsékletre és jogtiszteletre intette a német befolyás képviselőit.

Pázmány igen közel állott ezen magyar államférfiakhoz. Dynastikus érzületei és a kegyelet mellett, melylyel a királyi hatalom irányában viseltetett: az alkotmányos intézményeknek őszinte tisztelője volt. Ő nyiltan megrótta II. Ferdinánd német minisztereit, kik az ausztriai és cseh-országi rendeket történeti jogaiktól megfosztották [1]) s hazafiui buzgalommal őrködött a magyar nemzetiség és önállóság érdekei fölött. Kemény János — Erdélynek utóbb fejedelme — ki a primással ismételve folytatott hivatalos tárgyalásokat, róla és Eszterházyról kiemeli, hogy „e kettőben csak az vala káros, hogy az evangelika religiónak mindenik nagy üldözője; egyébiránt nemzetüket és annak szabadságát szerető hasznos emberek valának s igen szomjuhozzák vala a magyar nemzetnek szabadságát“ [2]).

Pázmány emiatt kivánatosnak tartotta, hogy Erdély fejede-

---

[1]) L. e kötet 193 l.

[2]) *Autobiographia* I 144 l.

lemségét oly férfiu birja, ki egyrészről nagyravágyását fékezve a dynastiát és a békét ne veszélyeztesse; másrészről képes legyen az absolutisticus irány képviselőit törekvéseiktől visszatartani. „Mert noha im látod édes öcsém — igy szólott egykor Keményhez — nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van most a mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontul mindjárt contemptusba jutván gallérunk alá pökik a németet“ [1]).

Pázmány emiatt azt javasolta a királynak, hogy Rákóczyt, ha a béke föntartására kellő biztositékokat nyujt, elismerje.

II. Ferdinánd megegyeztetni iparkodott a két ellentétes álláspontot. Abban állapodott meg, hogy Rákóczyt egyelőre el nem ismeri s Eszterházyt a fölvidékre küldötte, hogy a mozgalmakat lecsillapitsa, a támadható veszélyeket megelőzze, de utasitotta, hogy óvakodjék Rákóczy ellen támadólag föllépni [2]). Pázmány és a többi tanácsosok nem voltak megelégedve ezen k. határozattal. „Nem hiszi Nagyságod — irja a nádornak Sennyey cancellár — mely igen anxius vagyok, holott az embereknek nagy része ami hazánkban csak Nagyságodra és énreám vetnek, hogy ő felségétés magunkat belegázoltatjuk“ [3]). Általán attól tartottak, hogy Eszterházy a mérsékletről megfeledkezve komoly bonyodalmakat fog támasztani. Aggodalmaikat igazolta magaviselete. Rákóczy, mihelyt megválasztatásáról értesült futárt küldött Bécsbe jelentvén, hogy nemsokára ünnepélyes követséget fog fölbocsátani, mely elismerteté-

---

[1]) Ugyanott.

[2]) Szilágyi i. m. 274 l.

[3]) 1630. dec. 19. Kismart. Regesták 42 l.

sét kieszközölje; de a nádor föltartóztatta a futárt s nem bo csátotta az udvarhoz [1]).

Rákóczy ugyanis a viszonyok által kényszeritve látta magát megtagadni ellenséges érzületeit, melyeket a császári ház iránt táplált. A tartomány rendei között sok ellenséggel birt és kétes volt, vajjon sikerül e kieszközölnie a porta megerősitését. Emiatt mindent megtett, hogy a király haragját megengesztelje; igénybe vette Pázmány közbenjárását [2]).

Mig Eszterházy szemrehányásokkal telt leveleiben a fejedelmet a béke minden reményeitől megfosztotta: [3]) Pázmány kilátásba helyezte, hogy a király megfelelő föltételek alatt elismerni fogja. „A mi meglett — ugymond — arról tanácskozni, vagy azt feddeni ugy látszik alkalmatlan. Azért arról én sem szólok. Hanem a jövendőről bizony igen méltó gondolkodni kegyelmednek. Mert ha Erdélyre és e darab földre vonszsza Nagyságod a Császár ő fge hadát, másfelől a török segitségét veszi, annak a vége mi leszen csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez a szegény maradék haza mind elpusztul .... Azért Uram azt kegyelmed okosan cselekszi, ha Császár ő fgénél kedvet keres és magát megalázván békességes mediumokat követ. Ez pedig ugy lehet meg, ha kegyelmed megismervén, hol és miben vádoltatik, azt ugy complanálja, hogy semmi ok fön ne maradjon a gyülölségre.“

---

[1]) Erről említést tett maga a fejedelem Pázmányhoz 1631. jan. 24 és marcius 26-án kelt leveleiben.

[2]) Rákóczy már 1630. november Usz által ir Pázmánynak; dec. elején Gáwai által ismét hozzá fordul, — s miután e levél nem jutott kezeibe, 1631. jan. 24-én átküldi másolatát; — végre december 16-án harmadizben kéri, használja föl a királynál befolyását a béke érdekében.

[3]) A nádor Rákóczynak 1630 dec. 16-án kelt levelére december 28-án válaszolván, föllépését több okból kárhoztatja és csudálkozását fejezi ki, hogy magát és a tartományt török járom alá vinni nem retteg. Latin kivonat, m. Canc. levt.

Ezen vádak arra vonatkoztak, hogy a hajdukat a királytól magához vonta, a töröknek várakat igért, fejedelemmé választását fegyverrel erőszakolta ki, a fölsőmagyarországi megyékre vágyódik, végre a katholikusokat üldözni szándékozik. Ha — ugymond — a királylyal békés viszonylatokat kiván föntartani, szükséges, hogy ezen vádak ellenében magát igazolja s mindenekelőtt a hajdukat a király hűségére visszavezesse. „Ha ez megleszen és a többi punctumokban is kegyelmed ő fgét assecurálja, bizony Uram én is igen jó szivvel fáradozok abban, hogy csendességre forduljon a dolog.... Én Uram egyházi ember vagyok, minden tehetségemmel a békességet promoveálom, csak kegyelmed meg ne fogyatkozzék. Nem fenyegetődzöm Uram, de bizony ha kegyelmed békességre nem forditja a dolgot, semmi jót nem várok belőle“ [1]).

Rákóczy szivesen vette a primás nyilt őszinteségét, mely a békés kiegyenlités alapját és módozatait kijelölte. Ezeknek fölkarolására mindenekfölött hajlandóvá tették a portáról érkező fenyegető hirek. A szultán vonakodott az athnámét (megerősitő okmányt) oly alakban kiállitani, miként az erdélyi rendek kivánták, és a havasalföldi vajdák titkos közleményei hirül hozták, hogy a portán Erdély meghóditásáról elmélkednek [2]). Ily körülmények között uralmának biztositását

---

[1]) Nagyszombatból 1630 dec. 31. Az egész Pázmány saját keze irása Eredeti. M. kam. levt.

[2]) „Significatur Principi per Legatos in Porta existentes . . . Imperator non est confirmaturus, nec Athname dabitur ita, sicut Vezirus Budensis promittit; quin potius occulte concluserunt in Porta . . . Imperator magnis viribus per aquam Capitan basam, terra autem exercitus suos Rumelienses ut moveat . . . contra Chanum Tartarorum, oppresoque eo . . . Vajvodam Mathaeum incaptivet, occidique curet. Principem quoque Tramylvaniae in bellum vocet, et sive iverit sive non, etiam S. Illmam D. praecipitet, Transalpinam et Moldaviam Bassis et Turcis

csak úgy remélheté, ha a király jóakaratját birja. Sietett tehát biztositani Pázmányt, hogy a hajdukat visszabocsátja, a fölső magyarországi megyékre nem vágyódik, a törököknek nem tett igéreteket, a katholikusokat nem fogja üldözni [1]). És a portai hireket tudomására hozván, támogatását kérte ki. „A fejedelem kéri Eminentiádat — igy szólt a primáshoz küldött erdélyi követ — birja reá a királyt, hogy segitségére legyen, ha a török szultán megtagadná az Athname kiállitását, oly módon, miként azt maga és Erdély rendei kivánják. Mert különben kényszerittetnék a török kedvét keresni s teljesiteni kivánatait; ugyanis portai követei által értesült, hogy még van mód lefegyverezni a törököt. Ez azonban a kereszténység romlására válnék, s ettől úgy fél, mint a pokoltól; nem is szeretne a kereszténységtől elválni" [2]).

Pázmány szivesen fölhasználta befolyását, hogy a királyt Rákóczy elismerésére és segélyezésére birja. Törekvéseinek sikerét meghiusitotta Eszterházy, ki 1631. január második felében néhány hirtelen toborzott és rosszul fegyelmezett csapattal Kassára érkezett. A király — Pázmány tanácsára — utasitotta, hogy Rákóczyval a fölmerült nehézségek elháritása iránt tárgyalásokat kezdjen; de ellenséges érzületei által indittatva szivesebben bizta volna fegyverre a megoldást. Harcias szellemét elárulták nyilatkozatai. „Nem hagyom —

repleat, coppressa etiam Transylvania aut contra Regnum Poloniae, aut contra Regnum Hungariae proficiscatur . . . . Has dispositiones etiam Transalpinae Vajvoda per Secretarium suum valde occulte ac celeriter significavit Principi." Rákóczy által 1630 dec. végén Pázmányhoz küldött emlékiratnak latin kivonata. Prim. vil levt.

[1]) Rákóczy 1631 jan. 24. Latin ford. M. Canc. levt.

[2]) Rákóczynak Pázmányhoz intézett emlékirata kelet nélkül; de tartalmából kiderül, hogy az a kolosvári országgyülés alatt 1630 dec. végén iratott. A primás a magyar emlékiratból Lippay püspök által a király számára latin kivonatot készitett; ezt megőrizte a Prim. vil. levt.

szokta volt mondani a fejedelemről — megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pihes addig előzöm meg“ [1]).

Sőt némely erdélyi főúr által bátoritva azon gondolattal foglalkozott, hogy Rákóczy megbuktatása után magát választatja Erdély fejedelmévé. S Haller Györgyöt megbizta, hogy a rendeket részére hajlitsa [2]). De csakhamar kénytelen volt belátni, hogy tervét nem lesz képes keresztül vinni; mert Rákóczy nemcsak Erdély rendeit csatolta mindinkább magához, hanem a fölsőmagyarországi megyékben is — melyeket a nádor ellene fölültetni kivánt — nagy népszerűségnek örvendett [3]).

A fejedelem előtt ha titokban maradtak is Eszterházy célzatai, ismeretesek voltak ellenséges érzületei. Kedvetlenül értesült tehát arról, hogy a tárgyalások vezetése reá bizatott s attól tartott, hogy okot és alkalmat fog keresni fegyveres támadásra, mert erre utaltak nagy készületei és azon körülmény, hogy

---

[1]) Kemény J. II. 17 l.

[2]) Eszterházy mindig tagadta, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik s Pázmányt, ki ezt hirdette, ismételve megrótta. A primás ennekfolytán 1636. oct. 3-án a következő nevezetes föllepleze-seket tette: „Kárhoztat abban Palatinus uram, hogy én azt itélem, hogy ő az erdélyi fejedelemségre kivánkozik. Igazságot irok, vagyon ebben valami. Mert Isten itélő széke előtt leszünk, ki mindeneket igazán megitél. És ki nem mondanám, ha élne kitől értettem. De mikor Palatinus uram a fölföldre mene armatu manu (t. i. 1631. elején) a szegény Haller György nagy secretum alatt, melyet megtartottam mig élt, sirva mondotta, hogy őtet azért küldi, hogy disponálja az embereket, hogy ő kegyelmét (t. i. a nádort) válaszszák fejedelemmé. De ugymond, soha végbe nem viszi, mind magát s mind minket elveszt. És úgy emlitem, azt kérdém: mint van tehát, hogy Palatinus annyira esküszik, hogy föl nem venné (t. i. a fejedelemséget)? Nem venné bezeg úgy hogy a Palatinusságot és az itt kün való jószágát elhagyná, de úgy, hogy ezzel együtt, amaz is lenne.“ Pázmánynak Jakusich püspökhöz intézett emlékirata. Ered. fog. Prim. vil. levt.

[3]) A nádor a fölső megyék küldötteivel gyülést tartott. Erről tudósitja Sennyey cancellárt 1631 febr. 23-án, Eazterházy M. Munkái 191 l.

a fejedelem által kérelmezett fegyverszünetet megtagadta [1]). Emiatt óhajtotta, hogy a tárgyalásokat inkább Pázmány vegye kezeibe, kinek jó indulatáról és méltányosságáról nem kételkedett.

Február első felében a primáshoz küldé Réz András udvari emberét, ki nehogy Eszterházy föltartóztassa, a rendes utat mellőzve török területen át Eger felé vette utját. Előadván urának a nádor elleni panaszait, ennek nevében fölkérte, eszközölné ki a királynál, hogy az alkudozások folytatása végett Bécsbe küldhesse biztosait; egyúttal előadta ajánlatait, melyek a létesitendő egyesség alapjául szolgálhatnak. A fejedelem kész — mondá — a királyt biztositani hódolata s a felől, hogy Erdélylyel megelégedni fog; a hajdukat visszabocsátja és a felsőrészekben támadott mozgalmakat lecsillapitja. Ha azonban ajánlatait visszautasitják, kénytelen lesz oda fordulni, honnan segélyt várhat. „Mert ő nagyságát a fejedelemségtől csak halál, vagy fegyver foszthatja meg“ [2]).

Pázmány nem habozott a fejedelem kivánatait támogatni. Javasolta a királynak, engedje meg, hogy biztosait a császári udvarba küldhesse. „Nem tanácsos — irja a magyar cancellárnak — kétségbeesett lépésekre kényszeriteni a fejedelmet; miután pedig vonakodik a nádorral alkudozni, ő fgének méltósága és tekintélye követeli, hogy maga vegye kezeibe a tárgyalások intézését. Ha ő fge föntartani kivánja a békét, nem szabad őt

---

[1]) Rákóczynak 1631 marc. 16-án Pázmányhoz intézett leveléből. Latin forditás. M. Canc. levt.

[2]) Rákóczy 1631 február 9-én Váradról Pázmányhoz intézett levelének latin forditása. És egy ily cimű emlékirat: „Translatio signatuae Andreae Réz servitoris Dni Rákóczy quam, ex verbis Dni sui excepit et eidem (Pázmánynak) praelegit, ne memoria laberetur.“ M. Canc. levt.

elutasitania, mert Rákóczy is mint más fejedelem, nagy gyalázatnak tekintené ajánlainak elutasitását" [1]).

És a király, bár Sennyey ellensúlyozni iparkodott a primás befolyását, megengedte, hogy a tárgyalások folytatására Rákóczy biztosai Bécsbe jöhessenek, s részükre kiállittatta a szükséges menvédéket [2]).

VII.

A kassai békealkudozások 1631 elején. - Eszterházy haragja Pázmány ellen. — A kassai egyesség. — Eszterházy és Pázmány álláspontja. — A két államférfiu viszonya a kassai egyesség után. — Pázmány békés politikájának hordereje.

Eszterházy 1631 elején fölhivta Rákóczyt, hogy a fölmerült nehézségek elháritása végett fölhatalmazott biztosait Kassára küldje. Ezek - élükön Kowasóczy István állott — február második felében érkeztek meg. A fejedelem kivánatai szerények voltak: a király ismerje el Erdély fejedelméül, ujitsa meg az elődjeivel kötött szerződéseket és biztositson amnestiát mindazoknak, kik a mozgalmakban résztvettek.

Eszterházy ugy volt meggyőződve, hogy ezen alapon csak „bátorságtalan békességet" lehet létrehozni. Hő óhaj-

---

[1]) Pázmány 1631. február közepe táján a m. cancellárhoz intézett levelének latin forditása Ugyanott.

[2]) A cancellárnak válaszát Pázmány levelére és a király ez ügyben hozott határozatának szövegét nem ismerem, de lényeges tartalmára következtetni enged Eszterházynak 1631. marc. 14-én Sennyeyhez intézett levele. „Kegyelmed — igy szól — nekem a minap egy levelet ira, kiben micsoda tragoediát indita ellenem cardinál uram bőven megirta és assecurált is, hogy abból való gyalázatom nem következik mindazáltal ám ugyan salvus conductust obtineáltanak ezeknek, s nekem is mely nagy despectusomra esett, nem tudom mondani." E. M. Munkái 198 l.

tása volt fegyveres hatalommal megalázni Rákóczyt; vagy a végett, hogy a fejedelemségtől megfossza, vagy legalább oly békeföltételek elfogadására kényszeritse, melyeket kielégitőknek tartott [1]).

Emiatt folytonosan sürgette, hogy a király kellő haderőt adjon rendelkezésére. „Hacsak háromezer németet küldenek is — irta a magyar cancellárnak — mindeneket végbeviszem s ugy stabiliálom e földet, hogy jó gondviseléssel az ő fge maradékja is nyugodalomban fog miattok maradni; de ha mit ilyent akarnak, ezzel nem kellene késni, mert ezt mint a salátaételt mohón kell fogni“ [2]). Miután pedig a várt segély késett, a tárgyalásokat késleltette s előleges föltételül szabta, hogy a fejedelem kivezesse hadait, melyek a királyi területen állottak; egyuttal némi várak átengedését követelte s vonakodott amnestiát biztositani a fejedelem magyarországi párthiveinek, névszerint a hozzá csatlakozott hajduk vezéreinek [3]).

Rákóczyt nagy mértékben boszantotta a nádor magatartása; annálinkább, mert Pázmány leveleiből értesült, hogy az udvar határozottan békés szellem által vezéreltetik. Biztosai jónak látták ezt Kassán fölemlíteni. „Nem ő felsége akaratja, hogy ilyen rigide tractálnak velők; mivel azt nekiök megirta cardinál uram!“ Ezen észrevétel nem maradt hatástalan. Eszterházy sértve érezte magát azáltal, hogy Pázmány beavatkozik az alku folyamába. „Nem tagadhatom — irja meghitt barátjának — hogy nagy szivem fájdalmára ne volna ez a cardinál uram processusa, kitól azt sem érdemlettem volna, hogy

---

[1]) E helyen szükséges kiemelnem, hogy az eddigi nyomazások nem voltak képesek az 1631. elején folyó alkudozások részleteit kellően földériteni; s erre nézve a hazai és a bécsi levéltárak aránylag meglepően keveset tartottak fön.

[2]) 1631 febr. 27. E. M. Munkái 196 l.

[3]) Szilágyi i. m. 278 skk. ll.

megirta volna mivel ment Rákóczy embere ő kegyelméhez, sőt panaszát ellenem bevevén, ugy látom azon panaszt ő felsége előtt is segitette. De elnyögöm ezt is, menjen a többi után.“ Mindazáltal most engedékenyebbnek bizonyitotta magát az erdélyiek irányában. És február végén előleges egyesség jött létre, mely megerősités végett Bécsbe és Váradra küldetett [1]).

Azonban a megerősités helyett marcius elején megérkeztek a Pázmány által Rákóczy biztosai részére kieszközölt, menvédek; mire azok kijelentették, hogy a tárgyalások befejezése végett a császári udvarba fognak utazni. Eszterházy haragja ekkor nem ismert határt. Szenvedélyes szavakban azzal vádolta Pázmányt, hogy őt, ellenséges érzületei s alacsony önzés által indittatva, megalázni és hitelétől, melylyel a király előtt bir, megfosztani iparkodik. „Az Isten soha ne adta volna — irja Sennyeynek — hogy ezt a kevély roszat (Pázmányt) ismerhettem volna, holott mind ő gonoszsága ez.... Ezennel csufjok és rabjuk leszek én ezeknek? s ezt érdemlették az én sok rendbeli hüséggel való szenvedéseim? S csinálok vala én bizony most is békességet, s olyat a ki mind urunk méltóságát helyben állotta volna s mind mi megnyughattunk volna egy ideig; de ám teljék kedve annak a dölyfösnek benne, meglátja rövid nap gyümölcsét cselekedetének“ [2]).

Az erdélyi biztosok nem utaztak Bécsbe; valószinüleg a nádor panaszai és a cancellár igyekezetei reábirták a királyt, hogy a tárgyalásokat Kassán folytattassa. A nádor is fölhagyott követeléseivel, melyek a nehézségeket előidézték volt s bár a két résznek fegyveres összeütközése Rakomaznál a béke létrejöttét már-már meghiusitotta: [3]) a fejedelem mér-

---

[1]) Eszterházy idézett febr. 27-iki levelében.

[2]) Eszterházy a m. cancellárnak 1631 marc. 14-én. E. M. Munkái 198 l.

[3]) Eszterházy kisérletet szándékozott tenni, hogy egy fényes

séklete lehetővé tette, hogy az egyesség 1631 april 2-án létrejött. A király Rákóczyt elismeré Erdély s a kapcsolt részek fejedelméül és amnestiát biztositott a mozgalmak részeseinek. Viszont a fejedelem kötelezé magát, hogy a király ellen soha sem fog ellenségeskedéseket támasztani, a hajdukat nem fogadja szolgálatába, onodi erősségébe királyi őrséget fogad s ünnepélyes követség által fogja a királyt kiengesztelni. Ugyanakkor titkos kötelezvényben fogadta, hogy Erdély és a magyar részek területéből semmit sem fog elidegeniteni; a török terveit és szándékait, melyek a kereszténység és az ausztriai ház veszedelmét célozzák, midőn tudomására jönnek, föltárni el nem mulasztja [1]).

A kassai egyesség melynek föltételeit Eszterházy is kielégitőknek tartotta [2]) — Pázmány békés politikájának gyümölcse volt. Áthatva azon meggyőződéstől, hogy az ország legelső érdeke a béke föntartása, hogy a Rákóczy ellen intézendő háboru beláthatlan bonyodalmaknak és zavaroknak kutforrásává válnék: határozottan és nyiltan szembeszállott Eszterházyval, ki Rákóczy megbuktatását, vagy legalább megalázását sürgette [3]).

---

fegyvertény által a viszonyokban fordulatot idézzen elő. Emiatt Rakomaz közelében öszpontositotta egész haderejét. Rákóczy megintette ugyan parancsnokait, hagy a béke megzavarásától óvakodjanak, de ezek értesülvén, hogy a k. hadak támadást terveznek, szükségesnek látták ezt megelőzni s megütköztek. Szilágyi i. m. 283. skk. ll. Rákóczy 1631 marc. 14-én Pázmányhoz intézett levelében erősiti, hogy Eszterházy volt oka ezen összeütközésnek, mig maga minden áron föntartani ohajtja a békét. Latin forditás a m. Canc. levt.

[1]) A békeokmány s egyéb ehez tartozó iratok Szilágyi i. m. 291 s kk. ll.

[2]) Eszterházy 1631 april 2-án irja a királynak: „Puto tolerabiles eius (pacis) conditiones, imo quoad duos illos feroces iuvenes opinionem meam superantes.“ Egyk. más. Prim vil. levt.

[3]) Pázmány 1631 febr. 7-én kelt levelében a nádort is meggyőz-

A két államférfiu által elfoglalt ellentétes álláspont magyarázza meg a szenvedélyes szavakat, melyeket a gyanu és a megsértett hiúság Eszterházy tollába adott, ki a király előtt sem tartózkodott Pázmányt bevádolni. Ez azonban ártatlanságának tudatában oly higgadtsággal igazolja magát, mely a nádor hevessége mellett még inkább föltünővé válik. „Én bizonyára — irja a királynak — nem kerestem alkalmat arra, hogy Rákóczyval levelezhessem; a fejedelem fölszólitásának is csak kelletlenül engedtem. És szivesen fölhagynék e levelezéssel, ha lelkiismeretem nem parancsolná, hogy szorongatott hazámnak ily módon segitségére legyek.“

Pázmány határozottan kárhoztatta Eszterházy harcias politikáját

„Ha békét akarnak vele kötni, nem szabad őt ingerelni; ha pedig háborut kivánnak ellene inditani, másféle hadseregre van szükség“ [1]). A királyi hadat nem tartotta elégségesnek, hogy a fejedelem ellenében a siker kilátásával fölléphessen, s még kevésbbé, hogy a törökkel — ki a király által fenyegetett fejedelemnek segitségére sietne — szembeszálljon. De miként félt a veszélyektől, melyeket a király veresége maga után vonná: nem látta kivánatosaknak — miként fölebb kiemeltem — azon előnyöket sem, melyek Rákóczy megbuktatásából származhatnának. Őt tiszta hazafiság és a személyes ellenszenveken magasan fölülemelkedő államférfiui belátás vezette.

Emlékeink indokolatlannak bizonyitják a vádat, melyet egy ujabb történetirónk — Eszterházynak az ingerültség pillanatában papirra tett kifakadásaira támaszkodva — a primás el-

---

ni iparkodik a béke föntartásának szükségességéről és lebeszélni harczias szándékairól. Eredeti. Kismartoni levt.

[1]) Pázmány a királynak Nagyszombatból 1631 marcius 18. Eredeti. Cs. titkos levéltár.

en emel. „Ő — ugymond ezen történetiró — büszkesége bántalmait megtorlandó, a haza ügyének veszedelmezésével bár, szükségtelen harcot javalt a királynak, a segély nélkül hagyandó Eszterházy nevét majd elhomályositót s a király bizalmát iránta csökkentőt[1]).

Pázmány — miként idézett fölterjesztéseiből kitünik — soha sem javasolt a királynak háborut, sőt ellenkezőleg következetesen a béke föntartása érdekében érvényesitette befolyását. Eszterházy volt az, ki a harcias politika mellett küzdött, s mert ezt a primás ellensulyozni iparkodott: innen származtak mérges kifakadásai. Midőn Eszterházy győzedelmeskedni látta hatalmas ellenfelének békés politikáját, melyet veszélyes és hátrányosnak tartott, büszkeségében és hiuságában is sértve s haragja által elvakitva, fölfogható, hogy könnyelműen vádolt, gyanusitott és sértett: de az elfogulatlan történelem a fölingerült ellenfél szenvedélyes szavait nem tekintheti elégségeseknek oly vád megállapitására, mely Pázmányt hazaárulónak, az önzés és nagyravágyás szörnyének bélyegezné.

A nádor és a primás utóbbb is, a kassai egyesség létrejötte után, hivek maradtak politikai irányukhoz s az események alakulása ismételve alkalmat szolgáltatott a közöttök uralkodó ellentét nyilvánitására.

Rákóczy bár föntartani ohajtotta a királylyal létrehozott barátságos viszonylatokat és a diadalmasan előnyomuló Gustáv Adolf fölhivásait elutasitotta: a békeföltételek teljesitésében nem mutatkozott elég lelkiismeretesnek[2]). Sőt az egyességet

---

[1]) Toldy F. E. M. élete. Ennek munkái előtt. Uj. Nemz. könyvtár. XXXVI l.

[2]) Igy p. o elmulasztotta letenni az esküt; Onodba nem fogadta be a k. őrséget. Bethlen J. és Zólyomi pedig téritvényükből kihagytak egy fontos pontot.

nyiltan megsértette, midőn Munkácsot ármány és erőszakkal Katalin kezeiből kiragadta; amiért ez a sérelem orvoslása végett a királyhoz fordult [1]). Ezen ügy 1631 nyarán midőn a fejedelem ünnepélyes követsége Kowasóczy vezetése alatt a császári udvarnál megjelent, alkudozások tárgyává lőn [2]).

Pázmány most is mérsékletre intette a királyt. Javasolta, hogy kifejezheti ugyan neheztelését Munkács elfoglalása miatt, de értesitse a fejedelmet „miszerint kedveskedni ohajtván neki, megnyugszik abban, hogy a fönforgó ügyet Kassán törvénytudó férfiak vizsgálják meg és döntsék el“ [3]).

Eszterházy ellenben erőteljes föllépést ajánlott. „Az erdélyieket — ugymond — szelid eszközökkel nem lehet megnyugtatni; ezeket a környező nehézségeknek fogják tulajdonitani. A bibornoknak békére intő szózatait is ugy értelmezték, hogy vagy őszintek békés érzületei s ekkor ő felsége szorongatott helyzetében birják magyarázatukat, vagy nem őszinték s ekkor nem más a céljuk, mint őket tévutra vezetni. Ha tehát ismét szelid hangon válaszolunk, Rákóczy még féktelenebbé válik s azonban hitben, hogy képtelenek vagyunk ellenállani, nyilt támadásra határozza magát. A király emiatt hivja föl, hogy Munkácsot haladéktalanul adja vissza Katalinnak“ [4]).

Eszterházy örömmel látta, miként szolgáltat a fejedelem

---

[1]) Szilágyi i. m. 318 l.

[2]) Rákóczy ezen követség által több kérelemmel fordult a királykoz. (Szilágyi i. m. 325.) Ezen követség Pázmánynak is hozott a fejedelemtől egy 1631 aug. 7-én kelt levelet, melyben közbenjárását kéri ki. Ered. Prim. vil. levt. Patai Samuel, Rákóczy embere aug. első felében szintén megfordult Pázmánynál, miként 1631 aug. 11-én a fejedelemnek jelenti. Ered. kam. levt.

[3]) Pázmány emlékiratának rövid kivonata M. Canc. levt.

[4]) A nádor 1631 october 27 én kelt emlékiratának latin ford. Canc. levt.

maga fegyvert kezébe ellenséges tevékenységének felytatására Titkos alkudozásban állott Katalinnal és némely erdélyi urakkal Rákóczy megbuktatására Terveinek a királyt is sikerült megnyernie. Erre utal fölterjesztése, melyet a munkácsi ügyben szerkesztett. „Ily módon — ugymond — időt nyerünk és a körülményekhez képest elósegithetjük a fejedelemasszony érdekeit és a titkos ügyet is". Egyuttal szükségesnek látta a fejedelemasszonyt fölhivni, ne lépjen Rákóczyval egyességre és „a maga érdekében is tanusitson a titkos ügy elősegitésében buzgalmat és jóakaratot" [1]).

A királyi válasz, melyet az erdélyi követek vettek, nem a Pázmány által javasolt engeszteléken szellemben készült s a fejedelemmel nem elégithette ki [2]). Bécsben már valószinünek tartották, hogy Rákóczy a svéd király által ajánlott szövetséget fölkarolni fogja s a hirek, melyek ellenséges szándékairól érkeztek, könnyen hitelre találtak [3]). De ő nem zsákmányolta ki a királynak szorongatott helyzetét és nem lépett föl támadólag. 1631 végén ujabb követség által biztositá a királyt hűsége és hódolatáról [4]).

Pázmány ily körülmények között ismételve figyelmez-

---

[1]) A nádornak idézett emlékiratában.

[2]) Szilágyi i. m. 327 l.

[3]) Sennyey Sándor 1631 oct. 13-án tudósitja a cancellárt, hogy Rákóczy igy nyilatkozott: „Aut pereundum sibi, aut Munkách, Tokaj et Régécz ut sua sint effecturum, vel autem tractum illum terrae usque Tibiscum." (Latin kivonat. M. Canc. levt.) A florenci követ 1631 nov. 22-én irja: „In Transylvania si sente, che R. animito forsa dalla corrispondenza di Svezia, o dalle male congiunture dell' Imperatore, habbia con 20000 fanti cominciato a far qualche danno nell' Ungheria . . . Il Battyányi . . . ha offerto a S. M. 6000 cavalli, con promessa a mantenerli a sue spese un anno intero."

[4]) Rákóczynak 1631 dec. végén Pázmányhoz intézett levele. Ered Prim. vil. levt.

tette Eszterházyt, hogy mindent elkerüljön, mi a fejedelmet fölingerelhetné. „Amennyire lehetne — irja neki — nem kellene most exacerbálni, mert a svécus követe ment hozzá és hihető, hogy nincs jó járatban. Az occásióhoz akármi kis exacerbátió járuljon is, hamar fölrezzennek az emberek.“ És miután ekkortájt a törökök Érsekujvár vidékén dúlni kezdettek, erre nézve szintén mérsékletet ajánlott, nehogy a török háboru veszélyeit hozza az országra [1]).

Eszterházy a primás jó akaratú és eszélyes tanácsait oly modorban utasitotta vissza, melyet élesnek, sőt helyenként sértőnek tarthatott. „A török indolentiáját — ugymond — hogy főhajtással és nem igaz és könnyen megcselekedhető oltalommal keljen engesztelnünk . . . javallásomat én semmi uton nem adhatom . . . Ennyi injuriákért és lelkekért, hazánknak káráért és kisebbüléseért, hogy csak ne is moccanjunk, nekem megbocsásson kegyelmed, csudás causának látszik . . . . Minden politika gubernátió ellen is vagyon az, hogy semmit ne akarjak tudni, hallani, érteni ellenségem ellenem való cselekedetiben; mert ebből vagy baromnak és stupidusnak vél, vagy mindenestől elfogott erejünek“ [2]).

A király azonban kénytelen volt a primásnak, bár lealázó, politikai álláspontját helyesnek és a helyzet követeléseivel megegyezőnek elismerni. S mig Rákóczy követeit szivélyes válaszszal bocsátotta el, a török ellen sem lépett föl erélylyel. És Pázmány békés irányának érvényre emelkedése fontos következményekkel birt.

---

[1]) 1632 jan. 11. Nagyszombatból. Kismartoni Regesták. 45 l.

[2]) Az erdélyi követeknek adott k. resolusió 1632 jan. 28. Szives tudomásul veszi — ugymond — bizalmas közleményeit s kedvetlenül értesült panaszairól. Ha a béke föltételei megsértettek, ez akaratja ellen történt, mert hőn óhajtja föntartani a békét. Ered. fog. M. Canc. levt.

A helyzet 1632-ben mindenek fölött válságos volt; A svéd koronás hős halálos csapást szándékozott a Habsburg dynastiára és a németországi katholicizmusra mérni. Mindkettőt csak az mentette meg, hogy a porta és Rákóczy semleges maradt. Ha Eszterházy harcias tanácsai elfogadtatnak, a szultánt és Rákóczyt nyilt támadásra kényszeriti. És ha a török most oly erőt fejt ki mint I. Ferdinand és I. Leopold korában: II. Ferdinand nem leendett képes ellenállani a nyugot és kelet támadásainak. Mily jövő várakozott volna az uj alakulások közepette hazánkra, kétes. De bizonyos, hogy a harmincéves háború a Habsburg-dynastia enyészetével és a protestantismus diadalával végződik.

VIII.

Az 1630-iki nemzeti zsinat. — Pázmány céljai. — A primási jogok tárgyában fölmerült nehézségek. — A zsinat tárgyalásai. — A római missale s brevarium elfogadtatása. — A papnevelés ügyében hozott végzések. — A nagyszombati papnövelde megalapitása 1631.

A tridenti zsinat az érsekeknek kötelességükké tette, hogy minden harmadik évben tartományi zsinatra összehivják tartományuk püspökeit, apátjait, prépostjait és káptalanait [1]).

Pázmány hő óhajtása volt eleget tenni ezen rendelkezésnek; sőt többet akart tenni. A papnevelés ügyének kellő lendületet adandó és a római missalét s breviariumot az ország minden egyházaiba behozandó, oly végzéseket kivánt megállapittatni, melyek nemcsak az esztergomi érseki tartományban, hanem a magyar korona egész területén érvénynyel birjanak. Ezt a tartományi zsinat által nem érheté el. Erre megjelent volna ugyan a kalocsai érsek suffraganeusainak nagy részével, miután

[1]) Sessio XXIV. de reform.

a török hóditás által egyházmegyéikből számüzetve az esztergomi érsekséghez tartozó püspökséget, illetőleg kisebb főpapi javadalmakat birtak: [1]) de jelenlétük és részvétük a zsinati végzéseket nem emelte volna jogerőre az esztergomi érsekségen kivül.

Pázmány csak nemzeti zsinaton érheté el célját [2]). S ő azon meggyőződésben volt, hogy a tridenti zsinat, — bár a nemzeti zsinatok tartását nem rendelte el, sőt azokról említést sem tett — nem szándékozott a nemzeti zsinatok tartását tilalmazni; főleg oly országokra nézve, melyekben azt a történeti jogok lehetővé, a viszonyok követelései kivánatossá tennék.

S ekként nem habozott a nemzeti zsinatot kihirdetni [3]). A magyarországi összes főpapokat és káptalanokat 1630 april 14-ére Nagyszombatba hivta meg [4]).

A meghivottak nagy számban jelentek meg. A kalocsai

---

[1]) Telegdy kal. érsek a nyitrai püspökséget kormányozta Lósy váradi p. sághi prépost és esztergomi kanonok, Dubovszky csanádi p. vágujhelyi prép. és eszt. kan., Posgai bosniai p. fölhévizi prép. és eszt. kan., Csiky erdélyi p. papóczi prép. és győri kan., Nagyfalvay szerémi p. kapornaki apát és győri kan. volt

[2]) A „Vindiciae iurium et libertatum M. Ecclesiae Colocensis“ (Szabadka 1855) tudós szerzője — kinek egyébként számos észrevételeit alaposaknak ismerem el — nem reflectált ezen a szövegben kiemelt körülményre, midőn az 1630-iki nemzeti zsinat összehivását Pázmány ambitiójának tulajdonitá (36. l. jegyzet.) Pedig az összehivás okát a zsinat tárgyalásaiból könnyü leendett kivenni. Pázmány főleg a római missalét kivánta behozni, s ezen intézkedés leginkább a zágrábi püspökséget érintette, hol a régi zágrábi ritus volt uralkodó; már pedig a zágrábi püspök nem jelent volna meg a tartományi zsinaton s ennek végzései nem birtak volna érvénynyel Horvátországban.

[3]) Pázmány e zsinatot majd nemzetinek, majd tartományi zsinatnak nevezi. De kiemeli „neque alio sensu hanc Synodum Provincialem nominari, quam quo audivimus a Bellarmino Concilia Nationalia saepius vocari Provincialia.“ Péterfy II. 307. l.

[4]) A zsinat 1630 febr. 13-án hirdettetett ki, a meghivó levelek febr. 20-án küldettek szét. Ugyanott 298. l.

érsek és suffraganeusai sem hiányoztak [1]). Azonban megjelenésük nem csekély nehézségeket idézett elő.

Telegdy János kalocsai érsek és a nyitrai püspökség administrátora a zsinatot tartományinak tekintette, melyen mint nyitrai püspök jelent meg. A kalocsai érsek és suffraganeusai, mint ilyenek — azt hitte — az esztergomi érsek által kihirdetett zsinatokra nem kötelesek megjelenni; annálinkább, mert elődje Naprágy Demeter, midőn az 1611-ki tartományi zsinaton megjelent, kinyilatkoztatta, hogy mint a győri püspökség administratora vesz részt a zsinat tárgyalásaiban és ekkor Forgách primás is elismeré, hogy „a kalocsai érseket és suffraganeusait a zsinatra kérve, nem pedig parancsolva hivta meg; megjelenésükből tehát a kalocsai érsekségre jogsérelem nem háromolhat.“ [2])

Telegdy ezen előzmény által fölhiva látta magát hasonló módon megóvni érseki jogait. Eziránt a zsinat megnyitása előtt magánjellemü közléseket tett Pázmánynak, ki azonban primási jogait hangsulyozá. Surlódások megelőzése végett mindketten néhány püspököt kértek föl, hogy beható tanulmányozás után eldöntsék: vajjon a kalocsai érsek köteles e megjelenni az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton? [3])

Mindazáltal, mielőtt e küldöttség munkálait bevégezné, Telegdy a második ülésen „szerény szavakkal“ bár, de elég határozottan megujitotta az óvást, melyet elődje tett. Erre Pázmány sem hallgathatott. Kimutatni igyekezett, hogy

---

[1]) Azoknak, kik a zsinatra megjelentek, névsora nem ismeretes. Azon lajstromban, mely a papnevelés érdekében tett adakozásokat sorolja fól, a kalocsai érsek, az egri, váczi, váradi, pécsi, győri, bosniai püspökök mellett 12 prépost és 11 apáttal találkozunk. Vajjon a zágrábi püspök megjelent-e, arról nincs tudomásom.

[2]) Péterfi II. 202. l.

[3]) Ugyanott 305. l.

primási hatóságánál fogva joga volt a kalocsai érseket meghivni, miután a primás épen ugy áll az érsekek, mint ezek a püspökök fölött. Hivatkozott az apostoli kánonokra és a chalcedoni zsinat végzéseire, Anicetus, Anacletus és Bonifác pápák rendelkezéseire, végre sz. Ágoston némely nyilatkozataira. Ezek szerint — ugymond — a primások az érsekek rendes birái, elfogadják a püspökök s más egyháziak föllebbezéseit és panaszait, az érseki székek üresedése alatt intézkednek az érseki tartomáay érdekeiről és joguk van nemzeti zsinatra meghivni az érsekeket és ezeknek suffraganeusait [2]).

Azonban a Pázmány által fölhozott kánonok az egyház első századaiból származnak, midőn külviszonyai és rangfokozatai sok tekintetben másképp voltak elrendezve, mint a XVII-ik században; minélfogva ama ősrégi egyházi intézkedéseket elavultaknak tekintették s a primási méltóság majdnem mindenütt puszta cimmé sülyedett le, mig egykori hatásköre részint a pápákra, részint a metropolitákra szállott át, mit az ujabb egyházi jog legtekintélyesebb forrása, a tridenti zsinat is szentesitett [1]).

---

[1]) Pázmány azon emlékiratot olvasta föl, melyet a püspöki küldöttség informatiójára kidolgozott. Ugyanott 305. s kk. ll. Azon kifogásokat, melyeket a „Vindiciae“ cimü röpirat a Pázmány által idézett kanonok s idézeteknek részint hitelessége és tekintélye, részint bizonyitó ereje ellen emel, nagyrészt alaposaknak kell elismerni. 37. s kk. ll.

[2]) A tridenti zsinat végzéseiben a primási méltóságról nem tesz említést. Söt rendeli, hogy a metropolita, midőn megyéjét hosszabb időre elhagyni készül, legidősebb suffraganeusához forduljon engedélyért; s ezt megbizza, hogy azon esetre ha a metropolita engedélyt nem kér és alapos ok nélkül távol van, a pápánál jelentést tegyen, valamint fölhatalmazza, hogy az érseki szék üresedése alatt, ha a főkáptalan nyolc nap alatt nem választ helynököt, gondoskodjék az elárvult megyéről. A suffraganeusok elleni panaszok pedig nem a primásokhoz, hanem a pápához intézendők sat. Sessio VI. c. 1. XXIII. c. 1 és 18. XXIV c. 3 és 16 de reform.

Mindamellett a tridenti zsinat, midőn a primási méltóságot hallgatással mellőzte és hatáskörét a pápára meg a metropolitákra szállitotta, nem semmisitette meg azon külön előjogokat, melyeket némely primási székek, nem az egyház általános törvényei, hanem pápai kiváltságok által nyertek el és századokon át gyakoroltak. Ily előjogokat kapcsoltak az esztergomi primási székhez IX. Bonifác, II. Pius, X. Leo bullái; midőn az érseknek mint primásnak és a szentszék született követének hatóságát a magyar korona egész területére kiterjesztették. Az esztergomi érsekek nem vették ugyan igénybe a hatalmat, melyet a régi kánonok a primásoknak általán s a pápai bullák részükre biztositottak, de minden időkben följogositva hitték magukat nemzeti zsinatokat tartani; annálinkább mert az ország összes főpapjainak összegyülekezése — egyforma eljárásmod, egyetemileg érvényes rendszabályok megállapitása végett — mindig hasznosnak, sokszor szükségesnek bizonyult.

Ezen tekintetek voltak iránytadók a püspöki küldöttség előtt is, midőn kijelentette, — „hogy a bibornok, mint az ország primása följogositva volt a kalocsai érseket és suffraganeusait a zsinatra meghivni“ [1]). Telegdy megnyugodott ezen itéleten és nem habozott részt venni a zsinat tárgyalásaiban [2]).

Pázmány a zsinathoz intézett előterjesztéseiben a gyülekezet figyelmét főleg a tridenti kánonok életbeléptetésére irányozá, névszerint azokra, melyek a főpapoknak meghagyják, hogy hiveik körében székeljenek, évenkint megyei zsinatokat tartsanak, a plébániát elnyerni óhajtó papokat zsi-

---

[1]) A küldöttség jelentése csak kivonatosan van közzétéve.

[2]) Péterfi II 307 l. A „Vindiciae“ szerzőjének föltevése, hogy Telegdy a zsinat végzéseit nem irta alá, minden alapot nélkülöz. Sőt épen Telegdy volt az, ki a zsinat befejezése előtt a gyülekezet hálaját Pázmánynak tolmácsolá.

nati bizottmányok által megvizsgáltassák. Egyuttal szóba hozta tervét, mely szerint az esztergomi megyéből négy uj püspökség lett volna alapitandó; de eziránt nem jött létre megállapodás.

A primás egy más inditványa nagy lelkesedéssel elfogadtatott. A római missale és breviarium az ország összes egyházaira nézve elfogadtatott, azon föltétel alatt, ha a pápa megengedi, hogy a magyar védszentek ünnepeit továbbra is a határozott napokon megtartani lehessen. A magyar szentek miséinek és officiumjainak összeállitása püspöki küldöttségre bizatott, melynek munkálata a szent széknek volt bemutatandó [1]).

Pázmány sietett ezen határozatot VIII. Orbán pápa tudomására hozni [2]), ki élénk örömmel fogadta. „Örömmel látjuk — irja neki egyik utóbbi brevéjében — miként idézte elő Magyarországban Isten áldása és a Te igyekezeted a keresztény erények dús aratását. Kivált amiatt kell dicsérnünk, hogy bölcs és buzgó tevékenységed folytán a magyar papság is a római breviariumból veendi imáit“ [3]).

Pázmány azon fontosságnál fogva, melylyel előtte a papnövelés ügye birt, hőn ohajtotta Magyarországban életbeléptetve látni a tridenti zsinat végzését, mely elrendelte, hogy minden székesegyház mellett papnövelde alapittassék s megengedte, hogy e célra némely egyházi javadalmakat szentelni és az egyháziakat megadóztatni lehessen. Fölhivta tehát a gyülekezetet, hogy e tárgyat beható tárgyalás alá vegye.

Megállapittatott, hogy miután az 1625-iki királyi intézkedés folytán a főpapok hagyatékai felerészben papnöveldék alapitására forditandók: az ekként befolyó összegek a pozsonyi

---

[1]) A zsinati előterjesztések és végzések Péterfinél II 300—312 ll.
[2]) Péterfi 312 l. a levél keletet hibásan teszi april 16 helyett 6-ra.
[3]) 1630 nov. 29. Ered. Prim. egyh. levt.

káptalan levéltárában fognak őriztetni, mig tizezer forint összegyül; akkor kamatjai növendékek nevelésére fordittatnak. Ugyanott fog őriztetni azon pénzösszeg is, mely a szentgotthardi apátság kiváltására gyüjtetett, ezen apátság jövedelmei majdan szintén a papnevelés céljaira fogván fordittatni. A kanonokok fölhivattak, hogy végrendeleteikben e szent célról meg ne feledkezzenek.

Miután pedig lehetetlen volt, hogy mindegyik egyházmegyében külön papnövelde alapittassék, Pázmány egyelőre háromnak létesitését tervezé. Az egyiknek székhelye Győr leendett, amelyre Dallos jelentékeny összeget hagyományozott; a győri egyházmegyéhez tartozó főpapok pedig kötelezték magukat, hogy ott mindegyik egy-egy növendéket fog saját költségén neveltetni. A második papnöveldét Bécsben ohajtá alapittatni, hogy mig a Pázmányintézet az esztergomi egyházmegye, az alapitandó intézet az ország többi megyéi részére neveljen papokat; e célra az „arany hegy"-ről nevezett bécsi házát ajánlotta föl [1]).

A harmadik papnöveldének Nagyszombatban kelle alapittatni az egész esztergomi érseki tartomány részére. A lakházat Pázmány saját költségén már megszerezte volt s készznek nyilatkozott azt megfelelőleg berendezni. Az intézet költségeinek födözésére a zsinaton megjelent főpapok jövedelmeik arányában évenkint fizetendő (2 – 150 forint között váltakozó) összegeket ajánlottak meg, melyek együttvéve mintegy hetedfélszáz forintra rúgtak [2]).

Pázmány sietett beváltani igéretét. A fölajánlott nagyszombati házat ugyanazon évben ujból fölépitette. De a főpapok

---

[1]) Ezen terv nem sikerült, s ama ház utóbb a Pazmanaeum tulajdonává lőn. L. Rimely i. m. 21 s kk. ll.

[2]) Péterfy i. h.

ajánlatait nem tartotta elég biztos alapnak. Célszerűbbnek látta valamely egyházi javadalmat szerezni e célra. Emiatt 1630 végén a királyhoz folyamodott, hogy a megürült Buda fölhévizi prépostságot a nagyszombati papnöveldének adományozza. „Oly nagy a szükség papokban — irja —, hogy ha még egyszer annyival rendelkeznénk, mint amennyivel birunk, nem lenne elég. Én ugyan telhetőleg számos ifjakat nevelek az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőimet fölülmulja. Emiatt fged trónjához fordulva esedezem, méltóztassék támogatni törekvéseimet“ [1]).

A király teljesitette kérelmét s eként biztositotta a papnövelde fönállását; de Pázmány maga is hozzájárulni kivánt fölvirágoztatásához. Oda adományozá a liszkai tizedeket, melyeket megvásárolt volt s a szepesi káptalannak bérbe adott, megállapitván, hogy az 1500 forintnyi évi bérletösszeg ezentul a papnövelde részére fizettessék [2]).

A papnöveldét „Szent István király“ nevéről cimezte és a B. Szüz pártfogása alá helyezte. Az esztergomi érsek és káptalan fölügyeletére bizta, s ezeket fölhatalmazta, hogy ha valamikor az érsekség székhelye Esztergomba visszahelyeztetnék, a papnöveldét is átvihessék. Az intézet élén mindig egy esztergomi kanonok fog állani, ki évnegyedenként a káptalannak számot ád. Az érsek — és széküresedés alkalmával a káptalan — oly növendékeket fogad az intézetbe, kik előtanulmányaik által képesitve vannak, hogy legalább a syntaxis osztályba lép-

[1]) Pázmánynak 1630. nov. 22-én kelt fölterjesztése. Ered. M. Canc. levt.

[2]) Arról, mikép jutottak a liszkai tizedek Pázmány birtokába, s hogy az azoktól fizetett bérleti összeget 1619-ben a bécsi papnöveldének szánta, szóllottam az I. 482 lapon. Pázmány megállapitá, hogy ha a szepesi káptalan az 5600 forint lefizetése által a tizedeket magához váltaná, ezen összeg a papnövelde birtokába megy át, s vagy kamatra fog elhelyeztetni, vagy fekvő javak vásárlására fordittatni.

jenek s kötelezik magukat, hogy áldozárokká szenteltetvén, az esztergomi egyházmegyét fogják szolgálni; ha pedig főpapjuk által más megyébe küldetnek, oda is elmennek. Az intézetben ugyanazon törvények s házi rend fog megállapittatni, melyek a bécsi papnöveldében érvényesek. Az ifjak a jezsuiták collegiumjában fogják a fölsőbb osztályokat látogatni.

A jelesebbek Rómába, vagy Bécsbe küldetnek további kiképeztetés végett. A többiek beavattatván a gyóntatáshoz szükséges ismeretekbe, az egyházi ének és szertartásokba, áldozárokká szenteltetnek [1]).

IX.

Az 1630-iki megyei zsinat. — Pázmány hatása a magyar papság erkolcsi regeneratiójára. — A papság szaporodása. — Erkölcsi javulása. — Pázmány szigora — A hivek emelkedo vallásos buzgalma. — Pázmány buzgalma. — Pázmány bőkezű áldozatkészsége a templomok ékesitésében. — Alam. sz. János pozsonyi mauzoleuma.

Pázmány az általa tartott zsinatok végzéseinek lelkiismeretes megtartásában példánykép gyanánt állott papjai előtt.

Az 1630-iki nemzeti zsinat fölhivta a püspököket, hogy a tridenti egyetemes zsinat intézkedéseinek megfelelve, évenkint megyei zsinatot tartsanak. Emiatt ugyanazon év

---

[1]) „Victus — irja Pázmány — et vestitus moderatus sit, ut si quando alio promoveri deberent (t. i. Alumni), ipsa tractationis ratio alibi melior videatur. Mens enim nostra est, ut ex hoc S. R. Stephani Seminario, Viennam ad nostrum Collegium, vel etiam Romam mitti possent, qui ingenio ac pietate excellentes videbuntur. Reliqui casuum conscientiae notitia imbuti hic poterunt ordinari.“ Megállapitotta, hogy a főegyházi énekkar egyik tagja a papnöveldében fog lakást és élelmet nyerni, a miért a növendékeknek „musicam vocalem et instrumentalem“ fogja tanitani — Pázmánynak 1631 jun. 29. Nagyszombatban kelt alapitó okmánya. Hevenesy kézirati gyüjteményében.

october 4-ikére ismét meghivta Nagyszombatba megyéjének papjait, kik most még nagyobb számban siettek körébe, mint egy év előtt. A dignitáriusok mellett 102 lelkész és 29 licentiátus jelent meg. És Pázmány ez alkalommal kijelentette, hogy ezentúl évenkint tartand megyei zsinatot s azt rendesen — előleges hirdetés nélkül — az Úr napját követő vasárnap fogja megnyitni. Ezen zsinatok főteendője volt kideriteni, mikép foganatosittattak a megelőző zsinatok végzései, mennyiben bizonyultak hiányosoknak és mily uj intézkedéseket követelnek a felmerülő viszonyok. Pázmány egyuttal fölhasználta az alkalmat, hogy fölvilágositsa és oktassa, buzditsa és lelkesitse papjait [1]).

Ezen föladat megoldásában egy másik fontos tényezőként szerepelnek a főesperesek gyakori szigorú visitatiói és a primás személyes látogatásai, melyeket időközönként megyéjének távolabb részein is tett [2]); az 1630-iki megyei zsinaton is igéré, hogy a megye főbb helyeit meglátogatni fogja a bérmálás szentségének kiszolgáltatása végett.

A hatás el nem maradt. Igaz, nem sikerült egy varázsütéssel megorvosolni az elévült bajokat; nem sikerült egyszerre kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket; nem sikerült egy pillanat alatt ujjáalkotni a romlásnak indult magyar egyházat. De tagadhatlan, hogy a további sülyedés és hanyatlás föltartóztatva lőn; mindenütt, papság és hivek körében a hitélet örvendetes emelkedésének, az erkölcsi állapotok megnyugtató jobbrafordulásának vagyunk tanui.

---

[1]) Az 1630 oct. 4-iki megyei zsinat csak egy napig tartott. Péterfi II. 313—318 ll. Pázmánynak másnap a k. tanácsosok pozsonyi gyülésére kelle sietni. Bécsi nuntius oct. 5.

[2]) Igy 1631 jún. 27-én irja a bécsi rectornak: „Ego iturus sum ad Dioecesis meae remotiores partes.“ És két nappal utóbb: „Ego propediem iturus sum Turóczium et Scepusium versus.“

A Pázmány által alapitott és bölcs tapintattal vezetett papnöveldék, Róma, Bécs és Nagyszombat intézetei nagyszámban küldik művelt és buzgó papnövendékeiket a lelkipásztorkodás terére. A lelkes primás az alkotás türelmetlenségével várja őket [1]), atyai gondossággal fogadja és bőkezü segélylyel küldi állomásaikra [2]), figyelemmel kiséri tevékenységüket és örömmel értesül buzgalmukról, példás erkölcseikről [3]).

A papság száma érseki kormányának második évtizedében jelentékenyen megszaporodott. Mig elődje alatt alig 100 lelkész müködött a nagyterjedelmü egyházmegyében: az 1629-iki zsinatra 87 plebános és 20 licentiátus, a következőre 102 plebános és 29 licentiatus jelenik meg. 1635-ben a pozsonyi, sasvári, nyitrai főesperességekben mintegy 120 áldozárt találunk [4]). És 1633-ban Pázmány megjegyezvén, hogy a papok száma lassanként gyarapodik, módositja a Pázmány-intézet alapszabályainak azon pontját, mely a növendékeknek tan folyamát fölötte rövidre szabta [5]).

Az egyháziak erkölcsisége és buzgalma sok kivánni valót hagy hátra; de Pázmány erélyesen megkezdette a refor-

---

[1]) A Pázmány-intézet igazgatójához intézett leveleiben ismételve sürgeti, hogy minél előbb lehetőleg nagyszámú növendékeket küldjön fölszentelés végett. Például 1631 június 18. „R. V. rogo, ut duos illos Baccalaureos Theologiae, qui illic sunt curet ordinari et ad nos quamprimum remitti, vehementer enim indigeo; quod si illic ordinatio peragi non posset, mittat illos ad nos, curabimus extra tempora ordinari.“ Ered. Pray gyüjt.

[2]) Pázmány 1634 június 24-én irja a bécsi rectornak: „Venit ad me novus Sacerdos. Doleo tamen inhabilem esse. Sed bene mortificabitur etiam ad exemplum aliorum. Neque enim ad Parochiam mittam, nec subsidium dari solitum novis Sacerdotibus, habebit.“ Eredeti. Pray gyüjt.

[3]) Ezt Pázmány ismételve kiemeli a bécsi rectorhoz intézett leveleiben.

[4]) A visitátiói jegyzőkönyvekből

[5]) Rimely. Hist. Pazm.

matiót, kérlelhetlen volt a bűn és botrány irányában. A sasvári főesperesnek 1632-iki jegyzőkönyve a vinni és sándorfi lelkészekről kiemeli, hogy kihágásaik miatt Nagyszombatba idéztettek és az érseki helynök által elzárattak [1]).

S a szigor, mely bizonyára számosakat sujtott, nem maradt hatástalan. Az emlitett sasvári jegyzőköny megjegyzi, hogy a závodi, stepanowi és búr-szentgyörgyi lelkészek eltávolitották ágyasaikat és a helységi előljárók tanusága szerint megszakitották vétkes viszonyaikat [2]). A barsi főesperes pedig 1630-ban az érseki helynök hivatalos kérdésére kijelenti, hogy a hatósága alatt álló plebánosok mindannyian véget vetettek botrányos életmódjuknak [3]).

Pázmány anyagi helyzetükön is iparkodott segiteni. Az egyesek segélyezése mellett 1629-ben 30,000 forintnyi alapitványt tett s kamatjaiból a szentkereszti lelkésznek és a török hódoltságban működő papoknak 100—100, az aranymisés áldozároknak 150, a Pázmányintézetben nevelt papoknak 200, a pozsonyi és nyitramegyei szegény papoknak 500 forintot rendelt évenkint fizettetni [4]). A községek is, lelkészeik fokozott buzgalma által meghatva, szivesen bizonyitották tényleg emelkedő tiszteletüket. A bur-szentgyörgyi hivek 15 forinttal gyarapitották plébánosuk fizetését; az egbeliek 34 forinttal és az egyes gazdák által fizetett illetéket 36 denárról 50-re emelték; a dojcsi lelkésznek jövedelme 1632-ben 10 forint és 100 mérő buzával több volt, mint 1626-ban [5]).

---

[1]) A visitatiói jegyzőkönyvekből.

[2]) Az 1632-iki visitatió jegyzőkönyvéből.

[3]) Pistes T. kanonok oct. 1630 30-án sz. Benedekről irja a vicáriusnak: „Scribit D. V. Rma de Parochis, ut si qui sint habentes concubinas, perscribam; nec unicum habeo, omnes expediverant illas.“ Ered. Prim. vil. levt.

[4]) 1629. júl. 3-án kelt alapitóokmány Podhraczkynál 58 l.

[5]) Az 1632-iki visitatió jegyzőkönyvéből.

Mennyire visszahatott a papok javulása a hivek vallásos érzületére, következtetnünk engedi áldozatkész buzgalmuk, melylyel templomaikról gondoskodtak. Összehasonlitván a sasvári főesperesség egyházi látogatásáról szóló jegyzőkönyveket 1626 és 1632-ből, kitünik, hogy időközben majdnem minden templom jelentékenyen gazdagodott egyházi öltönyök, edények és egyéb szükségesekben. Bikszárdon, Sasváron, Broczkán, Holicson, Stepanawon, Péterfalván, Búr-sz.-Péteren s más helyeken uj oltárok emeltettek. Sok helyütt megujittattak, kijavittattak a templomok. Podhragyán, Novákinak és Lozornón, Zohornak fiókegyházában uj templomokat épitett a hivek vallásossága. [1])

S e tekintetben is, Isten házának ékesitése körül magasan kiemelkedik Pázmány bőkezüsége. 1629-ben és a következő évben mintegy 14 ezer forintot forditott arra, hogy a nagyszombati székesegyházat régi fényében visszaállitsa; uj oltárokkal, szószékkel s márvány padozattal látta el uj kápolnákat és sekrestyét épittetett [2]). Emellett 30 ezer forintnyi alapitványából a főegyházi zenészek fizetésére évi 450 forintot rendelt [3]). 1625-ben 3 ezer forintnyi alapitványt tett a székesegyház javára; kamatjaiból őt tanulónak 20-20 forint évi segélyezést utalványozott, oly kötelezettséggel, hogy az oltári szentséget midőn a betegekhez vitetik lámpákkal és menyezettel kisérjék; a fönmaradó 50 forinton a tanulók egyenruhájának s a viaszgyerták beszerzésére, meg a nagyheti szent koporsó földiszitésére fogván fordittatni [4]).

---

[1]) A főesperesi jegyzőkönyvekből.

[2]) Timon Purp. Pann. 257 l. Schmitth Aeppi Strig. II 116 l. És Lósynak 1630 jan. 9 Pázmányhoz intézett levele. Ered Prim. vil. levt.

[3]) Podhraczky 58 l.

[4]) Podhraczky 50 l.

Hasonló célból szintén 3000 forintnyi alapitványt tett a pozsonyi főegyház javára [1]) melynek főoltárát szép olajfestvénynyel ajándékozta meg [2]) és alamizsnás sz. János nagyszerü Mausoleumával ékesitette.

A pozsonyi főegyház legkiválóbb kincse alamizsnás sz. János, alexandriai patriarka teste volt, melyet a nagy Mátyás király a török szultántól ajándékba nyert és budai várkápolnájában nagy fénynyel körülvéve köztiszteletnek kitett. Innen a hóditó törökök elől a pálosok Máriavölgyi kolostorába vitetett, majd a pozsonyi káptalan belső sekrestyéjében helyeztetett el [3]). A pozsonyi kanonokok azonban nem örizték azt kellő tisztelettel, minélfogva az 1626 iki kánoni látogatás alkalmával Lósy érseki helynök által fölhivattak, hogy a szent test tiszteletteljes elhelyezéséről gondoskodjanak [4]).

Pázmány fölmenté a káptalant e gondtól. Elhatározá, hogy azon fénynyel veendi körül a szent ereklyéket, melylyel boldogabb időkben a nagy király környezé. Ezen terv, 1631-ben nagy mértékben foglalkoztatta s számos leveleit — melyeket ezen évben a Pázmány-intézet igazgatójához intéz, — az erre vonatkozó utasitások töltik be.

Az ereklyéket a templom szentélyének előkelő helyén óhajtván elhelyezni, számára ezüst koporsót és lámpát, meg márvány Mausoleumot rendelt meg. A koporsót augsburgi származásu pozsonyi ezüst müves készité, ki munkájával már 1631 marcius elején, a megrendelő primás teljes megelégedésére elkészült [5]).

---

[1]) Podhraczkynál.

[2]) A pozsonyi főesperesség 1634-iki látogatási jegyzőkönyvéből.

[3]) Zalka Szentek Élete I. 129 l.

[4]) A pozsonyi kápt. visitatiójából.

[5]) Pázmány 1631. febr. 21-én Pozsonyból a bécsi rectornak: „Ego hic tumulum argenteum jam perfici curavi pro glorioso corpore S.

Több bajt okozott a lámpa és a Mausoleum. Mindkettő Bécsben készült. Amannak súlyát 10 márka ezüstben állapitá meg; az ezüst műves azonban 18 márkát használt föl, s árát 270 tallérban állapitotta meg; mi Pázmányt, ki ezen árt sokalta, nem kevéssé bosszantotta [1]).

A mausoleumra, Sennyey magyar kancellár felhivására, egy bécsi szobrász két tervrajzot küldött föl Pázmánynak, ki azt fogadta el, mely a sz. testnek nagyobb magasságban jelölt ki helyet. Anyagául spitali fehér és salzburgi vörös márványt jelölt ki; részletesen intézkedett összeállitásáról és a felirat izlésteljes elkészitéséről. Ára 500 tallérra határoztatott. „Ez sok ugyan — irja — de kész vagyok megfizetni, csak feleljen meg a munka szépsége is az ár nagyságának“ [2]). A szobrász soká késett a munka bevégezésével. „Vajha minél előbb megtörténhetnék a sz. test áthelyezése — irja Pázmány már marciusban — mert egészségem hanyatlik, s napról napra gyengülök“ [3]). De ismételt sürgetései dacára a mausoleum csak őszkor készült el [4]).

Pázmány ekkor a Mausoleumot a főoltár közelében föl-állittatta [5]) s az áthelyezést a szentnek ünnepén kivánta

Joannis Elem.“ És marc. 8. „Argenteum sepulchrum elegans sane et pulchre elaboratum, jam perfectum est“ Eredeti Pray gyüjtem.

[1]) Pázmány 1631. sept. 2. a bécsi rectornak: „Circa lampadem mala fide egit mercator (si tamen ita res proposita fuit, prout perscripseram); ego enim diserte iusseram, ut non amplius quam 10 mercarum esset lampas, curaveram essim menturari lampadem Tyrn. Collegii et ad instar illius scripseram expresse, ut nonisi 10 marcarum esset. Ipse vero per frandem 18. marcarum fieri imsit; idcirco tantum, ut crassum opus minore labore maius lucrum adferret.“

[2]) Pázmány a bécsi rectornak 1631. febr. 4, 17, 21, jún 9 és titkára ugyanannak jún. 18. Ered. Ugyanott

[3]) Pázmány a bécsi rectornak 1631. marc. 8. Ugyanott.

[4]) Pázmány a bécsi rectornak 1631. jún. 27, 29. Ugyanott.

[5]) A fölirat röviden előadja a sz. test viszontagságait. Végsorai ezek: „Hoc anno 1632 Em. et Rev. Card. Aeppus Strig. P. P. ex hu-

eszközölni, minélfogva 1632 január 22-ére a magyar főpapokat és főurakat Pozsonyba hivta meg [1]). Az ünnep elöestéjén a templom fényesen földiszittetett, falait a jezsuita atyák által összeállitott, az ünnepélyre vonatkozó jelvények, meg latin, görög és zsidó versek diszitették [2]). Délutáni 3 órakor kezdetét vette az ünnepély. A primás az ezüst koporsójában elhelyezett szent testet, püspök társai által segitve a kincstárból a főoltárhoz vitte, hol a vecsernye eléneklése után más nap reggelig a köztiszteletnek kitéve volt. Éjjel kanonokok, szerzetesek s nagyszámú hivők imádkoztak előtte.

Az ünnep reggelén roppant tömeg töltötte meg a templomot Három nyelven tartattak szent beszédek. Az ünnepélyes szent misét Pázmány énekelte; a szent test körmenetben körülvitetett s a mausoleum magaslatára elhelyeztetett, hol már fénylett az ezüst lámpa világa, melynek örök föntartására 1000 forintnyi alapitványt tett [3]). S ezen mausoleum alatt választotta ki a helyet, hol halála után nyugodni kivánt [4]).

---

mili locti conservatorii sacrum corpus argenteo loculo dotatum hoc in Mausoleum reposuit ac lucerna perpetua ornavit. Ad Dei gloriam in Sanctis augendam et patrocinium S. Joannis inpetrandum."

[1]) Eszterházy 1632. jan. 25 én menti magát meg nem jelenése miatt. Kismartoni Regesták 46. l.

[2]) Pázmány már 1631. febr. 21-én fölkéri a bécsi rectort: „R. V. pro translatione aliquid de Parnasso irnoret." Eredeti. Pray gyüjtem.

[3]) Az alapitóokmány kelt 1633. máj. 23. Rendelkezése szerint ami az 50 ft kamatból a lámpaolaj szükségletének födözése után fönmarad, zászlókra és sz. János mausoleumának ékesitésére forditandó. Kaprinay gyüjt.

[4]) Diaskovich ezen ünnepélyrol 1632-ben kis füzetet bocsátott közre, melyet a Bollandisták munkájukba fölvettek. Acta SS Jan. II. 530 s kk. ll. Utóbb Eszterházy primás külön kápolnát épittetett sz. János tiszteletére s a mausoleum oda vitetett át.

X.

Pázmány viszonya a királyhoz. — Nagy befolyása. — A törvény és jog iránti tisztelete. — A kath. egyház emelését célzó javaslatai. — Befolyása a püspökségek betöltésére. — A király közremunkálása Pázmány nagy terveihez. — Pázmány támaszai az udvarnál és a diplomatiai testületben.

Pázmány államférfiui képességei és jó szolgálatai által kivivta magának II. Ferdinand föltétlen bizalmát. Minden fontosabb politikai és egyházi ügyekben kikérték tanácsát; midőn pedig nagyobb horderővel biró kérdések forogtak fön, személyesen kelle megjelennie az udvarnál. És szava majdnem mindenkor irányadó volt. Hatalmas befolyását üdvösen tudta értékesiteni. Politikai téren hazájának és az uralkodóháznak jól fölfogott érdekeit támogatta. S a király vallásos buzgalmát a katholicizmus fölvirágoztatására zsákmányolta ki.

Azonban Pázmány nem tartozott azok közé, kik a céloknak valósitására, melyeket üdvöseknek tartanak, bármily eszközt szivesen megragadnak s készek magukat az erkölcsi és positiv törvényeken túltenni. Lángoló buzgalmát a jog és törvény iránti tisztelet mérsékelé. Soha sem tanácsolta a szentesitett törvényeknek, a biztositott jogoknak akár vakmerő megtámadását, akár perfid kijátszását; az ellenreformátió keresztülvitelére soha sem hozott javaslatba oly erőszakos intézkedéseket, milyenekkel számos uralkodók és főpapok emléküket beszennyezték. Jól tudta, hogy intézmények, melyeket az erőszak emel, nem birnak az állandóság biztositékaival.

„Ámbár — irja egy alkalommal a királyhoz intézett fölterjesztésében — (a protestánsok által) a belmozgalmak korában kieszközlött engedmények miatt nem könnyü Magyaror-

ságban a vallási reformátió keresztülvitele, mégis ha nem mellőzzük az eszközöket, melyeket a tett engedmények sérelme nélkül jogunk van alkalmazásba venni, bizom Isten jóságában, vallásunk rövid idő alatt fölvirágzik Magyarországon" [1]).

Ilyetén a törvénynyel megegyező eszköznek tekintette azt, hogy a király a magyar nemes ifjakat udvarába édesgesse, hol mint apródok, asztalnokok és kamarások alkalmaztatván, a kath. vallásban neveltetnének; hogy a főhivatalokra, kapitányságokra és hadparancsnokságokra jó katholikusokat nevezzen, ilyeneket küldjön a bányavárosokba is, honnan luth. tisztek segitették kiszoritani a katholicizmust. Ajánlá, hogy a király nemességet ritkán, jószágokat még ritkábban adományozzon protestánsoknak; a véghelyekbe rendeljen kath. lelkészeket, kik a hadak között a vallásosságot emeljék [2]).

Egyuttal megakadályozni igyekezett a protestánsok bevándorlását, kiket a király rendeletei Ausztriából számüztek. Ezek főleg Pozsony, Sopron, Sz. György, Modor és Bazin k. városokban telepedtek meg. „S — miként a primás megjegyzi — a magyarországi protestánsokat nemcsak számra

---

[1]) „Et si per varias concessiones per intestinos bellorum motus obtentos non tam facile sit in Hungaria Religionis reformatio, si tamen media, que licite ac sine ulla concessionum laesione adhiberi possunt, non negligantur, confido a Dei bonitate, brevi reflorescere Religionem in Hungaria." 1628 febr. 4-én. — És egy előbbi 1627-iki emlékiratában irja: „Religio Catholica in Hungaria . . . . ubi salvo iure iuvari potest, viriliter est iuvanda." Mindkét emlékirat ered. fog. Prim. egyh. levt.

[2]) Ugyanakkor kérte a királyt, eszközölje, hogy Bazin, sz. György és Modor városokban a prptestánsok által erőszakosan elfoglalt kathol. templomok visszaadassanak és Komáromban az Althán gróf által létesitett jezsuitamisszió visszaállittassék. (Pázmány három emlékiratából. „Ad S. C. R. Mtem hum. Memoriale Aeppi Strig." 1627 nyarán. — „Modi aliqui invandi Relig. Cath. in Ungaria." 1628 febr. elején. „Memoriale." 1629 elején. Eredeti fogalmazatok. Prim. egyh. levt.)

nézve gyarapitják, hanem azokkal elégületlen, szenvedélyes szellemüket közölvén, ujabb mozgalmakat készitenek elő.“ S előterjesztése folytán ama városok k. rendeletek által fölhivattak, hogy „ily nyugtalan embereket“ polgáraik sorába fölvenni óvakodjanak. És gondosan őrködött ezen k. parancsok teljesitése fölött [1]).

Hasonlag ellensége volt a keresztségismétlőknek, kik Morvából számüzetve Magyarország fölső részeibe menekültek, s bár az 1625-iki országgyülés kijelenté, hogy e vallásfelekezet nem tekinthető befogadottnak, titokban makacsul ragaszkodtak hitelveik és szertartásaikhoz. Sőt midőn 1628 végén néhány svájci és szerb rajongó állott élükre, nyiltan fölléptek s mintegy 80 proselytát nyertek meg, kik a katholikus hivek nem csekély megbotránkozására másodizben fölvették a keresztséget. Pázmány fölkérte a királyt parancsolja meg tisztviselőinek, hogy e felekezet tagjainak további bevándorlását gátolják, azokat pedig, kik már bevándoroltak helyezzék őrizet alá; javasolá, hogy azokat, kik a katholikusok közöl hozzájuk csatlakoztak, büntetésül valamely véghely épitésénél kell alkalmazni és a csábitókat fő- és jószágvesztéssel fenyegetni. „Ezeket — igy fejezi be javaslatait — főpásztori kötelmeimnél fogva alázattal előadnom kelle Fgednek s buzgón esedezem, ne

---

[1]) Az 1625 april 7-én kelt emlékirat ered. 1628 febr. 4-én ujra fölhivja a király figyelmét ezen ügyre, melyet 1629 május 9-én Ferenczfy udvari titkárnak is szivére köt. Tanácsára a király fölhivta a pozsonyi tanácsot, mutassa be a bevándorolt protestánsok névsorát. A tanács engedelmeskedett. „De ugy értem — irja Pázmány a magyar cancellárnak 1629 jun. 19-én — hogy csak azokat jegyzették föl in Cataloge, a kik Bécsből és Ausztriából jöttek el. Egyéb helyekről, ugymint Morvából, a kiket bevettek, azokról emlékezetet nem tesznek. És ugy hallom azután is, hogy a catalogust fölküldötték, vettenek be aféle profugusokat, ki ha ugy vagyon, ez is nem kicsiny fraus és méltó ő fgének tudni.“ Ezen levelek ered. a M. Canc. és a bécsi cs. titkos levt.

türje tovább a keresztség szentségének ilyetén vakmerő meggyalázását“ [1]).

Pázmány természetesen nagy súlyt helyezett arra, hogy a megürült püspökségekre buzgó férfiak neveztessenek. Ismételve fölkérte a királyt, hogy őt a javadalmak betöltése előtt meghallgassa. Istenre kérem Fgedet, — irja egy alkalommal — ovakodjék az egyházi javadalmakat a folyamodók kérelmei és némelyek ajánlásai nyomán adományozni; méltóztassék előbb meghallgatni a főpapokat, kiknek hatósága alá az illető püspökségek, prépostságok sat. tartoznak. Az elhamarkodott adományozások gyakran nagy hátrányokat szülnek“ [2]). És máskor is irja: „Bár Fgednek szabadságában áll tetszése szerint bárkit nevezni a megürült javadalmakra: esedezem mindazáltal, méltóztasssék mások mellett a metropolitát is meghallgatni. Ez régi szokás, melyett az utóbbi időkben mellőztek“ [3]).

A király meghallgatta kéréseit. Mindenkor előterjesztései alapján tette meg az egyházi kinevezéseket [4]). S ez köztudomásu volt; minélfogva a nuntius egy alkalommal Rómába jelenti, hogy a magyar püspökségek betöltése egészen a primástól függ [5]).

Igy 1628 nyarán Domitrovich zágrábi püspök erőszakos

---

[1]) 1629. jan. 14. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) 1629. jan. 14. Ered fog. Ugyanott.

[3]) 1630. sept. 29. Ered. M. canc. elvt.

[4]) Pázmány 1630. oct. 14-én Csiky veszprémi püspök halála után ennek helyére Dávid Pál váczi püspököt, váczi püspökké Draskovich György pécsit és pécsi püspökké Vinkovich zágrábi nagyprépostot ajánlja. (Ered. M. Canc. levt.) Mindhárom elnyerte ezen püspökségeket. — 1627. nyarán a jászói prépost elmebetegségben szenvedvén a primás az egri nagy és kisprépostot ajánlja gondnokaivá neveztetni. (1627. aug. 31. Ered. Ugyanott.) A király megerősiti a javaslatba hozottakat. (1627. sept. 8. k. leirat. Ered. Prim. vil. levt.)

[5]) 1620. aug. 5: „Dal quale dipendono quasi totalmente simile nominazioni.“

halála után [1]) javaslatára Erglich Ferenc veszprémi püspök neveztetett utódjává [2]). A kinevezés már bevégzett tény volt, midőn a bécsi nuntius utasitást vett Rómából, hogy Tomkó János zágrábi főesperest ajánlja a zágrábi püspökségre. Midőn a nuntius ez ügyben a királyhoz fordult, ez sajnálatának kifejezése mellett kijelenté, hogy a megtörtént kinevezést nem lehet többé visszavonni [3]). De Pallotto bibornok még egy kisérletet tett s Pázmány közbenjárását vette igénybe. „Mi sem lett volna — igy válaszolt az — reám nézve kellemesebb, mint Méltóságodnak szolgálatot tehetni. De miután ő fge Erglich Ferencet már három hét előtt kinevezte, a fönforgó ügy nem képezheti további értekezletek tárgyát“ [4]). Mindazáltal a következő évben megemlékezett a szent atya ajánlatáról és Tomkót a bosniai püspökségre hozta javaslatba, a melyet csakugyan elnyert [5]).

Pázmány nem szoritkozott arra, hogy mig él, kitünő férfiakat emeljen a püspöki székekre; gondoskodott arról is, hogy halála után a magyarországi katholicizmus érdekei biztositva legyenek. Emiatt szükségesnek látta a királytól igéretet eszközölni ki, hogy ő és utódjai az esztergomi érsekséget soha

---

[1]) „Quum pro munere episcopali — irja Farlati — foeminam illustrem, legitimum thorum nefario concubitu coinquinantem, graviter acriterque reprehendisset, immissis ab irata muliere sicariis, captus est et deiectus in fossam, aqua stagnanti superfusam, quae Varadini moenia circumfluit, ibi submersus gloriosam mortem oppetiit.“ Illyricum Sacrum V. 560 l.

[2]) A király 1628. jul. 12-én fölhivja Pázmányt, hogy javaslatait bemutassa. Kaprinay kézirati gyüjt.

[3]) Pallotto jelentése 1630. aug. 2.

[4]) Pallotto 1630. aug. 1-én ir Pázmánynak, ki aug. 4-én válaszol. Levele eredetiben Romába küldetett, hol Pallotto bib. jelentéseihez mellékelve találtam.

[5]) Pázmány fölterjesztése 1631. marc. Ered. M. canc. levt. És Pray Spec. Hier. II. 238 l.

sem fogják üresedésben hagyni. Jól ismerte a csapásokat, melyek a magyarországi kath. egyházat érték, midőn a XVI-ik század végén 24 éven át fő nélkül szükölködött. Ezen hosszu üresedésben látta a protestantismus gyors elhatalmasodásának, s a katholicizmus romlásának egyik főokát.

Előadta az előnyöket, melyek a primások müködéséből, a trón és a haza érdekeire háromolnak. Ők biztositják az egyházi rend összetartását és tekintélyét; a világi rendeket is hüségükben megerősitik. Az országgyüléseken irányt adnak a főpapoknak és a kath. urak nagy részének. A királyválasztásnál hathatósan támogathatják az ausztriai ház igényeit. A királyi tanácsban nagy súlylyal birnak; a világi tanácsosok, kik magukra hagyatva nem mernek szembeszállani az ellenzékkel, fölbátoritva érezik magukat, ha a primás áll élükön. A haszon pedig, melyet az érsekség üresedése alatt a kamara élvez, igen csekély; de bármily jelentékeny lenne is, nem ellensúlyozná a kiemelt előnyöket. „És — ugymond — az egyháziak iránti bőkezüség soha sem hozott az uralkodókra romlást; mig a történelem tanusága szerint átok követte azokat, kik az Istennek szentelt javak elfoglalása által kivántak segiteni a kincstár szükségein“ [1]).

A király rendszerint készségesen karolta föl Pázmány terveit, buzgón támogatta törekvéseit.

Visszahelyezte érseki jövedelmeinek és jogainak birtokába. A magyar főpapoknak végrendelkezési jogát visszaállitotta. Biztositotta, hogy az egyházi javakat többé elidegeniteni nem fogja. Lehetségessé tette a pozsonyi és győri jezsuita collegiumok megalapitását. Bőkezüen segélyezte a nagyszombati

[1]) Keletnélküli ily cimű emlékirata: „Graves ac iustae causae, quae merito permovere debent S. Mtem, ne unquam Archiepiscopatum Strig. vacare permittat.“ Kaprinay kézirati gyüjt.

nemesi convictust és a papnövelde céljára a budafölhévizi apátságot adományozta. 1630-ban Schlegel Máté nevű tudós és buzgó papot Beszterczebányára küldé, hogy a katholicizmust ama tájakon terjeszsze. És a bányavárosok hatóságainak megparancsolta, hogy a kath. alapitványokat az alapitók szellemében használják [2]). Egyszóval Pázmány főleg II. Ferdinand közremunkulásának köszönheté azon nagy eredményeket, melyeket tevékenysége fölmutathat.

A király környezetében többen voltak, kik befolyásukkal Pázmány politikai és egyházi törekvéseit támogatták. Ezek közől leghatalmasabbak voltak Eckemberg herczeg a cs. titkos tanács elnöke és Ditrichstein bibornok olmüczi püspök, kikhez a benső barátság kötelékei kapcsolták, mely kölcsönös támogatásukban és levelezésükben talált kifejezést. Sennyey magyar cancellár és Ferenczfy a nagytevékenységü udvari titkár szintén kitüntek buzgó szolgálatkészségük által. Ezek mellett nem szabad megfeledkeznünk Lamormain jezsuita atyáról, ki mint a császár gyóntatója ezen szerény állásban roppant hatalommal birt, melyet szivesen helyezett biboros barátjának rendelkezésére [1]).

A diplomatiai testületben a spanyol király és a toskánai nagyherceg követei jelentéseikben a primás tisztelőinek és jóakaró barátainak bizonyitják magukat. A szent szék bécsi nuntiusa természetesen még szorosabb és szivélyesebb viszonyban állott hozzá. Caraffa Károly aversai

---

[2]) Kazy Hist. R. H. 262 l.

[1]) Pázmány többször igénybe vette ezt. 1631. dec. 5-én igy ir a bécsi papnövelde rectorának: „P. Lamormain salutet R. V., dicat hic totum Regnum plenum esse, quod N N. vult ipsum amotum a latere Imperatoris. Certissimus sum maximam bono Patri fore gratiam si conquiescere siuatur. Sed mali homines omnia adversa Societati adtribuunt.“ Eredeti Pray gyüjtem.

püspök, ki 1621—1628 tartózkodott a császári udvarnál mind Bécsben, mind Rómában hathatósan támogatta igyekezeteit. Kormányához küldött jelentései élénk figyelemmel kisérik tevékenységének minden mozzanatait és az őszinte tisztelet hangján szólanak felőle. Utóda Pallotto érsek 1630 nyarán Pozsonyban látogatást tett a primásnál. S mig egy részről magasztalva kiemeli a szivélyes fogadtatást, melyben részesült, másrészről fájdalmas érzelmeket keltett lelkében az ország siralmas helyzetének látmánya, főleg összehasonlitván ezt a dicsőséggel, mely egykor környezé [1]).

XI.

Pázmány munkatársai. — Telegdy János. Sennyey István. Lósy Imre. Ergelich Ferenc. Almásy Pál. Nagyfalvy György. — Dallos Miklós. A győri jezsuita collegium alapitása. — A Jézustársaság müködése Magyarország, Erdély és Horvátországban. — A pálosok és ferenciek. — Az ujvári zárda alapitása.

Pázmány lángbuzgalma nem maradhatott hatás nélkül püspöktársaira, kiket nézpontjainak magaslatára emelt, tevékenységének és a kivivott eredményeknek osztályosaivá tett. Nem csak az ifjabbak, kik neki köszönhették emelkedésüket, a többiek is készségesen hódoltak meg magas állása és lángeszének fölénye előtt; buzgó munkatársak voltak egyházi törekvéseiben, biztos támaszok politikai küzdelmeiben. Nagy alakkal, igaz, nem találkozunk soraikban — vagy talán csak mellette

[1]) 1630. ján. 14. Pozsonyból: „Le molte cortezze, che ho ricevuto da questi Cavalieri Colonelli delle piazze, dal S. Palatino d' Ungheria e dal S. Card. di Strigonia hanno fatto, che sin hora non son tornato a Vienna, como pensava . . . . Il cattivo stato di questo Regno e la lontananza di lui della autica sua gloria apparisco tanto piu miserabile, quanto piu di vicino se vedono."

látszanak csekélyeknek: — de mindannyian tudtak lelkesülni, fáradozni és áldozatokat hozni egyházuk javáért és szivesen követték nagy vezérüket jó és balszerencsében.

Telegdy János kalocsai érsek, a nyitrai püspökség administratora számos ifjakat neveltetett a papi pályára, a nagyszombati papnöveldében hat növendékre alapitványt tett, főegyházát megujittatá, megnagyobbittatá és drága egyházi edényekkel gazdagitá; káptalanát egy malommal s városi területtel ajándékozta meg; 1630-ban püspöki székhelyén a sz. Ferenc rendnek kolostort emelt s azt 5000 forintnyi alapitványnyal ellátta [1]).

Sennyey István váczi, veszprémi, végre 1629 óta győri püspök egy évtizednél tovább birta a magyar cancellár tisztét. Az erdélyi és török ügyekben jelentékeny politikai szerepet játszott; a királynak, hazájának, és Pázmánynak jelentékeny szolgálatokat tett. Egyházi tevékenységét a veszprémi káptalan visszaállitása és az egyházmegye renzése hirdeti [2]).

Lósy Imre váradi, majd egri püspök a primás legbizalmasabb embere. Erélyes, tevékeny férfiu. Mint érseki helynök az egyházmegyei kormányzás apróbb részleteit maga kezelte s lehetővé tette, hogy a primás idejét és figyelmét a nagy érdekekre összpontositsa. Ergelich Ferenc veszprémi püspök két veszprémi növendékre 2500 forintnyi alapitványt tett [3]). Zágrábba áthelyeztetvén ott papnöveldét alapitott és megyei zsinatot tartott [4]).

---

[1]) Episcopatus Nitriensis Memoria 351 s kk. ll.

[2]) Ezen szándékát 1629 jan. 11-én közli az esztergomi káptalannal, melyet statutumjainak átkuldésére fölkér. (Ered. kápt. levt.) A visszaállitásról jelentést tett az 1630-iki nemzeti zsinaton. Péterfy II. 302 l.

[3]) A zágrábi káptalan által 1632 f. VI post. Dom. Quasimodo kiállitott okmány a m. kam. levt.

[4]) A zágrábi jezsuita collegium évkönyveiből. Egyetemi könyvtár.

Almásy Pál váczi püspök a törökök és a protestantismus által elárasztott megyéjében megkezdte az ellenreformátió keresztülvitelét [1]). Nagyfalvy György szerémi püspök és győri őrkanonok a győri megyét sok éven át mint püspöki helynök kormányozta. Fáradhatlan buzgalmát naplója hirdeti, áldozatkészségét végrendelete; hagyatékának nagy részét a bolognai egyetemen tanuló magyar ifjak részére szentelte [2]).

És legelőbb Dallos Miklósról kell vala szóllani, ki esztergomi kanonokból váczi, majd pécsi, végre 1623-ban győri püspökké nevezetett Diplomatiai és politikai képességei, melyeket a haimburgi és beszterczebányai békealkudozásokban kitüntetett, az országgyüléseken és a k. tanácsban tisztelt és befolyásos állást biztositottak neki [3]). A váczi és pécsi püspökségeknek csak cimét birta. Midőn a győri egyházmegye kormányát átvette, apostoli gondossággal karolta föl hiveinek lelki érdekeit. Miként Pázmány ő is papnöveldék és kath. tanintézetek alapitásában látta a vallási állapotok jobbrafordulásának első föltételét. Emiatt hő óhaja volt Győrött megtelepiteni a Jézustársaságot s tervének létesitése végett 1629 nyarán megtette a szükséges előintézkedéseket [4]).

---

[1]) „P. Almásy — irja Lampe 1631-re — Eccl. Reformatam Vaciensem et locorum adjacentium . . . acriter persecutus est et misere exagitavit, ac mulcta aliquot centenorum florerorum, imo iactura capitum aliquot hominum adegit suos subditos, ut Protectionales a Purpurato Budensi pro Sacerdotibus Cath. vi Ecclesiis nostris intrusis, extrahant.“ Hist. Eccles. 364. l.

[2]) Nagyfalvy-jegyzökönyve, levelezéseivel és naplótöredékekkel a Nemzeti Muzeumban.

[3]) L. Frankl és Ráth. Dallos M. politikai és diplomatiai iratai. Esztergom. 1867.

[4]) Dallos szándékát közli a primással, ki egy ideig habozott, vajjon nem lenne-e célszerűbb Kőszegen alapitani collegiumot? 1626 július végén két jezs. atya érkezett Győrbe. (Dallos Lamormain V. atyának 1626. júl. 23. Ered. Kam levt. És Argentus jezs. tartományi főnök Dal-

De a győri káptalan körében váratlanul komoly nehézségek merültek fól. Ezen tény megértésére kiemelnünk kell, hogy a magyar clérus nagyrésze a jezsuiták iránt nem viseltetett rokonszenvvel. Ezeknek buzgalma, magas műveltsége és tiszta erkölcsei által elhomályositva, háttérbe szoritva látta magát. A hivek elhagyták lelkészeik iskoláit, szó- és gyóntató székeit; a jezsuitáknál kerestek fölvilágositást és vigasztalást. A hol megjelentek, minden téren uralkodóvá tették befolyásukat. És az atyák gyakran szent buzgalmuk által elragadtatva, megfeledkeztek a mérséklet és eszélyesség követeléseiről; elmulasztották a kellő kiméletet tanusitani gyarlóbb tátsaik iránt, elviselhetővé tenni kivivott szellemi és erkölcsi fölényüket.

A győri kanonokok nem szivesen értesültek a jezsuiták tervezett megtelepitése felől; sőt ezt megakadályozni igyekeztek. Erre csakhamar alkalmuk nyilt. Dallos, a káptalan birtokához tartozó győri vár területén szándékozott a collegiumot fölépittetni, s e célra alkalmas helyiséget kért kijelöltetni. De a káptalan aggodalmait fejezte ki aziránt, hogy a collegium épitése által a főegyház földesuri jogai sérelmet szenvednek; hogy a jezsuiták az isteni tisztelet rendjét fölforgatni és hivatásuk körén túlterjeszkedni fognak; hogy végre a győri collegium megalapitása a protestáns rendeket fölingerelni fogja. Emiatt csak azon föltétel alatt nyilatkozott hajlandónak megegyezését adni a jezsuiták megtelepitéséhez, ha jogainak sértetlen föntartása iránt kellő biztositékokat nyer [1]). A püspök megütközéssel vette ezen nyilatkozatot. S miután a káptalant maga nem tudta engedékenységre birni: a királyhoz és Páz-

---

losnak 1626. júl. 23 Ered Győri kápt. levt.) Dallos az iskolákat már 1627. elején szándékozott megnyitni. (Lamormain Dallosnak 1626 nov. 13. és Dallos Lamormainnak 1626 dec. 8. Ered. Győri kápt. levt.)

[1]) Nagyfalvy őrkanonok naplója, 1626 aug 19 re.

mányhoz fordult. Mindkettő élénk érdekeltséggel viseltetett a püspök terve iránt és kész volt mindent megtenni sikeresitésére. II. Ferdinand az egykori veszprémvölgyi apácák összes birtokait a megalapitandó collégiumnak adományozá [1]) s fölhivta a káptalant, hogy a kivánt helyiséget a püspök rendelkezésére állitsa. Egyuttal október elején Sennyey magyar cancellárt Győrre küldé, ki a vár területét az atyákkal megszemlélvén kijelölte a helyet, hol a collegium épittetni fog. A káptalan nem engedett s a királyhoz intézett föliratban igazolni igyekezett magatartását. Előbbi határozatától el nem térhet — mondá, — mert nem áll hatalmában elidegeniteni azt, mi az egyházé [2]). Pázmánynak a káptalanhoz intézett levele is hatástalan maradt [3]).

A győri káptalannal folytatott ezen tárgyalások 1626 végén, Bethlen támadása következtében fönakadtak. A következő év elején Dallos uj eljárási módot kisérlett meg. Nem kivánt többé épitkezési helyet, hanem a várban Győr megye alispánjától és két kereskedőtől házakat vásárolt, melyeket a collegium céljaira átalakitni tervezé. A káptalan ebben sem nyugodott meg. Miután a vár területén létező magánépületektől némi illetéket élvezett, a melytől a szerzetes házak fölmentve

---

[1]) A király Dalloshoz intézett levele 1626. oct. 3. Ered. győri kápt. levt.

[2]) Nagyfalvy naplója. 1626. sept. 26. oct 7, 8.

[3]) Nagyfalvy naplójában 1626. nov. 21-én Pázmány leveleit „vehementia et stomachose scripta“ mondja. Emlitést tesz e levelről Dallos dec. 8-án Lamormainhez intézett levelében. (Ered. fog. Győri kápt. levt) Lamormain pedig 1626. dec. 24-én irta Dallosnak: „Ill D. Aeppus scribit mihi, se praegnantes ad DD. Capitulares dedisse; expectarese responsum, ubi redierint a collectione decimarum; sperare se responsum, quale optat. Et addit opus misericordiae futurum etiam nolentibus, sed egentibus bene facere.“ (Ered. Ugyanott.)

voltak: a vásárlás ellen — melyet földesuri jogainak sérelme gyanánt tekintett — ovást emelt [1]).

Pázmány ezen viszálykodás botrányait megszüntetendő ujabb kiegyenlitési kisérletet tett. Meghivására a nagyprépost két kanonokkal Pozsonyba utazott s helynökével, Lósy püspökkel értekezett. A győri küldöttség itt kijelenté, hogy a káptalan nem adhatja ugyan nyilt megegyezését a jezsuiták meglepitéséhez: de kész ellenkezésével fölhagyni, ha a collegium alapitása a király nevében eszközöltetik, mert ez esetben a protestáns rendek várható szemrehányásaival szemben a királyra támaszkodhatik [2]).

A primás szivesen teljesitette a káptalan kivánatát. Kérelmére a király magáévá tette az ügyet és september 20-án kelt leiratában kijelenté, hogy maga szándékozik a Jézustársaságnak Győrött collegiumot és tanintézetet alapitani [3]).

Mindazáltal a nehézségek most sem szüntek meg. A káptalan ujabb föltételeket terjesztett elő, melyek alatt a jezsuiták megtelepitésében megnyugodni kész. Dallos azokat elfogadhatlanoknak tartotta s ujra Pázmány közbenjárását vette igénybe [4]). „Bár reméllem — irja ez a káptalannak — hogy később Uraságtok is fölkarolni fogják, mit a vallás érdekében hasznosnak itéltem; atyai hivatásomhoz képest ismét fölkérem Uraságtokat, ne gátolják az üdvös munka sikerét. Gondolják meg, mikép fog-

---

[1]) Az 1627. május 1-én kelt óvás, Ugyanott. Nagyfalvy 1627. július 16-ra irja: „Cives autem, qui vel iam vendiderunt aedes Patribus, vel in posterum venditurі sunt, protestati sunt sibi invitis domos aviticas et habitationes aripi, nec iustum pretium exsolvi, sed violenter exturbari.“

[2]) Lósynak 1627. május 8-án Pázmányhoz intézett levele, Ered. Győri kápt. levt.

[3]) Ered. Kam. levt.

[4]) Dallos naplójából, (melyet 1627. sept. 30 nov. 9. között ezen tárgyalások folyamáról vezetett. Győri kápt. levt.) sept. 30. oct. 3.

nak Isten előtt számot adni, ha a hivek lelki üdvének előmozditását akadályozzák“ [1])

A káptalan most föltételeit bemutatta a primásnák, ki azokat nem utasitotta vissza; késznek nyilatkozott alapul elfogadni s a káptalan küldötteivel tárgyalásokat kezdeni. „Szeretettel intem Uraságtokat — irja ez alkalommal — hozzanak oly határozatokat, melyekkel jóhirüket és a békét föntarthatják; mert mi többé nem léphetünk vissza. És bár kimutathatnám, mit tehetne ily esetekben ovásaik dacára a legfőbb egyházi s vilagi hatalom: ohajtom, hogy ezen ügy a káptalan becsületének sérelme nélkül intéztessék el“ [2]).

A káptalan igérte ugyan, hogy küldöttséget fog a primáshoz bocsátani; de igéretének teljesitését különféle ürügyek alatt késleltette [3]). „A becsületes győri káptalannak — ekként panaszkodik emiatt Pázmány — a páterekkel való veszekedését bántam mindenkor és láttam, hogy a káptalannak nem lesz hasznos és becsületes . . . Minthogy végházban vitézek közt laknak a jó pap urak, igen militanter procedalnak, látták a végét. Arra igérték vala magukat levél által, hogy hozzám küldenek és velem fraterne akarnak végezni; abban semmisem lőn. Mi okon, nem tudom; de talán nem illenék egy olyan becsületes káptalanhoz, hogy amit levelükben fogadnak az esztergomi érseknek, azt elmulaszszák“ [4]).

Ezalatt a király túltette magát a káptalan ellenállásán. 1627 october havában a magyar cancellárt, néhány kamarai tiszttel Győrre küldé, s ezek a vásárolt házakat Káldy atya

---

[1]) Nagyszombat 1627. oct. 8. Eredeti. Ugyanott.

[2]) Pázmány a káptalannak 1627. oct. 15-iki levelére, oct. 18-án válaszol. Ered. Ugyanott.

[3]) Dallos naplója oct. 21. nov. 9.

[4]) Dallosboz 1628. jan. 14-én intézett levele. Ered. győri kápt. lev.

személyében átadták a Jézustársaságnak[1]). Az iskolák 1629-ben nyittattak meg. És a káptalan szükkeblűsége mellett, annál fényesebben tünik elő Dallos bőkezüsége, ki 25 ezer forinttal megvetette alapját a győri papnöveldének[2]), melyet hagyatéka nagyrészének is örökösévé rendelt[3]). Nagylelkű fáradozásainak gyümölcsözését nem élte meg. 1630 marcius 24-én meghalt. A jók tisztelete és részvéte kisérte sirjába.

Pázmánynak apostoli tevékenységében püspöktársai mellett főleg a Jézustársaság atyái támogatták. Mielőtt pozsonyi és győri collegiumjaik megalapittattak, Magyarországban Nagyszombat volt székhelyük. Nem szoritkozván a tanitás és nevelésre, a papi hivatás egész körét fölkarolták. Sőt mint a lelkészkedő papság lelki vezetői is müködtek. 1630-ban tizenkét pappal tartottak lelki gyakorlatokat.

Hatásuk a hivekre mérhetlen volt. Az ajtatoskodók a nap minden óráiban megtöltötték templomukat. A kézművesek és munkások nagy számban jelentek meg a hajnalban tartott szent misén. Egyházi beszédeik és hitelemző előadásaik szokatlan vonzerőt gyakoroltak. Gyóntatószekeik a főbb ünnepeken valóságos ostromnak voltak kitéve. 1623-ban farsang végső napjaiban ezernél többet, husvétkor mintegy kétezeret gyóntattak meg. A nép köréből számüzték a babonás szokásokat; az amuleteket szentelt viaszképekkel helyettesitették. Kibékitették a viszálykodókat, megszüntették a vadházasságok botrányait. A betegek szenvedéseit, a foglyok nyomorát, a halálra itélt gonosztevők rettegéseit a vallás vigaszaival enyhitették. A sebesült harcosok ápolására és a török fogságban epedő magyarok kiszabaditására alamizsnát gyüjtögettek.

---

[1]) Dallos naplója oct. 23.

[2]) Ezen összegről, 1629. sept. 11-én kiállitott k. kötelezvény. Ered. Kam. levt.

[3]) Erről szó volt az 1630-iki nemzeti zsinaton.

A térítés művében csudálatosan velök volt az isteni kegyelem. 1623—1625 között 445, 1629 s a következő évben 313 protestánst vezettek a kath. egyházba. Soraikból számos előkelő személyt emelhetni ki: Thurzó Ádámot és Mihályt, Eszterházy Miklós második nejét, Thurzó Sz. nádor özvegyét, Illésházy nádor egy leányát, egy superintendest és két prédikátort.

A hivek bizalmának mértékeül szolgálhatnak a gazdag adományok, melyekkel a nagyszombati collegium elhalmoztatott; azok 1622 és a következő évben mintegy 26,000 forintnyi összegeket képviseltek, melyhez Thurzó grófnő 1200 aranynyal jarult. Bizonyos Nagy-Mihályné asszony szegény tanulók tartására 9000 forintot helyezett az atyák rendelkezésére. S már 1624-ben a Pázmány által e célra berendezett sz. Adalbert pártfogása alatt álló intézetben, 18 szegény tanulót élelmeztek.

Pázmány kiváló jóakaratot bizonyitott az atyák iránt. Gyakran megjelent templomuk és házukban; nem egyszer asztalukat is megtisztelte jelenlétével. 1624-ben Borgia Ferenc atya szentté avattatása alkalmából két ezüst gyertyatartóval kedveskedett nekiök. Viszont ők is fölhasználtak minden alkalmat, hogy ragaszkodásukat és hódolatukat kitüntessék. Többször, igy midőn a biborral földiszittetett, növendékeik által rendezett ünnepélyes előadásokkal lepték meg.

A primás buzditására, az ő és buzgó kath. főurak pártfogása mellett Nagyszombatból az ország minden részeibe missiókat küldöttek ki. Ilyeneket alapittattak Túróczban, Szent-kereszten, Bicsén, Ujvárban, Kismartonban, Nógrádban, Léván, Homonnán, Komáromban, továbbá Forgách Miklós, Erdődy Zsuzsanna, Rákóczy Pál birtokain sat. Többen behatottak a török hódoltság

területére, hol megjelenésük az elhagyatott katholikusok között sokszorosan áldásos volt. Budán, Esztergomban és Egerben mintegy 300 keresztényt sikerült kiszabaditaniok a török rabságból, még többet a bűn és tévely bilincseiből. Működésük mindenütt oda irányult, kogy a katholikusokat a hit és jó erkölcsökben megerősitsék, a protestánsokat megnyerjék. Térítői munkásságuk eredményeit nem lehet pontosan kiszámitani. A nagyszombati évkönyvekben csak hézagos adatokkal találkozunk; ezeknek összevetéséből kitünik, hogy a missiókban működő atyák 1622—1631 között ezer kétszáznál sokkal többet nyertek meg vallásuknak.

Bethlen Gábor türelme és politikája 1624 körül Erdélyt is megnyitotta a Jézustársaságnak. Szini István atyának Gyulafehérvárott lakhelyet rendelt és segélyt utalványozott. Ehez csakhamar Vásárhelyi György csatlakozott. Káldy György atyát, ki Sennyey cancellár kiséretében jelent meg udvarában, kitüntetésekkel fogadta; a tudós férfiu annyira megkedveltette magát, hogy a fejedelem és több protestáns főur jelentékeny összegekkel járultak magyar bibliájának nyomatási költségeihez. Bethlen igérte, hogy több atyát is befogad a tartományba; de erről megfeledkezett midőn a királylyal kezdett házassági és szövetkezési tárgyalásai fölbomlottak. „Szivesen megengedné — mondá ekkor — az atyák megtelepedését, de nem teheti, mert lázadásra inditaná Erdély prot. rendeit. Az atyák is biztos halálnak mennének elébe, mit meg nem engedhet; úgy is őt vádolják a kassai vértanuk kivégeztetése miatt, bár egészen ártatlan. „Utóbb mégis nem ellenzé, hogy némely kathol. főurak lakaiban és Karauseben megtelepedhessenek. Majd Udvarhely és Monostorba is bevonultak. Lépteiket Isten gazdag áldása kisérte. [1])

[1]) Mit a jezsuiták működéséről irtam a nagyszombati collegium

Zágrábban szintén létezett jezsuita collegium, mely Horváth és Tótország körül ép oly mérvben tette magát érdemessé, miként Nagyszombat Magyarországra nézve. 1604-től kezdve 10—20 atya tartózkodott ott; jeles tanintézettel birtak, utóbb a papnövelde vezetését is átvették. Kőrösmegyében és Varasdon missiói telepeik voltak. Pártfogóik élén áll II. Ferdinand, ki 1623-ban 200 forintnyi évi segélyt utalványozott részükre. Draskovich János gróf 1627-ben zágrábi házát papnövelde alapitására engedte nekiök, Ergelich püspök 1000 forintot adott a collegiumnak, hogy a papnöveldében egyik atya az erkölcstan tanárként alkalmaztassék. Tisztelőik bőkezűsége oly nagy volt, hogy vagyonuk egy évben (1629) tizennégyezer forinttal gyarapodott [1]).

Pázmány a társaság üdvös tevékenységét szemlélvén, annak az ország fölső részein is kivánt cellegiumot alapitani, mely főleg a szepesi városokban az elhatalmasodott protestantismussal szembeszálljon. A collegium székhelyévé előbb Szepesváraljját, utóbb Podolint jelölte ki; 1629-ben tárgyalásokat kezdett a lengyel királylyal, s a tizenhárom szepesi város kapitányával. De tervét nem volt képes valósítani [2]).

A többi szerzetesrendek közül a magyar korona területén csak szent Pál remetéi és sz. Ferenc szerzetesei birtak néhány kolostort. Amazokat az erkölcsi sülyedés és fegyelmetlenség megfosztotta régi jó hirök és üdvös hatásuktól. Pázmány emiatt lépéseket tett Rómában, hogy a rend reformátiója megkisértessék [3]).

---

kézirat évkönyveiből és Kazy előadásából. (Hist. Univ. Tyrn. 225—259 ll.) állitottam össze.

[1]) A zágrábi collegium évkönyvei. Egyetemi könyvtár.

[2]) A szatmári collegium évkönyveiből. Egyetemi könyvtár.

[4]) Barberini bibornok 1631 július 26-án irja Pázmánynak: „Eseguiró tutto questo nel negotio della riforma, che V. Eminenza rechiede per la Religione de Padri di S. Paolo primo Eremita.“ Eredeti. Prim. vil. levt.

Nagyobb haszonnal müködtek a ferenciek. Szegedi, gyöngyösi és szécsényi zárdáikból a török hódoltságban lakó katholikusok lelki szükségleteiről gondoskodtak; mert a török más papokat nem türt meg. Erdélyben is nagy érdemeket szereztek a katholicizmus föntartása körül. Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött szintén jó szolgálatokat tettek, s a lelkészkedő papság hiányát pótolták.

Pázmány elismerését a rend érdemei iránt legszebben kitüntette, midőn annak Ujvárban kolostort alapitott[1]) „előmozditani óhajtván — miként alapitó okmányában irja — Isten dicsőségét és a kath. vallás terjesztését, ugyszintén indittatva a különös tisztelet által, melylyel sz. Ferenc iránt viseltetik, kinek ünnepén látott először napvilágot.“ A kolostor és templom épitését 1626-ban kezdette meg s maga vezette. Berendezését is saját költségén eszközölte[2]). A templomot 1631 május 24-én szentelte föl, a mikor a szerzetesek ünnepélyesen bevezettettek uj lakukba[3]). „Biztosan reméljük — irja ez alkalommal — hogy sz. Ferenc érdemei és közbenjárása által a kolostor lakóinak imái hathatós isteni segélyben fogják részesiteni az ujvári véghelyet, nemcsak a kereszténység esküdt ellenségével, a törökkel szemben, hanem azoknak meg-

[1]) Ugy látszik Pázmány egy ideig arról gondolkodott, hogy a kolostort Körmöczön alapitsa. Midőn itt 1622 tavaszán házat épitett, meghagyja tisztének: „Az én házam mellett occupálj helyet pro claustro, 25 barátért.“ Az 1622 april 19-én kelt utasitás ered. fog. Prim. vil. levt.

[2]) Erre nézve több utasitása, melyet az ujvári tiszthez intézett a Prim. vil. levt. Az isteni tisztelethez szükséges könyvekről, melyeket 60 talléron Velencében vásárolt, emlitést tesz a bécsi rectorhoz 1631 jun. 29-en kelt levelében. Ered. Pray gyüjtem.

[3]) Ezen ünnepélyre, ugy látszik számos meghivásokat tett. Nagyfalvy szerémi püspök 1631 május 21 én kelt levelében köszöni a meghivást s igéri, hogy megjelenik. Ered. fog. Naplójában.

térítésére is, kik sajnálatos tévelyekbe bonyolultak és keresztény név alatt hamis tanokhoz szegődtek“ [1]).

Ugyanezen időtájban a sz. Ferenc rend Nyitrán, [2]) Kis-Martonban és a zemplénmegyei Varanó mezővárosban is nyert uj kolostorokat [3]) és visszavezettetett Thurzó Ádám gróf által galgóczi zárdájába, honnan e főur protestáns elődei által számüzetett [4]).

XII.

A kath. főurak. Eszterházy Miklós. — Homonnai János. — Förangu hölgyek és urak áttérése a kath. vallásra. — A Zrinyiek és Thurzók Ellenreformatori tevékenységük.

A világi főurak soraiból számosakat vezetett a vallásos buzgalom Pázmány zászlai alá. A Homonnai György, Pethe László, Forgách Zsigmond halála által támadt hézagokat csakhamar kipótolták férfiak, kikben a kath. egyház nem csekélyebb támaszokra talált.

Élükön Eszterházy Miklós nádor áll, kit a buzgalomért, melyet országgyüléseken, királyi tanácsban és a magánélet viszonyai között a kath. érdekek előmozditása körül bizonyitott „második Pázmánynak“ szerettek nevezni [5])

---

[1]) Az alapitóokmány Podhraczkynál 65. l.

[2]) A nyitrai kolostort Telegdy püspök 1630-ban alapitotta.

[3]) Lampe 1630-ra irja: „Varanoviae, oppido Com. Zemplin. templum Reformatorum Nationis Slavicae per Caesareos Commissarios pro Monachis Franciscanis occupatur, nil obstantibus, vel obstare nolentibus Dominis terrestribus.“ Hist. Eccles. 364. l.

[4]) A kiraly 1630 april 6-án meghagyja Nyitramegye alispánjának, hogy miután a Bethlennel kötött egyességek értelmében a galgóczi zárdának a sz. Ferenc részére visszaadatni kellett volna, s ez nem történt meg, menjen személyesen Galgóczra és a szerzeteseket helyezze vissza a kolostor birtokába. Ered. fog. Simor primás gyüjteményében.

[5]) Palatium Regni Hung. sub Regibus Hung. Austr. 112. l.

Az ellenreformatió keresztülvitelében kiváló érdemeket szerzett, nemcsak hatalmas befolyása, hanem közvetlen hatása által is. Néhány jezsuita atyát állandón udvarában tartott; ezek hivatva voltak prot. vendégeivel vallási vitákba bocsátkozni, melyekben maga is szivesen részt vett. Emlékezetes a vita, mely asztala fölött 1627 december 27-én Hodik János superintendenssel folyt s melyet ez közzé tett. [1]) Ily módon mintegy huszonkilenc uj tagot nyert meg a kath. egyháznak, közöttök több előkelő család sarjait.

Midőn 1629 körül a bicsei uradalom birtokába jutott, az itt székelő superintendenst Trencsinbe utasitotta, a templomot és plebániát kath. papnak adta át; ez azonban a térités művében semmire sem tudott menni, hiveinek száma összesen kettőre rúgott. Ekkor a nádor két jezsuita atyát hivott meg; Jankovics György az egyiknek neve. Ezek szokásos tapintatukkal tudták lekűzdeni a protestansok ellenséges érzületeit. Kezdetben a kórházakat és börtönöket választották tevékenységük szinhelyévé, ápolván a betegeket, vigasztalván a foglyokat. És amott 11 beteget, itt egy halálra itélt gonosztevőt sikerült megnyerniök.

Csekély számú hiveikkel valamelyik ünnepen körmenetet tartottak. A prédikátorok által fölizgatott protestánsok ezt nem akarták türni, megrohanták és bántalmakkal illeték a katholikusokat. Ezen esemény meghozta Eszterházynak az ohajtott alkalmat, hogy erőszakos eszközökhöz nyuljon. Elrendelte, hogy a temetőbe csak katholikusok hulláit szabad elhelyezni és jobbágyai közől csak azoknak engedte meg a házasodást, kik előbb az Úr testét kath. pap kezeiből veszik. Rövid idő alatt hat haldokló és tiz házaspár tért át a kath.

---

[1]) Ribini Mem. Aug. Eccl I. 457. l.

vallásra, Bicse környékén három templomot ragadott ki a protestánsok kezeiből s pártfogása alatt a jezsuiták e helyeken rövid idő alatt 86 térítési esettel dicsekedhettek [1]). Vallásos bőkezűségét hirdeti a szent Ferenc rend zárdája, melyet Kis-Martonban alapitott s a Nagyszombatban ker. sz. János tiszteletére emelt fényes szent egyház, melynek épitési költségei 80 ezer forintot meghaladtak [2]). Testvérei Dániel és Pál Kismartonban és Nógrádban telepitették meg a Jézustársaság atyáit.

Rangra és gazdagságra nézve legközelebb áll a nádorhoz Homonnai Drugeth János gróf, az 1620-ban elhunyt György egyetlen figyermeke, nagyterjedelmű birtokaival vallásos buzgalmának is örököse. A haldokló atya Pázmány és Eszterházy gyámságára bizta őt, kiknek vezetése alatt már ifjú korában lényeges szolgálatokat tett a kath. ügynek. Tekintélyével és anyagi segélyezésével támogatta a birtokain működő jezsuita atyák térítői munkásságát. A prédikátorokat elűzte és templomaikat megnyitotta a kath. isteni tiszteletnek. Igy tett 1628-ban Homonnán és Ungváron. Ezen eljárás nagymértékben fölkeltette a protestánsok haragját [3]). Sérelmeik orvoslását Zemplénmegye közönségénél keresték és kikérték Bethlen közbenjárását, miután Zemplén egyike volt az általa birt hét magyar megyének.

A fejedelem nem titkolta el elégületlenségét a

---

[1]) A nagyszombati collegium kézirati évkönyvei 1630-ra.

[2]) Podhraczky Eszterházy M. élete Uj M. Muzeum. 1857 235 s kk. ll.

[3]) „Ugy vagyon — irja gf. Alaghy Menyhért 1623 april 6 Páczinból Pázmánynak — prédikátor uraim és a kövér prédával megtöltött kóborlók, a kiknek már napról napra kopton kopik erszényük, az ungvári és homonnai szentegyházaknak elfoglalásáért igen fenék fogukat; készek is volnának ujabb motusokat inditani, ha valami módjuk volna reá.“ Ered. Prim. vil. levt.

kath. urak ellenreformátori tevékenysége fölött. „Akartuk volna, — irja ez ügyben — hogy ez ujabb háboruságra való materia ne adatott volna; . . . sőt mi igen csodáljuk, micsoda elmétől viseltetnek azok, a kik urok méltóságának derogámenével az ország szabadságát bontogatni megmerik próbálni, a községnek conscientiáját megmerik sértegetni. Mi azokról irjuk ezeket, kik ebben elegyitették magukat és valaki commissiójából cselekedték [1]) nem helyeselhetjük; mert a miket az emberekkel kell vala elfelejtetni, mostani elinditott cselekedetükkel renoválják és minden titkos igyekezetüket vele detegálják, mivel nem csak Homonnán, hanem egyéb részeiben is Magarországnak, ugy értjük, elkezdették ismét, melynek ily idején nem kell vala lenni, akár csak a hamu alatt való szikráknak elalvására és a sok hadakozások miatt megpusztult szegény országnak valamennyire való pihenésére várakoztak volna jó uraim. Mely dologról nem szükség többet irnunk, hanem ő fgét requiráljuk felőle. Interim, hogy a templomot mindjárt visszaadják és papjukat engedjék vallásuk szerint való isteni szolgálatuk peragálására bele menni; a községet fenyegetésekkel, birságoknak impositiójával, tömlöcben való hányásokkal ne kényszeritsék a római vallásra, kegyelmesen intjük őket. Engedjenek optiót nekik (t. i. a jobbágyoknak) és a ki mit akar valljа azt, erőszak alatt ne üdvözitsenek senkit. Lám mi senkit religiójában nem háborgattunk, mindennek birodalmunkban szabad vallást engedtünk és mindenik valláson valóknak papokat tartani engedtünk. Kegyelmetek is azt cselekedje, ha az urfinak (Homonnainak) kárt tenni és az országban ujabb háboruságot inditani nem akar-

---

[1]) Ezen szavakban hihetőleg Pázmányra céloz.

nak. Mert bizonyosan higyék, nem engedjük; s ha a templomot vissza nem adatják de facto és a községet fölebb specificált büntetések alatt kényszeritik a mise hallgatásra, valaki oka leszen s rajta kapjuk, megbüntetjük" [1]).

Bethlen határozott fölszólalása eredménytelen maradt. A protestantismus Homonnán és vidékén nem éledt többé föl a szenvedett csapások alatt. A következő évben a Jézustársaság visszafoglalta homonnai zárdáját, honnan Bethlen első támadása távozni kényszerité; négy atya sietett oda a kath. érdekek fölkarolására [2]) És csakhamar a közel Varanó mezővárosból is kiszoríttattak a luth. prédikátorok; helyüket sz. Ferenc szerzetesei foglalták el [3]).

Erdődy Tamás gróf, Draskovich János gróf, Forgách Mihály, Rákóczy Pál György fejedelem testvére, a jezsuiták növendéke — gróf Althán Adolf, komáromi főkapitány [4]), s az erdélyi urak soraiból: Károlyi Mihály, Kornis Zsigmond, Haller István és Gábor, a főrangu hölgyek közől Forgách Zsigmond, Thurzó Kristof özvegyei, Erdődy Zsuzsanna grófnő, meg Pálffy Eufrosina Rattkay György báró neje a jezsuiták évkönyvei által lelkes pártfogók gyanánt magasztaltatnak, kik

---

[1]) Bethlen levele kelt Fogaras 1628. marc. 14. Ciméből („Rde et Egregie nobis benevoli") s tartalmából következtetni lehet, hogy Homonnai meghatalmazottaihoz van intézve. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) A nagyszombati collegium évkönyvei 1629-re. S Caraffa nuntius irja: „Collegium Homonnaiense, ut diu mecum egit Comes Homonnaius, non solum perfici, sed in eo quod jam factum est reparari ac reaedificari debet." Commentarii II. 19 l.

[3]) L. e könyv V. f.

[4]) Ez Komáromban jezsuita missiót hozott be. És 1626. sept. 24-én fölkéri Pázmányt, jöjjön sz. Mihály napjára Komáromba a mikor „in prima domo Redemptionis communionis nostrae . . . a me quidem indigno fundatae (?) primum lapidem . . . ponere proposui." Miller I. 115 l.

az atyákat birtokaikba vezették s müködésüket hathatósan elősegitették [1]). Pálffy István és Pál grófok, Bosnyák Tamás és Koháry Péter kapitányok uradalmaikban templomok épitése és ékesitése, plébániák alapitása és jó példa által igyekeztek lenditeni a kath. ügyön [2]).

És megemlitenünk kell Kún László szathmári kapitányt, ki Pázmány iránti hódolatának gyengéd modorban ad kifejezést. „Kérem azon Nagyságodat igen bizodalmasan — irja neki — hogy nekem jóakaró szolgájának parancsoljon és én velem is szolgáltasson. Nagyságodnak mindenekben jó szivvel akarok szolgálni és kedveskedni... Ngdnak semmi uj ajándékot nem tudtam küldeni hanem im egy Monstrantiát küldöttem Nagyságodnak, a melyet még a boldog emlékezetü Mátyás király csináltatott volt, ki noha megromladozott, de én a végre akartam, hogy a régiség tessék meg rajta. Ngodat kérem alázatosan, mint kegyelmes uramat, hogy az ajándéknak kicsiny voltát nem nézvén, vegye kedvesen; ennek utána nem ennyiben, hanem teljes életemben akarok Ngodnak szolgálni“ [3]).

1622 között a magyar főúri családok számos sarjai ve-

---

[1]) Ezekről a nagyszombati collegium évkönyvei gyakran tesznek emlitést.

[2]) A Pálffy testvérek mint k. biztosok buzgón közreműködtek Pázmánynyal, midőn ez Pozsony városában a katholicismust restaurálni törekedett; a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitátiójából pedig tudjuk, hogy a lozornói templom főoltárát szép festménynyel diszitették, Sz. Borbála-Váralyán uj templomot épitettek sat. Bosnyák Tamás, miként a nyitrai főesperesség 1630-iki visitátiójából tudjuk, Surányban plebániát alapitott, templomot, iskolát és plebánia lakot épitett; a lelkészt és tanitót szép jövedelemmel látta el; a pozsonyi visitátió pedig őt és Borbála testvérét mint „singulari devotione praeditos“ magasztalja. Koháry Péter az ujvári templomban oltárt emelt.

[3]) 1629 marcius 27. Miller II 3 s kk. ll.

zettettek vissza a kath. egyházba, részint Pázmány és Eszterházy nádor, részint a jezsuiták közremuködésével. A nők közöl kiemelhetjük Thurzó Szaniszló nádor özvegyét, Illésházy nádor egyik leányát és Thurzó Imre gróf özvegyét, ki 1624-ben Eszterházy nádor nejévé lön. Az utóbbi ez alkalommal vallásos lelkéről tanuskodó sorokat jegyezett emlékkönyvébe. „Mentem az én szerelmes uramhoz Kismartonban 28 napján octóbernek (1624). Ott létembe az Úr Isten szent lelkének ajándékát közlötte velem és tértem az igaz vallásra; . . . mert az előtt kénytelen voltam a szinmutatásra, de szivemben mindenkor igaz pápista voltam“ [1]). Brandenburgi Katalin fejedelem asszony már Bethlen Gábor életében lőn megnyerve a kath. hitnek; de csak miután a fejedelemséget elhagyta, 1631-ben lépett nyilvánosan a kathol. egyházba, Szombathelyen Sennyey püspök kezeiből vette először az Úr testét s ezen ünnepélyes alkalomkor két török megkeresztelésénél mint keresztanya ténykedett [2]).

Forgách Miklós gróf, a Jankovich bárók családja, Erdődy György gróf és Balassa Endre báró [3]), szintén ez időtájban léptek a kath. egyház tagjai közé. De a kath. ügyre nézve legnagyobb nyereség volt a Zrinyiek és Thurzók megtéritése.

Zrinyi György horvátországi bánt Pázmány befolyása nyerte meg a kath. vallásnak, melynek a Muraközben restaurátorává lőn [4]). Terjedelmes birtokairól elüzte a

---

[1]) Eszterházy Miklós élete. II. 161.

[2]) Kazy Hist. Regni Hung. 260.

[3]) Kazy Hist. Regni Hung. 220 l. És Caraffa Comment. de Germ. S. II 17 l.

[4]) Caraffa nuntius irja: „Inprimis magnorum virorum facta est accessio in quorum amplissimis dominiis Sacerdotes cath. collocati fu-

prédikátorokat és minden eszközt fölhasznált, hogy jobbágyait a protestantismustól elvonja. „Mostan — irja ő maga 1626-ban — a haereticus prédikátorokat is, többet tiznél kikergettem s Isten kegyelmességéből csak az egy igaz kath. Religió hirdettetik.“ Pázmány iránt kiváló tisztelettel viseltetett és midőn a németországi hadjáratban részt venni készült, fiait s uradalmait pártfogásába ajánlá. „Az én árva fiaimat Nagyságodnak alázatosan ajánlom, legyen Ngd pátrónusok, a mely Ngodtól opus misericordiae leszen. Mivelhogy tudom azt is, hogy Ngd a megromlott Magyarországnak jóakarója, akarám a muraközi dolgot is Ngdnak commendálnom, a honnét Magyarországnak, Tót-, Horvátországnak és Stiriának nagy salusa, avagy permansiója dependeál; legyen Ngd azon, hogy jó gondviseetről meg ne fogyatkozzék.“ [1]) Zrinyi még ugyanazon év végén — nem ugyan csatatéren, hanem mint a láz áldozata — a primás pozsonyi palotájában meghalt. És Pázmány buzgón gondoskodott úgy a muraközi katholicizmus, [2]) mint az árvák — Miklós és Péter grófok — érdekeiről. Ezek fölügyelete alatt nyerték neveltetésüket és közbenjárása Miklósnak, már tizenkét éves korában, megszerzé a k. fólovászmesteri méltóságot [3]).

---

erunt, expulsis haeresun seminatoribus, adeo utsolus C. G. Zerin in locum plus quam viginti haereticorum Praed. Cath. Parochos collocarit.“ i. h.

[1]) 1626 febr. 21 Bécsből Ered. Prim. vil. levt

[2]) Zrinyi Gy. halála után ugyanis a protestánsok ujra visszahódítani iparkodtak az elvesztett tért Muraközben A király 1628 jan. 6-án a teendők iránt kikéri Pázmány véleményét. Ez jan. 24-én ajánlja „ut cervicosi quidam et inobsequentes, qui in certa pecuniae summa bona stabilia Comitum possident, exoluta summa inscriptionis illinc excludantur. Caeteris enim metu similis fortunae detenisi facile sese accomodabunt . . . Tutores moriei possent nomine Mtis V. ne iidem bona possidentes recipiant Praedicantes, ob inquieta ingenia ditionibus V. Mtis exclusos.“ Ered fog. Prim. vil. levt.

[3]) Pázmány 1628 marc. 11-én kéri a királyt, hogy e méltóságot Miklós grnak adományozza, mert ez inkább csak cim. Ered. Canc. levt.

Még súlyosabb csapás érte a protestantismust a Thurzók elpártolásában. György és Szaniszló nádorok tanintézeteket alapitottak az ágostai felekezetnek és nagyszámú lelkészeket tartottak fön terjedelmes jószágaikon. György gróf egyetlen fia, Imre 1621-ben mult ki; három év mulva követte az örökkévalóságba Szaniszló nádor. Ennek özvegye és fiai — Ádám s Mihály grófok — családjuk hagyományaihoz hiven soká veszélyes ellenségei voltak a kath. ügynek, melyet nem egyszer erőszakos támadások célpontjává választottak.

Ily esettel találkozunk 1628 tavaszán, midőn Thomassevich Mihály léghi luth. prédikátor a kath. egyházba lépett. A szempczi és magyarbéli prédikátorok emiatt boszura gerjedve, fegyveres kisérettel házára törtek és miután súlyos bántalmakkal elhalmozták, kötözve Szeredre vitték superintendensükhöz. Itt minden módon reábirni igyekeztek, hogy felekezetükhöz visszatérjen. S midőn ez nem sikerült, mint foglyot Semptére vitték Thurzó Ádám kastélyába, hol sötét börtönbe vetették, hogy nélkülözések és rémitések által megingassák.

Pázmány mihelyt ezen erőszakos tettnek hirét vette, Ádám grófhoz küldé Pozsony megye alispánját és egyik tisztartóját, kik a fogoly szabadon bocsátását követelték. A gróf vonakodott e fölhivásnak eleget tenni; de néhány héttel utóbb sikerült Thomassevichnek kiszabadulni börtönéből. A primás nem akarta megengedni, hogy e merény büntetlenül maradjon. Fölkérte a királyt, hogy az erőszakos tett részesei közöl a nemeseket a nádori törvényszék elé állittassa, a nem nemeseket azonnal zárassa el. A király elfogadta javaslatait s ezekkel összhangzó rendeleteket bocsátott a pozsonyi kamarához, mely némi habozás után a vádlottakat megidézte.

Ekkor Eszterházy nádor lépett közbe. Azt tanácsolta a

királynak, hogy ezen ügyet inkább békés uton igyekezzék kiegyenliteni, különösen Thurzó grófot kegyelmébe ajánlá. Pázmány azonban ezt határozottan ellenzé. „Ha — ugymond — a kath. vallás elleni sérelmek büntetlenek maradnak, ez a protestánsokat még merészebb tettekre buzditandja. És több protestáns prédikátor, kik áttérésről gondolkodnak, feszülten várják ezen ügy kimenetét; attól tartanak, hogy ők is hasonló üldöztetésnek lennének kitéve. Méltóztassék emiatt fged, saját tekintélye és a vallásszabadság érdekében, elrendelni, hogy a fönforgó ügy a rendes perfolyamra bocsáttatván, mit a jog és igazság követel, érvényésittessék“ [1]).

Nem kevéssé meglepő, hogy néhány hónappal utóbb Thurzó Ádám gróf Mihál testvérével és anyjával azon egyház kebelébe lép, melyet imént még gyülölt és üldözött [2]). És ujan fölkarolt vallásuk érdekeit ritka buzgalommal teszik magukévá. A galgóczi monostort visszaadták egykori birtokosainak, a sz. Ferenc-rend szerzeteseinek. Igéretet tettek, hogy birtokaikból eltávolitják a prot. prédikátorokat, kiknek száma harmincra rúgott [3]). Mielőtt azonban erőszakhoz folyamodnának, más eszközökkel tettek kisérletet. Igéretek és fenyegetésekkel reábirni igyekeztek a prédikátorokat, hogy szintén vallást cseréljenek. És miután a superintendenst Brunszvik Tamást megnyerték, általa hatottak a többiekre.

Mindannyian a superintendens által 1630 január 22-ére

---

[1]) A pozsonyi kamara a királynak 1628 jún. 30 és nov. 6-án. Pázmány a királyhoz 1628. nov. 4. Az első a Canc. az utóbbiak Primvil. levt.

[2]) „Epistola M. J. Stumpsii, Pastoris Poson. primarii ad J. Gerhardum Prof. Theol. in Acad. Jenensi 1630. jan. 30 data, docet, Pazmannum ad hanc desertionem multum contulisse.“ Ribini Mem. Aug. Conf. I. 443 l. És Kazy: „Duo Thurzones cum parente sua apud Eszterházyum Lutherum ejurarunt.“ Hist. R. H. 262 l.

[3]) A nagyszombati jezsuita collegium évkönyvéből 1630 ra.

Szeredre hivattak, hol a felekezet előkelőbb világi tagjai is megjelentek. Plati Ferenc előadta uruk kivánatát, hogy tárgyalás alá vegyék a vitás kérdéseket, melyek a katholikus és protestáns hitvallás között fölmerültek. A prédikátorok nem vonakodtak engedelmeskedni. Brunszvik Tamás nyitotta meg a discussiót s a következő syllogismusból indult ki:

„Valaki ördögtől vette az ő tudományát, az nem lehet az Anyaszentegyháznak igaz tanitója;

de Luther Márton az ő tudományát ördögtől vette, amint ezt megbizonyitja Luthernek ördöggel való disputatiója;

azért Luther nem lehet az Anyaszentegyháznak igaz tanitója.“

Tételét tudományos érveléssel igyekezett megalapitani. De nem volt képes társait meggyőzni; körükben heves és tömör ellenzékre akadt. Különösen Pintér Gergely tüntette ki magát a többiek közől. Nem szoritkozott az elvont kérdések fejtegetésére, ellenfelének jellemét támadta meg, hitelét és tekintélyét igyekezett lerombolni. Judáshoz hasonlitja őt; mert miként ez — ugymond — az üldözés közeledtekor elhagyta Mesterét „azonképen Brunszvikus nem akarván Krisztus és az igaz hit mellett bujdosást és üldözést szenvedni, megtagadta a mennyei igazságot; mivel a pápisták neki is békességes maradást, pénzt, avagy tisztet igértenek.“ A prédikátorok álhatatosak maradtak s a gyülekezet eredmény nélkül fölöszlott [1]).

A Thurzó testvérek ezután erőszakos eszközökhöz nyultak. A földesurak patronatusi jogaikra támaszkodva, általán igénybe vették a jogot, hogy a birtokaikon levő templomokról intézkedjenek s azokat tetszésük szerint kath. papoknak, vagy

---

[1]) „A szeredi beszélge ésnek summája, mely volt a Thurzó Ádám jószágában levő prédikátorok között.“ A Nemz. Muzeum kéziratai között.

prot. predikátoroknak engedték át. A Thurzók most birtokaikról elűzték a prot. prédikátorokat és a templomokat visszaadták a kath. isteni tiszteletnek. Igy tett Mihály gróf Szenczen, hol 800 prot. lakos volt, s a kath. pap csak kettőt tudott megnyerni; igy Keresztúron, hol a 120 emberből álló lakosságnak csak egy harmada volt katholikus. Igy tett Ádám gróf Szereden, hol a protestans lakosok is szivesen látogatták a kath. lelkész predikációit és igy tett Galgóczon is. Azonban sok helyütt, mint Nagykürtön, Nagyszegen, Szelin, Taksonyban hajótörest szenvedtek törekvéseik [1]). Galgóczon is fenyegető állást foglaltak el a protestánsok és az országos törvényekre hivatkozva Ádám gróftól követelték, hogy miután templomaikat elfoglalta, legalább házhelyet engedjen nekiök, hol imaházat épithessenek. Szolgái is kijelentették, hogy készebbek őt elhagyni, mint a prot. istenitiszteletet nélkülözni.

Pázmány — kihez a gróf fiúi bizalommal fordult tanácsért — kitartásra buzditotta. „Édes fiam uram — ugymond — ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és lélek üdvösségében járó dolog. Azért először fundamentomul azt vetem a mi tökéletes igazság, hogy kegyelmed az ország törvénye és articulusi szerint nem tartozik a maga jószágában templomot engedni a lutheranusoknak. Mert noha sokszor vitatták azt a más hitű atyafiak, hogy a templomokat a földesurak nekiök engedjék, de soha az ország reá nem ment, hanem a templomoknak jus patronátussága a földesurak kezében és teljes hatalmában maradt. Azért a templomokhoz semmi just és igazságot soha sem adott ez ország subditusoknak . . . .

„Másodszor azt kgednek bizonyosan és általában mondom

---

[1]) Ezen adatokat a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitátiójának jegyzőkönyvéből vettem.

hogy örök kárhozatnak és lelke üdvösségének vesztése alatt, kgd a templomot nem engedheti idegen hitünek. Hogy ha azért propria auctoritate, a kgd patronatusságának laesiójával occupálta valaki a szentegyházat, kgd azokat törvény szerint úgy megbüntetheti, hogy mások is tanulhatnak rajta. A ki pedig kgdnek nem akar szolgálni, hanem ha kgd lelkét el nem veszti érette, úgy látszik az olyan szolgán nem méltó kapni. Talál is kgd szolgákat és úgy tetszik nagy szüksége is vagyon kgdnek arra, hogy maga hitén való szolgák nélkül ne legyen.... Noha kgd tolerálhatja a különböző hitűeket, de azért sem templomadással, sem egyébképen nem cooperálhat a hamis vallásnak hirdetésére. Ne is cselekedje kgd, ha Istennek mind e világi, mind a más világi áldását akarja venni" [1]).

VII.

Pázmány irodalmi tevékenysége. — A vallásfelekezeti polemia. — A „Kalauz" ujabb kiadásai. — Hatása a protestánsokra. — A vittembergi Balduinus cáfolata. — Pázmány válasza. — A váradi polemia. - Pázmány két kisebb munkája.

Pázmány mig élt egy pillanatra sem hagyott föl irodalmi munkásságával, melynek nagy eredmények mellett, hirnevét és érseki székét is köszönheté. Sokkal jobban ismerte a sajtó hatalmát, semhogy azt állásának magaslatán, a politika izgalmai között mellőzhette volna. És a körülmények nem hogy visszavonulni engednék az iróí pályáról, még sürgetőbben hivták oda, mint előbb.

A Bethlen első föllépését (1619) követő időkben a val-

[1]) Thurzó levele 1632 nov. 22, s Pázmány válasza Prim. vil. levt. Thurzó Pázmányt atyjának czimezi, ez amazt „Magnifice Domine fili observandissime."

lásfelekezetek tollharcai sokat vesztettek kiterjedés és hevesség tekintetében. A katholicizmus és protestantismus százados küzdelme az irodalom teréről véres csatatérekre helyeztetett át. A szellemi erők helyett a fegyverek mérkőztek meg egymással. S a közérdekeltséget mindkét részen a hadjáratok esélyei, a békealkudozások mozzanatai és a külpolitika viszonyainak alakulásai vették egészen igénybe.

S mig előbb három év alatt (1614—1616) a polemia, mely egyrészről Pázmány meg Balásfi, más részről a protestáns irók között folyt tizenhat magyar munkának adott létet: utóbb egy évtizeden át (1622—1631) a kath. és prot. irodalom összes termékei alig haladják meg ama számot.

Az 1622 ik és a következő évben az irodalmi tevékenység mindkét részen szünetet tartott. A későbbi években a protestáns felekezetek papjai sürün lépnek föl munkáikkal. De ezek kevés kivétellel, belbecsük és terjedelmükre nézve egyaránt jelentéktelenek; többnyire imakönyvek, postillák, alkalmi szónoklatok, vagy forditások. Csak két férfiu érdemel kiemeltetni. Károlyi Gáspár nevezetes magyar bibliai forditása, Molnár Albert erőteljes irálya és széleskörü tevékenysége miatt.

Katholikus részen Pázmány majdnem egészen magárahagyatva áll. A főpapok, kik előbb támogatták, már elhallgatnak, a jezsuiták hivatva majdan pótolni őt, még nem szólaltak meg. Egyedül Káldy György vállalkozik a jezsuita alapossága és kitartásával egy fontos munkára. Az egész szent irás magyar forditását létesiti; oly müvet, melynek jelességeit a protestans kritika sem habozik magasztalni. És figyelemre méltó tény, a nagyterjedelmű munka nyomtatási költségeiben s igy közrebocsátásának dicsőségében Pázmány Péterrel Bethlen Gábor osztozik [1]).

---

[1]) Káldi 1631-ben két kötetben közrebocsátotta vasárnapi és ün-

Pázmány 1622—1625 között régibb munkáinak, imakönyvének, [1]) Kempis Tamás magyar fordításának [2]) és a Kalauznak ujabb kiadásait eszközlé.

Azon körülmény, hogy a Kalauz 1623, 1632, 1637-ben ujabb kiadásokban közrebocsáttatott [3]) mértékéül szolgálhat a hatásnak, melyet Magyarországban gyakorolt; annálinkább, mert nagy terjedelme megszerzését és tanulmányozását tetemesen nehezitette, s közönségét elég szük körre szoritotta. És hatása nem volt csekélyebb a protestánsok, mint a katholikusokra. Ezek is kénytelenek voltak meghajolni a lángész és tudomány hatalma előtt, nem éreztek magukban erőt s bátorságot e hatalmas támadás visszaverésére

A magyar protestáns irók egyike sem tett közzé tüzetes cáfiratot a Kalauz ellen. Nagy Benedek „Pázmány P. Pironsági“ cimü munkájában (1614) csak mellékesen, kevés lapokon érintette a Kalauz némely helyeit. Utóbb egy névtelen kalv prédikátor alig két ivre terjedő röpiratban érvekkel indokolni igyekezett, miért nem felelnek a prot. irók a Kalauzra. „Nem érdemli meg a feleletet — mondá a többi

---

nepi predikácziói. Tárkányi Béla. A legujabb magyar szentirásról Akademiai székfoglaló értekezés. 1868. Régibb és ujabb irók az „Oktató intést“, mely a szent irási forditáshoz van csatolva, bár Káldi nevét viseli, Pázmánynak tulajdonitják. Ezen föltevés minden alapot nélkülöz. Nem lehet föltenni, hogy akár Pázmány, akár Káldi ezen névcserét megengedte volna. Kortársaik sem keresték Pázmányt Káldi neve alatt. Dengelegi Péter enyedi prédikár 1630-ban ily cimü munkát bocsátott közre: „Rövid Anatomia, melylyel a nagyszombati Káldi György papnak a szent biblia felöl való oktató intése... megvizsgáltatik.“ (Gyulafehérvár 12-rét.)

[1]) Imádságos könyv, melyet irt és most harmadszor kinyomtattatott Pázmány Péter esztergomi érsek. Pozsonyban 1625. 8-rét 571 lap.

[2]) 1624 ben Bécs.

[3]) Pozsony 1623. folio 1066 l. későbbi kiadások is Pozsonyban in folio láttak napvilágot többféle függelékekkel gazdagitva.

között — és nem méltó, hogy valaki annak eltörlésére spongiát szerezzen." Pázmány magyarországi ellenfeleinek ezen magatartását joggal hasonlitá Aesopus rókájához; önmaguk elismerték tehetetlenségüket, midőn külföldön kerestek segitséget[1]).

Thurzó György nádor özvegye a Kalauzt egész terjedelmében latin nyelvre fordittatá s a kéziratot 1617-ben fia az ifjú Thurzó Imre által Wittembergába küldé, fölkérvén ezen hires főiskola hittani karát, hogy beható cáfolatot szerkesztessen. A tudós doctorok seniorjuk Balduinus Frigyesre bizták a föladat megoldását. Ez készségesen elvállalta a megtisztelő megbizatást; de csakhamar ismerni tanulta nehézségeit. A munka megirásában közel egy évtizeden át fáradozott. S midőn e késedelmet menteni igyekszik, gyengélkedő egészsége mellett nem tartózkodik kiemelni a föladat fontosságát, a melylyel szemben tiszteletreméltó szerénységgel elismeri erőinek gyengeségét[2]).

A munka 1626 ban Wittembergában, Czobor Erzsébet pártfogása alatt látott napvilágot. Cime: „Phosphorus veri Catholicismi, devia Papatus et viam regiam ad Ecclesiam vere Catholicam et Apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmani olim Jesuitae, nunc Cardinalis Ecclesiae Romano-Papisticae" [3]). Terjedelemre

---

[1]) Pázmány egy névtelen röpiratában: „Rövid felelet két calvinista könyvecskére" (Sine loco, 1629 8°) felel ezen támadásra. Egyetlen ismeretes példány az egyetemi könyvtárban; de megjelent a Kalauz 1637-iki kiadása mellett függelék gyanánt.

[2]) Az elbeszélt részletek a munka ajánlólevelében hozatnak föl. „Tum rei gravitas — irja Balduin —, tum virium mearum tenuitas in ista praesertim valetudinis meae ambiguitate vehementer me retraxit."

[3]) Sumptibus Casparis Heyden Bipliopolae. 4-rét, 1242 lap. Czobor Erzsébetnek van ajánlva, s a hozzá intézett ajánlólevél kiemeli, hogy e munka közrebocsátását „magnis impensis procuravit."

nézve megközeliti a Kalauzt, melynek tételeit egyenként tárgyalja, tüzetesen cáfolni s a protestans tant megvédelmezni igyekezvén.

Balduinus előadásának komolysága és higgadtsága által magasabban áll magyarországi collégainál. Elismeri a Kalauz jelességeit, a mennyiben nem Luther tanai ellen van irányozva. „Isten természetes megismeréséről — ugymond — némely fanatikusok és több más pontra nézve a kalvinisták, arianusok, mohamedánok s egyéb tévtanitók ellenében, helyesen értekezik.“ De bár személyeskedései gyérebbek, hangja kevésbbé szenvedélyes, nem tudja magától megtagadni, hogy Pázmányt helyenként jezsuita helyett esavitának ne nevezze „Sycophanta — Veterator“ cimekkel megtisztelje.

Balduin tudományos készültsége, elmeéle és dialektikája nem hétköznapi. Pázmány egyes tételeit, vagy érveléseit elég ügyességgel tudja ostromolni. És bár nem reméllhette, hogy Pázmányt s a kath. hittudósokat meggyőzni fogja, biztos lehetett a tapsok felől, melyeket felekezete részéről aratni fog. Egyébként ő sem tudott menekülni a hibáktól, melyek a régibb prot. iróknál többnyire föltalálhatók. Nem az igazságért lelkesülő tudós elfogulatlanságával, az ügyvéd hivatalos buzgalmával jár el munkájában. Nem habozik a kath. tanokat és Pázmány állitásait elferditeni; kedvét találja ismétlésében oly érveknek, melyeket számtalanszor megcáfoltak, oly vádaknak, melyeket ezerszer visszautasitottak.

Pázmány nem soká váratott a válaszra; ezt a következő 1627-ik évben közrebocsátotta. „A setét hajnalcsillag után bujdosó Lutheristák vezetője, mely utba igazitja a wittembergai Academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a Kalauzra.“ [1])

[1]) Nyomatott Bécsben a koloniai udvarban 480 kis 4-rétü lap.

Figyelemre méltó azon körülmény, hogy a latin munkára magyar nyelven válaszol és jellemző a modor, melyszerint eljárását indokolja: „Jól lehet deákul is tudok — ugymond — de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarul irtam, annak oltalmát is magyarul akartam irni, nemzetségemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne irjak a deák könyvre.“

Diadalérzettel veszi kezébe tollát. „Legyen áldott az Urnak szent neve — ugymond — nem hogy valamiben meggyőzék és erőtlenitették volna a Kalauz bizonyságit; de sőt azoknak kifeselhetetlen kötelében vergődvén, nyakukra fojtották és oldhatatlanokká csinálták azokat; ugy hogy a wittembergai felelet nem egyéb, hanem a Kalauzban irt igazságnak vastagitása, az uj tudományoknak (talán nem annyira az oltalmazók tudatlanságából, mint az ügynek és vallásnak fogyatkozásából) győzedelmes rontása Azért magamról bizonyosan mondom, hogyha lutherista volnék, megolvasván a Balduinus könyvét, katholikussá lennék, ugyannyira kitetszik a Balduinus mentegetéséből a lutherista hamisság.“

Pázmány munkája közvetlenül a Kalauzt védelmezte Balduinus támadásaival szemben; közvetve azonban a katholikus tanrendszer fényes apologiáját nyujtja. Ezen körülménynek s az iró nevét környező varázsnak tulajdonithatni, hogy a munka e l s ő k i a d á s a rövid idő alatt elfogyott. Az egyetemi könyvtár megőrizte a példányt, melyet Pázmány saját kezével gondosan átjavitott és nagyszámú érdekes pótlékokkal ellátott, hogy második kiadásban közzétegye. Szándékát, bár a munka sajtó készen állott, nem valósithatta. Ugyanazon példány táblájára saját kezével följegyzé, hogy az első kiadást 700 példányban nyomatta: egy iv nyomatása Formica Máté bécsi nyom-

dájában öt tallérba számittatott s az egész munka kiállitásának költsége 325 tallérra rúgott.

Balduinus munkájával egyidőben Pázmánytól egy kis mű látott napvilágot Bécsben „A szentirásról éz az Anyaszentegyházról“ [1]. Biharmegyének, mint szülőföldének kegyeletes érzelmei tanuságaul ajánlá.

„Negyven egész esztendeje leszen — irja ajánló levelében — mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kegyelmesen kiszólita s egyházi állapotba választa. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, söt kivántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat, hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván elő nyelvem tanitásával hozzád való kötelességemnek terjesztésében, hogy teljességben hálaadatlanul meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis irásomnak neked ajánlásával ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezésemet . . . Noha pedig kisded az ajándék, melylyel néked szerelmes nevelőm magamat kelletem: de mivel lélek üdvösségben jár, nem kétlem kedvesen veszed, ha az örök boldogság kivánásának valami szikrája gerjedez benned.“

Előre látta, hogy a prédikátorok inteni fogják hiveiket, ne olvassák ezen munkát. Pázmány megjegyzi, hogy ezzel saját tanitásuk hamisságát árulják el. S állitását érdekes példával világitja meg. „Ha sötét este egy csaplárnak két pint bor árát adnál és azt mondanád neki: ihon a bor ára, jó pénz, de gyertyánál meg ne nézzed; vajjon nem mindjárt gyanuságba ejtenéd-e magadat? Mit itélsz tehát tanitóidról, kik nem szen-

[1]) Bécsben 153 négyrétű lap.

vedik, hogy a mi irásunk fényességénél tanitásuk megtessék [1]). . . . Kedvezz édes hazám, kedvezz magadnak . . . Törd meg ebben magadat, hogy ne tódulj mint az esztrengára hajtott juh tanitóid után, hanem olvasd által e kis könyvet. Ha hamisságot foglal, megerősödöl a pápistaságnak kárhoztatásában; ha pedig igazat tapasztalsz benne, senki szaváért . . . veszedelemre ne rohanj . . . Szencséltessen, vezessen, oktasson az Úr Isten édes hazám és bővelkedtessen minden áldomásival."

Pázmány ezen munkájában a két legfontosabb vitakérdést tárgyalta. A szent irást elismervén a ker. tanitás alapjának kimutatja, hogy értelmezésére az egyesek nem képesek s egyedül a kath. egyház illetékes; hogy az uj tanok nemcsak nem támaszkodnak a szent irásra, de sőt azzal ellentétben állanak, s hogy végre a ker. tannak a szent irás nem egyedüli forrása. Áttérvén az anyaszentegyházra kiemeli a jegyeket, melyek után az igaz egyházat a hamisaktól megkülönböztetni lehet; kimutatja, hogy e jegyekkel bir a római kath. egyház s azokat nélkülözik a többi egyházak. Végre bebizonyitja, hogy sz. Ágoston – kire az uj tanok hirdetői gyakran hivatkoztak — ugyanazt tanitotta, mit a kath. egyház tanit.

Ezen fejtegetések mintegy kivonatát képezték a Kalauz megfelelő fejezeteinek, melyeket világosság s bizonyitó erő tekintetében talán fölülmulnak. De habár Pázmány ekként semmi ujat nem adott elő: munkája komoly aggodalmakat keltett a bihari protestansok körében. A prédikátorok szószékeiken sokat foglalkoztak vele és határozattá lőn cáfoló munkát tenni közzé. A primást már 1628-ban értesitették megjelenése felől, minélfogva rokonát Kornis Zsigmondot egy példány megküldésére kérte föl. „Látja Isten — válaszol ez —

[1]) Egyébként Pázmány nem vette észre, hogy ezen érvnek élét a kath. egyház ellen is lehetett volna irányozni.

felette nagyon szorgalmatos voltam benne, sőt ugyan igérettel is forgalódtam benne, de bizony semmiképen még eddig szerét nem tehettem, noha vagyon már fél esztendeje, hogy mind azzal biztatnak felőle, hogy nyomtatják és kiadják, de felette igen lecsillapodtak felőle. Nagy dolog ha abba nem fogják hagyni" [1]).

A várt cáfolat 1629-ben csakugyan megjelent egy vaskos kötetben, melynek irója Pécsváradi Péter váradi kalv. lelkész volt [2]), ki azonban fölszólalását hatástalanná tette szenvedélyes hangja és szétáradozó előadása által. Abban keresi az erőt és alaposságot, hogy Pázmány művének minden sorát, cimlapjától kezdve zárszaváig, kisszerű részletességgel taglalja. A „Titulus megtekintése" és az „Ajánló levél vizsgálása" harminc lapot vesz igénybe.

Érveit többnyire Balduinus és más protestans polemikusok munkáiból meriti. De ezeket messze megelőzi kifakadásainak szenvedélyessége, durvasága által. Pázmányt az „Antikrisztus katonájának" nevezi. Az esztergomi érsekség cimét is elviatja tőle; mert — ugymond — nem birja székhelyét Esztergomban, mert érsekségében a török uralkodik, s „mert az esztergomi érsekséget — folytatja — testi birodalomra, világi haszonra, tobzódásra, bujaságra és negédes uraságra forditotta . . . . igaz munka és fáradság nélkül veszi jutalmát érsekségének és abból tisztátalan személyeket, fajtalan ifjakat tart, hamis udvart hizlal, bálvány imádást terjeszt; minthogy avégre is emeltetett eleitől fogva méltóságra nem a mennyei, hanem a földi Istentől, a pápától."

---

[1]) 1628 aug. 2-án. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Pécsváradi Péternek váradi lelkipásztornak feleleti Pázmány Péternek esztergomi érseknek két könyvecskéire. Debreczen. 888 sűrűn nyomott 4-rétü lap.

Pázmány, ki soha sem habozott tollat ragadni, bár mennyire jelentéktelen férfiaktól származó megtámadtatás alkalmából: egyházi és iróí méltóságán alulinak tartotta ily aljas sértésekre, ily silány fércműre válaszolni. Sem jellemének tisztaságát és tudományosságának hirét, sem munkájának hatását nem kelle féltenie ily ellenféltől, kire a megvető hallgatás a legnagyobb csapás volt; mert Pázmány fölszólalása neki nevet, munkájának fontosságot biztositott volna.

Mindazáltal nem maradt védelmező és boszuló nélkül; ennek szerepére egy igénytelen állású, de tehetséges papja vállalkozott. 1630-ban a pozsonyi nyomdából egy ily czimü munka került ki.

„Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása, melylyel Sallai István pap, püspöki plebános gyógyitgatja farkas marásból esett sebeit Bihar Vármegyének és oltalmazza a szent irásról és Ecclesiáról irt könyvét az esztergomi érseknek.“ [1]).

Hazai és külföldi irók, kik Pázmány munkáinak névsorát összeállitották, ebbe Sallai müvét is fölvették, azon hitben, hogy Pázmány ezen álnév alá rejtőzött [2]). S hitükben megerősithette a munka irálya, mely a primás tollára emlékeztet és tartalma, mely a lángeszü főpapnak sem válnék szégyenére

De Sallai István valóságosan létezett egyéniség, ki mint püspöki plebános 1634-ben mult ki s több más munkákat is irt [3]). Már pedig valószinütlen, hogy Pázmány egyik

---

[1]) Kis 4-rétü 313. lap.

[2]) Danielik J. a Magyar Irók életrajz gyüjteményében Sallai munkáját nem tulajdonitja Pázmánynak, de tévesen tartotta őt jezsuitának. 274. l.

[3]) A bécsi Pázmányintézet könyvtárának 1681-ban készült catalogusa (az egyetemi könyvtárban) Sallai neve alatt a következő munká-

papjának és pedig nem egészen feddhetlenn életü papjának [1]) neve alatt maga irta volna e munkát. Ha ezt nem akarta saját neve alatt közrebocsátani, névtelenül, vagy költött név alatt adta volna ki.

Mindazáltal Sallai irályának tisztasága, érvelésének hatalma kétségtelenné teszi, hogy munkáját Pázmány gondosan átjavitotta, talán egészen átdolgozta; törléseire utal azon körülmény is, hogy az egész munkában hiába keresnők a hizelgő és magasztaló phrasisokat, melyeket a főpapját védelmező lelkész bizonyára kockáztatott.

1631-ben Pázmány két kis munkát bocsátott közre. Az egyik érdekes polemiának mozzanatát képezi.

Pázmány 1630-ban egy fiatal, kalvin felekezetéhez tartozó főurat igyekezett a katholicizmusnak megnyerni. Meggyőzni iparkodott őt a protestantismus hamisságáról s többi között azon kedvenc tételét vitatta, hogy a katholika fölfogással ellenkező protestans tanok közől egyetlenegy sem alapszik a szent iráson, mind a tévutra vezetett emberi ész találmányai. Föl is hivta ellenfelét, jelölje ki Luther tanai közől azt, mely nézete szerint legvilágosabban föltalálható a szent irásban és késznek nyilatkozott bebizonyitani, hogy annak nyoma sincs a szent könyvekben.

A protestáns urat nem kevéssé meglepte ezen ajánlat.

---

kat sorolja föl: „Libri de S. Scriptura. — Gemma Nobilitatis. — Opera de Ecclesia et S. Scriptura.“ Mind Pozsonyban, 1630 4-rétben.

[1]) Draskovich Gy. pécsi püspök és pozsonyi nagyprépost 1634-ki visitátió jegyzőkönyvében az exemptus plébániak között fölhozza a püspökit, s lelkészéről következőleg ir:

„Parochi, quo magis exempti eo liberiores .... Stephanus Sallai e vita cessit. Vitam ipsius calamo non perstringo, de mortuis enim aut nihil aut bene; hoc unum attingam, quod etiam de Successore Parochiani conquesti sint.“ Prim. egyh. levt.

Eddig föltétlenül hitelt adott prédikátorainak, kik ismételve hangsúlyozták, hogy míg a protestansok Isten szavát követik, a katholikusok a pápa szava után indulnak. S miután magára hagyatva nem volt képes megvédelmezni álláspontját, igérte, hogy a fönforgó kérdés iránt tudós prédikátorokkal fog értekezni s az eredményt közlendi Pázmánynyal.

És csakugyan beváltotta szavát. Egy kitünő kalv. prédikátor által emlékiratot dolgoztatott ki. Azon tantételek közöl, melyekre nézve a protestansok eltérő álláspontot foglalnak el a katholikusoktól, hármat választott ki. „Egyedül a hit üdvözit. — Minden hivő biztos lehet örök üdvössége felöl. — A pápa nem feje az egyháznak.“ — S kimutatni igyekezett, hogy ezen tantételek a szent iráson alapszanak.

Pázmány ezen emlékiratra választ irt s azt a protestáns urnak megküldötte. Miután pedig ez prédikátora által 1630 végnapjaiban — „Hyperaspistes“ cim alatt — egy második vitairatot dolgoztatott ki, ezt is tüzetes cáfolatra méltatta [1]). A kérdés lényege az volt, vajjon ama három tétel benfoglaltatik e a szent irásban vagy nem?

Pázmánynak könnyü volt tagadó feleletét bebizonyitani Mert maga a prot. prédikátor is elismerte, hogy például e tétel „egyedül a hit üdvözit“ nem található föl a szent irásban, s csak azt ismételte, hogy ezen elv a szent irásból folyik. Eként elismerte, hogy a protestáns dogmák nem közvetlenül a szent iráson, hanem a prédikátorok okoskodásain alapszanak. Azaz a prot. hitelvek csak annyiban igazak és bizonyosak, amennyiben a prédi-

[1]) „Scriptioni eius respondi sine mora — irja Pázmány 1630 dec. 27-én kelt ajánló levelében — ac viro nobili calamo currenti fusam disceptationem communicavi, qua (ut ego quidem certe existimo) nihil eorum, quae probanda sumpserat, ex S. Scriptura demonstrata esse ostendi. Hodierna die Hyperaspisten accepi, ab eo ipso, qui antea responderat.“

kátorok következtetései helyesek. Már pedig ki lesz oly könynyelmü, hogy lelki üdvét attól fuggővé tegye, miszerint a prédikátorok a szent irást jól magyarázzák s abból helyes következtetéseket vonnak le?

És miként a protestans vitairat kiindulási pontja helytelennek bizonyult, érvelése sem volt alaposabb; a protestans hittudomány színvonalán sem állott. Igy például bebizonyitandó, hogy a pápa nem feje az egyháznak a szent irás helyeire utal, melyek Krisztust mondják az egyház fejének, alapkövének, főpásztorának; ennélfogva — ugymond — ezen cimek a pápát nem illetik meg. Mintha e két állitás: „Krisztus feje az egyháznak“ és „A pápa feje az egyháznak“ ellenmondást tartalmazna?! Krisztus a láthatlan fő, a pápa a látható fő, Krisztusnak helytartója. És a szent irás nemcsak nem mondja sehol, hogy Krisztus az egyház egyetlen feje, főpásztora és alapköve; sőt több helyen az apostolokat is megtiszteli e cimekkel.

Pázmány ezen iratát, melyet latin nyelven szerkesztett, kinyomatta. „Dissertatio an unum aliquod ex omnibus Lutheranis dogmatibus S. Scriptura contineat.“ Egy előkelő prot. főurnak, Illésházy Gáspárnak ajánlá, kit — miként mondja — harminc év óta ismer, szeret és kinek lelki üdvéről nagymértékben aggódik; baráti érzelmeinek e kis mű ajánlása által kivánt kifejezést adni [1]).

Ugyanekkor egy más, magyar nyelven irt munkáját Battyány Éva grófnőnek ajánlá. Cime: „Nyolc okok, miért egy nemes ember a vallását megváltoztatta“ [2]).

---

[1]) Pozsony 1631 4-rétü 36. lap. Csak egy példányát ismerem, mely a N. Muzeumban őriztetik.

[2]) Pozsony 1631. (Czvittinger Spec Hung. L t. 300 l.) Ezen munkát könyvtáraink csak utóbbi kiadásaiban birják. Közrebocsátotta Kaprinay 1758-ban.

Egy tudós protestans nemest vezet az olvasó elé, ki a kath. egyházba tér s e lépéséről jó barátját tudósitja; miután pedig ez megütközését fejezi ki, az ujon megtért tudományos érvekkel indokolja áttérését.

Pázmány kiváló súlyt fektet annak földcritésére, hogy a kath. egyház kebelében biztosan munkálkodhatunk lelki üdvünk biztositásán, mig a protestans felekezetek körében az igazság birtokának és a jövő üdvösség elnyerésének minden biztositékait nélkülözzük. A protestansok hit dolgában egyedül a szent irást ismerik el tekintély és forrás gyanánt. Már pedig hitelveik nem foglaltatnak a szent irásban és ha benfoglaltatnának, akkor sem birnának a bizonyosság előnyeivel. A protestánsok csak azt hiszik bizonyossággal, mi a szent irásban föltalálható; de már ezen első főelvet sem tarthatják bizonyosnak, mert azt hiába keresnék a szent könyvek lapjain, a melyek arra nézve sem nyujtanak fölvilágositást, mely könyvcket tekinthetni a szent irás alkatrészeinek, miként kell a homályos, két értelmü helyeket magyarázni s a t.?

Továbbá kétségtelen, hogy Luther vagy Kalvin követőinek gyülekezete nem Krisztus anyaszentegyháza; mert ezen gyülekezetek nem birtak az apostolok idejétől tanitók és lelkipásztorokkal, mit egy érdekes dilemma által még világosabban kitüntet.

Luther és Kalvin előtt vagy létezett igaz hit vagy nem létezett.

Ha előbb létezett igaz hit, ugy azok, kik attól elpártoltak, nem birhatják az igazságot.

Ha Luther és Kalvin előtt nem létezett igaz hit, ugy Krisztus — ki igérte, hogy egyházán a pokol kapui nem fognak diadalmaskodni, hogy azt soha sem hagyja el, vagy is hogy abban az igaz tant föntartandja — elhagyta egyházát,

megszegte igéretét, magát hazugnak és csalónak bizonyitotta. És ez esetben Luther és Kalvin tana is, mely Krisztusra támaszkodik, hamisság és csalás.

Ellenben a kath. egyház Krisztus idejétől szakadatlan sorban birt lelkipásztorokkal és tanitókkal; minden időkben gondosan őrködött Krisztus és az apostolok tanitásának tiszta megőrzése fölött; kizárta kebeléből s kárhoztatta mindazokat, kik ama tanitástól eltértek. Minélfogva a róm. kath. egyházat Krisztus egyházának, tanitását Krisztus tanitásának kell elismerni.

XIV.

Pázmány gazdászati és pénzügyi viszonyai. — Alapitványai s egyéb áldozatai — Fényes udvar tartása. — Könyvtára. — Szolgaszemélyzete. — Jövedelmeinek gyarapodása. — A tizedek. — Az érseki uradalmak. — Bányamivelés. — Pázmány mint uradalmainak kormányzója. — Gondoskodása pincéje és konyhájáról. — Kertészete.

Pázmány a nagy érdekekért, melyeknek fölkarolását életcéljául tekinté, nem csak lelkesülni, — áldozatokat hozni is tudott. Az egyház és haza, a tudomány és nevelés, az emberi nyomor és szenvedés kimerithetlennek találta bőkezűségét.

Jól tudta, hogy a főpapok gazdag jövedelmeiknek nem birtokosai, hanem kezelői; hogy az alapitók szándéka, az egyház szelleme, a lelkiismeret sugallata szerint mindazt, mi jövedelmeikből állásukkal öszhangzó ellátásuk után fönmarad, Isten dicsőségére, embertársaik javára tartoznak forditani. „Magamról állithatom, — irja érseki kormányzásának harmadik évében — hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem forditottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem templomok épitésére és ékesitésére; papnöveldék, collegiumok és szegényápoló házak

alapitására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére; ezt bevételeim és kiadásaim följegyzéseiből bárki előtt kimutathatom" [1]).

Sajnos, a könyvek melyek ezen nagybecsű följegyzéseket magukban foglalták, elvesztek; ekként bevételei és kiadásai felől nem birunk pontos adatokkal. Mindazáltal a hiányos részletek összeállitása is érdekes képet tár elénk.

1622-ben Körmöczön házat épit s ugyanott egy kolostor épitése iránt rendelkezik, mely 25 szerzetes befogadására volt hivatva [2]).

1623 ban 115,400 forinttal megalapitja a bécsi papnöveldét, s ennek

1624-ben 4000 forinton uj házat vásárol. Ugyanakkor berendezi a nagyszombati nemesi convictus épületét és ezen intézet föntartására évenkint 5000 forintot fizet.

1625-ben az Oltári szentség iránti tisztelet emelésére 6000 forintnyi alapitványt tesz.

1626-ban a pozsonyi jezsuita collegium házait berendezi, a városi tanácsnak kárpótlásul 500 forintot fizet, alaptőke gyanánt 50 ezer forintot tesz le, s ehez

1627-ben ugyancsak 50 ezer forintot csatol. Ezen évben a sz. Ferenc rendnek Érsekujvárott kolostort és templomot épit; Rómába pedig 1333 aranyat küld, melynek kamataiból az örök városban tanuló magyar papnövendékek utóköltségei födöztessenek.

---

[1]) „Vidicae" cimü 1620-iki röpiratában.

[2]) Pázmány 1622 april 19-ik körmőczi tisztének irja: „A körmőczi házat, a körmőczi malomban a mi buza van és a mi jő, azzal épittesd. Nem nagy házat, hanem csak egy rendet az utca felé, két contignátiót . . . Alant kasznár házak legyenek, felül a Pisetarius háza, mert oda érsek nem száll. Az én házam mellett occupálj helyet pro claustro 25 barátért." Ered. fog. Prim. vil. levt.

1628-ban Pozsonyban zárdaszüzeket telepit meg, lakházukat berendezi s őket bőkezűleg segélyezi.

1629-ben egyházmegyei célokra 30 ezer forintnyi alapitványt tesz.

1630-ban a nagyszombati főegyház megujitására mintegy 14 ezer forintot fordit Bibornokká neveztetése alkalmából a sokféle költségek mellett 500 aranyat küld a Propaganda céljaira. A zsinaton egy bécsi s egy nagyszombati házat ajánl föl papnöveldei célokra

1631 ben berendezi a nagyszombati papnöveldét s föntartására saját jövedelmeiből évenkint 2 ezer forintot utalványoz. Alam. sz. János ezüst koporsója, lámpája és márvány Mausoleumja mintegy 2000 forintot igényelt, a lámpa örök világának föntartására 1000 forintnyi alapitványt tesz.

Ezen alapitványok, melyek mintegy negyedfélszázezer forintnyi összeget képviselnek, Rómáig vitték Pázmány bőkezűségének hirét. A pápa magasztaló szavakkal fejezte ki tiszteletét és elismeréset.

„Testvériséged vallásos bőkezüsége — irja — egész Németországot megtanithatja, mikép kelljen fölhasználni az egyház kincseit. . . . És a magyar nemzet majdan visszaemlékezvén jótéteményeidre, buzgalmadban az ég kiváló ajándékát fogja tekinteni és dicsőiteni“ [1]).

A kiemelt nagyobb alapitványok mellett, kisebb adakozásai is együttvéve tekintélyes összegekre rúgnak. Az intézeteket, melyeket alapitott, folytonosan segélyezte pénzzel és termesztményekkel. Bécsbe és a külföldre küldött papnövendékekért külön is fizetett [2]). Tiz munkájának, az 1625 iki esztergomi Ritualénak és az 1629-iki zsinati actáknak közre-

---

[1]) 1623 nov. 14-én. Rimely Hist. Pázm. 52 l.

[2]) L. e kötet 13. l.

bocsátása jelentékeny költségeket vett igénybe. Káldyt bőkezüen támogatta a szent irás magyar fordításának kiadásában.

És ki mondhatná meg, mennyit költött a szerénység és szeretet leple alá rejtőzve szegény papjainak és híveinek segélyezésére, a szenvedések és nélkülözések enyhitésére? Midőn a kamara gabonatermésének eladására fölhivta, többször tagadólag válaszolt, mert — ugymond — „csak épen annyival rendelkezik, mennyi háznépének föntartására és a szegények segélyezésére szükséges“ [1]). És a pozsonyi érseki palota személyzetének névsorában e helylyel találkozunk: „Koldus kettő, ki a háznál ordinarie lakik“ [2]).

Azonban az egyházi célok, a tudomány és jótékonyság nem meritették ki. Midőn a töröknek, vagy az erdélyi fejedelemnek támadásai veszélylyel fenyegették a hazát és trónt: jelentékeny csapatokat küldött a királyi zászlók alá [3]). Gyakran tetemes áldozatokat hozott, hogy a k. kincstár zavarán segitsen; érseki tizedeit bérbe adta, gabonáját és borát elárusitotta, oly árakon, melyek a rendeseknél jóval csekélyebbek voltak; nem egyszer hitelt nyitott a kamarának [4]).

És mindezen áldozatok mellett képes volt tekintélyes összegeket megtakaritani [5]) s unokája részére Morvában

---

[1]) 1624 dec. 2-án. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Dátum nélkül. Ugyanott.

[3]) „Felséged szolgálatára — irja 1624 elején — fogadott hadaim fizetése havonkint több ezer forintot vesz igénybe.“ Két évvel utóbb ismét több száz lovast fogadott zsoldjába. És midőn 1626 őszén Bethlen harmadszor az országra tört püspöktársaival 1000 lovast állitott ki; a költségek legnagyobb részét bizonyára maga viselte.

[4]) Igy 1625-ben mintegy 30 ezer forint visszafizetését sürgette a kamarától; anélkül, hogy pénzét megkaphatta volna. (Pázmánynak a kincstárhozi viszonyáról alább tüzetesen szólok.)

[5]) Igy 20 ezer forintja az ausztriai tartományi pénztárnál volt helyezve. Miután pedig 1631 nyarán ezen pénzre szüksége volt s azt azon-

terjedelmes uradalmakat vásárolt; képes volt udvartartásában kifejteni ama fényt, melyet magas egyházi és politikai állása követelt.

Pozsonyi és nagyszombati palotái, selyei és (Barsban) szent-kereszti nyárilakai a magyar főpapok és főurak kedvelt gyülhelyei voltak; gyakran nagyszámú k. tanácsosok találkoztak nála, fontos országos ügyekről tanácskozandók [1]). És Pázmány, bár nem volt barátja ama pazar fényüzésnek, melylyel a francia főpapok szerették volt magukat ama korban környezni, megfelelő diszszel tudta fogadni vendégeit. Asztaláról semmi sem hiányzott, mit a magyar főuri vendégszeretet nyujtani képes volt. Az ételeket ezüst tálakban hordották föl; hires borait, sopronyi ürmösét és tokaji aszuját ezüst serlegekből itták [2]). Nemes gyümölcsöket, zamatos dinnyéket, korán-érő törökországi őszibarackokat kertjei adtak, az inyencek által keresett trüffel gombákat és vadakat erdei, halakat tavai szolgáltattak [3]).

---

nal fölvenni nem tudta, 20 ezer forintot tólvett laki Bakics Margittól, kinek viszont átengedte a tartomány által javára kiállitott kötelezvényt. (Az 1631 jul. 12-én kelt cessió eredeti példánya a m. kam. levt. a kassai jezs. colleg. actái között.)

[1]) Erről e kötetben többször tettem említést.

[2]) Pázmány ugyanazon pozsonyi ezüstmüves által, ki alam. sz. János koporsóját készité „aliquot duodenas scutellarum" csináltatott. (Emliti a bécsi rectorhoz 1635 sept. 25-én intézett levelében.) 1635-ben Augsburgban nagyobb ezüst asztalkészletet rendelt meg, melynek tárgyában a bécsi Pázmány intézet igazgatójával sűrű levelezésben állott. 1635 jul. 17-ik, sept. 25-ik, oct. 3-ik, nov. 28 ik. 1636 febr. 9-ik, 17-ik, marc. 10-ik, máj. 13-ik, 22-ik, jun. 16-ik, 18-ikán kelt levelei Pray gyüjteményében.

[3]) A kapronczai tiszt 1634 aug. 3-án irja Pázmánynak: „Fogattam vala valami kevés kövér halat, melyet az emberem által egynehány uri gombával együtt küldöttem Ngdnak . . . Az őzet kegy. Uram örömest elküldöttem volna, de nagy esős időnek volta miatta nem lőhetek." Ered. Prim. vil. levt. És Pázmány 1636 julius 30-án Turóczról irja Ditrichstein bibornoknak: „Ego hinc Em. V. mitto Boletos, vulgo Tar-

Egyébként is gondoskodott vendégeinek szórakoztatásáról. Az ifjabbaknak megnyitotta vadakban gazdag erdőségeit, rendelkezésükre bocsátotta jó fajú lovait, melyeket saját méneseiben nevelt [1]), agarait és sólymait, melyeknek beszerzésére nem csekély gondot forditott. „Szerezz két agarat, jót"; parancsolja egyik udvarbirájának. És egy másiknak meghagyja: „Szerezz nekem sólymokat; kérd föl nevemben Majthényi Kristóf urat, fogasson részemre néhány sólymot" [2])

Az öregebb és komolyak urak bizonyára szivesen mulattak gazdag nagyszombati könyvtárában, mely az irodalom minden nevezetes termékeivel dicsekedett. A hézagokat, melyeket Bethlen fosztogatásai okoztak, uj szerzeményekkel igyekezett pótolni. [3]) Bécsből a papnövelde kormányzójának közvetitése által, időközönként nagy könyvszállitmányok érkeztek hozzá; s a jelesebb müveket, a hittudomány és történelem, a

---

tufelos, qui inter hos montes copiose provenire solent." Ered. Cs. titk. levt.

[1]) Pázmány 1635 marc. 8-án Pozsonyból Ditrichstein bibornoknak irja: „Praefectum meum expedivi, ut . . . 20 equas selectiores Em. V. mittat; ex quibus 12 nonnunquam carribus iunctae sunt mansuetiores, reliquae primum ex grege segregatae. Quia vero apud nos greges equorum in campis hiemare solent, maciem quam ex rigore hiemis hac quoque contraxerunt veris imminentis optato gramine exuent, fientque pinguiores." Ered. Cs. titk. levt.

[2]) Az utasitások Prim. vil. levt.

[3]) Pázmány 1628 sept. 10-én a Reihing ellen intézett iratokat, 1629 oct. 22-én Aegedius Romanus egy munkáját kéri. 1631 jun. 9-én irja: „Accepi Synopsim Cyri, maluissem legere ipsam Tragoediam; curet quaeso describi." 1635 april 25-én: „Remiseram Gesta Romanorum, taeduit enim legere nugas tam nugaces." 1636 febr. 9-én: „Si quid novorum librorum habet, communicet, pretium ego lubens solvam." 1636 febr. 17-én jelenti, hogy a küldött könyvekből megtartja: „Cornelium in Ecclesiasticum et Proverbia — Gordoni Theol. Moralem — Fabiani Schada Belgicam Hist. — Mathiae Casimiri Lyrica — Horum pretium constituit fl. 39 . . . Rel quos libros intactos remitto. Certum est, libenter emissem libros de variis rebus publicis. Sed minutus adeo typus est, ut oculis meis non serviet." E levelek Pray gyüjtem.

politika és szépirodalom köréből, sietett megszerezni. Élénk érdekeltséggel viseltetett a hirlapirodalom termékei iránt. Bécsből és Olaszországból rendesen megküldettek neki az időközönként megjelenő ujságok, melyek akkoron politikai lapjainkat pótolták. Rómából ügynöke, Mottmann uditore közölte vele a fölmerülő ujdonságokat [1]). De könyvtárának legnagyobb diszt és megbecsülhetlen értéket kölcsönöztek volna, ha terve sikerül, Mátyás király nagyszerü könyvtárának maradványai, melyeket Budavárában romlás és enyészet fenyegetett Harmincezer forintot ajánlott a budai basának; de a török szükkeblüség megfosztotta a lelkes primást és megfosztotta hazánkat is ama drága, ereklyeszerü kincsektől [2]).

Pázmány udvarában, azon idők szokása szerint, nagyszámu szolgaszemélyzetet kényszerült tartani. Midőn káptalani statutumok a pozsonyi és szepesi kanonokoknak kötelességükké tették, hogy mindegyik legalább két-három férficselédet tartson, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kisérjék: következtetni lehet, mennyivel követelőbb volt ama kor az ország legelső főpapja irányában? Közvetlen környezetében bihetőleg Ujfalusy Márton kamarás volt a legelőkelőbb személy; s ez nem egészen jelentéktelen egyéniség lehetett, miként Nagyszombat város országgyülési követének egy levele következtetnünk engedi. „A judaicus centus felől — irja küldőinek — a magyar kamara által absolváltattunk és kértem érsek uram Komornyikját Mártont, mivelhogy

---

[1]) 1631 jun. 27: „Transigat cum D. Typographo ut quot hebdomadis nova ordinaria, quae imprimuntur ad me mittat. Optime solvetur per meum Cubicularium.“ 1633 sept. 29: „Nova Italica . . . Posonium exped antur.“ 1634 marc. 20: „Merito possem queri de R. V., quod Italica Nova non curet per aliquem accipi quot hebdomadis.“ Motmann több levele Pray gyüjteményében..

[2]) Purpura Pann. 264. l.

igen ismerős az aulicus kamarásokkal (t. i. a cs. kamara tanácsosaival) holnap együtt velünk legyen és az informatiót beadjuk" [1]).

A Pázmány által hozott áldozatok és udvartartásának nagy költségei megfelelő jövedelmet föltételeznek. De ez, midőn érseki székét elfoglalta igen csekély volt s alig rugott 30 ezer forintra [2]). Az érseki uradalmak egyik részét a török kezei között, másikát elhanyagolt állapotban találta; a tizedek nagy részét a kamara birta bérben oly árakón, melyek értékűknek alig felét, gyakran harmadrészét képviselték. Emellett súlyos terhek nehezedtek vállaira. Az ujvári őrség eltartására 25 ezer, Putnok és Murányvárára 1000 forintot kelle évenkint fizetnie

Pázmány ezen terhektől szerencsésen meg szabadult; 1622-ben kieszközlé, hogy az ujvári őrség fizetésétől fölmentetett. A következő évben visszanyerte, az évenkint mintegy 7000 forintot jövedelmező, pisetumot, melyet a kamara félszázad óta visszatartott [3]). Megvásárolá a liszkai tizedeket, melyeknek használatáért a szepesi káptalan 2000 forintot fizetett évenkint [4]). Egyik főrangu tisztelője jelentékeny jövedelmi forrást nyitott meg neki. Pethe László, a m. kamara elnöke végrendeletében abaujmegyei Somogyi birtokát hagyományozta részére; egy más terjedelmesebb uradal-

---

[1]) 1625 dec. 8 án. Ered. Nagyszombat város levt.

[2]) Pázmány ,Vindiciae" cimü röpiratában irja, hogy az esztergomi érseken kivül csak négy püspök (a nyitrai, győri, veszprémi, zágrábi) birják javaik egy részét s jövedelmeik együttvéve alig képviselnek 60 ezer forintot. Hiszem nem tévedek, midőn ezen összeg felét tekintem, a többieknél aránytalanul gazdagabb, esztergomi érsekség jövedelméül 1621-ben. L. e munka I 222. l.

[3]) L e kötet 54 l.

[4]) E jövedelemről 1631-ben a nagyszombati papnövelde javára lemondott.

mat pedig rendelkezésére bizta, hogy jövedelmeit, — évenkint mintegy 4000 forintot — magyar ifjak nevelésére forditsa [1]).

Pázmány jövedelmeit 1626 óta a 4500 forintra rúgó spanyol évdij is gyarapitotta [2]). De miként évek multak el, mig kieszközölte, hosszu idő telt le, mig tényleg élvezni kezdé. Ugyanis a spanyol k. kincstár zilált viszonyok között volt, minélfogva a bécsi követség nem volt képes kifizetni az utalványozott évdijakat. Sőt 1629-ben az évdijak birtokosait két osztályba kelle sorozni; kijelölték azokat, kiket még váratni lehet s azokat, kiknek türelmét nem volt tanácsos hosszabb próbára tenni. Castrodero marques, a spanyol udvar bécsi követe Pázmányt az utóbbiak közé helyezte. „Az esztergomi érseknek — irja — 4500 forintot kellene évenkint fizetnünk s tartozásunk 15,562 forintra rúg. És ő nehezen nélkülözi ezen összeget, nagymértékben rosz néven veszi, hogy több mint három év óta fizettük ki illetékét. Miután pedig magas képességekkel biró férfiu, a császár előtt nagy nyomatékkal bir s jó szolgálatokat tesz: azon nézetben vagyok, hogy a tartozást részben legalább kifizetni kellene“ [3]). De ezen hathatós ajánlás dacára Pázmány csak 1631 augusztus 26-án vette föl az első 4500 forintnyi részletet, melyet már 1626-ban kell vala nyernie [4]).

---

[1]) Ezen uradalom a szepesi káptalannál alapitott Corporis Christi kápolna javaiból állott, melyeket II. Mátyás Pethe Lászlónak 17 ezer tallér erejéig elzálogositott. Pázmány ezen uradalmat — V. Pál pápa jóváhagyásával — 1636-ig birta. Ekkor a szepesi prépostsághoz csatolta, oly kötelezettséggel, hogy a prépostok tartozzanak a kápolnában állandón papot tartani s a szathmári jezsuitáknak évenkint 2000 forintot fizetni. 1636 sept. 14-iki okmánya Hevenesy gyüjt. 67 kötet.

[2]) L. e kötet 117 l.

[3]) Relacion de los pensiones, que se pagan en Alemania. (Simaucas.)

[4]) Pázmány spanyol nyugtájának mintája. Prim egyh. levt.

Pázmány jövedelmei ekként az ujvári fizetés megszüntetése, a pisetum, liszkai tized, Petheféle hagyaték és a spanyol évdij által mintegy 45 ezer forinttal gyarapodtak s az érseki tizedek s uradalmak gondos administratiója által nyolcvanezer forintnál többre emelkedtek; — tehát egy évtized alatt majdnem megháromszoroztattak.

Az esztergomi érseket megyéje egész területén — a mennyiben nem esett a török hódoltságba, tehát tiz vármegyében — a gabona és bortermés, a méhek és bárányoktól tized illette meg. Pázmány ezeket nagyrészt maga természetben szedette; csak csekély részét adta bérbe a kamarának s a földesuraknak A bérleti összegek együttvéve mintegy tizenkétezer forintot képviseltek [1]).

Az érseki uradalmak jelentékeny része, főleg Esztergom-, Komárom-, Bars-, Nográd és Hontmegyékben, a török által tartattak elfoglalva. Maga Pázmány is kénytelen volt Anyalát, Tildet, Ahát és Némethit az 1618-iki egyességben részükre átengedni [2]). Legjövedelmezőbbek a pozsonyi, érsekujvári és drégelypalánki uradalmak voltak. De ezeket is sok csapás érte. 1619—1624 között a fölkelők birták. 1623-ik és 1626-ban sokat szenvedtek a hadjáratok következtében. Előbb és utóbb is kitéve voltak a török csapatok dulásainak [3]).

---

[1]) Pázmánynak a tizedek ügyében a kamarával és más bérlőkkel folytatott levelezései a Prim. vil. levt.

[2]) Liptay Imre jelentése 1618 april 21 én. Ugyanott.

[3]) Pázmány 1626 aug. 26 án a királynak irja: „Ab anno 1619 usque ab hunc praesentem diem, hoc est 8 annorum decursu, excepto duntaxat praeterito anno, quolibet anno bonis omnibus ac proventibus spoliatus fui.“ (Ered. fog. Ugyanott) 1626 oct. 2 án Nagyfalvy Imre szerémi püspök értesült, — miként naplójában olvassuk — „D. Aeppum . . . audire quotidie bona et possessiones ad se pertinentes tam ab hos-

Az uradalmaiból és a természetben szedett tizedekből befolyó jövedelem iránt tájékoznunk enged két adat. Pázmány 1623-ban 12 ezer mérő gabonát, mérőjét fél és 1000 hordó bort, hordóját öt forintba számitva, 1625-ben pedig 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort összesen 50 ezer forintért adott el a kamarának [1]).

Pázmány uradalmaiban uj jövedelmi forrásokat is kivánt nyitni. Kisérletet tett a bányamüvelés terén. 1633-ban Kapronczán aranyérnek jöttek nyomára; minélfogva ásatni kezdett, azon szándékkal, hogy bányát nyittat, melyet sz. Adalbertről nevezett. De a munka csakhamar kárba veszett; az esőzések alatt viz árasztotta el a bányát s a kilátások nem voltak kedvezők [2]). A sok nehézségek miatt két év mulva fölhagyott a müveléssel, s ezt a kapronczai községnek engedte át [3]).

Pázmány egyébként maga volt uradalmainak kormányzója. Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között tudott időt találni, hogy a gazdászat legcsekélyebb részleteire kiterjeszsze figyelmét. Ez már kor-

---

tium, quam nostrorum militum rapinis in itu ac reditu vastari.“ (Nemz. Muzeum.)

[1]) Az erre vonatkozó levelezések a Prim. vil. levt.

[2]) A szentkereszti udvarbiró 1634 jan. 9 én irja: „A kapronczai ásás . . . állapotja ebben vagyon. Az csudálatosul kezdette volt magát mutatni, de annyira elveszett, csak imitt-amott látni aranyat benne. A sok esőnek miatta félbe hagytam, mert a heverék nem munkálkodhattak benne, mert a viz mindenfelé belefolyt.“ És aug. 3-án jelenti, hogy ismét fogadott föl hevéreket. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) A kapronczai plébános 1636 april 31-iki jelentése. A község april 30-iki nyilatkozata, melyben késznek nyilatkozik elvállalni a bányamüvelést Ered. Ugyanott. Pázmány 1636 május 5-én értesiti a plébánost, hogy a bányát átadja. „Domini benedictionem illis precamur — irja többi között — Et si Dei gratia labor feliciter procedat libenter cum ipsis transigemus, ut ipsi excolant et quid nobis praestare debeant Caveant autem ne nomine ipsorum, sed nomine Archiepiscopi fodina continuetur. Nam solus Aeppus habet privilegium ut fodinas in suis territoriis sine ulla obligatione excolere possit.“ Ered. fog. Ugyanott.

társait is csudálkozásra inditotta. „Bizony kegyelmes uram — irja neki egyik rokona — méltó csudára, hogy Nagyságod spiritualis ember lévén, császár ő felségének külső dolgaira való vigyázási között elérkezhetett arra is, hogy a saecularis dolgokról megemlékezhessék és azokról gondot viseljen“ [1]).

Rendszerint maga fogalmazta utasitásait és rendeleteit, melyeket gazdatisztjeihez intézett. Igy egy példa, a sok közől. 1627 tavaszán a fölvidéken Lónyay Zsigmond által bort, ökröket és juhokat vásárolt, melyeket az Rozsnyóra volt küldendő. Továbbszállitásuk iránt eként utasitja Rozsnyóra küldött titkárát. „A Lónyay uram emberei a lábas marhával elérkezvén, nyugoszszák meg ott a marhát és a ki gonoviselője a marhának jőjjön föl és itt (Selyén) consignálja a marhát. És adjanak elegendő hajtót és segitsék Rozsnyóról Drégelyig. Ha föl nem akarna a Lónyay uram embere jönni, vegyék kezükhöz a lábas marhát, de két nemes ember legyen jelen, vagy három és ha addig ellész, te légy egyik. Szám és nem szerint fölirják, mennyi és pecsét alatt megküldjék Lónyay uramnak és nekem is. Oly ember kezébe adják pedig a marha gondviselését, a ki Tardoskeddig jőjjön és ő adja itt a mi embereink kezébe; a palánki udvarbiró csak segitséget adjon a hajtásra.“ És a palánki udvarbirónak összevágó rendeletet küld: „A minemü lábas marhát Lónyay uram hajtat, azokra való segitséget, amennyi kivántatik adj. Valami fölföldi borokat hoznak, arra is elegendő segitséget adj. Se a lábas marhát, se a bort házadba és gondviseléseddbe ne vedd, hanem a rozsnyói ember gondviselése allatt legyen“ [2]).

---

[1]) Veér György 1631 oct. 18. Ered. Ugyanott.

[2]) Instructio pro Egregio Mich. Komjati Secretario nostro; datum nélkül. És Instructio pro Egr. Joan. Fegyverneki Selyéről 1627 april 17 én. Ered fog. Prim vil. levt.

Ugyancsak 1627-ben az ujvári ferenciek zárdáját és templomát épitvén, a szükséges vasrészeket Rozsnyón készitteté. Ezekre nézve részletes rendeleteket bocsát ujvári és palánki tiszteihez. „Valami vasszerszámok csinálását — irja az utóbbihoz — rozsnyóiakra biztam, árát te add meg a jószág proventusából, olyan pénzzel a mi ott jár minthogy itt annak kelete nincsen. És előre is adass valami keveset Komjáti által quietantiára. Meghagytam Komjátinak, hogy ha lehet a vasszerszám árába buzát is adjon. Azért ha buzát is elvesznek, egy bizonyos helyig, melyet Komjáti megir, küldd el a buzát, onnan vitessék el a Rozsnyóhoz tartozó jobbágyok. Mikor a vasszerszámokat elvégzik, ládákba és általagokba lajstrom szerint vedd kezedbe és fogyatkozás nélkül küldd Ujvárba Oly embert küldj vele, hogy Ujvárban meg nyissák a ládákat és a lajstrommal conferálják Ha te is azt cselekszed, mikor kezedbe veszed, annál jobb“ [1]).

Tiszteinek számadásait szigoruan szokta átvizsgálni, és hogy a legcsekélyebb hiány sem kerülte el figyelmét, tett észrevételei bizonyitják. Egy alkalommal pozsonyi tisztje benyujtotta kimutatását a tiszti és szolgai személyzetről, mely az érsek távollétében, a pozsonyi palotában lakott és élelmeztetett. Ez 18 emberből állott „kikre köll per diem circiter farina cubuli 2.“ S erre Pázmány a következő észrevételt teszi: „18 ember, egy nap két szapu lisztet! Egy szapuból száz cipónál több leszen, sokkal is“ [2]).

Tiszteinek, midőn hivatalukot elfoglalták, okmányilag kötelezniök kelle magukat, hogy valahányszor kivánja lelkiismeretesen beszámolnak, a fölmerülő hiányokért, vagy okozandó

---

[1]) Selyéről april 10-ik s 17-én. Ezen s más gazd. utasitások. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) Ugyanot datum nélkül.

károkért magukra vállalják a felelősséget, mivégből lemondván nemesi szabadalmaikról, javaikat és személyüket a primás rendelkezésére bocsátják [1]). Hogy pedig ezen szavakat nem tekintette puszta phárisoknak, tisztei nem egyszer tapasztalták. „Irtam volt idejőjj — irja körmöczi tisztének — az aranyakat vagy elhozzad, vagy elküldjed, semmi sem lőn. E levél látván pisetum jövedelmét, proventus molendini et alia una cum aureis hozd föl, hogy finaliter liquidálhasd rátióidat ad praesentem diem. Ha sz. György napig el nem jő, fogva hozatom.“ És egy utóbbi alkalommal a turóczi tiszttartó ellen némely visszaélései miatt szigorú vizsgálatot rendelt, melynek hátrányos következményeitől csak Pázmány kegyelme menté meg. [2])

A primás pinczéje és konyhája fölött is magának tartotta fön a felügyeletet. A szőllőmüvelés és borkezelés titkaiba eléggé beavatva lehetett. 1626-ban egyik tiszte átküldvén a modri szőllők termését jelenti neki: „Akartam ürmös bort csináltatni, elhagyám mert kevés üröm benne; de nem árt, ha Nagyságod töltelékre akarja forditatni“ [3]). A következő év tavaszán pedig maga inti udvarbiráját: „Hordókra idején bőven gondot viselj. Idején kössed a hegyes helyen lakókra, hogy karót szerezzenek“ [4]). Pincéje jó hirben állott. S mig a borokat, melyeket a dézsmaszedők gyüjtöttek be, az ujvári katonák is szitkozódások között itták [5]), a maga

---

[1]) Szalay Tamás ujvári udvarbiró 1623 april 23, Laky István pozsonyi udvarbiró 1632 jul. 24-ik és Mindszenty János jószágigazgató 1633 febr. 19-én kelt téritvényei. Ugyanott.

[2]) A tiszttartónak ujabb, szigorúbb téritvényt kelle 1633 marc. 24-én kiállitani. Ugyanott.

[3]) 1626. nov. 6. Eredeti Ugyanott.

[4]) 1627. april. 10. Ered. fog. Ugyanott.

[5]) A kamara egy alkalommal panaszosan előadta Pázmánynak, hogy a bor, melyet tisztei az ujvári katonák részére eladtak, nagyon

borait, főleg tokaji aszuját és sopronyi ürmösét büszkén mutatta be és küldözgette főrangú barátainak [1]). Károly főherczeg nála vásárolta borait [2]).

Asztalának szükségleteiről szintén maga gondoskodott. „A konyhára — irja Selyéről Ujvárba — minden hétre egy borjút a majorból kell tartani, mikor fürödni ide jövök. Oly tehenek borjut, melyek meddők kell hagyni.“ [3]) És az ujvári tiszt egy alkalommal közvetlenül hozzá intézi ezen jelentését: „Egy kocsi hagymát és huszonnégy font viaszt is küldtem, tyúkokat annak fölötte 40. Itt a haltartóban ami kevés hal van, ha Nagyságod javallja, besózatom és fölküldöm; immár hives lévén az idő, remélem, eláll. A mig az ut hozzá leszen, amit küldhetek küldök Nagyságodnak parancsolatja szerint, ahol az idő hozzá nem leszen, ide betakarok mindent“ [4]).

A kertészkedés élvei iránt sem volt, ugy látszik, fogékonytalan. Egy alkalommal pozsonyi kertjéből már juniusban őszibarackokat küld Ditrichstein bibornoknak s dicsekszik, hogy a Törökországból hozatott csemetéket saját kezével oltotta a magyar törzsekbe [5]). Dinnyéje is sok volt, és a neve-

---

rosz. A primás válaszában megjegyzi, hogy ő csak olyan bort szolgáltathat, aminő terem. Ered. fog. Ugyanott.

[1]) 1634 dec. 5-én irja Ditrichstein bibornoknak: „Duo vascula vini Ungarici Em. V. mitto, majusculum Tokajense triennale, minus Soproniense absinthiacum. Nam hic apud nos selectiora vina non colliguntur.“ És 1636 jul. 30. „Iniunxi Provisori meo Poson., ut Em. V. quidquid selectiorum Melonum habere poterit submittat singulis hebdomadibus; atque etiam vasculum vini Ungariae Superioris, quod cruditatibus melonum digerendis aptissimum in meo cellario repererit.“ Eredeti Cs. titkos levt.

[2]) A főherceg e végett 1623 april 2-án főkonyhamesterét küldi Pázmányhoz. A megbizó levél ered. Prim. vil. levt.

[3]) 1627. avril 10 Ered. fog. Ugyanott.

[4]) 1626 sept. 8-án. Ered. Ugyanott.

[5]) „Ex hortulo meo — irja 1636 jun. 20-án Pozsonyból — primitias autumnalium fructuum, Persica aliquot Em. V. demisse offero, si

zett bibornok Pozsonyból hetenként vett dinnye szállitmányokat [1]). A virágoknak kedvelője volt; bár kertjeit Rhododendronok és Azaleák helyett szerényebb növények diszitették. Egy alkalommal bizonyos Ádám deákot megbizza, szerezzen részére „egy fészek rozmarint, amilyenek a barátoknál vannak és egy fészek szegfüvet is“ [2])

XV.

Pázmány üzletei a bécsi és pozsonyi kamarákkal. — Az érsekség jogainak erélyes védelme. — Pázmány jogtisztelete. — Testvére György. — Unokája Miklós. — Birtokvásárlás Morvában. — 1628-iki végrendelete.

Pázmányt gazdászata gyakori üzleti összeköttetésbe hozta a bécsi császári és a pozsonyi magyar kamarával, melyek a hadsereg élelmezési szükségleteit nála szerezték be, természetesen, nagylelküségére hivatkozva, a folyó áraknál olcsóbban; s kiméletére számitva, többnyire elmulasztották eleget tenni a szerződésekben elvállalt kötelezettségeknek.

1623 september havában Eckstein Kristóf cs. kamarai tanácsossal 12000 mérő buza és 1000 hordó bor szállitása iránt lépett egyességre; mérőjét fél, hordóját öt forintba számitva. „Ha a viszonyok nem lennének annyira zavarteljesek — irja a királynak — gabonát és bort is nagyobb mennyiségben állithatnék Fged rendelkezésére; igy tettem, mennyit te-

non alio certe praecoqua maturitate commendabilia. Quamquam est et aliud, quod forte commendare potest; nimirum quod arbor, quae fructificavit mea manu conferta est. Cum enim fructuum hujusmodi nulla fere apud nos frequentia esset, ramusculis ex Turcica ditione allatis, in meis hortis fructus hosce multiplicavi.“ Ered. Cs. titkos levt.

[1]) 1636 jul 30-án Ugyanott.

[2]) Pázmány sajátkezü jegyzete, datum nélkül. Prim. vil. levt.

hettem.“ Kikötötte, hogy a gabona árát azonnal, a bor árát ezer forintnyi havi részletekben fizessék le. A király köszönetet mondott áldozatkészségéért, a föltételeket megerősitette és a vételárt a pozsonyi pénzverdénél utalványozta [1]).

Azonban midőn néhány héttel utóbb Bethlen fegyveresen megjelent az országban, gyors előhaladása végetlen zavarba ejtette az egész kormánygépezetet. Az élelmezési tisztek megfeledkeztek a primástól vásárolt gabona elszállitásáról. Az érseki magtárakat az ellenség fosztotta ki s a gabonának csak csekély részét lehete biztos helyekre szállitva megmenteni, a melyet Pázmány a győri véghelynek, midőn ennek szükségéről értesült, olcsó áron fölajánlott. Amit maga számára megtartott az 1624-iki husvétig sem volt elégséges, a mikor gabonát háromszor drágább áron kelle vásárolnia, mint a melyen eladta [2]).

Emellett a kamara nem szokta megtartani a fizetési határnapokat, s a fizetéseket oly rosz érczpénzben teljesitette, melyet csak veszteséggel lehetett értékesiteni. Pázmány üzletei ekként épen nem voltak előnyösek. S mig a pénzügyi hatóságok annyi jogos panaszra adtak okot, 1624 végén nem haboztak Pázmányt, minden alap nélkül kötelezettségeinek elmulasztása miatt vádolni. Szemrehányást tettek neki, hogy 7600 mérő gabonát, bár ára előre kifizettetett, be nem szállitott. „Bizonyosak lehetnek afelől, — igy válaszol nekiök — hogy nekem soha semmiféle gabona árát nem fizették ki előre; a fizetés mindenkor a gabona átvétele után szokott eszközöltetni. Sőt ezer és néhány száz mérő árát mai napig sem fizették le, s az élelmezési tisztek kötelezvényei beváltatlanul

---

[1]) Pázmány levele a királyhoz s üzenete Eckstein által 1623. sept. 27. A király levele és utalványa 1623. oct. 2 Prim. vil. levt.

[2]) 1623. oct. 15-én és 31-én a cs. élelmezési tisztek által kiállitott nyugták. Pázmánynak a cs. kamarához 1624 dec. 2-án intézett levele. Ugyanott.

vannak kezeim között; ismervén a pénzügyi nehézségeket, nem sürgettem a tartozás kifizetését. Hibázott tehát, ki Uraságtokkal elhitette, hogy nekem valamit előre kifizettek.“ [1]).

A következő évben a király 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort vásárolt tőle; miután pedig árát készpénzben lefizetni nem volt képes, 50 ezer forintról szóló kötelezvényt állitott ki részére. [2]) A kamara a hadi költségvetés szükségleteinek födözésére érseki tizedeket is szokott bérelni, s ez iránt többször folytatott tárgyalásokat Pázmánynyal, ki mindannyiszor „kitüntetni óhajtván — miként egy alkalommal irja — a király iránti szolgálatkészségét“, előzékenynek bizonyitotta magát [3]).

De engedékenysége elérte határát, midőn nem személyes előnyeiről volt szó, hanem az érsekség birtokjogait látta veszélyeztetve. Ily esetekben meglepő erélylyel emeli föl szavát a kamara túlterjeszkedéseinek megakadályozására. Igy tett, midőn 1626-ban a király által fölhivatott, engedné át a kamarának az érsekség malmát és bormérési jogát, melyet Ujvárban birt s jelentékeny jövedelmi forrásnak lehete tekinteni. Emiatt Sennyey magyar cancellár és Pállffy Pál gróf, a magyar kamara elnöke küldetett hozzá [4]). Azon-

---

[1]) A cs. kamarának 1624. nov. 10-én kelt levele és Pázmánynak dec. 2-án kelt válasza. Ugyanott.

[2]) Kelt 1625. oct. 16. Ered. Kamarai levt. — Pázmány 1630-ban ujra ajánlkozott, hogy kész gabonát eladni és 30000 tallért hitelezni. A király az általa kivánt biztositékokra nézve a cs. kamarára bizza a tárgyalásokat. (K. leirat Pázmányhoz 1630 sept. 27. Ered fog. M. Canc levt. A kamara oct. 8-án kelt levele Ered. Prim. vil. levt.) Az eredményről nincs tudomásom.

[3]) A tizedek kibérlésére vonatkozó levelezések 1624, 1625, 1626 és 1629-ből a Prim. vil. levt.

[4]) A k. biztosok részére adott s 1626. aug. 20-án kelt utasitás. Egyk. más. Ugyanott.

ban Pázmány önérzettel utalva az áldozatokra, melyeket a trón és haza érdekében hozott, hivatkozva az egyház nagyszámú szükségeire, melyek összes pénzerejét igénybe veszik és kötelességére, mely jogainak föntartását parancsolja: emelkedett és erőteljes szavakban adja tudtára a királynak elhatározását.

„Isten legyen nekem irgalmas — úgy mond, — kész vagyok inkább életemet és állásomat föláldozni, mint kötelességemet megszegve megengedni, hogy elődeim öröksége, a szent királyok alamizsnái, akár kicsinyben akár nagyban, bár miként megcsonkittassanak. Nem is illő, hogy a kamara megfoszszon a szent királyok adományaitól. S Felséged vallásos buzgalmáról fölteszem, hogy az egyházi jövedelmeket inkább gyarapitani, mint megcsonkitani fogja“ [1]).

E sorok nem maradtak hatás nélkül; a kamara, bár nem ejtette el szándékát, kénytelen volt azt elnapolni. S midőn három évvel utóbb azzal ujabban föllépett, kivánataiban sokkal szerényebb volt; most az érseki malom mellett uj malmot kivánt épiteni, melyben a véghelyek szükségleteire szolgáló gabona őröltetnék [2]). A primás föltétlenül elutasitotta a kamara propositioit [3]), s Eszterházy Pál grófot fölkérte, világositsa föl a királyt annak jogosulatlansága felől, mit tőle kivánnak. „Reméllem — ugymond a többi között — a jó és igazságos császár tiszteletben tartandja jogomot, melyet a törvény a legcsekélyebb nemes embernek is biztosit. Én esküm által kötelezve vagyok egyházam jogait és jövedelmeit sértetlenül

---

[1]) Pázmány fölterjesztése 1626. aug. 26. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) A király 1629. jan. 13-án megbizza a m. kamarát, hogy ez ügyben a primással alkudozásokat kezdjen. A kamara e k. leiratot jan. 24-én átküldi Pázmányhoz. Ered. Ugyanott.

[3]) Pázmánynak a kamarához intézett, 1629. febr. 3-iki levele. Ered. Ugyanott.

föntartani és megvédelmezni. Isten legyen nekem irgalmas, egyházam érdekei ellen sem kicsiny, sem nagy sérelmet nem türök. Inkább ma lemondok méltóságomról, mint sem, mig azt birom, kötelességeim teljesitését elmulaszszam.“ [1])

Pázmány eszerint éber öre volt az érsekség birtokjogainak, melyeket a mindenható kamara és magánosok birvágya ellen egyenlő bátorsággal védelmezett [2]). És erre nem hétköznapi önzés, benső kötelességérzet és jogtisztelet inditotta, melyet oly esetekben sem tagadott meg, midőn érdekei a hallgatást megengedték [3]), vagy épen követelték volna. Erre nézve érdekes példát hozhatok föl.

Rokonai 1631-ben törvényes lépéseket tettek Kereki biharmegyei helység visszaszerzésére, melyet a család Zápolya Jánostól adományul nyert, s utóbb a Zólyomyak elfoglaltak. E miatt fölkérték Pázmányt, közölné velök a kezei között levő családi okmányokat, melyek ama birtokra vonatkoznak. A primás sietett teljesiteni kérelmüket s megjegyzé, hogy „világi törvény szerint“ könnyen visszaszerezhetik az elveszett jószágot. Azonban ehez komoly észrevételt csatolt. Kereki egykor egyházi birtok volt s ő ugy volt meggyőződve,

---

[1]) 1629. jun. 15. Miller II. 15. l.

[2]) Igy 1628-ban visszakövetelt a kamarától két pozsonymegyei érseki birtokot, — az egyik Püspoki, — melyet a kamara a XVI-ik században elfoglalt s elzálogositott. (1628. aug. 26-án kelt fölterjesztése, Ered. Pray kézirati gyüjt). Nagyszámú, magánosok ellen intézett kereseteire vonatkozó okmányok találhatók a Prim. vil levt. Nagyszombat város, Komárom és Győrmegye levt.

[3]) Midőn 1630-ban a király a sárospataki uradalmat adományozá Rákóczynak, Pázmány május 6-án óvást emel, miután ama uradalomban „et monasteria et alia jura et bona eccles. per iniuriam temporum sine juris ordine, sola via facti occupata habeantur.“ Egyk. más. M Canc. levt.

hogy az egyházi javakat tényleges birtokosaik, — bár jó hiszemüen és a világi hatóságok megegyezésével vagy akár örökség utján birják, — kötelesek eredeti rendeltetésüknek visszaadni. E meggyőződését nem habozott kifejezni.

„Mivel Kereki egyházi jószág volt — irja — és hamisan, Isten és a világ törvények ellen foglalta volt el azt az ifju (Zápolya) János király; nem kivánom, hogy soha egy jóakaróm is birhassa, mert valaki az egyház jószágá ban részt veszen, nem kell hinnie, hogy soha sem magán, sem maradékján Isten áldása lehessen; és valakinek én javát akarom azt kivánom, hogy inkább csak tiz jobbágyot birna, aki egyházi jószágból nem állana, hogy sem öt vagy hatszáz jobbágyot, mely egyháztól elvétetett volna. Tudom, hogy kgmetek erről nem gondolkodik, de ha én mind előszámlálnám, amiket láttam immár, tudom kgd is álmélkodva hallaná. Azért bizony nem kivánom, hogy kgmeteké legyen Kereki; mert többet és tovább tart a kevés igaz marha, hogy sem a sok préda. És ki tudja, talán a szegény Ártándi Balás és Ártándi Pál, akik először azt a helyet az egyháztól occupálták, azért vesztették el fejüket is; mert amiképen én bizonyosan tudom, világi bünökért azt nem érdemlették volna, hogy Budán fejüket szedjék [1]). Eztet kg-

---

[1]) Ezeket Gritti ölette meg, ki Zápolya János udvarában nagy hatalommal birt. „Gritti — irja Horváth M. —, hogy az ellenzéket félelem által némitsa el, Arthándy Pált és Balást 1533. január 10-kén, midőn a király vadászni volt, Budán a csatornakút mellett lenyakaztatta. A szerencsétlen testvérek, mivel Buda ostroma alatt a ferdinandiakkal árulási terveket koholtak, azok utóbb kitudatván, még 1531-ben fogattak el . . . . A király nagy váltságdijon szabadon akarta volt bocsátatni fogsága alatt Pál urat, de ennek neje Ferdinand hatalmában bizván, késett a pénzt megküldeni. S Gritti bennök, kiket mivel kór-

mednek oly sinceritással irom, minden passió nélkül, mintha az Istennek itélö széke előtt állanék" [1]).

Azok, kiknek ily jó tanácsesal szolgált, távol rokonai voltak. Testvére csak egy volt: György, ki iránt gyengéd szeretetet tanusitott. Midőn a primási székre emeltetett, biharmegyei ősi birtokairól udvarába hivta. Többször fontos megbizásokkal Bécsbe küldé s hihetőleg jelentékeny politikai szerepet szánt neki. Szándéka volt részére birtokot vásárolni; de ezt a kedvezőtlen időviszonyok és az egyház sürgető követeléseci miatt évről évre elhalasztani kényszerült [2]). Emiatt György úr az ősei által elzálogositott családi javakat sem volt képes kiváltani, habár a zálogösszeg alig rugott 5—600 forintra; sőt némelyeket maga is zálogba vetett. És midőn 1627 marcius 1-én — 45 éves korában — kimult, az örökség mely egyetlen fiára a négy éves Miklósra várakozott, igen szerény volt [3]).

A Pázmány családnak most a primás mellett egyedüli férfi sarja, a nagy névnek egyedüli föntartója: Miklós volt [4]).

---

mányzóvá kineveztetését hevesen ellenzették halálosan gyülölt, rettentő példát akart most fölállitani." Magy. Tört. III. 77. l.

[1]) Három, 1631. oct. 18-án Pázmányhoz intézett levél; az egyik Csomaközitől, a másik Veértől, a harmadikat ez és Nadányi irták alá. Ered. Prim. vil. levt.) A primás 1631. nov. 8-án Veérhez intézi válaszát. (Ered. fog. Ugyanott).

[2]) Pázmány 1628 iki végrendeletében irja: „Debitum respectum habentes fraterni affectus, quo Georgium Pázmány fratrem nostrum prosecuti sumus, atque imprimis id sedulo curantes, ut posteritas ipsius in S. Cath. R. Religione perseveranter Deo famularetur, e patria natali solo . . . evocaveramus, ea spe, quod nos uti primum Deo visum fuerit, mediocria aliqua bona pro ipsius ac haeredum sustentatione procuraturi essemus . . ." Podhraczky 94. l.

[3]) Kornis Zs. intézendő levelei alapján.

[4]) Pázmány P. 1634. dec. 5-én Ditrichstein bibornoknak irja: „Praeter unicum novennem puerum, germani fratris mei filium, . . . nemo superest virilis sexus ex paterna mea consanguinitate. Ita, quod

Ebben öszpontosult Pázmány rokoni szeretete. Már atyja életében királyi kegydijat eszközölt ki a gyermek részére [1]), halála után pedig — miután a Kornis családból származott anyja már előbb elhalt, — rokonának, Balassa Menyhért özvegyének gondjaira bizta; a gyámi tiszt elvállalására az árvának anyai nagybátyját, Erdély egyik legtekintélyesebb kath. főurát, Kornis Zsigmondot kérte föl. Ez maga gyermektelen lévén, atyai szeretettel karolta föl védencét. „Mivel nekem — irja a primásnak — nincsen kire szememet vetnem kivüle, ha az Ur Isten megtartana szerencséjére egy kevéssé, lenne elég módja életében, hogy ha maga ember lészen hozzá, senki őtet meg nem fogja dúlni semmiből is az erdélyi urfiak közöl“ [2]).

Midőn a gondos gyám legelőbb a családi javak visszaváltására irányozta figyelmét: a primás készségesen támogatta e föladat megoldásában, pénzbeli hozzájárulása és hatalmas befolyásával [3]). De ezzel nem elégedett meg. Unokájának jövőjét biztositandó és családjának fényét visszaállitandó kieszközlé a királynál, hogy a kiskoru Miklóst az ország főnemesei-

---

familia ista a tempore S. Stephani (ad quem ex Germania Hunt Pázmán ductor militiae venerat) hucusque perpetua successionis serie propagata in unico puerulo haeret.“ Ered. Cs. titkos levt.

[1]) Kornis Zs. 1628. aug. 25 én irja a primásnak: „Császár ő fge ily nagy sok rendbeli kegyelmességét mutatta az öcsémhez, ennyi ideig tanulságára annuatim mely szép költséget rendelt.“ Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Az 1628-iki végrendelet alapján i. h.

[3]) Miután e családi javak Bethlen magyarországi területén voltak, Pázmány igénybe vette a fejedelem támogatását. — Kornis Zs. 1628 aug. 2-án és 25-ben a primáshoz intézett levelei. Bethlen 1628 jun. 2-án ez ügyben irja Pázmánynak: „Parancsoltunk Kornis uramnak szegény Pázmány György jószágainak recuperálása felől... Nem ily kicsiny, de nagyobb dolgokban is, ha a mi jó akarattal való atyafiságunkkal akar élni kgd azon igyekezünk, hogy bennünk meg ne fogyatkozzék.“ Prim. vil. levt.

nek — a bárók, mágnások — sorába emelje [1]). És hogy uj rangját föntarthassa, megfelelő birtokkal szándékozott őt ellátni; és pedig nem hazájában, hanem a szomszéd Morvában Ezen tény sok tekintetben meglepő s csudálkozással olvassuk egyik levelében, midőn irja: „Nekem mindenekfölött kellemes lenne, ha magamnak ama békés és gazdag tartományban fészket rakhatnék“ [2]).

Azonban ez érthetővé válik. ha Magyarország akkori szomoru helyzetére gondolunk, midőn a török hóditás és a polgárháboru szüntelenül zaklatta, nem egyszer végveszélylyel fenyegette. A béke és rend, a személy és vagyonbiztosság teljesen nélkülözte a garantiákat, melyek a rendezett társadalmi élet és az egyéni jólét föltételei. Főleg ama családok, melyek katholikus jellegük és dynastikus hüségük által kitüntek, szüntelenül kitéve valának a veszélynek, hogy a kitörő zivatar legelőbb őket söpri el. Lehet, azon gondolat sem állott távol a primás előrelátó szellemétől, hogy ha ujra — miként 1619, 1623 és 1626 ban — távozásra kényszeriti a diadalmaskodó fölkelés, ne kelljen idegen nagylelküségre szorulnia.

Hihetőleg ezen tekintetek inditották arra, hogy 1627-ben

---

[1]) „Ad sedulam instantiam — olvasom a k. okmányban — et petitionem... Petri P... pro parte nobilis Nicolai P. nepotis sui... factam; benignum nimirum respectum et considerationem habentes eiusdem Aeppi sinceae fidei et constantium meritorum, quae non minus laudabiliter, quam utiliter, qua pro tranquillitate publica asserenda, commodis Reipublicae procurandis... exercuit, qua etiam erga Mtem N. et Aug. Domum Austr.... eum se exhibere conatus fuit... ut merito reputandum a Nobis esse censeamus... dictum N. P. adhuc quidem minorennem... in numernm... Regni Hung.... Magnatum sive Baronum, cera rubra utentium recipiendum .. duximus.“ Datum nélkül. Ered. fog. M. Canc. levt.

[2]) „Gratissimum mihi quoque foret si facultates suppeterent, nidum in illa pacata et affluente Provincia construere.“ Ditrichstein biborokhoz 1630 jul. 25 én Ered. Cs. titkos levt.

a Kremsier közelében fekvő littenschitzi uradalmat megvásárolja, mely 6246 hold és 377 □ ölnyi területet foglalt magában; birtokosai Kaunitz Ludmilla örökösei voltak, kik árát 38,800 morva forintra szabták. [1])

Ezen ár igen csekély volt; mert midőn Kaunitz Ludmilla 1618-ban Horecky Johanna örököseitől az uradalmat megvásárlá, 64 ezer forintot kelle fizetnie. Pázmány ezen előnyös üzletet barátjának Ditrichstein olmützi bibornok-püspöknek köszönhete, ki a vásárlásban közvetitőül szolgált és a birtokosokra némi nyomást gyakorolt [2]).

Pázmány 1628 ban engedélyt nyert II Ferdinándtól, mint Morva őrgrófjától, hogy uj szerzeményéről végrendeletileg intézkedhessék [3]). Ennek folytán 1628 april 3 án végrendeletet alkotott s a littenschitzi uradalmat unokájának örök birtokul hagyományozta; megállapitva, hogy azt eladni, földarabolni, adósságokkal terhelni nem szabad hanem osztatlanul fog atyáról fiura szállani. Miklós gróf magtalan halála esetére egyik nőági rokonát Námény Jánost jelölte ki örökösül, oly kötelezettséggel, hogy a „Pázmány" nevet tartozzék fölvenni.

De mig ekként a rokonai és családja iránti szeretet jogait érvényesiti, magasabb érdekekről sem feledkezik meg. A littenschitzi uradalmat Miklós gróf és örökösei csak addig birhatják, mig a kathol. egyház hivei maradnak. Ha valamikor a család összes tagjai a kath. hittől elpártolnának, vagy a család végkép kihalna: az egész uradalom a magyar papnövelde birtokává válik, mely a bécsi Pázmányintézet mintájára Olmützben alapittatnék, hol az

---

[1]) Az 1627 dec. 29-én kelt szerződés a brünni országos törvényszék levéltárában.

[2]) Wolny Topographie Mährens. IV. 250. l.

[3]) Mert a morvaországi birtokok nem estek az 1625-iki k. okmány által megállapitott szabályok alá.

esztergomi érsek és káptalan fölügyelete alatt a magyar korona területén született ifjak fognak neveltetni, kiknek tanulmányaik végeztével az esztergomi érsek által kijelölendő helyen és hatáskörben kell müködniök [1]).

Pázmány utóbb 56 ezer talléron a wsetini uradalmat is megvásárolta Miklós gróf részére [2]), ki azonban nagylelkü gondoskodását, szándékainak hálátlan kijátszásával — névszerint az 1628-iki végrendelet elsikkasztásával és a reáhagyott uradalom áruba bocsátásával — viszonozta.

[1]) A végrendelet végrehajtóivá Sennyey váczi püspököt, Forgách Mihályt, Apponyi Balást és Ravasz Andrást rendeli. Az okmányt Pozsonyban hat morva ur irta alá. Podhraczkynál 94 s kk. ll.

[2]) Ditrichstein bibornok már 1630 tavaszán ajánlott Pázmánynak uj morvaországi birtokokat megvásárlás végett. De ekkor azt válaszolá: „Incredibiles Ecclesiarum huius Patriae necessitates ita me penitus exhauserunt, ut praeter quotidianas necessitates nihil omnino mihi suppetat“ Ered. Cs. titkos levt. — Utóbb a wsetini uradalmat vásárolta meg; a mely azonban sok alkalmatlanságot szerzett neki.

TARTALOM.

Ötödik könyv. (1622—1624.)

Lap

I. Az 1622-iki országgyülés összehivása. Elhalasztása. Pázmány küldetése. Az országgyülés megnyitása. K. előterjesztések. Az országgyülési pártok. A nádorválasztás. Thurzó Szaniszló 3

II. A sérelmek tárgyalása. Vallásügyi discussiók. Első sérelmi fölirat. Bethlen követeinek fogadtatása. Első k. leirat. Az udvari kamara és haditanács. További sérelmi föliratok és k. válaszok 14

III. A lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése. Tanácskozások és végzés. Pázmánynak ügyes eljárása. K. előterjesztések tárgyalása. A német hadak ügye. A királyné megkoronáztatása. A primás és nádor közötti surlódás. A német hadak ügyének ujabb szonyegre hozása. Botrányos jelenetek. Az országgyülés befejezése 24

IV. A magyarországi katholicizmus helyzete a nikolsburgi béke idejében. A sopronyi püspöki conferentia 1622-ben. Megállapodásai. A nagyszombati collegium visszaállitása. Tevékenysége. Az ujvári örség fizetésétól való fölmentés. A pisetum visszaállitása. . 40

V. Az európai politikai viszonyok Bethlen második támadása előtt. A k. kormányzóság, főleg Pázmány tevékenysége. Tárgyalások Bethlennel. Házassági terve. Kétszinü magatartása. Ellenséges föllépése. A nagyszombati értekezlet 56

VI. Bethlen házassági ajánlatainak megujitása. A beszterczebányai alkudozások. Bethlen hadi müveletei. Fegyverszünet létrehozását célzó alkudozások. A magyar és német államférfiak nézetei a békeügy felol. A bécsi béketárgyalások kezdete 1624 elején . . . 73

VII. Pázmánynak egy nevezetes emlékirata. A bécsi békealkudozások folytatása. A fölső magyarországi rendek kassai gyülése. A bécsi béke 1624 május 8-án 91

Lap.

VIII. A spanyol kabinet álláspontja Bethlen irányában. A római államtitkár Bethlen házassági ajánlatairól. A házassági tárgyalások folytatása A florenci, modenai és neversi hgnók hozatnak javaslatba. Sennyey küldetése Erdélybe. A házassági tárgyalások vége 104

IX. Az 1625-iki gyarmati török béke előzményei. Bethlen magatartása. Pázmány fölszólalása. A gyarmati béke. Bethlen fenyegető állása. Pázmány tanácsai 119

X. A bécsi papnövelde alapitása 1623-ban. A Jézustársaság gondjaira bizatik. Uj alapszabályai. Megnyitása 1624-ben. A növendékek elömenetele. Uj ház vétele. Kellemetlenségek. Egy növendék szökése. Pázmány buzgó gondoskodása, szigora és gyengédsége. A nagyszombati Convictus Nobilium 127

Hatodik könyv. (1625—1627)

I. Az 1625-iki országgyülés. K. meghivólevelek. Tanácskozások elhalasztása felöl. Értekezletek a királyválasztás ügyében. A király környezetében nyilatkozó fölfogások. Pázmány álláspontja. A nádorválasztás kérdése 147

II. Az országgyülés megnyitása A nádorválasztás. Sérelmek tárgyalása. Vegyes ülés. Egy fontos vivmány. Föliratok és leiratok. Igyekezetek a királyválasztás sikerének biztositására. Ellentétes nézetek a koronázás körül. A királyválasztás. Koronázás . . 156

III. K elöterjesztések tárgyalása. Törvénycikkek szerkesztése. A vallásügyi cikk körül támadt nehézségek. Botrányos országgyülési jelenet. A zágrábi prépost bántalmaztatása. Következményei. Elégtétel. Az országgyülés befejezése. A kathol. rendek fölirata a pápához. Pázmány spanyol évdija. Folyamodásai. Viszonya a spanyol követekhez. IV. Fülöp levele 171

IV. Bethlen elégületlensége. Menyegzője. Összeköttetései Ausztria ellenségeivel. A magyar tanácsosok értekezletei. Bethlen sérelmei. Támadása. Ajánlata békealku kezdésére Pázmány javaslata. A fölsömagyarországi rendekhez intézett levele 184

V. A pozsonyi békealkudozások megnyitása 1626 végén. Pázmány javaslatai. Értekezletek Pázmány levelezése Bethlennel Az alkudozások szerencsés befejezése. A békeokmány megerősitése. A fölső magyarországi rendek kifogása 195

VI. A pozsonyi békeokmányok kicserélése. Az amnestia ügye. Bethlen biztosai Bécsben. A pozsonyi egyesség végrehajtása. Tokaji tárgyalások. A szönyi török béke. Bethlen kétszinü politikája 204

Lap.

VII. A magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása. Elozmények. A kamara önkényes foglalásai. Botrányok. Pázmány törekvései Az 1625-iki pozsonyi érekezlet Pázmány emlékirata. Küzdelmei a kamarával. Lamormain atya befolyása. A bécsi jogtudósok. A k. okmány Pázmány föllépése a zágrábi püspök hagyatéka tárgyában 211

VIII. Az egyházi javak elidegenitése. Az elzálogositott egyházi javak visszaváltását célzó tervei. Püspöki emlékiratok. K. nyilatkozat. Pázmány alkudozása a szentgotthardi apátság visszaszerzése tárgyában 225

IX Pázmány törekvései a katholicizmus emelésére Pozsonyban. A jezsuita collegium alapitása. Nehézségek. A király föllépése. Az alkudozások eredménye. A collegium dotátiója. Müködése. Pázmány mérsékli a jezsuiták buzgalmát. Zárda szüzeket telepit meg Pozsonyban Megszüntetni iparkodik a luth felekezet uralmát Pozsonyban. A király ismételt kisérletei a katholikusok egyenjogusitására. A városi tanács magatartása 233

X. A Pázmány által elrendelt kánoni látogatások 1626-ban. Az esztergomi egyházmegye állapota. A lelkészek száma és jellemzése. A plébániai birtokok s jövedelmek. Stóla illetékek. A templomok állapota. Az isteni tisztelet A népnevelés és az iskolamesterek 250

XI. A káptalanok viszonyai. A Pázmány által kinevezett esztergomi kanonokok Az esztergomi káptalanban fölmerült nehézségek. Pázmány határozott föllépése. A pozsonyi prépostság betöltésének joga. A pozsonyi és szepesi káptalanok állapota A Pázmány által kidolgozott káptalani statutumok 267

XII. Senkviczy kanonok küldetése Rómába Pázmány által 1627. Ennek viszonya a szent székhez. A püspöki bullákért járó díjak. Pázmány Rómában segélyt keres a magyar papnevelés érdekében. A római magyar-német collegium. A magyar királyok „apostoli“ cime. III. Ferdinand igyekezetei ezen cim visszaszerzése tárgyában A római cúria magatartása 277

Hetedik könyv. (1628—1631.)

I. Bethlen magatartása 1628-ban Tervei. Pázmány és az olaszországi háboru Bethlen betegsége. Végső intézkedései. Brandenburgi Katalin áttérése a kath. egyházba. Bethlen halála . . . 297

II. Az 1628 iki főpapi tanácskozmány. Az 1629 iki egyházmegyei zsinat. Végzései. A zsinati actákhoz mellékelt függelékek. Két egyháztörténelmi dolgozat s egy jogtörténeti fejtegetés . . . 307

Lap

III. A nádor és primás közötti összeütközések. Szivélyes viszonyuk fölbomlása. A fölkelés körüli nehézségek. A király közbenjárása. A primási jogigények elleni támadás 317

IV. Pázmány bibornokká neveztetése 1629. Pápai brevék. Üdvözlő iratok. A bibornoki eskü tárgyában fölmerült nehézségek. Pázmány szivélyes viszonya a szent székhez 326

V. Brandenburgi Katalin fejedelemsége 1630. Kemény J. küldetése A hét megye visszavétele. Pártok Erdélyben. Pázmány erdélyi politikája. Az 1630-iki országgyülés 331

VI. Bethlen Istvánnak Katalin megbuktatását célzó törekvései. A magyar tanácsosok értekezlete 1631 october elején. Katalin lemondása. Bethlen István megválasztatása. A bécsi udvar állása. Rákóczy György megválasztatása. Eszterházy és Pázmány erdélyi politikája. Rákóczy alkudozásai Pázmánynyal 341

VII. A kassai békealkudozások 1631 elején. Eszterházy haragja Pázmány ellen. A kassai egyesség. Eszterházy és Pázmány álláspontja. A két államférfiu viszonya a kassai egyesség után. Pázmány békés politikájának horderejе 355

VIII. Az 1630-iki nemzeti zsinat. Pázmány céljai. A primási jogok tárgyában fölmerült nehézségek. A zsinat tárgyalásai. A római missale s breviarium elfogadtatása. A papnevelés ügyében hozott végzések. A nagyszombati papnövelde megalapitása 1631 . 364

IX. Az 1630-iki megyei zsinat. Pázmány hatása a magyar papság erkölcsi regeneratiójára. A papság szaporodása. Erkölcsi javulása. Pázmány szigora A hivek emelkedő vallásos buzgalma Pázmány buzgalma. Pázmány bőkezü áldozatkészsége a templomok ékesitésében. Alam. sz. János pozsonyi mauzoleuma 372

X. Pázmány viszonya a királyhoz. Nagy befolyása. A törvény és jog iránti tisztelete. A kath. egyház emelését célzó javaslatai. Befolyása a püspökségek betöltésére. A király közremunkálása Pázmány nagy terveihez. Pázmány támaszai az udvarnál és a diplomatiai testületben 380

XI. Pázmány munkatársai Telegdy János, Sennyey István, Lósy Imre, Ergelich Ferenc, Almásy Pál, Nagyfalvy György. Dallos Miklós. A győri jezsuita collegium alapitása. A Jézustársaság müködése Magyarország, Erdély- és Horvátországban. A pálosok és ferenciek. Az ujvári zárda alapitása 387

XII. A kath. főurak. Eszterházy Miklós. Homonnai János. Főrangu hölgyek és urak áttérése a kath. vallásra. A Zrinyiek és Thurzók. Ellenreformatori tevékenységük 399

XIII. Pázmány irodalmi tevékenysége. A vallásfelekezeti polemia A „Kalauz“ ujabb kiadásai Hatása a protestánsokra. A

Lap.

wittembergi Balduinus cáfolata. Pázmány válasza. A váradi polemia Pázmány két kisebb munkája 411

XIV. Pázmány gazdászati és pénzügyi viszonyai. Alapitványai s egyéb áldozatai. Fényes udvar tartása Könyvtára Szolgaszemélyzete. Jövedelmeinek gyarapodása. A tizedek. Az érseki uradalmak. Bányamüvelés. Pázmány mint uradalmainak kormányzója. Gondoskodása pinceje és konyhájáról. Kertészete . . . 425

XV. Pázmány üzletei a bécsi és pozsonyi kamarákkal Az érsekség jogainak erélyes védelme. Pázmány jogtisztelete. Testvére György. Unokája Miklós. Birtokvásárlás Morvában. 1628-iki végrendelete 440

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

HARMADIK KÖTET.

(1632—1637)

PEST, 1872.

KIADJA RÁTH MÓR.

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

HARMADIK KÖTET.

(1632—1637)

PEST, 1872.

KIADJA RÁTH MÓR.

EGER 1872. Nyomatott az érs. lyc. nyomdában.

NYOLCADIK KÖNYV.

(1632.)

I.

Az ausztriai ház helyzete 1632. — VIII. Orbán politikája. — Pázmány római küldetése. — Elutazása. Utasitásai. — A hangulat Rómában.

A Habsburg-dynastia fejei a XVII. század kezdetén vallásos buzgalmuk és világuralmi törekvéseik által egyaránt ösztönöztetve, a protestantismus megtörését tüzték ki maguknak életföladatul.

A harmincéves háboru első felében a szerencse nagy mértékben kedvezett fegyvereiknek. De ezt mérséklet és eszélylyel fölhasználni nem tudván, uj veszélyeket idéztek föl.

1630-ban ugyanis a svédek hős királya, Gusztáv Adolf sietett Németország megalázott protestans népeinek és fejedelmeinek segitségére. Miután az éjszaki tartományokból a császári hadakat kiszoritotta, a Lipcse mellett (1631. szeptember 7.) kivivott fényes diadallal Ausztriát megfosztotta a tizenkét év óta folytatott háboru összes eredményeitől. És ekkor mindenütt hódolattal találkozva, a Rajna gazdag tájaira vonult. Majd maga köré gyüjtve régi és uj szövetségeseit, nem titkolta többé végcélját: megsemmisiteni Ausztria és Bajorország kath. uralkodó-házait.

A politikai és hadászati viszonyok valószinűnek tüntették föl e cél elérését. II. Ferdinand teljesen elszigetelve állott. Egyedül a távol Spanyol- és a gyenge Bajorországra támaszkodhatott. A hosszu küzdelem pedig mármár kimeritette ugy saját, mind szövetségesei erőit. És habár megszokta volt magát és ügyét a katholikus érdekkel azonositani: évek óta kelle tapasztalnia, hogy törekvései a kath. hatalmak körében közönynyel,

vagy épen ellenséges érzülettel fogadtatnak; sőt a francia király a Bourbonok hagyományos politikájához hiven, Ausztria ellenségeivel nyiltan szövetkezett.

De II. Ferdinand a római cúria magatartásával sem lehetett megelégedve. Azon állást, melyet VIII. Orbán pápa (1623—1644) a harmincéves háboru idejében elfoglalt, nem szokták kellően méltányolni. Pedig épen ő volt az, ki meggátolta, hogy a háboru, melyet harmincévesnek nevez a történelem, térre és időre nézve még iszonyúbb mérveket vegyen. Ő időközönként némi segélyösszegekben részesitette a kath. ligát, buzditó és elismerő brévéket is intézett fejeihez; azonban kormányának diplomatiai irományaiból kétségtelenül kiderül, hogy II. Ferdinand politikája iránt nem viseltetett rokonszenvvel, ezen politika győzelmét nem tekintette sem lehetségesnek, sem kivánatosnak.

Emelkedett szelleme, nemes szive visszatartotta őt, hogy hozzájáruljon oly kisérletekhez, melyek a hit egységét Európában fegyver hatalmával célozták visszaállitani. A multak szomoru tapasztalatai és a tényleges helyzet ismerete meggyőzték őt, hogy a protestantismust, mely egész éjszaki Európában uralkodó volt, megsemmisiteni, nem tartozik a lehetőségek sorába. És nem titkolhatta el maga előtt, hogy a II. Ferdinand által fölidézett vallási háboru a kath. és prot. népek közötti ellenségeskedést megörökiteni, s a közeledést századokra talán lehetetlenné tenni fogja.

A pápát azon állásban, melyre e fölfogás önkényt vezeté, megerősitette a francia király, vagyis ennek mindenható miniszter e Richelieu bibornok, korának kétségkivül legkiválóbb diplomatája, ki magának a pápai udvarban irányadó befolyást tudott kiküzdeni. A tekintetek, melyeket érvényesitett, tisztán politikai természetűek voltak. Levelei és ügynökei szüntelenül hangsulyozták, hogy az ausztriai ház hatalomvágya komoly veszélylyel fenyegeti az európai egyensulyt és a szent szék füg-

getlenségét; minélfogva az ausztriai törekvések meghiusitása Európa összes államainak és a szent széknek közös érdeke. Egyuttal megnyugtatni tudta a pápát azirán t, hogy a svéd király és prot. szövetségesei nem a kath. egyház, hanem egyedül az ausztriai ház ellen irányozzák fegyvereiket; minélfogva a szent szék fölmentve van az ausztriai ház támogatásának kötelezettségétől és nyugodtan bevárhatja az események fejlődését.

Bécsben teljesen tájékozva voltak a római viszonyok körül, és ismerték a befolyás természetét, melyet ott a francia kormány feje gyakorolt. Azonban tisztán látták azt is, hogy a Gusztáv Adolf részéről fenyegető veszélyeket csak úgy lehet elháritani, ha a francia király elvonatik a svéd szövetségtől, a kath. hatalmak pedig egyesülnek a protestantismus elleni küzdelemre. És ez egyedül azon esetben volt gondolható és várható, ha a pápa erkölcsi és anyagi hatalmának egész sulyát az ausztriai ház érdekében mérlegbe veti. A császári udvarra ezekután a legsürgősb teendő volt: a pápát megnyerni.

Azon államférfiak, kik ez időszerint a császári ház külügyeit vezették, középszerü tehetségeknek bizonyitották magukat. II. Ferdinand nem volt hajlandó reájuk bizni a szent székkel kezdendő diplomatiai tárgyalásokat. A nehéz föladat megoldására egyedül Pázmányt tartotta alkalmasnak, ismervén képességeit, határozottságát és a tekintélyt, melylyel az örök városban birt. 1632. január második felében tehát fölhivta, hogy mint a császári udvar rendkivüli követe haladéktalanul Rómába utazzék.

Pázmány, bár hanyatló egészsége és hazájának nem veszély nélküli állapota visszatartották, meghajolt a császári bizalom szava előtt. Régi óhajtása volt Rómát, melyet utolszor tizenhat év előtt mint egyszerü jezsuita látott, még egyszer meglátogatni s eként eleget tenni főpapi s bibornoki kötelességének is. Emellett teljesen áthatva volt küldetésének hordereje által.

A kath. egyház — melyet Magyarországban föntartani, föl-

virágoztatni három évtizeden át önföláldozó buzgalommal törekedett; a Habsburgház, melyben a kath. egyház leghatalmasabb támaszát tisztelte és szolgálta: most nagy válságok küszöbén állott. Megmentésükben közreműködni, oly gondolat volt, mely egész erővel megragadta lelkét. És szerénytelenség nélkül remélheté, hogy képes leend Rómában ellensulyozni és meggyengiteni Richelieu befolyását, melyet vészteljesnek tartott és sikerülend a szent szék politikájának azon irányt megadni, melyet meggyőződése szerint az emberiség és egyházának java követelt.

Miként a mult századokban több nagy elme, Pázmány is gyakran elmélkedett arról, mikép lehetne elejét venni az emberiséget zaklató háboruknak és a világot az örök béke áldásaiban részesiteni. Eziránt most, midőn a római küldetést elvállalta, részletes javaslatokat mutatott be uralkodójának. „Nézetem szerint — olvassuk az érdekes emlékiratban — a viszályok, összeütközések és háborúk onnan származnak, hogy az ausztriai és spanyol házak hatalma az európai uralkodók féltékenységét fölidézte; minélfogva igyekezetüket az egyensuly föntartására irányozván, a két dynastiát, nehogy általuk elnyomassanak, háboruk által foglalkoztatják és gyengitik. E baj könnyen elhárítható lenne, ha a féltékenység megszünnék és mindenki biztos lenne, hogy békésen birhatja azt, mit Istentől nyert.“

Ennek elérésére legbiztosabb módnak azt itélte, hogy a pápa és a kath. hatalmak lépjenek szövetségre „az eretnekség kiirtása és a török kiüzése végett.“ Kötelezzék magukat, hogy egymás birtokait nem fogják megtámadni; ha pedig valamelyik fogadását megszegné, közös erővel fékezik meg. A szövetség tagjai között fölmerülő bonyodalmak békésen fognának kiegyenlittetni, s kik az itélet előtt meg nem hajolnak, megbüntettetni. Az eretnekek és törököktől elfoglalandó területeket maguk között osztanák föl. „Katholikus uralkodók — ugymond — ennél

dicsőbb szövetséget nem létesithetnének. S az, ha valósulna, bámulatos eredményeket szülne.“ [1])

A modern államtudomány bizonyára elitélné Pázmány terveit, s azok valóban inkább örök háború, mint örök béke létrehozására látszanak alkalmasoknak. De kétségtelenné teszik, hogy látköre nem szoritkozott a magyar viszonyokra és hogy azon missió, mely most reábizatott, politikai fölfogásával, meggyőződésével teljesen összhangzásban volt.

Mig Bécsben utasitásain dolgoztak, ő február első napjaiban sietve megtette készületeit a hosszu utra.

Egyházmegyéjétől és atyai gonddal ápolt intézményeitől aggodalom nélkül vehetett bucsut. Lósy Imrében oly helynökkel birt, kinek kezeibe nyugodtan tehette le a féltett, fontos érdekeket. És bár a király képtelen volt a követség költségeit előlegezni s csak azt igérheté, hogy azokat vagy neki magának, vagy unokájának bőségesen megtéritendi [2]): e pénzügyi nehézség nem birt előtte jelentőséggel.. [3]) Rendezett gazdászati viszonyai képesitették, hogy a Scepossi testvérek bécsi banküzleténél közel 24,000 tallért letehessen — oly összeg, melyet a florenczi udvar bécsi követe is nevezetesnek mond jelentésében [4]) — és 20,000 scudóról szóló, Rómában fizetendő váltót vett kezéhez. Emellett az utazásra szükségesek beszerzésére másfélezer tallért forditott. [5])

---

[1]) Pázmánynak 1632. február 10-én a császárhoz intézett emlékirata. Eredetije a cs. titkos levéltárban.

[2]) K. leirat. Eredeti. kam. levéltár.

[3]) A kánoni jog megengedte a püspököknek, hogy midőn Rómába utaznak, papjaiktól bizonyos illetékeket „charitativum subsidium“ czime alatt szedjenek. Pázmány erre nem tartott számot. Február 14-én körlevelet bocsátott clérusához, melyben jelenti elutazását, s kinyilatkoztatja, hogy az emlitett segélyről lemond. Primási egyh. levéltár.

[4]) 1632. február 11-én.

[5]) Pázmány római utazása és tartózkodása alatt naplót vezetett. Cime „Relatio Legationis Romanae, quam obivi iussu Cesareae Maies-

A készületek befejezése és a cs. iratok átvétele után Pázmány február 14-én indult el Pozsonyból. Kisérete számos és fényes volt. Az egyháziak között Lippay György és Püsky János esztergomi kanonokokkal [1]), a világiak soraiban egy Battyányi gróffal találkozunk. [2]) Az egész kiséret negyvennyolc személyből állott. [3])

Igy utazott, Bécset nem érintve, Linczen át Görcz felé. [4]) Velencze területére lépve a hatóságok által kiváló tisztelettel és kitüntetésekkel fogadtatott. [5]) Miután saját lovain tette meg az egész utat, csak marcius 13-án érkezett Ferrárába. Ekként 28 napot vett igénybe az ut, melyet ma a gőzerő segitségével ugyanannyi óra alatt teszünk meg.

Ferrárában Pázmányt, az ut fáradalmai által előidézett gyengélkedése néhány napig föltartóztatta. [6]) Marcius 20-án

---

tatis anno 1632." Kiadták Kovachich (Script. minores I. 287. s kk. ll.) Miller, (Epistolae P. Pázmány 127. s kk. ll.) Mednyánszky (Legatio Romana 112. s kk. ll) Az utóbbi kiadás a legcorrectebb.

[1]) Lippayról említést tesz Pázmány naplója. (Mednyánszky 103 l.) Püsky kétségkivül római tartózkodása alatt nyerte a pápai kamarás cimét, melyet viselt.

[2]) Erről Pázmány naplója nem szól. De Lippay Gáspár 1632. marc. 14-én Szerencsről Koháry Péternek irja: „Énnekem Ngos uram erre a földre reménségen kivül késésem történék . . . . értvén, hogy Battyányi uramot Cardinal urunk elvitte magával Rómába." (Eredeti Kóburg-Koháry hg szent-antali levéltárában.)

[3]) A fogatok elé 38 ló volt fogva. Napló. Mednyánszky, 113. l.

[4]) Florenczi követ Bécsből. 1632. febr. 14.

[5]) A velenczei doge 1632. marc. 13-án irja bécsi követéhez: „Rabatta (cs. követ) e stato a Palma ricevuto, spesato, alloggiato nel proprio palazzo di quel Proveditore Generale, come segui anco della persona del Signor Cardinale Pázmány, mandati l'uno et l'altro ad invitar a Goritia et a Gradisca del detto Prov. Gen. per nome suo, di che hanno reso testimonio ben pieno di agradimento." (A velenczei államlevéltár jegyzőkönyveiben.)

[6]) Római államtitkár marc. 20-án a bécsi nuntiushoz intézett jegyzéke.

Lorettóban, a b. Szüz hires kegyhelyénél imádkozott, és egy héttel utóbb, miután negyvenegy napig uton volt, az örök város kapui előtt állott. Az ut összes költségei, Pázmány pontos számitásai szerint, 5000 magyar forintra rugtak. [1])

Pázmánynak — miként utasitásaiból megértjük — hivatása volt a pápa előtt tolmácsolni, mennyire fáj a császárnak, hogy a kath. vallás természetes ellenségeivel kath. uralkodók is szövetkeztek megrontására. Biztositania kelle őt, hogy soha sem törekedett hatalmát, birodalmát, mások rovására emelni és terjeszteni. Egyedüli célja a béke biztositása és a kath. egyház fölvirágoztatása. Ezen tevékenységében megzavarta a svéd király támadása, ki máris több kath. tartományt elfoglalt, mindenütt elnyomva a katholikusokat és terjesztve a protestantismust. Most pedig erőszakkal ármányt párositva, azon fáradozik, hogy a kath. uralkodókat magához vonja, s az ausztriai házat — melyben a kath. egyház leghatalmasabb támaszát gyülöli — megsemmisitse; utóbb halálos csapást mérendő a többi kath. hatalmakra is, mert nyugodni mindaddig nem fog, mig hadait Róma ellen vezetve, a kath. vallást főpapjával együtt kiirtja. Számosan hirdetik ugyan, hogy csak az ausztriai ház, nem pedig a kath. vallás van megtámadva; ez azonban nem áll, miként a következmény megmutatja. A legveszélyesebb névszerint a francia király szövetkezése Gusztáv Adolffal. Ezt francia buzditások határozták a támadásra, francia segélyezések képesitették oly nagy előnyök kiküzdésére.

Ezen veszélyek megérdemlik a pápa egész figyelmét. Nevezetesen, vonja el XIII. Lajost a svéd szövetségtől és segélyezze jelentékenyebb összegekkel a császári házat. Végre karolja föl a kath. hatalmak szövetkezésének eszméjét; álljon élére azon véd- és dacszövetségnek, mely II. Ferdinand és IV.

---

[1]) Napló 113. l. Kiadott 432 darab aranyat és 1329½ tallért.

Fülöp király között létrejött, [1]) és hivja föl a többi kath. uralkodókat, hogy ahoz csatlakozzanak. [2])

Ez lévén Pázmány küldetésének hármas célja, előrelátható volt, hogy a fogadtatás, melyben Rómában részesül, eldöntő befolyást gyakoroland az európai politikára. S igy küldetése oly eseménynyé lőn, melyre az összes udvarok és kormányok feszült figyelme irányult. [3])

Azonban leginkább érdekelve a római curia volt. [4])

A hatást, melyet küldetésének hire Rómában előidézett, kifejezve találjuk az államtitkárnak válaszjegyzékében, melyet a bécsi nuntiushoz intézett. „Ő szentsége — ugymond — a bibornokot, azon tekinteteknél fogva, melyek érdemeit és küldőjének magas méltóságát megilletik, szivesen fogadandja s magam is készségesen leszek szolgálatjára. Azonban a pápa, minden sürgetés nélkül is, óhajtana jelentékeny összegekkel járulni a háboru költségeihez; de ez reá nézve teljesen lehetetlen. A tervezett szövetségről, miután részletei ismeretlenek, nem szólhatok. Egyébként ő szentsége elhatározva van, hogy azon állást, me-

---

[1]) A szövetségi tervezet Mednyánszkynál 42. l.

[2]) Pázmány két instructiót vett. Az egyik általános, kelt febr. 5-én. (Mednyánszky 29. s kk. ll.) Némely pontjaira nézve febr. 12-én fölvilágositást kért (Levelének ered. cs. titk. levt.), mely a febr. 13-ki leiratban megadatott. (Mednyánszky 24. s kk. ll.) — A második „Instructio specialis . . . quid Rmam Pat. Vestram cum S. S. in negotio certae confoederationis agere et pertractare velimus.“ Kelt febr. 14-én. (Eredeti fogalmazata a bécsi cs. titkos levéltárban.)

[3]) A római, madridi, florenczi és velenczei diplomatiai levelezések gazdag adatokat szolgáltatnak Pázmány római követsége történetének megirásához. Sajnos, hogy a párizsi levéltárak ezen korra vonatkozó diplom. iratokat nem tartottak fön.

[4]) A bécsi nuntius titkos jegyekbe foglalt jegyzékében irja, hogy a király fölhivta Pázmányt „a venire quanto prima a Roma col pretesto di pigliare il Capello;“ m szerint pénzsegélyért folyamodjék. A florenczi szintén jan. 31-én, a velenczei febr. 7-én tudósitja kormányát. Az előbbi ugy tudta, hogy Pázmány „andra a Roma per pigliar il Capello.“

lyet mint a kereszténység közös atyja elfoglalni hivatva van, jövőben sem hagyja el.“ [1])

A hangulat e szerint, mely az irányadó körökben uralkodott, Pázmány küldetésének céljaira nézve egyáltalán nem volt kedvező. Ugyanis a pápa egyrészről elhatározva volt, hogy eddigi magatartását módositani nem fogja; másrészről kikerülni óhajtotta a nyilt összeütközést az ausztriai udvarokkal. Az aggodalom, melylyel eként megérkezésének elébe néztek, utóbb rettegéssé fokozódott. Okozója Borgia bibornok, IV. Fülöp spanyol király római követe volt. Ő is avégett küldetett régebben már a szent székhez, hogy VIII. Orbán kormányát az ausztriai ház melegebb támogatására késztesse. De a szenvedélyes férfiu, ki rendszerint inkább indulatait, mint egyházi és diplomatiai kettős állásának követeléseit hallgatta meg, nem volt képes célt érni. Saját és uralkodójának elégületlenségét efölött ismételten kifejezte és egyalkalommal botrányos módon nyilvánosságra hozta.

Erre a marcius elején tartott bibornoki consistoriumot választotta, bár az kizárólag egyházi ügyek tárgyalása végett volt összehiva. Miután két spanyol püspök praeconisatioja ügyében előterjesztést tett, a gyülekezet közmeglepetésére a politikai kérdésekre ment át. Fölszólalt a pápa magatartása ellen, mely — ugymond — „a kath. vallás ellenségeinek kedvez és támaszait elhagyja.“ A pápa arcát elboritotta a harag pirja, de egy ideig türelmesen hallgatott. Végre Borgia a kath. egyház veszélyes helyzetét ecsetelvén egyenesen hozzá intézte szavait: „És Szentséged még mindig habozik?“ Ekkor nem tudta többé mérsékelni magát. „Taceas, taceas“ kiáltott föl. Borgia nem hallgatott el. „Midön — mondá — a kath. vallás megmentése van kérdésben, nem hallgathat.“ Miután pedig a pápa kérdezé: mint bibornok, vagy mint követ szól e? válaszolá, hogy mind a két

[1]) 1632. február 21-iki jegyzék.

minőségben. A pápa erre kijelenté, hogy mint követnek más helyen kell szólnia, mint bibornoknak pedig csak akkor, midőn kérdeztetik. „Possumus te deponere – tette hozzá — et ideo taceas.“ Mire Borgia a bibornokok sürgető kéréseire elhallgatott. [1])

Ezen hallatlan eset nagy föltünést idézett elő, mely néhány nap mulva még növekedett, midőn a spanyol bibornok elég meggondolatlan volt aként nyilatkozni, hogy Pázmány is hasonló erélylyel fog föllépni. Az államtitkár a bécsi és madridi udvarok szoros, benső viszonyát ismervén, nem tartotta valószinütlennek, hogy Borgia merész föllépése Pázmány küldetésével összeköttetésben van. Emiatt bécsi nuntiusa által figyelmeztetni kivánta a császári kormányt, hogy ilyes „az ördög által sugalmazott terv“ nagy mértékben veszélyeztetné az egyház érdekeit és tekintélyét.

Amennyire alaptalan volt ezen gyanu, annyira helytelen volt az államtitkárnak egy másik észrevétele, mely szintén elárulja a Pázmány küldetése által fölkeltett aggodalmakat. Meghagyta a nuntiusnak, hogy Bécsben előadja, miszerint az egyház törvényei a bibornoki méltósággal földiszitett papokat is kötelezik egyházmegyéik területén tartózkodni, s ezt elhagyniok tiltva van; a pápa ennekfolytán indittatva érzendi magát őket ebbeli kötelezettségükre, a szükséges hatálylyal emlékeztetni.“ [2])

Ezen nyilatkozat nem kevéssé meglepő; ugyanis az egyház törvényei a bibornokoknak nemcsak nem tiltották meg Rómába utazni, hanem ezt inkább kötelességükké tették; sőt esküvel kelle fogadniok, hogy a meghatározott időközökben, ha csak fontos körülmények nem gátolják, személyesen fogják a pápának hódolatukat bemutatni.

Az aggályos várakozás közepette, mely Pázmány megérkezését megelőzte, az államtitkár igyekezetei kettőre irányultak.

---

[1]) Római és spanyol dipl. tudósitásokból.

[2]) Az államtitkár marcius 13 iki jegyzéke.

Először hatni kivánt Pázmányra, hogy mérséklettel és tisztelettelje sen járjon el küldetésében; s evégből elébe küldötte a Rómában tartózkodó Tomkó János bosniai püspököt, ki Ferrárában találkozott vele és kiséretéhez itt csatlakozott. [1])

Egyuttal elhatározva volt Pázmánynak oly nehézségeket teremteni, melyek a reábizott ügyek tárgyalását késleltessék és nehezitsék. Emiatt oly tervet gondolt ki, mely a kitüzött cél elérésére kiválóan alkalmas volt ugyan, de az államtitkár politikájára nem csekély árnyékot vet. Reábirta a pápát, hogy Pázmánytól a császári követ címét és jellegét megtagadja. A bibornokok, — ezek voltak érvei — az egyház fejedelmei lévén, mint világi uralkodók követei nem léphetnek föl; mert ha ezt tennék, saját méltóságuk fényét elhomályositanák. Továbbá a bibornokok ezelőtt uralkodók követei nem lévén, a pápa ily ujitást nem engedhet meg.

Barberini egy praelatust küldött Pázmány elé, hogy őt a történendőkre előkészitse. Ez marcius 25-én Ancona közelében találkozott vele s fölkérte, hogy Rómában ne lépjen föl mint császári követ. Pázmányt nem kevéssé meglepte e figyelmeztetés, melynek titkos rugóit nem ismerte. Válasza olyan volt, minőt önérzete sugalt. Miután — igy szólott — úgy tudja, hogy a bibornokok régibb és ujabb időben gyakran jártak el világi uralkodók követségeiben: maga is hódolni fog a császár parancsainak. Egyébként hangsulyozta, hogy ő nem szenvedélyes kifakadásokkal fog föllépni, hanem az egyház leghivebb fiának kérelmeit tolmácsolandja. [2])

---

[1]) Florenczi udvar római követe marc. 14. — És a bécsi nuntius april 3-án irja, hogy a bécsi püspök Pázmánytól Ferrárából keltezett levelet vett, melyben tudósitja, hogy a pápa a németországi háborút politikai ügynek tekinti s igyekezni fog a pápát az ellenkezőről meggyőzni.

[2]) Naplója i. h.

II.

Pázmány bevonulása Rómába. — Az első hivatalos audientia.

Pázmány marcius 28-án tartotta bevonulását. Legelső Savelli herceg, a császár rendes római követe üdvözölte. Barberini diszfogatját udvari papjaival küldé elébe. Colonna herceg személyesen jelent meg tiszteletére. Midőn a város kapujához ért, hatvan hatlovas fogat, melyeket a bibornokok és diplomaták küldtek udvarnokaikkal, csatlakozott a menethez. Róma utcáit nagy néptömeg töltötte be, mely — miként a római irott hirlapok tanuskodnak — ritka élvezetet talált a magyar lovasok délceg tartásának és nemzeti ruháinak szemlélésében, s főuraknak nézte Pázmány fényesen öltözött szolgáit. [1])

Egyenesen a vatikáni palotába sietett, hol VIII. Orbán kitünő szivélyességgel fogadta. A háromszoros térdhajtás után megölelte és oldala mellé ültette. A látogatás teljesen bizalmas természettel birt. De a pápa szőnyegre hozta a politikai ügyeket is. A társalgás folyamában kifejezte örömét a fölött, hogy a svéd hadak előnyomulásukkal fölhagytak. Mire Pázmány megjegyezte, hogy a háboruban beállott e szünet hasonló ahoz, melyet a harmadnapos váltóláz szokott a maga áldozatainak engedni. Ugyanis a svéd király csak a téli idény és a lipcsei értekezlet miatt állapodott meg rövid időre; és nincs kétség, hogy a tavasz nyiltával folytatandja hadiműveleteit. [2])

Ezután bemutatva kiséretének egyházi és uri tagjait, bucsut vett. Majd rövid látogatást tett az államtitkárnál, a bibornoki collégium dékánjánál és a császári követnél. Csak

---

[1]) April 3-án kelt ujságok. „Avvisi“, a Vatikán és Corsini hg. könyvtarában. — Ezek szerint tiz magyar főur (dieci gentilhuomini unghari) lovagolt kocsija elő t.

[2]) Pázmány naplója 114 l. És april 3-án a császárhoz intézett jelentése. (Ered. Cs. titk. levt.)

ezek után vonulhatott lakására, melyet a Piazza Colonna egyik palotájában rendeztetett be magának. [1]) Itt fogadta a következő napokban a római előkelő világ tisztelgő látogatásait.

Ezalatt a pápa april első napjára consistoriumot hivott össze, hol Pázmánynak a bibornoki föveget átnyujtandó volt. Ezen nap reggelén Pázmány magyar kiséretével kivonult a város déli kapujához, — melyet ma „Porta del Popolo" elnevezés alatt ismerünk — hogy innen ujolag ünnepélyesen a Vatikánba vezettessék.

A fényes menetet a pápai kamara tisztjei és a bibornokok szolgái nyitották meg. Ezeket a bibornokok és külföldi követek diszfogatai követték. Majd Pázmány szolgái, apródai és uri kisérői jöttek. Ez alkalommal egész diszben jelentek meg; vörös és ibolyaszinü mentéik fénye elbájolta a kiváncsi nézők seregét. Pázmány, az államtitkár és egy másik bibornok társaságában foglalt helyet a kocsiban. A menetet több püspök zárta be. Az angyalvár ágyui és a sz. Péter terén fölállitott svajci testőrcsapat üdvlövésekkel tisztelték meg Magyarország primását.

A consistorium a szokásos szertartásokkal végeztetett. Délután az államtitkár diszlakomát rendezett. Ennek végeztével Pázmány ujabb magánkihallgattatást nyert a pápánál és megkezdette hivatalos látogatásait a bibornokoknál, kiknek kézbesité a hozzájuk intézett császári iratokat, fölkérvén, hogy igyekezeteit befolyásukkal támogassák. Mindenütt kitüntető előzékenységgel találkozott és igéretet vett, hogy a császár kivánatait szivesen fogják támogatni. [2])

Eként Pázmány római tartózkodásának első napjai ün-

---

[1]) A jezsuita generális felajánlotta a rendház egyik lakosztályát (Február 28-iki levele. Ered. Pray gyüjtem.); de P. el nem fogadta. A római ujságlapok a palotát, melyben P. lakott „Palazzo de SS. (Signori?) Vesalli" néven jelezik. (April 3. Vatikáni könyvtár.)

[2]) Pázmány naplója.

nepélyek és kitüntetések között folytak le. A tisztelet, melynek jeleivel minden oldalról elhalmoztatott, kedvező hatást gyakorolt lelkére. Élénk reményeket kezdett táplálni, hogy küldetése szerencsésen sikerülend; megerősitette őt azon körülmény, hogy a pápa bizottmányt küldött ki, melynek feladata volt tanácskozni arról, mily módon lehetne a császár segélyezésére jelentékeny összeget előteremteni. És a római körökben hire járt, hogy a pápa nagy áldozatokra kész; százötvenezer scudóról és ezer teljes fegyverzetről beszéltek, melyet a császárnak fölajánlani fog. [1]) Pázmány bizalommal tekintett a jövőbe. „Mindenekfölött reméllem — irta ekkor a császárnak — hogy jövetelem nem lesz eredménytelen.“ [2])

De a helyzet csakhamar változott, és Pázmányt kiábrándították az események. [3])

Pázmány april 6-án nyert hivatalos kihallgattatást a pápánál. Miután a császári ház hódolatát meleg szavakkal tolmácsolta, átnyujtotta megbizólevelét és előadni készült küldetésének céljait. De a pápa félbeszakitotta. Kérdezé: „vajjon a cs. megbizólevél „követ“nek cimezi-e? Ha igen — ugymond — nem fogadhatja el a levelet, miután a bibornokoknak — kik a fejedelmekkel egyranguak — nincs megengedve világi uralkodók követségeit elvállalni.“ Pázmány egész tisztelettel megjegyezni sietett, hogy világi uralkodók számos esetekben

---

[1]) Római ujságlap april 3-án irja: „Dopo la venuta di questo Cardinale, che e molto eloquente e riesce fuor di modo, corre voce per la corte, che Sua Santità darà in un colpo solo all' Imperatore 150 mila scudi et armature per mille corazze.“ Corsini hg. könyvtárában.

[2]) April 3-iki levele. Eredetije cs. titkos levéltár.

[3]) A bajok előhirnöke volt P. összeütközése az államtitkárral. Ez neheztelt a miatt, hogy P. a cs. levelet a bibornok-dékánnak s több bibornoknak átadta, mielőtt bevárta volna az államtitkár észrevételeit. Ő ugyanis erre nézve kifogást tett. Először helytelennek mondotta a császár eljárását, mely szerint nem csak az egyes bibornokokhoz, ha-

biztak meg bibornokokat követségekkel. A pápa azonban egész ingerülten válaszolá: „Kik ezt tették járatlanok voltak az egyház ügyeiben.“ Pázmány nem jött zavarba és erőteljes észrevétellel vetett véget a kellemetlen incidensnek. A császár — igy szólott — nem avégett küldötte őt Rómába, hogy arról vitatkozzék: vajjon a bibornokok használhatják-e a követi cimet, vagy nem? Hanem avégett, hogy előterjeszsze Németország helyzetét és kikérje a szent szék segélyét. Előadni fogja tehát, mit a császár reá bizott. A pápa meglepetve ezen váratlan fordulat által, fölhagyott ellenvetéseivel. [1]) És Pázmány most megkezdhette előadását.

„Találkoznak, — mondá többi között — kik állítják, hogy a jelenleg folyó háború tisztán politikai természetű és a vallás ügyével nincs összefüggésben; hogy csak az ausztriai ház, és nem egyuttal a katholicismus ellen irányul a támadás. Ez roszakaratú és téves fölfogás. A németországi protestánsok a svéd királyt főleg amiatt hivták segitségül, hogy meggátolják azon, a szent atya által is helyeselt, cs. rendeletnek végrehajtását, mely az egyházi birtokok visszaadásáról intézkedett. Ha a császár visszavonta volna ezen rendeletét, a béke nem zavartatik meg. A háboru oka eszerint vallási természetü; következményei is

---

nem a bib. collegiumhoz is intézett levelet, a mely mint testület csak a pápai szék üresedésének idejében fogad el iratokat. Másodszor, helytelennek itélte azt is, hogy Pázmányt némely cs. iratok rendkivüli követnek cimezték. Egyébként a követi cim kérdésének eldöntését attól tette függővé, ha vajjon a pápához intézett levélben is benfoglaltatik e cim, vagy nem. (Ezekről az államtitkárnak april 3 án a bécsi nuntiushoz intézett jegyzéke hosszasan szól). Különös, hogy a császári levelek egy részében, — melyek a bib. collegiumhoz és némely bibornokhoz voltak intézve — előfordult, másokban ellenben — melyek a pápához és nyolc bibornokhoz intéztettek — kihagyatott a „Legatus noster extraordinarius“ Ezen körülmény még bonyolultabbá tette a fölmerült kérdést, és kényelmetlenebbé Pázmány állását.

[1]) Pázmány naplója. 14. l. És april 14 én Barberinihoz intézett levele. Mednyánszky 48. l.

kivált a kath vallásra fognak vészteljesen visszahatni.“ Azután áttért a császár hármas kérelmének részletezése és indokolására.[1])

Pázmány beszédére a pápa röviden válaszolt. Kiemelte, hogy miként eddig is igyekezett a francia királyt elvonni a svéd királytól, ezirányban hatni fog jövőben is; a létrehozandó szövetség tárgyában többféle aggodalmai vannak; áldozatkészségének pedig a szentszék nagy adósságai és kiadásai határt szabnak. Egyébként hangsúlyozta, hogy a császár személye iránt őszinte jóakarattal viseltetik, s kijelenté, hogy az előterjesztéseket fontolóra veendi. Midőn pedig Pázmány ezen előterjesztéseket emlékirat alakjában a pápának kézbesitené s ez cimét „Summarium Legationis“ megpillantotta, a közel asztalhoz ment, tollat vett kezébe s kitörölvén e szót „Legationis,“ helyébe irta „Negotiorum“ [2]). Ily módon is kifejezni kivánta, miként követi címét el nem ismeri.

Mielőtt a pápa Pázmányt elbocsátaná, bizalmas társalgás fejlődött ki közöttök. Az utóbbi nem habozott nyiltan kimondani, hogy a pápát azzal vádolják, miszerint egyetértés és közvetlen segélyezéssel előmozditja az ausztriai ház ellenségeinek törekvéseit. „Sokan — folytatá — meggyőződve vannak, hogy Szentséged a francia királylyal titkos szövetségben áll, melynek célja az ausztriai ház megsemmisitése. Bagny bibornok, párisi nuntius egyik levelében, melynek másolatát láttam, irta, hogy Szentséged ohajtja a császári méltóságnak az ausztriai házról a bajor dynastiára való átszállitását. Kezeim között volt azon szerződés egy példánya, melyet néhány év előtt a francia király, a savójai herceg és más fejedelmek kötöttek; ebben a spanyol monarchia földarabolása terveztetett és a szentszéknek a nápolyi királyság igértetett. Azt, hogy Szentséged

---

[1]) Ezen beszéd egy példánya a prim. egyh. levéltárban.

[2]) Pázmány jegyzete az [1]) jegyzetben idézett példányon.

várait erősiti, hadait szaporitja, szintén úgy magyarázzák, hogy nagy háborúra készül, sőt nem hiányoznak, kik észlelik, miként örvend vagy szomorkodik Szentséged, aszerint, ahogy az ausztriai ház ügyei roszabbra vagy jobbra fordulnak. Mert még a legtitkosabb tények sem maradnak titokban a hatalmas uralkodók előtt."

A pápát nagy zavarba ejtette Pázmány merész előadása, melyet miután higgadtan és mérsékelten mondott el, félbeszakitania nem lehetett. [1]) Hevesen tiltakozott azon állitás ellen, hogy az ausztriai ház irányában ellenséges érzülettel viseltetik. A hireket, melyek erre nézve terjesztetnek, hazugságoknak bélyegezte. Sokat beszélnek az emberek, de bebizonyitani semmit sem képesek. Végül maga is bizalmas közléseket tett Pázmánynak, szoros titoktartásra kötelezvén őt. „Nem is közlöm senkivel, — irja naplójában — mit ekkor hallottam." És igy, legalább külsőleg, szivélyesen végződött a kihallgatás. [2])

III.

Pázmány diplomatiai igyekezetei. — Azzolini monsignore. — A követi cim körül fölmerült bonyodalmak.

Pázmány nem várta be tétlenül a pápai elhatározásokat. Hogy ezek kedvezően alakuljanak, nem mellőzte egyikét sem az eszközöknek, melyek rendelkezésére állottak; mig ugyanekkor a francia udvar hivei is mindent megtettek, hogy törekvéseit meghiusitsák. Hiven, tanácscsal és tettel, támogatták őt Savelli Frigyes herceg, úgyszintén Borgia spanyol követ, Nicco-

---

[1]) „Pontifex valde turbatus dixit" irja Pázmány naplójában. 102. l

[2]) Ezen nagyérdekü társalgásról Pázmány naplójában ir 119. l. Ugyanezen részleteket egy külön ily cimü iratban is följegyezte: „Privato nomine cum. S. S." (Mednyánszky 101. l.) Az államtitkár april. 10-iki jegyzékében tudósitja a bécsi nuntiust ezen kihallgatás részleteiről.

lini a florenzi udvar római ügyviselője, [1]) és néhány az ausztriai ház iránt rokonszenvvel viseltető bibornok.

Kivált azon egyéniségeket iparkodott megnyerni, kik a pápára befolyást gyakoroltak. Első helyen ezek között állott Barberini bibornok. Ezt ismételve fölkereste és mindent megtett, hogy meggyőzze, miszerint a pápa főpásztori hivatása és a szent szék politikai érdeke által egyaránt sürgettetik a császár támogatására. „Mérhetlen nagy lenne a botrány, — mondá egy alkalommal — ha a pápa magára hagyná a császárt; a hivek hódolata is csökkenne, ha a legnagyobb veszély közepette nem segitne rajtok. Ha gazdag ember volnék, szivesen adnék magánvagyonomból százezer aranyat a császárnak, oly módon, mintha ezen összeg a pápától jönne; csakhogy a kath népek kárhoztató itéletét elháritsam. Mig ugyanis a protestansok dicsekednek, hogy a pápa fejüket, a svéd királyt pártolja: a katholikusokat lesujtja elhagyattatásuk szomorú érzete.“ Kevésbbé szerencsés volt egy másik észrevétele. Ismervén a buzgóságot, melylyel a pápa és az államtitkár a Barberini ház hatalmának és gazdagságának emelésén fáradoznak, figyelmeztette a bibornokot, hogy a szent szék eddigi politikájának módositását családi érdekek is követelik. Az államtitkár természetesen sietett válaszolni, hogy szemei előtt mindig csak a közjó lebeg, s emellett családja csak úgy nem jöhet tekintetbe, mint az egész világ mellett egy kis sziget. Mindazáltal a kérdés érdeméhez hozzászólni tartózkodott s azon kitérő nyilatkozatra szoritkozott, „ő szentsége mindent megteend, mi hatalmában áll.“.[2])

---

[1]) Pázmány ezekkel gyakran értekezleteket tartott, melyekről követségi jelentéseikben szólanak.

[2]) Pázmány naplója 121. l. És az államtitkár april 10-iki jegyzéke. Ezen jegyzékében Pázmánynak S. Onofrio bibornoknál tett látogatásáról következő érdekes részleteket találunk: „E stata S. Em. dal S. Cardinale S. Onofrio, con quale entró a dire che Nostro Signore

Ha egyházi rangja és külső állására csekélyebb, de képessége és befolyása által egyenlő fontossággal birt Barberinivel, ennek — mint mondani szoktuk — jobb keze: Azzolini monsignore. Ő, Rómának egyik legkiválóbb hit- és jogtudósa babérokat szerzett a költészet terén is. A narnii és ripai püspökségek kormányáról az államtanácsba hivatott meg, melynek évek hosszú során át tagja s egyuttal a külügyi hivatal titkára, jobban mondva vezetője volt. Buzgalmának, jó szolgálatainak jutalmául már a bibornoki föveg várakozott reá, midőn a halál idő előtt elragadta. [1])

A császári előterjesztések Azzolini kezei között voltak. Véleményétől sok függött; sőt előre látható volt, hogy ez irányadó lesz. Pázmány emiatt nem mulasztotta el támogatását kikérni. April 9-én a sz. Péter basilika egyik mellékhelyiségében hosszas értekezletet tartott vele, melyről az olasz püspöknek az államtitkárhoz intézett jelentésében részletes tudósitást nyerünk.

Az eszmecserének főleg a létesitendő szövetség és a kérelmezett pénzsegély képezte tárgyát. Pázmány kimutatta, hogy a pápa köteles és képes is a prot. hatalmak támadásával szemben a kath. fejedelmeket egyesiteni és a császárt jelentékeny pénzsegélyben részesiteni. Midőn pedig a monsignore nehézségeket hozott föl, ezeket higgadtan megcáfolta. [2])

Pázmány a pápának a hivatalos fogadtatás alkalmával tanusitott magatartása és a római államférfiakkal folytatott érte-

---

(a pápa) non curava la necessitá del Christianismo. . . Il Cardinale rispose con la sua consueta vehemenza, che le miserie non procedono dal Papa, ma dalla colpa d'altri. . . . In somma replico gagliardamente."

[1]) Ezen részletek Mednyánszkynál találhatók 72. l. jegyzetben.

[2]) A ripai püspök a beszélgetést hiven följegyezte terjedelmes jelentésében. Cime: „Memoriale del discurso tenuto dal S. Card P. col Vescovo di Ripa, 9 aprile 1632." Eredetije Barberini hg. levéltárában.

kezletek után tisztán fölismerte a helyzetet. Látta, hogy Richelieu befolyása annyira megerősödött, a köz és magánérdekek sokféle tényezőivel oly szoros kapcsolatban van, hogy azt ellensulyozni a rendelkezésére álló eszközökkel nem képes. Ennek folytán a remények, melyeket maga és küldői római utjához csatoltak, eltűnni látszottak. Nem kételkedett, hogy a pápa a szövetség eszméjét elvetni, a pénzsegélyt megtagadni fogja. Amit pedig tenni kész volt: Bécsbe és Párisba küldendő rendkivüli nuntiusok közvetitése által megkisérleni a két udvar kibékitését: attól semmit sem várt.

Ezt határozottan kifejezte Azzolini előtt april 12-iki második értekezletében. Fölöslegesnek mondá a rendkivüli nuntiusok küldetését, miután azt, a mi reájuk bizatik, a rendes nuntiusok ép oly jól elvégezhetik; jobb lenne a költséget, melyet e két missio igényel a császárnak küldeni. Ő csak azon esetre reméllette a francia politika irányának megváltoztatását, ha a pápa egész határozottsággal fogja ezt sürgetni. „Általánosan azt hiszik, — igy szólott — hogy a francia király szent ember, de Richelieu azt teszi, amit akar; Richelieu pedig semmit sem tesz a szent atya akarata ellen.“ Az olasz főpap sietett visszautasitani ezen kevéssé hizelgő bókot s erősité, hogy a francia minister már több izben túltette magát a pápa kivánatain.

Pázmány javaslatokat is tett, miként lehetne a pápa képes nagyobb összeget küldeni a császárnak. Tudomással birt arról, hogy az angyalvárban roppant pénzösszegek őriztetnek, melyeket ott V. Sixtus pápa 1580-ben helyezett el; egy bullájában meghagyván, hogy utódjai ezen kincseket csak akkor érinthessék, ha a pápai államot rendkivüli csapások: háború, éhség dögvész sat. sujtanák. Pázmány javasolta, hogy a pápa — kikérvén előlegesen a bibornoki collegium jóváhagyását — forditsa ama kincsek egy részét a kath. egyházat fenyegető nagy ve-

szélyek elháritására. Azonban a ripai püspök elfogadhatlannak mondotta e javaslatot; ugyanis V. Sixtus bullája minden önkényes magyarázatot kizár és a római nép is oly féltékenyen őrizi e kincseket, hogy nagy zavaroktól lehetne tartani, ha azok eredeti rendeltetésüktől elvonatnának. [1])

Pázmány ezen értekezlet után már kétségbeesni kezdett és fölhatalmazást kért uralkodójától, hogy eredménytelen római tartózkodásának véget vethessen. [2])

Pázmány római tartózkodását két körülmény tette kinossá. Az egyik a császári előterjesztések hideg fogadtatása; a másik követi cimének és jellegének el nem ismerése.

Midőn a pápa, a hivatalos kihallgatás alkalmával a követi cim ellen kifogást tett: Pázmány csak nehezen tudta magát mérsékelni. Utóbb megnyugtatta a remény, hogy ezzel a kérdést befejezettnek tekintheti. Csalódott. A pápai udvarban nagy örömmel vették észre, hogy a pápának átnyujtott cs. megbizólevél Pázmányt nem cimezi „követ"-nek. Ezen tényből — melyet egyszerűen a cs. iroda tévedésére kell vala visszavezetni — azt magyarázták ki, hogy a többi levelekbe iratott tévedésből a követi cim, s hogy a császár nem szándékozott Pázmányt követi jelleggel fölruházni. [3])

Emiatt tanácskozás alá vették, vajjon megadhatni-e Pázmánynak a követi cimet, vagy nem? És a bibornokok utasit-

---

[1]) Memoriale del discurso tenuto dal S. C. P. col Vesovo di Ripa 12. apr. 1632. Barberini levéltár.

[2]) April 10-iki levelében irja: „Nullum ego pro obsequio Majestatis V. laborem subterfugio; caeterum diuturniorem hic moram meam omnino inutilem iudico." Mednyánszky 57 l.

[3]) Államtitkár jegyzéke april 10: „Non havendo S. Mtà C. nella lettera scritta a S. S. chiamato il S. C. Pazman con titulo di suo Legato, crediamo che l'errore nella lettera scritta a me, et in quelle per altri Cardinali sia pervenuto piutosto da Segretarii, et percio il detto errore potrebbe emendarsi a far venire altre lettere senza detta appellazione in mano dello stesso S Cardinale."

tattak, hogy mig e kérdés eldöntetik, a hozzájuk intézett cs. iratokra ne válaszoljanak.

Ezen utóbbi intézkedés Pázmánynyal nem lett hivatalos uton közölve. Csak roszul értesült, vagy roszakaratu egyének hozták tudomására. Majd azt beszélték, hogy a bibornokok utasittattak, miszerint nemcsak ne cimezzék, hanem ne is tekintsék őt cs. követnek; majd meg azt, hogy a tárgyalások is megszakittatni fognak. E hirek kellemetlen helyzetbe hozták. A szent atya iránt tartozó hódolat azt látszott követelni, hogy türelmesen bevárja az események kifejlődését; másrészről pedig attól tartott, hogy ha hallgat, a császár tekintélyét és saját becsületét veszélyezteti. Végre abban állapodott meg, hogy felszólal.

April 14-én óvását küldötte meg az államtitkárnak. „Nem szabad és nem lehet megengednem — irja többi között —, hogy ő császári felsége megfosztassék oly jogtól (t. i. bibornokot nevezni követévé), melyet az uralkodók minden időkben gyakoroltak. Mig tehát ő felsége nem rendelkezik máskép, császári követnek fogom magamat tekinteni.“ Egy mellékelt, szorgalmasan kidolgozott emlékiratban történeti adatokkal kimutatja, hogy nemcsak császárok, hanem kisebb uralkodók is számtalan esetekben ruháztak követséget bibornokokra; hogy a pápák is — mint II. Pius és V. Pál — előzékenységgel fogadták a bibornokokat, kik mint világi uralkodók követei küldettek hozzájuk. Továbbá kiemelte, hogy ez által a bibornoki méltóság ép úgy nem veszt fényéből, miként nem veszt, ha bibornokok tanácsosok, ministerek, békebiztosok és hadvezérek gyanánt szerepelnek, ami ellen a pápák soha kifogást nem tettek. [1]) Az

---

[1]) Pázmány óvását közli Medňyánszky 57. l. Ő két emlékiratot dolgozott ki. Az egyikben általán a bibornokok által viselt követi és egyéb világi hivatalokról szól. (Közli Mednyánszky i. h.) A másikban a pápák magatartását vizsgálja a követségekben eljáró bibornokokkal szemben. (Egykoru másolata a győri kápt. levéltárában.)

óvást és mellékletét egyuttal a bibornoki collegium összes tagjainak megküldeni kivánta; többeknek tényleg megküldötte. [1])

Pázmány ezen álláspontja és indokolása teljesen correct volt. A történeti előzmények, sőt a tényleg uralkodó pápának magatartása mellette bizonyitott. És végső elemezésben a dolog igy állott. Az, hogy bibornok mint világi uralkodó követe küldetik a szent székhez, vagy megegyeztethető az egyház törvényeivel és a bibornoki méltóság természetével, vagy nem. Az első esetben Pázmány követi jellegét nem lehet megtámadni. Az utóbbi esetben pedig nemcsak a követi c i m e t kell vala tőle megtagadni, hanem azon jogot is, hogy a császár által reábizott ügyeket előterjeszsze és azok iránt tárgyalásokat kezdjen. Azonban tényleg elismerni, hogy Pázmány a bibornoki méltóság sérelme nélkül járhat el a cs. követ minden teendőiben; és állitani, kogy aláásná a római bibor tekintélyét, ha a követ cimét is fölveszi: oly eljárás, melyet nem lehet igazolni.

Másrészről Pázmány föllépése sem áll kifogáson fölül. Nem cselekedett helyesen, midőn magát elragadtatni engedte indulatai által. Bevárnia kelle, mig a terjesztett hirek alaposságáról meggyőződik; és még ez esetben is tanácsosabb leendett a fönforgó nehézségek elháritását zajtalanul megkisérleni, mielőtt azokat a nyilvánosság foruma elé hozza. Eként helyzetét önmaga su lyosbitotta és a személye iránt uralkodó bizalmatlanságot fokozta.

Ugyanis óvása nagy mozgalmat idézett elő a pápa környezetében és komoly megrovást vont reá. „Tette — mondották — gonosznak bélyegezhető; ő szentsége és a szent székre nézve jelentékeny sérelmet foglal magában; Borgia merényletétől is csak kevéssé különbözik. Mert midőn a pápa eljárása ellen óvást emel a bibornokok előtt, fölteszi, hogy a pápa nem gondolta meg jól, a mit tett, s erre amazok által figyelmeztetni

---

[1]) Ezeknek névsora Mednyánszkynál.

kivánja; sőt a bibornokokat mintegy a pápa biráivá tette. És eként kisebbitve a pápa tekintélyét, megszegte az esküt, melyet bibornokká neveztetése alkalmával tett."

Több alappal birt azon további vád, hogy Pázmány föllépésére kósza hirek által indittatott, melyek alaptalansága felől könnyen tudomást szerezhetett volna magának. Ugyanis a bibornokok csak arra hivattak föl, hogy a császárnak mindaddig ne válaszoljanak, mig a követi cim kérdése eldöntetik. És ennek bebizonyitására a bibornokoknak, kikhez e fölszólitás intéztetett, nyilatkozatot kellett kiállitani, mely nemcsak Pázmánynak, hanem a császárnak is megküldetett.

Egyébiránt a római kormánykörökben azon nézet uralkodott, hogy Pázmányt a pápa ellenségei csábitották el. Különösen a gyülölt Borgia bibornokot gyanusitották, miután föltünt, hogy Pázmány a spanyol bibornokkal órákon át elzárkózva tanácskozott. „A jó öreg urat — irja Pázmányról az államtitkár — anélkül, hogy észre venné, Borgia és pártfelei bebonyolitották hálójukba. Ismeretlenek lévén előtte az udvari cselszövények, talán nem tudja, hogy sokan, ha érdekük követeli, nem haboznak másokat is magukkal ragadni az őrvénybe. Az egész város megütközött azon, hogy bölcsesége nem óvta meg e bajtól." [1])

Azonban csakhamar kitünt, hogy Pázmány nem volt eszköz mások kezeiben, hanem öntudatosan járt el.

Ugyanis, Barberini az óvás vétele után, egy titkára által meggyőzni igyekezett Pázmányt, hogy a bibornokokhoz intézett fölszólitás sem a maga, sem a császár személyére nem volt sérelmes; hogy a pápa nem szándékozott a vele kezdett tárgyalásokat megszakitani és kész ezeket folytatni, mintha sem-

---

[1]) Ezen eseményeket tüzetesen elbeszéli az államtitkár april 17-én és 24-én a bécsi nuntiushoz intézett jegyzékekben.

mi nehézség nem merült volna föl. Mindazáltal föntartotta előbbi tételét, hogy a bibornokok követi cimet nem viselhetnek; mert szerinte bár a bibornokok sokféle politikai és hadi tisztségeket viseltek, a pápák ezt soha sem helyeselték, csak tűrték.

Pázmányt azonban mindez nem győzte meg. A császár — mondá — jóhiszeműleg ruházta föl őt a követi cimmel, s bizonyosan mellőzi azt, ha sejti, mily nehézségeket fog előidézni. Ő a maga részéről nem gondolt volna vele, akár megadják neki a követi cimet, akár nem; de miután követi jellegét egyenesen megtámadva látta, nem hallgathatott. Mert ha ezen támadást eltűri, joggal gyenge elméjű és jellemű embernek tarthatták volna, s bizonyosan magára vonja a magyarok s még inkább a németek megrovását. „Már pedig — végzé — a császári érdekekért kész vagyok föláldozni nemcsak biboromat, de életemet is.“ [1])

---

[1]) Pázmány ezután előadta, mikép hiszi a fölmerült nehézségek megszüntetését lehetőnek. Szabadjon neki a követ cim és jogokkal élni; a pápa iratatait hódolattal fogadja bármily cimmel, de a bibornokok részéről csak oly iratokat fogad el, melyek követi cimét elismerik. Viszont igéri, hogy óvását tovább terjeszteni nem fogja. (Pázmány naplója és a császárhoz apr. 16-án intézett levele. Mednyánszkynál 76 l. Pázmány titkárának naplótöredéke a prim. egyh. levéltárban. És az államtitkárnak april 17 iki jegyzéke.) Néhány nappal utóbb Verospi bibornok küldetett Pázmányhoz, hogy őt nagyobb engedményekre birja. Ez különösen nagy sulyt helyezett egy régi bibornok-írónak (Cardinalis Papiensis) munkájára, melyben kimondja, hogy a bibornoki méltósággal a követi cim összeférhetlen. Pázmány tagadta, hogy ennek nézetei döntő érvénynyel birhassanak. A társalgást azon kijelentéssel fejezte be, hogy bár sajnálja a történteket, de másként nem cselekedhetett. (Pázmány naplója és april 24-én a császárhoz intézett jelentése. Mednyánszkynál 79 és kk. ll.)

IV.

A római események hatása a cs. udvarra. — Pázmány ujabb emlékirata. — A követi cim körül fölmerült nehézségek elintézése.

Napjainkban már csak nehezen tudjuk fölfogni, mikép tulajdonithattak a követi cim tárgyában fölmerült vitának oly fontosságot, hogy azt mindkét részről az elkeseredést megközelitő hévvel folytatták.

De akkoron a viszály fejleményeit az örök város falain túl is élénk érdeklődéssel kisérték. Az arra vonatkozó részletek heteken át betöltik az államtitkárnak és a Rómában székelő külföldi követeknek jelentéseit. Sőt azon jelentésekhez mellékelve találjuk a fontosabb iratoknak, névszerint Pázmány emlékiratainak másolatait is.

Pázmány maga természetesen nem mulaszthatta el küldőjét a történtekről hiven és körülményesen értesiteni. Ő sürű levelezésben állott II. Ferdinanddal.[1]) De a közlekedés igen lassu volt. Csaknem három hét telt le, mig futárai Rómából Bécsbe érkeztek; ugyanannyi, mig a császári választ Rómába meghozták. Első levelei jelentéktelen eseményekkel, utazásának és fogadtatásának részleteivel foglalkoztak. A követi cim tárgyában fölmerült nehézségekről april 10-iki levele e hó utolsó napjaiban hozott hirt Bécsbe. Oly hatást idézett elő, mint a derült égről lesujtó villám.

---

[1]) Pázmány marcius 5, 27, april 1, 3, 10, 16, 24, május 1, 8, 15, 22, 29-én irt a császárnak. Ez marcius 23, april 15, 20, 28, május 7, 15, 22, 28, junius 4, 14-én irt Pázmánynak.

[2]) A marcius 23, april 15 és 20-iki cs. leiratok is csak a fejedelmi elismerés és a jó remények tolmácsolására szoritkoztak. (Az elsőnek eredetije a primási vil. levt.; a másik kettőé Viczay gf hédervári könyvtárában.)

A császári udvarnál általános volt az ingerültség. Mert a curia eljárásában a császári ház iránti ellenséges érzületnek és annak előjelét látták, hogy a császári előterjesztések visszautasittatni fognak. [1]) És a nuntius, ki vett utasitásai értelmében, a pápát menteni és igazolni megkisérlé, a császár és környezete által oly módon fogadtatott, mely igyekezeteinek meghiusulásáról eléggé meggyőzte. [2])

A császár, titkos tanácsának javaslatai alapján [3]), saját személyes közreműködésével uj utasitást szerkesztetett Pázmány részére.

Magasztaló szavakkal halmozva el hűségét és bölcseségét, teljesen jóváhagyta eddigi eljárását; a további teendőkre nézve megbizza, hogy — az ausztriai ház iránt rokonszenvező főpapokkal tartandó előleges tanácskozás után — adja elő a pápának, miszerint a követi cim körül emelt nehézségek fájdalmas hatást gyakoroltak a császárra, ki midőn bibornokot nevezett követévé, oly joggal élt, melyet elődei és más uralkodók minden időben gyakoroltak, s a pápák is elismertek; hogy továbbá a jelen időpont épen nem alkalmas ily gyülöletes viták fölidézé-

---

[1]) A florenczi követ május 8-án Bécsből irja, hogy az udvar nézete szerint a pápa „per liberarsi della molestia delle sue richieste, et farlo ritornare quanto prima" idézett elő Pázmánynak nehézségeket. Pázmány is e nézetben volt, miként ezt egy nyilatkozatából tudjuk, melyet a florenczi követ Rómából május 1-én irt meg. — A velenczei szerint pedig (máj. 15. Bécsből) a cs. udvarnál többen hirdették, hogy a pápát a Velenczével létrejött béke és a francia király igéretei s buzditásai tették elbizakodottá.

[2]) Bécsi nuntius május 8-án.

[3]) A titkos tanács Pázmány jelentését tanácskozás alá vette. Két pont vonta magára figyelmét. Egyik a követi cim kérdése, melyet hogy a pápa szőnyegre hozott „ist nicht weniger fremd und verwunderlich, als vor diesem unerhört." A másik pont az 1629-ki restitutionis edictum-ra vonatkozik, melyről a pápa állitotta, hogy maga idején nem helyeselte. A t. tanács javasolta, kerestessék ki azon pápai breve eredeti példánya, és küldessék meg Pázmánynak. (A titkos tanács fölterjesztése. Ered. fog. Cs. titkos levt.)

sére. Ha a pápa ennek dacára sem engedne, azaz nem ismerné el követi cimét, tegyen közzé újabb óvást és távozzék el Rómából. [1])

Pázmány május 20-án vette a cs. utasitást. De gyengélkedése miatt csak három nappal utóbb tanácskozhatott azon főpapokkal, kikhez bizalmas viszonyban állott. [2]) Az általános nézet, melyet maga is osztott, oda irányult, hogy mindent elkerülni kell, mi nyilt összeütközésre és végleges szakadásra vezethetne.

Ezen megállapodás következtében Pázmány ujabb emlékiratában, melyet a követi cim tárgyában szerkesztett, a legmélyebb hódolat és tisztelet hangján szólott. Történeti lehozásai után, a császár nevében ismételte kérelmét: ismerje el őt a pápa cs. követnek és hallgassa meg az előterjesztéseket, melyek miatt küldetett. [3]) Midőn azonban ezen emlékiratot az államtitkárnak kézbesitette, azt fölhivta, gondoskodjék arról, hogy a császár elégtételt nyerjen a szenvedett sérelemért; különben kényszeritve látná magát, a császári parancsok értelmében, komolyabb nyilatkozatok által köztudomásra hozni uralkodójának nézeteit. Értette a tiltakozást, melyet végső esetben elutazása előtt, közrebocsátania kelle.

A szent szék erről tudomással birt a bécsi nuntius jelentéseiből. És miután attól tartottak, hogy Pázmány a legközelebbi, már kihirdetett, consistoriumban fogja tiltakozását benyuj-

---

[1]) Az utasitás Mednyánszkynál 63 l. A király ugyanakkor, april 28-án a pápához is irt levelet, megütközését fejezvén ki a történtek fölött, s esedezvén, ne vonakodjék Pázmány követi minőségét elismerni. (Az eredeti példány a cs. titkos levéltárban találtatik, miután Pázmányt azt — Barberini kérésére — nem kézbesitette.)

[2]) Pázmánynak május 22-én a császárhoz intézett jelentése. Eredeti cs. titkos levéltár.

[3]) Eredeti fogalmazata prim. egyh. levéltár. Kiadta Mednyánszky 90 és kk. ll.

tani, az elnapoltatott. [1]) Ugyanis a curia elháritani kivánta a nyilt szakadás botrányait. Emiatt Barberini kezdeményezte most a kiegyezkedést. Kérdést tett Pázmánynál, miként lehetne a fönforgó bonyodalmat, a császár megnyugtatására, megszüntetni. És az sietett megtenni javaslatait.

„Nyilatkoztassa ki a pápa, hogy nem volt szàndéka öt megfosztani azon tekintélytől és kiváltságoktól, melyekkel a fejedelmek által reájuk bizott ügyek tárgyalása végett Rómába küldött bibornokok éltek és Borgia bibornok, mint a spanyol király követe jelenleg is él. Hivja föl a bibornokokat, hogy a hozzájuk intézett cs. levelekre válaszoljanak.“

Barberini készségesen elfogadta ezen módozatokat s már néhány nap mulva kiállitotta a Pázmány által kivánt nyilatkozatot és vették a bibornokok a fölhivást, hogy a császárnak válaszleveleiket megirják. [2])

És eként végződtek a követi cím körül támasztott, két hónapon át folytatott surlódások. A közvélemény Pázmányt itélte győztesnek, mert a szent szék kényszeritve látta magát

---

[1]) Pázmány május 29-én a császárhoz intézett jelentésében irja: „Credo per Viennensem Nuntium praemonitus Card. Barberinus de protestatione facienda, Consistorium quod fieri debebat die lunae, dilatum est.“ (Mednyánszky 88. l.) A florenczi követ május 30-án irja: „S' e detto che a Palazzo habbia dubitato, ch'il medesimo Cardinale (P. P.) fusse per far in Consistorio qualche simile azione a quella del Borgia.“

[2]) Ugyanekkor Barberini kérte Pázmányt, hogy a császárnak ujabban a pápához intézett levelét ne adja át, miután azt a pápa nem fogadhatná el. P. megnyugodott és a levelet nem adta át. — Ezen kiegyezkedésről szól az államtitkár május 24 és jun. 5-iki jegyzéke, a florenczi udvar római követének május 30-iki és Pázmánynak május 29 iki jelentése. — A B. és P. által közösen formulázott nyilatkozatot közli Mednyánszky. — A cs. titkos levéltár olaszországi diplomatiai iratai között találtatik 43 bibornok válasza a császárhoz. Azok, kik ez időben Rómán kivül voltak és a fölmerült nehézségekről semmit sem tudtak, april hóban, — a Rómában tartózkodók pedig május végső és junius első napjaiban irták meg e leveleket.

a vitás kérdést eldöntetlenül hagyva, engedményeket tenni és őt római tartózkodásának még hátralevő napjaiban cs. követnek tekinteni. [1])

V.

Pázmány második hivatalos audientiája. — Pázmány csüggedése. — Ujabb kisérletei.

Ezalatt a Pázmány által előadott cs. előterjesztések fölötti tanácskozások befejeztettek. És Pázmány april 24-én második hivatalos kihallgattatást nyert.

Beszédében, melyet a pápához intézett, még élénkebb szinekkel ecsetelte a kath. vallás veszélyeit, mint az előbbi alkalommal; még erőteljesebben sürgette a gyors, haladéktalan segélyt.

„Szánja meg Szentséged — igy szól többi között — a sokféle csapások által sujtott kath. népeket, melyeknek javáért a pásztornak nemcsak az egyház kincseit, hanem saját életét is föláldoznia kellene; nehogy ha maga idején elmulasztja alkalmazni a megfelelő eszközöket, Isten előtt számot adnia kelljen mulasztásairól. Bizony, véres könnyeket kellene sirnunk, midőn késtesülünk, hogy Franciaország „legkeresztényebb királya“ megujitván szövetségét a svéd királylyal, két millió aranyat helyezett rendelkezésére. Ekként megtudja a világ, hogy az eretnekek segélyezésére mindig van elég pénz; de az elnyomott katholikusok megmentésére soha sincs.“ [2])

A pápa nem fslelt e beszédre. Egy kész iratot vett kezébe, s arról leolvasta a következő kivatalos nyilatkozatot:

---

[3]) A florenczi követ Rómából junius 5. És egy római ujságban ugyanakkor jelentette, hogy Pázmány „e stato approvato come Ambasciatore straordinario de S. Mtá Ces.“ (Corsini hg. könyvtárában.)

[2]) „Oratio habita ad S. Sanct. 24. aprilis.“ Egykoru más. Prim. egyh. levt.

„Bibornok úr! Uraságod a nagyhét keddjén nyert első kihallgatása alkalmával két iratot nyujtott át nekünk, tartalmukat szóval is előadván. Az egyik a császári felségnek Uraságod által hozzánk intézett kérelmeit foglalja magában; a másik a császári felség és a katholikus király között létrejött szövetségnek okmánya, amely szövetségbe, hogy magunk belépjünk és a többi kath. uralkodókat belépésre buzditsuk, fölkéretünk.

„Mi, Isten látja, a császári felség személye és érdekei iránt viseltető őszinte atyai szeretettel, azon buzgalommal, melylyel a kath. vallás és a birodalom javát szivünkön viseljük, Németország katholikusainak szenvedései és a császár ellenségeinek előhaladása által fölidézett fájdalommal: vettük fontolóra amaz iratokat és az Uraságod által előadott kérelmeket. Ezekre következőleg válaszolunk.

„Először hőn ohajtottuk volna, vajha e vészteljes időkben, melyeket Isten itélete reánk bocsát, hatalmunkban állana, nagyobb segélylyel támogatni a császári felséget és a németországi katholicizmust, s ezt — Isten a szivek vizsgálója tudja — örömmel tennők meg; de miután teljesen képtelenek vagyunk többet adni, mint amennyit eddig is havonként adunk, — a miről Uraságodat titkárunk meggyőzni fogja — hiszszük, hogy ő császári felsége rés zvéttel fog viseltetni tehetetlenségünk iránt. Mindazáltal megfontoljuk, vajjon idővel nem hozhatunk-e még is nagyobb áldozatokat, bár erre egyelőre alig lehet kilátásunk.

„Ami a legkeresztényebb királynál kivánt közbenjárásunkat illeti, hogy azt a svéd király s az eretnekek segélyezésétől elvonva a cs. felséggel és a többi kath. fejedelmekkel való szövetkezésre birjuk: ez irányban hatni soha sem mulasztottuk el, készek is vagyunk folytatni eddigi igyekezeteinket, minélfogva a nuntiusokat megfelelő utasitásokkal fogjuk ellátni. Ő cs. felsége támogassa törekvéseinket, melyek hogy szerencsés eredményre vezessenek, melegen ohajtjuk.

„A harmadik pont a szövetség, vagy líga ügyére vonatkozik, melynek föltételeit Uraságod közölte. Ezekben, miután behatóan megfontoltuk, számos nehézségeket találtunk, melyek hozzájárulásunkat tiltják. Ha azonban a szövetségnek más terve dolgoztatnék ki, mely atyai és főpásztori hivatásunkkal megegyeztethető és a többi kath. uralkodókat is kielégitené: szivesen fognók azt fölkarolni és hogy keresztülvitessék mindent megtenni, mi hatalmunkban áll. Egyébként a kath. vallásra vonatkozó dolgokban ő császári felségével nem lehetünk szoroabb egyességben, mint azt már Isten által kijelölt hivatásunk magával hozza. Ennélfogva a kath. vallás föntartása és védelme érdekében közbenjárásunk és szolgálatainkkal megteszszük a lehetőt, hogy a szövetség létrehozását előmozditsuk. Mindaz-által szükséges előbb a fejedelmeket, kiknek a szövetségbe lépni kell, meghallgatni és közösen megállapitani a részleteket.

„Egyébként ő cs. felsége meggyőződve lehet, hogy személyét és felséges házát kiválóan szeretjük, s nagyrabecsüljük; reméllük is, hogy jó néven veendi azt, mit a szent szék jelen helyzete, őszinte és legjobb akaratunk által kisérve, tennünk enged.“ [1]).

A pápa ezután még egy ideig társalgott Pázmánynyal. A francia ügyekről szólván, többiközött azon kissé naiv megjegyzést tette, hogy a három uralkodó: a császár, a spanyol és francia király maguk „jó emberek“ és ha személyesen találkozhatnék velök, könnyen kiegyeztetné őket; miniszterei minden bajok okai, ők szórják a visszavonás magvait.

Továbbá említést tett az Angyalvár kincseiről is; kiemelte, hogy néhány nap előtt elterjedett a hir, mintha azoknak

---

[1]) „Risposa precisa letta da Sua Santitá al S. Card. Pazman. nella udienza privata de 24 aprile 1632.“ Az államtitkár irodájában készült irat; eredetije a Barberini hgek római levéltárában.

egy részét a császár javára fölhasználni akarná, s a római nép azonnal zavarogni kezdett. [1]).

Pázmány csüggedve távozott a Vatikánból. A pápai válasz a császári kérelmek egyenes megtagadását foglalta magában. És azon fölhivást, hogy a császár uj szövetségi tervet készitsen, mely az érdeklett uralkodók közös tanácskozása elé lenne terjesztendő, nem lehetett komolynak tekinteni. Ugyanis a szövetség létrejötte mindenekfölött sürgető volt; a pápa ellenben határozatlan időre elnapolta a valósitás lehetőségét. Pázmányt mindazáltal nem lepte meg ezen eredmény. Már egy hét előtt irta: „Hacsak Isten hatalmas akaratja meg nem változtatja a pápa szándékait, kevés jót reméllek.“ És a kihallgatás után eltünt lelkéből az utolsó reménysugár is. „Nem tudom — irja, — melyek Istennek titkos végzései; de úgy látom, hogy az ügyek előmozditására minden út elzárva van; megfeszitett igyekezeteim dacára a jók várakozásai és felséged reményei végkép meghiusultak“ [2]).

April 26-án megjelent Pázmánynál Azzolini, hogy a pápa nyilatkozatát tüzetesebben kifejtse és indokolja. Pázmány ezen alkalommal kijelentette, hogy egy uj szövetségi tervezet kidolgozása hosszú időt igényelne s eziránt tárgyalásokat kezdeni nincs fölhatalmazva. Végül ismételve hangsulyozta, hogy nagy botrány leend, ha a szent atya Németország katholikusait a legnagyobb szükségben elhagyja. De szavai hatástalanok maradtak. [3]) Hasonlag kisérletei, a pápa két unokája Barberini

---

[1]) „Audienza presa da N. S. il 24 aprile dal S. C. Pázmán.“ A kihallgatás részleteinek följegyzése. Barberini levéltár.

[2]) Pázmány naplója és május 1-én kelt jelentése. Mednyánszkynál 82 l.

[3]) Azzolini jelentése: „Discorso col. S. Pázmán al die 26 aprile in casa di S. Em.“ Barberini levéltár. — Pázmány naplója és május 1-én kelt jelentése.

Tádé urbinoi herceg és Barberini Antal bibornok által az államtitkárnak — Barberini Ferenc bibornok — befolyását ellensúlyozni, nem vezettek eredményre. [1]).

Ezalatt a pápa april végső napjaiban Castel-Gandolfóba tette át lakását, hogy ama bájos vidéken a tavaszt élvezze. Elutazása előtt meghivta Pázmányt, hogy néhány napot e nyári lakán töltsön. [2]) De ez nem sietett megfelelni a megtisztelő fölhívásnak.

Május 2-án a Jézus-társaság főnöke az ő tiszteletére diszebédet rendezett, melynek rendkivüli fényéről a római ujságlapok érdemesnek találtak egész hasábokat teleirni. [3])

Másnap Pázmány ujabb emlékiratot terjesztett be a pápának. Fölkérte, hogy a tizedeket, melyeknek jövedelmeiből eddig is havisegélyben részesitette a császárt, három évre egyszerre adja el, s a befolyó összeget küldje a császárnak. Azután hivatkozván arra, hogy a pápa a tervezett szövetség eszméjét nem vetette el s csak némely pontjai ellen tett kifogást, inditványozta, hogy mellőztessenek ezen pontok; vagyis a szövetségbe csak kath. uralkodók vétessenek föl és célja ne legyen egyéb, mint a német birodalom védelme a protestánsok ellen. [4])

---

[1]) Pázmány naplója és május 1-én s 8-án kelt jelnetései. Mednyánszkynál 82 l.

[2]) A florenczi követ jelentései Rómából május 1-én s 8-án.

[3]) Igy az egyik, május 8-ikiban többi között olvasom: „Li Giesuiti diedero domenicha un solenne banchetto al S. Card. Pázmán nel Collegio, et va attorno la lista, che mi e stata promessa, et dicono esser stato altretanto singolare, quanto lautissimo.“ Mellékelve van az étlap, mely hat hideg és 18 meleg ételből áll. (Corsini hg. kézirat-gyüjteményében.)

[4]) Scriptum D. Cardinali Barberini exhibitum 3. maji. Prim. egyh. levt. — A pápa erre értesité Pázmányt, hogy gyengélkedő egészsége és a folyó ügyek halmaza által gátolva, csak később fog válaszolni. (Pázmány május 8-ki jelentése. Cs. titkos levtár.)

Míg a válaszra várakozott, a Bécsből érkezett futár szomorú hirekkel lepte meg. A svéd király a Lech partjainál megverte a liga hadait és Bajorország jelentékeny részét elfoglalta; sőt a császár már attól tartott, hogy győzelmeit kizsákmányolva, vagy a Dunán átkel és Bécs ellen nyomul, vagy Tirolon keresztül olasz földre vezeti seregeit; mert bevallani kényszerült, hogy föltartóztatni őt előnyomulásában nem képes.

Pázmány személyesen ohajtotta volna megvinni a pápának ezen leverő tudósitásokat; de betegeskedése szobájához kötötte. [1]) Emiatt levélben értesitette az államtitkárt a történtekről, és rögtöni segélyt kért a németországi katholicismus megmentésére, melyet sülyedő hajóhoz hasonlitott. [2])

Két nap mulva — május 10-én — Azzolini meghozta Barberini válaszlevelét, melyben a pápa fájdalmát tolmácsolta a császári fegyverek vereségei, a kath. népek szenvedései fölött; és készségét erősité megtenni mindent, mi hatalmában áll. [3]) Azonban, hogy ezek csak üres szólamok, kitünt az olasz főpap előadásából, mely Pázmánynak május 3-ki kérelmeire vonatkozott. A tizedek elárusitása — mondá — nem lehetséges, miután ily eljárás egészen szokatlan és különben is a háboru meg pestis miatt csak csekély részben és nehezen hajthatók be. A szövetségi tervezet, még a kérdéses pontok elhagyása után is, elfogadhatlan; a pápa ugyanis nem kötelezheti magát a német birodalomnak, mely prot. fejedelmeket is foglal magá-

---

[1]) A florenczi követ május 8-án Rómából irja: „Il. S. Card. Pázmán non e andato a castello, non tanto a dar tempo a quei Signori di pensar alla risposta a darsi, qualche S. Em. ha rappresentato scritto al S. Card. Barberini, quanto a trovarsi un poco travaghato di dolore in una spalla.“

[2]) Scriptum Cardinali Barberini exhibitum 8. maji. Prim. egyh. levt.

[3]) Barberininek május 8-án Castel-Gandolfoban kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

ban, védelmére. Csak oly szövetséghez csatlakozhatnék, mely Olaszország megvédelmezésének céljából alakul és csak ugy, ha Velencze is belép, amire pedig nincs kilátás.

Pázmány élesen válaszolt. A segélykérést nem indokolta többé. Az események — mondá — elég ékesszólón beszélnek. A szövetségre vonatkozólag pedig nem tudta belátni, mikép gondolkodhatik a pápa most Olaszországról, miután sürgetőbben szükséges megmenteni a német fejedelmeket és az ellenséget német földön föltartóztatni, mi egyuttal Olaszország megmentésének is legbiztosabb módja. Már pedig Németország sorsa rövid idő alatt eldől; haladéktalanul kell tehát védelmére sietni. Miután pedig Azzolini ezekre nem tudott egyebet mondani a szent atya jóakaratának és szolgálatkészségének általános ismétlésénél: Pázmány nem minden ingerültség nélkül kijelentette, hogy tárgyalásai nem vezetvén eredményre, azokat megszakitja s visszatér hazájába. [1])

És csakugyan türelme most már végéhez ért. Bizalmas körökben kifejezést adott megbotránkozásának atölött, hogy Rómában a németországi katholicismus érdekei iránt teljes közöny uralkodik. Különösnek találta, hogy épen akkor, midőn a szent szék kincstárát kimerültnek mondják: a Barberini család nagy birtokokat vásárol, s Táde herceg legujabban félmillió értékű uradalmakat szerzett. A pápa azon nyilatkozatára pedig, miszerint ezen összeget, mielött a pápai trónra emeltetett gyüjtötte össze takarékosság által, megjegyzé, hogy félmillió scudót minden takarékosság dacára háromszáz év alatt sem

---

[1]) Azzolini jelentése: Risposte date da me da parte di Sua Santitá al S. C. Pazman a bocca. Roma a 10 maggio. Barberini levéltár.

[2]) Florenczi követ jelentése Rómából május 15-én.

leendett képes összeszerezni, ha nem veszi igénybe a pápai jövedelmeket. [2])

Pázmány egy utólsó kisérletet teendő, május 13 án megjelent Castel-Gandolfóban. A fogadtatás alkalmával meghatóan jellemezte a csapásokat, melyeket a svéd király győzelmei a császári házra, a német birodalomra és az egész katholicismusra hoztak. Kimeritette ékesszólását és bátorságát, hogy a pápa szivét megindítsa. Hiába. A válasz, melyet vett, nem volt egyéb mint ismétlése a sokszor hallott mentségeknek és kifogásoknak. Erre Pázmány kijelentette, hogy rövid idő mulva visszatérni készül hazájába és mihelyt ő szentsége Rómába jő, bucsukihallgatást kérend. A pápa hallgatásával elég érthetőleg kifejezte, hogy ezen nyilatkozat minden inkább, mint kellemetlen reá nézve [1]).

A primás elsietett a pápai nyárilakból. Az éjt Aricciában töltötte, a Savelli hercegek palotájában. Másnap csak rövid időre tért vissza Gandolfóba, hova az államtitkár reggelire meghivta. Innen a regényes fekvésü Frascatiba ment, hol néhány órán át Aldobrandini bibornok szivélyes vendégszeretetét és e vidéknek örök szépségeit élvezte. Este már Rómában volt. [2])

---

[1]) Pázmány naplójában irja: „13 maji in Castello Gandolphi fui, ubi rursum pericula et progressus Sveci exposui; nihil retuli, nisi Camerae difficultates longissimo discursu exaggeratas . . . Itaque videns me nihil proficere, significavi S. S. me ante calores abire velle, licentiam vero tunc accepturum cum S. S. Romam venerit. Ad quod omnino nihil dixit et silentio probavit.“ Mednyánszkynál 131 l.

[2]) A florenczi követ Rómából május 8-án. „Il. S. Card. Aldobrandini . . . vuol invitar il Cardinal Pazman alla sua villa in Frascati, . . . non le parendo di dover lasciar la dimostratione dovuta verso questo Signore per alcun rispetto.“ A kirándulásról ugyanaz május 15-ki jelentésében ir.

VI.

Pázmány harmadik hivatalos audentiája. — Pázmány készületei az elutazásra. — Fordulat a curia magatartásában. — Pázmány elutazása. — Megjelenése Bécsben.

Pázmány május 26 án volt utolszor hivatalos kihallgatáson a pápánál. Végső sürgetéseire a következő szóbeli választ nyerte.

„Bibornok ur! Uraságod az iratban, melyet midőn Castel-Gandolfoban tartozkodtunk, Barberini bibornok által benyujtott, és titkárunk, a ripai püspökkel való értekezletében is, sürgetőleg ismételte kérelmét a császárnak általunk adandó pénzsegély tárgyában; ugyanakkor, tekintettel a svéd király előnyomulásából származó veszélyekre, javaslatba hozta, hogy az olaszországi egyházi javadalmakra kivetett tizedeket előre áruba bocsássuk és a befolyó összegeket ő cs. felségének egyszerre beküldjük.

„Erre nézve feleljük, hogy a svédek előnyomulása és a katholikusok szenvedései fölött kimondhatlan fájdalmat érzünk; minélfogva Istenhez fordulva a nyilvános imák szaporitását elrendeltük és — miként Uraságod láthatja — az örök város templomaiban ujabban a negyven órai ajtatosság megtartását parancsoltuk. Reméljük, hogy ha ő felsége őszintén és egyedül Istenben helyezi bizalmát, csakhamar tapasztalni fogja irgalmasságát. Ami pedig a tizedeket illeti, tudja meg Uraságod, hogy a háború és pestis által előidézett szegénység fölötte neheziti beszedésüket, sőt attól több egyház, a lehetetlenségre hivatkozva, már is fölmentetni kérte magát; minélfogva gondolni sem lehet az eladásra, annál kevésbbé, mert Olaszországban soha sem adattak el a tizedek, hanem rendesen maga idején szedettek be. Ha pedig mégis eladatnának, a kiemelt nehézségek miatt, csak igen csekély összeget lehetne nyerni.“ . . .

„A császári felséghez bocsátott rendkivüli nuntiusunk, Grimaldi monsignore, őszintén és világosan előterjesztendi a szent szék pénzügyi helyzetét. Ugyanis egy jól értesült személy szóbeli előadása jobban föltüntetni képes a válságos viszonyokat, mint bármely levél; mint azt Uraságod is, ki szóval előadta a birodalom veszélyes állapotát, bebizonyitotta. Egyuttal rajta leszünk, hogy a jövő hónapi illetékek fejében lehetőleg nagy összeget küldhessünk ő felségének. De bár erőink korlátozottságánál fogva Uraságod kérését egész terjedelmében nem teljesithetjük, reméljük, hogy ő felsége ezt is szivesen veendi, mi hogy történjék, Uraságod szóbeli értesitései eszközölhetik. Uraságod fogadja ezeket jó néven. Mi viszont fölteszszük Uraságodban azon jóakaratot, melyet a császári felségben és ügyviselőiben mindig föltalálni ohajtottunk; ennekfolytán nem mulasztjuk el nyilvánosságra hozni, hogy mindazt, mit nuntiusunk tevékenysége eredményezni fog, önkéntes készségünk és atyai buzgalmunk mellett, nagyrészben Uraságod lelkes és hatályos közbenjárásának kell tulajdonitani.“ [1])

Mielőtt a pápa Pázmányt elbocsátaná, még hangsulyozta, hogy igyekezni fog erején fölül is segitségére lenni Németországnak s eziránt tiszteivel haladék nélkül értekezni fog. [2]).

Ezen szavak ujra fölélesztették Pázmány lelkében a már teljesen elejtett reményeket. De ezek is alaptalanoknak bizonyultak. Kiábránditotta őt a ripai püspök, ki egy terjedelmes emlékiratot kézbesitett neki, mely hosszadalmasan ismételte a pápa hivatalos nyilatkozatait. [3]).

„Csudálkozással olvastam — irja Pázmány — ezen ho-

---

[1]) Ezen nyilatkozat szövege, olasz nyelven, a Barberini-levéltárban.

[2]) Pázmány május 29-iki jelentése Mednyánszkynál 89 l.

[3]) Az Azzolini által kézbesitett olasz emlékirat Mednyánszkynál 96. s kk. ll.

mályos, határozatlan, kétértelmű, csak szavakkal bőkezű iratot. Abból megértheti felséged, mit várhatni az uj nuntiustól.“ [1]).

Most már Pázmány készületeit elutazására oly sietséggel tette meg, mely nem nélkülözte a tüntetés jellegét.

Ugyanis a pápa junius 4-ére titkos consistoriumot hivott össze, melyen Pázmányt a szokásos szertartásokkal a bibornoki méltóságot megillető jogokba beigtatni szándékozott. De a primás kijelentette, hogy azon kevés nappal, mely a consistoriumtól elválasztá, sem fogja római tartózkodását meghosszabbitani. A pápa ezt nem ellenezte. Még mindig féltek a curiában, hogy a consistoriumban, Borgia példájára, kifejezést adand indignatiójának; bár ő ismételve kijelentette, hogy ily föllépésre sem hajlandósága, sem megbizása nincs. [2]).

A pápa rendkivüli módon, breve által adományozta Pázmánynak a sz. Jeromosról cimzett bibornoki egyházat, [3]) melynek ezentúl nemcsak cimét viselte, [4]) hanem bőkezű pártfogója is volt; elhagyatott állapotából áldozatokat nem kimélve, uj fényre emelte. [5])

A pápa most már mindent megtett, hogy Pázmánynyal elfeledtesse római tartózkodásának kellemetlen benyomásait Az utolsó napokban szorosan megtartotta irányában mindazon szertartásos külsőségeket, melyek a fejedelmi követek kiváltságait képezik. [2]) S midőn pünkösd ünnepén bucsulátogatását fogad-

---

[1]) Pázmány május 29-iki jelentése i. h.

[2]) A florenczi követnek május 30-án kelt jelentése Rómából.

[3]) Acta Consistorialia. 1632 jún. 4-én. Corsini hgek kézirati gyüjteményében.

[4]) Ezentúl igy cimezte magát: „Titulo S. Hyeronimi Illyricorum Presbyter Cardinalis.“ A templom a Tiberis partján áll, mellette a horvát-illyr collegium.

[5]) A templom egészen ujra épült és 1634. oct. 8 án Tomko bosniai-püspök által consecraltatott. (Farlati Illyricum Sacrum. IV. 81 l.)

[6]) A florenczi követ Rómából junius 5-én irja: „Il S. Card. P. parti di qua . . . haveado questi Signori procurato di mandarlo

ta, számos egyházi kegyelmekben részesitette őt [1]) s kiséretének két papi tagját titkos kamarásainak sorába igtatta. Az államtitkár pedig ereklyékkel és drága keretekbe foglalt képekkel kedveskedett. [2]) Azonban jelentősebb tények is bizonyitották, hogy Pázmány megjelenése és illetőleg távozása a római curiára lényeges hatást gyakorolt; azt meggyőzte arról, miszerint a császári udvarnak teljes elidegenitése komoly veszélyeket szülhetne, s a kath. egyház érdekeire hátrányosan visszahatna. Emiatt az utolsó percben elhatározák magukat áldozatokra. És mig Pázmánynak néhány nap előtt számtalanszor kelle hallania, hogy a pápai kincstár teljesen kimerült állapotban van és hitelmüveletekre is végképen képtelen; ezt most tényleg önmaguk megcáfolták. Ugyanis az államtitkár öt nappal Pázmány távozása után a következő jegyzéket intézte a bécsi nuntiushoz.

---

piu satisfatto, che sia possibile, non tanto di regalarlo con diverse devotioni et galanterie, ma con . . . d' haverlo trattato come Ministro Cesareo, nel modo come si tratta il S. Card. Borgia et con le medesimi esentioni, privilegi et prerogativi, che godono gli altri Ambasciatori."

[1]) Pázmány ugyanis több ily kegyelmet kért részint a maga, részint mások nevében. Igy ereklyéket kért; továbbá bucsuengedélyt a pozsonyi és szombathelyi templomok részére. Folyamodott, hogy fölmentessék a visitatio liminum Apostolorum kötelezettségtől; hogy a lelkészek a megtérő protestansokat föloldozhassák az eretnekség vétkétől; hogy a propaganda magyar növendékeket neveljen; hogy a magyar püspökök a megerősité ért fizetendő taxaktól fölmentessenek. (Mednyánszkynál 103. s. kk. ll.) A császárné részére fölhatalmazást kért, hogy az apácazárdákat látogathassa; a császár nevében pedig a bécsi püspököt a bibornoki méltóságra ajánlotta. A pápa a fölhatalmazást megadta, s igérte, hogy a császár ajánlására tekintettel leend.

[2]) Római ujságlapok jun. 5: „Il. S. Card. de Strigonia . . . si e licentiato da S. B. et introdusse tutta la sua corte per bacciar li piedi a S. S. . . . S. S. ha creati Camerieri d'honore due de suoi familiari et il S. Card. Barberini ha fatto presentare ad alcuni suoi gentilhuomini quadretti di rara pittura con altre cose di devotione." (Corsini könyvtár.)

„Ő szentsége atyai gondoskodása által indittatva, mintegy a lehetségesnél is többet tesz és az apostoli kamara szorult helyzete dacára módot talált összeszerezni 110—150 ezer tallért . . . Ma este 60 ezer tallérról szóló váltót küldök át Uraságodnak, a legközelebbi futár meghozza a hátralevő összegről szólót. Ő szentségét ilyetén erőfeszitésre a cs. felség és a kath. vallás érdekei iránt viseltető atyai indulatai mellett nem kevéssé ösztönözték Pázmány bibornok buzgó igyekezetei.“ [1])

A császárhoz intézett pápai breve is aként volt fogalmazva, hogy a császárt és Pázmányt egyaránt kielégitse. Tartalma következő.

„Midőn a fölfegyverzett istentelenség kardja a megoszlott Németország kebelében dúl: főpásztori gondosságunk a harcok zajában is szüntelenül meghallja a kath. vallás panaszait, az ausztriai ház és felséged kivánatait. Ezek oly szoros összeköttetésben állnak, hogy uralkodásunk is nélkülözi a boldogságot, midőn ettől felségedet megfosztva látjuk. Reánk, érdemetlenekre bár, bizta a szent Lélek a római hit fölötti örködést. Már pedig Dávid tornyát az erősek fegyvereitől fosztja meg, ki az ausztriai házat megfosztatni engedi hatalmától, melyet mindig az egyház védelmezésére használ; és csak az, ki a keresztény világ dicsőségét gyülöli, nem örvend — egyetértőleg az eretnekekkel — a buzgó császár diadalain. Hogy mi valóban ekként érezünk, arról bizonyságot tehet kedvelt fiunk Pázmány bibornok . . ., ki a kath. vallás terjesztése és a szent érdekek fölkarolása által egyaránt érdemessé tette magát a császári és pápai jóakaratra. Szivesen hallgattuk őt, midőn ékesszólóan és hiven figyelmünkbe ajánlotta Németország ügyét. Ki szivünket láthatná, bizonyára részvéttel viseltet-

[1]) Junius 5. Ered. fog. Barberini levéltár.

nék főpapi gondjaink iránt. Apostoli szeretettől hevülő szivünket a fájdalom kardja járja át, midőn összevetjük, mit követel Németország nyomora és mit enged tennünk Olaszország nyomora. Felséged a visszatérő bibornoktól megértendi, mit tettünk eddig, mire törekszünk jelenleg és mi lesz gondoskodásunk tárgya mindenkor.“ [1]).

A római kormányférfiak úgy hitték, hogy a végső kitüntetések és engedmények kiengesztelték Pázmányt s midőn ez elutazása előtt a hivatalos udvariasság szólamaival élve, magát teljesen kielégitettnek mondotta: e nyilatkozatot komolyan vették. [2])

Csalódtak. Pázmány nem tudta elfelejteni azon hideg és közönyös fogadtatást, melyben előterjesztései részesültek. Ez keserűséggel töltötte el lelkét, melyet bizalmas társaságban gyakran föltárt. Igy Borgia bibornok Madridba jelenté, hogy Pázmány megbotránkozással a pápa keményszivüsége fölött, távozott. [3]) És a florenczi udvar római követe érdemesnek tartotta följegyezni azon nyilatkozatát, melyszerint „minden kegyeknél, melyekben részesült, többre becsüli azt, hogy eltávozhatik.“ [4])

Pázmány ezalatt május 31-én elutazván, miután Loretto kegyhelyénél ujra ajtatoskodott, [5]) junius első napjaiban An-

---

[1]) A hártyára irt eredeti levél a cs. t. levéltárban.

[2]) Az államtitkár június 5-én tudósitja a bécsi rendkiv. nuntiust: „S. Em. parti . . . con professione di intiera sodisfattione.“ És az ugyanazon napon kelt ujságlap is irja, hogy Pázmány „parti sodisfatto“.

[3]) A madridi államtanács, Borgia jelentéseiből, tudomására hozza a királynak, hogy Pázmány Rómából távozott „lleno de escandalo y admiracion de ver la dureza de S. S. en cosa, que el debiera estar despertando.“ (Simancas.)

[4]) A florenczi követ Rómából június 5-én irja kormányának: „Il Cardinale Pázmán se incaminato verso Ancona sodisfatto, per quanto sento da un suo amico, piu dell uscirsene di qua, che da ogni allrefavor ricevuto.“

[5]) Junius 5-iki római ujságlapok jelentései.

conába érkezett. Itt is a nála tisztelgő főpapok előtt tartózkodás nélkül adott kifejezést elégületlenségének. Nyiltan kárhoztatta a pápát, ki — ugymond — nem gondolva a kereszténység veszélyes helyzetével, vonakodott csatlakozni a császár által tervezett szövetséghez; hanem szoros összeköttetésben áll az ausztriai ház elleneivel, a francia és svéd uralkodókkal. Az államtitkár nagy boszusággal értesült a bibornok kifakadásairól. Sietett ezekről tudósitani a bécsi nuntiust és megjegyzé: „Ő eminentiája majdan számot adand Isten előtt a terjesztett hamis állitásokért, melyekkel a szent atyát méltatlanul bántalmazta.“ [1])

Pázmány, mig eként a római curiát távozása után is foglalkoztatta: kikerülendő a szárazföldi ut hosszadalmasságát, tengerre kivánt szálni. A császár közbenjárására [2]) Surriano Kristóf doge a szükséges hajókat készségesen fölajánlotta. [3]) Midőn pedig május végén értesült, hogy Pázmány junius 6-án érkezik Anconába, megtette a szükséges intézkedéseket és rendeleteit másolatban megküldötte bécsi követéhez „hogy megismerjék — ugymond — tiszteletünket, melylyel a császári felség és szivélyes érzelmeinket, melyekkel a bibornok iránt viseltetünk.“ [4])

A doge junius első napjaiban a tengeröböl főparancsnokát Luca de Pesaró-t Anconába küldé, hogy Pázmányt a köztársaság nevében üdvözölje és két diszes gályát helyezzen ren-

---

[1]) Az államtitkár június 14-én kelt és titkos jegyekbe foglalt jegyzékében fölhivja a nuntiust, hogy a szentszék nehezteléséit Pázmánynak tudomására hozza.

[2]) A király Pázmányhoz.

[3]) A velenczei államtanácsnak május 11-én a cs. követ előterjesztése fölött hozott végzése és a dogénak május 15-én bécsi követéhez intézett jegyzéke a velenczei állami levéltárban.

[4]) A velenczei dogénak május 29 én bécsi követéhez intézett jegyzéke. Ugyanott.

delkezésére. Ezek őt és kiséretét junius 10-én Anconából Fiuméba szálliták. [1]) Utját, ugylátszik, kedvezőtlen szelek hátráltatták, mert az emlitett hónap második felében a tengerparton találjuk [2]) és csak végső napjaiban érkezett Pozsonyba. [3])

Érseki székhelyén kevés napot töltve, Bécsbe sietett, hol julius 8-án és a következő napon ismételve fogadtatott a császár által. Részletes, bizalmas jelentést tett a római állapotokról, tárgyalásairól és ezeknek eredményeiről. Nem titkolta el azon meggyőződését, hogy a szent szék ellenséges érzületeket táplál a császári ház irányában s teljesen a francia befolyás uralma alatt áll. [4])

A Bécsben székelő pápai nuntiusok — a rendes és rendkivüli — utasitással birtak, hogy mielőbb tisztába jőjjenek Pázmány hangulata és jelentéseinek természete iránt. Azonnal

---

[1]) A velenczei doge bécsi követéhez junius 12-én intézett jegyzéke. — Pázmány Bécsben nem mulasztá el magasztaló elismeréssel szólni a köztársaság szivességéről (mit a velenczei követ július 10 én megir a dogenak), köszönő leveleket intézett a dogéhoz és Pesaro parancsnokhoz, söt egy sajátkezű promemoriában fölkéri a császár', hogy maga is követe által fejezze ki háláját. (Eredeti Cs. titkos levéltár). És a velenczei követ julius 31-én jelenti, hogy a császárnak a dogéhez és Pesarohoz intézett köszönő iratait kézbesitette. (Eredeti Cs. t. levt.); miről a doge is nov. 6-án tudósitja bécsi követét.

[2]) Miller Epist. P. Pázmány II. 152 l. közli Pazmánynak egy okmányát, melyben óvást emel a zengi püspökség jószágain elkövetett hatalmaskodások ellen. „Datum Buccari die 3. mensis junii." E kelet hibás, valószinűleg június 23-ának kellene lenni.

[3]) Pázmány július 1-én Pozsonyból tudósitja Eszterházy Miklóst szerencsés megérkezése felől. Eredeti Kam. levt.

[4]) A rendkivüli nuntius augusztus 14-én irja Rómába, hogy nem sikerült tudomást szerezni Pázmány jelentései felől „ma da Patri Capuccini et Zoccolanti, poco ben affetti verso di lui, vien supposto che sia stats pessima . . . e pare che si possa probabilmente credere." A velenczei követ többet tudott. „Pressento — irja julius 10-én — da un confidente, che ha fatto pessima relatione da inclinazioni del Pontefice, di chiarandolo come aperto inimico della Casa d' Austria."

fölkeresték tehát; de miután Savelli herceget és a császári gyóntatót találták nála, udvariassági szólamok kicserélésére kelle szoritkozniok. A rendes nuntius másnap ismételte látogatását. Pázmány ekkor, a társalgás folyamában hevesen kikelt a római állapotok ellen, sőt maga a nuntius irányában sértő kifejezésekkel élt, „nem tudván fékezni — miként ez irja — indulatainak rohamát.“ [1])

Pázmány a császárt ellenséges manifestátiókra igyekezett birni a római curia ellen. Erre alkalmat adtak a hirek, melyek augusztus első napjaiban az örök városból érkeztek. Borgia bibornokot — ki hónapokon át mint a spanyol udvar rendes követe tartózkodott a szent széknél — midőn julius közepén fényes kisérettel a Vatikánba érkezett, értesitették, hogy a pápa csak mint bibornokot, s nem mint követet fogja fogadni; mire ez a palotát azonnal elhagyta.

Pázmányt ezen eset nagy ingerültségbe hozta, melynek éles szavakban adott kifejezést. A császárhoz rögtön emlékiratot intézett. „La Valette francia bibornoknak meg van engedve, — irja — hogy álruhába öltözve a hollandiai köztársaságnál a kath. vallásra vészteljes követségben járjon el; de a pápához nem szabad bibornokot küldeni követségbe! . . . Nem tudom, türheti-e ezt az ausztriai ház, kötelmeinek megsértése nélkül? Nézetem szerint a katholikus felséggel egyetértőleg gondoskodni kellene, nehogy az uralkodók követeinek megve-

---

[1]) A rendes nuntius jelentését ezen látogatásról nem találtam meg. De tudósitást nyerünk arról a rendkivüli nuntius julius 10-iki és augustus 14 iki jegyzékeiből, úgy az államtitkár julius 31-ki válaszából. „Ho letto — irja ez utóbbi — il ragvaglio, che V. S. mi invia del ragionamento col S Card. Pázmán, il quale non poteva, ne doveva parlare a V. S. nella maniera che ha fatto, non havendo ragione alcuna di dolersi; et ella ha fatto benissime a ribattare con quella liberta et efficacia, che ha fatto le sue opposizioni. Qui e stato conosciuto per testa dura et amatore de proprii concetti.“

nek megvetése, maguknak az uralkodóknak is tekintélyét alássa.“ [1])

Azonban II. Ferdinand türte a sérelmeket; s nem engedte a szentszékkel nyilt szakadásra jutni az ügyeket. [2])

Pázmány eszerint melegen fölkarolta a spanyol udvar és követének érdekét. Római tartózkodása alatt — mint láttuk — szivélyes viszonyba lépett a heves Borgia bíbornokkal. Ez viszont Pázmány tevékenységéről magasztaló jelentéseket küldött Madridba, hol ezek kellő figyelemben részesittettek. [3])

És midőn Pázmány Rómából a spanyol királyhoz folyamodott, hogy az 1626-ban megajánlott, s azóta csak egyszer kifizetett, 3000 aranyból álló évdíjának kifizetését elrendelje: kegyelmes választ nyert. „Örömmel olvastam a jelentéseket — irja —, melyeket személyedről és eljárásodról vettem, mily buzgalommal tárgyaltad legyen a császári nagybátyám által reádbizott ügyeket, melyeket a magaméinak tartom. A mi pedig nyugdíjadat illeti, melyet kegyelmemből élvezesz, rendelkeztem

---

[1]) Pázmány aug. 9-én kelt emlékiratának eredetije a cs. titkos levt.

[2]) Pázmány emlékiratán a következő hátirat áll: „Respondeatur, dieses negotium habe sich seithero in etwas geä dert . . . Si quid eo nomine Hispaniae Rex movere aut resentire volet, Mtem Suam C. u uram prudenti consilio D. Cardinalis et quae ex re videbuntur ordinaturam. Per Imperatorem. 30 Augusti 1632.“

[3]) Borgia május 11-én kelt római jelentése és ehez mellékelve Pázmánynak Barberinihez intézett óvása Simancasban. — Ezen jelentést az államtanács julius 8-án vette tárgyalás alá, a király kiváló figyelmébe ajánlván: „Al Consejo. . . parecio se embiara a los reales manos de Vuestra Mgtd esta carta del Card. Borgia y el papel referido (Pázmány óvása) que viene con ella, para que V. M. se sirva de tener entendida lo que dice y que se le podria avisar del recibo y agradecelle el cuidado con che trata las cosas de V. M. che corren por su mano.“ Az államtanács jegyzőkönyve. Ugyanott.

kifizetése iránt . . . minden egyébben is tapasztalni fogod, menynyire nagyra becsüllek.“ [1])

Borgia bibornok minden alkalmat megragadott, hogy Pázmány iránti hódolatát kifejezze. Midőn királyának, imént idézett leiratát átküldi, irja: „Teszem ezt, hogy kötelességemnek megfeleljek és Eminentiádnak kezeit csókolhassam, biztositván, miszerint Eminentiádnak nincs szolgája, ki nagyobb örömmel kivánna parancsainak engedelmeskedni, mint én.“ És sajátkezü utóiratban hozzátette: „Alázattal esedezem Eminentiádhoz, mint pártfogómhoz, ne feledkezzék meg szolgájáról; mert nekem nincs nagyobb örömöm, mint ha meggondolom, mily kegyes uram nekem Eminentiád.“ [2])

Pázmány a bécsi udvarnál levő spanyol követség részéről is kiváló szolgálatkészséget tapasztalt. Mig a többi államférfiak, kiknek spanyol évdijaik évek hosszu során kifizetetlenek maradtak, eredmény nélkül ostromolták sürgetéseikkel a bécsi ügyviselőket: Pázmánynyal kivételt tettek. [3]) És ezt a madridi államtanács is jóváhagyta.

---

[1]) Kelt 1632. aug. 23. Madridban. (Ered. Prim. egyh. levt.) Ezt Borgia nov. 16-án küldötte Pázmánynak. (Levele Ugyanott.) A spanyol király julius 15-én meghagyja Bruneaunak a bécsi követség egyik tagjának, hogy Pázmány évdiját haladéktalanul kifizesse. (Egyk. másolat. Ugyanott.)

[2]) Kelt Rómában 1632. szept 11. — Eredetije Prim. egyh. levt.

[3]) Pázmány 1632. novemberben két évi (1627—8) részletet 9000 forintot vett át; (nov. 20. nyugtájának ered. fog. Ugyanott.) s Bruneau ekkor fölkérte, tartsa ezt titokban, nehogy a többiek; kiknek tartozásaik nem fizettettek ki, elégületlenek legyenek. (Nov. 22-iki levele. Ugyanott.) 1633. marcius havában ujra két évi részletet (1629 30) fizettetett ki s ekkor Bruneau figyelmeztette Pázmányt, hogy nyugtáját két hónappal korábbra, januárra keltezze, nehogy a rendes követ, ki utban volt, rosz néven vegye, hogy közvetlenül megérkezése elött fizettek ki ily jelentékeny összeget és Pázmánynak annál nagyobb joga legyen rövid idő mulva a további részleteket sürgetni. (Bruneau titkárának levele 1633. marc. 6. és Pázmány jan. 14-én kelt nyugtájának mintája. Ugyanott.)

Midőn ugyanis az 1632 december 10-én tartott ülésben San-Lucar herceg inditványozá, hogy a királyság pénzereje, melyet a közügyek egészen igénybe vesznek, ne fordittassék magán követelések kielégitésére, a többi tanácsosok — Albuquerque herceg, Gelves őrgróf, Castrilló gróf és a főinquisitor — elfogadták ugyan az inditványt; de hozzátették, hogy Pázmányra nézve kivételt kell tenni, miután a király külön rendeletben megparancsolta évdijának fizetését és „nem is tanácsos ezen fontos személyt kielégíttetlenül hagyni.“ A mely nézet a király helyeslésével és jóváhagyásával találkozott. [1])

Pázmány, midőn 1632 nyarán Rómából visszaérkezett, politikai pályájának culmináló pontján állott

Habár a reábizott föladatot nem oldotta meg, a francia befolyást — melyet Richelieu a római curiánál uralkodóvá tett — nem tudta ellensulyozni, a svéd király fenyegető előhaladását nem volt képes a diplomatia segélyével megakasztani: küldetése nem maradt hatás nélkül.

Egy pillanatra némi buzgalmat fejtenek ki Rómában II. Ferdinand támogatása körül. Tényleges segélyt küldenek Bécsbe,

---

[1]) Az államtanács jegyzőkönyvéből; „El Duque de Alhuquerque, el Marques de Gelves et Arzobispo Inquisidor General y el Conde de Castrillo . . . se conformaron . . . con el parecer del Conde Duque de Sanlucar; pero ponen consideration, que al Card. Paxman se procure pagar de oltra parte lo que se le debe de pension y non convenir en esta ocasion darla para perder. Los Cardinales y el Arzobispo Inquisidor General anadio a esto, que le parece manda V. Mgd que se le pague pasado el mes de henero, pues siendo hombre de ymportancia no es bien tenerle con poca satisfaccion, y en particular haviendo le mandado pagar.“ A király hátirata; „Comformome con lo, que parece nel quinto punto y en quanto a la pension del Cardinal Paxman se le vaya assistiendo como se pudiere.“ (Simancasban.)

mely bár nem áll arányban a viszonyok követeléseivel, de elismerése vala a császári ügy jogosságának, kárhoztatása az Ausztria ellen fondorkodó, majd nyiltan küzdő francia politikának. Emellett a szent szék nuntiusai Bécsben, Madridban és Párisban öszhangzó actiót inditottak meg, melyet csak a határozottság, s nem őszinteség hiánya tett eredménytelenné.

Mindazáltal Pázmány római tevékenysége és eredményei nemcsak császári küldőjének háláját biztositották részére. Mindazok, kikkel diplomatiai missiója érintkezésbe hozta, tisztelettel meghajoltak lángesze és buzgalma előtt; főleg pedig azok, kik benne hatalmas támaszra találtak rokon irányú törekvéseikben, — a spanyol diplomaták; miről Pázmányhoz intézett leveleiknek hódolatteljes hangja tanuskodik. Ezek fájdalommal látták távozni; nehezen nélkülözték tehetségeinek és erélyének segélyét. Ennekfolytán arról kezdettek elmélkedni, mikép hozhatnák őt ismét vissza az örök városba. Egy tervvel léptek föl, mely két éven át foglalkoztatá Róma, Madrid és Bécs politikusait.

A terv szerzője Castel Rodrigo őrgróf, ki Pázmány római tartózkodása alatt küldetett a spanyol király által a szent székhez. Ez augusztus 14-ki jegyzékében figyelmezteté uralkodóját, mennyire szükséges, hogy Rómában lehetőleg nagyszámú spanyol és német bibornokok tartózkodjanak, kik ott befolyásukkal a Habsburg dynastia érdekeit előmozditsák, de különösen kivánatos, hogy Pázmány mint császári követ állandóan Rómában tartózkodjék.

IV. Fülöp király államtanácsának előterjesztései folytán belátta a javaslat fontosságát és nem késett azt fölkarolni. [1])

---

[1]) Castel-Rodrigo jegyzékét és az államtanács olaszországi osztályának nov. 3-iki fölterjesztését nem sikerült a simancasi levéltár

Bécsi követét megbizta, hogy Pázmánynak római követté való kineveztetését eszközölje; sőt késznek nyilatkozott a fölmerülő költségek egyrészét magára vállalni, s e célból Pázmány spanyol évdiját háromezer aranyról négyezerre emelni. [1])

Castaneda marquis a spanyol király bécsi követe megbizásához képest tárgyalásokat kezdett a császárral, ki azonban különböző — előttem ismeretlen — nehézségeket emelt a terv valósitására nézve [2]) ; bizonyára nehezen tudott megválni legtehetségesebb és legbizalmasabb tanácsosától, kit már barátjának szokott nevezni. [3])

IV. Fülöp a nehézségek dacára nem lépett vissza. „Értesültünk — irja követének — lépéseidről, melyeket a császárnál megkisérlettél, hogy Pázmányt római követté nevezze és tudomásul vettük az általa emelt nehézségeket. Miután azonban nagymértékben érdekünkben áll, hogy a bibornok bármily czimen

---

irathalmazaiban kikutatnom. — De megtaláltam ott az olaszországi ügyek előadójának Don Pedro de Arzenak 1632 dec. 16-án a németországi ügyek előadójához Don Andres de Ragashoz intézett levelét, melyben Castel-Rodrigo javaslatáról és a király határozatáról értesiti.

[1]) A k. rendelet 1633. január 19-én küldetett Bécsbe és marcius 5-én sürgetöleg ismételtetett. Május 28-án pedig egy harmadik k. irat ment Castaneda marqueshez a bécsi udvarnál levő spanyol kö vethez. Ezen iratoknak eredeti fogalmazatai a simancasi állami levéltárban.

[2]) Castaneda jelentéseit nem ismerem. Ő egyébként szivélyes viszonyban állott Pázmánynyal, kivel a fönforgó ügyet közölte. Erre céloz egyik kedélyes levele.

„Data modo opportunitate — irja többi között — expediendi cursorem in Hispaniam, multa de Em. V. mala S. Mti Cath. perscribam, eique me hostem in omnibus geram, maxime vero in negotio Em. V. noto ... Ambio crebriorem habere cum Em. V. correspondentiam, velut mihi imprimis iucundissimam et rebus gerendis maxime opportunam.“ (Bécsből 1633 april. 23. Prim. vil. levt.)

[3]) V. Ö. Miller II. 192. l.

Rómában tartózkodjék, ujra meghagyjuk, hogy ezen ügynek szerencsés keresztülvitele végett minden erődet megfeszitsed.“ [1])

Castanedanál szerencsésebb volt egy másik spanyol diplomata, Onate gróf ki, már 1625-ben képviselte uralkodóját a bécsi udvarnál s azóta Pázmánynyal baráti vonatkozásban állott; [2]) 1633 második felében pedig mint rendkivüli követ jelent meg Bécsben. [3]) Ennek sikerült a császárt Pázmány küldésére hajlandóvá tenni. A bibornok sem állott ellen meggyőző érveinek és hatalmas sürgetéseinek. Késznek nyilatkozott elhagyni hazáját és királyát, érseki megyéjét és önfeláldozó szeretettel ápolt intézeteit; előhaladott koráról, hanyatló egészségéről megfeledkezve, kész volt elfoglalni egy állomást, melynek fényét bizonyára fölülmulták nehézségei.

Lehet, hizelgett hiuságának a gondolat, hogy hatalmas uralkodók személyének oly nagy fontosságot tulajdonitanak; lehet, nem volt idegen lelkéből a nagyravágyás sem, és ezt kivánta kielégiteni azon befolyás által, melyet az európai nagy események és állami viszonyokra a kereszténység központjából gyakorolhatna. Azonban valószinü, hogy önzetlen, emelkedett lelkével öszhangzó indokok határozták el.

Onate gróf 1634 február 5-én tudomására hozta uralkodójának, hogy Pázmány kész a neki szánt küldetést elvállalni. Egyuttal közölte föltételeit. Biztosittatni kivánt a felől, hogy a pápa szivesen fogadja és hogy 16 ezer spanyol arany, vagyis 24 ezer magyar forint évi fizetéssel fog rendelkezni; ennyit tartott szükségesnek, hogy az örök városban rangjához képest illően élhessen. Onate Pázmány ebbeli igényeit nem kételkedett méltányosaknak jellemezni, „mert ő — ugymond — ama részek leggazdagabb egyházi javadalmát fogná föláldozni.“

---

[1]) A k. leirat kelt 1633. julius 13. Eredeti fog. Simancasban.

[2]) L. e munka II. kötetét 178 l.

[3]) Gindely a bécsi Akademia 1862-iki Sitzungsberichtjeiben 1—17 ll.

Azonban a császár a 16 ezer aranynak csak felét volt hajlandó fizetni, minélfogva másik felét a spanyol királynak kelle födözni. Onate melegen ajánlá ezen föltétel elvállalását és Pázmány küldetését sürgetően szükségesnek mondá, miután Rómában a megkezdett békealkudozások „nagy furfanggal" tárgyaltatnak, és Bozolo hg, a császár római követe kellő ügyesség és jártasság hiányában, nem áll hivatásának magaslatán. [1])

A spanyol államtanács két ülésében foglalkozott ez ügygyel. A tanácsosok mindannyian áthatva voltak azon meggyőződéstől, hogy az ausztriai ház érdekei Pázmány küldetését követelik, minélfogva javasolták, hogy a király hozza meg a kivánt áldozatot. Csak a főinquisitornak volt kifogása; kiemelte, hogy a pápa két év előtt vonakodott Pázmányt császári rendkivüli követnek elismerni, minélfogva kivánatos lenne, hogy Pázmány követi cim és jelleg nélkül küldessék Rómába.[2])

A király, tanácsosainak javaslata folytán nem volt idegen a pénzbeli áldozatoktól. „Nagyfontosságunak itélem ezen férfiu római küldetését — irja 1634 október 4-én bécsi követének — emiatt azt mindenképen előmozditani fogod." Egyuttal utasitást adott a Pázmány által kivánt évdij iránt a császárral folytatandó tárgyalásokra nézve. [3]) Az onban IV. Fülöp ily meleg érdeklődése dacára a terv nem valósult. Lehet, Pázmány hanyatló egészsége volt ennek oka. Vagy pedig tudomására jutott, hogy Rómában nem számithat szives fogadtatásra.

Bármint legyen, hazánk szerencsét kivánhatott magának, hogy Pázmányt megtarthatta Bár csak alig két évig

---

[1]) Onate gróf 1634 február 5-én és julius 4-én kelt jegyzékei Simancasban.

[2]) 1634. april. 30 iki és sept. 5-iki ülések jegyzőkönyvei Simancasban.

[3]) A jegyzék ered. fog. Ugyanott.

birhatta a hatalmas szellemű főpapot: ezen idő alatt létesitette legfontosabb alapitványát, a nagyszombati főiskolát; és elhárítva a veszélyt, mely Rákóczy Györgyöt és közvetve hazánkat is fenyegette, midőn 1636 elején Bethlen István a törökökhöz menekült, politikai érdemeit megkoronázta.

KILENCEDIK KÖNYV.

(1633—35.)

I.

Rákóczy György magatartása a svéd király győzelmeinek idejében. — Közeledése II Ferdinandhoz. — Az eperjesi békealkudozások. — Pázmány befolyása a tárgyalások menetére.

Gusztáv Adolf, midőn II. Ferdinand ellen vezette seregeit, nem mulasztotta el magát összeköttetésbe helyezni Rákóczy György erdélyi fejedelemmel; fölhívta, hogy vele szövetkezzék, Magyarországba nyomuljon s kilátásba helyezte, hogy segélyével Magyarország urává válhatik.

Rákóczy nehezen tudta magát elhatározni, mikép fogadja e csábító fölhívást, mily állást foglaljon el a hadakozó felek között. Alig két éves fejedelmi trónja még nem állott elég szilárd alapon, nyilt és titkos ellenségek környezték; az önfentartás érdeke visszatartá a merész politikától, ovatosságot parancsolt. Másrészről lelke mindenekfölött fogékony volt nagyravágyó tervek fölkarolására, és protestans érzületei is készteték a svéd király által képviselt ügy pártolására Ilyetén ellentétes indokok befolyása magyarázza meg ingadozó magatartását. Föntartani kivánván a cselekvés szabadságát, mindkét féllel barátságos viszonyban igyekezett maradni.

Míg tehát Bécsbe megnyugtató biztosításokat küldött: [1]) 1632. tavaszán Oxenstierna svéd cancellárt értesité, hogy mihelyt a svéd hadak Sziléziába törnek, Zólyomi Dávid vezér-

---

[1]) 1632. april 23-án a nádorhoz intézett levele. (Horváth M. Magy. Tört. III 633. l.)

lete alatt seregének egy részét segítségükre küldi, maga pedig török csapatokkal a bányavárosokon át Nagyszombat felé, s innen Ausztriába, vagy Morvába nyomúl. [1])

Az Oxenstierná-hoz küldött futár elárulta a reá bizott titkot, mely a bécsi udvar tudomására jutván [2]), itt nem csekély aggodalmakat keltett. A király kész volt áldozatokat is hozni, hogy az erdélyi támadás veszélyét elháritsa. Májusban Sennyey cancellárt Erdélybe küldötte, hogy a fejedelmet az ellenséges föllépéstől visszatartsa és evégből késznek nyilatkozott régibb kivánatait teljesiteni. A fejedelem szívesen látta a püspököt, mert időközben lemondott volt harcias terveiről és a fondorlatok következtében, melyeket megbuktatására Székely Mózes a portán kezdett, békés magatartásra határozta magát. Kijelenté, hogy az 1630-dik évi kassai békét lelkiismeretesen föntartandja; viszont némely sérelmeinek orvoslását s Munkács, Tokaj, Regécz adományozását kérte a királytól. [3]) Kérelmeinek nagyobb súlyt kölcsönözendő, augustus havában maga is küldött követet az udvarhoz. [4])

Ennek daczára Bécsben folyvást nagy nyugtalanság uralkodott. Nem hittek Rákóczynak. S midőn ő nagy fegyveres kisérettel Váradra jött, hogy magyarországi birtokait megszemlélje, kivonulásában a támadás nyitányát látták. Ezen hitet meg-

---

[1]) Strassburg, Gusztáv A. követe 1632. elején járt Erdélyben, s Rákóczy által megbizatott, hogy a porta jóváhagyását eszközölje ki támadásához, mit ez meg is tett. (Szilágyi S. Erd. Tört. II. 175. l.) Rákóczynak febr. 24-én a svéd királyhoz intézett leveléről emlitést tesz Dudik. (Forschungen in Schweden. 361. l.)

[2]) A fölfödözött titkot 1632. april 24-én közlik Lengyelországból II. Ferdinanddal. (A levél egyk. más. Prim. vil. levt.)

[3]) Sennyeynek 1632. junius 2-án kelt jelentése (Eredeti Magy. Cancell. levt.) És Rákóczyhoz intézett emlékirata. (Az Erdélyi Muzeumban.)

[4]) Rákóczy Sennyeyhez aug. 7. és 31-én. Pázmány Sennyeyhez aug. 25. (Latin kivonatok Prim. vil. levt.)

erősítette Forgách Miklós kassai főkapitány, ki, midőn kétségbeesve segélyt, erősitést sürget, nem hallgatá el, hogy a felső részek protestans lakói határozottan Rákóczyhoz hajolnak. [1])

Mindenki várta a támadást. És senki sem kételkedett, hogy az ország készületlensége, elhagyatott állapota folytán a fejedelem és nyomában a fölkelés ellenállás nélkül fog előhaladni. Pázmány biztos helyről gondoskodott, hová elvonúlhasson Nagyszombatból, hol már nem látta magát biztosságban. A komáromi erődöt szemelte ki menhelyül. [2]) Birtokainak védelmére pedig 100 lovast toborzott, kiket Nyitra- és Barsmegye különböző pontjain elhelyezett. [3]) Egyúttal fölhívta a királyt, siessen a véghelyeket jó karba hozni, hadakat fogadni és fölkelést hirdetni; mi meg is történt. [4])

Azonban ezen aggodalmak koraiak és túlzottak voltak. October közepén tudósítások érkeztek, melyek megnyugtatók valának. [5]) Ennek folytán a király a fölkelésre vonatkozó rendeletét aként módosítá, hogy a rendek készen álljanak ugyan,

---

[1]) Forgách M. Sennyeyhez julius 29. (Latin kivonat M. Canc. levt.)

[2]) Sept. 14-én kelt Pázmányhoz intézett k. leirat; „Percipiens ex literis D. V., quod ob metum tam Rakoczyi, quam contagionis Posonii et Tyrnaviae grassantis se in arcem Comaromiensem conferre desideret" kérelmét a helyiségek szük volta miatt megtagadja, s a győri várat ajánlja föl. (Eredeti. Prim. vil levt.)

[3]) Pázmány Ötvös Mihál hadnagy részére oct. 6-án kiállította a hadfogadási fölhatalmazványt. Egy lovas havidíja 5 frt; a hadnagyé 40 frt. Nov. 2-án a csapat összeállitva volt. (A hadnagy kimutatása és az esküminta Prim. vil. levt.)

[4]) Szeptember 11-én kelt k leirat, mely Pázmány előterjesztéseire válaszol. (Ered. M. k. kamarai levt.)

[5]) Forgách M. augusztus havában Kellemen Sándort Rákóczyhoz küldé, ki ettől megnyugtató magyarázatokat hozott. Sept. 3-án kelt jelentésének és Rákóczy aug. 23-án Forgáchhoz intézett levelének latin kivonata M. Canc. levt.

de csak akkor keljenek föl, ha Rákóczy a király területére lép. [1])

De az aggodalmak bár koraiak és túlzottak, nem voltak alaptalanok. A veszély nem volt képzelt, nem is volt elhárítva. Strassburg svéd követ, ki 1632. őszén másodizben megjelent a fejedelmi udvarban, mindent megkisérlett, hogy Rákóczyt fegyveres föllépésre birja. Kötelessége — mondá — segítségére sietni szorongatott hitfeleinek; annálinkább, mert ha a király leküzdi németországi ellenségeit, bizonyára nem fog nyugodni, mígnem Erdélyt a magyar korónához visszacsatolja. És sikerült is a fejedelem bizalmas emberei közöl többeket megnyernie, kik törekvéseit hathatósan támogatták. Rákóczy ily pressió alatt november elején kijelenté határozatát, hogy a következő (1633) év tavaszán megkezdi II. Ferdinánd ellen a háborút, és Magyarországba nyomúl. Csak azt kötötte ki, hogy a svéd király kieszközölje részére a porta jóváhagyását és a francia király pénzbeli segélyezését.

Ugyanakkor, hogy a király előtt harcias szándékait eltitkolja, készenek nyilatkozott ujabb békealkudozásokat kezdeni [2]) Ezekre a király tette meg a kezdeményezést. Pázmány tanácsára és Eszterházy ellenzése dacára, [3]) november elején Ostrosich István k. tanácsos Erdélybe küldetett azon inditványnyal, hogy a kassai egyesség létrejötte után fölmerült nehézségek elintézése végett tárgyalások kezdessenek.

---

[1]) Oct. 22-én Forgách Miklóshoz intézett k. leirat, mely neki többi között azt is meghagyja, hitesse el Rákóczyval, hogy a fölkelés nem ő ellene, hanem a rabló török csapatok ellen van kihirdetve. (Ered. fog. M. Canc. levt.)

[2]) Haller Gábor 1632. dec. 17-én Szathmárból jelenti a magyar cancellárnak: „Ehezképest igérte magát (Rákóczy) a mostani tractatusra is, hogy inkább szándékát eszébe nem vévén, ne praeparálhassa magát ő felsége ellene.“ (Eredeti. Prim. világi levt.)

[3]) Eszterházy 1634. nov. 7. Pázmányhoz. (Horváth M. Kismartoni Regesták. Tört. Tár. X. 51. l.)

Ugyanis Rákóczy, igérete ellenére, ónodi várába nem fogadott királyi őrséget; több erdélyi urtól, kik a király szolgálatába léptek, oly téritvényeket követelt, melyek a király érdekeit sértették; a királyi fiskus és számos magánosok, mint Alaghy Menyhértné és Thurzó Kristófné, birtokait erőszakosan lefoglalta; és, mi legfontosabb volt, Munkács várát, a magyar korona birtokát, mely a nikolsburgi egyességben (1621) Bethlen Gábornak és örököseinek 300 ezer forint erejéig zálogba adatott a fejedelem özvegyétől, Brandenburgi Kata lintól elragadta.[1])

Ostrosich kedvező időpontban érkezett Rákóczyhoz. Néhány nappal előbb értesült Gusztáv Adolf haláláról, melyet hősies küzdelem közepette a lützeni csatatéren talált föl. (1632. nov. 6.) Ezen nagy esemény hatása alatt végleg lemondott harcias terveiről, melyeket csak kelletlenül karolt vala föl. Most tehát, bár az Ostrosich által előterjesztett királyi kivánatok teljesítéséről hallani sem akart, készségesen megigérte, hogy a jövő év elején biztosait Eperjesre küldendi, hol a király küldötteivel találkozandnak. [2]) A királynak nem volt ellenvetése a helyre nézve. De Pázmány a királyi méltósággal öszhangzóbbnak tartotta, hogy az erdélyi követek Bécsbe jöjenek; sőt kisérletet tett Rákóczyt meggyőzni, hogy ez reá nézve is célszerübb lenne. „Én úgy gondolom, — írja neki — noha talán megcsalatom, hogy még most is jobb volna arra nézni, hogy kegyelmed sokszor iterált ajánlása szerint udvarhoz küldené követit. Mert aminemű dolgok fenforognak, azoknak derék veleje ugyancsak a munkácsi és a mádi dolog, mivel a többi nem igen nehéz igazgatás lehet. Azokról pedig nem látom, mint végezhessenek a Commissariusok, mivel az egy része törvényt illet, de funda-

---

[1]) Azon ürügy alatt tette azt, hogy kielégítse követelését, melyet 150 ezer forint erejéig Katalin ellen formált.

[2]) Ostrosich emlékirata Rákóczyhoz intézve és ennek 1632. november 14-én kelt resolutiója. (A magyar cancellariai levéltárban)

mentaliter császár ő felsége kegyelmességét, melyet praesentes legati könnyebben obtineálhatnak, hogy sem posták által a Commissariusok. Ezt az én vékony tetszésemet confidenter jelentem kegyelmednek, nem akarnám ha messze terjedne, noha nem is felette bánnám. Emellett azonban kegyelmed bizonyos lehet, hogy tehetségem szerint én a békességnek szerzésében szívből fáradok. Mert akarnám, ha azt a kevés magyarságot jobb időre tartanók és egymást ne fogyatnók; ki tudja talán Isten könyörül romlott hazánkon és a természet szerint való ellenségtől (érti a törököt) megmenti.“ [1])

Pázmány hű maradt régibb politikai felfogásához; őszintén előmozditani kivánta a béketárgyalásokat és nem ijedt vissza azon gondolattól, hogy a király a fejedelmet Munkács és Mád adományozása által megnyugtassa és lekötelezze. Eszterházy most is ellenkező nézeten volt. Minél többet adnak Rákóczynak — mondá — annál többet fog követelni és ellenséges terveiről még sem mond le. Egyébként nem bánja, engedjék neki Munkácsot, Regéczet, Tokajt, „de akkor ne aludjanak két fülükre,“ hanem őrködjenek gondosan, mert Rákóczy ambitiójának és birvágyának csak a félelem vethet határt. [2])

1633. elején a bécsi udvarnál beható tanácskozások tárgyát képezte az Eperjesre küldendő királyi biztosok utasitása.

Föladatuk leendett Rákóczynak szemrehányásokat tenni a kassai egyesség több pontjának megsértéseért, s őt felhivni, hogy az elvállalt kötelezettségeknek feleljen meg, bocsássa el zsoldos hadait, helyezze szabad lábra a foglyokat, adja vissza az elkobzott birtokokat, a királyi szolgálatban levő erdélyi uraktól méltányos térítvényeket vegyen, a fiscus és magánosok

---

[1]) Pázmány 1633. jun. 5. Rákóczyhoz. (Szilágyi S. Rakóczy és Pázmány. 66 l.)

[2]) Eszterházy id. nov. 7-iki levele.

sérelmeit orvosolja. A mi Munkácsot illeti, ezt haladéktalanul bocsássa vissza a fejedelemasszony kezeibe, ha pedig ezt tenni vonakodnék, a király követei ünnepélyes óvást tenni és őt a nádori törvényszék elé idézni fogják. [1])

Pázmánynak az utasitás ilyetén fogalmazása ellen többféle kifogásai voltak. Minden áron föntartani és biztositani kivánván a békességet és annak kedvéért kész levén föláldozni Munkácsot is: az utasításban nem szívesen látta azon pontot, mely Rákóczynak törvényszék elé idéztetéséről szólott, s azt mellőztetni kérte.

„Alázattal javaslom Felségednek, — irja — méltóztassék biztosainak meghagyni, hogy ez ügyben ovatosan és megfontolással járjanak el. A megidézés, ha annak nem tudunk erős sereggel nyomatékot kölcsönözni, nagy bajokat fog szülni. A fejedelem, mielőtt fejét és vagyonát kockára tenné, kétségbeesett lépésre fogja magát határozni. Én nem hiszem, hogy hajlandó lenne Munkács birtokáról lemondani. Ő azt állítja, hogy ha Munkács kezei között marad, abból a k. fiskusra semmi hátrány nem származik, miután azt oly módon birná, miként a fejedelemasszony birta. Igaz, a maga ügyében senki sem bíráskodhatik; de a fejedelmek általán nem szívesen vetik magukat alá mások bíráskodásának. Az én nézetem szerint Magyarország békéjét, bármily áldozatok árán, föntartani kell, főleg míg a német háború folyik. A magyar protestánsok — a kültartományokból számüzött és itt megtelepedett hitsorsosaik által — annyira fölingerelvék, hogy ezen részről nagy veszélyektől kell tartanunk. Hűségem és őszinteségem késztet ezeknek előterjesztésére; esedezem Felségedhez, ne hallgassa meg azokat, kik nem rettegnek Magyarországban háborút elő-

---

[1]) K. utasítás az eperjesi biztosok részére 1633. jan. 15. (Egyk. más. Prim. vil. levt.)

idézni, hogy Felségednek még nagyobb bonyodalmakat okozzanak.“ [1])

A végsorok gyanusító célzása Eszterházyra vonatkozik. Ez ugyanis ismételve kiemelte, hogy Munkácsot és Mádot nem szabad Rákóczy birtokában hagyni és javasolta, hogy ha a fejedelem nem enged, megszakitani kell a tárgyalásokat. Mindazáltal ő sem helyeslé, hogy a megidéztetésről — mely a hadüzenettel egyértelmü lenne — az utasításban említés történjék; ha ugyanis ez köztudomásra jut, a tárgyalások megindítását lehetetlenné fogja tenni. [2])

Azonban a két államférfiú elkésett észrevételeivel. Midőn ezek a király tudomására jutottak, az eperjesi alku már kezdetét vette volt.

A két rész biztosai február első napjaiban találkoztak. A királyt Sennyey István győri püspök, k. cancellár, Forgách Miklós kassai főkapitány, Ostrosich István, Mikulich Tamás és Tasy Gáspár képviselték. [3]) A fejedelem Kowasóczy Istvánt, Kapy Endrét, Horwáth Györgyöt és Balásházy Lászlót küldötte. [4])

Első összejövetelüket február 5-én tartották. A szokásos formaságok után a királyi biztosok emlékiratot nyujtottak át; előadták a Rákóczy által a kassai egyesség ellen elkövetett sérelmeket, s ezeknek orvoslását kérték. [5]) Ugyanakkor a fe-

---

[1]) Pázmánynak 1633. január 30-án Sopronyból kelt fölterjesztése. Eredeti. Bécsi udvari könyvtár Autograph-gyüjteményében.

[2]) Eszterházynak január 31-én és febr. 2-án a királyhoz intézett emlékiratai. (Egyk. más. Prim. vil. levt.)

[3]) A királynak január 15-én biztosai részére kiállított salvus conductusa (Egyk. más. Ugyanott.)

[4]) Horváth M. M. Tört. III. 635. l.

[5]) Az emlékirat a k. utasitás alapján szerkesztetett. (Propositiones S. C. R. Mtis Commissariorum ad tractatum Eperjesiensem deputatorum. 1633. február 5. Egykorú másolat. Prim. vil. levt.)

jedelem emberei előterjesztették uruknak kivánatait. Ezek közöl a következők legfontosabbak. Tekintettel a török gyanakodó féltékenységére, mondjon le a király azon követeléséről, hogy az erdélyi fejedelemhez tartozó Onod várába királyi őrség helyeztessék el; engedje át neki Munkácsot, Mádot, Tokajt, Tarczalt, Szádvárát; Rákóczy magyarországi birtokait mentse föl a közterhektől; családját ruházza föl Borsodmegye örökös főispányságával; bírja reá Brandenburgi Katalint, hogy a férjéről (Bethlen Gáborról) reászállott kötelezettségeknek eleget tegyen; hívja föl Prépostváryt, hogy elkövetett merényeiért, a fejedelem ellen szött fondorlataiért, kellő elégtételt nyújtson; engedélyezzen általános amnestiát stb. [1])

A k. biztosok vonakodtak ezen kivánatokat tárgyalás alá venni; az erdélyiek pedig kimutatni igyekeztek, hogy a király által előterjesztett sérelmek alaptalanok. [2]) Az alkudozó felek két héten át több jegyzéket cseréltek ki anélkül, hogy egymáshoz közeledtek volna. [3]) Csak február 19-én tartották második összejövetelüket, s szóbeli eszmecsere által tettek kisérletet a kiegyezkedésre. Az erdélyiek nyiltan kimondották, hogy Munkács ügye a főpont, ennek kedvező elintézése után a többi nehézségek könnyen elháríthatók. S midőn a királyi biztosok ezen követelés jogtalanságát kimutatnák, azt válaszolák, hogy ők nem akarnak ilyetén vitatkozásokba bocsátkozni, miután a fejedelem Munkácsot nem követeli, hanem kéri. Az ülés

---

[1]) Postulata ex parte Illmi Principis Transylvaniae. 1633. febr. 5. (Egyk. más. Ugyanott.)

[2]) Replicatio prima Commissariorum S. C. R. Mtis, febr. 10. — Responsio Commissariorum Ill. Principis Tr. ad Replicationem primam. febr. 8. (Ugyanott.)

[3]) A k. biztosoknak február 12-én, az erdélyieknek február 11-én és 14-én kelt jegyzékeik egykorú másolatban föltalálhatók a Prim. vil. levt., valamint a M. Canc. levt.

eredmény nélkül oszlott el. Mindkét fél küldöjéhez fordult újabb utasításokért. [1])

A k. biztosok engedékenységet javasoltak; bár nem sok jót reméllettek. „Bizony Nagyságos Uram — írja elnökük Pázmánynak — hogy nagy indignitások és gonosz exemplumok; de úgy kell lenni, a mint az idő hozza, csak nyugodnék meg rajta, de én nem hiszem, hogy Magyarország elég volna neki (t. i. Rákóczynak).“ [2])

A király Pázmánynak [3]) és Eszterházynak tanácsát kérte ki a teendők iránt. Az utóbbi indignátióval szól Rákóczy kivánatairól. „Azok — úgymond — telvék méltatlan s új igényekkel, melyekből kitűnik, hogy mindazt megszerezni igyekszik, mit Bethlen birt.“ Azt javasolta, jelentsék ki a királyi biztosok, hogy az eperjesi tárgyalásoknak nem új kivánatokkal, hanem régibb sérelmekkel kell foglalkozni. Egyébként Munkácsot csak előnyös föltételek alatt, Mádot semmi áron sem hitte Rákóczy kezei között hagyhatni. [4]) Úgy volt meggyőződve, hogy Rákóczyt ezen engedmények sem elégítenék ki. „Ha tudnám — írja Pázmánynak — hogy nem különben, hanem 100 avagy 200 ezer forint kiadásával fogom hazám békeségét megtarthatnom, amennyire én a háborúnak rútságától irtózom, nagy magam ruinájával is magaméból megadnám. De talán nem csak az van kérdésben, avagy ha ez van is s meg leszen is, ki tudja, hogy securitatem Regni vagy pacis szerezzük s

---

[1]) A k. biztosoknak febr. 18., 25., 26. és marc. 3 án a királyhoz intézett jelentései. (Egyk. más. Ugyanott.)

[2]) Sennyei Pázmányhoz. (Ered. Prim. vil. levt.)

[3]) Február 18-án kelt k. leirat. (Hevenesy kéziratgyüjtem. XXIX. kötet.) És marc. 8-án s 9-én kelt k. leiratok, melyek P. tanácsát kikérik. (Prim. vil. levt.)

[3]) A nádornak február 22-én kelt fölterjesztése. (Egyk. más. Ugyanott.) És Sennyeynek marcius 8-án Pázmányhoz intézett levele Prim. vil. levt.

nem nagyobb veszélyt, ha mi kis haladékkal leszen is az; holott úgy hiszem amint élek, hogy ha mostani kivánságát véghez viszi, akikben az országnak is nagy praejudiciumi vannak, csak esztendőt se hagyok neki, hogy a hét vármegyéket is kivánni fogja.“ [1])

Pázmány más szempontokból itélt a fönforgó kérdések felől. „A királynak — ugymond — joga lenne szakítani Rákóczyval. De vajjon alkalmas-e a jelen időpont arra, hogy az erdélyiekkel és a törökkel háborút kezdjen? A háborút kerűlni kell; nem szabad tehát szakadáshoz vinni a viszonyokat. Már pedig a békét nem tarthatni fön, ha Rákóczynak legalább némely kivánatai nem teljesíttetnek. Igaz, az engedményekkel is sok nehézség van összekötve, de két bajból a csekélyebbet kell választani.“ [2])

Pázmány egyúttal nagy súlyt helyezett arra, hogy az engedmények mielőbb megtétessenek, nehogy úgy tünjenek föl, mintha kierőszakoltattak volna. Reméllé, hogy Rákóczy, ha kivánatai teljesíttetnek, megbékül, mert személyére nézve nem harcias természetű és alattvalóitól fél. Nem hallgatta el csudálkozását a fölött, hogy találkoztak, kik Munkács visszaszerzéseért háborut javasolnak. Fölhozta, hogy 1621-ben a helyzet kevésbbé volt veszélyes; s mégis átadták Bethlennek Munkácsot, sőt efölött a 13 megyét, anélkül, hogy a béke megtartására nézve kellő biztositékot nyújtott volna. Most is úgy kell tenni. Ha csak egy évig tart is a békesség, ez már megérde-

---

[1]) Eszterházynak marc. 3. és 6-án Pázmányhoz intézett levelei. (Ered. Prim. vil. levt.)

[2]) Pázmány febr. 26-án kelt fölterjesztésének kivonata. (M. Canc. levt.) Ugyanő célszerűnek látta a tárgyalásokat késleltetni, hogy bevárni lehessen azon viszályok k fejlődését, melyek Erdélyben Rákóczy és Zólyomi között keletkeztek. Erről február 26-án ír Sennyeynek, miként ez utóbbinak marcius 5-iki válaszából tudjuk. (Ered. Prim. vil. levt.)

melte az áldozatot. Tehát átadni kell Munkácsot, Mádot és amnestiát engedményezni; és pedig oly módon, hogy Rákóczy magát lekötelezettnek tekintse. [1])

A király nem tudta magát elhatározni, melyik javaslatot fogadja el. Szokatlanul hosszú időn át késett a biztosai részére küldendő utasitással, melyet azok türelmetlenül vártak. Végre kényszerítve látták magukat sürgető leveleket intézni a királyhoz, s értesiték a fejedelem azon nyilatkozatáról, hogy „kész inkább mindenét elveszteni, mint Munkácsról lemondani; ha azonban ezt birtokában hagyják, ő is tekintettel lesz a királyi kivánatokra.“ [2])

A király ekkor april első napjára magához hivatá bizalmas tanácsosait, hogy velök a teendők iránt értekezzék. [3]) Pázmány ez alkalommal nézeteit egyikében azon terjedelmes emlékiratainak fejtette ki, melyek a helyzet világos fölfogása, az összes érdekek és tekintetek számbavétele, éles logika és határozott formulázás által hirdetik szerzőjük magas államférfiúi képességeit.

Bizonyos — úgymond — hogy Rákóczy olyanokat tett, melyek visszatorlást érdemelnének a király részéről s ezeket elnézni, sőt megjutalmazni annyit tesz, mint őt újabb merényletekre buzditani. Az erdélyi fejedelmek csakugyan mindig kizsákmányolni fogják a király belső és külső bonyodalmait, ha merényleteik büntetlenek maradnak. Mindamellett a dolgok jelen állásában, ha csak a jelen évre is visszatartani sikerül az erdélyi fejedelmet ellenséges föllépésétől, meg kell

---

[1]) Pázmánynak marc. 12-én Pozsonyból kelt újabb fölterjesztése. (Ered. Prim. vil. levt.)

[2]) Az eperjesi biztosok marcius 15. és 19-iki fölterjesztései. (Egyk. más. Ugyanott.)

[3]) 1633. marcius 24-én kelt k. leirat, mely Pázmányt Bécsbe hívja. (Ered. Prim. vil. levt.) A florenczi követ april 2-án jelenti Bécsből a magyar tanácsosok megérkeztét.

vele békülni, sőt némely engedményeket is lehet tenni. „Ha Rákóczy magára lenne hagyatva s nem támogattatnék a törökök, tatárok, és a magyarországi protestansok által: nem kellene tőle félnünk. Így azonban tekintettel a német birodalom veszélyes viszonyaira, a kimerült országokra: csekélyebb, sőt szükséges rosznak tekintem, hogy Rákóczy, bár engedmények árán, megbékittessék.“ Régente sokkal nagyobb áldozatokat hoztak Bethlen kedvéért, pedig a helyzet nem volt oly veszélyes, mint mai nap.

És ha sikerülne is a német birodalomban létrehozni a békét, annyira fölemésztvék a birodalom és az örökös tartományok erői, hogy minden áron távoltartani kell a keleti háború esélyeit. Miként a tengeren a szélvész megszüntével több napokon át tart a hullámok zajlongása: úgy az államokban a háború megszűntével sem enyésznek el megújúlásának veszélyei; mintegy a hamu alatt tovább ég a parázs, mely könnyen lángra kap. És miként a hosszú betegség után jobban szembetűnik az arc halványsága, az erők gyengesége: az államokban is csak a béke létrejötte után érezhetők teljesen a báboru vészteljes utóhatásai. Emiatt a jólelkü uralkodók mindig lehetővé tenni igyekeztek, hogy a szorongatott népek időközönként a béke nyugalmát élvezhessék.

Ezen szempontokból kell megitélni az eperjesi tárgyalásokban fölmerült nehézségeket.

A mi Munkácsot illeti, erre a fejedelemasszonynak csak annyiban van joga, amennyiben 300 ezer forint erejéig zálogban birja. Egyébként a király birtoka az, melyet a zálogösszeg lefizetése által visszavehet. Miután pedig Rákóczy 250 ezer forintot ajánl a fejedelemasszony kielégitésére, a király a béke biztosítása érdekében készségesen megadhatja a fönmaradó 50 ezeret, hogy eként Katalin teljesen kielégittessék. Vagy pedig Katalint a lévai uradalommal kárpótolhatja Munkács elvesztése-

ért. Azon veszélyeket, melyek Munkács átengedése esetén fölmerülhetnek, legcélszerűbben úgy lehet elhárítani, ha az nem a fejedelemnek, hanem fiának — mint a magyar korona alattvalójának — 300 ezer forint erejéig, beirvány gyanánt adatik át.

A téritvényekre vonatkozólag a fejedelemnek a következőket kell értésére adni. A király megengedi, hogy a szolgálatjában levő erdélyiek térítvényeket állítsanak ki, csak arra ne kelljen magukat kötelezniök, miszerint a király által reájok bizott erősségeket nem fogják védeni. Ha a fejedelem erre ráállani nem akar, a király hasonló térítvényeket fog követelni saját alattvalóitól, kik a fej edelem szolgálatában vannak.

Mád miatt sem szabad a béke létrejöttét meghiusítani; ha a fejedelem arról lemondani nem akar, a peres ügyet a törvény útjára kell bocsátani.

Az amnistia két föltétel alatt megadható. Először, hogy érvényét elveszítse, ha akár a fejedelem, akár hívei az ország törvényeinek sérelmével a király alattvalóit jövőben károsítani fognák. És másodszor, hogy viszont Rákóczy is adjon amnistiát a király azon erdélyi híveinek, kik ellene fondorkodva haragját magukra vonták; ilyenek Prépostváry, Csáky sat. Ezek bántatlanúl visszatérhessenek, s birtokaikba visszahelyeztessenek. Méltatlan dolog lenne, ha a király elfelejtené az ellene számosak által elkövetett merényleteket: a fejedelem pedig megtagadná a bocsánatot a király csekély számú híveitől, kiket puszta gyanú alapján oly súlyos büntetésekkel sujtott.

Végre az onodi kérdés sem oly fontos, hogy a miatt a békét veszélyeztetni lehessen. Onodon előbb sem volt k. őrség, és ilyennek behelyezése semmit sem használna a királynak, miután a fejedelem följogosítva lenne maga részéről bármily nagy őrséget küldeni oda; végre Rákóczy Onodon kívűl még

számos más erősségeket bír magyar területen, melyek k. őrség nélkül maradnak.

A magánosok ügyeinek elintézését nehézség nélkül lehet az illetékes törvényszékekre bízni.

Ha a béke ily módon létrehozatik, a k. biztosoknak reábirni kell Rákóczyt, hogy a királyhoz követséget bocsásson, mely háláját kifejezze. "[1])

A király ezen javaslatot elfogadá, kivéve azon pontjait, melyek Onodra, s Munkácsra vonatkoztak. Még egy kisérletet tett, hogy ezen fontos erősséget a magyar korona részére megtarthassa.

Az eperjesi k. biztosok april 13-án közlék az erdélyiekkel uruk határozatát, melyet „végleges"-nek mondottak. Kijelentették, hogy a király Munkácsot nem engedheti át a fejedelemnek, de nehogy Brandenburgi Katalin onnan ellenséges támadásokat intézhessen Erdély ellen, a várat a maga kezéhez veszi; Onodra nézve föntartja a kassai békében létrejött megállapodást; az amnistiát megadja, ha Rákóczy azt a király hiveire kiterjeszti; a térítvények módositását kivánja; végre a fejedelem egyéb kivánatait teljesítendi, ha az egyesség pontjainak végrehajtásában lelkiismeretesnek bizonyítja magát. [2])

Az erdélyi biztosok megküldötték ezen nyilatkozatot Rákóczynak, kitől néhány nap mulva oly válasz érkezett, hogy nem engedhet.[3])

Az alkudozások fonala ennek dacára nem szakadt meg. A királyi biztosok még egyszer Bécsbe fordultak. Itt végre si-

---

[1]) „Cardinalis Pázmány circa tractatum Eperjesiensem. 1632. 2. aprilis." (Pázmány kezével javított irat. Prim. vil. levt.)

[2]) A k. biztosoknak april 13-án benyújtott resolutiója. (Egyk. más. Prim. vil. levt.)

[3]) Sennyey levele 1633. april 18. Eperjesről Pázmánynak. (Eredeti. Ugyanott.)

került Pázmánynak érvényre emelni az engedékenység szellemét. „Kétségtelen — irja april 20-án a királynak — hogy Munkács váráért nem szabad Magyarországot háboruba bonyolítani. Már pedig Rákóczy azon meggyőződésben van, hogy ha Munkácsról lemond, a nádor fogja azt megkapni, kinek szomszédságától annyira retteg és kész inkább a végletekig menni, mint ama várat Eszterházy kezeibe juttatni. . . . És ha ő támadásra határozza magát, bizonyára a magyarországi rendek csekély kivétellel mind hozzá csatlakoznak, s ellenállás nélkül nyomulhat Nagyszombatig, innen pedig Morvába.“ [1])

E komoly fölszólalás megtette hatását. A király új utasításokat küldött Eperjesre. Viszont az erdélyiek is Onodra, Mádra és egyéb pontokra nézve fontos engedményeket tettek. Eként május 6 án előleges egyesség jött létre; lényeges pontjai a következők. A király Munkács várát a fejedelemnek és fiainak 100 ezer forintban elzálogositja, de azt sem a fejedelem, sem fiainak életében nem váltja vissza. Viszont a fejedelem 50 ezer forintot lefizet, a várat nem kapcsolja Erdélyhez s a király alattvalóinak nem okoz károkat. Onodon egyedül a fejedelem tart őrséget, mely a királynak fog hűséget esküdni; a fejedelem kötelezi magát, hogy az erősséget nem adja át a törököknek és veszély idején k. hadakat fogad be. A fejedelem visszabocsátja Mádot Alaghy Menyhért özvegyének, — kinek halála után Rákóczy Pál országbiróra száll —, visszaadja Katalinnak, Prépostváry Zsigmondnak és Csáky Lászlónak lefoglalt jószágaikat. Mindkét fél amnistiát engedélyez; alattvalóiktól egyenlő téritvényeket fognak követelni. A fejedelem az egyességet esküvel fogja erősiteni. [2])

---

[1]) Pázmány fölterjesztésének eredetije a cs. titkos levéltárban.

[2]) (Egyk. más. Ugyanott.)

A futár, kit a k. biztosok ezen egyességgel Bécsbe küldöttek, útközben megállapodott Pázmánynál. Ez sietett javasolni a királynak, hogy az egyességet haladéktalanúl megerősítse s ekként készsége által a fejedelmet lekötelezze, vagy legalább egyidőre lefegyverezze. [1]) A nádor nem volt ugyan megelégedve, de a válságos körülmények között nem merte elvállalni a felelősség sulyát. Nem ellenzette az egyesség megerősitését. [2])

S a király csakugyan már nehány nap mulva aláirta az egyességet, kiállította az amnistiáról szóló okmányt; [3]) sőt nem is kételkedvén, hogy Rákóczy hasonlag fog cselekedni, — Pázmány tanácsára — Ostrosich k. tanácsost a fejedelmi eskü átvételére kiküldötte. [4])

Azonban a körülmények, melyek Bécsben az engedményeket kierőszakolták, a fejedelmet követelőbbekké tették. A harctérről érkezett hírek, az ellenség előnyomulása Sziléziában, a svéd diplomatia ujabb fondorlatai, békés hajlamait megingatták. Május közepetáján újabb alkudozást kezd a svédekkel, és erősitésére török, tatár hadakat vár. „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo“; volt e pillanatban jelszava, miként egy bizalmas levelében irja. [5])

---

[1]) Pázmánynak május 11-iki fölterjesztése. „Omnino prudenter ac moderno rerum statui convenienter e re Mtis V. Dnos Comm. conclusisse animadverto . . . Meo judicio . . . statuta sine ulla mora confirmanda existimo, ut promptitudine Mtis V. Transylvanum devincire, vel saltem detinere ad tempus possit.“ (Eredetije a cs. könyvtár Autograph. gyüjteményében.)

[2]) Eszterházynak május 14. kelt opiniója. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[3]) A május 16-án kelt k. okmányok példányai. Ugyanott.

[4]) Pázmány május 11-én azért ajánlá Ostrosichot, mert iránta, mint ki protestans volt, a fejedelem rokonszenvvel viseltetett. — A királynak az eperjesi biztosokhoz intézett leirata Pray Epist. Procerum. III. 433. l.

[5]) Rákóczy 1633. május 15-én egyik biztosához. (Szilágyi S. Pázmány és Rákóczy 15. l.)

Most már nem elégedett meg azzal, mit az eperjesi megállapodások biztosítottak s azoknak némely, kevésbbé lényeges pontjai ellen kifogást tett. Vonakodott többi között, Munkácsért az 50 ezer forintot lefizetni és Prépostvárynak lefoglalt jószágait visszaadni. [1])

A k. biztosok levele, mely május végső napjaiban ezen váratlan bonyodalmak hírét Bécsbe hozta, az udvarnál nem csekély megdöbbenést okozott. A király és tanácsosai határozatlanok voltak; haboztak kimondani az eldöntő szót. Mielőtt ezt tennék, bevárni ohajtották a külpolitikai viszonyok alakulását. Sekként az eperjesi biztosok egy hónapon át hiába várakoztak a k. resolutióra. Az alkudozás fönakadt. [2])

Időközben Eszterházy Miklós a bonyodalmakat, melyek a közügyek körül összehalmozódtak, egy magánügy időszerütlen szőnyegrehozása által majdnem nyilt összeütközéshez vezette.

A nádor egy Rákóczy által kiállitott, 10 ezer tallérról szóló kötelezvényt birt, s a tartozás kifizetését ismételve sürgette. A fejedelem állitotta, hogy a nevezett összeget Magócsinak — ki a nádor első nejének férje volt, kifizette, — de hogy a nádort lekötelezze, a fizetést meg nem tagadta, csak bizonyos föltételektől tette függővé. Eszterházy, miután soká várt, végre elvesztette türelmét.

1633. május havában k. iratot eszközölt ki magának, mely fölhatalmazta a kérdéses követelést Rákóczy magyarországi jószágaiból birói karhatalommal behajtani. Míre junius első napjaiban Szepesmegye hatósága által a fejedelem lednicei jószágát lezárolta. Ez természetesen nagy mértékben föl-

---

[1]) Pray Epist. Proc. III. 435. l.

[2]) Az erdélyi biztosok jun 24-iki resolutiója alapján. Egyk. más. Prim. vil. levt.

ingerelte Rákóczyt. Biztosai által Eperjesen óvást emelt [1]) és repressáliákról gondolkodott.

Tudatá Pázmánynyal, hogy jószágait oltalmazni fogja. „Protestálunk kegyelmed előtt — irja — hogy . . . ennyi hatalmas ellenségi lévén fön ő felségének, talán mi is lehettünk volna ő felségének akadályára . . . de mi . . . csaknem földig alázván magunkat az ő felsége kivánságinak is nagy részint alábocsátottuk magunkat és magunk privatumánál fölebb becsülvén az ő felségével való békességünket, szegény hazánk s nemzetünk megmaradását, romlásának eltávoztatását, holott bizony higye kegyelmed, most is sok felől való ingerlések, izenetek, irások forognak körülöttünk, azt követtük, a mi a jó egyességet fölépithetné. Ha azért palatinus uram mégis tovább kezd menni és procedálni, mi is a szerint kezdjük oltalmazni jószágunkat: sem frigytörésnek, sem ő felsége ellen való dolognak ne vélje, itélje és magyarázza senki, hanem magunk becsületének és jószágunknak oltalmazásának ismerje Ha mi romlás, pusztulás, keresztény vérontás ebből fogna kerekedni, adjon az Úr Isten és ő felsége előtt számot az róla, a ki oka leszen.“ [2])

Pázmány az Eperjesen müködő k. biztosok által is fölkérve [3]), mindent megtett, hogy a nádor elhamarkodott föllépéséből keletkezett bajoknak elejét vegye; közbevetésére a király a perlekedő felek között egyességet hozott létre. [4])

Ezen kellemetlen episod után junius végefelé az eperjesi alkudozások ismét fölvétettek, anélkül azonban, hogy előreha-

---

[1]) Az erdélyi biztosok jegyzéke jun. 9. Óvásuk jun. 18. A nádor levele a k. biztosokhoz jun. 15. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) Junius 17-én kelt levél. Eredeti Prim. vil. levt.

[3]) Sennyeynek jun. 19. és 20-án Pázmányhoz intézett levelei. (Ugyanott.)

[4]) Pázmánynak junius végén Draskovich helyettes cancellárhoz intézett emlékirata. (Latin kivonat. M. Canc. levt.)

ladnának. A fejedelem nem akart engedni. „Hogy ha a fegyver nyakán leszen, sem cselekszik különben“ mondák biztosai és oly módon léptek föl, mintha az alkut megszakítani kivánnák; a k. biztosok csak nehezen tudtak ujabb két heti halasztást kieszközölni, hogy jelentéseiket a cs. udvarhoz megküldhessék. [1])

De most a király tanácsosaiban is — kik julius közepén újabb értekezleteket tartottak Bécsben [2]) — fölébredt a megalázatás érzete. Nem hitték sem az ország becsületével, sem a király tekintélyével megegyeztethetőnek, a további engedékenységet, mert ez a tehetetlen gyöngeség bevallása leendett. A király, tanácsosainak előterjesztései alapján arra határozta el magát, hogy nem enged s ezen irányban utasította biztosait. [3])

A k. biztosok ennek folytán kijelentették Eperjesen, hogy a király a május 6-án megállapittatott föltételektől el nem tér, vagy legfölebb azon engedményre kész, hogy Munkács és Prépostváry ügyének eldöntése a törvény útjára bocsáttatván, ezen pontok mellőzésével köttetik meg a béke.

Rákóczy szilárd volt. Mindkét propositiót elvetette. Eként már-már kényszeritette a királyt, hogy az alkudozásokat azonnal megszakitsa és az odadobott keztyüt fölvegye. Főleg Eszterházy sürgette ezt a királyi udvarnál. Háborút javasolt.

De a XVII-ik században is az exigentiák tudományának tekintették a politikát, mely nem a fölhevülő érzelmeket, hanem a hidegen számitó észt hallgatja meg, mely előtt nem a becsület, hanem az érdek és siker, döntő tényezők. Emellett az emel-

---

[1]) Junius 24-én kelt erdélyi resolutió. És Sennyeynek jun 26-án Pázmányhoz intézett levele. (Prim. vil. levt.)

[2]) Florenczi követ jelentése jul. 16.

[3]) Julius 16-án kelt k. leirat (Pray: Epist. Proc. III. 435. s kk. ll.)

kedettebb szellemek belátták, hogy a kereszténység szellemével kevéssé megegyező, könnyelmüen föláldozni a népek vérét és jólétét.

A józan politika és a keresztény humanitás követelése által egyaránt áthatva volt Pázmány. Ezeket hangoztatta Túrócz erdői közöl, hol a magányban üdülést keresőt, a király és a nádor futárai föltalálták és a honnan ép oly világosan látta át az erdélyi politika téveteg útjait, mintha a bécsi titkos tanácsban ült volna.

„Az erdélyi fejedelem eljárása — irja innen a királynak — tisztán mutatja, hogy határozatait a körülményekhez szabja; midőn felséged veszteségeiről értesült, bátorsága növekedett és az alkudozásokat kivonni igyekezik; vagy azért, hogy nagyobb engedményeket csikarjon ki, vagy hogy szakíthasson, ha a külesemények kivánatossá teszik.“

„Mit kelljen most tenni, arra nézve nagy zavarban vagyok. Azt biztosan tudom, hogy a megyei fölkelés nem elégséges Rákóczy megfékezésére. És vajjon a birodalmi hadból küldhetni-e alkalmas sereget Magyarországba, nem tudom. Kihirdetni a fölkelést, ellenségnek nyilvánítani Rákóczyt, mielőtt kihágásainak megboszulására képesek lennénk, nem tanácsos. Nagyon ajánlom tehát felségednek, ha csak lehet, ne szaporítsa ellenségeinek számát, ne vonjon magára az erdélyi összeütközés alkalmából török háborút.“

Ha a király mégis háborúra határozná magát, javasolja, hogy a portát megnyugtassa és megnyerje. Ha ellenben a birodalmi viszonyok parancsolják, hogy a fejedelem vakmerőségét tűrje s a szakadást elháritsa — mit maga is kivánatosnak tart — bátor és méltóságteljes hangon kell irni a k. biztosoknak, úgy hogy a levelet eredetiben előmutathassák az erdélyieknek.

„Ezen a k. biztosokhoz intézendő levelet — úgymond — ily formán kellene fogalmazni: A király megütközését fejezi ki a fejedelem eljárása fölött, melyszerint minduntalan új követelésekkel lép föl. Ezeket nagy részben nem tőle függ teljesíteni, ez másokhoz tartozik, kiket nem kényszeríthet s nem is akar kényszeríteni; ha ezekkel a fejedelem tárgyalni kíván, tetszésétől függ. Ezekután, ha a fejedelem biztosai elfogadni hajlandók a megállapított (május 6-iki) békeokmányt, jól van; ő, (t. i. a király), más békeokmányt nem fog kiállítani, sem újabb alkudozásokba bocsátkozni, miután látja, hogy a fejedelem alkalmakat keres az alkudozásokat végnélkül halogatni. Reméli egyébként, hogy Isten boszút álland és a fejedelem egykor maga is megbánja állhatatlanságát. A k. biztosok közöljék ezen határozatot az erdélyi biztosokkal; ha nem engednek, tegyenek erről jelentést, miszerint a király a tárgyalások megszakitását és visszatérésüket elrendelhesse." [1])

A bibornok nem aggodalmak nélkül tette papirra javaslatait. Attól tartott, hogy ellenfele és versenytársa, Eszterházy nádor, fölhasználva távollétét, azzal gyanúsitandja a királynál, hogy ő a királyi tekintély és az ország érdekeinek sérelmével is kedvez Rákóczynak. [2])

---

[1]) Időközben — folytatja Pázmány — erélyes készületeket kell tenni, hadakat gyüjteni és alkalmas fővezérről gondoskodni, milyen Tiffenbach tbk lenne, kinek „talán — úgymond — jobban kedvezne a szerencse azon földön, hol neveltetett." Pázmány ezen nevezetes emlékirata kelt sept. 17-én Turóczon. (Ered. Cs. titkos levt.) — — Pázmány ugyanezen napon hasonló szellemben ír Eszterházyhoz: „Édes Palatinus Uram — úgymond — kettő a dolog, mely mellől én el nem állok. Egyik az, hogy ha lehet, új hadba ne keverjük ő fgét . . . Másik, hogy ha egyéb ugyan nem lehet benne, fundamentummal nyuljunk a dologhoz és arra vigyázzunk, hogy kezünkbe ne szakadjon. A vármegyén és az insurrectión én csak annyit épitek, amennyit kell . . . Csak magyarral Erdélyt soha bizony nem rettenti senki. Németnek kell lenni." (Kism. Regeszták 54. l.)

[2]) Azért így fejezi be levelét: „Ezeket a megszokott őszinteség és

Bizonyára nem sejtette, mily hatást idézend elő levele; hogy az sulyos tehertől könnyítendi meg a király habozó lelkét és fölszabadítandja a kétségek kínjaitól, melyek hetek óta emésztették. Ugyanis tanácsosai megoszolva voltak; az egyik rész az alkudozások megszakítását s a háború meginditását sürgeté, a másik engedékenységet javasolt. Mindkettő heteken át ostromolta a királyt előterjesztéseivel, anélkül, hogy őt határozatlanságából kiragadni képes lett volna. Ekkor a távolban mulató magyar főpap levelét veszi. És egyszerre, mintegy varázsütésre elenyésznek minden kétségei és aggodalmai. Haladék és habozás nélkül elfogadja Pázmány javaslatait egész terjedelmükben. Eperjesi biztosainak levelet irat, mely a primásnak nemcsak eszméit, hanem szavait átveszi. [1])

És mi az eredmény? A királyi biztosok Eperjesen sietnek bemutatni a vett k. iratot Rákóczy képviselőinek. Ezek, az erőteljes szavakból meggyőződnek, hogy a király engedékenysége elérte végső határait. Miután pedig utasítva voltak nem engedni, hogy az alku oly fejlődést vegyen, mely háborut vonna maga után: fölhagynak követeléseikkel és megnyugvásukat fejezik ki a királyi határozaton. Most a május 6-án elfogadott előleges egyesség mindkét rész biztosai által nehézség nélkül ujra megerősíttetik, és ekként szeptember végnapjaiban létrejött az eperjesi békekötés, melynek aláírt okmányát Rákóczy october végén felküldte Bécsbe. [2])

Pázmány, miként a béke létrehozása nagy részben az ő

---

hűséggel irom. Ha szabad nyilatkozataimban valami fölségednek nem tetszenék, azt ne rosz akaratnak tulajdonítsa, hanem túláradó szeretetemnek."

[1]) A sept. 25-én kelt k. leirat, mely egészen Pázmány javaslatai szerint lett szerkesztve, Praynál, Epistolae Procerum III. 437. l.

[2]) A békeokmány közölve a Történelmi Tárban VIII. 253, l.

fáradozásainak volt eredménye, úgy annak megszilárditása és állandósitására is mindent megtett.

Emiatt gondosan ápolta Rákóczyval szivélyes vonatkozásait, melyek mindinkább a benső barátság jellegét nyerték. Sürün járatnak egymáshoz futárokat és váltanak leveleket, ezek részére titkos jegyeket állapitva meg. [1])

És Rákóczy csakhamar oly helyzetbe jött, hogy Pázmány jóakarata reá nézve ujabban gyakorlati fontosságot nyert.

A szultán 1634. tavaszán háborúra készült a lengyel király és a moldvaországi vajda ellen. Rákóczyt is fölhivta, hogy hadaival maga idején, a török sereghez csatlakozzék. Rákóczy elhatározva volt, hogy a keresztény fejedelmek — egyuttal szövetségesei — elleni háborúban nem veend részt; de a szultán haragját sem akarta magára vonni. E nehéz helyzetben Pázmányhoz fordult tanácsért. Ez javasolta, igyekezzék meggyőzni a portát, hogy hadait nem vezetheti ki Erdélyből, mert ha ezt tenné, a király fölhasználná ezen alkalmat a tartomány megtámadására.

Emellett a bibornok oly tervvel lépett föl, mely nem kevésbbé bizonyitja találékonyságát, mint szolgálatkészségét. Hogy Rákóczy a portán elhitethesse, miszerint a király részéről fenyegetve van, a királyt némi szinlelt fegyveres mozgalmakra igyekezett birni; mig az erdélyi fejedelem is hadikészületeket tett. [2])

---

[1]) Pázmány 1634 april 15 irja Rákóczynak: „Kivána Réz András uram (Rákóczy embere) hogy valami czifrát küldjek kegyelmednek, melylyel secure irhasson . . . azért egy deákommal csináltatok aféle czifrát egyet." (Török J. Hazánk. I. 488. l.) Ötvös A. a „Hazánk"-ban (I. 472 s kk. ll.) több ily titkos jegyekkel irt levelet közlött. A kulcsot már 1848-ban „Rejtelmes levelek I. Rákóczy Gy. korából" cimü munkájában közzétette. — Pázmány és Rákóczynak levelezéseit ezen korból (1634—6) kiadta Szilágyi S. id. munk.

[2]) Pázmánynak 1634 marcius 30-án Rákóczyhoz intézett levele. Szilágyi S. 73 l.

Azonban a szinlelt „rözgőlődés"-ből csaknem komoly összeütközés keletkezett. Eszterházy nádor nem volt a titokba beavatva. Midőn Rákóczy fegyverkezéseiről értesült, ugy vélte, hogy azok Magyarország ellen vannak irányulva. Emiatt közfölkelést hirdetett a megyéknek. Csak Pázmány erélye — bár sok személyes kellemetlenség árán — volt képes elháritani a veszélyt, melyet a nádor tulbuzgalma mármár fölidézett.

Pázmány a következő (1636) évben is több szolgálatot tett Rákóczynak. És általa megnyerve, a király is szivesen teljesitette kérelmeit, melyekkel időközönként hozzá fordult, hogy eként magának mindinkább lekötelezze. [1]) Viszont a fejedelem sem fukarkodott hódolatának biztositásával és különösen a keleti hireket megjelentve, igyekezett hűségét tanusitani. „Ő Felsége igen kedvesen vette — irja neki egy alkalommal Pázmány — és én általam köszöni ezt a confidentiát; minden jóakaratát ajánlván kivánja, hogy félbeszakadás nélkül végig continuálja kegyelmed azt a jóakaratot és senki szavára avagy bátoritására oly dolgot ne cselekedjék kegyelmed, amivel Isten és az igazságos végezés megbántódjék." [2])

---

[1]) 1635 febr. 6. Puncta nomine Principis Trans. per G. Chernel et D. Hrabeczy proposita. — 1635 jul. 14. Postulata Principis Trans. — 1635 szept. 30. Királyi resolutio. — D. n. Cessio arcis Munkách. (Egykorú példányok. M. Cancell. levt.)

[2]) 1635 marc. 7. Szilágyi S. 16. l.

II.

Az Eszterházy és Pázmány közötti egyenetlenségek megujulása 1633. — Jakusich küldetése Eszterházyhoz. — Az óvások és ellenóvások. 1634.

Azon egyenetlenség, mely 1627 óta Pázmányt és Eszterházyt elválasztá, 1632-ben szünetelt, hogy csakhamar mérgesebben megujuljon. A nádor szivélyes levéllel — mely a régi barátság bizalmas hangján szól — kereste föl a Rómában működő bibornokot; [1]) de alig tért ez vissza hazájába, ujabb surlódások támadtak közöttök.

Eszterházy a portyázó török csapatok dúlásainak meggátlására hadakat fogadott, melyek miután nem tartattak kellő fegyelemben, némi károkat tettek az érseki jószágokban. Pázmány panaszt emelt és elbocsáttatásukat kérte. A nádor kész volt teljesíteni kívánatát, de ugyanakkor kifejezést adott elkeseredésének, sőt megemlíté, hogy a közelebbi országgyülésen lemond nádori tisztéről is. Mert — ugymond — nagy mértékben epeszti őt azon tapasztalás, hogy mig a királynak s a kath. egyháznak ellenségei összetartanak szorosan: „mi az ellenök, urunk és religiónk elleni concursusunkat véteknek akarjuk itélni.“ [2])

Eszterházy ekkor még mérsékelte magát. Az 1633-ik eperjesi alkudozások kezdetén pedig némi solidaritást hozott létre közöttök azon körülmény, hogy a k. biztosok mindkettőjöket mellőzve jártak el tisztükben. „Régen egy dolgot úgy nem

---

[1]) 1632 május 16. Csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy a római udvar őt császári követnek elismerni vonakodik, s kimutatja, hogy a bibornoki méltóság a követi tiszttel szépen összefér. Egyuttal titkos közléseket tesz a török ügyekről. — Kismartoni Regesták. 49 l.

[2]) 1632 nov. 7. i. h. 50 l.

értettem — irja Pázmánynak — mint ezt s nem tudom tisztemet tekintvén ha nem erumpáltam volna e ellenök, ha azon fájdalmát nem látnám kegyelmednek is; de ha javallását adja kegyelmed, kire nagy szeretettel kérem is kegyelmedet, meg tudom úgy tetszik mint feddenenem s mint szólitanom őket.“ „Ha privátus ember volnék — irja ugyanezen ügyről néhány nappal utóbb — igaz beszéddel irom kegyelmednek, csak hozzá sem szólnék, de nekem nemcsak bőrömben és palástomban jár a dolog, hanem kötelességemben és számadásomban is. [1])“ Haragja eként Pázmányról Sennyey cancellárra ment át, az eperjesi biztosok fejére, kivel azt minden alkalommal éreztette is. Megrótta politikáját, s beavatkozott a Zrinyi árvák ügyeibe, kiknek a cancellár gyámjuk volt; majd a győri püspökséghez tartozó brucki tizedeket is lefoglalta, hivatkozva nagy költségeire, melyeket a hadak fizetése igényel s megjegyezve, hogy „mikor a papok esznek, isznak, akkor ő az országért, uráért költ.“ [2])

Sennyey repressaliákhoz nyult. Midőn Eszterházy 1633 végén rendkivüli törvényszéket akart tartani, reábirta a királyt, hogy annak az országgyülésig való elhalasztását elrendelje. A nádor ekkor méltóságát, becsületét sértve látván, szenvedélyes leveleket váltott a cancellárral, a királyt pedig fölkérte, szolgáltasson neki elégtételt, s fenyegetődzött, hogy különben kénytelen lemondani hivataláról. [3])

Eszterházy ugyanekkor Telegdyt a nyitrai püspököt is maga ellen ingerlé. Egy alkalommal sértő módon nyilatkozott felőle, minek következtében amaz becsületének védelmére

---

[1]) 1633 marc. 3. és 6. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Sennyey Pázmánynak 1633 jun. 19. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) Sennyey levele Eszterházyhoz 1633 nov. 30. Ennek dec. 10-én kelt válasza s dec. 22-én egy cs. miniszterhez intézett irata. Dec. 28-án Jakusichhoz intézett levelében is szól Szennyey panaszairól. Kism. Reg. 54 s kk. ll.

a törvény oltalmát szándékozott igénybe venni. [1]) Emellett Eszterházy, elragadtatva heves természete által, néha általán az összes főpapokról is gyalázó kifejezéseket engedett meg magának, melyek túlozva, vagy talán elferdítve is — mint rendesen — jutottak a főpapok füleibe. Igy, állitólag azt mondotta volna, hogy „a papok nem akarják az igazságszolgáltatást; a papok fogják pártját minden latornak“ sat. Még komolyabb megütközést kelthetett az egyházi körökben egy másik hír, mely szerint a nádor a prot. rendeket a főpapok ellen izgatja és buzditja, hogy a közelebbi országgyülésen „az egyházi statusnak praejudiciumára néző dolgokat szorgalmaztassanak.“

Ezen hirek és püspöktársainak panaszai nem maradtak hatás nélkül Pázmányra. Többizben élesen megrótta a nádor magatartását s egyalkalommal megjegyezte, hogy ha a győri püspökség tizedeit csakugyan jogtalanul foglalta le, ezen tette által magára vonta az egyházi átkot. És midőn az 1633-iki év végső napjaiban, Dávid Pál veszprémi püspök fölszenteltetése alkalmával több főpap jött össze Nagyszombatban, beható tanácskozások tárgyát képezte a kérdés, mily lépéseket kelljen Eszterházy ellenséges magaviseletével szemben tenni. Határozattá lőn: tőle magyarázatot kérni, s evégből Jakusich György óbudai prépost küldetett hozzá. Ez az ujév első napján indult meg pruszkai családi lakából, tizenkilenc lovas által kisérve, maga is lóháton. A nádort Bicsén találta, hol mint a magyarországi „ecclesiasticus status követe“ ünnepélyes fogadtatásban részesült.

Megbizása szerint előadta a főpapok sérelmeit és kérdést

---

[1]) A nyitrai püspök Lósyhoz 1633 jul. 6. „Meg kell látnom, mit akarjon Palatinus uram, azután gondomot kell viselnem, hogy méltatlan hordoztat és becsületemben gyaláztat“ És jul. 28: „Palatinus uramhoz is hozzáfér a törvény, ki oka annak, amint eszembe vehetem.“ Ered. Prim. vil. levt.

intézett a nádorhoz, vajjon alaposak-e a felőle szárnyaló hírek és „miért, vagy mibe akarja ő kegyelme az Ecclesián tölteni egy vagy két emberre való neheztelését?“ Figyelmeztette, hogy az egyháziak személyében a kath. vallást gyalázza s midőn az egyháziakat kivánja elnyomni, az egyházat támadja meg; hogy végre a főpapok is kényszeritve látandják magukat az önvédelem mindazon eszközeinek fölhasználására, melyeket az egyházi és világi törvény rendelkezésükre helyez. [1])

Jakusich előadása kinos hatást gyakorolt Eszterházyra. „Ha kő volnék is — mondá — megkellenék indulnom rajta.“ A vádakat önérzettel, néha indignátióval utasitotta el. Ő az egyháznak mindenkor szivesen szolgált; „magamnak — ugymond — sok kárával, sokaktól magam gyülöltetésével is.“ A főpapokat nem rágalmazta, nem gyalázta; tiszteletet és engedelmességet tanusitott és tanusit irányukban, még ha egyenetlenségei is voltak velök. Ha egynémelyikről keményebben szólott, erre alapos okai vannak. Ha vád éri, ezt inkább amiatt érdemli meg, hogy az egyház érdekeinek előmozditásában kelleténél buzgóbb volt. Azon kérdésre: mit szándékozik tenni és szólani a jövő országgyülésen, fölmentve érzi magát a válaszadás kötelességétől; mert senkinek sincs joga őt kényszeriteni, hogy szándékairól számot adjon s ha ezt tenné, a rabnál is alább való volna [2]). Mindamellett Jakusich kérésére utóbb szabatosan kijelentette hogy, „miként sohasem volt, ugy most sincs szándékában a clérusnak ártani.“ [3])

Áttérve a részletes panaszokra, kimutatni igyekezett, hogy a győri püspök követelései alaptalanok. Viszont nem titkolta el, mennyire sértve érezi magát azon nyilatkozatok

---

[1]) Jakusich uramnak adott Instructió. 1633. dec. 22.

[2]) Jakusich relatiója. Ered. fog. Pozsonyi kápt. levt.

[3]) Eszterházynak 1634 jan. 3-án kelt válasza. Ered. Prim. vil. levt.

által, melyeket a bibornok róla és Dániel testvéréről tett. „Kényszeritem az Istenre ő kegyelmét — mondá többi között — ne contemnálja együgyüséngüket is, mivel Isten kicsinyek mellett is nagy dolgokat szokott cselekedni. Bölcsek és nagy irástudók mindnyájan nem lehetünk, mindazonáltal mi is üdvözülni kivánunk és ha atyai szeretetét mutatja ő kegyelme, s azt pedig cselekedetben: meglátja ő kegyelme, hogy az én fiui engedelmességemben nem fog semmi akadékot találni. [1])

Eszterházy ezalkalommal nem válaszolt irásban, hanem Jakusich által szóval küldötte üzenetét. Pázmány ebben ujabb bántalmat látott. Mindazáltal nem akarta a viszályt még inkább elkeseriteni, hanem a kibékülés előkészitésére törekedett. Emiatt egy iratot szerkesztett, ezt Jakusichhoz intézte, fölkérvén, hogy a nádornak megküldje. Meleg atyai hangon inti a nádort, mondjon le az egyház és az ő személye iránti ellenséges indulatról. „Kérem az úr Istent — igy zárja be hosszú levelét — hogy megbocsássa azt is Palatinus uramnak, a mit én ellenem vétett és nekem is, a mivel ő kegyelmét megbántottam, noha tudva s akarva nem vétettem. Hogy javallanám minden dolgait Palatinus uramnak, azt nem mondhatom. Mert látom a nagy passiót és sok dologban való alkalmatlanságot. Azért personam amo, plurimas actiones non laudo. És hiszem, hogy ő kegyelme is magában sok dolgot nem javall. Mert én magamban mindennap találok, amit nem javallok. És tu-

---

[1]) Eszterházynak jan. 4-én kelt üzenete. Ugyanott. — Eszterházy nagy súlyt helyezett arra, hogy megtudja, a főpapok közül kik járultak hozzá a Jakusich által tolmácsolt panaszok és vádakhoz. Igy Draskovich György váczi püspök és pozsonyi préposthoz is kérdést intézett az ő személyére és a pozsonyi káptalanra vonatkozólag. 1634 jan. 14. Ered. *Pozsonyi kápt. levt.*

dom, hogy a Palatinusság sem omnisciussá, sem impeccabilissá nem teszi az embert.“ [1])

A primás engesztelékeny szellemű föllépése nem volt képes a fönforgó egyenetlenséget megszüntetni. Különösen a brucki tizedek tárgyában egyik fél sem akart igényeiről lemondani. [2]) De ezen magánjellemű surlódásokat csakhamar háttérbe szoritotta egy nagyobb horderejű összeütközés.

Az 1634. tavaszán a portának és Rákóczynak fegyverkezései komoly aggodalmakkal töltötték el Eszterházyt. Fenyegetve látván Magyarországot is, april 16-án fölszólitá a megyéket, hogy május végeig bizonyos számú vitézeket állitsanak ki a végvárak védelmére, és meghagyta, hogy a nemesség is készen legyen szükség esetében fegyvert ragadni. [3]) Néhány hónappal később még veszélyesebbnek tünt föl a helyzet. Pest körül a törökök között nagy mozgalom volt észlelhető, s a boszniai basa jelentékeny haderővel váratott. Eszterházy azon hitben, hogy e készületek a közel támadás előjelei, ujabb körleveleket intézett a megyékhez. „Auctoritate nostra Palatinali — ugymond — intjük s hagyjuk is kegyelmeteknek, hogy noha viritim kelletnék ugyan fölülni ily nagy szükségében hazánknak, mindazonáltal mivel most a szegény ember a dolognak esett . . . minden portától két jó gyalogot rendeljen, úgy hogy mihelyt másodszor megtaláljuk kegyelmeteket, minden

---

[1]) Egykoru másolat. Prim. vil. levt.

[2]) Eszterházy kijelentette, hogy a püspök dézsmaszedőit, ha megjelennek „megvereti.“ Sennyey pedig ezen fenyegetés dacára meghagyta tiszteinek, hogy az Eszterházy által lefoglalt dézsmákat beszedjék. (Sennyey Pázmánynak. 1634 aug. 30. Ered. Prim. vil. levt.) Nincs tudomásom arról, mikép végződött ezen peres ügy.

[3]) A Győrmegyéhez intézett körlevelet közli Ráth K. Tört. Tár, VM. 86 l.

késedelem nélkül megindíthassa őket;" a nemesség pedig személyes fölkelésre készen álljon. [1])

Pázmány már 1627-ben, egy hasonló esetben, hangsulyozta azon meggyőződését, hogy a hazai törvények értelmében közfölkelés hirdetésére csak a király van följogositva; minélfogva most is nyiltan kimondotta, hogy a nádor midőn e jogot igénybe vette, hatalomkörén tullépett. És nemcsak maga nem engedelmeskedett fölhivásának, hanem másoknak is javasolta, hogy a nádori rendeletet ne vegyék tekintetbe. Könnyen gondolhatni, hogy tanácsát mindenütt szivesen fogadták és készségesen követték. Pázmány ily eljárása kétségkivül nem volt correct. A nádor ugyanis nem a fölkelést rendelte el, hanem csak azt, hogy a rendek a fölkelésre előkészüljenek; de ha csakugyan fölkelést rendelt és eként a törvényt megsértette volna is: Pázmánynak nyitva állott az ut a királynál orvoslást keresni. Engedetlenségre izgatva a rendeket, illetéktelenül benyult a közigazgatás gépezetébe, s a nádor tekintélyét — amelynek föntartása nagy nemzeti érdek volt — veszélyes mérvben megingatta.

Legkevésbbé sem meglepő, hogy Eszterházyt vetélytársának eljárása mélyen elkeseritette. De a heves férfiu fékezni tudta ez alkalommal indulatait s a közbotrány elkerülése végett oly lépésre szoritkozott, mely mérsékletéről tesz tanuságot. A nyitrai káptalan jegyzőkönyvébe nyilatkozatot igtattatott be. Ő — ugymond — idejekorán kijelölte a módokat, miként lehetne elháritani a veszélyt, mely a hazát fenyegeti, de miután „némely tekintélyes és hatalmas egyének" fölhivásának nem engedelmeskedtek, sőt a nádori méltóság sérelmével másokat is példájuk követésére birtak; emiatt az egész ország előtt óvást emel, hogy azon esetre, ha a török támadása a hazának enyészetét, vagy rom-

---

[1]) Az 1634 jul. 20-ki rendelet egy példánya Prim. vil. levt.

lását vonná maga után, nem őt, hanem azokat érje a felelősség, kik intését és fölhivását megvetették. [1])

Habár a nádor eként senkit sem nevezett meg, Pázmány jól tudta, hogy az óvás tulajdonképen ő ellene van irányozva s az ország szine előtt ugy van előállitva, mint ki a haza érdekei iránt közönyös s a törvények iránti engedetlenségre izgatott. Szükségesnek látta elháritani ezen gyanut. „Nem tagadom — irja ez ügyben Eszterházynak — minap látván aminemű protestátiót tett a kegyelmed szolgája a nyitrai káptalanban, igen csudáltam. Mert ha csak kegyelmedet justificálta volna és mind királyt, országot és nominatim a tanácsosokat nem gyalázta volna, nem gondolunk vele. De hogy a protocollumokban extáljon a közönséges gyalázás, nehéz és türhetetlen dolognak itélem. Ugy kerülöm mint a tüzet, hogy kegyelmednek okot ne adjak semminemű idegenségre, minthogy az én szivemben nincs semmi gyülölség. De a magam ártatlanságát tartozom én is kimutatni.“ [2]) Eszterházy sietett magát mentegetni. „Protestatiómat ami illeti, hozzám fölvett idegensége magyarázza azt is kegyelmednek, holott nevet ott senkinek sem adok s bár ne venné kegyelmed is magára, s annyival inkább ne vádolna avval, hogy uramat vádlom, aki ott nincsen, mentvén inkább ő felségét, kit ne is csudáljon kegyelmed. Mert aminemű állapottal ez ami szegény hazánk akkor vala (kiből kifutnom nekem nem szabad s koldulásra is mennék feleségestől s gyermekestől ki belőle, nem ugy mint kegyelmed, akinek Isten akaratjából Rómában is helye vagyon) könnyen utolsó veszedelembe juthattunk volna . . . Nem mások vádlásit néztem én az én protestátiómban, ha-

---

[1]) Az óvás 1634 feria 4 proxima post festum gl. Assumpt. D. Virginis lett a nyitrai káptalan jegyzőkönyvébe igtatva. Közli Podhraczky Uj Magy. Muzeum 1857 361 l.

[2]) 1634 oct. 4. Kismartoni Regesták i. h. 64 l.

nem magam mentségét . . . . Csudálom, hogy ebbeli cselekedetemet kegyelmed nehéz és türhetetlen dolognak tartja, melyet, kérem kegyelmedet, vegyen az én értelmemben s vegye szolgálatomat is inkább, kivánván szolgálnom inkább, mint vétenem kegyelmednek.“ [1])

Pázmány ezalatt elhatározá Eszterházy óvására ellenóvással felelni. S miután a király jóváhagyását kinyerte, [2]) szeptember 17-én két kanonokot hivott meg Nyitráról selyei nyári lakába s itt nyilatkozatot kézbesitett nekik, a káptalan jegyzőkönyvébe fölveendőt. Mint az ország primása — ugymond — hivatva van gondoskodni, nehogy a nádor sérelmet kövessen el az ország jogai s szabadságai ellen és ártatlanokat megbélyegezzen. Ezt tette óvásában, melyben a királyi felséget s az összes rendeket méltatlanul vádolja, midőn kijelenti, hogy az ország épen azoknak hanyagsága által hozatott veszélybe, kiknek leginkább kötelességük védelméről gondoskodni. Már pedig ez főleg a király kötelessége, s igy a nádor a királyt vádolja, hogy tétlenségében legszentebb kötelességeit elhanyagolja. Továbbá, midőn a nádor kiemeli, hogy némely hatalmas egyének sugalmazása hiusitotta meg a szükséges rendelkezéseket; a király tanácsosait és közvetve magát a királyt sérti; miután fölteszi, hogy a tanácsosok a haza veszedelmét okozó tanácsokat adnak s a király, ki sok évi kormánya alatt elég tapasztalást szerezhetett, tévutra vezetteti magát.

Pázmány azután elbeszéli, hogy a rendek azért nem engedelmeskedtek a nádor fölhivásának, mert a törökök pesti táborából érkezett fenyegető hírek, melyek miatt Eszterházy a

---

[1]) 1634 oct. 10. (Kism. levt.)

[2]) Ezt P. második ovásában kiemeli.

fölkelést kihirdette, alaptalanoknak bizonyúltak.. E miatt a nádor rendeletét több helyen, föl sem olvasták, nehogy személye megvetés tárgyává váljék, ha látják, hogy kósza hirek alapján kész fölkelést hirdetni. De továbbá, régi törvények értelmében a rendek csak akkor tartoznak fölkelni, ha a király is kiállitotta banderiumját. Miután pedig a király nem állitott ki, nem is fogadott hadakat, a megyéknek nem kellett, nem is lehetett fölkelniök. Végre fölkelést hirdetni, nem a nádort hanem a királyt illeti, ki azt vajjon szükséges-e a fölkelés hirdetése, jobban képes megitélni, mint mások „kik a közjó ürügye alatt személyes célzatokkal birhatnak.“ A nádor óvása tehát a királyra, tanácsosaira és a rendekre sérelmes; törvényes és jogos alappal nem bir, következőleg érvénytelennek tekintendő. [1])

Eszterházy értesülvén ez ellenóvás tartalmáról, kimerítő cáfiratot szerkesztett s bemutatta a királynak. Ez, visszaállitandó két legkiválóbb tanácsosa között a békét, igéretet vett Eszterházytól, hogy cáfiratát nem fogja, mint tervezte volt, a hiteles helyek jegyzőkönyveibe fölvétetni.

Azonban csakhamar megbánta igéretét. A sopronyi országgyülés közeledett. Attól tartott, hogy becsületét és tekintélyé kockáztatja, ha Pázmány ellenóvását, mely kétségkivül a rendek tudomására jut, válasz és cáfolat nélkül hagyja. Emiatt elhatározá, hogy fölszólal; nehogy pedig a királynak tett igéretét megszegje, szokatlan formát választott. November végső napjaiban titkárát Nyéky Jánost az esztergomi, pozsonyi és nyitrai káptalanok elé küldötte. Itt fölolvastatta cáfiratát, s a jegyző-

---

[1]) Az óvást a káptalan Domin. prox. post fest. exaltationis S. Crucis igtatta jegyzőkönyvébe. Podhraczky i. h. 363 l. Pázmány az esztergomi káptalannál néhány nappal előbb (feria 2 prox. ante festum exalt. S. Crucis) igtatta be óvását. Ered. példd. Kismartoni levélt.

könyvekbe Pázmány ellenóvása mellé csak azt jegyeztette be, hogy Pázmány vádjaira kellően megfelelt. [1])

A fölolvasott irat hangja élesebb és szenvedélyesebb, mint az első óvásé. Azokat, kik insurrectionalis rendelete ellen izgattak, aként jellemezi, hogy a magán érdekeikről jobban gondoskodnak, mint a közjóról; mert tudják, hogy habár az ország a romlás szélére jut, vagy akár teljesen fölforgattatik, állásukat egyebütt is föntarthatják. Pázmány vádjait nem tűrheti, miután attól tart, hogy a bibornok tovább menend és majd másokat, sőt magát a királyt is hasonló megvető bánásmódban részesitendi.

Áttérve a részletekre kiemeli, miszerint nem áll az, hogy a primáshoz tartozik az ország jogait és szabadságait fenyegető sérelmeknek elháritása. Mert eltekintve attól, hogy az ország rendes birái között a harmadik helyet foglalja el, politikai dolgokban csak annyi joga van, mint bármely más főurnak.

Nem áll az, hogy ő, a nádor, a királyt és a rendeket kötelességmulasztásról vádolta. Csak azokat vádolta, kik vonakodtak fölkelni. És most már kimondja nyiltan, vádolta a primást, ki magán szenvedélyét a közjó köpenyébe burkolta. A török veszély nem volt képzelt, ezt egyedül a király erélyes föllépése háritotta el; s emiatt a fölsőmagyarországi és némely Dunán inneni s tuli megyék, melyekhez a primás izgatásai el nem értek, hadaikat kiállitották. Egyébként ő csak végrehajtója volt a király egy rendeletének, melyben meghagyta neki, a megyéket előkésziteni, hogy szükség esetében azonnal táborba szállhassanak. Igaz, a nemesség törvényeink értelmében csak akkor tartozik fölkelni, ha a király is kiállitotta bande-

---

[1]) Ezt Eszterházy maga beszéli el Sennyeyhez 1634 dec. 8-án kelt levelében. Eredeti fog. Kismartoni levt.

riumját. De bizonyára nem fogja senki törvénysértésről vádolni a rendeket, ha szükség esetében a haza megmentéséről gondoskodnak, bár a király nem állitotta ki banderiumját. És a fönebb emlitett törvények inkább nyilt báborúra vonatkoznak, mint a haza védelmére.

Pázmány — folytatja Eszterházy — helytelenül okoskodik, midőn a nádort nem tartja följogositva a fölkelést kihirdetni. Az 1622. XXI. törvénycikk világosan szól e jogáról. És midőn a primás már több év előtt ezen cikket tévesen magyarázná, a megyék, melyekhez a nádor fordult, mind elvetették magyarázatát. Egyébként Pázmánynak régi törekvése a nádori hivatalt lealázni, gyengíteni, azt magának alárendelni.

Pázmány vádja, mintha ő a nádor 1631-iki hadjáratát a király parancsa nélkül viselte volna, nem uj. Már azon időben a király ellenségeinek kedvezvén, értesitette Rákóczyt arról, hogy a nádor a király tudta nélkül visel ellene háborut; miután pedig a fejedelem e levelet köztudomásra hozta, az ország majdnem föllázadt a nádor ellen, ki akkor kimutatta, hogy a király világos parancsainak engedelmeskedett.

Miután Pázmány vádjai mind alaptalanok, megérdemelné azon büntetést, melyet törvényeink a hamis vádlókra szabnak; annálinkább, mert magán szenvedélyei, legyőzhetlen indulatai és a gyülölet, melyet a nádor személye irányában táplál, rugói. De a nádor megelégszik azzal, hogy ünnepélyesen tiltakozik ezen vádak ellen. [1])

Pázmány már néhány nappal utóbb értesült Eszterházynak ujabb lépéséről. De a Nyéky által fölolvasott nyilatkozatnak tartalmáról teljes és hiteles tudomást nem szerezhetett. Csak hallo-

---

[1]) Eszterházy ezen cáfirata kelt „die Dominica post festum S. Catharinae Virginis.“ Az nem található föl a hiteles helyekben. Egy példányát megőrizte a kismartoni levéltár.

más után tettek neki jelentést azok, kik előtt a fölolvasás történt. Igy történt, hogy miután a részletek, melyeket előlegesen hallott, utóbb mások által kiegészittettek: december első napjaiban egymásután két ellenóvást igtatott a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvébe.

„Isten és a világ előtt kijelentjük, hogy senkit sem gyülölünk, legkevésbé a nádort, kit — igy szól az elsőben, mely Nyékyhez van intézve — fiunk gyanánt tekintünk és kinek lelki üdveért gyakran imádkozunk Istenhez. Nem tagadjuk ugyan, hogy őt is embernek tartjuk, s nem minden cselekedeteit helyeseljük; de midőn szóval, vagy tettel ellenmondottunk neki, erre igazságszeretetünk késztetett.“ Azután a fölolvasott nyilatkozat egyes állitásait cáfolja. Nem igaz, hogy ő a megyékhez irt, vagy üzent. Nem igaz, hogy a nádor óvásának értelmét elferditette. Nem igaz, hogy az erdélyi fejedelemmel ármányokat szőtt; mindig a béke föntartására igyekezett őt birni és a vele folytatott tárgyalásokba mindig beavatta a királyt: „Kinyilatkoztatjuk tehát — ezek zárszavai — hogy Nyéky roszakaratúlag, alap nélkül rágalmazott minket. Amiért ő felségénél elégtételt fogunk sürgetni.“ [1])

A második ellenóvásban már közvetlenül Eszterházy ellen polemizál. Azon vádja, hogy ő (Pázmány) levelekben fölhivta a megyéket, miszerint a nádor rendeletét ne olvassák föl, csak akkor érdemel hitelt, ha fölmutatni képes leveleit; ha ezt tenni nem képes, rágalmazónak tekintendő. Ő soha senkit, sem szóval, sem irásban nem hivott föl, a nádori rendelet mellőzésére. De ha ezügyben csakugyan irt, vagy szólott volna, csak jogával él vala; senki sem tilthatja el attól, hogy nézeteit az ország közügyeiről szabadon elmondhassa.

---

[1]) 1634 feria VI proxime post festum s. Andreae. A pozsonyi kápt. jegyzőkönyvéből.

Nem kevésbbé alaptalan az, mit a nádor aziránt mond, hogy ő a király és a nádor ellen Rákóczyval ármánykodott. Igaz, baráti viszonyban állott a fejedelemmel és állani fog ezentul is, mig a békekötés föltételeit megtartja. De a leveleket, melyeket hozzá intézett és tőle vett, mindenkor bemutatta a királynak, miről tanuságot tesz a császári és az érseki levéltár. Midőn Eszterházy 1631-ben Kassára ment, a k. utasitás meghagyta neki, hogy támadó föllépéstől ovakodjék és a Tiszát át ne lépje. Ő azonban ennek dacára megtámadta a fejedelmet és vereséget szenvedett. Ekkor több levelet intézett a fejedelemhez, de mindig a király tudtával és csak avégből, hogy a győzelem kizsákmányolása és a háború folytatásától visszatartsa.

Pázmány hangsulyozza, hogy a nádort nem gyülöli, sőt inkább szereti, mintha fia lenne; és bár ez nem úgy viseli magát, mint a fiúhoz illenék, magaviseletét oly szemmel nézi, mint az atya beteg gyermekének türelmetlen kifakadásait. Neki nincs semmi oka a nádort gyülölni; érdekeik nem ütköznek össze és semmit sem irigyel a nádortól. Az idegenségnek nincs más oka, mint az, hogy ő a közügyekről szabadon kimondja nézeteit és midőn a nádor némely cselekedeteit nem helyesli, ezt nem hallgatja el. Emellett Eszterházy rosz néven veszi, hogy ő az országos ügyekbe avatkozik. Hol nincs reá szükség, szivesen visszavonul; de hol a haza érdeke követeli, nem vonja el magát. És midőn ezt teszi, csak jogával él, melyet nem enged a nádor által korlátoztatni. „Ezeket — ugymond — kiemelnem kellett, nehogy igaznak tartsák azt, ami hamis. Egyébként kész vagyok állitásaimat okmányokkal igazolni. Sokat szándékosan elhallgattam, mert az igazságot földeriteni és nem az ingerültséget fokozni volt célom.“[1])

---

[1]) Kelt 1634 dec. 4. A pozsonyi kápt. jegyzőkönyvében.

Ezen öt protestatió, mely Eszterházy és Pázmánynak a védelem és támadás fegyveréül szolgált, nemcsak a két államférfiú, hanem azon kor állapotainak jellemzéséhez is nevezetes adalékot szolgáltat. Tanuskodnak arról, mily nagy súlyt helyeztek a közvélemény és az utókor itéletére, melyhez föllebbezték ügyeiket. A hiteles helyek jegyzőkönyvei, melyek magán, s nagyrészt birtokügyiérdekű okmányokkal vannak telve, midőn a közügyek körül fölmerült és ily élesen nyilatkozó ellentétek kifejezésére lettek igénybe véve: az időszaki sajtó hiányát pótolták.

Azonban bármennyire természetesnek és igazoltnak tartsuk, hogy Pázmány és Eszterházy jogaikat, becsületüket ily módon megóvni iparkodtak: nem tagadhatni, hogy mindketten a kivitel részleteiben botlásokat követtek el. A közügyeket magánviszonyaikkal, a tényeket alanyi érzelmeikkel, a valóságosan megtörténteket kósza hírekkel összebonyolították. — E kiváló egyének sem tudtak kivetköződni az emberiség közös gyarlóságából, a mennyiben a higgadt megfontolás helyett az indulat sugalmazásait hallgatták meg.

Eszterházy még semmit sem tudott Pázmány második és harmadik ellenprotestatióiról, midőn Sennyey cancellár (1634) december 7-én lakompaki kastélyában meglepte. A király neheztelését jött tolmácsolni a fölött, hogy igéretét megszegve Nyéky nyilatkozatai által a viszály folytatására okot adott. Emellett kijelentette, hogy a király nem helyesli eljárását az insurrectió tárgyában, s rosz néven veszi azt is, hogy rendeletei, melyeket ez ügyben a megyékhez tényleg szétküldött, nem egyeztek meg azon fogalmazat szövegével, melyet a királynak bemutatott. Egyébként sietett őt megnyugtatni azon nyilatkozattal, hogy személye iránt a király nem viseltetik idegen-

séggel; végre a király azon ohajtását fejezte ki, hogy Pázmánynyal megbéküljön. [1])

A nádor védelmezte magát. Hangsulyozta, hogy Nyéky által nem protestatiót vitt véghez, hanem csak mentségeit hozta a káptalannak tudomására; nem is tudta, hogy a király e lépésben adott szavának megszegését fogja látni. A kibékülésről nem szólott, s erre nem is látszott hajlandónak. El volt keseredve és arról beszélt, hogy a nádori méltóságról lemond, miután az sokféle kellemetlenségek mellett még a király haragját is reá vonta. [2])

A kibékülés annál kevésbbé következett be, mert Eszterházy december második felében az országgyülésre utazván, Pázmány két utóbbi ellenóvásáról értesült. Ekkor kötelességének ismerte ujabban fölszólalni. Most már Pázmányt világosan rágalmazás és ferditésről vádolja. Ragaszkodik előbbi állításához, hogy Pázmány volt az, ki a megyéket a nádori rendelet mellőzésére fölhivta. Föntartja azon nézetét is, hogy hatáskörén túllép és a nádori méltóságot sérti. A Rákóczy-ügyre nézve nem akarta mondani, hogy a fejedelemmel conspirált, hanem csak kiemelni, hogy a fejedelemhez intézett levélben irta, miszerint a nádor a király akaratja és tudta nélkül indította meg ellene a háborút. És hogy ez áll, kész azoknak vallomásaival bizonyítani, kik a bibornok érdeklett levelét látták és olvasták. [3])

---

[1]) „Cardinal urammal ő ngával való szeretetét és egyességét kivánja ugyan ő fge . . , remélli, hogy nagyságtok véghez viszi, mind lelküknek könnyebségére, mind a közönséges jóért.“ Sennyey emlékirata. Kismartoni Regesták 62 l.

[2]) Szennyeynek a királyhoz intézett jelentése 1634 dec. 8. Kismartoni Regesták 63 s kk. ll.

[3]) A nádor iratának cime „Circa reprotestationem Emmi D. Cardinalis.“ Datum nélkül. Mily rendelterése volt, nem tudjuk. A kismartoni levéltár két példányát birja, egy latint s egy magyart. Az utóbbi Eszterházy sajátkezű fogalmazata.

Ugy látszik Pázmány szavánál fogta a nádort és követelte ezen vallomásokat. Mert Eszterházy négy nemes ember által okmányilag bizonyíttatta, hogy ők Pázmánynak Rákóczyhoz intézett levelét, melyben a fönebbi nyilatkozat benfoglaltatott látták. [1])

Eszterházy ugyanakkor a királyhoz is fordult sürgetve a szenvedett sérelmek orvoslását. Kiemelte, hogy Pázmány magát az országban a király után első személynek tartja; hogy magát följogosítva tekinti mindazt megakadályozni, mit az ország jogaira és szabadságaira nézve hátrányosnak itél; míg a nádortól megtagadja azon jogot, hogy a véghelyekre fölügyeljen, fölkelést hirdessen, a k. tanácsosokat értekezletre összehivja, rendkivüli törvényszéket tartson; hogy a nádornak a megyékhez intézett rendeleteiről megvetőleg nyilatkozik, azok ellen izgat, s eként zavarokat idézhet elő; hogy a király és mások előtt is hamis vádakat emel; hogy a k. tanácsosok értekezletein szenvedélyesen megtámadja azokat, kik vele ellenkező nézeten vannak.

A sérelmek ezen hosszu lajstromának összeállitása után a következő kérelmeket intézi a királyhoz. Parancsolja meg Pázmánynak, ne akadályozza őt hivatalos tevékenységében, ne avatkozzék oly ügyekbe, melyek nem tartoznak hivatalához, ne vonja el magát az ország javát célzó szolgálatoktól. Továbbá a primás óvásai a hiteles helyek jegyzőkönyveiből töröltessenek ki; vagy legalább a maga óvásai azok mellé igtattassanak. [2])

---

[1]) „Én Eörsy Zsigmond Váradon láttam Cardinál Pázmány Péter uram levelét, melyben az erdélyi fejedelemnek Rákóczy uramnak azt irta, hogy nem volt instructiójában Palatinus urnak, hogy rájok menjen, hanem maga felfuvalkodásából cselekedte, Isten ne adta volna, hogy Palatinusunk lehetett volna.“ Csicseri Orosz Pál, Besseney István, Sárkány Miklós is ugyanezt bizonyitják. Pecsétekkel. Dátum nélkül. Kismartoni levéltár.

[2]) Az irat cime: „Puncta difficultatum D. Comitis Palatini contra

Mikép válaszolt e fölterjesztésre a király, nem ismeretes. De a következő országgyülés eseményei bizonyítják, hogy a királyi közbenjárás nem volt képes a két ellenfél között teljes és őszinte kiengesztelődést létrehozni.

III.

Az 1634-iki országgyülés. — Elnapolása. — Ujabb megnyitása. — Tárgyalásai. — Az Eszterházy és Pázmány közötti ujabb surlódások.

II. Ferdinand az 1630-iki országgyülésen igéretet tett a rendeknek, hogy őket a következő évben ismét összehivja. De az erdélyi és németországi bonyodalmak az igéret teljesitését több éven át lehetetlenné tették. Emiatt 1633. tavaszán körlevelet bocsátott az ország főurai és törvényhatóságaihoz; igazolta magát és kijelentette, hogy mihelyt a körülmények engedik, kötelességének eleget teend. [1]) És csakugyan még ugyanazon év végén országgyülést hirdetett, mely a következő év február 19-én volt megnyitandó. [2]) Szándéka volt a rendeket fölhivni, hogy a hadi költségekre segélyösszegeket ajánljanak meg, mire sürgető szüksége, de kevés reménye volt; [3]) bár Pázmány Onate spanyol követtel karöltve, buzgón fá-

---

Em. D. Cardinalem Pázmány Suae Maiestati praesentatarum.“ Dátum nélküli ujabb másolat. Kaprinay kézirati gyüjteményében, (4-ik fólio kötet) egyetemi könyvtár.

[1]) 1633 april 11. Egy példány a Prim. vil. levt.

[2]) A meghívó levél kelt 1633 dec. l. Kovacsich Supplem. ad Vestigia Comit. III. 396 l.

[3]) Ugyanis, midőn a király 1633 julius közepén a magyar tanácsosokkal szándékát közölte, ezek nem sok reményt adtak. A florenczi követ 1633 jul. 16. „Non vi audando in persona Sua Mtá (t. i. az országgyülésre) si crede, che non potra ottenere niente; et andandovi sia per ottener poco.“

radozott, hogy a rendeket megfelelő áldozatkészségre hangolja. [1])

A kitüzött időben — 1634. február második felében — nagy számú főrendek és követek várták Pozsonyban a király megjelenését. [2]) De ezalatt Wallenstein áruló tervei felől fenyegető hirek érkeztek, melyek az udvar figyelmét egészen lekötötték és kivánatossá tették, hogy a király a trónörökössel személyesen Csehországba siessen. Emiatt február 17-én Trautmansdorf gróf Pozsonyba küldetett, hogy Pázmány és Eszterházy tanácsát kikérje aziránt, vajjon az országgyülést elnapolni, vagy pedig Leopold főherceg által megnyittatni kelljen. [3]) Azok az elnapolást javasolták, mihez a király annál szivesebben járult megegyezésével, mert' időközben Wallenstein a táborban tisztei által kivégeztetett, s nem lehetett előrelátni, melyek lesznek ezen esemény következményei. Emiatt Meggau gróf és Verdenberg báró mint k. biztosok Pozsonyba jöttek; meggyőzték a rendeket az elnapolás szükségessége felől, s biztosították, hogy, mihelyt lehetséges lesz, ujból összehívatni fognak. [4])

És csakhamar, még ugyanazon év november végén — miután Pozsonyban a pestis dult — Sopronyba hivattak az ország rendei, hol december 22 én a gyülés a két király által ünnepélyesen megnyittatott. [5]) Az előterjesztések segélyt kértek

---

[1]) Florenczi követ Bécsből 1634 jan. 28: „Questa volta per le pratiche anticipate tenutesi dal C. de Ognate col. Card. di Strigonia, il quale ha molta autorità, con i domicelli del Regno se procurerá di cavarne qualque particulare costiutto; almeno a obligarli a dare ciascuno qualche numero d'huomini a cavallo, oltre a certe particolare levate, che con i danari di Spagna son state entraprese da alcuni primati del Regno.“

[2]) Kovacsich i. h. 398 l.

[3]) A spanyol követ febr. 21. és a florenczinek február 24-ki jegyzéke. — V. ö. Ranke Gesch. Wallensteins. (1869) 527 l.

[4]) A marc. 1-én kelt leirat Kovacsich i. m. 398 l. És Eszterházynak april 13-án kelt körirata. Magy. Tört. Tár VIII. 86 l.

[5]) Az oct. 21-én kelt k. irat nov. 30-ára Sopronyba hivja a ren-

s az ország védelméről valamint az igazságszolgáltatás javitásáról való gondoskodást ajánlották a rendek figyelmébe. Emellett Pázmány befolyásával két más tárgy is szőnyegre hozatott. A király, miután több oly jószágot adományozott világi uraknak, melyek hajdan egyházakhoz tartoztak, ez alkalommal kinyilatkoztatta, hogy nem volt szándéka világiasitani ily jószágokat és jövedelmeket, melyek Istennek és egyházának voltak szentelve, minélfogva ezen adományozások érvényteleneknek tekintendők. Továbbá fölhivta a rendeket törvény alkotására, mely a keresztségismétlőket az országból számüzze s azoknak további bevándorlását tilalmazza.[1])

De a k. előterjesztések tárgyalása előtt, miként máskor most is, a sérelmek vétettek föl. Ezek összeállitásánál a vallásiak ismét bonyodalmakat idéztek elő, alkalmat szolgáltatva a felekezeteknek, hogy egymással megmérközzenek. A protestansok a fölsőtáblánál törpe kisebbséget képeztek, ellenben az alsóházban jelentékeny pártot alkottak; ugyanis a városok követei, a nagyszombatinak kivételével, mindannyian, a megyeiek, főleg az alföldiek, nagyrészt protestansok voltak.[2]) Utasításaikra hivatkozva, követelték, hogy mindenekelőtt a kath. urak által a vallás szabad gyakorlata ellen intézett erőszakos támadások vétessenek föl; főleg a Thurzó grófok, Batthányi Ádám, Rákóczy Pál, özvegy Forgách Zsigmondné és Nagyszombat város tanácsa ellen irányult neheztelésük.[3])

Az alsó tábla kath. tagjai és a főrendek mindent megtettek, hogy a vallási sérelmek mellőztessenek. Elegyes ülés is

---

deket. (M. Tört. Tár. VIII. 1[illegible]ö l.) Az országgyűlés megnyitása é[illegible] lefolyásáról tudósitanak Nagyszombat város követeinek jelentései (a város levt.) és egy ismeretlen követ naplója. (Nemzeti Muzeum kéziratai között „fol. lat. 526 sz.“)

[1]) Katona Hist. Crit. XXXI. 908 s. kk. ll.

[2]) Nagyszombati követ dec. 30-ki jelentése.

[3]) Muzeumi Napló jan. 2.

tartatott, hol a nádor hosszas beszédben indokolta a katholikusok kivánatát s fölhivta a prot. rendeket, hogy kövessék az 1625 és 1630-iki országgyülések példáját, melyek a vallási sérelmek tárgyalásáról lemondottak. De a protestánsok nem engedtek; előadták, hogy az előbbi országgyüléseken csak azért mondottak le sérelmeik előterjesztéséről, mert biztosittattak, hogy azok a legközelebbi országgyülésen orvosoltatni fognak. Emellett kiemelték, hogy a vallás szabad gyakorlatát biztositó törvények hasztalanok, ha az azok ellen elkövetett sérelmek nem orvosoltatnak. A protestánsok által hangsúlyozott sérelmek leginkább arra vonatkoztak, hogy kath. urak saját birtokaikon a prot. templomokat elfoglalták. De a kath. rendek kimutatni igyekeztek, hogy midőn ezt tették, kegyuri jogaikkal éltek, s igy a törvényt nem sértették meg. A prot. rendek magán értekezletükön megállapodtak, hogy kivánatukról nem mondanak le. És az alsótáblánál keresztülvitték azon végzést, hogy a vallási sérelmek tárgyalása megkezdessék.

E határozatról küldöttség által kelle a fölsőtáblát értesiteni. Ősi szokás szerint ily küldöttségek vezére és szónoka mindig kath. egyházi férfiu volt. Most azonban a clerusnak egy tagja sem vállalkozott e szerepre. Ezen körülmény ingerült vitákat idézett elő, melyek csak akkor szüntek meg, midőn körükben megjelent a főrendek küldöttsége. Sennyey cancellár vezetése alatt Battyányi, Széchy, Veselényi, Rákóczy Pál, Ostrosich s Liszthi — tehát részben prot. urak — jöttek, hogy még egy kisérletet tegyenek a prot. rendeket engedékenységre birni. Miután pedig ez nem sikerült fölhasználták az utolsó eszközt, — jan. 5-re vegyes ülés hirdettetett. [1])

---

[1]) „Nem tutum sem voxra bocsátani a vallásdolgot, sem az ő felsége declarátiójára, se pedig reinfecta csak úgy eloszlani, nem lévén a követek közöl egyikének is az instructióban irva, hogy csak protestátióra is vigye a dolgot.“ (Muzeumi napló jan. 4.)

A prot. rendek a megelőző napon Rákóczy György követével Csernel Györgygyel értekeztek, ki — hihetőleg Pázmány által megnyerve — befolyását a mérséklet szellemében használta fel. A hatás észlelhető volt már az előleges titkos conferentián, melyet január 5-én hajnali 5 órakor tartottak. Itt azon eredményre jutottak, hogy makacs magatartásuk nem veszélynélküli

Abban állapodtak meg, hogy a vallási sérelmek fölterjesztéséről lemondanak, ha a kath. rendek megengedik, hogy a vallás ügye mind a sérelmi föliratban, mind az alkotandó törvénykönyben oly módon említtessék meg, mint ez a két megelőző országgyülésen (1625, 1630) történt. S ez a vegyes ülésen nehézség nélkül elfogadtatott. [1]) A politikai és magán sérelmek összeállítása két hétnél hoszabb időt vett igénybe s csak január 24-én mutattattak be a királynak. [2]) Legfontosabbak a rendek panaszai a fölött, hogy a török ügyek vezetésében magyarok nem alkalmaztatnak; hogy a törökök dúlásai nem gátoltatnak, minélfogva 1630 óta a meghódoltatott faluk száma a 120-at, a fogságba hurcolt honfiaké a 2000-et meghaladja; hogy a várkapitányok nem szünnek meg garázdálkodni és a törvényeket megsérteni; hogy a király, 1630-ban tett igérete dacára, udvari cancelláriájánál nem alkalmazott két tanácsost, hogy a 13 szepesi várost, ugyszintén a fraknói és kaboldi uradalmak még nem lettek visszacsatolva. Kivánták, hogy a bécsi születésü Hirsch Pált s más idegeneket, kik a harmincadoknál alkalmazva vannak, a pénzügyek igazgatásától s a többi idegen harmincadosokat is még az országgyülés tartama alatt elmozditsa. Azonban az idegen hadak kivezetését nem

---

[1]) Bár jan. 5-én az alsótáblánál levő egyháziak még ezellen is fölszólaltak. Muzeumi napló.

[2]) Az alsótábla január 8—18 foglalkozott a sérelmek összeállításával, a fölsőtábla pedig január 19—22. Az utóbbi napon vegyes ülés tartatott, hol Pázmány előadta a rendek némely nehézségeit, s miután ezek tekintetbe vétettek, január 23-án létrejött az egyesség. Muzeumi napló.

sürgették, sőt loyalitásuk tanuságaul kijelentették, hogy „bár az idegen hadak kivezetését jogosan kivánhatnák, mégis tekintettel a körülményekre, ettől tartózkodnak.“ [1])

A január 30-án kelt k. leirat több pontra kielégitő volt, de némely sérelmek orvoslását vagy megtagadta, vagy elhalasztotta. [2]) Az országgyülést most azon kérdés foglalkoztatá, vajjon ujabb föliratban forduljon-e a királyhoz, vagy elégedjék meg a nyert engedményekkel? Az előbbit követelte az ellenzék, az utóbbit sürgették a főurak s az egyháziak. De miután a király az országgyülés befejezését, hogy a német birodalomba utazhassék, siettette: a második sérelmi fölterjesztés mellőztetett, s a nádor megbizatott, hogy a még fönforgó nehézségeket szóval adja elő a királynak. Mindazáltal ezen nehézségek formulázása fölött a tanácskozások még több napot vettek igénybe. Végre a király kifogyott türelméből. A cancellár által értesitette a rendeket, hogy „nem parancsolja, hanem kéri és pedig az Istenre kéri a rendeket, ne tartsák vissza tovább; annálinkább, mert mind maga, mind fia rosz egészségben van.“ [3])

Az országgyülés erre rohamos sietséggel járt el a törvények szövegezésében. Ezek közé egy cikk igtattatott, mely a nádor ellen volt irányozva, s kimondotta, hogy a rendek „a király rendelete nélkül, senkinek fölhivására, ne tartozzanak fölkelni.“

Ez bizonyitja, hogy Pázmány jól fegyelmezett pártja által támogatva, ismét kezeibe ragadta a vezérletet, és nem tudott ellenállani azon kisértetnek, hogy e hatalmát a nádorral éreztesse; mi ezt ujra nem kevéssé elkeserítette. [4])

---

[1]) A sérelmi fölirat Katonánál XXXI. 630—665 ll.

[2]) A k. leirat ugyanott 665 - 680 ll.

[3]) Muzeumi napló.

[4]) A nádor megaláztatását nem tudta szótlanul türni. Még

Ezen országgyülésen ugyanis Pázmány Eszterházynak több, a közügyek és magánérdekeire vonatkozó célzatait meghiusítván: alkalmat adott reá, hogy lelkében az elkeseredés megujuljon. Ezt még fokozták az egyháziak, kik a primás által bátoríttatva, ellenséges érzületüket ismételve kitüntették. Mi kölcsönös recriminátiókra és az országgyülés fölöszlása után ingerült levélváltásra vezetett.[1]) Utóbb Eszterházy Dánielnek sikerült őket kiegyenliteni; mert Pázmánynak engesztelékeny hangon tartott levelére, a nádor hasonló szellemben válaszolt, sőt nem habozott magát hatalmas versenytársa előtt némileg megalázni.[2]) De ez csak rövid ideig tartott.

Mig ugyanis a külső és belpolitika kérdései a két államférfiut mindig ellentétes állásban találták: a bajok betetőzésére 1635-ben magánérdekeik is összeütköztek.

Ezen év elején Alaghy Menyhért magtalan halála következtében a terjedelmes régeczi uradalom a kir.

---

hónapok mulva is telvék levelei panaszok és kifakadásokkal. Igy 1635 május 26, 28 sat. Kismartoni Regesták 66 s. kk. ll.

[1]) Eszterházy egy „anno 1635, post comitia“ Pázmányhoz intézett levelében hosszasan mentegeti magát vádjai ellen s előadja panaszait, a primásnak országgyülési magatartása és nyilatkozatai miatt. Ezekre visszatér május 26-án Bákóczy Pálhoz és egy másik főúrhoz intézett leveleiben. Az előbbinek irja: „Mennyi atflictióm lett legyen ott, kiváltképen némely ecclesiastica personáknak kemény invectivái miatt ... sok volna megirnom ... kik annyira is mentenek vala, hogy ha valami häresiarcha lettem volna is, tovább nem mehettek volna ellenem.“ Pázmánynak pedig szemrehányást tett, hogy „esztelenségnek declarálta“ a nádori hivatalt s ennek régi jogai ellen harcolt; sat. (Kismartoni Regesták 66. s kk. ll.)

[2]) A nádor Pázmánynak 1635 marcius 12: „Öcsém E. D. uram megadá a kgd levelét ... Kérem kgdet ... mutassa atyai jóakaratját is kgd hozzám ... kiért hozzátartozóimmal együtt szolgálhassak én is kgdnek ... Minden magam szavait nem mentem, noha ... ha én tőlem vennék értelmét ... nem annyira venne erőt uram füleiben is, de a vér is epe lévén némelyeknél, onnét vagyon inkább, mint magamtól keménysége beszédemnek ... Tegye le panaszát s kész vagyok magam megbántásával azont művelnem én is, és szolgálnom kgdnek.“ Kism. Reg. 65 l.

fiskusra szállott. Ezt a nádor maga számára szerette volna megszerezni, miután a kincstár irányában elmaradt fizetések címe alatt több mint száz ezer forintnyi követelése volt. A király hajlandó volt kivánatát teljesíteni. De néhány héttel utóbb Pázmány is lépéseket tett a nevezett uradalom megszerzésére, készznek nyilatkozván Eszterházy követeléseit készpénzben kielégíteni. A király habozás nélkül elfogadta ezen ajánlatot és elrendelte Pázmány javára az adományozási okmánynak kiállitását. Eszterházy természetesen rosz néven vette, hogy kilátásai eként meghiusultak. És midőn Pázmány vele követeléseinek kiegyenlitése iránt tárgyalásokat kezdett, sokféle nehézségeket tett. Kivánta, hogy az egész jelentékeny összeget azonnal és egyszerre lefizesse; s még abban sem akart megegyezni, hogy azon 15 ezer forint, melylyel Eszterházy Pázmánynak, illetőleg a bécsi papnöveldének adósa volt, leszámittassék. [1]) Pázmány utóbb lemondott a régéczi uradalom megvásárlásáról és pedig Eszterházy javára, miáltal a béke helyreállott. [2]) De most sem volt az állandó.

1636-ban Bethlen István ellenséges föllépése Rákóczy ellenében szükségkép ujabb surlódások kutfeje volt. Pázmány mindent megtett az erdélyi fejedelem érdekében; Eszterházy pedig szivesen látta volna megbuktatását. Ilyetén ellentétes politikai irányzataik kedvező talajt szolgáltattak személyes gyanusitásokra.

Pázmány augustus havában értesitette a nádort, mennyire fáj neki, hogy ő a papok ellen gyülölettel viseltetik, s ezt hol alkalma nyilik, velök érezteti. Eszterházy sietett nem annyira

---

[1]) Ezen alkudozásokról más helyen is szólunk. Eszterházy april 2-án egy névtelen grófhoz — kétségkivül Palffy Pálhoz intézett levele. (Kismártoni Regesták 66 l.) Szól erről Dobronoki is naplójában.

[2]) Bizonyitják ezt Eszterházynak Pázmányhoz 1636 január 17, jun. 13, 23 intézett levelei. (Eredeti fogalm. Kismártoni levéltár.)

magát védelmezni, mint indignátiójának kifejezést adni. „Tudni kell kegyelmednek, — irja többi között — édes Cardinal uram, hogy ha olyan tudománynyal nem világoskodunk is, mint kegyelmed, barmoknak szintén azért nem tartjuk magunkat. . . Isten eleibe terjesztvén ügyemet, dijudicet causam nostram . . . kegyelmed e, vagy én vagyok e igazabb szivvel a papokhoz; mivel látja Isten azt, ha kegyelmed nem akarja tudni is, ifjuságomtól fogvást mennyit szenvedtem én s mit cselekedtem a catholica Religióért, s aszerint a papokért is, amint hogy most is kész vagyok minden bejött alkalmatossággal minden substantiámat s életemet is kiadnom, s bátrabban vagy hamarább is azok közül sokaknál, akik Krisztus kenyerével élnek.“ Tagadja azt, hogy indulatos és boszuvágyó lenne. „Ne vélje kegyelmed, ha én boszúüző voltam volna . . . annyi erőt vett volna rajtam az utolsó sopronyi gyülésen való kegyelmed idegensége is amint vőn, és amely mocskos dolgok a kegyelmed okoskodásából ott lettek ellenem, tenni rólok nem tudtam volna.“ Végül keserűséggel irja: „Mennyi csorbát szenvedek és gyalázást hivatalomban is kegyelmedtől, mindenestől letapodni kivánván azt, sokat szólhatnék . . .; de minthogy azonkivül is életemben kivánok én ettől a galyibás tisztemtől, Isten velem lévén, megválnom, nem sokat törődöm rajta; ottan adjon Isten kegyelmednek kivánsága szerint való olyan Palatinust érni, aminemük alatt jobban volt dolga azelőtt a clérusnak“. [1])

Ily levél természetesen nem volt alkalmas Pázmányt akár megnyerni, akár megfélemliteni. Ezután is minden alkalommal kifejezést adott neheztelésének s nem szünt meg Eszterházyt többi között azzal gyanusitani, hogy az erdélyi fejedelemségre

---

[1]) Az augusztus 21-én kelt levélnek eredeti, aláirt példánya a kismartoni levéltarban, miből következik, hogy Eszterházy utólag némi változtatásokat tett az elküldött levélben — (Kismartoni Regesták 76 s kk. ll.)

vágyódik. A nádor a királyhoz intézett komoly előterjesztésben a szenvedett bántalmazások és sérelmekért elégtételt követelt. [1]) Pázmánynyal pedig beszüntette a további vitatkozást, belátván, hogy eredményre ugy sem vezethet. „Abban hagyom — irja neki — Isten tegyen igazat közöttünk s mutassa ki, szivből kivánnám, ha kegyelmed, vagy én vagyok igazabb, mind urunkhoz, hazánkhoz.“ És sorait végezvén mondja: „Adjon jót Isten hozzám való gonoszáért is kegyelmednek.“ [2])

Az 1627-ben megkezdődött surlódások csak Pázmánynak sirjánál találták befejezésüket.

Mindazáltal kiemelnünk kell, hogy bármennyire feszült volt viszonyuk és gyülöletes levelezésük: midőn a közügyek kivánták, vagy magánviszonyaik magukkal hozták, személyes érintkezéseikben soha sem feledkeztek meg a tiszteletről, melylyel különösen személyük és állásuk iránt tartoztak; sőt gyakran szivélyes figyelmet bizonyitottak egymás iránt. Eszterházy gyakran vendége volt Nagyszombatban Pázmánynak, s ez, midőn 1636 november 12-én végrendeletét elkészité, a nádort kérte föl, hogy Telegdy érsekkel mint tanu aláirja. Viszont Eszterházy két héttel utóbb a Pozsonyba utazó bibornokot fényes kisérettel a város határainál fogadta. [3])

Azonban kétségtelen, hogy a két államférfiú ellenségeskedése a közügyek és a kath. érdekekre nézve egyaránt hátrányos volt; mig benső összeműködésük szétforgácsolt erőiket sokszorosan hatványozta volna.

---

[1]) Augusztus 20 án kelt fölterjesztése Ugyanott 82 s kk. ll.

[2]) Eszterházynak szeptember 10-én Pázmányhoz intézett levele Ugyanott 81. l.

[3]) Dobronoki naplója.

IV.

A Pázmány által tartott tartományi és megyei zsinatok. — A zágrábi bonyodalmak. — Az idegen kezekre jutott egyházi javak visszaszerzése.

Azon buzgalom, melylyel Pázmány az országos béke megszilárdulása után, zsinatokat tartani kezdett, nem volt a lelkesedés pillanatra föllobbanó lángja, hanem a benső kötelességérzet és az egyház iránti szeretet kifolyása. Igy magyarázható, hogy e buzgalom nem hanyatlott, hanem fokozódott. És az egyház történelmében, ha nem egyedül álló, bizonyosan ritka azon tény, miszerint Pázmány — mióta Rómából (1632) visszatért, haláláig — évenkint tartott zsinatot.

Az 1630-iki nemzeti zsinatnak egyik nevezetes eredménye azon határozat volt, mely a római breviáriumot és misekönyvet a magyarországi egyház egész területére elfogadta. Ugyanekkor egy főpapi küldöttség megbizatott a magyar védszentek külön officiumait és miséit összeállitani. Pázmány pedig fölkérte a pápát, engedje meg, hogy a magyar védszentek ünnepeit nyolcadaikkal a magyar clérus ezentúl is úgy ünnepelhesse, mint eddig; miséik és officiumaik is a római missale és breviarumhoz nyomtatásban mellékeltessenek. „Mert — ugymond — az egyházi rendnek tisztelete a védszentek iránt oly nagy, hogy készebb régi misekönyveit és breviáriumait megtartani, mintsem hogy ama tisztelettel fölhagyna.“ [1])

A pápa örömmel értesült a római ritus elfogadásáról s emiatt magasztalásokkal halmozta el Pázmány személyét és érdemeit. A magyar védszentekre vonatkozó kérelmet sem utasitotta vissza, hanem kivánta, hogy miséik és officiumaik Rómába

---

[1]) Péterffy II. 312. l.

küldessenek, itt a S. Rituum Congregátió által beható vizsgálat alá fogván vétetni. [1])

Pázmány csakhamar beterjesztette a kivánt munkálatot. De a pápa, bár a zsinat kérelmét a király és fia is támogatták, megtagadta a magyar védszentek miséinek és officiumainak a római missale és breviariumba való fölvételét; arra hivatkozva, hogy ezen könyvek már kinyomatva vannak, s így azokon változtatásokat tenni többé nem lehet. [2]) Mindazáltal később 1636 végén, midőn a magyar védszentek officiumai és miséi a római Congregatio birálatát kiállották: a pápa nemcsak ezeket jóváhagyta, hanem a magyarok egy régi ohaját teljesítve, sz. István, meg sz. Adalbert ünnepeit az egész kath. egyházra nézve kötelezőknek nyilatkoztatta. Ezen tény nem kevéssé örvendeztette a királyt és Pázmányt, kik siettek hálájukat a pápának kifejezni. „Örvendek magam is — válaszolá ez — hogy alkalmam volt ama nemes ország iránti jó indulatomat bebizonyítani.“ [3])

Pázmány, hogy a szentszéknek ezen intézkedéseit kihirdethesse és más fontos érdekekről tanácskozzék: 1632. marcius

---

[1]) „Az 1630 június 8-án kelt pápai breve többi között így szól: „Non modo praesidium Religionis, sed etiam Romae solatium haberi par est Synodum Strig... Gaudemus... petenda ishic esse sacrificia et orationes ex Missali et Brev. Rom., quae volumina tamquam dictante coelo conscripta patefecit Pontificia auctoritas, Ecclesiis universis in cor unum, animamque unam christianae concordiae coalescentibus. Caeterum quod ad Sanctos istius Regni Patronos attinet, dabitur opera, ut pii voti compos Hungaria efficiatur. At enim par non est, in Romanis libris officia eorum solemnia describi, nisi a S. R. C. cognita sint ac approbata.“ (A pápai titkos levéltárból.)

[2]) A pápának 1631 marcius 15-én a két királyhoz és Pázmányhoz intézett brévei a pápai titk. levt.

[3]) A pápának 1631 nov. 28-án Pázmányhoz intézett breveje, ered. Prim. egyb. levt. — Pázmány 1632 jan. 2-án olasz levélben köszöni Barberini államtitkárnak ez ügyben tett jó szolgálatait. (Eredet. Barberini levéltár.) Az 1632 jan. 24-én kelt pápai brévék a két királyhoz és Pázmányhoz, a pápai titk. levt.

8-ára nemzeti zsinatra hivta össze a főpapokat és ugyanakkor megyei zsinatot is szándékozott tartani papjaival.[1]) De római küldetése miatt elnapolni kényszerült ezen egyházi gyüléseket. Midőn Rómából visszaérkezett, első teendője volt a római misekönyvek, breviáriumok használatba vétele, a magyar misék, és officiumok kinyomatása iránt rendelkezni.[2]) A nemzeti zsinatot pedig 1633 april 30-ára ujra kihirdette.[3])

A kitüzött napon a magyar püspökök és egyéb főpapok személyesen, s a káptalanok küldötteik által majdnem teljes számmal megjelentek. A kalocsai érsek sem hiányzott; suffragáneusai közől a váradi, szerémi, tinini püspökök személyesen itt voltak, a zágrábit egy kanonokja képviselte. Titkárrá Bőjte Miklós győri kanonok választatott meg. A tanácskozmányok három napot vettek igénybe s rendesen reggeli hat órakor vették kezdetüket.

Azon ügyekkel foglalkoztak, melyeknek fölkarolását Pázmány életföladatául tüzte ki: zsinatok — visitatiók — papnevelés — római ritus. — A püspökök köteleztettek évenkint megyei zsinatokat tartani, s a metropoliták fölhivattak, hogy suffragáneusaikat, kik ezen kötelességüket nem teljesitenék, egyházi büntetésekkel sujtsák. A főespereseknek kötelességükké tétetett, javadalmaik elvesztésének terhe alatt, évenkint személyesen megtartani kerületeikben a kánoni visitátiót.

---

[1]) Pázmány ugyanazon napra két féle zsinatot hivott össze. Az egyiket „provinciale"-nak nevezi; de nemzeti zsinatot értett alatta, miután a kalocsai érseket és suffragáneusait is meghivta. A másik megyei volt. A meghivólevelek Péterfynél II. 319 s kk. ll.

[2]) Pázmány 1632 febr. 8-án kelt elhalasztó iratában tudatja, hogy a nagyszombati székesegyházban már husvétkor használatba vétetik a római misale és breviárium. Suffragáneusait e példa követésére aug. 14-én hivja föl. Mindkét irat Péterfynél II. 321. l. Különös, hogy a Pázmány által kinyomatott misék és officiumoknak egy példánya sem ismeretes mostanáig.

[3]) Péterfy II. 325. l.

Papnöveldék alapitása még mindig a legsürgetőbb teendők egyike volt; miután papok még most is csak csekély számban találtattak, s ezeknek is nagy része tudatlan és erkölcstelen vala. Ujabban megállapittatott, hogy az 1635-iki k. decretum értelmében a főpapok hagyatékai papnöveldék alapitására fordittassanak, s a káptalanok tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a nevezett k. okmány lelkiismeretes végrehajtása fölött őrködni fognak. A zsinat öt igazgatót nevezett ki, kik a hagyatékokat összegyüjtsék, kezeljék és gyümölcsöztessék, a befolyó összegek később egy országos papnövelde alapitására fogván fordittatni.

A püspökök megállapodtak, hogy a római szertartásokat megyéik minden egyházaiba behozni fogják és az ellenszegülőket javadalmaiktól megfosztandják. Miután pedig némely káptalanokban a breviárium közös végzése — a chorus — szokásból kiment, ezt ismét életbeléptetni kelle. [1])

Pázmány, miután már 1631-ben kinyilatkoztatta, hogy évenkint az Urnapja nyolcadát követő első vasárnapon megyei zsinatot tartand, nem mulasztotta el egy évben sem maga köré gyüjteni egyházmegyéjének papjait, hogy őket szent kötelmeik körül fölvilágositsa, hivatásuk magaslatára emelje, buzgalmukat fokozza. Megelőzőleg pedig a főesperesek — legalább részben — bejárták kerületeiket és jelentéseik által tájékozták a hiányok és visszaélések, a teendő javitások és módositások iránt. [2])

---

[1]) Péterfy II. 326–333. ll. A nagyszombati érseki helynökség levéltárában találtatik ezen zsinat eredeti jegyzőkönyve, némely határozatokkal, melyek nem nyertek végleges szentesitést; p. o. hogy minden pap csak saját egyházmegyéjében nyerhessen javadalmat sat. A jegyzőkönyvet csak ketten irták alá: „Petrus Pázmány Archiepiscopus Strigoniensis“ és „Joannes Telegdy Archiepiscopus Colocensis.“

[2]) 1634. május havában a zsinatot megelőzőleg a pozsonyi, nyitrai, sasvári, zólyomi főesperesek visitáltak; az utóbbi még a prot. lel-

Hasonlag zsinatok tartattak az egri,[1]) nyitrai,[2]) pécsi[3]) és zágrábi egyházmegyékben is. Az előbbiekben ellenmondás nélkül kihirdettettek a nemzeti zsinat végzései. Nem úgy az utóbbiban, hol komoly nehézségek merültek iöl.

Ugyanis az 1633-iki nemzeti zsinat végzései Zágrábban a káptalan és lelkészkedő papság körében nagy elégületlenséget idéztek elő, mely főleg azon zágrábi kanonok ellen volt irányozva, ki a zsinaton a püspököt és káptalant képviselé. Fönnen hirdették, hogy ez átlépett fölhatalmazásának körén, midőn oly végzésekhez is megegyezésével járult, melyek a zágrábi egyház régi kiváltságaival ellenkeznek. A püspököt pedig sürgették, hogy azon végzéseket érvényteleneknek nyilatkoztassa, vagy legalább lényegesen módositsa. Ergelich Ferenc ily körülmények között legcélszerűbbnek tartotta megyei zsinatot hivni össze, mely 1634. julius 19—21. napjaiban tartotta üléseit.

Itt az ellenzék túlnyomó többségben volt s Nardinus János kanonok vezérlete alatt, a püspök ellenzése dacára, a nemzeti zsinat két végzésének fölfüggesztését keresztülvitte. Egyik a római ritus behozatalára vonatkozott. A zágrábi egyházmegyében mintegy négyszáz év óta az isteni tisztelet sajátságos és a rómaitól némileg eltérő módon végeztetett.[4]) A zsinat

---

készeket is meghivta a zsinatra. (L. e kötet utóbbi helyén.) 1636-ban, marc. 29-én Böjthe Miklós az érsek nevében a zsinatra meghivja a pozsonyi káptalant. (Ered. Pozs. kápt. levt.). A szepesi prépost május 7-én jelenti, hogy megfog jelenni a zsinaton. (Ered. Pray gyüjt.) A zsinat végzései nem ismeretesek. Csak ezen irat maradt fön: „Declaratio Dni Cardlis de funebri offertorio ac ornatu in Ecclesia Scep. facta in Synodo Tyrnav.“ 1636 jún. 2. (Egyk. más. Prim. egyh. levt.) Dobronoki is naplójában 1636 jun. 1—4. napokra emlékezik e zsinatról.

[1]) A Jászón tartott zsinat végzései Péterfynél II. 336—346 ll.

[2]) Memoria Episcopatus Nitriensis 356 l.

[3]) Erről alább szólunk.

[4]) Farlati ismerteti ezen zágrábi ritusnak a mise szertartásaira

határozattá emelte, hogy a pápához a régi ritus megtarthatásáért folyamodni fog, s a válasz megérkeztéig a római ritust nem fogadja el. Továbbá a zsinat erélyesen fölszólalt az ellen, hogy a horvát- és tótországi főpapok hagyatékai is egy magyarországi papnövelde alapitására fordittassanak. Miután a két tartomány, bár a magyar korona alatt áll, Magyarországtól távol fekszik, és saját nyelvével bir, szüksègesnek itélte, hogy a horvát- és tótországi főpapok hagyatékai a Zágráb, Bécs és Bolognában alapított horvát papnöveldék gyarapítására alkalmaztassanak. Ezen kivánatot a pápának és Pázmánynak előterjeszteni határozták. Egyébként a zsinat oly végzéseket is hozott, melyek a nemzeti zsinat megállapodásaival összhangzók voltak; igy, hogy plebániákat elfoglalni, elhagyni csak a püspök jóváhagyásával van megengedve; hogy az elidegenitett egyházi javak visszaszerzésére a kellő lépések megteendők, s e célból egy megyei ügyvéd alkalmaztatik, kinek fizetéséhez minden plebános 50 denárral járul; hogy a legközelebbi horvát tartományi gyülésen az egyházi rend törvényjavaslatot fog előterjeszteni a vasár- és ünnepnapok megszenteléséről, e napokon vásárok tartásának és hivatalos működéseknek tilalmazásáról. Végre figyelemre méltó az elaggott papok intézetének létesítésére tett kezdemény; e célra minden plebános egy forintot ajánlott föl és megállapittatott, hogy a végrendelet nélkül elhaló plebánosok hagyatékai harmad részben ezen intézet javára fognak fordittatni; az elaggott papok emellett élethossziglan bizonyos, a püspök által esetről esetre megszabandó, összeget fognak utódjaiktól nyerni.

A zágrábi püspök sietett Pázmánynak tudomására hozni a

---

vonatkozó eltéréseit. A Graduale, Introitus, Gloria, Offertorium, Orate fratres különbözött a rómaitól. Azután a pap csak télen öntötte Offertoriumkor a bort és vizet a kehelybe, egyébkor az Introitus vagy Evangelium előtt sat. V. 341 s k. l.

zsinat eredményeit és saját mentségeül a felelősséget a kanonokok és plebánosokra háritani. De a primás nem fogadta el mentségét és komoly szavakban megrótta magatartását. A primás és a nemzeti zsinat tekintélyének — irja többi között — nagyobb súlylyal kell vala birnia előtte, mint kanonokjai és plebánosai véleményének. A megyei zsinat tagjait lehet és kell meghallgatnia, de végzéseket alkotni, egyedül a püspök van feljogositva. Csudálkozását fejezi ki, mint engedhette egy ember konoksága által az egyenetlenségek magvait elhintetni; ő maga azonnal megfosztotta volna azt javadalmaitól, kiküszöbölte volna a káptalanból. Mert ily kisérletek utat tárnak a schismára. Előbb a püspököt, később a primást és nemzeti zsinatot, végül a pápát is megvetik. [1])

Ezalatt a zágrábi zsinat folyamodása és az ahoz csatolt zágrábi mise- s szerkönyvek Rómában az „Officium Inquisitionis haereticae pravitatis" által beható vizsgálat alá vétettek. Pázmány minden befolyását fölhasználta, hogy elvettessenek. Ily irányban működött Tomkó János bosniai püspök, zágrábi coadjutor, ki személyesen Rómába utazott. Ennek folytán egy 1635 september 28-án kelt pápai breve a zágrábi zsinat végzéseit megsemmisitette és a római ritus haladéktalan elfogadását elrendelte. [2])

A breve megérkezte után Ergelich összehivta káptalanát s közölvén a pápai parancsot, azt engedelmességre inté. De Vinkovich Benedek nagyprépost és püspöki helynök tiltakozott ez ellen; sőt a káptalan többségével oly határozatot fogadtatott el, hogy a pápához még egy folyamodás fog intéztetni. Miután pedig a püspök megegyezni vonakodott, Vinkovich lemondott helynöki tisztéről, mely most Tomkóra ruháztatott.

---

[1]) Farlati Illyricum Sacrum. V. 565 s kk. ll.

[2]) A bréve egyk. más. Prim. egyh. levt.

Ennek befolyása a püspököt erélyesebb föllépésre birta.[1]) Minekfolytán a római ritus a következő év tavaszán csakugyan behozatott. De Ergelich halála után Vinkovich neveztetvén utódjává, ez ismét a régi zágrábi ritust hozta vissza.[2])

Pázmány az általa megtartott zsinatokon ismételve szőnyegre hozta az idegen kezekre jutott egyházi javak visszaszerzésének ügyét s fölkarolására minden alkalommal buzditá a magyar főpapokat. Maga közvetlenül többször tett ez irányban lépéseket,[3]) s midőn az általa adott impulsus folytán élénk mozgalom támadt e téren, melegen támogatá azokat, kik egyházaik birtokjogait érvényesiteni megkisérlék.

Igy tett 1636 végén, midőn Lósy Imre váradi püspök a biharmegyei Aszaló helységet magához váltani szándékozott. Ez már 1615-ben Forgách Zsigmond gróf kezeiben volt, ki lelkiismeretét megnyugtatandó a Rómába utazó Pázmány — akkor még jezsuita — által pápai fölhatalmazást kért azon egyházi jószág további birhatásához. A pápa e kérelmet oly föltétel alatt teljesitette, hogy Forgách és örökösei tartozzanak két papnövendéket neveltetni a váradi megye részére és a jószágot visszaadni, mihelyt a clérus a váltságdijt lefizeti.[4]) Azonban, midőn Lósy Forgách özvegyének a váltságdijt fölajánlotta, ez vonakodott Aszalót kibocsátani. Pázmány minden befolyását fölhasználta, hogy a grófnét engedékenységre birja. „Édes asszonyom — irja többi között — mi haszna kegyelmednek, ha a világot magáévá tenné is, nem hogy egy

---

[1]) Tomkó Pázmányhoz. 1635. nov. 22. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Farlati i. h.

[3]) Pázmánynak a királyhoz intézett fölterjesztése, melyben a vránai perjelséghez tartozó, a Szirmai család kezei között létező némely jószágok visszaadását sürgeti. Hevenesy gyüjtem.

[4]) L. e munka I. 172. l. [1]) jegyz.

rosz falut: és a lelkét terhelné; minthogy bizonyos, bogy lelki sérelme nélkül kegyelmed azt nem tarthatja. Kérem azért kegyelmedet ne idegenitse az egyházi embereket.“ [1])

A grófné — bár különben az egyház érdekeit buzgón és bőkezűen pártolta — ez alkalommal makacs volt. A következő év elején kikérte ugyan Pázmány közvetitését, de az alkudozások csakhamar ismét megakadtak. Lósy emiatt komolyabban készült föllépni. A primáshoz fordult, hogy Forgáchnét mint az egyházi jószágok törvénytelen letartóztatóját egyházi átokkal sujtsa. Azonban ez, mielőtt a fölszólitásnak engedne, a botrány elkerülése végett, Forgáchné megbizottjához Balog Istvánhoz fordult. „Ha ő kegyelme (t. i. a grófné) nem végez püspök urammal, certificalnom kelletik asszonyomat, hogy comparealjon ad audiendam sententiam excommunicationis, quam Bulla Coenae Domini pronuntiavit contra detentores bonorum Ecclesiae. Bizony dolog nem vétek örömest asszonyomnak, de kénytelen vagyok vele.“ [2])

A grófnét megdöbbentette ezen fenyegetés. Ajtatos lelke minden áron elhárítani ohajtotta a veszélyt. Uj tárgyalásokat kezdett Lósyval, melyekben Pázmány ujra engedékenységet ajánlott neki. „Meggondolván — irja többi között — hogy az (Aszaló) egyházi jószág, kegyelmedet szeretettel kérjük s intjük, hogy váradi püspök urammal amint elkezdette, végezzen kegyelmed, úgy leszen kegyelmednek lelki csendességére és e világi nyugodalmára.“ [3]) Ez alatt Lósy az egri püspökségre áthelyeztetvén, Aszaló ügyét csak utódja Hosszútóty a király közbevetésére 1634-ben fejezte be. [4])

---

[1]) 1632 nov. 19. Eredeti A gf. Forgách család szécsényi levéltárában.

[2]) 1633 jan. 16. Eredeti ugyanott.

[3]) 1633 június 4. Eredeti Ugyanott.

[4]) 1634 sept. 30. Hosszútóty Forgách Mihálnak. Eredeti; Ugyanott.

Lósy mint egri püspök is kikutatni igyekezett püspöki székének birtokait. Turkevi falu iránt, mely tényleg a Jászsághoz volt csatolva, a nádorhoz fordult.[1]) Sajó-Hidvég zemplénmegyei helységet pedig Eötvös János és a többi birtokosoktól 2000 forint lefizetése után visszaváltotta.[2])

Hasonló gondosságot bizonyitottak a veszprémi püspökök. Ergelich Ferenc püspök 1628-ban Zala megye törvényszéke előtt pert inditott az egerszegi őrség parancsnoka ellen, ki több év óta lefoglalva tartotta a püspökség tizedeit; a pernek egyesség vetett véget.[3]) Ugyanakkor királyi rendeletet eszközölt ki, mely Zichy Pál veszprémi kapitánynak meghagyta, hogy az általa lefoglalt püspöki tizedeket kiszolgáltassa; valamint a püspökséghez tartozó s általa beirási jogcimen birtokolt jószágokat, a beiratási összeg lefizetése után, a püspöknek átadja.[4])

Utódja Sennyey, miután magát a kamara által installáltatta[5]), ennek támogatását kérte ki, a Zichy Pál kezei között levő jószágok visszaszerzése tárgyában.[6]) Hogy ez reá nézve megkönnyittessék, a király a nyitramegyei Verbócz helységet adományozta a püspökségnek, melyet Sennyey 400 forint év-

---

[1]) Eszterházy nádor levele a jász-kun kapitányhoz. 1634 sept. 15. Kam. levt.

[2]) 1635. Fassió a jászói convent előtt. Kam. levt. — Lósy már mint óbudai prépost 1624 a kamara által bevezetteté magát a prépostság birtokaiba, Majthényi Mihál és Bertalan ellenmondása daczára, (1624 nov. 30 kelt Relatio a kam. levt.) 1630-ban királyi oltalomlevelet eszközölt ki magának a váradi püspökség összes birtokaira. (1630. május 12. Kam. levt.)

[3]) Az egyességi okmány (1628 fer. 3 pr. p. fest. b. Doroth.) Kam. levt.

[4]) 1628 oct. 27 és nov. 1 kelt rendeletek. Ugyanott.

[5]) 1628 sept. 23-án kelt kamarai relatio.

[6]) Sennyey folyamodása, és Zichy Pálnak ellenfolyamodása, dátum nélkül. Kam. levt.

dij fejében utóbb visszadott.[1]) S igy 1629-ben képes volt tiz ezer forint lefizetése által[2]) a püspökség régi birtokainak jelentékeny részét visszaszerezni.[3]) Ugyanakkor visszaszerezte a veszprémi székesegyházat is, mely szintén Zichy Pál kezei között volt.[4]) Dávid Pál, ki őt követte, 1622 ben a k. kuria előtt pert inditott Kenesey Péter ellen Patvásárnak, és Vizkelety János pápai kapitány ellen Dada és Acsád birtokok visszaszerzése tárgyában; utóbb egyesség jött létre.[5]) A veszprémi káptalan is lépéseket tett a királynál, hogy a Zrinyi grófok által egykor erőszakosan elfoglalt Grabouch, Merenye és Ujlak nevű birtokokat visszaadassa.[6])

A püspökök példáját követték a kisebb, apáti és préposti javadalmak birtokosai. Himmelreich, szentmártoni főapát 1629-ben a kamarát reábirni megkisérlé, hogy a pápai várhoz csatolt birtokait visszabocsássa.[7]) Vasváry György sári és földvári apát, a két apátsághoz tartozó jószágokat kinyomozni igyekezett.[8]) Lazáry István 1629-ben liptói prépositta neveztetvén, a kamara által, Illésházy Gáspár és a Kubinyiak tiltakozása dacára bevezetteté magát liptómegyéi birtokaiba.[9])

Könnyebben célt ért Cseh János, mert nemcsak jogi

---

[1]) Sennyey elismervénye a kam. levt.

[2]) A kamarának 1629 május 18-án kelt nyugtája, ugyanott.

[3]) A kamara emberei Füle, Kis és Nagyberény, Herend, Jutas, Bogárfalva, Büge, Csopak, Fölsőörs, Lovas, Palasnak, Füred, Szőllős, Nagy- és Kis-Péczel, Vaszoly, Kisfalud, Szent-Ábrahám, Leányfalva, Tokszabadi, Kiliti és Ságvár birtokokat adták át Sennyeynek. Az átadásról szóló relatió kelt 1629. jún. 6. Ugyanott

[4]) A püspök folyamodása d. n. Ugyanott.

[5]) Az egyesség kelt 1632 fer. 3 post fest. b. Mathiae. Ugyanott.

[6]) Folyamodása d. n. Ugyanott.

[7]) Folyamodása 1629 máj. 4. Ugyanott.

[8]) 1630 sept. 30 kelt Inventarium. Ugyanott.

[9]) A kamarai kiküldötteknek 1629 sept. 18. kelt relatiója. Ugyanott.

eszközökre támaszkodott. Mint tapolczai apát 1634 visszaszerezte némely gömörmegyei birtokait. Ugyanő a mislyei prépostságot is birta, melynek birtokait Rudolf király Káthay Ferencnek 15,000 forintban elzálogosította. [2]) Cseh mindent megtett, hogy örököseitől visszaváltsa. A család egyik nőtagját, Káthay Máriát könnyen megnyerte; ez 1500 forint lefizetése után jogigényeiről a prépost javára lemondott. [3]) Ellenben fivérei, János és Ferenc makacsul vonakodtak a prépostság birtokaiért a váltságösszeget átvenni. Hosszu fáradozás után, [4]) végre a következő évben megtörte ellenszegülésüket. Jelentékeny összegnek, 5922 tallér és 435 darab arany lefizetése után átvette a prépostság birtokait. [5]) 1637 elején pedig készületeket tett, hogy a Hoffmann György árváinak kezein levő Ossva helységet is kiváltja. [6])

Hasonló buzgalmat fejtettek ki az egykor oly hatalmas, most jelentéktelen székesfehérvári prépostság javadalmasai. Már Nagy György 1628 nov. 27-én folyamodik a m. kamarához, hogy a Czirákyak és Vizkeletieknél zálogjog cimén levő birtokok visszaváltását lehetővé tegye. [7]) A

---

[1]) Az egri káptalan okmánya 1634 fer. 4 post fest. Transfig. Domini. Ugyanott.

[2]) Az erre vonatkozó okmányok ugyanott.

[3]) Fassiója ugyanott.

[4]) Előbb udvari rendeletet eszközölt ki, mely a m. kamarát fölhivta, hogy őt vállalatában támogassa. Majd az egri káptalan által hivatalosan megintette a káptalant, hogy a zálog összeget fölvegye. Végre a pozsonyi és szepesi kamarák által ismételtette ezen intést. — Az erre vonatkozó okmányok ugyanott.

[5]) Ezen összeget Draskovich győri püspök és Bielavius győri kanonoktól vette föl, kötelezvén magát, hogy a kiváltott birtokok jövedelmeiből évenkint 1000 forintot fog a pozsonyi főegyház javára fizetni, mig az egész adósság törlesztve leend. 1635 nov. 17 kelt kötelezvénye a kassai jezsuiták iratai között. Kam. levt.

[6]) Csehnek 1637 jan. 26 a m. kamarához intézett levele. Kam. levt.

[7]) Folyamodása. Ugyanott.

kamara nem volt azon helyzetben, hogy kérelmét teljesithesse; de némi kárpótlásúl 200 forint évdijt utalványozott neki.[1]) Utódja Kaposy János Zichy Pál palotai kapitányt reábirta, hogy a prépostság jogainak elismeréseül és egyuttal kárpótlásul, a kezei között levő birtokokért évi 200 forintot fizessen.[2]) A többi tényleges birtokosok ellen pedig, jogainak föntartása végett, a vasvári káptalan előtt óvást tett.[3]) Ugyanott tiltakozott a nádor eljárása ellen is, midőn ez Bard somogymegyei helységet Horváth Bálintnak adományozta.[4])

Nemehiczky, másként Mótusz György bozóki prépost 1627-ben tette meg az első kisérletet, a prépostság birtokait a Fanchy családtól visszaváltani. De az ő igyekezetei ép úgy, mint két évvel utóbb Draskovich Györgyéi meghiusultak.[5]) Csak egy félszázaddal utóbb volt szerencsésebb Szelepcsényi primás.[6]) A bajmóczi prépostság több éven át üresedésben volt; 1632-ben II. Ferdinand Valerianus Ede esztergomi kanonoknak adományozván, meghagyta a Thurzó grófoknak, mint a bajmóczi uradalom birtokosainak, hogy őt jószágaiba bevezessék.[7]) Ölvedi Albert tapolczai apát 1629-ben Göremből helységnek a Rákóczyak kezeiből való visszaváltására tett kisérletet.[8])

A veszprémvölgyi apácazárda terjedelmes

---

[1]) Tudjuk ezt Kaposy János prépostnak 1636 marc. 5-én a kamarához intézett emlékiratából, melyben az említett összeg kifizetését sürgeti. Ugyanott.

[2]) Szvorényi Amoenitates Hist. Eccl. R. H. V. 82. l.

[3]) 1636 máj. 24 és aug. 18. kelt óvások. Kam. levt.

[4]) 1636, Sabb. post Dom. Quinquag. Ugyanott.

[5]) A kamarának levele a préposthoz 1627 nov. 9. És Eszterházy M. levele Draskovichhoz 1629, Ugyanott.

[6]) Fuxhofer Czinár.

[7]) 1632 april 25. k. rendelet. Ugyanott.

[8]) A pozsonyi kamara opinioja. M. k. kam. levt.

birtokai [1]), midőn e zárda föloszlott, a körmendire szállottak át. De ez is annyira hanyatlott, hogy 1623-ban csak egy tagja volt, ki a gazdag jövedelmeket lelkiismeretlenül pazarolta. A király emiatt elrendelte, hogy e birtokok névleg a győri püspököknek adassanak át, jövedelmeik pedig a győri jezsuita collegiumra fordittassanak. [2])

Pozsonyban sz. Katalin tiszteletére szentelt kápolna állott, melynek időszerinti rectora régente egy pozsonyi házat s Prácsa (Vajnor) helységet birta. Idők folytán a házat egy pozsonyi polgár, a helységet a város foglalta el. 1628 augustus 15-én II. Ferdinand a rectorátust Dávid Pál pozsonyi prépostnak adományozta és a m. kamarát utasitotta, hogy a kápolna birtokait visszaszerezze. [3])

Eként a magyar clerus Pázmány által vezényelt és a király által támogatott, következetes igyekezetei folytán hajdani birtokainak jelentékeny részét visszaszerezte; és a magyarországi egyház, habár távol állott a fény és gazdagságtól, mely a középkor századaiban környezé, kiemelkedett a szegénység és elhagyatottság állapotából, melybe a mohácsi vész után süllyedett. Az anyagi emelkedés, egyházi téren, igaz, nem mindig jele az erkölcsi emelkedésnek; de ennek bizonyára egyik hatalmas eszköze, emeltyűje lehet. És nem lehet kételkednünk, hogy Pázmányt is ezen tekintet vezette, buzditotta.

Az egyházi javak visszaszerzése körül egy világi főur is figyelemre méltó érdemeket szerezett.

Ez Rákóczy Pál, az erdélyi fejedelemnek ifjabb testvére. Fiatal korában, oly körülmények és tényezők befolyása

---

[1]) Kenesi, Berény, Szigetfő, Balatonfő, Kajár.

[2]) Dallos Miklósnak 1623 júl. 11 és 1625 jún. 27. a kamarához intézett levelei. Sennyey beigtatásáról szóló relátió, 1629 nov. 3. Ugyanott.

[3]) K. adománylevél. Ugyanott.

alatt, melyek teljesen ismeretlenek maradtak, a buzgón protestans család e sarja, a kath. egyház tagjává lőn. 1611-ben a gráczi jezsuita főiskolában találjuk,[1]) hol tudományos kiképeztetését nyerte és a kath. valláshozi meleg ragaszkodását elsajátitotta. Ezt, visszatérve hazájába, nemcsak megőrizte, hanem még fokozta is. Hasonló hűséggel ragaszkodott a királyi trónhoz. Már ifju korában Torna meg Sáros főispánjává, 1631-ben pedig országbiróvá nev eztetett ki. Magas állását és gazdag vagyonát nem mulasztotta el a kath. ügy emelésére értékesiteni.[2]) Emiatt a prot. főurak kezeiben levő egyházi javak megszerzésére irányozta figyelmét.

A Szepességben egykor virágzó lechnitzi carthausi zárda birtokait II. Mátyás 1612-ben Horváth Györgynek zálogosította el 35,000 forintért.[3]) II. Ferdinand pedig 1625-ben megengedte Rákóczy Pálnak, hogy azokat magához válthassa és, a kath. vallás s isteni tisztelet buzgó előmozditásával, birhassa. Mire Rákóczy a zálogösszeget lefizette és a nevezett birtokokat átvette.[4]) Ezekből azonnal elűzte a prot. lelkészeket és három kath. papot hivott meg a térités művének megkezdésére.[5]) Néhány évvel utóbb, 1630-ban Hecsért, mely egykor az egri püspökséghez tartozott, Tököly Istvántól 31,000 forint lefizetése után szerezte meg, kötelezvén magát, hogy azt tizenhárom év mulva, csak 21,000 forint fejében a clerusnak visz-

---

[1]) Az egyetem anyakönyvéből.

[2]) Lósy püspök 1632 jan. 26-án a bécsi nuntiusboz intézett informátiójában úgy jellemzi őt, mint ki „pietatis et literarum, maxime autem cath. Religionis eximius cultor.“ (Eredeti a bécsi nuntiatura levéltárában.)

[3]) Az erre vonatkozó okmányok a kam. levt.

[4]) Az erre vonatkozó okmányok ugyanott. Pázmány az 1629-iki zsinat actáihoz mellékelt egyháztörténelmi munkájában a lechniczi zárdárót említi „Possidet nunc M. D. Paulum Rákóczy.“ III. 1.

[5]) Rákóczynak 1632 april 22 a nuntiushoz intézett levele. (Ered. Nuntiat. levt.)

szaadja.[1]) „Nem a magam érdeke és haszna — irja ekkor — lebeg szemeim előtt; hanem azon cél, hogy a Krisztus vére által megváltott lelkek tiszta erkölcsű papok által a szent egyház kebelébe vezéreltessenek és kath. tanitásban részesittessenek".[2])

E nyilatkozat őszinteségéről tanuskodik az, hogy lelkiismeretének megnyugtatása végett a pápától fölhatalmazást kért ezen általa kiváltott, de egykor az egyházhoz tartozó jószágok birhatására. Egyuttal kijelentette, hogy jövedelmeikből a hazai és külföldi növeldékben ifjakat fog az egyház szolgálatára neveltetni. Ezen és egyéb kérelmeinek[3]) előterjesztésére 1631 őszén udvari káplánját, Anusenicz Miklós hittudort küldötte Rómába. Miután pedig ez az uralkodó pestis miatt nem juthatott az örök városba, Tomkó bosniai püspökre bizta ez ügyet.[4]) Rákóczy már 1636 elején Zborón meghalt. Végrendeletében huszezer forintot hagyományozott a jezsuitáknak.[5])

---

[1]) 1630 aug. 13-án kelt k. leirat; a m. k. kam. levt.

[2]) Rákóczynak imént idézett leveléből.

[3]) Az uradalmain alkalmazott lelkészek részére fölhatalmazást kért, hogy a megtérő protestánsokat föloldozhassák az eretnekség vétkétől. Továbbá templomai számára privilegiált oltárokat, bucsuengedélyeket, — a maga számára pedig olyas kiváltságot kérelmezett, hogy midőn maga, vagy neje utazik, udvari káplánjuk bárhol ara portatilisen mondhasson misét.

[4]) Tomkó e folyamodást áttette a De propaganda fide congregatióhoz, mely a bécsi nuntiustól informátiót kért és némely pontokra nézve nehézségeket tett. A tárgyalások hosszu ideig folytak. Az eredmény nem ismeretes. A Congregatió elnöke a nuntiushez 1631 dec. 3. — A nuntius Lósyhoz 1632 jan. 15. — Lósy a nuntiushoz 1632 jan. 26. — Rákóczynak udvari káplánja a nuntiushoz 1632 febr. 15 és april 20. — A nuntius a Congregatió elnökéhez 1632 marc. 6. — Rákóczy a nuntiushoz 1632 april 22 és jun. 18. — Rákóczy folyamodása a Congregatio észrevételeivel. (Mindezen iratok a bécsi nuntiatura levéltárában.)

[5]) Dobrowoki naplójában 1636 april 26.

V.

A főesperesi látogatások (1632—1636). Az esztergomi egyházmegye állapota Pázmány életének végéveiben.

Pázmány midőn maga példás buzgalommal tett eleget főpásztori kötelességeinek: kétszeres joggal birt alárendelt papjaitól megvárni, hogy hivatásuk és hivataluk követeléseinek lelkiismeretesen megfeleljenek. Miként maga gyakran tartott zsinatokat: úgy a főespereseket is kötelezé, hogy kerületeikben gyakran végezzék a kánoni látogatásokat. [1]) Ezt csakugyan megtették. Tanuságul szolgálnak jegyzőkönyveik, melyeket látogatásaik eredményeiről az érseknek bemutatni szoktak. Ilyeneket, ámbár bizonyára nagy részük elveszett, a primási levéltár nagyszámban őrzött meg. Ezek a pozsonyi (1632 és 1634), sasvári (1632 és 1634), barsi (1633), nyitrai, komáromi, nógrádi, zólyomi (1634) és gömöri 1636) főesperesektől származnak. E nagyérdekű iratok képesitenek, hogy magunk elé állitsuk az egész esztergomi egyházmegye állapotát, miként az Pázmány végső éveiben létezett; képesitenek, hogy megvilágitsuk azon emelkedést és javulást, mely az egyháziak erkölcseiben, a hivek vallásos életében a nagy primás tevékenységének két évtizede után észlelhető volt.

Szemlénket a pozsonyi főesperességgel kezdjük, nemcsak azért mert Draskovich György pozsonyi nagyprépost és főesperes jegyzőkönyvei leggazdagabb tartalommal birnak, hanem mert azon kerület — jelenleg is legnagyobb — akkoron a megyének legkiválóbb részét képezte;

---

[1]) V. ö. E munka II. 250 s kk. ll.

területe — melyen a primás székhelyei is voltak, Nagyszombat, Pozsony, — teljesen ment volt a török hóditástól, minélfogva a vallásos élet kevésbbé volt akadályozva, mint más részeken.

A pozsonyi főesperesség ma 116 plebániát számit, melyekben 160-nál több pap foglalkozik a lelkipásztorkodással. Harmadfél század előtt 83 plebániában csak 55 áldozár működött. Azonban ezen arány nem oly kedvezőtlen, mint első tekintetre látszik. Ma 200 ezernél több katholikus hivet számit, akkor mintegy 30 ezeret birt a főesperesség. Most mintegy 1200 katholikusra, akkor mintegy 600-ra esett egy pap.

A lelkészekről őszinte és részletes jellemzéseket nyerünk. Jó részük magasztaltatik erkölcseik és buzgalmuk miatt. Ezekhez tartoznak a kanonokok, kik Pázmány által plébániai állomások betöltésére küldettek. Az esztergomi káptalanból Friccius Dániel Bresztovánban, Pálfalvi János Szereden tartózkodott. Csukárdon, Egyházbáron, Récsénben és Vásáruton pozsonyi kanonokokat találunk. Ezek közöl különösen kiemeltetik, hogy a csukárdit Janecska Jánost hivei jeles szent beszédei miatt nagyrabecsülték. De a récséni és egyházbári ellen kifogások emelkedtek, miután az előbbi káptalani teendői által is igénybe véve, plebániáját elhanyagolta; az utóbbinak pedig ismeretei hiányosak voltak. Szemczen Sobri János neveztetett plébánossá, miután a fölsőőrsi prépostságot, melyet előbb birt, ismeretlen okoknál fogva, elhagyta; hiveinek szeretetét nem tudta megnyerni; tudatlan, heves és iszákos embernek jellemeztetik.

A főesperesi kerület jelesebb papjai közé sorozandók Buziakovich Pál gellei és Gyárfás Demeter nagymagyari lelkészek, kik a római collegiumból alapos ismereteket és vallásos buzgalmat hoztak hazájukba. A bécsi Pázmány-intézet szintén több jeles lelkészt adott a kerületnek. Ilyenek Or-

ságh Márton alesperes, bazini lelkész, Bogátfalvi János hédervári, Ribini János szomoláni, Vistuk Mátyás senkviczi plebános. Ugyanazon intézet növendéke volt Petrovich János, ki Keresztúron működött, tehetséges ifju; de a magasabb papi rendeket nem birta, miután szembajban szenvedett, melyet a császári székváros orvosai sem tudtak meggyógyitani. A dicsérőleg kiemelt papokhoz tartozik még Szuhány Márton malaczkai alesperes-plébános, Jurkovich Lőrinc dévényi, Barto Ádám hosszufalvi, Manigai György bohuniczi, Somogyi Mátyás egyházpákai; az utóbbi többeket a kath. vallásra téritett. Továbbá Kobaricz Pál sárfői és Gorgolosich horvataisgrubi papok, kik Győrmegyéből jöttek át; Ruchin János ottentháli és Loibell Farkas Bajorországból, Heszner Máté Lengyelországból, és Fabricius pozsonyi plebános Westfáliából vándoroltak be. Még messzibbről, Svédországból jött az utóbbinak káplánya Guthesmues János.

A plébánosok között találunk megtért prot. prédikátorokat is. Ezek azonban rendszerint kevéssé feleltek meg az igényeknek. Igy Architectoris Pál cziferi lelkész tudományos és jóerkölcsű papnak mondatik; de sajátszerűen jellemzi azon tény, hogy a látogató főesperes, nem csekély megbotránkozására, a templomban szalonnát talált fölaggatva. Jancsovics Mihál Németaisgrubon tudatlan, a kath. szertartásokban teljesen járatlan volt; hivei nem kedvelték. A Szerdahelyen működő Lengyel Miklósra nézve a főesperes megjegyzi, hogy célszerűbb lenne őt lelkészi állomásáról elmozdítani és a harmincadnál alkalmaztatni.

Eként 55 lelkész közől csak 20 érdemelte ki hiveinek tiszteletét, a főesperes dicsérő, ritkábban magasztaló itéletét. A többi ellen többé kevésbbé súlyos kifogások emeltetnek. Kilencről mondatik, hogy, bár erkölcseik kifogástalanok, a kellő

ismeretek hiánya miatt alkalmatlanok voltak magasztos hivatásuk betöltésére. Egyik, Bohuslaus Pál hosteti lelkész oly gyarló képességekkel birt, hogy egyházi beszédeit irásból kényszerült leolvasni. Ugróczy Mihál várkonyi pedig gazdászati buzgalmában oly foglalkozásoktól sem tartózkodott, melyek állásával összeférhetlenek voltak; gabonáját maga aratta le, a baromfit is személyesen gondozta.

Nagyobb volt a botrány, melyet a részeges papok idéztek elő. Ezen vétségről kilencen vádoltatnak. Többen be nem számitható állapotjukban táncra ragadtattak el, s eként compromittálták állásukat. Ilyen volt Jessenius Gáspár zohori lelkész és a már emlitett svéd származásu pozsonyi káplán. Az utóbbi részt vett nyilvános táncvigalmakban; emiatt a főesperes által szigorúan megfenyíttetett, a templom tornyában három napon át elzárva, kenyéren és vizen tartatott; e büntetés megjavitotta. Másokat a szeszes italok mértéktelen élvezete civakodókká, verekedőkké tette; Dives János rosindoli plebános ingerültsége gyakran dühösségig fokozódott. Heszner Máté szentmiklósi lelkész pedig kedvét találta lövegek elsütése által zavarni hiveinek éjjeli nyugalmát; zsarolásai által is elidegenitette azokat.

Sokan a főesperesség papjai közől vétkes viszonyban él tek. Ezek ritkán kerülték el a primás és helynökeinek szigorát; erélyes üldöztetésnek voltak kitéve. Nem hiányoztak, kikben fölébredt a lelkiismeret szava és őszintén, végkép lemondottak erkölcstelen életmódjukról; ilyenek a stomfai és solosniczai lelkészek. Nagyobb azoknak száma, kik már nem voltak képesek megszakitani botrányos összeköttetéseiket. A vistuki és báhonyi plebánosok elbocsátották maguktól ágyasaikat, de később ismét visszafogadták. Ugyanezt tették Szentbenedeki Dániel, Tislarich Péter, és Chinoráni István; bár távol eső vidéken más javadalmakra helyeztettek át. Az utóbbi emellett

annyira hanyag volt, hogy anyakönyveket nem vezetett és kényelmi szempontból a gyónókat tömegesen részesitette a föloldozásban, mig emiatt az érseki helynök megbüntette.

A főesperes a részletes jellemzésekhez általános észrevételeket csatol. Ezek szerint hitelemző oktatásokat csak kevesen tartottak, azzal mentvén magukat, hogy a gyermekek nem jelennek meg, s a szülők sem küldik azokat. A pásztorembe-rekre kevés gond fordittatott, minélfogva azok ritkán látogatták a templomot. Az utolsó kenet szentségének kiszolgáltatása — zsinati végzések és főpásztori rendeletek daczára — nem volt szokásban; legfölebb elökelő személyek vették igénybe. Anyakönyvek egy-két helyen még hiányoztak.

A plébánosokat a kegyurak, vagy hol ilyenek nem léteztek, a községek választották. Pázmány ismételve sürgette, hogy mielőtt állomásaikat elfoglalják, az érseki helynökhöz folyamodjanak investituráért, s a főesperes által vezettessék magukat plébániáikba. Mindazáltal legtöbben investitura és beigtatás nélkül foglalták el állomásaikat. S midőn őket a főesperes emiatt megrótta, aként igazolták magukat, hogy az érseki helynök titkára által követelt dijakat — melyek pedig csak egy forintból állottak — nem képesek megfizetni.

Több plébánián — áldozárok hiányában — licentiátusok, vagy kisebb rendekkel biró növendékek alkalmaztattak. Ezeknek hatása gyakrabban volt káros, mint előnyös. Müveltségük és erkölcseik rendszerint nem állottak hivatásuk magaslatán. Igy Nagy-Födémesen egymásután két erdélyi származásu ifju botránkoztatta meg a hiveket. Az egyiktől úgy szabadultak meg, hogy gyalázatos bünei által fölingereltetve, agyonverték. A másik egy gazdátlan nemes fajú lovat találván a mezőn, azzal együtt elillant; nem is tért vissza.

A lelkészek ellátása általában kielégitő volt. Némelyek jelentékeny készpénzfizetést élveztek. A pozsonyi plebánosnak

600 forintot fizetett a város; két káplánya nála nyerte ellátását, emellett mindegyik 100 forintot élvezett és a stóla is őket illette. A szentgyörgyi és bazini plébánosok illetékei a pozsonyi kamara által 200 forint, 20 akó bor és 28 öl fában állapíttatott meg. A csasztai lelkész 90 forintot, 20 akó bort, 20 öl fát; a récséni 100 forintot 12 akó bort és 12 öl fát kapott, sat.

A stóla illetékek nem különböztek azoktól, melyek a barsi és sasvári kerületekben szokásban voltak. [1]) A keresztelésért, ha az husvét és pünkösd között történt, rendszerint egy garassal több fizettetett, mint az év egyéb részeiben; eként kárpótolták költségeiket, melyek a szent olaj beszerzésével összekötve voltak. Dévényben szokás volt, hogy a gyónók némi csekély pénzt tettek az oltárra; a németek 4, a magyarok 1 denárt. Zohoron a pap, midőn a haldoklókat a szentségekben részesítette, 4 denárt kapott. Stomfán és több más helyen az elhunytakról való megemlékezés jövedelmi forrásul szolgált; a plébánosok egy egész éven át minden prédikáció után a hivek imáiba ajánlották az elhunytat. Ennek dija 1 forint volt.

A nép ritka kivétellel s mint Malaczkán, vagy Récsénben [2]) nagy buzgalmat tanusított vallásos kötelmeinek teljesitésében. Ezt legjobban kitünteti az áldozatkészség, melylyel uj templomokat emelt, a romladozókat megujittatá és ékesítteté.

1631—1634 között a pozsonyi főesperesség területén tizenegy község épitett új templomokat; soraiban jelentéktelen falvakkal is találkozunk; ilyen volt a 150 lakosból álló Helmes, a 200 lakost számitó Nestich, mindkettő fiókegyház. Huszonhat község részint ujra építteté a török ál-

---

[1]) L. e munka II. 262 s k l.

[2]) A malaczkaiak az ünnepeket nem ülték meg; a récséniek ritkán gyóntak, sokan még husvétkor sem.

tal elpusztított, vagy lángok martalékává lett imaházaikat; részint uj tornyokkal, tetőkkel, sekrestyével, oltárokkal látták el azokat. A zohoriak templomuk restauratiója mellett uj plébánialakot is építettek. A szuhaiak, pudmericziek, stomfaiak és püspökiek toronyórát szereztek, — azon időkben ritkaság; — a baziniak orgonát vásároltak.

Több kegyúr versenyzett áldozatkészségben a hivekkel. Pálffy István gróf a stomfai temetőben uj kápolnát épített, a sz. Borbála-Ujfalun létező régi kápolnát megujíttatá, a palstuni templomnak szép oltárképet ajándékozott. Thurzó Kristóf es Mihál a szeredi, kereszturi és szemczi templomokat a protestánsoktól elvették; az utóbbit helyreállíttaták, a kereszturiba pedig uj főoltárt helyeztek. Ekker Lukács királyfalvi curiájában oratoriumot rendezett be. A győri káptalan a püspökii, Bosnyák Tamás a magyarbéli templomot, Morocz Farkas pozsonmegyei alispán a gelei templom szentélyét restauráltatta. Ezekhez más jótevők csatlakoztak. Pázmány Vajkán uj oltárt készíttetett. Rumer Bálint esztergomi kanonok hagyatékából Báhonyon három oltár készült. Bielavius pozsonyi kanonok a pozsonyi főegyház egyik kápolnáját, Maurovics Mihál egri nagyprépost Vistukon sz. Egyed kápolnáját ujittatá meg saját költségén.

Mindazáltal a templomok számos helyeken elhagyatott állapotban maradtak. Nem ritkán összeomlás fenyegette azokat, vagy már teljes pusztulásra is jutottak. Igy Jakabfalván és Borován — mindkettő filialis — a plebánosok paraszthházban kényszerültek megtartani az istenitiszteletet. A látogató főesperes különösen a Csallóközről megjegyzi, hogy a templomokat sehol oly szomoru állapotban nem találta, mint itt. Okát a hívek szegénységében, vagy hanyagságában kell keresni. A főesperes megjegyzi, hogy ezen vád nagyobb mértékben éri a ma-

gyarokat, mint a tótokat és horvátokat, [1]) kik általában buzgóbbaknak szokták magukat bizonyitani.

Sokhelyütt a kegyurak is lelkiismeretlenek voltak. Igy a főesperes megrója Nagyszombat városát, mely kötelességein szivesen túltette magát. Nem hiányoztak oly kegyurak sem, kik véduri hatóságukat saját hasznukra zsákmányolták ki, és nem kiméltek a templomok filléreit sem. Igy Helmesen a hívek nagy bajjal 20 ezer téglát szereztek össze, melyből templomot épiteni készültek; de Pálffy István gróf kölcsön vette vöröskői várának épitéséhez és később vonakodott visszaszolgáltatni. Ugyanigy tett azon 400 forinttal, melyet midőn Bethlen fogságában volt váltságdíjának összeszerzésére, a csasztai templomtól kölcsönvett; „restituet ad calendas graecas" megjegyzi a főesperes. Pálffy János gf a hosszufalusi templomnak 130 forinttal, Erdődy Kristóf a németdiósi és dejtei templomoknak 250 forinttal, Sárkány Miklós a szarvai templomnak 16 forinttal, 8 ökör és 4 tehénnel, egy nagyszombati tanácsnok a gerencséri templomnak 230 forinttal tartozott; mindezen összegeket ugy tekintették, mint a melyek vagy teljesen elvesztek, vagy legalább komoly veszélyben forogtak. Emiatt a főesperes oda utasitotta a községeket, hogy földesuraiknak a templomi pénztárakból ne hitelezzenek; de amazok válaszolák, hogy nehéz, sőt lehetetlen uraik megkeresését visszautasitaniok.

A hitéletnek, miként napjainkban, régente is egyik kiváló jelenségét képezték a bucsujárások, melyeknek célpont-

---

[1]) A XVI-ik század második felében a török pusztitás által hazájukból kiszoritva számos horvát telepek Pozsony megyében alapítottak uj helységeket. Ilyenek voltak: Horvátujfalu, Horvátaisgrub, Dévény, Récsén, Hidegkut, Lamacs, Nahács, Rosindol sat. Pázmány korában még a horvát nyelvet használták. Most, a horvátaisgrubiak kivételével, nyelvük, szokásaikra nézve teljesen azonosultak a tót elemmel.

jait leginkább a b. Szüz templomai képezték. A látogatott bucsuhelyek között nem találjuk azokat, melyek ez időszerint nagy hirnek örvendenek. Helyüket Spácza, Boldogfalva sat. foglalják el. Az utóbbi helyen a b. Szüz születésének ünnepén oly nagy számú néptömeg szokott összecsoportosulni, hogy — miként a naiv lelkész megjegyzé — egyalkalommal 32 kocsi barackot adtak el a gyümölcsárusok. Gyakran babonás vélekedések is nagy vonzerőt gyakoroltak a tömegekre. Igy Konyha község határában egy szikladarabon két emberi lábnak s közötte pálcának nyoma volt látható. Erről azt beszélték, hogy 1600 körül szent életü remetének volt tartózkodási helye, s hogy midőn egy molnár a követ házába vitte, ezen szentségtörő merénylet miatt szemevilágát elvesztette, minélfogva azt régi helyére visszavitte. Minden hónap első vasárnapján nagy számu ajtatoskodók gyülekeztek ide és a főesperes javasolta, hogy itt kápolna épittessék. A várkonyi templomban nagy kegyelettel őriztek egy kődarabot, melyről beszélték, hogy midőn hatvan év előtt egy pék a templom védszentének ünnepén kenyeret sütött, ez a kemencében kővé vált.

Ily hiedelmek élénken jellemzik a lelkiismeretességet, melylyel az egyház ünnepei megszenteltettek. A stomfai és detrekői uradalmakban lakó jobbágyok panaszaikkal a főespereshez fordultak amiatt, hogy tiszttartóik által ünnepeken szolgai munkák végzésére kényszerittetnek; a főesperes sietett ezen visszaélés ellen erélyesen fölszólalni, de kevés eredménynyel. Figyelemreméltó, hogy Pozsonyban a németajkú katholikusok nem ülték meg a magyar védszentek ünnepeit.

A vétkes szokások között, melyek ezen korban a nép között, uralkodók voltak, legáltalánosabb a káromkodás. És nem érdektelen tudnunk, hogy a tótok is magyar szólamokat használtak a káromkodásra. A főesperes buzdította a lelkészeket, hogy ezen vétkes szokás kiirtására mindent megte-

gyenek. A tót községekben a közerkölcsiség sülyedésére vészteljes hatást gyakoroltak a fonóházak, melyek a ledérség és kicsapongások tanyái voltak. A főesperes szigorúan eltiltotta azoknak látogatását.

A nyitrai főesperesség területén 1630-ban 29 plébánián 23 lelkész működött. 1634-ben 42 plébániával, 33 lelkész és 3 licentiatussal találkozunk. [1]) Mert időközben Dobrawodán, Hostéten, Hradiskón, Galgóczon, Kéren, Komjáton, Krakoviczon, Lancsáron, Lopasowon, Nahácson, Rohovon, Szolcsánban és Wittenczen uj plebániák alapittattak.

A főesperes, Zsolnai János kanonok 1633-ban Fejérvári Miklós érsekujvári plebánost nevezte alesperessé, ki tevékenységéről, erélyéről dicsértetik. De erkölcsei nem voltak kifogástalanok. A főesperes egyalkalommal szombaton délután meglepvén őt, mértéktelen borivás következtében oly mély álomba merülve találta, hogy minden kisérlet őt fölébreszteni meghiusult; minélfogva a főesperes kényszerült őt a délesti istenitiszteletnél helyettesiteni. A lelkészek fele ellen súlyos vádak emeltetnek.

Sculteti István veszteniczi plebános ellen már a visitatio előtt érkeztek panaszok. Telegdy nyitrai püspök, mint kegyur, elmozdittatását sürgeté. [2]) A főesperes úgy találta, hogy templomában nagy rendetlenség uralkodik, ő maga a breviáriumot nem tudja elmondani és rosz hirben áll; ennèlfogva vizsgálatot rendelt ellene. Ugyanigy tett Szőlősy Ferenc nagyjáczi plebánossal, sőt ezt a misézéstől is eltiltotta, botrányos életmódja miatt; mert annyira megfeledkezett magáról, hogy a nagytapolcsáni korcsmákban, gyakran rosz hírű nők társaságában, tivornyázott. A czétényi és kéri lelkészek már 1633-

---

[1]) A nyitrai főesperesség azon időben a nyitrai egyházmegye jelen területének egy részét is magában foglalta.

[1]) Levele 1634 jan. 4 Lósyhoz. Erd. Prim. vil. levt.

ban, előleges vizsgálat után, megfosztattak javadalmaiktól. Hasonló sorstól plébániáját önkényt elhagyva szabadult meg Ebedeczky Lőrincz, ki erkölcstelensége miatt hivei gyűlöletét annyira magára vonta, hogy személyes bántalmazásoknak volt kitéve. Gyurkovics Márton vétkes viszonya miatt szentmiklósi hívei által elüzetett és miután az érseki helynök által egyideig börtönben elzárva tartatott, más javadalomra helyeztetett át, anélkül hogy a javulás jeleit adná.

Hajniss Miklós ürménczi és Mazar Mihál ludányi papok sem voltak jobbak az előbbieknél; az utóbbinak emellett hanyagsága oly nagymérvü volt, hogy anyakönyveket nem vezetett, a betegeket nem látogatta. Ugyanez állittatik a két, id. és ifj. Capri Jánosról, kik Lakácson és Sárfőn lelkészkedtek. De mindezeket messze tulszárnyalta Pucsek Miklós üzbégi plebános; a főesperes megjegyzése szerint temploma az egész kerületben legtisztátalanabb volt; a szentélyt, sőt az oltárt is piszok borította. A hívek megvetették s körükben elenyészett végkép a vallásos szellem. „Ilyen pap — mondja a főesperes — haszontalan; inkább verést, mint fizetést érdemel.“

Többen a fölsoroltak közöl kiemelt vétségeik mellett még bünös viszonyban is éltek. Igy az üzbéginek fia ugyanazon helységben mester volt. Tóbiás dobrawodai és Bogdánóczi hradiskói lelkészeket is megróva találjuk. Néhány más plebános ellen csekélyebb jelentőségü panaszok emeltetnek. A főesperes általán kiemeli, hogy sokan a haldoklók szentségeit nem szolgáltatják ki, s azzal mentik magukat, miszerint a betegek által nem hívatnak. Néhányan még nem hozták volt be az anyakönyveket; ezeket a főesperes börtönnel fenyegette, ha a legközelebbi visitatióig nem birnak anyakönyvekkel.

Mintegy tizenhat pap erkölcsei kifogástalanok. Némelyek buzgalmukért magasztaltatnak; ezek többnyire a bécsi és ró-

mai collegiumok növendékei. A papok hiánya miatt két helyen kanonokokkal, három helyen pedig licentiátusokkal találkozunk. Az előbbiek Posgay János esztergomi, és Rezeni György pozsonyi, kik Galgóczon és Kéren müködtek. A licentiatusok közöl az egyik megtért prot. prédikátor volt, ki csak kevéssé avatta be magát uj vallásának tanaiba; mert, bár az egyházi rendeket nem vette föl, gyóntatott.

A sasvári főesperesség tizenegy plébánosa közöl hatan dicsérőleg vannak kiemelve. Ezek: Bolerázi Tamás sasvári dékán, Matuska János búr-szent-györgyi, Vidovich András egbeli, Sartorides Márton holicsi, Kolosy György jablonczai és György János dojcsi; az utóbbi magasztaltatik, hogy hétköznapokon is misézik, a mi eszerint, úgy látszik, rendkivüli dolog volt.

Négy plebánost a Pázmány által gyakorlatba hozott szigor megjavitotta. Ürményi János závodi, Kowalowi Mátyás stepanowi, Bolerázi János búr-szent-péteri plebánosok 1629—1632 között elbocsátották ágyasaikat; és a község elöljárók, kiket a főesperes megkérdezett, esküvel erősitették, hogy végkép megszakitották erkölcstelen összeköttetéseiket. Ugyanezt állitották Bahony Jakabról; ez előbb sándorfi lelkész volt, s itt kihágásai miatt magára vonta hiveinek neheztelését, emiatt a főesperes Nagyszombatba vitte, hol az érseki helynök bezáratta. Midőn 1634 tavaszán a stepanowi javadalomra áthelyeztetett, teljesen megjavult. Buzgalma által kivivta hiveinek szeretetét, kik fizetését is fölemelték. Azon, hogy saját leányát házánál tartotta, s ez férjével együtt a plébániai gazdászatot vezette, nem botránkozott meg a jólelkű nép.

Csak a vinni plébános, Molenics Benedek volt javithatlan. Részegeskedés és verekedés miatt 1632-ben egyideig a nagyszombati papi börtön lakója volt. Ágyasát, minden föl-

szólitások dacára, nem bocsátotta el. A főesperes, az 1634-iki visitatio alkalmával eltávolitani akarta az asszonyt, de ez elrejtette magát. Emiatt élethossziglani börtönnel fenyegette a plébánost, ha azt azonnal el nem bocsátja. A plebános rémületében mindent igért, sőt megjegyzé, hogy már is Szakolczán házat vásárolt az asszony számára. A főesperes ekkor a szomszéd plébánosoknak meghagyta, értesitsék őt, vajjon teljesitette-e fogadását.

Nógrádmegyének egyik része, Kis-Nógrád a váczi egyházmegyéhez tartozott és Hamrla Máté nógrádi plébánosnak, mint püspöki helynöknek fölügyelete alatt állott. Másik része, Nagy-Nógrád az esztergomi egyházmegyéhez volt csatolva. Mindkettő sokat szenvedett a török csapatok dulásaitól, melyek a kath. papokat is üldözték. Emiatt Apáthy Márton kanonok és főesperes, midőn végre 1634-ben elhatározá magát kerületének látogatására, nem bátorkodott azt bejárni, hanem Szécsényben megállapodott, s ide hivta a lelkészeket.

Ezeknek száma csekély volt. Nagy-Nógrádban 5 plébános és 4 licentiátus találtatott. Szécsényben és vidékén a szent Ferenc rend zárdájának tagjai teljesitették buzgón a lelkészi teendőket. Népes községek, mint Balassagyarmat, Patak nem birtak lelkészszel; a kath. hivek emiatt gyakran prédikátorok által kereszteltették gyermekeiket, és temettették halottaikat. Emellett a plébánosok — miként a főesperes közvetlenül tapasztalá és a szécsényi atyák jelentéseiből megérté — a papi hivatás igényeinek legkevésbbé sem feleltek; meg az egyházi fegyelemnek nyoma sem volt körükben. Nem birták a kellő ismereteket, erkölcseik sem állottak kifogáson fölül; többen részegesek, veszekedőknek bélyegeztettek. A breviáriumot nem végezték, ritkán miséztek és gyóntattak. Plébániáikat az egyházi elöljáróság tudta és megegyezése nélkül szokták volt elfoglalni, fölcserélni, vagy elhagyni. Természetes, hogy a főesperes buzdításai nem nagy

sikerrel birhattak. Eredményt egyedül egy uj papi nemzedék megtelepitése helyezett kilátásba.

Nagy mértékben érdekkel birna és Pázmány érseki kormánya viszonyainak megvilágitására fontos lenne, ha biztos, tájékozó adatokkal birnánk az érseki megye papságának időszakonként föltünő létszámáról, a halálozások, előmozditások és fölszentelésekről.

Sajnos, a jegyzőkönyvek és irományok, melyek e tekintetben a fölvilágositásokat megadhatnák, nem jutottak napjainkig.

Csak egy könyvet őrizett meg a nagyszombati érseki helynökség levéltára, mely tartalmazza mindazok neveit, kik 1622—1633 között az egyházi rendeket fölvették. [1])

Ezen időközben, tizenegy év alatt kilencvenötször volt fölszentelés. [2]) Legtöbbnyire az érseki helynökök — Telegdy, Pyber, Lósy, Draskovich sat. — végezték azt; Pázmány maga csak ritkábban. [3])

Az esztergomi megye részére 52 szenteltetett áldozárrá. És pedig azon korban nem általán a megye „titulus"-ára, hanem különböző cimekre történt a fölszentelés; vagyis nem általán — mint ma — a megye vállalta magára az áldozár anyagi ellátásának biztositását, hanem ez esetről esetre különféle módokon történt. Igy 8 „ad titulum mensae Archiepiscopi," — 2 „ad t. mensae Episcopi Varadiensis," — 1 „ad t. mensae Praepositi Lelesziensis," — 1 „ad t. mensae Capituli

---

[1]) Ezen könyv tulajdonképen eredetileg a bécsi papnövelde tulajdona volt: alapítóokmányainak másolatait sat. tartalmazza. Később P érseki irodájába került, s itt a szövegben emlitett célra használtatott.

[2]) Természetesen külön számitva a kisebb rendek, subdiaconatus sat. föladását.

[3]) Névszerint csak nyolcszor találjuk kiemelve, hogy P. végezte a functiót: 1624 okt. 12. — 1625 jan. 5. febr. 9. — 1627 máj. 25. —. 1629 marc. 18 (Selyén) april 8, 14. — 1630 aug. 29.

Strigoniensis" — 1 „ad t. Sublectoratus Strigoniensis," — 5 „ad t. Praebendae Ecclesiae Metr. Strig." — 1 „ad t. Collegii Archiepiscopalis Viennensis," — 26 különböző plebániáknak, [1]) — 2 a nagyszombati káplányságnak, — 2 özvegy Forgácsnénak, — 1 Eszterházy Miklósnak cimére szenteltetett.

Emellett Nagyszombatban szenteltettek számosan a sz. Ferenc és sz. Pál rendjéből, többen az egri, [2]) váczi, váradi és erdélyi megyék részére.

Sőt föltünő, hogy nem kevés külföldi is jött Nagyszombatba, hogy itt az egyházi rendeket fölvegyék. Soraikban találkozunk krakóiak, lausitziak, fraisingiak, trieriek, meiszeniek, constanziak, boroszlóiak, regensburgiakkal; kik részint világi papok, részint szerzetesek voltak. Ezek legnagyobb részben ismét visszatértek szülőföldjükre, vagy szerzetesrendjükbe. [3]) Csak egy fuldai lett a pécsi püspök, s egy bécsi a váczi püspök titulusára fölszentelve.

Pázmány életének végső éveiben már azon helyzetben volt, hogy az egyházi javadalmakra, névszerint az esztergomi káptalanba olyanokat nevezzen, kiket maga neveltetett és vezettetett az oltár szolgálatához. Azok közöl, kiket 1632 óta ne-

---

[1]) Igy az iványi, szemerédi, pereszlényi, szentkereszti, nádasi, bercheli (?), viski, nagyszombati, varbói, szakali, szakolczai, patai, makói, ürménczi, püspökii, keresztúri, cseklészi, taszári, hédervári, naszvadi, vajkai — részben plebániák, részben plebánosok cimere.

[2]) Igy például 1622-ben: „Paulus Gyöngyösy alias Molitoris ad titulum mensae, R. D. Zach. Gyöngyösy Parochi Árokszállásiensis." — 1623. Alb. „Czeglédy Dioec. Agr. cum lit. dimiss. sui ordinarii ad t. m. Conventus Jászó." sat.

[3]) Igy p. o. 1622 „Christianus Ring, Dioec. Frising. cum litt. dimiss. sui ord. ad titulum beneficii S. Margarethae in Traukirchen Austriae. — Andr. Nic. Tolk cum dimiss. Administr. Eppatus Misnensis ad tit. mensae Principis Caroli Lichtenstein. — Jacobus ordinis Canon. Reg. S. Andreae juxta Thrasanum Austriae Professus, cum literis sui Superioris." 1623; „Georg. Vilh. Cromer. Dioec. Constant. cum dimiss. Ord. sui ad tit mensae Xenodochii Viennensis." sat.

vezett esztergomi kanonokokká Széchenyi György, Pálfalvay János és Szelepchényi György csakhamar püspökökké lettek. Az utóbbi Pázmánynak ifju korától fogva kegyeltjei közé tartozott. Szegény szülőktől származott [1]) és Nagyszombatban mint a városi iskola tanitója kereste kenyerét. Mint ilyen magára vonta Pázmány figyelmét, ki őt egyházmegyéjének növendékei közé fölvette. 1627 tavaszán föladta neki a négy kisebb rendet [2]) és ugyanazon év nyarán Rómába küldötte. Itt a hittudományi babért elnyervén a tudori vitatkozás tételeit Pázmánynak ajánlotta s az előszóban meleg szavakkal tolmácsolta háláját a jótéteményekért, melyekben tőle és általa részesült. [3])

Eként Pázmány három utódját, Lippayt, Széchenyit és Szelepchényit maga neveltette. Egy negyediket Kollonich Leopoldot mint bizalmas barátjának, Kollonich Erneszt komáromi kapitány fiát (1631) maga keresztelte. [4])

VI.

A föesperesi látogatások és a protestáns felekezetek. — A protestantismus helyzete a pozsonyi, gömöri, zólyomi és komáromi föesperességek területén. — Protestans mozgalmak Pozsonyban és Nagyszombatban.

A protestans felekezetek belső állapotairól, s az interconfessionalis viszonyokról Pázmány érseki kormánya alatt

---

[1]) Schmitth Aeppi Strig. II. 152 l.

[2]) Azok névsorában, kik 1627 máj. 25-én a kisebb rendeket fölvették, találjuk: „Georgius Szelepchényi, Magister Scholae Civilis Tyrnaviensis.“

[3]) „Propositiones Theologicae auspiciis Emmi Principis Petri Card. Pázmány . . . defensae a Georgio Pohorontio Szelepchéni, Hungaro Collegii Germ. et Hung. Alumno.“ A füzet elé Pázmánynak arcképét helyezte, melyet maga rajzolt és metszett. Lásd Schmitth. i. m. 152. l.

[4]) Schmitth. i. m. 172. l.

nagybecsü fölvilágositásokat nyerünk a főesperesi látogatások jegyzőkönyveiből.

Mert bár a protestánsok régtől fogva, főleg az 1610-ik évi zsolnai zsinat óta, emancipálni igyekeztek magukat a kath. főpapok egyházi hatósága alól, ez a király és a kath. főurak támogatása folytán, még mindig fönállott és gyakorlatban volt. Igy történt, hogy a kath főesperesek fölkeresték a prot. községeket, plébániákat is és ezekről szintén jelentést tettek.

A pozsonyi főesperesség területén a két prot. felekezet tekintélyes községekkel és nagyszámú hivekkel birt. Draskovich az általa meglátogatott helyek lakóinak számát, felekezeti és nemzetiségi különbségek szerint hozzávetőleg följegyezvén: lehetővé tette, hogy a kath. és protestáns felekezetek számarányát meghatározzuk. Természetesen ezen számok nem igényelhetik azon pontosságot, melyet napjaink statistikai kimutatásainál megszoktunk.

A pozsonyi főesperesség — mely az egész Csallóközt, Pozsonymegyét és Nyitra megye egy részét magában foglalta — Draskovich följegyzései alapján, Nagyszombat és Pozsony városokat belenem értve, mintegy 30,000 katholikus és mintegy 20,000 protestans lakost számitott. Nagymértékben érdekes ezen számokat összevetnünk az ujabb kimutatásokkal. Jelenleg ugyanazon főesperesség — ismét a két k. várost belenem értve — mintegy 173,000 katholikus és 18,000 protestans lakossal bir. Mig tehát a katholikusok száma meghatszorozva van, a protestansoké 10%-al alább szállott. Mig harmadfélév század előtt az összes lakosságnak 40%-ja esett a protestansokra, ezek most annak alig 9%-ját képviselik.

Ezen meglepő fordulat természetszerüen az egyes községekben is észlelhető. Például Csütörtökön, Csölösztön, Iványban s a t., 1634-ben kizárólag protestansok laktak, ma kizárólag katholikusok találtatnak. Bazinban és Szentgyörgyön együtt-

véve, 3000 protestáns között csak 14 kath. család lakott — többnyire kamarai tisztviselők — ma 2600 protestans mellett 3700 katholikust számitanak. Szemczen a lakosságnak 80%-ját képezték a protestansok, 20%-ját a katholikusok; ma 2500 lakos közől a potestánsokra 2% esik. Cseklészen kizárólag protestánsok, 700-an laktak; ma 1400 katholikus mellett alig 20 protestans található. Somorján 1000 protestáns között a 10 katholikus elenyészett; ma 1500 katholikus mellett csak 900 protestans található.

A pozsonyi főesperességben lakó lutheranusok 1632-ben két senior alatt állottak; egyik Pozsonyban a németek részére, másik Somorján a magyarok részére volt alkalmazva. A kalvinisták seniorja szintén Somorján birta székhelyét. Mindkét felekezet lelkészeinek száma mintegy 30-ra ment. Pozsonyban 4, Somorján és Csütörtökön 2—2 működött. Többen idegen országokból számüzve menekültek ide; a csatáji Iglóból, a somorjai a Pfalzból, a misérdi Ausztriából vándorolt be.

A predikátorok nagy száma nehezitette, de nem akasztotta meg Pázmány ellenreformatori tevékenységét, a protestansok megtérítését. Ez bár lassan, de következetesen előhaladott. A kamara és a kath. földesurak erélyesen támogatták. Amaz Szent-György és Bazinban a templomokat kath. papoknak adta át. Ugyanezt tették a Thurzók saját birtokaikon, kiüzve innen a prédikátorokat; közreműködésük folytán a superintendens és két szemczi polgár a kath. egyházba tért át. Nyomaikba lépett Hédervári István, ki ezidőben szintén a katholika hitre térvén, Hédervár és Lipótfalvából kizárta a prédikátorokat. A pozsonyi apácák az általuk birtokolt Nagymagyarra kath. papot küldöttek; de a prot. lelkész, támaszkodva az Olgyay család pártfogására, vonakodott elhagyni a plébánialakot. A pozsonyi káptalan csukárdi jobbágyait szigo-

ruan eltiltotta a prot. templom látogatásától és kath. lelkészt küldött megtéritésükre.

Az erőszakos földesuraknál nagyobb haszonnal müködött néhány lelkes egyházi férfiú. Mellőzve a nagyszombati és pozsonyi jezsuita atyákat, — kikről más helyen szólunk — Moácsi pozsonyi kanonok az egyházbári és bakai nemeseket megtéritette, kik siettek templomaikat a kath. istenitiszteletnek megnyitni. Tislarich tótaisgrubi és Somogyi egyházpakai lelkészek többeket nyertek meg a kath. vallásnak. Dunaszerdahelyen maga a prédikátor Lengyel Miklós lett katholikussá és templomában kath. isteni tiszteletet kezdett tartani; de hivei nem követték példáját, sőt házát fölgyujtották és uj prédikátort hivtak meg. A protestans községek látogatása nehéz és kellemetlen föladat volt. De Draskovich ügyesen és szerencsésen oldotta meg. Tekintélylyel szivélyességet párositott; a prot. lelkészekkel és előljárókkal nyájasan társalgott, azokat asztalához is meghivta. Csakhamar eloszlatta a megjelenése által fölkeltett aggodalmakat. Ugyanis attól tartottak, hogy a templomok elfoglalása, a prédikátorok elüzése végett jön. Többnyire akadálytalanul engedték tisztében eljárni, kérdéseire készségesen adták meg a fölvilágositásokat. Sőt sokhelyen annyira ment engedékenységük, hogy a cathedraticus censust, vagyis az illetéket, melyet a látogató főesperes a községtől vett, sem tagadták meg tőle.

A kivételek gyérek. Midőn 1631-ben végzé körutját, a lévárdiak és kosuthiak erőhatalommal akadályozták meg a visitátiót. A következő alkalommal elkerülte községeiket. De hasonló fogadtatás várakozott reá Zavaron és Nagykürtön. Majthényban és Szent-Mihályfalván a birtokosok: Szegedy Gáspár és Illésházy Ferenc léptek föl ellenségesen. Legdurvábban mégis a taksonyi kalvinisták fogadták; keserüségében megjegyzi, hogy „barbár szellemüket“ valószinüleg Taksony vezér-

től örökölték, községük alapítójától, ki határukban választotta sirhelyét.

Szelidség tekintetében semmi kivánni valót nem hagytak az Anabaptisták, kik a közel Morvából bevándoroltak; Lévárdon 500, Farkashidán 300 telepedett meg sat. A főesperes ezeket is fölkereste; fölhivta, hogy ovakodjanak a katholikusok között proselytákat toborzani, inkább maguk is mondjanak le tévelyükről. Ezen óhajtása csak évtizedek mulva valósult. Az Anabaptisták mindannyian a kath. egyházba léptek s elnevezésüket mainapig megtartva, Lévárdon, Morva-Szent-Jánoson sat. a többi kath. hivektől elkülönözve, külön lelkészek vezetése alatt állanak.

Gömörben (1636) kedvezőbb volt a protestansok helyzete. Itt 45 lutheránus és 36 kalvinista prédikátor között csak 3 katholikus plebános és 4 licentiátus működött. Mindazáltal Andrássy Mihál buzgó kath. főur a krasznahorkai templomot elvette protestans jobbágyaitól és restauráltatta; kath. lelkészt is alkalmazott, kit maga látott el élelemmel és 100 forint fizetéssel. Pártfogásával Szentkereszty Balázs plebános mintegy 100 protestanst téritett meg és kegyurával bőkezüségben versenyezve, saját költségén épitetett plebánialakot és iskolát. Rozsnyón nem volt még ezidőben kath. pap.

Zólyommegyében husznál több protestans prédikátor és csak egy kath. pap találtatott. Ez Cseréni Mihál szelniczei plebános volt; ki azonban inkább hátrányára, mint előnyére volt egyházának. Concubinátusban élt és kötelességeinek teljesitésében hanyag volt; emellett elöljárói előtt gyanussá tette magát azáltal is, hogy a megyebeli prot. prédikátorokkal szokatlanul bizalmas baráti viszonyban élt.

A főesperes Banowszky Simon kanonok némely prot. plebániában is megkisérlette a visitátiót. Zólyom és Hajnikban

nem gátolták a templom, iskola és plebánilak megszemlélését. Radványban a prédikátor azon különös mentséget gondolta ki, hogy a templom kulcsait nem tudja megtalálni. Miután pedig betegeskedése miatt a többi községeket meg nem látogathatta, ezeknek prot. lelkészeit körlevél által Beszterczebányára meghivta. És csakugyan mindannyian — mintegy huszan — eljöttek. Itt fölszólittattak a főesperes által, hogy a legközelebbi nagyszombati zsinatra megjelenjenek s a főesperesi illetéket lefizessék. Erre válaszolák, hogy ezen ügyek iránt előbb presbyteriumaikkal kell értekezniök. A főesperes kijelentette, hogy Szent-Benedeken fogja bevárni határozatukat. De itt nyolc napon át hiába várakozott. Csak midőn Nagyszombatba visszaérkezett, vette a prédikátorok levelét, melyben a zsinaton való megjelenés kérdését hallgatással mellőzvén, kinyilatkoztatják, hogy a zsolnai zsinat végzései értelmében nem a kath. főesperesnek, hanem saját superintendensüknek fizetik a főesperesi illetéket.

Komárommegyében is, melynek nagy része a török hódoltsághoz tartozott, hatalmas volt a protestantismus. De miután számos községek az érseki uradalomhoz tartoztak és a komáromi kapitány lelkes katholikus volt: az ellenreformátió müve jelentékeny eredménynyel hozathatott folyamatba. A prédikatorok ellen rendszeres üldözés támasztatott. Bajcs, Bálványszakállos, Hetény és Mocsáról az ujvári tisztartó által üzettek el. E példát követték a pozsonyi apácák, kik Apácaszakálloson lefoglalták a templomot, bár azt protestáns jobbágyaik maguk költségén épitették. Igy tett Nagymihályiné Izsán és Nagymagyaron, hová kath. papokat vezetett be. Kollonics komáromi főkapitány Komáromból és Szent-Péterről, Balogh István tatai kapitány Tatáról távolitotta el a predikátorokat; mindkettő nem tartózkodott birságok és más erőszakos eszközökkel kényszé-

riteni a prot. katonákat és jobbágyokat a kath. vallás fölkarolására. [1])

Kevésbbé szerencsés volt Pázmány Udvardon, Füzesgyarmaton és Szentgyörgyön; [2]) licentiátusokat hozott e helységekbe és a prédikátorok elüzéséről gondolkodott. De a lakosok ellenszegültek és a török béghez folyamodtak segitségért, ki a „nagy Alláh"-ra megesküdött, hogy örök rabságba veti a kath. papokat, kik ama helységekben megjelenni merészkednének. [3]) A protestánsok szövetkezése a törökkel a katholicismust csakhamar megakasztotta haladásában. Az 1634-iki visitátio alkalmával csak Komáromban, Gután, Naszvadon, Héderváron, Ásványon és Medvén voltak plebánosok. Vámoson és Udvardon licentiátusok működtek, de az utóbbi botrányos élete miatt keveset használt. [4]) A török dulások következtében a naszvadi, jenői, martosi, bajcsi és vámosi templomok romjaikban hevertek. Csak a naszvadi épült föl.

Eszerint Pázmány a katholikus ügy érdekében nem elégedett meg az evangéliumi buzgalom fegyvereinek használásával; a világi hatalom támogatását is igénybe vette, amennyiben azt az ország törvényei megengedték. És a földesurakat is, kik saját birtokaikról a prot. prédikátorokat elüzték, jobbágyaikat büntetések és birságokkal a kath. egyházba inkább üzték, mint vonzották; szivesen támogatta. Ugy hitte, hogy míg ily eljárást a positiv törvény nem tiltja: azt a lelkek érdeke követeli.

Nehezebb volt a protestansok ellen föllépni ott, hol a

---

[1]) Végh Báliut szalkai és Kubacska János nagysallói plébánosok 1633 jan. 16-án Pázmányhoz intézett leveleik. Ered. Prim. vil. levt

[2]) Szent-György jelenleg Zsemlér filialisa.

[3]) A prot. rendeknek 1644-iki emlékirata.

[4]) Fehérvári, ujvári esperes 1633 marc. 11 és 18 Pázmányn ak. Ered. Prim. vil. levt.

patronátusi viszonyok nem voltak ily kedvezők. Itt bevárni kelle az alkalmas időpontot. Ilyen kinálkozott Pozsonyban, hol Pázmány minden igyekezetei és a jezsuiták buzgó tevékenysége nem voltak képesek megtörni a protestansok hatalmát. [1]) Négy prédikátoruk között legtevékenyebb a Morvaországból bevándorolt Jench János volt; eltávolitása tehát sürgetően szükségesnek látszott. Erre alkalmat és ürügyet szolgáltatott 1634 nyarán, midőn egy prot. nőt, — kit a katholikus törvényszék férjétől, rokonsági akadály miatt, elválasztott volt — temetett, s halotti beszédében megtámadta a kath. egyház tanitását a házassági akadályokról, s kiemelte, hogy Isten megfogja büntetni azokat, kik az elhunytat férjétől elválasztották. A királynak tudomására hozták ezen beszédet, melyet előtte az országos törvényszékek tekintélyére nézve sérelmesnek, sőt lázitónak bélyegeztek és fölhivták, hogy a szónokot megfékezze.

A király nem késett eleget tenni e kivánságnak, annál inkább, mert a prédikátort, miután nem volt magyar polgár, a törvényes formák mellőzésével büntethette. Elrendelte tehát, hogy a prédikátor tizenöt nap lefolyása alatt az országot elhagyja, különben azon büntetéssel fogja sujtani, mely az országos birák rágalmazóira és a törvénysértőkre van szabva; a városi tanácsot pedig értesitette, hogy ha e parancsot nem siet végrehajtani, a kihágás részesének és pártfogójának fogja tekinteni, annál inkább, mert az érdeklett halotti beszéd alkalmával, több tanácsos jelen volt, s hallgatása által azt helyeselni látszott. [2])

A prédikátor igazolni igyekezett magát. Elismerte, hogy a különbségről, mely a házassági akadályokra nézve katholiku-

---

[1]) V. ö. e munka II. 236 s kk. l.

[2]) Johann Pogners Verzeichnisz über den Bau der evang. Kirche in Pressburg. (Pozsony 1861). 1634 sept. 10-én a tanácshoz intézett k. leirat. Ered. fog. Prim. vil. levt.

sok és protestansok között fönáll, szólott; de a magyarországi birákat s törvényeket nem támadta meg, sőt nem is említette. Végül hivatkozott arra, hogy tizenkilenc év óta működik Pozsonyban, és soha panaszra okot nem szolgáltatott. Ennélfogva kikérte a tanács pártfogását, hogy a k. rendelet visszavételét kieszközölje. [1]) De a pozsonyi kir. kamara magából a védiratból érveket meritett a prédikátor ellen; kiemelvén, hogy midőn a Magyarországban és a prot. országokban uralkodó törvények között párhuzamot vont, közvetve megtámadta, igazságtalanoknak jellemezte, az ország törvényeit és biráit; emiatt javasolta a királynak, rendeljen vizsgálatot s azután vagy utasitsa ki Pozsonyból, vagy állittassa törvényszék elé [2]) Eszterházy nádor a vizsgálatot is fölöslegesnek tekintette, és a k. parancs haladéktalan végrehajtását sürgette. [3])

Ezalatt a pozsonyi tanács hathatós pártfogásában részesité az üldözött prédikátort. Egy küldöttség közvetlen a királyhoz fordult kegyelemért. Sőt három tanácsos Selyére küldetett, hogy a prédikátor érdekében Pázmány közbenjárását igénybe vegye. Ez meghallgatta előterjesztésüket, s a következő őszinte választ adta. „Csodálom — mondá „mosolyogva“ — mikép gondolhatták, hogy én prédikátorukat védelmezhetném, vagy védelmezni akarnám. Tudják meg, hogy az én ohajom az, bárha egy prédikátoruk sem lenne. Igaz ugyan, bármennyire kivánom ezt, az ország törvényes engedményei a prédikátorok s a máshitűek kizárását tiltják: de ha hatalmamban állana, megyémben csak katholikusokat türnék. Azután amit a prédikátor mentség gyanánt fölhoz, nem egyéb mint üres szójáték. Az ország törvényeiről és törvényszékeiről nem tett em-

---

[1]) A tanácshoz intézett védirat. Egyk. más. Ugyanott.

[2]) 1634 oct. 12. A kamarának a királyhoz és Pázmányhoz intézett jelentései. Ugyanott.

[3]) Eszterházy Ferenczfy udvari titkárnak. 1634 oct. 14. Ugyanott.

litést; de miként hiteles tanuk állitják, ama nő házasságának fölbontását igazságtalannak bélyegezte, melyért — mondá — Isten megbüntetni fogja a birákat. Mentsége tehát hasonló azéhoz, ki erősitené, hogy embertársát nem nevezte utonállónak és rablónak, hanem csak azt állitotta felőle, hogy utasokat kirabolt és gyilkolt. Ennélfogva a cs. rendeletet mindenesetre végrehajtani kell. És miután több prédikátorral birnak, ezen egynek megtartásására ne helyezzenek oly nagy nyomatékot; gondolják, hogy meghalt, vagy önkényt távozott körükből. Szükséges, hogy ezen prédikátor esetén okuljanak a többiek, s megtanulják zabolázni nyelvüket, nehogy naponként ujabb bonyodalmakat támaszszanak." [1]) A primást talán elfogultság és szükkeblüségről vádolhatták a küldöttség tagjai, de nyilt őszinteségétől bizonyára nem tagadhatták meg tiszteletüket.

A király ezalatt — Pázmány és a kamara tanácsára — nem engedte magát a pozsonyi küldöttség kérelmei által eltántorittatni; megmaradt előbbi határozatánál és a prédikátor eltávolitását ujolag megparancsolta. [2]) A tanács erre összehivta a város közönségét, mely még egy kisérletet tett, hogy a kedvelt prédikátor részére kegyelmet eszközöljön ki. A király megkérlelése végett a prédikátort ideiglenesen fölfüggesztette hivatalától. [3]) Ezen tett, ugy látszik, hatott a királyra; késznek nyilatkozott visszavonni számüzetési rendeletét, de csak oly föltétel alatt, ha a prédikátor hivatalától végleg megfosztatik. A tanács igérte, hogy ezt megteszi. S Jench egyideig tartózkodott a lelkészi teendőktől. Azonban a következő 1635 elején

---

[1]) Primás a kamarának. 1634 oct. 14. Ered. Canc. levt.

[2]) 1634 oct. 14 Pázmány a pozsonyi kamarának. (Ered. Canc. levt.) Oct. 16. A kamara opiniója. (Ugyanott.) Oct. 16. K. leirat Pázmányhoz. Oct. 18 K. leirat a kamarához. Oct. 19 K. leirat a pozsonyi küldöttséghez. (Prim. vil. levt.)

[3]) Oct. 25. A tanács a királynak és a kamara Pázmánynak. (Ugyanott.)

ismét működni kezdett. [1]) Ekkor Pázmány és a kamara erélges föllépésre buzditották a királyt. [2])

Május elején Pálffy Pál gróf mint k. biztos küldetett Pozsonyba, hogy a prédikátor eltávolittatását eszközölje. A tanács nem látott módot az ellenállásra. Késznek nyilatkozott engedelmeskedni, s csak azért folyamodott, hogy a prédikátornak engedtessék négy-öt hetet ügyei elrendezése végett a városban tölteni; miben a király megnyugodott. [3])

Ezen vereség által nem hagyták magukat a pozsonyi protestansok felekezeti érdekeik buzgó főlkarolásától elijeszteni. Jench helyett két uj prédikátort alkalmaztak, kiknek egyike Augsburgból menekült ide. A kath. alapitványokból létesült városi kórház igazgatójává prot. polgárt választottak, ki a kath. betegeket is kényszerité részt venni a prot. isteni tiszteletben. [4]) Ugyanekkor szerény imaházukat, azon ürügy alatt, hogy összeomlással fenyeget, nagyszerü templommá átalakitani tervezték. De Pázmány el volt határozva, hogy ezt meggátolja. Az imaház átalakitását úgy tekintette, mint uj templom épitést, mihez a patronus megegyezése szükséges; már pedig a k. városokban a királyt tartották patronusnak. A királytól nehézség nélkül leiratot eszközölt ki, mely a prot. polgárokat fölhivta, hogy a megkezdett épitkezéssel fölhagyjanak. A pozsonyi kamara 1636 február 23-án maga elé idézvén a tanácsot, közlé a k. rendeletet; de a prot. tanácsosok kijelentették, hogy az imaház ujraépitése mellőzhetlenül szük-

---

[1]) 1635 febr. 26. A kamara jelentései a királyhoz és Pázmányhoz intézve. (Ered. Canc. levt.)

[2]) Marc. 8. K. leirat a kamarához és a cancellár levele a kamarához. (Ugyanott.)

[3]) 1635 május 9. Kir. leirat Pálffy Pál gfhoz. (Muzeumi kézirattár.)

[4]) Lamormain V. jezs. atya 1635 nov. 15-én Pozsonyból Pázmányhoz intézett levele. (Ered. Prim. vil. levt.)

séges; templomot emelni nem szándékoznak, csak kis toronynyal fogják megtoldani az épületet. [1]) Ezen nyilatkozat nem nyugtatta meg Pázmányt. Befolyásával a király uj leiratot menesztett Pozsonyba, melyben határozottan kijelenté, hogy ha az épitkezéssel föl nem hagynak, azt leromboltatja. [2]) A prot. község erre alázatos kérelmekkel fordult a királyhoz. [3]) Pázmány az engedékenységet ellenezte. „Habár — irtaa kamarának — az imaház csakugyan összeomlással fenyegetne, sem uraságtok, sem a király nem közremüködhetik positiv engedély által oly helyiség javitásához, melyben eretnek tan hirdettetik. Megengedni ily helyiség épitését, annyit tenne, mint nyiltan kedvezni az eretnekségnek. Kisebb baj az, ha a makacs eretnekek, a tilalmak és ellenmondások dacára épitik föl imaházukat, mint ha ő felsége az épitkezést megengedi.“ [4]) A király végre csak azt engedte meg, hogy az imaház ugyanazon alak és nagyságban épittessék föl, melylyel előbb birt. [5])

Pázmány hasonlag Nagyszombatban is megakadályozni igyekezett a kalvinisták szándékát: imaházukat tágasabban és diszesebben ujraépiteni. Evégett a városi tanácstól egy lakházat vásároltak. Pázmány emiatt nagy mértékben neheztelt és a tanácsot, az „eretnekek“ pártfolásáért egyházi átokkal akarta sujtani. És bár a jezsuiták, kiknek tanácsát kikérte, az excommunicatió kihirdetését ellenezték: Pázmány 1636 marcius 18-án közölte a tanácscsal az első kánoni megintést. Ez nem maradt hatás nélkül. Másnap hat tanácsosból álló küldöttség jelent meg nála s buzgón kérte, hogy ez alkalommal elnézést tanusitson, miután a tanács az eladást eszközölve, következményeit

---

[1]) 1636 febr. 20 K. leirat a kamarához. Febr. 24. Pozsonyi tanács a kamarához. (Egyetemi könyvtár.)

[2]) Febr. 24. A kamara a királynak. (M. Canc. levt.)

[3]) Marc. 19. A kamara a királynak. (Ugyanott.)

[4]) Marc. 20. Pázmány a királynak. (Nemzeti Muzeum.)

[5]) V. ö. Pogner naplóját. i. m. 1—30 ll.

nem fontolta meg; s igért e, hogy ezentul nem fogja megengedni, miszerint az épitkezéshez városi téglák szállittassanak. Pázmányt kielégitette ezen eredmény és a kiközösités kihirdetéséről lemondott. [1]) Ezekután Pázmány sürgetéseire k. rendeet betiltotta az imaház megkezdett épitését. [2])

VII.

A nagyszombati egyetem alapitása Pázmány által. (1635). — Előzmények. — Az egyetem szervezése. — Ünnepélyes megnyitása. — Müködése az első két tanévben. — A hozzá kapcsolt intézetek. — Dobronoki az első rector.

Tulzás nélkül állithatni, hogy a mohácsi vész után teljesen elhanyagolt kath. tanügyet — melynek tartós lendületet adni sem I. Ferdinand és Báthory István, sem Oláh Miklós és Draskovics György lelkes törekvései nem birtak: — Pázmány hivta uj életre, s eként megvetette ujabb culturai emelkedésünk alapjait.

A jezsuiták intézetei, melyeket Nagyszombatban, Pozsonyban, Györött, Homonnán, Szathmárt, Gyöngyösön megalapitott, vagy megalapitani segitett; nemcsak a katholicizmus előőrsei, hanem egyuttal a tudomány és művelődés menhelyei voltak. E rend tagjai mindenütt első teendőjüknek ismerték gymnasiumokat szervezni, melyekben a hittan, a latin nyelv, a bölcsészet és természettudomány, végre a számtan előadattak.

De ezen tanintézetek, bármily jelentékenyek voltak érdemeik, az általános műveltségnek és a szakképzettségnek csak előcsarnokaiba vezették a magyar ifjakat. Miőta a pécsi, budai,

---

[2]) Dobronoki naplójában marcius 18 s a következő napokra.

[3]) Pázmány 1636 marc. 20 a kamarához. (Másolata a Nemzeti Muzeumban.) Marc. 31-iki k. leirat a tanácshoz intézve; s a tanácsnak april 16-án Pázmányhoz intézett levele. (Nagyszombat v. levt.)

pozsonyi főiskolákat — Lajos, Zsigmond, Mátyás alkotásait — a tehetetlen utókor elenyészni engedte, nem létezett intézet, hol magyar ifju magát a hittudomány és bölcsészet alapos ismeretébe, vagy a jogi és orvosi tudományokba beavathatta és a tudori fokozatokat megszerezhette. A nagyszombati papnövelde csak a legszükségesebb, gyakorlati ismeretekkel látta el az egyházi pálya jelöltjeit. Magasabb bölcsészeti képzettséget sehol az ország határai között nem lehetett elsajátítani; minélfogva a tanári állomásokra a külföldi főiskolák növendékeit kellett alkalmazni. A jogi ismereteket közhivatalnokok, birák oldala mellett gyakorlati uton szokták megszerezni. Orvosainkat pedig, kik a gyógytudomány titkaiba hazájukban lettek beavatva, joggal nevezte azon kor „borbélyok"-nak. Azon magyar ifjak száma, kik a külföld főiskoláit látogatták, aránylag csekély volt; s ezeknek legnagyobb része az egyházi pályára készült.

Pázmány kellőleg fölfogta és méltányolta ezen helyzet hátrányait. Merész ohajtás ébredt föl lelkében: segitni e bajon is, miként már annyin segitett. „Midőn — irja ő maga — gyakorta aggódva elmélkednénk afölött, mikép kellene előmozditanunk a kath. vallás terjedését Magyarországon, s egyuttal emelni a nemes magyar nemzet diszét: legbiztosabb eszköz gyanánt tünt föl előttünk, egy tudományos egyetem fölállitása, melyben a harcias nemzet erkölcsei szelidülnének, s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének. Ily intézet életbeléptetésére nem hiányozott kedvünk és igyekvésünk; azonban a haza veszedelme és némely szükséges alapitványok mindekkoráig akadályozták hő ohajtásunk teljesülését. Most végre, miután Isten törekvéseinket áldásai és mennyei kegyeivel elhalmozta, rendelkezésünkre áll némi pénzösszeg, melylyel ugy hiszszük, létesithetünk valamit, habár nem a dolog nagy-

ságával öszhangzót, de legalább szorongatott hazánk szükségeinek megfelelőt.“ [1])

Ezen időpont 1635 elején érkezett el. Ekkor egy negyven ezerforintról szóló császári kötelezvény mellett, [2]) 20 ezer forint készpénzben volt kezei között. S ezen 60 ezer forintot elégségesnek tartotta a főiskola megnyitására.

Pázmány ezidőben Sopronyban volt az országgyülésen. Dobronoki és Forró jezsuita atyák is itt tartózkodtak. Ezekkel régóta benső viszonyban állott; ők voltak az elsők, kikkel nagy tervét közölni s kiket keresztülvitelére eszközül használni kivánt. Január 6-án ebédre hivta meg magához. Az ebéd végeztével dolgozó szobájába vezette őket. Itt az emlitett császári kötelezvényt kezeiben tartva, vonatkozással az ünnep tárgyára — a három szent király napja volt — igy szólott hozzájuk: „Ime a Jézustársaság atyái által kivánok Istennek fölajánlani aranyat, tömjényt és mirrhát. Vegyék tehát e kötelezvényt, s vállalják magukra a 40 ezer forint behajtását. Ezen összeghez a közelebbi sz. György napján 20 ezer forintot készpénzben fogok letenni. S e 60 ezer forint képezze örök alapitványát a Nagyszombatban létesitendő jezsuita főiskolának.“ A két atya örömmel fogadta ez értesitést és meleg szavakkal tolmácsolta háláját a Jézustársaság és a magyarországi kath. egyház nevében.

Pázmány ugyanakkor fölkérte a királyt, hogy kötelezvényét mielőbb beváltsa. De ily összeg kifizetése a kincstárra

---

[1]) Az alapitóokmány szavai.

[2]) Midőn Pázmány 1632 elején Rómába küldetett, P. maga vállalkozott a költségek fedezésére; II. F. pedig kötelezte magát, hogy azokat visszatérte után megtéritendi. P. visszaérkezvén kimutatta ugyan, hogy a követség összes költségei 60 ezer forintra mentek; de csak 40 ezer forintot igényelt. Miután pedig a cs. kincstár nem volt képes ezen összeget kifizetni, a császár ezen összegről kötelezvényt állitott ki. (Egykorú másolata kam. levt.)

nézve nem volt könnyü föladat. A király előkelő pénzügyi tehetségekből bizottságot kényszerült összeállitani, mely a módozatokról, mikép lehetne Pázmányt kielégiteni, tanácskozzék. Tagjai voltak: gróf Werdenberg birodalmi cancellár, a bécsi püspök mint a cs. titkos tanács igazgatója, Krafft Ignác lilienfeldi apát mint a cs. kamara elnöke és Hoffmann György ugyanazon kamara titkára. Ezek Dobronoki és Forró atyákat hivták föl, hogy a fönforgó ügy elintézése iránt javaslatokat készitsenek. Ezek siettek bemutatni előterjesztéseiket.

Dobronoki egy ép oly merész, mint célszerűtlen tervvel lépett föl. Eszerint a királynak fölszólitani kellett volna a két Thurzó testvért, — Mihál és Kristóf grófokat, — hogy bajmóczi birtokukat Czobor Imrének áruba bocsássák, ki kész volt 60—70 ezer forintot készpénzben letenni, amelyből 20—30 ezer a Thurzóknak — kik folytonos pénzügyi zavarban voltak — adatnék át, a hátralevő 40 ezerrel pedig Pázmány követelése elégittetnék ki, ugy, hogy ezen összeggel a király a Thurzóknak adósa maradna; miután azonban ezek örökösökkel nem birnak, s igy magtalan haláluk esetére összes hagyatékuk a k. fiskusra száll, ama 40 ezer forintot kifizetni többé nem kellend. Sokkal egyszerűbbek és gyakorlatiabbak voltak a Forró által javasolt módozatok. A király vagy a nagyszombati harmincad jövedelmeiből utalványozzon évenkint fizetendő 2400 forintot a főiskolának, vagy a legközelebbi birodalmi adó kivetése alkalmával engedjen el Augsburg városának 40 ezer forintot, kötelezvén azt, hogy ezen összegnek megfelelő évi járadékot fizessen a főiskolának; vagy végre fogadja el két nagyszombati marhakereskedő ajánlatát, kik ha a szemczi harmincad fizetésétől fölmentetnének, készek a 40 ezer forintot lefizetni. [1])

---

[1]) Dobronoki és Forró atyák előterjesztéseinek ered. fog. a nagyszombati collegium iratai között. Kam. levt.

Azonban ezen javaslatok nem vétettek tárgyalás alá. Ugyanis Pázmány néhány héttel utóbb megváltoztatta szándékát és közbejött körülményeknél fogva a 40 ezer forintot másképp kivánta fölhasználni.

Alaghy Menyhért magtalan halála után (1634 végén) összes birtokai, névszerint a régeczi terjedelmes uradalom a k. kincstárra szállott. Azt a nádor igyekezett megszerezni és a király kilátásba helyezte nekik kérése teljesülését; annál szivesebben, mert a nádornak hátralevő fizetése és általa tett előlegek fejében 102,695 forintra rúgó követelései voltak, melyeket Régecz átadása által könnyen törleszteni lehete. Azonban 1635 február havában Pázmányban is fölébredt a vágy, megszerezni e két uradalmat. Ajánlatot tett a királynak, hogy a régeczi uradalomért lemond a maga követeléséről és a nádor követeléseinek nagy részét kielégiti. Az volt szándéka, hogy e birtokokat unokájának adja át, s azokat a főiskola javára 60 ezer forinttal megterheli, s ezen összeg kamatjai a főiskolának fognának örökösei által évenkint fizettetni.

A király habozás nélkül — még a cs. kamarát sem kérdezte meg — fogadta el Pázmánynak ajánlatát, s erről 1635 marcius 1-én kelt leiratban tudósitotta a pozsonyi magyar kamarát. Pázmány most alkudozásokba bocsátkozott Eszterházyval. Ez azonban rosz néven vette, hogy célzatait meghiusitotta és igy boszu s érdek által sugalmazva, megnehezíteni, ha lehet, megakadályozni igyekezett Pázmánynak a régeczi uradalom megszerzését. [1]) Előbb a cs. udvari kamara elnökét izgatta föl ellene, ki amiatt neheztelt, hogy őt ez ügyben meg nem kérdezték. [2])

---

[1]) Pálffy Pál 1635 marc. 13 Pálffy Istvánnak (Ered. Pálffy-levt.) Eszterházy M. P. Pálnak 1635 april 2. (Kismartoni Regesták 66 l.)

[2]) 1635 marcius 29-én a cs. udvari kamara elnökének Pázmány többi között irja: „Meo certe desiderio factum non est, ne cum Aulica

Majd a fizetés módozatai iránt támadtak nehézségek; vajjon azon összeg, melyre Eszterházy igényt tartott, magyar, vagy rajnai forintokban fizettessék ki, s egy forint 100, vagy csak 60 denárban számittassék. Továbbá Pázmány kivánta, hogy a nádor követeléseinek kielégitése alkalmával leszámithassa azon 15000 forintot, melyet neki 1618-ban kölcsönözött s utóbb a bécsi papnöveldére átruházott; miben a nádor megegyezni vonakodott. [1])

Végre még föllépett Pálffy István gróf, ki a régeczi uradalomhoz tartozó Tályát 52000 forintban beirvány gyanánt birta, s most követelte, hogy Pázmány ezen összeget is egyszerre és rögtön lefizesse. [2])

Pázmány elkedvetlenitve ezen nem várt nehézségek és bonyodalmak által, hajlandó lett lemondani Régeczről és a főiskola alapitása „ezen szent és szükséges mű létesitésére“ szánt összeg elhelyezéséről másként gondoskodni. [3])

Camera hoc tractaretur . . . Quamquam et si hoc procurassem, patriis legibus conformiter egissem.“ (Eredetije a magyar cancellaria levéltárában.)

[1]) A pozsonyi kamarának a bécsi udvari kamarához 1635 marcius 10, 19, 20-án intézett fölterjesztései. És a pozsonyi kamara marcius 20-án Pázmánynak irja: „Mihi Paulo Pálffyo . . . expresse committitur, ut D. Palatinum de 102,695 fl. hung. in bona moneta contentarem, et taliter quod dictam summam in bona moneta ad manus reciperem. Unde Vestra Celsitudo advertere dignabitur quidnam me tam in solutione, quam receptione fienda attendere oporteat. . . Contentus ero, si V. Cels. summam D. Palatino deponendam vel in currenti moneta hung. pro floreno uno den. 100 dinumeraverit, vel si vero in talleris et aureis deposuerit, taliter quoque accepturus sum.“ Ajánlja, hogy a 15000 forint iránt a nádorral kiegyezkedjék. „Alias sumus ejus opinionis, D. Palatinum adigi non posse.“ (Ered. fogalm. Kam. levt.)

[2]) Pálffy Pál 1635 marc. 13 Pálffy Istvánhoz. (Eredetije a Pálffy cs. levt.) És Pálffy István 1635 feria 5 post Dom. Oculi a pozsonyi káptalan előtt óvást tett, hogy azon esetre, ha Pázmány az 52000 forintot sz. György napig le nem teszi, ő Tályát még egy évig megtartja (Egy példánya a m. canc. levt.)

[3]) Pázmány 1635 marcius 29-én a királynak irja: „Instanter

És bár a király, a nádornak s a kamaráknak előterjesztéseit nem vette tekintetbe, sőt az adományozási okmányoknak kiállitását Pázmány javára elrendelte [1]: ez május elején határozottan kijelentette, hogy Régecz megszerzéséről a nádor javára lemond.

Elhatározására nagy, talán eldöntő befolyással volt Lamormain Vilmos atya, a császári gyóntató. Midőn ugyanis Pázmány ezidőben, súlyosan beteg a császári udvar orvosainak ápolása alatt, néhány hetet Bécsben töltött: Lamormain ismételve ajánlotta neki, hogy a vásárlási tervvel fölhagyjon, és összes pénzerejét azon intézet megalapitására forditsa, melytől egyháza és hazája annyi áldást várhat. [2]

Pázmány néhány nappal utóbb, Lamormain atya kiséretében Pozsonyba ment, hol meghivására Dobronoki és Forró is megjelentek. [3] Május 12-én, mindjárt az első találkozás alkalmával előadta határozatát, hogy a Nagyszombatban létesítendő főiskola föntartására a cs. kötelezvényen kivül 60 ezer

---

rogo, quod si . . . emptio mea dissolveretur, dignetur M. V. ad tam sanctum et necessarium opus, qualis est Universitatis Ungaricae erectio, ita expensas itineris mei romani deputare supra bona Regecziana, ut Dei gratum praestet obsequium." Eredetije a m. Canc. levéltárban.

[1]) Dobronoki naplójában 1636 január 20-ára: „Licet literae caesareae super ea venditione factae et confectae fuissent." Sőt midőn II. Ferdinand némely, Alaghy halála után a koronára szállott zempléni és abauji szőllőket Sennyey István győri püspöknek adományozza, kiemeli, hogy ezt „etiam cum praescitu . . . Petri Pázmány" teszi, kinek „jam arcem et bona Regecziana contulit." (Az egri káptalan országos levéltárában.)

[2]) Dobronoki naplója 1636 jan. 20. És Eszterházy Miklósnak 1635 máj. 26-iki levele. Kismart. Reg. 67 l.

[3]) Pázmány május 6 Bécsből irja Dobronokinak: „Vannak oly bizonyos nagy dolgok, melyekről kegyelmeddel és P. Forróval beszélnünk kelletik és P. Lamormaint is alávisszük magunkkal, hogy együtt bizonyos nagy dolgokról végezzünk." (Eredetije a kam. levt.) Dobronoki a levél hátlapjára följegyzé, hogy ő és társa már máj. 8-án érkeztek Pozsonyba, Pázmány csak 12-én.

forintot készpénzben fog a Jézustársaságnak átadni, s ekként az intézet alaptőkéje 100 ezer forint leend. „Térdre borulva tolmácsoltam hálámat,“ — jegyzé naplójába Dobronoki atya, ki Pázmánynál nem kevésbbé fogta föl az alapitvány horderejét. A bibornok azonnal kézbesítette a császári kötelezvény eredeti példányát, valamint leszámitott 38 ezer darab ezüst tallért és 1000 darab aranyat. Meghagyta, hogy ezen tőke, mig biztos kamatra elhelyeztetik, a bécsi rendházban őriztessék. És másnap két kocsira rakva, fegyveresek által kisérve, ezen rendeltetési helyére, Bécsbe vitetett. [1])

A pozsonyi értekezletnek tárgyát a pénzkérdés mellett az egyetem belső szervezésének részletei is képezték. Pázmány egyideig habozott Pozsony és Nagyszombat között; most végleges en megállapodott abban, hogy az egyetem szoros összeköttetésben álland a nagyszombati collegiummal, ennek tagjai közöl nyerje tanárait és egészen a jezsuita tantervezet alapján rendeztessék s vezettessék. [2]) Egyelőre csak a hittudományi és bölcsészeti karoknak kelle fölállittatni; de ohajtotta, hogy ezek azonnal, még ugyanazon év őszén megnyittassanak.

Ezen megállapodásokhoz nehézség nélkül sikerült kiszközölni a Jézus társaság előljáróinak jóváhagyását. [3]) Ugyanek-

---

[1]) Dobronoki naplója id. h.

[2]) Pázmány megegyezett abban, hogy a török kiüzetésének esetére az egyetemet az esztergomi megye más alkalmasabb helyére lehessen áttenni. Ha ellenben külellenség vagy belzavarok az egyetem fönállását, vagy a jezsuiták tartózkodását Nagyszombatban lehetetlenné tennék, nem is lehetne reméllení az állapotok közeli jobbrafordulását: ekkor az egyetemi alap jövedelmeiből magyar ifjak külföldön neveltessenek papi pályára. Ha pedig biztosan reméllení lehetne, hogy az egyetem rövid idő mulva ismét megnyittatik, az időközi jövedelmek a jezsuita atyák ellátására, és az egyetemi épületek jó karba helyezésére fordíthatók. (Az alapitóokmányból.)

[3]) A római generalisnak 1635 jun. 23-án Pázmányhoz intézett levele. Eredeti kam. levt.

kor megtette a kellő lépéseket, hogy főiskolájának a szokásos egyetemi kiváltságokat megszerezze. A jezsuiták már május végén elkészitették az okmányok fogalmazatait, melyeket a császár és a pápa által az egyetem érdekében kiállittatni kivántak. [1]) Összeköttetéseik, melyekkel a szent szék és a császári udvar körében birtak, remélleni engedték, hogy könnyen célt érnek. Azonban Rómában váratlan nehézségek merültek föl, melyek a következő évben is alkudozások tárgyát képezték, de elháríthatlanoknak bizonyultak. A pápa a nagyszombati intézetet, miután a jogi és orvosi kart nélkülözte, nem tekintette teljes főiskolának, s vonakodott az ezt megillető jogokkal fölruházni. [2])

Könnyebb volt kieszközölni II Ferdinand megerősitését. Pázmány Dobronoki atyát küldötte hozzá és az egyetem ügyét szokatlan melegséggel ajánlotta figyelmébe. „Mindenekfölött kérem Felségedet, hallgassa meg a végső öregséggel küzdőnek esedezéseit; s biztosan hiszem, hogy nem fogja azokat visszautasitani.“ [3]) És csakugyan már néhány héttel utóbb — octó-

---

[1]) Pázmánynak a pápához intézett folyamodása és Motmann ügynökhöz irt levele. (Dátum nélküli egyk. más. kam. levt.) A jezsuita generalis sept. 1-én irja Pázmánynak: „Litteras una cum formula pontificiae confirmationis Rmo Dno Motmanno tradidi. . . Ut vero Emmo D. Card. Barberini persuadeatur professionem legum et medicinae in isto Regno non vigere, neque ullum usum esse, non credo magnis conatibus opus esse.“ És ugyanaz nov. 3-án Dobronokinak: „Fieri non potest, ut diploma pontificium conficiatur, prius quam fundationis formula, prout nunc facta est, huc mittatur.“ S miután ez megküldetett 1636 febr. 2-án irja: „Cui, ut pontificia bulla et confirmatio accedat, omnibus modis laboro.“ (E levelek ered. péld. kam. levt.)

[2]) Dobronoki 1637 aug. 25-ére naplójában irja: „Venerunt literae a R. P. Provinciali, quibus inhibebatur promotio Baccalaureorum nostrae Academiae. Ratio fuit, quia cum vivente adhuc fundatore petita sit confirmatio pontificia, et ea negata sit pro nostra Academia, quod in ea non essent studia medica et juridica, timebat R. P. Prov., ne ad exemplum Academiae Prag. nos etiam, si pergamus in promotiones, graves tricas incurramus.“

[3]) 1635 sept. 27-én. Eredetije a Kam. levt.

ber 18-án — egészen ugy, mint Pázmány és a jezsuiták kivánták, lett kiállitva, a függő arany pecséttel ellátott császári okmány. Ez magasztaló szavakkal emeli ki Pázmány bőkezüségét, melyhez „hasonlót — ugymond — Magyarország soha sem látott.“ A főiskolát, úgy mint magyar király és római császár is, készségesen megerősiti, a maga és utódjainak pártfogásáról biztositja. Egyuttal mindazon kiváltságok és előjogokkal fölruházza, melyekkel a bécsi, kölni, prágai s más a német birodalom területén fönálló egyetemek birnak; s fölhatalmazza a tudori fokozatok adományozására, oly módon, miként ez másutt szokásos. [1])

Pázmány egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy a nagyszombati akademiát a bécsi, szintén jezsuiták vezetése alatt álló, egyetem által bekebelezteti, s a két tudományos intézet között szoros viszonyt hoz létre, melyből — ugy hitte — alapitványára sokféle előnyök fognak leszármazni. A jezsuiták maguk nem helyeselték e tervet; [2]) minélfogva Pázmány is egyelőre fölhagyott azzal. [3]) Vajjon ezügyben a bécsi egyetemmel tényleg megkezdette e a tárgyalásokat, arról nincs biztos tudomásunk. Azon körülmény, hogy iratai, melyekben a bekebelezést a császárnál és az egyetemi tanácsnál kérelmezte, eredeti példányokban a nagyszombati collegium iratai között maradtak: föltennünk engedi, hogy azok nem küldettek el rendeltetésük helyére. [4])

Miként a bekebelezésről, úgy azon ohajtásáról is a jezsui-

---

[1]) Az 1635 május 6-án kelt alapitóokmány szövegét közli Podraczky, Fejér, Miller, Török J. sat.

[2]) A jezs. provincialis Gráczból Pázmánynak 1635 aug. 17. Kam. levt.

[3]) Dobronoki jegyzetei 1635 végén: „Incorporationem huius Academiae cum Vienn. distulimus interim, visuri quae difficultates, aut commoda suadeant nobis, vel posteris hanc conjunctionem.“ (Kam. levt.)

[4]) Pázmánynak mindkét irata kelt 1635 jul. 29. Ugyanott.

ták kérésére mondott le Pázmány, hogy a főiskola az „apostoli, pápai“ cimet viselje; [1]) minélfogva a császári arany bulla „érseki egyetem“nek nevezi.

Ezalatt oly türelmetlen sietséggel tette meg és sürgette az előkészületeket, hogy ezen a jezsuiták is megütköztek. [2]) Ugyanis mindenképen lehetővé tenni kivánta, hogy az egyetem 1635 őszén megnyittassék. És ez sikerült is.

November 13-án, meghivására, a főpapság és nemesség számos, kiváló tagjai gyülekeztek Nagyszombatba. A világi urak között Eszterházy Miklós nádor, Homonnai János országbiró, Pálffy Pál kamarai elnök, Battyányi Ádám főkapitány, Csáky László, Erdődy Gábor, Eszterházy Dániel és István, Forgách Ádám, Nyáry Lajos, Vesselényi Ferenc voltak a legkitünőbbek. A Jézus társaságot számos jeles tagjai képviselték; nem hiányozott Lamormain császári gyóntató sem. [3])

A hivatalos vendégek és nagyszámú ajtatos nép kiséretében Pázmány reggeli 9 órakor a székesegyházba vonult. Az ünnepélyes menetet az egyetem pedellusa nyitotta meg, nagy ezüst bottal kezében. Őt követte Dobronoki, az első rector, a tanári kar tagjaival. A mise elvégeztével fölolvastatott az ala-

---

[1]) A gráczi provincialis 1635 okt. 9-én Dobronokinak: „Titulus ille: Academia Pontificia multum habet invidiae; nescio an debeat talis titulus addi, cum plurimae aliae Academiae, et in particulari Viennensis nullum similem titulum habeat.“ És Dobronoki 1635 végén följegyzé: „Titulus Apostolicae Universitatis non placuit in tenore Caesareo, propter multos respectus, quos discussimus. Proinde nec Caesar suae Bullae aureae eum addidit.“ (Ugyanott.)

[2]) A jezsuita generalis 1635 sept. 8-án Dobronokinak: „Cum Cardinalem festinare valde videam, dolet; rem talem esse, quae tam cito confici non posset.“ (Ugyanott.)

[3]) A tartományi főnök és a gráczi egyetem tanárai szintén készültek megjelenni; de akadályozva voltak. (A provincialisnak 1635 nov. 9 Dobronokihoz intézett levele. Ugyanott.)

pítóokmány. Erre Jászberényi Tamás atya a szószékre lépett. Alkalmi beszédében hangsulyozta az üdvös hatást, melyet a tudományos intézetek a haza jólétére gyakorolnak; áttért azután a biboros főpapra, kinek nagy érdemeit magasztalhatta, anélkül hogy a hizelgés vádjának kitenné magát. Hallgatóinak figyelmét különösen egy hely ragadta meg. „Oly számosak és nagyok — igy szólott — a magyar haza körül szerzett érdemeid, hogy kétségek támadnak lelkemben az iránt, vajjon a Te kezed volt e az, melylyel szent István a maga műveit létesitette, vagy pedig a nagy király keze az, mely a Tiedben föltámadott, uj áldásokkal elhalmozandó Magyarországot?! Szemlélve a növeldéket, melyeket az ifjuságnak, a collegiumokat, melyeket a szerzetesrendeknek, a templomokat, melyeket az ég szenteinek emeltél: ki ne dicsőitené királyi bőkezűségedet? Azonban, ha nem csalódom, az egyetem megalapitását Magad is jótékonyságod minden egyéb művei fölé helyezed; mert bizonyára találkoznak, kik majdan ezeket, példád által föllelkesitve, utánozván, eként érdemeidben osztozni fognak; de uj műved dicsősége osztatlanul a Tied, ebben nem leend vetélytársad!“ [1])

Másnap az egyetem nagy tereme fogadta be a fényes gyülekezetet. Palkovics atya, a tanárok egyike, a bölcsészettudomány becséről tartott előadást. S igy megnyittatott az egyetem. Néhány nappal utóbb a jezsuita tanoda növendékei Benjamin bibliai történetét hozták szinre. „Nem ok nélkül — mondá Pázmány — választották ezen alkalomra Benjamin történetét; mert az egyetemet, előhaladott koromra gondolva, utolsó szülöttemnek, Benjaminomnak kell tartanom, bár még több más intézet alapításáról elmélkedem.“ [2]) Hihetőleg ezen

---

[1]) A beszéd egész terjedelmében nincs még közzétéve. Katona a kéziratból idéz némely részleteket. Hist. Crit. XXXI. 735 l.

[2]) Kazi Hist. Univ. Tyrn. 90 l.

ünnepélyek alkalmából veretett ama ezüst emlékpénz is, melynek egy példányát a Nemzeti Muzeum éremgyüjteménye őrizi. Egyik lapja Pázmány mellképét, másik cimerét állitja elő. [1])

Az egyetemi előadások 1636 január első napjaiban kezdettek meg. Egyelőre csak két osztály, három tanár vezetése alatt, nyittatott meg. A hittudományi karban Keresztes István atya az erkölcstant, a bölcsészetiben Jászberényi Tamás — egyuttal a kar dékánja — és Palkovics Márton a logikát tanitották. Miután az egyetem megnyitása váratlanul történt, anélkül hogy hire az országban a tél beálta előtt elterjedhetett, a tanulók száma nem volt nagy. Az erkölcstani előadásokat 10, a logikát 54 hallgatta. A 64 ifju között 12 jezsuita és 5 esztergomegyházmegyei növendékpap találtatott. Ellenben a hat alsó osztály tanulóinak összes száma 556-ra ment. [2])

Január 27-én tartották a hittudomány hallgatói első nyilvános casuistikai gyakorlatukat. A tanár egyes erkölcstani vonatkozásu eseteket adott föl, minők a lelkipásztornak általában, s névszerint a gyóntatószékben elfordulni szoktak ; a növendékek pedig az egyház tanaira és az egyházi irók tekintélyére hivatkozva kijelölték az azokkal szemben követendő eljárást. Február 1-én pedig megtartatott az első logikai disputatió, 30 thesis fölött, melyek nyomtatásban is közrebocsáttattak. Ily gyakorlatok és vitatkozások havonként tartattak. Pázmány, ha Nagyszombatban volt, soha sem mulasztotta el, kanonokjai által kisérve, megjelenni. Nem egyszer a tanár helyét elfoglalta s ilyenkor hallgatóit bámulatra ragadta ritka elmeéle és

---

[1]) Catalogus Numorum Instituti Nationalis Szechenyi. III. 10 l. s VII. tábla 48 szám.

[2]) A nagyszombati iskola anyakönyvéből. (Az esztergomi főegyházi könyvtár Battyányi-kéziratai között.)

rendkivüli emlékezőtehetsége által, mely korával győzelmesen dacolt. [1])

Szeptember havában a jezsuita provinciális hivatalos látogatást tett az intézetben. És ezalkalommal a generálistól nyert fölhatalmazás alapján Dobronokit a hittudomány, Keresztest és Goszthonyit a bölcsészet tudoraivá avatta.

1636 november 13-án ünnepélyes istenitisztelettel megnyittatott a második tanév. A két osztályhoz most a harmadik járult. A visszalépő Dobronokit az egyetem rectori tisztében Forró György atya váltotta föl. Jászberényi Tamás és Klingsperger Márton az erkölcstant, Palkovics Márton a physikát, Goszthony István a logikát tanitották. Keresztes István akademiai hitszónok és nyelvtanár volt. A hittudományt 14-en, a physikai osztályt 48-an, a logikait 58-an látogatták. Az alsó hat osztály tanulóinak száma 652-re ment s igy az egész intézet 772 tanulóval birt. Ezek között több külföldi, nem kevés protestáns. Az utóbbiak megtéritésében a tanárok nem jártak el a kellő mérséklettel. [2])

November 19-én, sz. Erzsébet napján fényes ünnepély rendeztetett. A fölsőbb osztályok tanulói egy tragikomikus szindarabot adtak elő. „Theophilus Adanensis Ecclesiae Oeconomus“ volt cime s az V-ik században játszik. Jelen volt Pázmány, több főpappal és a nádor, tiz gróf s báró kiséretében. Az előadás végeztével a lefolyt tanév kitünő tanulói Telegdy kalocsai érsek bőkezüségéből jutalmakban részesittettek. Két héttel utóbb, december 2-án Xaveri szent Ferenc napja uj alkalmat adott ünnepélyekre. A mise alatt a tanulóifjuság zenekara működött.

---

[1]) Ezen részleteket Dobronoki naplójából vettem.

[2]) Dobronoki naplójában 1637 marc. 31-re olvassuk: „Duo calvinistae studiosi fuerunt e logica exclusi, quia noluerunt fieri catholici.“

Az iskolai év folyamában a nyilvános gyakorlatok és disputátiók mind nagyobb sikert mutattak föl. És 1637 február 18-án adományoztatott első izben a baccalaureatusi fokozat.[1])

Pázmány ezalatt, miként éber érdeklődéssel kisérte az intézet tevékenységét, mindent megtett, hogy tekintélyét emelje. Elrendelte, hogy midőn az egyházi rendek fölvétele előtt az érseki helynök elnöklete alatt vizsgálatok tartatnak, ezekre az egyetem tanárai meghivassanak. De a jezsuita atyák azon kérelmét, hogy az esztergomi egyházmegye területén létező nyomdák az egyetem fölügyelete alá helyeztessenek és eként az egyházi censura az egyetem által gyakoroltassék, — nem teljesitette.

Az egyetem pecsétet is nyert, melyet egy tehetséges jezsuita frater vésett. A Dobronoki által készitett tervezetben Pázmány cimere — a három structoll — minden kigondolható jelvényekkel izléstelenül körülvéve, kiváló helyet foglalt el; de a primás ezt elvetette. Helyette egyszerűet, nemes izléséről tanuskodót ajánlott; középen áll a b. Szűz, egyik kezében jogart, a másikban könyvet tartva, ily körirattal: „Magyarország védasszonya az egyetem anyja.“ [2])

A főiskolák, melyeket hazánk régibb századaiban hatalmas uralkodók és Pázmány egyik nagynevü elődе Vitéz János létesittettek, alapitóikkal sirba szállottak. Pázmány műve túlélte harmadfél évszázad viszontagságait; mintha szelleme a magasból is atyai gonddal őrködött volna fölötte. Utódai és uralkodóink kiváló pártfogásukban részesiték mindenkor. Nagylelkü gondoskodásuk kiépitette az általa megvetett alapokat. Lósy és Lippay primások a jogikarral egészitették ki. Mária Terézia az ország fővárosába hozta át, több elpusztult egyházi

---

[1]) Dobronoki naplója nyomán.

[2]) Dobronoki naplója. 1636 január 9-én.

javadalomnak és az eltörölt Jézustársaság nagyszombati collegiumának birtokaival gazdagitotta, és orvosi karral látta el. De ez nem csökkenti az alapitó érdemét. A világtörténelem kevés magánembert mutat föl, hazánké egyet sem, ki a vallásos szelleme által áthatott tudományos müvelődés fontosságától annyira áthatva, érdekeit oly fejedelmi bőkezüséggel fölkarolta volna.

Az egyetem megnyitása után Pázmány szükségesnek látta visszaállitani a nemes ifjak convictusát, melyet ő maga 1625 alapitott, de 1630 fölöszlatott. Miután kisérletei alkalmas épületet vásárlás utján szerezni, meghiusultak, Telegdy kalocsai érseket kérte föl, hogy e célra nagyszombati házát átengedje. S midőn ez november második felében Nagyszombatban volt, Eszterházy nádor és a jezsuiták mindent megtettek, hogy őt Pázmány kérésének teljesitésére birják. És ez sikerült. Telegdy ugyanis 1637 február 11-én a nádor előtt kiállitotta az okmányt, melyben házát, a hozzátartozó kertek és földekkel együtt a convictusnak adományozta.

Pázmány örömmel vette tudomásul ez eredményt. És áldozatkészségben senki által sem hagyván magát megelőztetni, két nappal utóbb Nagyszombat egyik külső utcájában fekvő — 10,000 forintra becsült — házát, kertek és földekkel a convictusnak engedte át. Néhány hét mulva pedig 100 forintot kézbesitett Dobronokinak, hogy az intézet berendezésére szükséges butorokat haladéktalanul beszerezze. Azonban az intézet megnyitását nem élte meg.

Halála után a jezsuiták biztositandók ezen intézet főnállását, azon fáradoztak, hogy az évi 5000 forint, mely az 1625-ki alapitó okmányban az esztergomi érsekség pisetum jövedelméből a convictusra rendeltetett: a király által ismét vissza-

adassék. És célt értek. Mert legujabb időkig ezen összeg a Pázmány által kijelölt célra fordíttatott. [1])

Ezenkivül föntállott Nagyszombatban egy más convictus. Ez „sz. Adalbert bursája“ elnevezés alatt volt ismeretes, hol szegény tanuló ifjak nyertek lakást és élelmezést. Pázmány alapitotta 1623 ban, anélkül, hogy biztos alapot rendelt volna föntartására. Költségei az ő és más jótevők akadozásaiból s gyüjtésekből födöztettek. Méltányolván hasznos eredményeit, Pázmány midőn az egyetem javára 100 czer forintnyi alapitványát letette, aként intézkedettt, hogy a collegium és iskolák épületeinek elkészülte után, a tőke kamatjaiból sz. Adalbert intézetének évenkint 1000 forint fizettessék.

Fölügyelője mindenkor egy jezsuita atya volt. De Pázmány halála után a jezsuiták lemondottak az intézet igazgatásáról. [2])

A nagyszombati egyetem és a hozzá kapcsolt intézetek megalapitása és fölvirágoztatása körül Pázmány mellett alig volt valakinek oly nagy érdeme, mint Dobronoki György jezsuita atyának.

Miként saját följegyzéseiből tudjuk, 1588 marcius 2-án Zalamegye Dobronok helységében született. Ifju korában a Jézus társaságába lépett. Miután öt éven át mint tanár működött, 1627—9 a zágrábi collegiumot kormányozta. 1630 elején a nagyszombati collegium rectorává neveztetett, a mely hivatalt hat éven át buzgón és szerencsésen betöltötte. Magas müveltséggel, élénk tetterőt párositott. Nagy és sokoldalú tevékenységet fejtett ki. A legcsekélyebb házi gondok sem kerülték el figyelmét, melyet gyakran fontos érdekek, országos ügyek fog-

---

[1]) Dobronoki naplója nyomán.

[2]) Dobronoki naplója nyomán.

laltak el; főpapok és kath. urak legnagyobb részével összeköttetésben, sokakkal baráti viszonyban állott. És midőn ezeket valamely áldozatra birni kellett, soha sem voltak igyekezetei eredménytelenek. Kiváló mértékben birta Pázmánynak és Eszterházynak bizalmát és rokonszenvét; nem csekély befolyást tudott reájuk gyakorolni. Amazt az egyetem, a nemesi convictus a szathmári collegium alapitására, ezt nagyszombati templomuk fölépitésére főleg ő buzditotta. De nemcsak lelkesedni és lelkesiteni tudott. A kivitelben mindig előkelő tényező gyanánt szerepelt. Az épitkezésekben, a gazdászati és pénzügyi dolgokban nagy jártassággal birt. Az egyetemnek is ő volt szervezője és első rectora.

Nagy mozgékonyság volt egyik tulajdonsága. Sokat járt kelt, utazott. Semmi fáradságtól nem riadt vissza, midőn ezt rendjének, vagy collegiumjának java követelte. Nagyszombatban, és Pázmányra nézve is nélkülözhetlen volt. Midőn tehát 1636 tavaszán a sopronyi residentia első superiorjává neveztetett, Pázmány vonakodott őt elbocsátani. Egész komolysággal fenyegetődzött, hogy az egész társasággal éreztetni fogja haragját, ha kivánságát nem veszik tekintetbe. És igy kényszeritette a tartományi főnököt, hogy rendelkezését visszavonja. Dobronoki, csak Pázmány halála után, 1637 octóberben foglalta el sopronyi állomását.

Főleg az ő fáradozásainak köszönhették a jezsuiták, hogy a túróczi prépostság a nagyszombati collegiumnak, a pisetumból 5000 forint a convictusnak adományoztatott. Ugyanekkor, némely főuri körökben ugylátszik fölmerült azon gondolat, hogy Pázmány utódjává ő neveztessék; Telegdy kalocsai érsek legalább vetélytársat látott benne. Már előbb is felajánlottak neki előkelő javadalmakat; de nem hagyta el rendjét. Meghalt 1649 május 11-én.

Munkákat nem irt. A gyakorlati élet embere volt. De a

napló, melyet 1636—7 Nagyszombatban vezetett, nemcsak történelmi, hanem irodalmi becsecsel is bir. Müvelt szellemének, derült kedélyének és fáradhatlan tevékenységének szép emléke hagyott hátra ez iratban. [1])

---

[1]) Az egyetemi könyvtár kéziratai között. E vázlathoz is a naplóból vettük a részleteket.

TIZEDIK KÖNYV.

(1636—7.)

I.

Bethlen István föllépése Rákóczy György ellen. — Pázmány Péter magatartása. — Szivélyes viszonya az erdélyi fejedelemhez.

I. Rákóczy György fejedelmi kormánya távol sem volt oly zavartalan, mint hatalmas elődeé. A fejedelemség birtokában szüntelenül veszélyeztetve látta magát némely főurak ambitiója által, kik ismételvé kizsákmányolták a rendek elégületlenségét.

Ugyanis Rákóczy hitlevelének, a törvényeknek és a magánosok jogainak megsértése által korán adott okot sokféle és jogos panaszokra. Súlyos terheket rótt a tartományra, melyeket törvénytelen zsarolásokkal tetézett. A gyüléseken mármár megsemmisitette a tanácskozás szabadságát; nem türt ellenmondást és kik szándékait nem támogatták, azokat árulóknak tekintette s bélyegezte. Az erdélyi urak közöl többeket, puszta gyanura és a törvényes formák mellőzésével jószágaiktól megfosztott, vagy számüzött. Másokat elidegenitett azáltal, hogy magyarországi urakat főtisztekké nevezett. A tanácsosokat nagymértékben sértette, hogy nejének és a Bethlen által Németországból meghivott Alsted doctornak döntő befolyást engedett az ország ügyeire. A katholikusok is ellenszenvvel viseltettek iránta; meggyőződve voltak, hogy Rákóczy „százszor jobban gyülöli vallásukat“ mint Bethlen és úgy hitték, hogy csak kor-

látlan birvágya és gyávasága tartják vissza nyilt, ellenséges föllépéstől. [1])

Ily körülmények dacára sikerült Rákóczynak ártalmatlanná tenni Székely Mózsest és Zólyomi Dávidot, kik megbuktatására kisérletet tettek. De ezeknél félelmesebb ellensége volt Bethlen István, mert hatalmát a nevét és testvére emlékét környező varázs fokozta. Ez 1636-ban állott élére az elégületleneknek. Ily föllépésre többféle okok határozták. Ő csakhamar megbánta volt engedékenységét, melyet a fejedelemségről 1630-ban lemondva, bizonyitott; a fölébredt hatalomvágy szüntelenül nyugtalanságban tartotta. Annálinkább, mert Rákóczy nem volt hálás; sőt a topai egyesség föltételeit megszegve, személyét és családját sokféle sérelmekkel halmozta el. Igy érvényteleneknek nyilatkoztatta az adományozásokat és beirványokat, melyeket rövid fejedelemsége korában tett; vejét Zólyomi Dávidot börtönbe vettette, visszautasitva kérelmeit; midőn fia István meghalálozott, az ennek kezei között levő birtokok egy részét — arra hivatkozva, hogy a fiskust illetik, — lefoglalta.

Bethlen István ezalatt a magyar király területén levő ecsedi várába vonult és megtagadta a hódolati esküt, melyet a fejedelem követelt. Igy vonatkozásaik mindinkább ellenséges jelleget nyertek, és bár Pázmány őket kiengesztelni megkisérlé: [2]) az ellenségeskedés nyilt kitörésére nem kelle soká várakozni. Erre egy magába véve kevésbbé jelentékeny eset adott alkalmat.

1635 őszén történt, hogy Bethlen István fia, Péter gróf

---

[1]) Ezen részleteket Bercsényi Imre kir. tanácsos jelentéséből vettem, ki 1634 elején II. Ferdinand által Erdélybe küldetett. . . „Principis Transylvaniae conditio“ czimű iratának egyk. más. a prim. vil. levt. Ehez járulnak a Bethlen István manifestumaiban fölhozott tények.

[2]) Igy Pázmány april 23 és június 10-én megnyugtatni igyekezik Bethlen Péter szándékai iránt. (Eredeti. Erdélyi Muzeum kézirat-gyüjt.)

haragjában egyik gazdászati tisztét annyira elverte, hogy az néhány nap mulva meghalt. A fejedelem a bünöst a törvényszék elé idézte, s miután ez Magyarországba menekülvén, meg nem jelent, fő és jószágvesztésben elmarasztalta. Az atya az igazság ezen tényében a fejedelem gyülöletének nyilatkozatát látta, ki végcsapást készül családjára mérni. Kétségbeesett lépésre határozta el magát. 1636 január 14-én Ecsedet, fegyveres csapat által kisérve, elhagyta és török területre ment át. Budára sietett, hogy a basa által a porta támogatását kieszközölje. Ugyanakkor proclamátiót bocsátott ki Erdély rendeihez, melyben a fejedelem hit és törvényszegéseit hosszasan fölsorolván, kijelenté, hogy nem más a célja, mint hazájának sérelmeit orvosolni. [1]) De senki sem kételkedett aziránt, hogy végcélja: a fejedelmi szék visszaszerzése.

Bethlen István e föllépése komoly bonyodalmakat szült. Rákóczy elhatározva lévén fejedelemségét a legvégsőig védelmezni, erélyes hadikészületeket tett. A porta is jelentékeny haderőt öszpontositott; azonban elhatározásait még homály boritotta. [2])

Ez események a császári udvart és a magyar kormányférfiakat is élénk mozgalomba hozták. Bethlen Egerből levelet intézett a királyhoz, hangsulyozva változatlan hüségét és hódolatát. Hogy pedig támogatását magának biztositsa, Eszterházy és Pázmányhoz fordult. „Nem is tudom — irja az utóbbinak — mint lehessen kegyelmedtől faveálni olyan embernek, ki a kegyelmetekre való rohanásra minden alkalmatossággal kész volna és a ki szomjuhozva a maga telhetetlen kivánságáért, mostan is kétszeri hite és frigye ellen, az ő felsége aemulusit meg nem szünik ő felsége ellen szorgalmazni. Ellenben mint dese-

---

[1]) Június 12. Ecsedből. Egy példánya a Prim. vil. levt.

[2]) Schmidt cs. követnek 1636 jan. 30-án Konstantinápolyból irt jelentése. Ugyanott.

rálhatna kegyelmetek engemet, ki soha semmit nem vétettem, sőt szolgálni igyekeztem.“ [1])

A király parancsára január utolsó napján a magyar tanácsosok Nagyszombatban összegyülekeztek, hogy a teendők iránt tanácskozzanak. Tizenhárman — közöttök a nádor és a cancellár — jöttek össze a primási palotában. Az értekezletben Pázmány és Eszterházy adtak irányt. Ők pedig ez alkalommal ismét ellentétes állást foglaltak el.

A nádor, nem tudván megtagadni ellenséges érzületeit, szivesen látta a fejedelem szorongatott helyzetét, melyet hajlandó volt megbuktatására értékesiteni. Ezt azonban nem merte nyiltan kimondani. S igy egyelőre azon nyilatkozatra szoritkozott, hogy a fejedelmet nem szabad segélyezni, mert ez által a portát fölingerelnék; Bethlent sem lehet megtámadni, sőt a közvetitő szerepét sem tanácsos elfoglalni. Hanem bevárni kell az események további fejlődését. A fejedelemnek pedig javasolni kell, hogy ha magát versenytársával szemben nem érzi elég erősnek és biztosnak, a kereszténységre nézve felmerülhető veszélyek eltávolitása végett, mondjon le és a fejedelemség betöltését hagyja az erdélyi rendek szabad választására.

Azonban Pázmány, miként ezelőtt, most is határozott támasza volt Rákóczynak; anélkül mindazáltal, hogy hajlandó lett volna miatta hazáját kitenni a háború veszélyeinek. Emiatt azon elvet kivánta kimondatni, hogy sem Bethlennek, sem Rákóczynak nem szabad megengedni a magyar területen való hadfogadást. De miután a fölvidéken általán azt hiszik, hogy Bethlen a király jóváhagyásával kelt föl: a királynak kinyilatkoztatni kell, hogy Bethlen tettét roszalja, őt sem maga nem segiti, sem alattvalói által segittetni nem engedi. Egyuttal

---

[1]) Június 20-án. Eredeti. Ugyanott.

szükségesnek mondotta Ecsed várába kir. őrséget helyezni, nehogy azt Bethlen a töröknek átadja; ha pedig Bethlen Péter ezen őrséget befogadni vonakodnék, felségsértőnek nyilvánittassék.

A többi tanácsosok egészen elvetették Eszterházy nézeteit. Sőt még tovább mentek, mint Pázmány. Belátták, hogy Bethlennek nem más a célja, mint megszerezni a fejedelemséget. És úgy itéltek felőle, hogy föllépése által az isteni és emberi törvényeket megsértette, minélfogva megérdemlené, hogy fő- és jószágvesztésre itéltessék. A király tehát nyilatkoztassa ki, hogy a zavargót jószágaitól megfosztandja; eként kitünni fog, hogy vállalatát határozottan kárhoztatja. Mindazáltal ez itélet végrehajtásával nem kell sietni, miután a további fejlemények bizonytalanok. Ecsedet is meghagyni kell mostani helyzetében, gondosan őrködvén, nehogy török kézre kerüljön.

Az értekezlet nem kételkedett azirán t, hogy ha a török, Bethlen fölhivására, Erdélybe nyomul, Magyarország szükségkép bevonatik a bonyodalmakba. A király tehát nem maradhat semleges tanuja az eseményeknek. Nem tanácsos ugyan nyiltan Rákóczy pártjára állania; de mégis kedvezzen neki „mert bár eretnek és föltétlenül benne bizni nem lehet, mégis a töröktől idegenkedik és magyar szellemű.“ Ellenben Székely Mózes — a portának egyik védence — csak névleg keresztény, egészen török; Bethlen István is a törökkel szövetségben áll. Miután azonban a török béke fölbontásától óvakodni kell, Rákóczyt tényleg nem segélyezhetni; megnyugtatandó egyébként azirán t, hogy a király mindent megteend érdekében, mit a török béke veszélyeztetése nélkül megtehet. Egyébirán t a király gondoskodjék az ország biztosságáról, s idejekorán tegye meg az intézkedéseket, hogy erős sereggel rendelkezhessék. [1])

[1]) A Lippay cancellár által szerkesztett jegyzőkönyv ered. fog. Prim. vil. levt.

A nagyszombati értekezlet ezen megállapodásai, miután a cs. titkos tanács jóváhagyását és a királyi szentesitést kinyerték, a magyar politikára nézve irányadókká lettek. [1])

Azon aggodalom, hogy Bethlen István a törököt háborúra fogja inditani, nem volt alaptalan. Ugyanis a portánál Rákóczy ellenségei sikerrel működtek ellene. [2]) De a budai basa jóakarója volt s igy Bethlen Istvánt hidegen fogadta. „Vén ember — mondá neki — az ilyen állapot sok nyugtalanságot kiván, maholnap meghalhatsz. Haza menj, én interponálom magamat, meg kell békélnetek.“ [3]) A főúr, különben sem erős lélek, csüggedni kezdett. Ily lelkiállapotban találta öt Szalánczy István, kit Rákóczy hozzá küldött, hogy kiengesztelésére kisérletet tegyen. Bethlen nem vonakodott tárgyalásokba bocsátkozni és előadta föltételeit. Kivánta, hogy a fejedelem lelkiismeretesen tartsa meg a törvényeket, békekötéseket és egyességeket; az önkényesen lefoglalt jószágokat, úgy szintén mindazt, mit Bethlen Gábor, ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid hagyatékaiból letartóztatott, adja vissza; állitson ki okmányt, melyben az ő (Bethlen Istvánnak) ártatlanságát elismerje; a várkapitányságokra csak erdélyi nemeseket nevezzen; mentse föl esküjöktől azokat, kiktől fogadást vett, hogy halála után fiát választandják utódjává. [4])

---

[1]) A február 4-iki titkos tanácsülés jegyzőkönyve. M. Canc. levt. Egy február 6-ikán kelt k. nyiltlevél, a nagyszombati javaslat értelmében szerkesztve. Prim. vil. levt.

[2]) Sebessi Boldizsár a portáról 1636 jan. 24-én irja Rákóczynak: „Ngdnak semmi jót nem irhatunk... Ngd igen szorgalmatosan vigyázzon a maga életére és országának békében való maradására... Én úgy veszem eszembe, hogy rövid időn megindítják elvégzett szándékukat Ngd ellen... Készületek mindenfelé nagy vagyon, s itt igen publice hirdetik, hogy Moysest (Székelyt) be akarja hatalmas császár küldeni. Úgy is veszem eszemben, hogy nemsokára megleszen.“ Dr. Ötvös kéziratgyüjteményéből az Erdélyi Muzeumban.

[3]) Egykorú tudósitás Budáról. Ugyanott.

[4]) Bethlen J. kivánatai. Ugyanott.

A budai basa ugyanakkor fölhivta Rákóczyt, gyüjtse össze a tartomány rendeit és küldessen ezek által követeket Budára, kik az alkudozásokban részt vegyenek. Az országgyülés február második felében Kolozsvárott tartotta üléseit. A követek haladéktalanul Budára küldettek. De a rendek nem késtek kijelenteni, hogy ha békés kisérleteik meghiusulnának, készek fejedelmükért életüket is föláldozni. [1])

A budai alkudozás nem vezetett eredményre. A budai basától és a portától csak általános, bizonytalan igéretek érkeztek, melyek nem látszottak egészen megnyugtatóknak. [2])

Ily körülmények között kétszeresen örvendetes volt Rákóczyra, hogy Pázmánynak sikerült a császári udvarban jóakaratú politikát fogadtatni el, melynek bizonysága volt a királynak egy szivélyes hangon szóló levele. [3])

Pázmány és Rákóczy most élénk összeköttetésben állottak. Ez sürün járatta hozzá embereit, tanácsát és támogatását kikérve. [4]) A primás iratai a szokottnál rövidebbek, mert üzeneteit szóval vitték meg a futárok; mindazáltal eléggé tanuskodnak a meleg érdeklődésről, melylyel ügyét fölkarolta. „Igen méltó kegyelmednek vigyázni — irja egy alkalommal — és készületlen nem maradni. Mert nem jó volna ama veszedelmes szót: non putabam — mondani. Isten adja a kedvetlenségeket és veszi is el. Azért Istennek kedvét kell keresni elsőben is. Én mint ilyen beteges vén ember sokat nem ajánlhatom magamat; de amiben lehet, kegyelmednek barátsá-

---

[2]) A kolosvári gyülésnek a budai basához és Bethlenhez intézett levelei, úgyszintén a követek részére kiállitott utasitás egyk. más. Prim. vil. levt. — A portára is küldettek követek. A szultánhoz intézett levél. Ugyanott. — V. ö. Szilágyi: Rákóczy és Pázmány. 30 l.

[1]) V. ö. Szilágyi S. Erdély Tört. II. 181 l.

[2]) Egyk. más. Prim. vil. levt.

[3]) Rákóczy jan. 29-én Pázmánynak. (Hazánk. II. 470 l.) Februárban egymásután Herczeg Zs., Réz A., Csernel Gy., és Klobusiczky A. Rákóczy udvari emberei járnak Pázmánynál.

gosan szolgálok.“ [1]) És egy másik levelében olvassuk: „Az én vékony tetszésem az, hogy a kegyelmed dolga ezt a három diligentiát kivánja. Először, hogy az alattvalókat magához kapcsolja, azok jóakaratát kötelezze, mert anélkül minden egyéb emberi medium haszontalan. Másodszor, hogy a törököt mind adománynyal lenyomja, mind a beléjek csepegett opiniókat kivegye. Harmadik, hogy senkire úgy ne támaszkodjék, hogy magára gondot ne viseljen; ha mindent elköltöt is kegyelmed, ha a fejedelemségben marad, mindene leszen . . . Mindenekfelett Istent engesztelje kegyelmed, aki adja és osztja a fejedelemségeket.“ [2])

A király ezalatt szintén Pázmányhoz fordult; megbizta, hogy a két versenytárs között mint közvetitő lépjen föl. [3]) Emiatt irt Bethlennek, hogy őt a békére hajlitsa. „Noha a kegyelmed irási — úgy mond — vádolják a fejedelmet, de a fejedelem jussinak is, melyekkel menti magát kegyelmed irási ellen, foga vagyon . . . De bár menthetlenül úgy volnának is, amiket kegyelmed a fejedelemről ir, mindazokért sem szabad kegyelmednek a keresztényekre törököt, tatárt vinni. Talán ezt a kegyelmed prédikátori javallják, de a mi theologiánkban bizonyos tudomány ez. És akárki mit mondjon, lélek kárhozat alatt tartozik kegyelmed, hogy törököt, tatárt ne támaszszon a kereszténységre.“ Ezen komoly intés mellett meggyőzni igyekezett őt, hogy mig a törökben bizni nem lehet, hatalmában áll méltányos föltételek alatt állandó és őszinte egyességre lépni a fejedelemmel. Mire nézve fölajánlotta közbenjárását és fölszólitotta, hogy kivánatait és fölhatalmazásokkal ellátott követét hozzáküldje. [4])

---

[1]) 1636 marc. 16. Szilágyi 109 l.
[2]) 1636 marc. 10. Hazánk II. 473 l.
[3]) K. leirat, 1636 marc. 12. Prim. vil. levt.
[4]) 1636 marc. 12. Prim. vil. levt.

Bethlen, vagy mert még remélt a töröktől, vagy mert ismervén Pázmány viszonyát Rákóczyhoz, pártatlanságában nem bizott: vonakodott őt a fönforgó viszályok birájává tenni. Válaszában tehát csak eljárásának igazolására szoritkozott. [1])

A király most némely intézkedéseket tett, melyek Rákóczy személye iránti jóindulatait teljes világosságba helyezték. Ugyanis a fölső vidék hatóságainak meghagyta, hogy Bethlen Péternek a törökökkel váltott leveleit fölfogják; a budai vezért pedig intette, hogy magát a béke felbontására csábittatni ne engedje. Rákóczynak megtagadta ugyan azon kérelmét, hogy a bányavárosokban katonákat fogadhasson; de nem ellenzé, hogy a Szepességben zajtalanul „dobolás nélkül" toborzhasson néhány csapatot, és a lengyel királytól nyerendő segédhadat magyar területen át vezethesse Erdélybe. Sőt kilátásba helyezte, hogy ha a török által megtámadtatnék, a magyar fölkelést védelmére küldi. [2]) Mindezen engedmények Pázmány befolyásával történtek. [3])

Eként Eszterházy nádor befolyása teljesen paralysálva volt. De ez talált mégis elég alkalmat, hogy Rákóczy iránti ellenszenvét kitüntesse. Sőt nem habozott őt fölhivni, hogy „az ország és a kereszténység javáért" hagyja el fejedelemségét. [4])

Ugyanakkor a király előtt azzal gyanusitotta, hogy hadikészületei nem a török, hanem Magyarország ellen lennének

---

[1]) 1636 marc. 18. Ugyanott, Többi között kiemelte azt is, hogy hisz kath. uralkodók is nem egyszer vették igénybe pogány népeknek segitségét. — Pázmány april 5-én még egyszer Bethlenhez fordult. (Ezen levél nem ismeretes. Hivatkozik reá Bethlen april 9-én kelt válaszában, melynek ered. Ugyanott.)

[2]) 1636 júl. 14. Resolutio S. Mtis per Bogardi missa ad me. (Pázmány irata. Pr. v. levt.)

[3]) Kitünik ez Pázmánynak Rákóczyhoz intézett leveleiből. 1636 május 5, 17, 26, június 3, 11, 14, 19, 25, 29. És Rákóczy válaszai május 18, 28, 31, június 20. Szilágyi S. i. m. 112—139 ll.

[4]) Horváth M. Magy. Tört. III. 652 l.

irányozva. A mely gyanut Pázmánynak könnyen sikerült elosz latni. „Én eléggé mondom — irja Rákóczynak — hogy el nem vette eszét kegyelmednek az Isten, hogy oly nagy ellensége lévén a töröknél, még is uj ellenséget és oly hatalmas ellenséget keressen, mint a római császár. Azt is ahoz adván, hogy ha mikor jobb módja volt kegyelmednek és külső félelemtől üresen volt, soha csak jelenségét sem adta . . . mintha császárra akarna támadni . . . Úgy is vagyon, hogy ő felsége megnyugodott a kegyelmed jóakaratjába.“ [1])

Ismervén a viszonyt, melyben Eszterházy a fejedelemhez állott, nem kevéssé meglepő azon rejtélyes követség, melyet 1636. nyarán, a legmélyebb titokban Rákóczyhoz küldött.

Június 4-én egy igénytelen rácz embert, Knezevich Simont bocsát hozzá ajánlatokkal, melyek ha komolyak és őszinték, nagy horderővel birnak. Nem csekélyebbet céloztak, mint a király védnöksége alatt a török ellen nagy coalitiót létesiteni, melynek tagjai Erdély, Havasalföld, Szerbia és Bolgárország lennének; sőt a tatár khán is biztositotta volna csatlakozását. Ily módon remélte, hogy százezernél több embert lehetne kiállitani. Bosnyákországban kellene megkezdeni a háborút. Rákóczy fölhivatott, hogy nézeteit és elhatározását a királynak tudomására hozza; de nem a rendes hivatalos uton, hanem egy bécsi ferenceshez Bielevich Györgyhöz intézendő levelek által. E tervek ugyanis a magyar tanácsosok előtt titokban tartattak. „Cancellarus uram nem arra való ember; eszik és iszik csak. Cardinál uram egy pompa ember. Nem jó papnak ország dolgát igazgatni. Mise és predikáczió az ő dolga. Valamit eddig irt Cárdinálnak ő nagysága (t. i. a fejedelem) abban semmit sem nyert, mert minden dolga csak beszéd.

---

[1]) 1636 aug. 10.

Vette eszébe azt a császár, hogy nem arra való emberek, azért nem közlötte velök a dolgot.“ [1])

Rákóczy vonakodott e kalandos vállalat eszméjét fölkarolni, melyre nézve elég oka volt tartózkodónak lenni. Mielőtt határozott választ adna, „világosabb declarátiókat“ kért. [2]) De további tárgyalásoknak nyomát nem birjuk. És csakugyan az egész dolog gyanus. Alig hihető, hogy a bécsi udvar a németországi bonyodalmak által teljesen igénybe véve, ily tervekkel komolyan foglalkozott volna. És ha mégis foglalkozott, hihetetlen, hogy a király ily nagy horderejű ügyeket nem közölt volna bizalmas tanácsosaival, főleg Pázmánynyal — ki ekkor tekintélyének zenithjén állott —; hanem a nádorra, egy ismeretlen rác kalandorra és egy igénytelen barátra bizta volna. És mikép lehete reméllení, hogy Rákóczy hitelt adand a nádornak, kinek ellenséges érzületeit annyiszor tapasztalta? Természetszerű volt, hogy a fejedelemben föltámad azon gondolat miszerint Eszterházy, az ő vesztét czélozza, midőn a török elleni föllépésre biztatja és leghatalmasabb jóakarójától Pázmánytól elidegeniteni célozza. Egyébként kiemelnünk kell, hogy azon coalitió tervről, melyet Knezevich előterjesztett, egyéb történeti emlékeink hallgatnak. A Rákóczy és Pázmány között folyt levelezésben sem találjuk érintve. Miből következik, hogy az hatás és eredmény nélkül vonult el a politikai láthatáron.

II. Ferdinand 1636 augustusban Regensburgban tartózkodott, hova a német birodalom rendeit összehivta. Pázmány oda is küldözte jelentéseit és javaslatait, melyek következetesen Rákóczy érdekét tartották szem előtt. Igy augustus 27-én a királyt környező tanácsosok — a bécsi püspök, Slavata és Ver-

---

[1]) Propositiones G. D. Simonis Knezevith Ablegati. Szilágyi i. m. 233 s kk. ll.

[2]) 1636 júl. 29. Kismartoni Regesták 76 l.

denberg grófok, meg Lippay cancellár — egy erélyes előterjesztésével foglalkoztak. Kivánta, hogy a király Bethlen Péter garázdálkodó hadait szétveresse; a magyar főkapitányoknak meghagyja, miszerint Rákóczyval szivélyes vonatkozásokba helyezkedjenek; de fölkelést ne hirdessen, mert a fölkelő had a szegény népet végkép kimeritené. — A király sietett buzgó tanácsosát javaslatainak elfogadásáról tudósítani. [1])

Néhány nappal utóbb a török mozgalmak által megijesztett fejedelem követe, Klobusiczky András érkezett a királyhoz. Urának háláját tolmácsolta eddigi jóakaratú intézkedéseiért; de miután ezeknek foganatositásában a magyar kormányférfiak és főkapitányok nem voltak elég buzgók, ujabb parancsokat kért hozzájuk intéztetni. Panaszai főleg Homonnai kassai főkapitány, de még inkább a nádor ellen voltak irányozva. Az utóbbit vádolta, hogy mig neki minden módon ártani igyekszik, Bethlen Istvánnal folytonos összeköttetésben áll. Ugyanakkor fölhatalmazást kért, hogy magyar területen 4—5000 lovast toborzhasson. A király az előbbi pontokra kedvező választ adott; de a toborzást meg nem engedte, miután az nagy zavarokat szülhetne és különben is nem félt attól, hogy a török tényleg fegyvert fogna Bethlen István mellett. [2])

Pedig a török támadás veszélye nem volt agyrém. A budai basa nyiltan kijelenté a nádor követének, hogy a portá-

---

[1]) A tanácskozmány jegyzőkönyve M. Canc. levt.

[2]) Klobusiczky előterjesztése és a k. resolutio egyk. más. Prim. vil. levt. Hogy a király őszintén járt el, kitünik Homonnai Jánoshoz 1636. szept. 3-án intézett rendeletéből. „Conqueritur etiam in eo Princeps, quod dificiliorem erga res eiusdem temet praestares, neque conformem cum nostra voluntate operam eidem exhibere videaris. Ut itaque hac quoque in parte intellecta nostra clementi ordinatione res tuas accomodare noveris, intimatum tibi volumus... improbare factum Comitis Stephani Bethlen... Quinimo intendimus favere Principis Transylvaniae partibus, illumque opportunis modis et mediis fovere.“ Eredetije a homonnai levéltárban.

ról vett parancsok folytán haladéktalanul megindítja fölkészült hadait és Bethlen Istvánt visszavezeti a fejedelemség birtokába. [1]) Eszterházi ennekfolytán, augustus 15 én és september 10-én kelt köriratainban tudomására hozta a megyéknek a török szándéklatait és fölhivta azokat, hogy készen álljanak, mihelyt a királyi parancs érkezik, fölkelni. [2])

Pázmány, bár egy ideig tulzottaknak tartotta a nádor aggályait, s a megyékhez intézett köriratai miatt megrótta [3]), később maga is komolyan aggódni kezdett. Nem kevéssé féltette Rákóczyt, tudván, hogy ez alattvalóinak lelkes támogatására egyátalán nem számithat. „A töröknek támadása Erdély ellen bizonyosnak látszik; — irja a bécsi kormány élén álló Leopold főhercegnek — Isten tudja, mi lesz vége. Félek, hogy a fejedelmet saját alattvalói elárulták.“ [4]) Emiatt sietett bátoritani, jó tanácsaival támogatni a szorongatott fejedelmet. „Kegyelmed meg ne ijedjen; mert Isten az, a ki a pogány ellen megsegiti a keresztényeket . . . Ha látja kegyelmed, hogy nem bir velök és (kit Isten ne adjon) valakik az erdélyiek közöl elállanának, Váradba assecurálja kegyelmed magát . . . Majd eljő a tél és idő adatik mindenre. Lám Basta egynehányszor kijött Erdélyből és meg bement. Nem kell uram a kereszténységnek ilyen szép bástyáját, mint Erdély, pogánynak hagyni. Nem kell arra szoktatni senkit, hogy csak beszaladjon a törökhöz és mindjárt vajda legyen.“ [5])

Most Pázmány is belátta a fölkelés hirdetésének és hadakat gyüjtésének szükségességét. Mert nem tartotta lehetetlen-

---

[1]) Eszterházy Pálffy Pál gfnak. 1636 sept. 12. M. Canc. levt.

[2]) Tört. Tár. VIII. 115 és 118 ll.

[3]) Eszterházy Pázmánynak sept. 1 és 11. Kismartoni Regesták. Tört. Tár. X. 80 l.

[4]) 1636 sept. 25. Ered. Cs. titkos levéltár.

[5]) 1636 okt. 6. Ered. Erd. Muzeum.

nek, hogy a török Magyarország ellen is háborút indit. [1]) October elején a királyi kormány élénk tevékenységet kezd kifejteni. A megyék és hajduk fölhivatnak, hogy haladéktalanul fölkeljenek. Három ezer német Magyarországba indittatott. A kassai főkapitány parancsot vett táborba szállani. Utasitása ovatosságot ajánlott neki, nem volt szabad a törököt ingerelnie, sem erdélyi területre lépni, csak a magyar területet kelle védelmeznie; mindazáltal fölhivatott, ne gátolja Rákóczy hadgyüjtését Magyarországban s akadályozza meg, hogy a király alattvalói a fejedelem ellen támadjanak, vagy a törökhöz csatlakozzanak. [2])

Ezalatt Rákóczynak követe october közepén ismét megjelent Regensburgban és a király által szivélyesen fogadtatott. A fejedelem kivánataira — Pázmány javaslatai nyomán — adott válasz elősorolta mindazt, mi érdekében elrendeltetett. Több magyar főur és nemesember engedélyt nyert a fejedelem szolgálatába állhatni, de úgy, hogy csapataikat rendesen, zajtalanul vezessék a fejedelmi táborba, s úgy, hogy ezt a király inkább türni, mint jóváhagyni látszassék; minélfogva az illetőknek elbocsáttatásukat, nem a király, hanem Pázmány hozta tudomásukra. [3])

De mig a király a veszély elhárításáról gondoskodott, [4]) ez akkor már tényleg bekövetkezett és váratlanul elháritva volt.

---

[1]) Pázmánynak Leopold fhghez intézett idézett levele.

[2]) Oktober 3-iki fölkelési rendelet. Tört. Tár. VIII. 119 l. Oct. 7-iki k. resolutio. M. Canc. levt.

[3]) Pázmány fölterjesztésének Regensburgban készült kivonata, a király oldala mellett levő tanácsosok véleménye és a k. resolutio a M. Canc. levt.

[4]) A királynak okt. 18-án a fejedelemhez intézett válasza; Pázmánynak szóló utasitása; a fölsőmegyékhez, Homonnaihoz és Sennyey Sándorhoz intézett leiratai a Prim. vil. levt. Pázmánynak a királyhoz okt. 12 és 16-án intézett levelei. Ered. Cs. titkos levt.

September végső napjaiban a portáról rendelet érkezett, mely az erdélyi rendeket fölszólitá, hogy Bethlen Istvánt ismerjék el fejedelmüknek. Rákóczy elég bátorsággal birt fogságba vetni a csauszt, ki e rendeletet meghozta. Mire a Gyuláig nyomult budai basa ellen indult. Október 6-án ütközetre került a dolog, mely eldöntetlen maradt; de egy vitéz székely hadnagy merész támadása folytán a törökök futva hagyták el táborukat és eként a csata előnyét a fejedelemnek engedték. [1]) Egy másik kisérletük Lippa felé Erdélybe nyomulni, nem volt szerencsésebb. A budai basa, miután egyik hadosztálya Pankotánál megveretett, békeajánlatokat tett Rákóczynak, ki azokat készségesen fölkarolta. Eként ujabb alkudozások történtek. De Bethlen István föltételei most is elfogadhatlanok voltak.[2]) Rákóczy ennek folytán a háború megujulásától tartva, szüntelenül segélyt sürgetett a királynál. [3])

Pázmány folytatta közbenjárását; Leopold főherczeg által lépéseket tett, hogy a szultán a budai basát méltóságától megfoszsza. [4]) De ugyanakkor Rákóczynak javasolta, hogy békét kössön. „Nekem úgy tetszik — irja — hogy ha kegyelmed tisztességes békességet végezhet a törökkel, el ne mulaszsza. És több aprólék dolgokkal úgy látszik nem kellene gondolni, csak azt kell mindenekfölött praecaveálni, hogy nihil novi et

---

[1]) Pázmány okt. 17-én Kornis által arról értesittetett, hogy Rákóczy megveretett. E hir nagymértékben megrémitette. E hatás alatt ir a királynak. (Ered. Cs. t. levélt.) De később más értesitéseket vett és október 22-én Leopold fhghez intézett levelében örömét fejezi ki Rákóczy győzelme fölött. (Prim. vil. levt.)

[2]) Szilágyi S. i. m. 49 s kk. ll.

[3]) Rákóczy és Pázmány között az 1636 őszén is sürün folyt a levelezés. Pázmány Rákóczyhoz okt. 6, 14, 16, 26, 30, nov. 12, 20, nov. 24, dec. 26. (Erd. Muzeum.) Rákóczy Pázmányhoz irt okt. 10, 14, 18, 29, nov. 2, 8, 11, 17. (Csak a két utóbbi levél van meg a a Cs. titk. levt.)

[4]) Pázmány ir erről okt. 26-án Rákóczynak.

prioribus Principibus inconsuetum kivánjon kegyelmedtől.“ [1]) Az utóbbi esetben kilátásba helyezte neki a király nyilt segitségét. „Ha oly szokatlan és képtelen dolgokat kivánna a török kegyelmedtől, mely nemcsak a kegyelmed becsületét sértegetné, hanem a kereszténységnek is kárára lenne, arra kegyelmed ne hagyja magát vinni, mert ő felsége kész arra, hogy kegyelmedet megsegitse.“ [2])

Pázmány komolyan vette ezen biztatást; akarta is, hogy ne maradjon üres szó. November 28-án pozsonyi palotájában értekezletet tartottak a magyar tanácsosok. Követet javasolt küldetni a budai basához azon határozott nyilatkozattal, hogy a király nem fogja türni a fejedelem elüzését. Egyuttal megengedtetni kivánta Rákóczynak, hogy Magyarországban ujabban 1500 puskást fogadhasson. [3]) De a primás jóakaratu buzgalma ezalkalommal már fölösleges volt. Rákóczy december 4-én egyességre lépett Bethlennel és a törökkel. [4])

Bethlen István az egyesség létrejötte után huszti várában vett lakást. Innen a királyhoz és Pázmányhoz alázatos leveleket intézett, bünfeledést kérve a törökkel való szövetkezése és a támasztott zavarok miatt. [5]) A király azonban nem volt könynyen megengesztelhető. Megtagadta az engedélyt, hogy területére léphessen; sőt január 12-én azon meglepő parancsot bocsátja Homonnaihoz, hogy Bethlent, ha Ecsedbe menne, útközben elfogja. [6]) Ezen rendelet nem foganatosittatott, Pázmány tanácsára, ki ovatosságot ajánlott. [7])

---

[1]) 1636 nov. 29.

[2]) 1636 nov. 28.

[3]) Az értekezlet jegyzőkönyve M. Canc. levt. Érdekes, hogy Eszterházy ezalkalommal is ellenzéket képezett Pázmánynyal szemben. A mely álláspontját 1636 nov. 26-án intézett levelében is kifejezve találjuk. (Ered. Prim. v. levt.)

[4]) Szilágyi S. i. m. 57 l.

[5]) 1637 jan. 13. Ered. Prim. vil. levt.

[6]) 1637 jan. 12. Egyk. más. Ugyanott.

[7]) Pázmány a magyar cancellárnak február —. Canc. levt.

Néhány héttel utóbb II. Ferdinand, ki Regensburgból betegen érkezett vissza Bécsbe, itt február 15-én meghalt. Pázmány élénk fájdalmat érezett ezen eset fölött, mely uralkodójától megfosztá, kivel két évtizednél tovább jó és balszerencsében a legszivélyesebb, mondhatnók baráti viszonyban állott, kinek — bizalmát és tiszteletét teljes mértékben birva — egyházi és politikai eredményeit köszönheté. Hűségét és hódolatát az uj uralkodónak is fölajánlotta. „Kettő vigasztal — irja III. Ferdinandnak; — azon megggyőzödés, hogy az elhunyt császár szent életének jutalmát az örök életben elnyerte és az, hogy Felséged a koronákkal az atyai erényeket is örökölte. Nem szűnöm meg Istenhez buzgón imádkozni, hogy Felségedet mennyei áldásaival elárasszsza és a kereszténység megbékitésére dicsőséggel környezze. Én magam korom s betegségem miatt képtelen vagyok Felségednek szolgálni; a mi azonban erőmtől telik, szivesen, hűségesen és állhatatosan megteszem; nem is fog buzgalmam és őszinteségem csekélyebb lenni, mint amelylyel a dicső emlékezetű II Ferdinandnak szolgáltam.“ És azonnal javaslatokat tett a teendőkre nézve, melyek a kormány átvétele alkalmával fölmerültek. [1])

Pázmány élte végső napjait is arra használta, hogy Rákóczy és az uj király között szivélyes viszonylatokat hozzon létre. Emiatt a fejedelmet figyelmeztette, hogy mielőbb követség által üdvözölje az uj uralkodót és azt megnyerni igyekezzék. [2]) Miután pedig nyugtalanitó hirek érkeztek felőle az udvarhoz, a királyt szándéklatai felől megnyugtatni sietett. [3])

Pázmány utolsó, marcius 11-ről kelt levele is Rákóczyhoz van intézve. Figyelmezteti a fenyegető hirekre, melyek a portáról érkeztek és gondos őrködésre inti. [4]) Meleg érdeklő-

---

[1]) 1636 február 27. Nagyszombat. Ered. M. Canc. levt.
[2]) 1636 febr. 23. Miller II. 209 l.
[3]) 1636 marcius 9. M. Canc. levt.
[4]) Miller II. 210 l.

déssel viseltetik még személye iránt, de nem képes a régi buzgalommal fölkarolni érdekeit. „Én — irja marcius 9-én a királynak — értesitettem a fejedelmet, hogy elérvén hatvannyolcadik évemet, különféle betegségeim miatt a közügyekkel való foglalkozásra egészen képtelen vagyok.“ [1]) Visszavonulni szándékozott a politikai tevékenység teréről. De nem lehetett oly szerencsés, hogy a nyugalom napjait soká élvezhesse. A fönebbi sorok irását, csak nyolc nappal élte túl.

Rákóczy őszinte jóakarót, hatalmas támaszt vesztett el benne. És midőn halála után a bécsi udvarnál érdekeit elhanyagolták, bizalmas közléseit elárulták, többször jöhetett ajkaira és tolla alá a panasz: „Szegény Cardinál urunkkal egynehány esztendeig tartottunk confidentiát; de bezzeg ez nem történt!“ [2])

II.

A cimzetes püspökségek. — Az erdélyi püspökség betöltése körül fölmerült bonyodalmak. — A magyar király apostoli jogainak védelme Pázmány által. — A magyar püspökök Pázmány életének végéveiben.

A török hóditás és az uralomra emelkedő protestantismus a magyar korona területén létező püspöki székek közől csak keveset kimélt meg. Nagy részük elpusztult s csak cimeikben élt, melyeket királyaink nem szüntek meg adományozni. Igy keletkeztek a cimzetes püspökségek. A királyok eként föntartani kivánták ősi jogaikat; de ugyanakkor más célokat is elértek. Miután a cimzetes püspökök tényleg székkel és szavazattal birtak a főrendek házában, bennök az egyház és a dynastia érdekei támaszt nyertek. Emellett bár távol éltek megyéjük és

[1]) Eredetije M. Canc. levéltárában.

[2]) 1637 július 14. Úsz Istvánnak. Eredetije a m. k. kam. levt.

hiveiktől, soha sem feledkeztek meg teljesen azokról; gondoskodtak rólok, amint a körülmények engedték.

A cimzetes püspökségek három osztályba soroztattak; egyik részük a szoros értelemben vett Magyarországhoz tartozott, mint a kalocsai érseksége, az egri, pécsi, csanádi és váczi püspökségek; kettő az erdélyi fejedelem területén létezett: a gyulafehérvári és nagyváradi; öt a magyar korona egykori melléktartományaiban létezett volt: a bosniai, szerémi, zengi, tinini és rosoni. A szendrői és scardonai püspökség cimeinek adományozása ezidőben már nem volt szokásos. Pázmány ezt megujittatni ohajtotta s erre nézve lépéseket is tett a római cúriánál; de eredmény nélkül. [1])

Ugyanis Rómában uj engedményekre épen nem voltak hajlandók; sőt a magyar király apostoli jogait egyátalán nem látták szivesen, s megragadtak minden alkalmat, hogy azokat megszorithassák. Igy 1626-ban, midőn Lósy Imre II. Ferdinand által nagyváradi püspökké neveztetvén, a megerősitésért folyamodott, komoly nehézségek merültek föl. A curiánál kérdést tettek: vajjon adományozható e oly püspökség, mely sem megyével, sem székhelylyel nem bir? és ha igen, az adományozás joga a királyhoz tartozik-e, miután ama püspökség az erdélyi területhez tartozik? A püspökök ügyeivel foglalkozó római bizottság (Congregatio rerum Consistorialium) 1626. szeptember 27-én a kérdéseket behatóan tanulmányozta, s a következő elvet állitotta föl. A magyar király adományozhatja a püspökségeket, melyeknek birtokosai üléssel és szavazattal birnak az országgyülésen, miután itt a kath. vallás ügyének jó szolgálatot tehetnek; de nem adományozhatja oly püspökségek cimeit, melyek idegen területen léteznek. [2])

---

[1]) Tomkó János bosniai püspök említést tesz ezen tárgyalásokról 1634 okt. 20-án Rómából Pázmányhoz intézett levelében. Eredeti. Pray kéziratgyüjt.

[2]) Ezen decretumra hivatkozás történik a később kiemelendő er-

Pázmány az 1633-ki tartományi zsinaton a cimzetes püspökökre is kiterjeszté figyelmét. Ezek fölhivattak, hogy megyéikben zsinatot tartsanak. Egyuttal fölszólalás történt az iránt, hogy a püspökségek magyar káptalanbelieknek adományoztassanak s ne idegen egyháziaknak. „Mert ily idegeneknek — igy szól a XIII. pont — sem az országgyüléseken, sem a zsinatokon nem vehetjük hasznát; a papszentelés, bérmálás és más püspöki teendőkben sincsenek segitségünkre.“ [1]) Pázmány ezen végzések által előkésziteni kivánta azon fontos tervét, hogy a cimzetes püspökök igyekezzenek visszahelyezkedni megyéikbe. A kezdetet Erdélylyel kivánta tenni, hol Rákóczy fejedelem barátsága folytán nem tartott nehézségektől.

Erdélyben a Bethlen halálát követő zavarokban a kath. egyház állapota ismét kedvezőtlen fordulatot vett. A két jezsuita atya mellett, kik magukat Monostoron megvonták, főleg a sz. Ferencrend bosniai tartományához tartozó atyák buzgólkodtak.[2]) Ellenben a világi papok fegyelmetlensége és botrányai nem kevéssé szomoritották Pázmányt. Az elhatalmasodott bajokon csak a püspök éber gondoskodása és erélye segithetett. [3]) Pázmány előbb a ferencesek között keresett alkalmas férfiut, a

---

délyi actákban. — Megemlítjük, hogy 1627 nyarán is folytak Rómában tárgyalások a cimz. püspökségek iránt; a részletek azonban ismeretlenek. (A római követnek 1627 jún. 12-én a császárhoz intézett jelentése. Egyk. más. Pray gyüjt.)

[1]) Úgylátszik Zucconi rosoni és Agatich zengi püspökökre történik célzás. — A római államtitkár is 1629 marc. 3-án a bécsi nuntiushoz intézett jegyzékében megjegyzi, hogy azon esetre, ha a császár a gráczi plébánost püspökké akarja tenni, a magyar cimz. püspökségek közől adományozhat neki egyet.

[2]) Bornemissza Ferenc 1634 nov. 25-én Pázmányhoz intézett levelében különösen bizonyos „frater Stephanus de Salinis“ buzgalmát magasztalja. (Eredeti. Prim. vil. levt.)

[3]) Az erdélyi egyházat, a püspökség megszüntetése után, helynökök kormányozták. Lásd ezekről Veszely Erd. Egyháztört. Adatok. I. 332 s kk ll.

magyar nyelv és törvényekben is jártasat, ki mint püspök — székhely és jövedelem nélkül — az apostolok példájára bejárva a tartomány minden részeit, teljesitse a főpásztori teendőket. Miután ilyet a rendben nem talált, saját káptalanára irányozta tekintetét. Az esztergomi kanonokok között különösen Simándi István csornai prépost birta bizalmát, ki a lelkipásztorkodás terén buzgalma és tiszta élete által kitűntette magát. És ez késznek nyilatkozott a nehéz föladat elvállalására, bárha életét is kockáztatnia kellene. [1])

Pázmány közbenjárására a király 1634 nyarán haladéktalanul kinevezte Simándit erdélyi püspökké. A primás ekkor kettős kéremmel fordult Rómába, a bibornok-államtitkárhoz: hogy ez a kinevezett püspök részére a pápai megerősitést a dijak elengedése mellett kieszközölje és részére a Congregatio de Propaganda fide alapjaiból segélyösszeget utalványoztasson. Barberini az utóbbi kérést, utalva az alapok csekély voltára, megtagadni kényszerült; de a pápai megerősitést kilátásba helyezte. [2]) Mindazáltal erre nézve is akadályok merültek föl. A „Congregatio in rebus Consistorialibus" kifogást tett a királyi nevezés ellen; miután — igy okoskodott — az erdélyi püspökség nem a magyar király, hanem az erdélyi fejedelem területéhez tartozik, azt úgy kell tekinteni mint „in partibus infidelium" létezőt: következőleg adományozása a pápát illeti. [3])

A király nem fogadhatta el ezen érvelést, nem is volt hajlandó megnyugodni a Congregatió végzésen. De mielőtt megváltoztatása végett a kellő lépéseket megtenné, tájékozni kivánta magát főkegyuri jogának alapja és terjedelme iránt.

---

[1]) Pázmánynak 1635 aug. 27-én a pápához intézett fölterjesztéséből. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

[2]) Barberini Pázmánynak. 1634 júl. 22. Eredeti. Pray gyüjt.

[3]) A bécsi püspök által Rómában 1636 május 19-én szerkesztett emlékirat. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

S ez ügyben, megkeresésére, Pázmány két nagyérdekü emlékiratban mutatta be neki véleményét.

Három kérdést kelle megoldani. Vajjon a magyar királyok birják e általában a püspökségek adományozásának jogát? Kiterjed e ezen jog a cimzetes püspökségekre is? És kiterjed e névszerint az erdélyi püspökségre? A hazai törvénykönyv határozottan kimondja, hogy az egyházi javadalmak adományozása a királyhoz tartozik, a pápához csak a megerősités. Ezen jogot biztositotta II. Sylvester pápa, megerősitette a constanzi zsinat és minden kétség fölé helyezi a százéves gyakorlat; miután a pápák soha sem tagadták meg a megerősitést azoktól, kik a király által neveztettek. Igaz, a törvénykönyv által idézett pápai okmányok elvesztek; de Verbőczy előadásának alapességát nem lehet kétségbevonni, miután azt az országgyülés oly időben fogadta el, midőn az egész nemzet katholikus volt és a szent szék iránt kiváló hódolattal viseltetett.

A magyarok minden időben féltékenyen őrködtek ezen királyi jogok fölött. Bizonyitja ezt az 1492-iki törvény, mely a vizbedobás büntetését határozza azon egyháziakra, kik javadalmakat a királyon kivül mástól, bár a pápától is, elfogadnák. Pedig ezen országgyülés is tisztán katholikusokból állott. És a végzés ellen sem a jelenlevő nuntius, sem a szentszék nem tiltakozott. Figyelemreméltó az is, hogy a magyar püspökök azonnal a királyi nevezés után törvényes püspököknek tekintettek; átvették megyéjük kormányát, élvezték püspöki jövedelmeiket, elfoglalták helyüket a zsinatokon és országgyüléseken, a püspöki öltönyöket használták és „választott püspököknek“ cimeztettek; sőt a megerősitésért gyakran éveken át késtek Rómába fordulni. Eszerint a magyar király a püspököket nem praesentálni, mint más kegyúr, hanem választani (eligere) szokta; a szent szék egyedüli joga megadni a megerősitést, ha a kinevezett méltó és megtagadni, ha méltatlan.

Ezen helyzetet föntartani kell; ujitások veszélyes következményeket vonnának maguk után. Ugyanis a királyoktól elvenni bizonyos püspökségek adományozását, annyit tenne, mint a püspökségeket megsemmisiteni. Mert bár a magyar clérus szivesen meghódol a szent szék rendeletei előtt: a világiak nem fogják elismerni az oly püspököt, kit nem a király nevezett s nem fognák engedni, hogy az országgyülésen, s a törvényszékekben helyét elfoglalja. Eként veszélyeztetve lenne mind a szent szék tekintélye, mind a kinevezett főpap becsülete, sőt talán élete is.

Ami a püspökségekről általán, az áll különösen a cimzetes püspökségekről is, melyek nem helyezhetők az „in partibus infidelium" püspökségek osztályába. Ugyanis a konstantinápolyi vagy antiochiai patriarkák sat., kiket a pápa nevez, cimeikkel semmiféle egyházi, vagy politikai hatáskört nem nyernek. Ellenben a magyarországi cimzetes püspökök szavazattal birnak az országgyülésen s törvényszékeken s bár nem laknak hiveik között, gondoskodnak azok lelki érdekeiről.

Ami végre az erdélyi püspökséget illeti, adományozása kétségtelenül a magyar királyhoz tartozik. Erdély a magyar korona alkatrésze volt; Szoliman tényleg elszakitotta, de nem jogilag. Emiatt a magyar királyok, nem pedig az erdélyi fejedelmek nevezték, az elszakadás után is, az erdélyi püspököt Egyedül Báthory Zsigmond képez kivételt, ki 1600-ban maga nevezett püspököt; de tette ezt sógorának Rudolf királynak fölhatalmazásából. Minden emlékek tanusága szerint tehát az erdélyi püspökség csak úgy tartozik Magyarországhoz, mint bármily más magyar püspökség. [1])

A király egy percig sem habozott védelmére kelni jogainak, melyeket Pázmány szabatosan körülvonalozott és hatá-

---

[1]) Pázmánynak 1636 april 10 és jun. 16-án kelt fölterjesztései Millernél II. 173 és 183 ll.

rozottan kifejezett. A primás közreműködésével Rómában székelő követét Bozzoli herceget a szükséges utasitásokkal ellátta. „Mivel ő szentsége — irja többi között — már minap a bosniai, s most az erdélyi püspökség betöltése tárgyában uj és hallatlan nehézségeket támaszt: Uraságodnak meghagyjuk, ne engedjen királyi kegyuri jogaink sérelmére semmiféle ujitásokat behozni, miután koronázásunkkor megesküdtünk, hogy Magyarország törvényeit, jogait és szokásait lelkiismeretesen föntartandjuk. Hathatósan terjeszsze ő szentsége elé királyi jogainkat s egész tiszlettel kérje föl, hogy azoknak megtámadásától tartózkodjék. A magyar törvénykönyvből kiirattuk a végzéseket, melyeket ezen ügyben még Luther föllépése előtt alkottak. Ezeket belátása szerint mind, vagy részben mutassa be ő szentségének, hogy megismerje, mikép itéltek régi időben Magyarország katholikusai az apostoli jogokról. Végül tiszteletteljesen tudomására hozandja ő szentségének, hogy mi, tisztünk és kötelességünk megsértése nélkül, nem térhetünk el a régi gyakorlattól; fiúi hódolattal esedezünk tehát, ne hozzon be ujitásokat, melyek a magyarokat tőlünk elidegenithetnék; hanem erősitse meg, ha kánoni akadályok nem forognak fön, az általunk kinevezett püspököket. És mivel az erdélyi püspökség üresedése a lelkek üdvére nézve napról napra nagyobb hátrányokkal van összekötve, igyekezzék Uraságod kieszközölni, hogy az általunk kinevezett főpap mielőbb megerősittessék.“ [1])

A császári követ mindent megtett, hogy uralkodójának jogigényeit érvényesitse. És miután a pápa által a „Rerum Consistorialium Congregátió“-hoz utasittatott, ehez maga emlékiratot intézett és az ügy támogatását egy Mescambrunus Camillus nevezetű ügyvédre bizta. Különösen hangsulyozta, hogy

---

[1]) 1635 april 10-én a cs. államcancellariában fogalmazott és Pázmány által átjavivott jegyzék. Simor primás kézirati gyüjt.

az erdélyi püspökséget sz. István alapitotta és dotálta, hogy területe a magyar koronához tartozik, minélfogva a magyar királyok nevezték az erdélyi püspököket, 1526 után is, midőn a tartomány önállóságát visszanyerte; — anélkül, hogy a pápák bármikor a megerősitést megtagadták volna. Egyuttal megjegyezte, hogy bár a nagyváradi püspökség az erdélyi fejedelem területéhez tartozik, a pápa mégis megerősitette a király által nevezett püspököt. [1])

A Congregátió nem tartotta ezen érveket elég meggyőzőknek. Ekkor Pázmány közvetlenül a pápához fordult. Élénk szinekkel ecsetelte az erdélyi katholicizmus szomorú, elhagyatott állapotát, mely sürgetően követeli, hogy a püspökség ne hagyassék árván. „Szentséged lábaihoz borulva, alázattal esedezem, hogy ha Szentséged a magyar királyok jogait kétségbe vonja is, legyen tekintettel a sürgető szükségre s kegyeskedjék a király által előterjesztett Simándit megerősiteni. Mert bizonyos, hogy ha őt Szentséged a királyi előterjesztés mellőzésével maga nevezné: őt elismerni nem fogják, miután ezt a régi törvények tiltják. Én Szentségednek és a szentszéknek méltóságát s hatalmát nem kevésbbé becsülöm, mint szemem világát, kész vagyok azt életem kockáztatásával is védelmezni. Azonban kötelességemnek tartottam Szentségedet fölvilágositani, nehogy a hívek lelki üdvének elhanyagolásáról vádoltassam.“ [2])

Meglepő, hogy Pázmány ezen ép oly komoly, mint hódolatteljes fölszólalása is eredménytelen maradt. A curia állhatatosan vonakodott Simándit megerősiteni. Az 1638-ki országgyülés törvénykönyvének aláirásaiban is mint „választott erdélyi

---

[1]) Két emlékirat, egyik latin, másik olasz. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

[2]) 1635 augusztus 27. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

püspök"-kel találkozunk vele. Az erdélyi egyházat pedig tovább is helynökök kormányozták. [1])

Papnövelde természetesen nem létezett Erdélyben. Az ifjak, kik a papi pályára magukat kiképezni kivánták, vagy Bécsbe, vagy Nagyszombatba küldettek, hol Pázmány rendelkezéséből — ki Erdély iránt kiváló részvétet és jóakaratot táplált — mindig szives fogadtatásra találtak. Világi jótevők sem hiányoztak, kik a nevelési költségeket födözték. [2])

A kalocsai érsekség egész területe a török hódoltsághoz tartozott. Cimét 1624-től 1641-ig Telegdy János nyitrai püspök viselte. Pázmány törekvéseit mindenkor buzgón támogatta. Jelen volt az 1630 és 1633-iki nemzeti zsinatokon, s utóbbinak végzéseit nem habozott mint kalocsai érsek aláirni. [3]) 1633-ban maga is megyei zsinatot tartott Nyitrán. [4])

A Jézustársaság atyáival benső viszonyban volt. Többször meghivta őket Nyitrára, hol missiókat tartottak. Maga is nem egyszer látogatta meg nagyszombati collegiumjukat, melyet 1636 óta évenkint jelentékeny mennyiségü sóval segélyezett. 1636-ban a szorgalmas tanulók közt kiosztandó könyvek megszerzésére 50 tallért ajánlott föl. Még nagyobb szolgálatot tett a nevelés ügyének, midőn ugyanazon év végén egy nagyszombati házát a nemesi convictus céljaira adományozta. Amicus Ferenc tudós jezsuita atyának, hogy „Theologicus Cursus" cimű

---

[2]) Névszerint 1634—1641 között Ferenczi Gy. gyergyószentmiklósi plebános. V. Ö. Veszely, Erdélyi Egyháztört. Adatok. I. 118 l.

[1]) Pázmány pontificalis könyvében olvassuk, hogy 1632 april 18-án Farkas Tamás „Dioec. Trans. cum. lit. dimiss. Ordinarii sui" subdiaconussá szenteltetett „ad titulum mensae gen. Dni Stephani Erdélyi et Parochiae Giongesség."

[1]) Az eredeti jegyzőkönyv egyedül a két érsek által aláirva a Prim. egyh. levt.

[2]) Mem. Epp. Nitr. 356 l.

munkájának III-ik kötetét kiadhassa, a nyomatási költségek födözésére 300 tallért ajánlott föl. 1637 elején pedig megkezdette a nyitrai székesegyház belső restauratióját és uj torony épitését. [1])

Telegdy békés kormányzatát megzavarta a Gyöngyösy Mihály nyitrai őrkanonokkal fölmerült viszálya. Ez ellen, mert állitólag vétkes viszonyban élt, vizsgálatot rendelt. De Gyöngyösy ártatlannak vallván magát, ügyét az esztergomi érseki helynökhöz föllebezte, ki Dobronoki atyát bizta meg a tényállás kipuhatolásával; s ez a kanonok ellen emelt vádakat alaptalanoknak találta. Lósy, az érseki helynök erre fölhivta Telegdyt, hogy a további vizsgálatokkal fölhagyjon. De az érsek ezen beavatkozásban püspöki joghatósága ellen intézett sérelmet látott. Ezellen erélylyel fölszólalt, s a kanonokkal nem csak nem békült ki, hanem azt most egyenesen vád alá helyezte. [2]) Gyöngyösy ekkor a Szentkereszten tartózkodó Pázmányhoz sietett, hogy támogatását kikérje. Ezt el is nyerte, miután a primással elhitette, hogy Telegdy világi emberek által eszközöltette a személye ellen meginditott vizsgálatot, mit a kánonok szigorúan tilalmaznak. Pázmány megbizta Lósyt, hogy a fönforgó ügyet elintézze. „Procedáljon kegyelmed, et quod juris est fiat. Mert scandalum, hogy paraszt biró inquirált pap ellen. Azt hiszem, hogy nyitrai uram magába száll és ezt a passiót moderálja.“ [3]) Telegdy nem mulasztotta el magát védelmezni és Pázmánynak szemrehányásokat tett amiatt, hogy az ellene emelt vádaknak, mielőtt őt meghallgatná, hitelt

---

[1]) Ezen részleteket Dobronoki naplójából vettem.

[2]) A kalocsai érseknek Lósyhoz 1633 jul. 6, 28 szept. 19-én intézett levelei. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) Gyöngyösy emlékirata Pázmányhoz és ennek szept. 24-én Lósyhoz intézett levele. Ugyanott.

adott.[1]) De neheztelése csakhamar az egész nyitrai káptalan ellen irányult, mely megtámadott társát pártfogása alá vette, és két kanonokot küldvén Pázmányhoz ezt a Telegdy ellen foglalt állásában megerősitette.[2]) Egyébként Gyöngyösy nemcsak javadalmát megtartotta, hanem 1636-ban apáttá neveztetett, a mely alkalomra a nagyszombati jezsuiták üdvözlő verseket nyomattak tiszteletére. A jezsuitákkal szivélyes vonatkozásokban állott s végrendeletében 10 akó bort s 50 tallért hagyományozott a nagyszombati collegiumnak. Két társa Zongor Zsigmond ludányi apát és Semberi István olvasókanonok, szintén a jezsuiták pártfogói között foglalnak helyet. Az utóbbi 1637-ben Nyitrán kórházat alapított 12 betegre.[3])

Lósy Imre, Pázmány érseki helynöke 1625 óta nagyváradi püspök volt. Mint ilyen oda hatott, hogy az ország alsó részein a katholicizmus romjait megmentse és fölemelje. De nem nagy eredményekkel dicsekedett.[4]) Midőn Pázmány 1636-ban a szathmári jezsuita collegium alapitásán fáradozott, egyik vezéreszméje az volt, hogy az atyák gondjaikat a szomszéd váradi megyére — az ő szülőföldjére — kiterjeszszék. Lósy ezalatt 1633-ban a jelentékenyebb egri püspökségre helyeztetett át. Miután e megyének is legnagyobb része török hatalom alatt állott, első teendője volt az egri basától nagy pénzösszegen engedélyt kieszközölni, hogy főpapi látogatásait és ténykedéseit akadálytalanul végezhesse. És csakhamar, az akadályoktól vissza nem rettenve, bejárta megyéjét. Ezalkalommal saját tapasztalásából is megismerkedvén hiveinek szomoru, elha-

---

[1]) Telegdy Pázmányhoz szept. 26. Többi között megemliti: „Tantum abest, hogy (Gy.) melioráltatott volna, hogy a scandalum mindennap úgy nyúl, hogy szinte megepedek bele.“ Ugyanott.

[2]) Gyöngyösy Pázmánynak okt. 2. És Telegdy Lósynak okt. 14. Ugyanott.

[3]) Ezen részletek Dobronoki naplójából vannak összeállitva.

[4]) Ganóczy Eppi Varad. II. 246 l.

gyatott vallási állapotaival: utóbb mindent megtett, hogy azokat az izlam és a protestantizmus terjeszkedéseivel szemben megóvja. A lelkészeket buzditotta, oktatta és számukat szaporitotta. [1]) Személyes hatása több nemes családot visszavezetett a kath. egyházba. [2]) De legjelentékenyebb ténye a jezsuiták megtelepitése Gyöngyösön és a megyei zsinat, melyet 1635-ben püspöki székhelyén Jászón tartott, hogy bölcs és erélyes végzések által a papi fegyelmet visszaállitsa és a lankadó buzgalmat föléleszsze. [3]) Hihetőleg ezen zsinatnak volt eredménye az, hogy a következő évtől kezdve az egri káptalan költségén két növendék neveltetett a nagyszombati papnöveldében. [4]) Ugyancsak az ő fáradozásainak volt köszönhető, hogy az egri püspökség visszanyerte régi birtokainak és jövedelmeinek nagy részét; minélfogva évi bevételei csakhamar 25 ezer forintig emelkedtek, oly összeg, minővel az esztergomi érseken kivül egy magyar főpap sem rendelkezett. [5]) És igy ő, ki tizenhárom éven át helynöke volt Pázmánynak, sokoldalu tevékenységével bebizonyitotta, hogy legjobban elsajátitotta szellemét, s méltán volt hivatva a primási széken utódjává lenni. [6])

Sennyey István k. cancellár 1629-ben Dallos halála után a veszprémi püspökségből a győrire tétetett át; de can-

---

[1]) A hivatalos jelentés, mely primássá neveztetésekor Rómába küldetett kiemeli, hogy „concubinatum Sacerdotum ... penitus eradicavit.“ Péterfy II. 334 l.

[2]) Schmitth Eppi Agrienses II. 196 l. Péterfy Conc. II. 334. l.

[3]) Végzéseit közli Péterfy i. h.

[4]) Dobronoki naplójából 1636 nov. 3.

[5]) Vinkovics pécsi püspöknek 1635 sept. 5-én Pázmányhoz intézett levele. Ered. Prim. vil. levt.

[6]) Mennyire becsülte Pázmány Lósyt, kitünik fölterjesztéséből, melyet 1633-ban a királyhoz intézett, midőn értesült, hogy őt az eperjesi alkura k. biztosnak kivánja küldeni. Őt nem nélkülözheti, miután „eius opera et Capitulum et tota haec Ecclesia Strig. hoc praesertim tempore... indigeat; neque hoc tempore modus mihi occurrat necessitates Ecclesiae per alium supplere.“ (Eredetije a M. Canc. levt.)

cellári tisztét haláláig megtartotta. Itt a székhelyén áldásosan működő jezsuitákat bőkezűen pártfogolta. A püspökség jogait, mint láttuk, még a hatalmas nádorral szemben is nagy erélyel védelmezte. Nem csekélyebb erélyt fejtett ki az egyházi fegyelem föntartása körül is. Bizonyitja ezt eljárása Bakócz Pál győri kanonokkal. Miután vétségei által haragját magára vonta, megfosztotta jövedelmeitől, szigorú őrizet alá helyezte és a fogság súlyát éheztetés által növelte. [1]) De a győri káptalan jeles tagokkal is birt. Bőjthe Miklós az 1630-ki nemzeti zsinaton segédtitkár, az 1633-ki nemzeti zsinaton főtitkár volt; az utóbbi alkalommal Kopcsányi Mihál és Vörös Mátyás szintén győri kanonokok mint segédei működtek. [2]) Győri István pedig, ki hosszabb időn át Rómában tartózkodott, a hittudományi irodalom terén volt munkás. [3]) Sennyey — miután vagyonának egy nevezetes részét végrendeletileg egyháza és jótékonysági célokra szentelte, 1635 október 22-én kimult. [4]) Utódja báró Draskovics György volt, unokája a hasonnevű kalocsai bibornok-érseknek. Ifju korától fogva Pázmány kegyeltjei közé tartozott. 1618-ban Rómába küldötte, hol mint a német-magyar collegium tagja hittudományi tanulmányait végezte. Négy év mulva hazájába visszatérvén, 1622-ben esztergomi kanonokká 1630-ban pozsonyi nagypréposttá, majd pécsi és váczi püspökké neveztetett. Tudomá-

---

[1]) A fogoly panaszkodott, hogy egy héten át nem adtak neki meleg ételt. Pázmányhoz fordulván, ez Bielavius győri kanonokot küldte hozzá. Bakócz kivánta, hogy kezességre szabadon bocsássák, lefoglalt vagyonát visszaadják és ügyét rendes perfolyamra bocsássák. (Bielaviusnak 1633 marcius 22-én Pázmányhoz intézett levele, melyhez mellékelve van a fogoly kanonoknak emlékirata, Prim. vil. levt.)

[2]) Péterfy II. 314 és 336 ll.

[3]) Dobronoki naplójában 1636 marc. 16-án haláláról szólván, említi: „Ante aliquot annos Roma redux compendiaverat V. tomum Suarii de censuris, et sub suo nomine edi curaverat.“

[4]) 1635 aug. 15 kelt végrendelete Prim. egyh. levt.

nyos műveltségéről tanuskodik azon latin beszéd, melyet Pázmány megbizásából az 1629-iki zsinat megnyitásakor tartott [1]); buzgalmáról és lelkiismeretességéről pedig a kánoni visitatió, melyet 1634-ben a pozsonyi főesperesség területén eszközölt. [2]) Mint győri püspök, azonnal székének elfoglalása után, a sopronyi jezsuita-collegium alapitása által kitüntette apostoli gondosságát. [3])

A veszprémi püspökségben 1629-ben Sennyei Istvánnak Dávid Pál lett utódjává, kit azonban már 1633-ban elragadott a halál. „Tudom — irta ekkor Pázmány a királynak — sokan fogják kérni a megürült javadalmat s köztük talán olyanok is, kik arra kevéssé alkalmasak. Mindenekfölött kérem tehát Felségedet, ne adományozza azt a folyamodók kérelmei, vagy némelyek ajánlásai alapján. Nagyszámu hivek lelki üdvéről van szó, és vajha a javadalmak elhamarkodott adományozásából ne származtak volna, ne is származnának komoly hátrányok. A veszprémi püspökségnek nem úrra, hanem főpapra van szüksége.“ [4]) És ohajtását már néhány nappal utóbb teljesülve látta. A püspökséget egyik bizalmas embere, majdan utódja, Lippay György nyerte el, ki szintén Rómában végezte a hittudományi tanfolyamot, visszatérte után Pázmány által szemczi plebánossá, 1625-ben pedig esztergomi kanonokká neveztetett. 1632-ben Pázmányt Rómába kisérte.

Ifju, erélyes főpapra a veszprémi egyházmegyének csakugyan nagy szüksége volt. Pázmány panaszosan emeli ki, hogy a hivek legnagyobb része rendkivül elhanyagolt állapotban találtatott. Ugyanis a papság körében fölbomlott a fegyelem, elharapódzott az erkölcstelenség. A viszonyokra szomoru világot

---

[1]) Közölve a zsinat actái között.

[2]) A jegyzőkönyv Prim. egyh. levt.

[3]) Erről más helyen szólunk.

[4]) 1633 január 20. Eredeti. M. Cancell. levt.

derit a káptalan nagy prépostjának, — ki egyuttal Egerszegen a lelkészi teendőket végezte — jelleme. Kicsapongásait a legvégső cynismussal űzte; minélfogva az egerszegi őrség tisztei és katonái kijelentették, hogy mig ő birja a lelkészi állomást, az isteni tiszteleten nem fognak megjelenni. 1633. szeptember 8-án vizsgáló bizottság jelent meg Egerszegen; s a tanuvallomások oly bünténeyeket bizonyitottak reá, melyek részletezésétől szivesen fölmentjük magunkat. [1])

Lippay 1637 elején a nagyszombati egyetem mellett bursát szándékozott alapitani veszprémmegyei növendékek javára, [2]) midőn ugyanezen év tavaszán egri püspökké neveztetett. Helyét Jakusich György báró foglalta el. Ő szintén a római collegium növendéke volt, hova Pázmány által küldetett. [3]) Visszatérvén csakhamar 1635-ben pozsonyi prépositta neveztetett. Mint ilyen 1637 január 7-ikétől 9-ig Szempczen zsinatot tartott a pozsonyi főesperesség lelkészeivel, melyen Jászberényi atya nagyszombati egyetemi tanár mint theologus jelen volt [4]) Alig foglalta el, röviddel utóbb a veszprémi püspökséget, egyházmegyéjének már is jelentékeny szolgálatot tett. Az ó-budai prépostságot — melyet birt — a Veszprémben alapitandó papnövelde részére átengedte. [5])

A pécsi püspökségre Lippay előmozdittatása után 1633-ban Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépositta neveztetett, ugyanaz kit az 1625-ki országgyülésen tettlegesen bántalmaztak. [6]) Egyházmegyéjét szomoru állapotban találta. Egész területén csak két áldozár és 30 licentiátus

---

[1]) A küldöttségnek 1633 szept. 10-én kelt jegyzőkönyve Prim. egyh. levt.

[2]) Dobronoki naplójából.

[3]) L. e munka II. 289 l.

[4]) Dobronoki naplója 1637 jun. 7 és 9.

[5]) Ugyanazon naplóban. 1637 marcius 2.

[6]) L. e munka II. 173 l.

működött. Miután maga nem foglalhatta el székét, egy missionáriusként működő jezsuita atyát Horváth Jánost nevezte helynökévé. Ez eleget tenni igyekezett hivatásának. 1634-ben Szent-Erzsébeten megyei zsinatot tartott. Vinkovicsnak hő ohajtása volt egyházmegyéje részére papokat nevelni. De anyagi viszonyai a szüséges áldozatokra nem képesitették. Összes jövedelmei, melyeket mint pécsi püspök élvezett, alig 200 forintot képviseltek. Emiatt egyelőre csak két ifjut képeztetett ki a zágrábi papnöveldében. Többet tenni kivánván, Pázmányhoz fordult, hogy részére valamely egyházi javadalmat eszközöljön ki, melynek jövedelmét papnevelési célokra forditaná. [1]) Egyuttal föntartandó jogait a püspökség hajdani birtokaira, a zágrábi káptalan előtt ünnepélyesen óvást tett az ellen, hogy e jószágok tényleg jogtalan bitorlók kezeiben vannak. [2])

A zágrábi püspökséget 1628-tól a lelkes Ergelics Ferenc birta és Pázmányt csak kevés nappal később (1637 aprilban) nyolcvan éves korában követte az örökkévalóságba. A római ritus behozatala körül fölmerült bonyodalmait, más helyen ismertettük. Itt csak azt emeljük ki, hogy templomát, melyet lángok fölemésztettek, 1631-ben ujra fölépitteté, diszesen helyreállittatá és uj toronynyal ékesitette föl. A zágrábi papnövelde és jezsuita collegium nem szünt meg buzgó gondoskodásának tárgya lenni. [3]).

---

[1]) Ezen részleteket Vinkovichnak Pázmányhoz 1634 jan. 18-án és szept. 5-én intézett emlékirataiból vettem. (Eredeti. Prim. vil. levt.)

[2]) Az 1635 okt. 18-án kelt óvás a pécsi kápt. levt.

[3]) Dobronoki naplója.

III.

Pázmány és a papnevelés ügye. — A pozsonyi papnövelde terve. — A nagyszombati és bécsi papnöveldék állapota. — A római, olmützi és gráczi collegiumok.

Pázmány, miként érseki kormányának kezdetén, ugy életének végszakában is gondoskodásának egyik legfőbb tárgyául tekinté a papnevelés ügyét; jól tudván, hogy attól föltételeztetik az egyház emelkedése, vagy hanyatlása.

Hő ohajtása volt egy országos, központi növeldét létesiteni, mely Magyarország minden egyházmegyéi részére nevelne papokat. E célra kivánta fordittatni az elhunyt főpapok hagyatékainak egy részét. De miután előre látható volt, hogy ezekből a megkivántató összeg csak lassan fog egybegyülni; maga kivánta alapját megvetni. 1634 és a következő évben alkudozásban találjuk őt a bécsi udvari és a pozsonyi magyar kamarákkal; miután a Pozsonyban létesitendő papnövelde részére megszerezni igyekezett a Modor városa által évenkint fizetett 800 forintnyi adót, s ezen adó átengedéseért kész volt 10,000 forintot készpénzben és 2800 forint értékű gabonát a kamara rendelkezésére bocsátani. [1]) De tervének végrehajtásában akadályozva volt; minélfogva végrendeletében a legatumok kifizetése után fönmaradó összes értékét e célra szentelte. [2])

Az 1631-ben ujjászervezett és a fölhévizi apátság javaival dotált nagyszombati papnöveldét, [3]) miután a 20 növendék befogadására alkalmas épületet alapjaiból fölépitteté

---

[1]) A pozsonyi kamara 1634 jan. 4 és nov. 29 a bécsi kamarának; 1634 okt. 25 és 1635 april 19 Pázmánynak; 1634 okt. 25 Pálffy Pálnak; 1635 april 18 a magyar cancellárnak. (E levelek eredeti fogalmazatai, a m. k. kam. levéltárban.)

[2]) L. Podhraczky Pázmány élete 98 l.

[3]) L. e munka II 370 l.

igazgatását lelkes és buzgó férfiura bizta. Ez távol rokona [1]) Széchenyi György volt [2]), a későbbi nagynevü primás. Szécsényben született, hol atyja a törökök ellen küzdött és elhalt. Ifjukorát Gyöngyösön élte át. 1625-ben február 16-án Pázmány álta az esztergomi egyházmegye növendékpapjainak sorába fölvétetvén, a bécsi intézetbe küldetett. Két éven át bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozott s a mesteri rangfokozatot elnyerte. 1628-ban a hittudományi tanfolyamra ment át, melyet 1631 augusztus 20-án tudorrá avattatván, befejezett. Időközben Bécsben fölvette az egyházi rendeket és april 20-án tartotta első szent miséjét. Bécsből azonnal Pázmányhoz sietett, ki őt sellyei lelkészszé rendelte. De nem soká hagyta itt a tehetséges fiatal papot. Már öt holnap mulva, 1632 február 5-én Pázmány esztergomi kanonokká nevezte [3]) és papnöveldéjének igazgatásával bizta meg. [4])

Ezen érseki papnöveldétől — mely később „Seminarium Pazmanianum"-nak neveztetett — elkülönözve állott fön az esztergomi káptalan papnöveldéje — „Seminarium Capituli" —. [5]) Mindkettőnek növendékei közől az 163$^5/_6$-iki iskolaévben a hittudományt 3, a bölcsészetet 3, a rhetorikát 9, a poezist 8 (tehát összesen 23) növendékpap hallgatta. [6]) Ezek között más megyék főpapjai és káptalanjai által küldött növendékek is találtattak, kik itt neveltettek papokká. [7])

---

[1]) Széchenyi György nagybátyjának Ferencnek gyermekeit, atyjuk halála után Pázmány magához vette és neveltette. (Péchy Simon erdélyi cancellár Pázmányhoz 1618 május 26-án kelt levele. Eredetije a Prim. vil. levt.)

[2]) Dobronoki naplója 1636 febr. 17.

[3]) A Podhraczky által összegyüjtött adatok nyomán. (Primási könyvtár).

[4]) Dobronoki naplója.

[5]) Dobronoki naplója 1638. nov. 28.

[6]) A nagyszombati főiskola anyakönyvéből. (Prim. könyvtár.)

[7]) Azok között, kik a kisebb rendeket fölvették, említtetnek az egri káptalan, az erdélyi és váczi egyházmegye növendékei.

A papnövelde épülete a káptalan utcájában állott. Kertje a városon kivül volt, hol a növendékek szabad óráikban üdülést találtak. Az előadásokat a jezsuiták iskoláiban hallgatták. Pázmány gyakran látogatta őket és figyelemmel kisérte munkásságukat. Sajnos, hogy az intézet év- és névkönyvei elvesztek.

A bécsi papnövelde is Pázmány atyai gondoskodásának élte végeig kiváló tárgyát képezte.

Római utjából visszatérte után, 1632 végén erélyesen kényszerült egy visszaélés miatt fölszólalni. Az intézet elöljárói ugyanis, tudta és beleegyezése nélkül, oly ifjakat is fogadtak be, kik avégett küldettek Bécsbe, hogy az egyetemen profán tudományokat hallgassanak. „Soha sem hittem volna — irja, midőn erről értesült, — hogy az atyák tudtom nélkül ily lényeges és fontos változást teendnek, melyet alapitó okmányom tilt és én türni nem fogok. Inkább bármit elszenvedek, mintsem hogy megengedjem, hogy a papnövelde convictussá alakuljon át . . . Söt készebb vagyok fölöszlatni egy időre az intézetet, mint megengedni, hogy a papnövendékekkel világi ifjak lakjanak együtt.“ [1]) Ezen levél megtette hatását. A világi ifjak eltávolittattak. Ez pedig annál szükségesebb volt, mert 1633 elején a papnövendékek száma 50-re rugott, mely szám csakhamar 62-re emelkedett. [2])

Pázmány, midőn a világi ifjakat sietett intézetéből eltávolitani, nem ellenzé, hogy a megyékből számüzött püspökök, saját költségükön néhány ifjut neveltethessenek az intézetben megyéik javára. 1633-ban tiz ily idegen megyebeli növendék küldetett Bécsbe. Ezek a többiekkel egyenlő fegyelemnek voltak alávetve, és számuk a többi növendékeknek $^1/_4$ vagy $^1/_5$ részét meg nem haladhatta; továbbá az illető püspökök tartoz-

---

[1]) 1632 dec. 8-án a rectornak. Eredeti. Pray gyüjteményében.
[2]) Az intézet évkönyveiből.

tak esetről esetre kikérni az esztergomi érseknek, és szék üresedéskor, a káptalannak jóváhagyását, s ha ezt kinyerték, az évi dijt előre kifizetni.

Ugyanezen időtájban az intézet alapszabályai némi módosításokat szenvedtek, részben világosabban kimagyaráztattak. Az előljárók csak az érsek, illetőleg a káptalan által küldött növendékeket fogadhattak az intézetbe, hol egész tanfolyamukat kelle végezni, kivéve ha Rómába küldettek. Esküjöktől, melyszerint magukat kötelezik, hogy tanulmányaik végeztével az esztergomi egyházmegye szolgálatjába lépnek, csak az érsek, illetőleg a káptalan oldhatja föl; de ez tekintettel a papokban levő nagy hiányra, csak legritkább esetben történhetik, még ha szerzetes rendbe is kivánnának lépni. A szünidőket rendszerint az intézetben töltik; de az előljárók hatalmában áll őket rövid időre szüleik, vagy rokonaikhoz elbocsátani. [1])

Nagyobb horderejű volt egy más intézkedés, mely a növendékek tanulmányaira vonatkozott. Ugyanis Pázmány 1623-ban megállapitotta, hogy csak kevesen bocsáttassanak a magasabb bölcsészeti és hittani tanulmányokra, a többiek csak a legszükségesebb, gyakorlati ismereteket sajátitsák el. Ő ugyan jobban mint bárki más méltányolta a tudományos kiképeztetés horderejét; azonban akkor sürgetően szükséges volt, hogy az intézet legrövidebb idő alatt, lehetőleg számos papokat adjon rendelkezésére, a nagyszámú üresedések betöltésére. Egy évtized alatt a helyzet sok tekintetben jobbra fordult, a papok száma arányba kezdett jönni a szükségletekhez. Örömmel sietett tehát visszavonni rendelkezését, melyet a kényszerüség szült. 1633 nyarán meghagyta az intézet előljáróinak, hogy ezentúl mindazokat fölbocsátani kell a bölcsészeti tanfolyam és a scholasti-

---

[1]) Pázmánynak 1635 nov. 28, dec. 6 és 1636 dec. 8-án a rectorhoz intézett nyilatkozatai. Rímely i. m. 50 és kk. II.

ka theologia hallgatására, kiket a tanárok alkalmasoknak itélnek. [1])

Pázmány emellett az intézet belső életét is élénk figyelemmel kisérte. Tanusitja ezt huszonnyolc levele, melyet élte öt utolsó évében az intézet kormányzójához intézett. „Részvéttel értesültem a bajok felől, — irja egy alkalommal — melyeket az ifjak nagyontisztelendő atyaságodnak okoztak. Reméllem mindazáltal, hogy miután büntetésüket elvették, engedelmesebbek lesznek. A világon minden nehézségekkel van összekötve; főleg midőn ifjakkal van dolgunk. De emiatt nem szabad csüggedni, sem kedvünket veszteni. Az ifjakat úgy kell művelni, mint a szántó földet. Nem kétlem, atyaságod is igy teend. A munka jutalma nem marad el; a gyümölcsök, melyeket az intézet terem, gazdagon kárpótolják a netán fölmerülő bajokat.“ [2])

A rector erélyes ember volt. Nem türt semmi fegyelmetlenséget. És 1634 nyarán egy Ujvári nevezetű növendéket, miután az enyhébb eszközöket eredmény nélkül alkalmazta, az intézetből kizárta. Ez Nagyszombatba jövén boszuból azzal rágalmazta volt előljáróját Hmyra atyát, hogy a tót ifjakat kiválóan kegyeli, a magyarokat pedig elnyomja; s hogy emiatt az utóbbiak közől hatan, vagy heten elhagyni készülnek az intézetet. E hirek hitelre találtak a káptalanban, sőt Pázmánynál is. Ez sietett azokat a rector tudomására hozni és a magyarokat védelme alá venni. „Kérem nagyontisztelendő atyaságodat, ne kivánja a magyar növendékektől azon szelidséget, melyet a tótokban tapasztal. Amazok természetüknél fogva nyersebbek; de lassanként megszelidülnek és javulnak.“ [3]) Azonban a rector

---

[1]) 1633 júl. 22. Rimely 49 l.
[2]) 1633 jún. 29. Pray gyüjtem.
[3]) 1634 július 3. Pray gyüjt.

igazolta magát a vád ellen; mire Pázmány a rágalmazó ifjunak fölszentelését megtagadá, sőt azt Nagyszombatból kiutasitá. [1])

A primás ezalkalommal fölhivta az intézet rectorát, hogy mielőtt valamely növendéket az intézetből kiutasitana, az okokat neki, vagy helynökének tudomására hozza. És midőn a rector a következő évben bizonyos Fejér Jakab elbocsátását javaslá: Pázmány ehez nem adta beleegyezését. Reméllé, hogy személyes hatása megjavithatja. Magához hivatta Nagyszombatba s komoly szemrehányásokat tett neki; s midőn az ifju őszinte fájdalmát látná, fogadásait hallaná, megbocsátott neki és visszaküldé az intézetbe, büntetésül megparancsolván, hogy az ebédlőben társai előtt tartozzék bevallani hibáit és tolmácsolni bánatát. „Sokat gondolkodtam — irja — Fejér Jakab felől . . . Jónak látom, hogy ezen csemetét még körülássuk és ápoljuk . . . . Ajánlom őt atyaságod jóakaratába.“ Ugyanezen levélben meleg szavakban szól a papi hivatás szent jellegéről.

„Ó ha a jó ifjak — irja — méltányolni tudnák az Úr malasztját, mely magasztos és szent pályájukra meghivta, hogy Krisztusnak, a hivek lelki üdvén munkálva, segédeivé váljanak. Bizonyára meggyőződnének, hogy a boldogság révpartjaira jutottak. Isten előtt is legkedvesebb a hivatás, mely a Krisztus vérével megváltott lelkeket az örök üdvösségre vezérli. Kérem atyaságodat, figyelmeztesse őket gyakrabban hivatásuk magasztosságára.“ [2])

Szigorubban mint Fejérrel — ki később példás magaviselete által kitünt [3]) — bánt el 1636-ban Körtvélyesi Pállal, miután ez javithatlannak bizonyult. Nemcsak jóváhagyta kizáratását, hanem még szigoru büntetéssel kivánta sujtani. Mielőtt ugyanis az intézetből elbocsáttatott, esküvel kelle fogadni, hogy

---

[1]) Pázmány levelei 1633 júl. 3 és 10. Az intézet évkönyveiben.

[2]) 1635 marc. 19 és 30, Ugyanott.

[3]) Kiemelik ezt az intézet évkönyvei 1635-re.

a primásnak szolgálni fog, mig kötelezettségeitől föl nem mentetik. Körtvélyesi csakugyan megjelent Pázmánynál, ki előbb nehány napon át fogságban tartotta, kenyéren és vizen bőjtöltetve, s csak azután bocsátotta szabadon. [1])

Pázmány atyai gondoskodását az intézet iránt másként, anyagi érdekeinek fölkarolása által is folyvást kitünteté. Szívesen fölhasználta befolyását, hogy kieszközölje, miszerint az alsóausztriai rendeknél elhelyezett alapitványának kamatai rendesen fizettessenek. [2]) Gyakran segélyezte az intézetet pénzzel és élelmiszerekkel. [3]) Emellett élénken foglalkozott azon gondolattal, hogy az intézet részére kertet vásárol, hol a növendékek szünóráikban üdülést találhassanak. Maga is használni kivánta gyakori bécsi tartózkodásai alkalmával; „hiszem — irja egy alkalommal a rectornak — atyaságod nem lesz oly udvariatlan, hogy tőlem, midőn Bécsben vagyok, a kert használatát megtagadja.“ [4]) E szándékát nem valósithatta. Röviddel halála előtt 3000 tallért utalványozott e célra; de a végrendeleti végrehajtók vonakodtak azt kifizetni, állitván, hogy ezen összeget a jezsuiták római collegiumának hagyományozta. [5])

---

[1]) Pázmánynak 1636 május 6, szept. — és oct. 11-én kelt levelei. Az évkönyvekben.

[2]) 1632 dec. 8-án tudósitja a rectort, hogy ez ügyben a császárhoz irt. De megjegyzi: „Haec difficultates faciant R. Vam cautiorem; cautus Pater familias ita erogationes dispensat, ut pro casibus contingentibus aliquid conservet.“

[3]) 1633 május 8-án kelt levele. (Pray gyüjt.) De 1635 nov. 28-án kénytelen megtagadni a rector kérelmét. „De subsidio hoc tempore submittendo non est quod R. V. cogitet. Nam et Universitas et aedificia Monasteriorum me exhauserunt. Ugyanott.

[4]) Pázmány e tervről már 1627 nov. 27-én tett említést A szövegben idézett szavai 1634 május 8-án kelt levelében találtatnak. Ugyanott.

[5]) Hmyra atya 1637 oct. 24-én irja Lósynak; „D. Cancellarius est in praedio Collegii Viennensis, ibi recolligit dissipatum in se spiritum; forte etiam 3000 imp. Collegio Pazm. a fundatore in solatium alumnorum viva voce donatorum, in angulo alicuius sui affectus repe-

Pázmány egyébiránt nem feledkezett meg kedvenc intézetéről végnapjaiban sem. 1636 október 26 án a következő megható sorokat intézi a bécsi kormányzóhoz. „A halál csudálatos szörny, mely annak, ki után kezeit kinyujtja, nem enged gondolkodásra időt. Miután erőimet szembetűnően fogyni érezem és jól tudom, hogy halálom után nem fog minden akaratom szerint történni; elhatároztam, hogy a bécsi növeldém részére szánt összeget — mennyiségét nem tudatom — még életemben átadom atyaságodnak, hogy halálom után fekvő birtokok vásároltassanak és az ekként gyarapodó jövedelmekből nagyobb számban, mint eddig lehetett, neveltessenek magyar ifjak az egyházi pályára.“ [1])

A rector Pozsonyba sietett. Itt az érseki palotában számos egyházi és világi urak voltak összegyülekezve. Az utóbbiak között Eszterházy Dániel, Berchényi Imre és Kállay Pál neveivel találkozunk. Pázmány avégett hivta meg bizalmas embereit, hogy általuk végrendeletét és egy a bécsi papnöveldét illető okmányát aláirassa, ami október 28-án megtörtént. Ekkor Pázmány egy zöld szinre festett vas-ládát — jól elzárva s kulcsait magánál tartva — adott át a bécsi rectornak, oly meghagyással, hogy a jezsuiták bécsi társházában őriztesse, csak halála után nyissa föl és ekkor a benne elhelyezett összegen a papnövelde részére fekvő javakat vásároljon. „Mert — irja — midőn az általunk alapitott bécsi Pázmány-intézetet, mint a jó papok örök forrását emelni és gyarapitani igyekeztünk: egyedül azon cél lebegett szemünk előtt, hogy Magyarország alkalmas papokat nyerjen, kik Isten dicsőségét és a kath. vallás

---

riet. Ego iniuriam pauperibus iuvenibus illatam et sentio et Ill. Cels. V. queror. Summa illa ab Emmo non pro Domo Professa Romana sed pro horto alumnis hicce Viennae emendo deputata et legata fuit.“ Eredeti Prim. vil levt.

[1]) Rimely i. m 34 l.

érdekeit elömozditván, tudományuk és vallásos buzgalmuk által az örök jóság iránti szeretetet és tiszteletet hathatósan emeljék az emberekben.“ [1])

Pázmány halála után a zöld láda 1637 april 8-án Lippay cancellár, végrendeleti végrehajtó által fölnyittatott. Tizezer ujveretű körmöczi aranyat és tizezer ezüst tallért találtak benne. Ez 45 ezer magyar forintot képviselt. Ezen összeg nem fordittatott a hagyományozó által kijelölt célra. A háborús időkben nem látszott tanácsosnak fekvő javakat vásárolni; jobbnak tartották a tőkét Augsburg városának 6% kamatra elhelyezni. S eként Pázmánynak a bécsi intézet javára tett alapitványai összesen 160,411 forintnyi tőkét képeztek, melynek kamatai évenkint 7624 forintra rugtak. [2])

A papnövelde, melyet a nagy primás oly szeretettel és áldozatkészséggel fölkarolt, még fönáll, mai nap is nevét viseli s ezt a külföld előtt tiszteltté teszi. S mintha e név szolgált volna palladiumául, egyetlen összes alapitványai között, mely a századok viharaival és átalakitó hatalmával dacolva, ma is ugyanazon célnak szolgál, ugyanazon szellemben vezéreltetik, melyet ő maga kijelölt; egyuttal nem kevésbbé üdvös eredménynyel működik, mint az ő életében.

Pázmány a római magyar német collegiumra sem szünt meg kiterjeszteni figyelmét. 1633-ban mind a tizenkét hely betöltve volt. És ez kiváló kedvezés volt az elöljárók részéről. Ugyanis az intézet pénzügyei zilált állapotban voltak. A lakház összeomlással fenyegetett, minélfogva ujjáépitését kezdették meg s ez oly nagy költséget vett igénybe, hogy már már ideiglenesen föloszlatni készültek az intézetet, mit csak nagylelkű jótevők áldozatkészsége gátolt meg. Ily körülmények

---

[1]) Az intézet évkönyvki 1637-re.

[2]) Az intézet évkönyvei 1637-re. És Rimely i. m. 40 s kk. ll.

között a német növendékek száma 100-ról 50-re szállittatott le, s ezekért is főpapjaik egy éven át eltartási dijt fizettek. Mindamellett az intézet igazgatója kész volt 1634-ben azon öt-hat magyar növendék helyébe, kik tanulmányaikat bevégzendők voltak, ugyanannyi ujat befogadni. [1])

A derék férfiu, ki Magyarország szomorú vallási állapotaira annyi figyelemmel volt, Castorius Bernardin atya 1634. tavaszán, 90 éves korában, meghalt. Utódja Nappi Fülöp atya örökölte jóakaratát hazánk iránt. Röviddel állomásának elfoglalása után hat magyar ifjút bocsátott Magyarországba; Szelepcsényi György is közöttök volt. Mielőtt az örök városból távoznának, kötelezvényt állitottak ki, melyben fogadták, hogy magukat a primás rendelkezésére bocsátják és legalább három éven át az esztergomi egyházmegyét fogják szolgálni. Ekkor azután Pázmány alapitványából fejenként 70 scúdót kaptak utiköltségeik födözésére. [2]) Helyettük october 10 én hét magyar ifju érkezett Rómába [3]) a hetedikért, mint számfölötti növendékért, Pázmány 100 aranyat küldött a collegiumnak. [4])

Ez időben Pázmányt ujabb kapocs még szorosabban füzte az intézethez. Szokás volt, hogy a bibornoki collegiumnak a pápa által kijelölt négy tagja a collegium Protectorának cimét

---

[1]) 1633 aug. 20 án kelt levele, melyben többiközött azt irja: „Quod vero Em. V. cupit, ut in officiis ecclesiasticis informentur, facimus diligenter.“ Eredeti. Pray gyüjtem.

[2]) Nappi Pázmánynak 1634 május 4, 26 és július 8. Eredeti. Ugyanott.

[3]) A collegium névlajstromaiból.

[4]) Pázmány 1634 junius 24-én a bécsi rectornak irja: „Juvenis, qui has defert petiit Societatem antea, nunc cupit alumnus meus esse. Ego mallem illum Romam ire, sed forte quia supernumerarius esset, rogo R. V. mittat examen ipsius Romam P. Rectori; addat imo, quod si hunc extra numerum acceptaret, ut Collegium non gravetur, centum aureos ungaricos mittam Collegio.“ Ered. Ugyanott.

viselje. Ekkor Barberini, Borghese, Buoncompagni és Ditrichstein bibornokok birták azt. Midőn Borghese halálával egy hely megürült, a Jézustársaság előljárói minden befolyásukat fölhasználták, hogy az Pázmánynyal töltessék be. Kivánatuk teljesült. Nappi atya 1634 aug. 23-án örömmel jelenti Pázmánynak az intézet Protectorává neveztetését. [1]) A rend generalisa is sietett szerencsekivánatait kifejezni. „Az intézet — irja többi között — nem félhet enyészettől, vagy romlástól, mig Eminentiád védnökségének tekintélye alá van helyezve, és bölcs tanácsai által fog kormányoztatni.“ [2])

Pázmány kineveztetésében nemcsak kitüntetést látott, hanem kötelezettséget is: kétszeres buzgalommal fölkarolni a gondjaira bizott intézet szellemi és anyagi érdekeit. Miután pedig ezidőszerint kivált az utóbbiak voltak fenyegetve, jelentékeny pénzbeli segélylyel készült járulni a folyamatban levő építkezések költségeihez. Draskovich György váci püspök pozsonyi prépost által fölhivást intézett mindazon magyar főpapokhoz, kik egykor a római collegium növendékei voltak, hogy vagyoni állapotaik arányában az intézet iránt, melynek nevelésüket és kiképeztetésüket köszönhetik, hálájukat leróják. [3])

Pázmány ismételve fordult a pápához azon kéréssel, hogy a Németországban fönálló pápai papnöveldékbe néhány magyar ifju fölvétessék, kik itt kiképeztetvén, mint papok hazájukban alkalmaztassanak. Igy 1632-ben Rómában tartózkodva a Propagandától néhány helyet kérelmezett az olmützi és brauns-

---

[1]) Eredeti Pray gyüjtem.

[2]) Mutius Vitellescusnak 1624 aug. 26-án Pázmányhoz intézett levele. Eredeti. Ugyanott.

[3]) Draskovich 1634 oct. 26-án a primáshoz intézett leveléhez mellékli a meghagyása folytán szétküldött fölhivást. Többi között kiemeli itt: „Em. Card. noster in contribuendo potissimus est.“ Mindkét levél ugyanott.

bergi papnöveldében; miután XIII Gergely alapitványi oklevelében Magyarország is megnevezve volt azon országok között, melyek följogositvák ide növendékeket küldeni. A Congregátió hajlandó volt teljesiteni Pázmány kérelmét, de nem lévén az alapitó okmányban meghatározva a küldendő növendékek száma: fölhivta a bécsi és lengyelországi nuntiusokat, hogy az érdekelt intézetek igazgatóival értekezzenek azirán t, hány növendék küldését lehetne Pázmánynak, a többi nemzetek hátránya nélkül, engedélyezni. [1]) A válasz nem volt egészen kedvező.

Az olmützi növeldét XIII Gergely 1578-ban alapitotta, hogy abban Svédország, Góthia, Vandalia, Norvégia, Dánia, Pomerania, Poroszország, Lifland, Moskovia, Oroszország, Lithvania és Magyarországból származó ifjak neveltessenek. Mindazáltal az egyes országokra eső növendékek száma nem lett megszabva. Összesen 20—24 növendék szokott befogadtatni. Ezeknek legnagyobb részét az olmützi püspök küldötte, miután VIII Kelemen tizenöt hely betöltésének jogát élethosszíglan átengedte neki. Egyébként rendesen a sz. Pál rendjéhez tartozó három magyar növendék is neveltetett az intézetben, kik tanulmányaik végeztével Magyarországba küldettek. [2])

A braunsbergi növelde hasonló módon volt szervezve, mint az olmützi. Azonban magyar ifjak soha sem neveltettek abban, mivel — mint az igazgató jelentésében kiemelte — ilyeneket a magyar főpapok soha sem küldöttek. [3])

A Propaganda értesülvén e tényállásról, fölhatalmazta Páz-

---

[1]) A Propaganda elnökségének 1632 július 30-án a bécsi nuntiushoz és ennek aug. 19-én az olmützi rectorhoz intézett levele. (A bécsi ap. Nuntiatura levéltárában.)

[2]) Molitoris olmützi igazgatónak 1632 szept. 7-én a nuntiushoz és ennek oct. 9-én a Propagandához intézett jelentése. Ugyanott.

[3]) Az alább idézendő romai jegyzékből.

mányt, hogy ama két pápai intézetbe magyar ifjakat küldjön.[1]) És csakugyan Pázmány nem mulasztotta el ezen fölhatalmazást igénybe venni. 1633 őszén egy Huzzák György nevezetü ifjút küldött Olmützbe.[2]) És 1637 őszén Trenka Jeremiás, mint a hittudomány baccalaureusa tért onnan vissza.[3])

Pázmány a gráczi főiskolára — hol egykor maga mint tanár működött — szintén küldött növendékeket, a költségeket maga födözvén.[4]) Általában a gráczi főiskola magyar kath. ifjak által elég sürüen látogattatott. Az intézet anyakönyvébe 1616—1637 között 83 magyar ifju neve jegyeztetett be; közölök kiemeljük Lippay Györgyöt a későbbi primást, Csáky László grófot, vegliai Horváth Gáspár bárót, Forgách Ádám és Zsigmond grófokat, Eszterházy Ferenc bárót, Zrinyi Miklós és Péter grófokat, (1630 grammatisták) Pázmány Miklós és Battyányi György bárókat.[5])

---

[1]) Barberini bib. 1633 július 8-án irja Pázmánynak: „Scrivendo Mgr Nunzio di Polonia, che nella fundatione del Collegio di Brunsberga se trova nominata anche l' Ungheria, e che non vi sono stati ammessi alcuni Ungheri per non essergli mandati, potra V. Em. scriver al Rettore del medesimo Collegio per intender il numero degli alumni, ch' egli dovera mandare per inviargli a suo tempo.“ Eredeti Prím. vil. levt.

[2]) 1633. okt. 19-én kelt irata, melyben magát kötelezi, hogy tanulmányainak végeztével az esztergami egyházmegye szolgálatjába fog lépni, — a Prim. egyh. levt.

[3]) Dobronoki naplója 1637 oct. 9.

[4]) A gráczi főiskola anyakönyvében áll: „Tobias Bollerázi alumnus Illmi et Rmi Petri Pázmány, Paulus Gyöngyösy alumnus P. P.“ (rhetorok). 1629-ben pedig Dejtey János és Cseley János küldettek Nagyszombatból tanulmányaik folytatása végett Gráczba.

[5]) Dr. Peinlich gráczi főgymnasiumi igazgató szives közleményeiből.

IV.

A magyarországi jezsuiták tevékenysége Pázmány éltének végső éveiben. — A nagyszombati collegium. — Az ezt pártfogoló főrangú urak és hölgyek. — Missiók Pécsett, Temesvárott sat. — A pozsonyi és győri collegiumok. — A homonnai, gyöngyösi és komáromi residentiák. — Tanácskozások uj collegiumok alapitása körül. — A sopronyi és szathmárinak megalapitása.

A Jézustársaság tevékenysége Magyarországban, Pázmány lelkes és áldozatkész pártfogása folytán, évről évre jelentékenyebb mérveket vett föl és mind fényesebb eredmények által jutalmaztatott.

Mindenütt, hol jezsuiták megtelepedtek, vagy akár csak rövid időre megjelentek, érezhető, szembetünő volt hatásuk. Nyugodtan, nem a profán törekvések lázas izgatottságával, de kiszámitott, következetes tervszerüséggel nyomultak előre; zajtalanul elháritották az akadályokat, meglepő könnyüséggel küzdötték le a nehézségeket. Majd a legmelegebb ragaszkodás, majd a leghevesebb gyülölet tárgyai voltak; de sehol és soha sem találkoztak megvető közönnyel, a tehetetlenség csalhatatlan bizonyitékával.

Központjuk a nagyszombati collegium volt, mely Pázmány érseki kormányának végszakában gyorsan emelkedett. 1632-ben a hozzátartozó rendtagok száma 22, — 1637-ben már 48 volt. Ugyanezen arányban látjuk gyarapodni munkásságuk gyümölcseit is. Öt év alatt (1632—37) mintegy négyszázat térítettek meg; kik között négy bárót, egy főrangú hölgyet és egy prot. prédikátort emelnek ki évkönyveik. Mennyire látogatott volt templomuk, mily bizalommal viseltettek irántuk, következtetnünk engedi azon tény, hogy 1636-ban tizenötezeren keresték föl nagyszombati gyóntatószékeiket.

Iskolájuk, akár a tanfolyam teljességét, akár a tanulók számát tekintsük, az ország tanintézeteinek sorában első helyre küzdötte föl magát. 1635-ben hat osztálylyal s ugyanannyi rendes tanárral birt. A tanulók száma 556-re ment; közöttök 2 gróf, 11 báró, nem kevés külföldi, számos protestans. [1]) A nevezett év végén pedig — mint láttuk — egyetemmé emeltetett.

Az atyák tevékenysége nem szoritkozott a város falai közé. Folytonos összeköttetésben, szivélyes viszonyban állottak az ország főpapjaival, kath. főuraival és urnőivel. Lelkivezéreik voltak, és ellenreformátori tevékenységükben tanácsosaik, eszközeik. Gyakran látogatták őket és fogadták látogatásaikat, meghiván ünnepélyeikre és asztalukhoz is. Midőn tanitványaik által szinielőadásokat rendeztettek, rendjük alapitójának ünnepét ülték és más alkalmakkor is a magyar aristokratia legelőkelőbb férfi és nő tagjai megjelentek collegiumjukban és nem vonakodtak ebédeiken, vagy estélyeiken részt venni. [2])

A jezsuiták hatni kivántak a világra, s emiatt nem zárkoztak el attól. Jól tudván, hogy a föranguak csekély száma vezeti az alsóbb rétegek tömegeit, amazok megnyerésére helyezték törekvésök súlypontját. Lehet, hogy czélt érjenek, hizelegtek hiuságoknak, kizsákmányolták gyengeségeiket; lehet hogy egyesek lelkiismeretlen eszközöket is használtak, de ezt az egész

---

[1]) A primási könyvtár kéziratgyüjteményében őriztetik a „Matricula Gymnasii Tyrnaviensis," mely 1615-től kezdve fölsorolja a nagyszombati iskola tanárainak és tanitványainak névsorát; bár jelentékeny hézagokkal, igy az 1618—1624 évekről elmaradtak a névsorok.

[1]) Igy 1636 jan. 30-án a nádor tiszteletére előadott szinmű alkalmával a nádor, Pázmány, számos főpapok és főurak a collegiumban maradtak estebédre. Marcius 13-án Pálffy Pál gróf és nővére Forgách Zsigmond özvegye; sz. Ignác napján Eszterházy Dániel és Pál; augustus 29-én november 19-én az Eszterházyak, Erdődyek, Illésházyak, Révayak sat. voltak ebédre hivatalosak. (Dobronoki naplójából.)

rendről, s annak irányáról, bár ellenségei erősen állítják és sokan utánnok mondják, — eddig nem sikerült bebizonyitani.

Főrangú pártfogóik hálája és jóakarata, úgyszintén a hivek ragaszkodása anyagi gyarapodásukat is eszközölte. Lassanként jelentékeny tőkéket és kiterjedt földbirtokot szereztek. Már 1627-ben kezdették meg vásárlásaikat. Csukárdon, Récsényben, Senkviczen, Szuhán házakat, szőllőket és szántóföldeket, Szomolyánban malmot szereztek; összesen mintegy 4200 forint árán. Vesselényi Ferenc, a collegium egyik tagja, atyai örökségének haszonélvezetét engedte át. Récsényben 3400 forint lefizetése által egy nemesi curiát, szőllőkkel, földekkel zálogba vettek. 1632-ben Szücs Márton nagyszombati polgár házának felét, s egy szőllőjét hagyományozta a collegiumnak. Maniga falut Czobor Imrétől több éven át birták zálogban. de a 6050 forintnyi zálogösszeg lefizetése után 1636-ban ismét visszabocsátották. [1])

A collegium birtokai között legbecsesebb a Nagyszombattól alig félmértföldnyi távolságban fekvő Fejéregyház. Ennek birtokosa az ifju Tóth Lukács volt, ki a jezsuiták tanitványa volt és midőn 1624-ben tanulmányai folytatására Gráczba, majd Bécsbe ment, birtokát a collegiumnak tiz évre, évenkint fizetendő 300 forintért haszonbérbe adta. 1628-ban betegeskedése kényszeritette, hogy az iskolákat elhagyja és Pozsonyba vonuljon vissza. Innen ismételve lépéseket tett, hogy a Jézus társaságba fölvétessék. De az elöljárók megtagadták kérelmét; ugyanis előrelátván közeledő halálát, elháritani kivánták maguktól a gyanut, mintha örökségének biztositása végett, ők csábitották volna a belépésre. Az ifju csakugyan már 1628 őszén megszünt élni. Fejéregyház most a fiskusra szállott, és

[1]) A nagyszombati collegium birtokügyi okmányai föltalálhatók a kamarai levéltárban. — Dobronoki naplója is több ide vonatkozó érdekes adatot tartalmaz.

miután terjedelme a 32 teleknyi maximumot meg nem haladta, a nádor följogosítva volt azt eladományozni. A jezsuiták nem késtek Eszterházynál kérelmezni, hogy ama birtokot a nagyszombati collegiumnak adományozza. De miután az 1608 iki törvény, mely a jezsuitákat ingatlan javak birásától eltiltá, még érvényben volt, folyamodásuknak helyt nem adhatott. Ennekfolytán a fejéregyházi birtokot 1628 december 3-án testvérének, Eszterházy Dánielnek adományozá; biztositotta mindazáltal a jezsuitákat, hogy érdekeik nem fognak sérelmet szenvedni. És már néhány héttel utóbb, 1629 január 2-án, Dániel báró szerződésre lépett a collegiummal, melynek értelmében a fejéregyházi birtokot eladta, illetőleg az emlitett törvényre való tekintettel, azt 3000 forint erejéig elzálogositotta. Ezen összeget Vesselényi Ferenc atya bocsátotta a collegium rendelkezésére.

Ezóta, a Jézustársaság föloszlatásáig, zavartalanul birták a nagyszombati jezsuiták Fejéregyházat. Midőn átvették, elpusztulva, jobbágyok és épületek nélkül találták. Néhány év alatt azonban a gazdaságot jó rendbe hozták, az épületeket helyreállitották, kápolnát rendeztek be, tágas ebédlőt, s több lakszobát épitettek. Egyszóval kellemes nyárilakká varázsolták át, hová gyakran kirándultak, hogy a természetet élvezve, derült társaságban kipihenjék fáradalmaikat. Egyalkalommal (1636 szept. 2.) a tartományi főnököt vendégelték meg ott, ki a helyet magyar nevének megfelelő, s a római hires Albani villára emlékeztető „Albanum“ latin elnevezéssel ruházta föl, mely napjainkig föntartotta magát. [1])

A jezsuiták általán ügyesen és gondosan kezelték birtokaikat. Igy 1636-ban 2064 mérő buzát termeltek. Szőllőik bőségesen födözték szükségleteiket. Gabonát és bort gyakran

---

[1]) A fejéregyházi birtok megszerzése, berendezése és látogatásáról Dobronoki naplója számos helyeken emlékezik.

nagy mennyiségben adtak el. A collegium eszerint jelentékeny jövedelemmel birt. Midőn Dobronoki, a ház kormányzója, 1636 september 19-én hét éves hivataloskodásának pénzügyi eredményeit összeállitotta, kitünt, hogy a collegium összes bevételei hét év tartama alatt 129,987 forintra rugtak. Egy évre átlag 18,569 forint esik.

Azonban a jövedelmekkel arányban állottak a szükségletek. Ugyanis a rendtagok ellátása mellett az épitkezések nagy költségeket vettek igénybe. A rendtagok és tanulók folytonos szaporodása következtében az épület — melyet 1616 óta laktak — már szüknek bizonyult. Mellőzhetlen volt uj collegiumot emelni. Emiatt 1635 végén Pázmánynyal egyetértőleg megalapitották az épitési terv részleteit és szerződést kötöttek Péter nagyszombati kőmüves mesterrel s Kreszacz Dániel bicsei kőfaragóval. 1636 marcius 12-én történt meg az alapkő ünnepélyes letétele. Miután a bibornok távol volt, unokája Miklós gróf, a jezsuiták tanitványa helyettesitette őt. [1])

A munka gyorsan haladott előre, főleg midőn Erdélyi István erdélyi főur az anyag beszerzésére 1000 tallért ajánlott föl. [2]) Augusztusban a négyszöget képező épület egyik szárnyának falai már jó magasan emelkedtek és megkezdetett a másik — nyolc iskolaterem befogadására hivatott — szárny épitése. Ugyanakkor Freihoffer Simon bécsi ácsmesterrel — ki a pozsonyi vár tetőzetét készitette volt — az épületfának felső

---

[1]) Az alapkőbe egy ezüst érem lett elhelyezve. Súlya négy tallérnyi volt. Egyik oldalán e szavak állottak: „Petrus S. R. E. Card. Archiepiscopus Strigoniensis posuit.“ A másik oldalon sz. Ignácnak arcképét sz. Pál következő szavai környezték: „Ut sapiens Architectus fundamentum posui, quod est Jesus Christus.“ (Dobronoki naplójából.)

[2]) Az épitésre 675,000 tégla részint készen állott, részint megrendelve volt. Marcius 16-ig 1748 forintra mentek a kiadások. A következő hónapban ismét 200,000 tégla lett megrendelve. Ezerét két és fél forintba számitották.

Ausztriából és Bajorországból eszközlendő szállitása, továbbá Fridl János mesterrel a tetőhöz szükséges cserepek előállitása tárgyában megköttettek a szerződések. [1]) Azonban a collegium áldozatkészsége és a mesterek buzgalma dacára a munka több évet vett igénybe; mig teljesen készen állott azon épület, mely nagyszerü mérvei és századokkal dacoló szilárdsága által még ma is meglepi a szemlélőt.

Valamivel korábban, de szintén csak Pázmány halála után lett befejezve a collegium nagy szentegyházának épitése, mely Eszterházy Miklós nádor vallásos buzgalmának monumentuma.

A nagyszombati domonkosok ker. sz. Jánosról cimzett temploma 1590-ben lángok által fölemésztetett; csak a szentélyt lehetett megmenteni. Igy tető nélkül, félig elpusztulva vették azt át, a domonkosiak elvonulása után, az apáczák és 1615 ben a jezsuiták. Káldi György atya, első előljáró emiatt haladéktalanul gondoskodott hogy a templomot helyreállithassa és használhatóvá tegye. Sikerült is annyit összegyüjteni, hogy a boltozatot elkészittethette. De a munka oly rosz volt, hogy az állványok szétszedése után a boltozat összeomlott. S igy 1617 és 1629 között a templom ismét boltozat nélkül állott. A jezsuiták ezalatt buzgó jótévők, különösen Forgách Zsigmond nádor özvegye és Eszterházy Miklós segélyével, mintegy 10000 forintnyi költséggel a szentély mellett a b. Szüz tiszteletére téres kápolnát emeltek, mely három oltárral birt. Itt tartatott rendesen az isteni tisztelet. De ez csakhamar elégtelen lett arra, hogy a tanulókat és polgárokat befogadja, kik naponként többször egészen betöltötték.

---

[1]) Freihoffernek a tető elkészitéseért 3000 forint lett a szerződésben biztositva. Fridl János Bécsből meghivatott és miután a fejéregyházi birtokon alkalmas földanyagot talált, megállapittatott, hogy a collegium fölállítja ott a szükséges épületeket és Fridl 1637-ben megkezdi az égetést.

Ekkor Forró György a collegium rectora 1626-ban jótevőt kezdett keresni, ki a templomot fölépitené; miután pedig ilyen nem találkozott, Eszterházy Dániel vállalkozott adományok gyüjtésére. Ez sem sikerült; három év alatt alig 500 forint gyült össze. Forró emiatt más kisérletet tett. Eszterházy nádorhoz fordult; szerény, de lelkes szavakkal buzditotta őt, hogy a boltozat és tető előállitásának költségeit magára vállalja. A nádor késznek nyilatkozott erre és szakértőket megbizott, hogy az épületet megvizsgálják és terveket készitsenek. Ezek azonban úgy találták, hogy a falak sokkal gyengébbek, semmint azok uj boltozatot és tetőt elbirnának. Eszterházy ekkor arra is vállalkozott, hogy a templom hajójának falait leromboltatja s ujra épitteti, csak a szentély maradván meg a régi templomból. Erre a szerződés Antal kőmüvesmesterrel megköttetett és 1629 május 29-én kezdetét vette a régi falak lerombolása. Septemberben a nádor megtekintette a munka folyamát és midőn tapasztalná, hogy az uj hajó és a régi szentély nehezen lesz szerves összefüggésbe hozható és összhangzó egészszé alakitható: késznek nyilatkozott a szentélynek és a toronynak is ujból épitésére. A költségek jelentékenyek voltak. A kőmüves munka a hajónál 7000, a két toronynál 3000 forintra a szentélynél ugyanannyira, a kőfaragó munka pedig 7000 forintra volt előirányozva. Az anyag szállitását a nádor eszközölte. A nádor ilyetén bőkezűsége még inkább kimagaslik, ha tudjuk, hogy ugyanekkor a fraknói vár épitése roppant összegeket nyelt el — csak az ágyúk 40,000 forintba kerültek — és az 1631-iki kassai hadjárat alkalmából mintegy 100,000 forintot előlegezett a királyi kincstárnak.

Ezalatt Forró György tartományi főnökké neveztetvén, 1630 február havában Dobronoki György atya foglalta el helyét a nagyszombati collegium kormányzóságában. Ezóta a templomépitést is ő vezette, egyenlő buzgalom és szakismeret

tel. Tevékenyen karolván föl a reábizott ügyet, egyrészről a mestereket és munkásokat igyekezett fokozott szorgalomra, másrészről a nádort a szükséges összegek utalványozására birni. Igy történt, hogy 1634 elején a kőművesek már már befejezték munkájukat a hajó falainál, és Freihoffer Simon ácsmester 13 legénynyel hozzáfogott a tetőhöz szükséges gerendázat készitéséhez; az e célra szükséges fát a nádor árvai és liptói erdőiből szállittatta. [1]) Az ácsmunkákért 1000 forint készpénzben, 20 akó bor, két köböl buza, szalonna sat. volt megállapitva. [2])

A szentély épitésére mindazáltal csak 1636 első napjaiban került a sor. Ugyanakkor kezdették meg a boltiveknek — számszerint harminchétnek — a szentély, hajó, 8 kápolna, 2 sekrestye ablakainak elkészitését; a tornyok rézfödéllel ellátattak és az egész épület befödésére szükséges 170,000 darab cserép beszereztetett. [3]) Május végén befejeztetett a templom és a kápolnák tetőzetének befödése [4]), a következő hónapokban

---

[1]) A nádor emberei Surig talpakon hozták a fát. Innen darabjáért, ha nagy volt 1 ft, ha középszerü 50 dénár fuvar fizettetett. Azonban Pázmány 50 kocsit, Nagyszombat városa ugyanannyit, Pozsony és Nyitra vármegye is néhányat ajánlott föl.

[2]) A gerendák maradványai és hulladékaival a jezsuiták 3 télen és 2 nyáron át fűtöttek.

[3]) 1635-ben 236,000 égett tégla szállittatott be. 1000-nek ára 2 ft 25 d. volt, miután a téglaégető kályhák és eszközök a collegium tulajdonához tartoztak, 1636 jan. 13-án a dejtei anabaptisták ismét 130,000 téglát készitettek el. A fuvarért 1000 után 1 ft 49 d. fizettetett. — Az egyik sekrestye hat ablakára 1700 üvegdarab volt szükséges. Az üveget a collegium adta; az üveges az összeállitásért darabja után 2 denárt kapott. — A torony kupja 1200 forintba került. 21 mázsa rézre volt szükség, 1 mázsa ára 36 ft; a rézmüves külön 1 mázsa után 12 forintot kapott. A gömb, mely 4 mérőt képes befogadni, a kereszttel, f stés és aranyozással 192 ftba került. A gömbbe ereklyéket helyeztek. A nagy kereszt tetejére még egy kis „spanyol keresztet" helyeztek.

[4]) Gáspár cserepes mester a befödésért négyszög ölenkint 50 de-

pedig a boltozatok elkészültek. [1]) Az utóbbiakon 13 legény dolgozott és 48 ezer téglát használt föl. Augusztus hóban 20 talp érkezett meg Surra, melyek az árvai bányákból köveket szállitottak, a templom padlózatának kikövezésére szolgálandók. A nádor kőfaragója Kreszácz Miklós vezette a munkát. Ugyanekkor a festő is megkezdette az ablak mélyedések és folytatta a következő hónapban a templom kifestését kék szinre, miután előbb bevakolták és kimeszelték volt.

1636 decemberben a sirboltokra került a sor. A főoltár alatt három terveztetett. Az evangelium részén a jezsuita atyák, az epistola részén a jezsuita fraterek és középen az Eszterházy család részére. [2]) Ugyanezen időben a templom belső fölszerelése is képezte a nádor és Dobronoki gondoskodásának tárgyát. Herman Abrahám szobrászt lehivták Bécsből, ki a főoltár elkészitésére 4000 tallér fejében vállalkozott. [3])

A következő 1637-ik év nyarán befejeztetett a meszelés, festés és aranyozás. [4]) Elkészültek a szentély lépcsői és rácsozatai, a torony és a templom ajtói, padjai, s a templom padozása. [5]) Augusztusban oly serényen dolgoztak, hogy ér-

---

nárt kapott, az egész tetőzet 720 négyszög ölet tett ki. A munka befejezése után egy köböl buzát és 6 akó bort kötött ki magának.

[1]) Mindegyik boltivre 11 deszka és 80 darab szeg használtatott föl. — Ugyanakkor (junius 17-én) „Baptista" mester megkezdette az oszlopok épitését, melyek a főbejárásnál a zenészek számára készitett chorust hordják. — A szentély ablakain egy pozsonyi üveges 3 legénynyel dolgozott. A vasakat reájok Péter lakatos mester készitette.

[2]) Péter mester 50 forintért vállalkozott a földet kiásni a sírbolt helyén.

[3]) Ugyanis a szobrász munkák ezidőben igen drágák voltak. Dobronoki is kiemeli ezt és megjegyzi, hogy ugyanazon mester Homonnai Györgynek a nagyszombati főegyházban levő monumentumáért 1000 tallért kapott.

[4]) Az aranyozást Ferdinandus pictor vitte keresztül.

[5]) A szentély rácsozatának elkészitéséért az esztergálos 20 forintot, az asztalos 15-öt kapott. — Augusztusban 15 talpon boztak Bi-

seki engedélylyel, sz. István ünnepén sem szünetelt a munka. Ennekfolytán a fölszentelés napját augusztus 30-ra lehetett kitűzni.

A nádor ezt nagy fénynyel szándékozott megülni. Maga egész családjával megjelent. És meghivására számos egyházi s világi urak gyülekeztek össze. Az isteni tisztelet emelésére Bécsből 38 zenészt és énekest hozatott. Augusztus 30-án már korán reggel fél hatkor vette kezdetét a fölszentelési szertartás, melyet Lippay cancellár, egri püspök végzett. A misét és Te Deum-ot Lósy primás tartotta. Ezt követte a szent beszéd, melyet magyar nyelven Forró György atya mondott. A nádor ezalkalommal hat ezüst gyertyatartó, ezüst antipendium és egy miseruhával; neje Nyáry Krisztina egy általa himzett oltárteritővel ajándékozta meg a templomot.

A fölszentelést követő diszebéd vigságait gyászszertartás követte. Este, fáklyák fényénél, gyászöltönyökbe burkolt lovasok által kisérve, Kismartonból két kocsi érkezett meg, mely Eszterházy Miklós és Dániel hat, kiskorukban elhunyt gyermekeinek hulláit hozta. Ezek a templom szentélyében helyeztettek el. Másnap Lippay gyászistenitiszteletet és halotti beszédet tartott. Mire a tetemek a családi sirboltba helyeztetének örök nyugalomra. Az ünnepélyek befejezésére az egyetemen disputatió rendeztetett és september 1-én fényesen kiállitott szinpadon a tanulók szindarabot adtak elő. Tárgya „az igazságos és buzgó Salamon volt.“ Az ifju szinészek a városon kivül fekvő papnöveldei kertben vették föl szerepük öltönyeit és lóháton, a nádor lovasai által kisérve tartották bevonulásukat a collegiumba, hol nagy és előkelő közönség előtt közmegelégedésre mutatták be művészetüket. A nádor értékes,

---

cséről köveket a templom padlózatára. Egy nagyobb darab ára 3, egy kisebbé 2 denár volt. — Dobronoki augusztus 16-án 60 padot rendelt meg a templom számára, egynek készitése 50 denárba került.

szépen kötött könyvek ajándékozásával adott kifejezést elismerésének.

Igy végződtek a templom fölszentelésének ünnepélyei. A szentegyház, melyet ezóta a collegium és az egyetem másfél századon át használt, jelenleg a rokkant katonák laktanyájához kapcsolva, ma is hirdeti még alapitójának — ki ott birja nyughelyét — bőkezűségét és izlését. [1])

A nagyszombati collegium atyái az ország minden részeiben szétszórva működtek. Különösen a kath. főurak udvaraiban, birtokain, azoknak hatalmas pártfogása alatt találjuk őket elfoglalva a katholicizmus terjesztése és erősitésében.

Leghatalmasabb és legbőkezűbb pártfogójuk Eszterházy Miklós nádor volt, ki minden alkalommal buzgón fölkarolta érdekeiket. Láttuk, mint épitette föl roppant költséggel nagyszombati szentegyházukat. Emellett a nemesi convictus részére 3300 forinton házat vásárolt. [2]) Méltó, hogy kiváló tiszteletben részesitsék, és egy pozsonyi festész által készitett arcképét collegiumjukban kifüggeszszék. Bicsei uradalmában 1636-ig befejezték a térités művét. Midőn eltávoztak, s a helyet rendes plebános gondjaira bizták: [3]) azzal dicsekedtek, hogy oly kevés

---

[1]) A II. kötet 402 lapján megjegyeztük, hogy a templom épitésre 80 ezer forintnál többet költött. Dobronoki, az épités vezetője pontos számadásokat vezetett a beve.t és kiadott összegekről. Ezen számadások a kam. levéltárban találtatnak; eszerint az épités kezdetétől 1637 jan. 24-ig készpénzben kapott a nádortól 32,649 forintot 74 denárt. Január végétől septemberig ismét mintegy 6000 forintot. A nádor által szolgáltatott anyag és munka értékét nehéz pontosan meghatározni. — Az emlitett számadási könyv és Dobronoki naplója, melyben az epités történetét leirja — számos érdekes adatot tartalmaz az épités részleteiről, melyek közől némelyeket összeállitottunk, minthogy ilyenek azon korból igen gyéren maradtak fön.

[2]) Dobronoki naplója 1637 szept. 23.

[3]) Pázmány 1636 april 12 Larich czifferi plebánost helyezte át Bicsére.

protestanst hagytak hátra, a mily kevés katholikust találtak hét év előtt. Buzgalmukhoz a nádor kiméletlen szigora járult, melyszerint jobbágyait kényszerité, hogy vagy a protestantismust, vagy birtokait hagyják el. Lakompakon egy jezsuita atya a nádor fiainak, s ezek társaságában több főrangu ifjunak nevelését vezette s a nádor segélyével több előkelő egyént megtéritett. Ilyen volt Thurzó Ádám gróf, továbbá a nádor egy ifju unokája és Forgách Miklós grófnak nővére. A nádor testvérei Dániel és Pál szintén szivélyes viszonyban állottak a jezsuitákhoz. Az előbbinek két fia, Gáspár és Tamás, a nagyszombati gymnasiumban végezte tanulmányait.

Pálffy Pál gróf a magyar kamara elnöke sokat tett a nagyszombati collegium javára hatalmas befolyásával. Gyakran látogatta, vendégelte és ajándékaival lepte meg az atyákat. Testvérei János, ki Szuhán lakott és István gróf, Vöröskő ura hasonlag jóakarói voltak a collegiumnak. Az utóbbi iskoláikban neveltette Miklós és Ferdinand fiait és midőn 1636 február 8-án leánya Mária, Erdődi Gábor gróffal házasságra lépett, Dobronokit hivta meg a szent beszéd tartására.

Gróf Erdődy Zsigmond horvátországi bán, úgyszintén Erdődy Gábor, Imre és György grófok barátaik, jótevőik voltak.

A Zrinyi grófok Miklós és Péter — kik utóbb oly jelentékeny szerepet játszottak hazánk történelmében — a jezsuitáknak köszönhették kiképeztetésüket. Atyjuk, halála előtt Pázmány gondviselésébe ajánlotta őket.[1]) Ez 1630-ban a gráczi jezsuiták gymnasiumába küldötte őket, hol az alsó gramatikai osztályt végezték.[2]) 1635-ben a nagyszombati intézetben a rhetorikai osztály tanulói voltak.[3]) A következő évben

---

[1]) L. e munka II. 406 l.

[2]) A gráczi egyetem kézirati anyakönyvéből.

[3]) A nagyszombati főiskola kézirati anyakönyvéből.

Pázmány Olaszországba küldte őket utazni és Senkviczy Mátyás esztergomi kanonokot, ki többször megfordult volt olasz földön, rendelte kisérőjüknek. Utjuk egy évet vett igénybe. Miklós gróf 1637 februárban Pázmány látogatására Nagyszombatba jött s itt a jezsuitáknál a negyven órai szentségimádás ajtatosságában buzgón részt vett.

Forgách Miklós főkapitány Kassán és Eperjesen, gróf Bánffy Kristóf alsólindvai birtokain alapitott jezsuita missiókat. Apponyi Balázs, Csáky István és László, idősb és ifjabb Czobor Imre, Forgách Zsigmond, Hédervári István, Illésházy István és Gáspár, Lippay Gáspár, Melith György, Mikulics Tamás, Révay László, Szunyogh Gáspár sat. baráti viszonyt tartottak fön a collegiummal. Látogatták, ajándékokkal kedveskedtek és fogadták házuknál az atyák látogatásait. Még szorosabb kötelékek füzték a collegiumhoz Vesselényi Ferenc füleki főkapitányt és Goszthonyi Imrét, kiknek testvérei a társaság atyái voltak. Majthényi György a Mária társulat tagjainak sorába vétette föl magát. Aszalay István, a nádor főtitkára lelkigyakorlatokat tartott a collegiumban és egy oltár emelésére 100 aranyat adományozott.

Az ezidőben (1632—36) megtéritett főrangú urak közöl Battyányi Ádám gróf, Nyáry István gróf, Majthényi Bertalan[1]) k. ügyigazgató és Sóos Kristóf: siettek udvaraikba jezsuitákat meghivni s közreműködésökkel jobbágyaikat is megnyerni ujon fölkarolt vallásuknak.

Végre megemlékeznünk kell a Thurzó grófokról is, kik az ország leggazdagabb birtokosai voltak. Hét várat s nagyszámú uradalmakat birtak, melyeknek értékét kétmillió fo-

---

[1]) Előbb ferencrendű szerzetes volt, de protestánssá lett és megnősült. 1635 májusban visszatért a kath. egyházba és Keresztes atyánál, nagyszombati tanárnál végezte első gyónását.

rintra becsülték. 1629-ben a protestantismus buzgó pártfogóiból a kath. egyház tagjaivá lettek. Mihály és Krístóf voltak a család egyedüli, — s miután gyermekkel nem birtak — előreláthatólag utolsó férfisarjai. A nagynevü ősöknek méltatlan utódai, vagyonukat könnyelmű pazarlásaikkal, egészségüket kicsapongásaikkal ifju korukban aláásták. Már 1636 nyarán sirba szállottak [1]) és birtokaik a k. fiskust illették. Dobronoki most azon fáradozott, hogy a királytól egy birtokot eszközöljön ki a collegium részére, vagy legalább kivigye, miszerint a 40,000 forint — melyet Pázmány az egyetemnek átengedett — kifizettessék. Erre annál biztosabb reménye volt, mert Pálffy Pál a királytól a bajmóczi uradalmat kérelmezvén, ajánlkozott, hogy azon esetre ha kérelme meghallgattatik, a 40 ezer forintot kifizeti és ezenfölül egy uj collegium alapitására 50 ezer forintot fog letenni. Azonban, bár II. Ferdinand ezen ajánlatokat szivesen fogadta, valósitásukat többféle körülmények meghiusitották. És a nagyszombati collegium a Thurzó örökségből nem nyert el egyebet, mint a semptei könyvtárt, melyet Pázmány eszközölt ki részére.

A magyarországi kath. főrangú nők minden időkben megérdemelték a „devotus foemineus sexus“ czimét. Általában távol állottak a ledérségtől és a külsőségekbe helyezett vallásosságtól, mely például a francia aristokratia női társaságát a XVII és XVIII században jellemezi. Egyszerű, tiszta erkölcsök kezet fogtak benső vallásos érzülettel. De e lényeges különbség daczára, Franciaország és hazánk főrangú hölgyei találkoztak azon rokonszenvben, melyet a Jézus társaság atyái irányá-

---

[1]) Dobronoki többször emlékezik a grófról. Midőn 1636 augustus 11-én Mihály gróf halálát följegyzi, kiemeli hogy „e nimis continuae crapulae cruditatibus, post paucorum dierum infirmitatem“ mult ki.

ban bizonyítottak, kiknek a lelkészkedő papság és minden más szerzetesek fölött határozott elsőbbséget adtak. Tanuságot tesznek ezen tényről a nagyszombati collegium évkönyvei is, melyeknek lapjain nagyszámban találkozunk oly előkelő nők neveivel, kik magukat a jezsuiták vezetésére bizták, s viszont ezeket anyagi és erkölcsi támogatásukban részesitették.

Rangra nézve első helyen áll Katalin brandenburgi hercegnő, Bethlen Gábor özvegye, [1]) ki tokaji birtokán megtelepítette a jezsuitákat és annyira nem nélkülözhette társaságukat, hogy midőn hoszabb utra indult, a tartományi főnöktől két atyát szokott volt magának kiséretül kikérni. [2])

Eszterházy Miklós, Pál és Dániel nejei többször látogatták a collegiumot és nagy ünnepeken megjelentek templomukban. Vöröskő urnői is kiválóan kegyelték a jezsuitákat. Pálffy Miklós a győri hősnek özvegye Fugger Mária és Forgách Zsigmond özvegye Pálffy Kata állandón itt laktak. Ezek gyakran hivták meg a jezsuitákat Nagyszombatból, részint, hogy nagyobb ünnepeken az isteni tiszteletet végezzék és a szentségeket kiszolgáltassák, részint hogy szünnapjaikat körükben töltvén szórakozzanak. Maurach atya rendes gyóntatójuk volt. Ajándékokkal is gyakran kedveskedtek a collegiumnak. Pálffy Kata — ki 1637 april 3-án halt meg — értékes ezüst asztali edényeket hagyományozott végrendeletében.

Hasonlag otthonosak voltak a jezsuiták Bossányi Zsuzsanna suránkai lakában. Ez férje halála után, 1636-ban elüzte a prot. prédikátort, elfoglalta a templomot és a lakosság megtéritésére egy jezsuitát hivott meg. Miután pedig a jobbágyokat súlyos birságokkal kényszeritette a kath. isteni-

---

[1]) L. e munka II. 405 l.

[2]) Igy 1636 február 14 én Nagyszombatból Tokajba utazván kérelmére a provincialis egy német és egy magyar patert rendelt melléje. (Dobronoki naplója.)

tisztelet látogatására, egy hónap alatt az egész falu a kath. egyházba tért. A buzgó asszony gyakori ajándékai mellett, állandó emléket kivánt hagyni maga után a nagyszombati collegiumban. Az uj templom mellett egy kápolna épitését és dotátióját vállalta magára.

Gróf Erdődy Zsuzsanna szepesi birtokaiba vezette a jezsuitákat. Ő és Forgách Miklós özvegye is értékes ajándékokat küldöttek a nagyszombati templomnak. Bosnyák Tamás özvegye pedig egy nagyszombati házat felerészben és 200 aranyat hagyományozott a jezsuitáknak, oly végre, hogy jövedelmeiből szegény tanulókat segélyezzenek. [1]) Gróf Csáky Istvánné, Balassiné Károlyiné Zólyomban és Turiné Czifferen meleg és bőkezű tisztelői voltak a nagyszombati atyáknak. [2])

A nagyszombati collegium nemcsak oda küldötte tagjait, hol a főurak és urnők pártfogása kényelmes és sikeres működést biztositott részükre. Oly tájakon és helyeken is találkozunk velök, hol nélkülözések és üldöztetéseknek kitéve, sanyarúságok és veszélyek közepette folytatták tevékenységüket.

Pécs vidékén ők mentették meg a katholicismust, melyet a török zsarnokság mellett a protestans és arianus felekezetek buzgalma is fenyegetett. A csekély kath. maradványok, ellenséges elemek között szétszórva, az elpártolás közvetlen veszélyének voltak kitéve, miután sok mértföldnyi területen egy kath. pap sem találkozott. A licentiátusok [3]) többet ártot-

---

[1]) De az örökösök megtámadták a végrendeletet és miután a pert megnyerték, jelentéktelen ajándékkal kárpótolták a collegiumot.

[2]) Mit a jezsuitáknak a kath. főurak és hölgyekkel való összeköttetései tárgyában összeállítottam, nagyrészt Dobronoki naplójában találtam.

[3]) Világi férfiak, kik papok hiányában, püspöki jóváhagyással a

tak, mint használtak. Rendszerint tudatlanok és feslett életüek voltak. Nem ritkán annyira ment merészségök, hogy bár csak a kisebb rendeket birták, az Úr vacsoráját is kiszolgáltatták, és pedig protestans mód szerint. Végre 1629-ben sikerült három jezsuitának e vidékre hatolni; utóbb még két társuk csatlakozott hozzájuk. Első teendőjük volt a licentiátusokat maguk köré gyüjteni és szent kötelességeik tárgyában fölvilágositani. Majd bejárták a helységeket, hirdetve Isten igéjét és a rég nélkülözött szentségek kiszolgáltatásával erősitették a hiveket.

De nem soká érezhették magukat biztosságban. Több kalvinista és arianus predikátor fölidézte ellenök a török hatóságok haragját. Ezek habozás nélkül kimondották reájuk a halálos itéletet. Szerencséjökre a kadik nem voltak cátói jellemek; 50 forintnyi váltságdíj lefizetése után szabadon bocsátották az atyákat. Később megujult az üldözés, s ekkor komolyabb veszélynek voltak kitéve. Vladika rác püspök által lázitásról vádoltatván, hárman Budára hurcoltattak. Miután itt egy ideig börtönben sinlődtek, karóra itéltettek. A kinos haláltól csak tetemes összeg, 1500 arany fejében szabadultak meg. Azonban szenvedéseikért gazdagon kárpótoltattak apostoli működésük eredményei által.

Az első négy éven át (1629—1633) 17,678 katholikust részesitettek a szentségekben; 228 protestanst, 42 arianust és egy törököt nyertek meg a kath. egyháznak. 1634-ben még fokozódott hatásuk. Midőn ugyanis a pestis dúlt a lakosság körében, ők önföláldozó buzgalommal ápolták, vigasztalták — és pedig tekintet nélkül vallásukra — a ragályos kór áldozatait. Eként köztiszteletet vivtak ki maguknak. És a következő négy éven át 8000 protestans és 150 arianus megtérése jutal-

---

népnek előimádkoztak, nyomtatott prédikációkat fölolvastak, keresztel-tek, temettek sat.

mazta fáradalmaikat. A hivek adakozásaiból nyolc elpusztult templomot restauráltak és megnyitották az isteni tiszteletnek. A török hatóságok utóbb nem akadályozták ezt; mert tapasztalták, hogy a nép szivesebben és állandóbban telepedik meg ott, hol temploma van. Iskolák is nyittattak és az atyák kiszemelve a tehetségesebb ifjakat, ezeket az egyházi tudományokba avatván, részben licentiátusok gyanánt alkalmazták, részben áldozárokká szenteltették. Ily növendékeiket vasár- és ünnep napokon szétküldötték a közel helységekbe, hol imák és szentbeszédek fölolvasása által némileg pótolták az isteni tisztelet hiányát. A jezsuitáknak Rómába küldött évi jelentések — melyekből összeállitottuk az imént előadottakat [1]) — szokásuk szerint elvből, nehogy a hiuságot és dicsvágyat ápolják, nem nevezik meg a lelkes férfiakat, kik nehéz föladatukat ily merészen és szerencsésen megoldották. Dobronoki naplójából ismerkedünk meg kettővel soraikból. Az egyik Horvát atya, a másik Velikai Miklós. Az utóbbi 1637 elejéig működött itt. Ekkor Kecskemétre küldetett missionáriusnak, [2]) hol előtte 1633 óta mások működtek volt. Kápolnát, iskolát épitettek; de ezek lángok martalékaivá lőnek. Itt is, miként Pécs táján, sokféle nehézségekkel kelle megküzdeniök. Megtéritettek 14 kalvinistát. [3])

Temesvártt — egy török basa székhelyén — 1626 óta Gáspár atya működött. A vár falain kivül volt szegényes lakháza és szerény kápolnája. A közel helységekben négy templom állott rendelkezésére, melyek részére a töröknél pénzen kelle megvásárolni a biztosságot. Ellenségei ő ellene is fölingerelték a basát. Egy alkalommal börtönbe vettetett és

---

[1]) Ezeket a római „Al Gesu“ központi rendház levéltárában használtam.

[2]) 1636 marcius 19. 1637 február 23.

[3]) Kazy Hist. Univ. Tyrnav. 257 l.

máglyára itéltetett; csak futás által mentette meg életét. Az eredmények, melyeket a térítés és lelkipásztorkodás terén létesitett, jelentékenyeknek mondatnak. [1])

Erdélybe is Nagyszombatból küldettek időközönként egyes atyák. [2]) De néha az utiköltségek összeszerzése nehézségeket okozott. Emiatt 1635-ben az Erdélyben tartózkodó jezsuiták gyüjtést rendeztek egy oly tőke előállitására, melynek kamatjaiból az utiköltségek födöztessenek. Az eredmény 600 arany forint, 544 tallér és néhány darab nyers arany volt. Pázmány az utóbbiakat pénzzé verette és igy az összes alap mintegy 5660 magyar forintot képviselt. [3])

A nagyszombati collegiumnak missiótelepei voltak még Lévén, hol 1629 től két jezsuita tartózkodott; Kassán, hová 1633-ban visszatértek és Túróczon, hova Pázmány 1636 elején 2 atyát, 2 tanárt és egy fratert küldetett, ellátásukat magára vállalván. [4])

A Pozsonyban Pázmány által 1626-ban alapitott residentia [5]) 1631-ben collegium rangjára emeltetett; és folytonosan kiváló tárgya maradt a primás gondoskodásának és bőkezűségének.

Az intézet hatásának és tevékenységének súlypontja az iskolában volt. 1627 végén csak két osztálylyal birt; ehez 1628-ban a syntaxis, 1629 ben a poezis és 1631-ben a rhetorika járult. Ezen öt osztály ugyanannyi tanár vezetése alatt állott és sürüen látogattatott a város kath. és prot. gyermekei által egyaránt. Ily körülmenyek között az épület, melybe a je-

---

[1]) Római évi jelentésekből.
[2]) Igy 1636 sept. 26-án Raiki Gáspár.
[3]) Dobronoki naplója.
[4]) Ugyanott.
[5]) L. e munka II. 234 l.

zsuiták 1626-ban bevonultak, nem volt képes a rendtagokat és tanitványaikat befogadni. Szükségessé vált egy nagyobb, célszerübben berendezett ház épitése. 1628 april 17-én tették le az alapkövet. És 1635 ben a négy szárnyból álló két emeletes diszes épület, mely a káptalani egyház mellett emelkedik és jelenleg a jogakademiának s az elemi iskoláknak tantermeket szolgáltat, készen állott. Kapuja fölött ma is hirdeti a fölirás és a három structollas cimer Pázmány emlékezetét. Ugyanis az épités költségeit nagy részben ő szolgáltatta. 1630—34 között e célra 8500 forintot és 1000 akó bort helyezett a collegium rendelkezésére.

Pázmány végrendeletében is megemlékezett ezen intézetről. Kétezer forintot, 100 tallér értékű templomi szereket és — mi még nagyobb becsesel birt — gazdag könyvtárát hagyományozta neki. [1]) Nyomdáját, mely a pozsonyi érseki palotában volt fölállitva, még életében engedte át, hol Némethy

---

[1]) A pozsonyi collegium könyvtára értékes müvekben gazdag volt. Évkönyveiben 1631-re följegyezve van: „Aucta est Bibliotheca praecipuis Patribus graecis et latinis, aliisque non vulgaribus libris.“ 1632-re „Aucta Bibl. libris prope 1000 florenorum.“ A könyvek szép szekrényekben voltak elhelyezve, melyek fölött azon irók arcképei, ügyes kézzel festve, gazdag keretekben állottak, kik a Jézustársaság tagjai lévén, a megfelelő tudományszakban kitüntek. Igy a szónokok fölött Pázmányé, a biblikusok fölött Káldyé állott. A szekrények, képek és a könyvtár egy része jelenleg a pozsonyi k. fögymnasium birtokában van. — Hogy P. könyvtárát a pozsonyi collegiumnak hagyta 1636 nov. 12-én kelt végrendeletéből tudjuk. (Podhraczky. Pázmány P. Élete 93 l.) De kétségtelen, hogy e könyvtárnak csak csekély része került rendeltetési helyére. A collegium évkönyveibe későbbi kéz e sorokat irta: „Quo libri venerint, incertum. Paucissimi enim hodie supersunt. Haec literarum nobis cura.“ És e munka irója a könyvtár által jelenleg birt könyveket áttekintvén, csak egyet talált, mely Pázmánytól ered. Ez saját munkája „A szent irásról és az anyaszentegyházról“ (1626) melyet második kiadásban közrebocsátani szándékozván, átjavitott és megtoldott.

Jakab atya fölügyelete alatt külföldről behivott szedők által Pázmány, Káldy és mások művei nyomattak. [1])

A nagynevű alapító körül számos más jótevők csoportosultak. Pálffy Pál gróf Dévényben nyárilakot épitett a collegiumnak és 800 forinttal ajándékozta meg. Patachich István személynök egy dévényi, s egy nisideri curiáját engedte át. Utódja a személynöki hivatalban, Trstyánszky Gáspár két szőllőt és kápolnájukra 2000 forintot hagyományozott; neje templomi öltönyökkel kedveskedett. Bethlen Gábor özvegye, Brandenburgi Katalin értékes arany kelyhet ajándékozott. A collegium két tagja örökségét hozta magával Goszthonyi István egy pozsonyi szőllőt és 3000 forintot, Rajki Gáspár egy nemesi curiát Nisideren.

Ily nagymérvű anyagi gyarapodás lehetővé tette, hogy a collegium 1637-ben már tizennyolc rendtagot befogadjon. Tevékenységük eredményeinek jellemzésére kiemeljük, hogy mig 1626-ban az áldozók száma alig 1000-re ment, tizenegy évvel utóbb 8600-ra emelkedett. És 1633—37 között kétszáznál többet, férfiakat, nőket, vezettek a protestans felekezetek köréből a kath. egyházba. [2])

A Dallos Miklós győri püspök által alapitott győri residentia 1633-ban collegiummá lett. Ekkor a rendtagok száma, mely kezdetben három volt, tizenháromra emelkedett. Az öt osztályú iskolát 400-nál több tanuló látogatta. Dallos utódja, Sennyey István cancellár bőkezűen tá-

---

[1]) Pázmány e nyomdát a nagyszombati collegiumnak ajánlotta föl, de miután itt alkalmas helyiségek hiányoztak, a pozsonyiban helyeztetett el. Néhány évtizeddel Pázmány halála után per támadott azirán t, vajjon a nyomda a nagyszombati, vagy a pozsonyi intézet tulajdonát képezi e. Az erre vonatkozó iratok a m. k. kam. levtban.

[2]) A pozsonyi collegium évkönyveinek kivonata Hevenesy kézirati gyüjteményében, (XVIII. kötet.) és a római évi jelentésekben.

mogatta. Midőn az atyák uj templomot kezdettek épiteni, 3000 akó bor árával járult a költségekhez. Még többet tett Draskovich György, ki őt követte. 1636—7-ben mintegy harmadfélezer forintot adott készpénzben. Ugyanakkor nyolc kis házat vásárolt a káptalantól, melyeknek a collegium épületéhez csatoltatni kelle.[1]) Ő eszközölte ki, hogy a lébenyi apátság 1636 végén a collegiumnak engedtessék át; miután pedig birtokai nagyrészt elzálogositva voltak, kiváltásukra Pázmány 8000 forintot ajánlott föl.[2]) A collegium egyik tagja Bekaria Mihál pedig mintegy 30,000 forintnyi értékét képviselő örökségét engedte át. A Belecius Péter rector alatt működő rendtagok buzgalma a városban és vidékén lényeges szolgálatokat tett a kath. ügynek.

A három collegium mellett ugyanannyi residentia működött az országban. A homonnait, mely Drugeth György gróf által alapíttatott, de az 1619-ik évi zavarok idejében fölosztott, fia János gróf, országbíró 1632-ben visszaállitotta. Kezdetben csak 4 rendtag jelent meg; de számuk 1636-ban már 14-re emelkedett. Miként Pozsonyban és Győrött, itt is öt osztályú gymnásiumot szerveztek, mely a fölvidék egyik legkiválóbb és leglátogatottabb intézetévé lőn. Az atyák mint térítők is szerencsések voltak. Mintán főuri pártfogójuk birtokairól a predikátorokat elüzte, rövid idő alatt tíz falut nyertek meg egyházuknak; s egyebütt is számos, a protestáns és görög nem egyesült felekezetekhez tartozó családokat. Forró atya, mint visitator 1636-ban Homonnán megjelenvén, reábirta a grófot, hogy a residentiát Ungvárra, mint biztosabb és népesebb

---

[1]) Hogy ezen házakat a városi terhektől fölmentse 500 tallért tett le.

[2]) Vajjon azonban halála nem gátolta-e ezen összeg tényleges lefiztésében, kétséges.

[3]) A római jelentések és Dobronoki naplója.

helyre tegye át. A gróf azonnal intézkedéseket tett, hogy Ungváron a szükséges épitkezés megkezdessék. Siettetésére Lósy egri püspök évenkint fizetendő 1000 forintot ajánlott föl. Lippay 800 forintot adott. Brandenburgi Katalin egy 5000 forintra becsült tokaji szőllejét engedte át a residentiának. [1])

Gyöngyösön Pyber egri püspök, Pázmánynak és más főuraknak buzditásaira, már 1632-ben szándékozott residentiát alapitani. Emiatt egy atyát küldetett oda, kinek föladata volt a város lakóit e tervnek megnyerni. Miután ez ékesszólása és tapintatos föllépése által magát megkedveltetni tudta: a város maga kérte föl a Jézustársaság előljáróit tanitók küldésére, kikre iskoláik vezetését bizná. Időközben meghalt ugyan Pyber; de utódja Lósy még buzgóbban karolta föl az ügyet és évi segélyt igért. Eként 1633 végén néhány jezsuita megtelepedett és megnyitotta az iskolákat. Mindjárt az első napokban 87 tanuló jelentkezett, kikhez rövid idő alatt még 30 csatlakozott. A következő évben a három osztály mintegy 200 tanulóval birt. Homonnai János és Rákóczy Pál is segélyezték a jezsuitákat. Egy gyöngyösi polgár pedig 1000 forintot s ezüst kelyhet ajándékozott nekik. A nép annyira megkedvelte őket, hogy elhanyagolni kezdé a városban levő ferencrendű kolostor papjait, bár ezelőtt sokféle jó szolgálataik miatt általános tiszteletben részesültek. Ezen körülmény elégületlenséget idézett elő soraikban, melynek egy Fulgentius nevezetű atya minden alkalommal kifejezést adott. Az egyházi szószékről megtámadta a jezsuitákat; azzal vádolta őket, hogy a híveket magukhoz csatolandók önkényesen enyhitik a bőjt szigorát. [2]) Az ügy oly fontosságot nyert, hogy Lósy, és ezáltal a szent szék elébe vi-

---

[1]) Dobronoki naplójából.

[2]) Hogy t. i. bőjti napokon a hús és tojásétkek élvezetét nemcsak megengedik, hanem parancsolják is.

tetett. [1]) Mindamellett a jezsuiták nem szüntek meg a nép ragaszkodását mind nagyobb mértékben tapasztalni. Hiveik számát térités által is gyarapitották. Néhány év alatt 277-et vontak el a protestans felekezetektől. [2])

Komáromban a győri collegium tagjai tartottak időközönként missiókat. De a jezsuiták állandón megtelepedni ohajtottak itt, miután ez legalkalmasabb hely volt, honnan missióik hálózatát a török hódoltság területére kiterjeszszék. Emiatt Althan Adolf grófhoz folyamodtak, mint ki társaságuknak páratlan bőkezűségű pártfogója volt és már is három collegiumot alapitott: Krems, Znaim és Iglóban. Ez késznek nyilatkozott lehetővé tenni, hogy a jezsuiták Komáromban is megtelepedjenek. 1635 elején nejével megállapodott, hogy itt három intézetet fog létesiteni. Az egyik a várban menhely (refugium) leendett, hová a Magyarországban működő atyák zavarok idejében, veszélyek esetére vonulhassanak; a grófi pár e célra fölajánlá saját házát, melyhez több épületet vásárolni és a vártemplomot a királytól kieszközölni igérkezett. Magában a városban egy más, 33 rendtag befogadására alkalmas collegiumot és templomot alapjaiból fölépiteni szándékoztak. Végre egy harmadik épületben finövelde (Seminarium Studentium) alapittatnék. Midőn ebbeli szándékaik és elhatározásaik felől a Jézustársaság elöljáróit értesitették: tényleg átadták azok megbizottjainak sz. András templomát, melyet saját pénzükön megvásároltak, restauráltak és fölszereltek, továbbá a templom közelében megszerzett házakat és kerteket. Végre átengedték egy 76,000 forintról szólló kötelezvényüket és készpénzben 6000 tallért igértek lefizetni. Egyelőre, addig is mig e nagyszerű épületek elkészülnének, megállapittatott, hogy haladéktalanul két je-

---

[1]) Knauz. Magyar egyház régi szokásai. (Magyar Sion. 1868. 192 l.)

[2]) Római jelentések. És Kazy i. m. 259 l.

zsuita atya fog Komáromba küldetni, kiknek ellátására 350 forintot tettek le. [1])

A két atya csakugyan megérkezett és megvetette a residentia alapját. De Althan nagyszerű tervei nem valósultak, miután ő már 1636 május 16-án kimult. Fia Mihál Ferdinand gróf, késznek nyilatkozott ugyan atyjának alapitványait megerősíteni és terveit keresztülvinni; [2]) de ez nem történt meg. Ennekfolytán a residentia fönállását másként kelle biztositani. És Dobronoki atya reábirta Jakusich György veszprémi püspököt, hogy a fehérvári prépostságot átengedje. Igy eléretett a cél, bár a javadalom igen szerény volt; alig 300 forintot jövedelmezett. [3])

Bármily széles terjedelmű és jelentékeny volt már a Jézustársaság tevékenysége magyar földön: az sem Pázmányt, sem pártfogóját II. Ferdinandot nem elégitette ki. A kath. vallásnak és müvelődésnek uj collegiumok alapitása által még több erődöket kivántak emelni.

Midőn Lamormain Vilmos atya, a császár gyóntatója 1635 november elején Nagyszombatba utazott, hogy az egyetem ünnepélyes megnyitásán jelen legyen, II. Ferdinand megbizta őt, hogy ezen ohajtását Pázmánynyal és más tanácsosokkal közölvén, velök a kivitel módozatai iránt értekezzék. November 13-án a nagyszombati collegium egyik teremében bizalmas tanácskozmány tartatott. Pázmány és Lamormain csak Lippay cancellárt, Eszterházy nádort és Pálffy Pál kamarai elnököt hivták meg. Lamormain előadta, hogy a király Kassán, Besz-

---

[1]) Az Althan Adolf és neje által sajátkezűleg aláirt alapító okmány kelt 1635 szept. 26-án. Alján olvassuk: „Ita actum et conclusum Viennae. Guilelmus Lamormain“ (Eredetije a kam. levt.)

[2]) Lamormain V. 1636 marc. 20-án III. Ferdinandhoz intézett levele, melyben az alapitvány megerősitését kéri, a kam. levt.

[3]) Dobronoki naplója 1637 marc. 12.

terczebányán és a Dunán túl is jezsuita collegiumokat és gymnasiumokat ohajtana alapítani; fölhivta tehát a tanácskozmányt hozza javaslatba a módozatokat, melyek szerint ezt legbiztosabban kivinni lehetne.

Erre Pázmány vette át a szót. A maga és társai nevében köszönetet mondott ő felségének buzgó, és apostoli cimével annyira összhangzó elhatározásáért. Az alapítandó intézetekre legalkalmasabb helyeknek jelölte ki Kassa és Beszterczebánya mellett még Sopronyt és Kőszeget; miután ugyanis e városok lakói nagyrészt protestánsok, ezeknek körében a kath. vallás érdekeit egyedül úgy lehet előmozdítani, ha a tudományos kiképzés után vágyódó magyar ifjuság részére tanodák, növeldék állittatnak föl s a jezsuiták vezetésére bizatnak. Nehogy pedig a nevezett városok polgárai a jezsuiták megtelepedését gátolhassák, ezeknek oly épületeket és javadalmakat kell átengedni, melyekkel a király szabadon rendelkezhetik. A kamara könnyen fog módokat találni, hogy ez a király és a kincstár jelentékeny terhelése nélkül eszközöltessék. Szükséges mindenekelőtt az alapítandó intézetek első fölszereléséről gondoskodni és egyelőre mindegyiknek bizonyos összeget — mintegy 1000 forintot, buzát és bort — kirendelni. Az állandó dotatio pedig következő módon történhetnék. A sopronyi collegiumnak adassék a pornói apátság. A beszterczebányai és kassai collegiumok részére pedig a bozoki és mislyei prépostságoknak, 35,000 forintban világiaknál elzálogositott, javait kellene kiváltani; a váltságdijt legegyszerűbben aként lehet előteremteni, ha a koronára szállott javak katholikus nemeseknek adományoztatnak; oly kötelezettséggel, hogy a mondott célra bizonyos összeget fizessenek.

Pázmány ezek után a tanácskozmány figyelmét mégegy más tárgyra is irányozta. Előadta, hogy a magyarországi kath. egyházra nagy mértékben előnyös volna, ha a nagyterjedelmű esztergomi

egyházmegye távolabb részeiben — melyekhez télen csak 24, nyáron 15 napi utazás után érhetni el, — két püspökség alapittatnék: az egyik Gömörben, a másik a Szepességben. És megjegyezte, hogy e két uj püspökséget, az esztergomi érsekség nagy hátránya nélkül lehetne a szükséges jövedelmekkel ellátni.

A bibornok összes javaslatai a tanácskozmány öszhangzó helyeslésével és jóváhagyásával találkozván, Lamormain által a királynak fölterjesztettek. [1]) II. Ferdinand szokott erélyével fölkarolta azokat és a pozsonyi kamarát utasitotta, hogy a szükséges intézkedéseket megtegye. [2]) És miután ez időben a Thurzó család gazdag öröksége a koronára szállott, Lamormain tanácsára elhatározta magát, hogy az uj szerzeményből, mintegy tized gyanánt, 100,000 forintot fog „Isten dicsőségének és a kath. vallás érdekeinek előmozditására" forditani. Terve volt 40,000 forintnyi tartozását a nagyszombati collegiumnak kifizetni, a fönmaradó összeggel pedig a beszterczebányai és kassai collegiumokat megalapitani. [3]) Azonban az örökség tárgyában fölmerült jogi nehézségek és közbejött halála meggátolták a terv kivitelét. Utódja III. Ferdinand, Lamormain fölhivására, szintén elfogadta a nagyszombati conferentia javaslatait és késznek nyilatkozott beváltani atyja igéreteit; [4]) de egyelőre a német birodalomban folyó háború és a sokféle politikai bonyodalmak elvonták figyelmét a Jézustársaság érdekeitől.

---

[1]) Egykorú másolat a kam. levéltárban.

[2]) Meghagyta, hogy a pornói apátság a győri püspöknek rendelkezésére bocsáttassék a sopronyi collegium megalapitása végett; javaslatokat kért a bozóki és mislyei prépostságok kiváltásának módozatai iránt. (Erről emlékezik Lamormain 1636 aug. 26-án a királyhoz intézett iratában. Kam. levt.)

[3]) Erről említést tesz Rumer J. provincialis 1636 aug. végén a királyhoz intézett levelében. Kam. levt.

[4]) Lamormain 1637 marc. 20-án III. Ferdinandhoz intézett levele és ennek april 24-én kelt leirata. Kam. levt.

Eként Beszterczebányán és Kassán csak a következő évtizedben alapittattak meg a jezsuita intézetek. De a sopronyinak létesülését még megélte Pázmány. Ez főleg Draskovich György győri püspök műve. Kérelmére 1636 nyarán a király rendeletet bocsátott a sopronyi tanácshoz, hogy a püspököt a jezsuiták megtelepitésében támogassa. A protestansok, kik a város lakosságának többségét képezték, nem kevéssé fölháborodtak e hirre s mindent megtettek, hogy a jezsuitákat városuktól távol tartsák. Emiatt küldöttségek jártak a nádornál és a püspöknél. Sőt a tanács igérte, hogy kath. tanitókat fog alkalmazni, és ha kell, ilyeneket akár Párisból, vagy Olaszországból hozat, csak a jezsuiták maradjanak el. [1]) De a püspök nem engedett.

Dobronoki atya — ki a létesitendő uj intézet igazgatójává volt kijelölve — 1636 szeptember elején utnak indult, hogy a tanácscsal a befogadás föltételei iránt egyezkedjék. Előbb a nádor kismartoni várába ment. Itt megjelentek a város küldöttei, hogy föltételeiket előterjeszszék. Miután pedig ezek elfogadhatlanok voltak, a nádor kemény, fenyegető szavakkal, a győri püspök és Dobronoki pedig szelid séggel igyekeztek őket engedményekre birni. Az alkudozások több napot vettek igénybe. Végre, főleg a nádor közbenjárására, a tanács megnyugodott azon föltételekben, melyek alatt a pozsonyiak befogadták volt a jezsuitákat. Ezekután szeptember 11-én a város késznek nyilatkozott megengedni, hogy két épület, mely a Krisztus testéről nevezett vallásos társulat birtoka volt, a megtelepitendő jezsuitáknak átadassék. Ezek viszont kötelezték magukat, hogy a tanács megegyezése nélkül más házakat nem vásárolnak, bort

---

[1]) A római jelentésekből.

mérni nem fognak, a polgárok fiait, mielőtt ezek tizenhatodik évüket betöltötték, rendjükbe föl nem veszik. [1])

Dobronoki azonnal átvette az átengedett épületeket. A győri püspök pedig 200 forintot kézbesitett neki a butorok beszerzésére. Miután azonban Pázmány Dobronokit Nagyszombatból elbocsátani vonakodott, Holovitius Ádám atya neveztetett sopronyi elöljáróvá, ki Gaglmayer Lipót atya társaságában, october végén elfoglalta a residentiát. December végén három társat nyertek. Ekkor megnyitották az iskolákat. Kezdetben csak 32 tanuló jelentkezett. Azonban néhány hónap mulva számuk már megközelitette a másfél százat. Soraikban nem hiányoztak a protestansok sem, bár a prédikátorok nem mulasztották el buzgón figyelmeztetni a szülőket a veszélyekre, melyeknek gyermekeiket kiteszik. És nem ok nélkül. Mert a következő évben (1637) 22 protestans egyént vezettek a kath. egyházba. Ezen eredmények még inkább fokozták a protestansok gyülöletét, kik ellenséges érzületeiknek sokféleképen adtak kifejezést és a jezsuiták személyes bántalmazására is vetemedtek. [2]) Annál buzgóbban támogatta őket és intézetüket Draskovich. Félév alatt közel 2000 forintot forditott reájuk és egy 200 forint értékű szentségtartóval ajándékozta meg templomukat. [3])

Ugyanő megszerzé nekik a sopronyi sz. János javadalmat, a kolostorral és templommal együtt. Ez a jánoslovagok elpusztulása után egyháziaknak szokott volt adományoztatni. Ekkor Vörös Mátyás győri kanonok birta; miután pedig ez arról lemondott és a királynak, ugyszintén a patronatusi joggal

---

[1]) A nádor előtt kötött egyesség, ugyszintén a Krisztus testéről cimzett társulat átengedési okmánya (szept. 29) a kam. levt.

[2]) Dobronoki naplójában 1636 nov. 25-re följegyzi „Intelleximus P. Adamum Sopronii percussum a haereticis."

[3]) Dobronoki naplójából.

biró Nádasdy családnak jóváhagyásával, a jezsuitáknak adatott át.[1]) 1637 tavaszán királyi adományozás folytán a pornói apátság birtokai is a soprouyi residentiára szállottak.[2])

Pázmány — miként a nagyszombati értekezleten is hangsulyozá — a fölvidékre különös figyelmet forditott, s itt is megtelepiteni ohajtotta a jezsuitákat. Már 1627-ben foglalkozott azon gondolattal, hogy őket Szepesváraljára bevezeti. De a Jézustársaság ausztriai főnöke nem rendelkezett a szükséges egyénekkel. A következő évben fölelevenité tervét; s most Podolint tűzte ki az alapitandó intézet székhelyéül. És miután a 13 szepesi város Lengyelországhoz tartozott, Káldy Márton atyát oda küldötte, hogy a király és a birtokos főurak pártfogását kikérje. Azonban, bár egy lengyel főur podolini házát és ennek berendezésére 5000 forintot ajánlott föl,[3]) nehézségek támadtak; miután a lengyel király kivánta, hogy a collegium nem az osztrák, hanem a lengyel provincialis alatt álljon. Ekkor Káldy Eperjesre irányozta Pázmány figyelmét, hol Rákóczy Pál kész volt egy régi zárdaépületet átengedni. Pázmány nnm fogadta el az ajánlatot. Alkalmasabb és biztosabb helynek tekintette Szathmárt. És 1636-ban megállapodott, hogy itt residentiát alapitand.[4])

„Visszaemlékezve — irja alapító okmányában — a hajdan virágzó magyar haza vallásos buzgalmára, a jelen helyzet szemlélése nemcsak szomorúsággal tölti el lelkünket, hanem egyuttal ösztönöz, hogy kötelezettségünkhöz képest, gyenge erőink arányában, a kath. vallás érdekeit Isten segitségével

---

[1]) Vörös kanonoknak 1636 szept. 15-én kelt lemondása, a királynak szept. 28-án kelt adományozási okmánya és Réwai Judithnak, Nádasdy Pál özvegyének fassiója a m. kam. levt.

[2]) 1636 april 24-én kelt k. resolutio. Ugyanott.

[3]) Fabricius Albert atya levele Rákóczy Pálhoz 1629 febr. 15. Kam. levt.

[4]) A szathmári residentia évkönyveiből. (M. k. egyetemi könyvtár.)

fölkaroljuk; főleg Magyarország fölső részeiben és névszerint a váradi egyházmegyében, mely majdnem teljesen megfosztva van a vallás emelésének eszközeitől." A residentia dotatiójáról következőleg intézkedik. A szepesi káptalan mellett 1510-ben Hedvig tescheni hercegnő, Zápolya István özvegye kápolnát alapitott „Krisztus testéről" cimezve, s annak az abaujmegyei Somogy, a zemplénmegyei Kisfalud és Szeghi, a szepességi Kolbach birtokokat adományozta. [1]) Ezen birtokokat II. Mátyás 1611-ben 12,500 forint erejéig Pethe Lászlónak beirta, [2]) ki azokat végrendeletileg Pázmánynak hagyományozta, hogy jövedelmeiket kath. nevelési célokra forditsa. Most Pázmány, pápai engedélylyel, ezen birtokokat a szepesi prépostsággal egyesítette, két föltétel alatt: először, hogy a kápolna mellett egy papot tartson; másodszor, hogy a szathmári jezsuitáknak évenkint 2000 forintot fizessen. [3])

Ez alapitványt elfogadta és megerősitette a Jézustársaság római főnöke, ki elrendelte, hogy Szathmárra haladéktalanul néhány atya küldessék. [4]) Ezeknek müködését megkönnyitendő, Pázmány kieszközlé a királynál, hogy a prot. prédikátorok és tanitóknak a várból a városba való utasitását elrendelje. [5]) De ezen uj telep munkásságának kezdetét már nem élte meg.

---

[1]) II. Ulászlónak 1511 jun. 24-én kelt megerősitő okmánya. Kam. levt. (Szathmári jezs. acták.)

[2]) Az erről szóló okmány ugyanott.

[3]) Pázmánynak 1636 oct. 14 kelt alapitó okmánya ugyanott.

[4]) A szathmári residentia évkönyveiből.

[5]) 1636 decemberben kelt k. leirat a Nemzeti Muzeum kéziratai között.

V.

A Pálos-rend reformatiója. — Birtokainak visszaszerzése. — Uj kolostor, (a pápai) alapitása. — A szent Ferenc-rend és a klarissák. — A szent Benedek rend visszaállitását célzó kisérletek.

A Pálos-rend érdekei folytonosan foglalkoztatták Pázmányt. Nem kevéssé fájt lelkének, hogy ezen rend — az egyedüli, melyet magyar föld szült — hajdani virágzó állásából mélyen sülyedett, hatástalanná, sőt gyakori botrányok szinhelyévé lőn. Azon alternativával állott szemben, hogy a rendnek vagy eltörlését, vagy gyökeres reformatióját sürgesse és vigye keresztül. [1]) Az utóbbit választotta. és miután etekintetben első kisérlete meghiusult [2]), 1632-ben Rómában tartózkodva, ujabb lépéseket tett a szentszéknél. Fölkérte a pápát nevezzen ki apostoli visitatorokat és ezen tisztet a Pálos-rend körén kivül álló alkalmas, erélyes férfiakra ruházza. Maga Tomkó János bosniai püspököt és Basilius bécsi capucinus atyát hozta javaslatba, önként ajánlkozván, hogy azokat támogatni és a kellő utasitásokkal ellátni fogja. [3])

Tomkó csakugyan néhány hónappal utóbb kineveztetett apostoli visitátorrá; azon észrevétellel, hogy teendői iránt Páz-

---

[1]) Lósy 1637 aug. 23-án a rend tartományi főnökének irja: „Visum fuit . . . Cardinali P. Pázmány . . . quod lapsu temporis ad eos defectus devenerit, ob quos aut penitus supprimendus, aut certa ratione reformandus sit. Hoc ultimum ipse elegit, ex hac consideratione, quod Ordo hic in Hungaria sumpserit originem, ac aliquando cum magna Regni utilitate floruerit.“ Ujabb másolat a Nemzeti Museumban.

[2]) L. e munka II. k.

[3]) Pázmány fölterjesztése Mednyánszkynál Legatio Romana 113 l.

mány utasitásait kérje ki.[1]) És 1633 elején Horvátországban találjuk már a buzgó főpapot, hol nehéz föladatának betöltését megkezdette.

Miután az állapotokat, a hiányokat és visszaéléseket a helyszinén tanulmányozta volt: jelentéseit és javaslatait Rómába küldötte. Különösen inditványba hozta, hogy a rend elöljáróinak választására uj szabályok alkottassanak. Fölterjesztései a szent széknél beható tanácskozások tárgyát képezték. És miután előre látható volt, hogy ezek hosszú időt vesznek igénybe, a szent szék addig is, mig a végleges intézkedések megtörténnének, szükségesnek látta a rend főnökeit tisztüktől fölfüggeszteni; mire 1636 tavaszán a rend kormányát ideiglenesen Ssarzensky Miklós atyára, egy különben nyugtalan lelkű és fondorkodó férfiura „Generalis Vicarius Apostolicus“ cimmel ruházta.[2])

Az uj apostoli helynök sietett kineveztetéséről a rend kolostorait értesiteni. Kiemelte, hogy ő a rendet szégyenteljes szolgaságtól mentette meg, midőn kelletlenül és könnyek között elfoglalta a terhes állomást; ugyanis a szent szék már világi papot, vagy valamely szigorúbb szerzet tagját szándékozott a Pálos rend főnökévé nevezni.[3]) Eként népszerűséget igyekezett magának kiküzdeni. De ez nem sikerült. A magyar- és horvátországi kolostorok, Zaicz provinciális által fölizgatva, vonakodtak a lengyel atya hatóságát elismerni. Pázmányhoz is folyamodtak, fölkérvén

---

[1]) A Congr. de Propaganda fide utasitása Tomkóhoz. Primási egyh. levt.

[2]) Lósynak fönebb idézett levele nyomán. — Starzensky mint lengyelországi főnök szintén sok zavart idézett elő. Tomkó ellen ép oly állást foglalt el, mint Zaicz Magyarországban; sőt gyalázó iratokat terjesztett ellene. Tomkó kénytelen volt Pázmány támogatását kikérni Starzensky megfékezésére. (T. levelei Zaiczhoz. 1633 april 14. és jún. 16-án. Egyk. más. Prim. egyh. levt.)

[3]) Starzensky levele Borkovich Márton atyához, Rómából 1636 május 14. (Egyk. más. Ugyanott.)

őt, hogy Starzensky kineveztetésének visszavonását eszközölje ki. [1]) Azonban Pázmány vonakodott ez ügyben lépéseket tenni. „Miután a szent atya — irta Zaicznak — a szerzetes rendek kormányzásában is legfőbb hatalommal bir e földön, általa meg nem kérdeztetvén, nem érzem magam följogositva, hogy rendelkezéseivel szemben ellenjavaslatokkal lépjek föl. Egyébként atyaságod és az egész rend ohajtásaikat kellő hódolattal előterjeszthetik a sz. atyának.“ [2])

Egyébként, úgy látszik, Starzensky maga is belátta, hogy a támadott nehézségeket leküzdeni, magára hagyatva nem lesz képes. Valószinüleg az ő előterjesztései alapján történt, hogy Pázmány, már néhány héttel a fönebbi sorok irása után, Rómából pápai brévét vett, mely a magyarországi tartományi főnököt az ő hatósága alá rendelé. Ekkor Pázmány a magyarországi kolostorokhoz körrendeletet bocsátott. „Meghagyjuk a rend minden elöljáróinak és tagjainak — irja többi között — hogy ezentul Zaicz atyának rendeleteit és intézkedéseit el ne fogadják, hacsak a mi parancsunkat elő nem mutatja; különben a szent szék haragját és büntetéseit vonják magukra. Ha pedig Zaicz atya kisérletet tenne bármit erőszakosan kivinni, tisztességes őrizet alá helyezzétek s tartsátok további rendelkezésünkig.“ [3]) Utóbb Zaicz atyát Nagyszombatba idézte. De egyuttal belátta, hogy ezen helyzet tarthatlan és a rend teljes fölbomlását fogja, ha soká tart, maga után vonni. Emiatt Starzenskyt sürgetően fölhivta, hogy mielőbb Magyarországba jőjön s itt a kormányt átvegye. [4]) Azonban Pázmány, mit oly hőn ohajtott és buzgón előkészitett, a Pálos rend reformját nem élte meg.

---

[1]) Emlékiratuk Ugyanott.

[2]) 1636 július 4. Ered. fog. Prim. egyh. levt.

[3]) 1636 szept. 16. Ugyanott.

[4]) 1636 szept. 25. Pázmány olasz levele Starzenskyhez. Ugyanott.

A zavarok örökségkép átszállottak utódjára, kit szintén nagy mértékben foglalkoztattak. [1])

Pázmány szerint e rend fénykorában száznál több kolostorral birt, melyek közöl azon időben alig tiz tartotta fön magát. [2]) Ezeknek egy része Horvátországban volt; Magyarországban csak az elefánti, máriavölgyi, sátoraljaujhelyi, terebesi, vásonyi és wondorfi zárdákat lakták gyéren szerzetesek.

A többiek elpusztulva, világiak kezében voltak. Pázmány korában, kétségkivül az ő hatása folytán, az elöljárók megkisérlették a rend birtokait lassanként visszaszerezni; mi, bár csak csekély részben, és nagy nehézségekkel sikerült is.

A marianostrai, toronyalljai, laádi, diósgyőri, dédesi, ujhelyi, ungvári, wondorfi, monyorókeréki, vásonyi, porvai, sámboki, csathai, enyerei, örményesi, sümeghi, bajcsi, mariacsaládi zárdák birtokainak egy részét a rend főnökei egyes főuraknak olcsó árakon bérbeadták volt.

A beregi zárda birtokai, a rend megegyezésével Daróczy Ferencz által használtattak; de halála után 1618-ban a nádor parancsára visszaadattak. Bethlen első támadásának idejében ismét világiak által elfoglaltattak, s csak midőn Bethlen halála után 1630-ban a hét megye Magyarországhoz visszacsatoltatott, jutottak törvényes uraik kezeibe.

Az eszeni és villyei zárdák némely birtokait Melith György 1631-ben késznek nyilatkozott visszabocsátani; azonban igéretét késett teljesiteni.

A Régéczhez tartozó birtokok visszaszerzésére 1635-ben tették meg a pálosok a szükséges lépéseket.

Az Elefánthoz tartozó ugróczi részbirtokot enyingi Török István 1616-ban, Nyitravicsap helységet Ostrosich István 1635-ben adta vissza.

---

[1]) Lósy főnebb idézett levele.

[2]) Az 1629-iki zsinat függelékében. Péterfy II. 283 l.

A laádi, diósgyőri, dédesi, ujhelyi pálos birtokokat Bethlen Gábor 1620-ban Monoky Gergelynek és Rákóczy Györgynek beirta; de a nikolsburgi béke után visszaadattak.

A terebesi kolostor javait, melyek közel $^1/_4$ négyszög mértföldnyi területet képeztek, Alaghy Menyhért birta hosszu időn át. Özvegye 1632-ben részben visszaadta.

Ugyanezen időben (1633) Zemplénben a sátoraljaujhelyi zárda két lakót nyert Distoky György és Zandeczi György atyákban. De ezek a protestans lakosság körében komoly veszélyeknek voltak kitéve. Zandeczi egyalkalommal Sárospatakra kényszerült kirándulni. Midőn az itteni református collegium tanulói megpillantották, reárohantak és megsebesitették; majd megkötözve iskolájukba hurcolták, hol órákon át célpontja volt a legdurvább bántalmazásoknak. Végre börtönbe vetették. Miután innen megszabadult az egri káptalan előtt óvást tett a szenvedett sérelmekért; elégtételt a protestans hatóságoknál hiába követelt volna.

1634-ben a vázsonyi kolostorba is küldetett néhány atya. Perjelük Skotniczky Alfonz vala; buzgó, erélyes férfiú, ki a közel vidéken hajdan virágzó kolostorok javainak visszaszerzése körül nagy tevékenységet fejtett ki. [1]

Hihető, hogy az ő befolyása határozta Csáki László grófot Pápa kapitányát és földesurát, hogy e városban a Pálos rendnek uj kolostort alapitson. Pápa, a mohácsi vész előtt több szerzetes intézetet birt falai között. A protestantismus azonban annyira elterjedett és megszilárdult lakosai között, hogy ezidőben már a katholicismusnak végső romjai is eltüntek volt. [2] Csáki vallásos buzgalma által ösztönöztetve és

---

[1]) A fönebbiekben elmondottakat a Pálos-rendnek a kam. levéltárban őrzött irataiból állitottam össze.

[2]) „Quamvis enim locus hic catholicissimus, imo et diversis reli-

mint főkapitány kötelességének tartva a gondjaira bizott népnek nemcsak külső, hanem lelki biztosságáról is gondoskodni: elhatározá, hogy a pálosok megtelepitése által kisérletet teend a kath. vallásnak utat nyitni a városba. 1628-ban közlé szándékait a rend előljáróival. Ezek helyeselték azokat s az alapitandó kolostor első főnökéül Szkotniczkyt s társaiul Vistuki György és Mikulics Miklós atyákat jelölték ki. Erre Csáki 1000 tallér árán alkalmas helyen kőházat vásárolt az atyák részére és uj templomot tervezett épiteni. [1]) Azonban különféle nehézségek merültek föl, melyek okozták, hogy a kolostor csak több év mulva nyittatott meg. [2])

Mig a pálosok régi dicsősége végkép letünt: a sz. Ferenc rend épen Pázmány érseki kormányának idejében kezdett hazánkban ujra terjedni és szilárdulni.

Hazánkban két tartománynyal birt. Az egyik a b. Szűz, a másik az Üdvözitőről cimezte magát. Az 1606-ban Spanyolországban tartott egyetemes rendi gyülés e két tartomány egyesitését határozta el. De a magyarországi kolostorok vonakodása folytán a régi állapotok föntartattak. 1620 körül a két tartomány összesen nyolc kolostorral birt. Ezek a pozsonyi, sopronyi, varasdi, ormosdi, gyöngyösi, szegedi, szakolcai és csikszéki voltak. [3]) Midőn 1636-ban Pozsonyban ujabb egyete-

---

giosorum familiis optime provisus, et inhabitatus fuerit; ea tamen omnia jam ab integro saeculo ita conciderunt, ut non solum non rudera nulla, verum vix in uno alterove incolarum, catholicae fides memoriam superinveni." Csáki szavai az alapitó okmányban.

[1]) Az 1628 június 21-én kelt alapitó okmányban Csáki melegen ajánlja magát, nejét Battyányi Magdolnát és gyermekeit Pált és Borbálát az atyák imáiba. (Eredetije a m. k. kam. levt.)

[2]) Csáki még 1633-ban is alkudozásban állott a rend előljáróival. (Bánffy Kristófnak ezügyben 1633 april 11 Greskovich Márton rendfőnökhöz intézett levele. Eredetije. Ugyanott.)

[3]) Balázsovits. Brevis historia Conventuum Ordinis S. Fr. Prov. S. Mariae Hung. 17 l.

mes rendi gyülés tartatott [1]) a fönebbi szám már megkétszerezve volt; vagyis tizenhat kolostor virágzott.

A legjelentékenyebb a nagyszombati volt. Ezt 1607-ben Forgách primás ragadta ki a protestansok kezeiből, abba visszahelyezve az atyákat. [2]) De a templom és convent épületei igen rosz karban voltak s miután helyreállitani éveken át elmulasztották, 1633-ban összeomlással fenyegetődztek. Ekkor Pázmány a kolostort lerontatá és alapjaiból megkezdé ujraépittetni, oly mérvekben, hogy hatvan szerzetes befogadására alkalmas legyen. Az épités több évet vett igénybe. A templomot is restauráltatta. A költségek mintegy 30 ezer forintra mentek. [3]) Itt volt a rendnek hittudományi és bölcsészeti tanfolyama. A növendékek nyilvános disputatiókat is szoktak tartani. Egy ilyen tartatott 1636 május 1-én; amely alkalommal a tételek nyomtatásban közzététettek és Pázmánynak voltak ajánlva. Két jezsuita tanár vitte a támadó szerepét. [4]) Mindez oda mutat, hogy az intézet nem állott az azonkori tudományos viszonyok szinvonalán alul.

Pozsonyban a sz. ferenciek templomában tartattak a magyar beszédek. [5]) A Pázmány korában alapitott zárdák között az első a nahácsi sz. Katalinról elnevezve, melyet 1618-ban Erdődy Kristóf gróf épitett. [6]) 1625-ben Sennyey István győri püspök Veszprémbe vezette be a ferencieket s házat vásárolt nekik. Ugyanő, öt évvel utóbb (1630)

---

[1]) Erről említést tesz Dobronoki naplójában 1636 okt. 18.

[2]) Balázsovits 41 l.

[3]) Ezen épitkezésről a nagyszombati jezsuiták 1636-ban Rómába küldött évi jelentésükben emlékeznek és megjegyzik, hogy az és a pozsonyi klarissák kolostora 1636-ig 60 ezernél többet vett igénybe. Dobronoki naplójából kitünik, hogy az épitkezés még 1636-ban is folyt.

[4]) Dobronoki naplójából. 1636 marc. 19, május 1.

[5]) Balázsovits 32 l.

[6]) Ugyanott 185 l.

a szombathelyi zárdát és templomot ujraépitette; valamint fölszentelte az Eszterházy Miklós által alapitott és épitett kismartoni zárda templomát. [1]) Nyitrán Telegdy kalocsai érsek szintén 1630-ban telepitette meg a ferencieket, az általa épitett, kerttel és rétekkel dotált kolostorba, melynek föntartására 5000 forintnyi alapitványt tett. [2]) 1631-ben Pázmány maga az érsekujvári zárdát létesitette. [3]) A győri [4]) és sopronyi zárdák [5]) már régebben fönállottak.

A galgóczi, gyöngyösi, szakolczai, szécsényi, varasdi zárdák, melyek az Üdvözitőről cimzett provinciához tartoztak, gyakran küldötték növendékeiket Nagyszombatba, hogy Pázmány vagy helynökei által fölszenteltessenek. [6]) A füleki, csikszéki és szegedi zárdákról hallgatnak emlékeink.

1635-ben Pázmány Komáromban is tervezett zárdát alapitani; de kora halála folytán a terv nem vitetett keresztül. [7])

Ezen zárdák a kormány, illetőleg a pozsonyi kamara által is segélyeztettek, mely némelyeknek évenkinti, másoknak

---

[1]) Balásovits. 147, 79, 62 ll.

[2]) Ugyanott 71 l.

[3]) L. e munka II. 398 l.

[4]) Balásovits 172 l.

[5]) Dobronoki naplójában (1636 okt. 13) olvassuk, hogy a sopronyi ferenciek 74 hold földdel birtak; de ezek átadták azt a győri püspöknek „quod eas possidere propter reformationem non possent."

[6]) Pázmány pontificalis könyvéből.

[7]) Pázmány 1635 június 14-én közli szándékát a királylyal s kéri, hogy a várban engedjen át helyet, hol a kolostort épithesse. E kérelem támogatása végett egy ferencrendi elöljárót Bécsbe küldött. Ugyanakkor megkereste a királyt, intse meg Kollonics komáromi főkapitányt „ne ullum in hoc negotio impedimentum faciat, sed potius Dominum Izdenczy Vice-Capitaneum, cui ego totam curam et administrationem aedificationis ac sumptuum commisi, juvare . . . curet." (Eredeti. M. Cancellariai levtár.)

egyszer mindenkorra szóló, segélyt szokott készpénzben, vagy gabonában, borban adományozni. [1])

1634 körül a római Propaganda néhány olasz ferencrendű szerzetest is küldött Magyarországba avégből, hogy itt mint hittérítők és tanárok müködjenek. Egyik, Bonaventura atya három éven át Pázmány udvarában tartózkodott s 1637 elején visszatért hazájába. Négy társa a kalocsai érsek, az egri püspök, Melith György és Pethe Györgyné udvarában mint lelkiatya működött. Ismét négyen Telegdy álal Nyitrára hívattak meg, hogy itt akademiát alapitsanak; e tervet azonban különböző nehézségek meghiusitották, mire a páterek rövid idő mulva elhagyták Magyarországot. Általán nem igazolták a reményeket, melyeket a római congregatió küldetésükhöz csatolt; főleg azért, mert a magyar nyelvben járatlanok lévén a lelkipásztori tevékenységre nem voltak képesitve. [2])

A magyarországi apácazárdák közől egyedül a nagyszombati és pozsonyi klarissáké folytatta ezidőben is, a zavarteljes viszonyok dacára, létét. Kivált a pozsonyi Pázmány kiváló gondoskodásának tárgyát képezte. A pozsonyi klarissák ugyanis ezidőben már reformálva voltak és magukat a „Jézustársaság szerzetes szűzeinek“ nevezték.[3]) A zárda épület igen megrongálva és már már lakhatlan lévén, Pázmány ujjáépitésére vállalkozott. 1633 nyarán kezdették az épületet lerombolni, amikor is az apácák ideiglenesen a

---

[1]) Kam. levt.

[2]) Ezen olasz barátokról Dobronoki emlékezik naplójában. (1636 marc. 8.)

[3]) A pozsonyi káptalan egy 1630 feria 3 post festum Corporis Christi kelt okmányában jelenti, hogy „Georgius Nagy Praepositus Albensis Pater spiritualis religiosarum virginum Societatis Jesu“ megjelent s bizonyos vallomást tett. Ugyanezen okmány szövegében emlités van téve „de religiosis virginibus monialibus reformati ordinis S. Clarae.“ (Eredetije a m. k. kam. levt.)

plébániai épületben lettek elhelyezve. [1]) Az épitkezés a pozsonyi ferenciek fölügyelete alatt folyt. [2]) Azonban Pázmány szokása szerint ismételve megtekintette a munka folyamát és mindent megtett, hogy siettesse. [3]) Ennek dacára a munka csak lassan haladt. Az apácák ezalatt ideiglenes lakásukban oly szük helyiségekre voltak szoritva, hogy már ragályos betegségek kezdettek mutatkozni közöttök. Pázmány, panaszaik által indittatva, siettetni kezdette a munkát és reméllé, hogy azt az 1637-iki év folytán befejezik. Egyik legutolsó levele is ezen tárgygyal foglalkozik és Pálffy István grófot igyekezik buzgó támogatásra birni. „Azon volnék — irja, — hogy a szegény szüzeket ez esztendőben a klastromba költöztetném, mert csak azon panaszolkodnak, hogy a nagy szorosság miatt betegeskednek a szegények. A kőmüvesek is ráfeleltek, hogy ha a matériában fogyatkozás nem leszen, sz. Iván napjára elvégezik dolgukat. Ami a mész dolgát illeti, noha a kegyelmed jó dispositiójáról nincs semmi kétségem, mindazáltal kivántatik, hogy kegyelmed parancsoljon udvarbiráinak, ne legyen fogyatkozás.“ [4])

Nyolc nappal e sorok megirása után Pázmány már nem volt az élők között. Utódja alatt lett befejezve az épitkezés. De Lósy nagy elődjének bűkezűségét, az uj zárda főbejárása fölött elhelyezett fölirattal megörökitette. [5])

---

[1]) Pázmány emiatt 1633 nov. 6-ikán kelt okmányában biztositja Pozsony városát, hogy ezen intézkedésből a város patronatusi jogaira semmi hátrány sem fog származni. (Eredeti a város levt.)

[2]) Pázmány ezügyben 1633 szept. 9-én Wég Ferenc atyához levelet intéz. (Eredetije a pozsonyi sz. ferenc rendü zárda levt.)

[3]) Igy 1635 július 29 án fölkéri Pálffy Istvánt, intse meg tiszteit, ne akadályozzák az érseki kőfaragókat munkájukban. (Eredeti a Pálffy grófok pozsonyi levt.)

[4]) 1637 marcius 11-én. Eredeti. Ugyanott.

[5]) „Petrus Card. Pázmány Archiepiscopus Strig. hoc Claustrum ruinosum diruit, a fundamentis ad summitatem eduxit, in opereque obiit

A fegyelem e zárdákban igen szigoru volt. Az apácák hussal egyáltalában nem éltek. És Pázmánynak 1633-ban a nagyszombati klarissák javára Rómából kelle a fölhatalmazást kérnie arra, hogy vasárnap, kedden és csütörtökön hust ehessenek; miután a városban és vidékén nem voltak képesek halakat szerezni.[1]) A kolostorból távozniok nem volt szabad. Idegeneknek, még nőknek is szigorúan tiltva volt a kolostorba lépni. Erre Pázmány csak kivételesen, és pedig pápai fölhatalmazás alapján, adott engedélyt.[2])

A pozsonyi zárdaszüzek a külvilággal csak az egyik ajtón alkalmazott rostély által közlekedtek. S miután a pozsonyiak azt szorgalmasan igénybe vették: Pázmány erélyesen föllépett „e kihágás ellen," és szorosan szabályozta a rostély mikénti használását. „Esék értésünkre, — irja Pázmány az erre vonatkozó okmányban — hogy az itt Pozsonyban szent Klára szerzetén való szüzeknek nem kevés alkalmatlanságukkal a szóló rostélyt gyakran és sok ideig nyitva kell tartani, a világi atyafiak kérésökre. Mivel azért a regula rendi szerint csak ritkán, kevés ideig és szükséges okokból szabad azt a rostélyt fölnyitni, azonkivül is illetlen és vétkes az emberekkel való nyájaskodásban tölteni az isteni szolgálatra rendelt időt." Emiatt rendeli, hogy a szüzek a rostélynak „gyakorta való

---

anno 1637 die 19 martii. Emericus Lósy A. E. Strig. feliciter finiit, benedixit, et virgines sub regula S. Clarae, Deo dicatas introduxit 1640." Az épület jelenleg a k. gymnasiumot fogadja be.

[1]) Cardinalis Sancti Onofrii levele Pázmányhoz. És Pázmánynak a dispensátio iránt kiállitott brévéje. (Eredetije a nagyszombati klarissák actái között a m. k. kam. levt.)

[2]) Igy Pázmány 1629-ben Wesselényi Annának, Csáky István özvegyének megengedi, hogy a folyó évben háromszor, a következő évben hatszor tehessen látogatást a pozsonyi zárdában, s ott ajtatos társalgásban a szüzekkel tölthesse a napot. S e kiváltságban 1637-ben ujra részesiti. (Pázmánynak 1629 szeptember 30 és 1637 január 6-ikán kelt okmányai. A szent-ferenc-rend pozsonyi központi levéltárában.)

nyitogatásától és az által beszélgetésektől megszünjenek és azután . . . ne merje . . . a megnevezett vas rostélyt megnyitni, csak a szülőknek és első, vagy másod izen való atyafiaknak esztendőben egyszer, vagy kétszer. Ebben is pedig ilyen rendet parancsolunk megtartani. Hogyha mi magunk itt Pozsonyban leszünk, mi hirünkkel és akaratunkkal legyen. Ha pedig mi itt nem találtatnánk, a Pater Minister, vagy az ő távollétében a Pater Guardián engedelméből legyen a rostélynyitás . . . A látás és rostély által való beszélgetés pedig a regula szerint rövideden legyen, úgy hogy mihelyt a rostély ablakját fölnyitják, a félóra mindjárt elfordittassék és semmiképen eféle nyilván való beszélgetés félóránál tovább ne vonattassék, hanem mihelyt az óra félig kifoly, a rostélynak ablakja is mindjárt mindkét felől betétessék.“ [1])

Hogy a zárdában magyar nyelv és szellem volt uralkodó, arról „Soror Constantia,“ magyar zsoltárokat, énekeket, imákat sat. tartalmazó imakönyve tanuskodik. [2])

Pázmány a szerzetesrendeknek, mint az eddig elbeszéltekből kitünik, őszinte tisztelője és buzgó, nagylelkű pártfogója volt. A pálosok, ferenciek, jezsuiták, klarissák mind szólhattak határt nem ismerő bőkezüségéről.

Tudva ezt és tekintetbe véve, hogy a magyarországi egyház régi intézményei, jogai, szertartásai iránt a legnagyobb kegyelettel viseltetett: nem kevéssé meglepő, hogy épen azon szerzetesrend, mely a régi századokban mindenek között a legvirágzóbb volt és a legtöbb érdemeket szerezett, nem részesült pártolásában. Értem sz. Benedek rendjét.

---

[1]) Pázmány 1635 dec. 5-én kelt rendelete. Ered. Ugyanott.

[2]) Az 1636-ik évben összeállitott kézirati imakönyv Szalay Ágoston gazdag régiségi gyüjteményében találtatik.

Ezen rend a mohácsi vészt követő időkben teljesen elpusztult, s tagjai kihaltak, anélkül, hogy utódokról gondoskodhattak volna. Birtokaik a többi egyházi javak sorsában osztoztak. Csak kevés apátság volt, mely javainak egy részét föntartotta. Az ily apátságok, mint a szent-mártoni, szalavári, szkalkai sat. érdemes egyházi férfiaknak adományoztattak; eleinte — a XVI-ik század második felében — még azon felétel alatt, hogy a rend öltönyét viseljék, később minden kötelezettség és teher nélkül.

Himmelreich György (1602—1637) szent-mártoni főapát mindamellett áthatva volt azon kötelesség érzetétől, hogy valamit tegyen ama rend érdekében, melynek javait élvezte. Azon tervvel foglalkozott, hogy a szent-mártoni főapátságot visszaállitandja. Emiatt Nagyfalvy György szerémi püspökkel egyesülve a bécsi püspökhöz, ki egyuttal a cs. udvari kamara elnöke volt, fordult; fölkérvén őt, hogy szándékait a királynál és a pápánál támogassa. [1]) Vajjon, a bécsi püspök tett e lépéseket ezen ügyben; nem ismeretes.

De midőn 1636 őszén szélhűdés és nehézkór Himmelreich főapát halálát közel kilátásba helyezte: a bécsi püspök arról elmélkedett, hogy Szent-Mártonba valamelyik ausztriai kolostorból fog Benedek rendű szerzeteseket megtelepiteni. Tervét közlé Pázmánynyal s kikérte közreműködését. [2])

Pázmány nem karolta föl a megpenditett eszmét. „Bár mindenekfölött ohajtanám — irja válaszában — hogy az összes szerzetesrendek visszafoglalják hajdani lakhelyeiket; mert csak akkor lehetne remélleni, hogy az ország, Isten nagyszámú szolgáinak imái által megerősödve, régi fényét visszanyerni fogja:“

---

[1]) Fuxhofer-Czinár Monasterologia. I. 120 l.

[2]) A bécsi püspök 1636 nov. 13 Pázmányhoz. Egykorú másolata a Pray-féle kéziratgyüjteményben.

mégis több nehézségre figyelmezteti a püspököt. A török dulásai mellett, melyek Szent-Márton vidékét gyakran nyugtalanitják, utalt azon általános és száz évnél régibb gyakorlat által szentesitett fölfogásra, hogy a világi papság örököse az elpusztult kolostoroknak. Ő maga sem tartaná méltányosnak, hogy a javadalmak, melyeket a magyar papság a zavarteljes időkben megmentett: most midőn békésebb napok virradnak föl, idegen szerzeteseknek adassanak át.[1])

Mindez azonban kétségtelenül csak ürügy. Voltak Pázmánynak „titkos okai" is,[2]) melyek miatt a sz. Benedek rend visszaállitását ellenezte. S alig csalódunk, ha fölteszszük, hogy ezen okok között előtte a legnyomósabb az volt, miszerint idegen szerzetesek megtelepedését meggátolni kivánta. S igy a magában véve üdvös és nagyhorderejű eszme, Pázmány életében valósulatlan maradt!

VI.

Pázmány ujabb birtokvásárlásai. — A wsetini uradalom. — A jobbágyok lázadása. — Pázmány unokája. — Birtokairól szóló végrendelete. — Pázmány Miklós életviszonyai a bibornok halála után.

Pázmány azt hitte, hogy a littenschitzi uradalom megszerzése által[3]) még nem biztositotta kellően családjának, melyet unokája által fényesen megalapitani szándékozott, jövőjét.

A béke évei, melyek Bethlen utolsó (1626) hadjárata óta

---

[1]) Pázmány 1636 nov. 28 a bécsi püspökhöz. Egykorú másolat. Ugyanott.

[2]) Dobronoki midőn 1637 július 19-én a szent-mártoni főapátság visszaállitásáról értesült, naplójába följegyzé: „Vivente Cardinale non obtinuissent, propter varias causas, quas mihi subinde recensebat."

[3]) L. e munka II. 449 l.

hazánkat boldogitották, kedvezően visszahatottak Pázmány pénzbeli viszonyaira. Ugyannyira, hogy nagy kiadásai és alapitványai mellett ujabb birtokvásárlásokra gondolhatott és vállalkozhatott.

1633 elején Harrach gróf ajánlatot tett neki, hogy az óvári uradalmat, melyet zálogban birt, a zálogösszeg lefizetése után, reá átruházza. [1]) Azonban a tárgyalások nem vezettek eredményre. [2])

Szerencsésebb volt Pázmány a következő évben, a mikor pottensteini gróf Sempach (vagy Zampach) Zdenkónak, Morvaországban fekvő wsetini uradalmát, minden hozzá tartozó ingóságokkal együtt, ötvenhatezer tallér árán megszerezte. Mennyire előnyös volt e vásárlás, kitünik onnan, hogy tizenegy év előtt (1623) ugyanazon uradalomért Sempach gróf 130,000 rajnai forintot fizetett Waldstein Albrechtnek. A szerződésben — mely 1634 május 14-én Nagyszombatban iratott alá — Pázmány kötelezte magát, hogy a birtok átvételekor 46,000 tallért készpénzben lefizet; a fönmaradó 10,000 tallért pedig akkor fogja letenni, ha a birtokjogi kérdések végleg tisztába hozva lesznek. Egyuttal megállapittatott, hogy bármelyik fél visszalépne a szerződéstől, 2000 arany bánatpénz fizetésére lesz kötelezve. [3])

---

[1]) Pázmány 1633 april 16-án irja Czobor Mihál komáromi főispánnak: „Most Bécsben létemben a doctorok keze alatt, indula Harrach uram valami tractába velem az óvari jószág felől; de még semmi derék dolog nem forgott elő.“ Miután pedig Harrach előbb Czoborral alkudozott volt, kérdezi őt, mily áron és mily föltételek alatt, akarta azt neki áruba bocsátani. (Eredetije a m. k. kam. levt.)

[2]) Pázmány 1633 april 16-án is ir ez ügyben Czobornak. (Kam. levt.) Czobor april 13, 17-én és Szerdahelyi György april 24, 29 és május 9-én irnak Pázmánynak. (E levelek eredeti példányai a Prim. vil. levt.)

[3]) A szerződés eredeti példánya a Primási vil. levéltárban. Ugyancsak május 14-én lett a szerződés a brünni telekjegyzőkönyvbe igtatva, hol (XXXVII rész) föltalálható.

Wsetin mezőváros, Morvaország hrádisi kerületében fekszik. Hajdan erős várral birt, mely egyike volt a legtekintélyesebbeknek morva földön. 1787-ben 392 házat s 2311 lakost számitott. Területe csekély volt; csak 700 hold szántóföld és 1400 hold rétből állott. Azonban Przno mezővároson kivül tizennégy falu tartozott hozzá. Az egész uradalom területe mintegy hét négyszög mértföldnyi volt. Az uraság 31,122, a jobbágyság 2981 holdat birt. [1])

Pázmány május végső napjaiban birtokába vette az uj szerzeményt. De csakhamar komoly nehézségek támadtak. Az előbbi földesurak sulyos terheket róttak volt a jobbágyokra, kik most azoktól szabadulni ohajtottak. Céljuk elérésére azon eszközt használták, melylyel napjainkban is az iparosok és gyárak munkásai élnek, hogy a munkaadóktól nagyobb előnyöket erőszakoljanak ki. Fölhagytak rendes munkáikkal, elhagyták lakhelyeiket és a wsetini vár alatti térségre vonultak. Innen követeket küldöttek Pázmányhoz. Kijelentették, hogy mig kedvező választ nem kapnak, a munkát folytatni nem fogják. [2])

A primás főtiszte, Kelecsényi Farkas, miután közvetlen igyekezetei a jobbágyokat visszatérésre birni meghiusultak; Ditrichstein olmützi bibornok-püspökhöz, mint Morvaország kormányzójához folyamodott. Ez fölhivta a wsetinieket, hogy haladéktalanul hódoljanak meg uj földesurnk előtt; biztositván őket, hogy az követeléseiben a jog és méltányosság határait nem fogja átlépni. [2]) Ezen közlés megnyugtatni látszott a mun-

---

[1]) Schwoy Topographie von Mähren. (1793) II. 671 l. — Wolny. Die Markgrafschaft Mähren. IV. 491 s kk. ll.

[2]) A jobbágyoknak 1634 május 24-én kelt nyilatkozata. „Datum in campo.“ (Egykorú magyar forditása Prim. vil. levt.)

[3]) Ditrichstein bibornoknak 1634 május 30-án Pázmány tiszteihez és ugyanakkor a wsetini jobbágyokhoz intézett levelei. Ugyanott.

kabeszüntetőket, s kijelentették, hogy készek meghódolni. [1]) De ezt csak szinlelték.

Pázmány junius végnapjaiban rokonát, Ürményi Jánost küldötte Wsetinbe, hogy a jobbágyokkal tartozásaik szabályozása iránt értekezzék. De ezek vonakodtak, meghivására előtte a várban megjelenni. S mig maguk a város piacán gyülésztek, biráikat küldötték föl hozzá. Ürményi mindenekelőtt azt követelte, hogy fizessék le az illetékeket, melyeknek határnapja már lejárt. „Erre nem vagyunk képesek — válaszolták a birák — s inkább örökre elhagyjuk az uradalmat, mintsem hogy elviselhetlen terheket vállaljunk magunkra.“ Azon egyességet kivánták megujittatni, melyet 1622-ben Waldsteinnal kötöttek meg. De Ürményi nem volt hajlandó ezt alapul elfogadni. S miután a jobbágyok makacsul vonakodtak engedményeket tenni: kijelenté, hogy Ditrichstein bibornokot fogja megfékezésükre fölhivni.

Erélyes magatartása nem maradt hatás nélkül. A jobbágyok részben visszatértek az engedelmességre; elvégezték a szükséges munkákat és lefizették tartozásaikat. [2]) Ezalatt Ditrichstein is buzgón fölkarolta Pázmány érdekeit. [3]) Rottal és

---

[1]) A wsetini jobbágyoknak a primási tiszttartóhoz 1634 június 3, 11, 21-én intézett levelei. Ugyanott.

[2]) Ürményinek 1634 július 3-án Pázmányhoz intézett levele. Jelenti többi között, hogy a jobbágyoktól 120 forintot és 523 bárányt szedett be. A korcsmában pedig egy hét alatt húsz akó édes bor, itcéjét 3 krajcárjával számitva, fogyott el. (Eredeti. Ugyanott.)

[3]) Ditrichstein 1634 július 29, oktober 3 és 30-án Pázmánynak. Rottal aug. 1-én ugyanannak. Ürményi aug. 3, 19, szept. 16 ugyanannak. (Mindezen levelek ered. a Prim. vil. levt.) Pázmány szept. 5 s 19-én Ditrichsteinnak. (Eredeti. Császári titkos levéltár.) Ezalatt a két bibornok között fönálló szivélyes viszony majdnem fölbomlott. A wsetini jobbágyok Ditrichstein irodájában kedvező tartalmu decretumot eszközöltek ki, s hirdették, hogy ezért 30 tallért fizettek. Kelecsényi ezt tudomására hozta Ditrichsteinnak. Mire ez nem a jobbágyokra, hanem Kelecsényire haragudott meg s fenyegetődzött, hogy Kelecsényit

Serényi grófokat, szigorú rendeletekkel ellátva, Wsetinbe küldötte. Azonban „a kemény nyaku pórság“ e főurak szavára nem hajolt. Minélfogva nem maradt egyébb hátra, mint erőhatalomhoz nyulni.[1]) „Ha egyházi állásom nem tartana vissza, — irta ekkor Pázmány Ditrichsteinnak — könnyen megfékezném a csekélyszámu pórokat; de ezt nem teszem. Emiatt Eminentiádnak, mint a közvetlen hatóságnak tekintélyéhez folyamodom. Egyuttal ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy a lázongók által okozott károkat és költségeket, általok pótoltatni fogom.“[2]) Ditrichstein sietett szolgálatkészségét bebizonyitani. Fölhatalmazta Ürményit, hogy az izgatókat elfogathassa. Ezek értesülvén a fenyegető veszélyről, idejekorán megszöktek. Ürményi üzőbe vétette őket; az egyiket Forgách Miklós, a másikat Rottal gróf birtokán fölfödözték s őrizet alá helyezték.[3])

De a zavarok csak az 1635 év végső napjaiban csillapodtak le.[4]) A jobbágyok lemondottak a további ellenszegülésről és Pázmány kegyelmességéhez appelláltak. Ez két föltétel alatt mutatkozott hajlandónak engedékenységre. Először a jobbágyok fejenként tegyék le a hüségi esküt; másodszor minden falu kétkét elöljárót küldjön Nagyszombatba, hogy itt az engedelmességi fogadást ismételjék. A teendő engedmények iránt nyilatkozni akkorra tartotta fön magának, midőn eleget tettek e két föltételnek, melyről mielőtt lemondana — igy szólott — inkább kész lakatlanul hagyni birokait.[5]) A jobbágyok készségesen el-

---

mint rágalmazót perbe fogja. Pázmány csak nehezen tudta kiegyenlíteni ezen ügyet.

[1]) Kelecsényi s Ürményi Pázmánynak okt. 10. A morva biztosok a főkapitánysághoz intézett jelentése. okt. 10. (Ugyanott)

[2]) Okt. 15. (Ugyanott.)

[3]) Ditrichstein Pázmány tiszteinek nov. 20. Ürményi Pazmánynak nov. 26. (Ugyanott.)

[4]) Pázmány Ditrichsteinnak 1635 marc. 8. (Cs. titk. levt.) Ditrichstein Pázmánynak 1635 april 10. (Miller II. 171 l.)

[5]) Pázmány Ditrichsteinnak 1636 jan. 2. (Ered. Cs. titk. levt.) Ennek válasza jan. 9. (Prim. vil. levt.)

fogadták e föltételeket s képviselőik marcius közepetáján Nagyszombatba érkeztek, hol Rottal gróf jelenlétében letették a kivánt hódolati esküt. [1]) Eként az egyesség és nyugalom helyreállittatott.

Pázmány morvaországi uradalmaiból nemcsak anyagi hasznot kivánt élvezni; uj alattvalóinak lelki üdvéről is, szokott buzgalmával gondoskodott. A wsetini uradalomban sok protestans lakott, kik hat prédikátort tartottak. [2]) Ő azonban elhatározva volt az ellenreformatió művét itt is keresztülvinni. Ditrichstein fölhatalmazta őt, hogy a prédikátorokat elüzhesse, helyükbe kath. papokat küldhessen s ezek fölött főpásztori hatósággal birhasson. „Lelkemből örülök — irja neki — hogy Eminentiád ama nagy népet az Úr aklába visszavezeti, s hogy ama birtokok egy hithideg úr kezeiből oly lelkes főpapéiba mennek át.“ [3]) S Pázmány midőn 1636-ban jobbágyaival uj szerződéseket kötött, nem mulasztotta el a kath. vallás érdekeit lehetőleg biztositani. [4])

Pázmány a wsetini uradalmat unokájának, Miklós grófnak szándékozott hagyományozni. A király 1636 tavaszán „tekintettel a bibornok fényes érdemeire és arra, hogy elődei már három század előtt grófi ranggal birták:“ Miklóst és utódait a cseh királyság uri rendjébe vette föl, „Freiherr“ cimmel s mindazon jogokkal és kiváltságokkal ruházta föl, melyek

---

[1]) Pázmány Ditrichsteinnak 1636 marc. 19. (Ered. Cs. titk. levt.)

[2]) Klimkovszky Albert frisztachi kath. lelkésznek Ditrichstein megbizásából a wsetini vallási viszonyok felől szerkesztett jelentése. 1634 jún. 29. (Ered. Prim. vil. levt.)

[3]) 1634 július 4. (Ered. Ugyanott.)

[4]) Pázmány Ditrichsteinnak 1636 jan. 2: „Nihil dico de causa Religionis, cum certo sciam Em. V. . . officii partes ea in re obiturum.“ (Cs. t. levt.) Ditrichstein válasza jan. 9: „In reliquo autem optime Religioni Cath. inibi consuletur, si inter pacta subditi etiam iuramento adigentur ad eiiciendos inde Praedicantios et hac in parte curam meam pastoralem desiderari non permittam.“ (Prim. vil. levt.)

ama rang és cimmel összekötve vannak. [1]) Ugyanakkor fölhatalmazta, hogy a nagybátyja által vásárolt morvaországi uradalmakat ép úgy birhassa, mint ama tartomány egyéb urai, köteleztetvén egyébként mihelyt nagykoruságát eléri, a hódolati esküt letenni. [2])

Ezalatt Pázmány ifju unokájának nemcsak külső érdekeiről, hanem szellemi kiképeztetéséről is megfelelően gondoskodott.

1633-ban a gráczi jezsuiták iskolájába küldötte, hol a gramatikai osztályt látogatta. [3]) A következő három évben a nagyszombati iskola syntaxis és poesis osztályainak tanulói között találjuk. [4]) És midőn 1636 marcius 12-én az uj collegium-épület alapköve letétetett, a bibornokot — ki esetleg távol volt — ő helyettesitette az ünnepélyes cselekménynél. Más nemű kitüntetés is érte. Midőn ugyanis a tanuló ifjuság körében létező Mária-Társulat két részre oszlott, az egyik őt választotta igazgatójává. [5]) Ugyanazon év őszén pedig nagybátyja Bécsbe küldötte őt nevelőjével együtt, hogy ott a német nyelvet elsajátitsa. [6])

---

[1]) 1636 april 23. (Egyk. más. Prim. vil. levt.)

[2]) 1636 april 29. (Egyk. más. Ugyanott.) Ezen okmány egyedül P. Miklósról szól. Az eredeti példány ettől úgy látszik eltér; mert Pázmány 1636 szept. 29-én irja: „S. M... nepotem meum ac duos agnatos (kik, nem tudom) Indigenatu Moravico exornavit.“ Pázmány Ditrichsteinnak 1636 jún, 15. szept. 9. (Ered. Cs. titk. levt.)

[3]) A gymnásium anyakönyvében áll: „Nicol. Pázmány Liber Baro. Gram.“

[4]) A gymnasium anyakönyvéből. (Prímási könyvtár.)

[5]) Dobronoki naplójából.

[6]) Pázmány 1636 oct. 11-én a bécsi papnövelde rectorának irja: „Vellem nepotem meum Vicunnam mittere, ut germanicum idioma perficiat. Eo fine nollem, ut in domo mae diversaretur, sed honesti alicujus viri hospitio uteretur . . . Nec nepos, nec praeceptor (vir optimus) vinum bibent, sed cerivisiam. Nec ego splendide, sed honeste illos tractari velim.“ (Eredeti. Pray-féle kézirat gyüjtemény). — Dobronoki okt. 20-ére

Nehogy halála esetére a morvaországi uradalmak birtokában, a többi rokonok által zavartassék, 1636 nyarán ingatlan vagyonáról intézkedő végrendeletet szerkeztett s a morva nyelvre leforditott fogalmazatot Ditrichstein bibornokhoz tette át, azon kérelemmel, hogy jogtudósok által megvizsgáltassa, vajjon a morva törvényeknek megfelelő e. Ugy látszik csak nehezen tudta magát elhatározni, hogy ez okiratot szláv nyelven állitsa ki; mert azirán is kérdést tett, vajjon érvénynyel birna e azon esetre is, ha latin nyelven szerkesztetnék? [1]) És csakugyan végre is latin nyelven állitotta ki. [2])

Sajnos, ezen végrendelet szövege nem ismeretes. [3]) Tartalmából csak annyi ismeretes, hogy miként 1628-ban a littenschitzi, [4]) ugy most a wsetini uradalomról is elrendelte, miszerint azokat Miklós gróf és utódai ne idegenithessék el, hanem ha a család kihalna, vagy a kath. egyháztól elszakadna, magyar papnöveldének Olmüczben való alapitására forditassanak. [5])

Pázmány végrendeletét 1637 elején személyesen készült Bécsbe fölvinni, hogy III. Ferdinand által megerősít-

---

megjegyzi naplójában, hogy Pázmány Kolosvárit (?) Bécsbe küldötte, unokája szállásának berendezése végett.

[1]) Pázmány Ditrichsteinnak 1636 szept. 9-én: „Illud etiam ab E. V. impense rogo, dignetur mihi indicare utrum si latina lingua et non moravica conficeretur, robur ae locum haberet Testamentum?“ (Eredeti Cs. titkos levt.)

[2]) Pázmány M. 1666 szept. 3-án Szelepcsényinek irja: „A testamentomok deákul vannak csinálva.“ (Prim. vil. levt.)

[3]) Eredménytelenül kerestem azt Esztergomban, az egykori bécsi cseh cancellariai és brünni országos levéltárban.

[4]) Úgylátszik szintén 1636. nov. 12-én állitotta ki, miként a másikat, mely ingóságairól rendelkezik. Ebben ugyanie irja: „Dispositionem, quam de bonis moravicis seorsim facio, in omnibés ratam volo.“ Podhraczky P. élete 97 l.

[5]) Ez az alább mondandókból kitünik.

tesse.[1]) Ezt azonban már nem tehette meg; csak halála után 1637 május 2-án részesült az okmány a k. megerősitésben.[2]) A másik végrendeletben unokáját melegen ajánlotta a végrendeleti végrehajtóknak — Lippay, Jakusich püspökök, Püsky esztergomi kanonok ℣sat. — jóakaratába; további neveltetését, valamint a morva jószágok kezelését is nagykorúságáig, reájuk bizta.[3])

Pázmány Miklós, ki bíboros nagybátyjának halálakor csak tizenkét éves volt, Püsky János püspök fölügyelete alatt Olmüczben folytatta tanulmányait.[4]) Később nagyobb utazásokat tett a külföldön és hosszabb ideig tartózkodott Párisban. A világ város zajos és ledér szórakosásaitól úgy látszik nem tudta magát egészen távol tartani, s midőn elutazott kifizetetlen adósságokat hagyott maga után.[5]) Korán házasodott. Már 1642-

---

[1]) A Prim. vil. levéltárban találtatik egy XVII. századbeli ily cimü irat: „Rationes, quibus creditur exhibitam S. Mti scripturam fuisse ultimam voluntatem et dispos. p. m. def. Em. D. C. Pázmány.“ Ebben többi között ez is áll: „Dispositio testamentaria propria manu eiusdem Dni Card. usque ad finem correcta extat. . . Hoc exemplum. . . D. Card. describi cuaverat ad purum, dum Tyrnavia movens Viennam sese conferre desideraverat, S. Mti pro confirmatione offerre nitebatur, cuius rei testis esse potest ipse scriptor eiusdem. . . Repertumque est hoc purum Testamentum in secreta eiusdem Card. cista, una cum authentico testamento colligatum.

[2]) Slavata Vilmos gróf cseh országi cancellár 1637 május 2-án értesiti a magyar cancellárt, hogy III. Ferdinand, úgy mint cseh király és morva őrgróf megerősítette Pázmány végrendeletét. (Eredetije ugyanott.)

[3]) „Super omnia autem commendo ipsis Nicolaum Pázmány, ut in timore Dei, honeste ipsum educari curent, sumptu necessario ex bonis moravicis suppeditato; nec patiantur, ut realem usum bonorum moravicorum habeat, nisi postquam ad aetatem competentem pervenerit.“ Podhraczky 99 l.

[4]) A Dobronoki-féle naplóban 1639 május 13-ra áll: „D. Pázmány juvenis Olomucio relaxationis gratia cum Rmo D. Püsky post festa paschalia huc excurrens, Rectorem invisit.“

[5]) Csak 1662-iki végrendeletében intézkedik, hogy azon mintegy

ben nőül vette özvegy Jakusichnét, Pethe Rozinát, Pethe György egyetlen leányát és terjedelmes uradalmainak örökösét. Nejével egy mostoha gyermek, Jakusich Imre gróf szállott reá; maga csak egy leánygyermeket birt, Zsuzsannát. De neje már 1658-ban meghalt. Röviddel utóbb második házasságra lépett egy morva úr leányával, Heysenstein Polyxenával, ki 40,000 forintnyi jegyajándékot hozott magával, s kit „az asszonyok legjobbikának“ magasztal — végrendeletében. E házasság magtalan maradt.

Ezalatt a nagybátyjától örökölt uradalmakat egymásután elidegenitette és ujakat vásárolt. Már 1642-ben átengedte a chwalnovi birtokot féltestvérének, Ürményi Jánosnak. Majd az egész wsetini uradalom eladására határozta el magát; erre hihetőleg azon körülmény inditotta, hogy a wsetini jobbágyok sokféle kellemetlenséget okoztak; sőt 1643-ban nyilt lázadásban törtek ki ellene, minélfogva fegyveres erőt kelle megfékezésükre sürgetnie. [1]) 1652-ben 96,000 talléron Illésházy Gáspárnak örök áron eladta. De ebből hosszas per keletkezett. Pázmány az eladási szerződésben kijelentette, hogy az uradalom minden idegen jogkövetelésektől ment és évenkint 20,000 forintot jövedelmez. Ellenben Illésházy úgy találta, hogy jövedelme alig 4000-et tett és több jogi kérdés még eldöntetlen. Ennélfogva Pázmánytól 70,000 forintnyi kárpótlást követelt. Végre egyesség utján

---

20 aranyra menő összeg, melylyel Van der Campen párisi szabónak adósa maradt, ennek, vagy örököseinek, — ha pedig föltalálhatók nem lennének, — a szegényeknek fizettessék ki. (Prim. vil. levt.)

[1]) Pázmány Miklós 1643 nov. 23-án Szakolczáról Lippay primásnak irja: „Ő felségénél méltóztassék Nagyságod sollicitálni, hogy míg az idő szolgál, azaz ezekben a hidegekben, ő felsége mentül hamarébb a wsetini rebellisekre való executiót kirendelje, hogy Magyarországból s mind pedig Morvából reájok essenek és csak ő felsége a várnak és városnak perdont és salva gvardiát engedjen, mivelhogy ekkoráig is a városbeliek nem igen értettek egyet a többi wsetini jószágbeli rebellisekkel.“ Eredeti Prim. vil. levt.

1662 elején lett az ügy elintézve. [1]) A littenschitzi uradalmat is 1659-ben Lebeniczky Menyhértnek 30,000 forintért eladta.

Ellenben nejének hozzájárulásával 1651-ben Rottal János gróftól megszerezte a weszele uradalmat, 50,000 forinton, melynek felét maga, másik felét neje fizette. 1659 elején pedig Sak Ferdinand örököseitől 80,000 forinton megvásárolta a löschi és szokolniczi uradalmakat, melyek együttvéve mintegy 13,000 holdat tettek. De a szokolniczi uradalmat utóbb ismét eladta. [2])

Ő rendesen morvaországi birtokain tartózkodott s magát „Panaszi gróf Pázmány Miklós, Veszele, Evanowicz, Szokolicz és Lösch urának, a cs. k. felség tanácsosa és kamarásá"-nak cimezte. 1662-ben ingó és ingatlan vagyonáról végrendeletet alkotott. Nejének 5000 forintot, leánya és mostohafiának a weszelei uradalmat meg 5000 forintot, egy Evanowiczon alapitandó kórházra 5000, egy Obroviczon épitendő kápolnára 1000, egy általa szerkesztett „Arbor scientiae boni et mali" cimü munka kiadására 2000, különböző jótékony célokra 3000 forintot rendelt. Többi birtokai és egyéb hagyatékának általános örökösévé, ha figyermekei születnének, ezeket jelölte ki; ellenkező esetben pedig a szigorúbb karmelita szerzetet, oly meghagyással, hogy Evanowiczon, vagy valamelyik más birtokán kolostort épitsen. Ha pedig ezen szerzetesrend a hagyatékot elfogadni vonakodnék, a Jézustársaságra szálljon, mely azt Magyarországban egy collegium alapitására forditsa. [3])

Eszerint Pázmány Miklós elidegenitette a nagybátyjától

---

[1]) Az egyesség 1662 jan. 4 kelt. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) Ezen adatok föltalálhatók: Wolny Topographie Mährens; IV. 121, 249, 463, 491 ll. És Schwoy Topographie von Mähren: II. 205, 395, 555, 666, 673 lapokon.

[3]) A végrendelet kelt Löschön 1662 marc. 22. Egyk. más. Prim. vil. levt.

örökölt uradalmakat s vagyonáról egészen saját belátása szerint intézkedett. Már pedig erre nem volt fölhatalamazva; annál kevésbbé, mert figyermekkel nem birt. Ugyanis Pázmány Péter azon uradalmak elidegenitése ellen óvást tett, s azokat ha Pázmány Miklós fiörökös nélkül elhalna, Olmüczben alapítandó magyar papnövelde javára szentelte. Miklós gróf tehát lelkiismeretlenségről vádolható, midőn nagybátyjának és jótevőjének szándékait kijátszotta és rendelkezésein túltette magát. De a végrendeleti végrehajtók is vétkesek voltak; miután kötelességük leendett megsértése ellen fölszólalni. És ezt tenni elmulasztották; sőt az egyik vádoltatott, hogy „az örökölt birtokokat elidegeniteni és a végrendeletet elnyomni segitette.“ [1])

Csak Szelepchényi György, midőn 1666-ban az esztergomi érsekséget elfoglalta, irányozta figyelmét ez ügyre; mire mint érsek és mint végrendeleti végrehajtó kettős jogcimmel birt. Ő tehát elhatározá a littenschitzi és wsetini uradalomnak tényleges birtokosai ellen pert inditani; egyuttal magát aziránt biztositotta, hogy a két uradalmat, ha azokat visszaszerezi, mindaddig birni fogja, mig az általa előlegezendő perköltségek összege legalább kétszeresen befolyik. [2]) Ekkor azután fölterjesztést intézett a magyar egyház nevében a királyhoz, kikérvén pártfogását. [3])

Törekvéseit maga Pázmány Miklós is támogatta, ki úgylátszik utólag megbánta eljárását. [4]) Sőt 1666 végén a litten-

---

[1]) Egy erre vonatkozó emlékiratban olvasom: „Executor Testamentarius. . . non tantum alienationi horum dominiorum a primo et directo haerede facta connixit, verum etiam ipse eandem promovit, et Testamentum supprimere juvit.“ Datum nélkül. Prim. vil. levt.

[2]) Az esztergomi káptalan okmánya kelt 1668 feria 2 post Dom. Trin. ugyanott.

[3]) Az emlékirat ugyanott.

[4]) 1666 sept. 3-án irja Szelepchényinek: „A memorialekat, akiket kelletik ő fgének beadni elküldtem, úgy hogy az a Ngd és a Clérus memorialejával egyezhessen.“ Eredetije ugyanott.

schitzi uradalmat, 2800 forint veszteséggel visszavásárolta. [1]) Azonban Szelepchényi törekvéseivel nem ért célt. A wsetini uradalom tényleges birtokosának kezei között maradt. Littenschitz pedig, Weszele és Lőschs Pázmány Miklós halála után féltestvérére Ürményi Jánosra szállott. [2])

VII.

Pázmány mint egyházi szónok. — Prédikációinak közrebocsátása. — Ezek ismertetése. — Ajánló levele. — Egyéb irodalmi munkássága élte végéveiben.

Pázmány éltének végső évében bocsátotta közre utolsó irodalmi művét, mely tudományos és nyelvészeti becsére nézve nem áll előbbi munkáinak szinvonalán alul és gyakorlati használhatósága következtében amazokat messze túlélte. Mert mig polemikus iratai elfeledve állanak könyvtáraink szekrényeiben: „Prédikációi“ közkézen forognak és széltében használtatnak napjainkban is; el nem érve senki, s csak kevesek által megközelitve azon nagyszámú irók közől, kik utánna e téren fölléptek, s gyér kivétellel, ephemer becsű munkáikkal elárasztották a lelkészkedő papságot.

Pázmánynak ifju korától fogva kedvenc foglalkozása volt a prédikálás. Midőn előljárói által hazájába küldetett, az ismeretlen jezsuita, szent beszédei által, melyek fölvillanyozták és elragadták hallgatóit, alapitotta meg hirnevét. Messze tájakról siettek katholikusok és protestansok a helyre, hol megjelent. És a tömeg, mely betöltötte a templomot, feszült figyelemmel csüggött az ifju szónok ajkain, a ki pedig szerette órákon át

---

[1]) Schwoy és Wolni i. h.

[2]) Ugyanott.

próbára tenni türelmét. Föllépése a szószéken ép úgy nevezetes esemény volt; mint föltünése az irodalmi, majd a politikai küzdtéren. És kortársai a „biboros magyar Cicero“ cimet hizelgés nélkül ruházhatták reá.

Hogy a hatásban, melyet prédikációival elért, nagy része volt személyének s előadásának: nem szenved kétséget. A legremekebb beszéd hidegen, vagy ügyetlenül előadva, hatástalan marad. Ellenben a kevésbbé tartalmas beszéd is, ha melegen és ügyesen előadatik, megragadhatja a hallgatók figyelmét és szivét is.

Pázmánynál kétségtelenül ugyanazon magaslaton állott az előadás modora és tartalma.

Már a biztosság, melyet a meggyőződés erőssége, s a valódi melegség, melyet az előadottakért való őszinte érdeklődés kölcsönöz, alkalmas volt meghóditani a hallgatót, kit a tiszta és mesterileg kezelt magyar nyelv könnyűsége és hangzatossága még le nem kötött.

Emellett hatásának kulcsát főleg az erőben, melylyel eszméi s az átlátszó világosságban, melylyel érvelései birtak, kell keresnünk. A nagy, félig művelt közönséghez szólva nem mulasztja el ugyan azt a szentirásból, a szent atyákból, s profán irókból vett idézetekkel, a régi és ujkor eseményeinek elbeszélésével bámulatra ragadni; de első sorban mégis erejét azon eszmékből meriti, melyek a szellemek közös birtokát s azon érzelmekből, melyek a szivek természetes hozományát képezik.

Miként Demosthenes, vagy az ujabb időkben Bossuet, úgy Pázmány is nem igyekszik váratlan dolgokkal meglepni hallgatóit; inkább leereszkedik hozzájuk, s mintegy velök eszmecserébe bocsátkozik, velök okoskodik. Nem erőlködik, hogy uj gondolatokat teremtsen; hanem azt mondja, mit mindenki tudott, vagy legalább sejtett. Hasonlatait is a köznapi életből me-

riti. Titka az, hogy mit az egész világ tud és érez, azt erőteljesebben, szebben, melegebben tudja kifejezni, mint bárki más.

Igy, szólván azon rettenetes jelekről, melyek a végső itéletet megelőzni fogják, ezekből Isten irgalmasságára utal, mint ki azok által az embereket bünbánatra inteni kivánja. Hogy ezt megvilágitsa, Istent az anyához hasonlitja. „Mikor — ugymond — az anya szerelmes gyermekét híja és a kiseszü gyermecske, nem akar hozzája menni; lasnakkal (?) béfedett emberrel, mint valami vázzal, vagy szokatlan bömböléssel megijeszteti a gyermeket, hogy féltében anyjához fusson.“ [1]) Midőn a híveket megnyugtatni kivánja aziránt, hogy Isten a pogány birodalmakat hatalomra jutni, a keresztényeket pedig elnyomatni engedi, igy szól: „Mikor a hold távol vagyon a naptól, akkor telinek látszik és inkább fénylik; de mentül a naphoz közelebb jár, annál kevesebb része tetszik: igy vagyon az emberek dolga. A kik messzebb estek Istentől, azok sokszor inkább fénylenek világi dicsőségekkel; a kik pedig közelebb járnak Istenhez, csak alig látszanak.“ [2]) Midőn a szülők kötelességeit fejtegeti, a következő hasonlatot hozza elő: „A természet tövisek közé rekeszti a gyenge rózsát; nem azért, hogy szaggassa, hanem hogy oltalmazza. Az atyák dorgálása eféle tövis; oltalmazza, nem hervasztja a fiakat.“ [3]) Vagy midőn azok eljárását megrója, kik barátjaikat mértéktelen ivásra buzditják, igy szól: „Ha meleg időben lovad megizzad és inni akar, megrántod száját, hogy el ne veszessed egészségét. Ha pedig látod, hogy barátod fölgerjedett a sok bor miatt, inkább erőltesed, hogy igyék; és a mitől barmodat elfogod, arra kény-

---

[1]) Nagyszombati 1768-iki kiadás 7 l.
[2]) 23 l.
[3]) 205 l.

szeríted barátodat; nagyobb gondod lévén lovad egészségére, hogy sem barátod életére, üdvösségére.“ [1])

És midőn a korabeli társadalom hibái, gyarlóságai ellen küzd, azokat nem túlozza; csak hiven, erőteljes vonásokkal ecseteli. Tükröt tart a hallgató elé, melyben azonnal magára ismerhet. „Mennyien vannak eféle atyák és anyák — mondja, midőn a gyermekek mikénti neveléséről értekezik — kik meg nem dorgálják, sőt nevetéssel hallgatják, mikor szitkozódik kisded fiok és nemcsak torkába töltik a bort, biztatván, hogy igyék, mert az apja is ezzel kereste, a mi nincs; de ugyan gyönyörködnek latorságában és katonagyermeknek, furcsa gyors elmének itélik, ha mihelt nyelvét tudja mozgatni, jól tud szitkozódni.“ [2]) Egy más alkalommal igy szól: „Dicsekednek most az emberek, mikor valakit megrészegitnek. És még az asszonyok is megmutatják ebben mesterségöket. Mert mikor valakit különben meg nem részegithetnek, elmegyen kisasszonyom, egy pohár bort köszön másra és kicsinynyé megkredenciázván, vagy a pohár szélit megcsókolván, épen megitatja mással; és igy meg nem részegszik asszonyom, de szinte olyan lélekveszedelembe esik, mint a ki megrészegült.“ [3])

A nyelv kezelésében a szónok két veszély közepette áll. Az egyik az, midőn a költői phrásisok, vagy a páthos eltemetik az eszmét; a másik az, midőn a hideg és közönséges nyelvezet által az eszme veszt értékéből. Pázmány prédikációiban a kifejezés mindig öszhangzásban áll a gondolattal. Kifejezései nem keresettek, mondatai nem mesterkéltek. Nála minden természetes, semmi erőltetett.

Pázmánynak beszédei szokatlan nagy mérvekben nyujt-

---

[1]) 225 l.
[2]) 206 l.
[3]) 225 l.

ják a szent irás és a szent atyák idézeteit. Ezeknek tanulmányozásában fejlődött ki, szilárdult meg hite. Nem csuda tehát, ha azon bányába vezeti hallgatóit, melynek kincseiből maga már meggazdagodott. De a profán irókat, névszerint az ókor classikusait is gyakran idézi. Ezen eljárását szükségesnek látta, kortársaival szemben, predikációinak előszavában, igazolni. Kiemeli, hogy minden igazság, mely a pogányok könyveiben föltalálható, Istentől származik. És miként Izrael fiai az aegyptusiaktól elragadott ezüst és arany edényekkel fölékesitették a frigy sátorát: úgy a pogány bölcsek mondásait is a hivek épüésére használhatni. Továbbá, folytatja, nagy vigasztalására szolgál a keresztényeknek, ha látják, hogy a természetes ész szavai után induló pogány bölcsek ugyanazt tanitották az erkölcsökről, mit a keresztény vallás is követel. És a pogányok jó példája nem kevéssé ösztönzi a keresztényeket, hogy magukat azok által megelőztetni, megszégyenittetni ne engedjék. És — ugymond — nincs oly rosz kert, melyben valami hasznos fű nem volna; nincs oly rosz könyv, melyben semmi jó nem találtatnék: azért a tövis közől kiszaggatjuk a rózsát, s a sárból kimossuk az aranyat; a mi jót a pogányok irásiban találunk, a mi épülésünkre forditjuk.

Az egyházi szónoklat nem a hiuság kielégitésének, hanem a felebaráti szeretet gyakorlásának tere. Pázmány teljesen áthatva volt ezen igazságtól. S prédikációi elé helyezett „Intésé"-ben szigorúan megrója azokat, kik nem a hallgatók lelki hasznát célozzák; hanem azt, hogy „elméjök, tudományuk, ékesszólásuk mutogatásával dicsekedjenek és magukat csudáltassák." Az igaz lelkipásztornak legfőbb dicsősége az, ha a hallgatók szivéből a tévedéseket kiirtja, ha megismerteti velök a bün undokságát, ha bünbánatra, javulásra, megtérésre birja azokat. „Nem veszedelmes orvosnak tartanók-e, — ugymond — a ki betege előtt lantot verne és éneklésével akarná gyönyör-

ködtetni fülét; orvosságokat pedig (mivel azoktól a beteg iszonyodik) nem adna nyavaláinak gyógyitására. Ilyen ártalmasok a prédikátorok, kik csak szólásnak ékességével, vagy magok álma és elmélkedésök beszélgetésével, vagy igen mély és szokatlan, de haszontalan tudományokkal viszkettetik a hallgatók fülét: a lelki sebek genyedtségét pedig meg sem illetik."

És Pázmány beszédei teljesen mentek azon hibáktól, melyeket megró. Tanitani, a hit igazságait földériteni és hallgatóit a vétektől visszatartani, javulásra, Isten és az egyház parancsainak buzgó teljesitésére serkenteni: ez mindig célja.

Első sorban az evangéliumi tanitás magyarázatja képezi prédikációinak tárgyát. De nem hidegen és szárazon teszi ezt, mint az iskola; hanem meleg ékesszólással. Majd az ügyes dialektikus, majd a tüzes szónok lép előtérbe. Elmélyed a hittitkok vizsgálatába, anélkül, hogy letérne az ösvényről, melyet a szent irás és a hagyomány kijelölnek. S ajkain világosság derül a leghomályosabb kérdésekre; kétségtelen bizonyosságot nyernek az egyház tanitásának leginkább megtámadott tételei is. Azonban bármennyire erős volt Pázmány a dogmatika terén, áttekintve beszédeit, úgylátszik mégis szivesebben foglalkozott a gyakorlati kérdésekkel, az erkölcstan tárgyaival.[1])

---

[1]) Igy külön beszédeket találunk prédikációinak gyüjteményében: a lelki irgalmasságról, az alázatosságról, az önismeret üdvös voltáról, ellenségeink szeretetéről, az özvegyek kötelességeiről, az Istenben helyezendő reményről, a fiaknak istenes neveléséről, a szülők iránti tiszteletről, a részegség undokságáról, a házasságban élő nők kötelességeiről, az Isten akaratjában való megnyugvásról, a keresztény urak és szolgák viszonyáról, a lelki jóságban való növekedésről, hogy ifjukorban kell Isten szolgálatját kezdeni, a bujaság undokságáról, a fösvénység gonoszságáról, az igaz penitenciatartásról, az irgalmasságról és alamizsnáról, az igazságról és a birák kötelességeiről, az imádságról, a világi nyomorúságok békességes szenvedéséről, a bocsánandó vétkek kerüléséről, mikép kell az oltári szentség vételéhez készülnünk, a bűnnek rútságáról, hogy minden cselekedeteinket Isten dicsőségére kell irányoznunk, a gyilkosságról és haragról, a nyelvnek vétkeiről, a jóra való

Pázmány oly nagy fontosságot tulajdonitván a prédikációnak, az egyházi szónoktól kiváló tulajdonokat követelt. „Sok munka, — ugymond — nagy okosság, temérdek tudomány és mindenekfölött nagy isteni malaszt és kötelesség kivántatik.“ Nézete szerint a szónok életének öszhangzásban kell állani tanitásával; mert a példa inkább vonz, mint a szó és a feslett életű pap prédikálása alig számithat hatásra. Mindamellett érdekes hasonlatokkal igyekezik kimutatni, hogy esztelenség a tanitó gonoszsága miatt elvetni a jó tanitást. „Ha — irja — a jó pénzt örömest veszszük, noha mocskos a fizető mester keze; ha meg nem vetjük az egészséges orvosságot, noha beteges doktortól rendeltetik; ha a tiszta jó bort kedvesen iszszuk a földedényből ... nem okosság az igaz tanitást kedvetlenül venni azért, hogy vétek nélkül nincs, a ki elénkbe terjeszti ... Mert, ha király levelét hozzák, nem vizsgálja a ki eszes, micsoda pennával és melyik deák irta? hanem arra vigyáz, mi vagyon a levélben; mi se cirkáljuk annak életét, a ki szól.“

Végre határozott ellensége volt az extemporisálásnak, a készület nélküli föllépésnek. „Ne bizzék senki elméjében; mert soha jól nem prédikál, a ki jól hozzá nem készül.“ Hivatkozik Augusztus császárra, ki mindig leirva hozta magával beszédét a tanácsba. És Ciceróra, ki bár hires szónok volt, mindenkor rettegve kezdett a szóláshoz, és midőn egy alkalommal

---

restségről, az ételben és alvásban való mértékletességről, a vakmerő itéletről, mint kell embernek magát viselni betegségében, a felebaráti szeretetről, a feslett társak és a hizelkedők barátságának veszélyességéről, a háladatlanságról, legfontosabb dolgunk az Isten országának keresése, a kevélységről, mikép kell az ünnepeket szentelni, az isteni szeretetről, mivel tartozunk fejedelmünknek és fejedelmünk nekünk, az igaz mondásról és hazugságról, mikép kell a keresztény leányt nevelni, hogy a világ javait semminek kell tartani, a templomok tiszteletéről, a keresztény vitézek kötelességéről, a jó püspök tükörről, a processiókról sat. — Ellenben szorosan dogmatikus beszédet alig találunk harmincat.

a tanácsülés, melyben neki szólani kelle, elnapoltatott, örömében szabaddá tette rabszolgáját, ki e hirt meghozta. Ha már — így következtet — ezek világi dolgokról ily félve beszéltek, mennél nagyobb gondosságot lehet követelni azoktól, kik a lélek üdvösségében járó dolgokról szólanak. És csakugyan ő maga élte végeig a legnagyobb szorgalommal és tanulmánynyal dolgozta ki szent beszédeit, bár ritka emlékező tehetségére és ékesszólására támaszkodhatott volna.

Mindazáltal ezen szent beszédei közöl nyomtatásban csak egyet tett közzé, azt, melyet 1610-ben Pozsonyban tartott, midőn Ráczkövi apostata pap a kath. egyház kebelébe vissza tért. [1])

Tisztelői azonban gyakran sürgették, hogy szent beszédeinek teljes gyüjteményét összeállitsa és kiadja. Figyelmeztették, hogy ily munkával fontos szolgálatot fogna tenni papok és világiaknak egyaránt. Némi habozás után engedett az ismételt kérelmeknek; miután maga is meggyőződött, hogy azt a magyarországi egyház viszonyai és érdekei követelik.

Szerénysége nem engedé föltenni, hogy szellemdus, s magas műveltségű papok, több évszázad mulva is élvezettel fogják olvasni, haszonnal tanulmányozni és eredménynyel fölhasználni prédikációit. Ezt nem is sejté; csak a licentiátusok és azon világi férfiak használatára szánta gyüjteményét, kik oly helyeken, hol papok nincsenek, nyomtatott könyvekből szoktak szent beszédeket az összegyülekezett hiveknek fölolvasni. És úgy vélekedett, hogy legfölebb oly lelkészek fognak könyve után nyulni, kik kellő készültséget, vagy elégséges segédeszközöket nélkülözvén, eredeti szent beszédek kidolgozására nem képesek. [2])

---

[1]) L. e munka I. kötet 81 lap. E beszédet átdolgozva fölvette gyüjteményébe is. Idézett kiadás 879 l.

[2]) „A keresztény olvasóhoz“ cimzett előszavában.

1633-ben adta sajtó alá vasárnapi szent beszédeit. De ezeknek nyomatása három esztendőt vett igénybe. Szándéka volt az ünnepeken tartott szent beszédeit is fölvenni a gyüjteménybe. „Több nevezetes szentekről sok prédikációim — ugymond — jegyzetben vannak. De mivel ez a könyv fölöttéb öregbedett és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott“: lemondani kényszerült tervéről. Csak hetet vett föl az ünnepi szent beszédek közől a gyüjteménybe. Utolsó helyen az áll, melyet 1635 karácsony ünnepén a nagyszombati székesegyházban tartott. „Állitom — irja erről — hogy ez leszen vége a negyven esztendőtől fogva való prédikálásomnak; mert mellem fulladása, hurutok és belső szelek szaggatása, emlékezetem fogyatkozása, fogaim kihullása, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben, alkalmatlanná tettek a prédikálásra.“ [1])

A gyüjtemény, 105 prédikációt, 10 parenesist és egy pásztori intést tartalmaz. [2]) Pázmány e munkáját a szent Háromságnak kivánta fölajánlani. És élére ajánlólevelet helyezett[3]) mely irályának tisztasága és szépsége tekintetében még Páz-

---

[1]) Rövid jegyzet a „Keresztény olvasóhoz“ intézve az 1268 lapon.

[2]) A munka teljes cime ez: „A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynehány innepekre rendelt evangéliumokról Prédikációk. Melyeket élő nyelvének tanitása után irásban foglalt Cardinál Pázmány Péter esztergami érsek. Nyomtatták Pozsonban. 1636.“ Ivrét 28 és 1248 lap. A Nemzeti Muzeum könyvtárában levő Jankovich gyüjtemény ezen kiadásból két példányt bir, melyek cimlapjai különbözők; nemcsak a cim berendezése és a keret tekintetében; hanem az egyiken sz. Pál ap. korinthusiakhoz intézett II. levele 4 fej. 2 verse jelszó gyanánt olvasható, a másikon pedig ez hiányzik.

[3]) A nyolc lapra terjedő ajánló levél cime ez: „Az én kegyelmes Uramhoz, a teljes szent Háromság egy bizony Istenhez, alázatos ajánló irásom.“ És a vége „Irtam Pozsonban 1636 esztendőben. Isteni Felségednek legkisebb szolgája Pázmány Péter.“ Ezen ajánlólevél a későbbi kiadásokban nem található föl.

mány egyéb iratai közöl is kimagaslik, s melyen ritka melegség, mondhatnók, ihlet ömlik el.

„Hálát adok szent Felségednek — irja többi között, hogy engemet kegyelmességedből, az igaz hit zászlaja alatt, egyházi állapotban köteles szolgáddá fogadtál, áldásodat reám árasztottad, lelki és testi ajándékiddal szivemet magadhoz szelidítetted, akaratomat szolgálatodhoz édesitetted, késedelmességemet serénységre sarkantyuztad, tudatlanságomat mennyei tanitásoddal világositottad, gyarlóságomat érdemem szerint nem ostoroztad, hatalmas kezeiddel belém oltott igazismeretedet naponként nevelted, dicsőséged terjesztésére szivemet gerjesztetted és a világ bojtorjánába ragadott kivánságimat szolgálatodra ösztönözted.“

Alázattal vallja, hogy a mi jó van benne, Istentől van. Emiatt Isten dicsőségének előmozditása volt életének mindig célja, s ezt célozza jelen munkája is. Ezért nem akarta azt másnak ajánlani. „Kisded és lengeteg ajándék ez; mert az én tudatlanságom keze szennye rajta maradott a te tisztaságos szép tanitásid magyarázásán. Azért nem méltók az én akadozó nyelvemnek disztelen és unalmat szerző rebegési, hogy bemutattassanak szent Felséged előtt.“ Mindamellett két körülmény bátoritotta erre. Az egyik az, hogy a mi jó találtatik munkájában, Isten tárházából vette. A másik bizalma Isten irgalmában.

Azután áttér a maga személyére. „Ah mely boldog volt ama szent atya — igy fohászkodik —, ki halála óráján ezt mondotta, hogy soha mást olyat nem tanitott, melyet előbb maga nem cselekedett? Megvallom te előtted édes Uram Istenem, hogy én ilyen nem vagyok; szegény gyarló vagyok, mert sokat irok és tanitok, amit restségem vagy roszaságom miatt nem cselekszem, vagy igen hidegen és fogyatkozva cselekszem. Mindazáltal te tudod Uram, hogy csak azt irom, amit szolgáid

üdvösségére hasznosnak, előtted kedvesnek ismerek, sőt amit magamis kivánva igyekezem teljesiteni."

Végül kérelmeivel fordul Istenhez.

„Fáradságomnak egyéb jutalmát nem kivánom szent Felségedtől, hanem amit kedves szolgád szent Ágoston kivánt: valamit magad kivül akarsz adni, bár mind elvedd, csak magadat add nekem. És minthogy szólani kezdettem előtted Uram, noha por és hamu vagyok, még egy könyörgésemet bocsásd kegyelmes füleidhez . . . Adj a te méltatlan szolgádnak oly áldomást, hogy akik az én munkámat, a te ajándékodat, az anyaszentegyház tárházából vett igazságokat olvassák: tisztuljon értelmök sötétsége az igaz hit ismeretire, lágyuljon szivök keménysége penitenciára, gerjedjen lelkök hidegsége szerelmedre; hogy minden tévelygések sötétségéből, minden bünök veszedelméből kifeselvén, hiven szolgáljanak Felségednek. Ha sok amit tőled kérek Uram, ottan csak azzal áldd meg méltatlan szolgád fáradságát, hogy bárcsak egy bűnös ember térésére egy lélek üdvösségére legyen segitő tanitásom. Fáradságomnak fényes jutalma leszen, ha a Krisztus vérével megváltott lelkek közől csak egynek üdvösségére segitő eszköz leszen irásom."

Pázmány prédikációi a hazai papság körében annyira elfoglalták a tért, hogy — mint Toldy Ferenc megjegyzi — „nagy soká nem mert a katholikusok közől senki a hitszónoki téren előállani; s midőn fél század mulva Illyés András püspök azon föllépett (1696), hitszónoklatunk, s általában prózánk süllyedésének kiáltó jelét adta."[1]) Az azonkori papság izlésére és itélő képességére előnyös világot vet tehát azon tény, hogy Pázmány prédikációinak ujabb kiadásait szükségessé tette.[2]) 1654-ben Krakóban latin forditásban is közrebocsáttattak.

---

[1]) A Magyar Nemzeti Irodalom Története rövid előadásban. 62 l.

[1]) Második kiadása Nagyszombatban 1695, harmadik ugyanott 1768 jelent meg.

Pázmány élte végéveiben három régibb munkájának második kiadásban való közrebocsátását tervezte. Ezek a következők. „A mostan támadt uj tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonysága.“ (1605). — „A szentirásról és az anyaszentegyházról.“ (1626). — „A setét hajnalcsillag után bujdosó lutheristák vezetője.“ (1627.)

Mindhárom munkát lényegesen átjavítva és bővítve szándékozott közrebocsátani; [1]) de szándékát, ismeretlen okok miatt nem valósitotta. Hasonlag kiadatlan maradt azon logikai kézikönyv kézirata is, melyet mint gráczi tanár szerkesztett és most sajtó alá elkészitett volt, valószinűleg avégett, hogy a nagyszombati egyetemen tankönyv gyanánt használtassék. [2])

Még a „Kalauz“ harmadik kiadásának megjelenését sem élhette meg, bár azt maga adta sajtó alá. [3])

VIII.

Pázmány egészségi állapota élte végső éveiben. — Végrendelete. — Halála. — Temetése. — Sirjának föltalálása. — A Jézustársaság kegyelete Pázmány emlékezete iránt.

Pázmányt hosszu és kinos betegeskedés korán előkészitette a halálra. Testi szervezete, bár nem tartozott a

---

[1]) Pázmány evégett e három munka egy-egy példányát sajátkezűleg szorgalmasan átdolgozta, részint javitván a nyomtatáson, részint tele irt papirdarabokat ragasztván a lapokhoz. Ezen becses példányok közöl az első a m. t. akademia, a második az esztergomi főegyház, a harmadih a m. k. egyetem könyvtárában található.

[2]) L. e munka I. 17. l. [2]) jegyzet.

[1]) Megjelent 1637-ben. Dobronoki naplójában 1637 junius 24-ére följegyzi, hogy Némethi Jakab atya a pozsonyi nyomda igazgatója Nagyszombatba jött, pénzt kérni Lósytól Pázmány munkájának nyomatási költségeire.

gyengébbekhez, nem volt olyas, mely dacolni tud a physikai és lelki erőfeszitéssel. És a fáradalmakban, harcokban gazdag élet, melyet négy évtizeden át folytatott, alkalmas leendett megingatni, földúlni a legszilárdabb egészséget is. Mióta a nyilvános élet terére föllépett, nem ismerte a nyugalom élveit. Irodalmi és egyházi, politikai és gazdászati tevékenysége, melynek emlékei reánk maradtak, följogositanak a kérdésre, mikép volt arra elégséges egy embernek ideje és ereje? Adjuk hozzá tanulmányait, melyekről munkái, — az áhitat gyakorlatait, melyekről kortársai tanuságot tesznek. Ne feledkezzünk meg az emésztő küzdelmekről, melyeket majd az egyház, majd a dynastia ellenségeivel, — nem egyszer személyes vetélytársaival és roszakaróival szüntelen folytatott. Emlékezzünk meg folytonos gondoskodása és aggodalmairól, miként biztosithatja legjobban a féltett nagy érdekeket és hárithatja el a fenyegető veszélyeket. Már pedig minden irataiból kitünik, hogy lelke érzékeny volt és fogékony minden fájdalomnak mély és tartós átérzésére.

Mindezekután nem csudálkozhatni, hogy idő előtt megöregedett és a hatvanas évek terhei, melyeket sokan ifju erőkkel viselnek, súlyosan nehezedtek reá. Főleg mióta Rómából 1632 tavaszán visszatért, gyakran komolyabb bajok látogatták meg, melyeknek kutforrása idűlt, elhanyagolt köszvény volt. 1633 elején egészségi állapota a római curiánál aggodalmakat keltett.[1]) „Én ebben az uj esztendőben — irja ő maga is — ezideig nyavalyásul voltam, mert a csirája uj esztendő napjától

[1]) Bécsi nuntius 1633 jan. 29-iki jegyzékében: „Intendo, che il S. C. Pazman stia poco bene, per esser travagliato da alcuni accidenti di vertigine e da flussione di cattaro. Non vi e pero febre.“ A római államtitkár febr. 19 válaszol: „Dispiace il sentire la poco buona salute del S. Card. Pázmán. . . spero con le prime di haver aviso migliore della sua sanitá.“

fogva rajtam volt; és most is a balkezemnek a feje és a nagy ujam miatt oly fájdalmakat szenvedek, hogy ruhámat sem vehetem magamra. De ezeknek mind úgy kell lenni, amint a jó Istennek tetszik.“ [1])

A következő évben a pőstyéni gyógyforrásoknál keresett enyhülést; [2]) de csak rövid időre találta föl azt. Az év végén ismét kedvezőtlen hirekkel szolgál Rákóczynak. „Magam állapotja felől azt irhatom kegyelmednek, hogy igen törődött és bontakozott egészséggel vagyok; de úgy kell lenni, amint a jó Isten akarja.“ [3]) És az 1635-iki sopronyi országgyülés tartama alatt folytonosan betegeskedett. Csak a kikelet hozta meg a javulást. [4]) Ekkor Bécsbe utazott, hogy magát a császári udvar orvosai által gyógyittassa. [5]) De az utazás fáradalmai még súlyosbitották baját. [6]) A bécsi orvosok tudományánál ismét hatásosabb volt Pőstyén, hova május első felében sietett. Innen irja az erdélyi fejedelemnek: „Oly megbontakozott egészséggel vagyok, hogy ezt a szegény rothadandó testet, mintegy dülő házat kell mindaddig gyámolitanom, mig az úr Isten elhozza azt az órát, melyet bölcs gondviseléséből rendelt életem végzésére. . . A hévvizben immár két héttől fogva nyavalgok és úgy tetszik, Isten kegyelmességéből nem kevés hasznát is éreztem ennek a jó hévviznek.“ [7])

---

[1]) 1633 jan. 8. Eszterházy Miklósnak. Eredetije a kismartoni levéltárban.

[2]) 1634 april 15-én Rákóczynak. Eredetije az Erdélyi Muzeumban.

[3]) 1634 dec. 10. Ugyanott.

[4]) 1635 april 20 irja Rákóczynak: „A sopronyi gyűléstől fogva egészségem igen lassan szolgált, de Istennek hála, naponként jobbadán kezdek lenni.“ Ugyanott.

[5]) Dobronoki naplójából.

[6]) 1636 május 26 Rákóczynak: „Bécsben. . . oly romlott állapottal voltam, hogy csak ki sem mehettem a házból, szüntelen a doctorok keze lévén rajtam.“ Erdélyi Muzeum.

[7]) 1635 május 26 Pőstyénből. Ugyanott.

Mindazáltal egészsége nem szilárdult meg többé; bár ezt kora — csak hatvanöt éves volt, — még remélleni engedte. 1635 karácsony napján utólszor lépett szószékre. A nehézségek, melyeket ezalkalommal tapasztalt, kényszeritették, hogy fölhagyjon legkedveltebb foglalkozása, a prédikálással. „Mellem fulladási, — ugymond, — hurutok és belső szelek szaggatási, emlékezésem fogyatkozási, fogaim kihullási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben alkalmatlanná tettek a prédikálásra.“ [1])

Az 1636-iki évben egészségi állapota változó volt. Január 5-én kirándult a jezsuiták manigai birtokára, s ott ebédelt. De midőn visszaérkezett gyomorbajba esett. Február végén és marcius első napjaiban a köszvény hevesen megtámadta. Marcius 29-én már ismét Szent Katalinban bérmálhatott és Sellyére is kirándult. [2]) A tavaszi hónapokban annyira gyenge volt, hogy a levélirástól is tartózkodnia kelle. [3]) „A vénség és sok nyavalya szinte elnyomott,“ — irja május 5-én. [4]) Mindazáltal nem engedett magának nyugalmat s folytonosan uton volt. April 10-én Sellyéről Pozsonyba utazott, hol 13-án Balassiné által megvendégeltetett. Május első napjaiban ismét Sellyén találjuk, hol 16 és 17-én többeknek az egyházi rendeket föladta. Május 21-én Nagyszombatba jött, hol másnap maga vezette az úrnapi körmenetet. Június 4-én Pozsonyba utazott. Július 14-én visszatért Nagyszombatba és négy nap mulva Sellyére rándult ki. [5]) Ez évben itt gyógyittatta magát Pőstyén

---

[1]) 1636-ban közrebocsátott „Vasárnapi és Innepi Prédikácziói“-nak utószavában.

[2]) Dobronoki naplója után.

[3]) 1636 april 16 Rákóczynak: „Egészségem sem szenvedte a hosszu levélirást.“ Erdélyi Muzeum.

[4]) Rákóczynak. Ugyanott.

[5]) Dobronoki naplója után.

helyett. [1]) És oly eredménynyel, hogy az év második felében erejét visszanyerni látszott; politikai és egyházi teendőit szokott buzgalmával végezhette, levelei is terjedelmesekké válnak, mentek panaszoktól. Sőt augusztusban képes volt Nyitrára, Szentkeresztre, Túróczba utazni. Innen pedig szeptember 2-án visszatérvén az őszi hónapokat fölváltva Pozsonyban, Nagyszombatban és Sellyén töltötte. Szeptember 28-án ünnepelte meg érsekké neveztetésének huszadik évfordulóját; oktober 4-én pedig 66-ik születésnapját. Oktober 6-án beteges volt és frater Abraham jezsuita által gyógyittatta magát. Három nap mulva Pozsonyba utazott; de itt is gyengélkedett. [2]) Emiatt midőn november 10-én Nagyszombatba visszaérkezett, eljöttnek látta az időt, hogy előkészüljön a halálra. Evégből anyagi viszonyait elrendezte és november 12-én elkészitette végrendeletét.

„Mindenekelőtt — ezek az okmány bevezető sorai — Teremtő, Megváltó Istenemnek egész szivemből hálát adok, hogy engem a legméltatlanabb férget, bár ezerszeresen megérdemeltem az örök kárhozatot, végtelen irgalmából nem elégedett meg a róm. kath. egyház kebelébe fogadni, csudálatos gondviseléssel vezetni; hanem ideiglenes javakkal is elhalmozni kivánt. Emiatt alázattal leborulva hőn esedezem Isten irgalmához, hogy vétkeimet és mulasztásaimat kegyelmesen megbocsássa; egyuttal az Üdvözitő érdemei, a b. Szűz és minden szentek közbenjárása által, könnyek között, kérem: ne vegye el tőlem szent Lelkét, hanem miként ifjuságomban oktatott, most vénségemben és aggkoromban, midőn erőim hanyatlanak, ne hagyjon el, hanem úgy irányozza örök szolgálatára lelkemet e világon, hogy örök boldogságomat biztositsam.“ Ezután áttér a földi érdekekre. „Testemet — ugymond — pompa nélkül, egyszerűen kivánom

---

[1]) 1636 május 17-én Sellyéről Rákóczynak irja: És mivel magam is most a cúra alatt vagyok . . . szóval kgdnek izentem.“ Ugyanott.

[2]) Dobronoki naplója nyomán.

eltakarittatni. Azon esetre, ha sirboltba helyezik, rendelem, hogy ott a talajt fölássák és testemet a föld méhébe tegyék. Testem fölbontását és bebalzsamoztatását pedig eltiltom."

Ingatlan javairól, melyeket unokájának hagyott, külön okmányban intézkedik. Ingóságainak hagyományozásában a kegyelet és jótékonyság érzelmei vezették. Legjobb hat lovát és kocsiját II. Ferdinandnak, hat más lovát kocsival III. Ferdinandnak ajánlotta föl. Ujvárban és Palánkon találtató összes gabonáját és borát a magyar véghelyek szükségleteire rendelte fordittatni. Összes templomi szereit az esztergomi főkáptalannak, könyvtárát a pozsonyi jezsuitacollegiumnak hagyta. Ékszereit, úgyszintén értékesebb ruháit unokája, Lippay és Simándi püspökök, az esztergomi és pozsonyi káptalanok, meg a pozsonyi sz. Ferenc rendű zárda között kivánta szétosztatni. Udvari emberei és szolgáiról bőkezűen emlékezett meg. [1]) A sz. Ferenc rend pozsonyi, nagyszombati, galgóczi és ujvári zárdáinak egyenként 500 forintot, 100 akó bort és 10 köböl buzát rendelt. A Jézustársaság bécsi rendházának 1000 forintot és 200 akó bort, a rómainak és pozsonyinak 1000—1000 aranyat; a pozsonyi és nagyszombati szegényeknek 1000—1000 forintot, mindegyik esztergomi kanonoknak, ki temetésén megjelenik, 20 tallért hagyományozott.

A legatumok kifizetése után hagyatékából fönmaradó összeget egy Pozsonyban alapítandó papnövelde alapitására rendelte, melyet életében akadályozva volt, bár ohajtotta, létesiteni. [2])

---

[1]) Egy évi fizetésök kiszolgáltatása mellett „Martino Ujfalusy cubiculario fl. 1000, Martino Fejérváry dapifero, qui et circa personam meam diu servivit, fl. 500, Joanni Gyulay fl. 300, Joanni Námény fl. 1000, Petro Sólymosy fl. 2000, Petro Námény tall. 300, Kákony fl. 200, cuilibet adolescenti honorato, qui in cubiculo interiori servierunt fl. 100."

[2]) „Quod remanserit . . . convertant in fundationem exigui Alumnatus Clericorum Posonii; ego enim saepe eam fundationem aggres-

A végrendelet végrehajtóivá Lippay veszprémi, Jakusich tinini püspököt; Böjthe, Érsekujváry, Kisdy, Püsky esztergomi és Bielavius pozsonyi kanonokokat jelölte ki, „kiket — ugymond — mindenkor szerettem; bizom tehát, hogy végső intézkedéseimet buzgón végrehajtandják.“ [1])

Midőn Pázmány ezen okmányt kiállitotta, egészségi állapota elég kedvező volt. Az nap — november 12-én — Püsky kanonoknál ebédelt. Másnap a jezsuita collegiumban jelen volt az egyetem alapitásának első évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyen. November 14-én Sellyére utazott, honnan Tardoskeddre is kirándult. E hó 29-én visszaérkezvén Nagyszombatba, másnap Telegdy kalocsai érseket fogadta vendégül, kivel házának a nagyszombati convictus részére való átadása iránt tárgyalt. Tiszteletére nagy ebédet rendezett, melyen 10 gróf és báró vett részt. November 26-án ismét Pozsonyba utazott, s kocsiján gróf Erdődy Györgyöt, Vesselényi Ferenc füleki kapitányt és Dobronoki atyát vitte magával. Midőn a város közelébe értek, Eszterházy nádor által, ki több báró által kisérve elébe lovagolt, fogadtatott. [2])

December havát is Pozsonyban töltötte, majdnem folytonosan szenvedő állapotban, minélfogva akadályozva volt a karácsonyi ünnepekre érseki székhelyére utazni. [3]) Csak 1637

---

sus, variis impedimentis retardatus sum. Posset igitur exigua domus canonicalis, quae penes vetus stabulum Praepositurae sita est, una cum dicto stabulo in domum Alumnatus extrui, ac semper unus Canonicus ibidem habitans alumnis praeponi.“ E tervet 1642 Lósy valósitotta; de vajjon Pázmány hagyatékából tette, kétséges.

[1]) A végrendeletet mint tanuk a nádor és Telegdy érsek irták alá. (Eredeti példányát nem találtam meg. A Hevenesy gyüjteményben levő későbbi másolatból kiadta Podhraczky i. m. 97—99. ll.)

[2]) Dobronoki naplója után.

[3]) Dobronoki 1636 dec. 9-re irja: Curavit (P. P.) alteri etiam brachio cauterium inuri.“ És dec. 22-re: „Dominus Em. per literas commendavit se precibus Collegii, et excusavit se, quod non possit ad natalitia festa venire ob ingravescentem morbum.“

január elején jöhetett vissza Nagyszombatba. Itt január 12-én Böjthe kanonoknál, két nappal utóbb a jezsuita collegiumban ebédelt. [1])

Azonban baja csak rövid szüneteket engedett neki és ismételve visszatért. „Isten látja — irja már január 17-én — a sok mindennapi nyavalyák, melyek miatt csak most is Isten tudja, mint vagyok, annyira megtörtek.“ [2]) És egy héttel utóbb minden előkészületeket megtett, hogy Sellyére utazzék, hol Eszterházy nádorral kell vala találkoznia. De az utazással fölhagynia kellett. „A nagy hurut miatt — irja — egy hete, hogy ki sem mentem házamból, hanem csak ma. És mivel mind az uton való járástól iszonyodik a bontakozott egészség, mind a sellyei nyári házak alkalmatlannak látszanak: meg kell maradnom. Mert úgy veszem eszembe, hogy nem nekem való az a alkalmatlan sétálás.“ [3])

Csak január végén javult kissé baja. A következő hónapban viszonylag jól érezte magát. Február 1-én a papnöveldében ebédelt. 4-én kirándult a jezsuiták nyári mulató helyére, az Albanumba, hol a Bosnyák kanonok által adott lakomán derültten részt vett. Sőt február 12-én délután Dobronoki társaságában Csesztére utazott, hol Pálffy István grófot látogatta s csak másnap tért vissza Nagyszombatba. Maga is a farsangi napokban — február 2, 4, 12, 13 — számos előkelő vendéget fogadott volt asztalánál, s 23-án a ferenciek zárdájában ebédet rendezett. A farsang végső napjaiban a jezsuiták templomában tartani szokott ajtatosságokon (február 21—24) naponként megjelent. [4])

Marcius 1 és 7-én többeknek föladta a kisebb rendeket;

---

[1]) Dobronoki naplója után.

[2]) Pálffy Istvánnak. Eredetije a Pálffy levéltárban.

[3]) Január 23. Eredetije a kismartoni levéltárban.

[4]) Dobronoki naplójából.

6-án pedig Forró és Dobronoki atyákat magához kérette ebédre s velök hat órán át késő estig tanácskozott. Ugy látszik érezte, hogy napjai megszámlálvák s mindent elintézni kivánt ezen bizalmas embereivel. Két nappal utóbb Pozsonyba utazott, hogy többé vissza ne térjen. [1]) Itt élénken foglalkozott az erdélyi ügyekkel és marcius 22-én Bécsben ohajtott lenni, hová az uj király, III. Ferdinand magyar tanácsosait összehivta. [2])

Még marcius 11-én elég erőt érzett magában a közeledő utazásra. „Magam is rövid nap meglátogatom kegyelmedet, noha bizony én is csak alig vagyok;“ irta Pálffy Istvánnak. És e szavakhoz sajátkezűleg néhány sort csatolt, melyek bizonyitják, miszerint szenvedései közepette sem vesztette el lelkének derültségét. „Kérem kegyelmedet — ugymond — asszonyomnak (a grófnét érti) ajánlja szolgálatomat és kérem, hogy ő kegyelme csináltassa meg nekem egy apotékában ezt az egynehány pilulát. Rp. Pilulas tres pro sene 68 annorum, ut viginti annis junior fiat. Valamit kiván a patikárus, megfizetem.“ [3])

Azonban környezete már észrevette rajta a halál közeledését. „Cardinál uram — irja marcius 17-én a nádor — igen megnehezedett; nem kezd följöhetni Bécsbe s féltem is, hogy valamint ugyan el is ne kezdjen hagyni bennünket.“ [4]) Ezen napon csakugyan komolyan gyengélkedett. [5]) De csakhamar annyira javult, hogy marcius 19-én három jezsuita társaságában ebédelhetett. Ekkor étkezés közben hirtelen rosszul lett s midőn hálóteremébe vitték, már nem tudott szólani. A császár ugyanekkor két udvari orvosát küldötte le, kik Lippay

---

[1]) Dobronoki nyomán.

[2]) Rákóczyhoz 1637 marc. 11. intézett levele. Miller II. 212 l.

[3]) Eredetije Pálffy levéltár.

[4]) Pálffy Istvánhoz. Ugyanott.

[5]) Dobronoki naplójában marc. 18-ra irja, hogy ő ekkor Bécsben volt s értesült „Cardinalem pessime valere.“ De délután egy jezsuita jött Pozsonyból a hirrel, „Cardinalem melius valere.“

cancellárral azonnal utnak indultak. Azonban már későn érkeztek. [1]) A végső küzdelem nem soká tartott. Miután szavát vissza nem nyerte, csak arcának kifejezése és kézmozdulatai által mutatta, hogy gyónni kivánna. Egyuttal többször, látható erőfeszitéssel megkisérlé kiejteni Jézus és Mária neveit. A cancellár, Jakusich püspök, két jezsuita, két Ferenc rendű szerzetes és néhány udvari embere vették körül a haldoklót. Esti 10 s 11 óra között kiadta lelkét. [2])

Kimultának hire az egész országban és messze határain túl is, megdöbbentő és fájdalmas hatást gyakorolt mindazokra, kik személyesen ismerték, vagy akár csak érdemeiről tudomással birtak. Temetése későre, april 3-ára lett kitüzve, [3]) hogy tisztelői a távolabb részekről is megjelenhessenek. És valóban főpapok és főurak, egyháziak és világiak nagyszámban gyülekeztek Pozsonyba, hogy a nagy férfiu sirjánál tiszteletüket utoljára kifejezzék.

A király Tiffenbach grófot küldette le, hogy őt képviselje. A főpapok — a zágrábi püspök kivételével, ki szintén a sir szélén állott — teljes számban megjelentek. A nádor körül Homonnai János országbiró, Pálffy István, Pál és János grófok, Battyányi Ádám, Erdődy György és Gábor, több egyéb főrendűvel csoportosultak. A nagyszombati egyetem tanárai, a jezsuiták és más szerzetesrendek képviselői szintén megjelentek.

Pázmány hullája az érseki palota egyik teremében volt

---

[1]) Dobronoki marcius 19-re.

[2]) Dobronoki naplója és a nagyszombati collegium évkönyvei nyomán. P. végperceiről legbővebben ir a jelentés, melyet a nagyszombati rector Rómába küldött: „Cum sub vesperam gravi catharo oppressus, loquendi usu etiam amisso, nostris tamen adhortantibus de peccatis dolere et confiteri velle se nutu ostendit; et ut potuit ore in ss. nomina Jesu et Mariae saepius conformato, luctu bonorum omnium, supremum clausit diem.“

[3]) Az esztergomi káptalan által szétküldött meghivó levelek egy példánya Szalay Ág. gyüjteményében.

elhelyezve; egyszerü fakoporsóban és bebalzsamozatlanul, mint végrendeletében kivánta. Fejére jezsuita formáju fekete posztó quadratum volt helyezve. Testét jezsuitaszabásu vörös damask reverendába öltöztették. Lábait egyszerü bőrcipők födték. Határozott ohajtásának tettek eleget, midőn ékszerek és főpapi jelvények nélkül helyezték koporsóba. [1])

Reggeli 8 órakor ünnepélyes gyászmenetben 24 plebános vitte át a hullát a káptalani templomba, melynek falait a nagyszombati, pozsonyi collegiumok s a bécsi Pázmány intézet által készitett gyász és dicsköltemények boritották el. A gyászmisét és a temetési szertartásokat Telegdy kalocsai érsek, öt főpap segédkezésével, végezte. A latin gyászbeszédet Szelepcsényi György esztergomi kanonok, a magyart Forró György nagyszombati rector tartotta. Ezek végeztével a koporsó, a Pázmány által kijelölt helyen, a templom szentélyében, alamizsnás sz. János ereklyéi alatt nyitott sirboltban a föld mélyébe helyeztetett. Közvetlen utódja Lippay György azon gondolattal foglalkozott, hogy Pázmány sirja fölé méltó emléket helyez. Eziránt már alkudozásban állott a szobrászszal, ki a terveket el is készité, Pálffy Pál gróf pedig a szükséges márványt készséggel fölajánlá. [2]) De végre is csak, mint maga kivánta, egyszerü márványtábla e fölirattal: „Petrus Pázmány Cardinalis“ jelölte a nagy férfiu sirját. [3]) Lippay a maga végrendeletében azon ohajtását fejezte ki, hogy mellette temettessék el. [4]) Ki-

---

[1]) Knauz N. alább emlitendő leirása nyomán. Religio. 1859. II. 188 l.

[2]) Pálffy Pál 1641 april 10-én átküldi Lippaynak Bécsből a terveket. „Az Isten is megáldja kegyelmedet — irja többi között — hogy ennek a jámbor úrnak megesináltatja a memoriáját, a ki többet is érdemlett; nem is vélem, hogy egész Magyarországban lehessen mása ennek az epitáphiumnak.“ (Eredetije a Prim. vil. levt.)

[3]) Schmitth Archiepiscopi Strig. II. 123 l.

[4]) „Exanime corpus meum sepeliri volo . . . prope sepulchrum p. m. C. Pázmány et desidero fierit Epitaphium utrique nostrum.“

vánata teljesült. És a két koporsó egymás mellett találtatott, midőn 1859-ben érdemes történetbuvárunk Knauz Nándor Pázmány sirját nyomozva, ezt szerencsésen föltalálta. [1]) Azonban sem azon remény nem valósult, hogy Esztergom fényes főegyházába fognak a nagy férfiu tetemei áthelyeztetni, sem az, hogy legalább méltó emlékkő figyelmeztetendi a későbbi nemzedékeket a helyre, hol nyugszik, s tetteire, melyek az utókor kegyeletére és hálájára sokszorosan érdemesek.

A Jézustársaság mutatkozott leghálásabbnak emlékezete iránt. Nemcsak közvetlenül halála után tartattak magyarországi collegiumaiban gyászünnepélyek. Hanem midőn kimultának első évforduló napján Lósy primás parancsára Nagyszombat minden templomai gyászba öltöztek: a jezsuiták temploma a többit teljesen elhomályositotta. Középen nagyszerű ravatal volt fölállitva, melyen a számtalan gyertyák reggeli hét órától estig árasztották szét fényüket. Mise után a rhetorok szavalatokat tartottak. Délután pedig az atyák egyike emlékbeszédet mondott, mely alatt sokak szemeiből könyeket csalt ki a még élénk fájdalom.

Valjon ezen utóbbi kivánsága is teljesíttetett-e, bizonytalan. Mert 1710-ben Eszterházy Pál nádor, Pázmány, Lippay és Széchenyi primásoknak együttes emlékkövet készittetett, mely fönmaradt.

[1]) Knauz a „Religio“ folyóiratban (1859 II. 23. sz.) irja le érdekes fölfödözését. Pázmány hullájáról igy szól: „Ha látták olvasóim Pázmánynak különösen régibb arcképeit, például Kalauzának nagyszombati 1766-ik évi kiadásában, akkor kissé fogalmuk lehet, mint találtuk e nagy érseket sirjában feküdve. Arcbőre összeszáradva bár, és orr meg ajk nélkül, megvan még, s fején a jezsuitaformáju, háromszegletes, egyszerű fekete posztóból készült quadratum... Csontjai... többnyire megvannak még... Haja, bajusza és szakálla ép még, bár természetesen többé nem teljesen. Hullája fölött veres damask reverenda terül, mely középig gombokkal ellátva, onnan egész végig nyitva áll és kabátformájú; colláréja nincs, hanem reverendájának gallérja pótolja helyét, úgy mint a jezsuiták máig is hordják. Lábán egyszerű bőrcipők.“ A koporsónak hossza 6′, szélessége pedig 1′ 2″.

És nemcsak a magyarországi collegiumokban [1]) hanem a külföld intézeteiben is, mint Róma, Salamanca és Grácz egyetemeinek csarnokaiban is, a Jézustársaság tudományos büszkeségei között mindenkor ott találjuk Pázmány arcképét is. [2])

IX.

Pázmány jellemének és irányának kifejlődése. — A környezetnek és a kornak, melyben élt, hatása lelkére. — Álláspontja vallási és egyházi tekintetben. — Politikai iránya. — Munkásságának eredményei.

Immár előttünk áll, amint kortársai fölött kimagaslik, Pázmány hatalmas alakja; előttünk áll egész élete, összes sokoldalú tevékenysége. Iratai és tettei, meggyőződései és céljai, nyitott könyv gyanánt, föltárvák előttünk. És épen azért, fölmentve érezhetjük magunkat attól, hogy ítéletet mondjunk egyé-

---

[1]) A nagyszombati collegium évkönyvei 1638 marcius 19-re.

[2]) A nagyszombati collegium már 1636 aug. 27 — mint Dobronoki naplójában olvassuk — egy pozsonyi festő által készittette 24 forintért P. arcképét. A pozsonyi collegium két arcképpel birt, mindkettő jelenleg a pozsonyi k. fögymnasium könyvtárában van. Az egyik egykorú, hihetőleg ugyanakkor készült, mikor a nagyszombati. Köriratja Pázmány cime mellett mondja „Fundator Collegii Posoniensis.“ A másik arckép, valamivel későbbi, Pázmányt rochettumban s pallium archiepiscopale-val tünteti elő; kezében könyv e fölirattal „In Dom. et Fest.“ (mi prédikációit jelezi.) A gráczi egyetem könyvtára már 1685-ben birta P. arcképét, midőn az aula major az egyetem legjelesebb tanárai s tanulóinak arcképeivel volt diszitve. 1694 Szőrényi rector a könyvtárba, a polemikus irodalom könyvszekrénye fölé helyezte. (Peinlich, Gesch. des Gymn. in Graz. II. 82 s 92 ll.) Rómában a „Collegio Romano“ és Salamancában az egyetemi épület előcsarnokában vannak fölállitva a Jézustársaságból kiemelkedett nagy férfiak között. Emellett egykorú arcképét birja az esztergomi káptalan s a bécsi Pázmány intézet. Kiadatott a Kalauz 1766-iki kiadásában a nagyszombati jezsuiták, utóbb Podhraczky, Rimely s mások által.

nisége, kifejtett munkássága és létrehozott eredményei fölött. Ezek önmaguknak birái. És nekünk e helyen nem kell egyebet tenni, mint összefoglalnunk a szétszórt részleteket.

Pázmány szellemi kifejlődésére, életének egész irányára eldöntő befolyást gyakoroltak a hatások, melyeket ifjukorában befogadott. Csak ezekből érthetjük meg jellemét és tevékenységét.

Tudjuk, hogy őt, egy protestans család sarját, a korán kifejlett és fényes tehetségekkel megáldott ifjut, tizenhét éves korában a kolozsvári jezsuiták megnyerik egyházuknak és rendjüknek. Azon fokozott fogékonyságot a vallás eszméinek és érdekeinek lelkes fölkarolására, mely közös sajátsága a convertitáknak, kiket az igazság őszinte keresése és a tiszta meggyőződés késztet vallást cserélni: már hozományul magával vitte a Jézus-társaságba.

Teljesen kétségtelen, mert a multak tanuságait napjaink tapasztalatai is igazolják, hogy a jezsuiták kivételes mértékben birják és gyakorolják azon hatalmat, melylyel a vezetésük alatt álló gyermekek és ifjak kedélyét megnyerni és meghóditani, szellemüket irányozni és átalakitani, képesek. Pázmánynál nem nagy nehézségekkel találkoztak e hatalom érvényesitésében. Midőn mint ujonc, majd a bölcsészeti és hittudományi tanfolyam hallgatója zárdáikban tartózkodott, évek hosszu során át minden tervszerűen és öszhangzatosan oda irányult, hogy egész lényét áthassa a meggyőződés, miszerint az egyén üdvöt, a társadalom jólétet csak a kath. egyházban találhat; minélfogva az emberiségnek, a társadalomnak nincs veszélyesebb ellensége, mint az eretnekség. Minden oda irányult, hogy egész lényét áthassa a kath. vallás terjesztését, a kath. egyház fölvirágoztatását, az eretnekség kiirtását célzó buzgalom. Ezen érdekeknek mindent alárendelni, mindent föláldozni, — még magát is; erre tanitották, oktatták és lelkesitették. Igy értelmezték jelszavukat:

„Omnia ad majorem Dei gloriam!“ Jelszavukat, melyet nemcsak irataik élére és épületeik homlokzatára jegyeztek; hanem szivökbe véstek. Ez, valóban nem volt phrasis ajkaikon. Életük az önmegtagadás pályája volt. És nem tartozott a ritka esetek közé, midőn halálukat a bitófán, vagy kínpadon találták.

Ily iskolában fejlődött Pázmány ifjúból férfiúvá.

És a befolyásnál, melyet ezen iskola szellemi kifejlődésére gyakorolt, nem volt kevésbbé hatályos az, melyet korának eseményei gyakoroltak reá. Épen a XVI-ik század második felében volt leghevesebb a vallási irányzatok küzdelme. Egész Európa, a déli és keleti részeket kivéve, szinhelye volt a vallásfelekezetek szenvedélyes, gyakran véres mérközésének. Anglia Skótia, Svédország, Dánia és a Swajc épen ekkor, befejezvén elszakadásukat Rómától, irtó háborut folytattak a katholicismus maradványai ellen. Hollandia még fegyverben állott, hogy a fölkarolt protestantismust és állami függetlenségét a kath. Spanyolországgal szemben megvédje és kiküzdje. Franciaországban időközönként megujultak a huguenották fölkelései. Egész Németország forrongásban volt; mert épen az augsburgi vallási béke állandósitotta a vallási zavarokat. Mindenkit, az uralkodókat és népeket, e vallási harc foglalkoztatott.

És e vallási küzdelem, épen e korban kiválóan gazdag volt nagy, tragikus eseményekben, melyek alkalmasak voltak megragadni a szellemeket, föllelkesiteni, vagy elkeseriteni azokat.

Pázmány talán alig néhány hónap óta volt még csak a Jézus társaság ujonca, midőn Stuart Mária kivégeztetésének hire környezetébe is eljutott. A nő könnyelmüségéről, a királyné hibáiról rég megfeledkeztek; hosszú szenvedése és hősi halála minden érző lélekben mély részvétet keltett iránta. És azon körülmény, hogy a kath. királynét prot. királyné itélte halálra: a vértanuság nymbusával vette körül. Majd II. Fülöp „le győzhetlen ármádiájának“ fölszerelése és megindulása tartotta

lázas izgatottságában; mig rövid idő mulva a hadjárat szerencsétlen vége kétségbeejtette a kört, melyben Pázmány élt. Időközönként gyászt öltöttek a jezsuiták kolostorai és templomai, midőn tudósitások érkeztek, hogy merész társaik, kik Erzsébet királyné kegyetlen törvényei dacára Angliába hatoltak, a tyburni vesztőhelyre hurcoltattak és fejeik a Tower ormain kitüzettek. Ellenben örömünnepet ültek, midőn a huguenották vereségei, vagy II. Fülöp győzelmeiről vettek hireket.

Főleg Rómában, hol ekkor még V. Sixtus szigoru szelleme volt uralkodó, az ősi emlékek romjainak és a keresztény művészet remekeinek szemlélete, a sötét katakombák és a fényes basilikák látványa: Pázmányt mintegy magasabb szellemi légkörbe emelte föl.

Végre, miután ily módon az előkészület hét évét átélte, előljárói Gráczba küldik az ellenreformatori törekvések gyupontjába a katholikus buzgalmáról hires Károly főherceg székhelyére, azon főiskola tanárává, melyet e főherceg alapitott. A tanítást teszik hivatásává. Több éven át bölcsészeti és hittudományi tanulmányokba temeti el magát. Aristoteles és aquinói Tamás szellemébe behatol. Elvont, elméleti kérdések foglalkoztatják. És igy mig a helyi viszonyok nem engedik elaludni lelkében a vallásos buzgalom lángját; megerősödik benne a tudomány iránti szeretet, mely nem hagyja el egész életén át és megszerzi azon gazdag ismereteket, melyeket később oly szerencsésen tud értékesiteni.

Végre Magyarországba küldik. Miután másfél évtizeden át külföldön tartózkodott, viszonlátja hazáját. Még félig gyermek volt, midőn elhagyta. Mint férfi tér vissza. És most, midőn szivét a hazaszeretet édes érzelmei eltöltik: egyuttal élénk fájdalmat ébreszt föl benne az állapot, melyben hazáját találja.

A hajdan hatalmas ország küzdve fönmaradásáért a területének nagy részét meghódító török és az alkotmányos jo-

gait veszélyeztető német befolyás ellen: elvesztette minden erejét és sulyát. És a hajdan katholikus országban ellenállás nélkül terjedett és erősödött a protestantismus.

Mint magyar fölébredni érezi lelkében a hő vágyat, kisérletet tenni és közreműködni megalázott, letiprott honának megmentésére. Előzményei után egy pillanatig sem habozik aziránt, mikép kelljen ezt eszközölni. Meggyőződése szerint, Isten csak a kath. egyházba visszatért nemzetet fogja megszabaditani nyomorától és fogja áldásában részesiteni. Ekként nemcsak az egyesek lelki üdve, hanem a hazának jövője is lebeg szemei előtt, midőn mint missionárius föllép. A szónok és iró egyenlő hévvel és egyenlő sikerrel működik. A protestantismust megállitja előhaladásában, sőt kiszoritja több már elfoglalt állásából. Főleg a főrangu családok körében tesz bámulatos hóditásokat.

Neve már tisztelt az ország katholikusai és rettegett a protestansok előtt, midőn a viszonyok Magyarország legelső egyházi méltóságára emelik. Ekkor a hatalomhoz, melyet ékesszóló ajkai és erőteljes tollának köszönhetett, csatlakozott a tekintély, melyet magas egyházi és politikai állása biztositott és az udvarnál kivivott befolyása sokszorosan fokozott.

Azonban bármily nagy volt és rögtöni a változás, mely Pázmány külső viszonyaiban, az esztergomi érsekség elfoglalása által, beállott: ez legkevésbbé sem volt képes módositani irányát és céljait. A primás ugyanazon ösvényen halad, ugyanazon célokért küzd, melyeket a jezsuita választott és tüzött ki magának.

Ekkor, a nyilvános élet küzdterén leginkább kidomborul jellemének két fővonása. Az egyik az, hogy mindenkor benső meggyőződés vezeti, és soha hiuság, vagy személyes érdek. A másik hajthatlan következetessége a fölkarolt eszmék és érdekek támogatásában.

Mint a magyarországi kath. egyház feje is a katholicismus emelését, a protestantismus leküzdését tekinti életcéljául. Ennek valósítása képezi nappali és éjjeli elmélkedéseinek tárgyát, munkásságának, áldozatainak rugóját. És ezt — miként láttuk — egyéniségének lélektani fejlődését és a kornak, melyben élt viszonyait ismerve, természetesnek kell tartanunk.

Közeledésre, transactióra — nem csak a vallásegyenlőség, de még a vallási türelem alapján is — e korban nem lehetett gondolni; legkevésbbé katholikus részről. Anglia, Svédország, Dánia példája megismertette a katholikusokkal a sorsot, melyet a diadalmaskodó protestantismustól várhatnak. Ez uralmát a nevezett országokban oly borzalmakkal alapitotta meg, melyek mellett az Inquisitio kegyetlenségei elhalványulnak. Katholikus hatalmak sehol sem viseltek oly kegyetlen irtó háborút a protestantismus ellen, mint e protestans hatalmak a katholicismus ellen.

A katholikusok vezérférfiai ily körülmények között, vallásos meggyőződéseik és önföntartási érdekeik által ösztönöztetve, a protestantismus ellen maguk is igénybe vették mindazon fegyvereket, melyek használatát a vallás és az erkölcsiség, vagy a positiv törvények nem tiltották.

Pázmány is ezen álláspontot foglalta el. Ezt pedig nem titkolta. Munkáiban, a királyhoz intézett fölterjesztéseiben, söt protestánsokkal szemben is nyiltan hangsulyozta azt. Midőn egyalkalommal a pozsonyi protestánsok küldöttsége jelent meg nála és közbenjárását kérte ki, a király által kiutasított prédikátoruk érdekében: nem habozott határozottan kijelenteni, hogy ha az ország törvényei megengednék és hatalmában állana, az ország összes protestans papjainak eltávolitását eszközölné.

Azonban jól tudta, hogy miként a papság erkölcsi és tudományos hanyatlása provocálta a reformatiót, és nagy mértékben elősegitette a protestantismus megszilárdulását: úgy ennek

csak is erkölcsös és művelt papság szabhat határt. Jól tudta, hogy az állami hatalomnak, bár legnagyobb mérvű támogatása csak mulékony és csekély hatású lehet — lelkes, hivatásának magaslatán álló papság nélkül.

Ő tehát ugyanazon hévvel, melylyel a protestantismus ellen küzdött, igyekezett a magyar papságot restaurálni és emelni. A világegyház történelme kevés főpapot mutathat föl, hazai egyházunké egyet sem, ki Pázmányt e tekintetben utolérte volna. Csak zsinatjaira, a parancsa folytán eszközölt kánoni visitatiókra, az erkölcstelen papok irányában érvényesített szigorára, a papnöveldék létrehozása és megfelelő szervezése körül kifejtett buzgalmára kell utalnunk.

Azon álláspont, melyet Pázmány vallási és egyházi tekintetben elfoglalt, természetszerűen visszahatott politikai irányára; sőt ezt egyenesen amaz határozta meg.

Midőn viszonyát az uralkodó házhoz veszszük szemügyre, nem kell azon általános kath. fölfogásra utalnunk, mely a hatalom iránti engedelmességet isteni parancsnak hirdeti. Pázmány bizonyára átvolt hatva ezen kötelesség érzetétől; bár minden hűsége és loyalitása mellett, nem volt híve azon tannak, melyet az angol „magas egyház“ ugyanezen időben a „passiv engedelmességről“ hirdetett. Söt egy iratából következtethetjük, hogy a hatalom iránti engedelmesség elvét nem vitte végletekig és elismerte, miszerint a nemzet a „jogos önvédelem“ fegyverét uralkodóival szemben is használhatja. [1])

---

[1]) 1619 végén, midőn Forgách Zsigmondnak szemrehányást tett, hogy a Bethlen által a király ellen támasztott mozgalomban részt vesz, többi között igy szól: „Itt justa defensiót senki nem praetendálhat, holott ezelőtt három hónappal a generalis gyülésen nagy hálaadással minden violentiától és injuriától megmentette ő felségét az ország.“ (Egykorú másolata a kamarai levt.)

Pázmányt főleg az érdekek azonossága hozta szoros kapcsolatba az ausztriai dynasztia magyarországi uralmával.

Pázmány csak oly politikai helyzettel lehetett megelégedve, mely a katholikus érdekeknek kedvező és a kath. egyház fölvirágoztatását, a protestantismus gyengitését lehetővé teszi és megkönnyiti. Ellenben vészteljesnek tekintett minden oly politikai helyzetet, mely a protestantismus érdekeinek kedvező és a kath. egyházra hátrányos volt.

Már pedig e tekintetben az ausztriai ház uralma, főleg midőn azt egy II. Ferdinand képviselte, nemcsak megnyugtatta, hanem legmerészebb vágyait is kielégitette. Ezután természetesnek kell tartanunk, hogy az ausztriai ház magyarországi uralmának föntartását, megszilárditását életcéljának tekinti. Annálkevésbbé csudálhatjuk ezt, mert az ausztriai ház ellenségei egyuttal a katholicismus ellenségei voltak; mindazok, kik az ausztriai ház ellen titkon conspiráltak, majd nyiltan fegyvert ragadtak: a protestantismus lelkes bajnokai is voltak. E szerint azon két eshetőséggel állott szemben: vagy az ausztriai ház föntartatik a magyar trónon és a kath. egyház biztos fölvirágozásnak megy elébe; vagy az ausztriai ház megfosztatik a magyar tróntól és a protestantismus diadalmaskodik. Hogy a választás iránt egy pillanatig sem habozott; nem szükséges mondani.

Innen van, hogy az 1618 és 1625-iki országgyüléseken elszántan küzd az ellenzéki törekvések ellen; mert a dynasztia jövőjét félti és mindent megtesz, hogy az lehetőleg erős gyökereket verjen. Innen van, hogy 1616-ban fölkarolja a Bethlen Gábor megbuktatását célzó terveket; mert e nagyravágyó protestans fejedelemben veszélyt lát. Innen van, hogy e két férfiú, mint ellenfelek állanak egymással szemben. Innen van, hogy Brandenburgi Katalint Bethlen István ellenében pártolja és Rákóczyt sem látja szivesen Erdély fejedelmi székén. Csak akkor békül

meg vele, midőn meggyőződik, hogy hatalomvágya nem veszélyezteti II. Ferdinand trónját és protestans buzgalma nem fenyegeti a katholicismust.

De tévednénk, ha azt hinnők, hogy a katholika vallás és az ausztriai házhoz való ragaszkodás, lelkét más érdekek és érzelmek elől teljesen elzárta.

Pázmány melegen szerette hazáját és szivből, őszintén érdeklődött nemzetének jóléte, jövője iránt. Magyar volt ő gondolkozásában és érzelmeiben. És miként ajkairól oly tisztán és erőteljesen hangzott a magyar nyelv, mint kortársai közől senki sem dicsekedhetett; szive a jezsuita öltöny alatt is ép oly melegen vert hazájáért, mint bárki másé. És valóban lehetetlen, hogy közönyös legyen nemzete iránt, ki nyelvét hő szeretettel karolja föl, terjesztése és műveléséért buzgólkodik. Már pedig korának magyar irói között nem Pázmány irt-e legtöbbet nemzete nyelvén, e nyelv kifejlesztése érdekében nem tett e legtöbbet? És a nemzet culturai céljaira nem áldozott e többet, mint bármely magán ember e hazában?

Másként is, egyházi kérdésekben többször specialis magyar álláspontot foglal el. Igy enged VIII. Orbán sürgetéseinek és elfogadtatja a római missálét s breviariumot; de az elfogadást függővé teszi azon föltételtől, hogy a magyar védszentek miséi és officiumai továbbra is, a régi módon végeztessenek. És a magyar király apostoli jogainak meglepő határozottsággal kel védelmére; sőt elég bátor hivatkozni azon II. Ulászló idejében alkotott törvényre, mely vizbe dobással fenyegeti azokat, kik mástól, mint a királytól egyházi javadalmat elfogadnak.

Politikai téren pedig, midőn a nemzet alkotmányos jogai, vagy fontos érdekei a királyi udvarnál megtámadtatnak: soha sem habozik hatalmas szavát emelni védelmükre és teljes nyiltsággal fölvilágositani uralkodóját. De, hogy politikája magyar szellemű volt, ezt leginkább azon viszony tünteti ki, melyben

Rákóczyhoz állott. Nagymértékben figyelemre méltó és tanulságos látvány az, mint támogatja buzgón és következetesen a vallásos buzgalmáról hires bibornok a protestans fejedelmet; mint áldozza föl ezért Eszterházy barátságát, mint teszi ki magát sokak ellenszenvének, és gyanusitásainak. Magatartása kitünteti, hogy mint főpap nehézség nélkül tudta megegyeztetni vallásos buzgalmával hazafiui kötelességeit; és egyuttal bizonyitja, hogy mint államférfiu becsületes, őszinte politikát követett, és nem vette igénybe a kétszinűség és ármány eszközeit.

Nem intriguált, nem kacérkodott és nem szinlelt soha. Levelei nem jönnek egymással ellenmondásba. Kimondotta amit érezett; majd kimélettel, majd oly őszinteséggel, melyet sértőnek lehetett tekinteni. Mindig nyiltan járt és fönnen lobogtatta a zászlót, mely alá hiveit összegyüjteni kivánta. Meggyőződve lévén, hogy az, mit akar és tesz, üdvös és jogosult; nem látta szükségesnek álutakat választani, hogy célt érjen.

De midőn eként jelleme minden salaktól menten, tisztán áll előttünk; ez nem zárja ki, hogy egyes kérdések körül ő is tévedett, vagy egyes tetteiben hibázott; hogy vallásos buzgalma, vagy dynasztikus loyalitása elragadta oly túlságokra, melyek nem helyeselhetők; hogy az indulatok és szenvedély sugallatait nem tudta mindig elfojtani. A nyilvános élet, a vallásos és politikai küzdelmek emberét eléggé magasztalja az, hogy mindig azt akarta, mit meggyőződése igazságos és áldásosnak tartott.

Magánélete ép úgy szenny nélküli, mint politikai pályája. Ellenségei sem voltak képesek arra árnyékot vetni. És a gyanu, melyet erkölcseinek tisztaságára nézve, midőn esztergomi érsekké kelle neveztetnie, irigyei támasztottak, teljesen alaptalannak bizonyult. Birvágyról sem vádolhatni. Takarékos volt ugyan és nagy sulyt helyezett jövedelmeinek gyarapitására. De csak

azért, hogy minél nagyobb mérvü áldozatokat hozhasson. Önzőnek legfölebb azon tekintetben nevezhetnők, hogy családja fényének emelésére jelentékeny összegeket fordított. De menti őt azon két körülmény, hogy ezen összegek elenyésznek közcélokra tett alapitványai és adakozásai mellett; továbbá, hogy talán nem kizárólag családi hiuság vezette, midőn ősi családját a homályból uj fényre emelni igyekezett.

A Jézustársaságból magával hozta a szigort önmaga iránt. De midőn megszokta a maga személyes érdekeit és hajlamait zúgolódás nélkül alárendelni a magasabb céloknak: másoktól is hasonló áldozatkészséget és önmegadást kivánt. Eszközöknek tekintette az embereket; nem ugyan a maga, hanem az általa fölkarolt eszmék szolgálatában. E fölfogás gyakran kiméletlenné, nem egyszer igazságtalanná tette mások iránt. És bizonyára hibái között a legnagyobb az volt, hogy a fölényt melylyel tehetségei, érdemei és állása fölruházták: tulságosan éreztette; hogy azoktól, kik vele együtt a közös ügy diadaláért küzdöttek, föltétlen meghódolást követelt és ellenmondást nem türt. A nehéz viszonyok közepette mellőzhetlen volt ugyan, hogy a párt tagjai vezérük körül szorosan csoportosuljanak; de a vezérnek is kötelessége leendett mindent elkerülni, miáltal követőinek önérzetét, vagy akár hiúságát sérthette.

Ha már azon kérdést teszszük föl, hogy fáradhatlan, pihenést nem ismerő munkássága, négy évtized letelte után, mily eredményeket mutathatott föl? nehéz rövideknek lennünk.

Mint iró legtermékenyebb kortársai között. Harmincnégy munkája közöl mindegyik a maga körében nevezetes jelenség. És a harmincnégy munka közöl huszonkettőt magyar nyelven irt. Ezek által, — irja Toldy Ferenc — „a magyar nyelvnek nem várt, előre nem láthatott kiképzést adott. Ő az irodalomban addig uralkodott dunántuli nyelvjárás felett a ti-

szait érvényesitette; a nyelvvel grammatikai szabatossággal élt, azt kifejezések s a nép szájából vett szebbnél szebb és jelentős szólásformák és közmondásokkal gazdagitotta, irályának pedig oly teljességet, kerekdedséget és bőség mellett is oly hathatósságot kölcsönzött, hogy méltán egy uj aera szerzőjének tekintetik, ki a régibb kort befejezte, s ujat kezdett meg . . . Ő a mai könyvnyelv teremtője; kevesen tudták ezt ő utána mind maig annyi eredetiséggel, s egyszersmind uj szinnel kezelni." Emellett kiváló érdeme gyanánt a latín kifejezések és idomok kiküszöböléset kell megemlitenünk, a mely tekintetben élte végéveiben irt levelei és munkái meglepő haladást jeleznek.

A hazai közmüvelődés terén az egyetem, két papnövelde, több gymnásium és convictus megalapitása által: uj korszakot nyit meg.

De legtöbbet köszönhet Pázmánynak a magyarországi kath. egyház. Ezt a végveszélytől megmentette. Mert joggal állithatjuk, hogy az, megmaradva a szenvedőleges és elhagyatott állapotban, melyben Pázmány találta, nem lett volna képes kiállani a protestantismusnak a legnagyobb erőkifejtéssel, egy Bethlen vezérlete alatt intézett támadásait. Midőn pedig Pázmány sirba szállott, a protestantismus már elvesztette volt főrangú pártfogóinak legnagyobb, és hiveinek jelentékeny részét; elvesztette volt a culturai és politikai túlsúlyt is, melyet a XVII-ik század elején kiküzdött.

És épen ezáltal a Habsburg dynasztia végleges megszilárdulását a magyar trónon lényegesen előmozditotta, vagy talán eszközölte is. Ha a protestantismus folytatja előhaladását, és az ország főrangu családait, melyeket megnyert, megtartani is tudja: a Habsburgok nem tarthatták volna magukat Magyarországban, miként nem tarthatták magukat Hollandiában. Annálinkább állithatjuk azt, mert II. Ferdinand vallásos buzgal-

mát ép oly kevéssé rendelte volna alá a politika exigentiáinak, mint nem tette ezt II. Fülöp.

Emellett Pázmány volt az, ki a harminc éves háború válságos napjaiban előbb Bethlen Gáborral szemben, összetartotta, áldozatkészségre és kitartó hűségre lelkesitette a király csüggedő híveit; majd utóbb, épen akkor midőn II. Ferdinand ügye Németországban legroszabbúl állott, a veszélyt, mely Rákóczy György részéről fenyegette, elháritani tudta.

Az eredmények tehát, melyeket Pázmány létrehozott, nemcsak saját kora viszonyainak adtak uj, céljaival öszhangzó alakot; hanem egyuttal visszahatottak nemzetének jövő fejlődésére is. Több mint kétszázad mult el, mióta porait a sirbolt őrizi: és művei, alkotásai, vivmányai még napjainkban is őrködnek azon magas érdekek fölött, melyekért élt, hatott; és a nagyszerü épületek, melyek az irodalom, az egyház és állami életünk terén azóta diszlenek, az általa biztos kézzel lerakott alapokon emelkednek.

FÜGGELÉKEK.

A.

Pázmány Péter irodalmi müveinek átnézete.

I.

„Dialectica.“ A gráczi egyetemen 159⁷/₈-ban tartott logikai előadásaiból összeállított tankönyv. Kiadatlan kézirata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik. (L. munkám I. 17 l.)

II.

„In octo libros Physicorum Aristotelis Commentaria.“ A gráczi egyetemen 159⁸/₉-ben tartott természettani előadásaiból összeállított tankönyv. Kiadatlan kézirata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik. (L. munkám I. 19 l.)

III.

„De anima.“ A gráczi egyetemen 159⁸/₉-ben tartott metaphysikai előadásokból összeállitott tankönyv. Kiadatlan kézirata ismeretlenül lappang, vagy elveszett. (L. munkám I. 17 l. [1]) jegyzet.)

IV.

„Theologia Scholastica.“ A gráczi egyetemen 1603—7. években tartott hittudományi előadásaiból összeállitott tankönyv. Kiadatlan kézirata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik. (L. munkám I. 22 l.)

V.

„Felelet az Magyari István Sárvári Praedikátornak az Ország romlása okairól irt könivere. Iratot Pazmani Péter által.“ Nagyszombat 1603.

VI.

„Kempis Tamasnak Chrisztus követeserül négy könyvei, mellyeket magiarra forditotta Pazmany Péter.“ Bécs. 1604. — Második kiadás. Ugyanott. 1624. — Harmadik kiadás. Ugyanott. 1638. — Negyedik kiadás. Pozsony 1648. — Ötödik kiadás. Nagyszombat. 1709. — Hatodik kiadás. Ugyanott. 1738. — Hetedik kiadás. Ugyanott. 1679. — Nyolcadik kiadás. Ugyanott. 1772.

VII.

„Az mostan tamadt ui Tudományok hamissaganak tiíz nilvan valo bizonsaga. Es reovid tntes a Teoreok birodalomrul es vallasrul. Iraot Pazmani Petertől.“ Grácz. 1605.

VIII.

„Pazmany Peter Keresztyeni Imadsagos keonyv, melybe szep aitatos keonyeorgesek, haladasok es tanosagoc foglaltatnac, es reovid tanusagh, m int ismerhesse megh akar mely együgiü ember is az igaz hitet.“ Grácz. 1606. A második kiadás uj cimet nyert:

„Keresztyen Imadsagos keonyv, melyben szeep ajtatos keonyeorgesek, es tanosaagok foglaltatnak. Irattatot Pazmany Petertwl. Es most uyonnan másodszor nyomtattatot.“ Pozsony 1610. — Harmadik kiadás. Pozsony. 1625. — Negyedik kiadás. Pozsony. 1631. — A pozsonyi 1650 és a lőcsei 1674-iki, mindkettő ötödik kiadásnak mondatik. — Hatodik kiadás. Bécs. 1665. Tizenhárom képpel. — Hetedik kiadás. Potten-

dorf. 1669. — Nyolcadik kiadás. Nagyszombat 1701. — A nagyszombati 1791-iki tizennegyedik kiadásnak mondatik. — A pesti 1869-iki tizenhetedik kiadásnak jeleztetik.

IX.

„Keresztieni Felelet a meg dücsöült Szentek tiszteleterül. Iratot Pazman Peter altal a Gyarmathi Miklos Helmeczi Praedikatornak a bodogh emlekezetü Monoszloi Andras Vespremy Püspök es Posoni Praepost könyve ellen irt csacsogasira.“ Grácz. 1607.

X.

„A nagy Kalvinus Janosnak Hiszek egy Istene.“ Nagyszombat 1609. — E munkának egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 86 l.)

XI.

„Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és czégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletének rövid és keresztyén szelidséggel való megrostálása.“ 1609. E munkának egy példánya sem ismeretes. (L. munkán I. 86 l.)

XII.

„Egy keresztyén prédikatornak a kassai tanitohoz iratott öt szép levél.“ 1609. — E kiadás egy példánya sem ismeretes. — Kétségkivül ezen munka azonos azzal, mely a „Kalauz“ 1613-ki kiadásának függeléke gyanánt ily cim alatt megjelent: „Egy tudakozó praedikator neve alatt irott öt level.“ — És ugyanazon évben külön is közrebocsáttatott ily cim alatt: „Alvinci Péternek kassai kalvi-

nistra Praedikatornak nevével iratott öt level.“ Pozsony. 1613. — Ujabb kiadás. Kassa. 1741.

XIII.

„Vita Beati Ignatii Loiolae Societatis Jesu Fundatoris.“ Roma 1609. 80 rézmetszettel. — Pázmánynak tulajdonittatik; de kétséges, vajjon ő legyen e szerzője. (L. munkám I. 94 l. és III a pótlékok között.)

XIV.

„Posonban löt Praedikatio Pazmany Peter által, azon az napon, mellyen amaz tündér módra változandó álhatatlansagnak tüköre, Thordai Janos Barát, harmadszor kiöltözött a csuklyaból. Musiponiba nyomtattatott.“ 1610.

XV.

„Jemicii Joan. Parochi Senquicensis Peniculus Papporum apologiae Soluensis Conciliabuli, et Hyperaspistes legitimae antilogiae Cardinalis Francisci Forgach Archiepiscopi Strigoniensis. Cum Appendice, in qua Anonymi Sycophantae glomeratae criminationes, infabre commissae fabellae in Pontificem Maximum e trivibus compotabilibus mutuatae ac rhytmis Pannonicis cantitatae iugulantur.“ Pozsony. 1610.

XVI.

„Logi Alogi, quibus Baptae Calamosphactae Peniculum Papporum Solnensis Conciliabuli et Hyperaspisten legitimae Antilogiae vellicant, veritatis radiis obruti. Joannes Jemicius scribebat.“ Pozsony. 1612. — Második kiadásban

megjent a „Kalauz“ 1613-ki kiadásához függelék gyanánt csatolva.

XVII.

„Hodaegus igazsagra vezérlő kalauz, melyet irt Pazmany Peter.“ Pozsony. 1613. (Ezen kiadáshoz függelék gyanánt van három polemikus irat csatolva: a XII. és XVI-ik szám alatt fölhozott és a XV-ik szám alatt fölhozottnak Appendix-e.) — Második kiadás. Pozsony. 1623. — Harmadik kiadás. Ugyanott. 1637. (Ezen kiadáshoz függelék gyanánt csatolva van egy ily cimű polemikus irat: „Mint bizonyitottak régiségét vallásuknak a kalvinistak.“) — Negyedik kiadás. Nagyszombat. 1766. (A nagyszombati collegium könyvtárának 1690-ben szerkesztett catalogusában a Kalauz 1632-ik évi kiadása is bejegyezve van. Azonban ezen kiadásnak egy példánya sem ismeretes.) A „Kalauz“ 1734-ben tót nyelvre lefordittatott. (Kézirata a pesti m. k. egyetemi könyvtárban.

XVIII.

„Kalvinista Tükör.“ 1614. Ezen munkáját „Lethenyei István“ álnév alatt adta ki. Egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 133 l.)

XIX.

„Az Igazsagnak Győzedelme, melyet az Alvinczi Peter Teokeoreben meg mutatot Pazmany Peter.“ Pozsony. 1614.

XX.

„Tsepregi mesterség.“ 1614. Ezen munkáját „Szyl Miklós“ álnév alatt adta ki. Egy példánya sem ismeretes. (L. munkám I. 149 l.)

XXI.

„Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia; adversus posthumum Guilielmi Whitaker Librum contra Cardinalem Bellarminum.“ Grácz. 1615.

XXII.

„Csepregi szegyen-vallas. Azaz Rövid felelet, melyben az Csepregi hiusagoknak Kőszegi toldalékit verőfényre hozza Pazman Peter.“ Prága. 1616.

XXIII.

„Evangeliumok es Epistolak.“ Bécs. 1616. Ezen, állitólag Pázmány által rendezett, kiadásnak egy példánya sem ismeretes.

XXIV.

„Alvinczi Peter könyvere való válasz.“ 1619. Nyomatási hely nélkül. Ezen munkának egy példánya sem ismeretes.

XXV.

„Rövid Felelet ket Calvinista keonyvecskere. Mellyeknek Egyike okát adgya, miért nem felelnek az Calvinista Praedicatorok az Kalauzra. Másika Itinerarium Catholicumnak neveztetik.“ 1620. Nyomtatási hely nélkül. — Második kiadásban, némi változtatással megjelent a „Kalauz“ 1637-iki kiadásához függelék gyanánt csatolva.

XXVI.

„Az Magyar Országi Tamadásoknak hamissan költött eredetenek rövid velős hamisitása.“ 1620. Nyomtatási hely nélkül. — Ugyanazt ugyanakkor ily

cim alatt: „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio,“ latin nyelven is kiadta.

XXVII.

„Vindiciae Ecclesiasticae, quibus edita a Principe Bethlen in Clerum Hungariae decreta, divinis, humanisque legibus contraria, ipso iure nulla esse demonstrantur.“ Bécs. 1620.

XXVIII.

„Rituale Strigoniense, seu Formula Agendorum in administratione Sacramentorum, ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus, ius su et authoritate Petri Pazmany Archi-Episcopi Strigoniensis nunc recenter editum.“ Pozsony, 1625.

XXIX.

„A Szent Irásrul, es az Anyaszentegyhazrul ket rövid könyvecskék, mellyeket irt Pazmany Peter Esztergami Ersek.“ Bécs. 1626.

XXX.

„Az setét hajnal csillag után bujdosó Lutheristák Vezérlője, melly útba igazítja, az Vitebergai Akademia Friderikus Balduinus által kibotsátott Feleletét az Kalaúzra.“ Bécs. 1627.

XXXI.

„Acta et Decreta Synodi Doecesanae Strigoniensis. Authoritate Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Petri Pazmany, Archiepiscopi Strigoniensis celebratae Tirnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die 18 octobris et sequentibus. Jussu ejusdem Illustrissimi Archiepiscopi, pro

commoditate Parochorum typis edita.“ Pozsony. 1629. E zsinati actákhoz Pázmány három dolgozata van függelék gyanánt csatolva.

„Appendix prima. De Dioecesi Strigoniensi.“

„Appendix secunda. De Religiosis Ordinibus, qui olim in Ungaria floruere.“

„Appendix tertia. De nonnullis Privilegiis Archiepiscopi Strigoniensis Metropolitani, Primatis, Legati nati.“

XXXII.

„Nyolcz Okok, a mellyekért egy főember az Római hitre tért.“ Pozsony. 1631. — Második kiadás. Bécs 1632. — Harmadik kiadás. Győr. 1753.

XXXIII.

„Pázmáni Petri Varad. Hungari Cardinalis et Archi-Episcopi Strigoniensis Dissertatio: An unum aliquod ex omnibus Lutheranis Dogmatibus Romanae Ecclesiae adversantibus scriptura Sacra contineat.“ Pozsony. 1631.

XXXIV.

„Breve Responsum ad Considerationem Johannis Hodikii Praedicantis Trenchiniensis. Bártfa 1632. (L. munkám III. Pótlékok.)

XXXV.

„A Római anyaszentegyház szokásából minden Vasárnapokra és egy-nehány Innepekre rendelt Evangeliomokrúl, Predikacziok. Mellyeket élő nyelvének tanitása-után irásban foglalt Cardinal Pázmány Peter Esztergami Érsek.“ Pozsony 1636. A predikációkat megelőzi ily cimű értekezés: „A

keresztyén Predikatorokhoz Intés.“ — Második kiadás. Nagyszombat 1695. — Harmadik kiadás. Ugyanott. 1768. — A bécsi Pázmány-intézet könyvtárának 1681-ben készült catalogusában a „Concionatores latini“ között áll: „Pázmány Petri. De Festis et Domininicis. Cracoviae 1654. 4⁰.“ Ezen latin kiadás egy példánya sem ismeretes. A catalogus a m. k. egyetemi könyvtárban található. — Ugyancsak ezen könyvtárban találtatik egy névtelen magyarországi collegium könyvtárának catalogusa, mely Pázmánynak a könyvtárban levő munkái között a következőt is emliti. „Eiusdem Orationes hungaricae. 1625. 8⁰.“ Mint kelljen ezen cimet érteni, kétséges. Pázmány prédikációinak 1625-iki kiadásáról semmit sem tudunk. Maga Pázmány prédikációinak 1636-iki kiadásában úgy szól szent beszédeiről, hogy azok először jelennek meg nyomtatásban. Vagy talán másnemű beszédeit kelljen érteni? E kétségek csak akkor lesznek eloszlathatók, ha a cimnek megfelelő munka egy példányát föltalálni sikerülne.

Pázmány halála után a pozsonyi jezsuiták úgy látszik azon tervvel foglalkoztak, hogy összes műveit ujra kiadják. Erre következtetnünk enged a következő körülmény. A m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik Pázmány „A setét hajnalcsillag“ cimű művének egy példánya, melyet maga sajátkezű jegyzetekkel, toldásokkal második kiadásra sajtó alá készitett. Ezen példány cimlapjának élén, idegen kézzel a következő uj, gyüjteményes cim van helyezve. „Secundi tomi titulus. Hit dolgairól való harczolások, mellyeket a szükség és alkalmatosság behozása szerint irt Cardinál Pázmány Péter esztergami érsek. Nyomtatták Pozsonyban.“ [1])

---

[1]) Ugyanezen példány hátsó lapjára Pázmány a következő érdekes sorokat jegyezte: „Impresserunt (t. i. a munkából) 700 exemplaria. Quodlibet exemplar habet arcus 62. Pro quolibet arcu dati talleri 5. Facit talleros 310. Pro accidentibus expositi talleri 15.“

B.

Pázmány Péter alapitványai és jelentékenyebb adományainak átnézete.

1616—1619. Az ujvári őrség föntartására évenkint mintegy 20,000 forintot fizet.

1619. Nagyszombatban alapitandó két finöveldе részére két házat vásárol és hogy azokat a városi terhektől fölmentse 600 forintot fizet.

Bécsben az alapitandó papnöveldе részére házat vásárol 6000 forint árán.

1622. Körmöczön kolostort épit.

1623. 115,400 forintnyi alapitványt tett le a bécsi papnöveldе részére.

1624. 4000 forinton uj házat vásárol a bécsi papnöveldének.

A nagyszombati nemesi convictus épületét berendezi, föntartására évenkint 5000 forintot ajánl, és ezt 1630-ig fizeti.

1625. Az oltári szentség tiszteletének emelésére 6000 forintnyi alapitványt tesz le.

1626. A főpapokkal 1000 lovast állit a k. zászlók alá. A költségeknek bizonyára tulnyomó részét Pázmány viseli.

A pozsonyi collegium házát berendezi. A városi terhektől való fölmentése végett 500 forintot tesz le. A collegium alaptőkéje 50,000 ft. Ehez

1627. Ujabban 50,000 frtot csatol. A római collegium növendékeinek utiköltségére 1333 aranyat küld alapitványul Rómába.

Épiti s berendezi az érsekujvári sz. Ferenc rendűek zárdáját és templomát.

1628. Pozsonyban apácákat telepit meg, házukat berendezi és segélyezi.

1629. Egyházmegyei célokra 30,000 forintnyi alapitványokat tesz.

Az esztergomi káptalan által minden hónap első szombatján, a B. Szüz tiszteletére és saját lelki üdveért mondandó szent misére 3000 forintnyi alapitványt tett.

1630. A római Propaganda céljaira 500 aranyat küld.

A nagyszombati székesegyház restauratiójára 14,000 forintot költ.

Papnöveldei célokra egy bécsi és egy nagyszombati házát fölajánlja.

1631. Berendezi a nagyszombati papnöveldét. Föntartására évenkint haláláig 2000 forintot fizet.

Alamizsnás sz. János mausoleumját 2000 ftnyi költséggel emeli.

Az örök világ föntartására a pozsonyi káptalani egyházban 1000 forintot alapit.

Pozsonyban létező nyomdáját a jezsuitáknak ajándékozza.

1632. A pozsonyi jezsuitáknak 1000 forintot ajándékoz.

A római ut költségei 60,000 ft. tesznek.

1634. a nagyszombati sz. Ferencrend kolostorának és templomának epitésére 30,000 ftot fordit.

1635. Befejezi a pozsonyi collegium épitését, melynek költségeihez 7500 forinttal és 1000 akó bor árával járul.

Ugyanekkor nagy költséggel épiti a pozsonyi klarissa zárdát.

A nagyszombati főiskola alaptőkéjéhez 60,000 forintot készpénzben letesz és átengedi a 40,000 forintról szóló császári kötelezvényt, melyet római utjának költségei fejében, II. Ferdinand kiállitott.

1636. A turóczi residentiában öt jezsuitának ellátását magára vállalja.

A bécsi jezsuitáknak 100 tallért, a rómaiaknak 200 aranyat küld.

A nagyszombati collegium épitkezéseire a 400 forint értéket képviselő liptói tizedeket adományozza.

A győri collegiumnak a lébényi apátság birtokai kiváltására 8000 forintot ajánl.

Ujvárt célszerűbb és nagyobb kiterjedésü erőditményekkel készül ellátni, s e célra 100,000 forintot ajánlott föl. [1])

A bécsi papnöveldének 45,000 forintot ajándékoz.

1637. A nagyszombati nemesi convictus részére 10,000 forint értékű házat, kerttel, földekkel és 100 forintot készpénzben ajándékoz.

Végrendeletében kolostoroknak 1000 aranyat, 4000 forintot, 600 akó bort, 40 köböl buzát; — szegényeknek 1000 frtot hagyott.

A fönmaradó összeget pozsonyi papnövelde alapítására szentelte.

Ezen tételeket összefoglalva mintegy nyolcszáz ezer forintnyi összeggel találkozunk.

Ide nem számitjuk a körmöczi, ujvári sz. Ferencrendű, a pozsonyi klarissa zárda épitését; ezek, ugy szintén a pozsonyi collegium, a nagyszombati papnövelde és nemesi convictus berendezésének, továbbá a királyi zászlók alá ismételve kiállitott csapatok föntartásának költségeit; végre a papnöveldei célokra fölajánlott négy háznak és a jezsuiták részére adományozott nyomdának értékét. Ezen költségek és értékek meghatározására semmi alappal nem birunk. Mindamellett túlzás nélkül fölvehetjük, hogy e költségek és értékek a fönebb emlitett összeget egy millió forintig kiegészitik.

---

[1]) Dobronoki naplójában 1636 majus 12-én irja, hogy Pazmánynak kérésére, bizonyos téglamintákat küldött „ut Ujvarini pro aedificando a se propagnacalo, in quod hoc anno 100 millia fl. promisit, e talibus fieret praeparatio.

PÓTLÉKOK.

I.

Pázmány családi származása.

Az I. kötet 3 lapján csak kétkedve fogadtam el azon állitást, hogy Pázmány törzsfája a Hunt és Páznán testvérekig fölvihető, kik Gejza vezér uralkodása alatt Németországból hazánkba vándoroltak s itt megtelepedvén, szent István uralkodása kezdetén, vezérei voltak azon hadnak, mely a lázadó Koppányt legyőzte. Mert hisz 1616 augusztus 20-án Pázmány maga is csak azt erősiti, hogy „szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az elei.“ És 1608-ban a Jézustársaság mellett tartott hires védbeszédében azt hangsulyozza, hogy „elei több mint 300 év előtt már nemesek voltak s az ország védelmében véröket ontották.“ Minélfogva még azt sem hittem teljes biztossággal fölvehetni, hogy „Stephanus de genere Hunt-Páznán“ ki Róbert Károlytól három biharmegyei falut nyert adományul, Pázmányunknak őse volt.

Azonban ez utóbbit teljesen bizonyossá teszik a családi okmányok, melyeket Pázmány Péternek — már mint érseknek — sikerült Kemény Boldizsár kezei közől visszaszerezni. Ezek között találtattak Róbert Károlynak 1319 feria V. prox. post octavam pentecostes és 1323 octavo idus octobris kelt okmányai, melyek által Pázmány Istvánnak Pósa, Som és Somogy helységeket adományozza. Továbbá Mátyás királynak 1467 in octavis Corporis Christi kelt okmánya, melyben Pázmány András, Mihál és Péter testvéreket Panasz, Tóttelek, Szomajom,

Szentmárton, Ujlak, Szentdienes és Simog biharmegyei helységek birtokában megerősíti; sat.

Ugyanezen okmányokból kiderült, hogy a Pázmány család rokonságban áll a Csákiakkal, kiktől Pázmányunk atyja némi birtokokat elperelni igyekezett, a Czibakokkal, s az Ártandiakkal is. Midőn ezen utóbbi család kihalt, birtokaira igényt tartottak többen; névszerint Bethlen István egyrészről, Pázmány Miklós — a bibornok atyja másrészről. Ezek soká perlekedtek; végre 1584-ben egyességre léptek, melynek értelmében Pázmány Miklós, Somlyai István, Nadányi János, s Veer Mihál kötelezték magukat, hogy Bethlen Istvánt az Ártándi jószágok birtokában háborgatni nem fogják. — „Miután azonban — irja Pázmány bibornok, ki a családi okmányok kivonatait és a családfákat maga összeállitotta — ezek örököseikről nem tettek említést, Bethlen István engem is fölszólitott atyám halála után, hogy azon egyességet megerősítsem; ezt azonban nem tettem meg.“ [1]) A mely észrevételből tudjuk, hogy Pázmány Péternek atyja 1584-ben még életben volt. Egy évvel előbb (1583) ez, fia Péter nevében ennek anyai örökségét per utján követelte a Nadányi családtól. Ugyanis a bibornok anyjának Massai Margitnak atyja, Massai László nőül birta Jelfalusi Margitot, Jelfalusi László és Nadányi Benigna leányát. A bibornok öregatyja pedig, a hasonnevű Pázmány Péter, nőül birta Csáki Katalint, Csáki László leányát.

Az I. k. 5 lapon [2]) jegyzet alatt közlött családfát a primási könyvtár kézirata nyomán következőleg kiegészitjük.

---

[1]) A primási könyvtárban, a Battyányi-gyüjteményben létező ujabb másolat. „Auctor hujus deductionis est ipse Em. Cardinalis et Archiepiscopus Strigoniensis Petrus Pázmány“ van reá jegyezve.

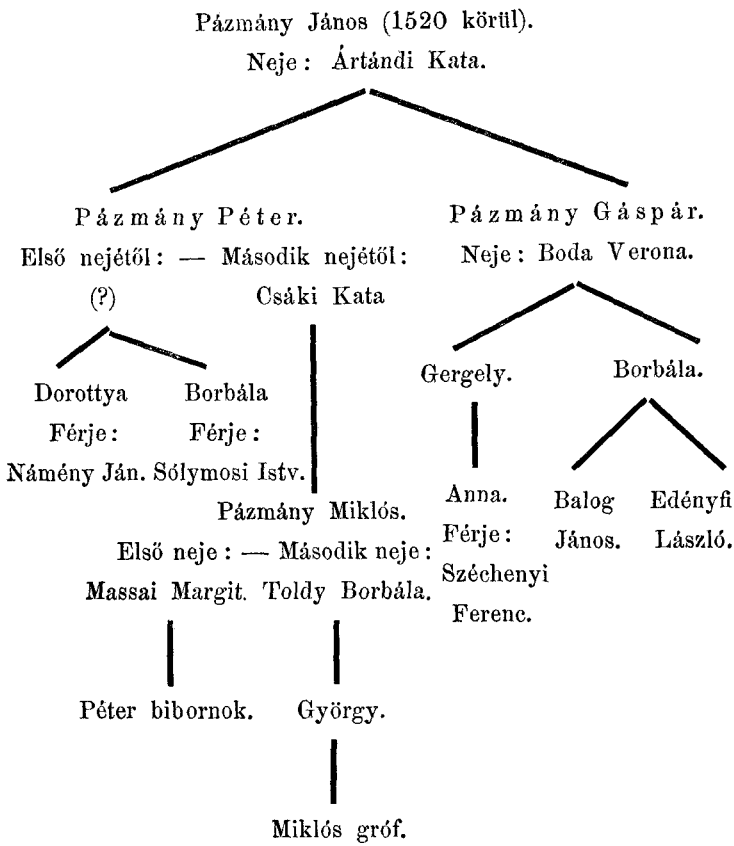

II.

Pázmány Péter ifjusága és szerzetes-professiója.

Az 1870-ik év február havában másodizben lévén Rómában, ezalkalommal sikerült a Jézus társaság központi rendházának („Al Gesù") levéltárából azon adatok birtokába jutni, melyek Pázmányra, mint jezsuitára vonatkoznak. Ezek képesítenek,

hogy kiegészitsem azokat, miket etekintetben az I. kötet 7 s kk. lapjain előadtam.

Pázmány Péter 1587-ben Kolozsvártt lépett a Jézustársaságba. Innen Krakóba küldetett; de itt csak rövid ideig tartózkodott. 1588—1593 között Bécsben találjuk, hol a két évi novitiatust és a három évre terjedő bölcsészeti tanfolyamot végezte. 1593 marcius 10 én Rómába küldetett, hol a négy évi hittudományi tanfolyamot elvégezvén, s a szigorlatokat kiállván, a tudori fokozatot elnyerte. A római collegium jegyzőkönyvében 1596-ra áll: „Petrus Pázmán Theologus quarti anni defendet Theologiam.“ Tanárai a Theologia Scholasticából: Mutius de Angelis, Petrus Antonius de Spinelli; a bibliai tudományokból: Joannes Antonius Valencius; a többi tudományszakokból: Benedictus Pereira, Joannes Azorius és Michael Vasquez voltak.

1597-ben Gráczba küldetett, hol ez évben mint Praefectus Convictorum, 1598—1600 pedig mint a bölcsészet tanára működött. Tevékenységét dicsérőleg kiemelik a collegium Rómába küldött jelentései. „Est ingenii boni et judicii — igy itélnek felőle elöljárói — nec nimoris experientiae; bene doctus, natura cholerica, ad docendam Philosophiam et Theologiam aptus.“

1601—1603 Magyarország különböző részeiben, Selyén, Kassán mint missionárius, majd Nyitramegyében mint a püspök theologusa volt elfoglalva. 1603 őszén ismét visszahivatott Gráczba, hová szeptember 20-án érkezett meg. Rövid ideig mint akademiai szónok és tanfelügyelő (Praefectus Scholarum) alkalmaztatott. De már november elején a Theologia Scholastica tanitásával bizatott meg, a melynek tanszékét négy éven át betöltötte.

1607 april 29-én a gráczi templomban Carillio Alfons, a tartományfőnök helyettesének kezeibe letette a négy fogadalmat. Ugyanakkor sajátkezűleg két okmányt állitott ki, melyek mai napig fönmaradtak. Az egyikben kötelezi magát, hogy örökös

szűzességet, szegénységet és engedelmességet fog megtartani, az utóbbit különösen a szent atya irányában „a missiók tárgyában“; egyuttal az ifjuság nevelésével is buzgón fog foglalkozni. A második okmányban fogadja, hogy soha sem fog közreműködni vagy megegyezni abban, hogy a Jézus társaságnak a szegénység fogadalmára vonatkozó szabályai módosíttassanak; kivéve, ha fontos okok a szegénységnek még nagyobb szigorral való megtartását követelnék. Igéri, hogy semmikép nem fog törekedni a társaságban valamely hivatalra, sem arra, hogy valamely főpapi javadalomra emeltessék; sőt ha ily javadalom neki bárki által ajánltatnék, azt csak elöljáróinak parancsára fogja elfogadni. Ha tudomására fogna jönni, hogy társai közöl valamelyik ezen fogadalom megszegésére hajlandó, azt elöljáróinak följelentendi. Végre, azon esetre, ha elöljáróinak jóváhagyásával főpapi javadalomra emeltetnék, akkor is kellő tisztelettel fog viseltetni a társaság főnöke iránt, s intelmeit szivesen fogja meghallgatni. Mindezeket pedig oly értelemben veszi, amint azokat a társaság szabályai magyarázzák. [1])

III.

Pázmány és Böjte István.

Pázmány 1605-ben Gráczban közrebocsátotta „A mostan támadt uj tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonysága“ cimű munkáját. Ebben többi között (8 l.) azt is vitatta, hogy az uj felekezetek megalapitói az ördöggel közvetlen összeköttetésben állottak, s névszerint Luthert ördög nemzette.

Röviddel a munka megjelenése után Pázmány értesült, hogy említett állitásain Böjte István németujvári protestans lel-

[1]) Eredetije a római levéltárban.

kész nagy mértékben megbotránkozott, s azokról hevesen és gunyosan nyilatkozott. Emiatt Gráczból 1606 január 23 án példás udvarias modorban irt, terjedelmes levelet intézett hozzá, bár teljesen ismeretlenhez. Hivatkozik azon protestans irókra, kiknek munkáiból állitásait merítette s kimutatni igyekszik, hogy az csakugyan lehetséges is, amit állít.

„Utinam — irja levelének végén — caetera, quae tibi eo in libello displicent scirem, efficerem profecto, ut facti mei rationem intelligeres. Ita enim apud animum tuum statuas velim, quod si crassa illa et inpudentissima mendacia, quae mei libelli folio 38 Calvino attribui; si lata illa ad interitum via, quam complanasse Calvinum folio 26 docui; si horrendae illae blasphemiae contra Deum, contra Dei filium, quarum memini folio 64 et 69; si sexcenta similia, quae ex Calvino attuli, Calvini non sint: fateor, me calumniam fecisse Calvino. Si vero ipsissima sunt Calvini sensa et placita, negare non potes, vir erudite, crassis et enormibus erroribus scatere eam, quam tu propugnandam suscepisti, Calvini doctrinam.

„Quare ego te, per animae tuae salutem, per canum illud mentum, oro, obtestorque, ut omni praejudicio seposito, haec sola (si alia nolis) capita, quae attigi, diligenter considera, et quam periculoso loco tua res sit, vide. Mors jam prae foribus. Juventutem apud nos, virilem aetatem apud lutheranos, decrepitam in Calvini castris egisti. Probasti omnia; scio, securiorem viam non reperisti, quam sanctis illis (etiam confessione vestra) Augustinis, Cyprianis, Ambrosiis, Chrysostomis etc. calcatam; hanc insiste viam, si eo, quo pervenisse hos credis, cupis venire. Cave, ne et aliorum, quorum tecum ruinam trahis, debitor fias. Haec tibi vir humanissime, spero, non ingrata fore; si quid tamen moleste accidat, parce affectui, parce amori meo, quem in te propensum semper, si voles, experieris. Deus

te donis coelestibus augeat, et in effaeto corpore renovet ut aquilam juventutem tuam.“ [1])

Vajjon válaszolt-e ezen levélre Böjte; nem ismeretes.

IV.

Pázmány Forgách Ferencnél.

Pázmány először 1601-ben küldetett Forgách Ferenc nyitrai püspükhöz, hogy egyházmegyéjének visitatiójában segitségére legyen. Ezalkalommal reábirta őt, hogy a visitatiót a káptalanra is kiterjeszsze és ennek a tridenti zsinat megállapodásaival öszhangzó szabályokat irjon elő. [2]) Ezen statutumokat, melyek napjainkig fönmaradtak, valószinűleg Pázmány szerkesztette. [3])

Másodszor 1607-ben jött Pázmány Forgách udvarába, amikor ez már esztergomi érsek volt. S a következő évben a pozsonyi országgyülésre kisérte őt. Itt bizalmas tanácsosa és titkára volt. Midőn Mátyás a koronát visszahozta, a beszédet, melylyel őt Forgáchnak üdvözölni kelle, Pázmány szerkesztette. [4]) S ugyanakkor egy még fontosabb dolgozatot készitett.

---

[1]) Ezen levélnek másolatát Pázmány sajátkezűleg irta le „A mostan támadt ujitások sat.“ cimű munkájának egyik példányához kötött tiszta lapokra. (E példány a m. t. Akademia könyvtárában.)

[2]) L. e munka I. 616 l.

[3]) Eredeti példánya a Prim. egyh. levéltárban.

[4]) Gróf Viczay Héder hédervári kéziratgyüjteményében találtatik ezen 11 kis negyedrétű lapra terjedő üdvözlő beszéd. Végén egykorú irással áll: „Hanc orationem composuit P. Pázmány, dum a. 1608 esset in aula Cardinalis Forgách Posonii. Excepit illa Mathiam Archiducem Valentinus Leepes, nam Card. Forgách non ivit obviam Principi. Scriptura autem orationis est D. Laurentii Ferenczffy. Emendavit idem P. Pázmány in aliquibus locis scripturam.“

Az 1608-iki országgyülés tárgyalásainak egyik legfontosabb kérdése az volt, vajjon törvény által szentesittessék-e a vallás szabad gyakorlata, melyet a béesi béke a protestans felekezeteknek biztositott. Erre vonatkozik Pázmány emlékirata. Összeállitja egyfelől azon érveket, (számszerint 21-et) melyek Mátyásnak kötelességévé tenni látszanak, hogy a vallás szabad gyakorlatának szentesitésében megnyugodjék; és másfelől azon érveket, (számszerint 11-et) melyek Mátyás főherceget eltiltani látszanak attól, hogy e szentesitést megengedje.

Az előbbiek közől kiemeljük a következőket. A magyarok — ugymond — szoros összeköttetésben állanak a törökök és tatárokkal; s inkább ezeknek meghódolnak, mint sem hogy magukat a vallásszabadságtól megfosztatni engedjék. — Midőn a szent irás a hamis vallásokat oly szigoruan tiltja és azok kiirtását parancsolja; ezt ugylátszik, csak az uj és még meg nem szilárdult vallásokról kell érteni. Ha azonban az elődök türelme folytán megerősödött vallásoknak a későbbi fejedelmek szabadságot engednek, ezt nekik vétkül fölróni nem lehet. — Miként a vizárt töltartóztatni nem lehet, úgy a tévtanoknak is, melyek elterjedtek, nem lehet ellenszegülni. — Nemcsak azt kell tekintetbe venni, mi jogos; hanem azt is, mi tanácsos. — A tapasztalás bizonyítja, hogy zavarteljes viszonyok között célszerü engedményeket tenni, miáltal időt lehet nyerni az elvesztettek vizszaszerzésére; ellenben, ha mindent megtagadnak, minden visszavonhatlanul elvész. — V. Károly is, bár hatalmában állott volna kiirtani Luther felekezetét, vallásszabadságot engedményezett népeinek; bizonyára fontos okok inditották erre, s kétségkivül belátta, hogy erőszakos föllépése ujabb, s még nagyobb bajokat fogna szülni. — A cseh királyok is türték a hussita felekezetet; sőt a hatalmas spanyol király is a föllázadt németalföldieknek vallásszabadságot biztositott. — A veszélyes viszonyok között a katholikusok nagy hálával tartoznak a fejede-

lemnek, ha őket a végenyészettől megmenti s lehetővé teszi, hogy legalább azok, kik tényleg a kath. egyház hivei, zavartalan békének örvendhessenek. — Mily nagy szerencsének lehetne tartani, ha Szász-, Angol-, Svédországban, Dániában csak egy kath. püspökség is meghagyatott volna. És kétségtelen, hogy ha maga idején az eretnekeknek vallásszabadságot engednek, ezek nem irtották volna ki amaz országokban a kath. egyházat gyökerestől. — Ezen nehéz kérdés körül nem azt kell tekinteni, mi van megengedve; hanem azt, mit lehet ezen kétségbeesett körülmények között, a merész és vakmerő néptől kieszközölni. — Végül remélleni lehet, hogy ezen engedmény a kath. rendekben uj buzgalmat fog fölkelteni és azok a kath. vallás föntartása s terjesztése körül ezentúl élénkebb érdekeltséget és nagyobb tevékenységet fognak tanusítani.

Az ellenkező álláspontot támogató érvek közöl legnyomósabbak ezek. Nem szabad roszat tenni, hogy abból jó keletkezzék; már pedig a hamis vallás a legnagyobb rosz. — A vallásszabadság engedélyezése ritkán hozott létre állandó békét. — Senkinek sem lehet megengedni, hogy Krisztust elhagyja és az ördöghöz forduljon. — Az eretnekség roszabb a török szolgaságnál. És bár a mult években sokan török rabságba hurcoltattak, a vallásszabadság engedélyezése után gonoszabb rabságba fog jutni számos egyszerű hivő lélek; ugyanis a török rabságban csak a test szenved és abból kiszabadulhatni, a pokolból ellenben nincs szabadulás. — Mit a király engedélyez, többé visszavonni nem lehet; az eretnekség tehát a késő unokák között is föntartja magát. Ennyi lélek vesztéért felelős a király, ki a vallásszabadságot engedélyezi. — A királyoknak kötelessége alattvalóikat az eretnekségtől elvonni, s az igaz hit követésére vezetni; még inkább kötelességük megakadályozni,

nehogy a katholikusok, a vallásszabadság következtében, az eretnekséghez csatlakozzanak. [1])

V.

Szent Ignác élete.

Miller [2]) és Podhraczky Pázmánynak nyomtatásban megjelent műveit fölsorolván, ezek közé fölveszik a következőt:

„Szent Ignác élete, deákul s magyarul. 4-o. Romában. 1610."

Erről munkám I. kötetében megjegyeztem, hogy ezen munkát könyvtárainkban nem sikerült föltalálnom. [3])

Azóta a pesti m. k. egyetemi könyvtárban egy ily cimű munka került kezeim közé: „Vita Beati Ignatii Loiolae Societatis Jesu Fundatoris. Romae. 1609." Kis 4-ed rétű. Szerző, kiadó, nyomdász nincsenek megnevezve. Nyolcvan diszes rézmetszetű képet tartalmaz, melyek sz. Ignác életének legfontosabb mozzanatait tüntetik elő. Minden kép aljára néhány sorból álló latin magyarázó szöveg van nyomatva, mely magyarra fordítva — de későbbi nyomtatásban — a kép hátlapján is olvasható. Ugyanakkor, midőn ezen magyar sorok a képekre nyomattak, a munka elé magyar ajánlólevél helyeztetett, melyet a nagyszombati jezsuita collegium Vesselényi Ferenc nádorhoz intéz. Az ajánlólevél alatt nem olvasható datum. De miután Wesselényi 1655-ben választatott nádorrá: kétségtelen, hogy a munka magyar része legalább két évtizeddel Pázmány halála után készült.

---

[1]) A Pázmány által sajátkezüleg irt emlékirat a győri káptalan magán levéltárában.

[2]) Epistolae Petri Pázmány XXII. l.

[3]) Pázmány Péter Élete 89 l.

[4]) 94 lap. [3]) jegyzet.

Vajjon a latin munkát Pázmány adta-e ki, s mily alapon tulajdonítják azt a nevezett irók Pázmánynak; e kérdésekre nem vagyok képes válaszolni.

VI.

Pázmány római küldetése.

Pázmány 1614 őszén a nagyszombati jezsuita collegium ügyében Rómába utazott. Forgách bíbornok ajánlólevelével ellátva a pápa által szivesen fogadtatott, miről ez maga brevejében tudósitja az érseket. [1]) Azonban rövid távolléte Magyarországban a kath. ügyre jelentékeny veszteségnek tekintetett. Emiatt 1614 végén a legelőkelőbb kath. főurak abban állapodtak meg, hogy külön föliratokat fognak intézni a pápához, s fölkérik, eszközölje, hogy Pázmány mielőbb hazájába visszatérjen. Balásfy Tamás vállalkozott, hogy Rómába utazik, itt a leveleket személyesen kézbesíti a pápának és sürgetni fogja Pázmány elbocsátását. Balásfy római utja elmaradt ugyan; [2]) de a levelek, más uton, mégis a pápa kezeibe jutottak. A pápai válaszlevelekből látjuk, hogy gróf Erdődy Tamás, báró Eszterházy Miklós, báró Horváth Gáspár, Pethe László kamarai elnök és Prainer János voltak a kérelmezők. A pápa szivesen fogadta előterjesztéseiket aziránt „quam necessarius sit reditus in istas partes dilecti filii Petri Pázmány Societatis Jesu Pre-

---

[1]) V. Pál 1614 6 calendas januarii Forgáchhoz intézett brévéjében többi között igy ir: „Ipsum (t. i. Pázmányt), ut a nobis postulasti, benigne audivimus. Is autem tibi renuntiabit, quid illi responderimus ad omnia, quae tuo nomine nobis exposuit.“ A vatikáni titkos levéltárban levő pápai regestákból.

[2]) A pápa ugyanis a kérelmezőkhöz intézett válaszbrévéjében irja: „Sed electum Bosnensem, qui eas (t. i. a leveleket) nobis reddere debebat, nondum vidimus.“

sbyteri.“ Dicséri vallásos buzgalmukat, mely abban nyilvánul, hogy Pázmány visszatérését sürgetik. Kiemeli, hogy miként kész mindent megtenni „quod pro incremento divini cultus et animarum salute in istis partibus necessarium erit“: ugy jelenleg is kellő figyelembe vette kérelmüket. [1]) És valószinüleg ezen leveleknek kell tulajdonitani, hogy Pázmány csakhamar visszatért. 1615 május végén már Bécsben volt. Ekkor a bécsi collegiumba osztatott be, s ennek névsorában mint „Missionarius anno decimo“ fordul elő. [2])

VII.

Pázmány Prágában. 1616.

Midőn Pázmány 1616 nyarán Prágába hivatott, hogy ott az esztergomi érsekség átvétele iránt vele értekezzenek: tudományosságának és lángeszének hire megelőzte őt. De hirnevét még inkább emelte egy szerencsés eredmény, melyet mig ott tartózkodott, létrehozott.

Ugyanakkor a prágai császári udvarnál mulatott az ifju Pappenheim gróf, gazdag főúr, Luther felekezetének hive. A kath. urak, főleg Khlesl bibornok régóta mindent megtettek, hogy őt a kath. egyházba vezessék. Ez késznek nyilatkozott sürgetéseiknek engedni; de csak azon föltétel alatt, ha bizonyos Helvicus Gartsius hires protestans prédikátort valamely kath. hittudós, a vallás kérdései fölött tartandó vitatkozásban, legyőzi. Khlesl kérésére Pázmány készségesen vállalkozék e vitatkozásra. De a prédikátor értesülvén, mily ha-

---

[1]) Az öt főúr mindegyikéhez külön, de azonos tartalmú bréve küldetett. Keltük „1615, 5 idus januarii.“ A pápai regestákból.

[2]) A római jelentésekből.

talmas ellenféllel lesz dolga, soká vonakodott vele szembeszállani. Végre megállapíttatott a disputatió ideje. Ez Belhaim, kamarai elnök házában, nagyszámú előkelő közönség előtt tartatott meg.

Mily eredménynyel? Ezt kétségtelenné teszi a következmény. Ugyanis néhány nappal utóbb Pappenheim gróf, Khlesl házi kápolnájában, a kath. egyház hitvallását letette. [1])

Megemlítjük, hogy ugyanazon Gartsiussal, két évvel utóbb szintén Prágában, Balásfy is disputált. [2])

VIII.

Az 1618 iki országgyülés.

A spanyol állami levéltárban őrizett diplomatia iratokból kitünik, hogy II. Mátyás az 1618-iki országgyülésen a magyar alkotmányos elvek és intézmények ellen nyilt támadást szándékozott megkisérleni. Föllépésének fegyveres erővel szándékozott nyomatékot kölcsönözni; s evégett a spanyol udvarhoz fordult segitségért.

II. Mátyás 1617 július 29-én kelt sajátkezű irata által értesité III. Fülöp spanyol királyt, hogy Khevenhiller gróf, madridi követe által fontos ügyeket fog vele közölni, melyeket különösen figyelmébe ajánl. [3]) Khevenhiller ezen közleményeket szeptember 29-én kelt jegyzékében leplezetlen nyiltsággal tette meg. A jegyzékről [4]) a spanyol államtanács a következő jelentést intézte III. Fülöphöz.

---

[1]) A prágai collegiumnak 1616 Rómába küldött jelentéseiből.

[2]) L. e munka I. 402 l.

[3]) A császárnak és Ferdinand cseh királynak ugyanazon napról kelt leveleinek eredeti példd. Simancasban.

[4]) Ez nem tartatott fön.

„A császár és Ferdinand király értesítik Felségedet, hogy a magyarországi koronázás végett mindenesetre szükséges összehívni a magyar országgyülést; bár minden oda mutat, hogy a magyarokban nem lehet megbízni, mint kik összeköttetésben állanak a törökök és eretnekekkel, s megakadályozni igyekeznek a koronázást. Emiatt gondoskodni kell haderőről, melylyel szükség esetében kényszeríteni lehessen a rendeket. Ezek ová bbá az elhunyt nádor helyébe uj nádort kivánnak választani, mi az ausztriai házra súlyos hátrány lenne; mert míg a nádori méltóság fönáll, Magyarországban nem lesz béke és nyugalom. Végre a császár visszaszerezni ohajtja a magyar koronát, mely, mióta I. Ferdinand II. János anyjától 200,000 forinton megszerzé, mindig a királyok kezei között volt; csak a Rudolf és Mátyás között támadott viszályok idejében nyerték el a magyarok, s Pozsonyban őrizik. Ennek visszaszerzését sem lehet fegyveres erő nélkül megkisérleni. Már pedig, ha nem sietünk e nagyhorderejü ügyek körül mielőbb fordulatot létrehozni: szükséges lesz az országgyülést és koronázást elhalasztani és attól kell tartani, hogy ez jövőben nem lesz könnyen kivihető. Emiatt a császári és királyi felségek bizalommal fordulnak katholikus Felségedhez, hogy dicső háza föntartása és gyarapodásának érdekében rendelkezésükre bocsátani méltóztatnék azon spanyol hadosztályokat, melyek eddig Velence ellen harcoltak, s egyuttal megajánlani az eltartásukra szükséges pénzösszeget; miután ők teljesen nélkülözik az eszközöket, melyek ezen, az egész házra nézve annyira fontos ügy szerencsés keresztülvitelére szükségesek.“ [1])

Ezen előterjesztés folytán a király kérdést tett bécsi követénél, mennyi költséget igényel a császári udvar által kérelmezett segély? S Onate gróf azon nézetben volt, hogy II. Má-

---

[1]) 1617 szeptember 9.

tyás meg leend elégedve, ha a spanyol udvar egy ezred gyalogot és 500 lovast ajánl föl, s ezen hadosztály eltartását 1618 april végeig, vagy május közepéig magára vállalja. III. Fülöp, hosszas jegyzékváltás után, megajánlá a követe által javasolt segélyt. [1])

De II. Mátyás nem vette azt igénybe. Utolsó percben lemondott azon szándékáról, hogy a magyar országgyülésen alkotmányellenes célzataival föllép, s ezek érdekében erőszakos eszközöket használ. Pázmány és Forgách fölvilágositották őt, mennyire veszélyes lenne ily föllépés; egyuttal kilátásba helyezték, hogy ha az országgyülés jogos kivánatait teljesíti, a rendek szabad királyválasztási jogát elismeri, nádort enged választatni és a sérelmeket orvosolja: a királyválasztás könnyen lesz keresztülvihető.

Onate gróf ekkor minden befolyását fölhasználta, hogy a királyt ezen engedményektől visszatartsa. Különösen a rendek szabad királyválasztási jogának elismerését ellenzé. Mert ezáltal — mondá — az ausztriai ház örökösödése és a spanyol ág igénye a magyar trónra megsemmisittetnék. S midőn a király az engedményeket megtette és ennek dacára az országgyülésen nehézségek merültek föl: a spanyol követ komoly szemrehányásokat tett a császári kormányférfiaknak. Kiemelte, hogy a fölmerült nehézségeket könnyen elhárithatták volna, ha a spanyol segélyt igénybe veszik. Khlesl bibornokot egyenesen roszakaratú eljárásról vádolta. És jegyzéket intézett a cs. cancellárhoz, melyben sürgeté, hogy a magyar rendek kivánataival szemben az örökösödési elv érvényre emeltessék. De fölszólalása hatástalan maradt. [2])

---

[1]) Sürgönyök Onatehez 1617 szept. 23. 1618 május 4. Onate jegyzékei 1616 jan. 16, 21, 27; marc. 7.

[2]) Onate gróf jelentései Bécsből. 1618 april 4, május 16, junius 26. Onate a cs. cancellárhoz 1618 april 15.

A bécsi cs. belügyminiszterium levéltárában őriztetnek Miksa főhercegnek — II. Mátyás öccsének — az 1618-iki országgyülésre vonatkozó irományai, névszerint a jelentések, melyeket Arbeiszl nevű ügynökétől Pozsonyból naponként vett. Ezek sok tekintetben fontossággal birnak és kiegészítik azon diplomatiai s egyéb kutforrásokat, melyeket e munka I. kötetének megirásában fölhasználtam.

Itt (326 l.) említettem, hogy egy marcius 19-én Khlesl-nél tartott tanácskozmányban elhatároztatott Miksa főhercegtől iratot eszközölni ki, melyben az a rendeket értesitse, hogy örökösödési jogairól Ferdinand javára lemond. És csakugyan Miksa marcius 22-én e tárgyban levelet intéz a magyar rendekhez, s ugyanazon napon megküldi Ferdinandnak a lemondási okmány fogalmazatát. [1]) Ezen okmány előszavában a következő hely fordult elő: „Nos collatis coram cum Serenissimo Principe Domino Alberto Archiduce Austriae et Domino fratre nostro charissimo consiliis, ad nominis divini gloriam et Religionis, Reipublicaeque incrementum directis, ad eam sententiam descendimus“ sat. Ferdinandnak ez ellen kifogása volt. „Was obangesagte Cession anbelangt — irja Miksának — hab ich dieselb genugsam durchlesen, und vernim darausz kein anderes Bedenken, als bei beiden durchstrichenen Worten „et Religionis“; dann dieselbe vermuthlich bei denen unkatholischen Ständen ein solche suspicion erwecken möchten, als wäre ich bedacht, sie in Religionssachen zu dringen, oder derenwegen an ihrer Freiheit zu benehmen.“ [2]) Figyelemreméltó, hogy Ferdinand e gyanut magától távoltartani igyekezett. Miksa nem ké-

---

[1]) A levél és okmány ered. fog. A cs. belügyminiszt. levt.

[2]) 1618 marcius 24. Eredetije. Ugyanott.

sett kijelenteni, hogy a két szó kihagyásában teljesen megnyugszik. [1])

Egyebeket mellőzve [2]), érdekes az, mit Molard János a cs. haditanács elnöke — az országgyülésre küldött k. biztosok egyike — az april 2. és 3-iki eseményekről ir.

April 2-án Pázmány és Forgách megjelentek Khlesl bibornoknál, s átadták a marcius 28-iki k. leiratra szóló választ, a melyet a megyei követek szerkesztettek és elfogadtattak. Azonban a két küldött a maga személyére nézve bevallotta „Dasz dieselbige Schrift sehr ungereimt, den constitutionibus Regni nicht gemäsz, und dem hochlöblichen Hause Österreich sehr nachtheilig sei.“ Egyuttal maguk kijelentették, hogy a rendek kivánatainak teljesitését nem ajánlhatják. „Und obgleich — mondották — dieselbigen (t. i. a követek) der Zahl nach die majora haben möchten: vermögen, doch des Königreichs constitutiones in dem Tripartito, dasz wann zwischen den Magnatibus und Nobilibus in numero votorum eine discrepanz, und die Nobiles die majora hätten; sie sich dennoch der anderen Meinung, tanquam saniori bequemen und unterwerfen müssen.“ Abban állapodtak meg tehát Khlesllel, hogy „Der Status ecclesiasticus, und die Magnaten von denen Comitatibus wollten separiren.“

Másnap a főrendek ülésében Forgách Zsigmond erőteljes beszédben buzditotta a főpapokat és urakat, hogy semmi áron ne engedjenek a rendek sürgetéseinek. Ekkor Forgách fölkéretett, menne a rendekhez, s igyekezzék azokat engedékenységre birni. Forgách elment. De ahelyett, hogy ő nyerte volna meg a rendeket, inkább ezek nyerték meg őt. „Wie er also nun

---

[1]) Ferdinand marcius 26-án megköszöni Miksának készségét. Eredetiben.

[2]) Molard Pozsonyból april 1, 3, é Ferdinand ugyanonnan april 1 Miksának. Eredetiben.

in anderweg intentionirt zurück in den conventum Procerum wider hineingelangt, und aber Herr Erzbischof von Gran noch fort der vorig Meinung pertinaciter inhärirt, und auch der Banus dabei verharrt, das votum aber an den Judicem Curiae, den Forgách kam, der nun sich den Spanschaften bereits conjungirt, derselb in seiner veränderten, mit den Spanschaften übereinstimmenden Meinung votirt. Als dann der Napragi Colocensis Episcopus und andere secundirt, ist der ordo votorum interrumpirt und alsobald dasz allgemeine Geschrei der so sich des Forgach und consequenter der Spanschaften Meinung conjungirt, praevalirt und obgesiegt.“ [1])

April 17-én fontos tanácskozások tartattak. [2]) A k. biztosok összehivták a magyar tanácsosokat. Ulm cs. cancellár előadta, hogy a király nem teljesítheti a rendek kivánatait. Erőszakos eszközöket használhatna; de kegyelmessége ettől visszatartja. Emiatt megengedi, hogy az országgyülési törvénykönyvben a királyválasztásról ugyanazon kifejezések használtassanak, melyek elődeinek megválasztatása alkalmával használtattak. Miként lehetne tehát reábirni a rendeket, hogy ezen engedményben megnyugodjanak?

A magyar tanácsosok félrevonultak, hogy eziránt tanácskozzanak. Egy idő mulva ismét megjelentek és most Pázmány tolmácsolta a tanácsosok nézeteit. Előadását a k. biztosok következőleg terjesztették föl II. Mátyásnak.

„Dasz sich die Räthe Euer Kaiserlichen Majestät zuentbotenen gnädigsten Grusz, auch unseres verspürten guten Willens und emsiger Bemühung allerunterthänigst und fleiszigst bedanken. Bäten daneben in besten aufzunehmen, dasz sie als beeidigte Euer Majestät Räthe vielleicht nicht in allen, so von

---

[1]) Molard april 3, 4 Miksának. Eredetiben.

[2]) Munkám I. kötetének közrebocsátásakor nem voltam azon helyzetben, hogy ezekről szólhassak.

uns ihnen proponirt worden, secundiren könnten. Bei ihren Eiden, Pflichten, Gewissen, hielten sie es für hoch gefährlich, wenn gemeinen Ständen zu Ohren kommen sollte, dasz dieses Werk auch mit dem Spanischen Ambasciatore tractirt und berathschlagen worden, dahero sie gewiszlich neue Ursach, neuen Misztrauens nehmen, und es dahin deuten würden, als wollte man ja dieses Königreich gar in haereditatem ziehen, und ihnen ihr angemaszte liberam electionem durchaus absprechen. Euer Majestät würde es gleichviel sein, nichts ab oder zugeben, ob in praefatione allein oder in decursu articulorum liberae electionis gedacht würde, nachdem eines und das andere mit Euer K. Majestät königlich subscription und Siegel bekräftiget werde und von demselben allererst seine Wirklichkeit erlangen thäte. Wann sie das, so vorhergegangen bedächten, nämlich wie schwerlich das Wörtlein „mere“ ausgeloschen und die darauf erfolgte Declaratio verwilliget worden; die Praelati und Magnates den Comitatibus zusagen müszten, dasz sie es im übrigen dabei lassen, nichts weiter moviren, sondern ihnen beistehen und alles zu ihrer intention richten helfen wollten; item wie wir selbst den Ständen vortragen lassen, dafern E. Majestät auf ihr Begehren mit angehoffter derselben Declaration willfärig sich erklären würden, ob sie alsdann in specie zu der election oder Proclamation des Königs Ferdinandi schreiten wollten. So hielten sie es für eine Unmöglichkeit die Status und Comitatus dahin zu persuadiren, das sie von ihren postulatis abweichen thäten, ausz diesem Werk würde gewiszlich nichts gutes erfolgen; rationes gielten bei ihnen nicht, das Misztrauen wäre ihnen schwerlich zu benehmen, und würden sie mit solchen Vorbringen nur mehr obdurirt werden, und wann sie etwas dergleichen Zumuthens vernehmen sollten, würden sie noch heutigen Tages aufbrechen, dem Landtag ein Risz machen und alle Sachen in böserm Stand, als sie vorhin niemals gewesen, setzen. Es sei

ein miraculum, dasz sie also einhelliglich jung und alt zu ihrer kön. Würden Ferdinando inclinirt und wohl affectionirt sich befinden; mit diesen Process aber werde man ihnen das Hertz und alle gute Affection benehmen, und vielleicht nimmermehr dazu kommen. Einmal seien diese ihre petita ein einhelliger Schlusz omnium Statuum, geistlichen und weltlichen Standes; seie viel, dasz sie mit dem Palatino gewichen, dasz Wörtlein „mere“, so einen Schein Exclusionis Domus Austriacae auf ihm getragen, auszgelassen und dann der Declaration oder Interpretation halber also sich erklärt hatten; sollte sich nun hierüber das ganze Werk zerschlagen und die Regnicolae unverrichteter Sachen voneinander scheiden, hätten Euer K. Majestät leichtlich zu erachten, was für groszmächtige Ungelegenheiten, ja mit ausdrücklichen und wiederholten Worten, dasz sie sich etwa zum Türken schlagen möchten, hieraus entspriesze n könnten. Räthen also Euer K. Majestät sie als getreue Räthe dafür, weil dem Königreich neues nichts geben, sondern nur das alte aprobirt und dem halsstarrigem, unverständigem Populo entgegen gangen werde, man wolle es bei dem vorigen verbleiben, oder gar nichts mit denen anderen handeln lassen, sintemal Euer K. Majestät und dem hochlöblichsten Haus Gerechtsame durch die clausulam declaratoriam genugsam salvirt, dieses keine Landtags materi, sondern eine petitio der Stände seie, in deren sie ihre alte privilegia zu confirmiren begehrten, und also nie von beiderseits tractirt worden, wie sie sich dann in dieser materie nicht könnten separiren, oder etliche plenipotentirn.“

Erre Khlesl válaszolt. A spanyol követtel nem folytak tárgyalások. — A császár nem egyezhet meg a diploma uj fogalmazásában, mert ebből az tünnék ki, hogy előbb csakugyan szándéka volt a rendeket szabad választási joguktól megfosztani. Méltatlan dolog, hogy a főrendek magukat a rendek által igazgattatják, hogy a király ohajtásaira nincs tekintet. Legye-

nek a m. tanácsosok közbenjárók. Az egész forma kérdés; a lényegben engedett már a király. Ő kész egy leiratban a rendeket megnyugtatni, mit azután a törvénykönyv előszavában is megemlíteni lehet. „Hiervon ist nun lang disceptirt und vom Herrn Erzbischof vier Ursachen, dahero bei den Regnicolis dasz Misztrauen entstanden, angezeigt und entdeckt worden. Erstlich, dasz in der Proposition und darauf erfolgten scripto die wenigste Meldung einiger election, ne obiter quidem geschehen. — Zum anderen, weil in bemeldter Proposition der Cession Erzherzog Maximilians gedacht wird, und dahero ihre angemaszte freie Wahl möchte geschwächt, oder zweifelhaft gemacht werden. — Drittens, vor diesem seie nichts dergleichen movirt worden, weil vom Kaiser Ferdinando her, immer die Kinder den Vätern, und jüngstlich Euer K. Majestät ihrem Herrn Bruder succedirt; anjezt aber auszer der descendentia recta auf eine andere linea gesprungen worden, und destomehr die Stände auf eine gute und wohlzuverläszliche Provision zu dringen Ursache zu haben vermeinen. — Zum vierten, weil fast allenthalben vorgeben werde, obgleich man das Wörtlein electionis passiren lasse, so steiffe man sich gleichwohl auf dem jure successionis, derowegen die Stände auch Ursache zu haben vermeinen, etwas mehr denn bishero, verbindlichen zu ihrer Versicherung zu begehren.“

A bibornok ezekre némely jelentéktelen ellenészrevételeket tett. „Nach langer gewehrter Unterredung und vieler pro et contra angezogenen rationibus, sind die ungarischen Räthe widerum zusammengetreten und endlich die Herrn Erzbischöfe Strigoniensem et Colocensem, und Herrn Forgach zu uns geschickt, wiederum de novo gebeten und fast protestirt, wir wollten doch ein übriges thun wegen der kundbaren Hartnäckigkeit dieses unverstandigen Volkes, und die schöne Occasion der Zuneigung nicht verseimen.“

Erre a k. biztosok abban állapodtak meg, hogy engedni kell. Új diplomát fogalmaztak, melynek azonban a szabad választásról szóló első pontja nem törvénycikbe, hanem a törvénykönyv előszavába fogna igtattatni. A két érsek és Forgách megnyugodtak, s némely módosításokat tettek a szövegben. Ugyanazon napon esti 7 órakor a két érsek és Forgách a bibornoknál megjelentek és mindenre kérték, menne személyesen a császárhoz és birja reá, hogy a rendeknek engedjen. Khlesl késznek nyilatkozott Bécsbe utazni és csakugyan elutazott. [1])

Az I. k. 338 lapon szólottam Pázmány beszédjéről, melyet ezen országgyülésen Ferdinandnak királylyá választatása tárgyában mondott. Alapul a Kazy és Katona által közlött latin szöveget vettem föl, s azon nézetben voltam, hogy Pázmány azt latinul tartotta. Azonban kétségtelen, hogy az magyar nyelven tartatott. Sőt Miller közli ezen beszéd magyar szövegét; csak hogy nem az 1618, hanem az 1625-iki évre, bár tartalmából világos, hogy azt 1625-ben nem tarthatta. [2])

IX.

Balásfy Tamás.

Balásfyról az I. kötet 394 lapján csak azt említettem, hogy Kolozsvárott született. „Repetitio Castigationis et destructio destructionis Petri P. Alvinci. . ." cimü Bécsben, 1600 közrebocsátott munkájának előszavában hosszasan fejtegeti családi leszármazását. Ebből kitűnik, hogy családja régi volt és rokoni összeköttetésben állott Erdély legkiválóbb családaival.

---

[1]) A k. biztosoknak april 17-iki fölterjesztése.

[2]) Epistolae P. Pázmány I. 88—95 ll.

V. Pál pápához intézett emlékiratában pedig kiemeli, hogy szülei, kik az unitarius felekezethez tartoztak, [1]) korán elhaltak, s ő rokonai által elhagyatva, a hazájában megkezdett bölcsészeti tanulmányok folytatása végett Bécsbe ment, hol azokat befejezte.

És pedig befejezte 1601-ben; s az ez alkalommal nyilvánosan védelmezett bölcsészeti tételeket nyomtatásban közrebocsátotta, Kuthasi János esztergomi érseknek ajánlva. Amely nyomtatvány egy példánya a Nemzeti Muzeum könyvtárában őriztetik. [2])

Bécsből Romába ment, hogy ott a hittudományi és jogi tanulmányokat végezze. Jóakaró pártfogói megajánlották neki a szükséges költségeket. De ezeket utóbb megvonták tőle. Minélfogva 1602-ben a Collegium germanico hungaricum tagjává lőn. [3]) Midőn azonban ide belépne, az előljárók követelték tőle, hogy letegye a rendes esküt, melyben fogadnia kelle, hogy a jogi tanulmányokra nem adja magát, és a hittudományi tanfolyam végeztével visszatér hazájába. Ő ezen kötelezettségeket vonakodott elvállalni. Kivált azon szándékáról, hogy magát a jogi szakban is kiképezi, nem akart lemondani. S elég bátor volt erre vonatkozó panaszait egyenesen a pápának előterjeszteni. [4]) Mily eredménynyel? nem ismeretes előttem.

---

[1]) Öt év előtt — irja 1603-ban — elhagyta hazáját „defunctis jam parentibus arianis, et nulla cognatorum, omnium haereticorum. . . . ope adjutus."

[2]) Propositiones ex universa Philosophia, quas absoluto totius Philosophiae cursu in Collegio Caesareo Viennensi S. J. Specimen laboris et profectus editurus, defendendas proponit Thomas Balásfy Claudiopolitanus Ungarus. — Bécs. 1601. Összesen 52 thesis van összeállitva. A füzet végén Balásfyhoz, négy iskolatársa Homan János, Koriczky Miklós, Káldi Ferenc és Chiernel István által intézett versek olvashatók.

[3]) Az említett évben jegyeztetett a Collegium anyakönyvébe, úgy mint az erdélyi egyházmegye növendéke.

[4]) A pápa Balásfy folyamodására e szavakat jegyezte: „A Car-

X.

Az 1619-iki országgyülés.

Az 1619 május végén Pozsonyba összegyülekezett rendek fölajánlották II. Mátyás királynak közbenjárásukat a Csehországban támadott zavarok lecsillapítására. Emiatt országos küldöttség választatott, mely junius 7-én a királyhoz Bécsbe utazott, hogy engedélyét kieszközölve, Prágába menjen.

Pázmány ugyancsak június 7-én siet a királyt fölvilágosítani, hogy a Prágába küldendő követségnek nem a béke helyreállitása, hanem az lenne föladata, hogy a magyarok és a csehek között confoederatiót hozzon létre; mire azután a magyar protestans rendek sérelmei a csehek követeléseivel együttesen fognának előterjesztetni a királynak. „Et — irja Pázmány — si de veris ac realibus gravaminibus ageretur, nulla hac in re foret difficultas; cum constet, eam esse Majestatis V. benignam voluntatem, ut quae revera gravamina sunt fidelium subditorum, reipsa complanentur. Verum ita in hoc negotio gravaminum procedent protestantes, sicut in negotio Religionis. Et quemadmodum, quae illis adlubescunt, ea in scripturis contineri contendunt; ita in iis omnibus aggravatos se praetendent, quaecumque juxta intentum ipsorum non fiunt.“

Emiatt javasolja, hogy a király a következő módon válaszoljon a magyar rendeknek. Kedvesen veszi közbenjárási ajánlatukat. Ő soha sem idegenkedett a békétől. De míg a fölkelő csehek hadai Bécs alól és Ausztriából ki nem vezettet-

---

dinal S. Giorgio, che ne pigli informazione dal Rettore del Collegio.“ — A folyamodást a Doria hercegek római kéziratgyüjteményéből lemásolta Daniel Imre erdélyi pap a mult század végén, kinek kéziratai a gyulafehérvári Battyányi-könyvtárban őriztetnek.

nek, békealkudozásokba nem bocsátkozhatik. A magyar rendek birják reá a cseh rendeket, hogy hadaikat Ausztriából kivezessék. Ha ez megtörtént, meghatalmazottjaikat elküldhetik a béke tárgyalására. Ellenkező esetben pedig rendeljék el az általános fölkelést.

Pázmány világosan kimondja, hogy ő nem reméli, miszerint a csehek, a magyarok fölhivására, seregeiket visszavezetik. De úgy hitte, hogy a magyar rendek, ha fölhivásuk nem vétetik tekintetbe, a csehektől elidegenedni fognak. [1])

Néhány nap mulva Pázmánynak végső reménye is eltünt azirán t, hogy a magyarok közbenjárása a cseheket és morvákat megbékitheti. Ugyanis Tiffenbach Rudolf, a morva rendek küldötte Pozsonyban nyilvánosan kijelentette, hogy ők csak azon föltétel alatt hajlandók a fegyvert letenni, ha a cseh és morva országgyülésen hozott végzéseik érvényben maradnak. Ily alapon lehetetlennek látta a béke létrejöttét. Mindamellett ajánlotta a királynak, ne tagadja meg a kért fegyverszünetet, hogy ekként békeszeretete kitünjék.

Ugyanakkor javaslatba hozta a királynak a magyar országgyülés föloszlatását, melytől a zavarteljes viszonyok között, békés és sikeres munkálkodást nem várhatni. Nehogy azonban a rendek minden eredmény nélkül szétoszoljanak; kérte, hatalmazza föl a nádort, hogy azok iránt, melyek a csehországi zavarokkal összefüggésben vannak és a véghelyek ügyében is az országgyülési tárgyalásokat megindíthassa és vezethesse. Végre hivja föl a király a rendeket, állitanák össze azon sérelmeket, melyeknek orvoslását a jövő országgyülésig lehetségesnek és kivánatosnak tartják; igérvén, hogy ezen előterjesztésüket lehetőleg tekintetbe veendi. [2])

---

[1]) *Pázmány fölterjesztése Jászay kéziratigyüjteményében* a Nemzeti Muzeum könyvtárában.

[2]) Pázmánynak 1619 junius 20-án kelt fölterjesztése ugyanott.

XI.

Bethlen Gábor támadása. 1619.

Az I. kötet 502 lapján elbeszéltem, mikép sikerült Bethlennek támadási tervét titokban tartani és szándékai iránt a bécsi udvart tévutra vezetni. Mert hat héttel megindulása előtt, 1619 július közepén még ajánlatot tett Dóczy Endre által a királynak, hogy őt lázadó alattvalói ellen segiteni fogja.

Azon levélben, melyet július 9-én Forgách nádorhoz intéz, szintén jóakaratot szinlel a király és ellenséges indulatot a csehek ügye iránt. „Nagyságod levelét — irja neki — mindenkor nagy szeretettel szoktam venni; de kiváltképen mostan bizonyára nagy örömmel vettem és olvastam; értvén abból ő felségének győzedelmes szerencséjének kezdetit árúlói ellen. És ő szent felsége ezen megmutatott nagy kegyelmes providentiáját ő felségén naponként öregbítse, s adjon oly győzedelmet ellenségi ellen, aminemüt kiván Istentől, melyből ő felségének méltósága növekedjék e világon és országiban lehessen csendes állapotja. Bizony szintén jókor leszen ez a győzedelem és a porta is talán alább hágy a fenyegetésekből. . . Nagyságodnak megszolgálom, hogy ez örvendetes hirt értésemre adta. . . A csehek nekem is irtak levelet; kérnek azon, hogy mellettök legyek, a magyar nemzetet intsem, fegyvert ellenök ne fogjon, holott ők Mathias király ideitől fogva incorporáltattak voltak velünk, készek ezután is azon jó affectust hozzánk megtartani. Én semmi választ nekik nem irattam; a levelet 29 junii hozák. . . Mihelyt alóhozzák, Nagyságodnak mindjárt in paribus minden irásukat megküldöm. Ugy vettem eszemben,

hogy ha jó szót adnék nekik, nem keveset biznának ide, tudván, hogy én nem római valláson vagyok. Károli uram jött vala be hozzám; most megyen el szintén tőlem. Én ő kegyelmének igen aperiáltam magamat és vékony censurámat ő kegyelme által Nagyságodnak megüzentem, micsoda mediummal kellene ő felségének élni mostani mótusnak leszállitásában, ha eddig sem mehetett véghez. . . Először mindeneket tentálni kellene és stratagemákkal kellene élni; ha semmi nem fogna, azután kellene az utolsó mediummal élni; de talán én ahoz nem tudok s nem az én igazgatásom is. Az Úr Isten ő felségét igazgassa és győzedelmessé tegye. Nagyságod engem igaz atyafiának tartson és parancsoljon.“ [1])

XII.

Bethlennek 1619-iki pozsonyi országgyülése.

Bethlen, midőn az ország rendeit 1619 november 11-ére Pozsonyba meghivta, nagy súlyt helyezett arra, hogy ott Pázmány is megjelenjék. Külön levélben meghivta és menvédet küldött neki. Emellett Forgách Zsigmond nádor által is iratott Pázmánynak. Ez terjedelmes emlékiratban fejti ki, miért nem jelenhetik meg.

„Uram — irja Forgáchnak — ha országunk szabadsága helyén volna és szokott mód szerint publicáltatott volna a diaeta, tudnám én is, hogy ez salvus conductust magával hordozza. De mikor minden törvényünk és szabadságunk fölforgattatott, mikor prédára és rabságra hozatott állapotunk, mikor kegyelmed is idegen fejedelem akaratjából publicálja a diaetát;

[1]) Eredetije, mely egészen Bethlen saját irása, a gróf Forgách család szécsényi levéltárában.

mikor teméntelen jószágunktól és minden marhánktól megfosztatunk; végezetre, mikor a tüz és vas emészt mindencket, valljon és mit remélhetünk ez országnak törvénye szerint való generalis sulvus conductustól? . . . Főurak és Praelatusok rút és méltatlan rabságokkal rongáltattak; várak, kastélok, nemes udvarházak prédára vettettek; káptalanok deleáltattak és törvény előtt súlyos executiók armata manu lettenek. Egyszóval fundamentomból országunk minden törvénye fölforgattatott. . . Jólehet bár ugyan nem tudom, mennyi sok szép szókkal és nemcsak ily szárazon, hanem erősebb kötések alatt is volna adva a salvus conductus, mostani állapothoz képest, nem tudom mint bocsássa ember levélre életét... Ez az első ok... melyért . . . a conventusra való meneteltől ment vagyok.

„Második ok az, mert kegyelmed jól tudja, excepto casu interregni et pupillaris aetatis Regis . . . soha sem volt sem usus, sem törvény arról, hogy a Palatinus generalis gyűlést hirdethessen. . . .

„Harmadik ok, melyért a pozsonyi conventusra nem mehetek, mert a mi kegyelmes urunk erős parancsolattal megtiltotta, hogy ezt a conventust elkerüljük. Ezt pedig ő felsége nem avégre cselekedte, mintha csak fegyverrel procedálna és az ország törvénye szerint való gyülést nem akarna. . . . De hogy ad nutum externi Principis. . . valaki gyülést tartson, azt ő felsége nem javalhatja. Tudja kegyelmed, hogy anno 1618 országunk végezésében conceptis verbis beirattuk, hogy „Serenissimum Ferdinandum. . . paribus votis, unanimique consensu in Dominum et Regem nostrum rite elegimus.“ Kiből kitetszik, hogy sem coactio, sem subreptio nem volt az ő felsége választásában. . . Magam felől resolute irom kegyelmednek, hogy valamig Ferdinand király él, soha mást nem uralok. Lássa, ki mit mivel és mint menti Isten és világ előtt magát, si se contra statum publicum Regis et Coronae erigit. Mert itt justa

defensiót senki nem praetendálhat, holott azelőtt három hónappal a generalis gyülésben nagy hálaadással minden violentiától és injustitiától megmentette ő felségét az ország . . . Én uram bizony szégyenlem, mikor eszembe jön, micsoda ítéletet tesznek felőlünk az idegen nemzetek, kik nemcsak ezeket a mi magunk végezését olvassák, de azt is eszükbe juttatják, mily solemnis legátióval ő felségét kértük, hogy szabad legyen Magyarországnak magát interponálni a csehek békéltetésére. . . Most pedig, nem hogy interponálnánk magukat, de aperte és manifeste ő felségére arcul támadunk.

„Negyedik és utolsó ok, melyért Pozsonyba nem mehetek, mert látom, hogy abban a conventusban oly dolgok kezdenek forogni, melyekre hitem, üdvösségem és tisztességem vesztése nélkül semmiképen nem mehetnék. A kassai articulusokból meglátszik, mire menendő a dolog. . . Vak uram az, ki a rosta által nem lát.

„Végezetre akarom kegyelmedet levelem által emlékeztetni a kegyelmed juramentumára, mely magában azt foglalja, hogy az egyházi státust régi szabadságában megoltalmazza. Nem is kételkedem, hogy kegyelmed mind Istent és a világi becsületet maga előtt hordozván az egyházi embereknek minden punctumban sok száz esztendőtől fogva megrögzött szabadságot, . . . úgy megoltalmazza, amint hite és tiszte és keresztény kötelessége kivánja és sem a világi rosz árnyék életért, mely mint a parázs hamar elfogy, sem egyéb tekintetért, lelkére, magára és maradékára gonosz hirt nem hoz“ [1])

---

[1]) Egykorú, dátum nélküli másolata a m. k. kam. levt.

XIII.

Az érseki pisetum visszaszerzése. 1622.

A II k. 55 lapján emlitettem, hogy Pázmány az 1622-ki országgyülésen lépéseket tett a pisetum visszaszerzése érdekében, s hogy eziránt hosszas tárgyalásokat folytatott. De ekkor mind ezeknek részletei, mind Pázmánynak fölterjesztései ismeretlenek voltak előttem.

A bécsi udvari kamara már 1622 julius elején kérdést tett a pozsonyi kamaránál, vajjon Pázmánynak a pisetumra vonatkozó igényei birnak e kellő alappal. A pozsonyi kamara julius 18-án válaszol. Beható vizsgálat tárgyává tette a kérdést, sőt a királyi ügyek igazgatójával is értekezett. Ugy találja, hogy miután az esztergomi érsekek a pisetum jövedelmet évszázadokon át élvezték és nincs törvény, mely őket attól megfosztaná: nem marad egyéb hátra, mint azt az érseknek visszaadni ; annálinkább, mert az egyházak jogait inkább gyarapitani, mint megcsonkitani kell. [1])

Azonban az udvari kamara, ezen informátió után is, vonakodott a pisetum visszaadásában megnyugodni. Midőn erről tanácskozott, egyszerre egy kamarai tisztviselő, bizonyos Limpacher nevü tanácsos, azon állitással lépett föl, hogy az érseknek a pisetumra joga nincs, miután az érsekség a pisetum fejében nyerte Barsban a szent-kereszti birtokot. Az udvari kamara ekkor ujra kérdést tett Pozsonyban. A magyar kamara pedig előbbi véleményét hangsulyozta. Átkutattuk — irja — az egész levéltárt, de semmit sem találtunk, mi Limpacher állitását támogatná. Ellenben számos okmányok bizonyitják,

---

[1]) Ered. fog. Kamarai levéltár.

hogy az érsekek a pisetumot is, Szent-keresztet is együtt a legrégibb időktől fogva birták. Mellékelik I. Mátyás és Miksa királyoknak megerősitő okleveleit. Hivatkoznak a XVI-ik századbeli érsekek, Oláh és Veranchich számadási könyveire, melyekből kitűnik, hogy ők is együtt birták a pisetumot és Szent keresztet. „Quapropter — igy fejezi be a magyar kamara fölterjesztését — cum et alioquin per se aequum sit Ecclesias Dei dotare, proventus eorum ampliare, privilegia dilatare; tum quia id Serenissimi quondam Hungariae Reges, potentissimi Monarchae et Principes ardenti semper studio praestiterunt, tum quia Sacr. Imperator Dom. noster clem. ex ingenita sibi pietate in reliquis ad honorem Dei spectantibus facit omnia“: jogos és méltányos, hogy Pázmány kérelme teljesíttessék. [1])

Ugyanekkor Pázmány is egy emlékiratot dolgozott ki a pisetum tárgyában.

Kiemeli, hogy a magyar királyok szent Istvántól kezdve fizettek az érsekeknek arany és ezüst bányáikban kivert minden márkától egy nehezéket; mely jövedelmet egész 1572-ig élvezték. Mellékeli a királyi adományleveleket. Hivatkozik a törvénycikkekre, melyek a pisetumról rendelkeznek. 1572-ben, Veranchich halála után a kamara nemcsak a pisetumot, hanem az érsekség összes javait lefoglalta. 1596-ban visszaadta a többi jószágokat, csak a pisetumot tartotta meg.

„Nonnulli Cremnicienses — folytatja — rerum hungaricarum penitus ignari et a catholica Religione alieni“ állitják, hogy az érsekek birták ugyan a pisetumot, de ezért cserében kapták Szent-keresztet. „De — kérdi — kik és mikor tettek ily cserét? Mily okmányból bizonyitható be e csere? Bizonyára semmiféléből. Vajjon az egész ország oly tájékozatlan volt e,

---

[1]) Ered. fog. Ugyanott.

hogy a királyt érseki pisetarius rendelésére ismételve fölhivta, bár az érsekek e jogról lemondottak?" Hivatkozik az okmányokra, a legrégibb 1264-ből van, melyek kétségtelenné teszik, hogy Szent-kereszt legrégibb időktől fogva az érsekség birtoka. És végre hivatkozik arra, hogy az érsek még 1572-ben nevezett pisetárust és élvezte a pisetumot.

„Cum igitur tot documentis constet, — így fejezi be iratát — non ex ullo concambio piseti, sed jure antiquissimo Sanctam-Crucem, simul cum piseto Archiepiscopos possedisse, mirum sane est, qua audacia coram orbis Monarcha talibus diverticulis Ecclesiarum jura oppugnantur. [1])

XIV.

Protestans válasz a „Kalauzra." 1622.

A II k. 413 lapján megjegyeztem, hogy a magyar protestáns írók egyike sem tett közzé tüzetes cáfiratot a „Kalauz" ellen. Nagy Benedek „Pázmány P. Pironsági," cimü munkájában csak mellékesen, kevés lapokon, érintette a „Kalauz" némely helyeit. És utóbb egy névtelen kalv. prédikátor külön röpiratban indokolta, miért nem felelnek a protestansok a Kalauzra. Ezen röpiratra Pázmány 1620-ban „Rövid felelet két kalvinista könyvecskére" cimű röpiratában felelt.

Legujabban érdemes történetbuvárunk Szabó K. a miskolczi reform. gymnasium könyvtárában a következő munkát, melynek eddig egy példányát sőt cimét sem ismertük, födözte föl.

„Pazmany Peter Kalauzzanak, Tizen harmadik konyvére való Felelet. Melyet irt De Invo-

---

[1]) Informatio de piseto ex fodinis minerarum auri et argenti Archiepiscopo Strig. solvendo. Egykorú más. Ugyanott.

catione Sanctorum; Az Szenteknek segitsegol hivásokról, és esedezesekről. Keczkemeti J. C. Ungvári Praedicator altal." Bártfa 1622. 33 4 ed retü levél. [1])

XV.

Pázmány és Bethlen Gábor. 1623.

Midőn Bethlen Gábor 1623 nyarán második támadását intézte Magyarország ellen, az okok között, melyekkel ellenséges föllépését igazolni igyekezett, fölhozta azt is, hogy Pázmány és Eszterházy bizalmas embereikhez intézett magánlevelekben fenyegető nyilatkozatokat irtak róla, melyekből meggyőződött, hogy nem számithat a király részéről állandó békére.

Pázmány szükségesnek látta magát, a királylyal szemben igazolni. Elismeri, hogy egy barátjához intézett levelében megemlitette, miszerint miután Bethlen Magyarország elleni ujabb támadást készit elő, jobb lenne ezt megelőzni és őt Erdélyben megtámadni. Azonban e levél nem adhatott okot támadására. Ugyanis e levél augusztusban iratott, amikor Bethlen már elhatározva volt a támadásra; amikor már a töröknél segélyt kért és magyar hadakat gyüjtött. És épen a készületeiről érkező hirek adtak alkalmat arra, hogy az érdeklett véleményt kifejezze.

„Deinde — irja többi között — quid in eo mali est, si spem meam amico aperui? Et quidem et ipse speravi, et prudentum judicio approbari censeo, nihil utilius esse, quam si Bethlenio bellum moventi, obviam eatur, et qui sedem belli Hungariam facere volebat, bellum in Transylvaniam transferat. Transylvaniam quidem, sicut et omnes Provincias Christianas

[1]) „Századok." 1871. 686 l.

ego pacatas cuperem; si tamen ex duobus malis alterum eligendum, mallem in hostili solo, quam domi bellum geri . . ."

„Quid igitur? Artificium est Bethlenianum. Videt me et Dominum Eszterházy fidelissimos esse Majestatis Vestrae servitores, nec sperat ad ullam factionem eius comminatione nos adduci posse. Itaque in eo laborat, ut exosos nos reddat apud populares, ideoque causam suae temeritatis in nos transferre satagit." [1])

XVI.

Pázmány és Thurzó Szaniszló nádor. 1623.

Azon alkudozások alkalmával, melyek a király és Bethlen Gábor között 1623 végén folyamatban voltak, Pázmány ujra feszült viszonyba jött a nádorral. Az utóbbi nem kevéssé neheztelt, midőn tapasztalta, hogy Pázmány szava a k. udvarnál nagyobb súlylyal bir, mint az övé; rosz néven vette, hogy ez az ő tudta nélkül levelezésben áll Bethlennel; valamint Pázmány befolyásának tulajdonitotta azt is, hogy ő, a nádor, utasittatott, miszerint a Bethlennel folytatandó alkudozásokban Montenegro tábornokkal egyetértőleg járjon el, mit méltóságára nézve sérelmesnek tartott.

Thurzó Szaniszló nem fojtotta el neheztelését, hanem panaszait előadta a királynak, ki azokat ismét közlé Pázmánynyal. Ez 1623 november 25-én kelt érdekes levélben igazolja magát.

„Libenter habeo — irja többi között — quod non apud alium, sed apud Majtestatem Vestram me accuset D. Palatinus his ipsis verbis, quod in conspectu Majestatis Vestrae contra

---

[1]) Pázmánynak a királyhoz intézett fölterjesztése. Dátum nélkül. Másolata a Jászay-féle kéziratgyüjteményben.

honorem et dignitatem palatinalem egerim. Nam Majestati Vestrae evidenter notum est, me ne verbulo quidem egisse quidquam contra honorem et dignitatem palatinalem. Nec dubito tam gravem injuriam, quam mihi D. Palatinus irrogat, Majestatem Vestram pro sua clementia digna reprehensione affecturam.

„Ad literas, quod spectat, quas Bethlenio scripsi, Majestas Vestra optime novit, me non aliter, quam jussu Majestatis Vestrae scripsisse, easque de verbo ad verbum coram Majestate Vestra lectas et correctas esse, antequam mitterentur.

„Deinde, sine ullo fundamento praetendit D. Palatinus, me non potuisse scribere Bethlenio, vel Majestatem Vestram non potuisse alteri, quam ipsi committere tractationem induciarum cum Bethlenio. Nam in legibus Regni . . . illud nusquam legimus, hoste in patriam irruente, neminem praeter Palatinum posse agere, ut pax concilietur . . .

„Ad extremum, licet D. Palatinus querelas suas in me exoneret, revera Majestatem Vestram tangit, cum scribit, me apud Majestatem Vestram derogasse auctoritati palatinali, cum plenipotentiales non solum ad Palatinum, verum etiam ad Marchionem de Montenegro fuerint datae. . . Quasi vero vel ego id effecerim apud Majestatem Vestram, vel dignum non fuerit, ut supremus dux militiae Majestatis Vestrae ageret in negotio quod conservationem militum et Regnorum Majestatis Vestrae concernit . . . Ex eo Majestas Vestra clementer advertat, quantum alienae Religionis hominibus de ecclesiasticis loquentibus aures sint praebendae.“ [1])

---

[1]) Másolata a Jászay-féle kéziratgyüjteményben. (Nemzeti Muzeum.)

XVII.

Pázmány Péter és a bécsi udvari kamara. 1617 - 1625.

Munkám I. és II. kötetének több helyén szólottam azon pénzügyi és üzleti összeköttetésről, mely egyrészről Pázmány, másrészről a pozsonyi magyar kamara és a bécsi udvari kamara között fönállott és nem egyszer komoly összeütközésekre vezetett. Azóta alkalmam lévén az egykori császári udvari kamara (jelenleg a közös pénzügyminiszterium kezei között létező) levéltárát átkutathatni, ennek iratcsomagaiban Pázmánynak nagyszámú eredeti leveleit találtam, melyek az említett összeköttetések és összeütközésekre érdekes világot vetnek. Ezen levelek különösen két tekintetben birnak érdekkel. Először föltüntetik, hogy Pázmány ezen hatalmas testülettel szemben is jogait és érdekeit a legnagyobb határozottsággal védelmezte. És másodszor bizonyitják, hogy midőn a közérdek, a trón és a haza biztossága forgott kérdésben, áldozatkészsége nem ismert határt.

Pázmánynak mindjárt érseki kormányának első éveiben az ujvári őrség fizetése sokféle nehézségeket és kellemetlenségeket okozott; miután a csehországi rendek az e célra megajánlott segélypénzeket rendetlenül fizették és az ujvári parancsnokok túlzott igazságtalan követelésekkel léptek föl az érsek irányában. 1617-ben Tiffenbach Rudolf viselte e tisztet. Ez már 1617 elején Pázmányt a kamarának bevádolta, hogy elvállalt kötelezettségeinek nem tesz eleget, a zsoldot rendetlenül fizeti és tisztviselői a gabonát, bort kétszeres áron adják el a katonáknak. Pázmány sietett megcáfolni e vádakat, elégtételt követelt Tiffenbach méltatlan magaviseleteért és elmozditását sürgette. A kamara kisérletei őt megnyugtatni, meg-

hiusultak. Végre a király kényszeritve látta magát négy német urat — Starnberg Lajost, Puchheim Kristóf grófot, Collalto Reimbald grófot és Weber Jánost — mint k. biztosokat, kiküldeni, hogy ezek a viszályok kiegyenlitését eszközöljék. [1])

A következő évben a csehországi rendek küldötte jelent meg Pozsonyban Pázmánynál, hogy vele az emlitett segélypénzek ügyében értekezzék. A csehek ugyanis ezirán t, az előbbi gyakorlattól eltérő, uj fizetési módozatokat kivántak általa elfogadtatni; amennyiben először csak 4000 forintot voltak hajlandók készpénzben, a többit pedig posztóban kivánták fizetni és másodszor a fizetést pénzben s posztóban az érsekitisztek mellőzésével közvetlenül az ujvári őrségnek ohajtották kiszolgáltatni. Pázmány ezen ujitások ellen, melyek reá nézve hátrányosak voltak, erélyesen tiltakozott. Azonban az udvari kamara nem támogatta őt; minélfogva az 1618 január 27-én kelt k. leirat Pázmányt engedékenységre hivta föl. [2])

1619-ben a király az ujvári őrségből 300 huszárt csehországi hadaihoz rendelt. Pázmány fölmentve hitte magát most ezeknek fizetésétől. Ellenben a király követelte, hogy zsoldjukat távollétük alatt is fizesse. Pázmány végre készznek nyilatkozott a király kivánatának eleget tenni; de fölkérte, hogy viszonszolgálat gyanánt fölhatalmazza ingóságairól végrendeletet készíteni. Azonban a király, bár egyenesen nem tagadta meg kérelmét, ennek elintézését békésebb időkre halasztotta. [3])

Az érseki tizedek egy részét Pázmány rendesen a kamarának szokta bérbe adni, hogy az ezekből befolyó gabona és bor a véghelyek őrségeinek élelmezésére fordit-

---

[1]) II. Mátyásnak marcius 10-én és az udvari kamarának april 22-én Pázmányhoz intézett levelei. Ered. fogalmazatok a bécsi közös pénzügyminiszterium levéltárában.

[2]) Pázmánynak január 22-én a királyhoz és a kamarához intézett levelei; a jan. 27-én kelt k leirat ugyanott.

[3]) 1619 april 29 és május 8-án kelt k. leiratok ugyanott.

tassék. De bár Pázmány szerény föltételeket kötött ki, a kamara ezeknek teljesitése körül következetesen hanyagnak és lelkiismeretlennek bizonyult és Pázmány türelmét kemény próbára szokta tenni. Igy az országos törvények értelmében a tizedek bérlésének rendes ideje sz. György napja volt, a mikor egyuttal a bérleti összeget a bérbe vett tizedekért készpénzben lefizetni szokták. A kamara azonban ehez soha sem tartotta magát.

1619-ben jóval sz. György napja előtt Pázmány kérdést tett a körmöczi kamarai tiszteknél, vajjon a túróczi és zólyomi tizedeket, melyeket a megelőző években bérczltek, a folyó évben is megtartani kivánják-e? Azok kijelentették, hogy miután a mult évről elégséges gabonájuk maradt, a tizedekre nincs szükségük. Pázmány, mintha előre látta volna a bekövetkezendőket, a vett választ tudomására hozta a királynak. „Cum igitur — teszi hozzá — hoc responso accepto, providere debeam rebus meis, ne si tempus arendationis decimarum elabatur, magnum accipiam detrimentum; idcirco statui, aliis arendare volentibus decimas hujus anni collocare. Quod ipsum eo fine Majestati Vestrae humillime significandum esse censui, ne quis postmodum conqueri possit, mea sponte, me aliis potius, quam usibus Camerae Majestatis Vestrae, decimas meas collocasse.“ [1]) És csakugyan már néhány hét mulva fölkérte őt a király nevében Leopold főherceg, hogy a túróczi és liptói tizedeket a kamrának átengedje. Pázmány, miután még e tizedek rendelkezésére állottak, azokat készségesen átadta; sőt még abban is megnyugodott, hogy a bérleti összeg csak sz. Mihály napján fizettessék ki. [2])

1622-ben sz. György napja körül Pázmány ismét kérdést

---

[1]) 1619 april 26. Eredetije ugyanott.

[2]) Julius 2-án kelt k. leirat. És Pázmánynak augusztus 3 án Leopold főherceghez intézett levele. Ugyanott.

tett mind a bécsi, mind a pozsonyi kamaránál, vajjon kivánják-e a túróczi és zólyomi tizedeket. A kamarák igenlőleg válaszoltak, de a bérleti összeg lefizetése iránt nem tettek intézkedést. Pázmány emiatt június 3-án a királynak irja: „Demisse itaque Majestatem Vestram oro, dignetur inclitae Camerae aulicae et austriacae serio injungere, ut vel praetium memoratarum decimarum mihi numerari faciant, vel si illis decimis non indigent, me absque ulteriori mora faciant certiorem, ut et ego de illis decimis providere possim.“ [1])

1624. april végén Pázmány ismét késznek nyilatkozott tizedeinek egy részét a kamarának átengedni; de másik részét csak azon föltétel alatt ajánlotta föl, ha sz. György napjától számitandó két hét alatt az illető földesurak azokat ki nem bérlik. A király ez utóbbi föltételt rosz néven vette. „Benigne existimamus, — irja Pázmánynak — prout in omnibus, sic etiam in hoc genere Majestatem nostram regiam debito modo considerari, et privatis, cum in his procul dubio tanquam supremus terrestris dominus simus, merito anteferri debere; maxime, cum hac in parte boni publici commodum, quod semper privato praeponendum est, quaeratur. Quamobrem Fidelitatem Vestram hisce clementer requirimus, quatenus et personam nostram regiam, et finem, in quem has arendationes desideramus, spectare; ideoque decimas nobis, praesertim quod nos tantum, quantum alii pro illis solvamus, postpositis omnibus, in arendam dare velit.“ [2]) Pázmány ennek folytán Bécsbe utazott és itt május 8-án az udvari kamara elnökének jelentékeny mennyiségü tizedeket ajánlott föl, azon föltétel alatt, ha az 5800 magyar forintra menő bérleti összeget a kamara elnöke személyesen fogja az érseki megbizottnak ezüst tallérokban, és

---

[1]) Eredetije ugyanott.

[2]) 1624. május 4 én kelt k. leirat. Ered. fogalm. Ugyanott.

pedig minden hónap utoisó napján 1000 tallért, kifizetni. Egyuttal kijelentette, hogy ezen ajánlatot, ha két nap alatt el nem fogadtatik, visszavonja.[1]) Azonban az elnök elmulasztotta a kitüzött idő alatt az ajánlatot elfogadni és a szerződést megkötni. Pázmány emiatt, midőn később az udvari kamara által fölszólittatott, hogy a fölajánlott tizedeket átengedje, határozottan tagadólag válaszolt.[2])

Ily előzmény után az udvari kamara nagyobb figyelemmel volt Pázmány irányában. És midőn 1625-ben a tizedek ujabb kibérlése tárgyában hozzá fordult, az elnök szavát kötötte le, hogy a szerződés megkötésétől számitandó hat hét alatt az egész bérleti összeget jó pénzben lefizetni fogja.[3]) Pázmány ennek daczára csak részben felelt meg a kamara fölhivásának. „Sciant — irja — domesticas res nostras ob annorum superiorum intestinos tumultus, atque anni praeteriti nimiam sterilitatem, in ea necessitate esse constitutas, ut praeter decimas hactenus arendatas, plures pro hoc anno concedere non possimus. Caeterum hac occasione illud quoque Generosis D. V. voluimus intimatum, ut 800 illos talleros imp., quos quidem intra spatium duarum septimanarum Vestrae Dominationes, in praetium decimarum Comitatus Gömör et Torna, numerandos in se receperant, et necdum soluti sunt, primo quoque tempore numerari facere non graventur. Quo facto faciliores nos reddent annis sequentibus ad ampliores quoque decimas ad rationem Suae Majestatis elocandas.“ [4])

A kamara által vásárolt gabona árának lefizetése körül

---

[1]) Pázmánynak 1624 május 8-án az udvari kamarához intézett levele. Eredetije ugyanott.

[2]) Pázmány 1624 május 16 az udvari kamarához. Eredetije ugyanott.

[3]) 1625 május 15. Eredetije ugyanott.

[4]) Pázmány a pozsonyi kamarához. 1625. julius 4. Eredetije ugyanott.

is rendesen hasonló nehézségek merültek föl. Igy 1623 tavaszán Pázmány fölhivatott, hogy gabonáját a véghelyek részére áruba bocsássa. A legnagyobb előzékenységgel igérte, hogy igyekezni fog e fölhivásnak eleget tenni. „Quamvis — irja — exiguum mihi supersit frumentum, eo quod et annus admodum strerilis fuerit, et ad benignam Suae Majestatis requisitionem, exiguum illud, quod provenerat, partim in milites Ujvarienses, partim in Cameram Cremnicziensem et Novisoliensem erogagaverim; nihilominus, ut Vestrae Illmae D. intelligant, me et Suae Majestati, et Vestris Illmis D. libentissime inservire velle, diligenter per officiales meos investigari curabo, et quantumcumque ab omnino necessariis usibus meis superfuerit, id totum juxta dispositionem D. Eszterházyi usibus confiniorum applicabo.“ És ehez nagylelkű ajánlatot csatol. „Circa praetium, . . . licet frumenti praetium in immensum excreverit, adeo ut 7 fl. hung. mensura una vendatur, ego tamen ultra duos florenos et medium non cupio.“ [1])

És csakugyan röviddel utóbb 1150 mérő buzát adott át Eszterházynak, mérőjét 2½ forintba számitva. Csak azt kötötte ki, hogy ára 2—3 hónap alatt magyar pénzben kifizettessék. Azonban elmult 5 hónap és a fizetés nem történt meg. Midőn Pázmány ezt sürgette, előbbi nagylelkűségét még azzal tetézte, hogy tekintve a zavarteljes viszonyokat, minden mérő árából egy forintot elengedett. [2])

---

[1]) Pázmány a pozsonyi kamarához. 1623 aprli 22. Eredetije ugyanott.

[2]) Pázmány az udvari kamarában. 1623 augusztus 27. Eredetije ugyanott.

XVIII.

Az 1625-iki országgyülés.

A II. k. 147 lapján előadtam, hogy 1625 tavaszán, Thurzó nádor halála következtében, a k. udvarnál fölmerült a kérdés, vajjon az országgyülés összehivandó-e? A király eziránt meghallgatni kivánta magyar tanácsosait. De előlegesen fölhivta (1625 május 13-án) Pázmányt, hogy a magyar közügyek iránt nézeteit irásban adja elő. Ugyanott megjegyeztem, hogy Pázmány válasza nem ismeretes.

Pázmány e válasza Sellyéről, 1625 május 18-án a királyhoz intézve, a Jászay-féle kéziratgyüjteményben föltalálható. E fölterjesztés kiterjeszkedik számos kérdésekre. De első helyen az országgyülés összehivásáról a következő módon nyilatkozik:

„Imprimis igitur, quoniam Majestas Vestra Comitiis celebrandis triennium Statibus et Ordinibus Regni praefixit; atque itidem, ut a morte Palatini intra anni revolutionem Comitia celebrentur, et ita quidem, quod si Regia Majestas Comitia non publicaret, obligetur Judex Curiae ea publicare: censerem Dominis Consiliariis proponendum, quid de Diaetae celebratione faciendum videatur. Licet enim plurimae et gravissimae difficultates sint in negotio Diaetae, quia tamen regia promissio aliis praeferenda est, vix modum video, quo Comitiorum publicatio differi possit. Et forte multorum male intentionatorum cogitationes suspenderentur, si in tempore Comitia publicentur ad primam diem septembris. Si postmodum opportunum videatur Majestati Vestrae, ad unum vel alterum mensem Comitia prolongari poterunt.“ [1])

---

[1]) A Jászay-féle kéziratgyüjteményben, a Nemzeti Muzeumban.

XIX.

A jezsuiták Kolozsvárt. 1627—1637.

Bethlen Gábor végső éveiben és Rákóczy György uralkodása alatt néhány jezsuita atya állandón tartózkodott Kolozsvárt és a kolosmonostori templom birtokában volt. Miként egyebütt, itt is a hivek bőkezüen pártolták őket. Ennek számos bizonyítványát találjuk a jezsuiták birtokviszonyait érdeklő okmányokban.

Igy 1627 május 2-án Major Máté egy kolosmonostori sessióját tíz forinton eladja More István atyának. Ugyanazon év augusztus 12 én Serfőző János az atyáknak két rétet ajándékoz.

1632 julius 18-án Szabó Orsolya egy rétet 60 denárért elad; 1633 január 1-én Veres Jakab egy rétet 7 forintért, april 21 én Pokai Péter egy más rétet 10 forintért elzálogosit és ugyanaz 1635 szeptember 31-én egy rétet 30 forintért elad a jezsuitáknak.

1631-ben Wass János k. táblai esküdt és 1636 augusztus 25-én Kuthy István végrendeletileg minden ingóságaikat a jezsuitáknak hagyományozzák.

Erdélyi István 1637 oktober 15-én kelt végrendeletében 2000 darab aranyat, 4000 tallért és 2000 forintot a jezsuitáknak és külön 1000 forintot a kolozsmonostori templom föntartására rendel. Ugyanaz 1641 február 2-án kelt második végrendeletében ingatlan birtokait is, mint Asszonyfalvát Sombereket sat. a jezsuitáknak hagyja. [1])

---

[1]) Regesta Archivorum. VI. kötet. Kézirat az Erdélyi Muzeum gyüjteményében.

XX.

Pázmány Péter és Pálffy István gróf. 1627—1637.

A magyar főurak soraiban gróf Pálffy István ujvári főkapitány volt az, kivel Pázmány, főleg végső éveiben, legbizalmasabb, baráti viszonyban állott. Tanuskodik erről azon huszonkét hozzá intézett levele, melyek a gróf Pálffy-család pozsonyi levéltárában őriztetnek. Ezeknek már elsejében is (kelt 1627 augusztus 20) „barátjának és komájának“ nevezi őt. És miként ebből, úgy a többiekből is szivélyes hang szól.

Igy Pálffy 1631 május végén a Tardoskedről Pozsonyba visszatérő bibornokot meghivta, hogy utközben grófi kastélyában megszálljon, őt kiséretével együtt megvendégelni szándékozván. Pázmány nem fogadta el e meghivást. „A kegyelmed jóakaratját — irja — igen nagy jóakaratnak jeléül veszem kegyelmedtől. De minthogy magamnak is házam vagyon utban, noha oly rongyos is, mégis oda szállok és alkalmatlanságot nem teszek kegyelmednek. Hogy pedig kegyelmed ebéden kivánja ott a kegyelmed házánál létemet, azt is igen jó szivvel cselekedném; de minthogy minekünk a pap urakkal holnap böjtünk és egyéb sok occupátióink lesznek, kegyelmedtől bocsánatot kérek, hogy ott nem lehetek. Sőt azon kérem kegyelmedet, hogy kegyelmed is böjtöljön velünk együtt“. (1631 május 30.)

Viszont Pázmány, midőn 1632 január 23-án Pozsonyban alamizsnás sz. János mausoleumját ünnepélyesen fölszentelni tervezte, Pálffy Istvánt meghivta. „Ha kegyelmednek annyi üressége lehetne, hogy jelen volna, igen akarnám. Kérem is kegyelmedet, ha lehet, jelen legyen. Tiszteljük az Istennek kedves szolgáját. Ha pedig kegyelmednek foglalatossági nem

engednék ott létét, parancsolja meg kegyelmed a várban, hogy lőjenek, amikor annak ideje leszen, az öreg lövő szerszámból.“ (1632 január 18.)

A következő évben Pálffy István betegeskedvén, orvosának parancsára engedélyt kér a bibornoktól, hogy böjti napokon hust ehessék. „Szánakozással értettem — válaszolja ez — a kegyelmed beteges állapotját. Mivel azért a doctorok úgy javallják, hogy kegyelmed húst egyék, megengedjük, hogy kegyelmed minden három napban privatim, de nem publice, húst ehessék.“ (1633 február 25.)

Pázmány, néhány héttel halála előtt meghivást vett Pálffy Istvántól leányának menyegzőjére. „Kegyelmednek megszolgálom — olvassuk a válaszban — hogy a többi jóakarói között én rólam sem feledkezett meg. Kivánom, hogy ez a szent házasság Istennek dicséretére és kegyelmednek örömére legyen. Igazsággal irom kegyelmednek, hogy nagy vigasztalásomra volna, hogy ha jelenlétünkkel a kegyelmed szerelmes leányának tisztességes menyegzői lakodalmának szolgáltatását tisztelnők. De Isten látja, hogy a sok mindennapi nehéz nyavalyák, melyek miatt most is csak Isten tudja hogy vagyok, annyira megtörtek, hogy nem látom annyira való erőmet, hogy oda mehessek, legfőképen az ilyen állapotra teljességgel alkalmatlannak ismerem magamat. Hanem az Ur Istent kérem, hogy tegye az új házasokat szerencséssé és hogy kegyelmed a többi gyermekeinek is öröme napját vehesse, szivem szerint kivánom.“ (1636 január 17.)

Pálffy rendesen tudósitója volt Pázmánynak azokról, mik a török és magyar véghelyekben történtek; pozsonyi és nagyszombati épitkezéseihez követ, meszet, épületfát sat. szolgáltatott. Általán tettleg is bebizonyitani igyekezett hódolatát és szolgálatkészségét.

XXI.

Pázmány Péter kertészkedése.

A II. kötet 439. lapján kiemeltem, hogy Pázmány szivesen foglalkozott kertészkedéssel. Ennek érdekes megerősitését találjuk Vörösmarty Mihál pozsonyi kanonoknak 1634 sz. Gergely pápa napján Pázmányhoz intézett ajánlólevelében.

Fölsorolván régi irók nyomán némely uralkodókat, kik a gazdászati és kertészeti foglalkozásban szórakozást kerestek, igy szól: „Ezeknek a nagy embereknek, kik e világtól ennyiben is dicséretet érdemlettek, Nagyságod is ebben közikbe illik; kiknek magam is egynehányszor néztem eféle dolgokban is maga gyakorlását, a gyümölcs fiataloknak jó renddel ültetésökben, a vad fáknak oltásokban, ezeknek összeforradásuk után a szép oltványoknak tulajdon kezeivel irtogatásokban, egyengetésökben, nevelésükben, foglalatosságát.“ [1])

XXII.

Pázmány polemiája Hodik superintendenssel 1631.

A II kötet 421 lapján előadtam, hogy Pázmány 1636 ban egy fiatal, Kalvin felekezetéhez tartozó, főurat igyekezett a katholicismusnak megnyerni. Emiatt ismételve hangsulyozta előtte, hogy a kath. fölfogással ellenkező protestans hittételek közől egyetlen egy sem alapszik a szent iráson. A főur igérte, hogy ezen kérdés iránt felekezetebeli tudós prédikátorokkal fog érte-

---

[1]) Intő és tanitó levél. 1639 VI. lap.

kezni. És egy kitünő kalv. prédikátor által emlékiratot dolgoztatott ki, melyben az három, a kath. fölfogással ellenkező hittételt vett föl (Egyedül a hit üdvözit. — Minden hivő biztos lehet örök üdvössége felől. — A pápa nem feje az egyháznak, —) és kimutatni igyekezett, hogy ezek a szent irásban birják alapjukat. Pázmány ezen emlékiratra választ irt. S miután a prot. prédikator ezen választ „Hyperaspistes" cimű iratában birálat alá vette, ő — Pázmány — is egy második cáfiratot szerkesztett, melyet „Dissertatio, an unum aliquod ex omnibus Lutheranis dogmatibus in s. Scriptura contineat" cim alatt nyomtatásban közrebocsátott.

Ezen előadásom részben hiányos, részben téves. A hiányok pótlására a tévedés kiigazitására képesit Hodik János superintendens egy munkája, mely nem rég került kezeimbe. Cime a következő:

„Statera Dissertationis cujusdam Papisticae, quam Illustrissimus Petrus Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyter Cardinalis Pazmany etc. invulgari curavit; exhibens oculatam demostrationem aequivocationum et sophismatum in dicta Dissertatione adhibitarum et oppositarum Hyperaspistae Considerationis Johannis Hodikii Superintendentis Ecclesiarum Evangelicorum per Comitatus Trinchin. Arven. et Lyptovien., qui eandem adhibuit et conscripsit. Anno 1631. Trinchinii." Bártfa. 1632.

Ezen munka előszavából megértjük, hogy Hodik — tehát lutheranus és nem kalvinista prédikátor — volt az, kinek 1630-ban egy nemes ur egy kath. férfiúnak következő nyilatkozatát megküldötte: „Ex iis, quae Lutherani docent, contra Romanam Catholicam Ecclesiam, si vel unicum articulum in Scriptura sacra ostenderit quispiam: ego primus fatebor Romanam

Religionem falsam esse. Sicut enim credo Deum esse, ita credo falsam Religionem esse, quae vel in uno articulo docet contra Scripturam.“ Az emlitett nemes úr fölkérte Hodikot, közölné vele észrevételeit ezen nyilatkozat tárgyában. Hodik rövid idő alatt teljesitette kérelmét és egy emlékiratot dolgozott ki, melyben kimutatni igyekezett, hogy a három fönebb emlitett prot. hittétel, melyet a katholikusok el nem fogadnak, a szent irásban foglaltatik. Iratát megküldötte a prot. úrnak.

Ezalatt Pázmány 1631 január 23-án Nagyszombatban kelt levelében sürgette a prot. urat, hogy ha nyilatkozatára prot. prédikátoroktól észrevételek beérkeztek volna, ezeket vele közölje. „Nuper dum apud me esset D. V. — irta neki többi között — dixi inter alia admirandam et miserandam esse caecitatem Lutheranorum, qui nudas et meras Praedicantium suorum expositiones, speculationes, consecutiones, pro puro Dei verbo venerantur. Neque enim ullum dogma Lutheranum, quod a nobis Catholicis dissidet, in Scripturis Sacris reperitur.“

Csak midőn ezen levél Hodik kezeibe került, tudta meg, kitől származik a nyilatkozat, melyre észrevételeit megirta volt. S ezeket most a prot. úr által Pázmánynak megküldette, ily cim alatt: „Consideratio cujusdam positionis Papisticae, nimis confidenter asseverantis: ‚Nullum dogma Lutheranum, quod a Papistis dissidet, in Scripturis reperiri;‘ instituta per Johannem Hodikium Thurocensem, certarum Ecclesiarum Evangelicarum in Hungaria Superintendentem.“

Pázmány erre névtelenül a következő iratot küldötte be a prot. úrnak: „Breve Responsum ad Considerationem Johannis Hodikii, Praedicantis Trinchiniensis.“

De Hodik nem maradt adós a felelettel. Ily cimü értekezés-

ben vette bonckés alá Pázmány iratát: „Hyperaspistes Considerationis Hodikianae, qua ostenderat falsitatem papisticae illius maximae: ‚Nullum dogma Lutheranum, quod a Papistis dissidet in Scripturis reperiri‘ oppositus Brevi Responso Anonymi cuiusdam Papistae, ad praefatam Considerationem respondere volentis. Per Johannem Hodikium Thurocensem, Superintendentem, seu Episcopum Ecclesiarum Evangelicarum, certis in Hungariae Cis-Danubianis Comitatibus existentium, ac in Ecclesia Trinchiniensi Pastorem, Jesu Christi aeternum Evangelium (quando ita placet Anonymo me vocitare) Praedicantem.“

Mindeddig a polemia magán eszmecsere jellegével birt. Pázmány vitte a nyilvánosság foruma elé, midőn fönebb említett „Dissertatio au unum“ sat. cimű válaszát a „Hyperaspistes“-re, nyomtatásra közrebocsátotta és nyilt sisakkal, neve alatt lépett föl Hodik ellen.

Mire Hodik maga is 1632-ben „Statera“ cimű munkáját kiadta. Ebben előbb egész terjedelmében közli a maga két dolgozatát és Pázmány két iratát. Végűl pedig adja saját végválaszát Pázmány „Dissertatió“-jára, ily cim alatt „Statera dissertationis Cardinalitiae.“ [1])

Ezen polemiáról csak azt kivánom kiemelni, hogy a hang, melyen e polemia folyt, összehasonlitva e korbeli egyéb polemiákkal, higgadtnak, tárgyilagosnak és tiszteletteljesnek mondható.

---

[1]) I. Hodik Consideratiója 12—33 ll. II. Pázmány Responsiója, 34—40 ll. III. Hodik Hyperaspistese 40—84. IV. Pázmány Dissertatiója és Hodik Staterája 85—240. ll.

XXIII.

Pázmány Péter alapitványa a nagyszombati tótok javára 1632.

Pázmány 1632 elején, nehány nappal Rómába utazása előtt, 3000 forintnyi alapitványt tett, hogy ezáltal a nagyszombati tót hivek vallásos szükségleteiről gondoskodjék. A február 9-én kelt érdekes alapitó okmányban kiemeli, hogy mióta az esztergomi érsekséget elfoglalta, „in id praecipuo studio et conatu incubuimus, ut domos Dei et Ecclesias, communi patriae calamitate et cladibus dirutas, sive temporis vetustate ad casum inclinatas erigeremus et restauraremus, in iis divinorum seritiorum ordinem ac decus splendori suo et nitori restitueremus; tum in aliis, quantum fieri potest, locis Dioecesi nostrae subjectis, tum potissimum in hac Civitate libera et regia Tyrnaviensi, quam prae caeteris, uti Metropolitanae sedis nostrae residentia eminet, ita pietatis ardore et rerum divinarum commoditate praecellere et anteire non immerito cuperemus. Quo in genere, cum videamus sclavonicam nationem in hac Civitate Tyrnaviensi ad eum, divina benignitate, excrevisse numerum ac frequentiam, ut in templo, seu capella s. Michaelis . . . concludi minime possit . . . quod cum ipsi iteratis vicibus, non sine animi sensu intuiti fuissemus, stare videlicet sub dio, mulieres potissimum ac parvulos, hiemali tempore, frigoris, pluviae, nivium, ventorumque rigoribus et asperitatibus expositos, nec divinis rebus commode frui, aut concionantis vocem satis percipere posse; nihilominus ita sacris inhiare, ac tanto cum ardore et pietatis sensu spiritualia appetere, ut omnem aeris inclementiam perpeti et experiri, quam recedere et solatio spirituali destitui malint: non potuerunt paterna in nobis charitatis viscera non commoveri, quin tenero

quodam commiserationis et compassionis tangeremur affectu, atque ad subveniendum quovis modo hujus nationis necessitati incitaremur."

Emiatt a nagyszombati sz. Ferenc rend templomának építésére 3000 forintot tett le, azon kikötéssel, hogy ott vasár- és ünnepnapokon a *tótok* által *fizetendő káplány misét, tót* predikációt és katechesist tarthasson. [1])

XXIV.

Az esztergomi és szepesi káptalanok. 1632 1636.

Pázmány 1632-től 1636 ig tizenkét kanonokot nevezett az esztergomi káptalanba. Ezek közöl Széchenyi György és Szelepcsényi György utóbb az esztergomi érsekség diszeivé lőnek; Pálfalvay János Nagyvárad, Bosnyák István pedig Pécs, Veszprém és Nyitra püspöki székeire emelkedett. [2])

Pázmánynak az esztergomi káptalannal tartós surlódásai voltak; miután az utóbbi szentbenedeki birtokának határait az érsekség rovására kiterjeszteni igyekezett. Utóbb abban történt megállapodás, hogy a peres ügy eldöntése jogtudósokból összeállitandó békebiróságra fog bizatni. Ez 1634 november 3-án összeült ugyan; de a káptalan által támasztott nehézségek követ-

---

[1]) Az alapitó okmány eredeti példánya az esztergomi káptalan országos levéltárában.

[2]) Ezen kitünő férfiak mellett csak egyet találunk, ki homályt vetett a káptalanra. Valerianus Edmund kanonok 1633-ban Lósi által botrányos kihágásokról vádoltatott. Trombitásokat és egyéb zenészeket, meg énekeseket maga köré gyüjtve, megzavarta a város éjeli nyugalmát. Midőn pedig Lósy emiatt megintette, őt sértő szavakkal illette. A káptalan négy hónapra jövedelmeitől megfosztván, büntette. (Lósy 1633 szept. 20-án Pázmányhoz intézett levelének eredetije a prim. egyh. levt.)

keztében, eredmény nélkül oszlott szét. Pázmány nagy mértékben neheztelt emiatt. November 8-án szigoru rendeletet intézett a káptalanhoz; a nagyprépostot és a jószágkormányzókanonokot fenyegette, hogy javadalmaiktól megfosztja, ha meg nem szünnek önkényes foglalásokat tenni. [1]) A viszály 1636-ban sem szünt meg. [2]) Ugyanis ezen év augusztus 28-án Szőllős, Csejkő és Berzencze községek küldöttei megjelentek a Szent-kereszten mulató bibornoknál. Panaszosan előterjesztették, hogy területüknek oly nagy részét elfoglalta a káptalan, miszerint ha szenvedett sérelmeik nem orvosoltatnak, kénytelenek lesznek falvaikat elhagyni. [3]) Ez ügy végleges rendezése Pázmány utódjára maradt.

A szepesi káptalan más tekintetben vonta magára Pázmány megrovását. A kanonokok sulyos vétségekről vádoltattak prépostjuk által. Az egyik birvágya és társainak bántalmazása, egy másik vétkes viszonya, egy harmadik gyilkosság, a többi simonia és az egyházi fegyelem megvetése által bélyegezte meg magát. Az isteni tisztelet látogatása és az officium végezésében hanyagok voltak. Házaikban bort mértek. Sőt maga a prépost is egyik, a templom közelében levő, házában korcsmát nyitott.

A kanonokok folytonos surlódásban voltak prépostjukkal. Midőn ez javulásra, kötelmeik teljesitésére intette őket, sértő választ szoktak adni és általán tiszteletlenek voltak irányában. Az egyenetlenség nyilt viszálylyá fejlődött, midőn 1636 elején

---

[1]) Pázmány rendeletének egyk. más. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1636 april 3-án egy esztergomi kanonokhoz intézett levelében ujabb békebiróság kiküldését javasolja. Egykorú más. Ugyanott.

[3]) Hosszútóthy prépostnak 1636 májns 7-én Pázmányhoz intézett levele. (Eredetije a Pray-féle kézirat gyüjteményben. Egyetemi könyvtár.) És ugyanannak május végén a nagyszombati zsinatnak tett előterjesztése. (Eredetije a Nemzeti Muzeumban.)

a Thurzó Ádám temetése és gyászistenitisztelete alkalmával Hosszútóthy László prépost a befolyt jövedelemről, a régi gyakorlattól eltérőleg, intézkedett. A káptalan emiatt bevádolta őt Pázmánynál; de a tényállást hamisan adta elő. A bibornok május elején levelet intézett Hosszutóthyhoz, melyben őt komolyan megrótta. Ez sietett magát igazolni. „Hogy — irja többi között — lelkem elmém, és testem azon ne kinlódjék, hogy Nagyságod az ő kegyelmök sinistra informatiókra engem e dologban, igazán mind Isten s mind e világ előtt ártatlan lévén, ennyire humiliált és capitulált, nem tagadhatom. Mindazáltal kegyelmes uram, nagy alázatos szivvel veszem, mint papi fejedelemtől; exosculando manus et pedes Eminentissimae Celsitudinis Vestrae.“ És fölkéri Pázmányt, hogy a káptalant megbüntesse. [1])

Röviddel utóbb Rákóczy Pál országbirónak halála ujabb bonyodalmakra adott alkalmat. Most ismét a prépost vádolta be a káptalant; először azért, hogy temetés előtt pénzt fogadott el az özvegytől (mit simoniának tartott) és másodszor mert a statutumok ellen és a prépost tiltakozása dacára, a halottat a főoltár lépcsői alá temettették. Ezen ügy az 1636-ik nagyszombati zsinatot is foglalkoztatta. És Pázmány indittatva érezte magát külön rendeletben szabályozni a főurak temetése körül követendő eljárást. [2])

XXV.

Az 1634-iki országgyülés.

Ezen országgyülés befejezéséről érdekes részleteket találunk Chernel Györgynek, Rákóczy György küldöttének, 1635 február 23-án kelt levelében.

---

[1]) 1636 msjus 7. Idézett helyen.

[2]) 1636 junius 2. Egykoru másolata a prim. egyh. levt.

„Mi — irja — a mostani országgyülését 14 die februarii végezénk el. Úgy vagyon, hogy még lett volna talán vagy két hétig való igazgatásunk, avagy végezésünk; de majd csak nem félben kelleték hagynunk, mivel hirtelenséggel császárné asszonyunk ő felsége igen megbetegedett és nehezedett vala, ugy annyira, hogy a doctorok is desperálván élete felől, ha hamar az aert meg nem változtatta volna, melyre képest császár urunk ő felsége az országot felette igen kérette, hogy az előttök való dolgot maturálnák. És arra nézve, mintegy futva, igen hamar concludálánk; ő felsége is semmi difficultásokat nem csinálván a végezésekben, a melyekben magunk között elég sok alterátiókkal megalkudtunk volt. És igy 15 die februarii ő felsége sok szép szókkal bucsuzék el az országtól . . . Én egynehány gyülésen voltam ifjuságomtól fogva és hallgattam is, mikor ő felségek elbucsuztak az országtól; de olyan szép atyai bucsuzást nem hallottam, amint ő felsége tőn az országtól. Cardinál uram is ő nagysága, az ország képében mind megkövette ő felségét, mind szép áldással és bucsuval bocsáta el; és igy oszlánk el. Cardinál uram ő nagysága osztán szállására sem ment, hanem ugyanott az ő felsége szállása előtt, szekérre ülvén, mentest ment és sietett Pozsonyba.“

Ugyanezen levélben a regéczi uradalom ügyéről is szól.

„Császár urunk ő felsége Cardinal uram ő nagysága öcsének Pázmány Istóknak, a Pázmány György fiának (mely tiz avagy tizenegy esztendős gyermek) adá. Csak az nap üzente meg ő felsége Palatinus uramnak ő nagyságának, hogy elbucsúzott és elindult. A százezer és kétezer forintot, melyben Regécz várát ő nagyságának conferálta volt, per decessum Annae Erdődy, azt a summát ennekutána Cardinál uramtól ő nagyságától várja, mely summát a die 15 februarii két hétre

simul et semel deponál is Cardinal uram ő nagysága Palatinus uramnak ő nagyságának Pozsonyban, Pálffy István uramnak is 37 ezer forintot Tállyáért. Talán csak eddig is letette, mivel Pálffy uramat is Pozsonyban hagytuk. A többit ő felségének adta. Harmadfélszázezer forinton vette meg örökben. Én úgy gondolkodom felőle, ha kivánta volna ő nagysága, ajándékon is neki adták volna." [1])

Egyébként tudjuk, hogy Pázmány később a nádor javára lemondott Regéczről, mielőtt azt tényleg átvette volna.

XXVI.

Pázmány Péter és Rákóczy György. 1630. 1631. 1636.

Midőn Rákóczy György 1630 őszén fegyveres csapatok élén Erdélybe tört és Bethlen Istvánt a fejedelemség átengedésére kényszeritette: e lépése a király magyarországi tanácsosait nagy mértékben fölingerelte. Ezek 1630 november 21-én Pázmány sellyei palotájában tanácskozmányt tartottak, melyben a bibornok elnöklete alatt Eszterházy nádor, a kalocsai érsek, a győri püspök, Czobor Imre, Forgách Miklós, Haller György és Eszterházy Dániel részt vettek. Három kérdést tettek föl. A két versenytárs közől melyiket kell támogatni? Mily állást foglaljon el a nádor? Mit kelljen Bethlen István és Rákóczy György követeinek válaszolni?

A tanácsosok egyetértettek azirán t, hogy Bethlen fejedelemsége előnyösebb, mint Rákóczyé. „Tum quod ille magis pacificus, hic turbulentus; ille pusillanimior, hic elatus; ille remissior, hic acerrimus fidei catholicae hostis existat. Tum quod

---

[1]) Eredetije a m. k. kam. levt.

Bethlenius continuus Transylvaniae indigena et incola, nec ullo erga Majestatem Vestram homagio obstrictus; . . . at vero Rakoczyus, Regnique Hungariae civis, dum S. Majestate V. humiliter (prout maxime debebat) ne quidem salutata, imo annuentia ejusdem falso sibi attributa, pacem patriae et vicinorum turbat . . ." Ennek folytán a tanácsosok azon nézetben vannak, hogy a nádor vezetése alatt álló hadak Kassára vonuljanak, mit Bethlen István követe is az erdélyi kath. urak nevében sürget. A nádor, ezen hadakra támaszkodva, igyekezzék a versenytársakat kiegyenliteni és a király zavargó alattvalóit hűségre visszavezetni. Addig is Bethlennek és Rákóczynak nem kell egyebet irni, csak Eszterházy küldetését tudomásukra hozni. [1])

Pázmány nem elégedett meg azzal, hogy a tanácskozmány fölterjesztését aláirta; külön levelet is intézett a királyhoz. Ujra hangsulyozza, mily veszélyekkel fenyegetne Rákóczy fejedelemsége. „Palam enim jactare fertur, sua consilia Sveciae Regis assistentia niti. Nec dubitandum, quin sua bona in medio septem Comitatuum, antea Bethlen datorum sita, una cum dictis Comitatibus invasurus sit, adepto Principatu. Deque exstirpandis catholicis palam consultavit. Quod si igitur modus esset, ut metu aliquo Rákóczyo et hajdonibus incusso, diverti possent ab invasione Transylvaniae, id lucri fieret, ne Rakoczyus progredi posset in suo proposito. Nam vi, et aperto marte contra ipsum aliquid effici posse vix credo. Post adeptum vero Principatum res futura est difficilior." Egyébként nem hallgatta el azon aggodalmát, hogy a tanácsokkal elkéstek, miután a Bethlen és Rákóczy között létrejött fegyverszünet csak december 5-ig tartott és ennek tartama alatt kelle az erdélyi országgyűlésnek, mely a fejedelemség ügyét végleg eldöntendő volt, megtartatni. [2])

---

[1]) A magyar tanácsosok 1630 nov. 21-én kelt fölterjesztése a Jászay gyüjteményben.

[2]) Pázmány nov. 21-én kelt fölterjesztése. Ugyanott.

És csakugyan, az erdélyi rendek december elején Rákóczynak meghódoltak. Ezen esemény és Rákóczy közeledése teljesen megváltoztatta Pázmány magatartását. Ő, ki imént ellenséges érzületet táplált iránta, csakhamar kiengesztelődik vele, majd támogatja őt. Tanuskodik erről 1630 december 31-én Rákóczyhoz intézett érdekes levele. [1]) Midőn ennek tartalmát röviden a királynak megirja, igy nyilatkozik róla. „Difficile est de futura constantia conjecturam facere; sed tamen quoad fieri potest, turcica arma non provocanda existimarem.“ [2])

Rákóczy is mind bizalmasabb lett Pázmány irányában. December 31-iki levelére 1631 január 24-én szivélyes és alázatos hangon válaszol: „Quod ego — irja — Dominationi V. Varadino perscripseram, tam de humili mea sinceritate erga Suam Majestatem Caesaream, deque constanti meo amore erga patriam et nationem meam, et integra mea voluntate erga Dominationem V.: in me etiam modo verus christianus affectus residet et manebit; confidens vicissim de Suae Majestatis clementia, et post Suam Majestatem de Dominationis V. quoque benevolentia.“

Elbeszéli, hogy a fejedelemség elfoglalása után első teendőjének ismerte a királyhoz és a bibornokhoz leveleket intézni, melyeknek átadásával udvari emberét, Gávai Pétert bizta meg. Ezt azonban a nádor nem engedte utját folytatni, mit panaszosan tudomására hoz Pázmánynak. [3])

A bibornok nem helyeselte Eszterházynak eljárását. „Mihi certe non probatur — irja a királynak — ut ullus internuntius, qui ad Majestatem V. mittitur, excludatur. Sed nec in hoc

---

[1]) L. munkám II. 350 l.

[2]) Pázmány a királyhoz 1630 dec. 30. Jászay kéziratgyüjteményében.

[3]) Rákóczy Január 24-iki levele ugyanott.

rerum statu occasiones belli quaerendas existimo. Nec abs re futurum judicarem, si vel D. Baronem Hermannum a Questemberg, vel alium auctoritate pollentem Majestas V. expediret, qui informaret D. Palatinum de Majestatis V. intentione.“ [1])

A rakomazi összeütközést is fölhasználta, hogy a királyt a békés politika fölkarolására birja. „Si mens literis respondeat — irja neki többi között — in Rákóczyo moderatum animum praesefert. Et certe sive statum S. Romani Imperii, sive Italiae considero, non consilii, sed necessitatis esse videtur, . . . ut pax componatur. Neque D. Palatinus modum ullum habet, ut aliquid illic attentet amplius . . . . Ego nunc quoque ejus sententiae sum, ut . . . aliquem Majestas V. Cassoviam expediat, qui resolutam ac omnimodam Majestatis Vestrae mentem aperiat, consiliis intersit, nec patiatur res aliter ire, quam prout Majestas V. vult.“ [2])

A király csakugyan határozottan meghagyta Eszterházynak, hogy a kassai alkudozásokban engedékenységet tanusitson. Mig azonban Pázmány a királyra hatott, nem mulasztotta el Rákóczynál is a béke biztositása érdekében befolyását érvényesiteni. 1631 marcius 25-én Kovasóczy Istvánhoz Rákóczy cancellárja és kassai biztosához levelet intéz. „Kegyelmedet — irja többi között — mint régi jóakaró fiamat akarám e levél által tudósitani, hogy ha kegyelmed hazáját és fejedelmét szereti, nemcsak a fejedelmet informálja, de maga is legyen azon, hogy concludáljanak Palatinus urammal. Én nem fenyegetődzöm; Isten oltalmazzon, mert fenyegetéssel és szitokkal nem szoktak hadakozni az okos emberek. De félek attól, hogy nagy hadakat vonszon kegyelmetek a szegény hazára. Igaz, hogy

---

[1]) Február 4 iki levele ugyanott.

[2]) 1631 marcius 26-iki levele ugyanott. Ezen levélhez mellékelve van Rákóczy György 1631 marcius 16-án Pázmányhoz intézett levelének latin forditása.

lehet segitség a töröktől. De a segitség veszedelmesb az ellenségnél. Ilyen állapotban lévén a szegény haza, kegyelmed informálja a fejedelmet, és ne halogassa amit akar; mert postea non erit tempus.“ [1])

Ezért valóban főleg Pázmány közvetitésének lehetett köszönni a kassai egyesség létrejöttét.

Midőn Rákóczy 1631. júliusban Munkácsot, Brandenburgi Katalin birtokát megszállva, az egyességet megszegte; Pázmány határozottan roszalta ugyan e merényletet, de ovatosságra kérte föl a királyt. Javasolta, hogy futár által kérdést tegyen Rákóczynál, vajjon emberei az ő parancsára foglalták-e el Munkácsot. [2]) Ugyanakkor Rákóczy is terjedelmes levelet intézett Pázmányhoz, melyben magát igazolni igyekezett és a történtekért Katalinra, s ennek hiveire háritotta a felelősséget. Egyuttal hangsulyozta, hogy a békét föntartani kivánja. „Látja Isten, — ugymond — csak a jó békességhez vagyon kedvünk, azt is akarjuk követni; mert ezáltal látjuk, ismerjük megmaradásunkat kegyelmetekkel együtt.“ [3])

Rákóczy ezalkalommal ajándékkal is kedveskedett Pázmánynak. A fejedelem ügyviselőjének Pathai Sámuelnek Pázmányhoz 1631 augusztus 21-én intézett levelében olvassuk: „Irja a fejedelem ő nagysága, hogy Nagyságod számára 4 hujus mensis indított meg hat szép lovat, talán eddig oda is érkeztek immár Nagyságodhoz. Adja Isten, kedves egészséges állapotjában járhasson Nagyságod rajtok.“ [4])

Pázmány azonban most komolyan neheztelt Rákóczyra, hogy a munkácsi bonyodalom által a létrehozott békét veszé-

---

[1]) Eredetije a gyulafehérvári Battyányi könyvtárban.

[2]) Pázmánynak 1631 augusztus 4-én és 11-én Túróczból a királyhoz intézett levelei. A Jászay-féle gyüjteményben.

[3]) Rákóczy Pázmányhoz 1631 július 31-én. Eredetije a Vörösvári Aspremont-Erdődy levéltárban.

[4]) Eredetije ugyanott.

lyeztette. És bár a királyt ellenséges föllépéstől visszatartotta, mégis tanácsolta neki, hogy Rákóczynak kivánatait Munkács átengedésére nézve ne teljesítse, és legfölebb azon engedményt tegye, hogy a fönforgó ügy eldöntése az ország rendes birái és más jogtudósok itéletére bizassék. [1])

A III. kötet 175 s kk. ll. előadtam, mily buzgón támogatta Pázmány Rákóczyt, midőn 1636-ban Bethlen István kisérletet tett török segélylyel a fejedelemséget visszaszerezni. Erre nézve érdekes részleteket találunk Klobusiczky András emlékiratában, kit Rákóczy 1636 elején a királyhoz és Pázmányhoz küldött.

„28 februarii — irja — három óra tájban volt audientiám Cardinál uramnál ő nagyságánál; ő nagysága igen patienter meghallgatott; hogy pontról pontra mindeneket megmondottam volna ő nagyságának, nem colorizálván egy cseppnyire is a dolgot, ő nagysága igy szólt: „Bizony dolog, hogy énnekem ahoz a juramentumhoz semmi kedvem nem volt, császár urunknak ő felségének is nem ötlött volna elméjében; akkor is eléggé disputáltam a dolgot, mondván ő felségének, amennyi hasznot szerzünk magunknak, azzal tiz annyi kárt a fejedelemnek, azután mint lett, nem tudom. Melith Péter ha megmondotta Bethlen Istvánnak elég roszul cselekedte; noha tudom, gonosz szándékjából azt nem revelálta, hanem csak bolondságából, mert nem Salamon. Mindazáltal, hogy immár meglett a dolog, per omnia media kell vigyázni; ő felsége előtt promovealni fogom az ő kegyelme dolgát; Szileziában aminemű fegyveresek vannak, ha ad illum casu menne a dolog, sine omni mora segitségül küldetnek azok oda be; csak ő kegyelme az erdélyi fe-

---

[1]) Pázmánynak 1631 október 19-én és 30-án a királyhoz intézett levelei a Jászayféle kézirat-gyüjteményben.

jedelem vigyázzon és industrius legyen, kereszténységhez való sinceritását megtartsa. Nem árthat ő neki Bethlen István semmit is; pénzét ne kimélje, mert a ki fejedelemségben vagyon, mindenkor lehet annak pénze. A niszi (?) kozákokat egész Konstantinápolyig kétszázezer forinttal elküldhetné rablani (in eo casu), minthogy a töröknek igen roszul vagyon most állapotja." Három rendbeli levelet írt volt Bethlen István uram, ő nagyságának Cardinál uramnak; kettejére semmi választ nem tett Cardinál uram, hanem a harmadikra, nagy nehezen lévén csak szemben is szolgájával, summaliter így resolválta magát ő nagysága. . ." [1])

„Ennek a levélnek elolvasása után kértem azon ő nagyságát, hogy ezeket a dolgokat ugyan általam irja meg ő felségének. Arra azt mondotta, hogy háló előtt halászni nem jó; hanem én proponálván ő felségének ezt a dolgot, tudja jól, hogy vele közlik, és azután opinióját megirja ő felségének . ."

„9 martii megindulván Bécsből . . . conveniálván Cardinál uramat s audientián lévén ő nagyságánál, így szólt ő nagysága: „Az Istenért kérem a fejedelmet, vigyázzon magára, ott bent valami árultatás ne legyen; mert ha úgy leszen, sokkal kell inkább attól tartani, hogy nem mint budaitól. Pénzét ne kimélje, mert fejedelemnek mindenkor lehet pénze. Ugy gondolkodjék felőle, hogy ha Bethlen István szándékát viszi végben, itt sem maradhat miatta, mivel sokkal tovább fog terjedni a dolog, hogy nem mint Bethlen István kivánná; mert lator a török. Az utakat in necessitate et ante tempus bevágassa." Azt is mondta, hogy ha ő Nagyságodnak lett volna, soha nem kivánta volna császártól, ut liceret sibi conducere militem in Suae Majestatis ditionibus. Nem azért, hogy ő felsége nem

---

[1]) Itt közli Pázmány Bethlen Istvánhoz intézett levelének, mely ismeretes, kivonatát.

akarná megsegíteni, hanem hogy omnia cante facit s készületit nézi. Nem messze Várad, Debreczen ő felsége ditióihoz; mindenüvé elmegyen a katona, csak pénzt mutassanak neki. Pacsirta módjára cselekedjék Nagyságod; ne bátyjára, ne sógorára, (mert azokban sokszor megcsalatkozik ember) hanem magára bizza a dolgot. Maga industriuskodjék Nagyságod, mert úgy veszi hasznát. Szerettesse magát alattvalóival. Mindeneket magna cum prudentia et dexteritate cselekedjék kegyelmed. — Mire tendált kegyelmes uram pacsirtáról való példa, tudom érti Nagyságod. — Azután mutatta Bethlen István levelét, kit megolvasván, a mint copialhattam, ez a veleje. . ."

„Bizony kegyelmes uram — igy fejezi be Klobusiczky emlékiratát — igen propensus Nagyságodhoz Cardinál uram. Communicálván a dolgot ő nagyságával, tanácsával élni nem árt, in quantum proficuum erit." [1])

Pázmány megtartotta a Klobusiczky előtt tett igéretet. Minden alkalmat fölhasznált, hogy érdekeit a k. udvarban támogassa. Erre nézve a III. k. 178—191. ll. több részletet kiemeltem. Megemlítem még, hogy midőn a király marcius 12 én véleményét kikéri, igy válaszol: „Ego sane et diligentem hucusque operam dedi, et majorem etiam deinceps adhibebo, ut inter Transylvaniam et Bethlenium pax componatur. Et de principe quidem non sum dubius, quia ad omnia aequa et honesta accedat. Bethlenium autem aegre credo aequis conditionibus acquieturum, nisi videat se a Turcis non adjuvari sufficienter." [2]) Augusztus 14-én pedig megnyugtatni igyekezik a királyt, és alaptalan-

---

[1]) „Memoriale. Amint procedáltam, az én kegyelmes uram ő nagysága parancsolatjából, arról való jegyzés." Eredetije a vörösvári Aspremont-Erdődy levéltárban.

[2]) Marcius 26-iki fölterjesztése. A Jászay-féle kéziratgyüjteményben.

nak mondja az aggodalmat, melyet a nádor támasztott, mintha Rákóczynak ellenséges szándékai volnának. „Certum est — ugymond — a Principe Transylvaniae nullum esse periculum ditionibus Majestatis V., dummodo ipse in pace reliquatur. Nec sine manifesta deliratione auderet Rákóczyus, hoc tempore, cum aemulum suum Bethlen apud Turcas habet, Majestatem quoque V. irritare.“ [1])

Pázmány ugyanakkor nem mulasztotta el Homonnai János főkapitányt, ki a nádor mellett Rákóczynak, ugy látszik, leghatározottabb ellensége volt, ezen magatartása miatt megróni. „Hogy kegyelmed — irja neki — mérsékletesképen szálljon magába, és hogy a mostani idő állapotját jól meggondolja, igen szükségesnek itélem.“ [2])

És midőn Rákóczy az ellene megindult török hadakkal október 6-ikán győzedelmesen megütközött, Pázmánynak öröme határtalan volt. „Tegnap előtt estve vettem — irja Pálffy István grófnak október 20-án — az erdélyi fejedelem levelét, melyben ő kegyelme maga kezével irja azt a nagy nyereséget, melyet Isten ő szent felsége a keresztényeknek adott. Im kegyelmednek szóról szóra megküldöttem. Bizony dolog, nem említem a kereszténységben, hogy ily kevés számu magyarság, nem lévén német had velök, ilyen nagy szerencsésen járt volna. Hálákat kell adnunk Istennek, hogy azt a föl-fuvalkodott kevély pogányságot igy megszégyenitette.“ [3])

---

[1]) Augusztus 14-iki fölterjesztése. Ugyanott.

[2]) 1636 marcius 1-én kelt levelének eredetije a homonnai levéltárban.

[3]) Eredetije a Pálffy grófok pozsonyi levéltárában.

TARTALOM.

Nyolcadik könyv. (1632.)

Lap.

I. Az ausztriai ház helyzete 1632. VIII. Orbán politikája. Pázmány római küldetése. Elutazása. Utasitásai. A hangulat Rómában 3

II. Pázmány bevonulása Rómába. Az első hivatalos audientia 14

III. Pázmány diplomatiai igyekezetei. Azzolini monsignore. A követi cim körül fölmerült bonyodalmak 19

IV. A római események hatása a cs. udvarra. Pázmány ujabb emlékirata. A követi cim körül fölmerült nehézségek elintézése 28

V. Pázmány második hivatalos audientiája. Pázmány csüggedése. Ujabb kisérletei 32

VI. Pázmány harmadik hivatalos audientiája. Pázmány készületei az elutazásra. Fordulat a curia magatartásában. Pázmány elutazása. Megjelenése Bécsben 40

Kilencedik könyv. (1633—35.)

I. Rákóczy György magatartása a svéd király győzelmeinek idejében. Közeledése II. Ferdinandhoz. Az eperjesi békealkudozások. Pázmány befolyása a tárgyalások menetére 59

II. Az Eszterházy és Pázmány közötti egyenetlenségek megujulása. Jakusich küldetése Eszterházyhoz. Az óvások és ellenóvások 84

III. Az 1634-iki országgyülés. Elnapolása. Ujabb megnyitása. Tárgyalásai. Az Eszterházy és Pázmány közötti ujabb surlódások 101

IV. A Pázmány által tartott tartományi és megyei zsinatok. A zágrábi bonyodalmak. Az idegen kezekre jutott egyházi javak visszaszerzése 111

Lap.

V. A főesperesi látogatások (1632—1636). Az esztergomi egyházmegye állapota Pázmány életének végéveiben 127

VI. A főesperesi látogatások és a protestáns felekezetek. A protestantismus helyzete a pozsonyi, gömöri, zólyomi és komáromi főesperességek területén. Protestans mozgalmak Pozsonyban és Nagyszombatban 142

VII. A nagyszombati egyetem alapitása Pázmány által. (1635). Előzmények. Az egyetem szervezése. Ünnepélyes megnyitása. Működése az első két tanévben. A hozzákapcsolt intézetek. Dobronoki, az első rector 145

Tizedik könyv. (1636—7.)

I. Bethlen István föllépése Rákóczy György ellen. Pázmány Péter magatartása. Szivélyes viszonya az erdélyi fejedelemhez . . 175

II. A czimzetes püspökségek. Az erdélyi püspökség betöltése körül fölmerült bonyodalmak. A magyar király apostoli jogainak védelme Pázmány által. A magyar püspökök Pázmány életének végéveiben 192

III. Pázmány és a papnevelés ügye. A pozsonyi papnövelde terve. A nagyszombati és bécsi növeldék állapota. A római, olmützi és gráczi collegiumok 208

IV. A magyarországi jezsuiták tevékenysége Pázmány életének végső éveiben. A nagyszombati collegium. Az ezt pártoló förangu urak és hölgyek. Missiók Pécsett, Temesvárott sat. A pozsonyi és györi collegiumok. A homonnai, gyöngyösi és komáromi residentiák. Tanácskozások uj collegiumok alapitása körül. A sopronyi és szathmárinak megalapitása 221

V. A Pálos rend reformatiója. Birtokainak visszaszerzése. Uj kolostor, (a pápai) alapitása. A szent Ferenc-rend és a clarissák. A szent Benedek-rend visszaállitását czélzó kisérletek . . . 252

VI. Pázmány ujabb birtokvásárlásai. A wsetini uradalom. A jobbágyok lázadása. Pázmány unokája. Birtokairól szóló végrendelete. Pázmány Miklós életviszonyai a bibornok halála után . . 265

VII. Pázmány mint egyházi szónok. Prédikációinak közrebocsátása. Ezek ismertetése. Ajánló levele. Egyéb irodalmi munkássága élte végéveiben 277

VIII. Pázmány egészségi állapota élte végső éveiben. Végrendelete. Halála. Temetése. Sirjának föltalálása. A Jézustársaság kegyelete Pázmány emlékezete iránt. 288

IX. Pázmány jellemének és irányának kifejlődése. A környezetnek és a kornak, melyben élt, hatása lelkére. Álláspontja vallási és egyházi tekintetben. Politikai iránya. Munkásságának eredményei. 300

Lap.

Függelékek.

A. Pázmány Péter irodalmi müveinek átnézete 315
B. Pázmány Péter alapitványai és jelentékenyebb adományainak átnézete 324

Pótlékok.

I. Pázmány családi származása 329
II. Pázmány Péter ifjusága és szerzetes-professiója. . . . 331
III. Pázmány és Böjti István 333
IV. Pázmány Forgách Ferencnél 335
V. Szent Ignác élete 338
VI. Pázmány római küldetése 339
VII. Pázmány Prágában. 1616. 340
VIII. Az 1618 iki országgyülés 341
IX. Balásfy Tamás. 350
X. Az 1619-iki országgyülés 352
XI. Bethlen Gábor támadása. 1619.. 354
XII. Bethlennek 1619-iki pozsonyi országgyülése. 355
XIII. Az érseki pisetum visszaszerzése. 1622. 358
XIV. Protestans válasz a „Kalauzra.“ 1622. 360
XV. Pázmány és Bethlen Gábor. 1623. 361
XVI. Pázmány és Thurzó Szaniszló nádor. 1623. . . . 362
XVII. Pázmány Péter és a bécsi udvari kamara. 1617—1625. 364
XVIII. Az 1625-iki országgyülés 370
XIX. A jezsuiták Kolozsvárt. 1327—1637. 371
XX. Pázmány Péter és Pálffy István gróf. 1627—1637. . 372
XXI. Pázmány Péter kertészkedése. 374
XXII. Pázmány polemiája Hodik superintendenssel. 1631. . 374
XXIII. Pázmány Péter alapitványa a nagyszombati tótok javára. 1632. 378
XXIV. Az esztergomi és szepesi káptalanok. 1632—1636. . 379
XXV. Az 1634-iki országgyülés. 381
XXVI. Pázmány Péter és Rákóczy György. 1630. 1631. 1636. 383